

ΜΙΣΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Μιά ἀρχαιολογία τῶν ἐπιστημῶν
τοῦ ἀνθρώπου

Μετάφραση
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΙΩΡΓΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»

Διέθνηση: Παναγιώτης Κονδύλης

MICHEL FOUCAULT

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Τίτλος πρωτοτύπου :
Michel Foucault :
Les Mots et les Choses.
Une archéologie des sciences humaines
© Éditions Gallimard, 1966

© 1986
για την ελληνική γλώσσα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»

MICHEL FOUCAULT

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Μιά αρχαιολογία τῶν ἐπιστημῶν
τοῦ ἀνθρώπου

Μετάφραση
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΙΩΡΓΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»

ΑΘΗΝΑ 1986

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I

Πρόλογος	11
I. Οἱ ἀκόλουθες	27
II. Ἡ πρόζα τοῦ κόσμου	45
I. Οἱ τέσσερις προσομοιώτητες	45
II. Τὰ σημειογραφήματα	56
III. Τὰ ὄρια τοῦ κόσμου	62
IV. Ἡ γραφή τῶν πραγμάτων	68
V. Τὸ εἶναι τῆς γλώσσας	78
III. Ἀναπαράσταση	83
I. Δὸν Κιχώτης	83
II. Ἡ τάξη	88
III. Ἡ παράσταση τοῦ σημείου	89
IV. Ἡ ἀναδιπλασιασμένη παράσταση	106
V. Ἡ φαντασία τῆς ὁμοιότητος	111
IV. Μάθησις καὶ Ταξινομία	117
IV. Ὅμιλία	125
I. Κριτικὴ καὶ σχόλιο	125
II. Ἡ γενικὴ γραμματικὴ	130
III. Ἡ θεωρία τοῦ ρήματος	145
IV. Ἡ ἄρθρωση	151
V. Ἡ ὑποδήλωση	161
VI. Ἡ παραγωγή τῶν λέξεων	170
VII. Τὸ τετράπλευρο τῆς γλώσσας	177
V. Ταξινόμηση	185
I. Τὰ λεγόμενα τῶν ἱστορικῶν	185
II. Ἡ φυσικὴ ἱστορία	189

III. Ἡ δομὴ	194
IV. Ὁ χαρακτήρας	203
V. Τὸ συνεχές καὶ ἡ καταστροφή	213
VI. Τέρατα καὶ ἀπολιθώματα	220
VII. Ὁ λόγος τῆς φύσης	229
VI. Ἀνταλλαγὴ	237
I. Ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου	237
II. Τὸ νόμισμα καὶ ἡ τιμὴ	240
III. Ὁ μερκαντιλισμὸς	248
IV. Τὸ ἐχέγγυο καὶ ἡ τιμὴ	259
V. Ἡ διαμόρφωση τῆς ἀξίας	271
VI. Ἡ χρησιμότητα	279
VII. Γενικὸς πίνακας	286
VII. Ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ παράσταση	295
II	
VII. Τὰ ὄρια τῆς παράστασης	303
I. Ἡ ἐποχὴ τῆς ιστορίας	303
II. Τὸ μέτρο τῆς ἐργασίας	309
III. Ἡ ὀργάνωση τῶν ὄντων	315
IV. Ἡ κλίση τῶν λέξεων	324
V. Ἰδεολογία καὶ κριτικὴ	330
VI. Οἱ ἀντικειμενικὲς συνθέσεις	338
VIII. Ἔργασία, ζωὴ, γλώσσα	347
I. Οἱ νέες ἐμπειρικότητες	347
II. Ricardo	351
III. Cuvier	365
IV. Bopp	387
V. Ἡ γλώσσα γίνεται ἀντικείμενο	407
IX. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἀντίγραφα τοῦ	417
I. Ἡ ἐπιστροφή τῆς γλώσσας	417
II. Ἡ θέση τοῦ Βασιλιᾶ	423
III. Ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας	429
IV. Τὸ ἐμπειρικὸ καὶ τὸ ὑπερβατικὸ	437
V. Τὸ Cogito καὶ τὸ ἄσκεπτο	443
VI. Ἡ ὀπισθοχώρηση καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς καταγωγῆς	451

VII. Ὁ λόγος καὶ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου	461
VIII. Ὁ ἀνθρωπολογικὸς ὕπνος	467
X. Οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου	471
I. Τὸ τρίεδρο τῶν γνώσεων	471
II. Ἡ μορφή τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου	477
III. Τὰ τρία μοντέλα	486
IV. Ἡ ἱστορία	501
V. Ψυχανάλυση, ἐθνολογία	510

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γενέθλιος τόπος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι ἓνα γραπτὸ τοῦ *Borges*. Εἶναι τὸ γέλιο πὸν προκαλεῖ ἢ ἀνάγνωσή του καὶ πὸν κλονίζει ὅλες τὶς οἰκειότητες τῆς σκέψης — τῆς δικῆς μας: πὸν ἀνήκει στὴν ἐποχὴ καὶ στὴ γεωγραφία μας —, τὸ γέλιο πὸν ταράζει ὅλες τὶς τακτοποιημένες ἐπιφάνειες καὶ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὅσα σωφρονίζουν γιὰ λογαριασμό μας τὴν δαφίλεια τῶν ὄντων, κάνοντας νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἀνησυχεῖ ἐπὶ μακρὸν ἢ χιλιόχρονη πρακτικὴ μας τοῦ "Ἰδιοῦ καὶ τοῦ "Ἄλλου. Αὐτὸ τὸ γραπτὸ ἀναφέρει «μὴ κάποιον κινέζικη ἐγκυκλοπαιδεῖα» ὅπου διαβάζουμε ὅτι «τὰ ζῶα διαιροῦνται σέ: α) ὅσα ἀνήκουν στὸν Αὐτοκράτορα, β) στὰ ταριχευμένα, γ) στὰ ἐξημερωμένα, δ) στὰ χοιρίδια τοῦ γάλακτος, ε) στὶς σειρῆνες, στ) στὰ μυθικά, ζ) στοὺς ἐλεύθερους σκύλους, η) σὲ ὅσα περιλαμβάνονται στὴν παρούσα ταξινομήση, θ) σὲ ὅσα παραδέρονται σὰν παλαβά, ι) στὰ ἀναρίθμητα, κ) στὰ σχεδιασμένα μὲ πολὺ λεπτὸ χρωστήρα ἀπὸ τρίχωμα καμήλας κτλ., λ) σὲ ὅσα μόλις ἔσπασαν τὸ κανάτι, μ) σὲ ὅσα ἀπὸ μακριὰ μοιάζουν μὲ μύγες». Μέσα στὴν ἐκπληξὴ ἀπὸ τούτη τὴν ταξινομήση, αὐτὸ πὸν ἀγγίζουμε μὲ ἓνα ἄλλο, αὐτὸ πού, πρὸς ὄφελος τοῦ μύθου, μᾶς φανερώνεται ὡς ἐξωτικὸ θέλημα μιᾶς ἄλλης σκέψης, εἶναι τὸ ὄριο τῆς δικῆς μας: ἢ γυμνὴ ἀδυναμία μας νὰ σκεφτοῦμε αὐτὸ τὸ πράγμα.

"Ἄραγε τί δὲν μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε, καὶ ποιά εἶναι αὐτὴ ἢ ἀδυναμία; Σὲ καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς παράδοξους τίτλους μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε καθορισμένο νόημα καὶ σαφὲς περιεχόμενο ὁρισμένοι περιλαμβάνουν βέβαια φανταστικὰ ὄντα — μυθικὰ ζῶα ἢ σειρῆνες: ἀλλὰ ἀκριβῶς βάζοντάς τα ξεχωριστά, ἢ κινέζικη ἐγ-

κωκλοπαιδεία έντοπίζει τις δυνατότητες μόλυνσης· διακρίνει έπιμελώς τὰ πραγματικά ζῶα (πὸν παραδέρονουν σὰν παλαβὰ ἢ πὸν μόλις ἔσπασαν τὸ κανάτι) ἀπὸ ὅσα ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς φαντασίας. Οἱ επικίνδυνες ἀναμείξεις ἔχουν ἔξορκιστεῖ, οἱ σηματολογίες καὶ οἱ μύθοι ἔχουν ξαναβρεῖ τὸν ὑψηλὸ τόπο τους· δὲν ὑπάρχει ἀδιανόητο ἀμφίβιο, φτερούγα μὲ νύχια, ρυπαρὸ λεπιδωτὸ δέρμα, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπὸ αὐτὲς τις πολύμορφες καὶ δαιμονικὲς ὄψεις, οὔτε στόμα πὸν νὰ βγάξει φλύγες. Ἡ τερατομορφία ἐδῶ δὲν ἀλλοιώνει κανένα πραγματικὸ σῶμα, δὲν μεταβάλλει σὲ τίποτα αὐτὴ τὴν φανταστικὴ συλλογὴ μύθων γιὰ ζῶα· δὲν κρύβεται στὰ βάθη καμμιάς ξένης δύναμης. Μάλιστα δὲν θὰ ἐμφανίζόταν πουθενὰ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ταξινομήση ἂν δὲν γλιστροῦσε μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸ κενὸ πεδίο, στὸ λευκὸ μεσοδιάστημα πὸν χωρίζει τὰ ὄντα μεταξύ τους. Ἐδύνατα δὲν εἶναι τὰ «μυθικὰ» ζῶα, μιὰ καὶ δηλώνονται ὡς τέτοια, ἀλλὰ ἡ μικρὴ ἀπόσταση στὴν ὁποία ἔχουν παρατεθεῖ δίπλα στοὺς ἐλεύθερους σκύλους ἢ σὲ ὅσα ἀπὸ μακριὰ μοιάζουν μὲ μυίγες. Αὐτὸ πὸν ξεπερνᾷ κάθε φαντασία, κάθε δυνατὴ σκέψη, εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ (α, β, γ, δ) πὸν συνδέει καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τις κατηγορίες μὲ ὅλες τις ἄλλες.

Ἐκὼς δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν ἰδιορρυθμία τῶν ἀσυνήθιστων συναντήσεων. Ξέρουμε τὴν δυσάρεστη ταραχὴ πὸν προκαλεῖ ἡ ἐγγύτητα τῶν ἀντιθέτων ἢ ἀπλούστατα ἡ αἰφνίδια γειτνίαση ἄσχετων πραγμάτων· ἡ ἀπαρίθμηση πὸν τὰ κάνει νὰ ἀλληλοσυγκρούονται κατέχει ἀπὸ μόνη της μιὰ γοητεία: «Δὲν στεροῦμαι πιά τὸ φαγητό, λέει ὁ Εὐσθένης. Γιὰ σήμερα θὰ σιγουρευτοῦν μέσα στὸ σάλιο μου: Ἐσπίδες, Ἐμφίσβαινες, Ἐνερουδῆτες, Ἐβιδαισίμονες, Ἐμμοβάτες, Ἐπίναιοι, Ἐλατράβοι, Ἐράκτες, Ἐστερίες, Ἐλχαράτες, Ἐργοί, Ἐραινες, Ἐσκάλαφοι, Ἐτέλαβοι, Ἐσκαλαβῶτες, Αἰμορροῖδες...». Ἐλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ φῖδια καὶ τὰ ἐρπετά, ὅλα αὐτὰ τὰ πλάσματα τῆς σαπίλας καὶ τοῦ γλοιώδους σαλεύουν μέσα στὸ σάλιο τοῦ Εὐσθένη ὅπως οἱ συλλαβὲς πὸν τὰ κατονομάζουν: σὲ αὐτὸ τὸ σάλιο βρίσκουν ὅλα τὸν κοινὸ τόπο τους, ὅπως τὸν βρίσκουν πάνω στὸ χειρουργικὸ τραπέζι ἢ ὀμπρέλλα καὶ ἡ ραπτικὴ μηχανή· ἂν ἡ παραδοξότητα τῆς συνάντησής τους χτυπᾷ στὸ μάτι, αὐτὸ συμβαίνει ἔξαιτίας τοῦ καί, τοῦ σέ, τοῦ πάνω, πὸν ἡ εὐστά-

θεια και ἡ προφάνειά τους ἐγγυῶνται τὴ δυνατότητα μιᾶς παράθεσης. Βέβαια ἦταν ἀπίθανο νὰ ἀνακατεύονταν κάποια μέρα μέσα στὸ στόμα τοῦ Εὐσθένη οἱ αἱμορροΐδες, οἱ ἀράχνες καὶ οἱ ἀμμοβάτες, ἀλλὰ σὲ αὐτὸ τὸ φιλόξενο καὶ ἀδηφάγο στόμα θὰ εἶχαν ἐν πάσῃ περιπτώσει τρόπο νὰ στεγαστοῦν καὶ νὰ βροῦν στὸν οὐρανίσκο του τὸ ἀνάκτορο τῆς συνύπαρξής τους.

Ἡ τερατωδία, τὴν ὁποία ὁ Borges διαχέει μέσα στὴν ἀπαρίθμησή του, συνίσταται ἀντίθετα στὸ γεγονός ὅτι ἐδῶ ὁ κοινὸς χῶρος τῶν συναντήσεων καταστρέφεται. Τὸ ἀκατόρθωτο δὲν εἶναι ἡ γειτνίαση τῶν πραγμάτων, εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἔδαφος πάνω στὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαν νὰ γειτνιασοῦν. Ζῶα ὅπως («θ) ὅσα παραδέρονουν σὰν παλαβά, ι) τὰ ἀναρίθμητα, κ) τὰ σχεδιασμένα μὲ πολὺ λεπτὸ χρωστήρα ἀπὸ τρίχωμα καμήλας») — ποῦ ἄλλοῦ θὰ μπορούσαν νὰ συναντηθοῦν, ἂν ὄχι στὴν ἄυλη φωνὴ πὺ προφέρει τὴν ἀπαρίθμησή τους, ἂν ὄχι στὴ σελίδα πὺ μεταγράφει; Ἄραγε ποῦ ἄλλοῦ θὰ μπορούσαν νὰ παρατεθοῦν ἂν ὄχι στὸν μὴ τόπο τῆς γλώσσας; Ὁμως αὐτός, καθὼς τὰ ἐκδιπλώνει, ἀνοίγει ἓνα πεδίο ἀδιανόητο. Ἡ κεντρικὴ κατηγορία τῶν ζώων πὺ («περιλαμβάνονται στὴν παρούσα ταξινομήση»), καθὼς ἀναφέρεται σαφῶς σὲ γνωστὰ παράδοξα, δηλώνει ἐπαρκῶς ὅτι δὲν θὰ κατορθώσομε ποτὲ νὰ ὀρίσομε ἀνάμεσα σὲ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σύνολα καὶ σ' ἐκεῖνο πὺ τὰ περιλαμβάνει ὅλα μιὰ σταθερὴ σχέση περιεχομένου πρὸς περιέχον: ἂν ὅλα τὰ κατανεμημένα ζῶα τοποθετηθοῦν χωρὶς ἐξαίρεση σὲ μιὰ ἀπὸ τίς θέσεις τῆς κατανομῆς, ἄραγε ὅλα τὰ ἄλλα δὲ βρίσκονται μέσα σὲ αὐτή; Καὶ ἡ τελευταία μὲ τὴ σειρά της σὲ ποιὸ χῶρο ἀνήκει; Τὸ παράλογο καταστρέφει τὸ καὶ τῆς ἀπαρίθμησης καθιστώντας ἀδύνατο τὸ σέ, ὅπου θὰ διανέμονταν τὰ ἀπαριθμημένα πράγματα. Ὁ Borges δὲν προσθέτει καμμιά νέα μορφή στὸν ἄτλαντα τοῦ ἀδύνατου· πουθενὰ δὲν προκαλεῖ τὸν σπινθηρισμὸ τῆς ποιητικῆς συνάντησης· ὑπεκφεύγει μόνον τὴν πιὸ διακριτικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἐπίμονη ἀπὸ τίς ἀναγκαιότητες· ὑποκλέπτει τὴν τοποθεσία, τὸ σιωπηρὸ ἔδαφος ὅπου τὰ ὄντα μπορούν νὰ παρατεθοῦν. Εἶναι μιὰ ἐξαφάνιση μασκαρεμένη ἢ μᾶλλον ἐμπαικτικὰ ὑποδηλούμενη ἀπὸ τὴν σειρά τῶν γραμμάτων τῆς ἀλφαβήτου μας, πὺ θεωρεῖται ὅτι χρησιμεύει ὡς ὀδηγητικὸς μίτος (ὁ μόνος ὀρατὸς) στὶς ἀπαριθμή-

σεις μιᾶς κινέζικης ἐγκυκλοπαιδείας... Μὲ ἓνα λόγο, αὐτὸ πὺν ἔχει ἀφαιρεθεῖ εἶναι τὸ περίφημο «χειρουργικὸ τραπέζι»· καὶ ἀποδίδοντας στὸν Roussel ἓνα μικρὸ μέρος ἀπὸ ἐκεῖνο πὺν πάντα τοῦ ἀνήκει, χρησιμοποιοῦ τὴ λέξη «τραπέζι» μὲ δύο ἐπάλληλες σημασίες: νικέλινο τραπέζι, σκεπασμένο μὲ καουτσούκ, λευκό, ἀστραφτερὸ κάτω ἀπὸ τὸν γυάλινο ἥλιο πὺν καταβροχθίζει τὶς σκιές, — ἐκεῖ ὅπου γιὰ κάποια στιγμή, ἴσως γιὰ πάντα, ἡ ὀμπρέλλα συναντᾷ τὴ ραπτική μηχανή· καὶ πίνακας πὺν ἐπιτρέπει στὴ σκέψη νὰ ἐπιβάλλει μιὰ διάταξη στὰ ὄντα, μιὰ ταξινομήση, μιὰν ὀνομαστική συγκρότηση μὲ τὴν ὀποία ὑποδηλώνονται οἱ ὀμοιότητες καὶ οἱ διαφορές τους, — ἐκεῖ ὅπου ἀνέκαθεν ἡ γλῶσσα διασταυρῶνεται μὲ τὸ χῶρο.

Τὸ κείμενο τοῦ Borges γιὰ καιρὸ μὲ ἔκανε νὰ γελῶ, ὅχι πάντως χωρὶς μιὰ κάποια ἐνόχληση πὺν ἦταν δύσκολο νὰ τὴν ὑπερικήσω. Ἰσως ἐπειδὴ στὰ ἴχνη του γεννιόταν ἡ ὑποψία ὅτι ὑπάρχει χειρότερη ἀταξία ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἀσυνάρτητου καὶ τοῦ συμπλησιασμοῦ ἀταξιαστων πραγμάτων, ἡ ἀταξία πὺν κάνει νὰ σπινθηροβολοῦν τὰ ἀποσπάσματα πολυἀριθμων δυνατῶν τάξεων μέσα στὴν χωρὶς νόμο καὶ γεωμετρία διάσταση τοῦ ἑτερόκλητου· αὐτὴ τὴ λέξη πρέπει νὰ τὴν ἐννοήσουμε μὲ βάση τὴν ἐτυμολογία της: σὲ αὐτὴ τὰ πράγματα ἔχουν «κατακλιθεῖ», «τεθεῖ», «διατεθεῖ» σὲ τόσο διαφορετικούς τόπους, ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ βροῦμε γι' αὐτὰ ἓναν φιλόξενο χῶρο, νὰ ὀρίσουμε πάνω ἀπὸ τὶς διαφορές τους ἓναν κοινὸ τόπο. Οἱ οὔτοπιες παρηγοροῦν: ἂν δὲν ἔχουν πραγματικὸ τόπο, ἀναπτύσσονται πάντως μέσα σὲ ἓναν θαυμάσιο καὶ στιλπνὸ χῶρο· ἔστω καὶ ἂν ἡ προσέγγισή τους εἶναι χιμαιρική, διανοίγουν πόλεις μὲ μεγάλες λεωφόρους καὶ πλούσιους κήπους, καλόβολες χῶρες. Οἱ ἑτεροτοπίες μᾶς ἀνησυχοῦν, ἀναμφίβολα, γιὰτὶ ὑποσκάπτουν κρυφὰ τὴ γλῶσσα, γιὰτὶ ἐμποδίζουν τὸν κατονομασμὸ αὐτοῦ ἢ τοῦ ἄλλου, γιὰτὶ σπάζουν τὰ κοινὰ ὀνόματα ἢ τὰ περιλέκουν, γιὰτὶ καταστρέφουν ἀπὸ τὰ πρὶν τὴν «σύνταξη», καὶ ὅχι μόνο αὐτὴ πὺν οἰκοδομεῖ τὶς φράσεις, — ἀλλὰ καὶ τὴν λιγότερο ἔκδηλη πὺν κάνει τὶς λέξεις καὶ τὰ πράγματα (τὶς μὲν πλάι στὰ δὲ ἢ ἀπέναντί τους) νὰ «στέκονται μαζί»). Νὰ γιὰτὶ οἱ οὔτοπιες ἐπιτρέπουν τοὺς μύθους καὶ τοὺς λόγους: βρίσκονται μέσα στὴν εὐθεία γραμμὴ τῆς γλῶσσας, στὴ θεμελιώδη διάσταση τῆς fabula· οἱ ἑτεροτοπίες (πὺν τόσο συ-

χνά τις βρίσκουμε στὸν *Borges*) ἐξαντλοῦν τὰ λόγια, σταματοῦν τὶς λέξεις στὸν ἑαυτό τους, ἀμφισβητοῦν ριζικὰ κάθε δυνατότητα μιᾶς γραμματικῆς· ἐξαρθρώνουν τοὺς μύθους καὶ καθιστοῦν στεῖρο τὸν λυρισμὸ τῶν φράσεων.

Φαίνεται ὅτι ὀρισμένοι ἀφασικοί δὲν καταφέρνουν νὰ ταξινομήσουν μὲ συνοχή τὰ κουβάρια ἀπὸ πολύχρωμα νήματα πὸ τοὺς παρουσιάζουμε πάνω σὲ ἓνα τραπέζι· λὲς καὶ ἡ τετράγωνη ἐπιφάνεια δὲν μποροῦσε νὰ χρησιμεύσει ὡς ὁμοιογενῆς καὶ οὐδέτερος χῶρος, ὅπου τὰ πράγματα θὰ ἔρχονταν νὰ δηλώσουν ταυτόχρονα τὴ διαρκῆ τάξη τῶν ταυτοτήτων τους ἢ τῶν διαφορῶν τους καὶ τὸ σημαντικό πεδίο τῆς ὀνομασίας τους. Μέσα σὲ αὐτὸν τὸ συνεκτικὸ χῶρο, ὅπου φυσιολογικὰ τὰ πράγματα κατανέμονται καὶ ὀνομάζονται, σχηματίζουν μιὰ πολλότητα ἀπὸ μικρὰ θρομβώδη καὶ ἀποσπασματικά πεδία, ὅπου ὁμοιότητες χωρὶς ὄνομα συνάπτουν τὰ πράγματα σὲ ἀσυνεχῆ νησίδια· σὲ μιὰ γωνιὰ τοποθετοῦν τὰ πιὸ ἀνοιχτόχρωμα κουβάρια, σὲ μιὰ ἄλλη τὰ πιὸ κόκκινα, ἄλλοῦ ἐκεῖνα πὸ εἶναι πιὸ χρονοδά, ἄλλοῦ τὰ μακρύτερα ἢ ἐκεῖνα πὸ κλίνουν πρὸς τὸ μελανὸ χρῶμα ἢ ἐκεῖνα πὸ ἔχουν πάρει τὸ σχῆμα σφαίρας. Ἀλλά, μόλις σχηματιστοῦν, ὅλες αὐτὲς οἱ ομάδες ἐξαρθρώνονται, γιὰ τὸ πεδίο τῆς ταυτότητας πὸ τις ὑποβαστάζει, ὅσο στενὸ καὶ ἂν εἶναι, παραμένει ἀρκετὰ εὐρὸ ὥστε νὰ εἶναι ἀσταθές· ἀτελεύτητα ὁ ἀσθενῆς συλλέγει καὶ χωρίζει, στοιβάζει τὶς διάφορες ὁμοιότητες, καταστρέφει τὶς πιὸ καταφανεῖς, διασπείρει τὶς ταυτότητες, θέτει ἐπάλληλα τὰ διάφορα κριτήρια, ταράζεται, ξαναρχίζει, ἀνησυχεῖ καὶ ἐν τέλει φτάνει στὰ πρόθυρα τῆς ἀγωνίας.

Ἡ στενοχώρια πὸ προκαλεῖ τὸ γέλιο ὅταν διαβάζουμε τὸν *Borges*, ἀναμφίβολα συγγενεῦει μὲ τὴ βαθειὰ ἐνόχληση ἐκείνων πὸ ἔχει καταστραφεῖ ἢ γλώσσα τους: πὸ ἔχουν ἀπωλέσει τὴν «κοινότητα» ἀνάμεσα στὸν τόπο καὶ στὸ ὄνομα. Ἀποπία, ἀφασία. Ἐντούτοις τὸ κείμενο τοῦ *Borges* ἀκολουθεῖ μιὰν ἄλλη κατεύθυνση· σὲ αὐτὴ τὴν διαστροφή τῆς κατάταξης πὸ μᾶς ἐμποδίζει νὰ τὴ σκεφτοῦμε, σὲ αὐτὸ τὸν πίνακα πὸ δὲν ἔχει συνεκτικὴ ἐπιφάνεια, ὁ *Borges* δίνει ὡς μυθικὴ πατρίδα μιὰν καθορισμένη περιοχὴ πὸ καὶ μόνο τὸ ὄνομά της ἀποτελεῖ γιὰ τὴ Δύση μιὰ μεγάλη παρακαταθήκη οὐτοπιῶν. Ἀραγε ἡ Κίνα στὰ ὄνειρά μας δὲν εἶναι ἀκρι-

βῶς ὁ προνομιούχος τόπος τοῦ χώρου; Ὁ κινέζικος πολιτισμὸς εἶναι γιὰ τὸ σύστημα τῆς φαντασίας μας ὁ πιὸ φοφοδεής, ὁ πιὸ ἱεραρχημένος, ὁ πιὸ ἀδιάφορος πρὸς τὰ χρονικὰ συμβάντα, ὁ πιὸ προσκολλημένος στὴν καθαρὴ ἀνέλιξη τῆς ἔκτασης· τὸν ἀναλογιζόμαστε σὰν ἓναν πολιτισμὸ φραγμάτων καὶ ἐπιχωματώσεων κάτω ἀπὸ τὸ αἰώνιο πρόσωπο τοῦ οὐρανοῦ· τὸν βλέπουμε ἐξαπλωμένο καὶ παγιωμένο σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια μιᾶς ἠπείρου περικυκλωμένης μὲ τεῖχη. Ἡ ἴδια ἢ γραφὴ του δὲν ἀναπαράγει σὲ ὀριζόντιες γραμμὲς τὴ φευγαλέα πτήση τῆς λαλιᾶς· στήνει σὲ μορφή κολόνας τὴν ἀκίνητη καὶ ἀκόμα ἀναγνωρίσιμη εἰκόνα τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων. Ἔτσι ἡ κινέζικη ἐγκυκλοπαιδεία, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Borges, καὶ ἡ ταξινομήση, πὸ αὐτὴ προτείνει, ὀδηγοῦν σὲ μιὰ σκέψη χωρὶς χῶρο, σὲ λέξεις καὶ κατηγορίες δίχως ἐστία καὶ τόπο, οἱ ὁποῖες ὁμῶς βασιζοῦνται κατὰ βάθος σὲ ἓνα πανηγυρικὸ χῶρο, παραφορτωμένο μὲ περίπλοκες μορφές, μὲ περιπλεγμένους δρόμους, μὲ ἀλλόκοτες τοποθεσίες, μὲ μυστικὰ περάσματα καὶ ἀναπάντεχες συνδέσεις· ἔτσι, στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς γῆς πὸ κατοικοῦμε, φαίνεται σὰ νὰ ὑπάρχει ἓνας πολιτισμὸς ἀφιερωμένος στὴ διάταξη τῆς ἔκτασης, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δὲν θὰ κατένεμε τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ὄντων σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς χώρους ὅπου μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε, νὰ μιλήσουμε, νὰ σκεφτοῦμε.

Ὅταν συγκροτοῦμε μιὰ λελογισμένη κατάταξη, ὅταν λέμε ὅτι ἡ γάτα καὶ ὁ σκύλος μοιάζουν λιγότερο ἀπὸ δύο λαγωνικά, ἔστω κι ἂν καὶ τὰ δύο εἶναι ἐξημερωμένα ἢ ταριχευμένα, ἔστω κι ἂν τρέχουν καὶ τὰ δύο σὰν παλαβά, ἔστω ἀκόμα κι ἂν μόλις ἔχουν σπάσει τὸ κανάτι, ποιὸ εἶναι τάχα τὸ ἔδαφος μὲ βάση τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ τὴν ἐδραιώσουμε μὲ κάθε βεβαιότητα; Σύμφωνα μὲ ποιὸν («πίνακα»), σύμφωνα μὲ ποιὸ χῶρο ταυτοτήτων, ὁμοιοτήτων, ἀναλογιῶν, συνηθίσαμε νὰ κατανέμουμε τόσα ἀνόμοια καὶ ὁμοια πράγματα; Ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ συνάφεια — πὸν παρευθὺς θὰ δοῦμε ὅτι οὔτε προσδιορίζεται ἀπὸ μιὰ *a priori* καὶ ἀναγκαῖα ἀλληλουχία, οὔτε ἐπιβάλλεται ἀπὸ περιεχόμενα ἀμέσως αἰσθητά; Γιατὶ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ συνδέσουμε τίς συνέπειες, ἀλλὰ νὰ συμπλησιάσουμε καὶ νὰ ἀπομονώσουμε, νὰ συναρμολογήσουμε καὶ νὰ συναρθρώσουμε συγκεκριμένα περιεχόμενα· δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ψηλαφητὸ καὶ ἐμπειρικὸ

(φαινομενικά τουλάχιστον) ἀπὸ τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς τάξης ἀνάμεσα στὰ πράγματα· τίποτε πὺ νὰ ἀπαιτεῖ πιδ καθαρὴ ματιά, μιδ πιδ πιστὴ καὶ καλοτοπισμένη γλῶσσα· τίποτα πὺ νὰ ἀπαιτεῖ πιδ ἐπίμονα νὰ ἀφεθοῦμε στὸ κύμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ιδιοτήτων καὶ τῶν μορφῶν. Ἐντούτοις ἕνα βλέμμα πὺ δὲν θὰ ἦταν εἰδικὰ ἐξασκημένο θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ συσχετίσει κάποιες παρόμοιες μορφές καὶ νὰ διακρίνει ἄλλες λόγω αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης διαφορᾶς: ὄντως, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν πιδ ἀφελὴ ἐμπειρία, δὲν ὑπάρχει διάκριση πὺ νὰ μὴν προκύπτει ἀπὸ μιὰν ἀκριβὴ πράξη καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς προηγούμενου κριτηρίου. Ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση καὶ τῆς ἀπλούστερης τάξης εἶναι ἕνα «σύστημα στοιχείων» — ἕνας καθορισμὸς τῶν τομέων, στοὺς ὁποίους θὰ μπορέσουν νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορές, οἱ τύποι τῶν παραλλαγῶν πὺ μπορεῖ νὰ συμβοῦν μέσα σὲ αὐτοὺς τοὺς τομεῖς, τὸ σύνορο, τέλος, πάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ὑπάρχει διαφορὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ὑπάρχει ὁμοιότητα. Ἡ τάξη εἶναι αὐτὸ πὺ δίνεται μέσα στὰ πράγματα ὡς ὁ ἐσωτερικὸς τους νόμος, τὸ μυστικὸ δίκτυο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἀλληλοκοιτάζονται κατὰ κάποιο τρόπο καὶ συνάμα ἐκεῖνο πὺ ὑπάρχει μόνο μέσα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἑνὸς βλέμματος, μιᾶς προσοχῆς, μιᾶς γλῶσσας· καὶ μόνο μέσα στὰ λευκὰ τετράγωνα αὐτῆς τῆς διατετραγώνισης ἐκδηλώνεται αὐτὴ ἢ τάξη στὸ βάθος ὡς ἤδη παρούσα, περιμένοντας σιωπηλὰ τὴ στιγμὴ τῆς ἐκφορᾶς της.

Οἱ θεμελιώδεις κώδικες ἑνὸς πολιτισμοῦ — ἐκεῖνοι πὺ διέπουν τὴ γλῶσσα του, τὰ ἀντιληπτικά του σχήματα, τὶς ἀνταλλαγές του, τὶς τεχνικές του, τὶς ἀξίες του, τὴν ἱεραρχία τῶν πρακτικῶν του — ὀρίζουν ἀπαρχῆς τὶς ἐμπειρικὲς τάξεις μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ἔχει νὰ κάνει ὁ κάθε ἄνθρωπος καὶ στὶς ὁποῖες θὰ ξαναβρεῖ τὸν ἑαυτό του. Στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς σκέψης, ἐπιστημονικὲς θεωρίες ἢ ἐρμηνεῖες φιλοσόφων ἐξηγοῦν τὸ γιατί ὑπάρχει γενικὰ μιὰ τάξη, σὲ ποιο γενικὸ νόμο ὑπακούει, ποιά ἀρχὴ μπορεῖ νὰ τὴν ἐξηγήσει, γιὰ ποιο λόγο ἔχει ἐπιβληθεῖ αὐτὴ ἢ τάξη καὶ ὄχι κάποια ἄλλη. Ἀλλὰ ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο τόσο ἀπομακρυσμένες περιοχές, ὑπάρχει μιὰ περιοχὴ πὺ, μολονότι παίζει ρόλο ἐνδιαμέσου, δὲν εἶναι λιγότερο θεμελιώδης: ἀναμφίβολα εἶναι πιδ συγκεχυμένη, πιδ σκοτεινὴ, πιδ

δύσκολη στην ανάλυση. Μέσα σ' αυτήν ένας πολιτισμός, απομακρυσμένος ανεπαίσθητα από τις εμπειρικές τάξεις που του έχουν επιβληθεί από τους πρωταρχικούς του κώδικες, κρατώντας μιαν όρισμένη απόσταση από αυτές, τις κάνει να χάνουν την αρχική τους διαφάνεια, δέν τις αφήνει να τὸν διαπερνούν παθητικά, αποσπᾶται ἀπὸ τις ἄμεσες καὶ ἀόρατες δυνάμεις τους, ἐλευθερώνεται ἀρκετὰ ὥστε νὰ διαπιστώνει ὅτι αὐτὲς οἱ τάξεις ἴσως νὰ μὴν εἶναι οἱ μόνες δυνατὲς οὔτε οἱ καλύτερες· ἔτσι βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ τὸ χοντρικὸ γεγονός ὅτι κάτω ἀπὸ τις αὐθόρμητες τάξεις του ὑπάρχουν πράγματα που εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν τακτοποιήσιμα, που ἀνήκουν σὲ μιαν ὀρισμένη σιωπηρὴ τάξη, μὲ ἓνα λόγο ὅτι ὑπάρχει τάξη. Ἔτσι, ἀπελευθερωνόμενος κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τις γλωσσολογικὲς, ἀντιληπτικὲς, πρακτικὲς του ἀπόψεις, ὁ πολιτισμὸς ἐφαρμόζει σὲ αὐτὲς μιὰ δεύτερη ἄποψη που τις ἐξουδετερώνει, πού, ἀναδιπλασιάζοντάς τις, τις κάνει νὰ ἐμφανίζονται καὶ συνάμα τις ἀποκλείει, καὶ ἔτσι βρίσκεται διαμιάς ἀντίκρου στὴ χοντρικὴ ὑπαρξὴ τῆς τάξης. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν τάξη, που ἐκλαμβάνεται ὡς θετικὸ ἔδαφος, θὰ οἰκοδομηθοῦν οἱ γενικὲς θεωρίες τῆς διάταξης τῶν πραγμάτων καὶ οἱ ἐρμηνεῖες που αὐτὴ συνεπάγεται. Ἔτσι ἀνάμεσα στὸ ἤδη κωδικοποιημένο βλέμμα καὶ τὴν στοχαστικὴ γνώση ὑπάρχει μιὰ διάμεση περιοχὴ που ἐλευθερώνει τὴν τάξη στὸ ἴδιο της τὸ εἶναι: ἐδῶ αὐτὴ ἐμφανίζεται, κατὰ τοὺς πολιτισμοὺς καὶ τις ἐποχές, συνεχῆς καὶ βαθμολογημένη ἢ τεμαχισμένη καὶ ἀσυνεχῆς, δεμένη μὲ τὸ χωρὸ ἢ συγκροτημένη κάθε στιγμὴ ἀπὸ τὴν ὥθησιν τοῦ χρόνου, συναφῆς μὲ ἓνα σύστημα μεταβλητῶν ἢ ὀρισμένη μὲ βάση χωριστὰ συστήματα συνοχῆς, συντεθειμένη ἀπὸ ὁμοιότητες που ἀκολουθεῖ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη ὀλοένα καὶ ἀπὸ πιὸ κοντὰ ἢ ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα, ὀργανωμένη γύρω ἀπὸ ἐπιτεινόμενες διαφορὲς κτλ. Ἔτσι αὐτὴ ἢ «διάμεση» περιοχὴ, στὸ μέτρο που φανερώνει τοὺς τρόπους ὑπαρξῆς τῆς τάξης, μπορεῖ νὰ παρουσιαστῆ ὡς ἢ πιὸ θεμελιώδης: ὡς προγενέστερη ἀπὸ τις λέξεις, ἀπὸ τις ἀντιλήψεις καὶ τις χειρονομίες, που τότε λογίζονται ὅτι τὴν μεταφράζουν λίγο-πολύ πιστὰ καὶ εὔστοχα (νὰ γιατί αὐτὴ ἢ ἐμπειρία τῆς τάξης, στὸ συμπαγὲς καὶ πρωταρχικὸ εἶναι της, παίζει πάντα κρίσιμο ρόλο)· εἶναι πάντα πιὸ στέρεα, πιὸ ἀρχαϊκὴ, λιγότερο ἀμφίβολη, πάντα πιὸ «ἀληθινή»

ἀπὸ τὶς ἄλλες θεωρίες πὸν δοκιμάζουσι νὰ τοὺς προσδώσουσι μιὰν ὀρθοὴν μορφή, μιὰν ἐξαντλητικὴν ἐφαρμογήν, ἢ ἓνα φιλοσοφικὸ θεμέλιο. Ἔτσι, σὲ κάθε πολιτισμὸν, ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ πὸν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε διατακτικὸν κώδικον καὶ στοὺς στοχασμοὺς γιὰ τὴν τάξιν ὑπάρχει ἡ γυμνὴ ἐμπειρία τῆς τάξεως καὶ τῶν τρόπων ὑπαρξῆς τῆς.

Σὲ αὐτὴ τὴ μελέτη θὰ θέλαμε νὰ ἀναλύσουμε ἐτούτῃ τὴν ἐμπειρία. Τὸ πρόβλημά μας εἶναι νὰ δείξουμε τί μορφὲς μπόρεσε νὰ πάρει ἀπὸ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα καὶ μετὰ μέσα σὲ ἓναν πολιτισμὸν ὅπως ὁ δικὸς μας: μὲ ποίον τρόπον, πηγαίνοντας ἀναπόταμα, ὁ πολιτισμὸς μας ἔδειξε ὅτι στὸν τρόπον πὸν μιλιόταν ἢ γλώσσα, στὸν τρόπον πὸν εἶχαν γίνει ἀντιληπτὰ καὶ περισυλλεγεῖ τὰ φυσικὰ ὄντα, στὸν τρόπον πὸν ἐπιτελοῦνταν οἱ ἀνταλλαγῆς ὑπῆρχε τάξις καὶ ὅτι στοὺς τρόπους ὑπαρξῆς αὐτῆς τῆς τάξεως οἱ ἀνταλλαγῆς ὀφείλαν τοὺς νόμους τοὺς, τὰ ζωντανὰ ὄντα τὴν κανονικότητά τοὺς, οἱ λέξεις τὴν ἀλληλουχία τοὺς καὶ τὴν παραστατικὴν τοὺς ἀξία: νὰ δείξουμε ἐπίσης ποιῆς ἰδιότητες τῆς τάξεως ἀναγνωρίστηκαν, τέθηκαν, συνδέθησαν μὲ τὸ χῶρον καὶ τὸ χρόνον, γιὰ νὰ σχηματίσουν τὸ θετικὸν βῆθος τῶν γνώσεων ὅπως αὐτὲς ἐκδιπλώνονται στὴ γραμματικὴν καὶ στὴν φιλολογοῖα, στὴ φυσικὴν ἱστορίαν καὶ στὴν βιολογοῖα, στὴ μελέτη τοῦ πλοῦτου καὶ στὴν πολιτικὴν οἰκονομία. Εἶναι φανερόν ὅτι μιὰ παρόμοια ἀνάλυσις δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν ἐπιστημῶν: εἶναι μᾶλλον μιὰ μελέτη πὸν πασχίζει νὰ ξαναβρεῖ βῆσει ποίου πράγματος καθίστανται δυνατῆς γνώσεις καὶ θεωρίαι: σύμφωνα μὲ ποιά τάξιν συγκροτήθηκε ἡ γνώσις: μὲ κριτήριον ποίου ἱστορικὸν αἰγίον καὶ μέσα στὸ στοιχεῖον ποιῆς θετικότητος μπόρεσαν νὰ ἐμφανιστοῦν ἰδέαι, νὰ συγκροτηθοῦν ἐπιστῆμαι, νὰ γίνουσι ἐμπειρίαι ἀντικείμενον στοχασμοῦ μέσα σὲ φιλοσοφίας, νὰ σχηματιστοῦν ὀρθολογικότητες, ἴσως γιὰ νὰ ἐξαρθρωθοῦν παρευθὺς καὶ νὰ ἐξαφανιστοῦν. Συνεπῶς δὲ θὰ γίνῃ λόγος γιὰ γνώσεις πὸν περιγράφονται στὴν πρόοδόν τοὺς πρὸς μιὰν ἀντικειμενικότητα, μέσα στὴν ὁποία ἡ σημερινὴ μας ἐπιστήμη θὰ μπορούσε ἐπιτέλους νὰ ἀναγνωρίσει τὸν ἑαυτὸν τῆς: ἐκεῖνον πὸν θὰ θέλαμε νὰ φανερώσουμε εἶναι τὸ ἐπιστημολογικὸν πεδῖον, ἢ ἐπιστήμη, ὅπου οἱ γνώσεις, ἰδωμέναι ἐξω ἀπὸ κάθε κριτήριον πὸν ἀναφέρεται στὴν ὀρθολογικὴν

τους αξία ἢ στίς ἀντικειμενικές τους μορφές, στερεώνουν τὴ θετικότητά τους καὶ φανερώνουν ἔτσι μιὰν ἱστορία, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἡ ἱστορία τῆς αὐξανόμενης τελείωσής τους, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείνη τῶν συνθηκῶν τῆς δυνατότητάς τους· αὐτὴ ἢ ἀφήγηση πρέπει νὰ δείξει, μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης, τίς διαμορφώσεις ποὺ γέννησαν τίς διαφορές μορφῆς τῆς ἐμπειρικής γνώσης. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἱστορία μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια τῆς λέξης, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ μιὰ «ἀρχαιολογία».¹

Αὐτὴ ἢ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἔδειξε δύο μεγάλες ἀσυνέχειες μέσα στὴν ἐπιστῆμη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ: αὐτὴν ποὺ ἐγκαινιάζει τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ (γύρω στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα) καὶ ἐκείνη ποὺ στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα σημαδεύει τὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς μας. Ἡ τάξη, μὲ βᾶση τὴν ὅποια σκεφτόμαστε, δὲν ἔχει τὸν ἴδιο τρόπο ὑπαρξῆς μὲ ἐκείνη τῶν κλασσικῶν. Ματαιοπονοῦμε ἂν ἔχουμε τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἀδιάλειπτης κίνησης τῆς εὐρωπαϊκῆς *ratio* ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ὡς τίς μέρες μας, ματαιοπονοῦμε ἂν σκεφτόμαστε ὅτι ἡ ταξινόμηση τοῦ *Linné*, λίγο ἢ πολὺ διευθετημένη, μπορεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς νὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἰσχύει κατὰ κάποιον τρόπο, ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ *Condillac* ἐπανεμφανίζεται κατὰ ἓνα μέρος στὴ θεωρία τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα, ὅτι ὁ *Keynes* ἔνωσε τὴ συγγένεια τῶν ἀναλύσεων του μὲ ἐκεῖνες τοῦ *Condillon*, ὅτι τὰ λεγόμενα τῆς Γενικῆς Γραμματικῆς (ὅπως τὴν βρίσκουμε στοὺς συγγραφεῖς τοῦ *Port-Royal* ἢ στὸν *Bauzée*) δὲν ἀπέχουν καὶ τόσο ἀπὸ τὴ σύγχρονη γλωσσολογία μας — ὅλη αὐτὴ ἢ οἶονεὶ συνέχεια στὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεμάτων ἀναμφίβολα εἶναι ἐπιφανειακὴ ἐντύπωση· στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο, βλέπουμε ὅτι τὸ σύστημα τῶν θετικότητων ἄλλαξε μαζικὰ στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα καὶ στὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα. Ὁχι πὼς ὁ Λόγος προόδευσε· ἀλλὰ ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῆς τάξης, ποὺ κατανέμοντάς τα τὰ προσφέρει στὴ γνώση, μεταβλήθηκε βαθύτατα. Ἄν ἡ φυσικὴ ἱστορία τοῦ *Tournefort*, τοῦ *Linné* καὶ τοῦ

1. Τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ποὺ θέτει μιὰ τέτοια «ἀρχαιολογία» θὰ ἐξεταστοῦν σὲ ἓνα προσεχὲς βιβλίο.

Buffon σχετίζεται μὲ κάτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ βιολογία, ἡ συγκριτικὴ ἀνατομία τοῦ *Cuvier* ἢ ὁ ἐξελικτισμὸς τοῦ *Darwin*, εἶναι μᾶλλον ἡ γενικὴ γραμματικὴ τοῦ *Bauzée*, εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ χρήματος καὶ τοῦ πλούτου ὅπως τὴ βρίσκουμε στὸν *Law*, στὸν *Véron de Forthonnais* ἢ στὸν *Turgot*. Οἱ ἰδέες κατορθώνουν ἴσως νὰ μεταμορφώνονται, νὰ δροῦν οἱ μὲν πάνω στίς δὲ (ἀλλὰ πῶς; μέχρι τώρα οἱ ἱστορικοὶ δὲν μᾶς τὸ ἐξήγησαν)· ἕνα πάντως εἶναι βέβαιο: ὅτι ἡ ἀρχαιολογία, ἀπευθυνόμενη στὸ γενικὸ χῶρο τῆς γνώσης, στίς διαμορφώσεις τῆς καὶ στὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῶν πραγμάτων ποὺ ἐμφανίζονται ἐκεῖ, ὁρίζει συστήματα ταυτοχρονίας, καθὼς καὶ τὴ σειρά τῶν ἀναγκαίων καὶ ἐπαρκῶν μετατροπῶν γιὰ νὰ περιγραφεῖ τὸ κατώφλι μιᾶς νέας θετικότητας.

Ἔτσι ἡ ἀνάλυση κατάφερε νὰ δείξει τὴ συνάφεια ποὺ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς παράστασης καὶ στίς θεωρίες γιὰ τὴ γλώσσα, γιὰ τὶς φυσικὲς τάξεις, τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ἀξία. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα αὐτὴ ἡ διαμόρφωση μεταβάλλεται ἄρδην· ἡ θεωρία τῆς παράστασης ἐξαφανίζεται ὡς γενικὸ θεμέλιο ὅλων τῶν δυνατῶν τάξεων· ἡ γλώσσα ὡς αὐθόρμητος πίνακας καὶ πρωταρχικὸς διατετραγωνισμὸς τῶν πραγμάτων, ὡς ἀπαραίτητος διασταθμὸς ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὰ ὄντα, ἐξαφανίζεται μὲ τὴ σειρά της· μιὰ βαθειὰ ἱστορικότητα διεισδύει στὴν καρδιὰ τῶν πραγμάτων, τὰ ἀπομονώνει καὶ τὰ καθορίζει στὴν ἰδιάζουσα συνοχὴ τους, τοὺς ἐπιβάλλει μορφῆς τάξης τὶς ὁποῖες συνεπάγεται ἡ ἀκολουθία τοῦ χρόνου· ἡ ἀνάλυση τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τοῦ χρήματος ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνάλυση τοῦ ὄργανισμοῦ ὑποσκελίζει τὴν ἀναζήτηση τῶν ταξινομικῶν χαρακτήρων· καὶ προπάντων ἡ γλώσσα χάνει τὴν προνομιούχα θέσιν της καὶ γίνεται μὲ τὴ σειρά της μιὰ μορφή τῆς ἱστορίας συναφῆς μὲ τὴν πυκνότητα τοῦ παρελθόντος της. Ἀλλὰ στὸ βαθμὸ ποὺ τὰ πράγματα περιελίσσονται, ζητώντας ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ γίνεσθαί τους τὴν ἀρχὴ τῆς κατανοησιμότητάς τους καὶ ἐγκαταλείποντας τὸ χῶρο τῆς παράστασης, ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται μὲ τὴ σειρά του γιὰ πρώτη φορὰ στὸ πεδίο τῆς δυτικῆς γνώσης. Κατὰ παράδοξο τρόπο, ὁ ἄνθρωπος — ἡ γνώση τοῦ ὁποίου γιὰ τοὺς ἀφελεῖς φαντάζει ὡς ἡ πιὸ παλαιὰ ἔρευ-

να ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σωκράτη — ἀναμφίβολα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κάποια σχισμὴ στὴν τάξη τῶν πραγμάτων, μιὰ διαμόρφωση, ἐν πάση περιπτώσει, χαραγμένη ἀπὸ τὴ νέα διάταξη ποὺ πρόσφατα ἔλαβε μέσα στὴ γνώση. Ἐπ' ἐδῶ γεννήθηκαν οἱ χίμαιρες τῶν νέων ἀνθρωπισμῶν, ὅλες οἱ εὐκολίες μιᾶς «ἀνθρωπολογίας», ἐννοούμενης ὡς γενικῆς, ἡμι-θετικῆς, ἡμι-φιλοσοφικῆς θεώρησης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντούτοις εἶναι παραμυθία καὶ βαθειὰ ἀνακούφιση νὰ σκεφτόμαστε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ πρόσφατη ἐπινόηση, μιὰ μορφή μὲ ἡλικία δύο αἰῶνων, μιὰ ἀπλή πτυχή στὴ γνώση μας, ἢ ὅποια θὰ ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ γνώση θὰ βρεῖ μιὰ νέα μορφή.

Βλέπουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἔρευνα ἀπηχεῖ κάπως τὸ σχέδιο νὰ γραφεῖ μιὰ ἱστορία τῆς τρέλας κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ· ἔχει μέσα στὸ χρόνο τὶς ἴδιες ἀρθρώσεις, ξεκινάει ἀπὸ τὰ τέλη τῆς Ἀναγέννησης καὶ βρίσκει κι αὐτὴ στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα τὸ κατώφλι μιᾶς μοντέρνας ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔχουμε βγεῖ πάντα. Ἐνῶ στὴν ἱστορία τῆς τρέλας ἐξετάζαμε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἕνας πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ θέσει μὲ μορφή μαζικὴ καὶ γενικὴ τὴ διαφορὰ ποὺ τὸν ὀριοθετεῖ, ἐδῶ τὸ ζήτημα εἶναι νὰ παρατηρήσουμε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο δοκιμάζει τὴν ἐγγύτητα τῶν πραγμάτων, τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀποκαθιστᾷ τὸν πίνακα τῶν συγγενειῶν τους, καὶ τὴν τάξη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ τὶς διατρέξουμε. Κοντολογίης πρόκειται γιὰ μιὰν ἱστορία τῆς ὁμοιότητας: ὑπὸ ποιῆς συνθήκες μπόρεσε ἄραγε ἡ κλασσικὴ σκέψη νὰ σκεφτεῖ ἀνάμεσα στὰ πράγματα σχέσεις ὁμοιομέρειας ἢ ἰσότητος ποὺ θεμελιώνουν καὶ δικαιώνουν τὶς λέξεις, τὶς ταξινομήσεις, τὶς ἀνταλλαγές; Μὲ ἀφετηρία ποιὸ ἱστορικὸ α ργιογι ἦταν δυνατὸ νὰ ὀριστεῖ τὸ μεγάλο ἀβάκιο τῶν διακεκριμένων ταυτοτήτων ποὺ συγκροτεῖται μέσα στὸ συγκεχυμένο, ἀπροσδιόριστο, ἀπρόσωπο καὶ ἀδιάφορο φόντο τῶν διαφορῶν; Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας θὰ ἦταν ἢ ἱστορία τοῦ Ἄλλου — ἐκείνου ποὺ γιὰ ἕναν πολιτισμὸ εἶναι κάτι ἐσωτερικὸ καὶ συνάμα ἐξωτερικὸ, ποὺ τὸ ἀποκλείουν (γιὰ νὰ ἐξορκίσουν τὸν ἐσωτερικὸ κίνδυνο) ἀλλὰ φυλακίζοντάς το (γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἑτερότητα)· ἢ ἱστορία τῆς τάξης τῶν πραγμάτων θὰ ἦταν ἢ ἱστορία τοῦ Ἴδιου — ἐκείνου ποὺ σὲ ἕναν πολιτισμὸ

εἶναι διασκορπισμένο καὶ συνάμα συγγενικό, τὸ ὁποῖο συνεπῶς πρέπει νὰ τὸ διακρίνουμε μὲ σημάδια καὶ νὰ τὸ περισυλλέξουμε μέσα σὲ ταυτότητες.

Καὶ ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ ἀρρώστια εἶναι συνάμα ἡ ἀταξία, ἡ ἐπικίνδυνη ἑτερότητα μέσα στὸ ἀνθρώπινο σῶμα καὶ μέχρι τὴν καρδιὰ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἐπίσης ἓνα φυσικὸ φαινόμενο ποὺ ἔχει τὶς κανονικότητές του, τὶς ὁμοιότητες καὶ τοὺς τύπους του — βλέπουμε τότε ποιά θέση θὰ μπορούσε νὰ καταλάβει μιὰ ἀρχαιολογία τοῦ ἱατρικοῦ βλέμματος. Ἀπὸ τὴν ὀριακὴ ἐμπειρία τοῦ Ἰλλου μέχρι τὶς μορφές ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἱατρικὴ γνώση, καὶ ἀπὸ αὐτὲς μέχρι τὴν τάξη τῶν πραγμάτων καὶ τὴ σκέψη τοῦ Ἰδιοῦ, ἐκεῖνο ποὺ προσφέρεται στὴν ἀρχαιολογικὴ ἀνάλυση εἶναι ὁλόκληρη ἡ κλασσικὴ γνώση, ἢ μᾶλλον τὸ κατώφλι ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν κλασσικὴ σκέψη καὶ συνιστᾷ τὴν μοντέρνα ἐποχὴ μας. Σὲ αὐτὸ τὸ κατώφλι ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀλλόκοτη μορφή τῆς γνώσης ποὺ ἀποκαλοῦμε ἄνθρωπο καὶ ποὺ διάνοιξε ἓνα δικό τους χωρὸ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Δοκιμάζοντας νὰ ξαναφωτίσουμε αὐτὴ τὴ βαθειὰ ἰσοπέδωση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποδίδουμε στὸ σιωπηλὸ καὶ ἀφελῶς ἀμετακίνητο ἔδαφος μας τὶς ρήξεις του, τὴν ἀστάθειά του, τὶς ρωγμές του· αὐτὸ τὸ ἔδαφος σαλεύει καὶ πάλι κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

I. ΟΙ ΑΚΟΛΟΥΘΕΣ

I

Ὁ ζωγράφος στέκει σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὸν πίνακα. Ρίχνει μιὰ ματιὰ στὸ μοντέλο· ἴσως γιὰ νὰ προσθέσει μιὰ τελευταία πινελιά, εἶναι ὅμως πιθανὸ νὰ μὴν ἔχει σύρει ἀκόμα οὔτε τὴν πρώτη γραμμὴ. Τὸ χέρι ποὺ κρατᾷ τὸν χρωστήρα εἶναι λυγισμένον πρὸς τὰ ἀριστερά, στὴν κατεύθυνση τῆς παλέτας· γιὰ μιὰ στιγμή μένει μετέωρο ἀνάμεσα στὸ μουσαμὰ καὶ στὰ χρώματα. Τὸ ἐπιδέξιο χέρι ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ βλέμμα· καὶ τὸ βλέμμα μὲ τὴ σειρά του ἀναπαύεται πάνω στὴ σταματημένη χείρονομία. Ἀνάμεσα στὴ λεπτὴ ἄκρη τοῦ χρωστήρα καὶ στὸ ἀτσάλι τοῦ βλέμματος, τὸ θέαμα θὰ ἐλευθερώσει τὸν ὄγκο του.

Αὐτὸ συμβαίνει ὄχι χωρὶς ἓνα λεπτὸ σύστημα ἀπὸ ὑπεκφυγές. Παίρνοντας κάποια ἀπόσταση, ὁ ζωγράφος στέκεται πλάι στὸν πίνακα ποὺ δουλεύει. Δηλαδή γιὰ τὸν θεατὴ ποὺ τώρα τὸν κοιτάζει βρίσκεται στὰ δεξιὰ τοῦ πίνακά του, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλο τὸ ἀριστερὸ ἄκρο. Ὁ πίνακας στρέφει τὰ νῶτα του στὸν ἴδιον τὸ θεατὴ: βλέπουμε μόνο τὸ πίσω μέρος, μὲ τὸ τεράστιον τελάρον ποὺ τὸν στηρίζει. Ἀντίθετα ὁ ζωγράφος εἶναι πέρα γιὰ πέρα ὁρατὸς σὲ ὅλο του τὸ ἀνάστημα· ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν καλύπτεται ἀπὸ τὸν ὑψηλὸν πίνακα ποὺ ἴσως θὰ τὸν ἀπορροφήσει σὲ λίγο, ὅταν, κάνοντας ἓνα βῆμα πρὸς τὸ μέρος του, θὰ ξαναρχίσει νὰ ζωγραφίζει. Ἀναμφίβολα ἐμφανίστηκε στὰ μάτια τῶν θεατῶν μόλις αὐτὴ τὴ στιγμή, σὰ νὰ ξεπήδησε ἀπὸ τὸ μεγάλο κλουβὶ ποὺ προβάλλει πρὸς τὰ πίσω τὴν ἐπιφάνεια ποὺ ζωγραφίζει. Μποροῦμε τώρα νὰ τὸν δοῦμε, σὲ μιὰ στιγμή ἀνάπαυλας, στὸ οὐδέτερον κέντρο αὐτῆς τῆς ταλάντευ-

σης. Ἡ σκοτεινὴ κορμοστασιά του, τὸ φωτεινὸ του πρόσωπο, βρίσκονται μεταξύ ὄρατοῦ καὶ ἀόρατου: βγαίνοντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀθόνη ποὺ μᾶς διαφεύγει, ἀναδύεται στὰ μάτια μας· ἀλλὰ ὅταν παρρηθὺς θὰ κάνει ἓνα βῆμα δεξιά, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ βλέμματά μας, θὰ βρεθεῖ ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν πίνακα ποὺ ζωγραφίζει· θὰ εἰσαχθεῖ στὴν περιοχὴ ὅπου ὁ παραμελημένος γιὰ μιὰ στιγμή πίνακάς του, θὰ ξαναγίνει γι' αὐτὸν ὄρατος χωρὶς σκιά μήτε ἀποσιώπηση. Σάμπως νὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ βλέπουμε τὸ ζωγράφο μέσα στὸν πίνακα ὅπου ἀναπαρίσταται καὶ συνάμα αὐτὸς νὰ βλέπει τὸν πίνακα ἐκεῖνον ὅπου καταγίνεται ὁ ἴδιος νὰ ἀναπαραστήσει κάτι. Ὁ ζωγράφος βασιλεύει στὸ κατώφλι αὐτῶν τῶν δύο ἀσυμβίβαστων ὀρατοτήτων.

Ὁ ζωγράφος κοιτάζει, μὲ τὸ πρόσωπο ἐλαφρὰ στραμμένο καὶ τὸ κεφάλι γερμένο στὸν ὦμο. Εἶναι προσηλωμένος σὲ κάποιον ἀόρατο σημεῖο, τὸ ὁποῖο ὅμως κι ἐμεῖς, οἱ θεατές, μπορούμε εὐκολα νὰ προσδιορίσουμε, μιὰ κι αὐτὸ τὸ σημεῖο εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι: τὸ σῶμα μας, τὸ πρόσωπό μας, τὰ μάτια μας. Τὸ θέαμα ποὺ παρατηρεῖ εἶναι λοιπὸν διπλῶς ἀόρατο: ἐπειδὴ δὲν ἀναπαρίσταται στὸ χῶρο τοῦ πίνακα, καὶ ἐπειδὴ τοποθετεῖται ἀκριβῶς σὲ ἐκεῖνο τὸ τυφλὸ σημεῖο, ἐκείνη τὴν οὐσιώδη κρυφώνα ὅπου τὸ βλέμμα μας ἐξαφανίζεται ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους τὴ στιγμή ποὺ κοιτάζουμε. Ἐντούτοις, πῶς θὰ γινόταν νὰ ἀποφύγουμε νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν μὴ ὀρατότητα, ἐδῶ μπροστὰ στὰ μάτια μας, ὅταν τὸ αἰσθητὸ ἰσοδύναμό της, ἡ σφραγισμένη μορφή της, ὑπάρχει μέσα στὸν ἴδιο τὸν πίνακα; Θὰ μπορούσαμε βέβαια νὰ μαντέψουμε τί κοιτάζει ὁ ζωγράφος, ἂν ἦταν ἐφικτὸ νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὸ μουσαμά του· ἀλλὰ ἀπὸ τὸν τελευταῖο βλέπουμε μονάχα τὸν καμβά, τοὺς ὀρθίους πῆχαις, καὶ κάθετα τοὺς λοξοὺς τοῦ καβαλέτου. Τὸ ψηλὸ, μονότονο παραλληλόγραμμο ποὺ καταλαμβάνει ὀλόκληρο τὸ ἀριστερὸ τμήμα τοῦ πραγματικοῦ πίνακα, καὶ ἀπεικονίζει τὴν ἀνάποδη τοῦ ἀναπαριστάμενου πίνακα, ἀποδίδει ἐν εἴδει μιᾶς ἐπιφάνειας τὴν μὴ ὀρατότητα αὐτοῦ ποὺ ἀτενίζει ὁ καλλιτέχνης σὲ βάθος: τὸ χῶρο ὅπου βρισκόμαστε, τὸ χῶρο ποὺ οἱ ἴδιοι εἴμαστε. Ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ζωγράφου μέχρι αὐτὸ ποὺ κοιτάζει ἔχει χαραχθεῖ μιὰ ἐπιτακτικὴ γραμμὴ, τὴν ὁποία ἐμεῖς ποὺ κοιτάζουμε δὲν μπορούμε νὰ ἀποφύ-

γουμε: διασχίζει τὸν πραγματικὸ πίνακα καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά του συναντᾷ τὸν τόπο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν ζωγράφο νὰ μᾶς παρατηρεῖ· ἐτούτη ἡ διακεκομμένη γραμμὴ φτάνει ἀναπόφευκτα ὡς ἐμᾶς καὶ μᾶς δένει μὲ τὴν παράσταση τοῦ πίνακα.

Φαινομενικὰ αὐτὸς ὁ τόπος εἶναι ἀπλός· ἀποτελεῖ μιὰ καθαρὴ ἀμοιβαιότητα: κοιτάζουμε ἕναν πίνακα ἀπ' ὅπου μὲ τὴ σειρά του μᾶς κοιτάζει ἕνας ζωγράφος. Δὲν ἔχουμε τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα πρόσωπο μὲ πρόσωπο, ἀπὸ μάτια πού συναντιοῦνται, ἀπὸ ἴσια βλέμματα πού, καθὼς διασταυρώνονται, ἀλληλοκοιτάζονται. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ λεπτὴ γραμμὴ τῆς ἀμοιβαίας ὀρατότητας περι- κλείει ἕνα ὀλόκληρο περίπλοκο δίκτυο ἀπὸ ἀβεβαιότητες, ἀνταλλαγές καὶ ὑπεκφυγές. Ὁ ζωγράφος κατευθύνει τὰ μάτια του πρὸς ἐμᾶς μόνο στὸ βαθμὸ πού βρισκόμαστε στὴ θέση τοῦ θέματός του. Ὡς θεατές, ἐμεῖς περισσεύουμε. Τὸ ἴδιο βλέμμα πού μᾶς ὑποδέ- χεται, μᾶς διώχνει, γιατί τὴ θέση μας παίρνει αὐτὸ πού πάντοτε βρισκόταν ἐδῶ πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς: τὸ ἴδιο τὸ μοντέλο. Ἀλλὰ ἀντίστρο- φα, τὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου πού κατευθύνεται ἔξω ἀπὸ τὸν πί- νακα, στὸ κενὸ ἀντικρῦ του, δέχεται τόσα μοντέλα ὅσοι καὶ οἱ θεα- τές· σὲ αὐτὸν τὸν καθορισμένο μὰ ἀδιάφορο τόπο ὁ παρατηρῶν καὶ ὁ παρατηρούμενος ἐναλλάσσονται ἀδιάκοπα. Κανένα βλέμμα δὲ μένει σταθερό, ἢ μᾶλλον, στὴν οὐδέτερη τροχιά τοῦ βλέμματος πού διαπερνᾷ κάθετα τὸν μουσαμά, ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο, θεατῆς καὶ μοντέλο ἀντιστρέφουν τοὺς ρόλους τοὺς ἐπ' ἄπειρον. Καὶ ὁ μεγάλος ἀντεστραμμένος μουσαμάς στὴν ἀριστερὴ ἄκρη τοῦ πίνακα ἀσκεῖ ἐδῶ τὴ δεύτερη λειτουργία του: ὄντας πεισματικὰ ἀόρατος, ἐμποδίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ποτὲ ἢ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ σχέση τῶν βλεμμάτων. Ἡ ἀδιαπέραστη ἀκίνησις πού ἐπιβάλλει στὴ μιὰ μεριά καθιστᾷ μονίμως ἀσταθές τὸ παιχνίδι τῶν μετα- μορφώσεων πού ἐπιτελεῖται στὸ κέντρο, ἀνάμεσα στὸ θεατὴ καὶ στὸ μοντέλο. Μιᾶς καὶ βλέπουμε τὴν ἀνάποδη ὄψη του, δὲν ξέρου- με ποιὸ εἶμαστε, οὔτε τί κάνουμε. Τὸν βλέπουν ἢ βλέπει; Ὁ ζω- γράφος προσηλώνεται τώρα σὲ ἕναν τόπο πού ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγ- μὴ δὲν παύει νὰ ἀλλάζει περιεχόμενο, μορφή, πρόσωπο, ταυτότη- τα. Ἀλλὰ ἡ προσεκτικὴ ἀκίνησις τῶν ματιῶν του παραπέμπει σὲ μιὰ ἄλλη κατεύθυνση, τὴν ὁποία ἤδη πολλὰ φορὲς ἔχουν ἀκολου-

θήσει τὰ μάτια του καὶ χωρὶς ἀμφιβολία σύντομα θὰ ξαναπάρουνε τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀκίνητου μουσαμᾶ, πάνω στὸν ὁποῖο σχεδιάζεται, ἔχει σχεδιαστεῖ ἴσως ἀπὸ καιρὸ καὶ γιὰ πάντα, μιὰ προσωπογραφία πού ποτὲ πιά δὲν θὰ σβηστεῖ. Ἔτσι τὸ κυρίαρχο βλέμμα τοῦ ζωγράφου δεσπόζει σ' ἓνα δυνητικὸ τρίγωνο, πού στὴ διαδρομὴ του ὀρίζει αὐτὸν τὸν πίνακα ἑνὸς πίνακα: στὴν κορυφὴ — τὸ μόνο ὄρατὸ σημεῖο — τὰ μάτια τοῦ ζωγράφου· στὴ βάση, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἢ ἀόρατη τοποθέτηση τοῦ μοντέλου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἢ μορφὴ πού πιθανῶς σχεδιάστηκε στὸν ἀνεστραμμένο μουσαμά.

Τὴ στιγμὴ πού τὰ μάτια τοῦ ζωγράφου θέτουν τὸν θεατὴ μέσα στὸ ὀπτικὸ τους πεδίο, τὸν συλλαμβάνουν, τὸν ἐξαναγκάζουν νὰ μπεῖ στὸν πίνακα, τοῦ ὀρίζουν ἓναν χῶρο προνομιακὸ καὶ συνάμα ὑποχρεωτικὸ, τοῦ ἀφαιροῦν τὸ φωτεινὸ καὶ ὄρατὸ εἶδος του καὶ τὸ προβάλλουν πάνω στὴν ἀπρόσιτη ἐπιφάνεια τοῦ ἀνεστραμμένου μουσαμᾶ. Ὁ θεατὴς βλέπει τὴν ἀόρατη ὄντότητά του νὰ γίνεται ὄρατὴ γιὰ τὸν ζωγράφο καὶ νὰ μετατίθεται σὲ μιὰ εἰκόνα παντοτινὰ ἀόρατη γιὰ τὸν ἴδιο. Ἐκπληξῆ πού πολλαπλασιάζεται καὶ καθίσταται ἀκόμα πιὸ ἀναπόφευκτη ἀπὸ μιὰ παγίδα στὸ περιθώριο. Στὸ ἄκρο δεξιὸ μέρος ὁ πίνακας φωτίζεται ἀπὸ ἓνα παράθυρο, τὸ ὁποῖο ἀναπαρίσταται σὲ μιὰ πολὺ θαμπὴ προοπτικὴ· μόλις πού βλέπουμε τὸ κούφωμά του· τὸ κύμα τοῦ φωτὸς πού μπαίνει ἀπὸ κεῖ λούζει ταυτόχρονα καὶ ἐξίσου γενναϊόδωρα δύο γειτονικοὺς χώρους, πού διασταυρῶνονται χωρὶς νὰ συγχέονται: τὴν ἐπιφάνεια τοῦ μουσαμᾶ μὲ τὸν ὄγκο πού ἀντιπροσωπεύει (δηλαδὴ τὸ ἐργαστήρι τοῦ ζωγράφου ἢ τὸ σαλόνι ὅπου ἔστησε τὸ καβαλέτο του) καὶ μπροστὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιφάνεια τὸν πραγματικὸ ὄγκο πού καταλαμβάνει ὁ θεατὴς (ἢ ἀκόμα τὴν μὴ πραγματικὴ θέση τοῦ μοντέλου). Διατρέχοντας τὴν αἴθουσα ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ ἄπλετο χρυσὸ φῶς παρασέρνει τὸν θεατὴ πρὸς τὸ ζωγράφο καὶ συνάμα τὸ μοντέλο πρὸς τὸν μουσαμά· τὸ ἴδιο αὐτὸ φῶς, φωτίζοντας τὸν ζωγράφο, τὸν καθιστᾷ ὄρατὸ στὸν θεατὴ καὶ κάνει νὰ ἀστράφτει στὰ μάτια τοῦ μοντέλου, σὰν δέσμη ἀπὸ χρυσὲς ἀχτίδες, τὸ πλαίσιο τοῦ αἰνιγματικοῦ πίνακα, ὅπου θὰ ἐγκλειστεῖ ἢ μεταφερμένη εἰκόνα του. Αὐτὸ τὸ ἀκραῖο, μικρὸ παράθυρο πού μόλις φαίνεται, ἀπελευθερώνει ἓναν καθολικὸ καὶ ἀνάμεικτο φωτισμὸ πού χρησιμεύει ὡς

κοινός τόπος στην παράσταση. Ίσοζυγιάζεται στην άλλη μεριά του πίνακα με τὸν ἀόρατο μουσαμά: ὅπως ἀκριβῶς ὁ τελευταῖος, γυρίζοντας τὰ νῶτα στοὺς θεατές, ἀναδιπλώνεται ἀπέναντι στὸν πίνακα πὸν ἀναπαριστᾷ καί, μετὴν ἐπίθεση τῆς ὀρατῆς ἀνάποδης ὄψης του πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πίνακα πὸν περιέχει, σχηματίζει τὸν ἀπρόσιτο γιὰ μᾶς χῶρο ὅπου λαμπυρίζει ἢ κατ' ἐξοχὴν Εἰκόνα, ἔτσι καὶ τὸ παράθυρο, σὰν ἀπλὸ ἀνοιγμα, διανοίγει ἕναν χῶρο τόσο ἐκδηλο ὅσο ὁ ἄλλος εἶναι ἄδηλος, τόσο κοινὸν στὸν ζωγράφο, στὰ πρόσωπα, στὰ μοντέλα, στοὺς θεατές, ὅσο ὁ ἄλλος εἶναι μοναχικὸς (γιατὶ δὲν τὸν κοιτάζει κανεὶς, μήτε κἂν ὁ ζωγράφος). Δεξιά, ἀπὸ ἕνα ἀόρατο παράθυρο διαχέεται ὁ καθαρὸς ὄγκος ἑνὸς φωτὸς πὸν καθιστᾷ ὀρατὴ κάθε παράσταση· ἀριστερὰ ἐκτείνεται ἡ ἐπιφάνεια πὸν, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ὀλοφάνερης ὑφῆς τῆς, ἀποφεύγει τὴν παράσταση πὸν ἐμπεριέχει. Τὸ φῶς, κατακλύζοντας τὴ σκηνὴ (ἐννοῶ τόσο τὴν αἴθουσα ὅσο καὶ τὸ μουσαμά, τὴν αἴθουσα πὸν ἀναπαρίσταται στὸ μουσαμά καὶ τὴν αἴθουσα μέσα στὴν ὁποία βρίσκεται ὁ μουσαμάς), τυλίγει τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς θεατές καὶ τοὺς μεταφέρει, κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου, στὸν τόπο ὅπου ὁ χρωστήρας του θὰ τοὺς ἀναπαραστήσει. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ τόπος παραμένει γιὰ μᾶς ἀθέατος. Παρατηροῦμε τὸν ἑαυτό μας καθὼς τὸν παρατηρεῖ ὁ ζωγράφος καὶ φανερωνόμαστε στὰ μάτια του χάρη στὸ ἴδιο φῶς πὸν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν βλέπουμε. Καὶ τὴ στιγμὴ πὸν θὰ συλλάβουμε τὸν ἑαυτό μας μεταγραμμμένο ἀπὸ τὸ χέρι του ὅπως σὲ καθρέφτη, δὲν θὰ μπορούμε νὰ δοῦμε ἀπ' αὐτὸν παρὰ τὴ θλιβερὴ ἀνάποδη ὄψη του. Τὸ πίσω μέρος ἑνὸς κινητοῦ κατόπτρου.

Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἀντίκρου στοὺς θεατές — σὲ μᾶς —, πάνω στὸν τοῖχο πὸν ἀποτελεῖ τὸ βάθος τῆς αἴθουσας, ὁ δημιουργὸς ἔχει ζωγραφίσει σειρὰ ἀπὸ πίνακες· καὶ νὰ πὸν ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ ἀναρτημένα ἔργα, ἕνα τους ἀκτινοβολεῖ μετὰ μιὰν ἰδιάζουσα λάμψη. Τὸ πλαίσιο του εἶναι πλατύτερο, πιὸ σκοτεινὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα· ἐντούτοις μιὰ λεπτὴ ἄσπρη γραμμὴ ἐπαναλαμβάνει τὸ σχῆμα τοῦ πλαισίου ἐσωτερικὰ καὶ σκορπίζει σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπιφάνειά του ἕναν φωτισμὸ δύσκολο νὰ ὀριστεῖ, γιατί δὲν ἔρχεται ἀπὸ πουθενά, παρὰ μόνο ἀπὸ ἕναν χῶρο πὸν θὰ ἀνῆκε στὸ ἐσωτερικὸ του. Μέσα σὲ αὐτὸν τὸν

ἀλλόκοτο φωτισμὸ ἐμφανίζονται δύο σιλουέτες καὶ πάνω ἀπὸ αὐτές, λίγο πιὸ πίσω, ἓνα βαρὺ πορφυρὸ παραπέτασμα. Οἱ ἄλλοι πίνακες δὲν ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε τίποτε περισσότερο ἀπὸ μερικές πιὸ ὠχρὲς κηλίδες σὲ ἓνα ἀβαθὲς σκοτάδι. Ἀντίθετα αὐτὸς ὁ πίνακας διανοίγεται σὲ ἓναν ἀποτραβηγμένο χῶρο, ὅπου μέσα σὲ μιὰ διαύγεια, πού τοῦ ἀνήκει ἀποκλειστικά, διατάσσονται ἀναγνωρίσιμες μορφές. Ἀνάμεσα σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, πού προορίζονται νὰ προσφέρουν παραστάσεις, ἀλλὰ μὲ τὴ θέση τους ἢ τὴν ἀπόστασή τους τὶς ἀμφισβητοῦν, τὶς ἀφαιροῦν, τὶς ἀποφεύγουν, αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος πού λειτουργεῖ καθαρὰ καὶ ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε αὐτὸ πού ὀφείλει νὰ δείξει. Κι αὐτὸ στὸ πεῖσμα τῆς ἀπόμακρης θέσης του, στὸ πεῖσμα τῆς σκιᾶς πού τὸν περιζώνει. Ὡστόσο δὲν εἶναι πίνακας: εἶναι καθρέφτης. Προσφέρει ἐπὶ τέλος τὴ μαγεία τοῦ εἰδώλου, τὴν ὁποία ἀρνιοῦνταν τόσο τὰ ἀπόμακρα ἔργα ὅσο καὶ τὸ φῶς τοῦ πρώτου πλάνου μὲ τὸν εἰρωνικὸ μουσαμά.

Εἶναι ἡ μόνη ὄρατὴ παράσταση ἀπὸ ὅσες ἀναπαριστᾷ ὁ πίνακας· κανεὶς ὅμως δὲν τὴν κοιτάζει. Ὁρθίος δίπλα στὸν μουσαμά του, στραμμένος μὲ ὅλη του τὴν προσοχὴ στὸ μοντέλο του, ὁ ζωγράφος δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὸ κάτοπτρο πού λαμπυρίζει ἀχνὰ πίσω του. Τὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ πίνακα εἶναι τὰ περισσότερα στραμμένα πρὸς αὐτὸ πού πρόκειται νὰ συμβεῖ μπροστά — πρὸς τὴ φωτεινὴ μὴ ὄρατότητα πού περιβάλλει τὸν μουσαμά, πρὸς αὐτὴ τὴ φωταγωγία ὅπου τὰ βλέμματά τους μποροῦν νὰ βλέπουν ἐκείνους πού τοὺς βλέπουν, καὶ ὄχι πρὸς τὸ σκοτεινὸ κούφωμα, μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει ἡ αἴθουσα ὅπου ἀναπαρίστανται. Ὑπάρχουν βέβαια ὀρισμένα κεφάλια πού φαίνονται σὲ προφίλ: ὅμως κανένα τους δὲν εἶναι ἀρκετὰ στραμμένο γιὰ νὰ δεῖ, στὸ βάθος τῆς αἴθουσας, τὸν ἔρημο καθρέφτη, μικρὸ λαμπερὸ παραλληλόγραμμο, πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ὄρατότητα, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ κάποιος βλέμμα νὰ τὸν κυριεύσει, νὰ τὸν κάνει παρόντα, καὶ νὰ ἀπολαύσει τὸν αἴφνης ὠριμασμένο καρπὸ τοῦ θεάματός του.

Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀδιαφορία μοιάζει μὲ τὴ δική του. Πράγματι, δὲν ἀντανακλᾷ τίποτε ἀπ' ὅ,τι βρίσκεται στὸν ἴδιο χῶρο μὲ αὐτόν: οὔτε τὸ ζωγράφο πού τοῦ γυρίζει τὰ νῶτα, οὔτε τὰ πρόσωπα στὸ κέντρο τῆς αἴθουσας. Στὸ φωτεινὸ του βάθος

αὐτὸ πού καθρεφτίζεται δὲν εἶναι τὸ ὄρατό. Στὴν ὀλλανδικῆ ζωγραφικὴ ἀποτελοῦσε παράδοση οἱ καθρέφτες νὰ κρατοῦν ρόλο ἀναδιαπλασιαστῆ: ἐπαναλάμβαναν ὅ,τι δινόταν ἀρχικὰ στὸν πίνακα, ἀλλὰ μέσα σὲ ἕναν ἀπόκοσμο, ἀλλοιωμένο, συρρικνωμένο, ἀνακυρτωμένο χῶρο. Ξαναβλέπαμε ἐκεῖ τὸ ἴδιο πράγμα πού ὑπῆρχε στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τοῦ πίνακα, ἀλλὰ ἀποσυναρθρωμένο καὶ ἀνασυναρθρωμένο σύμφωνα μὲ ἕναν ἄλλο νόμο. Ἐδῶ ὁ καθρέφτης δὲ λέει τίποτα ἀπὸ τὰ ἤδη εἰπωμένα. Ἐντούτοις ἡ θέση του εἶναι σχεδὸν κεντρικὴ: τὸ πάνω ἄκρο του βρίσκεται ἀκριβῶς στὴ γραμμὴ πού διχάζει τὸ ὕψος τοῦ πίνακα, στὸν τοῖχο τοῦ βάθους (ἢ τουλάχιστον στὸ ὄρατὸ τμήμα του) κατέχει μιὰ θέση μέση· θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε ὅτι ἕνα παρόμοιο ἐργαστήρι, ἕνας παρόμοιος ζωγράφος, ἕνας παρόμοιος μουσαμᾶς θὰ κατατάσσονταν σὲ αὐτὸν σύμφωνα μὲ ἕναν ταυτόσημο χῶρο· θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ τέλειο ἀντίτυπο.

Ὅμως δὲν δείχνει τίποτε ἀπὸ αὐτὰ πού ἀναπαριστᾷ ὁ ἴδιος ὁ πίνακας. Τὸ ἀπερίσπαστο βλέμμα του θὰ συλλάβει μπροστὰ ἀπὸ τὸν πίνακα, σὲ ἐκείνη τὴν ἀναγκαστικὰ ἀόρατη περιοχὴ πού ἀποτελεῖ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρά του, τὰ πρόσωπα πού εἶναι τοποθετημένα ἐκεῖ. Ἀντὶ νὰ στραφεῖ σὲ ὄρατὰ ἀντικείμενα, ὁ καθρέφτης διασχίζει ὀλόκληρο τὸ πεδίο τῆς παράστασης παραβλέποντας ὅτιδήποτε θὰ μπορούσε νὰ συλλάβει μέσα σὲ αὐτό, καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν ὄρατότητα σὲ ὅ,τι παραμένει ἔξω ἀπὸ κάθε βλέμμα. Ἀλλὰ ἡ μὴ ὄρατότητα, τὴν ὁποία ὑπερβαίνει, δὲν εἶναι ἐκείνη τοῦ κρυμμένου: δὲν ἀποφεύγει ἕνα ἐμπόδιο, δὲν ἐκτρέπει μιὰ προοπτικὴ, ἀπευθύνεται σὲ ὅ,τι εἶναι ἀόρατο λόγω τῆς δομῆς τοῦ πίνακα καὶ συνάμα λόγω τῆς ὑφῆς του ὡς ζωγραφικῆς. Ἀντανακλᾷ ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο εἶναι προσηλωμένα ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ μουσαμᾶ, κοιτάζοντας κατευθείαν μπροστὰ τους· εἶναι λοιπὸν αὐτὸ πού θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε ἂν ὁ μουσαμᾶς προεκτεινόταν πρὸς τὰ ἐμπρός, κατεβαίνοντας χαμηλότερα, ὥσπου νὰ περιλάβει τὰ πρόσωπα πού χρησιμεύουν ὡς μοντέλα στὸ ζωγράφο. Ἀλλὰ, ἐφόσον ὁ μουσαμᾶς σταματᾷ ἐκεῖ, ἐπιτρέποντας νὰ δοῦμε τὸ ζωγράφο καὶ τὸ ἐργαστήρι του, εἶναι ἐπίσης ὅ,τι βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν πίνακα, στὸ μέτρο δηλαδή πού εἶναι πίνακας, ἤτοι παραλληλόγραμμο τμήμα ἀπὸ γραμ-

μές και χρώματα ἐπιφορτισμένο να ἀναπαραστήσει κάτι στα μάτια κάθε πιθανού θεατή. Στο βάθος τῆς αἴθουσας, ἐν ἀγνοία τους, ὁ ἀπρόσμενος καθρέφτης κάνει να ἀχνοφαίνονται οἱ μορφές πού κοιτάζει ὁ ζωγράφος (ὁ ζωγράφος στήν ἀναπαραστημένη, ἀντικειμενική πραγματικότητά του ὡς ζωγράφου σέ ὥρα ἐργασίας)· ἀλλά ἐπίσης οἱ μορφές πού κοιτάζουν τόν ζωγράφο (μέσα στήν ὑλική πραγματικότητα πού οἱ γραμμές και τὰ χρώματα ἔχουν ἀποθέσει πάνω στὸν μουσαμά). Οἱ δύο αὐτὲς μορφές εἶναι ἐξίσου ἀπρόσιτες, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἢ καθεμιά: ἡ πρώτη λόγω μιᾶς ἐντύπωσης πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν σύνθεση και πού προσιδιάζει στὸν πίνακα· ἡ δευτέρα λόγω τοῦ νόμου πού διέπει τὴν ὕπαρξη ὅλων τῶν πινάκων. Ἐδῶ τὸ παιχνίδι τῆς παράστασης ἐγκείται στὸ να ἐναλλάσσονται οἱ θέσεις αὐτῶν τῶν δύο μορφῶν τῆς μὴ ὁρατότητας μὲ μιὰ ἀσταθὴ τοποθέτηση τῆς μιᾶς πάνω στήν ἄλλη — και να ὀδηγοῦνται παρευθὺς στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ πίνακα — στὸν πόλο πού ἀναπαρίσταται στὸ ὑψηλότερο σημεῖο: στὸν πόλο τοῦ βάθους τῆς ἀτανάκλασης μέσα στὸ κοῖλο βάθος τοῦ πίνακα. Ὁ καθρέφτης ἐξασφαλίζει μιὰ μετάθεση τοῦ ὁρατοῦ πού τέμνει τὸν χῶρο, ὅπως ἀναπαρίσταται μέσα στὸν πίνακα, και συνάμα τὴ φύση του ὡς παράστασης· στὸ κέντρο τοῦ μουσαμά δείχνει ἐκεῖνο πού εἶναι διπλᾶ ἀόρατο στὸν πίνακα.

Παράξενος τρόπος ἀλήθεια να ἐφαρμόζει κανεὶς κατὰ γράμμα, ἀλλὰ ἀντίστροφα, τὴ συμβουλή πού ὁ γερο-Pachero εἶχε δώσει, καθὼς φαίνεται, στὸν μαθητὴ του, ὅταν αὐτὸς ἐργαζόταν στὸ ἐργαστήρι του στὴ Σεβίλλη: «Ἡ εἰκόνα πρέπει να βγαίνει ἀπὸ τὸ πλαίσιο».

II

Ἄλλὰ ἴσως ἤρθε ἡ ὥρα να κατονομάσουμε ἐπιτέλους αὐτὴ τὴν εἰκόνα πού ἐμφανίζεται στὸ βάθος τοῦ καθρέφτη και πού ὁ ζωγράφος ἀτενίζει μπροστὰ ἀπὸ τὸν πίνακα. Πιθανῶς θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ να ὀρίσουμε μιὰ και καλὴ τὴν ταυτότητα τῶν παρόντων ἢ ὑποδηλούμενων προσώπων, γιὰ να μὴν σκοτιζόμαστε διαρκῶς μὲ αὐτοὺς

τούς ρευστούς, κάπως άφηρημένους χαρακτηρισμούς, τούς πάντα έπιρρεπεΐς σέ διαφορούμενες έννοιες και διχοτομήσεις: «ό ζωγράφος», «τά πρόσωπα», «τά μοντέλα», «οί θεατές», «οί εΐκόνες». Άντί νά ακολουθοΰμε άτελεύτητα μιá γλώσσα πού μοιραΐα δέν άρμόζει στο όρατό, θά άρκοΰσε νά ποΰμε ότι ό Velasquez συνέθεσε έναν πίνακα· ότι σέ αυτόν τόν πίνακα άναπαράστησε τόν έαυτό του μέσα στο έργαστήρι του, ή σέ ένα σαλόνι τοΰ Έσκοριάλ, τήν ώρα πού ζωγραφΐζει δύο πρόσωπα, τά όποΐα ή Ίνφάντη Μαργαρίτα ήρθε νά δεΐ περιστοιχιζόμενη από παραμάνες, άκόλουθες, παλατιανούς και νάνους: ότι σέ αυτό τó σύνολο μπορούμε νά άποδώσουμε όνόματα με μεγάλη άκρίβεια: ή παράδοση άναγνωρΐζει έδω τήν ντόνα Μαρία Αΰγουστΐνα Σαρμιέντε, πιό κεΐ τόν Νιέτο, στο προσκήνιο τόν Νικολάσο Περουζάτο, Ίταλό γελωτοποιό. Θα άρκοΰσε νά προσθέσουμε ότι τά δύο πρόσωπα πού χρησιμεΰουν στον ζωγράφο ως μοντέλα δέν εΐναι όρατά, τουλάχιστον άπευθείας· ότι μπορούμε όμως νά τα διακρίνουμε μέσα σέ έναν καθρέφτη· ότι χωρίς άμφιβολία έχουμε νά κάνουμε με τόν βασιλιά Φίλιππο Δ΄ και τή σύζυγό του Μαριάννα.

Αυτά τά κύρια όνόματα θά άποτελοΰσαν χρήσιμους δείκτες, θά μάς γλίτωναν από διαφορούμενους χαρακτηρισμούς· έν πάση περιπτώσει θά μάς έλεγαν τί κοιτάζει ό ζωγράφος και μαζί με αυτόν τί κοιτάζουν τά περισσότερα πρόσωπα τοΰ πίνακα. Άλλά ή σχέση τής γλώσσας με τή ζωγραφική εΐναι άόριστη. Όχι έπειδή ή λαλιά εΐναι άτελής και μπροστά στο όρατό παρουσιάζει μιάν έλλειψη πού μάταια θά πάσχιζε νά καλύψει. Τό ένα δέν ανάγεται στο άλλο: όταν λέμε αυτό πού βλέπουμε ματαιοπονοΰμε, αυτό πού βλέπουμε δέν ένοικεΐ ποτέ σέ αυτό πού λέμε, όσο κι αν παρουσιάζουμε με εΐκόνες, μεταφορές, συγκρίσεις αυτό πού λέμε, ό τόπος μέσα στον όποΐο αυτές άκτινοβολοΰν δέν εΐναι εκείνος πού διανοΐγουν τά μάτια, αλλά ό τόπος πού καθορΐζουν οί άκολουθΐες τής σύνταξης. Άλλά τó κύριο όνομα σέ αυτό τó παιχνίδι εΐναι ένα τέχνασμα: μάς έπιτρέπει νά δείξουμε με τó δάχτυλο, δηλαδή νά περάσουμε λαθραΐα από τó χΰρο όπου μιλάμε στο χΰρο πού κοιτάζουμε, δηλαδή νά κλείσουμε βολικά αυτούς τούς δύο χΰρους τόν ένα μέσα στον άλλο, σάμπως νά ήσαν ισοδύναμοι. Άλλά αν θέλουμε νά κρατή-

σουμε άνοιχτή τή σχέση τῆς γλώσσας με τὸ ὄρατό, ἂν θέλουμε νὰ μιλήσουμε ὄχι σὲ ἀντίθεση ἀλλὰ με ἀφετηρία τὸ ἀσύμβατό τους, μένοντας ὅσο γίνεται πιὸ κοντὰ καὶ στὰ δύο, τότε πρέπει νὰ ἐξαφανίσουμε τὰ κύρια ὀνόματα καὶ νὰ παραμείνουμε στὴν ἀπειρία τοῦ ἔργου. Ἴσως με τὴ μεσολάβηση αὐτῆς τῆς οὐδέτερης, ἀνώδυμης γλώσσας, τῆς πάντα ψοφοδεοῦς καὶ ἐπαναληπτικῆς — ἐπειδὴ εἶναι πολὺ πλατειά — ἡ ζωγραφικὴ νὰ φανερώσει λίγο-λίγο τὶς λάμψεις τῆς.

Πρέπει λοιπὸν νὰ καμωθοῦμε ὅτι δὲ γνωρίζουμε ποιὸς θὰ κατοπτριστεῖ στὸ βάθος τοῦ καθρέφτη, καὶ νὰ ἐρευνήσουμε τὴν ἀντανάκλαση στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπαρξῆς τῆς.

Ἀρχικὰ εἶναι ἡ ἀνάποδη ὄψη τοῦ μεγάλου πίνακα ποὺ ἀναπαρίσταται ἀριστερά. Ἡ ἀνάποδη ἢ μᾶλλον ἢ καλή, ἐφόσον δείχνει ἀπὸ μπροστὰ ἐκεῖνο ποὺ κρύβει με τὴ θέση του. Ἐπιπλέον ἀντιτίθεται στὸ παράθυρο καὶ τὸ ἐνισχύει. Ὅπως κι αὐτό, ἀποτελεῖ ἕναν τόπο κοινὸ στὸν πίνακα καὶ σὲ ὅ,τι εἶναι ἐξωτερικὸ ὡς πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ τὸ παράθυρο ἐνεργεῖ με τὴν ἐξακολουθητικὴ κίνηση μιᾶς διάχυσης πού, ἀπὸ δεξιά πρὸς τὰ ἀριστερά, συνδέει τὰ προσεχτικὰ πρόσωπα, τὸ ζωγράφο, τὸν πίνακα, με τὸ θέαμα ποὺ ἀτενίζουν. Ὁ καθρέφτης ὅμως, με μιὰ βίαιη, στιγμιαία κίνηση καθαρῆς ἐκπληξῆς, θὰ γυρέψει μπροστὰ ἀπὸ τὸν πίνακα τὸ παρατηρούμενο ἀλλὰ ἀόρατο, γιὰ νὰ τὸ καταστήσει ὄρατό στὸ βάθος τῆς πλασματικῆς βαθύτητας, ὄρατό ἀλλὰ ἀδιάφορο σὲ ὅλα τὰ βλέμματα. Ἡ κυριαρχικὴ διακεκομμένη γραμμὴ, ποὺ χαράζεται ἀνάμεσα στὴν ἀντανάκλαση καὶ σὲ αὐτὸ ποὺ ἀντανάκλα, τέμνει κάθετα τὸ ὀριζόντιο κύμα τοῦ φωτός. Τέλος — καὶ ἔχουμε ἐδῶ τὴν τρίτη λειτουργία τοῦ καθρέφτη — βρίσκειται κοντὰ σὲ μιὰ πόρτα πού, ὅπως κι αὐτός, ἀποτελεῖ ἕνα ἄνοιγμα στὸν τοῖχο τοῦ βάθους. Διανοίγει κι αὐτὴ ἕνα φωτεινὸ παραλληλόγραμμο ποὺ τὸ θαμπὸ φῶς του δὲν ἀκτινοβολεῖ μέσα στὴν αἴθουσα. Δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἕνα χρυσαφὶ ἐπίπεδο, ἂν δὲν ἄνοιγε πρὸς τὰ ἔξω, χάρη σὲ ἕνα σκαλιστὸ πορτόφυλλο, τὴν καμπύλη ἐνὸς παραπετάσματος καὶ τὸν ἴσκιό ἀπὸ πολλὰ σκαλοπάτια. Ἐδῶ ἀρχίζει ἕνας διάδρομος· ἀλλὰ ἀντὶ νὰ χαθεῖ μέσα στὸ σκοτάδι, διαλύεται μέσα σὲ μιὰ κίτρινη λάμψη ὅπου τὸ φῶς, χωρὶς νὰ εἰσχωρεῖ, στροβιλιζέται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ ξαναγαλη-

νεύει. Πάνω σὲ αὐτὸ τὸ φόντο, πού εἶναι κοντινὸ καὶ ταυτόχρονα ἀπεριόριστο, ἕνας ἄντρας προβάλλει τὴν ψηλὴ του σιλουέτα· φαίνεται ἀπὸ τὰ πλάγια· μὲ τὸ ἓνα χέρι παραμερίζει μιὰ κουρτίνα· τὰ πόδια του βρίσκονται σὲ διαφορετικὰ σκαλοπάτια τὸ καθένα· τὸ ἓνα του γόνατο εἶναι λυγισμένο. Πιθανῶς νὰ μπεῖ στὴν αἴθουσα· πιθανῶς θὰ περιοριστεῖ νὰ κατασκοπεύσει τί γίνεται ἐκεῖ μέσα, εὐχαριστημένος πού μπορεῖ νὰ βλέπει χωρὶς νὰ φαίνεται. Ὅπως καὶ ὁ καθρέφτης, προσηλώνεται στὴν ἄλλη μεριά τῆς σκηνῆς: ὅπως καὶ στὸν καθρέφτη, δὲν τοῦ δίνουμε προσοχή. Δὲν ξέρουμε ἀπὸ ποῦ ἔρχεται· μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, ἀκολουθώντας κάποιους ἀπροσδιόριστους διαδρόμους, πῆγε γύρω ἀπὸ τὴν αἴθουσα ὅπου εἶναι συγκεντρωμένα τὰ πρόσωπα καὶ ἐργάζεται ὁ ζωγράφος· ἴσως πρὶν ἀπὸ λίγο νὰ ἦταν κι αὐτὸς στὸ μπροστινὸ μέρος τῆς σκηνῆς, στὴν ἀόρατη περιοχὴ πού ἀτενίζουν ὅλα τὰ μάτια τοῦ πίνακα. Ὅπως καὶ οἱ εἰκόνες πού ἀντιλαμβάνομαστε στὸ βάθος τοῦ καθρέφτη, μπορεῖ κι αὐτὸς νὰ εἶναι ἀπεσταλμένος αὐτοῦ τοῦ προφανοῦς καὶ κρυμμένου χώρου. Ἐντούτοις ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ: βρίσκεται ἐδῶ μὲ σάρκα καὶ ὀστά· ἀναδύεται ἀπ' ἔξω, στὸ κατώφλι τῆς ἀναπαριστάμενης ἀτμόσφαιρας· εἶναι ἀναμφισβήτητος, ὄχι μιὰ πιθανὴ ἀντανάκλαση, ἀλλὰ εἰσβολή. Ὁ καθρέφτης, φανερώνοντας ὅ,τι συμβαίνει μπροστὰ ἀπὸ τὸν πίνακα, ἀκόμα καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ἐργαστηρίου, κάνει νὰ αἰωροῦνται, μέσα στὴ βελοειδῆ του διάσταση, τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ. Μὲ τὸ ἓνα πόδι στὸ σκαλοπάτι καὶ τὸ κορμὶ στραμμένο πλάγια, ὁ διαφορούμενος ἐπισκέπτης μπαίνει καὶ συνάμα βγαίνει, ὄντας σὲ μιὰ κατάσταση ἀσάλευτου ἰσοζυγίου. Ἐπαναλαμβάνει ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ μέσα στὴ σκοτεινὴ πραγματικότητα τοῦ σώματός του, τὴ στιγμιαία κίνηση τῶν εἰκόνων πού διασχίζουν τὴν αἴθουσα, διεισδύουν στὸν καθρέφτη, ἀντανακλῶνται καὶ ἀναβλύζουν ἀπὸ αὐτὸν σὰν ὄρατά, νέα καὶ ταυτόσημα εἶδη. Οἱ σιλουέτες στὸν καθρέφτη, ὠχρὲς καὶ μικροσκοπικὲς, ἐκμηδενίζονται ἀπὸ τὸ ψηλὸ, στέρεο ἀνάστημα τοῦ ἄντρα πού ἐμφανίζεται στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας.

Ἄλλὰ πρέπει νὰ ξανακατέβουμε ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ πίνακα στὸ προσκῆνιο· πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴ σπειροειδῆ περιοχὴ πού μόλις διατρέξαμε. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου, πού

στά ἀριστερά ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος μετατοπισμένου κέντρου, ἀρχικά ἀντιλαμβανόμεστε τὴν ἀνάποδη τοῦ μουσαμᾶ, ὕστερα τοὺς ἐκτεθειμένους πίνακες μὲ τὸν καθρέφτη στὸ κέντρο, συνακόλουθα τὴν ἀνοιχτὴ πόρτα, νέους πίνακες πάλι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὅμως μιὰ ὀξύτατη προοπτικὴ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε παρὰ μόνον τὰ κάδρα τους σὲ ὄλο τους τὸν ὄγκο, καὶ τέλος στὸ δεξιὸ ἄκρο τὸ παράθυρο ἢ μᾶλλον τὸ κούφωμα ἀπ' ὅπου ξεχύνεται τὸ φῶς. Τὸ ἐλικοειδὲς αὐτὸ κοχύλι ἀποδίδει ὅλον τὸν κύκλο τῆς παράστασης: τὸ βλέμμα, τὴν παλέτα, τὸν χρωστήρα, τὸν ἄθιχτο ἀπὸ σημάδια μουσαμᾶ (αὐτὰ εἶναι τὰ ὑλικά ἐργαλεῖα τῆς παράστασης), τοὺς πίνακες, τὶς ἀντανεκλάσεις, τὸν πραγματικὸ ἄντρα (ἢ παράσταση ἀποπερατωμένη, ἀλλὰ σὰ νὰ ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ ἀπατηλὰ ἢ ἀληθινὰ περιεχόμενά της, πού τῆς παρατίθενται)· κατόπιν ἢ παράσταση διαλύεται: δὲν βλέπουμε πιά παρὰ τὰ κάδρα, καὶ τὸ φῶς πού φωταγωγεῖ ἀπὸ τὰ ἔξω τοὺς πίνακες, τὸ φῶς πού αὐτοὶ μὲ τὴ σειρὰ τους πρέπει νὰ ἀνασυγκροτήσουν μέσα στὴν δική τους εἰδή, σὰ νὰ ἐρχόταν ἀπὸ ἄλλοῦ, περνώντας μέσα ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ ξύλο τῶν κάδρων τους. Καὶ αὐτὸ τὸ φῶς, πού μοιάζει νὰ ἀναβλύζει ἀπὸ τὴ σχισμὴ τοῦ κάδρου, τὸ βλέπουμε ὄντως πάνω στὸν πίνακα· ἀπὸ κεῖ φτάνει στὸ μέτωπο, στὰ μῆλα τῶν παρειῶν, στὰ μάτια, στὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου πού μὲ τὸ ἓνα χέρι κρατᾷ τὴν παλέτα καὶ μὲ τὸ ἄλλο τὸν λεπτὸ χρωστήρα... Ἔτσι κλείνει ἢ σπεῖρα ἢ μᾶλλον ἀνοίγει μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς.

Αὐτὸ τὸ ἀνοιγμα δὲν εἶναι πιά ὅπως στὸ βάθος, μιὰ πόρτα πού ἔχουμε ἀνοίξει· εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πλάτος τοῦ πίνακα, καὶ τὰ βλέμματα πού περνοῦν ἀπὸ δῶ δὲν ἀνήκουν σὲ ἓναν ἀπόμακρο ἐπισκέπτη. Τὸ διάζωμα πού καταλαμβάνει τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο πλάνο τοῦ πίνακα ἀναπαριστᾷ — ἂν συμπεριλάβουμε καὶ τὸ ζωγράφο — ὀχτῶ πρόσωπα. Τὰ πέντε ἀπὸ αὐτά, μὲ τὸ κεφάλι λίγο ἢ πολὺ γερτό, στραμμένο ἢ σκυμμένο, κοιτάζουν κάθετα τὸν πίνακα. Στὸ κέντρο τῆς ομάδας βρίσκεται ἡ μικρὴ Ἰνφάντη, μὲ τὸ γιρὶ καὶ ροζ φαρδὺ φόρεμά της. Ἡ πριγκίπισσα στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ πίνακα, ἐνῶ τὸ στήθος της καθῶς καὶ τὰ πλούσια βολὰν τοῦ φορέματός της φεύγουν ἀνάλαφρα πρὸς τὰ ἀριστερά· τὸ βλέμμα της ὅμως εἶναι καρφωμένο πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ θεατῆ πού

βρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὸν πίνακα. Μιὰ ἐνδιάμεση γραμμὴ, πού θὰ χωρίζε τὸν πίνακα σὲ δύο ἴσα τμήματα, θὰ περνοῦσε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ δύο μάτια τοῦ κοριτσιοῦ. Τὸ πρόσωπό της βρίσκεται στὸ ἓνα τρίτο τοῦ ὀλικοῦ ὕψους τοῦ πίνακα. Χωρὶς ἀμφιβολία λοιπὸν ἐδῶ βρίσκεται τὸ πρωταρχικὸ θέμα τῆς σύνθεσης· τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς. Σὰ νὰ θέλει νὰ τὸ ἀποδείξει καὶ νὰ τὸ ὑπογραμμίσει καλύτερα, ὁ δημιουργὸς κατέφυγε σὲ ἓνα παραδοσιακὸ σχῆμα: πλάι στὸ κεντρικὸ πρόσωπο ἔχει τοποθετήσῃ ἓνα ἄλλο πού εἶναι γονατισμένο καὶ τὸ κοιτάζει. Σὰν ἀνάδοχος πού προσεύχεται, σὰν τὸν ἄγγελο πού λέει τὸ χαῖρε στὴν Παρθένο, μιὰ γονατιστὴ γκουβερνάντα ἀπλώνει τὰ χέρια πρὸς τὴν πριγκίπισσα. Τὸ πρόσωπό της διαγράφεται σὲ τέλειο προφίλ. Βρίσκεται στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸ προφίλ τοῦ παιδιοῦ. Ἡ παιδαγωγὸς κοιτάζει μόνον τὴν πριγκίπισσα. Λίγο δεξιότερα, μιὰ ἄλλη ἀκόλουθος, στραμμένη κι αὐτὴ πρὸς τὴν Ἰνφάντη, ἐλαφρὰ σκυμμένη πάνω της, ἀλλὰ μὲ τὰ μάτια της νὰ κοιτάζουν ξεκάθαρα μπροστά, ἐκεῖ ὅπου ἤδη κοιτάζουν ὁ ζωγράφος καὶ ἡ πριγκίπισσα. Ἐν τέλει ἔχουμε δύο ὁμάδες, ἀπὸ δύο πρόσωπα τὴν καθεμίᾳ: τὴ μία ἀποτραβηγμένη, τὴν ἄλλη πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ νάνους σὲ πρῶτο πλάνο. Σὲ κάθε ζευγάρι ἓνα πρόσωπο κοιτάζει μπροστά, τὸ ἄλλο δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ὡς πρὸς τὴ θέση καὶ τὸ ἀνάστημά τους, αὐτὲς οἱ δύο ὁμάδες ἀντιστοιχοῦν καὶ σχηματίζουν δυάδες: πίσω οἱ αὐλικοὶ (ἢ γυναίκα, στὰ ἀριστερά, κοιτάζει δεξιὰ)· μπροστά οἱ νάνοι (τὸ ἀγοράκι στὸ δεξιὸ ἄκρο κοιτάζει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίνακα). Ἀνάλογα μὲ τὴν προσοχὴ πού δίνουμε στὸν πίνακα ἢ τὸ κέντρο ἀναφορᾶς πού ἐπιλέγουμε, αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν προσώπων, ἔτσι ὅπως εἶναι διατεταγμένα, μπορεῖ νὰ πάρει δύο μορφές. Ἡ μία θὰ ἦταν ἓνα μεγάλο Χ· στὸ ἐπάνω ἀριστερὸ ἄκρο θὰ ὑπῆρχε τὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου, καὶ δεξιὰ τὸ βλέμμα τοῦ αὐλικοῦ· στὸ κάτω ἀριστερὸ ἄκρο ὑπάρχει ἡ γωνία τοῦ μουσαμᾶ πού ἀναπαρίσταται ἀνάποδα (ἀκριβέστερα τὸ πόδι τοῦ καβαλέτου) καὶ δεξιὰ ὁ νάνος (μὲ τὸ παπούστι του πάνω στὴ ράχη τοῦ σκύλου). Στὴ διασταύρωση τῶν δύο γραμμῶν, στὸ κέντρο τοῦ Χ, βρίσκεται τὸ βλέμμα τῆς Ἰνφάντης. Ἡ ἄλλη μορφή θὰ ἦταν μᾶλλον μιὰ εὐρεία καμπύλη· τὰ δύο ἄκρα της θὰ τὰ ἀποτελοῦσαν ὁ ζωγράφος ἀριστερά καὶ ὁ αὐλικὸς δεξιὰ — ἄκρα ὑψηλά

καὶ ἀποτραβηγμένα· ἡ κοιλότητα, πολὺ πιὸ κοντινὴ, θὰ συνέπιπτε μὲ τὸ πρόσωπο τῆς πριγκίπισσας καὶ μὲ τὸ βλέμμα ποὺ τῆς ρίχνει ἡ παραμάνα. Αὐτὴ ἡ εὐλύγιστη γραμμὴ σχεδιάζει μιὰ λεκάνη ποὺ περισφίγγει καὶ συνάμα ἐλευθερώνει, καταμεσῆς τοῦ πίνακα, τῆ θέσῃ τοῦ καθρέφτη.

Συνεπῶς ὑπάρχουν δύο κέντρα ποὺ μποροῦν νὰ ὀργανώσουν τὸν πίνακα ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς παιχνιδίζει καὶ προσηλώνεται ἐδῶ ἢ ἐκεῖ ἡ προσοχὴ τοῦ θεατῆ. Ἡ πριγκίπισσα στέκει ὀρθὴ στὸ κέντρο ἐνὸς σταυροῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ποὺ στρέφεται γύρω τῆς μαζὶ μὲ τὸν στρόβιλο τῶν αὐλικῶν, τῶν ἀκολούθων, τῶν ζώων καὶ τῶν γελωτοποιῶν. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ στριφογύρισμα εἶναι ἀκίνητοποιημένο. Ἀκίνητοποιημένο ἀπὸ ἓνα θέαμα ποὺ θὰ ἦταν ἀπόλυτα ἀόρατο ἂν αὐτὰ τὰ ἴδια πρόσωπα, ποὺ ἔμειναν αἴφνης ἀσάλευτα, δὲν πρόσφεραν τῆ δυνατότητα νὰ κοιτάξεις στὸ βάθος ἐνὸς καθρέφτη, ὅπως στὸν πάτο ἐνὸς ποτηριοῦ, τὸ διπλὸ εἶδωλο τοῦ θεάματός τους. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ βάθους ἡ πριγκίπισσα στέκει μπροστὰ στὸν καθρέφτη· ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ὕψους ἡ ἀντανάκλαση βρίσκειται πάνω ἀπὸ τὸ πρόσωπό τῆς. Ἡ προοπτικὴ ὅμως τὰ φέρνει αὐτὰ πολὺ κοντά. Ἀπὸ τὸ καθένα τους ἀναβλύζει μιὰ ἀναπόφευκτη γραμμὴ· ἡ μία ἔρχεται ἀπὸ τὸν καθρέφτη καὶ διασχίζει ὅλο τὸ ἀναπαριστάμενο βάθος (καὶ κάτι παραπάνω, ἐφόσον ὁ καθρέφτης τρυπᾷ τὸν τοῖχο τοῦ βάθους καὶ γεννᾷ πίσω του ἓναν ἄλλο χῶρο)· ἡ ἄλλη εἶναι πιὸ σύντομη· ἔρχεται ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ παιδιοῦ καὶ διασχίζει μόνο τὸ πρῶτο πλάνο. Αὐτὲς οἱ βελοειδεῖς γραμμὲς συγκλίνουν σὲ πολὺ ὀξεία γωνία, τὸ δὲ σημεῖο συνάντησής τους, ἀναβλύζοντας ἀπὸ τὸν μουσαμά, τοποθετεῖται μπροστὰ στὸν πίνακα, ἐκεῖ περίπου ἀπ' ὅπου τὸν κοιτάζουμε. Σημεῖο ἀμφίβολο βέβαια, ἐφόσον δὲν τὸ βλέπουμε· σημεῖο ἀναπόφευκτο ἐντούτοις καὶ τέλεια καθορισμένο, ἀφοῦ αὐτὲς οἱ δύο κυρίαρχες μορφὲς τὸ προδιαγράφουν καὶ ἐπιπλέον τὸ ἐπιβεβαιώνουν ἄλλες παρακείμενες διακεκομμένες γραμμὲς, ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὸν πίνακα καὶ ἐπίσης διαφεύγουν ἀπὸ αὐτόν.

Ἐν τέλει τί ὑπάρχει σὲ αὐτόν τὸν ἀπόλυτα ἀπρόσιτο χῶρο, ἐφόσον βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν πίνακα, ὅμως προδιαγράφεται ἀπὸ ὅλες τὶς γραμμὲς τῆς σύνθεσής του; Ποιὸ εἶναι τὸ θέαμα, ποιά εἶ-

ναι τὰ πρόσωπα πού ἀντανακλῶνται πρῶτα βαθιὰ στίς κόρες τῶν ματιῶν τοῦ κοριτσιοῦ, ὕστερα στὰ μάτια τοῦ ζωγράφου καὶ τοῦ ἀυλικοῦ καί, τέλος, στήν ἀπόμακρη λάμψη τοῦ καθρέφτη; Ἀλλά ἡ ἐρώτηση παρευθὺς διχοτομεῖται: τὸ πρόσωπο πού ἀντανακλᾷ ὁ καθρέφτης εἶναι συνάμα καὶ τὸ πρόσωπο πού τὸν κοιτάζει· αὐτὸ πού κοιτάζουν ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ πίνακα εἶναι ἐπίσης τὰ πρόσωπα, στὰ μάτια τῶν ὁποίων ἔχουν προσφερθεῖ ὡς σκηνή πρὸς θέαση. Στὸ σύνολό του ὁ πίνακας κοιτάζει μιὰ σκηνή, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μὲ τὴ σειρά του εἶναι σκηνή. Εἶναι μιὰ καθαρὴ ἀμοιβαίότητα πού φανερώνει ὁ παρατηρῶν καὶ παρατηρούμενος καθρέφτης καὶ πού τὰ δύο στοιχεῖα της λύνονται στίς δύο γωνίες τοῦ πίνακα: ἀριστερὰ ὁ ἀνεστραμμένος μουσαμάς, τοῦ ὁποίου τὸ ἐξωτερικὸ σημεῖο καθίσταται καθαρὸ θέαμα· δεξιὰ ὁ ξαπλωμένος σκύλος, τὸ μόνον στοιχεῖο τοῦ πίνακα πού δὲν κοιτάζει κάπου οὔτε σαλεύει, γιὰτὶ εἶναι πλασμένος, μὲ ὅλο του τὸν ἀνάγλυφο ὄγκο καὶ τὸ φῶς νὰ παίξει στὸ μεταξένιο του τρίχωμα, μόνον ὡς ἀντικείμενο θέασης.

Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ πού ρίξαμε στὸν πίνακα μάθαμε ἀπὸ τί εἶναι καμωμένο αὐτὸ τὸ θεώμενο θέαμα. Εἶναι οἱ ἡγεμόνες. Τοὺς μαντεύουμε ἤδη στὰ ὅλο σεβασμὸ βλέμματα τῶν παρισταμένων, στήν ἐκπληξή τοῦ παιδιοῦ καὶ τῶν νάνων. Τοὺς ἀναγνωρίζουμε, στὸ ἄκρο τοῦ πίνακα, στίς δύο μικροσκοπικὲς φιγουῦρες πού ἀντανακλᾷ ὁ καθρέφτης. Ἀνάμεσα σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀτενῆ πρόσωπα, σὲ ὅλα τὰ στολισμένα σώματα, αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὴν πιὸ ὠχρή, τὴν πιὸ ἀπόκοσμη, τὴν πιὸ παρακινδυνευμένη ἀπὸ ὅλες τίς εἰκόνες: μιὰ κίνηση, λίγο φῶς θὰ ἀρκοῦσε νὰ τοὺς ἐξαφανίσει. Ἐπίσης, ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναπαριστώμενα πρόσωπα αὐτὰ εἶναι τὰ πιὸ παραμελημένα, γιὰτὶ κανεὶς δὲ δίνει σημασία σὲ αὐτὴ τὴν ἀντανάκλαση πού ὀλισθαίνει πίσω ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον καὶ παρειαφρῦει σιωπηλὰ ἀπὸ ἕναν ἀναπάντεχο χῶρον· στὸ βαθμὸ πού φαίνονται, ἀποτελοῦν τὴν μορφή τὴν πιὸ εὐθραυστη καὶ τὴν πιὸ ἀπόμακρη ἀπὸ κάθε πραγματικότητα. Ἀντίστροφα, στὸ βαθμὸ πού εἶναι ἀποτραβηγμένοι σὲ ἕναν οὐσιαστικὰ ἀόρατο χῶρον, στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ πίνακα, διευθετοῦν ὀλόγυρά τους ὅλη τὴν παράσταση· αὐτοὺς κοιτάζουν, πρὸς αὐτοὺς στρέφονται, σὲ αὐτοὺς παρουσιάζουν τὴν πριγκίπισσα ντυμένη στὰ γιορτινά της· ἀπὸ τὸν ἀντεστραμμένο μουσαμά ἴσαμε τὴν

Ἰνφάντη καὶ ἀπὸ αὐτῆ ἴσαμε τὸ νάνο πού παίζει στοὺς δεξιὸ ἄκρο, χαράζεται μιὰ καμπύλη (ἢ ἀκόμα ἀναπτύσσεται ὁ κάτω βραχίονας τοῦ Χ) γιὰ νὰ διευθετήσῃ μπροστὰ στὰ μάτια τοὺς ὀλόκληρη τῆ διάταξη τοῦ πίνακα καὶ νὰ φανερώσῃ ἔτσι τὸ ἀληθινὸ κέντρο τῆς σύνθεσης, στοὺς ὁποῖο ὑπακούουν τελικὰ τὸ βλέμμα τῆς Ἰνφάντης καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ καθρέφτη.

Αὐτὸ τὸ κέντρο εἶναι συμβολικὰ κυρίαρχο μέσα στοὺς θέμα τοῦ πίνακα, γιὰτὶ καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ Φίλιππο Δ' καὶ τὴ σύζυγό του. Προπάντων ὅμως δεσπόζει λόγω τῆς τριπλῆς λειτουργίας πού κατέχει σὲ σχέση μὲ τὸν πίνακα. Σὲ αὐτὸ ἔρχονται νὰ συναντηθοῦν μὲ ἀκρίβεια τὸ βλέμμα τοῦ μοντέλου τῆ στιγμῆ πού τὸ ζωγραφίζουν, τὸ βλέμμα τοῦ θεατῆ πού παρατηρεῖ τὴ σκηνή καὶ τὸ βλέμμα τοῦ ζωγράφου τῆ στιγμῆ πού συνθέτει τὸν πίνακά του (ὄχι τὸν πίνακα πού ἔχει ἀναπαρασταθεῖ, ἀλλὰ αὐτὸν πού ἔχουμε μπροστὰ μας καὶ τὸν συζητᾶμε). Αὐτὲς οἱ τρεῖς «παρατηροῦσες» λειτουργίες συγχέονται σὲ ἓνα σημεῖο ἔξω ἀπὸ τὸν πίνακα: τουτέστι σημεῖο ἰδεατὸ ἀναφορικὰ μὲ ὅ,τι ἔχει ἀναπαρασταθεῖ, ἀλλὰ πέρα γιὰ πέρα πραγματικὸ, μιὰ καὶ μόνο μὲ ἀφετηρία αὐτὸ καθίσταται δυνατὴ ἢ παράσταση. Μέσα σὲ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἀόρατο. Ἐντούτοις, αὐτὴ ἢ πραγματικότητα ἔχει προβληθεῖ στοὺς ἐσωτερικὸ τοῦ πίνακα — ἔχει προβληθεῖ καὶ διαθλαστεῖ στὶς τρεῖς μορφές πού ἀντιστοιχοῦν στὶς τρεῖς λειτουργίες τοῦ ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ αὐτοῦ σημείου. Αὐτὲς εἶναι: ἀριστερὰ ὁ ζωγράφος μὲ τὴν παλέτα στοὺς χεῖρες (αὐτοπροσωπογραφία τοῦ δημιουργοῦ τοῦ πίνακα)· δεξιὰ ὁ ἐπισκέπτης, μὲ τὸ ἓνα πόδι στοὺς χαλὶ ἑτοιμὸς νὰ μπεῖ στὴν αἴθουσα· συλλαμβάνει ἐκ τῶν ὀπισθεν ὅλη τὴ σκηνή, ἀλλὰ βλέπει κατὰ πρόσωπο τὸ βασιλικὸ ζεῦγος, πού εἶναι τὸ ἴδιο τὸ θέαμα· τέλος, στοὺς κέντρο, ἢ ἀντανάκλαση τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς βασίλισσας, πού στολισμένοι, ἀσάλευτοι, κρατοῦν τὴ στάση τῶν καρτερικῶν μοντέλων.

Ἄντανάκλαση πού δείχνει ἀφελῶς, μέσα στοὺς ἡμίφως, ἐκεῖνο πού ὅλος ὁ κόσμος κοιτάζει σὲ πρῶτο πλάνο. Ὡς διὰ μαγείας ἀποκαθιστᾶ ὅ,τι λείπει ἀπὸ κάθε βλέμμα: στοὺς βλέμμα τοῦ ζωγράφου δίνει τὸ μοντέλο πού ἀντιγράφει ἐκεῖ κάτω τὸ ἀναπαραστημένο εἶδωλό του· στοὺς βλέμμα τοῦ βασιλιᾶ δίνει τὴν προσωπογραφία του

πού ολοκληρώνεται στην άλλη όψη του μουσαμά, την οποία ο ίδιος δεν μπορεί να δει από εκεί που βρίσκεται· στο βλέμμα του θεατή δίνει το πραγματικό κέντρο της σκηνης που ο ίδιος πήρε τη θέση του σαν να την έκλεψε. Ίσως όμως η γενναιοδωρία του καθρέφτη είναι προσποιητή· ίσως κρύβει όσα, και ακόμα περισσότερα απ' όσα, φανερώνει. Η θέση όπου είναι θρονιασμένος ο βασιλιάς με τη σύζυγό του ανήκει εξίσου στο ζωγράφο όσο και στο θεατή: στο βάθος του καθρέφτη θα μπορούσαν να εμφανιστούν — όφειλαν να εμφανιστούν — το άνωθυμο πρόσωπο του περαστικού και του Velasquez. Γιατί η λειτουργία αυτής της αντανάκλασης είναι να προσελκύσει στο έσωτερικό του πίνακα εκείνο που του είναι οικεία ξένο: το βλέμμα που τον όργάνωσε και το βλέμμα για το όποιο έκδιπλώνεται. Αλλά επειδή ο ζωγράφος και ο επισκέπτης παρίστανται στον πίνακα, ο ένας άριστερά και ο άλλος δεξιά, δεν έχουν θέση στον καθρέφτη: όπως ακριβώς ο βασιλιάς εμφανίζεται στο βάθος του καθρέφτη στο μέτρο που δεν ανήκει στον πίνακα.

Μέσα στη μεγάλη σπείρα που διέτρεχε η περίμετρος του έργαστηρίου, ξεκινώντας από το βλέμμα του ζωγράφου, την παλέτα και το ακίνητο χέρι του ίσαμε τους τελειωμένους πίνακες, η παράσταση γεννιόταν, ολοκληρωνόταν για να διαλυθεί και πάλι μέσα στο φως· ο κύκλος ήταν τέλειος. Αντίθετα, οι γραμμές που διασχίζουν το βάθος του πίνακα είναι άτελεις· απ' όλες λείπει ένα τμήμα της διαδρομής τους. Αυτή η έλλειψη όφείλεται στην άπουσία του βασιλιά — άπουσία που είναι ένα τέχνασμα του ζωγράφου. Αλλά αυτό το τέχνασμα καλύπτει και δηλώνει ένα κενό, άμεσο πλέον: εκείνο του ζωγράφου και του θεατή όταν κοιτάζουν ή συνθέτουν τον πίνακα. Ίσως σε αυτόν τον πίνακα, όπως και σε κάθε παράσταση, για την οποία αποτελεί, θα λέγαμε, την εκδηλωμένη ουσία της, ή βαθειά μη όρατότητα εκείνου που βλέπουμε να συνάπτεται με την όρατότητα εκείνου που βλέπει — παρά τους καθρέφτες, τις αντανάκλασεις, τις μιμήσεις και τις προσωπογραφίες. Ολόγυρα στη σκηνή έχουν κατατεθεί τα σημεία και οι διαδοχικές μορφές της παράστασης· αλλά η διπλή σχέση της παράστασης με το μοντέλο της και τον ήγεμόνα της, τουτέστι με τον δημιουργό της όσο και με αυτόν στον όποιο προσφέρεται, αναγκαστικά διακόπτεται. Ποτέ

δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρούσα ὀλοκληρωτικά, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση ποὺ θὰ προσφερόταν ἢ ἴδια στὸν ἑαυτό της ὡς θέαμα. Μέσα στὸ βάθος ποὺ διασχίζει τὸν μουσαμά, ποὺ τὸν σκάβει πλασματικά καὶ τὸν προβάλλει μπροστὰ στὸν ἑαυτό του, ἡ καθαρὴ εὐτυχία τῆς εἰκόνας δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ παρουσιάσει μέσα σὲ πλήρες φῶς τὸν τεχνίτη ποὺ ἀπεικονίζει καὶ τὸν ἡγεμόνα ποὺ ἀπεικονίζεται.

Ἴσως νὰ ὑπάρχει σὲ αὐτὸν τὸν πίνακα τοῦ Velasquez κάτι σὰν τὴν παράσταση τῆς κλασικῆς παράστασης καὶ τὸν ὄρισμὸ τοῦ χώρου ποὺ διανοίγει. Ὅντως, ἐδῶ καταγίνεται νὰ παρασταθεῖ ἢ ἴδια σὲ ὅλα της τὰ στοιχεῖα, μὲ τὶς εἰκόνες της, τὰ βλέμματα στὰ ὁποῖα προσφέρεται, τὰ πρόσωπα ποὺ καθιστᾶ ὄρατά, τὶς χειρονομίες ποὺ τὴν γεννοῦν. Ἀλλὰ ἐδῶ, μέσα σὲ αὐτὴ τὴ διασπορὰ ποὺ περισυλλέγεται καὶ ταυτόχρονα ἐκθέτει, ἀπὸ παντοῦ ὑποβάλλεται ἐπιτακτικὰ ἓνα οὐσιῶδες κενό: ἡ ἀναγκαία ἐξαφάνιση ἐκείνου ποὺ τὴ θεμελιώνει — ἐκείνου στὸν ὁποῖο ὁμοιάζει καὶ ἐκείνου ποὺ στὰ μάτια του δὲν εἶναι παρὰ ὁμοιότητα. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ὑποκείμενο — ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο — ἔχει ὑποσκεῖ ἔκλειψη. Καὶ ἐλευθερωμένη ἐπιτέλους ἀπὸ τὴ σχέση ποὺ τὴν καθήλωνε, ἡ παράσταση μπορεῖ νὰ δοθεῖ ὡς καθαρὴ παράσταση.

II. Η ΠΡΟΖΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

I. ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΠΡΟΣΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ

Ίσαμε τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα ἡ ὁμοιότητα ἔπαιξε θεμελιώδη ρόλο μέσα στὴ γνώση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ μεγάλο μέρος αὐτὴ καθοδήγησε τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων: αὐτὴ ὀργάνωσε τὸ παιχνίδι τῶν συμβόλων, ἐπέτρεψε τὴ γνώση τῶν ὀρατῶν καὶ ἀόρατων πραγμάτων, διηύθυνε τὴν τέχνη τῆς ἀναπαράστασής τους. Ὁ κόσμος περιελισσόταν: ἡ γῆ ἐπαναλάμβανε τὸν οὐρανό, τὰ πρόσωπα καθρεφτίζονταν στὰ ἄστρα, καὶ τὸ φυτὸ ἔκρυβε μέσα στὰ κοτσάνια του τὰ μυστικὰ ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ζωγραφικὴ ἐπιδιδόταν στὴ μίμηση τοῦ χώρου. Καὶ ἡ παράσταση — γιορτὴ ἢ γνώση — δινόταν σὰν ἐπανάληψη: εἴτε ὡς θέατρο τῆς ζωῆς, εἴτε ὡς καθρέφτης τοῦ κόσμου, ἐδῶ βρισκόταν ὁ τίτλος κάθε γλώσσας, ὁ τρόπος τῆς νὰ ἀναγγέλλεται καὶ νὰ διατυπώνει τὸ δικαίωμα τῆς νὰ μιλήσει.

Πρέπει νὰ σταθοῦμε λίγο σὲ αὐτὴ τὴ χρονικὴ στιγμή ὅπου ἡ ὁμοιότητα θὰ διακόψει τὸ δεσμό τῆς μὲ τὴ γνώση καί, τουλάχιστον κατὰ ἓνα μέρος, θὰ ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τῆς γνώσης. Ἄραγε πῶς ἐξελάμβαναν τὴν ὁμοιότητα στὰ τέλη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα, στὶς ἀρχὲς ἀκόμα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ; Πῶς μποροῦσε αὐτὴ νὰ ὀργανώνει τὶς μορφές τῆς γνώσης; Καὶ ἂν ἀληθεύει ὅτι τὰ πράγματα ποὺ ἔμοιαζαν μεταξύ τους ἦσαν ἀπειράριθμα, μποροῦμε τουλάχιστον νὰ ὀρίσουμε τὶς μορφές, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες μποροῦσε νὰ συμβεῖ νὰ μοιάζουν τὰ μὲν μὲ τὰ δέ;

Τὸ σημαντικὸ ὑφάδι τῆς ὁμοιότητος κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰώνα εἶναι πολὺ πλούσιο: *Amicitia*, *Aequalitas* (*contractus*,

consensus, matrimonium, societas, pax καὶ *similia*), *Consonantia, Concertus, Continuum, Paritas, Proportio, Similitudo, Conjunctio, Copula*.¹ Καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα πολλές ἄλλες ἔννοιες ποὺ ἀλληλοδιασταυρώνονται, ἀλληλοκαλύπτονται, ἀλληλοενισχύονται καὶ ἀλληλοπεριορίζονται στὴν ἐπιφάνεια τῆς σκέψης. Εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴν ὥρα νὰ ὑποδείξουμε τὶς κύριες μορφές ποὺ ἐπιτάσσουν τὶς ἀρθρώσεις τους στὴ γνώση τῆς ὁμοιότητας. Ὑπάρχουν τέσσερις ποὺ ὅπωςδήποτε εἶναι οὐσιώδεις.

Ἄρχικὰ ἡ *convenientia*. Μὲ αὐτὴ τὴ λέξη εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ γειτνίαση τῶν τόπων δηλώνεται πιὸ ἔντονα ἀπ' ὅ,τι μὲ τὴν προσομοιότητα. «Σύμφωνα» εἶναι τὰ πράγματα ποὺ, συμπλησιάζοντας, ταιριάζουν· ἀγγίζονται μὲ τὶς ἄκρες τους, τὰ κρόσσια τους ἀνακατεύονται, τὸ ἄκρο τοῦ ἑνὸς ὑποδηλώνει τὴν ἀρχὴ τοῦ ἄλλου. Ἔτσι μεταδίδεται ἡ κίνηση, οἱ ἐπιδράσεις καὶ τὰ πάθη, ἐπίσης καὶ οἱ ιδιότητες. Ἔτσι σὲ αὐτὸν τὸν γιγγλυμὸ τῶν πραγμάτων ἐμφανίζεται μιὰ ὁμοιότητα. Ἀπαξ καὶ δοκιμάσουμε νὰ τὴν ξεχωρίσουμε γίνεται διπλὴ: ὁμοιότητα τοῦ χώρου, τοῦ τόπου ὅπου ἡ φύση τοποθέτησε τὰ δύο πράγματα, συνεπῶς προσομοιότητα τῶν ιδιοτήτων· γιὰ τὸ αὐτὸ τὸ φυσικὸ περιέχον ποὺ εἶναι ὁ κόσμος, ἡ γειτνίαση δὲν εἶναι μιὰ ἐξωτερικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ἀλλὰ τὸ σημεῖο μιᾶς τουλάχιστον σκοτεινῆς συγγένειας. Κατόπιν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπαφὴ γεννιοῦνται ἐξ ἀνταλλαγῆς νέες ὁμοιότητες· ἐπιβάλλεται ἓνας κοινὸς τρόπος ζωῆς· στὴν προσομοιότητα ὡς σκοτεινὴ αἰτία γειτνίασης ὑπερεπιτίθεται μιὰ ὁμοιότητα ποὺ εἶναι τὸ ὄρατὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐγγύτητας. Γιὰ παράδειγμα ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι δυὸ φορὲς σύμφωνα: χρειάστηκε τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα γιὰ νὰ καταστήσει τὴν ψυχὴ χονδροειδῆ, βαρεῖα καὶ γήινη, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ τὴν τοποθετήσῃ στὴν πιὸ κενὴ θέση τῆς ὕλης. Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ γειτνίαση ἡ ψυχὴ δέχεται τὶς κινήσεις τοῦ σώματος καὶ ἐξομοιώνεται μὲ αὐτό, ἐνῶ «τὸ σῶμα ἀλλοιώνεται καὶ διαφθείρεται ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς».² Μέσα στὴν πλατεῖα σύνταξη τοῦ κόσμου, τὰ διάφορα ὄντα προσαρμόζονται μετα-

1. P. Grégoire, *Syntaxeon artis mirabilis*, Κολονία, 1613, σ. 28.

2. G. Porta, *La Physionomie humaine*, γαλλ. μτφ., 1655, σ. 1.

ξύ τους· τὸ φυτὸ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ ζῶο, ἡ γῆ μὲ τὴ θάλασσα, ὁ ἄνθρωπος μὲ ὄλα, ὅσα τὸν περιβάλλουν. Ἡ ὁμοιότητα ἐπιβάλλει γειτνιασεις πού μὲ τὴ σειρά τους ἐξασφαλίζουν ὁμοιότητες. Ὁ τόπος καὶ ἡ προσομοίωση περιπλέκονται: βλέπουμε βρύα νὰ φυτρώνουν στὶς ράχες τῶν κοχυλιῶν, φυτὰ στὰ κέρατα τῶν ἐλαφιῶν, χνούδι σὰν χλόη στὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων· καὶ τὸ ἀλλόκοτο ζώοφυτο παραθέτει, ἀναμειγνύοντάς τες, τὶς ιδιότητες πού τὸ καθιστοῦν ὁμοιο τόσο μὲ τὸ φυτὸ ὅσο καὶ μὲ τὸ ζῶο.¹ Πρόκειται γιὰ ἰσάριθμα σημεῖα συμφωνίας.

Ἡ *convenientia* εἶναι μιὰ ὁμοιότητα συνδεμένη μὲ τὸ χῶρο ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ «ὀλίγον κατ' ὀλίγον». Ἐντάσσεται στὴν κατηγορία τῆς σύνδεσης καὶ τῆς συναρμογῆς. Νά γιατί ἀνήκει λιγότερο στὰ ἴδια τὰ πράγματα παρὰ στὸν κόσμο ὅπου αὐτὰ βρίσκονται. Ὁ κόσμος εἶναι ἡ οἰκουμενικὴ «συμφωνία» τῶν πραγμάτων· στὸ νερὸ ὑπάρχουν τόσα ψάρια ὅσα καὶ ζῶα στὴ στεριά ἢ πράγματα πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπὸ τὴ φύση ἢ τοὺς ἀνθρώπους (τάχα δὲν ὑπάρχουν ψάρια πού ὀνομάζονται *Episcopus*, ἄλλα πού ὀνομάζονται *Catena*, *Priapus*;)· στὸ νερὸ καὶ στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς ὑπάρχουν τόσα ὄντα, ὅσα εἶναι καὶ στὸν οὐρανὸ καὶ ἀντιστοιχοῦν μεταξύ τους· τέλος σὲ ὅ,τι ἔχει δημιουργηθεῖ ὑπάρχουν τόσα πράγματα, ὅσα θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε νὰ ἐνέχονται κατ' ἐξοχὴ στὸ Θεό, «τὸν Σπορέα τῆς Ὑπαρξῆς, τῆς Δύναμης, τῆς Γνώσης καὶ τῆς Ἀγάπης».² Ἔτσι μὲ τὴν ἀλληλουχία τῆς ὁμοιότητος καὶ τοῦ χώρου, μὲ τὴν ἰσχὺ αὐτῆς τῆς συμφωνίας πού γειτονεύει μὲ τὸ ὁμοιο καὶ ἐξομοιώνει τὰ κοντινά, ὁ κόσμος σχηματίζει ἀλυσίδα μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Σὲ κάθε σημεῖο ἐπαφῆς ἀρχίζει καὶ καταλήγει ἕνας κρίκος πού συνδέει μὲ τὸν προηγούμενο καὶ μὲ τὸν ἐπόμενο· καὶ ἀπὸ κύκλους σὲ κύκλους οἱ προσομοιότητες συνεχίζονται συγκρατώντας τὰ ἄκρα στὴν ἀπόστασή τους (τὸ Θεὸ καὶ τὴν ὕλη), συμπλησιάζοντάς τα σὲ τρόπο πού ἡ βούληση τοῦ Παντοδύναμου νὰ διεισδύει μέχρι τὶς πιὸ νωθρὲς γωνιές. Ὁ *Porta*, σὲ ἕνα κείμενο τῆς *Φυσικῆς μαγείας* του, αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν τεράστια, τεντωμένη καὶ πάλλου-

1. U. Aldrovandi, *Monstrorum historia*, Bononiae, 1647, σ. 663.

2. T. Campanella, *Realis philosophia*, Φραγκφούρτη, 1623, σ. 98.

σα άλυσίδα έπικαλεΐται, αυτή τή χορδή τής συμφωνίας: «Ως προς τήν εκβλάστηση τὸ φυτὸ συμφωνεῖ μετὸ ἄγριο ζῶο, καὶ μετὸ ἔνστικτο τὸ ἄγριο ζῶο συμφωνεῖ μετὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος πάλι ταιριάζει μετὰ τὰ ὑπόλοιπα ἄστρα χάρις στὴ διάνοιά του· αυτή ἡ σύνδεση ἐπιτελεῖται τόσο καθαρὰ, ὥστε μοιάζει μετὰ μιὰ χορδὴ πού ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρώτη αἰτία καὶ φτάνει ὡς τὰ ταπεινὰ καὶ ἄσχημα πράγματα, μέσω μιᾶς ἀμοιβαίας καὶ συνεχοῦς σύνδεσης· ἔτσι ἂν ἀγγίξουμε μιὰ ἄκρη τής χορδῆς ἢ ἀνώτερη ἀρετὴ, πού διαχέει τὶς ἀκτίνες της, θὰ ἔρθει σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, θὰ δονηθεῖ καὶ θὰ κινήσει ὅλη τὴν ὑπόλοιπη».¹

Ἡ δευτέρη μορφή προσομοιότητος εἶναι ἡ *aemulatio*: ἓνα εἶδος συμφωνίας πού θὰ ἦταν ὁμως ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὸ νόμο τοῦ χώρου, καὶ θὰ ἔπαιζε ἀκίνητη σὲ μιὰν ἀπόσταση. Σάμπως ἡ χωρική σύγκλιση νὰ εἶχε διαρραγεῖ καὶ οἱ κρῖκοι τής άλυσίδας, ἀποσπασμένοι, νὰ ξαναχάραζαν τοὺς κύκλους τους, μακριὰ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, σύμφωνα μετὰ μιὰν ὁμοιότητα χωρὶς ἐπαφή. Στὴν ἄμιλλα ὑπάρχει κάτι ἀπὸ τὴν ἀντανάκλαση καὶ τὸν καθρέφτη: μέσω αὐτῆς τὰ διεσπαρμένα στὸν κόσμο πράγματα ἀποκρίνονται. Ἀπὸ μακριὰ τὸ πρόσωπο ἀμιλλᾶται τὸν οὐρανό, καὶ ὅπως ἀκριβῶς ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀντανακλᾷ ἀτελῶς τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ, παρόμοια τὰ δύο μάτια, μετὰ τὴν περιορισμένη λάμψη τους, ἀντανακλοῦν τὴ μεγάλη φωταγωγία πού διαχέουν στὸν οὐρανό ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· τὸ στόμα εἶναι Ἀφροδίτη γιατί ἀπὸ αὐτὸ περνοῦν τὰ φιλιὰ καὶ τὰ ἐρωτόλογα· ἡ μύτη φαίνεται σὰν μικρογραφία τοῦ σκῆπτρου τοῦ Δία καὶ τοῦ κηρύκειου πού κρατοῦσε ὁ Ἑρμῆς.² Μετὰ αὐτὴ τὴ σχέση τής ἄμιλλας, τὰ πράγματα μποροῦν νὰ μιμοῦνται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ σύμπαντος ὡς τὴν ἄλλη χωρὶς ἀλληλουχία μήτε ἐγγύτητα: μετὰ τὸν ἀναδιπλασιασμό του σὲ κάτοπτρο, ὁ κόσμος καταργεῖ τὴν ἀπόσταση πού τοῦ προσιδιάζει· ὑπερνικᾷ ἔτσι τὸν χῶρο πού ἔχει δοθεῖ σὲ κάθε πράγμα. Ἄραγε ποιές εἶναι οἱ πρῶτες ἀντανακλάσεις ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς πού διατρέχουν τὸ χῶρο; Ποῦ εἶναι ἡ πραγματικότητα, πού εἶναι ἡ προβλημένη εἰκόνα; Συχνὰ δὲν

1. G. Porta, *Magie naturelle*, γαλλ. μτφ., Ρουέν, 1650, σ. 22.

2. U. Aldrovandi, *Monstrorum historia*, σ. 3.

μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε, γιατί ἡ ἄμιλλα εἶναι μιὰ φυσική διδυμικότητα τῶν πραγμάτων· γεννιέται ἀπὸ μιὰ πτυχή τοῦ εἶναι, πὺ οἱ δύο πλευρές του βρίσκονται ἄμεσα ἀντιμέτωπες. Ὁ Παράκελσος συγκρίνει αὐτὸ τὸ θεμελιώδη ἀναδιπλασιασμὸ τοῦ κόσμου μὲ τὴν εἰκόνα δύο διδύμων «πὺ μοιάζουν τέλεια, χωρὶς νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ποιὸς μοιάζει στὸν ἄλλον».¹

Ἐντούτοις ἡ ἄμιλλα δὲν ἀφήνει ἀδρανεῖς, τὴ μιὰ ἀπέναντι στὴν ἄλλη, τὶς δύο ἀντανακλώμενες μορφές πὺ ἀντιπαραθέτει. Συμβαίνει ἡ μιὰ νὰ εἶναι ἡ πιὸ ἀδύναμη καὶ νὰ δέχεται τὴν ἰσχυρὴ ἐπίδραση ἐκείνης πὺ ἀντανακλᾶται στὸν παθητικὸ τῆς καθρέφτη. Ἄραγε τὰ ἄστρα δὲν ὑπερέχουν ἀπέναντι στὰ φυτὰ τῆς γῆς, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀναλλοίωτο μοντέλο, ἡ ἀμετάβλητη μορφή, καὶ πάνω στὰ ὁποῖα τοὺς ἔχει δοθεῖ κρυφὰ τὸ δικαίωμα νὰ καταχέουν ὀλόκληρη τὴ δυναστεία τῶν ἐπιρροῶν τους; Ἡ σκοτεινὴ γῆ εἶναι ὁ καθρέφτης τοῦ κατάσπαρτου οὐρανοῦ, ἀλλὰ σὲ αὐτὴ τὴν μονομαχία οἱ δύο ἀντίζηλοι δὲν ἔχουν ἴδια ἀξία καὶ περιωπὴ. Οἱ λάμπεις τοῦ φυτοῦ, ἀβίαστα, ἀναπαράγουν τὴν καθαρὴ μορφή τοῦ οὐρανοῦ: «Τὰ ἄστρα, λέει ὁ Crollius, εἶναι ἡ μήτρα ὅλων τῶν φυτῶν καὶ κάθε ἄστρο τοῦ οὐρανοῦ δὲν εἶναι παρὰ ἡ πνευματικὴ προεικόνιση ἑνὸς φυτοῦ, τέτοιο πὺ τὸ ἀναπαριστᾶ, καὶ ὅπως κάθε φυτὸ ἢ χόρτο εἶναι ἓνα γῆινο ἄστρο πὺ κοιτάζει τὸν οὐρανὸ, ἔτσι κάθε ἄστρο εἶναι ἓνα οὐράνιο φυτὸ μὲ πνευματικὴ μορφή, τὸ ὁποῖο διαφέρει ἀπὸ τὰ γῆινα μόνο κατὰ τὴν ὕλη..., τὰ οὐράνια φυτὰ καὶ χόρτα εἶναι στραμμένα πρὸς τὴ γῆ καὶ κοιτάζουν ἄμεσα τὰ χόρτα πὺ ἔχουν γεννήσει, ποτίζοντάς τα μὲ κάποια ἰδιαίτερη ἀρετὴ».²

Συμβαίνει ὅμως ἐπίσης ἡ μονομαχία νὰ συνεχίζεται, καὶ ὁ γαλήνιος καθρέφτης νὰ μὴν ἀντανακλᾶ πλέον παρὰ τὴν εἰκόνα τῶν «δύο ἐξαγριωμένων στρατιωτῶν». Ἡ προσομοίωσις γίνεται τότε ἡ μάχη μιᾶς μορφῆς ἐναντία σὲ μιὰν ἄλλη — ἢ μᾶλλον μιᾶς μορφῆς χωρισμένης ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς μέσω τοῦ βάρους τῆς ὕλης ἢ τῆς ἀπόστασης τῶν τόπων. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Παρακέλσου, ὅπως καὶ

1. Παρακέλσου, *Liber Paramirum*, μτφ. Grillot de Givry, Paris, 1913, σ. 3.

2. Crollius, *Traité des signatures* (γαλλ. μτφ., Lyon, 1624), σ. 18.

τὸ στερέωμα, εἶναι «κοσμημένος με ἄστρα»· δὲ συνδέεται ὅμως μαζί του ὅπως «ὁ κλέφτης με τὰ κάτεργα, ὁ φονιάς με τὸν τροχό, τὸ ψάρι με τὸν ψαρά, τὸ θήραμα με τὸν κυνηγό». Τὸ στερέωμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «ἐλεύθερο καὶ ἰσχυρό», «δὲν ὑπακούει σὲ καμμιά τάξη», «δὲν κυβερνιέται ἀπὸ κανένα ἄλλο δημιούργημα». Ὁ ἔσω-τερικός του οὐρανὸς μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτόνομος καὶ νὰ ἐναπόκειται στὸν ἑαυτό του, με τὴν προϋπόθεση ὅμως ὅτι ἡ σοφία του, πού εἶναι ἐπίσης γνώση, γίνεται παρόμοια με τὴν τάξη τοῦ κόσμου, τὴν ὁποία ἔσωτερικεύει, καὶ μέσα στὸ ἔσωτερικό του στερέωμα κάνει νὰ αἰωρεῖται ἐκεῖνο ὅπου σπινθηροβολοῦν τὰ ὄρατὰ ἄστρα. Τότε αὐτὴ ἡ σοφία θὰ περιβάλλει με τὴ σειρά της τὸν κόσμο μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε τεθεῖ· ὁ μεγάλος κρίκος της θὰ περιστραφεῖ μέχρι τὸ βάθος τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐπέκεινα· ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀνακαλύψει ὅτι ἐνέχει «τὰ ἄστρα μέσα του..., καὶ ὅτι φέρει τὸ στερέωμα με ὅλες τὶς ἐπιδράσεις του».¹

Ἀρχικὰ ἡ ἄμιλλα δίνεται με τὴ μορφή μιᾶς ἀπλῆς, κρύφιας, ἀπόμακρης ἀντανάκλασης· διατρέχει σιωπηλὰ τὸν κόσμο. Ἀλλὰ ἡ ἀπόσταση πού διασχίζει δὲν ἐκμηδενίζεται ἀπὸ τὴν λεπτὴ μεταφορά της· παραμένει διαθέσιμη στὴν ὄραση. Καὶ σὲ αὐτὴ τὴ μονομαχία, οἱ δύο ἀντιμαχόμενες μορφές ἀλληλοκυριεύονται. Τὸ ὅμοιο περικαλύπτει τὸ ὅμοιο, πού με τὴ σειρά του τὸ περιστοιχίζει, καὶ ἴσως νὰ περικαλυφθεῖ ἐκ νέου, ἀπὸ ἕναν ἀναδιπλασιασμὸ πού ἔχει τὴ δύναμη νὰ συνεχίζεται ἀτελεύτητα. Οἱ κρίκοι τῆς ἄμιλλας δὲν ἀποτελοῦν μιὰν ἀλυσίδα ὅπως τὰ στοιχεῖα τῆς συμφωνίας: ἀλλὰ μᾶλλον ὁμόκεντρος, ἀντανακλώμενους καὶ ἀνταγωνιστικούς κύκλους.

Τρίτη μορφή προσομοιότητας εἶναι ἡ ἀναλογία. Παλαιὰ ἔννοια, πού εἶναι κιόλας οἰκεία στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ στὴ μεσαιωνικὴ σκέψη, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ χρῆση ἔχει πιθανότατα καταστεῖ διαφορετικὴ. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀναλογία ὑπερεπιτίθενται ἡ *convenientia* καὶ ἡ *aemulatio*. Ὅπως καὶ ἡ τελευταία, ἐξασφαλίζει τὴν θαυμαστὴ ἀντιπαράθεση τῶν ὁμοιοτήτων μέσα στὸ χῶρο· ἀλλὰ μιᾶ κι αὐτὴ γιὰ προσαρμογές, δεσμούς καὶ συναρθρώσεις. Ἡ

1. Παρακέλσου, *loc. cit.*

δύναμή της εἶναι τεράστια, γιατί οἱ ὁμοιότητες πού πραγματεύεται δὲν εἶναι οἱ ὁρατὲς καὶ χοντρικὲς ὁμοιότητες τῶν πραγμάτων· ἀρκεῖ νὰ εἶναι οἱ λεπτότερες ὁμοιότητες τῶν σχέσεων. Ἀλαφρωμένη μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, μπορεῖ, μὲ ἀφετηρία τὸ ἴδιο σημεῖο, νὰ δημιουργήσει ἀπειράριθμες συγγένειες. Γιὰ παράδειγμα τῆ σχέση τῶν ἄστρον μὲ τὸν οὐρανὸ τὴν ξαναβρίσκουμε στὴ σχέση τοῦ χόρτου μὲ τὴ γῆ, τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν πλανήτη ὅπου κατοικοῦν, τῶν ὀρυκτῶν καὶ τῶν διαμαντιῶν μὲ τὰ πετρώματα ἀπ' ὅπου ἐξάγονται, τῶν αἰσθητήριων ὀργάνων μὲ τὸ πρόσωπο πού ἐμψυχώνουν, τῶν κηλίδων τοῦ δέρματος μὲ τὸ σῶμα πού σημαδεύουν κρυφά. Μιὰ ἀναλογία μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀντιστραφεῖ χωρὶς νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ὁ Cesaipinus δὲν κρίνει οὔτε ἐξελείφει τὴν παλαιὰ ἀναλογία τοῦ φυτοῦ μὲ τὸ ζῶο (τὸ φυτὸ εἶναι ἓνα ζῶο πού στέκει μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω, ἔχοντας τὸ στόμα — ἢ τίς ρίζες — χωμένο μέσα στὴ γῆ)· ἀντίθετα τὴν ἐνδυναμώνει, τὴν πολλαπλασιάζει ἀπὸ μόνη της, ὅταν ἀνακαλύπτει ὅτι τὸ φυτὸ εἶναι ἓνα ὄρθιο ζῶο, πού οἱ θρεπτικὲς του οὐσίες ἀνεβαίνουν ἀπὸ κάτω πρὸς τὴν κορυφή, κατὰ μῆκος ἐνὸς βλαστοῦ πού ἐκτείνεται σὰν σῶμα καὶ καταλήγει σὲ ἓνα κεφάλι — ἀνθοδέσμη, ἄνθη, φύλλα: εἶναι μιὰ σχέση ἀντίστροφη, ἀλλὰ ὄχι ἀντιφατικὴ μὲ τὴν πρώτη ἀναλογία, πού τοποθετεῖ «τὴ ρίζα στὸ κατώτερο μέρος τοῦ φυτοῦ, τὸν βλαστὸ στὸ ἀνώτερο μέρος, γιατί στὰ ζῶα τὸ φλεβικὸ δίκτυο ἀρχίζει ἐπίσης ἀπὸ τὸ κατώτερο μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ ἡ κύρια ἀρτηρία ἀνεβαίνει πρὸς τὴν καρδιά καὶ τὸ κεφάλι».¹

Αὐτὴ ἡ ἀντιστρεψιμότητα, ὅπως καὶ ἡ πολυμιξία, προσφέρουν στὴν ἀναλογία ἓνα καθολικὸ πεδίο ἐφαρμογῆς. Χάρη σὲ αὐτὴ μποροῦν νὰ συμπλησιαστοῦν ὅλες οἱ μορφὲς τοῦ κόσμου. Ἐντούτοις σὲ αὐτὸ τὸ χῶρο, πού εἶναι ἀύλακωμένος πρὸς κάθε κατεύθυνση, ὑπάρχει ἓνα προνομιούχο σημεῖο: εἶναι κορεσμένο ἀπὸ ἀναλογίες (καθεμιὰ τους μπορεῖ νὰ βρεῖ σὲ αὐτὸ ἓνα ἀπὸ τὰ στηρίγματα τῆς) καί, περνώντας ἀπὸ ἐδῶ, οἱ σχέσεις ἀντιστρέφονται χωρὶς νὰ ἀλλοιωθοῦν. Αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ὁ ἄνθρωπος· ἔχει σχέση συμμετρίας μὲ τὸν οὐρανὸ, ὅπως μὲ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ, ὅπως μὲ τὴ γῆ, τὰ μέταλ-

1. Cesaipinus, *De plantis libri XVI*, 1583.

λα, τούς σταλακτίτες ἢ τὶς θύελλες. Ὁρθωμένος ἀνάμεσα στὶς ὄψεις τοῦ κόσμου, σχετίζεται μὲ τὸ στερέωμα (τὸ πρόσωπό του εἶναι γιὰ τὸ σῶμα του ὅ,τι ὁ οὐρανὸς γιὰ τὸν αἰθέρα· ὁ σφυγμὸς του σφύζει μέσα στὶς φλέβες του ὅπως τὰ ἄστρα κυκλοφοροῦν σύμφωνα μὲ τὶς τροχιές τους· τὰ ἑπτὰ ἀνοίγματα στὸ πρόσωπό του εἶναι ὅ,τι καὶ οἱ ἑπτὰ πλανῆτες τοῦ οὐρανοῦ)· ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς τὶς σχέσεις τὶς κάνει νὰ μετεωρίζονται καὶ τὶς ξαναβρίσκουμε, προσόμοιες, στὴν ἀναλογία τοῦ ἀνθρώπινου ζώου μὲ τὴ γῆ ὅπου κατοικεῖ: ἡ σάρκα του εἶναι χῶμα, τὰ κόκκαλά του βράχοι, οἱ φλέβες του μεγάλοι ποταμοί· ἡ κύστη του εἶναι ἡ θάλασσα, καὶ τὰ ἑπτὰ κύρια μέλη του εἶναι τὰ ἑπτὰ μέταλλα ποὺ φωλιάζουν στὰ βάθη τῶν ὀρυχείων.¹ Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντα τὸ δυνατὸ ἡμισυ ἑνὸς παγκόσμιου ἄτλαντα. Ξέρουμε πῶς ὁ Pierre Belon χάραξε μέχρι τελευταίας λεπτομερείας τὸν πρῶτο συγκριτικὸ πίνακα τοῦ ἀνθρώπινου σκελετοῦ καὶ ἐκείνου τῶν πτηνῶν: βλέπουμε ἐκεῖ «τὸ ἀκρόπτερο ποὺ ἀποκαλεῖται appendix καὶ εἶναι γιὰ τὸ φτερὸ ὅ,τι ὁ ἀντίχειρας στὴν παλάμη· τὸ ἄκρο τοῦ ἀκρόπτερου ποὺ εἶναι ὅ,τι τὰ δάχτυλα σὲ μᾶς...· τὸ κόκκαλο ποὺ ἔχουν τὰ πουλιά ὡς κνήμη ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ δική μας φτέρνα· ὅπως ἐμεῖς ἔχουμε τέσσερα μικρὰ δάχτυλα στὸ πόδι, ἔτσι τὰ ζῶα ἔχουν τέσσερα δάχτυλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ὀπίσθιο βρίσκεται σὲ ἀναλογία μὲ τὸ δικό μας μεγάλο δάχτυλο».² Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀκριβεῖς διευκρινίσεις ἀποτελοῦν συγκριτικὴ ἀνατομία μόνον γιὰ ἓνα βλέμμα ποὺ εἶναι ὀπλισμένο μὲ γνώσεις τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Βλέπουμε ἔτσι ὅτι τὸ κιγκλίδωμα μέσω τοῦ ὁποῖου ἀφήνουμε νὰ εἰσχωρήσουν στὴ δική μας γνώση τὰ σχήματα τῆς ὁμοιότητος, τέμνει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, καὶ σχεδὸν μόνον σ' αὐτό, ἐκεῖνο ποὺ ἔρριχνε πάνω στὰ πράγματα ἡ γνώση τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα.

Αὐτὴ ἡ περιγραφή τοῦ Belon προκύπτει ἀπὸ τὴ θετικότητα ποὺ τὴν κατέστησε δυνατὴ στὴν ἐποχὴ τῆς. Δὲν εἶναι οὔτε πιὸ ὀρθολογικὴ, οὔτε πιὸ ἐπιστημονικὴ ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Aldrovandi, ὅταν συγκρίνει τὰ ἀχαμνά τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ δυσώδη μέρη

1. Crollius, *Traité des signatures*, σ. 88.

2. P. Belon, *Histoire de la nature des oiseaux*, Paris, 1555, σ. 37.

τοῦ κόσμου, μετὴν Κόλαση, μετὰ τὰ ἑρέβη τῆς, μετὰ τοὺς καταδικασμένους ποὺ μοιάζουν μετὰ περιπτώματα τοῦ Σύμπαντος.¹ ἀνήκει στὴν ἴδια ἀναλογικὴ κοσμογραφία μετὰ τὴ κλασσικὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ Crollius σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἀποπληξία καὶ στὴν καταγιγίδα: ἡ θύελλα ἀρχίζει τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἀτμόσφαιρα βαραίνει καὶ σηκώνεται ἀέρας, ἡ κρίση τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ σκέψεις γίνονται βαρεῖες καὶ ἀνήσυχες· ὕστερα τὰ σύννεφα μαζεύονται, ἡ κοιλιά φουσκώνει, ὁ κεραυνὸς πέφτει καὶ ἡ κύστη σπάζει· οἱ ἀστραπὲς ἀστράφτουν, ἐνῶ τὰ μάτια λάμπουν μετὰ μιὰ φοβερὴ λάμψη, ἡ βροχὴ πέφτει, τὸ στόμα ἀφρίζει, ὁ κεραυνὸς ἐξαπολύεται, ἐνῶ τὰ πνεύματα κάνουν νὰ σκάσει τὸ δέρμα· ἰδοὺ ὅμως ποὺ ὁ καιρὸς ξεκαθαρίζει καὶ ὁ ἄρρωστος ξανάρχεται στὰ λογικά του.² Ὁ χῶρος τῶν ἀναλογιῶν κατὰ βάθος εἶναι ἓνας χῶρος ἀκτινοβολίας. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ κάνει παντοῦ μετὰ τὸν ἑαυτό του· ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἀντίστροφα, μεταδίδει τίς ὁμοιότητες ποὺ δέχεται ἀπὸ τὸν κόσμο. Εἶναι ἡ μεγάλη ἐστία τῶν ἀναλογιῶν — τὸ κέντρο ὅπου οἱ σχέσεις ἔρχονται νὰ βροῦν στήριγμα καὶ ὅπου ἀντανακλῶνται ἐκ νέου.

Τέλος, ἡ τέταρτη μορφή ὁμοιότητος ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῶν συμπαθειῶν. Ἐδῶ κανένας δρόμος δὲν ἔχει καθοριστεῖ ἀπὸ τὰ πρὶν, καμμιά ἀπόσταση δὲν προϋποτίθεται, καμμιά ἀλληλουχία δὲν προδιαγράφεται. Ἡ συμπάθεια παίζει ἐλεύθερα μέσα στὰ βάρθη τοῦ κόσμου. Μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ διατρέχει τοὺς πιὸ εὐρεῖς χώρους: ἡ συμπάθεια πέφτει ἀπὸ μακριὰ σὰν κεραυνὸς ξεκινώντας ἀπὸ τὸν πλανήτη καὶ φτάνοντας στὸν ἄνθρωπο ποὺ διέπεται ἀπ' αὐτήν· ἀντίθετα μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ μιὰ μόνο ἐπαφὴ — ὅπως αὐτὰ τὰ «ρόδα τοῦ πένθους ποὺ βλέπουμε στὶς κηδεῖες», τὰ ὅποια, ἐπειδὴ καὶ μόνο γειτονεύουν μετὰ τὸ θάνατο, ἀναδίνουν γιὰ ὅποιον τὰ μυρίσει τὸ «θλιβερὸ καὶ ἐπιθανάτιο»³ ἄρωμα. Ἀλλὰ ἡ δύναμή τῆς εἶναι τέτοια ὥστε δὲν ἀρκεῖται νὰ ἐκπηγάσει ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ ἐπαφὴ καὶ νὰ διατρέξει τοὺς χώρους· ὑποκινεῖ τὴν κίνηση τῶν πραγμάτων μέσα στὸν κόσμο καὶ προκαλεῖ τὸν συμπλησιασμὸ τῶν πιὸ δι-

1. Aldrovandi, *Monstrorum historia*, σ. 4.

2. Crollius, *Traité de signatures*, σ. 87.

3. G. Porta, *Magie naturelle*, σ. 72.

ιστάμενων πραγμάτων. Είναι αρχή κινητικότητας: ἔλκει τὰ βαρῖα πρὸς τὴ βαρύτητα τοῦ ἐδάφους καὶ τὰ ἐλαφρὰ πρὸς τὸν ἀνάλαφρο αἰθέρα· κάνει τις ρίζες νὰ τείνουν πρὸς τὸ νερὸ καὶ τὸ ἡλιοτρόπιο νὰ ἀκολουθεῖ τὴν πορεία τοῦ ἡλίου. Ἐπιπλέον, κάνοντας τὰ πράγματα νὰ ἔλκονται μεταξύ τους μὲ μιὰν ἐξωτερικὴ καὶ ὀρατὴ κίνηση, ὑποκινεῖ κρυφὰ μιὰν ἐσωτερικὴ κίνηση — μιὰ μετάθεση ἰδιοτήτων ποὺ ἀλληλοαντικαθίστανται: ἡ φωτιά, ἐπειδὴ εἶναι ζεστή καὶ ἐλαφριά, ὑψώνεται πρὸς τὸν ἀέρα, πρὸς τὸν ὁποῖο στρέφονται ἀδιάλειπτα οἱ φλόγες· ἀλλὰ χάνει τὴν ξηρότητά της (ποὺ τὴν ἔκανε νὰ συγγενεῦει μὲ τὴ γῆ) καὶ ἔτσι ὑγραίνεται (συνδεόμενη ἔτσι μὲ τὸ νερὸ καὶ τὸν ἀέρα)· κατόπιν ἐξαφανίζεται σὰν ἐλαφρὸς ἀτμός, σὰν γαλάζιος καπνός, σὰν σύννεφο: ἐξαερώνεται. Ἡ συμπάθεια εἶναι ἓνα τόσο ἰσχυρὸ καὶ πιεστικὸ ἐπίπεδο τοῦ Ἰδίου, ὥστε δὲν ἀρκεῖται νὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τις μορφές τοῦ ὁμοίου· ἔχει τὴν ἐπικίνδυνη δύναμη νὰ ἀφομοιώνει, νὰ καθιστᾷ τὰ πράγματα ταυτόσημα μεταξύ τους, νὰ τὰ ἀναμειγνύει, νὰ τὰ κάνει νὰ ἐξαφανίζονται στὴν ἀτομικότητά τους — συνεπῶς νὰ τὰ καθιστᾷ ξένα ἀπέναντι σ' αὐτὸ ποὺ ἦταν. Ἡ συμπάθεια μεταμορφώνει. Ἀλλοιώνει, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ταυτόσημου, ἔτσι ὥστε, ἂν ἡ δύναμή της δὲν ἰσοσταθμιζόταν, ὁ κόσμος θὰ γινόταν ἓνα σημεῖο, μιὰ ὁμοιογενὴς μάζα, ἡ σκοτεινὴ μορφή τοῦ Ἰδίου: ὅλα τὰ μέρη του θὰ συνδέονταν καὶ θὰ ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους χωρὶς ρήξη οὔτε ἀπόσταση, ὅπως οἱ μεταλλικὲς ἀλυσίδες ποὺ αἰωροῦνται ἀπὸ συμπάθεια χάρις στὴν ἔλξη ἐνὸς μόνο μαγνήτη.¹

Νὰ γιατί ἡ συμπάθεια ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴ δίδυμη μορφή της, τὴν ἀντιπάθεια. Αὐτὴ συγκρατεῖ τὰ πράγματα στὴν ἀπομόνωσή τους καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀφομοίωση· ἐγκλωβίζει τὸ κάθε εἶδος στὴν πεισματικὴ του διαφορὰ καὶ στὴν τάση του νὰ διατηρηθεῖ τέτοιο ποὺ εἶναι: «Εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸ ὅτι τὰ φυτὰ ἀλληλομισοῦνται... λένε ὅτι ἡ ἐλιά καὶ τὸ ἀμπέλι μισοῦν τὸ λάχανο· τὸ ἀγγούρι ἀποφεύγει τὴν ἐλιά... Ἐννοεῖται ὅτι ἐφόσον ἀναπτύσσονται μὲ τὴ θερμότητα τοῦ ἡλίου καὶ τὴν ὑγρασία τῆς γῆς, κάθε δέντρο σκιερὸ καὶ πυκνόφυλλο, καθὼς καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει πολλὰς ρίζες, εἶναι ἐξ

1. G. Porta, *Magie naturelle*, σ. 72.

ανάγκης ὀλέθριο γιὰ τὰ ἄλλα». ¹ Ἔτσι ἐπ' ἄπειρον, διαμέσου τοῦ χρόνου, τὰ ὄντα τοῦ κόσμου θὰ ἀλληλομισοῦνται καὶ θὰ διατηροῦν τὴ θηριώδη τους ὄρεξη στὸ πείσμα κάθε συμπάθειας. «Ὁ Ἰνδικὸς ποντικὸς εἶναι ὀλέθριος γιὰ τὸν κροκόδειλο, γιατί ἡ Φύση τὸν ὄρισε ὡς ἐχθρό του· ὅταν ὁ βίαιος κροκόδειλος εὐφραίνεται στὸν ἥλιο, ὁ ποντικὸς τοῦ στήνει πανούργα θανάσιμη παγίδα· βλέποντας ὅτι κοιμᾶται γλυκὰ μὲ ὀρθάνοιχτο στόμα, τρυπώνει μέσα καὶ περνώντας ἀπὸ τὸν μεγάλο φάρυγγά του φτάνει στὴν κοιλιὰ, ὅπου ἀφοῦ φάει τὰ ἔντερα βγαίνει ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τοῦ σκοτωμένου ζώου». Ἄλλὰ μὲ τὴ σειρά τους οἱ ἐχθροὶ τοῦ ποντικοῦ παραφυλᾶνε: γιατί βρίσκειται σὲ διχόνοια μὲ τὴν ἀράχνη, καὶ «πολλὲς φορὲς παλεύοντας μὲ τὴν ἀσπίδα πεθαίνει». Τὰ πράγματα, τὰ ζῶα καὶ ὅλες οἱ μορφὲς τοῦ κόσμου παραμένουν αὐτὰ πού εἶναι χάρη στὸ παιχνίδι τῆς ἀντιπάθειας πού τὰ διασκορπᾶ, ἀλλὰ συνάμα τὰ ἔλκει στὴ μάχη, τὰ καθιστᾶ θανατηφόρα καὶ τὰ ἐκθέτει μὲ τὴ σειρά τους στὸ θάνατο.

Ἡ ταυτότητα τῶν πραγμάτων, τὸ γεγονὸς ὅτι μπορεῖ νὰ μοιάζουν μὲ τὰ ἄλλα καὶ νὰ πλησιάζουν σὲ αὐτά, ἀλλὰ χωρὶς νὰ χάνουν τὴ μοναδικότητά τους — ὀφείλεται στὴ σταθερὴ ταλάντευση τῆς συμπάθειας καὶ τῆς ἀντίστοιχης ἀντιπάθειας. Αὐτὴ ἐξηγεῖ τὸ πῶς τὰ πράγματα ἀναπτύσσονται, αὐξάνονται, ἀναμειγνύονται, ἐξαφανίζονται, πεθαίνουν, ἀλλὰ ξαναβρίσκονται ἐπ' ἄπειρον· μὲ ἓνα λόγο, ὅτι ὑπάρχει ἓνας χῶρος (πού ἐντούτοις ἔχει σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ἐπανάληψη, ἔχει λιμάνι ὁμοιότητος) καὶ ἓνας χρόνος (πού ἐντούτοις ἀφήνει νὰ ἐπανεμφανίζονται ἀόριστα οἱ ἴδιες μορφές, τὰ ἴδια εἶδη, τὰ ἴδια στοιχεῖα). «Τὰ τέσσερα σώματα (νερό, ἀέρας, φωτιά, γῆ) εἶναι ἀπὸ μόνον τους ἀπλὰ καὶ ἔχουν τὶς ἰδιότητές τους χωριστές, ἀφοῦ ὁ Δημιουργὸς ὄρισε ὅτι τὰ στοιχειώδη σώματα θὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀναμειγμένα στοιχεῖα· γι' αὐτὸ οἱ συμφωνίες τους καὶ οἱ διαφωνίες τους εἶναι ἀξιοσημεῖωτες, πράγμα πού φαίνεται ἀπὸ τὶς ἰδιότητές τους. Τὸ στοιχεῖο τῆς φωτιᾶς εἶναι θερμὸ καὶ ξερὸ· συνεπῶς ἔχει σχέση ἀντιπάθειας μὲ τὸ νερὸ πού εἶναι ψυχρὸ καὶ ὑγρὸ. Ὁ θερμὸς ἀέρας εἶναι ὑγρὸς, ἡ ψυχρὴ γῆ εἶναι ξερή, αὐτὸ εἶναι ἀντιπάθεια. Γιὰ νὰ συμφωνήσουν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὁ ἀέ-

1. J. Cardan, *De la subtilité*, γαλλ. μτφ., Paris, 1656, σ. 154.

ρας τέθηκε ανάμεσα στη φωτιά και στο νερό, τὸ νερὸ ἀνάμεσα στὴ γῆ καὶ στὸν ἀέρα. Καθόσον ὁ ἀέρας εἶναι θερμὸς, γειτνιάζει ἀγαστὰ μὲ τὴ φωτιά καὶ ἡ ὑγρότητά του συμφωνεῖ μὲ ἐκείνη τοῦ νεροῦ. Στὸ ἐξῆς, ἐπειδὴ ἡ ὑγρότητά του εἶναι μέτρια, μετριάζει τὴ θερμότητα τῆς φωτιᾶς καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἐπίσης λαβαίνει βοήθεια, ὅπως ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ μέση θερμότητά του χλιαίνει τὴν ὑγρὴ ψυχρότητα τοῦ νεροῦ. Ἡ ὑγρότητα τοῦ νεροῦ θερμαίνεται ἀπὸ τὴ ζέση τοῦ ἀέρα καὶ ἀνακουφίζει τὴν ψυχρὴ ξηρότητα τῆς γῆς». ¹ Ἡ κυριαρχία τοῦ ζεύγους συμπάθεια-ἀντιπάθεια, ἡ κίνηση καὶ ἡ διασπορὰ πού ἐπιτάσσει ἐπιτρέπουν ὅλες τὶς μορφὲς τῆς ὁμοιότητας. Ἔτσι ἐπανεξετάζονται καὶ ἐξηγοῦνται οἱ πρῶτες τρεῖς προσομοιώτητες. Ὅλος ὁ ὄγκος τοῦ κόσμου, ὅλες οἱ γειτνιασεις τῆς συμφωνίας, ὅλες οἱ ἀπηγήσεις τῆς ἀμιλλας, ὅλες οἱ ἀλληλουχίες τῆς ἀναλογίας ὑποβαστάχτηκαν, διατηρήθηκαν καὶ ἀναδιπλασιάστηκαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ χῶρο τῆς συμπάθειας καὶ τῆς ἀντιπάθειας πού δὲν παύει νὰ κάνει τὰ πράγματα νὰ πλησιάζουν μεταξὺ τους καὶ νὰ ἀπομακρύνονται. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ παιχνίδι ὁ κόσμος παραμένει ταυτόσημος· οἱ ὁμοιότητες ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι αὐτὸ πού εἶναι καὶ νὰ μοιάζουν μεταξὺ τους. Τὸ ἴδιο παραμένει τὸ ἴδιο, κλειδωμένο στὸν ἑαυτὸ του.

II. ΤΑ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Ἐντούτοις τὸ σύστημα δὲν εἶναι κλειστό. Ὑπάρχει ἓνα ἀνοιγμα: ἀπὸ αὐτό, ὅλο τὸ παιχνίδι τῶν ὁμοιοτήτων θὰ κινδύνευε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ἢ νὰ παραμείνει στὸ σκοτάδι, ἂν μιὰ νέα μορφή τῆς ὁμοιότητας δὲν ἐρχόταν νὰ κλείσει τὸν κύκλο — νὰ τὸν καταστήσει τέλειο καὶ ταυτόχρονα ἐκδηλο.

Ἡ *convenientia*, ἡ *aemulatio*, ἡ ἀναλογία καὶ ἡ συμπάθεια μᾶς λένε πῶς πρέπει νὰ ἀναδιπλωθεῖ ὁ κόσμος στὸν ἑαυτὸ του, πῶς πρέπει νὰ ἀναδιπλασιαστεῖ, νὰ ἀντανακλαστεῖ στὸν ἑαυτὸ του ἢ νὰ

1. S.G.S., *Annotations au grand Miroir du Monde de Duchesne*, σ. 498.

άλυσοδεθεῖ μαζί του, ὥστε νὰ μπορέσουν τὰ πράγματα νὰ μοιάσουν μεταξύ τους. Τὰ πράγματα μᾶς λένε τοὺς δρόμους τῆς ὁμοιότητος καὶ ἀπὸ ποῦ περνοῦν· ὄχι τὸν τόπο ὅπου βρίσκεται, ὄχι τὸν τρόπο πού τὴ βλέπουμε, οὔτε μὲ βάση ποιό χαρακτηριστικὸ τὴν ἀναγνωρίζουμε. Θὰ μᾶς συνέβαινε ἴσως νὰ διεξέλθουμε ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπέροχη δαψίλεια τῶν ὁμοιοτήτων χωρὶς κἂν νὰ ἀμφιβάλλουμε ὅτι ἔχει προετοιμαστεῖ ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ ἀπὸ τὴν τάξη τοῦ κόσμου καὶ γιὰ τὴν μεγαλύτερη ὠφέλειά μας. Γιὰ νὰ ξέρουμε ὅτι τὸ ἀκόνιτο θεραπεύει τὶς ἀσθένειες τῶν ματιῶν ἢ ὅτι τὸ τριμμένο ψιᾶκι μαζί μὲ τὸ οἰνόπνευμα κατευνάζει τὸν πονοκέφαλο, χρειάζεται ἓνα σημάδι σὰν εἰδοποίηση: διαφορετικὰ αὐτὸ τὸ μυστικὸ θὰ παρέμενε ἐπ' ἀπειρον σὲ ὑπνώττουσα κατάσταση. "Αραγε θὰ γνωρίζαμε ὅτι ἀνάμεσα σὲ ἓναν ἄνθρωπο καὶ στὸν πλανῆτη τοῦ ὑπάρχει μιὰ σχέση διδυμικότητος ἢ μονομαχίας, ἂν πάνω στὸ σῶμα τοῦ ἢ στὶς ρυτίδες τοῦ προσώπου τοῦ δὲν ὑπῆρχε τὸ σημεῖο πού νὰ δείχνει ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ Ἄρη ἢ συγγενῆς τοῦ Κρόνου; Οἱ φευγαλέες ὁμοιότητες πρέπει νὰ σημειώνονται στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων· χρειάζεται ἓνα ὄρατὸ σημάδι τῶν ἀόρατων ἀναλογιῶν. Μήπως κάθε ὁμοιότητα δὲν εἶναι ὅ,τι πιὸ ἐκδηλο καὶ συνάμα ὅ,τι πιὸ καλοκρυμμένο; Δὲν ἀπαρτίζεται ἀπὸ παρατεθειμένα τμήματα — τὰ μὲν ταυτόσημα, τὰ ἄλλα διαφορετικά: εἶναι μιὰ ὁλόκληρη ὁμοιότητα πού εἶτε τὴ βλέπουμε εἶτε ὄχι. Συνεπῶς θὰ ἦταν χωρὶς κριτήριον, ἂν δὲν εἶχε μέσα της — πάνω ἢ δίπλα — ἓνα ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο πού μεταμορφώνει τὸ ἀμφίβολο σπινθίρισμα σὲ καθαρὴ βεβαιότητα.

Δὲν ὑφίσταται ὁμοιότητα χωρὶς σημειογράφημα. Ὁ κόσμος τοῦ προσόμοιου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἓνας σημαδεμένος κόσμος. «Ὁ Θεός, λέει ὁ Παράκελσος, δὲν θέλει νὰ παραμένει κρυφὸ αὐτὸ πού δημιούργησε πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅ,τι τοῦ προσέφερε... Καὶ ἔστω κι ἂν ἔκρυψε μερικὰ πράγματα, δὲν ἄφησε τίποτα χωρὶς ἐξωτερικὰ σημεῖα πού νὰ φαίνονται καθαρὰ — ὅπως ἀκριβῶς ἓνας ἄνθρωπος πού θάβει ἓναν θησαυρὸ καὶ σημαδεύει τὸ μέρος γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τὸν ξαναβρεῖ».¹ Ἡ γνώση τῶν ὁμοιοτήτων θεμελιώνει-

1. *Die 9 Bücher der Natura Rerum, Oeuvres*, ἔκδ. Suhdorff, τόμ. IX, σ. 393.

ται στην λεπτομερή καταγραφή αὐτῶν τῶν σημειογραφημάτων καὶ στην ἀποκρυπτογράφησή τους. Εἶναι μάταιο νὰ ἐξετάζουμε τὸν φλοιὸ τῶν φυτῶν γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὴ φύση τους· πρέπει νὰ πᾶμε ἀπευθείας στὰ σημάδια τους — «στὴ σκιά καὶ στὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ποὺ φέρουν ἢ στὴν ἐσωτερικὴ τους ιδιότητα, ἢ ὁποῖα τοὺς δόθηκε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ σὰν φυσικὴ προίκα, ... ιδιότητα, λέγω, ἢ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ σημειογράφημα».¹ Τὸ σύστημα τῶν σημειογραφημάτων ἀντιστρέφει τὴ σχέση ὄρατοῦ καὶ ἀόρατοῦ. Ἡ ὁμοίωση ἦταν ἡ ἀόρατη μορφή ἐκείνου ποῦ, ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ κόσμου, καθιστοῦσε τὰ πράγματα ὄρατά· ἀλλὰ γιὰ νὰ ἔρθει στὸ φῶς μὲ τὴ σειρά τῆς αὐτῆ ἢ μορφῆ, χρειάζεται μιὰ ὄρατὴ μορφή γιὰ νὰ τὴν ἀνασύρει ἀπὸ τὴ βαθειὰ τῆς ἀορατότητα. Νὰ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ κόσμου καλύπτεται ἀπὸ σηματολογίες, χαρακτηριστικά, ἀριθμούς, σκοτεινὲς λέξεις — ἀπὸ «ἱερογλυφικά», ὅπως ἔλεγε ὁ Turper. Καὶ ὁ χῶρος τῶν ἄμεσων ὁμοιοτήτων παρουσιάζεται σὰν ἓνα μεγάλο ἀνοιχτὸ βιβλίον· εἶναι κατάσπαρτο ἀπὸ δύσκολα σχήματα· σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς σελίδας βλέπουμε ἀλλόκοτες μορφές ποὺ ἀλληλοδιασταυρώνονται καὶ ἐνίοτε ἐπαναλαμβάνουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. Δὲν μένει πλέον παρὰ ἡ ἀποκρυπτογράφησή τους: «Ἄραγε δὲν ἀληθεύει ὅτι ὅλα τὰ χόρτα, τὰ φυτὰ, τὰ δέντρα καὶ τὰ λοιπά, ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς εἶναι ἰσάριθμα μαγικὰ βιβλία καὶ σημεῖα;».² Ὁ μέγας γαλήνιος καθρέφτης, στὸ βάθος τοῦ ὁποῖου τὰ πράγματα θὰ κατοπτρίζονταν καὶ θὰ ἔστελναν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο τὴν εἰκόνα τους, εἶναι στὴν πραγματικότητά γεμάτος φωνές. Οἱ βουβὲς ἀντανακλάσεις συνοδεύονται ἀπὸ λέξεις ποὺ τὶς ὑποδείχνουν. Καὶ χάρις σὲ μιὰ τελευταία μορφή ὁμοιότητας, ποὺ περιλαμβάνει ὅλες τὶς ἄλλες καὶ τὶς κλείνει μέσα σὲ ἓναν μοναδικὸ κύκλο, ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἓναν ἄνθρωπο ποὺ μιᾶ: «ὅπως οἱ κρύφτες κινήσεις τῆς νόησής του εἶναι φανερὲς μέσω τῆς λαλιᾶς, ἔτσι δὲν φαίνεται τάχα νὰ μιλοῦν καὶ τὰ χόρτα στὸν περίεργο γιατρὸ μὲ τὸ σημειογράφημά τους, ἀποκαλύπτοντάς του ... τὶς ἐσω-

1. Crollius, *Traité des signatures*, σ. 4.

2. Id., *ibid.*, σ. 6.

τερικές τους ιδιότητες κάτω ἀπὸ τὸ πέπλο τῆς σιωπῆς τῆς φύσης». ¹

Ἄλλὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο σὲ αὐτὴ τὴ γλώσσα. Στὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζεται. Στὸν τρόπο πὺ αὐτὰ τὰ σημεῖα παραπέμπουν σὲ ἐκεῖνο πὺ δηλώνουν.

Ἐπάρχει μιὰ συμπάθεια ἀνάμεσα στὸ ἀκόνιτο καὶ στὰ μάτια. Αὐτὴ ἡ ἀπρόβλεπτη συνάφεια θὰ παρέμενε ἄγνωστη, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἓνα σημειογράφημα στὸ φυτὸ, ἓνα σημάδι καὶ κάτι σὰν λέξη πὺ λέει ὅτι τὸ φυτὸ εἶναι καλὸ γιὰ τὶς ἀρρώστιες τῶν ματιῶν. Αὐτὸ τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ τέλεια στοὺς σπόρους του: εἶναι σκουῖρα σφαιρίδια συναρμοσμένα μέσα σὲ λευκὰ λέπυρα, πὺ ἐξεικονίζουσι σχεδὸν τὸ τί εἶναι τὰ βλέφαρα γιὰ τὰ μάτια. ² Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴ συγγένεια τοῦ καρυδιοῦ μὲ τὸ κεφάλι· αὐτὸ πὺ θεραπεύει «τὶς πληγὲς τοῦ περικρανου» εἶναι ὁ χοντρὸς πράσινος φλοιὸς πὺ τυλίγει τὰ ὀστά — πάνω στὸ κέλυφος — τοῦ καρποῦ: ἀλλὰ οἱ ἐσωτερικοὶ πόνοι τοῦ κεφαλιοῦ προλαμβάνονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πυρήνα τοῦ καρποῦ, «πὺ μοιάζει πέρα γιὰ πέρα μὲ τὸ κεφάλι». ³ Τὸ σημεῖο τῆς συγγένειας, καὶ αὐτὸ πὺ τὴν καθιστᾷ ὀρατὴ, εἶναι ἀπλούστατα ἡ ἀναλογία· ἡ κρυπτογραφία τῆς συμπάθειας ἔγκειται στὴν συμμετρία.

Ἄλλὰ ποιὸ σημειογράφημα θὰ φέρει ἡ ἴδια ἡ συμμετρία, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναγνώρισή της; Πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ μάθουμε ὅτι οἱ γραμμὲς στὸ χέρι καὶ οἱ ρυτίδες τοῦ μετώπου δείχνουν πάνω στὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων τὶς κλίσεις τους, τὰ ἀτυχήματα ἢ τὰ περάσματα μέσα στὸ μεγάλο ὑφάδι τῆς ζωῆς; Τὸ μαθαίνουμε ἐπειδὴ ἡ συμπάθεια φέρνει σὲ ἐπικοινωνία τὸ σῶμα μὲ τὸν οὐρανὸ, καὶ μεταδίδει τὴν κίνηση τῶν πλανητῶν σὲ περιπέτειες τῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ βραχύτητα μιᾶς γραμμῆς ἀντανაკλᾷ τὴν ἀπλὴ εἰκόνα μιᾶς σύντομης ζωῆς, ἡ διασταύρωση δύο πτυχῶν τὴν συνάντηση ἑνὸς ἐμποδίου, ἡ ἀνιούσα κίνηση μιᾶς ρυτίδας τὴν πορεία ἑνὸς ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐπιτυχία. Ἡ εὐρύτητα εἶναι σημάδι πλούτου καὶ σπουδαιότητος· ἡ συνέχεια δηλώνει τύχη, ἡ ἀσυνέ-

1. Crollius, *Traité des signatures*, σ. 6.

2. Id., *ibid.*, σ. 33.

3. Id., *ibid.*, σ. 33-34.

χεια άτυχία.¹ Ἡ μεγάλη άναλογία τοῦ σώματος με τή μοίρα δηλώνεται με όλόκληρο τὸ σύστημα τῶν κατόπτρων καὶ τῶν ἔλξεων. Οἱ συμπάθειες καὶ οἱ ἀμιλλες δηλώνουν τὶς άναλογίες.

Ἔσο για τήν ἀμιλλα μπορούμε νά τήν άναγνωρίσουμε ἀπὸ τήν άναλογία: τὰ μάτια εἶναι ἄστρα γιατί διαχέουν τὸ φῶς πάνω στὰ πρόσωπα, ὅπως τὰ ἄστρα μέσα στὸ σκοτάδι, καὶ ἐπειδὴ μέσα στὸν κόσμο οἱ τυφλοὶ εἶναι ὅ,τι καὶ οἱ ὀξυδερκεῖς μέσα στὸ κατασκόταδο. Μποροῦμε ἐπίσης νά τήν άναγνωρίσουμε ἀπὸ τήν συμφωνία: ἤδη ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων γνωρίζουμε ὅτι τὰ δυνατὰ καὶ γενναῖα ζῶα ἔχουν τὰ ἄκρα τῶν μελῶν τους πλατιά καὶ πολὺ ανεπτυγμένα, λές καὶ τὸ σθένος τους μεταβιβάστηκε στὰ πιὸ ἀπομακρυσμένα σημεῖα τοῦ σώματος. Με τὸν ἴδιο τρόπο τὸ πρόσωπο καὶ τὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου θὰ μοιάζουν με τήν ψυχὴ, με τήν ὁποία δέθηκαν. Συνεπῶς ἡ άναγνώριση τῶν πιὸ ὁρατῶν ὁμοιοτήτων γίνεται με βάση τήν άνακάλυψη τῆς συμφωνίας τῶν πραγμάτων μεταξὺ τους. Καὶ ἂν άναλογιστοῦμε τώρα ὅτι ἡ συμφωνία δὲν ὀρίζεται πάνω ἀπὸ μιὰ τωρινὴ τοποθέτηση, ἀλλὰ ὅτι πολλὰ πράγματα πὸν ταιριάζουν εἶναι χωρισμένα (ὅπως συμβαίνει με τήν ἀρρώστια καὶ τὸ φάρμακό της, τὸ φυτὸ με τὸ ἔδαφος πὸν ἔχει ἀνάγκη), θὰ χρειαστεῖ ἐκ νέου ἓνα σημεῖο τῆς συμφωνίας. Πῶς ἀλλιῶς φαίνεται ὅτι δύο πράγματα εἶναι συναφῆ, ἂν ὄχι ἀπὸ τὸ ὅτι ἀλληλοέλκονται, ὅπως ὁ ἥλιος ἔλκει τὸ ἡλιοτρόπιο καὶ τὸ νερὸ τὸ βλαστὸ τοῦ ἀγγοριοῦ,² ἂν ὄχι ἀπὸ τὸ ὅτι ὑπάρχει ἀνάμεσά τους συγγένεια καὶ συμπάθεια;

Ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος. Ὡστόσο βλέπουμε τί σύστημα ἀναδιπλασιασμῶν ὑπάρχει. Οἱ ὁμοιότητες ἀπαιτοῦν ἓνα σημειογράφημα, γιατί καμμιά τους δὲν θὰ μπορούσε νά ἐντοπιστεῖ ἂν δὲν ἦταν ὁρατή. Ἄλλὰ ποιά εἶναι αὐτὰ τὰ σημεῖα; Ἀνάμεσα στὶς ὀψεις τοῦ κόσμου, ὡς μορφές πὸν ἀλληλοδιασταυρώνονται, πῶς άναγνωρίζουμε ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα χαρακτηριστικὸ πὸν ἀξίζει νά μᾶς ἀπασχολήσει γιατί ὑποδείχνει μιάν κρυφὴ καὶ οὐσιώδη ὁμοιότητα; Ποιά μορφή συνιστᾷ τὸ σημεῖο στὴν ἰδιάζουσα ἀξία του ὡς σημείου; —

1. J. Cardan, *Métoposcopie*, ἔκδ. τοῦ 1658, σ. III-VIII.

2. Bacon, *Histoire naturelle*, γαλλ. μτφ., 1631, σ. 221.

Ἡ ὁμοιότητα. Τὸ σημεῖο σημαίνει στὸ μέτρο πὸν μοιάζει μὲ ὅ,τι ὑποδηλώνει (τουτέστι μὲ μιὰ προσομοιότητα). Ἀλλὰ δὲν δηλώνει μιὰν ὁμολογία· γιατί τὸ ζέχωρο εἶναι του ὡς σημειογραφήματος θὰ χανόταν μέσα στὸ πρόσωπο, τοῦ ὁποίου εἶναι σημεῖο· εἶναι μιὰ ἄλλη ὁμοιότητα, μιὰ γειτονική καὶ ἄλλου τύπου προσομοιότητα, πὸν χρησιμεύει νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν πρώτη, καὶ μὲ τὴ σειρά της φανερώνεται μέσω μιᾶς τρίτης. Κάθε ὁμοιότητα δέχεται ἓνα σημειογράφημα· ἀλλὰ αὐτὸ τὸ σημειογράφημα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐνδιάμεση μορφή τῆς ἴδιας ὁμοιότητας. Ἐτσι τὸ σύνολο τῶν σημαδιῶν κάνει νὰ ὀλισθαίνει πάνω στὸν κύκλο τῶν προσομοιοτήτων ἓνας δεύτερος κύκλος, πὸν θὰ ἀναδιπλασίαζε ἀκριβῶς σημεῖο πρὸς σημεῖο τὸν πρῶτο, καὶ αὐτὴ ἡ μικρὴ ἀσυγχρονία κάνει τὸ σημεῖο τῆς συμπάθειας νὰ ἔγκειται στὴν ἀναλογία, τὸ σημεῖο τῆς ἀναλογίας νὰ ἔγκειται στὴν ἄμιλλα, τὸ σημεῖο τῆς ἄμιλλας νὰ ἔγκειται στὴν συμφωνία, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της ἀπαιτεῖ, γιὰ νὰ ἀναγνωριστεῖ, τὸ σημάδι τῆς συμπάθειας... Τὸ σημειογράφημα καὶ αὐτὸ πὸν ὑποδηλώνει ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς φύση· ὑπακούουν σὲ ἓναν διαφορετικὸ νόμο κατανομῆς· ἀλλὰ ἡ τομὴ εἶναι ἡ ἴδια.

Δηλούσα καὶ δηλούμενη μορφή εἶναι ὁμοιότητες, ἀλλὰ πλάγιες. Καὶ ὡς πρὸς αὐτό, ἀναμφίβολα, ἡ ὁμοιότητα εἶναι ὅ,τι πιὸ καθολικὸ ὑπάρχει στὴ γνώση τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα· εἶναι τὸ πιὸ ὁρατὸ καὶ συνάμα αὐτὸ πὸν ὀφείλουμε νὰ ἀνακαλύψουμε, γιατί εἶναι τὸ πιὸ κρυμμένο· εἶναι αὐτὸ πὸν καθορίζει τὴ μορφή τῆς γνώσης (γιατί γνώσεις ἀποκοτοῦμε ἀκολουθώντας τις ἀτραπούς τῆς προσομοιότητας) καὶ αὐτὸ πὸν ἐγγυᾶται τὸν πλοῦτο τοῦ περιεχομένου της (γιατί, ἄπαξ καὶ διαβάσουμε τὰ σημεῖα καὶ δοῦμε τί ὑποδείχνουν, κάνουμε νὰ ἐμφανιστεῖ καὶ νὰ λάμψει στὸ δικό της φῶς ἡ ἴδια ἢ Ὁμοιότητα).

Ἄς ὀνομάσουμε ἐρμηνευτικὴ τὸ σύνολο τῶν γνώσεων καὶ τῶν τεχνικῶν πὸν ἐπιτρέπουν νὰ κάνουμε νὰ μιλήσουν τὰ σημεῖα καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ νόημά τους· ἄς ὀνομάσουμε σημειολογία τὸ σύνολο τῶν γνώσεων καὶ τῶν τεχνικῶν πὸν ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε ποῦ εἶναι τὰ σημεῖα, νὰ ὀρίσουμε αὐτὸ πὸν τὰ θεσμοθετεῖ ὡς σημεῖα, νὰ γνωρίσουμε τοὺς δεσμοὺς καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀλληλουχίας τους· ὁ δέκατος ἔκτος αἰῶνας ἔθεσε ἀπανωτὰ τὴν σημειο-

λογία και την έρμηνευτική με τη μορφή τής προσομοιότητας. Τò νά αναζητοῦμε τò νόμο τῶν σημείων, σημαίνει νά ανακαλύπτουμε τὰ πράγματα πού μοιάζουν. Ἡ γραμματική τῶν ὄντων εἶναι ἡ ἐξήγησή τους. Καὶ ἡ γλώσσα πού μιλοῦν ἀφηγεῖται μόνο τή σύνταξη πού τὰ συνδέει. Ἡ φύση τῶν πραγμάτων, ἡ συνύπαρξή τους, ἡ ἀλληλουχία πού τὰ συνδέει καὶ πού μ' αὐτὴν ἐπικοινωνοῦν, δὲν εἶναι διαφορετική ἀπὸ τὴν ὁμοιότητά τους. Αὐτὴ ἐμφανίζεται μόνο μέσα στὸ δίκτυο τῶν σημείων πού διατρέχει τὸν κόσμο ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο. Ἡ «φύση» τοποθετεῖται στὴν λεπτὴ γραμμὴ πού καταλαμβάνουν ἡ σημειολογία καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ, ἡ μία πάνω ἀπ' τὴν ἄλλη· δὲν εἶναι μυστηριώδης καὶ καλυμμένη, δὲν προσφέρεται στὴ γνώση, τὴν ὁποία ἐνίοτε παραπλανᾷ, παρὰ στὸ μέτρο πού αὐτὴ ἡ ὑπέρθηση συνεπάγεται μιὰν ἐλαφρὰ ἀσυγχρονία τῶν ὁμοιοτήτων. Ξαφνικὰ δὲ βλέπουμε καθαρὰ· ἡ διαφάνεια θολώνει ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας διανομή. Ἐμφανίζεται ἓνας σκοτεινὸς χῶρος πού θὰ χρειαστεῖ νά φωτιστεῖ προοδευτικά. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ «φύση» καὶ αὐτὸ πρέπει νά καταγίνουμε νά γνωρίσουμε. Ἄν ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς ὁμοιότητας καὶ ἡ σημειολογία τῶν σημειογραφημάτων συνέπιπταν χωρὶς τὴν παραμικρὴ ταλάντευση, τότε ὅλα θὰ ἦσαν ἄμεσα καὶ προφανῆ. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει μιὰ «ἐγκοπὴ» ἀνάμεσα στὶς προσομοιώτητες πού ἀποτελοῦν γραφικὰ σχήματα καὶ σὲ ἐκεῖνες πού ἀποτελοῦν ρηματικὸ λόγο, ἡ γνώση καὶ ὁ ἄπειρος μόχθος τῆς ἀποχτοῦν ἐδῶ τὸν χῶρο πού τοὺς προσιδιάζει: θὰ πρέπει νά διασχίσουν αὐτὴ τὴν ἀπόσταση πηγαίνοντας, με μιὰν ἀτέλειωτη ἐλικογραμμία, ἀπὸ τὸ ὅμοιο σὲ ἐκεῖνο πού τοῦ μοιάζει.

III. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Αὐτὴ εἶναι, στὸ πιὸ γενικὸ τῆς σχῆμα, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰώνα. Αὐτὸ τὸ σχῆμα συνεπάγεται ὅμως ὀρισμένες συνέπειες.

Ἄρχικὰ τὸν πληθωρικὸ καὶ συνάμα ἀπόλυτα φτωχὸ χαρακτήρα τῆς γνώσης. Πληθωρικὸ ἐπειδὴ εἶναι ἀπεριόριστος. Ἡ ὁμοιότητα

δὲν παραμένει ποτὲ στατική στὸν ἑαυτὸ της· ἀκίνητεῖ μόνο ὅταν παραπέμπει σὲ μιὰν ἄλλη προσομοιότητα, πού μὲ τὴ σειρά της κι αὐτὴ καλεῖ νέες· ἔτσι κάθε ὁμοιότητα ἀξίζει μόνο χάρη στὴ συσσώρευση ὄλων τῶν ἄλλων, καὶ πρέπει νὰ διατρεχτεῖ ὅλος ὁ κόσμος γιὰ νὰ δικαιωθεῖ ἢ παραμικρότερη ἀναλογία καὶ νὰ ἐμφανιστεῖ ἐπιτέλους ὡς βέβαιη.

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ γνώση πού θὰ μπορέσει, πού θὰ πρέπει νὰ προχωρήσει μὲ ἀτελεύτητη ἐπισώρευση διαβεβαιώσεων πού θὰ ἐπικαλοῦνται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. Ἔτσι, ἤδη ἀπὸ τὰ θεμέλιά της, αὐτὴ ἢ γνώση θὰ εἶναι σὰν τὴν ἄμμο. Ἡ μόνη μορφή δυνατοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τῆς γνώσης εἶναι ἢ πρόσθεση. Ἐξ οὗ καὶ οἱ τεράστιες στῆλες της, ἐξ οὗ καὶ ἢ μονοτονία τους. Θέτοντας ὡς δεσμὸ ἀνάμεσα στὸ σημεῖο καὶ σὲ αὐτὸ πού δηλώνει τὴν ὁμοιότητα (πού εἶναι τρίτη δύναμη καὶ συνάμα μοναδικὴ ἐξουσία, γιὰτὶ ἐνοικεῖ παρόμοια στὸ σημάδι καὶ στὸ περιεχόμενο), ἢ γνώση τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα εἶναι καταδικασμένη νὰ γνωρίζει πάντα τὸ ἴδιο πράγμα, ἀλλὰ νὰ τὸ γνωρίζει μόνο στὸ ἀνέφικτο τέρμα μιᾶς ἀτέλειωτης διαδρομῆς.

Ἐδῶ λειτουργεῖ ἢ τόσο διάσημη κατηγορία τοῦ μικρόκοσμου. Ἄναμφίβολα αὐτὴ ἢ παλαιὰ ἔννοια ἀναζωπυρώθηκε, διαμέσου τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀναγέννησης, ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη νεοπλατωνικὴ παράδοση. Ἀλλὰ κατέληξε νὰ παίζει κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα θεμελιώδη ρόλο στὴ γνώση. Ἐλάχιστη σημασία ἔχει ἂν εἶναι ἢ ἂν δὲν εἶναι, ὅπως ἔλεγαν ἄλλοτε, κοσμοθεώρηση ἢ Weltanschauung. Πράγματι, ἔχει μιὰ ἢ μᾶλλον δύο λειτουργίες πολὺ ξεκαθαρισμένες μέσα στὴν ἐπιστημολογικὴ διάρθρωση αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ὡς κατηγορία τῆς σκέψης ἐφαρμόζει σὲ ὅλα τὰ πεδία τῆς φύσης τὸ παιχνίδι τῶν ἀναδιπλασιασμένων ὁμοιοτήτων· ἐξασφαλίζει στὴν διερεύνηση τὸ ὅτι κάθε πράγμα θὰ βρεῖ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα τὸν καθρέφτη του καὶ τὴν μακροκοσμικὴ του ἐξασφάλιση· ἐξάλλου βεβαιώνει ὅτι ἢ ὄρατὴ τάξη τῶν πιὸ ὑψηλῶν σφαιρῶν θὰ κατοπτριστεῖ στὸ πιὸ σκοτεινὸ βᾶθος τῆς γῆς. Ἐννοούμενη ὁμῶς ὡς γενικὴ διάρθρωση τῆς φύσης, θέτει πραγματικά, καὶ μάλιστα χειροπιαστά, θὰ λέγαμε, ὅρια στὴν ἀκάματη διαδρομὴ τῶν ὁμοιοτήτων πού συνδέονταν μεταξὺ τους. Ὑποδηλώνει ὅτι ὑπάρχει

έναν μεγάλο κόσμο και ότι η περίμετρός του χαράζει το όριο όλων των δημιουργημένων πραγμάτων· ότι στο άλλο άκρο υπάρχει ένα προνομιοῦχο δημιούργημα, που μέσα στις περιορισμένες του διαστάσεις αναπαράγει την πελώρια τάξη του οὐρανοῦ, των άστρων, των βουνών, των ποταμών και των καταιγίδων· το παιχνίδι των όμοιοτήτων έκδιπλώνεται ανάμεσα στα έμπρακτα όρια αὐτῆς τῆς θεμελιακῆς αναλογίας. Έτσι, η απόσταση του μικρόκοσμου από τον μακρόκομο, μολονότι πελώρια, δέν μπορεί νά είναι άπειρη· τά πράγματα που ένοικουөн σέ αὐτή, μολονότι πολυάριθμα, μπορούөн έν τέλει νά καταμετρηθοῦν· συνεπώς οί προσομοιότητες, που άλληλοστηρίζονται μέ τό παιχνίδι των σημείων που άπαιτοῦν, δέν διακινδυνεύουν πιά νά διαφύγουν άπροσδιόριστα. Έχουν ένα τέλεια κλειστό πεδίο για νά στηριχτοῦν και νά ένισχυθοῦν. Η φύση, ως παιχνίδι σημείων και όμοιοτήτων, κλείνεται στον έαυτό της σύμφωνα μέ την αναδιπλασιασμένη μορφή του κόσμου.

Πρέπει λοιπόν νά μὴν άντιστρέψουμε τίς σχέσεις. Αναμφίβολα η ιδέα του μικρόκοσμου κατά τον δέκατο έκτο αιώνα είναι, καθώς λέμε, «σπουδαία»· ανάμεσα σέ όλες τίς δατυπώσεις, όσες θά μπορούσε νά καταγράψει μιá έρευνα, αὐτή θά ἦταν πιθανώς μιá από τίς πιό συχνές. Άλλά έδῶ δέν έχουμε νά κάνουμε μέ μιá μελέτη γνωμών, που μόνο μιá στατιστική ανάλυση του γραπτοῦ υλικου θά μπορούσε νά έπιτρέψει. Άν από την άλλη έξετάσουμε τῆ γνώση του δέκατου ένατου αιώνα στο άρχαιολογικό του επίπεδο — δηλαδή σέ αὐτό που την κατέστησε δυνατή — οί σχέσεις του μακρόκοσμου και του μικρόκοσμου έμφανίζονται ως άπλή έπιφανειακή έντύπωση. Άν οί άνθρωποι καταπιάνονταν μέ την αναζήτηση όλων των αναλογιών του κόσμου δέν τό έκαναν έπειδή πίστευαν σέ τέτοιες σχέσεις. Στο κέντρο τῆς γνώσης υπῆρχε μιá αναγκαιότητα: έπρεπε νά συναρμοστεί ο άπειρος πλοῦτος μιās όμοιότητας, που είχε είσαχθεϊ ως τρίτη ανάμεσα στα σημεία και στο νόημά τους, μέ την μονοτονία που επέβαλε τον ίδιο κατατεμαχισμό τῆς όμοιότητας σέ σημαϊνον και σέ σημαϊνόμενο. Σέ μιάν έπιστήμη, όπου σημεία και όμοιότητες περιελίσσονταν άμοιβαϊα σέ μιá σπείρα χωρίς τέρμα, θά έπρεπε η σχέση του μικρόκοσμου μέ τό μακρόκομο νά θεωρηθεϊ ως έγγύηση αὐτῆς τῆς γνώσης και ως τό τέρμα τῆς έξάπλωσῆς της.

Ἐκ τῆς ἴδιας ἀνάγκης, αὐτὴ ἡ γνώση ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ δεχτεῖ ταυτόχρονα καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο τὴ μαγεία καὶ τὴν λογιολογίαν. Νομίζουμε ὅτι οἱ γνώσεις τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ἀπαρτίζονταν ἀπὸ ἓνα ἀσταθὲς κρᾶμα ἔλλογης γνώσης, ἐννοιῶν ἐκπορευόμενων ἀπὸ πρακτικὴς τῆς μαγείας, καὶ ἀπὸ μιὰν ὀλόκληρη πολιτισμικὴ κληρονομιά, τὴν αὐθεντία τῆς ὁποίας πολλαπλασίασε ἡ ἀνακάλυψη ἀρχαίων κειμένων. Ἰδωμένη μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ ἐπιστήμη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐμφανίζεται προικισμένη μὲ μιὰν ἀδύναμη δομὴ· δὲν εἶναι, ὅπως νομίζεται, ἀπλῶς ὁ φιλελεύθερος χῶρος μιᾶς ἀντιπαράθεσης ἀνάμεσα στὴν πίστη στοὺς Ἀρχαίους, στὴν ἀγάπη γιὰ τὸ θαυμαστὸ καὶ ὑπερφυσικὸ καὶ σὲ μιὰν ἤδη ἀφυπνισμένη προσοχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κυρίαρχη ὀρθολογικότητα, στὴν ὁποία ἐμεῖς ἀναγνωρίζουμε τὸν ἑαυτό μας. Αὐτὴ ἡ τρίλοβη ἐποχὴ, λέγεται, κατοπτρίζεται στὸν καθρέφτη τοῦ κάθε ἔργου καὶ κάθε διχασμένου πνεύματος... Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ γνώση τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα δὲν πάσχει ἀπὸ δομικὴ ἀνεπάρκεια. Ἀπεναντίας, εἶδαμε πόσο φιλοδουλεμένα εἶναι τὰ σχήματα ποὺ καθορίζουν τὸ χῶρο τῆς. Αὐτὴ ἡ αὐστηρότητα ἐπιβάλλει τὴ σχέση μὲ τὴ μαγεία καὶ τὴν λογιολογίαν — ὅχι ὡς ἀποδεχτὰ περιεχόμενα, ἀλλὰ ὡς προσήκουσες μορφές. Ὁ κόσμος εἶναι καλυμμένος μὲ σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε, καὶ αὐτὰ τὰ σημεῖα, ποὺ ἀποκαλύπτουν ὁμοιότητες καὶ συγγένειες, δὲν εἶναι παρὰ μορφές τῆς ὁμοιότητος. Γνωρίζω λοιπὸν θὰ σημαίνει ἐρμηνεύω: πηγαίνω ἀπὸ τὸ ὄρατὸ σημάδι σὲ αὐτὸ ποὺ λέγεται μέσω αὐτοῦ, καὶ ποὺ χωρὶς τὸ σημάδι θὰ παρέμενε βουβὴ φωνή, ὑπνώττουσα μέσα στὰ πράγματα. «Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἀνακαλύπτουμε αὐτὸ ποὺ κρύβεται μέσα στὰ βουνὰ μέσω σημείων καὶ ἐξωτερικῶν ἀντιστοιχιῶν· ἔτσι βρίσκουμε ὅλες τὶς ιδιότητες τῶν χόρτων καὶ ὅ,τι κρύβεται μέσα στὶς πέτρες. Δὲν ὑπάρχει τίποτα μέσα στὰ βάθη τῆς θάλασσας ἢ στὰ ὕψη τοῦ στερεώματος ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει ὁ ἄνθρωπος. Δὲν ὑπάρχει βουνὸ ποὺ νὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο ὥστε νὰ κρύβει ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἔγκατά του, αὐτὰ ποὺ ἀποκαλύπτονται μέσω ἀντίστοιχων σημείων».¹ Ἡ μαντικὴ, ὡς μορφή, δὲν εἶναι

1. Παρκαέλσου, *Archidoaxis magica*, γαλλ. μτφ., 1909, σ. 21-22.

ἀνταγωνιστική πρὸς τὴ γνώση· συσσωματώνεται μαζί της. Ἄλλὰ αὐτὰ τὰ σημεῖα πού ἐρμηνεύομε δὲν ὑποδηλώνουν τὸ κρυμμένο παρὰ στὸ μέτρο πού τοῦ μοιάζουν· καὶ δὲν ἐπενεργοῦμε πάνω στὰ σημάδια χωρὶς νὰ ἐπιδράσουμε ταυτόχρονα πάνω σὲ ὅ,τι ὑποδηλώνεται κρυφὰ ἀπὸ αὐτά. Νά γιατί τὰ φυτὰ πού ἀπεικονίζουν τὸ κεφάλι, ἢ τὰ μάτια, ἢ τὴν καρδιά, ἢ τὸ συκώτι θὰ ἐπηρεάζουν κάποιον ὄργανο· νά γιατί καὶ τὰ ζῶα ἀκόμα θὰ εἶναι εὐαίσθητα ἀπέναντι στὰ σημάδια πού τὰ ὑποδηλώνουν. «Πές μου λοιπόν, ρωτάει ὁ Παράκελσος, γιατί τὸ ἐρπετὸ στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἀλγερία, στὴν Σουηδία κατανοεῖ τὶς ἑλληνικὲς λέξεις ὄσου, ὄσουα, ὄσου [;]... Σὲ ποιὲς ἀκαδημίαις τὶς ἔμαθαν καὶ μόλις ἀκούσουν τὴ λέξη στρέφονται νὰ φύγουν γιὰ νὰ μὴν τὴν ξανακούσουν; Μόλις ἀκούσουν τὴ λέξη, παρὰ τὴ φύση καὶ τὸ πνεῦμα τους, ἀκίνητοῦν καὶ δὲν δηλητηριάζουν κανέναν μὲ τὴν θανατηφόρα δαγκωματιά τους». Καὶ ἂς μὴ νομιστεῖ ὅτι πρόκειται μόνο γιὰ τὸν ἤχο τῶν προφερόμενων λέξεων: «Ἄν στὴν κατάλληλη στιγμή γράψουμε αὐτὲς τὶς λέξεις πάνω σὲ διφθέρα, σὲ πάπυρο ἢ σὲ χαρτὶ καὶ τὶς δείξουμε στὸ ἐρπετό, αὐτὸ καὶ πάλι θὰ μείνει ἀκίνητο ὅπως ἂν τὶς εἶχαμε προφέρει μεγαλοφώνως». Τὸ σχέδιο τῆς «Φυσικῆς μαγείας», πού ἔχει δεσπόζουσα θέση στὰ τέλη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα καὶ προχωρεῖ ἀργὰ ἀκόμα καὶ στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, δὲν ἀποτελεῖ κάποιο κατάλοιπο μέσα στὴν εὐρωπαϊκὴ συνείδηση· εἶχε ἀναζωογονηθεῖ — ὅπως ρητὰ λέει ὁ Campanella¹ — καὶ γιὰ σύγχρονους λόγους: ἐπειδὴ ἡ θεμελιώδης διαμόρφωση τῆς γνώσης γεννοῦσε μιὰ σχέση ἀμοιβαίας παραπομπῆς ἀνάμεσα στὰ σημάδια καὶ στὶς προσομοιώτητες. Ἡ μαγικὴ μορφή ἦταν συμφυῆς μὲ τὸν τρόπο τοῦ γνωρίζειν.

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ἡ λογιοςύνη: γιατί στὸν θησαυρὸ πού μᾶς κληροδότησε ἡ Ἀρχαιότητα ἡ γλώσσα ἰσχύει ὡς σημεῖο τῶν πραγμάτων. Δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ ὄρατὰ σημάδια, πού ὁ Θεὸς ἔθεσε πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς γιὰ νὰ μᾶς δείξει τὰ ἐσωτερικά της μυστικά, καὶ στὶς εὐανάγνωστες λέξεις πού ἡ Γραφή, ἢ οἱ σοφοὶ τῆς Ἀρχαιότητος, ὅσοι εἶχαν φωτιστεῖ ἀπὸ ἕνα

1. T. Campanella, *De sensu rerum et magia*, Φραγκφούρτη, 1620.

θεῖο φῶς, κατέγραψαν στὰ βιβλία ποὺ διέσωσε ἡ παράδοση. Ἡ σχέση μετὰ τὰ κείμενα εἶναι ἴδια ὅπως ἡ σχέση μετὰ τὰ πράγματα· καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὑπάρχουν σημεῖα ποὺ διαβάζουμε. Ἀλλὰ ὁ Θεός, γιὰ νὰ ἀσκήσει τὴ σοφία μας, γέμισε τὴ φύση μετὰ μορφές ποὺ πρέπει νὰ ἀποκρυπτογραφηθοῦν (ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ γνώση πρέπει νὰ εἶναι *divinatio*), ἐνῶ οἱ Ἀρχαῖοι ἔδωσαν ἤδη ἐρμηνεῖες ποὺ δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ περισυλλέξουμε — ποὺ θὰ ὀφείλουμε ἀπλῶς νὰ περισυλλέξουμε, ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ μάθουμε τὴ γλώσσα τους, νὰ διαβάσουμε τὰ κείμενά τους, νὰ καταλάβουμε αὐτὸ ποὺ λένε. Ἡ κληρονομιά τῆς Ἀρχαιότητος εἶναι ὅπως ἡ ἴδια ἡ φύση, ἓνας μεγάλος χῶρος γιὰ ἐρμηνεία· καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση πρέπει νὰ διαβάζουμε σημεῖα καὶ λίγο-λίγο νὰ τὰ κάνουμε νὰ μιλοῦν. Μὲ ἄλλα λόγια, *Divinatio* καὶ *Eruditio* εἶναι ἡ ἴδια ἐρμηνευτικὴ. Ἀναπτύσσεται ὁμοίως, μετὰ βάση παρόμοια σχήματα, σὲ δύο διαφορετικὰ ἐπίπεδα: τὸ ἓνα πηγαινεὶ ἀπὸ τὸ βουβὸ σημάδι στὸ ἴδιο τὸ πράγμα (καὶ κάνει τὴ φύση νὰ μιλάει)· τὸ ἄλλο πηγαινεὶ ἀπὸ τὴν ἀκίνητη γραφικὴ παράσταση στὴν καθαρὴ λαλιὰ (ζαναδίνει ζωὴ στὴν ὑπνώπτουσα γλώσσα). Ἀλλὰ ὅπως τὰ φυσικὰ σημεῖα συνδέονται μετὰ ὅ,τι ὑποδηλώνουν διαμέσου τῆς βαθειᾶς σχέσης τῆς ὁμοιότητος, παρόμοια ὁ λόγος τῶν Ἀρχαίων εἶναι κατ' εἰκόνα ἐκείνου ποὺ ἐκφράζει· ἂν γιὰ μᾶς ἔχει τὴν ἀξία ἐνὸς πολύτιμου σημείου, εἶναι γιὰτὶ ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ εἶναι του, καὶ μέσω ἐνὸς φωτὸς ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ τὸν διαπερνᾷ ἤδη ἀπὸ τὴ γέννησή του, εἶναι προσαρμολογούμενος στὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ ἀποτελεῖ τὸν καθρέφτη καὶ τὴν ἀμιλλὰ τους· σὲ σχέση μετὰ τὴν αἰώνια ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι καὶ τὰ σημεῖα σὲ σχέση μετὰ τὰ μυστικὰ τῆς φύσης (εἶναι τὸ σημάδι τούτης τῆς λαλιᾶς, ποὺ πρέπει ν' ἀποκρυπτογραφηθεῖ)· μετὰ τὰ πράγματα ποὺ ἀποκαλύπτει ἔχει μιὰ σχέση συγγένειας χωρὶς ἡλικία. Συνεπῶς εἶναι μάταιο νὰ τοῦ ζητήσουμε τίτλους αὐθεντίας· εἶναι ἓνας θησαυρὸς σημείων ποὺ συνδέονται μέσω τῆς προσομοιότητος μετὰ ἐκεῖνο ποὺμποροῦν νὰ ὑποδηλώνουν. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἓναν θησαυρὸ στὴ δευτέρα δύναμη, κι αὐτὸς πάλι παραπέμπει στὶς ἐνδείξεις τῆς φύσης, οἱ ὁποῖες ὑποδείχνουν ἀσαφῶς τὸ φῖνο χρυσάφι τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀλήθεια ὄλων αὐτῶν τῶν σημαδιῶν — ποὺ διασχίζουν τὴ φύση ἢ ποὺ εὐθυγραμμίζονται στοὺς πά-

πυρους και στις βιβλιοθήκες — είναι παντού ή ίδια: τόσο ἀρχέγονη όσο και ή θέσμιση τοῦ Θεοῦ.

Ἄνάμεσα στὰ σημάδια και στις λέξεις, δὲν ὑπάρχει ή διαφορὰ πού ὑφίσταται ἀνάμεσα στὴν παρατήρηση και στὴν ἀποδεχτὴ αὐθεντία ή ἀνάμεσα στὸ ἐπαληθεύσιμο και στὴν παράδοση. Παντοῦ ὑπάρχει τὸ ἴδιο παιχνίδι, τὸ παιχνίδι ἀνάμεσα στὸ σημεῖο και στὸ προσόμοιο· νά γιατί ή φύση και τὸ ρῆμα μποροῦν νά ἀλληλοδιασταυρώνονται ἐπ' ἀπειρον, σχηματίζοντας για ὅποιον γνωρίζει νά διαβάσει ἓνα μεγάλο μοναδικὸ κείμενο.

IV. Η ΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα, ή πραγματικὴ γλώσσα δὲν εἶναι ἓνα ὁμοίμορφο και στιλπνὸ σύνολο ἀνεξάρτητων σημείων, ὅπου τὰ πράγματα θὰ κατοπτρίζονταν ὅπως σὲ καθρέφτη για νά ἐκφέρουν ἓνα-ἓνα τὴν ιδιάζουσα ἀλήθεια τους. Εἶναι μᾶλλον ἓνα θαμπό, μυστηριῶδες πρᾶγμα κλεισμένο στὸν ἑαυτὸ του, μιὰ ἀποσπασματικὴ μάζα, ἀπὸ σημεῖο σὲ σημεῖο αἰνιγματικὴ, πού ἐνίοτε ἀναμειγνύεται μὲ τις μορφές τοῦ κόσμου και περιπλέκεται μαζί τους: ἔτσι ὡστε ὅλες μαζί ἀπαρτίζουν ἓνα δίκτυο σημαδιῶν ὅπου καθεμιὰ μπορεῖ νά παίξει, και παίζει ὄντως, σὲ σχέση μὲ ὅλες τις ἄλλες, τὸ ρόλο τοῦ περιεχομένου ή τοῦ σημείου, τοῦ μυστικοῦ ή τῆς ἔνδειξης. Στὴν ἀκατέργαστη και ἱστορικὴ μορφή τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα, ή γλώσσα δὲν ἀποτελεῖ αὐθαίρετο σύστημα· εἶναι κατατεθειμένη στὸν κόσμο και συνάμα ἀποτελεῖ μέρος του, γιατί τὰ ἴδια τὰ πράγματα κρύβουν και ἐκδηλώνουν τὸ αἰνιγμὰ τους σὰν γλώσσα, και ἐπειδὴ οἱ λέξεις προτείνονται στοὺς ἀνθρώπους σὰν πράγματα πρὸς ἀποκρυπτογράφηση. Ἡ μεγάλη μεταφορὰ τοῦ βιβλίου πού ἀνοίγουμε, πού φυλλομετροῦμε και πού διαβάζουμε για νά γνωρίσουμε τὴ φύση, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄρατὸ ἀντίστροφο μιᾶς ἄλλης μεταφορᾶς, πολὺ πιὸ βαθειᾶς, πού ἐξαναγκάζει τὴ γλώσσα νά ἐνοικεῖ στὴν πλευρὰ τοῦ κόσμου, ἀνάμεσα στὰ φυτὰ, τὰ χόρτα, τις πέτρες και τὰ ζῶα.

Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ μέρος τῆς μεγάλης κατανομῆς τῶν προσομοιοτήτων καὶ τῶν σημειογραφημάτων. Συνεπῶς πρέπει νὰ μελετηθεῖ σὰν ἓνα φυσικὸ πρᾶγμα. Τὰ στοιχεῖα τῆς, ὅπως τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ ἢ τὰ ἄστρα, ἔχουν τοὺς νόμους τῆς συγγένειας καὶ τῆς συμφωνίας τους, τὶς ὑποχρεωτικὲς ἀναλογίαις τους. Ὁ Ramus διαίρουσε τὴ γραμματικὴ του σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἦταν ἀφιερωμένο στὴν ἔτυμολογία, πρᾶγμα πού δὲ σημαίνει ὅτι ἐκεῖ ἀναζητοῦσε τὸ ἀρχικὸ νόημα τῶν λέξεων, ἀλλὰ μᾶλλον τὶς ἐσωτερικὲς «ιδιότητες» τῶν γραμμάτων, τῶν συλλαβῶν καὶ ἐν τέλει ὁλόκληρων λέξεων. Τὸ δεύτερο μέρος πραγματευόταν τὴ σύνταξη: πρόθεσή του ἦταν νὰ διδάξει «τὴν οἰκοδόμησιν τῶν λέξεων μεταξύ τους μέσω τῶν ιδιοτήτων τους» καὶ ἀπαρτιζόταν «σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τῆς συμφωνίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας τῶν ιδιοτήτων, ὅπως τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ὄνομα ἢ μὲ τὸ ῥῆμα, τοῦ ἐπιρρήματος μὲ ὅλες τὶς λέξεις, μὲ τὶς ὁποῖες συνάπτεται, τοῦ συνδέσμου μὲ τὴν τάξιν τῶν συνδεόμενων πραγμάτων».¹ Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι αὐτὴ πού εἶναι ἐπειδὴ ἔχει ἓνα νόημα· τὸ ἀναπαραστατικὸ τῆς περιεχόμενου, πού θὰ ἔχει τόση σπουδαιότητα γιὰ τοὺς γραμματικούς τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, χρησιμεύοντας ὡς ὀδηγητικὸς μίτος στὶς ἀναλύσεις τους, δὲν ἔχει ἐδῶ νὰ παίξει κάποιο ρόλο. Οἱ λέξεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ συλλαβὲς καὶ οἱ συλλαβὲς ἀπὸ γράμματα, ἐπειδὴ τὰ γράμματα ἔχουν ιδιότητες πού τὰ συμπλησιάζουν καὶ τὰ ἀποσυνδέουν, ὅπως ἀκριβῶς στὸν κόσμον τὰ σημάδια ἀντιτίθενται μεταξύ τους καὶ ἔλκονται. Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἡ μελέτη τῆς γραμματικῆς βασίζεται στὴν ἴδια ἐπιστημολογικὴ διάθεσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως ἢ τὶς ἐσωτερικὲς διδασκαλίαις. Οἱ μόνες διαφορὲς εἶναι ὅτι ὑπάρχει μία φύσιν καὶ πολλὲς γλῶσσες καὶ ὅτι στὸν ἐσωτερισμό οἱ ιδιότητες τῶν λέξεων, τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν γραμμάτων ἀνακαλύπτονται ἀπὸ ἓναν ἄλλον λόγο, ὁ ὁποῖος παραμένει κρυφός, ἐνῶ στὴ γραμματικὴ οἱ λέξεις καὶ οἱ φράσεις τῆς καθημερινότητος ἐκφράζουν ἀπὸ μόνες τους τὶς ιδιότητές τους. Ἡ γλῶσσα βρῖσκεται στὰ μισὰ τοῦ δρόμου ἀνάμεσα στὶς ὁρατὲς μορφὲς τῆς φύσεως καὶ στὶς μυστικὲς συμφωνίας τῶν

1. P. Ramus, *Grammaire*, Paris, 1572, σ. 3 καὶ 125-126.

ἑσωτερικῶν λόγων. Εἶναι μιὰ τεμαχισμένη, διαιρεμένη ἐνάντια στὸν ἑαυτό της καὶ ἀλλοιωμένη φύση, ποὺ ἔχει ἀπωλέσει τὴν πρώτη της διαφάνεια· εἶναι ἓνα μυστικὸ ποὺ φέρει μαζί του, ἀλλὰ στὴν ἐπιφάνεια, τὰ ἀποκρυπτογραφίσιμα σημάδια ἐκείνου ποὺ θέλει νὰ πεῖ. Εἶναι φευγάτη ἀποκάλυψη καὶ συνάμα ἀποκάλυψη ποὺ λίγο-λίγο ἀποκαθίσταται σὲ μιὰν ἀξάνομενη καθαρότητα.

Στὴν πρώτη της μορφή, ὅταν δόθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ στοὺς ἀνθρώπους, ἡ γλῶσσα ἦταν ἓνα ἀπόλυτα βέβαιο σημεῖο τῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ ἔμοιαζε μὲ αὐτά. Τὰ ὀνόματα ἦσαν κατατεθειμένα πάνω σὲ αὐτὰ ποὺ ὑποδήλωναν, ὅπως ἡ δύναμη εἶναι γραμμένη πάνω στὸ σῶμα τοῦ λιονταριοῦ, ἡ ἡγεμονικότητα στὸ βλέμμα τοῦ ἀετοῦ, ὅπως ἡ ἐπιρροή τῶν πλανητῶν εἶναι σημειωμένη πάνω στὸ μέτωπο τῶν ἀνθρώπων: μὲ τὴ μορφή τῆς προσομοιότητος. Αὐτὴ ἡ διαφάνεια καταστράφηκε στὴ Βαβέλ γιὰ νὰ τιμωρηθοῦν οἱ ἄνθρωποι. Οἱ ἐπιμέρους γλῶσσες χωρίστηκαν μεταξὺ τους καὶ κατάντησαν ἀσυμβίβαστες στὸ βαθμὸ ποὺ ἐξαλείφθηκε ἀρχικὰ αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα μὲ τὰ πράγματα, ποὺ ἦταν ὁ πρῶτος λόγος ὑπαρξῆς τῆς γλῶσσας γενικὰ. "Ὅλες τίς γλῶσσες ποὺ γνωρίζουμε τίς μιλάμε τώρα μὲ φόντο αὐτὴν τὴν χαμένη προσομοιότητα καὶ μέσα στὸ χῶρο ποὺ ἄφησε κενό. Μιὰ μόνο γλῶσσα ὑπάρχει ποὺ κρατᾷ τὴν ἀνάμνησή της, ἐπειδὴ ἀπορρέει κατ' εὐθείαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῶτο λεξιλόγιο ποὺ τώρα ἔχει λησμονηθεῖ· ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν θέλησε νὰ ξεχάσουν οἱ ἄνθρωποι τὴν τιμωρία τῆς Βαβέλ· ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ γλῶσσα ὄφειλε νὰ χρησιμεύσει στὴν ἀνιστόρηση τῆς παλιᾶς Συμφωνίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ λαό του· ἐπειδὴ τέλος ὁ Θεὸς αὐτὴ τὴ γλῶσσα μίλησε ὅταν ἀπευθύνθηκε σὲ ἐκείνους ποὺ τὸν ἀκούγαν. "Ἐτσι τὰ ἑβραϊκὰ φέρουν τὰ λείψανα, τὰ σημάδια τῆς πρώτης ὀνομασίας. Αὐτὲς οἱ λέξεις ποὺ πρόφερε ὁ Ἀδὰμ ἐπιθέτοντάς τες στὰ ζῶα, παρέμειναν, τουλάχιστον ἐν μέρει, φέροντας μέσα τους σὰν ἓνα συντρίμμα τῆς σιωπηλῆς γνώσης τίς ἀμετακίνητες ιδιότητες τῶν ὄντων: «Ἐτσι ὁ πελαργὸς ποὺ τόσο ἔχει ἐπαινεθεῖ γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς τοὺς γονεῖς του στὰ ἑβραϊκὰ ὀνομάζεται Chasida, δηλαδή μακρόθυμος, ἐλεήμων, ἐπιεικής... Τὸ ἄλογο, ποὺ ὀνομάζεται Sus, προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα Hasas, ἀν δὲν προέρχεται τὸ ρῆμα ἀπὸ αὐτό, ποὺ σημαίνει σηκώνομαι, γιὰτὶ ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ τε-

τράποδα ζῶα μόνο αὐτὸ εἶναι περήφανο καὶ γενναῖο, ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Ἰώβ στὸ κεφάλαιο 39».¹ Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἀποσπασματικά μνημεῖα· οἱ ἄλλες γλῶσσες ἔχουν χάσει αὐτὲς τὶς ριζικὲς προσομοιώτητες, τὶς ὁποῖες μόνο ἡ ἑβραϊκὴ διατηρεῖ γιὰ νὰ δείχνει ὅτι ἦταν ἄλλοτε ἡ κοινὴ γλῶσσα ἀνάμεσα στὸν Θεό, στὸν Ἀδὰμ καὶ στὰ πρῶτα ζῶα.

Ἀλλὰ ἂν ἡ γλῶσσα δὲν μοιάζει πλέον ἄμεσα μὲ τὰ πράγματα ποὺ κατονομάζει, δὲν εἶναι καὶ χωρισμένη ἀπὸ τὸν κόσμο· ἐξακολουθεῖ, κάτω ἀπὸ ἄλλη μορφή, νὰ εἶναι ὁ τύπος τῶν ἀποκαλύψεων καὶ νὰ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χώρου ὅπου ἡ ἀλήθεια ἐκδηλώνεται καὶ ἐκφέρεται. Βέβαια δὲν εἶναι πιά ἡ φύση στὴν ἀρχικὴ τῆς ὄψης, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἓνα μυστηριῶδες ὄργανο ποὺ τῆ δύναμή του θὰ γνώριζαν μόνο μερικοὶ προνομιούχοι. Εἶναι μᾶλλον ἡ μορφή ἑνὸς κόσμου ποὺ τείνει νὰ ἀπολυτρωθεῖ καὶ νὰ ἀφουγκραστεῖ ἐπιτέλους τὴν ἀληθινὴ λαλιά. Νὰ γιὰτὶ ὁ Θεὸς θέλησε νὰ διαδοθεῖ σὲ ὅλη τὴ γῆ ἡ λατινικὴ, γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας του. Νὰ γιὰτὶ ὅλες οἱ γλῶσσες τοῦ κόσμου, τέτοιες ποὺ μπορέσαμε νὰ τὶς γνωρίσουμε χάρη σὲ αὐτὴ τὴν κατάκτηση, ἀποτελοῦν μαζὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας. Ὁ χώρος ὅπου ἐκδιπλώνονται καὶ ἡ περιπλοκὴ τους ἐλευθερώνουν τὸ σημεῖο τοῦ σεσωσμένου κόσμου, ὅπως ἀκριβῶς ἡ διάταξη τῶν πρώτων ὀνομάτων ἔμοιαζε μὲ τὰ πράγματα ποὺ ὁ Θεὸς εἶχε θέσει στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἀδὰμ. Ὁ Claude Duret παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Χανανῖτες, οἱ Σαμαρίτες, οἱ Χαλδαῖοι, οἱ Σύριοι, οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Φοίνικες, οἱ Καρχηδόνιοι, οἱ Ἀραβες, οἱ Σαρακίνοι, οἱ Τοῦρκοι, οἱ Μαυριτανοί, οἱ Πέρσες, οἱ Τάρταροι γράφουν ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀκολουθώντας ἔτσι «τὴν πορεία καὶ τὴν ἡμερήσια κίνηση τοῦ πρώτου οὐρανοῦ, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν μεγάλο Ἀριστοτέλη εἶναι τέλειος, ἀγγίζοντας τὴν ἐνότητα»· οἱ Ἕλληνες, οἱ Γεωργιανοί, οἱ Μαρωνῖτες, οἱ Ἰακωβίτες, οἱ Κόπτες, οἱ Τσερβιανοί, οἱ Ποζνανοί, καὶ βέβαια οἱ Λατίνοι καὶ ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι γράφουν ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀκολουθώντας «τὴν πορεία καὶ τὴν κίνηση τοῦ δεύτερου οὐρανοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ-

1. Claude Duret, *Trésor de l'histoire des langues*, Κολονία, 1613, σ. 40.

ται ἀπὸ ἑφτὰ πλανῆτες)· οἱ Ἴνδοί, οἱ Καταῖνοι, οἱ Κινέζοι, οἱ Ἰάπωνες, γράφουν ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω σύμφωνα «μὲ τὴν τάξιν τῆς φύσης, ἣ ὁποία ἔδωσε στοὺς ἀνθρώπους τὸ κεφάλιν ψηλὰ καὶ τὰ πόδια χαμηλά»· «ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς προαναφερόμενους» οἱ Μεξικανοὶ γράφουν εἴτε ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω εἴτε «σὲ σπειροειδεῖς γραμμές, παρόμοιες μὲ αὐτὲς πού χαράζει ὁ ἥλιος στὴν ἐτήσια πορεία του στὸν ζωδιακὸ κύκλον». Καὶ ἔτσι «μὲ αὐτοὺς τοὺς πέντε τρόπους γραφῆς ἔχουν συνδηλωθεῖ καὶ ἐκφραστεῖ τὰ μυστικὰ καὶ τὰ μυστήρια τῆς διασταύρωσης τοῦ κόσμου καὶ τῆς μορφῆς τοῦ σταυροῦ, πού εἶναι τὸ σύνολο τῆς σφαίρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς».¹ Οἱ γλῶσσες βρίσκονται μὲ τὸν κόσμον σὲ μιὰ σχέση ἀναλογίας μᾶλλον παρὰ σημασίας· ἢ μᾶλλον ἢ ἀξία τους ὡς σημείων καὶ ἢ λειτουργία τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ τοποθετοῦνται ἐπάλληλα· κατονομάζουσι τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν, τῶν ὁποίων εἶναι ἡ εἰκόνα· στὴν πιὸ ὑλικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τους ἀναπαράγουσι τὸν σταυρόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἔλευσιν ἀναγγέλλουσι — ἔλευσιν πού μὲ τὴν σειράν της πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν Γραφὴν καὶ τὸ Λόγον. Μέσα στὴ γλῶσσα γενικὰ ὑπάρχει μιὰ συμβολικὴ λειτουργία· ἀλλὰ μετὰ τὸν ὄλεθρον τῆς Βαβέλ δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμε — μὲ κάποιες σπάνιες ἐξαιρέσεις² — στίς ἴδιες τίς λέξεις, ἀλλὰ στὴν ὑπαρξὴν τῆς γλώσσας, στὴν ὀλικὴν τῆς σχέσιν μὲ τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου, στὴν διασταύρωσιν τοῦ χώρου της μὲ τοὺς τόπους καὶ τίς μορφάς τοῦ κόσμου.

Ἐξ οὗ καὶ ἡ μορφή τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ σχεδίου, ὅπως αὐτὸ ἐμφανίζεται στὰ τέλη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ἢ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα· πρόθεσίν του δὲν ἦταν νὰ καθρεφτίσει αὐτὸ πού ξέρουμε μέσα στὸ οὐδέτερον στοιχεῖον τῆς γλώσσας — ἡ χρῆσιν τοῦ ἀλφαβήτου ὡς αὐθαίρετης μὴ ἀποτελεσματικῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς τάξεως θὰ ἐμφανιστεῖ στὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα³ —, ἀλλὰ νὰ ἀνασυστήσῃ μὲ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν λέξεων καὶ μὲ

1. Duret, *loc. cit.*

2. Ὁ Gesner στὸ *Mithridates* ἀναφέρει προφανῶς, ἀλλὰ ὡς ἐξαιρέσιν, τίς ὀνοματοποιεῖς (2η ἐκδ., 1610, σ. 3-4).

3. Ἐκτός ἀπὸ τίς γλῶσσες, μιὰ καὶ τὸ ἀλφάβητον εἶναι τὸ ὑλικόν τῆς γλώσσας. Βλ. τὸ δεῦτερον κεφάλαιον τοῦ *Mithridates* τοῦ Gesner. Ἡ πρώτη

τῆ διάταξή τους μέσα στὸ χῶρο τὴν ἴδια τὴν τάξη τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶναι τὸ σχέδιο ποὺ βρίσκουμε στὸν Grégoire, στὸ *Syntaxeon artis mirabilis* (1610), στὸν Alstedius μὲ τὴν *Encyclopaedia* (1630)· ἢ ἀκόμα στὸν Christophe de Savigny (*Tableau de tous les arts libéraux*), ὁ ὁποῖος κατορθώνει νὰ χωροποιεῖ τὶς γνώσεις σύμφωνα μὲ τὴν κοσμική, ἀκίνητη καὶ τέλεια κυκλική μορφή καὶ συνάμα μὲ τὴν ὑποσελήνεια, φθαρτή, πολλαπλή καὶ διαίρεμένη μορφή τοῦ δέντρου· τὸ ξαναβρίσκουμε ἐπίσης στὸν La Croix du Maine, ὁ ὁποῖος φαντάζεται ἕναν χῶρο ποὺ νὰ ἀνήκει στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία καὶ συνάμα στὴ Βιβλιοθήκη καὶ ποὺ θὰ ἐπέτρεπε νὰ κατατάξουμε τὰ γραμμένα κείμενα σύμφωνα μὲ τὶς μορφές τῆς γειτνίασης, τῆς συγγένειας, τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ὑποταγῆς, ὅπως τὶς ἐπιτάσσει ὁ ἴδιος ὁ κόσμος.¹ Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, μιὰ τέτοια περιέλιξη τῆς γλώσσας καὶ τῶν πραγμάτων μέσα σὲ ἕνα χῶρο ποὺ θὰ τοὺς ἦταν κοινός, προαπαιτεῖ ἕνα ἀπόλυτο προνόμιο τῆς γραφῆς.

Αὐτὸ τὸ προνόμιο δέσποσε σὲ ὅλη τὴν Ἀναγέννηση καὶ ἀναμφίβολα ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα συμβάντα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ τυπογραφία, ἡ ἀφιξη ἀνατολικῶν χειρογράφων στὴν Εὐρώπη, ἡ ἐμφάνιση μιᾶς λογοτεχνίας ποὺ δὲν προοριζόταν γιὰ τὴν φωνὴ ἢ τὴν παράσταση οὔτε ἐξουσιαζόταν ἀπὸ αὐτές, καθὼς τὸ προβάδισμα εἶχε δοθεῖ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῶν θρησκευτικῶν κειμένων ἀπέναντι στὴν παράδοση καὶ στὴν κυριαρχία τῆς Ἐκκλησίας — ὅλα αὐτὰ δείχνουν, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ ποῦμε τί ἀνήκει στὰ ἀποτελέσματα καὶ τί στὶς αἰτίες, τὴ θεμελιώδη θέση ποὺ εἶχε πάρει ἡ Γραφή στὴ Δύση. Ἐφεξῆς πρώτη φύση τῆς γλώσσας εἶναι ὁ γραφτὸς τῆς χαρακτῆρας. Οἱ ἤχοι τῆς φωνῆς ἀποτελοῦν τὴν μεταβατικὴ καὶ πρόσκαιρη μετάφρασή της. Ὁ Θεὸς ἀπέθεσε στὸν κόσμο γραμμένες λέξεις· ὁ Ἀδάμ, ὅταν ἐπέθεσε στὰ ζῶα τὰ πρῶτα τοὺς ὀνόματα, δὲν ἔκανε τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ διαβάσει αὐτὰ τὰ ὀρατὰ καὶ σιωπηλὰ σημάδια·

ἀλφαβητικὴ ἐγκυκλοπαιδεία εἶναι τὸ *Μεγάλο ἱστορικὸ λεξικὸ* τοῦ Moreri (1674).

1. La Croix du Maine, *Les cents Buffets pour dresser une bibliothèque parfaite*, 1583.

καὶ τὴν ἀληθινὴ Λαλιὰ πρέπει νὰ τὴν ξαναβροῦμε σὲ ἓνα βιβλίο· ὁ Νόμος κατατέθηκε σὲ Πλάκες, ὄχι στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Vigenère καὶ ὁ Duret¹ ἔλεγαν — περίπου μὲ τὰ ἴδια λόγια καὶ οἱ δύο — ὅτι τὸ γραφτὸ ἦταν πάντα προτερόχρονο ἀπὸ τὴν ὁμιλία, τόσο στὴ φύση ὅσο πιθανῶς καὶ στὴ γνώση τῶν ἀνθρώπων. Γιατὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Βαβέλ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Κατακλυσμὸ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει μιὰ γραφὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ σημάδια τῆς φύσης, ἔτσι ὥστε αὐτοὶ τῆς οἱ χαρακτῆρες νὰ εἶχαν τὴ δύναμη νὰ ἐπενεργοῦν ἄμεσα πάνω στὰ πράγματα, νὰ τὰ ἔλκουν καὶ νὰ τὰ ἀπωθοῦν, νὰ εἰκονίζουσι τὶς ἰδιότητες, τὶς δυνάμεις καὶ τὰ μυστικά τους. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀρχέγονη φυσικὴ Γραφή, τὴ μνήμη τῆς ὁποίας διατήρησαν ἴσως ὀρισμένες ἐσωτεριστικὲς γνώσεις, καὶ κατὰ πρῶτο λόγο ἡ Κάβαλα, ποὺ τείνουν νὰ ξανασυλλάβουν τὶς ἀπὸ πολὺ καιρὸ ὑπνώττουςες δυνατότητές της. Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ὁ ἐσωτερισμὸς εἶναι ἓνα φαινόμενο γραφῆς, ὄχι λαλιᾶς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ λαλιὰ ἔχει ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ τὶς ἐξουσίες της· εἶναι, κατὰ τὰ λεγόμενα τῶν Vigenère καὶ Duret, τὸ θηλυκὸ μέρος τῆς γλώσσας, ὁ παθητικὸς νοῦς τῆς· ἡ Γραφή εἶναι ὁ κινῶν νοῦς, ἡ «ἀρσενικὴ ἀρχὴ» τῆς γλώσσας. Αὐτὴ μόνον κατέχει τὴν ἀλήθεια.

Αὐτὴ ἡ προτεραιότητα τοῦ γραφτοῦ ἐξηγεῖ τὴν διδυμικὴ παρουσία δύο μορφῶν ποὺ εἶναι ἀξεχώριστες στὴ γνώση τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα, παρὰ τὴν φαινομενικὴ τους ἀντίθεση. Πρόκειται ἀρχικὰ γιὰ τὴν μὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ ποὺ βλέπουμε καὶ αὐτὸ ποὺ διαβάζουμε, ἀνάμεσα στὸ παρατηρούμενο καὶ τὸ ἀναφερόμενο, συνεπῶς γιὰ τὴν σύσταση ἑνὸς μοναδικοῦ στιλπνοῦ καμβᾶ, ὅπου τὸ βλέμμα καὶ ἡ γλώσσα ἀλληλοδιασταυρώνονται ἐπ' ἄπειρον· ἐπίσης πρόκειται, ἀντίθετα, γιὰ τὴν ἄμεση ἀποσύνδεση κάθε γλώσσας ποὺ τὴν διχοτομεῖ, χωρὶς ὄριο, τὸ ἀναμάσημα τοῦ σχολίου.

Κάποια μέρα ὁ Buffon ξαφνιάστηκε ποὺ ἦταν δυνατὸ νὰ βρεῖ κανεὶς σὲ ἓναν φυσιολόγο ὅπως ὁ Aldrovandi ἓνα ἀξεδιάλυτο μίγμα ἀκριβῶν περιγραφῶν, ἀναφερόμενων περικοπῶν, μύθων χωρὶς κριτικὴ, παρατηρήσεων ποὺ ἀναφέρονταν ἀδιαφόρετα στὴν ἀνατο-

1. Blaise de Vigenère, *Traité des chiffres*, Paris, 1587, σ. 1 καὶ 2· Claude Duret, *Trésor de l'histoire des langues*, σ. 19 καὶ 20.

μία, στή σηματογραφία, στὸ χῶρο ὅπου διαβιοῦν φυτὰ καὶ ζῶα, στὶς μυθολογικὲς ἀξίες ἐνὸς ζώου, στή χρῆση ποὺ μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε στήν ἰατρικὴ ἢ στή μαγεία. Ὅντως, ὅταν ἀναφερόμαστε στήν *Historia serpentum et draconum* βλέπουμε τὸ κεφάλαιο «Περὶ ἐρπετῶν ἐν γένει» νὰ ἐκδιπλώνεται σύμφωνα μὲ τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: ἀμφίσημο (δηλαδὴ τὰ διάφορα νοήματα τῆς λέξης ἐρπετό), συνώνυμα καὶ ἐτυμολογίες, διαφορές, μορφή καὶ περιγραφή, ἀνατομία, φύση καὶ ἥθη, ἰδιοσυγκρασία, συνουσία καὶ γέννηση, φωνή, κινήσεις, τόποι, τροφή, φυσιονομία, ἀντιπάθεια, συμπάθεια, τρόποι σύλληψης, θάνατος καὶ τραῦμα ἀπὸ ἐρπετό, τρόποι καὶ σημεῖα δηλητηρίασης, φάρμακα, ἐπίθετα, ὀνομασίες, παράδοξα καὶ προμηνύματα, τέρατα, μυθολογία, θεοὶ στοὺς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένο, ἀπόλογοι, ἀλληγορίες καὶ μυστήρια, ἱερογλυφικά, ἐμβλήματα, ἐραλδικὰ σημεῖα, ἱστορικὰ γεγονότα, ὄνειρα, εἶδωλα καὶ ἀγάλματα, χρήσεις στήν τροφή, χρήσεις στήν ἰατρικὴ, διάφορες χρήσεις. Καὶ ὁ Buffon λέει: «ἄς κρίνουμε μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τί μερίδα φυσικῆς ἱστορίας μποροῦμε νὰ βροῦμε μέσα σὲ ὅλον αὐτὸν τὸν κυκεῶνα τῆς γραφῆς. Δὲν πρόκειται γιὰ περιγραφή, ἀλλὰ γιὰ μυθικὸ ἀνάγνωσμα». Ὅντως γιὰ τὸν Aldrovandi, καὶ τοὺς συγκαιρινούς του, ὅλα αὐτὰ εἶναι *legenda*—πράγματα γιὰ νὰ διαβαστοῦν. Ἡ αἰτία ὅμως δὲν εἶναι ὅτι προτιμοῦν τὴν αὐθεντία τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἀκρίβεια ἐνὸς κατατοπισμένου βλέμματος, ἀλλὰ ὅτι ἡ φύση ἀφ' ἑαυτῆς εἶναι ἓνα ἀδιάλειπτο ὑφάδι λέξεων καὶ σημαδιῶν, διηγήσεων καὶ χαρακτήρων, λόγων καὶ μορφῶν. Ὅταν ἔχουμε νὰ γράψουμε τὴν ἱστορία ἐνὸς ζώου, εἶναι μάταιο καὶ ἀδύνατο νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα στὸ ἐπάγγελμα τοῦ φυσιολόγου καὶ τοῦ ἐραμιστῆ: πρέπει νὰ συγκεντρώσουμε μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη μορφή γνώσης ὅλα, ὅσα ἔχουν ἰδωθεῖ καὶ ἀκουσθεῖ, ὅλα, ὅσα ἔχουν ἀφηγηθεῖ ἢ φύση καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἢ γλῶσσα τοῦ κόσμου, οἱ παραδόσεις ἢ οἱ ποιητές. Τὸ νὰ γνωρίσουμε ἓνα ζῶο ἢ ἓνα φυτὸ ἢ κάποιο πράγμα πάνω στή γῆ, σημαίνει νὰ συγκεντρώσουμε ὅλο τὸ πυκνὸ στρῶμα τῶν σημείων ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν κατατεθεῖ μέσα ἢ πάνω σὲ αὐτά· σημαίνει νὰ ξαναβροῦμε ὅλους τοὺς ἀστερισμοὺς τῶν μορφῶν ποὺ προσλαμβάνουν ἀξία σηματολογίας. Ὁ Aldrovandi δὲν εἶναι καλῦτερος οὔτε χειρότερος παρατηρητῆς ἀπὸ τὸν Buffon· δὲν

ἦταν πιὸ εὐπιστος ἀπὸ αὐτόν, οὔτε λιγότερο ἀφοσιωμένος στὴν πιστότητα τοῦ βλέμματος καὶ στὴν ὀρθολογικότητα τῶν πραγμάτων. Ἐπλῶς τὸ βλέμμα του συνδεόταν μὲ τὰ πράγματα μέσω ἄλλου συστήματος, καὶ μὲ ἄλλη διάθεση ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη. Ὁ Aldrovandi ἀτένιζε λεπτομερειακὰ μιὰ φύση ποὺ ἦταν πέρα γιὰ πέρα γραμμένη.

Συνεπῶς γνωρίζω σημαίνει ἀνάγω μιὰ γλώσσα σὲ μιὰν ἄλλη. Ἐποκαθιστῶ τὴ μεγάλη ὁμοιόμορφη πεδιάδα τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων. Κάνω τὰ πάντα νὰ μιλοῦν. Τουτέστι κάνω νὰ γεννηθεῖ πάνω ἀπ' ὅλα τὰ σημάδια ὁ δεύτερος λόγος τοῦ σχολίου. Τὸ ἰδιάζον στοιχεῖο τῆς γνώσης δὲν εἶναι τὸ νὰ βλέπει οὔτε νὰ καταδείχνει, ἀλλὰ νὰ ἐρμηνεύει. Σχόλιο πάνω στὴ Γραφή, σχόλιο πάνω στοὺς Ἀρχαίους, σχόλιο πάνω στὰ ὅσα ἀνάφεραν οἱ ταξιδευτές, σχόλιο πάνω σὲ θρύλους καὶ σὲ μύθους: στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἐρμηνεύουμε δὲ ζητᾶμε τὸ δικαίωμά του νὰ ἐκφράσει μιὰν ἀλήθεια· ἀπαιτοῦμε μόνο τὴ δυνατότητα νὰ μιλήσουμε γι' αὐτόν. Ἡ γλώσσα ἔχει μέσα της τὴν ἐσωτερικὴ ἀρχὴ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ. «Ἐρμηνεύουμε περισσότερο τὶς ἐρμηνεῖες παρά τὰ πράγματα· ὑπάρχουν περισσότερα βιβλία γραμμένα γιὰ βιβλία παρά γιὰ κάποιο ἄλλο θέμα· τὸ μόνο ποὺ κάνουμε εἶναι νὰ παρεμβάλλουμε τὰ σχόλιά μας».¹ Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τὴ διαπίστωση τῆς χρεωκοπίας ἐνὸς πολιτισμοῦ σαβανωμένου μὲ τὰ ἴδια του τὰ μνημεῖα, ἀλλὰ γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀναπόφευκτης σχέσης ποὺ ἡ γλώσσα τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα διατηροῦσε μὲ τὸν ἑαυτὸ της. Αὐτὴ ἡ σχέση ἐπιτρέπει ἕναν ἐπ' ἀπειρο κυματισμὸ τῆς γλώσσας, ποὺ δὲν παύει νὰ ἀναπτύσσεται, νὰ διορθώνεται καὶ νὰ τοποθετεῖ ἐπάλληλα τὶς διαδοχικὲς μορφές της. Πιθανῶς γιὰ πρώτη φορὰ στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἀποκαλύπτεται αὐτὴ ἡ ἀπόλυτα ἀνοιχτὴ διάσταση μιᾶς γλώσσας ποὺ δὲν μπορεῖ πλέον νὰ σταματήσει ἐπειδὴ δὲν εἶναι ποτὲ κλεισμένη μέσα σὲ μιὰν ὀριστικὴ λαλιὰ καὶ ἔτσι θὰ ἐκφέρει τὴν ἀλήθεια της σὲ ἕνα λόγο μελλοντικόν, ποὺ θὰ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀφιερωμένος στὸ νὰ πεῖ αὐτὸ ποὺ θὰ ἔχει πεῖ· ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ λόγος δὲν κατέχει τὴ δύναμη νὰ σταματήσει στὸν ἑαυτὸ του,

1. Montaigne, *Essais*, βιβλίο III, κεφ. xiii.

και αυτό που λέει τόν φυλακίζει σαν μιὰ υπόσχεση, κληροδοτημένη ακόμα σέ έναν άλλο λόγο... 'Εξ όρισμοῦ λοιπόν τὸ ἔργο τοῦ σχολίου δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ περατωθεῖ. 'Εντούτοις όλόκληρο τὸ σχόλιο εἶναι στραμμένο πρὸς τὴν αἰνιγματική, ψιθυριστὴ πλευρὰ που κρύβεται μέσα στὴ σχολιαζόμενη γλώσσα: πάνω ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα λόγο κάνει νὰ γεννιέται ἕνας ἄλλο λόγος, πιὸ θεμελιακὸς και σαν «πιὸ πρωταρχικός», τὸν ὁποῖο ἀναλαμβάνει νὰ ἀποκαταστήσει. Σχόλιο ὑπάρχει μόνο ὅταν κάτω ἀπὸ τὴ γλώσσα που διαβάζουμε και ἀποκρυπτογραφοῦμε κινεῖται ἡ κυριαρχία ἑνὸς πρωταρχικοῦ Κειμένου. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο, θεμελιώνοντας τὸ σχόλιο, τοῦ ὑπόσχεται σαν ἀνταμοιβὴ τὴν τελικὴ του ἀνακάλυψη. "Ἐτσι ὁ ἀναγκαῖος πολλαπλασιασμὸς τῆς ἐξήγησης εἶναι μετρημένος, ἰδανικὰ περιορισμένος, και ὅμως ἀκατάπαυστα ἐμψυχωμένος ἀπὸ αὐτὸ τὸ σιωπηρὸ βασίλειο. 'Η γλώσσα τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα — ἐννοούμενη ὄχι ὡς ἕνα ἐπεισόδιο μέσα στὴν ἱστορία τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ὡς μιὰ σφαιρικὴ πολιτισμικὴ ἐμπειρία — ἀναμφίβολα βρέθηκε ἐγκλωβισμένη μέσα σὲ αὐτὸ τὸ παιχνίδι, στὸ μεσοδιάστημα ἀνάμεσα στὸ πρῶτο Κείμενο και στὴν ἀπειρία τῆς 'Ερμηνείας. Μιλοῦμε μὲ φόντο μιὰ γραφὴ που συσσωματώνεται μὲ τὸν κόσμο· μιλοῦμε ἀτελεύτητα γι' αὐτὴ και καθένα ἀπὸ τὰ σημεῖα της γίνεται μὲ τὴ σειρά του γραφὴ γιὰ νέους λόγους· ἀλλὰ κάθε λόγος ἀπευθύνεται σὲ αὐτὴ τὴν πρωτο-γραφὴ, τῆς ὁποίας ὑπόσχεται και συνάμα ὑπονομεύει τὴν ἐπιστροφή.

Βλέπουμε ὅτι ἡ ἐμπειρία τῆς γλώσσας ἀνήκει στὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ δίκτυο μὲ τὴ γνώση τῶν πραγμάτων τῆς φύσης. Τὸ νὰ γνωρίσει κανεὶς αὐτὰ τὰ πράγματα σήμαινε νὰ ἀνακαλύψει τὸ σύστημα τῶν ὁμοιοτήτων που τὰ καθιστοῦσαν κοντινὰ και ἀλληλένδετα μεταξύ τους· ἀλλὰ ἡ ἀνάγνωση τῶν ὁμοιοτήτων ἦταν δυνατὴ στὸ μέτρο που ἕνα σύνολο σημείων σχημάτιζε στὴν ἐπιφάνειά τους τὸ κείμενο μιᾶς ἀναμφίλεκτης ἔνδειξης. 'Αλλὰ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ σημεῖα ἦταν ἕνα παιχνίδι ὁμοιοτήτων, και παρέπεμπαν στὸ ἄπειρο και ἀναγκαῖα ἀνολοκλήρωτο ἔργο τῆς γνώσης τοῦ προσόμοιου. 'Η γλώσσα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀλλὰ και μὲ μιὰ ἀναστροφή, ἀναλαβαίνει τὸ ἔργο τῆς ἀποκατάστασης ἑνὸς ἀπόλυτα πρώτου λόγου, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐκφέρει παρὰ προσεγγίζοντάς τον, δοκιμάζοντας

νά πεῖ γι' αὐτόν πράγματα παρόμοια μὲ αὐτόν, κάνοντας ἔτσι νά γεννιοῦνται ἀτελεύτητα οἱ γειτονικὲς καὶ προσόμοιες μὲ τὴν ἔρμηνεία πιστότητες. Τὸ σχόλιο μοιάζει ἀπροσδιόριστα μὲ ἐκεῖνο ποὺ σχολιάζει καὶ δὲν μπορεῖ νά ἐκφέρει· ὅπως ἀκριβῶς ἡ γνώση τῆς φύσης βρίσκει πάντα νέα σημεῖα στὴν ὁμοιότητα, ἐπειδὴ ἡ ὁμοιότητα δὲν μπορεῖ νά γίνει γνωστὴ ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ τὰ σημεῖα δὲν μποροῦν νά εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ προσομοιότητες. Καὶ ὅπως αὐτὸ τὸ ἄπειρο παιχνίδι τῆς φύσης βρίσκει τὸ δεσμό του, τὴ μορφὴ του καὶ τὸ ὄριό του στὴ σχέση τοῦ μικρόκοσμου μὲ τὸν μακρόσκομο, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἄπειρο ἔργο τοῦ σχολίου ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ὑπόσχεση ἑνὸς ὄντως γραμμένου κειμένου, τὸ ὁποῖο κάποια μέρα θὰ ἀποκαλύψει ὁλόσωμο ἢ ἔρμηνεία.

V. ΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ἐπὶ τὸν στωικισμό καὶ μετὰ, τὸ σύστημα τῶν σημείων μέσα στὸν δυτικὸ κόσμο ἦταν τριαδικὸ γιατί ἀναγνώριζαν τὸ σημαῖνον, τὸ σημαίνόμενο καὶ τὴν «συγκυρία» (τὸ *τυγχάνον*)*. Ἀντίθετα, μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἑβδομο αἰῶνα ἡ διάταξη τῶν σημείων θὰ κατασταεῖ δυαδική, γιατί, μαζὶ μὲ τὸ Port-Royal, θὰ τὴν ὀρίσουν ὡς δεσμὸ ἑνὸς σημαίνοντος καὶ ἑνὸς σημαίνόμενου. Στὴν Ἀναγέννηση ἡ ὀργάνωση διαφέρει καὶ εἶναι πολὺ πιὸ περίπλοκη· εἶναι τριαδική, γιατί ἐπικαλεῖται τὸ τυπικὸ πεδίο τῶν σημαδιῶν, τὸ περιεχόμενο, ποὺ αὐτὰ ὑποδηλώνουν, καὶ τὶς προσομοιότητες, ποὺ συνδέουν τὰ σημάδια μὲ τὰ δηλούμενα πράγματα· ἀλλὰ ἀφοῦ ἡ ὁμοιότητα εἶναι ἡ μορφὴ τῶν σημείων καὶ ἐπίσης τὸ περιεχόμενό τους, τὰ τρία ξεχωριστὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς κατανομῆς γίνονται μιὰ μοναδικὴ μορφὴ.

Αὐτὴ ἡ διάταξη, μὲ τὸ παιχνίδι ποὺ ἐπιτρέπει, συναντᾶται καὶ πάλι, ἀλλὰ ἀνεστραμμένη, στὴ γλώσσα. Ὄντως, ἡ γλώσσα ὑπάρχει ἀρχικά, στὸ ἀκατέργαστο καὶ πρωταρχικὸ εἶναι της, μὲ τὴν

* Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο (Σ.τ.Μ.).

άπλή, ύλική μορφή μιᾶς γραφῆς, ἑνὸς στίγματος πάνω στὰ πράγματα, ἑνὸς σημαδιοῦ ποὺ διαδίδεται ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τῶν πρὸ ἀνεξάλειπτων μορφῶν του. Κατὰ μία ἔννοια αὐτὴ ἢ διάστρωση τῆς γλώσσας εἶναι μοναδικὴ καὶ ἀπόλυτη. Ἐπειδὴ παρευθὺς κάνει νὰ γεννηθοῦν δύο ἄλλες μορφές λόγου ποὺ βρίσκουμε νὰ τὴν πλαισιώνουν: πάνω ἀπὸ αὐτὴ τὴ διάστρωση εἶναι τὸ σχόλιο, ποὺ ἐπαναλαμβάνει τὰ δεδομένα σημεία σὲ μιὰ νέα συσχέτιση, καὶ κάτω εἶναι τὸ κείμενο, τοῦ ὁποίου ὁ σχολιασμὸς προϋποθέτει τὴν προτεραιότητα ἐκείνου ποὺ κρύβεται κάτω ἀπὸ σημάδια ὁρατὰ σὲ ὅλους. Ἐξ οὗ καὶ τὰ τρία ἐπίπεδα τῆς γλώσσας μὲ βάση τὸ μοναδικὸ εἶναι τῆς γραφῆς. Αὐτὸ τὸ περίπλοκο παιχνίδι θὰ ἐξαφανιστεῖ στὰ τέλη τῆς Ἀναγέννησης. Καὶ αὐτὸ θὰ συμβεῖ μὲ δύο τρόπους: οἱ μορφές ποὺ ταλαντεύονταν ἀπροσδιόριστα ἀνάμεσα στὸν ἕναν καὶ στοὺς τρεῖς ὅρους θὰ παγιωθοῦν σὲ μιὰ δυαδικὴ μορφή ποὺ θὰ τὶς σταθεροποιήσῃ· ἡ γλώσσα, ἀντὶ νὰ ὑπάρχει ὡς ὑλικὴ γραφὴ τῶν πραγμάτων, θὰ βρεῖ πιά τὸ χῶρον τῆς μέσα στὸ γενικὸ βασίλειον τῶν παραστατικῶν σημείων.

Αὐτὴ ἡ νέα διάταξις ἐπιφέρει τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς νέου προβλήματος, ἄγνωστου μέχρι τότε: πράγματι, οἱ ἄνθρωποι ἀναρωτιοῦνταν πῶς νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι ἓνα σημεῖον δήλωνε πραγματικὰ αὐτὸ ποὺ σήμαινε· ἀπὸ τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα θὰ ἀναρωτιοῦνται πῶς ἓνα σημεῖον μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ ἐκεῖνο ποὺ σημαίνει. Ἐρώτημα στὸ ὅποιο ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ θὰ ἀπαντήσῃ μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῆς παράστασις καὶ ἡ μοντέρνα σκέψις μὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ νοήματος καὶ τῆς σημασίας. Ἐπειδὴ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ γλώσσα δὲν θὰ εἶναι τίποτε περισσότερον ἀπὸ μιὰ ἐπὶ μέρος περίπτωσις τῆς παράστασις (γιὰ τοὺς κλασσικοὺς) ἢ τῆς σημασίας (γιὰ μᾶς). Ἡ βαθεῖα συνάφεια τῆς γλώσσας καὶ τοῦ κόσμου ἐξαρθρώνεται. Τὸ πρωτεῖον τῆς γραφῆς εἶναι μετέωρον. Τότε ἐξαφανίζεται αὐτὴ ἡ ὁμοιόμορφη διάστρωση ὅπου ἀλληλοδιασταυρώνονται ἐπ' ἀπειρον τὸ ἰδωμένον καὶ τὸ διαβασμένον, τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἐκφράσιμον. Τὰ πράγματα καὶ οἱ λέξεις βαίνουν πρὸς τὸ χωρισμὸν τους. Τὸ μάτι θὰ προοριστεῖ νὰ βλέπει, καὶ μόνον αὐτό· τὸ αὐτὸ μόνον νὰ ἀκούει. Ὁ λόγος θὰ ἔχει σὰν ἀποστολὴν νὰ λέει αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπὸ αὐτὸ ποὺ λέει.

Πρόκειται για μιὰ πελώρια αναδιοργάνωση τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ ἦταν τὸ πρῶτο της στάδιο, γιατί σ' αὐτὴν ὀφείλεται ἡ νέα διάταξη, στὴν ὁποία ὑπακούουμε ἀκόμα — αὐτὴ μᾶς χωρίζει ἀπὸ ἕναν πολιτισμὸ ὅπου ἡ σημασία τῶν σημείων δὲν ὑπῆρχε, γιατί ἦταν ἀναρροφημένη μέσα στὴν κυριαρχία τοῦ "Ομοιοῦ· ἐκεῖ ὅμως τὸ αἰνιγματικὸ, μονότονο, πεισματικὸ καὶ πρωταρχικὸ εἶναι τῶν σημείων σπινθήριζε μέσα σὲ μιὰν ἐπ' ἄπειρον διασπορά.

Δὲν ὑπάρχει τίποτα μέσα στὴ γνώση μας ἢ στὸ στοχασμὸ μας γιὰ νὰ μᾶς θυμίσει τώρα αὐτὸ τὸ εἶναι. Τίποτα πιά, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴ λογοτεχνία — καὶ αὐτὴ μὲ ὑπαινικτικὸ καὶ διαγώνιο παρά ἄμεσο τρόπο. Μποροῦμε κατὰ μιὰ ἔννοια νὰ ποῦμε ὅτι ἡ «λογοτεχνία», ἔτσι ὅπως συγκροτήθηκε καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς τέτοια στὶς ἀρχές τῆς μοντέρνας ἐποχῆς, φανερώνει τὴν ἐπανεμφάνιση τῆς ζωντανῆς ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας ἐκεῖ ποὺ δὲν τὴν περιμέναμε. Κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, ἡ ἰδιάζουσα ὑπαρξὴ τῆς γλώσσας, ἡ παλιά της σταθερότητα ὡς πράγματος ποὺ εἶναι ἐγγεγραμμένο μέσα στὸν κόσμο, εἶχαν διαλυθεῖ μέσα στὴ λειτουργία τῆς παράστασης· κάθε γλώσσα ἴσχυε ὡς λόγος. Ἡ τέχνη τῆς γλώσσας ἦταν ἕνας τρόπος νὰ «σημανθεῖ κάτω» — νὰ σημανθεῖ ἕνα πράγμα καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸ νὰ διαταχθοῦν σημεῖα: συνεπῶς ἦταν μιὰ τέχνη κατονομασίας καὶ κατόπιν, μὲ ἕναν καταδεικτικὸ καὶ συνάμα διακοσμητικὸ ἀναδιπλασιασμὸ, μιὰ τέχνη σύλληψης αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, ἐγκλωβισμοῦ καὶ ἀπόκρυψῆς του, ὑποδήλωσῆς του μὲ ἄλλα ὀνόματα ποὺ ἦσαν ἡ ἀναβλημένη του παρουσία, τὸ δεῦτερο σημεῖο, τὸ σχῆμα λόγου, ἡ ρητορικὴ ἐπίδειξη. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα καὶ ἀκόμα μέχρι τὶς μέρες μας — ἀπὸ τὸν Hölderlin στὸν Mallarmé καὶ στὸν Antonin Artaud —, ἡ λογοτεχνία δὲν ὑπῆρξε ὡς αὐτόνομη, κι ἂν ἀποσπάστηκε ἀπὸ κάθε ἄλλη γλώσσα μὲ μιὰ βαθειὰ τομὴ αὐτὸ ἔγινε καθὼς σχημάτισε ἕνα εἶδος «ἀντι-λόγου» καὶ ὀπισθοδρόμησε ἀπὸ τὴν ἀναπαραστατικὴ ἢ σημαίνουσα λειτουργία τῆς γλώσσας στὸ ἀκατέργαστο ἐκεῖνο εἶναι της ποὺ λησμονήθηκε μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα.

Πιστεύουμε ὅτι ἔχουμε ἀγγίξει τὴν οὐσία τῆς λογοτεχνίας ἐξετάζοντας πλέον ὄχι τὸ τί λέει, ἀλλὰ τὴ σημαίνουσα μορφή της: ἔτσι

παραμένουμε στις κλασσικές καταστατικές αρχές τῆς γλώσσας. Στὴ μοντέρνα ἐποχὴ ἡ λογοτεχνία εἶναι αὐτὸ πού ἀντισταθμίζει (καὶ ὄχι αὐτὸ πού ἐπικυρώνει) τὴ σημασιακὴ λειτουργία τῆς γλώσσας. Μέσα ἀπὸ τὴ λογοτεχνία τὸ εἶναι τῆς γλώσσας λάμπει πάλι στὰ ὄρια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ — καὶ στὴν καρδιά του —, γιατί μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα τοῦ εἶναι ὅ,τι πιὸ ξένο· ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιο δέκατο ἕκτο αἰῶνα βρίσκεται στὸ κέντρο ἐκείνου πού ἐπικάλυψε. Νά γιατί ὁλοένα καὶ περισσότερο ἡ λογοτεχνία ἐμφανίζεται ὡς ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ σκεφτοῦμε· ἀλλὰ ἐπίσης, καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ὡς ἐκεῖνο πού σὲ καμμιά περίπτωση δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφτοῦμε ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ θεωρία τῆς σημασίας. Δὲν ἔχει σημασία ἂν τὴν ἀναλύουμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ σημαινόμενου (αὐτοῦ πού θέλει νὰ πεῖ, τῶν «ιδεῶν») τῆς, αὐτοῦ πού ὑπόσχεται ἢ αὐτοῦ στὸ ὁποῖο στρατεύεται) ἢ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ σημαίνοντος (μὲ τὴ βοήθεια σχημάτων δανεισμένων ἀπὸ τὴ γλωσσολογία ἢ τὴν ψυχανάλυση) — αὐτὸ εἶναι μόνο ἓνα ἐπεισόδιο. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὴν ἀναζητοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο ὅπου γιὰ τὸν πολιτισμό μας δὲν ἔπαψε ἐδῶ καὶ ἐνάμισυ αἰῶνα νὰ γεννιέται καὶ νὰ τυπώνεται. Παρόμοιοι τρόποι ἀποκρυπτογράφησης προκύπτουν ἀπὸ μιὰν κλασσικὴ κατάσταση τῆς γλώσσας — ἐκείνη πού κυριάρχησε κατὰ τὸν δέκατο ἑβδομο αἰῶνα, ὅταν τὸ βασίλειο τῶν σημείων ἔγινε δυαδικὸ καὶ ἡ σημασία ἀνταντακλάστηκε στὴ μορφή τῆς παράστασης· τότε ἡ λογοτεχνία ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἓνα σημαῖνον καὶ ἓνα σημαινόμενο καὶ ἄξιζε νὰ ἀναλύεται ὡς τέτοια. Μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἓνατο αἰῶνα ἡ λογοτεχνία ξαναφέρει σὲ φῶς τὴ γλώσσα στὸ εἶναι τῆς: ὄχι ὅμως τέτοια πού ἐμφανιζόταν ἀκόμα στὰ τέλη τῆς Ἀναγέννησης. Γιατὶ τώρα δὲν ὑπάρχει πλέον αὐτὴ ἡ πρώτη λαλιά, ἡ ἀπόλυτα ἐναρκτική, ἀπὸ τὴν ὁποῖα θεμελιωνόταν καὶ περιοριζόταν ἡ ἄπειρη κίνηση τοῦ λόγου· στὸ ἐξῆς ἡ γλώσσα θὰ ἀναπτυχθεῖ χωρὶς ἀρχή, χωρὶς τέλος καὶ χωρὶς ὑπόσχεση. Ἡ πορεία μέσα σὲ αὐτὸν τὸν μάταιο καὶ θεμελιώδη χῶρο χαράζει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τὸ κείμενο τῆς λογοτεχνίας.

III. ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

I. ΔΟΝ ΚΙΧΩΤΗΣ

Με τούς έλιγμούς και τις περιστροφές τους οί περιπέτειες τοῦ Δόν Κιχώτη χαράζουν τὸ ὄριο: σὲ αὐτὲς καταλήγουν τὰ ἀρχαῖα παιχνίδια τῆς ὁμοιότητας και τῶν σημείων· σὲ αὐτὲς ἤδη συνάπτονται νέες σχέσεις. Ὁ Δόν Κιχώτης δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ παραλογισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ φιλόλογος προσκυνητής, πού σταματᾷ σὲ ὅλα τὰ σημάδια τῆς προσομοιότητας. Εἶναι ὁ ἥρωας τοῦ Ἰδίου. Δὲν κατορθώνει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ μικρὴ του ἐπαρχία, ἀλλὰ οὔτε και ἀπὸ τὴν οἰκεία πεδιάδα πού ἐκτείνεται γύρω ἀπὸ τὸ Ἀνάλογον. Τὴν διατρέχει συνεχῶς, χωρὶς ποτὲ νὰ διαβεῖ τὰ καθαρὰ σύνορα τῆς διαφορᾶς, οὔτε νὰ φτάσει στὴν καρδιά τῆς ταυτότητας. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος βρίσκεται στὴν ὁμοιότητα τῶν σημείων. Μακρὺ και ἰσχνὸ σχῆμα, σὰν γράμμα, μόλις ξέφυγε κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ χασμουρητὸ τῶν βιβλίων. Ὁλόκληρο τὸ εἶναι του ἀποτελεῖται ἀπὸ γλώσσα, κείμενο, τυπωμένες σελίδες, ἤδη μεταγραμμένη ἱστορία. Εἶναι καμωμένος ἀπὸ διασταυρούμενες λέξεις· εἶναι μιὰ γραφὴ πού πλανᾶται μέσα στὸν κόσμο ἀνάμεσα στὴν ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων. Ὡστόσο ὄχι πέρα γιὰ πέρα: γιὰ τὴν πραγματικότητά του ὡς φτωχοῦ ἰδαλοῦ, μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἱππότης μόνο ἂν ἀκούει ἀπὸ μακριὰ τὴν αἰώνια ἐποποιῖα πού διατυπώνει τὸ Νόμο. Τὸ βιβλίον δὲν εἶναι τόσο ἡ ὑπαρξή του ὅσο τὸ καθῆκον του. Ὁφείλει ἀδιάλειπτα νὰ τὸ συμβουλευέται γιὰ νὰ ξέρεῖ τί νὰ κάνει και τί νὰ πεῖ, και ποιά σημεία νὰ δώσει στὸν ἑαυτὸ του και στοὺς ἄλλους γιὰ νὰ δείξει ὅτι εἶναι κι αὐτὸς τῆς ἴδιας ὑφῆς μετὸ κείμενο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκπορεύτηκε. Τὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα ἔχουν ἅπαξ διὰ παντὸς

προδιαγράφει τὴν περιπέτειά του. Κάθε ἐπεισόδιο, κάθε ἀπόφαση, κάθε ἀνδραγάθημα θὰ εἶναι σημεῖο ὅτι ὁ Δὸν Κιχώτης ὄντως εἶναι ὁμοιος μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα ποὺ ἔχει ξεσηκώσει.

Ἄλλὰ ἂν θέλει νὰ τοὺς μοιάζει, ὀφείλει νὰ τὰ ἀποδείξει, γιατί τὰ (ἀναγνώσιμα) σημεῖα δὲν εἶναι πιά ὅμοια μὲ τὰ (ὄρατὰ) ὄντα. Ὅλα αὐτὰ τὰ γραμμένα κείμενα, ὅλα αὐτὰ τὰ ὑπερβολικὰ μυθιστορήματα δίκαια εἶναι μοναδικά: τίποτα μέσα στὸν κόσμον δὲν ἦταν ποτὲ ὅμοιο μὲ αὐτὰ: ἡ ἄπειρη γλῶσσα τοὺς παραμένει μετέωρη, χωρὶς νὰ ἔρχεται νὰ τὴν πληρώσει ποτὲ καμμιά προσομοιότητα: μποροῦν νὰ τὰ κάψουν ὅλα μαζί, ἡ μορφή τοῦ κόσμου δὲν θὰ ἀλλάξει. Μοιάζοντας μὲ τὰ κείμενα, τῶν ὁποίων εἶναι ὁ μάρτυρας, ὁ ἐκπρόσωπος, τὸ πραγματικὸ ἀνάλογο, ὁ Δὸν Κιχώτης ὀφείλει νὰ προσφέρει τὴν ἀπόδειξη καὶ νὰ προσκομίσει τὸ ἀδιαμφισβήτητον τεκμήριον ὅτι λένε ἀλήθεια, ὅτι ὄντως εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ κόσμου. Αὐτὸν βαραίνει ἡ ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης τοῦ βιβλίου, κι ἐπίσης ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐποποιΐας, ἀλλὰ μὲ ἀντίθετο νόημα: αὐτὴ διηγόταν (ἀξίωνε νὰ διηγηθεῖ) πραγματικὰ ἀνδραγαθήματα, ἀξιωματικὰ ἀντίθετα ὁ Δὸν Κιχώτης ὀφείλει νὰ πληρώσει μὲ πραγματικότητα τὰ στερούμενα περιεχομένου σημεῖα τῆς διήγησης. Ἡ περιπέτειά του θὰ εἶναι μιὰ ἀποκρυπτογράφηση τοῦ κόσμου: μιὰ λεπτόλογη πορεία γιὰ νὰ δείξει πάνω σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς τίς μορφές ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ βιβλία λένε ἀλήθεια. Τὸ ἀνδραγάθημα πρέπει νὰ εἶναι ἀπόδειξη: συνίσταται ὄχι τόσο στὸν πραγματικὸ θρίαμβον — νὰ γιατί κατὰ βάθος ἡ νίκη δὲν ἔχει σημασία —, ἀλλὰ στὴ μεταμόρφωση τῆς πραγματικότητας σὲ σημεῖο. Σὲ σημεῖο ὅτι τὰ σημεῖα τῆς γλώσσας εἶναι ὄντως σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ὁ Δὸν Κιχώτης διαβάσει τὸν κόσμον γιὰ νὰ ἀποδείξει τὰ βιβλία. Καὶ δὲν δίνει στὸν ἑαυτό του ἄλλες ἀποδείξεις ἀπὸ τὸν κατοπτρισμὸ τῶν ὁμοιοτήτων.

Ὅλη του ἡ πορεία εἶναι μιὰ ἀναζήτηση ὁμοιοτήτων: οἱ παραμικρὲς ἀναλογίες ἐκλιπαροῦνται σὰν ὑπνώττοντα σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ τὰ ἀφυπνίσουμε γιὰ νὰ ξαναρχίσουν νὰ μιᾶνε. Τὰ κοπάδια, οἱ ὑπηρέτριες, τὰ πανδοχεῖα ξαναγίνονται ἡ γλῶσσα τῶν βιβλίων στὸν ἀνεπαίσθητον βαθμὸ ποὺ μοιάζουν μὲ τὰ παλάτια, τίς δέσποινες καὶ τοὺς στρατοὺς. Ὅμοιότητα ποὺ πάντα ἐξαπατᾶται καὶ μεταμορ-

φώνει τὴν ἀναζητούμενη ἀπόδειξη σὲ γελοιότητα ἀφήνοντας συνεχῶς κούφια τὴ φωνὴ τῶν βιβλίων. Ἄλλὰ ἡ ἴδια ἡ ἀνομοιότητα ἔχει τὸ μοντέλο τῆς, τὸ ὁποῖο μιμεῖται δουλικά: τὸ βρίσκει στὴν μεταμόρφωση τῶν μάγων. Ἔτσι ὅλες οἱ ἐνδείξεις τῆς ἀνομοιότητος, ὅλα τὰ σημεῖα ποὺ δείχνουν ὅτι τὰ γραμμένα κείμενα δὲ λένε τὴν ἀλήθεια, μοιάζουν μὲ ἐκεῖνο τὸ παιχνίδι τῆς μαγείας ποὺ παρεισάγει δόλια τὴ διαφορὰ μέσα στὸ ἀδιαμφισβήτητο τῆς προσομοιότητος. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ μαγεία εἶχε προβλεφεῖ καὶ περιγραφεῖ μέσα στὰ βιβλία, ἡ ψευδαισθησιακὴ διαφορὰ ποὺ εἰσάγει δὲν θὰ εἶναι παρὰ προσομοιότητα μαγικὴ. Ἄρα ἓνα ἐπιπλέον σημεῖο ὅτι τὰ σημεῖα μοιάζουν ὄντως μὲ τὴν ἀλήθεια.

Ὁ Δὼν Κιχώτης σχηματίζει τὸ ἀρνητικὸ τοῦ κόσμου τῆς Ἀναγέννησης· ἡ γραφὴ ἔπαψε πιά νὰ εἶναι ἡ πρόζα τοῦ κόσμου· οἱ ὁμοιότητες καὶ τὰ σημεῖα κατέλυσαν τὴν παλαιὰ τους συνεννόηση· οἱ προσομοιότητες ἐξαπατοῦν, καταντοῦν ὄραμα καὶ παραλήρημα· τὰ πράγματα ἐμμένουν πεισματικὰ στὴν εἰρωνικὴ τους ταυτότητα: εἶναι πιά μόνον αὐτὸ ποὺ εἶναι· οἱ λέξεις πλανῶνται ἄσκοπα, χωρὶς περιεχόμενο, χωρὶς ὁμοιότητα ποὺ θὰ ἔρθει νὰ τὶς πληρώσει· δὲν σφραγίζουν πλέον τὰ πράγματα· κοιμοῦνται ἀνάμεσα στὰ φύλλα τῶν βιβλίων καὶ στὴ σκόνη. Ἡ μαγεία, ποὺ ἐπέτρεπε τὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ κόσμου ἀνακαλύπτοντας κάτω ἀπὸ τὰ σημεῖα τὶς κρυφές ὁμοιότητες, δὲ χρησιμεύει πιά παρὰ γιὰ νὰ ἐξηγεῖ παραληρηματικὰ τὸ γιατί πάντα ξαστοχοῦν οἱ ἀναλογίες. Ἡ λογιόσῦνη, ποὺ διάβαζε τὴ φύση καὶ τὰ βιβλία σὰν ἓνα μοναδικὸ κείμενο, παραπέμφθηκε στὶς χίμαιρές τῆς: γραμμένα πάνω στὶς κιτριτισμένες σελίδες τῶν τόμων, τὰ σημεῖα τῆς γλώσσας ἔχουν πιά ὡς ἀξία τὴν ἰσχνὴ πλασματικότητα ἐκείνου ποὺ ἀναπαριστάνουν. Ἡ γραφὴ καὶ τὰ πράγματα δὲν μοιάζουν πιά. Ἀνάμεσά τους ὁ Δὼν Κιχώτης πλανιέται ἄσκοπα.

Ἐντούτοις ἡ γλώσσα δὲν κατάντησε στὴν πλήρη ἀνημπόρια. Στὸ ἐξῆς κατέχει νέες δυνάμεις, ποὺ τῆς ἀνήκουν ἀποκλειστικά. Στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Δὼν Κιχώτης συναντᾷ πρόσωπα ποὺ ἔχουν διαβάσει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κειμένου καὶ τὸν ἀναγνωρίζουν, αὐτόν, τὸν πραγματικὸ ἄνθρωπο, ὡς ἥρωα τοῦ βιβλίου. Τὸ κείμενο τοῦ Cervantes ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό του,

βυθίζεται στη δική του πυκνότητα και γίνεται για τὸν ἑαυτό του ἀντικείμενο τῆς ἴδιας του τῆς ἀφήγησης. Τὸ πρῶτο μέρος τῶν περιπετειῶν παίζει μέσα στὸ δεύτερο μέρος τὸν ρόλο πού ἐπωμίζονταν στὴν ἀρχὴ τὰ μυθιστορήματα τῆς ἵπποσύνης. Ὁ Δὸν Κιχώτης ὀφείλει νὰ εἶναι πιστὸς σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο, τὸ ὁποῖο ἔγινε πράγματι ὁ ἴδιος· ὀφείλει νὰ τὸ προστατεύει ἀπὸ τὰ λάθη, ἀπὸ τὶς παραποιήσεις, ἀπὸ τὶς ἀπόκρυφες συνάψεις· ὀφείλει νὰ προσθέσει τὶς λεπτομέρειες πού ἔχουν παραλειφθεῖ· ὀφείλει νὰ διατηρήσει τὴν ἀλήθεια του. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Δὸν Κιχώτης δὲν ἔχει διαβάσει αὐτὸ τὸ βιβλίο, καὶ δὲν χρειάζεται νὰ τὸ διαβάσει γιατί τὸ βιβλίο εἶναι ὁ ἴδιος, μὲ σάρκα καὶ ὄστα. Αὐτὸς πού μὲ τὸ νὰ διαβάσει βιβλία ἔγινε ἓνα περιπλανώμενο σημεῖο μέσα σὲ ἓναν κόσμο πού δὲν τὸν ἀναγνώριζε, νάτον πού, παρὰ τὴ θέλησή του καὶ ἐν ἀγνοία του, ἔγινε ἓνα βιβλίο πού περιέχει τὴν ἀλήθεια, πού δείχνει ἐπακριβῶς ὅ,τι ἔκανε, εἶπε καὶ σκέφτηκε, καὶ ἐπιτέλους ἐπιτρέπεται νὰ τὸν ἀναγνωρίσουμε — τόσο πολὺ μοιάζει μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα, τῶν ὁποίων τὸ ἀνεξάλειπτο ἔχνος ἄφησε πίσω του. Ἀνάμεσα στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο μέρος τοῦ μυθιστορήματος, στὸ μεσοδιάστημα τῶν δύο τόμων, καὶ χάρις στὴ δύναμή τους καὶ μόνο, ὁ Δὸν Κιχώτης κέρδισε τὴν πραγματικότητά του. Πραγματικότητα πού τὴν ὀφείλει ἀποκλειστικὰ στὴ γλώσσα καὶ πού παραμένει ἐξ ὀλοκλήρου ἐσωτερικὴ στὶς λέξεις. Ἡ ἀλήθεια τοῦ Δὸν Κιχώτη δὲ βρίσκεται στὴ σχέση τῶν λέξεων μὲ τὸν κόσμο, ἀλλὰ στὴν ἰσχνὴ καὶ σταθερὴ σχέση πού τὰ ρηματικὰ σημάδια ὑφαίνουν ἀπὸ μόνονα τους μὲ τὸν ἑαυτό τους. Ἡ διαψευσμένη πλασματικότητά τῶν ἐποποιῶν ἔγινε ἡ ἀναπαραστατικὴ δύναμη τῆς γλώσσας. Οἱ λέξεις ἔρχονται νὰ ξανακλειστοῦν στὴ φύση τους ὡς σημείων.

Ὁ Δὸν Κιχώτης εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ μοντέρνα ἔργα ἐπειδὴ στὶς σελίδες του βλέπουμε τὴν ὠμὴ λογικὴ τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν νὰ ἐμπαίζεται ἀτελεύτητα ἀπὸ τὰ σημεῖα καὶ τὶς προσομοιότητες· ἐπειδὴ στὶς σελίδες του ἡ γλώσσα διαρρηγνύει τὴν παλαιὰ τῆς συγγένεια μὲ τὰ πράγματα, γιὰ νὰ μπεῖ σὲ αὐτὴ τὴν μοναχικὴ κυριαρχία ἀπ' ὅπου δὲν θὰ ἐπανεμφανιστεῖ, μέσα στὴν τραχειὰ ὑφὴ τῆς, παρὰ ὡς λογοτεχνία· ἐπειδὴ στὶς σελίδες του ἡ ὁμοιότητα φτάνει στὴν ἡλικία τοῦ παραλογισμοῦ καὶ τῆς φαντα-

σίας. Ἀφότου ἀποσυνδέθηκε ἡ προσομοιότητα ἀπὸ τὰ σημεῖα,μποροῦν νὰ συγκροτηθοῦν δύο ἐμπειρίες καὶ συνάμα νὰ ἐμφανιστοῦν ἀντιμέτωπα δύο πρόσωπα. Ὁ τρελός, ἐννοούμενος ὄχι ὡς ἀσθενής, ἀλλὰ ὡς συγκροτημένη καὶ διατηρούμενη ἀπόκλιση, ὡς ἀπαραίτητη πολιτισμικὴ λειτουργία, ἔγινε μέσα στὴ δυτικὴ ἐμπειρία ὁ ἄνθρωπος τῶν πρωτόγονων ὁμοιοτήτων. Αὐτὸ τὸ πρόσωπο, ἔτσι ὅπως σχηματίστηκε μέσα στὰ μυθιστορήματα καὶ τὸ θέατρο τῆς ἐποχῆς μπαρόκ, καὶ ἔτσι ὅπως θεσμοποιήθηκε λίγο-λίγο μέχρι τὴν ψυχιατρικὴ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀλλοτριώθηκε μέσα στὴν ἀναλογία. Εἶναι ὁ ἀνώμαλος παίκτης τοῦ Ἰδίου καὶ τοῦ Ἄλλου. Βλέπει τὰ πράγματα τέτοια ποὺ δὲν εἶναι καὶ μπερδεύει τοὺς ἀνθρώπους· ἀγνοεῖ τοὺς φίλους του καὶ ἀναγνωρίζει τοὺς ξένους· νομίζει ὅτι ξεμασκαρεύει, ἐνῶ βάζει μιὰ μάσκα. Ἀντιστρέφει ὅλες τὶς ἀξίες καὶ τὶς ἀναλογίες, γιατί κάθε στιγμὴ πιστεύει ὅτι ἀποκρυπτογραφεῖ σημεῖα: γι' αὐτὸν τὰ δῆθεν χρυσοῦφानτα φορέματα κάνουν τὸν βασιλιά. Μέσα στὴν πολιτισμικὴ ἀντίληψη ποὺ ἴσχυε γιὰ τὸν τρελὸ μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα, εἶναι ὁ Διαφορετικὸς στὸ μέτρο ποὺ δὲν γνωρίζει τὴ Διαφορὰ· παντοῦ βλέπει ὁμοιότητες καὶ σημεῖα ὁμοιότητας· γι' αὐτὸν ὅλα τὰ σημεῖα μοιάζουν καὶ ὅλες οἱ ὁμοιότητες ἰσχύουν ὡς σημεῖα. Στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ πολιτισμικοῦ πεδίου, ἀλλὰ πολὺ κοντινὸς του λόγῳ συμμετρίας, ὁ ποιητὴς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ, κάτω ἀπὸ ὅσες διαφορὲς ὀνομάζονται καὶ προβλέπονται καθημερινά, ξαναβρίσκει τὶς διαφυγοῦσες συγγένειες τῶν πραγμάτων, τὶς κατεσπαρμένες προσομοιοτήτές τους. Κάτω ἀπὸ τὰ ἀποκαταστημένα σημεῖα καὶ στὸ πείσμα τους ἀφουγκράζεται ἕναν ἄλλο λόγο, βαθύτερο, ποὺ θυμίζει τὸν καιρὸ κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ λέξεις σπινθήριζαν μέσα στὴν οἰκουμένη ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων: ἡ Κυριαρχία τοῦ Ἰδίου, τόσο δύσκολη στὴν ἔκφρασή της, ἐξαλείφει μέσα στὴ γλῶσσα της τὴ διάκριση τῶν σημείων.

Χωρὶς ἀμφιβολία ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέει ἡ γειτνίαση τῆς ποίησης καὶ τῆς τρέλας μέσα στὸν μοντέρνο δυτικὸ πολιτισμὸ. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται πλέον γιὰ τὸ παμπάλαιο πλατωνικὸ θέμα τοῦ ἐμπνευσμένου παραληρήματος. Εἶναι τὸ σημάδι μιᾶς νέας ἐμπειρίας τῆς γλώσσας καὶ τῶν σημείων. Μέσα στὰ περιθώρια μιᾶς γνώσης ποὺ χωρί-

ζει τὰ ὄντα, τὰ σημεῖα καὶ τὶς προσομοιότητες, ὁ τρελός, λές γιὰ νὰ περιορίσει τὴ δύναμή του, ἐξασφαλίζει τὴ λειτουργία τοῦ ὁμοσημαντισμοῦ: συγκεντρώνει ὅλα τὰ σημεῖα, καὶ τὰ πληροῖ μὲ μιὰν ὁμοιότητα ποὺ δὲν παύει νὰ πολλαπλασιάζεται. Ὁ ποιητὴς ἐξασφαλίζει τὴν ἀντίθετη λειτουργία: κρατᾷ τὸ ρόλο τῆς ἀλληγορίας· κάτω ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν σημείων καὶ κάτω ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῶν ξεκάθαρων διακρίσεων τους, ἀφουγκράζεται τὴν «ἄλλη γλώσσα» τῆς ὁμοιότητας ποὺ δὲν ἔχει λέξεις καὶ φωνές. Ὁ ποιητὴς φέρνει τὴν προσομοιότητα μέχρι τὰ σημεῖα ποὺ τὴν κατονομάζουν, ὁ τρελός φορτίζει ὅλα τὰ σημεῖα μιᾶς ὁμοιότητας ποὺ στὸ τέλος τὰ ἐξαφανίζει. Ἔτσι καὶ οἱ δύο, στὴν ἐξωτερικὴ ἀκρόρεια τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ πολὺ κοντὰ στοὺς οὐσιώδεις διαμερισμούς του, ἔχουν αὐτὴ τὴν «ὀριακὴ» κατάσταση — περιθωριακὴ στάση καὶ βαθύτατα ἀρχαϊκὴ σιλουέτα — ὅπου τὰ λόγια τους βρίσκουν ἀκατάπαυστα τὴ δύναμη τῆς παραδοξότητάς τους καὶ τὴν πηγὴ τῆς ἀμφισβήτησής τους. Ἀνάμεσά τους χάσκει ἀνοιχτὸ τὸ πεδίο μιᾶς γνώσης ὅπου, μὲ μιὰ οὐσιώδη ρήξη μέσα στὸν δυτικὸ κόσμο, δὲν θὰ γίνεи πιά λόγος γιὰ προσομοιότητες, ἀλλὰ γιὰ ταυτότητες καὶ γιὰ διαφορές.

II. Η ΤΑΞΗ

Ἡ καταστατικὴ θέση τῶν ἀσυνχειῶν δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ πιστοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἱστορία γενικᾶ. Καὶ ἀναμφίβολα αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς σκέψης. Θέλουμε τάχα νὰ κάνουμε ἓνα χωρισμὸ; Πιθανῶς κάθε ὄριο εἶναι μιὰ αὐθαίρετη τομὴ μέσα σὲ ἓνα ἀπροσδιόριστο κινητὸ σύνολο. Θέλουμε νὰ τεμαχίσουμε μιὰ περίοδο; Ἔχουμε ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ κάνουμε σὲ δύο σημεῖα τοῦ χρόνου συμμετρικὲς ρήξεις, γιὰ νὰ φανερώσουμε ἀνάμεσά τους ἓνα διαρκὲς καὶ ἐνωτικὸ σύστημα; Ποῦ θὰ ὀφειλόταν ἡ συγκροτησὴ του, ποῦ θὰ ὀφειλόταν συνακόλουθα ἡ ἐξαφάνιση καὶ ἡ τάλαντευσή του; Σὲ ποιά ἀρχὴ θὰ μπορούσε νὰ ὑπακούσει ἡ ὑπαρξὴ καὶ συνάμα ἡ ἐξαφάνισή του; Ἄν ἔχει μέσα του τὴν ἀρχὴ τῆς συνοχῆς του, τότε ἀπὸ ποῦ μπορεῖ νὰ ἔρθει τὸ ξένο στοιχεῖο ποὺ μπορεῖ

νά τὸ ἀπορρίψει; Πῶς μιὰ σκέψη μπορεῖ νὰ φύγει λαθραῖα ἀπὸ κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της; Γενικὰ τί πάει νὰ πεῖ: δὲν μπορῶ νὰ σκεφτῶ πιά μιὰ σκέψη; Τί πάει νὰ πεῖ: ἐγκαινιάζω μιὰ νέα σκέψη;

Ἡ ἀσυνέχεια — τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνίοτε μέσα σὲ μερικὰ χρόνια ἓνας πολιτισμὸς παύει νὰ σκέφτεται μὲ τὸν τρόπο πὺ σκεφτόταν μέχρι τότε, καὶ καταγίνεται νὰ σκέφτεται κάτι ἄλλο καὶ μὲ ἄλλο τρόπο — ἀνοίγεται ἀναμφίβολα ἀπὸ μιὰν ἔξωθεν διάβρωση, στὸ χῶρο πὺ γιὰ τὴ σκέψη βρίσκεται ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅπου ὁμως αὐτὴ δὲν ἔπαψε νὰ σκέφτεται ἐξ ὑπαρχῆς. Ὅριακὰ τὸ πρόβλημα πὺ τίθεται ἀφορᾷ τις σχέσεις τῆς σκέψης μὲ τὸν πολιτισμὸ: πῶς συμβαίνει καὶ ἡ σκέψη εἶχε ἓναν τόπο μέσα στὸ χῶρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὸν θεωροῦσε ὡς καταγωγή της, καὶ ὁμως δὲν παύει νὰ ἀρχίζει, τόσο στὸ ἓνα ὅσο καὶ στὸ ἄλλο σημεῖο, πάντα ἀπὸ τὴν ἀρχή; Ἴσως ὁμως νὰ μὴν ἦρθε ἀκόμα ἡ ὥρα νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα: πρέπει πιθανότατα νὰ περιμένουμε ὡσότου ἡ ἀρχαιολογία τῆς σκέψης νὰ βεβαιωθεῖ περισσότερο, νὰ κατακτήσει καλύτερα τὸ μέτρο ἐκείνου πὺ μπορεῖ νὰ περιγράψει ἄμεσα καὶ θετικά, νὰ καθορίσει τὰ ἐνικὰ συστήματα καὶ τις ἐσωτερικὲς ἀλληλουχίες ὅπου ἀπευθύνεται, γιὰ νὰ ἀναλάβουμε νὰ περιπλεύσουμε τὴ σκέψη καὶ νὰ τὴν ἐλέγξουμε πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀπ' ὅπου διαφεύγει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της. Ἄς περιοριστοῦμε λοιπὸν γιὰ τὴν ὥρα νὰ δοῦμε τις ἀσυνέχειες αὐτὲς μέσα στὴν προφανὴ καὶ συνάμα σκοτεινὴ ἐμπειρικὴ τάξη, ὅπου δίνονται.

Στις ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, κατὰ τὴν περίοδο πὺ δίκαια ἢ ἄδικα ἀποκάλεσαν μαπαρόκ, ἡ σκέψη παύει νὰ κινεῖται μέσα στὸ στοιχεῖο τῆς ὁμοιότητας. Ἡ προσομοιότητα δὲν εἶναι πλέον ἡ μορφή τῆς γνώσης, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀφορμὴ τοῦ λάθους, ὁ κίνδυνος στὸν ὁποῖο ἐκτιθέμεθα ὅταν δὲν ἐξετάζουμε τὸν θαμπὸ χῶρο τῶν συγχύσεων. «Εἶναι συχνὴ συνήθεια», λέει ὁ Descartes στὶς πρῶτες ἀράδες τῶν *Regulae*, «ὅταν ἀνακαλύπτουμε κάποιες ὁμοιότητες ἀνάμεσα σὲ δύο πράγματα νὰ ἀποδίδουμε τόσο στὸ ἓνα ὅσο καὶ στὸ ἄλλο, ἀκόμα καὶ στὰ σημεῖα ὅπου ὄντως διαφέρουν, ἐκεῖνο πὺ ἐπαληθεύσαμε μόνο γιὰ τὸ ἓνα». ¹ Ἡ ἐποχὴ τοῦ ὁμοίου

1. Descartes, *Oeuvres philosophiques*, Paris, 1963, τόμ. I, σ. 77.

τείνει νὰ κλειστεῖ στὸν ἑαυτὸ της. Πίσω της ἀφήνει μόνο παιχνίδια. Παιχνίδια ποὺ ἡ γοητεία τους αὐξάνει λόγω τῆς νέας συγγένειας τῆς ὁμοιότητας μὲ τὴν ψευδαίσθηση· παντοῦ διαφαίνονται οἱ χίμαιρες τῆς προσομοιότητος, ξέρουμε ὅμως ὅτι εἶναι μόνο χίμαιρες· εἶναι ὁ προνομιούχος καιρὸς τῆς ὀφθαλμαπάτης, τῆς κωμικῆς ψευδαίσθησης, τοῦ θεάτρου ποὺ ἀναδιπλασιάζεται καὶ παρουσιάζει ἕνα θέατρο, τοῦ quiproquo, τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ὀραμάτων· εἶναι ὁ καιρὸς τῶν ἀπατηλῶν αἰσθήσεων· εἶναι ὁ καιρὸς ποὺ οἱ μεταφορές, οἱ συγκρίσεις καὶ οἱ ἀλληγορίες καθορίζουν τὸν ποιητικὸ χῶρο τῆς γλώσσας. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ γνώση τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ἀφήνει τὴν παραμορφωμένη ἀνάμνηση μιᾶς μεικτῆς καὶ ἄτακτης γνώσης, ὅπου ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμουμποροῦσαν νὰ πλησιάσουν τυχαῖα μὲ τὶς ἐμπειρίες, τὶς παραδόσεις ἢ τὶς εὐπιστίες. Στὸ ἐξῆς τὰ ὁμορφα αὐστηρὰ καὶ καταναγκαστικὰ σχήματα τῆς προσομοιότητος θὰ ξεχαστοῦν. Καὶ τὰ σημεῖα ποὺ τὶς ὑποδήλωναν θὰ θεωρηθοῦν ὀνειροπολήσεις καὶ γοητεῖες μιᾶς γνώσης ποὺ ἀκόμα δὲν ἔγινε ὀρθολογική.

Ἦδη στὸν Bacon βρίσκουμε μιὰν κριτικὴ τῆς ὁμοιότητος. Μιὰν ἐμπειρικὴ κριτικὴ, ποὺ δὲν ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τάξης καὶ ἰσότητος ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ἀλλὰ τοὺς πνευματικὸς τύπους καὶ τὶς ψευδαισθησιακὲς μορφές, στὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν. Πρόκειται γιὰ μιὰ διδασκαλία τοῦ quiproquo. Ὁ Bacon δὲν ἐξαιλεῖ τὶς προσομοιότητες μὲ τὴν προφάνεια καὶ τοὺς κανόνες της. Τὶς δείχνει νὰ σπινθηρίζουν μπροστὰ στὰ μάτια μας, νὰ χάνονται ὅταν πλησιάζουμε καὶ νὰ ἀνασυγκροτοῦνται στὴ στιγμή λίγο πιὸ κάτω. Εἶναι εἰδῶλα. Τὰ εἰδῶλα τοῦ σπηλαίου καὶ ἐκεῖνα τοῦ θεάτρου μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε ὅτι τὰ πράγματα μοιάζουν μὲ ὅ,τι μάθαμε καὶ μὲ τὶς θεωρίες ποὺ μᾶς διαμόρφωσαν· ἀλλὰ εἰδῶλα μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε ὅτι τὰ πράγματα μοιάζουν μεταξύ τους. «Ἐκ φύσεως τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἔχει τὴν ἔφεση νὰ ὑποθέτει ὅτι μέσα στὰ πράγματα ὑπάρχει περισσότερη τάξη καὶ ὁμοιότητα ἀπ' ὅση βρίσκει· καὶ ἐνῶ ἡ φύση εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἐξαιρέσεις καὶ διαφορές, τὸ πνεῦμα βλέπει παντοῦ ἄρμονία, συμφωνία καὶ προσομοιότητα. Ἐξ οὗ καὶ ἡ πλασματικὴ ἄποψη ὅτι ὅλα τὰ οὐράνια σώματα κινούμενα διαγράφουν τέλειους κύκλους»: αὐτὰ εἶναι τὰ εἰδῶλα τῆς φυλῆς,

αυθόρμητα πλάσματα τοῦ πνεύματος. Σὲ αὐτὰ προστίθενται — ὡς ἀποτελέσματα καὶ ἐνίοτε ὡς αἰτίες — οἱ γλωσσικὲς συγχύσεις: ἓνα ὄνομα ἐφαρμόζεται ἀδιαφόρετα σὲ πράγματα ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια φύση. Εἶναι τὰ εἰδῶλα τῆς ἀγορᾶς.¹ Μόνο ἡ πνευματικὴ σωφροσύνη μπορεῖ νὰ τὰ διαλύσει, ἂν ἀποφύγει τὴ φυσικὴ τῆς βιασύνης καὶ ἐπιπολαιότητά καὶ καταστεῖ «διεισδυτικὴ», ὥστε νὰ μπορέσει ἐπιτέλους νὰ ἀντιληφθεῖ τίς διαφορὲς ποὺ προσιδιάζουν στὴ φύση.

Ἡ καρτεσιανὴ κριτικὴ τῆς ὁμοιότητάς εἶναι ἄλλου τύπου. Δὲν ἔχουμε πλέον νὰ κάνουμε μὲ τὴ σκέψη τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ποὺ ἀνησυχοῦσε μπροστὰ στὸν ἑαυτό τῆς καὶ ἄρχιζε νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τίς πιὸ οἰκειῆς μορφές τῆς· εἶναι ἡ κλασσικὴ σκέψη ποὺ ἀποκλείει τὴν ὁμοιότητα ὡς θεμελιώδη ἐμπειρία καὶ πρωταρχικὴ μορφή τῆς γνώσης, καταγγέλλοντάς τὴν ὡς συγκεχυμένο κράμα ποὺ πρέπει νὰ τὸ ἀναλύσουμε μὲ ὄρους ταυτότητας καὶ διαφορῶν, μέτρου καὶ τάξης. Ἄν ὁ Descartes ἀπορρίπτει τὴν ὁμοιότητα, δὲν τὸ κάνει ἀποκλείοντάς ἀπὸ τὴν ὀρθολογικὴ σκέψη τὴν πράξη τῆς σύγκρισης, οὔτε γυρεύοντας νὰ τὴν περιορίσει, ἀλλὰ ἀντίθετα καθολικοποιώντας τὴν καὶ δίνοντάς τῆς ἔτσι τὴν πιὸ καθαρὴ τῆς μορφή. Πράγματι, μὲ τὴ σύγκριση ξαναβρίσκουμε «τὴ μορφή, τὴν ἔκταση, τὴν κίνηση καὶ ἄλλες ὁμοιότητες» — δηλαδή τίς ἀπλὲς φύσεις — σὲ ὅλα τὰ ὑποκείμενα ὅπου αὐτὲς μπορεῖ νὰ παρουσιάσονται. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ μιὰν ἀπαγωγὴ τοῦ τύπου «κάθε Α εἶναι Β, κάθε Β εἶναι Γ, ἄρα κάθε Α εἶναι Γ», εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ πνεῦμα «συγκρίνει τὸν ἀναζητούμενο ὄρο μὲ τὸν δοσμένο ὄρο, ἦτοι τὸ Α καὶ τὸ Γ, ὑπὸ τὴν ἔποψη ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι Β». Κατὰ συνέπεια, ἂν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴν ἐποπτεία ἐνὸς μεμονωμένου πράγματος, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι κάθε γνώση «ἀποκτᾶται μὲ τὴ σύγκριση δύο ἢ περισσότερων πραγμάτων μεταξύ τους».² Ἀληθινὴ γνώση ἀποκτοῦμε μόνο μέσω τῆς ἐποπτείας, τουτέστι μὲ ἓνα ἐνικὸ ἐνέργημα τῆς καθαρῆς καὶ προσεχτικῆς διάνοιας καὶ

1. F. Bacon, *Novum Organum*, γαλλ. μτφ. Paris, 1847, βιβλ. I, σ. 111 καὶ 119, § 45 καὶ 55.

2. Descartes, *Regulae*, XIV, σ. 168.

μὲ τὴν ἀπαγωγή, πού συνδέει μεταξύ τους τὶς προφάνειες. Ἡ σύγκριση, πού εἶναι ἀπαραίτητη σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς γνώσεις καὶ ἐξ ὀρισμοῦ δὲν εἶναι μεμονωμένη προφάνεια οὔτε ἀπαγωγή, πῶς μπορεῖ τάχα νὰ ἐπιτρέψει μιὰν ἀληθινὴ σκέψη; «Ὅλη σχεδὸν ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου συνίσταται ἀναμφίβολα στὸ νὰ καταστήσει αὐτὴ τὴν πράξη δυνατὴ».¹

Δύο καὶ μόνο δύο εἶναι οἱ μορφές τῆς σύγκρισης: ἡ σύγκριση τοῦ μέτρου καὶ ἡ σύγκριση τῆς τάξης. Μποροῦμε νὰ καταμετρήσουμε μεγέθη καὶ πολλαπλότητες, δηλαδὴ συνεχῆ ἢ ἀσυνεχῆ μεγέθη· ἀλλὰ, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἡ πράξη τῆς μέτρησης προϋποθέτει ὅτι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μέτρηση πού βαίνει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ὁλότητα, θεωροῦμε ἀρχικὰ τὸ ὅλο, καὶ μετὰ τὸ διαιροῦμε σὲ μέρη. Αὐτὴ ἡ διαίρεση καταλήγει σὲ μονάδες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ μὲν εἶναι συμβατικὲς ἢ «δάνειες» (γιὰ τὰ συνεχῆ μεγέθη) καὶ οἱ ἄλλες (γιὰ τὶς ἀσυνεχεῖς πολλαπλότητες ἢ μεγέθη) εἶναι οἱ μονάδες τῆς ἀριθμητικῆς. Γιὰ νὰ συγκρίνουμε δύο μεγέθη ἢ δύο πολλαπλότητες ἀπαιτεῖται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐφαρμογὴ μιᾶς κοινῆς μονάδας στὴν ἀνάλυση καὶ τῶν δύο. Ἔτσι ἡ σύγκριση πού ἐπιτελεῖται ἀπὸ τὴ μέτρηση ἀνάγεται, σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, στὶς ἀριθμητικὲς σχέσεις τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀνισότητος. Ἡ μέτρηση ἐπιτρέπει νὰ ἀναλύσουμε τὸ ὅμοιο μὲ βάση τὴν μετρήσιμη μορφή τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς.²

Ὅσο γιὰ τὴν τάξη, αὐτὴ καθιδρύεται χωρὶς ἀναφορὰ σὲ μιὰν ἐξωτερικὴ μονάδα: «Πράγματι ἀναγνωρίζω ποιά εἶναι ἡ τάξη ἀνάμεσα στὸ Α καὶ στὸ Β χωρὶς νὰ λάβω ὑπόψη μου τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο ἀκραίους ὄρους»· δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε τὴν τάξη τῶν πραγμάτων «μεμονωμένα στὴ φύση τους», ἀλλὰ ἀνακαλύπτοντας τὴν πιὸ ἀπλὴ τάξη, κατόπιν τὴν πλησιέστερη, ὥστε ξεκινώντας ἀπὸ δῶ νὰ μπορέσουμε νὰ προσπελάσουμε ἀναγκαῖα τὰ πιὸ περίπλοκα πράγματα. Ἐνῶ ἡ σύγκριση διὰ τῆς μετρήσεως ἀπαιτοῦσε ἀρχικὰ μιὰ διαίρεση, καὶ κατόπιν τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς κοινῆς μονάδας, ἐδῶ σύγκριση καὶ διάταξη εἶναι τὸ αὐτό: ἡ σύγ-

1. *Ibid.*, XIV, σ. 168.

2. *Ibid.*, σ. 182.

κριση δια τῆς τάξεως εἶναι μιὰ ἀπλή πράξη πού ἐπιτρέπει νὰ περάσομε ἀπὸ ἕναν ὅρο σὲ ἕναν ἄλλο, κατόπιν σὲ ἕναν τρίτο κτλ., μὲ μὴν «ἀπόλυτα ἀδιάλειπτη» κίνηση.¹ Ἔτσι ἀποκαθίστανται σειρές, ὅπου ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι μιὰ φύση, τῆς ὁποίας τὴν ἐποπτεία μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἄλλη, καὶ ὅπου οἱ ἄλλοι ὅροι ἔχουν ἀποκατασταθεῖ σύμφωνα μὲ αὐξουσες διαφορές.

Αὐτοὶ εἶναι λοιπὸν οἱ δύο τύποι σύγκρισης: ὁ ἕνας ἀναλύει σὲ μονάδες γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει σχέσεις ἰσότητας καὶ ἀνισότη-
 τας· ὁ ἄλλος ἐπισημαίνει στοιχεῖα, τὰ πιὸ ἀπλά πού μποροῦμε νὰ βροῦμε, καὶ διατάσσει τὶς διαφορὲς σύμφωνα μὲ τοὺς κατὰ τὸ δυνατὸν πιὸ ἀσθενεῖς βαθμούς. Μποροῦμε λοιπὸν μὲ τὸ μέτρο τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν πολλαπλοτήτων νὰ φτάσουμε στὴν ἀποκατάσταση μιᾶς τάξης· οἱ ἀξίες τῆς ἀριθμητικῆς μποροῦν πάντα νὰ διαταχθοῦν σύμφωνα μὲ μιὰ σειρά: συνεπῶς ἡ πολλαπλότητα τῶν μονάδων μπορεῖ «νὰ διαταχθεῖ σύμφωνα μὲ μιὰ τάξη, ὥστε ἡ δυσκολία, πού ἀναφερόταν στὴ γνώση τοῦ μέτρου, νὰ ἐξαρτᾶται τελικὰ μόνο ἀπὸ τὴ θεώρηση τῆς τάξης».² Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς συνίστανται ἡ μέθοδος καὶ ἡ «πρόοδος» τῆς: στὴν ἀναγωγή κάθε μέτρησης (κάθε καθορισμοῦ μέσω τῆς ἰσότητας, καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἰσότητας) σὲ μιὰ σειρά πού ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἀπλό κάνει τὶς διαφορὲς νὰ φαίνονται ὡς βαθμοὶ περιπλοκότητας. Τὸ ὅμοιο, ἀφοῦ ἀναλυθεῖ μὲ βάση τὴν μονάδα καὶ τὶς σχέσεις ἰσότητας καὶ ἀνισότητας, ἀναλύεται σύμφωνα μὲ τὴν προφανῆ ταυτότητα καὶ τὶς διαφορὲς: διαφορὲς πού μποροῦν νὰ νοηθοῦν μέσα στὴν τάξη τῶν συμπερασμῶν. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ γενικευμένη τάξη ἢ σύγκριση ἀποκαθίσταται μόνο σύμφωνα μὲ τὴν ἀλληλουχία μέσα στὴ γνώση· ὁ ἀπόλυτος χαρακτήρας, τὸν ὁποῖο ἀναγνωρίζουμε στὸ ἀπλό, δὲν ἀφορᾶ τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν τρόπο πού μπορεῖ νὰ γίνουν γνωστά. Ἔτσι ἕνα πράγμα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτο ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἄποψη καὶ σχετικὸ ἀπὸ ἄλλες·³ ἡ τάξη μπορεῖ νὰ εἶναι ἀναγκαία καὶ φυσικὴ (σὲ σχέση μὲ τὴ σκέψη) καὶ συνάμα αὐθαίρετη

1. *Ibid.*, VI, σ. 102· VII, σ. 109.

2. *Ibid.*, XIV, σ. 182.

3. *Ibid.* VI, σ. 103.

(σὲ σχέσηη μὲ τὰ πράγματα), ἐπειδὴ ἓνα πρᾶγμα, ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπον ποῦ τὸ θεωροῦμε, μπορεῖ νὰ εἶναι τοποθετημένο σὲ αὐτὸ ἢ τὸ ἄλλο σημεῖο τῆς τάξης.

Ἄλλα αὐτὰ εἶχαν μεγάλα ἐπακόλουθα στὴ δυτικὴ σκέψη. Τὸ ὅμοιο, ποῦ γιὰ πολὺ καιρὸ ἦταν θεμελιώδης κατηγορία τῆς γνώσης — μορφή καὶ συνάμα περιεχόμενο τῆς γνώσης —, ἐξαρθρώνεται μέσα σὲ μιὰν ἀνάλυση καμωμένη μὲ ὄρους ταυτότητας καὶ διαφορᾶς· ἐπιπλέον, εἴτε ἔμμεσα μὲ τὸ ἐνδιάμεσο τοῦ μέτρου, εἴτε ἄμεσα καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἡ σύγκριση ἔχει συσχετισθεῖ μὲ τὴν τάξη· ἐν τέλει ἡ σύγκριση δὲν ἔχει πλέον ὡς ρόλο νὰ ἀποκαλύπτει τὴν διευθέτησιν τοῦ κόσμου· ἐπιτελεῖται σύμφωνα μὲ τὴν τάξιν τῆς σκέψης καὶ βαίνοντας φυσιολογικὰ ἀπὸ τὸ ἀπλὸ στὸ περίπλοκο. Ἔτσι, ὅλη ἡ ἐπιστήμη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ παρουσιάζεται τροποποιημένη στίς θεμελιώδεις τῆς διαθέσεις. Καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἐμπειρικὸ πεδίο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ἔβλεπε νὰ συνάπτονται οἱ συγγένειες, οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ συνάψεις καὶ ὅπου ἀτέρμονα ἀλληλοδιασταυρώνονταν ἡ γλῶσσα καὶ τὰ πράγματα — ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο πεδίο θὰ προσλάβει μιὰ νέα διαμόρφωσιν. Ἄν θέλουμε, μποροῦμε θαυμάσια νὰ τῆς δώσουμε τὸ ὄνομα τοῦ «ὀρθολογισμοῦ»: ἂν στὸ νοῦ μας ἔχουμε μόνο ἔτοιμες ἔννοιες μποροῦμε θαυμάσια νὰ ποῦμε ὅτι κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα σημειώνεται ἡ ἐξαφάνισιν τῶν παλαιῶν δεισιδαιμόνων ἢ μαγικῶν πεποιθήσεων καὶ ἡ εἴσοδος, ἐπιτέλους, τῆς φύσης στὴν ἐπιστημονικὴν τάξιν. Ἄλλὰ ἐκεῖνο ποῦ πρέπει νὰ συλλάβουμε καὶ νὰ δοκιμάσουμε νὰ ἀνασυγκροτήσουμε, εἶναι οἱ τροποποιήσεις ποῦ ἀλλοίωσαν τὴν ἴδιαν τὴν γνώσιν, πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἀρχαῖκὸ ἐπίπεδο ποῦ καθιστᾶ δυνατὰ τίς γνώσεις καὶ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς ἐκείνου ποῦ πρέπει νὰ γνωριστεῖ.

Αὐτὲς οἱ τροποποιήσεις μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Ἀρχικὰ, ὑποκατάστασιν τῆς ἀναλογικῆς ἱεραρχίας μὲ τὴν ἀνάλυσιν· κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα δέχονταν ἀρχικὰ τὸ καθολικὸ σύστημα τῶν ἀντιστοιχιῶν (τῆ γῆ καὶ τὸν ἥλιον, τοὺς πλανῆτες καὶ τὸ πρόσωπον, τὸν μικρόκοσμον καὶ τὸν μακρόκοσμον) καὶ κάθε μεμονωμένη προσομοίωσις ἐρχόταν νὰ στεγαστεῖ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν συνολικὴν σχέσηιν· στὸ ἐξῆς κάθε ὁμοιότητα θὰ ὑποβλη-

θεῖ στή δοκιμασία τῆς σύγκρισης, δηλαδή θὰ γίνει δεχτὴ μόνο ὅταν βρεθεῖ, μετὴν μέτρηση, ἢ κοινὴ μονάδα, ἢ ριζικότερα, μετὴν τάξη, ἢ ταυτότητα καὶ ἢ σειρά τῶν διαφορῶν. Ἐπιπλέον τὸ παιχνίδι τῶν προσομοιοτήτων ἦταν ἄλλοτε ἄπειρο· ἦταν πάντα δυνατὸ νὰ ἀνακαλύψουμε νέες, καὶ ὁ μόνος περιορισμὸς ἐρχόταν ἀπὸ τὴν διάταξη τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τὴν περατότητα ἑνὸς κόσμου συσφιγμένου ἀνάμεσα στὸν μακρόκοσμο καὶ τὸν μικρόκοσμο. Τώρα θὰ καταστεῖ δυνατὴ μιὰ πλήρης ἀπαρίθμηση: εἴτε μετὴν μορφή μιᾶς διεξοδικῆς καταγραφῆς ὅλων τῶν στοιχείων ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἐξετάζομενο σύνολο· εἴτε μετὴν μορφή μιᾶς κατηγοριοποίησης ποὺ ἀρθρώνει τὸν μελετώμενο τομέα στὴν ὁλότητά του· εἴτε τέλος μετὴν μορφή μιᾶς ἀνάλυσης ὀρισμένου ἀριθμοῦ σημείων, σὲ ἐπαρκῆ ἀριθμὸ, ποὺ θὰ ληφθοῦν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς σειρᾶς. Συνεπῶς ἡ σύγκριση μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει μιὰ τέλεια βεβαιότητα: ὄντας πάντα ἀνολοκλήρωτο καὶ πάντα ἀνοιχτὸ σὲ νέα ἐνδεχόμενα, τὸ παλαιὸ σύστημα τῶν προσομοιοτήτων θὰ μπορούσε κάλλιστα, μέσω διαδοχικῶν ἐπιβεβαιώσεων, νὰ γίνει ὁλοένα καὶ περισσότερο πιθανό· ποτε δὲν ἦταν βέβαιο. Ἡ πλήρης ἀπαρίθμηση καὶ ἡ δυνατότητα νὰ ὀρίσουμε σὲ κάθε σημεῖο τὸ ἀναγκαῖο πέρασμα στὸ ἀκόλουθο, ἐπιτρέπει μιὰν ἀπόλυτα ἀκριβῆ γνώση τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν: «μόνο ἡ ἀπαρίθμηση μπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει, ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ ζήτημα ποὺ ἐξετάζουμε, νὰ ἐκφράσουμε μιὰν ἀληθινὴ καὶ ἀκριβῆ κρίση».¹ Ἡ δραστηριότητα τοῦ πνεύματος — κι αὐτὸ εἶναι τὸ τέταρτο σημεῖο — δὲ θὰ συνίσταται πλέον στὸν συμπλησιασμὸ τῶν πραγμάτων μεταξύ τους, στὸ νὰ ξεκινᾷ πρὸς ἀναζήτηση οἰασδῆποτε συγγένειας, ἑλξης, ἢ μιᾶς φύσης κρυφὰ μεριζόμενης ποὺ μπορεῖ νὰ κρύβεται σὲ αὐτά, ἀλλὰ ἀντίθετα στὸ νὰ διακρίνει: δηλαδή νὰ πιστοποιεῖ τὶς ταυτότητες, ὕστερα τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ περάσματος σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες ποὺ ἀπομακρύνονται ἀπὸ αὐτές. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ διάκριση ἐπιβάλλει στὴ σύγκριση τὴν πρώτη καὶ θεμελιώδη ἀναζήτησι τῆς διαφορᾶς: νὰ βροῦμε μέσω τῆς ἐποπτείας μιὰ παράσταση ξεχωριστὴ ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ νὰ συλλάβουμε σαφῶς τὸ ἀναγκαῖο πέρασμα ἀπὸ ἓνα στοιχεῖο τῆς

1. *Regulae*, VII, σ. 110.

σειρᾶς στοῦ ἀμέσως ἐπόμενο. Ἐν τέλει, ὡς τελευταία συνέπεια, ἐφόσον γνωρίζω σημαίνει διακρίνω, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ διαχωριστοῦν. Ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά θὰ ὑπάρχει ἡ λογιισύνη, ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραφέων, τὸ παιχνίδι τῶν ἀπόψεων τους· τὸ τελευταῖο ἐνίοτε μπορεῖ νὰ ἔχει ἀξία ἐνδειξης, ὄχι τόσο λόγῳ τῆς συμφωνίας, ποῦ παρουσιάζεται ἐδῶ, ὅσο λόγῳ τῆς λειψῆς συνεννόησης: «ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα δύσκολο ζήτημα, τὸ πιθανότερο γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῆς ἀλήθειας τοῦ εἶναι ὅτι θὰ βρεθεῖ κάτι λίγο καὶ ὄχι κάτι πολύ». Ἀπέναντι σὲ αὐτὴ τὴν ἱστορία, καὶ χωρὶς κοινὸ μέτρο μαζί της, ὀρθώνονται οἱ ἀσφαλεῖς κρίσεις ποῦ μπορούμε νὰ διατυπώσουμε μέσῳ τῶν ἐποπτεῶν καὶ τῆς ἀλληλουχίας τους. Αὐτὲς καὶ μόνον αὐτὲς συνιστοῦν τὴν ἐπιστήμη, καὶ ἔστω καὶ ἂν ἔχουμε «διαβάσει ὅλους τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, ... αὐτὸ ποῦ θὰ ἔχουμε μάθει, καθὼς φαίνεται, δὲν θὰ εἶναι ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ἱστορία».¹ Ἀπὸ δῶ κι ἐμπρὸς τὸ κείμενο παύει νὰ ἀποτελεῖ μέρος τῶν σημείων καὶ τῶν μορφῶν τῆς ἀλήθειας· ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι πλέον μιᾶ ἀπὸ τὶς μορφές τοῦ κόσμου, οὔτε τὸ σημειογράφημα ποῦ ἔχει τεθεῖ πάνω στὰ πράγματα ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ χρόνου. Ἡ ἀλήθεια βρίσκει τὴν ἐκδήλωσή της καὶ τὸ σημεῖο της στὴν προφανῆ καὶ διακεκριμένη ἀντίληψη. Ἔργο τῶν λέξεων εἶναι νὰ τὴν μεταφράσουν, ἂν μπορούν· δὲν ἔχουν πλέον δικαίωμα νὰ εἶναι ἐνδειξὴ της. Ἡ γλῶσσα ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν ὄντων γιὰ νὰ περάσει στὴν ἡλικία τῆς διαφάνειας καὶ τῆς οὐδετερότητάς της.

Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἓνα γενικὸ φαινόμενο μέσα στὸν πολιτισμὸ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα — πιὸ γενικὸ ἀπὸ τὴν παράδοξη τύχη τοῦ καρτεσιανισμοῦ.

Πράγματι, πρέπει νὰ διακρίνουμε τρία πράγματα. Ἀπὸ τὴ μιᾶ μεριά ὑπῆρχε ὁ μηχανικισμὸς, ποῦ γιὰ μιὰν ἀρκετὰ σύντομη περίοδο (μόλις τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα) πρότεινε ἓνα θεωρητικὸ μοντέλο σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς γνώσης, ὅπως εἶναι ἡ ἰατρικὴ ἢ ἡ φυσιολογία. Ὑπῆρχε ἀκόμα μιᾶ ἀρκετὰ ποικίλη στὶς μορφές της προσπάθεια μαθηματικοποίησης τοῦ ἐμ-

1. *Regulae*, III, σ. 86.

πειρικοῦ· αὐτὴ ἦταν σταθερὴ καὶ συνεχῆς γιὰ τὴν ἀστρονομία καὶ ἓνα μέρος τῆς φυσικῆς, ἀλλὰ ὑπῆρξε σποραδικὴ στοὺς ἄλλους τομεῖς — ἄλλοτε ἐπιχειρήθηκε ἔμπρακτα (ὅπως στὸν Condorcet), ἐνίοτε προτάθηκε ὡς καθολικὸ ἰδεῶδες καὶ ὀρίζοντας ἔρευνας (ὅπως στὸν Condillac ἢ τὸν Destutt), καὶ καμμιά φορά ἀπορρίφθηκε ἀκόμα καὶ ὡς δυνατότητα (π.χ. στὸν Buffon). Ἀλλὰ οὔτε αὐτὴ ἢ προσπάθεια, οὔτε οἱ δοκιμὲς τοῦ μηχανικισμοῦ δὲν πρέπει νὰ συγχυθοῦν μὲ τὴ σχέση πού ὅλη ἡ κλασσικὴ γνώση, στὴν πιὸ γενικὴ μορφή της, διατηρεῖ μὲ τὴν μάθησιν, ἐννοούμενη ὡς καθολικὴ ἐπιστήμη τοῦ μέτρου καὶ τῆς τάξης. Οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἰδεῶν, μὲ κενές καὶ ἀσαφεῖς, μαγικὲς λέξεις, ὅπως «καρτεσιανὴ ἐπίδραση» ἢ «νευτώνειο μοντέλο», συνηθίζουν νὰ ἀνακατεύουν αὐτὰ τὰ τρία πράγματα, καὶ νὰ ὀρίζουν τὸν κλασσικὸ ὀρθολογισμό ὡς πειρασμὸ τοῦ νὰ καταστεῖ ἡ φύση μηχανικὴ καὶ μετρήσιμη. Οἱ ἄλλοι — οἱ ἡμιεπιδέξιοι — πασχίζουν νὰ ἀποκαλύψουν κάτω ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὀρθολογισμό τὸ παιχνίδι «ἀντίθετων δυνάμεων»: τῶν δυνάμεων μιᾶς φύσης καὶ μιᾶς ζωῆς πού δὲν ἀνάγονται οὔτε στὴν ἄλγεβρα, οὔτε στὴ φυσικὴ τῆς κίνησης καὶ πού μέσα στὸ βάθος τοῦ κλασσικισμοῦ διατηροῦν τὴν πηγὴ τοῦ μὴ ὀρθολογισμοῦ. Αὐτὲς οἱ δύο μορφὲς ἀνάλυσης εἶναι ἐξίσου ἀνεπαρεχεῖς. Γιατὶ τὸ θεμελιῶδες γιὰ τὴν κλασσικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶναι οἱ ἐπιτυχίες οὔτε ἡ ἀποτυχία τοῦ μηχανικισμοῦ, οὔτε τὸ δικαίωμα ἢ ἡ δυνατότητα μαθηματικοποίησης τῆς φύσης, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ σχέση μὲ τὴν μάθησιν πού μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα παραμένει σταθερὴ καὶ ἀναλλοίωτη. Αὐτὴ ἡ σχέση παρουσιάζει δύο οὐσιώδη χαρακτηριστικά. Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ὄντα θὰ ἐννοηθοῦν μὲ τὴ μορφή τῆς τάξης καὶ τοῦ μέτρου, ἀλλὰ μὲ τὴν θεμελιώδη ἀνισορροπία ὅτι μπορούμε πάντα νὰ ἀνάγουμε τὰ προβλήματα τοῦ μέτρου σὲ ἐκεῖνα τῆς τάξης. Ἔτσι, ἡ σχέση κάθε γνώσης μὲ τὴν μάθησιν παρουσιάζεται ὡς ἡ δυνατότητα ἀποκατάστασης μιᾶς διατεταγμένης διαδοχῆς ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα στὰ μὴ μετρήσιμα πράγματα. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ἡ ἀνάλυση θὰ ἀποκτήσει πολὺ γοργὰ ἀξία καθολικῆς μεθόδου· καὶ τὸ λειβνίτειο σχέδιο ἀποκατάστασης μιᾶς μαθηματικῆς τῶν ποιοτικῶν τάξεων βρίσκεται στὴν καρδιά τῆς κλασσικῆς σκέψης· ὀλόκληρη στρέφεται γύρω ἀπὸ αὐτό.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά αὐτὴ ἡ σχέση μετὰ τὴν μάθησιν ὡς γενικὴ ἐπιστήμη τῆς τάξης δὲν σημαίνει μιὰν ἀπορρόφηση τῆς γνώσης ἀπὸ τὰ μαθηματικά, οὔτε τὴ θεμελίωση κάθε δυνατῆς γνώσης πάνω σὲ αὐτά· ἀπεναντίας, σὲ συστοιχία μετὰ τὴν ἀναζήτηση μιᾶς μαθήσεως, βλέπουμε νὰ ἐμφανίζεται ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς ἐμπειρικῶν τομέων ποὺ μέχρι τώρα δὲν εἶχαν διαμορφωθεῖ οὔτε ὀριστεῖ. Σχεδὸν σὲ κατέναντον ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τομεῖς δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε ἔχνος μηχανικισμοῦ ἢ μαθηματικοποίησης· ἐντούτοις, ὅλοι ἔχουν συγκροτηθεῖ μετὰ κριτήριον μιὰ δυνατὴ ἐπιστήμη τῆς τάξης. Ἄν καὶ ὄντως ἐκπορεύονταν ἀπὸ τὴν Ἀνάλυση ἐν γένει, ὡστόσο τὸ ἰδιαιτέρον ἐργαλεῖον τοὺς δὲν ἦταν ἡ ἀλγεβρικὴ μέθοδος, ἀλλὰ τὸ σύστημα σημείων. Ἔτσι ἔκαναν τὴν ἐμφάνισίν τοὺς ἡ γενικὴ γραμματικὴ, ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἡ ἀνάλυση τοῦ πλοῦτου, ὡς ἐπιστήμες τῆς τάξης μέσα εἰς τὴν περιοχὴ τῶν λέξεων, τῶν ὄντων καὶ τῶν ἀναγκῶν· καὶ ὅλες αὐτὲς οἱ ἐμπειρικότητες, ποὺ ἦσαν νέες γιὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ καὶ ἐπάλληλες μετὰ τὴ διάρκειά της (χρονολογικὰ ὀριοθετοῦνται ἀπὸ τοὺς Lancelot καὶ Bopp, τοὺς Rey καὶ Cuvier, τοὺς Petty καὶ Ricardo — οἱ πρῶτοι ἔγραφαν γύρω στὸ 1660 καὶ οἱ ἄλλοι γύρω στὸ 1800-1810), δὲν κατάφεραν νὰ συγκροτηθοῦν χωρὶς τὴν σχέσιν ποὺ διατήρησε ὅλη ἡ ἐπιστήμη τοῦ δυτικῆ πολιτισμοῦ μετὰ μιὰ καθολικὴ ἐπιστήμη τῆς τάξης.

Γιὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ αὐτὴ ἡ σχέση μετὰ τὴν Τάξιν εἶναι τόσο οὐσιώδης ὅσο ἦταν εἰς τὴν Ἀναγέννησιν ἡ σχέση μετὰ τὴν Ἑρμηνείαν. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἐρμηνεία τοῦ δέκατου ἑβδόμου αἰῶνα, ὑπερεπιθέτοντας μιὰ σημειολογίαν σὲ μιὰν ἐρμηνευτικὴν, ἦταν κατ' οὐσίαν μιὰ γνώσιν τῆς προσομοιότητος, παρόμοια ἢ τακτοποίησιν μετὰ τῶν σημείων συγκροτεῖ ὅλες τὶς ἐμπειρικὲς γνώσεις ὡς γνώσεις τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς. Ὁ ἄπειρος καὶ συνάμα κλειστός, πλήρης καὶ συνάμα ταυτολογικὸς κόσμος τῆς ὁμοιότητος ἐμφανίζεται ἐξαρθρωμένος καὶ ἀνοιχτός εἰς τὸ περιβάλλον του· εἰς μιὰ μεριά θὰ βροῦμε τὰ σημεῖα ποὺ ἔγιναν ἐργαλεῖα ἀνάλυσης, σημάδια τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς, ἀρχὲς τῆς τακτοποίησης, κλειδιά γιὰ μιὰ ταξινόμησιν· καὶ εἰς τὴν ἄλλη μεριά θὰ βροῦμε τὴν ἐμπειρικὴ καὶ ψιθυριστὴ ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων, αὐτὴ τὴν κωφὴν προσομοιότητα ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν σκέψιν προσφέρει τὸ ἄπειρον

ύλικό τῶν μερισμῶν καὶ τῶν κατανομῶν. Ἀφ' ἑνὸς ἢ γενικὴ θεωρία τῶν σημείων, τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν ταξινομήσεων· ἀφ' ἑτέρου τὸ πρόβλημα τῶν ἄμεσων ὁμοιοτήτων, τῆς αὐθόρμητης κίνησης τῆς φαντασίας, τῶν ἐπαναλήψεων τῆς φύσης. Ἀνάμεσά τους εἶναι οἱ ἄμεσες γνώσεις ποὺ βρίσκουν τὸ χῶρο τους σὲ αὐτὴ τὴν ἀνοιχτὴ διάσταση.

III. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΗΜΕΙΟΥ

Τί εἶναι ἓνα σημεῖο κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ; Γιατὶ στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, καὶ γιὰ πολὺ καιρὸ — ἴσως μέχρις ἐμᾶς —, ἀλλάξε ὀλόκληρο τὸ καθεστῶς τῶν σημείων, οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες αὐτὰ ἀσκοῦν τὴν παράδοξη λειτουργία τους· αὐτὸ τὰ ὀρθώνει ξαφνικὰ ὡς σημεῖα ἀνάμεσα σὲ τόσα ἄλλα πράγματα ποὺ γνωρίζουμε ἢ βλέπουμε· πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τους. Στὸ κατώφλι τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τὸ σημεῖο παύει νὰ εἶναι μιὰ μορφή τοῦ κόσμου· καὶ παύει νὰ συνδέεται μ' ὅ,τι σημαδεύει μέσω τῶν σταθερῶν καὶ μυστικῶν δεσμῶν τῆς ὁμοιότητος ἢ τῆς συνάφειας.

Ὁ κλασσικισμὸς ὀρίζει τὸ σημεῖο σύμφωνα μὲ τρεῖς μεταβλητές.¹ Τὴν καταγωγή τῆς σύνδεσης: ἓνα σημεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι φυσικὸ (ὅπως ἡ ἀντανάκλαση μέσα στὸν καθρέφτη ὑποδηλώνει αὐτὸ ποὺ ἀντανακλᾷ) ἢ συμβατικὸ (ὅπως μιὰ λέξη γιὰ μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων μπορεῖ νὰ σημαίνει μιὰν ἰδέα). Τὸν τύπο τῆς σύνδεσης: ἓνα σημεῖο μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὸ σύνολο ποὺ δηλώνει (ὅπως ἡ καλὴ ὄψη ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὑγείας ποὺ ἐκδηλώνει) ἢ νὰ μὴν ἀνήκει (ὅπως οἱ μορφές τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι τὰ ἀπόμακρα σημεῖα τῆς Ἐνσάρκωσης καὶ τῆς Ἀπολύτρωσης). Τὴ βεβαιότητα τῆς σύνδεσης: ἓνα σημεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο σταθερό, ὥστε νὰ εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν πιστότητά του (ὅπως ἡ ἀναπνοὴ δηλώνει τὴ ζωὴ)· ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς πιθανὸ (ὅπως ἡ χλωμάδα δηλώνει τὴν

1. *Logique de Port-Royal*, πρῶτο μέρος, κεφ. IV.

έγκυμοσύνη). Καμμιά από αυτές τις μορφές σύνδεσης δέν συνεπάγεται αναγκαῖα τὴν προσομοίότητα· τὸ ἴδιο τὸ φυσικὸ σημεῖο δέν τὴν ἀπαιτεῖ: οἱ κραυγές εἶναι τὰ αὐθόρμητα ἀλλὰ ὄχι ἀνάλογα σημεῖα τοῦ φόβου· ἢ ἀκόμα, ὅπως λέει ὁ Berkeley, οἱ ὀπτικές αἰσθήσεις εἶναι σημεῖα ἀφῆς καθιδρυμένα ἀπὸ τὸ Θεό, ἐντούτοις δέν τοῦ μοιάζουν σὲ τίποτα.¹ Αὐτὲς οἱ τρεῖς μεταβλητὲς ὑποκαθιστοῦν τὴν ὁμοιότητα γιὰ νὰ ὀρίσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ σημείου μέσα στὴν περιοχὴ τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων.

1. Ἐφόσον τὸ σημεῖο εἶναι πάντα ἢ βέβαιο ἢ πιθανόν, ὀφείλει νὰ βρεῖ τὸ χῶρο του μέσα στὴ γνώση. Κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα πιστευόταν ὅτι τὰ σημεῖα εἶχαν κατατεθεῖ πάνω στὰ πράγματα, ὥστε κάποια μέρα οἱ ἄνθρωποι νὰ μπορέσουν νὰ φέρουν στὸ φῶς τὰ μυστικά τους, τὴ φύση τους καὶ τὶς ιδιότητές τους· ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψη δέν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν τελικὸ σκοπὸ τῶν σημείων, τὴ δικαίωση τῆς παρουσίας τους· ἀναμφίβολα ἦταν ἡ καλύτερη δυνατὴ χρῆση τους· ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπάρχουν δέν εἶχαν ἀνάγκη νὰ εἶναι γνωστά: ἀκόμα κι ἂν παρέμεναν σιωπηλὰ καὶ δέν τὰ ἀντιλαμβανόταν ποτὲ κανεὶς, δέν θὰ ἔχαναν τίποτα ἀπὸ τὴν εὐσθαιαί τους. Αὐτὸ πού τοὺς ἔδινε τὴ σημαίνουσα λειτουργία τους δέν ἦταν ἡ γνώση, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ γλῶσσα τῶν πραγμάτων. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, ὅλη ἡ περιοχὴ τοῦ σημείου κατανέμεται ἀνάμεσα στὸ βέβαιο καὶ στὸ πιθανόν: δηλαδὴ δέν μπορεῖ πλέον νὰ ὑπάρχει ἄγνωστο σημεῖο, βουβὸ σημάδι. Ὅχι πῶς οἱ ἄνθρωποι κατέχουν ὅλα τὰ δυνατὰ σημεῖα. Ἀπλῶς σημεῖο ὑπάρχει ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού γίνεται γνωστὴ ἡ δυνατότητα μιᾶς σχέσης ὑποκατάστασης ἀνάμεσα σὲ δύο ἤδη γνωστὰ στοιχεῖα. Τὸ σημεῖο δέν περιμένει σιωπηλὰ τὴν ἔλευση ἐκείνου πού μπορεῖ νὰ τὸ ἀναγνωρίσει: συγκροτεῖται πάντα μέσω μιᾶς γνωστικῆς πράξης.

Ἐδῶ ἡ γνώση διαρρηγνύει τὴν παλαιὰ συγγένειά της μὲ τὴ *divinatio*. Αὐτὴ προϋπέθετε πάντα σημεῖα προγενέστερα ἀπὸ αὐτή: ἔτσι ἡ γνώση ἐνοικοῦσε ὀλόκληρη μέσα στὸ ἀνοιγμα ἐνὸς σημείου πού ἔχει ἀνακαλυφθεῖ ἢ ἐπιβεβαιωθεῖ ἢ κρυφὰ μεταδοθεῖ.

1. Berkeley, *Essai d'une nouvelle théorie de la vision, Oeuvres Choisies*, μτφ. Leroy, Paris, 1944, τόμ. I, σ. 163-164.

Ἔργο της ἦταν νὰ φανερώσει μιὰ προηγούμενη γλώσσα κατανεμημένη ἀπὸ τὸ Θεὸ μέσα στὸν κόσμον ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἐπιχειροῦσε, μέσω μιᾶς οὐσιακῆς συνεπαγωγῆς, τὰ μαντεύματά της, καὶ μάντευε τὸ θεῖο. Στὸ ἐξῆς τὸ σημεῖο θὰ ἀρχίσει νὰ σημαίνει κάτι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γνώσης: ἀπὸ αὐτὴ θὰ δανειστεῖ τὴ βεβαιότητά του ἢ τὴν πιθανότητά του. Καὶ ἂν ὁ Θεὸς χρησιμοποιεῖ ἀκόμα σημεῖα γιὰ νὰ μᾶς μιλήσει μέσω τῆς φύσης, χρησιμοποιεῖ τὴ γνώση μας καὶ τοὺς δεσμοὺς ποὺ ἀποκαθίστανται ἀνάμεσα στὶς ἐντυπώσεις γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσει στὸ πνεῦμα μας μιὰ σημασιακὴ σχέση. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ συναισθήματος στὸν Malebranche ἢ τῆς αἴσθησης στὸν Berkeley: στὴν φυσικὴ κρίση, στὸ συναίσθημα, στὶς ὀπτικὲς ἐντυπώσεις, στὴν ἀντίληψη τῆς τρίτης διάστασης, ἔχουμε γοργές, συγκεχυμένες, ἀλλὰ πιεστικὲς, ἀναπόδραστες καὶ καταναγκαστικὲς γνώσεις ποὺ χρησιμεύουν ὡς σημεῖα σὲ λελογισμένες γνώσεις, ποὺ ἐμεῖς, ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε καθαρὰ πνεύματα, δὲν ἔχουμε πλέον τὸν καιρὸ ἢ τὴν ἄδεια νὰ ἀποκτήσουμε ἀπὸ μόνοι μας καὶ μὲ μόνη τὴ δύναμη τοῦ πνεύματός μας. Στὸν Malebranche καὶ στὸν Berkeley τὸ σημεῖο ποὺ ἔχει ὀριστεῖ ἀπὸ τὸ Θεὸ εἶναι ἡ ὑπουλὴ καὶ ἐλκυστικὴ ὑπερεπίθεση τῶν δύο γνώσεων. Δὲν ὑπάρχει πλέον ἐδῶ *divinatio* — παρείσφρυση τῆς γνώσης μέσα στὸν αἰνιγματικὸ, ἀνοιχτὸ καὶ ἱερὸ χῶρο τῶν σημείων, ἀλλὰ μιὰ σύντομη καὶ συμπυκνωμένη στὸν ἑαυτὸ της γνώση: ἡ ἀναδίπλωση μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς κρίσεων μέσα στὴ γοργὴ μορφή τοῦ σημείου. Βλέπουμε ἔτσι πῶς ἡ γνώση, ποὺ ἔχει κλείσει τὰ σημεῖα στὸν ἰδιάζοντα χῶρο της, μὲ μιὰν ὀπισθοβατικὴ κίνηση θὰ μπορέσει νὰ ἀνοιχτεῖ τώρα στὴν πιθανότητα: ἀπὸ τὴν μιὰ ἐντύπωση στὴν ἄλλη ἡ σχέση θὰ εἶναι σχέση σημείου πρὸς σημαϊνόμενο, δηλαδὴ μιὰ σχέση πού, ὅπως ἐκείνη τῆς διαδοχῆς, θὰ ἐκδιπλωθεῖ ἀπὸ τὴν πιὸ ἀδύναμη πιθανότητα στὴν πιὸ μεγάλη βεβαιότητα. «Ἡ συνάφεια τῶν ἰδεῶν συνεπάγεται ὄχι τὴν σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ μόνο τὴ σχέση μιᾶς ἐνδειξῆς καὶ ἐνός σημείου μὲ τὸ σημαϊνόμενο πράγμα. Ἡ φωτιὰ ποὺ βλέπουμε δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὀδύνης ποὺ νιώθω ὅταν πλησιάζω· εἶναι ἡ ἐνδειξη ποὺ μὲ προειδοποιεῖ γι' αὐτὴ τὴν ὀδύνη».¹ Τὴ θέση

1. Berkeley, *Principes de la Connaissance humaine, Oeuvres Choisies*, τόμ. I, σ. 267.

τῆς γνώσης, πού τυχαῖα μάντευε σημεῖα ἀπόλυτα καὶ παλαιότερα ἀπὸ τὴν ἴδια, τὴν πῆρε ἓνα δίκτυο σημείων ὑφασμένο λίγο-λίγο ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ πιθανοῦ. Ἔτσι μπόρεσε νὰ ἐμφανιστεῖ ὁ Hume.

2. Δεύτερη μεταβλητὴ τοῦ σημείου: ἡ μορφή τῆς σύνδεσής του μὲ ἐκεῖνο πού σημαίνει. Μέσα ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῆς συμφωνίας, τῆς ἀμιλλας καὶ προπάντων τῆς συμπάθειας, ἡ προσομοιότητα θριάμβευε κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα σὲ βάρος τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου: γιὰ τὸ ἔργο τοῦ σημείου ἦταν νὰ ἀναγάγει καὶ νὰ συνενώσῃ. Ἀντίθετα, στὸν κλασικισμὸ τὸ σημεῖο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν οὐσιώδη του διασπορά. Ὁ κυκλικὸς κόσμος τῶν συγκλι- νόντων σημείων ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μιὰν ἀτέρμονη ἐκδίπλωση. Σὲ αὐτὸ τὸ χῶρο τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ ἔχει δύο θέσεις: εἴτε μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ στοιχείου ἀποτελεῖ μέρος ἐκείνου πού δηλώνει· εἴτε εἶναι ὄντως χωρισμένο ἀπὸ αὐτὸ τούτῃ τῇ στιγμή. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ ἐναλλακτικὴ λύση δὲν εἶναι ριζικὴ· γιὰ νὰ λειτουργήσῃ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ἔχει εἰσαχθεῖ σὲ αὐτὸ πού σημαίνει καὶ συνάμα νὰ εἶναι ξέχωρο ἀπὸ αὐτό. Πράγματι, γιὰ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο αὐτὸ πού εἶναι, χρειάστηκε νὰ δοθεῖ στὴ γνώση ταυτόχρονα μὲ ἐκεῖνο πού σημαίνει. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Condillac, ἓνας ἤχος δὲ θὰ γίνῃ ποτὲ γιὰ ἓνα παιδί τὸ ρηματικὸ σημάδι ἑνὸς πράγματος, ἂν πρωτύτερα δὲν τὸν ἔχει ἀκούσει τουλάχιστον μιὰ φορὰ ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ πράγματος.¹ Ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέσῃ ἓνα στοιχεῖο μιᾶς ἀντίληψης νὰ γίνῃ σημεῖο τῆς, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποτελεῖ μέρος τῆς. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι ξεχωριστὸ ὡς στοιχεῖο καὶ νὰ ἔχει ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὴ συνολικὴ ἐντύπωση, μὲ τὴν ὁποία ἦταν ἀσαφῶς συνδεδεμένο· πρέπει λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἐντύπωση νὰ ἔχει διαιρεθεῖ, ἢ προσοχὴ νὰ ἔχει στραφεῖ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς περιπεπλεγμένες περιοχὲς πού τὴν ἀποτελοῦν καὶ ἡ ὁποία ἔχει ἀπομονωθεῖ. Συνεπῶς ἡ συγκρότηση τοῦ σημείου εἶναι ἀδιαχώρι- στη ἀπὸ τὴν ἀνάλυση. Εἶναι ἡ ἀπόρροιά τῆς, γιὰ τὴν ἄνευ αὐτῆ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐμφανιστεῖ. Ἐπίσης εἶναι τὸ ἐργαλεῖο τῆς, ἐπειδὴ ἄπαξ καὶ ὀριστεῖ καὶ ἀπομονωθεῖ, μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ νέες ἐντυ-

1. Condillac, *Essai sur l'Origine des connaissances humaines, Oeuvres*, Paris, 1789, τόμ. I, σ. 188-208.

πώσεις· και ἔδω, σὲ σχέση μὲ αὐτές, κρατᾶ τὸ ρόλο μιᾶς ὀπτικῆς γωνίας. Τὸ σημεῖο ἐμφανίζεται ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα ἀναλύει. Ἡ ἀνάλυση συνεχίζεται ἀδιάλειπτα ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα διαθέτει σημεῖα. Καταλαβαίνουμε λοιπὸν γιὰτὶ ἀπὸ τὸν Condillac στὸν Destutt de Tracy καὶ στὸν Gerando ἡ γενικὴ διδασκαλία περὶ σημείων καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς δύναμης ποὺ ἔχει ἡ σκέψη στὴν ἀνάλυση ἔχουν ἀκριβέστατα τοποθετηθεῖ ἐπάλληλα μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη θεωρία τῆς γνώσης.

Ὅταν ἡ *Λογικὴ τοῦ Port-Royal* ἔλεγε ὅτι ἓνα σημεῖο μποροῦσε νὰ εἶναι συναφὲς μὲ ἐκεῖνο ποὺ δήλωνε ἢ χωρισμένο ἀπὸ αὐτό, ἔδειχνε ὅτι τὸ σημεῖο, κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, δὲν εἶναι πλέον ἐπιφορτισμένο νὰ καταστήσει τὸν κόσμον κοντινὸ στὸν ἑαυτό του καὶ συμφυῆ μὲ τὶς δικές του μορφές, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ τὸν ἐκδιπλώσει, νὰ τὸν παραθέσει σύμφωνα μὲ μιὰν ἄπειρα ἀνοιχτὴ ἐπιφάνεια καὶ νὰ ἀκολουθήσει ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἀτέρμονη διάνοιξη τῶν ὑποκατάστατων μέσω τῶν ὁποίων τὸν σκεπτόμαστε. Ἔτσι τὸν προσφέρουμε στὴν ἀνάλυση καὶ συνάμα στὴν συνδυαστικὴ, ἔτσι τὸν καθιστοῦμε πέρα γιὰ πέρα τακτοποιήσιμο. Στὴν κλασσικὴ σκέψη τὸ σημεῖο δὲν ἐξαλείφει τὶς ἀποστάσεις, καὶ δὲν καταργεῖ τὸ χρόνο: ἀντίθετα, ἐπιτρέπει νὰ ἐξελιξομε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ διατρέξομε βῆμα πρὸς βῆμα. Μέσω τοῦ σημείου τὰ πράγματα διακρίνονται, διατηροῦν τὴν ταυτότητά τους, χωρίζονται καὶ συνδέονται. Ὁ δυτικὸς Λόγος μπαίνει στὴν ἡλικία τοῦ κρίνειν.

3. Ἀπομένει μιὰ τρίτη μεταβλητὴ: αὐτὴ ποὺ μπορεῖ νὰ προσλάβει τὶς δύο ἀξίες τῆς φύσης καὶ τῆς συμφωνίας. Γνωρίζαμε ἀπὸ πολὺ παλιὰ — πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν *Κρατύλο* — ὅτι τὰ σημεῖα μπορεῖ νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὴ φύση ἢ νὰ συσταθοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ δέκατος ἔκτος αἰώνας δὲν τὸ ἀγνοοῦσε ἐπίσης, καὶ στὶς ἀνθρώπινες γλῶσσες ἀναγνώριζε τὰ θεσμισμένα σημεῖα. Ἀλλὰ τὰ τεχνητὰ σημεῖα ὄφειλαν τὴν ἰσχύ τους στὴν πιστότητά τους πρὸς τὰ φυσικὰ σημεῖα. Αὐτὰ θεμελίωναν ἀπὸ μακριὰ ὅλα τὰ ἄλλα. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα δίνεται μιὰ ἀντίθετη ἀξία στὴ φύση καὶ στὴ σύμβαση: ὡς φυσικὸ, τὸ σημεῖο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα στοιχεῖο βγαλμένο ἀπὸ τὰ πράγματα, καὶ συγκροτημένο ὡς

σημείο από τή γνώση. Συνεπῶς εἶναι προδιαγεγραμμένο, αὐστηρό, ἄβολο, καί τὸ πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει πάνω του. Ἐντίθετα, ὅταν καθιδρύουμε ἓνα συμβατικὸ σημεῖο, μποροῦμε πάντα (καὶ ὄντως πρέπει) νὰ τὸ διαλέξουμε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι ἀπλό, εὐκόλο στὴ μνήμη, ἐφαρμόσιμο σὲ ἄπειρο ἀριθμὸ στοιχείων, ἱκανὸ νὰ διαιρεθεῖ τὸ ἴδιο καὶ νὰ συντεθεῖ· τὸ θεσμισμένο σημεῖο εἶναι τὸ σημεῖο μέσα στὴν πληρότητα τῆς λειτουργίας του. Αὐτὸ χαράζει τὸ σύνορο ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸ ζῶο· αὐτὸ μεταμορφώνει τὴ φαντασία σὲ ἐθελούσια μνήμη, τὴν αὐθόρμητη προσοχή σὲ στοχασμό, τὸ ἔνστικτο σὲ ἔλλογη γνώση.¹ Αὐτουνοῦ τὴν ἔλθει ἀνακάλυψε ὁ Itard στὸν «πρωτόγονο τῆς Ἀβεϋρόν». Τὰ φυσικὰ σημεῖα δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὑποτυπῶδες σχῆμα αὐτῶν τῶν συμβατικῶν σημείων, τὸ ἀπόμακρο σχεδίασμα ποῦ θὰ ὀλοκληρωθεῖ μόνο μὲ τὴν θέσπιση τοῦ αὐθαίρετου.

Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ αὐθαίρετο ἔχει μετρηθεῖ μὲ βάση τὴ λειτουργία του, καὶ οἱ κανόνες του ἔχουν ὀριστεῖ ἀκριβέστατα ἀπὸ αὐτὴ. Ἐνα αὐθαίρετο σύστημα σημείων ὀφείλει νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀνάλυση τῶν πραγμάτων στὰ πιὸ ἀπλά τους στοιχεῖα· ὀφείλει νὰ ἀποσυνθέσει μέχρι νὰ βρεθεῖ ἡ ἀπαρχή· ἀλλὰ ὀφείλει ἐπίσης νὰ δείξει πῶς εἶναι δυνατοὶ οἱ συνδυασμοὶ αὐτῶν τῶν στοιχείων, καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἰδεατὴ γένεση τῆς περιπλοκότητας τῶν πραγμάτων. Τὸ «αὐθαίρετο» δὲν ἀντιτίθεται στὸ «φυσικὸ» παρὰ μονάχα ἂν θέλουμε νὰ δηλώσουμε τὸν τρόπο ποῦ ἔχουν καθιδρυθεῖ τὰ σημεῖα. Ἄλλὰ τὸ αὐθαίρετο εἶναι ἐπίσης ἡ ὀπτικὴ γωνία καὶ ὁ συνδυαστικὸς χῶρος, μέσω τῶν ὁποίων ἡ φύση θὰ παρουσιαστεῖ ὡς τέτοια ποῦ εἶναι — στὴν ἐπιφάνεια τῶν πρωταρχικῶν ἐντυπώσεων καὶ σὲ ὅλες τὶς δυνατὲς μορφές τοῦ συνδυασμοῦ τους. Στὴν τελειότητά του τὸ σύστημα τῶν σημείων εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπλή, ἀπόλυτα διάφανη γλῶσσα ποῦ εἶναι ἱκανὴ νὰ κατονομάσει τὸ στοιχειῶδες· εἶναι ἐπίσης αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν πράξεων ποῦ καθορίζει ὅλες τὶς δυνατὲς συνδέσεις. Γιὰ μᾶς αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀπαρχῆς καὶ αὐτὸς ὁ λογισμὸς τῶν συνομαδώσεων ἐμφανίζονται ἀσυμβίβαστοι, καὶ πρόθυμα τοὺς ἐρμηνεύουμε ὡς ἀμφιλογία μέσα στὴ σκέψη τοῦ δέκα-

1. Condillac, *Essai*, σ. 75.

του ἑβδομοῦ καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ παιχνίδι ἀνάμεσα στὸ σύστημα καὶ τὴ φύση. Στὴν πραγματικότητα, γι' αὐτὴν δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀντίφαση. Ἀκριβέστερα, ὑπάρχει μιὰ ἀναγκαῖα καὶ μοναδικὴ διάθεση ποὺ διαπερνᾷ ὀλόκληρη τὴν κλασσικὴ ἐπιστήμη: εἶναι ὁ δεσμὸς ἑνὸς καθολικοῦ λογισμοῦ καὶ μιᾶς ἀναζήτησης τοῦ στοιχειώδους μὲ ἓνα σύστημα ποὺ εἶναι τεχνητὸ καὶ ποὺ ἔτσι μπορεῖ νὰ κάνει τὴ φύση νὰ ἐμφανιστεῖ ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἀρχικά της στοιχεῖα καὶ φτάνοντας μέχρι τὴν ταυτοχρονία ὅλων τῶν δυνατῶν συνδυασμῶν τους. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ τὸ νὰ χρησιμοποιεῖς σημεῖα δὲ σημαίνει, ὅπως στοὺς προηγούμενους αἰῶνες, νὰ δοκιμάζεις νὰ βρεῖς κάτω ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἀρχέγονο κείμενο ἑνὸς λόγου ποὺ μιλήθηκε καὶ μιλιέται διὰ παντός· σημαίνει νὰ ἀποπειρᾶσαι νὰ ἀνακαλύψεις τὴν αὐθαίρετη γλώσσα ποὺ θὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τὴν ἐκδίπλωση τῆς φύσης στὸ χῶρο της, τοὺς ἔσχατους ὅρους τῆς ἀνάλυσής της καὶ τοὺς νόμους τῆς σύνθεσής της. Ἡ γνώση δὲ θὰ χρειαστεῖ πιά νὰ ξεχώσῃ τὴν παλαιὰ Λαλιά ἀπὸ τοὺς κοινούς τόπους ὅπου μπορεῖ νὰ κρύβεται· πρέπει νὰ πλάσῃ μιὰ καλοφτιαγμένη γλώσσα — τουτέστι μιὰν ἀναλύουσα καὶ συνδυάζουσα γλώσσα ποὺ νὰ εἶναι ὄντως ἡ γλώσσα τῶν λογισμῶν.

Μποροῦμε τώρα νὰ ὀρίσουμε τὰ ἐργαλεῖα ποὺ ἐπιτάσσει τὸ σύστημα τῶν σημείων στὴν κλασσικὴ σκέψη. Αὐτὸ εἶναι ποὺ εἰσάγει στὴ γνώση τὴν πιθανότητα, τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν συνδυαστικὴ, τὸν δικαιολογημένα αὐθαίρετο χαρακτήρα τοῦ συστήματος. Αὐτὸ ἐπιτρέπει τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀπαρχῆς καὶ συνάμα τὸν λογισμό· ἐπίσης τὴν συγκρότηση πινάκων ποὺ ὀρίζουν τὶς δυνατὲς συνθέσεις καὶ τὴν ἀποκατάσταση μιᾶς γένεσης μὲ ἀφετηρία τὰ πιὸ ἀπλὰ στοιχεῖα· αὐτὸ εἶναι ποὺ πλησιάζει κάθε γνώση σὲ μιὰ γλώσσα καὶ γυρεύει νὰ ὑποκαταστήσῃ ὅλες τὶς γλώσσες μὲ ἓνα σύστημα τεχνητῶν συμβόλων καὶ πράξεων λογικῆς ὕφης. Στὸ ἐπίπεδο μιᾶς ἱστορίας τῶν γνωμῶν, ὅλα αὐτὰ θὰ παρουσιάζονταν σὰν μιὰ περιπλοκὴ ἐπιρροῶν, ὅπου χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἔπρεπε νὰ φανεῖ τὸ μέρος ποὺ ἀνήκει στὸν Hobbes, στὸν Berkeley, στὸν Leibniz, στὸν Condillac καὶ στοὺς ἰδεολόγους. Ἀλλὰ ἂν ἐξετάζουμε τὴν κλασσικὴ σκέψη στὸ ἐπίπεδο ἐκείνου ποὺ τὴν κατέστησε ἀρχαιολογικὰ

δυνατή, αντιλαμβανόμαστε ότι η αποσύνδεση του σημείου από την ομοιότητα στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα προκάλεσε την εμφάνιση αυτών των νέων μορφών, που είναι η πιθανότητα, η ανάλυση, η συνδυαστική, το σύστημα της καθολικής γλώσσας — όχι ως διαδοχικά θέματα, που το ένα γεννάει ή μάχεται το άλλο, αλλά ως ένα μοναδικό δίκτυο αναγκαιοτήτων. Αυτό κατέστησε δυνατή την εμφάνιση ατομικοτήτων όπως ο Hobbes ή ο Berkeley ή ο Hume ή ο Condillac.

IV. Η ΑΝΑΔΙΠΛΑΣΙΑΣΜΕΝΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Έντούτοις η πιο θεμελιώδης για την κλασική επιστήμη ιδιότητα των σημείων ακόμα δεν αναφέρθηκε. Όντως, το γεγονός ότι το σημείο μπορεί να είναι λίγο ή πολύ πιθανό, λίγο ή πολύ απομακρυσμένο από εκείνο που σημαίνει, ότι μπορεί να είναι φυσικό ή αυθαίρετο, χωρίς να τίγεται η φύση ή η αξία του ως σημείου — αυτό δείχνει σαφώς ότι η σχέση του σημείου με το περιεχόμενό του δεν είναι διασφαλισμένη μέσα στην τάξη των ίδιων των πραγμάτων. Η σχέση του σημαίνοντος με το σημαινόμενο στεγάζεται τώρα σε έναν χώρο όπου καμμιά ενδιάμεση μορφή δεν διασφαλίζει πλέον τη συνάντησή τους: στο έσωτερικό της γνώσης είναι ο δεσμός που έχει αποκατασταθεί ανάμεσα στην ιδέα ενός πράγματος και στην ιδέα ενός άλλου. Η Λογική του *Port-Royal* το λέει: «το σημείο εγκλείει δύο ιδέες, τη μια του πράγματος που αναπαριστά, την άλλη του αναπαριστώμενου πράγματος· και η φύση του είναι να διεγείρει την πρώτη μέσω της δεύτερης».¹ Είναι μια δυαδική θεωρία για το σημείο, που αντιτίθεται άπερίφραστα στην πιο περίπλοκη οργάνωση της Αναγέννησης: τότε, η θεωρία του σημείου συνεπαγόταν τρία τελείως ξεχωριστά σημεία: το δεικνυόμενο, το δεικνύον, και εκείνο που επέτρεπε να δούμε στο τελευταίο το σημάδι του πρώτου· αυτό το τελευταίο στοιχείο ήταν η ομοιότητα: το ση-

1. *Logique de Port-Royal*, πρώτο μέρος, κεφ. IV.

μείο δείχνυε στο βαθμό που ήταν «σχεδόν τὸ ἴδιο πράγμα» με ἐκεῖνο που ὑποδήλωνε. Αὐτὸ τὸ ἐνωτικὸ καὶ τριπλὸ σύστημα ἐξαφανίζεται μαζί με τὴν «σκέψη βάσει τῆς ὁμοιότητας» καὶ ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰν αὐστηρὰ δυαδικὴ ὀργάνωση.

Ὡστόσο ὑπάρχει μιὰ προϋπόθεση γιὰ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο αὐτὴ ἢ καθαρὴ δυαδικότητα. Στὸ ἀπλό του εἶναι ὡς ἰδέας ἢ ὡς εἰκόνας ἢ ὡς ἀντίληψης που συνδέεται με μιὰν ἄλλη ἢ τὴν ὑποκαθιστᾶ, τὸ σημαῖνον στοιχεῖο δὲν εἶναι σημεῖο. Γίνεται τέτοιο με τὴν προϋπόθεση ὅτι ἐπιπλέον φανερώνει τὴ σχέση που τὸ δίνει με αὐτὸ που σημαίνει. Πρέπει νὰ ἀναπαριστᾶ, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ παράσταση με τὴ σειρά της νὰ ἀναπαρίσταται σὲ αὐτό. Αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητη συνθήκη γιὰ τὴν δυαδικὴ ὀργάνωση τοῦ σημείου, τὴν ὁποία ἡ *Λογικὴ τοῦ Port-Royal* τὴν ἐξαγγέλλει προτοῦ ἀκόμα πεῖ τί εἶναι ἓνα σημεῖο: «Ὅταν κοιτάζουμε ἓνα κάποιο ἀντικείμενο σὰν νὰ ἀναπαριστᾶ ἓνα ἄλλο, ἡ ἰδέα που ἔχουμε γι' αὐτὸ εἶναι μιὰ ἰδέα σημείου, καὶ αὐτὸ τὸ πρῶτο ἀντικείμενο ἀποκαλεῖται σημεῖο».¹ Ἡ σημαίνουσα ἰδέα ἀναδιπλασιάζεται, γιὰτὶ στὴν ἰδέα που ἀντικαθιστᾶ μιὰν ἄλλη ὑπερεπιτίθεται ἡ ἰδέα τῆς ἀναπαραστατικῆς της δύναμης. Ἔτσι δὲ θὰ εἴχαμε τάχα τρεῖς ὄρους — τὴ σημαίνουσα ἰδέα, τὴ σημαίνουσα ἰδέα καί, στὸ ἐσωτερικὸ της, τὴν ἰδέα τοῦ ρόλου της ὡς παράστασης; Ἐντούτοις δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ λαθραία ἐπιστροφή σὲ ἓνα τριαδικὸ σύστημα, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ μιὰν ἀναπόδραστη μετάθεση τοῦ σχήματος με τοὺς δύο ὄρους, τὸ ὁποῖο ὀπισθοδρομεῖ σὲ σχέση με τὸν ἑαυτὸ της καὶ ἔρχεται νὰ ἐνοικήσει ὀλόκληρο μέσα στὸ σημαῖνον στοιχεῖο. Πράγματι τὸ σημαῖνον ἔχει ὡς περιεχόμενο, ὡς λειτουργία καὶ ὡς καθορισμὸ μόνον αὐτὸ που ἀναπαριστᾶ: εἶναι συντονισμένο μαζί του καὶ διαφανές: ἀλλὰ αὐτὸ τὸ περιεχόμενο ὑποδηλώνεται σὲ μιὰ παράσταση που δίνεται ὡς τέτοια, καὶ τὸ σημαίνουσα ἐνοικεῖ χωρὶς κατάλοιπα μῆτε ἀδιαφάνεια μέσα στὴν παράσταση τοῦ σημείου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ πρῶτο παράδειγμα ἐνὸς σημείου που δίνει ἡ *Λογικὴ τοῦ Port-Royal* δὲν εἶναι ἡ λέξη, οὔτε ἡ κραυγὴ, οὔτε τὸ σύμβολο, ἀλλὰ ἡ χῶρική καὶ γραφικὴ παράσταση — τὸ σχέδιο: χάρτης ἢ πί-

1. *Ibid.*

νακας. Ὅντως ὁ πίνακας ἔχει ὡς περιεχόμενο μόνο αὐτὸ πού ἀναπαριστᾷ, ἐντούτοις αὐτὸ τὸ περιεχόμενο ἐμφανίζεται ἀναπαραστημένο ἀπὸ μιὰ παράσταση. Ἡ δυαδικὴ διάταξη τοῦ σημείου, τέτοια πού ἐμφανίζεται κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, ὑποκαθιστᾷ μιὰν ὀργάνωση πού, μὲ διαφορετικούς τρόπους, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν στωικῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Ἑλλήνων γραμματικῶν ἦταν πάντα τριαδική· αὐτὴ ἡ διάταξη ὁμῶς προαπαιτεῖ ὅτι τὸ σημεῖο εἶναι παράσταση διχασμένη καὶ ἀναδιπλασιασμένη στὸν ἑαυτὸ της. Μιὰ ἰδέα μπορεῖ νὰ εἶναι σημεῖο μιᾶς ἄλλης ὄχι μόνο ἐπειδὴ μεταξὺ τους μπορεῖ νὰ συναφθεῖ ἓνας δεσμὸς παραστασιακός, ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ παράσταση μπορεῖ πάντα νὰ ἀναπαρασταθεῖ μέσα στὴν ἰδέα πού ἀναπαριστᾷ. Ἡ ἀκόμα ἐπειδὴ, στὴν ἴδια τὴν οὐσία της, ἡ παράσταση εἶναι πάντα κάθετη πρὸς τὸν ἑαυτὸ της: εἶναι ἐνδειξη καὶ συνάμα φαίνεσθαι· σχέση με ἓνα ἀντικείμενο καὶ φανέρωμα τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ καὶ μετὰ τὸ σημεῖο εἶναι ἡ παραστατικότητά της παράστασης καθόσον αὐτὴ εἶναι παραστάσιμη.

Αὐτὸ ἔχει βαρύτερες ἐπιπτώσεις. Ἀρχικὰ ἡ σπουδαιότητα τῶν σημείων μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη. Ἄλλοτε ἦσαν ὄργανα γνώσης καὶ κλειδιὰ μιᾶς ἐπιστήμης· τώρα εἶναι ἐπάλληλα μὲ τὴν παράσταση, δηλαδὴ μὲ σύνολη τὴ σκέψη, ἐνοικοῦν σὲ αὐτὴ, ἀλλὰ τὴν διατρέχουν σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση: ἅπαξ καὶ μιὰ παράσταση συνδέεται μὲ μιὰν ἄλλη καὶ ἀναπαριστᾷ στὸν ἑαυτὸ της αὐτὸ τὸ δεσμό, ὑπάρχει σημεῖο: ἡ ἀφηρημένη ἰδέα σημαίνει τὴν συγκεκριμένη ἀντίληψη ἀπὸ τὴν ὁποία διαμορφώθηκε (Condillac)· ἡ γενικὴ ἰδέα δὲν εἶναι παρὰ ἐνικὴ ἰδέα πού χρησιμεύει ὡς σημεῖο στὶς ἄλλες (Berkeley)· οἱ φαντασίες εἶναι σημεῖα τῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐκπήγασαν (Hume, Condillac)· οἱ αἰσθήσεις εἶναι σημεῖα μεταξὺ τους (Berkeley, Condillac) καὶ μπορεῖ ἐν τέλει οἱ αἰσθήσεις οἱ ἴδιες (ὅπως στὸν Berkeley) νὰ εἶναι τὰ σημεῖα τῶν ὄσων θέλει νὰ μᾶς πεῖ ὁ Θεός, πράγμα πού θὰ τις ἔκανε κάτι σὰν σημεῖα ἐνὸς συνόλου σημείων. Ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης καὶ ἡ θεωρία τῶν σημείων ἀλληλοδιαπερνοῦνται ἀπόλυτα: καὶ τὴν ἡμέρα πού ἡ Ἰδεολογία, στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, θὰ ἀναρωτηθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ πρωτεῖο πού πρέπει νὰ δώσει στὴν ἰδέα ἢ στὸ

σημεῖο, τὴν ἡμέρα πού ὁ Destutt θὰ μεμφθεῖ τὸν Gerando ὅτι ἔπλασε μιὰ θεωρία τῶν σημείων προτοῦ νὰ ὀρίσει τὴν ἰδέα,¹ ἥδη ἢ ἄμεση συνάφειά τους θὰ ἀρχίσει νὰ περιπλέκεται καὶ ἡ ἰδέα καὶ τὸ σημεῖο θὰ πάψουν νὰ εἶναι τελείως διαφανῆ μεταξύ τους.

Δεύτερη συνέπεια. Ἡ καθολικὴ ἐπέκταση τοῦ σημείου μέσα στὸ πεδίο τῆς παράστασης ἀποκλείει ἀκόμα καὶ τὴ δυνατότητα μιᾶς θεωρίας περὶ σημασίας. Ὅντως, γιὰ νὰ ἀναρωτηθοῦμε τί εἶναι σημασία προϋποτίθεται ὅτι αὐτὴ εἶναι μιὰ καθορισμένη μορφή μέσα στὴ συνείδηση. Ἀλλὰ ἂν τὰ φαινόμενα δίνονται πάντα μέσα σὲ μιὰ παράσταση πού (καθαυτὴ καὶ μὲ τὴν παραστασιμότητά της) εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου σημεῖο, τότε ἡ σημασία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει πρόβλημα. Μάλιστα δὲν ἐμφανίζεται κἂν. Ὅλες οἱ παραστάσεις συνδέονται μεταξύ τους σὰν σημεῖα· ὅλες μαζί ἀπαρτίζουν κάτι σὰν πελώριο δίκτυο· καθεμιὰ στὴ διαφάνειά της δίνεται ὡς σημεῖο ἐκείνου πού ἀναπαριστᾷ· ἐντούτοις — ἢ μᾶλλον γι' αὐτὸ τὸ λόγο — καμμιά εἰδικὴ δραστηριότητα τῆς συνείδησης δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ συγκροτήσῃ μιὰ σημασία. Αὐτὸ ἀναμφίβολα συμβαίνει γιὰτὶ ἡ κλασσικὴ ἀντίληψη τῆς παράστασης ἀποκλείει τὴν ἀνάλυση τῆς σημασίας, ἔτσι ὥστε ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι σκεφτόμαστε τὰ σημεῖα μὲ ἀφετηρία τὴν τελευταία, παρὰ τὴν προφάνεια τοῦ πράγματος καταβάλλουμε μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ κλασσικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὸν Malebranche ὡς τὴν Ἰδεολογία, ἦταν πέρα γιὰ πέρα μιὰ φιλοσοφία τοῦ σημείου.

Δὲν ὑπάρχει νόημα ἔξω ἢ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο, καμμιά ὑπονοούμενη παρουσία ἐνὸς προγενέστερου λόγου, τὸν ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκαταστήσουμε γιὰ νὰ φέρουμε σὲ φῶς τὸ αὐτόχθονο νόημα τῶν πραγμάτων. Ἐπίσης ὁμως δὲν ὑπάρχει πράξη πού νὰ συγκροτεῖ τὴ σημασία, οὔτε ἐσωτερικὴ γένεση τῆς συνείδησης. Ἀνάμεσα στὸ σημεῖο καὶ στὸ περιεχόμενό του δὲν ὑφίσταται κανένα ἐνδιάμεσο στοιχεῖο, καμμιά ἀδιαφάνεια. Οἱ μόνοι νόμοι πού ἀπαντῶνται στὰ σημεῖα εἶναι αὐτοὶ πού μποροῦν νὰ διέπουν τὸ περιεχόμενό τους: κάθε ἀνάλυση τῶν σημείων εἶναι συνάμα καὶ ἀναμφίλε-

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, Paris, an XI, τόμ. II, σ. 1.

κτα αποκρυπτογράφηση εκείνου που θέλουν να ποῦν. Ἀντίστροφα, ἡ διευκρίνηση τοῦ σημαινόμενου δὲν θὰ εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ στοχασμὸς πάνω στὰ σημεῖα που τὸ ὑποδηλώνουν. Ὅπως καὶ στὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα, ἡ «σημειολογία» καὶ ἡ «ἐρμηνευτική» τίθενται ἐπάλληλα. Ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ μορφή. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ δὲν συναντῶνται πλέον μέσα στὸ τρίτο στοιχεῖο τῆς ὁμοιότητος· συνδέονται μέσα στὴν ἰδιάζουσα ἱκανότητα που ἔχει ἡ παράσταση νὰ παρίσταται μόνη τῆς. Συνεπῶς δὲν θὰ ὑπάρχει μιὰ θεωρία τῶν σημείων διαφορετικὴ ἀπὸ μιὰ ἀνάλυση τοῦ νοήματος. Ἐντούτοις τὸ σύστημα ἀναγνωρίζει ἕνα προνόμιο στὴν πρώτη ἀπέναντι στὴ δεύτερη· ἐφόσον δὲν ἀποδίδει στὸ σημαινόμενο μιὰ φύση διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη που ἀναγνωρίζει στὸ σημεῖο, τὸ νόημα δὲν θὰ μπορεῖ πλέον νὰ εἶναι παρὰ ἡ ὁλότητα τῶν σημείων ἐκδιπλωμένη στὴν ἀλληλουχία τους· θὰ δοθεῖ στὸν πλήρη πίνακα τῶν σημείων. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ πλήρες δίκτυο τῶν σημείων συνδέεται καὶ ἀρθρώνεται σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιάζουσες διατομὲς τοῦ νοήματος. Ὁ πίνακας τῶν σημείων εἶναι ἡ εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Ἄν τὸ εἶναι τοῦ νοήματος βρίσκεται ὁλόκληρο στὴν πλευρὰ τοῦ σημείου, ὁλόκληρη ἡ λειτουργία εἶναι στὴ μεριά τοῦ σημαινόμενου. Νὰ γιατί ἡ ἀνάλυση τῆς γλώσσας, ἀπὸ τὸν Lancelot ὡς τὸν Destutt de Tracy, διενεργεῖται μὲ ἀφετηρία μιὰν ἀφηρημένη θεωρία τῶν ρηματικῶν σημείων καὶ μὲ τὴ μορφή μιᾶς γενικῆς γραμματικῆς: παίρνει ὅμως πάντα ὡς ὀδηγητικὸ μίτο τὸ νόημα τῶν λέξεων· νὰ γιατί ἐπίσης ἡ φυσικὴ ἱστορία παρουσιάζεται σὰν ἀνάλυση τῶν χαρακτήρων τῶν ἔμβιων ὄντων, ἀλλὰ οἱ ἔστω καὶ τεχνητὲς ταξινομήσεις ἔχουν πάντα στόχο τους νὰ ξαναβροῦν τὴ φυσικὴ τάξη ἢ νὰ τὴν ἀποσυναρθρώσουν τὸ ἐλάχιστο δυνατό· νὰ γιατί ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου διενεργεῖται μὲ ἀφετηρία τὸ χρῆμα καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ, ἀλλὰ ἡ ἀξία θεμελιώνεται πάντα στὴν ἀνάγκη. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἡ καθαρὴ ἐπιστῆμη τῶν σημείων ἰσχύει ὡς ἄμεση ἔκφραση τοῦ σημαινόμενου.

Τέλος ἔχουμε τὴν τελευταία ἐπίπτωση που ἀναμφίβολα φτάνει ὡς τὶς μέρες μας: ἡ δυαδικὴ θεωρία τοῦ σημείου, αὐτὴ που ἀπὸ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα θεμελιώνει ὅλη τὴ γενικὴ ἐπιστῆμη τοῦ σημείου εἶναι συνδεδεμένη μέσω μιᾶς θεμελιώδους σχέσης μὲ μιὰ

γενική θεωρία τῆς παράστασης. Ἄν τὸ σημεῖο εἶναι ἢ ἄνευ ὄρων σύνδεση ἐνὸς σημαίνοντος μὲ ἓνα σημαίνόμενο (σύνδεση πὺ εἶναι ἢ δὲν εἶναι αὐθαίρετη, ἐθελούσια ἢ ἐπιβεβλημένη, ἀτομική ἢ συλλογική), ἐν πάσῃ περιπτώσει ἢ σχέση μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεῖ μόνο μέσα στὸ γενικὸ στοιχεῖο τῆς παράστασης: τὸ σημαῖνον καὶ τὸ σημαίνόμενο συνδέονται στὸ βαθμὸ πὺ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι (ἦσαν ἢ μπορεῖ νὰ εἶναι) ἀναπαραστημένα καὶ ὅπου τὸ ἓνα ἀναπαριστᾷ τῶρα τὸ ἄλλο. Ἦταν λοιπὸν ἀναγκαῖο γιὰ τὴν κλασσικὴ θεωρία τοῦ σημείου νὰ πάρει ὡς θεμέλιο καὶ ὡς φιλοσοφικὴ δικαίωση μιὰν «ιδεολογία», δηλαδὴ μιὰ γενικὴ ἀνάλυση ὄλων τῶν μορφῶν τῆς παράστασης, ἀπὸ τὴν στοιχειώδη αἴσθησι μὲχρι τὴν ἀφηρημένη καὶ περίπλοκη ιδέα. Ἐπίσης ἦταν ἐξίσου ἀναγκαῖο ὁ Saussure, ὁ ὁποῖος ξανάπιασε τὸ σχέδιο μιᾶς γενικῆς σημειολογίας, νὰ δώσει στὸ σημεῖο ἓναν ὄρισμὸ πὺ μπορεῖ νὰ φάνηκε «ψυχολογιστικὸς» (σύνδεση μιᾶς ἐννοίας καὶ μιᾶς εἰκόνας), ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἀνακάλυπτε καὶ πάλι τὴν κλασσικὴ προϋπόθεση σύλληψης τῆς δυαδικῆς φύσης τοῦ σημείου.

V. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ

Ἴδου λοιπὸν τὰ σημεῖα ἀπαλλαγμένα ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν πλησμονὴ τοῦ κόσμου μέσα στὴν ὁποία τὰ εἶχε καταλείψει ἄλλοτε ἢ Ἀναγέννηση. Στὸ ἐξῆς ἐνοικοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς παράστασης, στὸ μεσοδιάστημα τῆς ιδέας, στὸν ἰσχνὸ χῶρο ὅπου αὐτὴ παίζει μὲ τὸν ἑαυτὸ της, ἀποσυνθέτοντας καὶ ἀνασυνθέτοντας τὸν ἑαυτὸ της. Ὅσο γιὰ τὴν προσομοιότητα, δὲν τῆς μένει πλέον παρὰ νὰ ξαναπέσει ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς γνώσης. Εἶναι τὸ ἐμπειρικὸ στὴν πιὸ στερημένην του μορφῇ· δὲν μποροῦμε πλέον νὰ τὴν «ἀντιμετωπίσουμε ὡς μέρος τῆς φιλοσοφίας»,¹ ἐκτὸς καὶ ἂν ἔχει ἐξαλειφθεῖ ἐξαιτίας τῆς ἀνακρίβειάς της ὡς ὁμοιότητος ἢ μεταμορφωθεῖ ἀπὸ

1. Hobbes, *Logique*, μτφ. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, Paris, 1805, τόμ. III, σ. 599.

τή γνώση σέ μιὰ σχέση ισότητας ἢ τάξης. Ἐντούτοις γιὰ τὴ γνώση ἢ προσομοιότητα ἀποτελεῖ μιὰν ἀπαραίτητη παρυφή. Γιατὶ μιὰ ισότητα ἢ μιὰ σχέση τάξης δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἀνάμεσα σὲ δύο πράγματα παρὰ ἂν ἡ ὁμοιότητά τους ἦταν τουλάχιστον ἡ ἀφορμὴ νὰ τὰ συγκρίνουμε: ὁ Hume τοποθετοῦσε τὴ σχέση τῆς ταυτότητας ἀνάμεσα στὶς «φιλοσοφικὲς» σχέσεις πού προϋποθέτουν τὸ στοχασμό, ἐνῶ ἡ ὁμοιότητα ἀνῆκε κατ' αὐτὸν στὶς φυσικὲς σχέσεις, σὲ ἐκεῖνες πού ἐξαναγκάζουν τὸ πνεῦμα μας μὲ μιὰ «γαλήνια» ἀλλὰ ἀναπόδραστη δύναμη.¹ «Ὁ φιλόσοφος ἄς καμαρώνει ὅσο θέλει γιὰ τὴν ἀκρίβειά του... πάντως τολμῶ νὰ τὸν προκαλέσω νὰ κάνει ἔστω καὶ ἓνα βῆμα στὴ σταδιοδρομία του χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς ὁμοιότητας. Ἄς ρίξουν μιὰ ματιὰ στὴ μεταφυσικὴ ὄψη τῶν ἐπιστημῶν, ἀκόμα καὶ τῶν λιγότερο ἀφηρημένων· καὶ ἄς μοῦ ποῦν ἂν οἱ γενικὲς ἐπαγωγές, πού ἀντλοῦν ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα γεγονότα, ἢ μᾶλλον ἂν τὰ γένη, τὰ εἶδη καὶ ὅλες οἱ ἀφηρημένες ἐμπειρικὲς ἐννοιες μποροῦν νὰ σχηματιστοῦν χωρὶς τὴν ὁμοιότητα».² Στὸ ἐξωτερικὸ στρίφωμα τῆς γνώσης, στὴν προσομοιότητα, ὑπάρχει αὐτὴ ἡ μόλις διαφαινόμενη μορφή, αὐτὴ ἡ χοντρικὴ σχέση, τὴν ὁποία ἡ γνώση ὀφείλει νὰ ἐπικαλύψει σὲ ὄλο της τὸ εὔρος, ἀλλὰ πού παραμένει συνεχῶς κάτω ἀπὸ αὐτὴ, σὰν μιὰ βουβὴ καὶ ἀνεξάλειπτη ἀναγκαιότητα.

Ὅπως καὶ κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα, ὁμοιότητα καὶ σημεῖο ἐπικαλοῦνται μοιραῖα τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἄλλὰ μὲ ἓναν νέο τρόπο. Ἐντὶ ἡ προσομοιότητα νὰ ἔχει ἀνάγκη μιὰν ἐνδειξη γιὰ νὰ φανερωθεῖ τὸ μυστικὸ της, εἶναι τῶρα τὸ ἀδιαφοροποίητο, κινούμενο, ἀσταθὲς βάθος, πάνω στὸ ὁποῖο ἡ γνώση μπορεῖ νὰ συνάψει τὶς σχέσεις, τὰ μέτρα καὶ τὶς ταυτότητές της. Συνεπῶς ἔχουμε μιὰ διπλὴ μεταστροφή: γιὰ τὸ σημεῖο καὶ μαζὶ του ὅλη ἡ λελογισμένη γνώση ἀπαιτοῦν ἓνα κριτήριο προσομοιότητας, καὶ γιὰ τὸ ζήτημα πλέον δὲν εἶναι νὰ φανερωθεῖ ἓνα περιεχόμενο προγενέστερο

1. Hume, *Essai sur la nature humaine*, μτφ. Leroy, Paris, 1946, τόμ. I, σ. 75-80.

2. Merian, *Réflexions philosophiques sur la ressemblance*, 1767, σ. 3 καὶ 4.

ἀπὸ τῆ γνώση, ἀλλὰ νὰ δοθεῖ ἓνα περιεχόμενο πὸ νὰ μπορεῖ νὰ προσφέρει ἓνα χῶρο ἐφαρμογῆς στὶς μορφές τῆς γνώσης. Ἐνῶ κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἡ ὁμοιότητα ἦταν ἡ θεμελιώδης σχέση τοῦ εἶναι μὲ τὸν ἑαυτό του, ἡ πτυχή τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ πιὸ ἀπλὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται αὐτὸ πὸ πρέπει νὰ γίνεῖ γνωστὸ καὶ πὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γνώση. Μέσω αὐτῆς ἡ παράσταση μπορεῖ νὰ γίνεῖ γνωστή, δηλαδὴ νὰ συγκριθεῖ μὲ ὅσες μπορεῖ νὰ εἶναι προσόμοιες, νὰ ἀναλυθεῖ σὲ στοιχεῖα (πὸ τῆς εἶναι κοινὰ μὲ ἄλλες παραστάσεις), νὰ συνδυασθεῖ μὲ ὅσες μπορεῖ νὰ παρουσιάσουν μερικὲς ταυτότητες καὶ ἐν τέλει νὰ κατανεμηθεῖ σὲ ἓναν ταξινομημένο πίνακα. Σὲ μιὰ κλασσικὴ φιλοσοφία (δηλαδὴ σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἀνάλυσης) ἡ προσομοιότητα παίζει ἓναν ρόλο συμμετρικὸ μὲ ἐκεῖνον πὸ θὰ παίξει τὸ διαφορότροπο στὴν κριτικὴ σκέψη καὶ στὶς φιλοσοφίες τῆς κρίσης.

Σὲ αὐτὴ τὴν ὀριακὴ καὶ ἐξαρτημένη θέση (χωρὶς τὴν ὁποία καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ γνωρίσουμε κάτι), ἡ ὁμοιότητα τοποθετεῖται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φαντασίας ἢ, ἀκριβέστερα, δὲν ἐμφανίζεται παρὰ μὲ τὴν ιδιότητα τῆς φαντασίας καὶ ἡ φαντασία, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν ἀσκειῖται παρὰ στηριζόμενη σὲ αὐτή. Ὅντως, ἂν ὑποθέσουμε μέσα στὴν ἀδιάλειπτη ἀλυσίδα τῆς παράστασης τὶς ἀπλούστερες ἐντυπώσεις, πὸ δὲν θὰ εἶχαν μεταξύ τους τὸν παραμικρὸ βαθμὸ ὁμοιότητας, δὲν θὰ ὑπῆρχε καμμιά δυνατότητα ἢ δευτέρη νὰ ἀνακαλεῖ τὴν πρώτη, νὰ τὴν κάνει νὰ ἐπανεμφανιστεῖ καὶ νὰ ἐξουσιοδοτεῖ ἔτσι τὴν ἀνα-παράστασή της μέσα στὸ φανταστικὸ· οἱ ἐντυπώσεις θὰ περνοῦσαν διαδοχικὰ μέσα σὲ ὀλοκληρωτικὴ ἀνομοιότητα — τόσο ὀλοκληρωτικὴ πὸ δὲ θὰ μπορούσε καὶ νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὴ, γιατί μιὰ παράσταση δὲν θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ παραμείνει κάπου, νὰ ἀναστήσει μιὰν παλαιότερη καὶ νὰ παρατεθεῖ σ' αὐτήν, ὥστε νὰ δώσει λαβὴ σὲ μιὰν σύγκριση· δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ἡ ἐλάχιστη ταυτότητα πὸ εἶναι ἀναγκαῖα σὲ κάθε διαφοροποίηση. Ἡ διηνεκὴς μεταβολὴ θὰ ἐκτυλισσόταν μέσα σὲ διηνεκὴ μονοτονία χωρὶς σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἀλλὰ ἂν μέσα στὴν παράσταση δὲν ὑπῆρχε ἡ ἀφανὴς δύναμη νὰ ἐπαναφέρουμε στὸ παρὸν μιὰν παρελθούσα ἐντύπωση, τότε καμμιά δὲν θὰ ἐμφανιζόταν

ποτέ ως όμοια ή άνόμοια με μιá προηγούμενη. Αυτή ή δύναμη τής ανάκλησης συνεπάγεται τουλάχιστον τή δυνατότητα να κάνουμε να φαίνονται ως περίπου όμοιες (ώς γειτονικές και σύγχρονες, ως υπάρχουσες περίπου με τόν ίδιο τρόπο) δύο έντυπώσεις, από τις οποίες έντούτοις ή μία είναι παρούσα, ένω ή άλλη έπαψε να υπάρχει, ίσως από πολύ καιρό. Δέν θα υπήρχε όμοιότητα ανάμεσα στα πράγματα χωρίς τή φαντασία.

Βλέπουμε ποιό είναι τó διπλό αίτημα. Μέσα στα άναπαρ-στημένα πράγματα πρέπει να υπάρχει ó διαρκής ψίθυρος τής όμοιότητας· μέσα στην παράσταση πρέπει να υπάρχει ή πάντα πιθανή πτυχή τής φαντασίας. Και κανένα από αυτά τά δύο αίτήματα δέν μπορεί να άποκοπεϊ από τó άλλο, πού τó συμπληρώνει και στέκει άπέναντί του. Έτσι γεννήθηκαν δύο κατευθύνσεις τής άνάλυσης, πού διατηρήθηκαν σε όλο τó μάκρος τής κλασσικής έποχής και δέν έπαψαν να συμπλησιάζουν για να εκφράσουν τελικά στο δεύτερο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα τήν κοινή τους αλήθεια στην Ίδεολογία. Από τή μιá μεριά βρίσκουμε τήν άνάλυση πού έξηγεί τήν άναστροφή τής σειρας των παραστάσεων σε έναν ανεπίκαιρο αλλά ταυτοχρονικό πίνακα συγκρίσεων: άνάλυση τής έντύπωσης, τής άνάμνησης, τής φαντασίας, τής μνήμης, όλου αυτού του άθέλητου βάθους πού είναι σαν τήν μηχανική τής εικόνας μέσα στο χρόνο. Από τήν άλλη μεριά, υπάρχει ή άνάλυση πού έξηγεί τήν όμοιότητα των πραγμάτων — τήν όμοιότητά τους πριν από τήν τακτοποίησή τους, τήν άποσύνθεσή τους σε ταυτόσημα και διαφορετικά στοιχεία, τήν κατανομή των άτακτων προσομοιοτήτων τους σε έναν πίνακα: γιατί λοιπόν τά πράγματα παρουσιάζονται μέσα σε μιάν έπαλληλία, σε ένα άνακάτωμα, σε μιá άλληλοδιασταύρωση όπου ή ούσιώδης τάξη τους είναι περιπλεγμένη, αλλά αρκετά όρατή ακόμα, ώστε να διαφαίνεται με μορφή όμοιοτήτων, άόριστων προσομοιοτήτων, υπαινικτικων άφορμων για μιάν γρηγορούσα μνήμη; Σε γενικές γραμμές ή πρώτη σειρά των προβλημάτων αντίστοιχει στην αναλυτική τής φαντασίας ως θετικής ικανότητας μετατροπής του γραμμικού χρόνου τής παράστασης σε ταυτοχρονικό χώρο δυνητικων στοιχείων· ή δεύτερη αντίστοιχει πάλι σε γενικές γραμμές στην άνάλυση τής φύσης, με τά κενά, τις άταξίες πού μπερ-

δεύουν τὸν πίνακα τῶν ὄντων καὶ τὸν διασκορπίζουν σὲ μιὰ ἀκολουθία παραστάσεων, πού μοιάζουν μεταξύ τους ἀόριστα καὶ ἀπόμακρα.

Αὐτὰ τὰ δύο ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα (τὸ ἓνα ἀρνητικό, ἡ ἀταξία τῆς φύσης μέσα στὶς ἐντυπώσεις, τὸ ἄλλο θετικό, ἡ δυνατότητα νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ τάξη μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἐντυπώσεις) βρίσκουν τὴν ἐνότητά τους στὴν ἰδέα τῆς «γένεσης». Καὶ αὐτὸ μὲ δύο δυνατοὺς τρόπους. Εἴτε τὸ ἀρνητικό στοιχεῖο (τῆς ἀταξίας, τῆς ἀόριστης ὁμοιότητας) ἀποδίδεται στὴν ἴδια τὴ φαντασία, πού ἀσκεῖ τότε ἀπὸ μόνη της μιὰ διπλὴ λειτουργία: ἄν, μὲ μόνον τὸν ἀναδιπλασιασμὸ τῆς παράστασης, μπορεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τάξη, αὐτὸ συμβαίνει στὸ μέτρο ἀκριβῶς πού θὰ ἐμπόδιζε νὰ ἀντιληφθοῦμε ἄμεσα, καὶ στὴν ἀναλυτικὴ τους ἀλήθεια, τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορὲς τῶν πραγμάτων. Ἡ δύναμη τῆς φαντασίας δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀντίστροφο, τὸ ἄλλο πρόσωπο, τῆς ἔλλειψῆς της. Μέσα στὸν ἄνθρωπο βρίσκεται στὴν τομὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ὁ Descartes, ὁ Malebranche, ὁ Spinoza τὴν ἀνέλυσαν ὄντως ὡς τόπο τῆς πλάνης καὶ συνάμα ὡς δυνατότητα πρόσβασης ἀκόμα καὶ στὴν μαθηματικὴ ἀλήθεια· ἀναγνώρισαν σὲ αὐτὴ τὸ στίγμα τῆς περατότητας, εἴτε ὡς σημεῖο μιᾶς πτώσης ἔξω ἀπὸ τὸ νοητὸ μέγεθος, εἴτε ὡς ἔνδειξη μιᾶς περιορισμένης φύσης. Ἀντίθετα, τὸ θετικὸ στοιχεῖο τῆς φαντασίας μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὴν διαταραγμένη ὁμοιότητα, στὸν ἀόριστο ψίθυρο τῶν προσομοιοτήτων. Εἶναι ἡ ἀταξία τῆς φύσης πού ὀφείλεται στὴν ἴδια τὴν ἱστορία της, στὶς καταστροφές της, ἢ ἴσως ἀπλούστατα στὴν περιπλεγμένη πολυλόγητά της, πού δὲν εἶναι πιά ἱκανὴ νὰ προσφέρει στὴν παράσταση παρὰ πράγματα πού μοιάζουν μεταξύ τους. Ἔτσι ἡ παράσταση, πάντα συνδεδεμένη μὲ περιεχόμενα πολὺ κοντινὰ μεταξύ τους, ἐπαναλαμβάνει τὸν ἑαυτὸ της, τὸν ἀνακαλεῖ, ἀναδιπλώνεται φυσιολογικὰ σὲ αὐτόν, κάνει νὰ ξαναγεννηθοῦν σχεδὸν ταυτόσημες ἐντυπώσεις καὶ γεννᾷ τὴ φαντασία. Σὲ αὐτόν τὸν κυριατισμὸ μιᾶς φύσης πολλαπλῆς, ἀλλὰ ξαναρχινισμένης στὰ σκοτεινὰ καὶ δίχως λόγο, στὸ αἰνιγματικὸ γεγονός μιᾶς φύσης πού πρὶν ἀπὸ κάθε τάξη μοιάζει μὲ τὸν ἑαυτὸ της, ὁ Condillac καὶ ὁ Hume ἀναζήτησαν τὸν δεσμὸ τῆς ὁμοιότητας καὶ τῆς φαντασίας. Εἶναι λύ-

σεις πού ἀντιτίθενται αὐστηρά, ἀλλὰ πού ἀπαντοῦν στοῦ ἴδιου πρόβλημα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει κατανοοῦμε ὅτι ὁ δεύτερος τύπος ἀνάλυσης θὰ ἐκδιπλωθεῖ εὐκόλα στή μυθική μορφή τοῦ πρώτου ἀνθρώπου (Rousseau) ἢ τῆς συνείδησης πού ἀφυπνίζεται (Condillac) ἢ τοῦ ξένου παρατηρητῆ πού ἔχει ριφθεῖ στόν κόσμο (Hume): αὐτὴ ἡ γένεση λειτουργοῦσε στόν τόπο καὶ στή θέση τῆς ἴδιας τῆς Γενέσεως.

Ἄκόμα μιὰ παρατήρηση. Ἄν οἱ ἔννοιες τῆς φύσης καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἔχουν κατὰ τὴν κλασσική ἐποχὴ μιὰ κάποια σπουδαιότητα, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στοῦ ὅτι ἀνακαλύφθηκε αἰφνίδια ὡς πεδίο ἐμπειρικῶν ἐρευνῶν αὐτὴ ἡ κωφεύουσα καὶ ἀνεξάντλητη σὲ πλοῦτο δύναμη πού ὀνομάζουμε φύση· ἐπίσης δὲν ὀφείλεται στοῦ ὅτι ἀπομονώθηκε στοῦ ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς πλατειᾶς φύσης μιὰ μικρὴ ἰδιάζουσα καὶ περίπλοκη περιοχὴ, δηλαδή ἡ ἀνθρώπινη φύση. Στὴν πραγματικότητα αὐτὲς οἱ δύο θεμελιώδεις ἔννοιες λειτουργοῦν γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὴν ἀμοιβαία συνάφεια, τὸν ἀμοιβαῖο σύνδεσμο τῆς φαντασίας καὶ τῆς ὁμοιότητας. Ἀναμφίβολα ἡ φαντασία φαινομενικὰ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης, καὶ ἡ ὁμοιότητα ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς φύσης. Ἄλλὰ ἂν ἀκολουθήσουμε τὸ ἀρχαιολογικὸ δίκτυο πού δίνει τοὺς νόμους τοῦ στὴν κλασσικὴ σκέψη, βλέπουμε καθαρὰ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση ἐνοικεῖ σὲ αὐτὴ τὴν ἰσχνὴ ἐκχείλιση τῆς παράστασης πού τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἀνα-παρίσταται (ὅλη ἡ ἀνθρώπινη φύση βρίσκεται ἐδῶ: τόσο ἔξω ἀπὸ τὴν παράσταση ὅσο χρειάζεται ὥστε νὰ παρουσιάζεται ἐκ νέου, στοῦ λευκοῦ διάστημα πού χωρίζει τὴν παρουσία τῆς παράστασης καὶ τὸ «ἀνά-» τῆς ἐπανάληψής της): ἡ φύση εἶναι ἡ ἀσύλληπτη θολούρα τῆς παράστασης πού καθιστᾷ τὴν ὁμοιότητα αἰσθητὴ πρὶν γίνεῖ ὄρατὴ ἢ τάξη τῶν ταυτοτήτων. Ἡ φύση καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση ἐπιτρέπουν, μέσα στὴ γενικὴ διαμόρφωση τῆς ἐπιστήμης, τὴν προσαρμογὴ τῆς ὁμοιότητας μὲ τὴ φαντασία, ἡ ὁποία θεμελιώνει καὶ καθιστᾷ δυνατὲς ὅλες τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες τῆς τάξης.

Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἡ ὁμοιότητα συνδεόταν μὲ ἓνα σύστημα σημείων, πού ἡ ἐρμηνεία τοὺς διάνοιγε τὸ πεδίο τῶν συγκεκριμένων γνώσεων. Ἀπὸ τὸν δέκατο ἑβδομο αἰῶνα καὶ μετὰ ἡ

ὁμοιότητα ὠθήθηκε στὶς παρυφές τῆς γνώσης, πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν πιὸ χαμηλῶν καὶ ταπεινῶν τῆς ὀρίων. Ἐκεῖ συνδέεται μὲ τὴ φαντασία, μὲ τὶς ἀβέβαιες ἐπαναλήψεις, μὲ τὶς θαμπές ἀναλογίες. Καὶ ἀντὶ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ ἐπιστῆμη τῆς ἐρμηνείας, συνεπάγεται μιὰ γένεση ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὶς πενιχρὲς μορφές τῆς γιὰ τὸ Ἴδιο καὶ φτάνει στοὺς μεγάλους πίνακες τῆς γνώσης, ὅπως αὐτοὶ ἀναπτύσσονται σύμφωνα μὲ τὶς μορφές τῆς ταυτότητας, τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς τάξης. Τὸ σχέδιο γιὰ μιὰ ἐπιστῆμη τῆς τάξης, ἔτσι ὅπως θεμελιώθηκε κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, συνεπαγόταν τὴν πλαισιώσή του μὲ μιὰ γένεση τῆς γνώσης, ὅπως πράγματι καὶ συνέβη ἀδιάλειπτα ἀπὸ τὸν Locke ὡς τὴν Ἰδεολογία.

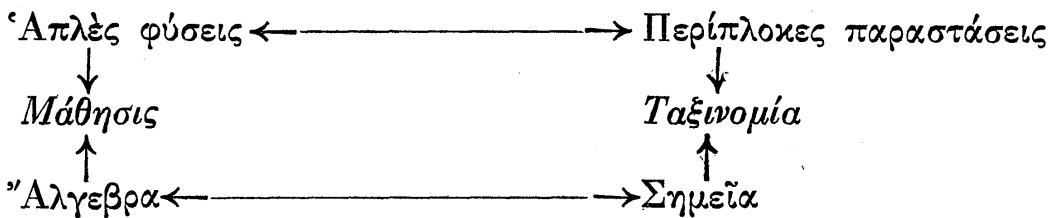
VI. «ΜΑΘΗΣΙΣ» ΚΑΙ «ΤΑΞΙΝΟΜΙΑ»

Σχέδιο μιᾶς γενικῆς ἐπιστήμης τῆς τάξης· θεωρία σημείων ποὺ ἀναλύουν τὴν παράσταση· κατανομὴ ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν σὲ διατεταγμένους πίνακες· ἔτσι συγκροτήθηκε κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἓνα πεδίο ἐμπειρικότητας ποὺ δὲν εἶχε ὑπάρξει μέχρι τὰ τέλη τῆς Ἀναγέννησης καὶ τὸ ὁποῖο θὰ ἐξαφανιστεῖ μοιραῖα στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Σήμερα γιὰ μᾶς εἶναι τόσο δύσκολο νὰ τὸ ἀποκαταστήσουμε, καὶ εἶναι τόσο βαθιὰ ἐπικαλυμμένο ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν θετικοτήτων, στὶς ὁποῖες ἀνήκει ἡ γνώση μας, ὥστε ἐπὶ μακρὸν πέρασε ἀπαρατήρητο. Τὸ παραμορφώνουμε, τὸ μασκαρεύουμε μὲ κατηγορίες ἢ τεμαχισμοὺς ποὺ ἀνήκουν σὲ μᾶς. Φαίνεται πὼς θέλουμε νὰ ἀνασυστήσουμε αὐτὸ ποὺ ἦταν κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα οἱ «ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς», τῆς «φύσης» ἢ τοῦ «ἄνθρώπου». Κι ὅλα αὐτὰ λησμονώντας ἀπλῶς ὅτι οὔτε ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ἡ ζωὴ, οὔτε ἡ φύση ἀποτελοῦν περιοχές ποὺ προσφέρονται αὐθόρμητα καὶ παθητικὰ στὴν περιέργεια τῆς γνώσης.

Ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾷ δυνατὸ τὸ σύνολο τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀρχικὰ ἡ σχέση μὲ μιὰ γνώση τῆς τάξης. Ὄταν πρόκειται νὰ ταξινομήσουμε ἀπλὲς φύσεις, τότε καταφεύγουμε σὲ μιὰ

μάθησιν πού καθολική μέθοδος της είναι ή "Άλγεβρα. "Όταν πρόκειται νά βάλουμε σέ τάξη περίπλοκες φύσεις (τίς παραστάσεις έν γένει, τέτοιες πού έχουν δοθεῖ στήν έμπειρία), πρέπει νά συγκροτήσουμε μιάν ταξινομία και γι' αυτό νά οργανώσουμε ένα σύστημα σημείων. Για τήν τάξη τών συντεθειμένων φύσεων τὰ σημεῖα είναι ὅ,τι ή ἄλγεβρα για τήν τάξη τών άπλών φύσεων. Ἄλλά στο βαθμό πού οἱ έμπειρικές παραστάσεις ὀφείλουν νά μπορούν νά αναλυθοῦν σέ άπλές φύσεις, βλέπουμε ὅτι ή ταξινομία αναφέρεται έξ ὀλοκλήρου στή μάθησιν· από τήν ἄλλη, εφόσον ή αντίληψη τών προφανειῶν δέν είναι παρά μιὰ ιδιαίτερη περίπτωση τῆς παράστασης έν γένει, μπορούμε επίσης νά ποῦμε ὅτι ή μάθησις είναι μιὰ ιδιαίτερη περίπτωση τῆς ταξινομίας. Παρόμοια, τὰ σημεῖα πού δημιουργεῖ ή ἴδια ή σκέψη συγκροτοῦν κάτι σάν ἄλγεβρα τών περίπλοκων παραστάσεων· αντίστροφα ή ἄλγεβρα είναι μιὰ μέθοδος πού άποσκοπεῖ νά δώσει σημεῖα στις άπλές φύσεις και νά δουλέψει πάνω σέ αὐτὰ τὰ σημεῖα. Ἐχουμε λοιπόν τήν ακόλουθη διάταξη:

Γενική επιστήμη τῆς τάξης

Ἄλλά δέν τελειώσαμε. Ἡ ταξινομία συνεπάγεται έπιπλέον ένα κάποιο continuum τών πραγμάτων (μιάν άσυνέχεια, μιάν πληρότητα τοῦ εἶναι) και μιὰ ὀρισμένη δύναμη τῆς φαντασίας πού έπιτρέπει νά φανεῖ αὐτό πού δέν είναι, ἄλλά έπιτρέπει, γι' αὐτό ακριβῶς, νά ἔρθει στο φῶς τὸ συνεχές. Συνεπῶς ή δυνατότητα μιᾶς επιστήμης τών έμπειρικῶν τάξεων άπαιτεῖ μιάν ἀνάλυση τῆς γνώσης — ἀνάλυση πού θα πρέπει νά δείξει πῶς ή κρυμμένη (και συγκεχυμένη) συνέχεια τοῦ εἶναι μπορεί νά ανασυσταθεῖ με άφετηρία τὸν χρονικό δεσμό τών άσυνεχῶν παραστάσεων. Ἐξ οὔ και ή αναγκαιότητα πού εκδηλώνεται πάντα σέ ὅλη τῆ διάρκεια τῆς κλασι-

κῆς ἐποχῆς νὰ ἐξεταστεῖ ἢ καταγωγὴ τῶν γνώσεων. Πράγματι, αὐτὲς οἱ ἐμπειρικὲς ἀναλύσεις δὲν ἀντιτίθενται στὸ σχέδιο μιᾶς καθολικῆς μαθήσεως, ὅπως ἓνας σκεπτικισμὸς σὲ ἓναν ὀρθολογισμό· εἶχαν περικαλυφθεῖ ἀπὸ τὰ αἰτήματα μιᾶς γνώσης ποὺ δὲν δίνεται πλέον ὡς ἐμπειρία τοῦ Ἰδιοῦ, ἀλλὰ ὡς ἀποκατάσταση τῆς Τάξης. Συνεπῶς στὰ δύο ἄκρα τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης ἔχουμε μιὰ μάθησιν ὡς ἐπιστήμη τῆς μετρήσιμης τάξης καὶ μιὰ γένεση ὡς ἀνάλυση τῆς συγκρότησης τῶν τάξεων μὲ βάση ἐμπειρικὰ ἐπακόλουθα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ χρησιμοποιοῦν τὰ σύμβολα τῶν δυνατῶν πράξεων πάνω σὲ ταυτότητες καὶ διαφορές· ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναλύουν τὰ σημάδια ποὺ κατατίθενται προοδευτικὰ ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων καὶ τὶς ἐπιστροφές τῆς φαντασίας. Ἀνάμεσα στὴ μάθησιν καὶ στὴ γένεση ἐκτείνεται ἡ περιοχὴ τῶν σημείων — σημείων ποὺ διατρέχουν ὅλο τὸ χῶρο τῆς ἐμπειρικῆς παράστασης ἀλλὰ δὲν τὸν ὑπερπηδοῦν ποτέ. Εἶναι ὁ χῶρος τοῦ πίνακα πλαισιωμένος μὲ τὸ λογισμό καὶ τὴ γένεση. Σὲ αὐτὴ τὴ γνώση τὸ ζήτημα εἶναι νὰ συναφθεῖ μὲ ἓνα σημεῖο ὅ,τι μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει ἡ παράστασή μας: ἀντιλήψεις, σκέψεις, ἐπιθυμίες· αὐτὰ τὰ σημεῖα ὀφείλουν νὰ ἰσχύουν ὡς χαρακτῆρες, τουτέστι νὰ ἀρθρώνουν τὸ σύνολο τῆς παράστασης σὲ διακεκριμένες ἐπιφάνειες, χωρισμένες μεταξὺ τους ἀπὸ εὐπροσδιόριστα σημάδια· ἐξουσιοδοτοῦν ἔτσι τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς ταυτοχρονικοῦ συστήματος, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ παραστάσεις ἐκφράζουν τὴν ἐγγύτητα καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή τους, τὴ γειτνίαση καὶ τὶς παρεκκλίσεις τους — δηλαδὴ ἑνὸς δικτύου ποὺ, ἐκτὸς χρονολογίας, ἐκδηλώνει καὶ ἀποκαθιστᾷ σὲ ἓνα διαρκὲς πεδίο τὶς σχέσεις τους ἀναφορικὰ μὲ τὴν τάξη. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ ὁ πίνακας τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν.

Σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ συναντοῦμε τὴν φυσικὴ ἱστορία — ἐπιστήμη τῶν χαρακτῆρων ποὺ ἀρθρώνουν τὴν ἀκολουθία τῆς φύσης στὴν περιπλοκὴ τῆς. Σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ συναντοῦμε ἐπίσης τὴ θεωρία τοῦ χρήματος καὶ τῆς ἀξίας — ἐπιστήμης τῶν σημείων ποὺ ἐξουσιοδοτοῦν τὴν ἀνταλλαγὴ καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἐγκαθίδρυση ἰσοδυναμιῶν ἀνάμεσα στὶς ἀνάγκες ἢ στὶς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων. Ἐδῶ τέλος βρίσκεται ἡ Γενικὴ γραμματικὴ, ἐπιστήμη τῶν ση-

μείων, με τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι συνομαδώνουν τὴν μοναδικότητα τῶν ἀντιλήψεών τους. Παρὰ τὶς διαφορὰς τους, αὐτοὶ οἱ τρεῖς τομεῖς ὑπῆρξαν κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ μόνο στὸ βαθμὸ πού ὁ θεμελιώδης χῶρος τοῦ πίνακα ἐγκαθιδρύθηκε ἀνάμεσα στὸν λογισμὸ τῶν ἰσοτήτων καὶ στὴ γένεση τῶν παραστάσεων.

Βλέπουμε ὅτι αὐτὲς οἱ τρεῖς ἔννοιες — *μάθησις, ταξινομία, γένεση* — δὲν δηλώνουν τόσο χωριστοὺς τομεῖς, ὅσο ἓνα στέρεο δίκτυο δεσμῶν πού καθορίζει τὴ γενικὴ διαμόρφωση τῆς γνώσης κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ. Ἡ *ταξινομία* δὲν ἀντιτίθεται στὴ *μάθησιν*: ἐνοικεῖ σὲ αὐτὴ καὶ διακρίνεται ἀπ' αὐτὴν· γιατίι κι αὐτὴ ἐπίσης εἶναι μιὰ ἐπιστήμη τῆς τάξης — μιὰ ποιοτικὴ *μάθησις*. Ἀλλὰ ἐννοούμενη μετὰ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια ἡ *μάθησις* εἶναι ἐπιστήμη τῶν ἰσοτήτων, ἡγουν κατηγορήσεων καὶ κρίσεων· εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀλήθειας· ἡ *ταξινομία* πραγματεύεται ταυτότητες καὶ διαφορὰς· εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρθρώσεων καὶ τῶν τάξεων· εἶναι ἡ γνώση τῶν ὄντων. Παρόμοια ἡ γένεση ἐνοικεῖ μέσα στὴν *ταξινομία*, ἡ τουλάχιστον βρίσκει σὲ αὐτὴ τὴν πρώτη της δυνατότητα. Ἀλλὰ ἡ *ταξινομία* καταρτίζει τὸν πίνακα τῶν ὁρατῶν διαφορῶν· ἡ γένεση προϋποθέτει μιὰ διαδοχικὴ σειρά· ἡ μιὰ πραγματεύεται τὰ σημεῖα στὴ χωρικὴ τους ταυτοχρονία, σὰν σύνταξη· ἡ ἄλλη τὰ κατανέμει σὲ ἓνα χρονικὸ ἀνάλογο, σὰν χρονολογία. Ἀναφορικὰ μετὰ τὴν *μάθησιν*, ἡ *ταξινομία* λειτουργεῖ σὰν μιὰ ὄντολογία ἀπέναντι σὲ μιὰ ἀποφαντικὴ· ἀπέναντι στὴ γένεση λειτουργεῖ ὅπως μιὰ σημειολογία ἀπέναντι σὲ μιὰ ἱστορία. Συνεπῶς καθορίζει τὸν γενικὸ νόμο τῶν ὄντων καὶ συνάμα τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ τὰ γνωρίσουμε. Νὰ γιατίι ἡ θεωρία τῶν σημείων κατάφερε κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ νὰ γίνῃ φορέας μιᾶς ἐπιστήμης μετὰ δογματικὴ χροιά, πού παρουσιαζόταν ὡς ἡ γνώση τῆς ἴδιας τῆς φύσης, καὶ συνάμα μιᾶς φιλοσοφίας τῆς παράστασης πού, μετὰ τὸν καιρὸ, ἔγινε ὀλοένα καὶ περισσότερο νομιναλιστικὴ καὶ σκεπτικιστικὴ. Νὰ ἐπίσης γιατίι μιὰ παρόμοια διάταξη ἐξαφανίστηκε μέχρι σημείου νὰ ἀπωλέσουν οἱ κατοπινὲς ἐποχὲς ἀκόμα καὶ τὴν ἀνάμνηση τῆς ὑπαρξῆς της: μετὰ τὴν καντιανὴ κριτικὴ καὶ ὅ,τι συνέβη στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, ἐγκαθιδρύθηκε μιὰ νέα κατανομή: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ *μάθησις* συσφαιρώθηκε ἀ-

παρτίζοντας μιάν ἀποφαντική και μιάν ὄντολογία· αὐτὴ κυριάρχησε μέχρι τὶς μέρες μας στοὺς τυπικοὺς γνωστικοὺς κλάδους· ἀπὸ μιάν ἄλλη μεριά ἡ ἱστορία και ἡ σημειολογία (καθὼς ἡ τελευταία ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη) συνδέθηκαν μέσα σὲ αὐτοὺς τοὺς γνωστικοὺς κλάδους τῆς ἐρμηνείας, ποὺ μετέφεραν τὴν ἐξουσία τους ἀπὸ τὸν Schleiermacher στὸν Nietzsche και στὸν Freud.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ κλασσικὴ ἐπιστήμη, στὴν πιὸ γενικὴ τῆς διάταξη, μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ μὲ βάση τὸ ἀρθρωμένο σύστημα μιᾶς μαθήσεως, μιᾶς ταξινομίας και μιᾶς γενετικῆς ἀνάλυσης. Οἱ ἐπιστῆμες κουβαλοῦν πάντα μαζί τους τὸ ἔστω και ἀπόμακρο σχέδιο μιᾶς ἐξαντλητικῆς τακτοποίησης: τείνουν ἐπίσης πάντα πρὸς τὴν ἀνακάλυψη ἐμπειρικῶν στοιχείων και πρὸς τὴν προοδευτικὴ τους σύνθεση· στὸ πλαίσιό τους ἀποτελοῦν ἕναν πίνακα, μιὰ παράθεση τῶν γνώσεων σὲ ἕνα σύστημα σύγχρονο μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Τὸ κέντρο τῆς γνώσης κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο και δέκατο ὄγδοο αἰῶνα εἶναι ὁ πίνακας. Ὅσο γιὰ τὶς μεγάλες συζητήσεις ποὺ ἀπασχόλησαν τὴν κοινὴ γνώμη, ἐνοικοῦν φυσικότατα στὶς πτυχές αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης.

Μποροῦμε κάλλιστα νὰ γράψουμε μιάν ἱστορία τῆς σκέψης κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ παίρνοντας αὐτὲς τὶς συζητήσεις ὡς ἀφετηριακὰ σημεῖα ἢ ὡς θέματα. Ἀλλὰ ἔτσι δὲ θὰ γράψουμε παρὰ τὴν ἱστορία τῶν γνωμῶν, δηλαδὴ ἐπιλογῶν καμωμένων σύμφωνα μὲ τὰ ἄτομα, τὰ περιβάλλοντα, τὶς κοινωνικὲς ὁμάδες· αὐτὸ συνεπάγεται μιάν ὀλόκληρη μέθοδο ἔρευνας. Ἄν θέλουμε νὰ ἀναλάβουμε μιάν ἀρχαιολογικὴ ἀνάλυση τῆς ἴδιας τῆς γνώσης, τότε δὲ χρειάζεται νὰ πάρουμε ὡς ὀδηγητικὸ μίτο και ὡς μέσο ἀρθρωσης τῶν λεγομένων αὐτὲς τὶς περίφημες συζητήσεις. Πρέπει νὰ ἀνασυστήσουμε τὸ γενικὸ σύστημα σκέψης, τοῦ ὁποῖου τὸ δίκτυο, στὴ θετικότητά του, καθιστᾷ δυνατό ἕνα παιχνίδι ταυτόχρονων και φαινομενικῶν ἀντιφατικῶν γνωμῶν. Αὐτὸ τὸ δίκτυο καθορίζει τὶς συνθήκες δυνατότητας μιᾶς συζήτησης ἢ ἑνὸς προβλήματος, αὐτὸ ἐπίσης εἶναι ὁ φορέας τῆς ἱστορικότητας τῆς γνώσης. Ἄν ὁ δυτικὸς κόσμος πολέμησε γιὰ νὰ μάθει ἂν ἡ ζωὴ δὲν ἦταν παρὰ κίνηση και ἂν ἡ φύση ἦταν ἀρκετὰ τακτοποιημένη γιὰ νὰ ἀποδείξει τὸ Θεό, αὐτὸ δὲ συνέβη γιὰτὶ εἶχε ἀνοίξει ἕνα πρόβλημα· ἀντίθετα, ἀφοῦ διέσπειρε

τὸν ἀπροσδιόριστο κύκλο τῶν σημείων καὶ τῶν ὁμοιοτήτων, καὶ προτοῦ ὀργανώσει τις σειρὲς τῆς αἰτιότητας καὶ τῆς ἱστορίας, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ διάνοιξε ἕναν χῶρο ὡς πίνακα, τὸν ὁποῖο δὲν ἔπαψε νὰ διατρέχει ἀπὸ τις ὑπολογίσιμες μορφές τῆς τάξης μέχρι τὴν ἀνάλυση τῶν πιὸ περίπλοκων παραστάσεων. Ἀντιλαμβανόμεστε τὰ ἴχνη αὐτῆς τῆς πορείας στὴν ἱστορικὴ ἐπιφάνεια τῶν θεμάτων, συζητήσεων, προβλημάτων καὶ προτιμήσεων τῆς κοινῆς γνώμης. Οἱ γνώσεις εἶχαν διασχίσει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρο ἕναν «χῶρο γνώσης» ποῦ εἶχε διευθετηθεῖ διαμιᾶς, κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, καὶ ποῦ δὲν ἔμελλε νὰ ξανακλείσει παρὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀργότερα.

Πρέπει τώρα νὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ χῶρου, ποῦχει τὴ μορφή πίνακα, ἐκεῖ ὅπου ἐμφανίζεται σαφέστερα, δηλαδὴ στὴν θεωρία τῆς γλώσσας, τῆς ταξινόμησης καὶ τοῦ χρήματος.

Ἴσως νὰ μᾶς ἀντιτάξουν πὼς καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι θέλουμε νὰ ἀναλύσουμε συνάμα καὶ ἀδιαχώριστα τὴ γενικὴ γραμματικὴ, τὴν φυσικὴ ἱστορία καὶ τὴν οἰκονομία, ἀνάγοντάς τες σὲ μιὰ γενικὴ θεωρία τῶν σημείων καὶ τῆς παράστασης, προϋποθέτει ἕνα ἐρώτημα ποῦ μόνο στὸν αἰῶνα μας μπορεῖ νὰ προκύψει. Ἀναμφίβολα ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι πολιτισμοί, δὲν μπόρεσε νὰ ὀριοθετήσῃ ἢ νὰ κατονομάσῃ τὸ γενικὸ σύστημα τῆς γνώσης της. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ σύστημα ἦταν ἐπαρκῶς καταναγκαστικό, ὥστε οἱ ὀρατὲς μορφές τῆς γνώσης νὰ χαράζουν ἀπὸ μόνες τους μέσα του τις συγγενειές τους, λὲς καὶ οἱ μέθοδοι, οἱ ἔννοιες, οἱ τύποι ἀνάλυσης, οἱ ἀποκτημένες ἐμπειρίες, τὰ πνεύματα καὶ τέλος οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι εἶχαν μετατοπιστεῖ πρὸς χάρη ἑνὸς θεμελιώδους δικτύου ποῦ καθόριζε τὴν ὑπονοούμενη ἀλλὰ ἀναπόφευκτη ἐνότητα τῆς γνώσης. Ἡ ἱστορία ἔδειξε μύρια παραδείγματα αὐτῶν τῶν μετατοπίσεων. Βλέπουμε ἔτσι μιὰ διαδρομὴ ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς γνώσης καὶ στὴ θεωρία τῶν σημείων καὶ τῆς γραμματικῆς ποῦ ἐπαναλήφθηκε πολλὰ φορές: τὸ Port-Royal ἔδωσε τὴ Γραμματικὴ του ὡς συμπλήρωμα καὶ φυσικὴ συνέχεια τῆς Λογικῆς του, στὴν ὁποία συνάπτεται μὲ μιὰ κοινὴ ἀνάλυση τῶν σημείων· ὁ Condillac, ὁ Destutt de Tracy, ὁ Gerando συνάρθρωσαν τὴν ἀνάλυση

τῆς γνώσης στὶς συνθῆκες ἢ στὰ «στοιχεῖα» τῆς μὲ τὸ στοχασμὸ πάνω σὲ αὐτὰ τὰ σημεῖα, πού ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἐμφανῆ ἐφαρμογὴ καὶ χρῆση τους. Ἐπίσης βλέπουμε μιὰ διαδρομὴ ἀνάμεσα στὴν ἀνάλυση τῆς παράστασης καὶ τῶν σημείων καὶ στὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου. Ὁ φυσιοκράτης Quesnay ἔγραψε ἓνα ἄρθρο μὲ τίτλο «Προφάνεια» γιὰ τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖα· ὁ Condillac καὶ ὁ Destutt εὐθυγράμμισαν μὲ τὴν θεωρία τους γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴ γλώσσα τὴ θεωρία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας, πού γι' αὐτοὺς εἶχε ἀξία πολιτικῆς καὶ ἐπίσης ἠθικῆς· γνωρίζουμε ὅτι ὁ Turgot ἔγραψε τὸ ἄρθρο «Ἐτυμολογία» τῆς Ἐγκυκλοπαιδεῖας καὶ τὸν πρῶτο συστηματικὸ παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὸ νόμισμα καὶ τὶς λέξεις· ἐπίσης ὅτι ὁ Adam Smith πέρα ἀπὸ τὸ μεγάλο οἰκονομολογικὸ σύγγραμμά του ἔγραψε ἓνα δοκίμιο γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν. Ἀκόμα ἔχουμε μιὰ διαδρομὴ ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῶν φυσικῶν ταξινομήσεων καὶ στὴ θεωρία τῆς γλώσσας: ὁ Adanson δὲν θέλησε μόνο νὰ δημιουργήσῃ μιὰν ὀνοματολογία τεχνητὴ καὶ συνάμα συνεχτικὴ μέσα στὸν τομέα τῆς βοτανικῆς· σκόπευε (καὶ ἐν μέρει ἐφάρμοσε) μιὰν ὀλόκληρη ἀναδιοργάνωση τῆς γραφῆς σὲ συνάρτηση μὲ τὰ φωνητικὰ δεδομένα τῆς γλώσσας. Στὰ μεταθανάτια ἔργα τοῦ Rousseau βρέθηκαν στοιχεῖα βοτανικῆς καὶ μιὰ πραγματεία γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν.

Ἔτσι ἀχνοδιαγραφόταν τὸ μεγάλο δίκτυο τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης: τὸ δίκτυο τῶν μὴ ποσοτικῶν τάξεων. Καὶ ἴσως ἡ διστακτικὴ, ἀλλὰ ἔμμονη ἐνότητα μιᾶς *Taxinomia universalis* ἐμφανίζεται καθαρότατα στὸν Linné, ὅταν σχεδιάζει νὰ ξαναβρεῖ σὲ ὅλα τὰ συγκεκριμένα πεδία τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας τὶς ἴδιες κατανομὲς καὶ τὴν ἴδια τάξη.¹ Τὸ ὄριο τῆς γνώσης θὰ εἶναι ἡ τέλεια διαφάνεια τῶν παραστάσεων σὲ σχέση μὲ τὰ σημεῖα πού τὶς ταξιθετοῦν.

1. Linné, *Philosophie botanique*, § 155 καὶ 256.

IV. ΟΜΙΛΙΑ

I. ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΟ

Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἡ ὑπαρξὴ τῆς γλώσσας εἶναι κυρίαρχη καὶ διακριτικὴ.

Κυρίαρχη ἐπειδὴ οἱ λέξεις δέχτηκαν τὴν ὑποχρέωση καὶ τὴ δύναμη νὰ «ἀναπαραστήσουν τὴ σκέψη». Ἀλλὰ ἐδῶ ἀναπαριστῶ δὲ σημαίνει μεταφράζω, δίνω μιὰν ὁρατὴ ἐκδοχὴ, πλάθω ἓνα διπλὸ ὑλικὸ πού, στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ σώματος, μπορεῖ νὰ ἀναπαραγάγει ἐπακριβῶς τὴ σκέψη. Ἀναπαριστῶ μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια σημαίνει: ἡ γλώσσα ἀναπαριστᾷ τὴ σκέψη ὅπως ἡ σκέψη ἀναπαριστᾷ τὸν ἑαυτὸ της. Γιὰ νὰ συγκροτήσουμε τὴ γλώσσα ἢ γιὰ νὰ τὴν ἐμψυχώσουμε ἐσωτερικά, δὲν ὑπάρχει μιὰ οὐσιώδης καὶ ἀρχέγονη πράξις σημασίας, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνον στὴν καρδιὰ τῆς παράστασης αὐτὴ ἡ ἰκανότητά της νὰ ἀναπαριστᾷ τὸν ἑαυτὸ της, δηλαδὴ νὰ τὸν ἀναλύει ἐκθέτοντας ὅλα τὰ μέρη της μπροστὰ στὸ βλέμμα τοῦ στοχασμοῦ, καὶ νὰ ἐκπροσωπεῖται σὲ ἓνα ὑποκατάστατο πού τὴν προεκτείνει. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ δὲν ὑπάρχει τίποτα δεδομένο πού νὰ μὴν ἔχει δοθεῖ στὴν παράσταση· ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς κατένενα σημεῖο δὲν ἐμφανίζεται, κανένας λόγος δὲν ἐκφέρεται, καμμιά λέξη ἢ καμμιά πρόταση δὲν σκοπεύει ἓνα περιεχόμενο, παρὰ μόνον μὲ τὸ παιχνίδι μιᾶς παράστασης πού κρατᾷ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, πού διχάζεται καὶ ἀντανაკλᾶται σὲ μιὰν ἄλλη παράσταση, ἢ ὁποῖα τῆς εἶναι ἰσοδύναμη. Οἱ παραστάσεις δὲν ριζώνουν σὲ ἓναν κόσμον ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ δανείζονταν τὸ νόημά τους· διανοίγονται ἀπὸ μόνες τους σὲ ἓναν χῶρον πού τοὺς ἀνήκει καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὕψη του παρέχει δυνατότητες στὸ νόημα. Ἡ γλώσσα βρί-

σκεται ἐδῶ, στήν παρέκκλιση πού κάνει ἡ παράσταση σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό της. Συνεπῶς οἱ λέξεις δὲν σχηματίζουν τὸν λεπτὸ φλοιὸ πού διπλασιάζει τὴ σκέψη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πρόσοψης· τὴν ἐπικαλοῦνται, τὴν ἐπιδεικνύουν, ἀλλὰ ἀρχικὰ πρὸς τὰ μέσα, ἀνάμεσα σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς παραστάσεις πού ἀναπαριστάνουν ἄλλες. Ἡ κλασσικὴ γλῶσσα βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε στὴ σκέψη πού ἔχει ἐπιφορτισθεῖ νὰ ἐκφράσει· ἀλλὰ δὲν εἶναι παράλληλη μέ αὐτή. Ἔχει πιαστεῖ μέσα στὸ δίκτυό της καὶ ἔχει ὑφανθεῖ μέσα στὸν ἴστό πού ξετυλίγει. Δὲν εἶναι ἐξωτερικὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκέψης, ἀλλὰ σκέψη.

Ἔτσι καθίσταται ἀόρατη ἢ σχεδὸν ἀόρατη. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχει γίνει τόσο διάφανη ἀπέναντι στήν παράσταση, ὥστε τὸ εἶναι της παύει νὰ ἀποτελεῖ πρόβλημα. Ἡ Ἀναγέννηση σταματοῦσε μπροστὰ στὸ χοντρὸ γεγονὸς τῆς γλώσσας: μέσα στὴν πυκνότητα τοῦ κόσμου, ἦταν ἓνα γραφικὸ σχῆμα ἀνακατωμένο μέ τὰ πράγματα ἢ ἓνα ρεῦμα κάτω ἀπὸ αὐτά· συντομογραφίες κατατεθειμένες πάνω στὰ χειρόγραφα ἢ πάνω στὰ φύλλα τῶν βιβλίων. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔμμονα σημάδια ἐπικαλοῦνταν μιὰ δεύτερη γλῶσσα — τοῦ σχόλιου, τῆς ἐξήγησης, τῆς λογιολογίας —, γιὰ νὰ κάνουν νὰ μιλήσει καὶ νὰ κινηθεῖ ἐπιτέλους ἡ γλῶσσα πού λαγοκοιμόταν μέσα τους· τὸ εἶναι τῆς γλώσσας προπορευόταν, σὰν ἓνα βουβὸ πείσμα, σὲ σχέση μέ ὅ,τι μπορούσαμε νὰ διαβάσουμε μέσα του καὶ σὲ σχέση μέ τὰ λόγια πού τὸ ἔβαζαν νὰ ἀπηχεῖ. Ἀπὸ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα καὶ μετὰ αὐτὴ ἡ μαζικὴ καὶ ραδιούργα ὑπαρξὴ τῆς γλώσσας ἐξαφανίζεται. Δὲν ἐμφανίζεται πιά κρυμμένη στὸ αἴνιγμα τοῦ σημαδιοῦ: δὲν ἐμφανίζεται ἀκόμα ἐκδιπλωμένη στὴ θεωρία τῆς σημασίας. Ὅριακὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κλασσικὴ γλῶσσα δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ὅτι λειτουργεῖ: ὅλη ἡ ὑπαρξὴ της μεταφέρεται στὸν ἀναπαραστατικὸ τῆς ρόλο, περιορίζεται σὲ αὐτὸν ἐπακριβῶς καὶ καταλήγει νὰ ἐξαντληθεῖ σ' αὐτόν. Ὁ μόνος τόπος τῆς γλώσσας καὶ ἡ μόνη ἀξία της εἶναι πλέον ἡ παράσταση, αὐτὸ τὸ κενὸ πού ἔχει τὴ δύναμη νὰ ὀργανώσει.

Ἔτσι ἡ κλασσικὴ γλῶσσα ἀνακαλύπτει μιὰ κάποια σχέση μέ τὸν ἑαυτό της πού μέχρι τότε δὲν ἦταν οὔτε δυνατὴ οὔτε διανοητὴ. Ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της ἡ γλῶσσα τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα κρα-

τοῦσε μιὰ στάση διηγετοῦς σχολιασμοῦ: ἀλλὰ αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ παρὰ μόνο ἂν ὑπάρχει γλώσσα — γλώσσα πού προϋπάρχει σιωπηλὰ τοῦ λόγου μέσω τοῦ ὁποίου δοκιμάζουμε νὰ τὴν κάνομε νὰ μιλήσει· γιὰ νὰ σχολιάσουμε, χρειάζεται τὸ ἀπόλυτο προαπαιτούμενο τοῦ κειμένου· καὶ ἀντίστροφα, ἂν ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ἀλληλοδιαπλοκὴ σημαδιῶν καὶ λέξεων, πῶς ἀλλιῶς νὰ μιλήσει κανεὶς ἂν ὄχι μὲ τὴ μορφή τοῦ σχολίου; Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ἡ γλώσσα ἐκδιπλώνεται μέσα στὴν παράσταση καὶ μέσα στὸν διχασμὸ τῆς πού τὴν κοιταίνει. Στὸ ἐξῆς, τὸ πρῶτο Κείμενο ἐξαφανίζεται, καὶ μαζί του ὅλο τὸ ἀνεξάντλητο βάθος τῶν λέξεων πού τὸ βουβὸ εἶναι τοὺς ἔχει ἐγγραφεῖ στὰ πράγματα· ἀπομένει μόνο ἡ παράσταση, αὐτὴ ἐκτυλίσσεται μέσα στὰ ρηματικὰ σημεῖα πού τὴν φανερώνουν καὶ ἔτσι γίνεται λόγος. Τὸ αἶνιγμα μιᾶς λαλιᾶς, πού πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ ἀπὸ μιὰ δεύτερη γλώσσα, ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὸν λόγο πού ἀνήκει στὴν οὐσία τῆς παράστασης: εἶναι μιὰ ἀνοιχτὴ δυνατότητα, οὐδέτερη ἀκόμα καὶ ἀδιάφορη, τὴν ὁποία ὅμως ὁ λόγος θὰ ἔχει ὡς ἔργο νὰ τὴν ὀλοκληρώσει καὶ νὰ τὴν καθορίσει. Ἐπειδὴ ὅταν αὐτὸς ὁ λόγος γίνεται μὲ τὴ σειρά του ἀντικείμενο τῆς γλώσσας, δὲν τὸν ἐξετάζουμε σὰν νὰ ἔλεγε κάτι χωρὶς νὰ τὸ λέει, σὰν νὰ ἦταν μιὰ γλώσσα συγκρατημένη στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ μιὰ κλειστὴ λαλιά· δὲν γυρεύουμε πιά νὰ διαβάσουμε τὸν μέγα αἶνιγματικὸ λόγο πού κρύβεται κάτω ἀπὸ αὐτὰ τὰ σημεῖα· ρωτᾶμε γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας του: ποιὲς παραστάσεις ὑποδηλώνει, ποιὰ στοιχεῖα τεμαχίζει καὶ συγκρατεῖ, πῶς ἀναλύει καὶ συνθέτει, ποιὸ παιχνίδι ὑποκαταστάσεων τοῦ ἐπιτρέπει νὰ διασφαλίσῃ τὸ ρόλο του ὡς παράστασης. Τὸ σχόλιο ἔκαμε τόπο στὴν κριτικὴ.

Αὐτὴ ἡ νέα σχέση πού ἀποκαθιστᾷ ἡ γλώσσα ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ τῆς δὲν εἶναι ἀπλὴ οὔτε μονόπλευρη. Φαινομενικά, ἡ κριτικὴ ἀντιτίθεται στὸ σχόλιο ὅπως ἡ ἀνάλυση μιᾶς ὁρατῆς μορφῆς στὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς κρυμμένου περιεχομένου. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ μορφή ἀνήκει σὲ μιὰ παράσταση, ἡ κριτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλύσει τὴ γλώσσα παρὰ μὲ ὄρους ἀλήθειας, ἀκρίβειας, κυριολεξίας ἢ ἐκφραστικῆς ἀξίας. Ἐξ οὗ καὶ ὁ μεικτὸς ρόλος τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀμφιλογίας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ ἀπαλλαγεῖ. Ἐξετάζει τὴ γλώσσα σὰν νὰ ἦταν καθαρὴ λειτουργία, σύνολο μηχαν-

νισμῶν, μεγάλο αὐτόνομο παιχνίδι σημείων· ἀλλὰ δὲν παραλείπει συνάμα νὰ τοῦ θέσει τὴν ἐρώτηση τῆς ἀλήθειας ἢ τοῦ ψεύδους του, τῆς διαφάνειας ἢ τῆς ἀδιαφάνειάς του, συνεπῶς τοῦ τρόπου παρουσίας ἐκείνου ποὺ λέει μέσα στὶς λέξεις μὲ τὶς ὁποῖες τὸ ἀναπαριστᾷ. Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴ διπλὴ θεμελιώδη ἀναγκαιότητα διαφάνηκε λίγο-λίγο ἢ ἀντίθεση τοῦ βάθους καὶ τῆς μορφῆς καὶ κατέλαβε ἐν τέλει τὴ θέση ποὺ ξέρουμε. Ἀναμφίβολα ὅμως αὐτὴ ἢ ἀντίθεση σταθεροποιήθηκε ἀργά, ὅταν κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἢ κριτικὴ σχέση ἔγινε μὲ τὴ σειρά τῆς εὐθραυστη. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ἢ κριτικὴ ἀσκεῖται ἀξεχώριστα καὶ συλλήβδην πάνω στὸν ἀναπαραστατικὸ ρόλο τῆς γλώσσας. Προσλαμβάνει τότε τέσσερις ξεχωριστὲς μορφές, παρότι εἶναι ἀλληλένδετες καὶ ἀρθρωμένες μετὰξὺ τους. Ἀρχικὰ ἐκδιπλώνεται μέσα στὴν στοχαστικὴ τάξη σὰν μιὰ κριτικὴ τῶν λέξεων: ἀδυνατότητα νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ἐπιστήμη ἢ μιὰ φιλοσοφία μὲ τὸ δεδομένο λεξιλόγιο· καταγγελία τῶν γενικῶν ὄρων, ποὺ συγχέουν ὅ,τι εἶναι διακεκριμένο μέσα στὴν παράσταση, καὶ τῶν ἀφηρημένων ὄρων, ποὺ χωρίζουν ὅ,τι ὀφείλει νὰ παραμείνει ἀλληλένδετο· ἀναγκαιότητα σύστασης τοῦ θησαυροῦ μιᾶς γλώσσας τέλεια ἀναλυτικῆς. Ἐπίσης ἐκδηλώνεται μέσα στὴ γραμματικὴ τάξη ὡς ἀνάλυση τῶν ἀναπαραστατικῶν ἀξιῶν τῆς σύνταξης, τῆς τάξης τῶν λέξεων, τῆς κατασκευῆς τῶν φράσεων: ἄραγε μιὰ γλώσσα εἶναι πιὸ τελειοποιημένη ὅταν ἔχει κλίσεις ὀνομάτων ἢ ἓνα σύστημα προτάσεων; εἶναι προτιμότερο νὰ εἶναι ἐλεύθερη ἢ τάξη τῶν λέξεων ἢ αὐστηρὰ καθορισμένη; ποιοὶ εἶναι τὸ σύστημα χρόνων ποὺ ἐκφράζει καλύτερα τὶς σχέσεις διαδοχῆς; Ἡ κριτικὴ κερδίζει ἐπίσης τὸ χῶρο τῆς μέσα στὴν ἐξέταση τῶν μορφῶν τῆς ρητορικῆς: ὡς ἀνάλυση τῶν ρητορικῶν σχημάτων, δηλαδή τῶν τύπων λόγου μὲ τὴν ἐκφραστικὴ ἀξία τοῦ καθενός, ὡς ἀνάλυση τῶν τρόπων, δηλαδή τῶν διαφορῶν σχέσεων ποὺ οἱ λέξεις μπορεῖ νὰ διατηροῦν μὲ τὸ ἴδιο ἀναπαραστατικὸ περιεχόμενο (ὑποδήλωση μέσω τοῦ μέρους ἢ τοῦ ὅλου, τοῦ οὐσιώδους ἢ τοῦ ἐπουσιώδους, τοῦ γεγονότος ἢ τῆς περιστάσης, τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος ἢ τῶν ἀναλόγων του). Τέλος ἢ κριτικὴ ἀναλαμβάνει ἀπέναντι στὴν ὑπάρχουσα καὶ ἤδη δεδομένη γλώσσα τὸ ἔργο νὰ ὀρίσει τὴ σχέση ποὺ διατηρεῖ μὲ ὅ,τι ἀναπαριστᾷ: μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἢ ἐξήγηση τῶν

θρησκευτικῶν κειμένων φορτίστηκε ἀπὸ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα καὶ μετὰ μὲ κριτικὰς μεθόδους: πράγματι, τὸ ζήτημα πλέον δὲν ἦταν νὰ ξαναποῦν ἐκεῖνο ποῦ ἤδη εἶχε λεχθεῖ μέσα σὲ αὐτά, ἀλλὰ νὰ ὀρίσουν μέσω ποιῶν ρητορικῶν σχημάτων καὶ εἰκόνων, καὶ σύμφωνα μὲ ποιά τάξη, μὲ ποιούς ἐκφραστικούς σκοποὺς καὶ γιὰ τὴν διατύπωση ποιᾶς ἀλήθειας ὁ Θεὸς κι οἱ Προφῆτες μίλησαν μὲ τὸν τρόπο ποῦ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς.

Αὐτὴ εἶναι, μέσα στὴν ποικιλομορφία τῆς, ἡ κριτικὴ διάσταση ποῦ ἀποκαθίσταται ἀναγκαῖα ὅταν ἡ γλῶσσα ἀναρωτιέται πάνω στὸν ἑαυτό τῆς ξεκινώντας ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς. Ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ καὶ δῶθε τὸ σχόλιο καὶ ἡ κριτικὴ ἀντιτίθενται βαθύτατα. Μιλώντας γιὰ τὴ γλῶσσα μὲ ὄρους παράστασης καὶ ἀλήθειας, ἡ κριτικὴ τὴν κρίνει καὶ τὴν βεβηλώνει. Συγκρατώντας τὴ γλῶσσα πάνω στὴν εἰσβολὴ τοῦ εἶναι τῆς καὶ ρωτώντας τὴν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ μυστικοῦ τῆς, τὸ σχόλιο σταματᾷ μπροστὰ στὸ πρᾶνές τοῦ προηγούμενου κειμένου, καὶ ἀναλαμβάνει τὸ ἀκατόρθωτο καὶ πάντα ἀνανεούμενο ἔργο νὰ ἐπαναλάβει στὸν ἑαυτό του τὴ γένεσή του: τὸ καθαγιάζει. Αὐτοὶ οἱ δύο τρόποι τῆς γλῶσσας νὰ θεμελιώνει μιὰ σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό τῆς θὰ ἔρθουν στὸ ἐξῆς σὲ μιὰ σχέση ἀνταγωνισμοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν βγήκαμε ἀκόμα. Καὶ ἡ ὁποία ἴσως νὰ ἐπιτείνεται ἀπὸ μέρα σὲ μέρα. Γι' αὐτὸ ἡ λογοτεχνία, προνομιουῦχο ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς, δὲν ἔπαψε μετὰ τὸν Mallarmé νὰ πλησιάζει τὴ γλῶσσα στὸ εἶναι τῆς, καὶ ἔτσι νὰ ὑποκινεῖ μιὰ δεύτερη γλῶσσα ποῦ δὲν ἔχει πλέον τὴ μορφή τῆς κριτικῆς, ἀλλὰ τοῦ σχόλιου. Καὶ ὄντως, μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ὅλες οἱ κριτικὲς γλῶσσες ἐπιφορτίστηκαν μὲ τὴν ἐξήγηση, ὅπως περίπου οἱ ἐξηγήσεις κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ εἶχαν ἐπιφορτιστεῖ μὲ κριτικὲς μεθόδους. Ἐντούτοις, ἐφόσον ὁ δεσμὸς τῆς γλῶσσας μὲ τὴν παράσταση δὲν θὰ ἔχει λυθεῖ μέσα στὸν πολιτισμὸ μας, ἡ τουλάχιστον δὲν θὰ ἔχει μεταστραφεῖ, ὅλες οἱ δεύτερες γλῶσσες θὰ ἔχουν ἐγκλωβιστεῖ μέσα στὴ διλημματικότητά τῆς κριτικῆς ἢ τοῦ σχόλιου. Καὶ μέσα στὴν ἀναποφασιστικότητά τους θὰ πολλαπλασιάζονται ἀτέρμονα.

II. Η ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

Ἐπαξ καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῆς γλώσσας παραμερίστηκε, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται μόνο ἡ λειτουργία της μέσα στὴν παράσταση: ἡ φύση της καὶ οἱ ιδιότητές της ὡς λόγου. Αὐτὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράσταση ποὺ ἀναπαρίσταται ἀπὸ λεκτικὰ σημεῖα. Ἄλλὰ ποιά εἶναι ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτῶν τῶν σημείων καὶ ἡ ἀλλόκοτη δύναμη ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει, περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, νὰ σημειώνουν τὴν παράσταση, νὰ τὴν ἀναλύουν καὶ νὰ τὴν ἀνασυνθέτουν; Ποιὸ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς γλώσσας ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ συστήματα τῶν σημείων;

Σὲ μιὰ πρώτη ἐξέταση εἶναι ἐφικτὸ νὰ ὀρίσουμε τίς λέξεις μὲ βάση τὸν αὐθαίρετο ἢ συλλογικὸ χαρακτήρα τους. Στὴ βαθύτερη ρίζα της ἡ γλώσσα, ὅπως λέει ὁ Hobbes, εἶναι καμωμένη ἀπὸ ἓνα σύστημα σημάτων, τίς ὁποῖες ἔχουν διαλέξει τὰ ἄτομα ἀρχικὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους: μὲ αὐτὰ τὰ σημάδια μποροῦν νὰ ἀνακαλοῦν τίς παραστάσεις, νὰ τίς συνδέουν, νὰ τίς ἀποσυνδέουν καὶ νὰ ἐπενεργοῦν πάνω τους. Εἶναι οἱ σημάσεις ποὺ ἐπιβλήθηκαν στὴν κοινότητα ἀπὸ μιὰ σύμβαση ἢ μιὰ βία:¹ ὥστόσο τὸ νόημα τῶν λέξεων ἀνήκει στὴν παράσταση τοῦ καθενός, καὶ εἶναι μάταιο νὰ γίνεи δεχτὸ ἀπ' ὅλους, γιὰτὶ ὑπάρχει μόνο μέσα στὴ σκέψη τοῦ ἐκάστοτε ἀτόμου: «Οἱ λέξεις εἶναι σημεῖα τῶν ἰδεῶν ἐκείνου ποὺ μιλάει, λέει ὁ Locke, καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τίς ἐφαρμόσει ἄμεσα ὡς σημεῖα σὲ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τίς ἰδέες ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει στὸ πνεῦμα του».² Συνεπῶς ἐκεῖνο ποὺ διακρίνει τὴ γλώσσα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα καὶ τῆς ἐπιτρέπει νὰ παίζει ἓναν ἀποφασιστικὸ ρόλο μέσα στὴν παράσταση, δὲν εἶναι τόσο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ, φυσικὴ ἢ αὐθαίρετη. Ἄλλὰ ὅτι ἀναλύει τὴν παράσταση σύμφωνα μὲ μιὰν ἀναγκαίαια διαδοχικὴ τάξη: ὄντως, οἱ ἦχοι μόνο ἓνας μὲ ἓναν μποροῦν νὰ ἀρθρωθοῦν· ἡ γλώσσα δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπαραστήσει τὴ σκέψη ἐξαρχῆς στὴν ὁλότητά της· πρέπει νὰ τὴν

1. Hobbes, *Logique*, *loc. cit.*, σ. 607-608.

2. Locke, *Essai sur l'entendement humain*, μτφ. Coste, β' ἔκδ., Amsterdam, 1729, σ. 320-321.

διαθέτει κατὰ μέρη σύμφωνα με μιὰ γραμμική τάξη. Πράγμα πού εἶναι ξένο πρὸς τὴν παράσταση. Βέβαια οἱ σκέψεις ἀλληλοδιαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλη μέσα στοῦ χρόνου, ἀλλὰ καθεμιὰ ἀποτελεῖ μιὰν ἐνότητα, ἔστω καὶ ἂν δεχτοῦμε μαζί με τὸν Condillac¹ ὅτι ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς παράστασης δίνονται διαμιάς καὶ ὅτι μόνο ὁ στοχασμὸς μπορεῖ νὰ τὰ διατρέξει ἕνα πρὸς ἕνα, ἔστω καὶ ἂν δεχτοῦμε μαζί με τὸν Destutt de Tracy ὅτι διαδέχονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο με τέτοια ταχύτητα ὥστε εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατο νὰ παρατηρήσουμε ἢ νὰ συγκρατήσουμε τὴν τάξη τους.² Αὐτὲς τὶς παραστάσεις, πού εἶναι ἔτσι σφιγμένες στὸν ἑαυτό τους, πρέπει νὰ ἀνελιξοῦμε μέσα στὶς προτάσεις: γιὰ τὸ βλέμμα μου, «ἢ λάμψη εἶναι μέσα στοῦ τριάνταφυλλο»· στὰ λόγια μου δὲν μπορῶ παρά νὰ τὴ βάλω πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ αὐτό.³ Ἄν τὸ βλέμμα εἶχε τὴ δύναμη νὰ προφέρει τὶς ἰδέες «ὅπως τὶς ἀντιλαμβάνεται», δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι «ἢ τὶς πρόφερε ὅλες μαζί».⁴ Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποκλείεται γιὰτί, ἂν «ἢ σκέψη εἶναι μιὰ ἀπλή πράξη», «ἢ προφορά τῆς εἶναι μιὰ πράξη διαδοχική».⁵ Ἐδῶ βρίσκεται τὸ ἰδιάζον τῆς γλώσσας, αὐτὸ πού τὴν διακρίνει ἀπὸ τὴν παράσταση (τῆς ὁποίας ὡστόσο εἶναι με τὴ σειρά τῆς ἢ παράσταση) καὶ συνάμα ἀπὸ τὰ σημεῖα (στὰ ὁποῖα ἀνήκει χωρὶς ἄλλο ξεχωριστὸ προνόμιο). Δὲν ἀντιτίθεται στὴ σκέψη ὅπως τὸ ἐξωτερικὸ στοῦ ἐσωτερικὸ ἢ ἢ ἔκφραση στοῦ στοχασμοῦ· δὲν ἀντιτίθεται ἐπίσης στὰ ἄλλα σημεῖα — νεύματα, παντομίμες, μεθερμηνεύσεις, ζωγραφικὲς, ἐμβλήματα⁶ — ὅπως τὸ αὐθαίρετο ἢ τὸ συλλογικὸ στοῦ φυσικὸ καὶ στοῦ παράδοξο. Σὲ ὅλα αὐτὰ ἀντιτίθεται ὅπως τὸ διαδοχικὸ στοῦ ταυτόχρονο. Γιὰ τὴ σκέψη καὶ γιὰ τὰ σημεῖα εἶναι ὅ,τι ἢ ἄλγεβρα γιὰ τὴ γεωμετρία: τὴν ταυτόχρονη σύγκριση τῶν μερῶν (ἢ τῶν μεγεθῶν) τὴν ὑποκαθιστᾷ με

1. Condillac, *Grammaire, Oeuvres*, τόμ. V, σ. 39-40.

2. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. I, Paris, an IX.

3. U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, Paris, an VII, τόμ. I, σ. 10-1.

4. Condillac, *Grammaire, Oeuvres*, τόμ. V, σ. 336.

5. Abbé Sicard, *Éléments de grammaire générale*, 3η ἐκδ., Paris, 1808, τόμ. II, σ. 113.

6. Πρβλ. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. I, σ. 261-266.

μιά τάξη, τῆς ὁποίας ὀφείλουμε νὰ διατρέξουμε τὶς βαθμίδες μία πρὸς μία. Ὑπ' αὐτὴ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια ἡ γλώσσα εἶναι ἀνάλυση τῆς σκέψης: ὄχι ἀπλὸς τεμαχισμὸς, ἀλλὰ βαθειὰ ἐγκαθίδρυση τῆς τάξης μέσα στὸ χῶρο.

Ἐδῶ τοποθετεῖται ὁ νέος ἐπιστημολογικὸς τομέας ποὺ κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ὀνομάστηκε «γενικὴ γραμματικὴ». Θὰ ἦταν παραλογισμὸς ἂν σὲ αὐτὸ τὸ γεγονὸς βλέπαμε μόνον τὴν ἄνευ ὄρων ἐφαρμογὴ μιᾶς λογικῆς στῆ θεωρία τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ θὰ ἦταν ἐξίσου παραλογισμὸς ἂν θέλαμε νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε ὡς προεικόνιση μιᾶς γλωσσολογίας. Ἡ *Γενικὴ Γραμματικὴ* εἶναι ἡ μελέτη τῆς λεκτικῆς τάξης στῆ σχέση της μὲ τὴν ταυτοχρονία ποὺ ἐπιφορτίζεται νὰ ἀναπαραστήσει. Συνεπῶς ὡς ἰδιαίχον ἀντικείμενό της δὲν ἔχει τὴ σκέψη οὔτε τὴ γλώσσα: ἀλλὰ τὸν λόγο, ἐννοούμενο ὡς ἀκολουθία λεκτικῶν σημείων. Αὐτὴ ἡ ἀκολουθία εἶναι τεχνητὴ σὲ σχέση μὲ τὴν ταυτοχρονία τῶν παραστάσεων, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ βαθμὸ ἡ γλώσσα ἀντιτίθεται στῆ σκέψη ὅπως τὸ ἀναστοχασμένο στὸ ἄμεσο. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἀκολουθία δὲν εἶναι ἡ ἴδια σὲ ὅλες τὶς γλώσσες: ὀρισμένες τοποθετοῦν τὴ δράση στὸ μέσο τῆς φράσης· ἄλλες στὸ τέλος· ὀρισμένες ὀνομάζουν ἀρχικὰ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς παράστασης, ἄλλες τὶς παρεμπίπτουσες περιστάσεις· ὅπως παρατηρεῖ ἡ *Ἐγκυκλοπαιδεία*, αὐτὸ ποὺ καθιστᾷ τὶς ξένες γλώσσες ἀδιαφανεῖς μεταξύ τους καὶ δύσκολες στὴν μετάφραση, δὲν εἶναι τόσο ἡ διαφορὰ τῶν λέξεων, ὅσο τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς διαδοχῆς τους.¹ Σὲ σχέση μὲ τὴν προφανή, ἀναγκαία, καθολικὴ τάξη ποὺ ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἰδιαζόντως ἡ ἄλγεβρα εἰσάγουν στὴν παράσταση, ἡ γλώσσα εἶναι αὐθόρμητη, ὄχι ἀναστοχασμένη· εἶναι σὰν φυσικὴ. Εἶναι ἐπίσης, καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ὀπτικὴ γωνία ἀπὸ τὴν ὁποία τὴν κοιτᾷμε, μιὰ ἤδη ἀναλυμένη παράσταση ὅσο καὶ ἓνας στοχασμὸς σὲ πρωτόγονη κατάσταση. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ τὸν κρυφὸ δεσμὸ τῆς παράστασης μὲ τὸν στοχασμὸ. Δὲν εἶναι τόσο τὸ ὄργανο ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ὅσο ὁ δρόμος διὰ τοῦ ὁποίου ἡ παράσταση ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν στοχασμο. Νὰ γιατί ἡ *Γενικὴ Γραμματικὴ* προσέλαβε τέτοια σπουδαιότητα γιὰ τὴ φιλοσο-

1. *Encyclopédie*, ἄρθρο 'Langue'.

φία στη διάρκεια του δέκατου ὄγδοου αἰώνα: ἦταν συλλήβδην ἡ αὐθόρμητη μορφή τῆς ἐπιστήμης, κάτι σὰν ἀνεξέλεγκτη λογικὴ τοῦ πνεύματος¹ καὶ ἡ πρώτη ἀναστοχαστικὴ ἀνάλυση τῆς σκέψης: μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀρχέγονες ρήξεις μὲ τὸ ἄμεσο. Συγκροτοῦσε κάτι σὰν φιλοσοφία συμφυὴ μὲ τὸ πνεῦμα — «ποιά μεταφυσική, λέει ὁ Adam Smith, δὲν στάθηκε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ σχηματίσουμε τὸ παραμικρὸ ἐπίθετο»² — καὶ ἐκεῖνο ποὺ κάθε φιλοσοφία ὄφειλε νὰ ἐπανακτῆσει γιὰ νὰ ξαναβρεῖ, μέσα ἀπὸ τόσες διαφορετικὲς ἐπιλογές, τὴν ἀναγκαία καὶ προφανὴ τάξη τῆς παράστασης. Πρωταρχικὴ μορφή κάθε στοχασμοῦ, πρῶτο θέμα κάθε κριτικῆς: αὐτὴ εἶναι ἡ γλώσσα. Αὐτὸ τὸ ἀμφίσημο πράγμα, πλατὺ ὅσο καὶ ἡ γνώση ἀλλὰ πάντοτε ἐσωτερικὸ στὴν παράσταση, τὸ παίρνει ἡ Γενικὴ Γραμματικὴ ὡς ἀντικείμενο.

Ἄλλὰ θὰ πρέπει παρευθὺς νὰ συναγάγουμε ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ συνεπειῶν. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι βλέπουμε καθαρὰ πῶς διαιροῦνταν κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ οἱ ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ Ρητορικὴ, ποὺ πραγματεύεται τὰ λεκτικὰ σχήματα καὶ τοὺς τρόπους, δηλαδὴ τὸ πῶς ἡ γλώσσα χωροποιεῖται μέσα στὰ λεκτικὰ σημεῖα· ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Γραμματικὴ, ποὺ πραγματεύεται τὴν ἄρθρωση καὶ τὴν τάξη, δηλαδὴ τὸ πῶς ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης διατάσσεται σύμφωνα μὲ μιὰ διαδοχικὴ σειρά. Ἡ Ρητορικὴ ὀρίζει τὴ χωρικότητα τῆς παράστασης, ὅπως αὐτὴ γεννιέται μὲ τὴ γλώσσα· ἡ Γραμματικὴ ὀρίζει γιὰ κάθε γλώσσα τὴν τάξη ποὺ κατανέμει μέσα στὸ χρόνο αὐτὴ τὴ χωρικότητα. Νά γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ Γραμματικὴ ἐκλαμβάνει ὡς ρητορικὴ ἀκόμα καὶ τὴ φύση τῶν πιὸ ἀρχέγονων καὶ τῶν πιὸ αὐθόρμητων γλωσσῶν.

2. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ Γραμματικὴ, ὡς στοχασμὸς πάνω στὴ γλώσσα ἐν γένει, φανερώνει τὴ σχέση τῆς τελευταίας μὲ τὴν καθολικότητα. Αὐτὴ ἡ σχέση μπορεῖ νὰ προσλάβει δύο μορφές ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἐξετάσουμε τὴ δυνατότητα μιᾶς Καθολικῆς γλώσ-

1. Condillac, *Grammaire, Oeuvres*, τόμ. V, σ. 4-5 καὶ 67-73.

2. Adam Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, γαλλ. μτφ. 1860, σ. 410.

σας ἢ ἑνὸς Καθολικοῦ λόγου. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἐκεῖνο
 ποὺ σημαίνει ἡ καθολικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ ἀρχέγονη ὁμιλία,
 ἀλώβητη καὶ καθαρὴ, ποὺ ἂν τὴν ξαναβρίσκαμε πέρα ἀπὸ τὴν τι-
 μωρία τῆς λήθης θὰ μπορούσε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν πρὸ τῆς Βα-
 βέλ συνεννόηση. Πρόκειται γιὰ μιὰ γλῶσσα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ
 δώσει σὲ κάθε παράσταση καὶ σὲ κάθε στοιχεῖο τῆς κάθε παρά-
 στασης τὸ σημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ σημαδευτοῦν μονοσήμαν-
 τα· ἐπίσης θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ ὑποδείξει μὲ ποιὸν τρόπο τὰ στοιχεῖα
 συντίθενται σὲ μιὰ παράσταση καὶ πῶς εἶναι συνδεδεμένα μεταξὺ
 τους· κατέχοντας τὰ ὄργανα ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποδείξουμε ὅλες
 τὶς ἐνδεχόμενες σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς τομεῖς τῆς παράστασης, θὰ
 εἶχε ἔτσι τὴν δυνατότητα νὰ διατρέξει ὅλες τὶς δυνατὲς τάξεις. Ὀν-
 τας χαρακτηρολογία καὶ συνάμα συνδυαστικὴ, ἡ καθολικὴ γλῶσ-
 σα δὲν ἀποκαθιστᾷ τὴν τάξιν τῶν παλιῶν ἡμερῶν: ἐπινοεῖ σημεῖα,
 μιὰ σύνταξιν, μιὰ γραμματικὴν, ὅπου κάθε δυνατὴ τάξιν πρέπει νὰ
 βρεῖ τὴ θέσιν της. Ὅσο γιὰ τὸν καθολικὸν λόγον, κι αὐτὸς δὲν εἶναι
 τὸ μοναδικὸν Κεῖμενον ποὺ μέσα στὴν κρυπτογραφίαν του διατηρεῖ
 τὸ κλειδί ποὺ ξεκλειδώνει κάθε γνώσιν· εἶναι μᾶλλον ἡ δυνατότητα
 καθορισμοῦ τῆς φυσικῆς καὶ ἀναγκαίας πορείας τοῦ πνεύματος ἀπὸ
 τὶς πιὸ ἀπλῆς παραστάσεις μέχρι τὶς πιὸ λεπτῆς ἀναλύσεις καὶ τοὺς
 πιὸ περίπλοκους συνδυασμούς: αὐτὸς ὁ λόγος εἶναι ἡ γνώσιν τοπο-
 θετημένη στὴν μοναδικὴν τάξιν ποὺ τῆς ἐπιτάσσει ἡ καταγωγὴ της.
 Διατρέχει ὅλο τὸ πεδίου τῶν γνώσεων, ἀλλὰ μὲ κάποιον ὑπόγειον τρό-
 πον, γιὰ νὰ δείξει τὴν δυνατότητά του ξεκινώντας ἀπὸ τὴν πα-
 ράσταση, γιὰ νὰ δείξει τὴν γένεσίν του καὶ νὰ φανερώσει ζωντανὰ
 τὸν φυσικόν, γραμμικόν καὶ καθολικόν δεσμόν. Αὐτὸς ὁ κοινὸς πα-
 ρονομαστής, αὐτὸ τὸ θεμέλιον ὅλων τῶν γνώσεων, αὐτὴ ἡ φανερω-
 μένη καταγωγὴ, εἶναι ἡ Ἰδεολογία, μιὰ γλῶσσα ποὺ ἀναδιπλασιάζει
 σὲ ὅλο τὸ μῆκος της τὸν αὐθόρμητον μίτον τῆς γνώσεως: «Ἐκ φύ-
 σεως ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντα στὸ πιὸ κοντινὸν καὶ πιὸ πιεστικόν
 ἀποτέλεσμα. Ἀρχικὰ σκέπτεται τὶς ἀνάγκες του, συνακόλουθα τὶς
 ἀπολαύσεις του. Καταπιάνεται μὲ τὴν ἀγροκαλλιέργειαν, τὴν ἰατρι-
 κήν, τὸν πόλεμον, τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν, κατόπιν μὲ τὴν ποίησιν
 καὶ τὴν τέχνην, πρὶν νὰ σκεφτεῖ τὴν φιλοσοφίαν· καὶ ὅταν ἐπιστρέφει
 στὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀρχίζει νὰ στοχάζεται, ἐπιτάσσει κανόνες στὴν

κρίση του, πού είναι ἡ λογική, στὰ λόγια του, πού είναι ἡ γραμματική, στὶς ἐπιθυμίες του, πού είναι ἡ ἠθική. Πιστεύει τότε ὅτι ἔχει φτάσει στὸ ἀπόγειο τῆς θεωρίας»· ὥστόσο ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγχειρήματα ἔχουν «μιὰ κοινὴ πηγὴ» καὶ ὅτι «αὐτὸ τὸ μοναδικὸ κέντρο ὅλων τῶν ἀληθειῶν εἶναι ἡ γνώση τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων του».¹

Ἡ καθολικὴ Χαρακτηρολογία καὶ ἡ Ἰδεολογία ἀντιτίθενται μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ὅπως ἡ καθολικότητα τῆς γλώσσας ἐν γένει (πού ἐκδιπλώνει ὅλες τὶς δυνατὲς τάξεις μέσα στὴν ταυτοχρονία ἐνὸς θεμελιώδους πίνακα) καὶ ἡ καθολικότητα ἐνὸς διεξοδικοῦ λόγου (πού ἀνασυγκροτεῖ τὴν μοναδικὴ καὶ ἔγκυρη γιὰ τὸν καθένα γένεση ὅλων τῶν δυνατῶν γνώσεων μέσα στὴν ἀλληλουχία τους). Ἄλλὰ τὸ σχέδιό τους καὶ ἡ κοινὴ τους δυνατότητα ἔγκεινται σὲ μιὰ δύναμη πού ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ παρέχει στὴ γλώσσα: τὴ δύναμη νὰ δώσει τέλεια σημεῖα σὲ ὅλες τὶς παραστάσεις, ὅποιες κι ἂν εἶναι αὐτές, καὶ νὰ ἀποκαταστήσει ἀνάμεσά τους ὅλους τοὺς δυνατοὺς δεσμούς. Στὸ μέτρο πού ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ ἐκπροσωπήσει ὅλες τὶς παραστάσεις, εἶναι αὐτοδίκαια τὸ στοιχεῖο τοῦ καθολικοῦ. Ὅφειλε νὰ ὑπάρχει μιὰ γλώσσα τουλάχιστον δυνατὴ, πού νὰ συλλέγει ἀνάμεσα στὶς λέξεις τῆς τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου, καὶ ἀντίστροφα ὁ κόσμος, ὡς ὁλότητα τοῦ παραστάσιμου, ὀφείλει στὸ σύνολό του νὰ μπορεῖ νὰ καταστῆ μιὰ Ἐγκυκλοπαιδεῖα. Καὶ τὸ μεγάλο ὄνειρο τοῦ Charles Bonnet συναντᾷ ἐδῶ τὴ γλώσσα, στὸ δεσμὸ καὶ στὴ συγγένεια τῆς μὲ τὴν παράσταση: «Μοῦ ἀρέσει νὰ ἀντιμετωπίζω τὴν ἀπειράριθμη ποσότητα τῶν Κόσμων σὰν ἰσάριθμα βιβλία, τῶν ὁποίων ἡ συλλογὴ συνιστᾷ τὴν τεράστια Βιβλιοθήκη τοῦ Σύμπαντος ἢ τὴν ἀληθινὴ καθολικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ἡ ὑπέροχη κλιμάκωση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς διάφορους κόσμους διευκολύνει γιὰ τὶς ἀνώτερες διάνοιες, στὶς ὁποῖες δόθηκε τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς διεξέλθουν ἢ μᾶλλον νὰ τοὺς διαβάσουν, τὴν ἀπόκτηση τῶν παντοειδῶν ἀληθειῶν τὶς ὁποῖες περικλείει, καὶ προσφέρει στὴ γνώση τους τὴν τάξη καὶ τὴν ἀλληλουχία πού ἀποτελοῦν τὴν κύρια ὁμορφιά τῆς. Ἄλλὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ οὐράνιοι Ἐγκυκλοπαιδιστὲς

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, πρόλογος, τόμ. I, σ. 2.

δὲν κατέχουν στὸν ἴδιον βαθμὸ τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Σύμπαντος· οἱ μὲν κατέχουν ὀρισμένους κλάδους· ἄλλοι κατέχουν ἕναν μεγαλύτερο ἀριθμὸ, ἄλλοι συλλαμβάνουν ἀκόμα περισσότερους κλάδους· ὅλοι πάντως ἔχουν τὴν αἰωνιότητα γιὰ νὰ αὐξήσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὶς γνώσεις τους καὶ νὰ ἀναπτύξουν ὅλες τους τὶς ἱκανότητες». ¹ Ἄν πάρουμε ὡς κριτήριον αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη Ἐγκυκλοπαιδεία, οἱ ἀνθρώπινες ἀπαρτίζουν ἐνδιάμεσες μορφές συντεθειμένης καὶ περιορισμένης καθολικότητας· εἶναι ἀλφαβητικὲς Ἐγκυκλοπαιδεῖες ποὺ φιλοξενοῦν τὴ μέγιστη δυνατὴ ποσότητα γνώσεων μέσα στὴν αὐθαίρετη τάξη τῆς ἀλφαβήτου· πασιγραφίαι ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ μεταγράψουμε σύμφωνα μὲ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ σύστημα λεκτικῶν σχημάτων ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου, ² πολυσήμαντα λεξικά ποὺ ἀποκαθιστοῦν τὶς συνωνυμίες ἀνάμεσα σὲ ἕνα λίγο-πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ γλωσσῶν· ἐν τέλει εἶναι οἱ λελογισμένες ἐγκυκλοπαιδεῖες ποὺ φιλοδοξοῦν («νὰ ἐκθέσουν στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τὴν τάξη καὶ τὴν ἀλληλουχία τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων») ἐξετάζοντας «τὴ γενεαλογία τους καὶ τὴ συγγενεία τους, τὶς αἰτίαι ποὺ πρέπει νὰ προκάλεσαν τὴ γένεσή τους καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ τὶς κάνουν νὰ ξεχωρίζουν». ³ Ὅποιος κι ἂν ἦταν ὁ μερικὸς χαρακτήρας ὅλων αὐτῶν τῶν σχεδίων, ὅποιες κι ἂν μπορεῖ νὰ ἦσαν οἱ ἐμπειρικὲς περιστάσεις μέσα στὶς ὁποῖες ἔγινε τὸ ἐγχείρημά τους, τὸ θεμέλιο τῆς δυνατότητάς τους μέσα στὴν κλασσικὴ ἐπιστήμη εἶναι ὅτι, ἂν τὸ εἶναι τῆς γλώσσας ἐξισωνόταν ὀλόκληρο μὲ τὴ λειτουργία της μέσα στὴν παράσταση, αὐτὸ ἀντίθετα σχετιζόταν μὲ τὸ καθολικὸ μόνον μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς γλώσσας.

3. Ἡ γνώση καὶ ἡ γλώσσα εἶναι στοιχεῖα ἀλληλοδιασταυρούμενα. Μέσα στὴν παράσταση ἔχουν τὴν ἴδια καταγωγὴ καὶ τὴν ἴδια ἀρχὴ λειτουργίας· ἀλληλοὑποστηρίζονται, ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ ἀλληλοκρίνονται ἀκατάπαυστα. Τὸ γινώσκειν καὶ τὸ

1. Ch. Bonnet, *Contemplations de la nature, Oeuvres complètes*, τόμ. IV, σ. 136, σημ.

2. Πρβλ. Destutt de Tracy, *Mémoires de l'Académie des Sciences morales et politiques*, τόμ. III, σ. 535.

3. D'Alembert, *Discours préliminaire de l'Encyclopédie*.

ὁμιλεῖν, στήν πιὸ γενική μορφή τους, συνίστανται ἀρχικά στήν ἀνά-
 λυση τῆς ταυτοχρονίας τῆς παράστασης, στή διάκριση τῶν στοι-
 χείων τῆς, στήν ἐγκαθίδρυση τῶν σχέσεων πού τὰ συνδυάζουν, τῶν
 δυνατῶν διαδοχῶν, σύμφωνα μέ τις ὁποῖες μπορούμε νά τὰ ἐκτυ-
 λίξουμε: τὸ πνεῦμα μαθαίνει νά μιλά καί νά γνωρίζει μέ τήν ἴδια
 κίνηση, «μέ τις ἴδιες μεθοδεύσεις μαθαίνουμε νά μιλοῦμε καί νά
 ἀνακαλύπτουμε εἴτε τις ἀρχές τοῦ συστήματος τοῦ κόσμου, εἴτε
 τις ἀρχές τῶν ἐγχειρημάτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, δηλαδή
 ὅ,τι ὑψηλὸ ὑπάρχει στίς γνώσεις μας».¹ Ἀλλὰ ἡ γλώσσα εἶναι
 γνωστή μόνο μέ μιὰ μὴ ἀναστοχασμένη μορφή· ἐπιβάλλεται στὰ
 ἄτομα ἔξωθεν, τὰ ὀδηγεῖ ἐκόντα-ἄκοντα πρὸς συγκεκριμένες ἢ
 ἀφηρημένες, ἀκριβεῖς ἢ περίπου ἀβάσιμες ἔννοιες· ἀντίθετα ἡ γνώ-
 ση μοιάζει μέ μιὰ γλώσσα πού κάθε λέξη τῆς θά μπορούσε νά ἐξε-
 ταστεῖ καί κάθε σχέση τῆς νά ἐπαληθευτεῖ. Γνωρίζω σημαίνει μι-
 λάω ὅπως πρέπει καί ὅπως ἐπιτάσσει τὸ ἀσφαλές διάβημα τοῦ
 πνεύματος· μιλάω σημαίνει γνωρίζω αὐτὸ πού μπορῶ καί σύμφωνα
 μέ τὸ πρότυπο πού ἐπιβάλλουν ἐκεῖνοι πού συμμεριζόμαστε τήν
 γέννησή τους. Οἱ ἐπιστῆμες εἶναι καλοκαμωμένες γλώσσες στὸ
 βαθμὸ πού οἱ γλώσσες εἶναι χέρσες ἐπιστῆμες. Συνεπῶς κάθε
 γλώσσα πρέπει νά ἀνακατασκευαστεῖ: δηλαδή νά ἐξηγηθεῖ καί νά
 κριθεῖ μέ ἀφετηρία τὴν ἀναλυτικὴ τάξη πού καμμιὰ τους δὲν ἀκο-
 λουθεῖ ἐπακριβῶς· ἐνδεχομένως ἐπίσης νά ἐπαναπροσαρμοστεῖ
 ὥστε ἡ ἀλυσίδα τῶν γνώσεων νά μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ σαφέστατη,
 χωρὶς σκιά καί ἔλλειψη. Ἔτσι ἐκ φύσεως ἡ γραμματικὴ πρέπει νά
 εἶναι κανονιστικὴ, ὄχι ἐπειδὴ θά ἤθελε νά ἐπιβάλλει τις κανονιστι-
 κές ἀρχές μιᾶς ὁμορφῆς γλώσσας, πιστῆς στοὺς κανόνες τοῦ γού-
 στου, ἀλλὰ ἐπειδὴ συνάπτει τὴ ριζικὴ δυνατότητα τοῦ ὁμιλεῖν μέ
 τὴν τακτοποίηση τῆς παράστασης. Ὁ Destutt de Tracy κάποια
 μέρα παρατήρησε ὅτι οἱ καλῦτερες πραγματεῖες περὶ λογικῆς κατὰ
 τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα εἶχαν γραφεῖ ἀπὸ θεωρητικούς τῆς γραμ-
 ματικῆς: κι αὐτὸ γιατί οἱ ἐπιταγές τῆς γραμματικῆς ἦσαν ἀναλυ-
 τικῆς καί ὄχι αἰσθητικῆς ὑφῆς.

Αὐτὸς ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσας μέ τὴ γνώση ἐλευθερώνει ἓνα

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. I, σ. 24.

ολόκληρο ιστορικό πεδίο που δεν υπήρχε τις προηγούμενες εποχές. Καθίσταται δυνατό κάτι σαν ιστορία τῆς γνώσης. Κι αὐτὸ γιατί ἂν ἡ γλώσσα εἶναι μιὰ αὐθόρμητη, σκοτεινὴ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἀδέξια ἐπιστήμη — ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι τελειοποιημένη χάρη στὶς γνώσεις που δὲν μποροῦν νὰ κατατεθοῦν στὶς λέξεις χωρὶς νὰ ἀφήσουν σὲ αὐτὲς τὸ ἔχνος τους καὶ κάτι σαν κενὴ θέση τοῦ περιεχομένου τους. Ὡς ἀτελὴς γνώση οἱ γλώσσες ἀποτελοῦν τὴν πιστὴ μνήμη τῆς τελειοποίησής της. Παρασύρουν σὲ λάθη, ἀλλὰ καταγράφουν ὅ,τι μαθαίνουμε. Μέσα στὴν ἀτακτὴ τάξη τους προκαλοῦν τὴ γέννηση ψευδοϊδεῶν· ἀλλὰ οἱ ἀληθινὲς ιδέες καταθέτουν πάνω τους τὸ ἀνεξίτηλο σημάδι μιᾶς τάξης, που ἀπὸ μόνη της ἡ τύχη δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δώσει. Οἱ πολιτισμοὶ καὶ οἱ λαοὶ μᾶς ἀφήνουν ὡς μνημεῖα τῆς σκέψης τους ὄχι τόσο τὰ κείμενα ὅσο τὰ λεξιλόγια καὶ τὶς συντάξεις, τοὺς ἤχους τῶν γλωσσῶν τους μᾶλλον παρὰ τὰ λόγια που πρόφεραν, ὄχι τόσο τοὺς λόγους τους ὅσο αὐτὸ που τοὺς κατέστησε δυνατούς: τὴν λεκτικότητά της γλώσσας τους. «Ἡ γλώσσα ἑνὸς λαοῦ δίνει τὸ λεξιλόγιό του, καὶ τὸ λεξιλόγιό του εἶναι ἓνα ἀρκετὰ πιστὸ βιβλίον ὅλων τῶν γνώσεων αὐτοῦ τοῦ λαοῦ· μὲ μόνη τὴ σύγκριση τοῦ λεξιλογίου ἑνὸς ἔθνους σὲ διάφορες ἐποχές, θὰ σχηματίζαμε μιὰν ιδέα γιὰ τὶς προόδους του. Κάθε ἐπιστήμη ἔχει τὸ ὄνομά της, κάθε ἔννοια μέσα στὴν ἐπιστήμη ἔχει τὸ δικό της, ὅ,τι εἶναι γνωστὸ μέσα στὴ φύση ἔχει δηλωθεῖ, καθὼς καὶ ὅλα, ὅσα ἐπινοοῦν στὶς τέχνες, καὶ τὰ φαινόμενα καὶ οἱ χειρισμοὶ καὶ τὰ ὄργανα».¹ Ἐξ οὗ καὶ ἡ δυνατότητα νὰ γράψουμε μιὰν ἱστορία τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς σκλαβιάς μὲ ἀφετηρία τὶς γλώσσες² ἢ ἀκόμα μιὰν ἱστορία τῶν γνωμῶν, τῶν προκαταλήψεων, τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῶν κάθε λογῆς πίστεων, τὶς ὁποῖες μαρτυροῦν περισσότερο οἱ ἴδιες οἱ λέξεις παρὰ τὰ γραφτά.³ Ἐξ οὗ ἐπίσης τὸ σχέδιο νὰ γίνῃ μιὰ ἐγκυκλο-

1. Diderot, "Ἄρθρον 'Encyclopédie' στὴν 'Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. V, σ. 637.

2. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues, Oeuvres*, Paris, 1826, τόμ. XIII, σ. 220-221.

3. Πρβλ. Michaelis, *De l'Influence des opinions sur le langage*, 1759· γαλλ. μτφ. Paris, 1762: γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ λέξη δόξα [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] ὅτι οἱ Ἕλληνες ταυτίζουν τὴν γνώμη μὲ τὴν δόξα· καὶ ὅτι οἱ Γερμανοὶ

παιδεία («ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν») ποὺ δὲν θὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀλληλουχία τῶν ἴδιων τῶν γνώσεων, ἀλλὰ θὰ στεγαστεῖ στὴ μορφή τῆς γλώσσας, στὸ χῶρο ποὺ ἔχει διανοιχτεῖ μέσα στὶς λέξεις· ἐδῶ οἱ μελλοντικὲς ἐποχὲς θὰ ἀναζητήσουν ἀναγκαστικὰ ὅ,τι γνωρίσαμε ἢ σκεφτήκαμε, γιατί οἱ λέξεις, μέσα στὸν τετριμμένο τεμαχισμό τους, ἔχουν κατανεμηθεῖ σὲ αὐτὴ τὴν ἐνδιάμεση γραμμὴ, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστῆμη ἐγγίζει τὴν ἀντίληψη καὶ ὁ στοχασμὸς τὶς εἰκό-νες. Σὲ αὐτὲς ὅ,τι φανταζόμαστε γίνεται αὐτὸ ποὺ γνωρίζουμε, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅ,τι γνωρίζουμε γίνεται αὐτὸ ποὺ ἀναπαριστοῦμε κάθε μέρα. Ἡ παλαιὰ σχέση μὲ τὸ κείμενο, μὲ βάση τὴν ὁποία ἡ Ἀναγέννηση ὄριζε τὴν λογιосύνη, τώρα ἔχει μετασχηματιστεῖ: στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἔχει γίνει σχέση μὲ τὸ καθαρὸ στοιχεῖο τῆς γλώσσας.

Βλέπουμε ἔτσι νὰ σαφηνίζεται τὸ φωτεινὸ στοιχεῖο μέσα στὸ ὁποῖο ἐπικοινωνοῦν αὐτοδίκαια ἡ γλώσσα καὶ ἡ γνώση, ὁ καλοκαμωμένος λόγος καὶ ἡ ἐπιστῆμη, ἡ καθολικὴ γλώσσα καὶ ἡ ἀνάλυση τῆς σκέψης, ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας. Ἀκόμα καὶ ὅταν προοριζόταν γιὰ δημοσίευση, ἡ γνώση τῆς Ἀναγέννησης διατασσόταν σύμφωνα μὲ ἓνα κλειστὸ πεδίο. Ἡ «Ἀκαδημία» ἦταν ἓνας κλειστὸς κύκλος ποὺ πρόβαλλε στὴν ἐπιφάνεια τῶν κοινωνικῶν διαμορφώσεων τὴν οὐσιωδῶς μυστικὴ μορφή τῆς γνώσης. Αὐτὴ ἡ γνώση εἶχε ὡς πρῶτο καθῆκον νὰ κάνει νὰ μιλήσουν βουβὰ γράμματα: ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσει τὴ μορφή τους, νὰ τὰ ἐρμηνεύσει καὶ νὰ τὰ μεταγράψει σὲ ἄλλα ἴχνη, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους ἔπρεπε νὰ ἀποκρυπτογραφηθοῦν· ἔτσι ἀκόμα καὶ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ μυστικοῦ δὲν διέφευγε ἀπὸ αὐτὴ τὴν στρεψόδικη διάταξη ποὺ τὸ εἶχε καταστήσει τόσο δύσκολο καὶ συνάμα τόσο πολῦτιμο. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ γνώση καὶ ὁμιλία περιπλέκονταν μέσα στὸ ἴδιο ὑφάδι: γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴ γλώσσα τὸ ζήτημα ἦταν νὰ δώσουν στὴν παράσταση σημεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ τὴν ἐκτυλίξουμε σύμφωνα μὲ μιὰν ἀναγκαία καὶ ὁρατὴ τάξη. Μετὰ τὴν ἐκφορά τῆς ἡ γνώση τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα παρέμενε μυστι-

μὲ τὴν ἐκφραση *das liebe Gewitter* πίστευαν στὶς γονιμοποιούσες ιδιότητες τῆς θύελλας (σ. 24 καὶ 40).

κό, ἀλλὰ μοιρασμένο. Ὅταν εἶχε ἀποκρυβεῖ, ἡ γνώση τοῦ δέκατου ἔβδομου καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἦταν ἓνας λόγος καλυμμένος μὲ ἓνα πέπλο. Λόγω τῆς πιὸ πρωταρχικῆς τῆς φύσης ἡ ἐπιστήμη εἰσάγεται στὸ σύστημα τῶν λεκτικῶν ἐπικοινωνιῶν,¹ καὶ λόγω τῆς ἴδιας αὐτῆς φύσης ἡ γλώσσα εἶναι γνώση τῆς πρώτης λέξης τῆς. Μιλᾷω, φωτίζω καὶ γνωρίζω, ὑπὸ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, εἶναι τῆς ἴδιας ὑφῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δείχνει ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἡ δημοσιότητα τῶν ἀντιδικιῶν τῆς, ὁ ἔντονα ἐξωτερικὸς χαρακτήρας τῆς, τὸ ἀνοιγμὰ τῆς στὸ θύραθεν, ἡ ἀστρονομία ἐκλαϊκευμένη ἀπὸ τὸν Fontenelle, ὁ Newton διαβασμένος ἀπὸ τὸν Voltaire, ὅλα αὐτὰ δὲ χωράει ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἓνα κοινωνιολογικὸ φαινόμενο. Δὲν ἐπέφερε τὴν παραμικρὴ μεταβολὴ μέσα στὴν ἱστορία τῆς σκέψης, οὔτε τροποποίησε στὸ ἐλάχιστο τὸ γίγνεσθαι τῆς γνώσης. Δὲν ἐξηγεῖ τὸ παραμικρὸ ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸ δοξογραφικὸ ἐπίπεδο, ὅπου ὄντως πρέπει νὰ τὸ τοποθετήσουμε· ἀλλὰ ἡ συνθήκη τῆς δυνατότητάς τους ἔγκειται ἐδῶ, στὸ ἀμοιβαῖο δεσμὸ τῆς γνώσης μὲ τὴ γλώσσα. Ἀργότερα ὁ δέκατος ἔνατος αἰώνας θὰ λύσει αὐτὸ τὸ δεσμὸ καὶ θὰ τοῦ συμβεῖ νὰ ἀφήσει ἀντιμέτωπες μιὰ γνώση κλεισμένη στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ μιὰ καθαρὴ γλώσσα, ποὺ ὡς πρὸς τὸ εἶναι καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἔχει καταστρεῖ ἀινιγματικὴ, — κάτι δηλαδὴ ποὺ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀποκαλοῦμε *Λογοτεχνία*. Ἀνάμεσά τους θὰ ἐκδιπλωθοῦν ἀτέρμονα οἱ ἐνδιάμεσες, παράγωγες ἢ ἂν θέλετε ἐκπτωτες γλῶσσες τῆς γνώσης καθὼς καὶ τῶν ἔργων.

4. Ἐπειδὴ ἔγινε ἀνάλυση καὶ τάξη, ἡ γλώσσα συνάπτει μὲ τὸ χρόνο ἄγνωστες μέχρι τώρα σχέσεις. Ὁ δέκατος ἔκτος αἰώνας δεχόταν ὅτι οἱ γλῶσσες διαδέχονταν ἡ μία τὴν ἄλλη μέσα στὴν ἱστορία καὶ μπορούσαν νὰ ἀλληλοπαραχθοῦν. Οἱ ἀρχαιότερες ἦσαν οἱ γλῶσσες-μητέρες. Ἡ ἐβραϊκὴ, ἡ ἀρχαιότερη ἀπ' ὅλες ἐφόσον

1. Πρεσβεῦουν (βλ. γιὰ παράδειγμα Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes*) ὅτι ἡ γνώση τῶν Ἀρχαίων καὶ προπάντων τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦταν ἀρχικὰ κρυφὴ καὶ μετὰ δημόσια, ἀλλὰ ὅτι πρῶτα ἦταν κοινόκτητη καὶ κατόπιν δημεύτηκε, φενακίστηκε καὶ μασκαρεύτηκε ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς. Ὁ ἐσωτερικισμὸς δὲν εἶναι ἡ πρώτη μορφή γνώσης, ἀλλὰ ἡ διαστρέβλωσή τῆς.

ἦταν ἡ γλῶσσα τοῦ Αἰώνιου ὅταν ἀπευθυνόταν στοὺς ἀνθρώπους, ἐκλαμβανόταν ὡς αὐτὴ ποὺ γέννησε τὴ συριακὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ· ὕστερα ἐρχόταν ἡ ἑλληνικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκπήγασε ἡ κοπτικὴ καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ· ἡ λατινικὴ συγγένευε μὲ τὴν ἰταλικὴ, τὴν ἰσπανικὴ καὶ τὴ γαλλικὴ· τέλος ἀπὸ τὴν «τευτονικὴ» ἀπέρρεαν ἡ γερμανικὴ, ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ φλαμανδικὴ.¹ Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα ἡ σχέση τῆς γλῶσσας μὲ τὸν χρόνο ἀντιστρέφεται : ἡ τελευταία δὲν βάζει πλέον τοὺς ὁμιλητὲς νὰ μιλοῦν μὲ τὴ σειρά τους μέσα στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, οἱ γλῶσσες πλέον εἶναι αὐτὲς ποὺ ἐκτυλίσσουν τὶς παραστάσεις καὶ τὶς λέξεις σύμφωνα μὲ μιὰ διαδοχὴ, τὸ νόμο τῆς ὁποίας καθορίζουν οἱ ἴδιες. Μέσω αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς τάξης καὶ τῆς τοποθέτησης ποὺ ἐπιφυλάσσει στὶς λέξεις, κάθε γλῶσσα καθορίζει τὴν ἰδιομορφία της, καὶ ὄχι πλέον μὲσω τῆς θέσης ποὺ κατέχει σὲ μιὰ ἱστορικὴ σειρά. Γιὰ τὴ γλῶσσα ὁ χρόνος ἀποτελεῖ τὸν ἐσωτερικὸ τρόπο ἀνάλυσής της· δὲν εἶναι ὁ γενέθλιος τόπος της. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ σχεδὸν δὲν ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν χρονολογικὴ συνάφεια, μέχρι σημείου νὰ ἀρνηθεῖ, ἀψηφώντας κάθε «προφάνεια» — τῆς δικῆς μας ἐποχῆς ἐννοεῖται — τὴν συγγένεια τῆς ἰταλικῆς ἢ τῆς γαλλικῆς μὲ τὴ λατινικὴ.² Τὶς σειρὲς, ὅπως ὑπῆρχαν κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα καὶ θὰ ἐπανεμφανιστοῦν κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο, τὶς ὑποκαθιστοῦν οἱ τυπολογίαι τῆς τάξης. Ὑπάρχει ἡ ὁμάδα τῶν γλωσσῶν ποὺ τοποθετοῦν ἀρχικὰ τὸ ὑποκείμενο γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε· κατόπιν τὴν πράξη ποὺ ἐνεργεῖ αὐτὸ ἢ ὑφίσταται· τέλος τὸν ὄρο, πάνω στὸν ὁποῖο τὴν ἀσκεῖ: παράδειγμα ἡ γαλλικὴ, ἡ ἀγγλικὴ, ἡ ἰσπανικὴ. Ἀπέναντι ἔχουμε τὴν ὁμάδα τῶν γλωσσῶν ποὺ «βάζουν πρῶτα ἄλλοτε τὴν πράξη, ἄλλοτε τὸ ἀντικείμενο, ἄλλοτε τὴν τροποποίηση ἢ τὴν περίσταση»: ἡ λατινικὴ γιὰ παράδειγμα ἢ ἡ «σλαβονικὴ»,

1. E. Guichard, *Harmonie Étymologique*, 1606. Βλ. παρόμοιες ταξινομήσεις στὸν Scaliger (*Diatrise de Europaeorum Linguis*) ἢ στὸν Wilkins, *An essay towards real character*, Λονδίνο, 1668, σ. 3.

2. Le Blan, *Théorie nouvelle de la parole*, Paris, 1750. Ἡ λατινικὴ, λέει, δὲν μετέδωσε στὴν ἰταλικὴ, στὴν ἰσπανικὴ καὶ στὴν γαλλικὴ παρὰ «τὴν κληρονομία μερικῶν λέξεων».

στις όποίες ή λειτουργία τής λέξης δέν ύποδηλώνεται από τή θέση της αλλά από τήν κλίση της. Τέλος, ή τρίτη ομάδα άποτελείται από τις μεικτές γλώσσες (όπως ή έλληνική ή ή τευτονική) «που «σχετίζονται με τις άλλες γιατί έχουν ένα άρθρο και πτώσεις».¹ Άλλά πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτό που σε κάθε γλώσσα καθορίζει τήν πιθανή ή αναγκαία τάξη τών λέξεων δέν είναι ή ύπαρξη ή ή άνυπαρξία κλίσεων. Η τάξη, ως άνάλυση και διαδοχική εϋθυγράμμιση τών παραστάσεων, είναι αυτή που άποτελεί τo προαπαιτούμενο και επιτάσσει τή χρήση κλίσεων ή άρθρων. Οι γλώσσες που ακολουθοϋν τήν τάξη «τής φαντασίας και τοϋ ενδιαφέροντος» δέν όρίζουν μόνιμη θέση στις λέξεις: όφείλουν να τις σημειώνουν με κλίσεις (είναι οι «μεταθετικές» γλώσσες). Αν από τήν άλλη ακολουθοϋν τήν όμοιόμορφη τάξη τοϋ στοχασμοϋ, τους άρκει να ύποδηλώσουν με ένα άρθρο τον αριθμό και τo γένος τών οϋσιαστικών· ή θέση μέσα στην αναλυτική διάταξη έχει και μόνη της μιá λειτουργική αξία: είναι οι «ανάλογες» γλώσσες.² Οι γλώσσες συγγενεύουν και διακρίνονται πάνω στον πίνακα τών πιθανών τύπων διαδοχής. Πίνακας που είναι ταυτοχρονικός, αλλά ύποδηλώνει ποιές είναι οι άρχαιότερες γλώσσες: πράγματι, μπορούμε να δεχτοϋμε ότι ή πιό αυθόρμητη τάξη (τών εικώνων και τών παθών) έπρεπε να προηγεΐται από τήν πιό στοχασμένη (τής λογικής): ή έξωτερική χρονολόγηση επιτάσσεται από τις έσωτερικές μορφές άνάλυσης και τάξης. Ο χρόνος έγινε έσωτερικός στη γλώσσα.

Όσο για τήν ίδια τήν ιστορία τών γλωσσών, είναι πλέον μόνο διάβρωση ή συμβεβηκός, εισαγωγή, συνάντηση και κράμα διάφορων στοιχείων· δέν έχει δικό της νόμο, ούτε δική της κίνηση και αναγκαιότητα. Άραγε πώς διαμορφώθηκε για παράδειγμα ή ελληνική γλώσσα; «Έκεινοι που φόρτισαν τo πρώτο βάθος τής έλ-

1. Abbé Girard, *Les vrais principes de la langue française*, Paris, 1747, τόμ. I, σ. 22-25.

2. Αναφορικά με αυτό τo πρόβλημα και τις συζητήσεις που προκάλεσε βλ. Bauzée, *Grammaire générale*, Paris 1767· Batteux, *Nouvel examen du préjugé de l'inversion*, Paris, 1767· Abbé d'Olivet, *Remarques sur la langue française*, Paris, 1771.

ληνικῆς γλώσσας μὲ τόσα εἶδη ἀναρίθμητων μορίων καὶ μὲ τόσες διαλέκτους ἦσαν Φοίνικες ἔμποροι, Φρύγες, Μακεδόνες καὶ Ἴλλυριοὶ τυχοδιῶκτες, Γαλάτες, Σκύθες, συμμορίες ἐξόριστων ἢ φυγάδων». ¹ "Ὅσο γιὰ τὴ γαλλικὴ, εἶναι καμωμένη ἀπὸ λατινικὲς καὶ γοθθικὲς λέξεις, ἀπὸ ἐκφράσεις καὶ συντάξεις γαλατικὲς, ἀπὸ ἀραβικὰ ἄρθρα καὶ ἀριθμούς, ἀπὸ λέξεις δανεισμένες ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Ἰταλοὺς, μὲ τὴν εὐκαιρία ταξιδιῶν, πολέμων ἢ ἐμπορικῶν συμβάσεων. ² Οἱ γλῶσσες ἐξελίσσονται μὲ τὶς μεταναστεύσεις, τὶς νίκες καὶ τὶς ἤττες, τὶς μόδους καὶ τὶς ἀνταλλαγές· ἀλλὰ ὅχι μὲ τὴ δύναμη μιᾶς ἱστορικότητος ποὺ θὰ διαφύλασσαν ἀπὸ μόνους. Δὲν ὑπακούουν σὲ καμμιά ἐσωτερικὴ ἀρχὴ ἀνέλιξης· ἀντίθετα, ἐκδιπλώνουν γραμμικὰ τὶς παραστάσεις καὶ τὰ στοιχεῖα τους. Ἄν ὑπάρχει γιὰ τὶς γλῶσσες ἓνας θετικὸς χρόνος, δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε στὸ ἐξωτερικόν, πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ στὴ διάταξη τῶν λέξεων, στὰ κενὰ τοῦ λόγου.

Μποροῦμε τῶρα νὰ ὀριοθετήσουμε τὸ ἐπιστημολογικὸ πεδίο τῆς *Γενικῆς Γραμματικῆς* ποὺ ἐμφανίστηκε κατὰ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ δέκατου ἔβδομου αἰῶνα καὶ ἐξαφανίστηκε στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα. Ἡ Γενικὴ Γραμματικὴ διόλου δὲν εἶναι συγκριτικὴ: τοὺς συμπλησιασμοὺς τῶν γλωσσῶν δὲν τοὺς παίρνει ὡς ἀντικείμενο, δὲν τοὺς χρησιμοποιεῖ ὡς μέθοδο. Κι αὐτὸ γιὰ τὴ γενικότητά της δὲ συνίσταται στὸ νὰ βρεῖ τοὺς καθαυτὸ γραμματικὸς νόμους, ποὺ θὰ ἦσαν κοινοὶ σὲ ὅλους τοὺς γλωσσολογικοὺς τομεῖς καὶ θὰ φανέρωναν, μέσα σὲ μιὰ ἰδεατὴ πειθαναγκαστικὴ ἐνότητα, τὴ δομὴ κάθε δυνατῆς γλώσσας· ἂν εἶναι γενικὴ, αὐτὸ συμβαίνει στὸ βαθμὸ ποὺ προτίθεται νὰ φανερώσει, κάτω ἀπὸ τοὺς γραμματικὸς κανόνες, ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τοῦ θεμελίου τους, τὴν παραστατικὴ λειτουργία τοῦ λόγου — εἴτε εἶναι ἢ κάθετη λειτουργία ποὺ ὑποδηλώνει ἓνα ἀναπαριστάμενο, εἴτε ἢ ὀριζόντια ποὺ τὸ συνδέει ὅπως ἢ σκέψη. Ἐφόσον ἐμφανίζει τὴ γλώσσα σὰν μιὰ παράσταση ποὺ συναρθρώνεται μὲ μιὰν ἄλλη, αὐτοδίκαια εἶναι «γενικὴ»: αὐτὸ ποὺ πραγματεύεται εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς διχασμὸς τῆς πα-

1. Abbé Pluche, *La Mécanique des langues*, ἐπανάκδ. τοῦ 1811, σ. 26.

2. Id., *ibid.*, σ. 23.

ράστασης. Ἄλλὰ ἐφόσον αὐτὴ ἢ ἄρθρωση μπορεῖ νὰ ἐπιτελεστεῖ μὲ πολλοὺς διαφορετικοὺς τρόπους, παραδόξως θὰ ὑπάρχουν πολλές γενικὲς γραμματικές: τῆς γαλλικῆς, τῆς ἀγγλικῆς, τῆς λατινικῆς, τῆς γερμανικῆς κτλ.¹ Ἡ γενικὴ γραμματικὴ δὲν ἀποσκοπεῖ στὸν καθορισμὸ τῶν νόμων ὅλων τῶν γλωσσῶν, ἀλλὰ στὴν διαδοχικὴ διαπραγματεύση κάθε ιδιαίτερης γλώσσας ὡς τρόπου ἄρθρωσης τῆς σκέψης γιὰ τὸν ἑαυτὸ της. Σὲ κάθε γλώσσα μεμονωμένα ἰδωμένη ἢ παράστασις προσλαμβάνει ιδιαίτερα «χαρακτηριστικά». Ἡ Γενικὴ Γραμματικὴ θὰ καθορίσει τὸ σύστημα τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν ποὺ προαπαιτοῦν καὶ χρησιμοποιοῦν αὐτὰ τὰ αὐθόρμητα χαρακτηριστικά. Θὰ καθιδρύσει τὴν ταξινομία κάθε γλώσσας, τουτέστι τὸ στοιχεῖο ποὺ μέσα σὲ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς θεμελιώνει τὴ δυνατότητα ἐκφορᾶς ἐνὸς λόγου.

Ἐξ οὗ καὶ οἱ δύο κατευθύνσεις ποὺ παίρνει ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ ὁ λόγος συνδέει τὰ μέρη τοῦ ὅπως ἢ παράστασις τὰ στοιχεῖα της, ἡ Γενικὴ Γραμματικὴ ὀφείλει νὰ μελετήσῃ τὴν ἀναπαραστατικὴ λειτουργία τῶν λέξεων μεταξύ τους, πράγμα ποὺ προϋποθέτει ἀρχικὰ μιὰν ἀνάλυση τοῦ δεσμοῦ ποὺ συνδέει τὶς λέξεις (θεωρία τῆς πρότασης καὶ εἰδικὰ τοῦ ρήματος), κατόπιν μιὰν ἀνάλυση τῶν διαφόρων τύπων λέξεων καὶ τοῦ τρόπου ποὺ τεμαχίζουν τὴν παράστασις καὶ διακρίνονται μεταξύ τους (θεωρία τῆς ἄρθρωσης). Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ λόγος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναπαραστατικὸ σύνολο, ἀλλὰ μιὰ ἀναδιπλασιασμένη παράστασις ποὺ ὑποδηλώνει μιὰν ἄλλη — αὐτὴν ποὺ ἀναπαριστᾷ —, ἡ γενικὴ γραμματικὴ ὀφείλει νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπο ποὺ οἱ λέξεις ὑποδηλώνουν αὐτὸ ποὺ λένε, ἀρχικὰ στὴν ἀρχέγονη ἀξία τους (θεωρία τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ρίζας), κατόπιν στὴν συνεχὴ τους ἰκανότητα ὀλίσθησης, ἐπέκτασης, ἀναδιοργάνωσης (θεωρία τοῦ ρητορικοῦ χώρου καὶ τῆς παραγωγῆς).

1. Βλ. γιὰ παράδειγμα Buffier, *Grammaire française*, Paris, 1723, νέα ἔκδοσις. Νὰ γιὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα θὰ προτιμήσουν τὴν ἔκφραση «φιλοσοφικὴ γραμματικὴ» ἀπὸ τὴ γενικὴ γραμματικὴ, ποὺ ἀφορᾷ ὅλες τὶς γλώσσες», D. Thiébauld, *Grammaire philosophique*, Paris, 1802, τόμ. I, σ. 6 καὶ 7.

III. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

Ἡ πρόταση εἶναι γιὰ τὴ γλώσσα ὅ,τι ἡ παράσταση γιὰ τὴ σκέψη: ἡ μορφή της εἶναι ἡ πιὸ γενικὴ καὶ συνάμα ἡ πιὸ στοιχειώδης, γιατί, ἅπαξ καὶ τὴν ἀποσυνθέσουμε, δὲν συναντοῦμε πιά τὸν λόγο, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα του ὡς ἰσάριθμα διάσπαρτα ὑλικά. Κάτω ἀπὸ τὴν πρόταση βρίσκουμε ὄντως λέξεις, ἀλλὰ ἡ γλώσσα δὲν ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο της μὲ αὐτές. Ἀληθεύει ὅτι ἀρχικὰ ὁ ἄνθρωπος ἔβγαζε μόνο ἀπλὲς κραυγές, ἀλλὰ αὐτές ἄρχισαν νὰ ἀποτελοῦν γλώσσα ἀπὸ τὴ στιγμή πού σύναψαν — ἔστω καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μονοσυλλάβου τους — μιὰ σχέση πού ἀνῆκε στὴν τάξη τῆς πρότασης. Τὸ οὐρλιαχτὸ τοῦ πρωτόγονου πού χτυπιέται γίνεται ἀληθινὴ λέξη μόνο ἂν δὲν εἶναι ἡ μονόπλευρη ἔκφραση τοῦ πόνου του καὶ ἂν ἰσχύει ὡς κρίση ἢ δῆλωση τοῦ τύπου: «πνίγομαι».¹ Αὐτὸ πού ἀναδεικνύει τὴ λέξη ὡς λέξη καὶ τὴν στήνει ὄρθια πάνω ἀπὸ κραυγές καὶ θορύβους, εἶναι ἡ πρόταση πού κρύβεται μέσα της. Ὁ πρωτόγονος τοῦ Ἀβεϋρόν δὲν κατάφερε νὰ μιλήσει γιατί οἱ λέξεις παρέμειναν γι' αὐτὸν ἠχητικὰ σημάδια τῶν πραγμάτων καὶ ἐντυπώσεις πού αὐτὰ ἀφηγῶν στὸ πνεῦμα του· δὲν εἶχαν προσλάβει ἀξία πρότασης. Μποροῦσε βέβαια νὰ προφέρει τὴ λέξη «γάλα» μπροστὰ στὴν κόυπα πού τοῦ πρόσφεραν· ὅμως αὐτὴ ἦταν «ἡ συγκεχυμένη ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ θρεπτικοῦ ὑγροῦ, τοῦ δοχείου πού τὸ περιεῖχε καὶ τῆς ἐπιθυμίας πού προκαλοῦσε»² ἢ λέξη ποτὲ δὲν ἔγινε παραστατικὸ σημεῖο τοῦ πράγματος, γιατί ποτὲ δὲν θέλησε νὰ πεῖ ὅτι τὸ γάλα ἦταν ζεστὸ ἢ ἔτοιμο ἢ κάτι προσδοκώμενο. Πράγματι, ἡ πρόταση εἶναι αὐτὴ πού ἀποσπᾷ τὸ ἠχητικὸ σημεῖο ἀπὸ τὶς ἄμεσες ἐκφραστικὲς του ἀξίες καὶ τὸ ἐγκαθιδρύει κυριαρχικὰ μέσα στὴ γλωσσολογικὴ του δυνατότητα. Γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη ἡ γλώσσα ἄρχεται ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἔκφραση, ἀλλὰ λόγος. Ὅταν λέμε «ὄχι» δὲν μεταφράζουμε τὴν ἄρνησή μας μὲ μιὰ κραυγὴ· περικλείουμε σὲ μιὰ

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. II, σ. 87.

2. J. Itard, *Rapport sur les nouveaux développements de Victor de l'Aveyron*, 1806. Ἐπανέκδοση στὸν L. Malson, *Les Enfants sauvages*, Paris, 1964, σ. 209.

λέξη μιάν ολόκληρη πρόταση: «... δὲν νιώθω αὐτό, ἢ δὲν πιστεύω ἐκεῖνο».¹

«Ἄς πᾶμε ἀπευθείας στὴν πρόταση, τὸ οὐσιῶδες ἀντικείμενο τῆς γραμματικῆς».² Ἐδῶ ὅλες οἱ λειτουργίες τῆς γλώσσας ἀνάγονται μόνο στὰ τρία στοιχεῖα ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὸ σχηματισμὸ μιᾶς πρότασης: τὸ ὑποκείμενο, τὸ κατηγορούμενο καὶ τὸ σύνδεσμός τους. Τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ κατηγορούμενο εἶναι τῆς ἴδιας φύσης, γιατί ἡ πρόταση βεβαιώνει ὅτι τὸ ἓνα εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ἄλλο ἢ τοῦ ἀνήκει: συνεπῶς ὑπὸ ὀρισμένες συνθήκες μποροῦν νὰ ἀνταλλάξουν τίς λειτουργίες τους. Ἡ μόνη, ἀλλὰ ἀποφασιστικὴ διαφορὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ φανερώνει ἢ μὴ ἀναγωγιμότητα τοῦ ρήματος: «σὲ κάθε πρόταση», λέει ὁ Hobbes³ «ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τρία στοιχεῖα: δηλαδὴ τὰ δύο ὀνόματα, ὑποκείμενο καὶ κατηγορούμενο, καὶ τὸ συνδετικὸ ἢ τὴν copula. Τὰ δύο ὀνόματα γεννοῦν μέσα στὸ πνεῦμα τὴν ιδέα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἀλλὰ ἡ copula γεννάει τὴν ιδέα τῆς αἰτίας, χάρις στὴν ὁποία αὐτὰ τὰ ὀνόματα ἐπιβλήθηκαν σὲ αὐτὸ τὸ πράγμα». Τὸ ρῆμα εἶναι ἡ ἀπαραίτητη συνθήκη κάθε λόγου: καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει οὔτε δυνητικὰ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑφίσταται γλώσσα. Οἱ ὀνοματικὲς προτάσεις κρύβουν ὅλες τους τὴν ἀόρατη παρουσία ἐνὸς ρήματος, καὶ ὁ Adam Smith⁴ φρονεῖ ὅτι στὴν ἀρχέγονη μορφή της ἡ γλώσσα ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἀπρόσωπα ρήματα (τοῦ τύπου: «βρέχει» ἢ «βροντάει») καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου ἀποσπάστηκαν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀρχικὸ ρηματικὸ πυρήνα ὡς ἰσάριθμοι παράγωγοι καὶ δευτερεύοντες καθορισμοί. Τὸ κατώφλι τῆς γλώσσας βρίσκεται ἐκεῖ ὅπου κάνει τὴν ἐμφάνισή του τὸ ρῆμα. Συνεπῶς πρέπει νὰ πραγματευτοῦμε αὐτὸ τὸ ρῆμα ὡς ἓνα μεικτὸ πράγμα, ὡς λέξη ἀνάμεσα στίς λέξεις, ποὺ ὑπακούει στοὺς ἴδιους κανόνες, ποὺ ὑποτάσσεται σὰν κι αὐτὲς στοὺς νόμους τῆς σύνταξης καὶ τῆς

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. II, σ. 60.

2. U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, σ. 34.

3. Hobbes, *Logique*, *loc. cit.*, σ. 620.

4. Adam Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, σ. 421.

συμφωνίας· και κατόπιν πίσω από όλα αυτά, μέσα σε μιαν περιοχή που δεν είναι εκείνη της ομιλίας, αλλά εκείνη από την οποία μιλάμε. Το ρήμα βρίσκεται στο σύνορο του λόγου, στη ραφή εκείνου που έχει λεχθεί και αυτού που λέγεται, εκεί ακριβώς όπου τα σημεία γίνονται γλώσσα.

Μέσα σε αυτή τη λειτουργία πρέπει να δοῦμε τη γλώσσα — απογυμνώνοντάς την απ' ό,τι δεν έπαψε να την υπερφορτίζει και να την συσκοτίζει. "Ας μην σταματήσουμε μαζί με τον 'Αριστοτέλη στο γεγονός ότι το ρήμα δηλώνει τους χρόνους (πολλές άλλες λέξεις, επιρρήματα, επίθετα, ονόματα μπορούν να έχουν χρονικές σημασίες). "Ας μην μείνουμε ακόμα, όπως έκανε ο Scaliger, ούτε στο γεγονός ότι εκφράζει πράξεις ή πάθη, ενώ τα ονόματα δηλώνουν πράγματα και διάρκειες (γιατί υπάρχει ακριβώς το όνομα «δράση»). "Ας μην αποδώσουμε σπουδαιότητα, σαν τον Buxtorf, στα διάφορα πρόσωπα του ρήματος, γιατί και όρισμένες προτάσεις έχουν την ιδιότητα να τα υποδηλώνουν. 'Αλλά ας ριζούμε παρευθές άπλετο φως σε αυτό που το συνιστά: το ρήμα βεβαιώνει, δηλαδή υποδεικνύει «ότι ο λόγος όπου έχει χρησιμοποιηθεί αυτή ή λέξη είναι ο λόγος ενός ανθρώπου που δεν αντιλαμβάνεται μόνο τις λέξεις, αλλά τις κρίνει κιόλας».¹ Πρόταση — και ρηματικός λόγος — υπάρχουν όταν δεχόμαστε έναν δεσμό κατηγορήσης ανάμεσα σε δύο πράγματα, όταν λέμε ότι αυτό είναι εκείνο.² 'Ολόκληρο το είδος του ρήματος ανάγεται στο μόνο εκείνο ρήμα που σημαίνει: είναι. "Όλα τα άλλα χρησιμοποιούν κρυφά αυτή τη μοναδική λειτουργία, αλλά την επικαλύπτουν με καθορισμούς που την κρύβουν: έχουμε προσθέσει κατηγορούμενα, και αντί να ποῦμε «είμαι τραγουδῶν» λέμε «τραγουδῶ»· έχουμε προσθέσει χρονικές ενδείξεις και αντί να ποῦμε: άλλοτε ήμουνα τραγουδῶν λέμε: τραγουδοῦσα· τέλος όρισμένες γλώσσες έχουν ενσωματώσει στα ρήματα το ίδιο το υποκείμενο, έτσι οι Λατίνοι δε λένε ego vivit, αλλά vivo. "Όλα αυτά είναι παρακαταθήκη και στρωματοποίηση γύρω και πάνω από μιὰ

1. *Logique de Port-Royal*, σ. 106-107.

2. Condillac, *Grammaire*, σ. 115.

ρηματική λειτουργία απόλυτα ισχνή, αλλά ούσιώδη, «μόνο τὸ ρῆμα εἶναι ... ἔχει παραμείνει σὲ αὐτὴ τὴν ἀπλότητα».¹ Ὁλόκληρη ἡ οὐσία τῆς γλώσσας συγκεντρώνεται σὲ αὐτὴ τὴν παράδοξη λέξη. Χωρὶς αὐτὴ τὰ πάντα θὰ ἔμεναν σιωπηλά, καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅπως ὀρισμένα ζῶα, θὰ χρησιμοποιοῦσαν βέβαια τὴ φωνὴ τους, ἀλλὰ καμμιά ἀπὸ τὶς κραυγὲς μέσα στὸ δάσος δὲν θὰ εἶχε ποτὲ συνδεθεῖ μὲ τὴ μεγάλη ἀλυσίδα τῆς γλώσσας.

Κοτὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, τὸ ἀκατέργαστο εἶναι τῆς γλώσσας — αὐτὴ ἡ μάζα τῶν σημείων πού ἔχει κατατεθεῖ στὸν κόσμον γιὰ νὰ ἀσκοῦμε πάνω της τὶς ἐρωτήσεις μας — ἔχει ἐξαλειφθεῖ, ἀλλὰ ἡ γλώσσα σύναψε μὲ τὸ «εἶναι» νέες σχέσεις, πιὸ δυσκολονόητες, γιὰτὶ μὲ μιὰ μόνο λέξη ἡ γλώσσα τὸ ἐκφέρει καὶ τὸ συνάπτει· τὸ καταφάσκει μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ ἴδιο· ἐντούτοις δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει ὡς γλώσσα, ἀν' ἀπὸ μόνη της αὐτὴ ἡ λέξη δὲν ὑποβάσταζε ἐκ τῶν προτέρων κάθε πιθανὸ λόγο. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει γλώσσα χωρὶς ἓνα τρόπο ὑποδήλωσης τοῦ εἶναι· ἀλλὰ καὶ χωρὶς γλώσσα τὸ εἶναι καθίσταται ἀδύνατο, γιὰτὶ εἶναι μέρος της. Αὐτὴ ἡ ἀπλὴ λέξη εἶναι τὸ «εἶναι» ἀναπαραστημένο μέσα στὴ γλώσσα· ἐπίσης ὅμως εἶναι τὸ ἀναπαραστατικὸ «εἶναι» τῆς γλώσσας — αὐτὸ πού, ἐπιτρέποντάς της νὰ βεβαιώσει αὐτὸ πού λέει, τὸ καθιστᾷ ἐπιδεκτικὸ ἀλήθειας ἢ λάθους. Κατ' αὐτὸ διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα πού μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴν εἶναι σύμφωνα, πιστά, προσαρμωμένα μὲ ἐκεῖνο πού ὑποδηλώνουν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ποτὲ ἀληθινὰ ἢ ψεύτικα. Ἐκ θεμελιῶν ἡ γλώσσα εἶναι λόγος, μέσω τῆς παράδοξης δύναμης μιᾶς λέξης πού διασκελίζει τὸ σύστημα τῶν σημείων πρὸς τὸ εἶναι ἐκείνου πού σημαίνεται.

Ἄλλὰ ἀπὸ ποῦ πηγάζει αὐτὴ ἡ δύναμη; Καὶ ποιὸ εἶναι αὐτὸ τὸ νόημα πού ξεπερνώντας τὶς λέξεις θεμελιώνει τὴν πρόταση; Οἱ γραμματικοὶ τοῦ Port-Royal ἔλεγαν ὅτι τὸ νόημα τοῦ ρήματος «εἶναι» ἦταν ἡ κατάφαση. Πράγμα πού ἔδειχνε σὲ ποιὸν τομέα τῆς

1. *Logique de Port-Royal*, σ. 107. Πρβλ. Condillac, *Grammaire*, σ. 132-134. Στὴν *L'Origine des connaissances* ἡ ἱστορία τοῦ ρήματος ἀναλύεται μὲ ἓναν λίγο διαφορετικὸ τρόπο, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ λειτουργία του. — D. Thiébauld, *Grammaire philosophique*, Paris, 1802, τόμ. I, σ. 216.

γλώσσας βρίσκεται τὸ ἀπόλυτο προνόμιό του, ἀλλὰ ὄχι σὲ τί συνίσταται. Δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι τὸ ρῆμα «εἶναι» περιέχει τὴν ἰδέα τῆς κατάφασης, γιατί αὐτὴ ἡ λέξη (κατάφαση) καὶ τὸ λεξίδιο καὶ τὴν περιέχουν ἐξίσου.¹ τὸ εἶναι διασφαλίζει μᾶλλον τὴν κατάφαση τῆς ἰδέας. Ἄλλὰ καταφάσκω μιὰν ἰδέα σημαίνει τάχα ἐκφράζω τὴν ὑπαρξή της; — Ἔτσι πρεσβεύει ὁ Bauzée, καὶ βρίσκει ἐδῶ ἕναν ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ τὸ ρῆμα συνέλεξε στὴ μορφή του τὶς παραλλαγές τοῦ χρόνου: γιατί ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων δὲν ἀλλάζει, μόνο ἡ ὑπαρξή τους ἐμφανίζεται καὶ ἐξαφανίζεται, μόνο αὐτὴ ἔχει ἕνα παρελθὸν καὶ ἕνα μέλλον.² Πάνω σὲ αὐτὸ ὁ Condillac μπορεῖ νὰ παρατηρήσει ὅτι ἂν ἡ ὑπαρξή μπορεῖ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὰ πράγματα, εἶναι ἐπειδὴ ἀποτελεῖ μόνο ἕνα κατηγορημα, καὶ ὅτι τὸ ρῆμα «εἶναι» μπορεῖ νὰ βεβαιώσει τὸ θάνατο ὅσο καὶ τὴν ὑπαρξή. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ βεβαιώνει τὸ ρῆμα εἶναι ἡ συνύπαρξη δύο παραστάσεων: τῆς θαλερότητας, γιὰ παράδειγμα, καὶ τοῦ δέντρου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑπαρξῆς ἢ τοῦ θανάτου· νὰ γιατί ὁ χρόνος τῶν ρημάτων δὲν ὑποδηλώνει ἐκεῖνον ὅπου τὰ πράγματα εἶχαν ὑπάρξει στὸ ἀπόλυτο, ἀλλὰ ἕνα σχετικὸ σύστημα προτεραιότητας ἢ ταυτοχρονίας τῶν πραγμάτων μεταξύ τους.³ Πράγματι, ἡ συνύπαρξη δὲν εἶναι ἕνα κατηγορημα τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ μορφή τῆς παράστασης: τὸ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ πράσινο καὶ τὸ δέντρο συνυπάρχουν, σημαίνει ὅτι σὲ ὅλες ἢ στὶς περισσότερες ἐντυπώσεις μου συνδέονται.

Ἔτσι τὸ ρῆμα εἶναι ἔχει οὐσιαστικὰ ὡς λειτουργία νὰ συνάψει κάθε γλώσσα μὲ τὴν παράσταση ποὺ ὑποδηλώνει. Τὸ εἶναι, πρὸς τὸ ὁποῖο τείνει ξεπερνώντας τὰ σημεῖα, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ δὲν εἶναι παρὰ τὸ εἶναι τῆς σκέψης. Συγκρίνοντας τὴ γλώσσα μὲ ἕναν πίνακα, ἕνας γραμματικὸς κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ὀρίζει τὰ ὀνόματα ὡς μορφές, τὰ ἐπίθετα ὡς χρώματα, καὶ τὸ ρῆμα ὡς τὸ ὑφάδι πάνω στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται. Ὑφάδι ἀόρα-

1. Βλ. *Logique de Port-Royal*, σ. 107, καὶ Abbé Girard, *Les Vrais Principes de la langue française*, σ. 56.

2. Bauzée, *Grammaire générale*, I, σ. 426 κ.έ.

3. Condillac, *Grammaire*, σ. 185-186.

το, καλυμμένο ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τῆ λάμψη καὶ τὸ σχῆμα τῶν λέξεων, τὸ ὁποῖο ὁμως δίνει στὴ γλώσσα τὸν τόπο ὅπου θὰ καταξιώσει τὴ ζωγραφικὴ τῆς· ἐν τέλει τὸ ρῆμα ὑποδηλώνει τὸν ἀναπαραστατικὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας, τὸ γεγονός ὅτι βρίσκει τὸ χῶρο τῆς μέσα στὴ σκέψη, καὶ ὅτι ἡ μόνη λέξη ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπερβεῖ τὸ ὄριο τῶν σημείων καὶ νὰ τὰ θεμελιώσει στὴν ἀλήθεια δὲν φτάνει παρά τὴν ἴδια τὴν παράσταση. Ἔτσι ἡ λειτουργία τοῦ ρήματος ταυτίζεται μὲ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας, τὴν ὁποία διατρέχει σὲ ὅλο τῆς τὸ μῆκος: μιᾶ σημαίνει ἀναπαριστῶ μέσω σημείων καὶ συνάμα δίνω σὲ σημεῖα μιὰ συνθετικὴ μορφή κυριαρχούμενη ἀπὸ τὸ ρῆμα. Ὅπως λέει ὁ Destutt, τὸ ρῆμα εἶναι ἡ κατηγορήση, τὸ ἔρεισμα καὶ ἡ μορφή ὄλων τῶν κατηγορημάτων: «τὸ ρῆμα 'εἶναι' βρίσκεται σὲ ὅλες τὶς προτάσεις, γιατί δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἓνα πράγμα ὑπάρχει μὲ κάποιον τρόπο χωρὶς νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει... Ἄλλὰ ἡ λέξη εἶναι, ποὺ βρίσκεται μέσα σὲ ὅλες τὶς προτάσεις, ἀποτελεῖ πάντα μέρος τοῦ κατηγορούμενου, συγκροτεῖ πάντα τὴν ἀρχὴ καὶ τὴ βάση, εἶναι τὸ γενικὸ καὶ κοινὸ κατηγορημα».¹

Βλέπουμε λοιπὸν πῶς, μόλις ἡ λειτουργία τοῦ ρήματος φτάσει σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο γενικότητας, δὲν ἔχει πλέον παρά νὰ διασπαστεῖ, ἄπαξ καὶ ἐξαφανιστεῖ τὸ ἐνωτικὸ πεδίο τῆς Γενικῆς Γραμματικῆς. Ὅταν ἡ διάσταση τοῦ καθαροῦ γραμματικοῦ στοιχείου ἐλευθερωθεῖ, ἡ πρόταση θὰ εἶναι πλέον μιὰ συντακτικὴ ἐνότητα. Τὸ ρῆμα θὰ ἐμφανίζεται ἀνάμεσα στὶς ἄλλες λέξεις μὲ τὸ δικό του σύστημα συμφωνίας, κλίσης καὶ σύνταξης. Καὶ στὸ ἄλλο ἄκρο, ἡ ἐμφαντικὴ δύναμη τῆς γλώσσας θὰ ἐπανεμφανιστεῖ μέσα σὲ μιὰν αὐτόνομη ἐρώτηση, ἀρχαιότερη ἀπὸ τὴ γραμματικὴ. Στὴ διάρκεια ὁλοκλήρου τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα, ἡ γλώσσα θὰ ἐλεγχθεῖ ἀναφορικὰ μὲ τὴν αἰνιγματικὴ τῆς φύση ὡς ρήματος: ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὸ εἶναι, ὅπου εἶναι πιὸ ἱκανὴ νὰ τὸ ὀνομάσει, νὰ τὸ μεταδώσει ἢ νὰ κάνει νὰ σπινθηρίσει τὸ θεμελιῶδες του νόημα, νὰ τὸ κάνει ἀπολύτως ἐκδηλο. Ἀπὸ τὸν Hegel ὡς τὸν Mallarmé αὐτὴ ἡ ἐκπληξὴ ἐναντι στὶς σχέσεις τοῦ εἶναι μὲ τὴ γλώσσα θὰ ἰσοζυ-

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. II, σ. 64.

γιάσει τὴν ἐπανεισαγωγή τοῦ ῥήματος μέσα στὴν ὁμοιογενὴ τάξη τῶν γραμματικῶν λειτουργιῶν.

IV. Η ΑΡΘΡΩΣΗ

Τὸ ῥῆμα εἶναι, μείγμα κατηγορήσεως καὶ κατάφασης, διασταύρωση τοῦ λόγου πάνω στὴν πρώτη καὶ ριζικὴ δυνατότητα ὁμιλίας, ἀποτελεῖ τὴν πρώτη σταθερὰ τῆς πρότασης, καὶ τὴν πιὸ θεμελιώδη. Δίπλα της, κι ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, ὑπάρχουν στοιχεῖα: μέρη τοῦ λόγου ἢ τοῦ «ρητορικοῦ λόγου». Αὐτὲς οἱ πτέρυγες εἶναι ἀκόμα ἀδιάφορες καὶ καθορίζονται μόνο ἀπὸ τὴν ἰσχνή, σχεδὸν ἀνεπαίσθητη καὶ κεντρικὴ φιγούρα ποὺ ὑποδηλώνει τὸ εἶναι· γύρω ἀπὸ αὐτὸν τὸν «δικαστὴ» λειτουργοῦν ὅπως τὸ ὑπὸ κρίση πράγμα καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἤδη κριθεῖ.¹ Ἀλλὰ πῶς αὐτὸ τὸ καθαρὸ σχέδιο τῆς πρότασης μπορεῖ νὰ μετασχηματιστεῖ σὲ διακεκριμένες φράσεις; Πῶς ὁ λόγος μπορεῖ νὰ ἐκφέρει ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο μιᾶς παράστασης;

Μπορεῖ, ἐπειδὴ εἶναι καμωμένος ἀπὸ λέξεις ποὺ ὀνομάζουν, τμῆμα πρὸς τμῆμα, αὐτὸ ποὺ εἶναι δοσμένο στὴν παράσταση.

Ἡ λέξη ὑποδηλώνει, δηλαδή ἐκ φύσεως εἶναι ὄνομα. Κύριο ὄνομα γιατί σημαδεύει ὀρισμένη παράσταση, καὶ τίποτε ἄλλο. Ἔτσι, ἔναντι στὴν ὁμοιομορφία τοῦ ῥήματος — ποὺ εἶναι πάντα ἢ καθολικὴ ἐκφορὰ τῆς κατηγορήσεως — τὰ ὀνόματα βρίθουν ἀτέρμονα. Θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν ἰσάριθμα ὀνόματα ὅσα καὶ πράγματα πρὸς κατονομασία. Ἀλλὰ τότε κάθε πράγμα θὰ ἦταν τόσο ἔντονα προσκολλημένο στὴ μοναδικὴ παράσταση ποὺ ὑποδηλώνει, ὥστε δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε τὴν παραμικρὴ κατηγορήσῃ· ἔτσι ἢ γλῶσσα θὰ ὑποβιβάζοταν κάτω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της: «ἂν ὡς οὐσιαστικὰ διαθέταμε μόνο κύρια ὀνόματα, θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ πολλαπλασιάσουμε ἐπ' ἄπειρον. Αὐτὲς οἱ λέξεις, ποὺ τὸ πλῆθος τους θὰ ὑπερφόρτιζε τὴ μνήμη, δὲ θὰ ἔβαζαν καμμιά τάξη στὰ ἀντικεί-

1. U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, σ. 11.

μενα τῶν γνώσεών μας οὔτε κατὰ συνέπεια στίς ιδέες μας, ἔτσι λοιπὸν ὅλοι οἱ λόγοι μας θὰ βρίσκονταν στὴ μεγαλύτερη σύγχυση».¹ Γιὰ νὰ λειτουργήσουν τὰ ὀνόματα μέσα στὴ φράση καὶ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν κατηγορήση θὰ πρέπει ἓνα ἀπὸ τὰ δύο (τὸ κατηγορήμα τουλάχιστον) νὰ ὑποδηλώνει ἓνα στοιχεῖο κοινὸ σὲ πολλές παραστάσεις. Ἐτσι ἡ γενικότητα τοῦ ὀνόματος εἶναι τόσο ἀναγκαία στὰ μέρη τοῦ ρηματικοῦ λόγου ὅσο καὶ ἡ ὑποδήλωση τοῦ εἶναι στὴν μορφή τῆς πρότασης.

Αὐτὴ ἡ γενικότητα μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μὲ δύο τρόπους. Εἴτε μὲ μιὰ ὀριζόντια ἄρθρωση, πὺ συνομαδώνει ὅσα ἄτομα ἔχουν μεταξὺ τους κάποιες ταυτότητες, καὶ χωρίζει ὅσα διαφέρουν· σχηματίζει τότε μιὰ διαδοχικὴ γενίκευση ὀλοένα καὶ εὐρύτερων (καὶ ὀλοένα πιὸ ὀλιγάριθμων) ομάδων· μπορεῖ ἐπίσης νὰ τὶς ὑποδιαιρέσει ἐπ' ἀπειρον μέσω νέων διακρίσεων καὶ νὰ ἐπανασυνδεθεῖ ἔτσι μὲ τὸ κύριο ὄνομα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκίνησε·² ὅλη ἡ τάξη τῶν συντονισμῶν καὶ τῶν ὑπαγωγῶν καλύπτεται ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σημεῖα παρουσιάζεται ἐδῶ μὲ τὸ ὄνομά του: ἀπὸ τὸ ἄτομο στὸ εἶδος, κατόπιν ἀπὸ τὸ εἶδος στὸ γένος καὶ στὴν τάξη, ἡ γλώσσα ἀρθρώνεται ἐπακριβῶς μέσα στὸν τομέα τῶν ὀλο καὶ εὐρύτερων γενικοτήτων· μέσα στὴ γλώσσα αὐτὴ τὴν ταξινομικὴ λειτουργία τὴν ἐκδηλώνουν τὰ οὐσιαστικά: λέμε ἓνα ζῶο, ἓνα τετράποδο, ἓνας σκύλος, ἓνας σκύλος σγουρομάλλης.³ Εἴτε μὲ μιὰν κάθετη ἄρθρωση — συνδεδεμένη μὲ τὴν πρώτη, γιὰτὶ εἶναι ἀπαραίτητες ἡ μία στὴν ἄλλη· αὐτὴ ἡ δεύτερη ἄρθρωση διακρίνει τὰ πράγματα πὺ ὑπάρχουν ἀπὸ μόνα τους καὶ ἐκεῖνα — τροποποιήσεις, γνωρίσματα, συμβεβηκότα ἢ χαρακτηῖρες — πὺ δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ τὰ συναντήσουμε ἀνεξάρτητα: κατὰ βάθος εἶναι οἱ ὑποστάσεις· κατ' ἐπιφάνεια οἱ ποιότητες· αὐτὴ ἡ τομὴ — αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ ὅπως ἔλεγε ὁ Adam Smith,⁴ ἐκδηλώνεται μέσα στὸ λόγο μὲ τὴν παρουσία

1. Condillac, *Grammaire*, σ. 152.

2. Id., *ibid.*, σ. 155.

3. Id., *ibid.*, σ. 153. Βλ. ἐπίσης A. Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, σ. 408-410.

4. A. Smith, *loc. cit.*, σ. 410.

τῶν ἐπιθέτων, πού μέσα στήν παράσταση ὑποδηλώνουν ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀπὸ μόνο του. Ἡ πρώτη ἄρθρωση τῆς γλώσσας (ἂν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὸ ρῆμα «εἶναι» πού ἀποτελεῖ προϋπόθεση ὅσο καὶ μέρος τοῦ λόγου) ἐπιτελεῖται λοιπὸν σύμφωνα μὲ δύο ὀρθογώνιους ἄξονες: τὸν ἕναν πού βαίνει ἀπὸ τὸ ἐνικὸ ἄτομο στὸ γενικό· τὸν ἄλλον πού βαίνει ἀπὸ τὴν ὑπόσταση στήν ποιότητα. Στὴ διασταύρωσή τους βρίσκεται τὸ κοινὸ ὄνομα· στὸ ἕνα ἄκρο τὸ κύριο ὄνομα, στὸ ἄλλο τὸ ἐπίθετο.

Ἄλλὰ αὐτοὶ οἱ δύο τύποι παραστάσεων διακρίνουν τὶς λέξεις μεταξὺ τους μόνο στὸν ἀκριβῆ βαθμὸ πού ἡ παράσταση ἔχει ἀναλυθεῖ μὲ βάση τὸ ἴδιο πρότυπο. Ὅπως ἄλλωστε λένε οἱ συγγραφεῖς τοῦ *Port-Royal*: οἱ λέξεις «πού σημαίνουν τὰ πράγματα ἀποκαλοῦνται οὐσιαστικά, ὅπως γῆ, ἥλιος. Οἱ λέξεις πού σημαίνουν τοὺς τρόπους σημειώνοντας συνάμα τὸ ὑποκείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ταιριάζουν ἀποκαλοῦνται ἐπίθετα, ὅπως καλός, δίκαιος, στρογγυλός».¹ Ἐντούτοις ἀνάμεσα στήν ἄρθρωση τῆς γλώσσας καὶ τῆς παράστασης ὑπάρχει ἕνα παιχνίδι. Ὅταν μιλάμε γιὰ «λευκότητα» ὑποδηλώνουμε μιὰν ποιότητα ἀλλὰ τὴν ὑποδηλώνουμε μὲ ἕνα οὐσιαστικό: ὅταν μιλάμε γιὰ τὰ «ἀρσενικά» χρησιμοποιοῦμε ἕνα ἐπίθετο γιὰ νὰ ὑποδηλώσουμε ἄτομα πού ὑπάρχουν ἀφ' ἑαυτῶν. Αὐτὴ ἡ διάσταση δὲν δείχνει ὅτι ἡ γλώσσα ὑπακούει σὲ νόμους διαφορετικούς ἀπὸ ἐκείνους τῆς παράστασης, ἀλλὰ ἀντίθετα ὅτι ἔχει μὲ τὸν ἑαυτό της, καὶ μέσα στήν δική της πυκνότητα, σχέσεις ταυτόσημες μὲ ἐκεῖνες τῆς παράστασης. Μήπως δὲν εἶναι πράγματι μιὰ διχασμένη παράσταση, καὶ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ συνδυάσει, μαζὶ μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς παράστασης, μιὰ παράσταση ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν πρώτη, μολονότι λειτουργία καὶ νόημά της εἶναι νὰ τὴν ἀναπαραστήσει; Ἄν ὁ λόγος ὑπερισχύει τοῦ ἐπιθέτου πού δηλώνει μιὰν τροποποίηση, καὶ τὸ κάνει νὰ ἰσχύει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς φράσης ὡς τὸ οὐσιαστικὸ τῆς πρότασης, τότε τὸ ἐπίθετο γίνεται οὐσιαστικὸ· ἀντίθετα, τὸ ὄνομα πού συμπεριφέρεται μέσα στὴ φράση σὰν ἕνα συμβεβηκὸς γίνεται μὲ τὴ σειρά του ἐπίθετο, παρότι ὑποδηλώνει, ὅπως στὸ παρελθόν, ὑποστάσεις. «Ἐπειδὴ ἡ ὑπόσταση εἶναι αὐτὸ πού ὑπάρχει

1. *Logique de Port-Royal*, σ. 101.

ἀφ' ἑαυτοῦ, ὀνομάσαμε οὐσιαστικὰ ὅλες τὶς λέξεις, ὅσες ὑπάρχουν ἀπὸ μόνες τους μέσα στὸ λόγο, ἀκόμα καὶ ἂν σημαίνουν συμβεβηκότα. Ἀντίθετα ὀνομάσαμε ἐπίθετα ὅσες λέξεις σημαίνουν ὑποστάσεις, ὅταν, μὲ τὸν τρόπο πὸν σημαίνουν, ὀφείλουν νὰ συναφθοῦν μὲ ἄλλα ὀνόματα μέσα στὸ λόγο». ¹ Τὰ στοιχεῖα τῆς πρότασης ἔχουν μεταξὺ τους ταυτόσημες σχέσεις μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς παράστασης· ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ταυτότητα δὲν ἔχει διασφαλιστεῖ σημεῖο πρὸς σημεῖο, ἔτσι ὥστε κάθε ὑπόσταση νὰ ὑποδηλώνεται ἀπὸ ἓνα οὐσιαστικὸ καὶ κάθε συμβεβηκὸς ἀπὸ ἓνα ἐπίθετο. Πρόκειται γιὰ μιὰ ὀλόπλευρη καὶ ἐκ φύσεως δεδομένη ταυτότητα: ἡ πρόταση εἶναι μιὰ παράσταση· ἀρθρώνεται ὅμοια μὲ αὐτή· ἔχει ὅμως τὴ δύναμη νὰ ἀρθρώσει μὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο τὴν παράσταση πὸν μετατρέπει σὲ λόγο. Καθαυτὴ εἶναι μιὰ παράσταση πὸν ἀρθώνει μιὰν ἄλλη, μὲ μιὰ δυνατότητα ἀναντιστοιχίας πὸν συνιστᾷ τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου καὶ συνάμα τὴ διαφορὰ τῶν γλωσσῶν.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη διάστρωση τῆς ἄρθρωσης: ἡ πιὸ ἐπιπόλαια καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἢ πιὸ ἐπιφανειακὴ. Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς τὰ πάντα μπορεῖ νὰ γίνουν λόγος. Ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ ἐλάχιστα διαφοροποιημένη γλώσσα: γιὰ νὰ συνδέσουμε τὰ ὀνόματα τὸ μόνον πὸν διαθέτουμε ἀκόμα εἶναι ἡ μονοτονία τοῦ ρήματος «εἶναι» καὶ ἡ κατηγορηματικὴ του λειτουργία. Ὅμως τὰ στοιχεῖα τῆς παράστασης ἀρθρώνονται σύμφωνα μὲ ἓνα ὀλόκληρο δίκτυο περίπλοκων σχέσεων (διαδοχὴ, ὑπαγωγὴ, συνέπεια) πὸν πρέπει νὰ τὶς εἰσαγάγουμε στὴ γλώσσα ὥστε νὰ γίνῃ ὄντως ἀναπαραστατικὴ. Ἐξ οὗ καὶ ὅλες οἱ λέξεις, συλλαβές, γράμματα πού, κυκλοφορώντας ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα καὶ στὰ ρήματα, ὀφείλουν νὰ ὑποδηλώσουν τὶς ιδέες πὸν τὸ *Port-Royal* ἀποκαλοῦσε «παρεπόμενες»· ² χρειάζονται προθέσεις καὶ σύνδεσμοι· χρειάζονται σημεῖα σύνταξης πὸν νὰ ὑποδείχνουν τὶς σχέσεις ταυτότητας ἢ συμφωνίας, ἢ τὶς σχέσεις ἐξάρτησης ἢ σύνταξης: ³ σημάδια τοῦ πληθυντικοῦ καὶ τοῦ γένους,

1. *Logique de Port-Royal*, σ. 59-60.

2. *Ibid.*, σ. 101.

3. Duclos, *Commentaire à la Grammaire de Port-Royal*, Paris, 1754, σ. 213.

πτώσεις τῶν κλίσεων· χρειάζονται τέλος λέξεις οἱ ὁποῖες συνάπτουν τὰ κοινὰ ὀνόματα μὲ τὰ ἄτομα ποῦ ὀνομάζουν — τὰ ἄρθρα ἢ τὶς δεικτικὲς ἀντωνυμίες ποῦ ὁ Lemercier ὀνόμαζε «ἑξατομικευτὲς» ἢ «ἀπαφαιρέτες».¹ Ἐνας παρόμοιος κονιορτὸς λέξεων συγκροτεῖ μιὰν ἄρθρωση κατώτερη ἀπὸ τὴν μονάδα τοῦ ὀνόματος (οὐσιαστικοῦ ἢ ἐπιθέτου), ὅπως τὴν ἀπαιτοῦσε ἡ γυμνὴ μορφή τῆς πρότασης· καμμιά ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς δὲν κατέχει, ἐνώπιον τοῦ ὀνόματος καὶ σὲ μεμονωμένη κατάσταση, ἓνα ἀναπαραστατικὸ περιεχόμενον ἀναλλοίωτο καὶ καθορισμένο· καλύπτουν μιὰν ἰδέα — παρεπόμενη ἔστω — μόνο ἂν συνδεθοῦν μὲ ἄλλες λέξεις· ἐνῶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ρήματα εἶναι «ἀπόλυτες σημασιακότητες», ἡ σημασία τῶν λέξεων αὐτῶν ἐκφαίνεται μὲ σχετικὸ τρόπο.² Ἀναμφίβολα ἀπευθύνονται στὴν παράσταση· ὑπάρχουν στὸ βαθμὸ ποῦ αὐτὴ, αὐτοαναλυόμενη, ἀφήνει νὰ φανεῖ τὸ ἐσωτερικὸ δίκτυο τούτων τῶν σχέσεων· ἀλλὰ οἱ ἴδιες ἔχουν ἀξία μόνο μὲσω τοῦ γραμματικοῦ συνόλου, τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν μέρος. Ἐγκαθιδρύουν μέσα στὴ γλώσσα μιὰ νέα ἄρθρωση μεικτῆς ὑφῆς, ἀναπαραστατικὴ καὶ συνάμα γραμματικὴ, χωρὶς καμμιά ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο τάξεις νὰ μπορεῖ νὰ ἐξισωθεῖ ἀκριβῶς μὲ τὴν ἄλλη.

Νὰ λοιπὸν ποῦ ἡ φράση γεμίζει μὲ συντακτικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ κοπὴ εἶναι πιὸ λεπτὴ ἀπὸ τὶς μεγάλες φιγοῦρες τῆς πρότασης. Αὐτὸς ὁ νέος τεμαχισμὸς φέρνει τὴ γενικὴ γραμματικὴ ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐκλογῆς: εἴτε νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀνάλυση κάτω ἀπὸ τὴν ὀνοματικὴ μονάδα καὶ νὰ φανερώσει, πρὶν ἀπὸ τὴ σημασία, τὰ δίχως σημασία στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει δομηθεῖ, εἴτε νὰ ἀναγάγει μὲ μιὰν ὀπισθοβατικὴ κίνηση αὐτὴ τὴν ὀνοματικὴ μονάδα, νὰ τῆς ἀναγνωρίσει, πρὶν στενὰ μέτρα καὶ νὰ ξαναβρεῖ τὴν παραστατικὴ πληρότητα κάτω ἀπὸ τὶς πληρεῖς λέξεις, δηλαδὴ στὰ μόρια, στὶς συλλαβές, ἀκόμα καὶ στὰ ἴδια

1. J.-B. Lemercier, *Lettre sur la possibilité de faire de la grammaire un Art-Science*, Paris, 1806, σ. 63-65.

2. Harris, *Hermès*, σ. 30-31 (βλ. ἐπίσης A. Smith, *Considérations sur l'origine des langues*, σ. 408-409).

τὰ γράμματα. Αὐτὲς οἱ δυνατότητες προσφέρονται — μᾶλλον: ἐπιτάσσονται — ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἡ θεωρία τῶν γλωσσῶν λαμβάνει ὡς ἀντικείμενο τὸν λόγο καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν ἀναπαραστατικῶν ἀξιῶν του. Αὐτὲς ἀποτελοῦν καὶ τὸ σημεῖο αἴρεσης πού περιέχει ἡ γραμματικὴ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα.

«Θὰ ὑποθέσουμε τάχα, λέει ὁ Harris, ὅτι κάθε σημασία εἶναι, ὅπως τὸ σῶμα, διαιρέσιμη σὲ μιὰν ἀπειρία ἄλλων σημασιῶν, πού κι αὐτὲς εἶναι διαιρέσιμες ἐπ' ἀπειρον; Αὐτὸ θὰ ἦταν παραλογισμός· πρέπει λοιπὸν ἀναγκαστικὰ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν σημαίνοντες ἤχοι, τῶν ὁποίων κανένα μέρος δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνο του νὰ ἔχει σημασία».¹ Ἡ σημασία ἐξαφανίζεται ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἔχουν ἀποσυνδεθεῖ ἢ ἀνασταλεῖ οἱ ἀναπαραστατικὲς ἀξίες τῶν λέξεων: ἔτσι ἐμφανίζονται ἀνεξάρτητα ὑλικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἀρθρώνονται στὴ σκέψη καὶ τῶν ὁποίων οἱ δεσμοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἐκείνους τοῦ λόγου. Ὑπάρχει μιὰ «μηχανικὴ», ἡ ὁποία προσιδιάζει στίς συμφωνίες, στίς συντάξεις, στίς κλίσεις, στίς συλλαβὲς καὶ στοὺς ἤχους, καὶ τὴν ὁποία καμμιά ἀναπαραστατικὴ ἀξία δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει. Πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴ γλώσσα ὅπως αὐτὲς τίς μηχανὲς πού τελειοποιοῦνται λίγο-λίγο:² στὴν πιὸ ἀπλὴ τῆς μορφῆ ἢ φράση ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο, ἓνα ρῆμα καὶ ἓνα κατηγορούμενο· κάθε πρόσθεση νοήματος ἀπαιτεῖ μιὰ νέα καὶ ὀλόκληρη πρόταση· ἔτσι οἱ πιὸ ὑποτυπώδεις μηχανὲς προαπαιτοῦν ἀρχὲς κίνησης πού διαφέρουν στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄργανά τους. Ὅταν ὅμως τελειοποιοῦνται, ὑποτάσσουν σὲ μιὰ καὶ τὴν ἴδια ἀρχὴ ὅλα τὰ ὄργανά τους, πού δὲν εἶναι πιά παρὰ τὰ ἐνδιάμεσα, τὰ μέσα μετασχηματισμοῦ, τὰ σημεῖα ἐφαρμογῆς· παρόμοια, τελειοποιούμενες οἱ γλώσσες κάνουν νὰ περάσει τὸ νόημα μιᾶς πρότασης ἀπὸ γραμματικὰ ὄργανα πού δὲν ἐνέχουν ἀναπαραστατικὴ ἀξία, ἀλλὰ ὁ ρόλος τους εἶναι νὰ τὴν προσδιορίσουν, νὰ συνδέσουν τὰ στοιχεῖα, νὰ ὑποδείξουν τοὺς τωρινούς καθορισμούς. Ἐν ὀλίγοις, μποροῦμε νὰ σημειώσουμε χρονικὲς σχέσεις, σχέσεις συνέπειας, κατοχῆς, ἐντοπισμοῦ, πού ὄντως εἰσάγονται στὴ σειρά ὑποκείμενο-ρῆμα-κατηγο-

1. Id., *ibid.*, σ. 57.

2. A. Smith, *loc. cit.*, σ. 430-431.

ρούμενο, αλλά δὲν μποροῦν νὰ περικλειστοῦν ἀπὸ μιὰ τόσο πλατειὰ διάκριση. Σὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ σπουδαιότητα ποὺ μετὰ ἀπὸ τὸν Bauzée¹ προσέλαβαν οἱ θεωρίες τοῦ συμπλήρωματος, τῆς καθ' ὑπόταξιν σύνταξης, κι ἐπίσης ὁ ὅλο καὶ μεγαλύτερος ρόλος τῆς σύνταξης γενικά· τὴν ἐποχὴ τοῦ *Port-Royal* ἡ σύνταξιν ταυτιζόταν μὲ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν τάξιν τῶν λέξεων, συνεπῶς μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ροὴν τῆς πρότασης² μὲ τὸν Sicard ἀνεξαρτητοποιήθηκε: αὐτὴ πιά «ἐπιτάσσει σὲ κάθε λέξιν τὴν ἰδιάζουσα μορφή της».³ Ἔτσι διαφαίνεται ἡ αὐτονομία τοῦ γραμματικοῦ στοιχείου ὅπως καθορίστηκε, στὰ τέλη ἀκριβῶς τοῦ αἰῶνα, ἀπὸ τὸν Sylvestre de Saci, ὅταν, πρῶτος αὐτὸς μαζὶ μὲ τὸν Sicard, διακρίνει τὴν λογικὴ ἀνάλυσιν τῆς πρότασης ἀπὸ τὴν γραμματικὴ ἀνάλυσιν τῆς φράσης.⁴

Κατανοοῦμε λοιπὸν γιατί παρόμοιες ἀναλύσεις ἔμειναν μετέωρες ὅσο ὁ λόγος ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο τῆς γραμματικῆς· ἀπαξ καὶ ἔφταναν σὲ μιὰ διάστρωση τῆς ἄρθρωσης ὅπου οἱ ἀναπαραστατικὲς ἀξίες κονιορτοποιοῦνταν, περνοῦσαν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τῆς γραμματικῆς, ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ δὲν εἶχε πλέον ἔρεισμα, στὴν περιοχὴ τῆς χρήσης καὶ τῆς ἱστορίας — ἡ σύνταξιν, κατὰ τὸν δέκατο ὀγδοο αἰῶνα, ἀντιμετωπιζόταν ὡς ὁ τόπος τῆς αὐθαιρεσίας ὅπου ἐκτυλίσσονταν στὴ φαντασία του οἱ συνήθειες κάθε λαοῦ.⁵

Ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὸν δέκατο ὀγδοο αἰῶνα οἱ δυνατότητες αὐτὲς δὲν μποροῦσαν νὰ εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἀφηρημένες δυνατότητες, ὄχι προεικονίσεις ἐκείνου ποὺ θὰ γινόταν ἡ φιλολογία, ἀλλὰ μὴ προνομιοῦχος κλάδος μιᾶς ἐπιλογῆς. Ἀπέναντι, μὲ ἀφετηρία τὸ ἴδιο σημεῖο αἵρεσης, βλέπουμε νὰ ἀναπτύσσεται ἕνας στοχασμὸς, ὁ ὁποῖος γιὰ μᾶς καὶ τὴν ἐπιστῆμιν τῆς γλώσσας, ὅπως τὴν οἰκοδομήσαμε μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, στερεῖ-

1. Ὁ Bauzée (*Grammaire générale*) χρησιμοποιεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ὄρο «συμπλήρωμα».

2. *Logique de Port-Royal*, σ. 117 κ.έ.

3. Abbé Sicard, *Éléments de la grammaire générale*, τόμ. II, σ. 2.

4. Sylvestre de Saci, *Principes de grammaire générale*, 1799. Βλ. ἐπίσης U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, σ. 29-30.

5. Βλ. γιὰ παράδειγμα Abbé Girard, *Les Vrais Principes de la langue française*, Paris, 1747, σ. 82-83.

ται ἀξίας, ἀλλὰ ἐπέτρεπε τότε νὰ κρατηθεῖ ὅλη ἡ ἀνάλυση τῶν λεκτικῶν σημείων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ λόγου. Καὶ ὁ ὁποῖος μὲ αὐτὴ τὴν ἀκριβὴ ἐπικάλυψη ἀποτελοῦσε μέρος τῶν θετικῶν ἐκδηλώσεων τῆς γλώσσας. Ἀναζητοῦσαν τὴν σκοτεινὴ ὀνοματικὴ λειτουργία, τὴν ὁποία θεωροῦσαν κρυμμένη καὶ ἐπενδυμένη μέσα στὶς λέξεις, σὲ αὐτὲς τὶς συλλαβές, σὲ αὐτὲς τὶς κλιτικὲς μεταβολές, σὲ αὐτὰ τὰ γράμματα, ποὺ ἡ ὑπερβολικὰ χαλαρὴ ἀνάλυση τῆς πρότασης ἄφηνε νὰ περνοῦν ἄθικτα ἀπὸ τὴν κρισάρα της. Ἐν τέλει αὐτὸ συμβαίνει γιατί, ὅπως παρατηροῦσαν οἱ συγγραφεῖς τοῦ *Port-Royal*, ὅλα τὰ συνδετικὰ μόρια ἔχουν ὄντως ἓνα κάποιο περιεχόμενο, μιὰ καὶ ἀναπαριστοῦν τὸν τρόπο ποὺ συνδέονται τὰ ἀντικείμενα καὶ ἐπίσης τὸν τρόπο ποὺ συναρτῶνται μέσα στὶς παραστάσεις μας.¹ Ἄραγε δὲν μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦσαν ὀνόματα ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα; Ἄλλὰ τότε, ἀντὶ νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ ἀντικείμενα, θὰ εἶχαν πάρει τὴ θέση τῶν χειρονομιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι τὰ ὑπέδειχναν ἢ ἔκρυβαν τοὺς δεσμούς τους καὶ τὴ διαδοχὴ τους.² Εἶναι οἱ λέξεις ποὺ εἶτε ἔχασαν λίγο-λίγο τὸ ἰδιάζον τους νόημα (στὴν πραγματικότητα αὐτὸ δὲν ἦταν πάντα ὀρατό, γιατί συνδεόταν μὲ τὶς χειρονομίες, μὲ τὸ σῶμα καὶ μὲ τὴν κατάσταση τοῦ ὁμιλοῦντος) εἶτε ἐνσωματώθηκαν στὶς ἄλλες λέξεις, στὶς ὁποῖες βρῆκαν ἓνα σταθερὸ στήριγμα καὶ στὶς ὁποῖες πρόσφεραν ἓνα ὀλόκληρο σύστημα τροποποιήσεων.³ Ἔτσι ὅλες οἱ λέξεις, ὅποιες κι ἂν εἶναι, ἀντιπροσωπεύουν ὑπνώττοντα ὀνόματα: τὰ ρήματα συνέδεσαν τὰ ἐπίθετα μὲ τὸ ρῆμα «εἶναι»: οἱ σύνδεσμοι καὶ οἱ προθέσεις εἶναι τὰ ὀνόματα χειρονομιῶν ἀκίνητων ἔκτοτε· οἱ κλίσεις καὶ οἱ συζυγίες δὲν εἶναι παρὰ ἀπορροφημένα ὀνόματα. Οἱ λέξεις τώρα μποροῦν νὰ ἀνοιχτοῦν καὶ νὰ ἀπελευθερώσουν τὴν πτῆση ὅλων τῶν ὀνομάτων ποὺ εἶχαν κατατεθεῖ μέσα τους. Ὅπως ἔλεγε ὁ Le Bel ὡς θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς ἀνάλυσης: «δὲν ὑπάρχει σύνολο ποὺ τὰ μέρη του νὰ μὴν εἶχαν ὑπάρξει χωριστὰ προτοῦ συγκεντρωθοῦν»⁴, πράγμα ποὺ τοῦ ἐπέ-

1. *Logique de Port-Royal*, σ. 59.

2. Batteux, *Nouvel examen du préjugé de l'inversion*, σ. 23-24.

3. *Id.*, *ibid.*, σ. 24-28.

4. Le Bel, *Anatomie de la langue latine*, Paris, 1764, σ. 24.

τρεπε να αναγάγει όλες τις λέξεις σε συλλαβικά στοιχεία όπου έπα-
νεμφανίζονταν εν τέλει τα παλιά λησμονημένα ονόματα — οι μό-
νες λέξεις που είχαν τη δυνατότητα να υπάρξουν πλάι στο ρήμα
«είναι»: ο *Romulus* για παράδειγμα¹ προέρχεται από τη *Roma*
και το *moliri* (οικοδομῶ)· και η *Roma* προέρχεται από το *Ro*
που δήλωνε τη δύναμη (*Robur*) και το *Ma* που δήλωνε το μεγα-
λειο (*magnus*). Με το ίδιο τρόπο ο Thiébauld ανακαλύπτει στο
abandonner (έγκαταλείπω) τρεις λανθάνουσες σημασίες: το *a*
που «παρουσιάζει την ιδέα της τάσης ή του προορισμού ενός πράγ-
ματος προς κάποιο άλλο»· το *ban* που «δίνει την ιδέα της ολότη-
τας του κοινωνικού σώματος» και το *do* που υποδηλώνει «την πρά-
ξη με την οποία ξεφεύγουμε από ένα πράγμα».²

Και αν πρέπει να φτάσουμε κάτω από τις λέξεις, μέχρι τα
ίδια τα γράμματα, θα συλλέξουμε κι εκεί τις άξίες μιᾶς υποτυπώ-
δους ονομασίας. Σε αυτό κατέγινε θαυμαστά ο Court de Gébelin,
κι αυτό ήταν η μεγαλύτερή του δόξα, αν και η πιό φρούδα: «το σμί-
ξιμο των χειλιῶν, το πιό εύκολο να γίνει, το πιό γλυκό, το πιό χα-
ριτωμένο, χρησίμευε για να υποδηλώσει τα πρώτα ὄντα που γνω-
ρίζει ο άνθρωπος, αυτά που τον περιβάλλουν και στα ὅποια χρω-
στάει τα πάντα» (*papa*, μπαμπάς, *maman*, μαμά, *baiser*, φιλῶ).
Ἐπίσης «τα δόντια είναι τόσο σταθερά ὅσο τα χείλη είναι
εὐκίνητα· οἱ τονικότητες που βγαίνουν είναι δυνατές, ἠχητικές, θο-
ρυβώδεις... Με το ἄγγιγμα των δοντιῶν μεταξύ τους φωνασκοῦμε,
ἀντιβοοῦμε, ἐκπλήττουμε· ἔτσι παριστάνουμε τὸν ἦχο των ταμπούρ-
λων, των κυμβάλων, των σαλπίγγων». Ἐάν ἀπομονωθοῦν τὰ φω-
νήεντα με τὴ σειρά τους μπορούν να φανερώσουν τὸ μυστικὸ των
χιλιόχρονων ὀνομάτων, στα ὅποια τὰ ἐγκλώβισε ἡ χρῆση: «τὸ *A*
δηλώνει τὴν κτήση (*avois*), τὸ *E* τὴν ὑπαρξη, τὸ *I* τὴ δύναμη, τὸ
O τὴν κατάπληξη (τὰ στρογγυλεμένα μάτια), τὸ *U* τὴν ὑγρασία
(*humidité*), ἄρα τὴν ψυχικὴ διάθεση (*humeur*)».³ Καὶ ἴσως, μέ-

1. Id., *ibid.*, σ. 68.

2. D. Thiébauld, *Grammaire philosophique*, Paris, 1802, σ. 172-173.

3. Court de Gébelin, *Histoire naturelle de la parole*, εκδ. 1816, σ.
98-104.

σα στην ἀρχαιότερη κοιλότητα τῆς ἱστορίας μας, τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα, χωρισμένα μόνο σὲ δύο συγκεχυμένες ἀκόμα ομάδες, σχημάτιζαν κάτι σὰν τὰ δύο μόνα ὀνόματα ποὺ εἶχε ἀρθρώσει ἡ ἀνθρώπινη γλῶσσα: τὰ τραγουδιστὰ φωνήεντα ἐξέφραζαν τὰ πάθη· τὰ σκληρὰ σύμφωνα τὶς ἀνάγκες.¹ Μποροῦμε ἀκόμα νὰ διακρίνουμε τὴν τραχειὰ ὀμιλία τοῦ Βορρά — δάσος φαρυγγικῶν, τῆς πείνας καὶ τοῦ ψύχους — ἢ τὶς γλῶσσες τοῦ Νότου, γεμάτες φωνήεντα, γεννημένες ἀπὸ τὴν πρωινὴ συνάντηση τῶν βοσκῶν, ὅταν «ἔβγαίναν οἱ πρῶτες φωτιὲς τῆς ἀγάπης ἀπὸ τὸ καθαρὸ κρύσταλλο τῶν πηγῶν».

Σὲ ὅλη τὴν πυκνότητά της, μέχρι καὶ τοὺς πιὸ ἀρχαίους ἤχους ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ξεχώρισαν ἀπὸ τὴν κραυγὴ, ἡ γλῶσσα διατηρεῖ τὴν ἀναπαραστατικὴ τῆς λειτουργία· σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ἀρθρώσεις της, ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ χρόνου, ἡ γλῶσσα πάντα ὀνομαζε. Ἡ ἴδια εἶναι ἓνας τεράστιος βόμβος ὀνομασιῶν ποὺ ἀλληλοκαλύπτονται, συσφίγγονται, κρύβονται, ἀλλὰ συγκροτοῦνται γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἀνάλυση ἢ τὴ σύνθεση τῶν πιὸ περίπλοκων παραστάσεων. Μέσα στὶς φράσεις, ἐκεῖ ὅπου ἡ σημασία φαίνεται νὰ βρίσκει ἓνα βουβὸ στήριγμα στὶς συλλαβὲς δίχως σημασία, ὑπάρχει πάντα μιὰ ὑπνώττουσα ὀνομασία, μιὰ μορφή ποὺ κρατάει κλεισμένη μέσα στοὺς ἠχητικούς της τοίχους τὴν ἀντανάκλαση μιᾶς ἀόρατης καὶ ἐντούτοις ἀνεξάλειπτης παράστασης. Γιὰ τὴν φιλολογία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα παρόμοιες ἀναλύσεις παρέμειναν κυριολεκτικὰ «νεκρὸ γράμμα». Ἀλλὰ ὄχι γιὰ μιὰν ὀλόκληρη ἐμπειρία τῆς γλῶσσας — ἀρχικὰ ἐσωτερικὴ καὶ μυστικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Saint-Marc, τοῦ Reveroni, τοῦ Fabre d'Olivet, τοῦ Oegger, κατόπιν λογοτεχνικὴ, ὅταν τὸ αἶνιγμα τῆς λέξης ἐπανεμφανίζεται μαζικὰ μὲ τὸν Mallarmé, τὸν Roussel, τὸν Leiris ἢ τὸν Ponge. Ἡ ἰδέα ὅτι καταστρέφοντας τὶς λέξεις δὲ βρίσκουμε οὔτε θορύβους οὔτε καθαρὰ αὐθαίρετα στοιχεῖα, ἀλλὰ ἄλλες λέξεις πού, κονιορτοποιημένες μὲ τὴ σειρά τους, ἐλευθερώνουν ἄλλες — αὐτὴ ἢ ἰδέα εἶναι τὸ ἀρνητικὸ ὀλόκληρης τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης τῶν

1. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, *Oeuvres*, ἔκδ. 1826, τόμ. XIII, σ. 144-151 καὶ 188-192.

γλωσσῶν καὶ συνάμα ὁ μῦθος, στὸν ὁποῖο μεταγράφουμε τὶς πιὸ σκοτεινές καὶ τὶς πιὸ πραγματικὲς δυνάμεις τῆς γλώσσας. Ἄν ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ἐπιστήμης, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι αὐθαίρετη καὶ ὅτι μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε ὑπὸ ποιῆς συνθῆκες εἶναι σημαίνουσα. Ἄλλὰ ἂν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴ μέσα στὸν ἄπειρο ψιθυρο ὅπου δένεται ἡ λογοτεχνία, εἶναι γιὰτὶ δὲν ἔπαψε νὰ μιλάει ἐκεῖθεν τοῦ ἑαυτοῦ της, γιὰτὶ τὴν διαπερνοῦν ἀνεξάντλητες ἀξίες ὅσο βαθιὰ της κι ἂν πᾶμε. Ὡστόσο κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἡ σχέση δὲν ἦταν ἡ ἴδια· τὰ δύο σχήματα ἀλληλοκαλύπτονταν ἐπακριβῶς: γιὰ νὰ περιληφθεῖ ὀλόκληρη ἡ γλώσσα μέσα στὴ γενικὴ μορφή τῆς πρότασης, ἔπρεπε ἡ κάθε λέξη στὸ παραμικρὸ της μῦθο νὰ εἶναι μιὰ λεπτομερὴς ὀνομασία.

V. Η ΥΠΟΔΗΛΩΣΗ

Ἐντούτοις, ἡ θεωρία τῆς «γενικευμένης ὀνομασίας» ἀνακαλύπτει στὸ ἄκρο τῆς γλώσσας μιὰν ὀρισμένη σχέση μετὰ τὰ πράγματα ποὺ ἔχει ἐντελῶς διαφορετικὴ ὑφή ἀπὸ τὴν μορφή τῆς πρότασης. Ἄν στὰ βάθη της ἡ γλώσσα λειτουργεῖ ὡς ὀνομασία, τουτέστι ὡς φανέρωση μιᾶς παράστασης ἢ κατάδειξή της μετὰ τὸ δάκτυλο, αὐτὸ εἶναι ἐνδειξη καὶ ὄχι κρίση. Συνδέεται μετὰ τὰ πράγματα μετὰ ἓνα σημάδι, μιὰ σημείωση, ἓνα συνημμένο σχῆμα, μιὰ χειρονομία ποὺ ὑποδηλώνει: τίποτα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ μιὰ σχέση κατηγορήσεως. Ἡ ἀρχὴ τῆς πρώτης ὀνομασίας καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων ἰσοζυγίζει τὸ τυπικὸ πρωτεῖο τῆς κρίσης. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι σὲ ὅλο τὸ εὖρος τῆς γλώσσας, καθὼς ἐκδιπλώνεται σὲ ὅλες τὶς ἀρθρώσεις της, εἴχαμε τὸ εἶναι στὸν ρηματικὸ του ρόλο ὡς κατηγορήσεως καὶ τὴν καταγωγή στὸν ρόλο της ὡς πρώτης ὑποδήλωσης. Τούτῃ ἐδῶ ἐπιτρέπει νὰ ὑποκαταστήσουμε τὸ δεικνυόμενον μετὰ ἓνα σημεῖο, ἢ πρώτη νὰ συνδέσουμε ἓνα περιεχόμενο μετὰ ἓνα ἄλλο. Ἐτσι ξαναβρίσκουμε, μέσα στὴν ἀντίθεσή τους, ἀλλὰ ἐπίσης μέσα στὸν ἀμοιβαῖο τους δεσμό, τὶς δύο λειτουργίες τοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς ὑποκατάστασης ποὺ ἔχουν δοθεῖ στὸ σημεῖο ἐν

γένει, μαζί με την ικανότητά του να αναλύει την παράσταση.

Τὸ νὰ ξαναφέρουμε στὸ φῶς τὴν καταγωγή τῆς γλώσσας, σημαίνει νὰ ξαναβροῦμε τὴν ἀρχέγονη στιγμή ὅπου λειτουργοῦσε ὡς καθαρὴ ὑποδήλωση. Καὶ ἔτσι ὀφείλουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν αὐθαιρεσία τῆς (ἐφόσον αὐτὸ πὸ ὑποδηλώνει μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πὸ δείχνει, ὅπως καὶ μιὰ χειρονομία διαφέρει ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο πρὸς τὸ ὁποῖο τείνει) καὶ τὴ βαθειά τῆς σχέση με ἐκεῖνο πὸ ὀνομάζει (μιὰ καὶ ἡ τάδε συλλαβὴ ἢ ἡ τάδε λέξη εἶχαν ἀνεκαθεν ἐπιλεγεῖ γιὰ νὰ ὑποδηλώσουν τὸ τάδε πράγμα). Στὴν πρώτη ἀπαίτηση ἀνταποκρίνεται ἡ ἀνάλυση τῆς κινητικῆς γλώσσας, στὴ δεύτερη ἡ μελέτη τῶν ριζῶν. Ἀλλὰ αὐτὲς δὲν ἀντιτίθενται ὅπως στὸν Κρατύλο ἡ ἐξήγηση μέσω τῆς «φύσης» στὴν ἐξήγηση μέσω τοῦ «νόμου». Ἀντίθετα εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητες ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, γιὰτὶ ἡ πρώτη ἐξηγεῖ τὴν ὑποκατάσταση τοῦ ὑποδηλούμενου μετὸ σημεῖο καὶ ἡ δεύτερη δικαιώνει τὴν διαρκὴ ικανότητα ὑποδήλωσης αὐτοῦ τοῦ σημείου.

Τὴν κινητικὴ γλώσσα τὴν μιλάει τὸ σῶμα· κι ὅμως δὲν εἶναι δεδομένη ἐξαρχῆς. Τὸ μόνον πὸ ἐπιτρέπει ἡ φύση στὸν ἄνθρωπο εἶναι νὰ κάνει χειρονομίες μέσα στὶς διάφορες καταστάσεις ὅπου βρίσκεται· τὸ πρόσωπό του συσπᾶται ἀπὸ κινήσεις· βγάζει ἀναρθρες κραυγές, — δηλαδὴ κραυγές πὸ «δὲν βγαίνουν οὔτε ἀπὸ τὴν γλώσσα οὔτε ἀπὸ τὰ χεῖλη».¹ Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀκόμα οὔτε γλώσσα οὔτε σημεῖο, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα τῆς ζωικότητάς μας. Αὐτὴ ἡ ἐκδηλη ἀναταραχὴ ἔχει ἐντούτοις τὴν ιδιότητα νὰ εἶναι καθολικὴ, γιὰτὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν συμμόρφωση τῶν ὀργάνων μας. Ἐξ οὗ καὶ ἡ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ταυτότητα ἀνάμεσα στὸν ἑαυτὸ του καὶ στοὺς συντρόφους του. Μπορεῖ δηλαδὴ νὰ συνδυάσει τὴν κραυγὴ πὸ ἀκούει ἀπὸ τὸν ἄλλον, τὸν μορφασμὸ πὸ βλέπει στὸ πρόσωπό του, μετὶς ἴδιες παραστάσεις πὸ ἐπανειλημμένα εἶδε στὶς δικές του κραυγές καὶ κινήσεις. Μπορεῖ νὰ δεχτεῖ αὐτὴ τὴ μιμικὴ ὡς τὸ σημάδι καὶ τὸ ὑποκατάστατο τῆς σκέψης τοῦ ἄλλου. Σὰν ἓνα σημεῖο. Ἐτσι ἀρχίζει ἡ κατανόηση. Μπορεῖ ἐξἄλλου νὰ χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ μιμικὴ, πὸ ἔγινε σημεῖο, γιὰ νὰ

1. Condillac, *Grammaire*, σ. 8.

μεταδώσει στους συντρόφους του την ιδέα που νιώθει ο ίδιος, τις αισθήσεις, τις ανάγκες, τις οδύνες που συνήθως συνδέονται με αυτές τις χειρονομίες και αυτούς τους ήχους: είναι μια κραυγή που σκόπιμα βγαίνει παρουσία του άλλου και προς την κατεύθυνση ενός αντικειμένου, καθαρή ένδοπροβολή.¹ Με αυτή την συντονισμένη χρήση του σημείου (που ήδη είναι έκφραση) κάτι σαν γλώσσα πάει να γεννηθεί.

Με αυτές τις κοινές στον Condillac και στον Destutt αναλύσεις βλέπουμε ότι η κινητική γλώσσα συνδέει όντως γενετικά τη γλώσσα με τη φύση. Άλλα περισσότερο για να την αποσπάσει από αυτή παρά για να την κάνει να ριζώσει εντός της. Για να σημαδέψει την ανεξάλειπτη διαφορά της από την κραυγή και να θεμελιώσει αυτό που συγκροτεί τον τεχνητό της χαρακτήρα. Καθόσον είναι η άπλη προέκταση του σώματος, η κινητική πράξη δεν έχει καμμιιά δύναμη να μιλήσει: δεν είναι γλώσσα. Γίνεται γλώσσα, αλλά μετά από όρισμένες και περίπλοκες ενέργειες: τον έντοπισμό μιᾶς αναλογίας στις σχέσεις (ή κραυγή του άλλου σχετικά με αυτό που νιώθει — το άγνωστο — είναι ό,τι και η δική μου σε σχέση με την πείνα μου ή το φόβο μου)· την αντιστροφή του χρόνου και την ἐθελούσια χρήση του σημείου πριν από την παράσταση που υποδηλώνει (πρωτοῦ να αισθανθῶ ένα αἶσθημα πείνας αρκετά ισχυρό για να με κάνει να κραυγάσω, βγάζω την κραυγή που συνδέεται με αυτή)· τέλος την πρόθεση να κάνω να γεννηθεί στον άλλον ή παράσταση που αντιστοιχεί στην κραυγή ή στη χειρονομία (άλλα με την ιδιαιτερότητα ότι βγάζοντας την κραυγή, δεν κάνω, ούτε θέλω να κάνω να γεννηθεί το αἶσθημα τῆς πείνας, αλλά η παράσταση τῆς σχέσης ανάμεσα σε αυτό το σημείο και την ἐπιθυμία μου να φάω). Ἡ γλώσσα καθίσταται δυνατή μόνο με την προϋπόθεση αὐτῆς τῆς περιπλοκῆς. Δὲν στηρίζεται σὲ μιὰ φυσικὴ κίνηση κατανόησης ἢ ἔκφρασης, ἀλλὰ σὲ ἀντιστρέψιμες καὶ ἀναλύσιμες σχέσεις τῶν σημείων με τις παραστάσεις. Γλώσσα δὲν ὑπάρχει ὅταν ἡ παρά-

1. Τότε ὅλα τὰ μέρη τοῦ λόγου δὲν θὰ ἦσαν παρὰ ἀποσυνθεμένα καὶ συνδυασμένα ἀποσπάσματα αὐτῆς τῆς ἀρχικῆς ἐνδοπροβολῆς (Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, τόμ. II, σ. 75).

σταση έξωτερικεύεται, αλλά όταν, με έναν συντονισμένο τρόπο, ή παράσταση αποσπᾶ από τον έαυτό της ένα σημείο και αναπαρίσταται από αυτό. "Αν λοιπόν ο άνθρωπος ανακαλύπτει ολόγυρά του σημεία σαν ισάριθμα βουβά λόγια που θά έπρεπε να αποκρυπτογραφηθούν και να ξαναμιλήσουν, αυτό δέν τó κάνει ως υποκείμενο που μιλά ούτε από τó έσωτερικό μιᾶς ήδη καμωμένης γλώσσας· αντίθετα όφείλεται στό γεγονός ότι ή παράσταση πλάθει σημεία, ότι μπορεί να γεννηθούν λέξεις και μαζί τους μιᾶ ολόκληρη γλώσσα που είναι ή κατοπινή όργάνωση ήχητικῶν σημείων. Παρά τó όνομά της, ή κινητική γλώσσα γεννᾶ τó άπαραμείωτο δίκτυο σημείων που χωρίζει τή γλώσσα από τήν πράξη.

"Έτσι θεμελιώνει τó τεχνούργημα της στή φύση. Κι αυτό γιατί τά στοιχειᾶ που άπαρτίζουν τήν κινητική γλώσσα (ήχοι, χειρονομίες, μορφασμοί) έχουν προταθεῖ διαδοχικά από τή φύση, κι όμως στήν πλειονότητά τους δέν έχουν καμμιά ταυτότητα περιεχομένου με εκείνο που υποδηλώνουν, και προπάντων σχέσεις ταυτοχρονίας ή διαδοχής. 'Η κραυγή δέν μοιάζει με τó φόβο, ούτε τó τεντωμένο χέρι με τήν αίσθηση τῆς πείνας. Μόλις συντονιστοῦν, αυτά τά σημεία θά λειτουργοῦν «χωρίς φαντασία και ιδιοτροπία»,¹ γιατί άπαξ δια παντός έγκαθιδρύθηκαν από τή φύση· αλλά δέν θά εκφράσουν τή φύση εκείνου που υποδηλώνουν, γιατί δέν τó άπεικονίζουν. Ξεκινώντας από αυτό οί άνθρωποι θά μπορέσουν να έδραιώσουν μιᾶ συμβατική γλώσσα: έχουν πια στή διάθεσή τους άρκετά σημεία που παραπέμπουν στα πράγματα, ώστε να όρίσουν εκ νέου ποιᾶ αναλύουν και συνδυάζουν τά πρώτα. Στόν *Λόγο περι τῆς καταγωγῆς τῆς άνισότητος*,² ό Rousseau τόνιζε ότι καμμιά γλώσσα δέν μπορεί να άποδοθεῖ σε συμφωνία μεταξύ τῶν ανθρώπων, γιατί αυτή προαπαιτεῖ ήδη μιᾶν έδραιωμένη αναγνωρισμένη και όμιλούμενη γλώσσα· πρέπει λοιπόν να τή φανταστοῦμε δεδομένη και όχι πλασμένη από τούς ανθρώπους. Πράγματι, ή κινητική γλώσσα επιβεβαιώνει αυτή τήν αναγκαιότητα και καθιστᾶ άχρηστη τούτη

1. Condillac, *Grammaire*, σ. 10.

2. Rousseau, *Discours sur l'origine de l'inégalité* (βλ. Condillac, *Grammaire*, σ. 27, σημ. 1).

τὴν ὑπόθεση. Ὁ ἄνθρωπος παίρνει ἀπὸ τῆ φύση τὸ ὕλικὸ γιὰ τὰ σημεῖα, καὶ αὐτὰ τὰ σημεῖα τοῦ χρησιμεύουν ἀρχικὰ νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γιὰ νὰ ἐπιλέξει αὐτὰ πού θὰ κρατηθοῦν, τίς ἀξίες πού θὰ τοὺς ἀναγνωριστοῦν, τοὺς κανόνες τῆς χρήσης τους· συνακόλουθα χρησιμεύουν στὴ διαμόρφωση νέων σημείων πάνω στὸ πρότυπο τῶν πρώτων. Ἡ πρώτη μορφή συμφωνίας συνίσταται στὴν ἐπιλογή ἡχητικῶν σημείων (πού εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ ἀναγνωριστοῦν ἀπὸ μακριὰ καὶ εἶναι τὰ μόνα πού μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθοῦν τῆ νύχτα), ἡ δεύτερη συνίσταται στὴ σύνθεση ἡχῶν κοντινῶν μὲ ἐκείνους πού ὑποδείχνουν γειτονικὲς παραστάσεις μὲ σκοπὸ τὴν ὑποδήλωση παραστάσεων πού ἀκόμα δὲν ἔχουν σημειωθεῖ. Ἔτσι συγκροτεῖται ἡ καθαυτὴ γλώσσα μὲ μιὰ σειρά ἀναλογιῶν πού προεκτείνουν πλάγια τὴν κινητικὴ γλώσσα ἢ τουλάχιστον τὸ ἡχητικὸ τῆς μέρος: τῆς μοιάζει, καὶ «αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα θὰ διευκολύνει τὴν κατανόησή της. Τὴν ἀποκαλοῦμε ἀναλογία... Βλέπετε ὅτι ἡ ἀναλογία πού γεννᾷ τὸ νόμο δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαλέξουμε τὰ σημεῖα τυχαῖα ἢ αὐθαίρετα».¹

Ἡ γένεση τῆς γλώσσας μὲ ἀφετηρία τὴν κινητικὴ γλώσσα ξεφεύγει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ δῆλημα ἀνάμεσα στὴ φυσικὴ μίμηση καὶ στὴν αὐθαίρετη σύμβαση. Ὅπου ὑπάρχει φύση — στὰ σημεῖα πού γεννιοῦνται αὐθόρμητα μέσα ἀπὸ τὸ κορμὶ — δὲν ὑπάρχει καμμιά ὁμοιότητα· καὶ ὅπου ἔχουμε χρῆση τῶν ὁμοιοτήτων, αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὶ ἔχει ἤδη καθιδρυθεῖ ἡ ἐθελούσια συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ φύση παραθέτει τίς διαφορὲς καὶ τίς συνδέει μὲ τὴ βία· ὁ στοχασμὸς ἀνακαλύπτει τίς ὁμοιότητες, τίς ἀναλύει καὶ τίς ἀναπτύσσει. Ὁ πρῶτος καιρὸς ἐπιτρέπει τὸ τεχνητό, ἀλλὰ μὲ ἓνα ὕλικὸ ἐπιβεβλημένο ταυτόσημα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ὁ δεύτερος ἀποκλείει τὴν αὐθαίρεσιν, ἀλλὰ διανοίγει στὴν ἀνάλυση δρόμους πού δὲν θὰ εἶναι ἐπακριβῶς ἐπάλληλοι σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ σὲ ὅλους τοὺς λαούς. Ὁ φυσικὸς νόμος εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν λέξεων ἀπὸ τὰ πράγματα — ὁ κάθετος χωρισμὸς ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ σ' ὅ,τι κάτω ἀπὸ αὐτὴ εἶναι ἐπιφορτισμένο νὰ ὑποδηλώνει· ὁ συμβατικὸς κανόνας εἶναι ἡ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὶς λέ-

1. Condillac, *Grammaire*, σ. 11-12.

Ξεις, τὸ μέγα ὀριζόντιο δίκτυο ποὺ σχηματίζει τὴ μιὰ λέξη ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ τίς διαδίδει ἀτέρμονα.

Κατανοοῦμε λοιπὸν γιατί ἡ θεωρία τῶν ριζῶν δὲν ἀντιφάσκει σὲ τίποτα μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς κινητικῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἔρχεται ἐπακριβῶς νὰ ἐνοικήσει σὲ αὐτήν. Οἱ ρίζες εἶναι ὑποτυπώδεις λέξεις ποὺ τίς βρίσκουμε ταυτόσημες σὲ πολυάριθμες γλώσσες —πιθανῶς σὲ ὅλες· ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ τὴ φύση σὰν ἀκούσιες κραυγές καὶ χρησιμοποιήθηκαν αὐθόρμητα ἀπὸ τὴν κινητικὴ γλώσσα. Ἐκεῖ πῆγαν νὰ τίς ἀναζητήσουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ τίς ἐντάξουν μέσα στὶς συμβατικὲς γλώσσες τους. Καὶ ἂν ὅλοι οἱ λαοί, σὲ ὅλα τὰ κλίματα, διάλεξαν ἀνάμεσα στὸ ὑλικὸ τῆς κινητικῆς γλώσσας αὐτὲς τίς στοιχειώδεις ἠχητικότητες, εἶναι γιατί σὲ αὐτὲς ἀνακάλυπταν, ἀλλὰ μὲ ἓνα δευτερογενὴ καὶ ἀναστοχαστικὸ τρόπο, μιὰν ὁμοιότητα μὲ τὸ ἀντικείμενο ποὺ ὑποδήλωναν, ἢ τὴ δυνατότητα νὰ τὴν ἐφαρμόσουν σὲ ἓνα ἀνάλογο ἀντικείμενο. Ἡ ὁμοιότητα τῆς ρίζας μὲ ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζει παίρνει τὴν ἀξία της ὡς λεκτικοῦ συμβόλου μόνον μὲσω τῆς σύμβασης ποὺ ἔνωσε τοὺς ἀνθρώπους καὶ ρύθμισε σὲ μιὰ γλώσσα τὴν κινητικὴ γλώσσα τους. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς παράστασης, τὰ σημεῖα ξανασυναντοῦν τὴν ἴδια τὴ φύση ἐκεῖνου ποὺ ὑποδήλωναν, καὶ μὲ ταυτόσημο τρόπο ἐπιβάλλεται σὲ ὅλες τίς γλώσσες ὁ ἀρχέγονος θησαυρὸς τῶν λέξεων.

Οἱ ρίζες μπορεῖ νὰ σχηματιστοῦν μὲ πολλοὺς τρόπους. Μὲ τὴν ὀνοματοποιία, ἀναμφισβήτητα, ποὺ δὲν εἶναι αὐθόρμητη ἔκφραση, ἀλλὰ ἠθελημένη ἄρθρωση ἑνὸς ὁμοιάζοντος σημείου: «νὰ μιμεῖσαι μὲ τὴ φωνή σου τὸν θόρυβο ποὺ κάνει τὸ ἀντικείμενο ποὺ θέλεις νὰ ὀνομάσεις».¹ Μὲ τὴ χρήση μιᾶς ὁμοιότητας ποὺ ὑποπίπτει στὶς αἰσθήσεις: «ἡ ἐντύπωση τοῦ κόκκινου χρώματος, ποὺ εἶναι ζωηρό, γοργό, σκληρὸ στὴν ὄψη, θὰ ἀποδοθεῖ πολὺ καλὰ μὲ τὸν ἦχο *r* (*rouge*) ποὺ κάνει ἀνάλογη ἐντύπωση στὴν ἀκοή».² Ἐπιβάλλοντας στὰ ὄργανα τῆς φωνῆς κινήσεις ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ θέ-

1. De Brosse, *Traité de la formation mécanique des langues*, Paris, 1765, σ. 9.

2. Abbé Copineau, *Essai synthétique sur l'origine et la formation des langues*, Paris, 1774, σ. 34-35.

λουμε να σημάνουμε: «έτσι ο ήχος που προκύπτει από τη μορφή και την φυσική κίνηση του ὄργανου που περιέρχεται σε αυτή την κατάσταση γίνεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου»: ὁ λαιμὸς κάνει σὰ νὰ γρατζουνάει γιὰ νὰ δείξει τὸ τρίψιμο ἐνὸς σώματος πάνω σὲ ἓνα ἄλλο, κοιλώνεται ἐσωτερικὰ γιὰ νὰ ὑποσημάνει μιὰν κοίλη ἐπιφάνεια.¹ Τέλος, χρησιμοποιοῦντας τοὺς ἤχους που χρησιμοποιοῦν ἓνα πράγμα μὲ σκοπὸ τὴν ὑποδήλωσή του: ἡ ἄρθρωση *ghen* ἔδωσε τὴν ὀνομασία στὸν λαιμὸ (*gorge*), ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτὸς προέρχεται, καὶ γιὰ νὰ ὑποδηλώσουμε τὰ δόντια (*dents*) χρησιμοποιοῦμε ὀδοντικά (*d* καὶ *t*).² Μὲ αὐτὲς τὶς συμβατικὲς ἀρθρώσεις τῆς ὁμοιότη-
τας, κάθε γλῶσσα μπορεῖ νὰ φτιάξει τὸ παιχνίδι τῶν ἀρχέγονων ριζῶν της. Περιορισμένο παιχνίδι βέβαια, γιὰτις ὅλες σχεδὸν εἶναι μονοσύλλαβες καὶ λίγες τὸν ἀριθμὸ — σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Bergier³ ὑπάρχουν διακόσιες γιὰ τὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα· ἀν σκεφτοῦμε δὲ ὅτι (λόγω τῶν σχέσεων ὁμοιότητος που θεσμοθετοῦν) εἶναι κοινὲς στὶς περισσότερες γλῶσσες, τότε τὸ παιχνίδι εἶναι ἀκόμα πιὸ περιορισμένο: ὁ de Brosse φρονεῖ ὅτι, γιὰ ὅλες τὶς διαλέκτους Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς, αὐτὲς οἱ συλλαβὲς ἀπὸ μόνες τους δὲν γεμίζουν οὔτε «μιὰ σελίδα». Ὡστόσο κάθε γλῶσσα στὴν ἰδιαιτερότητά της ὀφείλει τὴ διαμόρφωσή της σὲ αὐτὲς: «ἡ ἀνάπτυξή τους εἶναι ὑπέρογκη. Σὰν ἓνας σπόρος φτελιᾶς που γεννάει ἓνα μεγάλο δέντρο, τὸ ὁποῖο πετώντας νέα βλαστάρια ἀπὸ κάθε ρίζα δημιουργεῖ ἓνα ἀληθινὸ δάσος».⁴

Ἡ γλῶσσα μπορεῖ τώρα νὰ ἐκδιπλωθεῖ μέσα στὴ γενεαλογία της. Αὐτὴν ἀκριβῶς ἤθελε νὰ ἐκθέσει ὁ de Brosse σὲ ἓναν πίνακα συνεχῶν συγγενειῶν που ἀποκαλοῦσε «Οἰκουμενικὴ Ἀρχαιολογία».⁵ Στὸ πάνω μέρος αὐτοῦ τοῦ πίνακα θὰ ἔγραφε τὶς — ἔστω ὀλιγάριθμες — ρίζες που χρησιμοποιοῦν οἱ γλῶσσες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς· κάτω ἀπὸ καθεμιὰ θὰ τοποθετοῦσε τὶς πιὸ περίπλοκες λέξεις που θὰ ἀπέρρεαν ἀπ' αὐτὲς, ἀλλὰ φροντίζοντας νὰ

1. De Brosse, *loc. cit.*, σ. 16-18.

2. Id., *ibid.*, τόμ. I, σ. 14.

3. Bergier, *Les Éléments primitifs des langues*, Paris, 1764, σ. 7-8.

4. De Brosse, *loc. cit.*, τόμ. I, σ. 18.

5. Id., *ibid.*, τόμ. II, σ. 490-499.

βάλει πρώτες τις πιό κοντινές τους και να ακολουθήσει μιάν αρκετά πυκνή τάξη, ώστε να υπάρχει ανάμεσα στις διαδοχικές λέξεις ή μικρότερη δυνατή απόσταση. Θα συγκροτούσε έτσι τέλειες και διεξοδικές σειρές, απόλυτα συνεχείς αλυσίδες, όπου οι ρήξεις, αν υπήρχαν, θα υπέδειχναν παρεμπιπτόντως τη θέση μιᾶς λέξης, μιᾶς διαλέκτου ή μιᾶς γλώσσας που σήμερα έχει χαθεί.¹ Με τὴν συγκρότηση αὐτοῦ τοῦ συνεχοῦς χάρτη, θὰ εἶχαμε ἓνα δισδιάστατο χῶρο πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν διατρέξουμε σὲ τετμημένες ἢ σὲ τεταγμένες: κάθετα θὰ βρίσκαμε τὴν πλήρη συγγένεια κάθε ρίζας καὶ ὀριζόντια θὰ βρίσκαμε τις λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ μιὰ δεδομένη γλώσσα· ὅσο θὰ ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τις ἀρχέγονες ρίζες, τόσο πιό περίπλοκες καὶ ἀναμφίλεκτα πιό πρόσφατες θὰ ἦσαν οἱ γλώσσες πού καθορίζονται ἀπὸ μιὰ ἐγκάρσια γραμμή, ἀλλὰ ταυτόχρονα τόσο περισσότερη ἀποτελεσματικότητα καὶ λεπτότητα θὰ εἶχαν γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν παραστάσεων. Ἐτσι ὁ ἱστορικὸς χῶρος καὶ ἡ τετραγωνικὴ διαίρεση τῆς σκέψης θὰ ἐφάρμοζαν ὁ ἓνας πάνω στὸν ἄλλο.

Αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση τῶν ριζῶν μπορεῖ ὄντως νὰ φανεῖ σὰν μιὰ ἐπιστροφή στὴν ἱστορία καὶ στὴ θεωρία τῶν γλωσσῶν-μητέρων, πού ὁ κλασικισμὸς, γιὰ μιὰ στιγμή, φάνηκε νὰ τις κρατάει μετέωρες. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἀνάλυση τῶν ριζῶν δὲν ἀνατοποθετεῖ τὴ γλώσσα σὲ μιὰν ἱστορία πού θὰ ἦταν κάτι σὰν περιβάλλον γένεσης καὶ μετασχηματισμοῦ. Κάνει μᾶλλον τὴν ἱστορία μιὰ πορεία διαδοχικῶν σταδίων μέσα ἀπὸ τὸν ταυτόχρονο τεμαχισμὸ τῆς παράστασης καὶ τῶν λέξεων. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἓνα ἀπόσπασμα τῆς ἱστορίας πού ἐξουσιοδοτεῖ σὲ αὐτὴ ἢ τὴν ἄλλη στιγμή ἓναν καθορισμένο τρόπο σκέψης καὶ στοχασμοῦ· εἶναι μιὰ περιοχὴ ἀνάλυσης, πάνω στὴν ὁποία ὁ χρόνος καὶ ἡ γνώση τῶν ἀνθρώπων ἐκτελοῦν τις διαδρομές τους. Καὶ τὴν ἀπόδειξη ὅτι ἡ γλώσσα δὲν ἔγινε — ἢ δὲν ξανάγινε — ἱστορικὸ ὄν χάρη στὴ θεωρία τῶν ριζῶν, θὰ τὴν ξαναβρίσκαμε στὸν τρόπο πού κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἀναζήτησαν τις ἐτυμολογίες. Δὲν ἐπαιρναν ὡς ὀδηγητικὸ μίτο τὴν μελέτη τῶν ὑλικῶν μετα-

1. Id., *ibid.*, τόμ. I, πρόλογος, σ. 1.

σχηματισμῶν τῆς λέξης, ἀλλὰ τὴν σταθερότητα τῶν σημασιῶν.

Αὐτὴ ἡ ἔρευνα εἶχε δύο ὄψεις: ὀρισμὸς τῆς ρίζας ἀπὸ τῆς μίας, ἀπομόνωση τῶν καταλήξεων καὶ τῶν προσυνθετικῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅρίζω τὴ ρίζα σημαίνει βρίσκω μιὰν ἔτυμολογία. Εἶναι μιὰ τέχνη μὲ κωδικοποιημένους κανόνες¹ πρέπει νὰ ἀπογυμνώσουμε τὴ λέξη ἀπὸ ὅλα τὰ ἴχνη πού κατάφεραν νὰ ἀφήσουν πάνω της οἱ συνδυασμοὶ καὶ οἱ κλιτικὲς μεταβολές. Νὰ φτάσουμε σὲ ἓνα μονοσύλλαβο στοιχεῖο· νὰ ἀκολουθήσουμε αὐτὸ τὸ στοιχεῖο σὲ ὅλο τὸ παρελθὸν τῆς γλώσσας, μέσα ἀπὸ τὰ «ἀρχαῖα ἔγγραφα καὶ τὰ γλωσσάρια»· νὰ πᾶμε σὲ ἄλλες, πιὸ ἀρχέγονες γλώσσες. Καὶ σὲ ὅλο τὸ μᾶκρος αὐτῆς τῆς δολιχοδρομίας πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ μονοσύλλαβο μετασχηματίζεται: ὅλα τὰ φωνήεντα μπορεῖ νὰ πάρουν τὸ ἓνα τῆ θέση τοῦ ἄλλου μέσα στὴν ἱστορία μιᾶς ρίζας, γιατί τὰ φωνήεντα εἶναι ἢ ἴδια ἢ φωνή, πού δὲν γνωρίζει ἀσυνέχειες καὶ ρήξεις· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὰ σύμφωνα τροποποιοῦνται σύμφωνα μὲ προνομιοῦχους τρόπους: λαρυγγικά, ὑγρά, οὐρανικά, ὀδοντικά, χειλικά, ἔρρινα, ἀπαρτίζουν οἰκογένειες ὁμοιόμορφων συμφώνων, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὁποίων ἐπιτελοῦνται, κατὰ προτίμηση ἀλλὰ χωρὶς καμμιά ὑποχρέωση, οἱ μεταβολές τῆς προφορᾶς.² Ἡ μόνη ἀνεξάλειπτη σταθερὰ πού διασφαλίζει τὴν συνέχεια τῆς ρίζας σὲ ὅλο τὸ μᾶκρος τῆς ἱστορίας της, εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ νοήματος: ὁ χῶρος τῆς ἀναπαράστασης πού ἐμμένει ἐπ' ἀπειρον. Κι αὐτὸ γιατί «τίποτα ἴσως δὲν μπορεῖ νὰ περιορίσει τίς ἐπαγωγές, καὶ τὰ πάντα μπορεῖ νὰ τοὺς χρησιμεύουν ὡς θεμέλιο, ἀπὸ τὴν ὀλικὴ ὁμοιότητα μέχρι τίς πιὸ ἐλαφρὲς ὁμοιότητες»: τὸ νόημα τῶν λέξεων εἶναι «τὸ πιὸ σίγουρο φῶς πού μπορούμε νὰ συμβουλευτοῦμε».³

1. Βλ. προπάντων Turgot, ἄρθρο στὴν *Encyclopédie* μὲ τίτλο «Ἐτυμολογία».

2. Μὲ ὀρισμένες πρόσθετες παραλλαγές, αὐτοὶ εἶναι οἱ μόνοι νόμοι τῶν φωνητικῶν παραλλαγῶν πού ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τοὺς De Broses (*De la formation mécanique des langues*, σ. 108-123), Bergier (*Éléments primitifs des langues*, σ. 45-62), Court de Gébelin (*Histoire naturelle de la parole*, σ. 59-64), Turgot, ἄρθρο «Ἐτυμολογία».

3. Turgot, ἄρθρο «Ἐτυμολογία» στὴν *Encyclopédie*. Πρβλ. De Broses, σ. 420.

VI. Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Πῶς συμβαίνει ἄραγε καὶ οἱ λέξεις, πού στήν πρώτη οὐσία τους εἶναι ὀνόματα καὶ ὑποδηλώσεις καὶ ἀρθρώνονται καθὼς ἀναλύεται ἡ ἴδια ἢ παράσταση, μποροῦν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀκάθεκτα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους σημασία, νὰ ἀποκτήσουν παραπλήσιο νόημα, εὐρύτερο ἢ στενότερο; Πῶς συμβαίνει νὰ ἀλλάζουν ὄχι μόνο μορφή, ἀλλὰ καὶ ἔκταση; Νὰ ἀποκτοῦν νέες ἠχητικότητες, καὶ ἐπίσης νέα περιεχόμενα, ἔτσι ὥστε, μὲ ἀφετηρία ἓναν πιθανῶς ταυτόσημο ἐξοπλισμὸ ριζῶν, οἱ ποικίλες γλῶσσες νὰ σχηματίζουν διαφορετικὲς ἠχητικότητες, καὶ ἐπιπλέον λέξεις πού τὸ νόημά τους δὲν ἐπικαλύπτεται;

Οἱ μορφικὲς τροποποιήσεις δὲν ἔχουν κανόνα, εἶναι περίπου ἀπροσδιόριστες καὶ ποτὲ σταθερές. "Ὅλες οἱ αἰτίες τους εἶναι ἐξωτερικὲς: εὐκολία στήν προφορά, τρόποι, συνήθειες, κλίμα — τὸ ψῦχος εὐνοεῖ τὸν «χειλικὸ συριγμὸ», ἢ ζέστη «τίς λαρυγγικὲς εἰσπνοές».¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ νοηματικὲς ἀλλοιώσεις — ἐφόσον προσδιορίζονται μέχρι σημείου νὰ ἐξουσιοδοτοῦν μιάν, ἂν ὄχι ἀπόλυτα βέβαιη, τουλάχιστον «πιθανή»² ἐτυμολογικὴ ἐπιστήμη — ὑπακούουν σὲ ἀρχές πού μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε. Αὐτὲς οἱ ἀρχές, πού ὑποθάλλουν τὴν ἐσωτερικὴ ἱστορία τῶν γλωσσῶν, εἶναι ὅλες χωρικῆς ὑφῆς. Οἱ μὲν ἀφοροῦν τὴν ὁμοιότητα ἢ τὴν γειννίαση τῶν πραγμάτων μεταξὺ τους· οἱ δὲ ἀφοροῦν τὸν τόπο ὅπου κατασταλάζει ἢ γλῶσσα καὶ ἢ μορφή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία αὐτὴ συντηρεῖται. Τὰ σύμβολα καὶ ἢ γραφή.

Γνωρίζουμε δύο μεγάλους τύπους γραφῆς: αὐτὴ πού ξαναχαράζει τὸ νόημα τῶν λέξεων· ἐκείνη πού ἀναλύει καὶ ἀποκαθιστᾷ τοὺς ἤχους. Ἀνάμεσά τους ἔχουμε ἓναν αὐστηρὸ χωρισμὸ, εἴτε δεχτοῦμε ὅτι ἢ δεύτερη πῆρε σὲ ὀρισμένους λαοὺς τὴ θέση τῆς πρώτης μετὰ ἀπὸ μιάν ἀληθινὰ «μεγαλοφυὴ κίνηση»,³ εἴτε δεχτοῦμε,

1. De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues*, τόμ. I, σσ. 66-67.

2. Turgot, ἄρθρο «Ἐτυμολογία» στήν *Encyclopédie*.

3. Duclos, *Remarques sur la grammaire générale*, σ. 43-44.

ἐφόσον τόσο πολύ διαφέρουν μεταξύ τους, ὅτι ἐμφανίστηκαν περίπου ταυτόχρονα, ἢ πρώτη στοὺς σχεδιαστὲς λαοὺς καὶ ἡ δεύτερη στοὺς τραγουδιστὲς λαοὺς.¹ Ἀναπαριστῶ γραφικὰ τὸ νόημα τῆς λέξεως, σημαίνει ἀρχικὰ κἀνω τὸ ἀκριβὲς σχέδιο τοῦ πράγματος πὺ ὑποδηλώνει: γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὸ μόνις πὺ εἶναι γραφή, στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι μιὰ ζωγραφικὴ ἀναπαραγωγή, χάρη στὴν ὁποία μπορούμε νὰ μεταγράψουμε σχεδὸν μόνο τὶς πιὸ συγκεκριμένες ἀφηγήσεις. Σύμφωνα μὲ τὸν Warburton, οἱ Μεξικανοὶ γνῶριζαν σχεδὸν μόνο αὐτὴ τὴ μεθόδευση.² Ἡ ἀληθινὴ γραφὴ ἄρχισε ὅταν καταπιάστηκαν μὲ τὴν ἀναπαράσταση ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος, ἀλλὰ ἐνὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πὺ τὸ συγκροτοῦν ἢ μιᾶς ἀπὸ τὶς συνηθισμένες περιστάσεις πὺ τὸ σημαδεύουν ἢ ἀκόμα ἐνὸς ἄλλου πράγματος, μὲ τὸ ὁποῖο μοιάζει. Γι' αὐτὸ ἔχουμε τρεῖς τεχνικὲς: τὴν εἰκονικὴ γραφὴ τῶν Αἰγυπτίων, πὺ εἶναι ἡ πιὸ χονδροειδὴς καὶ πὺ χρησιμοποιεῖ «τὴν κυριότερη περίσταση ἐνὸς θέματος γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ὅλου» (ἐνα τόξο ἀντὶ γιὰ μιὰ μάχη, μιὰ κλίμακα ἀντὶ γιὰ τὴν πολιορκία τῶν πόλεων)· κατόπιν τὰ «τροπικὰ» ἱερογλυφικά, λίγο πιὸ τελειοποιημένα, πὺ χρησιμοποιοῦν μιὰν ἀξιοσημεῖωτη περίσταση (ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, εἶναι παντογνώστης καὶ μπορεῖ νὰ ἐπισκοπεῖ τοὺς ἀνθρώπους: τὸν ἀναπαριστοῦν μὲ ἕναν ὀφθαλμὸ)· τέλος τὴ συμβολικὴ γραφὴ πὺ χρησιμοποιεῖ λίγο-πολύ κρυμμένες ὁμοιότητες (ὁ ἀνατέλλων ἥλιος παρίσταται μὲ τὸ κεφάλι ἐνὸς κροκόδειλου, τοῦ ὁποίου τὰ στρογγυλὰ μάτια μόνις ἀγγίζουν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ).³ Ἀναγνωρίζουμε ἐδῶ τὰ τρία μεγάλα σχήματα τῆς ρητορικῆς: τὴ συνεκδοχὴ, τὴ μετωνυμία καὶ τὴν κατάχρηση. Ἀκολουθώντας τὸ νέρωμα πὺ ἐπιτάσσουν αὐτὰ τὰ σχήματα, οἱ γλῶσσες πὺ ἔχουν ἀναδιπλασιαστεῖ μὲ μιὰ συμβολικὴ γραφὴ θὰ μπορέσουν νὰ ἐξελιχθοῦν. Φορτίζονται λίγο-λίγο μὲ ποιητικὲς δυνάμεις· οἱ πρῶτες ὀνομασίες γίνονται ἀφετηρία μακρῶν μεταφορῶν: αὐτὲς

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, II, σ. 307-312.

2. Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens*, γαλλ. μτφ., Paris, 1744, σ. 15.

3. Warburton, *loc. cit.*, σ. 9-23.

περιπλέκονται προοδευτικά και παρευθὺς βρίσκονται τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν καταγωγή τους, ὥστε καθίσταται δύσκολη ἡ ἐπανεύρεσή της. Ἔτσι γεννιοῦνται οἱ δεισιδαιμονίες πού ἐπιτρέπουν νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἓνας κροκόδειλος ἢ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας μέγας ὀφθαλμὸς πού ἐπισκοπεῖ τὸν κόσμον· ἔτσι γεννιοῦνται ἐπίσης οἱ ἐσωτερικὲς γνώσεις σὲ ἐκείνους (τοὺς ἱερεῖς) πού μεταβιβάζουν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ μεταφορές· ἔτσι γεννιοῦνται οἱ ἀλληγορίες τοῦ λόγου (τόσο συχνὲς στὶς πιὸ ἀρχαϊκὲς λογοτεχνίες), καὶ ἐπίσης αὐτὴ ἡ ψευδαίσθησις ὅτι ἡ γνώσις συνίσταται στὴ γνώσις τῶν ὁμοιοτήτων.

Ἄλλὰ ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας πού διαθέτει μιὰν εἰκονικὴ γραφὴ σταματᾷ γρήγορα. Κι αὐτὸ γιατί δὲν τῆς ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτελέσει προόδους. Τὰ σημεῖα δὲν πολλαπλασιάζονται μὲ τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσις τῶν παραστάσεων, ἀλλὰ μὲ τὶς πιὸ ἀπόμακρες ἀναλογίες: ἔτσι εὐνοεῖται περισσότερο ἢ φαντασία τῶν λαῶν παρὰ ὁ στοχασμὸς τους. Ἡ εὐπιστία, ὄχι ἡ ἐπιστήμη. Ἐπιπλέον ἡ γνώσις ἀπαιτεῖ δύο ἐκμαθήσεις: ἀρχικὰ τῶν λέξεων (ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς γλῶσσες), συνακόλουθα τῶν σημαδιῶν, πού δὲν σχετίζονται μὲ τὴν προφορὰ τῶν λέξεων· μιὰ ἀνθρώπινη ζωὴ δὲν φτάνει γι' αὐτὴ τὴ διπλὴ ἐκπαίδευσιν· καὶ ἂν ἐπιπλέον εἶχαμε τὸν καιρὸ γιὰ κάποιες ἀνακαλύψεις, δὲν διαθέτουμε σημεῖα γιὰ νὰ τὶς μεταδώσουμε. Ἀντίθετα, ἓνα σημεῖον πού μεταδίδεται, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν διατηρεῖ ἐσωτερικὴ σχέσις μὲ τὴ λέξις πού ἐκφράζει, παραμένει πάντα ἀμφίβολο: ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα δὲν μπορούμε ποτὲ νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ ἴδιος ἦχος ἐνοικεῖ στὸ ἴδιον σχῆμα. Συνεπῶς οἱ καινοτομίες εἶναι ἀδύνατες καὶ οἱ παραδόσεις ὑποπτες. Ἔτσι, μοναδικὴ φροντίδα τῶν σοφῶν εἶναι νὰ διατηρήσουν «ἓναν δεισιδαίμονα σεβασμὸν» γιὰ τὰ φῶτα πού ἔχουν πάρει ἀπὸ τοὺς προγόνους καὶ γιὰ τοὺς θεσμοὺς πού ἔχουν κληρονομήσει: «αἰσθάνονται ὅτι κάθε μεταβολὴ στὰ ἦθη βρίσκει ἀπήχησις στὴ γλώσσα, καὶ ὅτι κάθε μεταβολὴ στὴ γλώσσα συγγέει καὶ καταστρέφει ὀλόκληρη τὴν ἐπιστήμη τους».¹ Ὅταν ἓνας λαὸς κατέχει μόνο μιὰν εἰκονικὴ γραφὴ, ἡ πολιτικὴ του ὀφείλει νὰ ἀποκλείσει τὴν ἱστορία, ἢ τουλάχιστον

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Ideologie*, τόμ. II, 284-300.

κάθε ιστορία πού δὲ θὰ ἦταν καθαρὴ συντήρηση. Σύμφωνα με τὸν Volney¹ ἐδῶ ἀκριβῶς, στὴ σχέση τοῦ χώρου με τὴ γλώσσα, τοποθετεῖται ἡ οὐσιώδης διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση. Φαίνεται σάμπως ἡ χωρικὴ διάταξη τῆς γλώσσας νὰ ἐπιτάσσει τὸν νόμο τοῦ χρόνου· σάμπως ἡ γλώσσα νὰ μὴν ἔρχεται στοὺς ἀνθρώπους μέσω τῆς ιστορίας, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ προσπελάζουν τὴν ιστορία μέσω τοῦ συστήματος τῶν σημείων τους. Σὲ αὐτὸν τὸν κόμπο τῆς παράστασης, τῶν λέξεων καὶ τοῦ χώρου (οἱ λέξεις ἀναπαριστάνουν τὸ χῶρο τῆς παράστασης καὶ με τὴ σειρά τους ἀναπαρίστανται μέσα στὸ χρόνο) διαμορφώνεται σιωπηλὰ ἡ μοῖρα τῶν λαῶν.

Πράγματι, με τὴν ἀλφαβητικὴ γραφὴ μεταβάλλεται ἄρδην ἡ ιστορία τῶν ἀνθρώπων. Μεταγράφουν πλέον στὸ χῶρο ὄχι τίς ιδέες τους ἀλλὰ τοὺς ἤχους, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐξάγουν τὰ κοινὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ μορφοποιήσουν ἕναν μικρὸ ἀριθμὸ μοναδικῶν σημείων, τῶν ὁποίων ὁ συνδυασμὸς θὰ ἐπιτρέψει νὰ σχηματίσουν ὅλες τίς συλλαβὲς καὶ ὅλες τίς δυνατὲς λέξεις. Ἐνῶ ἡ συμβολικὴ γραφὴ, θέλοντας νὰ χωροποιήσει τίς ἴδιες τίς παραστάσεις, ἀκολουθεῖ τὸν συγκεχυμένο νόμο τῶν ὁμοιοτήτων καὶ κάνει τὴ γλώσσα νὰ γλιστρήσει ἔξω ἀπὸ τίς μορφὲς τῆς ἀναστοχασμένης σκέψης, ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ, παραιτούμενη ἀπὸ τὴν ἰχνογράφηση τῶν παραστάσεων, μεταφέρει στὴν ἀνάλυση τῶν ἤχων τοὺς κανόνες πού ἰσχύουν γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Λόγο. Ἔτσι τὰ γράμματα ματαιοπονοῦν ἂν δὲν ἀναπαριστοῦν ιδέες, συνδυάζονται μεταξύ τους σὰν ιδέες, καὶ οἱ ιδέες συνδέονται καὶ ἀποσυνδέονται σὰν τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.² Ἡ ρήξη τῆς ἀκριβοῦς παραλληλίας ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὸ γραφικὸ σχῆμα ἐπιτρέπει στὴν ὁλότητα τῆς γλώσσας νὰ στεγαστεῖ, ἀκόμα καὶ ὡς γραφὴ, μέσα στὸν γενικὸ τομέα τῆς ἀνάλυσης, καὶ νὰ κάνει τὴν πρόοδο τῆς γραφῆς καὶ τῆς σκέψης νὰ βασίζονται ἢ μία στὴν ἄλλη.³ Τὰ ἴδια γραφικὰ σημεῖα θὰμποροῦν νὰ

1. Volney, *Les Ruines*, Paris, 1791, κεφ. XIV.

2. Condillac, *Grammaire*, κεφ. 2.

3. Adam Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, σ. 424.

ἀποσυνθέτουν ὅλες τὶς νέες λέξεις καὶ νὰ μεταδίδουν, χωρὶς φόβο λήθης, κάθε ἀνακάλυψη μόλις θὰ ἔχει ἐπιτελεσθεῖ· θὰ μπορούμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ ἴδιο ἀλφάβητο γιὰ νὰ μεταγράψουμε ποικίλες γλώσσες, καὶ νὰ κάνουμε ἔτσι νὰ περνοῦν οἱ ἰδέες ἑνὸς λαοῦ σὲ ἕναν ἄλλο. Ἀφοῦ ἡ ἐκμάθηση αὐτοῦ τοῦ ἀλφαβήτου εἶναι πανεύκολη λόγῳ τοῦ ἐλάχιστου βαθμοῦ τῶν στοιχείων του, καθένας θὰ μπορεῖ νὰ ἀφιερῶσει στὸ στοχασμὸ καὶ στὴν ἀνάλυση τῶν ἰδεῶν τὸ χρόνο ποὺ ἄλλοι λαοὶ σπαταλοῦν στὴν ἐκμάθηση τῶν γραμμάτων. Ἐτσι μέσα στὴ γλώσσα, ἀκριβέστερα στὴν πτυχή τῶν λέξεων ὅπου συναντῶνται ἡ ἀνάλυση καὶ ὁ χῶρος, γεννιέται ἡ πρώτη, ἀλλὰ ἀπειρη δυνατότητα τῆς προόδου. Στὴ ρίζα της, ἡ πρόοδος, ὅπως ἔχει ὀριστεῖ κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, δὲν εἶναι κίνηση ἐσωτερικὴ στὴν ἱστορία, εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς θεμελιώδους σχέσης τοῦ χώρου μὲ τὴ γλώσσα: «Τὰ αὐθαίρετα σημεῖα τῆς γλώσσας καὶ τῆς γραφῆς προσπορίζουν στοὺς ἀνθρώπους τὰ μέσα ἐξασφάλισης τῆς κατοχῆς τῶν ἰδεῶν τους καὶ τῆς μετάδοσής της στοὺς ἄλλους καθὼς καὶ μιὰν διαρκῶς αὐξανόμενη κληρονομιά τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ κάθε αἰῶνα· ἰδωμένο ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴ του, τὸ ἀνθρώπινο γένος παρουσιάζεται σὲ ἕναν φιλόσοφο σὰν ἕνα πελώριο ὄλο πού, ὅπως καὶ κάθε ἄτομο, ἔχει τὴν παιδικὴ ἡλικία του καὶ τὶς προόδους του».¹ Ἡ γλώσσα δίνει στὴν διηνεκὴ ρῆξιν τοῦ χρόνου τὴν ἀλληλουχία τοῦ χώρου, καὶ στὸ βαθμὸ ποὺ ἀναλύει, ἀρθρώνει καὶ τεμαχίζει τὴν παράσταση, ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ συνδέει διαμέσου τοῦ χρόνου τὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Μὲ τὴ γλώσσα κομματιάζεται ἡ συγκεχυμένη μονοτονία τοῦ χώρου, ἐνῶ ἐνοποιεῖται ἡ διαφορότητα τῶν διαδοχῶν.

Ἐντούτοις ἀπομένει ἕνα τελευταῖο πρόβλημα. Γιατί ἡ γραφὴ εἶναι ὄντως τὸ ὑποστήριγμα καὶ ὁ πάντα ἀγρυπνος φύλακας αὐτῶν τῶν προοδευτικῶν ὄλο καὶ λεπτότερων ἀναλύσεων. Δὲν εἶναι ἡ ἀρχὴ τους. Οὔτε ἡ πρώτη κίνηση. Ἡ τελευταία εἶναι ἕνα γλίστρημα κοινὸ στὴν προσοχή, στὰ σημεῖα καὶ στὶς λέξεις. Σὲ μιὰ παράσταση τὸ πνεῦμα μπορεῖ νὰ συναφθεῖ καὶ νὰ συνάψει ἕνα λεκτικὸ ση-

1. Turgot, *Tableau des progres successifs de l'esprit humain*, 1750, *Oeuvres*, ἐκδ. Schelle, σ. 215.

μειο σὲ ἓνα στοιχεῖο τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ μέρος, σὲ μιὰ περίσταση πού τὸ συνοδεύει, σὲ ἓνα ἄλλο πράγμα, ἀπόν, πού τοῦ μοιάζει καὶ ἐπανέρχεται στὴ μνήμη ἐξαιτίας του.¹ Ἔτσι ἐξελίχθηκε ἡ γλῶσσα καὶ λίγο-λίγο συνέχισε ν' αὐγατίζει μὲ ἀφετηρία τὶς πρῶτες ὑποδηλώσεις. Ἀρχικά, τὰ πάντα εἶχαν ἓνα ὄνομα — κύριο ὄνομα ἢ ἀτομικό. Κατόπιν τὸ ὄνομα συνδέθηκε μὲ ἓνα μόνο στοιχεῖο τοῦ πράγματος, καὶ ἐφαρμόστηκε σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἄτομα πού τὸ περιέκλειαν ἐξίσου: συνεπῶς δὲν ὀνόμαζαν δέντρο τὴν τάδε δρυῖ, ἀλλὰ κάθε τὶ πού εἶχε κορμὸ καὶ κλαδιά. Ἔτσι τὸ ὄνομα συνδέθηκε μὲ μιὰ σημαίνουσα περίσταση: ἡ νύχτα ὑποδήλωνε ὅχι τὸ τέλος αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ τὸ σκοτεινὸ διάστημα πού χωρίζει ὅλες τὶς δύσεις τοῦ ἡλίου ἀπὸ ὅλες τὶς αὐγές. Τέλος συνδέθηκε μὲ ἀναλογίες: φύλλο ὀνομάστηκε ὅτιδήποτε ἦταν λεπτὸ καὶ γυαλιστερό σὰν τὸ φύλλο τοῦ δέντρου.² Ἡ προοδευτικὴ ἀνάλυση καὶ ἡ πιὸ προωθημένη ἄρθρωση τῆς γλώσσας, πού ἐπιτρέπουν νὰ δώσουμε ἓνα μόνο ὄνομα σὲ πολλὰ πράγματα, ἔχουν ἐπιτελεστεῖ ἀκολουθώντας τὸν μίτο αὐτῶν τῶν θεμελιακῶν σχημάτων πού γνωρίζει πολὺ καλὰ ἡ ρητορικὴ: συνεκδοχὴ, μετωνυμία καὶ κατάχρηση (ἢ μεταφορά, στὴν περίπτωσιν πού ἡ ἀναλογία εἶναι λιγότερο ἄμεσα αἰσθητὴ). Δὲν ἀποτελοῦν ἐκλέπτυνση τοῦ ὕφους· ἀντίθετα, προδίδουν τὴν ἰδιάζουσα κινητικότητά κάθε γλώσσας ἅπαξ καὶ εἶναι αὐθόρμητη: «σὲ μιὰ μέρα στὴ λαχαναγορὰ λέγονται περισσότερα ρητορικὰ σχήματα ἀπ' ὅ,τι σὲ πολλὰς μέρες συνεδριάσεων τῆς ἀκαδημείας».³ Εἶναι πολὺ πιθανὸ μάλιστα ὅτι αὐτὴ ἡ κινητικότητά ἦταν πολὺ μεγαλύτερη στὴν ἀρχὴ παρὰ τώρα: στὶς μέρες μας, ἡ ἀνάλυση εἶναι τόσο λεπτὴ, ὁ διατετραγωνισμὸς τόσο πυκνός, οἱ σχέσεις τῆς κατὰ παράταξιν καὶ καθ' ὑπόταξιν σύνταξιν τόσο καλὰ ἐδραιωμένες, ὥστε οἱ λέξεις δὲν ἔχουν σχεδὸν τὴν εὐκαιρία νὰ σαλέψουν ἀπὸ τὴ θέση τους. Ἀλλὰ στὶς πρωταρχεὶς τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν οἱ λέξεις ἦσαν σπάνιες, ὅταν οἱ παραστάσεις ἦσαν ἀκόμα συγκεχυμένες καὶ ἀναλυμένες ἄ-

1. Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances, Oeuvres*, τόμ. I, σ. 75-87.

2. Du Marsais, *Traité des tropes*, ἔκδοσις τοῦ 1811, σ. 150-151.

3. Du Marsais, *Traité des tropes*, σ. 2.

σχημα, όταν τὰ πάθη τὶς τροποποιοῦσαν ἢ τὶς θεμελιώναν συνολικά, οἱ λέξεις εἶχαν μεγάλη ἱκανότητα μετάθεσης. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε ὅτι οἱ λέξεις ὑπῆρξαν μεταφορικές προτοῦ κυριολεκτήσουν: δηλαδή δὲν εἶχαν καλὰ-καλὰ γίνεи ἐνικά ὀνόματα καὶ εἶχαν ἤδη ἀπλωθεῖ πάνω στὶς παραστάσεις μὲ τὴ δύναμη μιᾶς αὐθόρμητης ρητορικῆς. Ὅπως λέει ὁ Rousseau, οἱ ἄνθρωποι ἀναμφίβολα πρῶτα μίλησαν γιὰ γίγαντες καὶ μετὰ ὑποδήλωσαν τοὺς ἀνθρώπους.¹ Ἀρχικά τὰ πλοῖα ὑποδηλώθηκαν μὲ τὰ πανιά τους, καὶ ἡ «Ψυχὴ» πρωταρχικά εἰκονίστηκε μὲ τὴν πεταλούδα.²

Ἔτσι στὸ βάθος τῆς ὁμιλούμενης γλώσσας, ὅπως καὶ τῆς γραφῆς, αὐτὸ πού ἀνακαλύπτουμε εἶναι ὁ ρητορικὸς χῶρος τῶν λέξεων: ἡ ἐλευθερία τοῦ σημείου νὰ τίθεται, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς παράστασης, σὲ ἓνα ἐσωτερικὸ στοιχεῖο, σὲ ἓνα σημεῖο τῆς γειτνίασῆς του, σὲ ἓνα ἀναλογικὸ σχῆμα. Καὶ ἂν οἱ γλώσσες ἔχουν τὴν ποικιλία πού διαπιστώνουμε, ἂν μὲ ἀφετηρία ἀρχέγονες ὑποδηλώσεις, πού ἀναμφίλεκτα ὑπῆρξαν κοινὲς λόγω τῆς οἰκουμενικότητος τῆς ἀνθρώπινης φύσης, δὲν ἔπαψαν νὰ ἐκδιπλώνονται σύμφωνα μὲ διαφορετικὲς μορφές, ἂν καθεμιά τους εἶχε τὴν ἱστορία της, τοὺς τρόπους της, τὶς συνήθειές της, τὶς λησμοσύνες της, εἶναι γιὰτὶ οἱ λέξεις ἔχουν τὸν τόπο τους, ὄχι στὸ χρόνο, ἀλλὰ σὲ ἓνα χῶρο, ὅπου μποροῦν νὰ βροῦν τὴν ἀρχικὴ τους θέση, νὰ μετατεθοῦν, νὰ ἐπιστρέψουν στὸν ἑαυτό τους, καὶ νὰ ἀναπτύξουν ἀργὰ μιὰν ὀλόκληρη καμπύλη: ἓναν τροπολογικὸ χῶρο. Ξανασυναντοῦμε ἔτσι ἐκεῖνο πού εἶχε χρησιμεύσει ὡς ἀφετηρία στὸν στοχασμὸ γιὰ τὴ γλώσσα. Ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ σημεῖα, ἡ γλώσσα εἶχε τὴν ιδιότητα νὰ εἶναι διαδοχική: ὄχι γιὰτὶ ἡ ἴδια ἀνῆκε σὲ μιὰ χρονολογία, ἀλλὰ ἐπειδὴ παρουσίαζε σὲ διαδοχικὲς ἠχητικότητες τὴν ταυτοχρονία τῆς παράστασης. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαδοχὴ πού ἀναλύει καὶ παρουσιάζει ἀσυνεχῆ στοιχεῖα τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, διατρέχει τὸ χῶρο πού ἡ παράσταση προσφέρει στὸ βλέμμα τοῦ πνεύματος. Ἔτσι ἡ γλώσσα θέτει σὲ μιὰ γραμμικὴ τάξη τὶς ἀναπαραστημένες διασπορές. Ἡ πρόταση ἐκτυλίσσει καὶ κάνει νὰ ἀκουστεῖ τὸ σχῆμα πού ἡ ρητορι-

1. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, σ. 152-153.

2. De Brosses, *Traité de la prononciation mécanique*, σ. 267.

κή καθιστᾶ αἰσθητὸ στὸ βλέμμα. Χωρὶς αὐτὸν τὸν τροπολογικὸ χῶρο, ἡ γλῶσσα δὲ θὰ εἶχε σχηματιστεῖ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ κοινὰ ὀνόματα ποὺ ἐπιτρέπουν μιὰ σχέση κατηγόρησης. Καὶ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀνάλυση τῶν λέξεων, τὰ σχήματα θὰ παρέμεναν βουβά, στιγμιαῖα καί, ἰδωμένα στὴν πυράκτωση τῆς στιγμῆς, θὰ βούλιαζαν παρευθὺς σὲ μιὰ νύχτα ὅπου δὲν ὑπάρχει κἂν χρόνος.

Ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς πρότασης μέχρι τὴ θεωρία τῆς παραγωγῆς λέξεων, ὅλος ὁ κλασσικὸς στοχασμὸς γιὰ τὴ γλῶσσα — αὐτὸ ποὺ ὀνομάστηκε «γενικὴ γραμματικὴ» — δὲν εἶναι παρὰ τὸ σφιχτὸ σχόλιο αὐτῆς τῆς ἀπλῆς φράσης: «ἡ γλῶσσα ἀναλύει». Ἐδῶ σκόνταψε κατὰ τὸν δέκατο ἕβδομο αἰῶνα ὀλόκληρη ἡ δυτικὴ ἐμπειρία τῆς γλῶσσας — αὐτὴ ποὺ πάντα μέχρι τότε πίστευε ὅτι ἡ γλῶσσα μιλοῦσε.

VII. ΤΟ ΤΕΤΡΑΠΛΕΥΡΟ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ἀκόμα μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ νὰ τελειώνουμε. Οἱ τέσσερις θεωρίες — τῆς πρότασης, τῆς ἄρθρωσης, τῆς ὑποδήλωσης καὶ τῆς παραγωγῆς λέξεων — ἀποτελοῦν κάτι σὰν πλευρὲς ἑνὸς τετραπλεύρου. Ἀντιτίθενται δύο πρὸς δύο, καὶ δύο πρὸς δύο ἀλληλοὑποστηρίζονται. Ἡ ἄρθρωση δίνει περιεχόμενο στὴν κενὴ ἀκόμα καθαρὴ λεκτικὴ μορφή τῆς πρότασης· τὴν πληροῖ, ἀλλὰ ἀντιτίθεται σὲ αὐτὴ ὅπως μιὰ ὀνομασία ποὺ διαφοροποιεῖ τὰ πράγματα ἀντιτίθεται στὴν κατηγόρηση ποὺ τὰ συνδέει. Ἡ θεωρία τῆς ὑποδήλωσης ἐκδηλώνει τὸ σημεῖο σύναψης ὅλων τῶν ὀνοματικῶν μορφῶν, τὶς ὁποῖες τεμαχίζει ἡ ἄρθρωση· ἀλλὰ ἀντιτίθεται στὴν τελευταία ὅπως ἡ στιγμιαία, νευματικὴ, κάθετη ὑποδήλωση ἀντιτίθεται στὸν τεμαχισμό τῶν γενικοτήτων. Ἡ θεωρία τῆς παραγωγῆς λέξεων δείχνει τὴ διαρκὴ κίνηση τῶν λέξεων μὲ ἀφετηρία τὴν καταγωγὴ τους, ἀλλὰ τὸ γλίστρημα στὴν ἐπιφάνεια τῆς παράστασης ἀντιτίθεται στὸν μοναδικὸ καὶ πάγιο δεσμὸ ποὺ συνάπτει μιὰ ρίζα μὲ μιὰ παράσταση. Τέλος ἡ παραγωγή λέξεων ἐπανερχεται στὴν πρόταση, γιὰτὶ χωρὶς αὐτὴ ἡ ὑποδήλωση θὰ παρέμενε ἀναδιπλωμένη στὸν

ἑαυτὸ τῆς καὶ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκτήσει τὴ γενικότητα ποὺ ἐπιτρέπει ἕναν δεσμὸ κατηγόρησης· ἐντούτοις ἡ παραγωγὴ λέξεων διενεργεῖται σύμφωνα μὲ ἓνα χωρικὸ σχῆμα, ἐνῶ ἡ πρότασις ἐκδιπλώνεται σύμφωνα μὲ μιὰ διαδοχικὴ τάξη.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀνάμεσα στὶς ἀντιτιθέμενες κορυφές αὐτοῦ τοῦ ὀρθογωνίου, ὑπάρχουν κάτι σὰν διαγώνιες σχέσεις. Ἀρχικὰ ἀνάμεσα στὴν ἄρθρωση καὶ στὴν παραγωγὴ λέξεων: ἂν ἀνάμεσά τους μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ ἀρθρωμένη γλώσσα, μὲ λέξεις ποὺ ἀλληλοπαρατίθενται, ἀλληλοσυναρμόζονται ἢ ἀλληλοδιατάσσονται, αὐτὸ συμβαίνει στὸ μέτρο ποὺ, μὲ ἀφετηρία τὴν ἀρχικὴ τους ἀξία καὶ τὴν ἀπλὴ πράξις τῆς ὑποδήλωσης ποὺ τὶς θεμελίωσε, οἱ λέξεις δὲν ἔπαψαν νὰ παράγονται, ἀποκτώντας μιὰν μεταβλητὴ ἔκτασι· ἐξ οὗ καὶ ἕνας ἄξονας ποὺ διασχίζει ὅλον τὸν διατετραγωνισμό τῆς γλώσσας· κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς γραμμῆς παγιώνεται ἡ κατάστασι μιᾶς γλώσσας: οἱ ἰκανότητές τῆς στὴν ἄρθρωση ἐπιτάσσονται ἀπὸ τὸ σημεῖο παραγωγῆς λέξεων στὸ ὅποιο ἔχει φτάσει· ἐκεῖ καθορίζεται ἡ ἱστορικὴ τῆς τοποθέτησις καὶ συνάμα ἡ δύναμὴ τῆς νὰ διακρίνει. Ἡ ἄλλη διαγώνιος βαίνει ἀπὸ τὴν πρότασις στὴν καταγωγὴ, τουτέστι ἀπὸ τὴ βεβαίωσις, ποὺ περικλείεται σὲ κάθε πράξις κρίσις, στὴν ὑποδήλωσις, ποὺ ὑπονοεῖται ἀπὸ κάθε πράξις ὀνομασίαις· κατὰ μῆκος αὐτοῦ τοῦ ἄξονα ἀποκαθίσταται ἡ σχέση τῶν λέξεων μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἀναπαριστοῦν: φαίνεται ἐδῶ ὅτι οἱ λέξεις λένε πάντα τὸ εἶναι τῆς παράστασις, ὅμως ὀνομάζουν πάντα κάτι τὸ ἀναπαραστημένο. Ἡ πρώτη διαγώνιος σημειώνει τὴν πρόοδο τῆς γλώσσας ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητά τῆς νὰ ἐξειδικεύσει· ἡ δευτέρη, τὸ ἄπειρο ζετύλιγμα τῆς γλώσσας καὶ τῆς παράστασις — τὸν ἀναδιπλασιασμό ποὺ κάνει τὸ λεκτικὸ σημεῖο νὰ ἀναπαριστᾷ πάντα μιὰ παράστασις. Σὲ αὐτὴ τὴν τελευταία γραμμὴ, ἡ λέξις λειτουργεῖ ὡς ὑποκατάστατο (μὲ τὴν ἰκανότητά τῆς νὰ ἀναπαριστάνει)· στὴν πρώτη, λειτουργεῖ ὡς στοιχεῖο (μὲ τὴν ἰκανότητά τῆς νὰ συνθέτει καὶ νὰ ἀποσυνθέτει).

Τὸ ὄνομα βρίσκεται στὸ σημεῖο ὅπου διασταυρώνονται αὐτὲς οἱ δύο διαγώνιοι, στὸ κέντρο τοῦ ὀρθογωνίου, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀναδιπλασιασμός τῆς παράστασις ἀποκαλύπτεται ὡς ἀνάλυσις, καὶ ὅπου τὸ ὑποκατάστατο ἔχει τὴ δύναμη νὰ ξαναξεκινήσει, συνεπῶς ἐκεῖ

ὅπου ἐνοικοῦν ἡ δυνατότητα καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς γενικῆς ταξινομίας τῆς παράστασης. Ὀνομάζω σημαίνει δίνω τὴν λεκτικὴν παράσταση μιᾶς παράστασης, καὶ συνάμα τὴν τοποθετῶ σὲ ἓναν γενικὸν πίνακα. Ὀλόκληρη ἡ κλασσικὴ θεωρία τῆς γλώσσας ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν προνομιούχα καὶ κεντρικὴ ὄντοτητα. Σὲ αὐτὴ διασταυρῶνται ὅλες οἱ λειτουργίαι τῆς γλώσσας, γιὰτὶ μέσω αὐτῆς μποροῦν οἱ παραστάσεις νὰ μποῦν σὲ μιὰ πρόταση. Συνεπῶς χάρη σὲ αὐτὴ ὁ λόγος ἀρθρώνεται στὴ γνώση. Ἐννοεῖται ὅτι μόνο ἡ κρίση μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ ἢ λαθεμένη. Ἀλλὰ ἂν ὅλα τὰ ὀνόματα ἦσαν ἀκριβῆ, ἂν ἡ ἀνάλυση στὴν ὁποία βασίζονται ἦταν πλήρως λελογισμένη, ἂν ἡ γλώσσα ἦταν «καλοκαμωμένη», δὲν θὰ ὑπῆρχε καμμιά δυσκολία στὴν διατύπωση ἀληθινῶν κρίσεων, καὶ τὸ λάθος, στὴν περίπτωση πού γινόταν, θὰ ἦταν τόσο εὐκόλο νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ τόσο προφανές ὅσο σὲ μιὰν ἀλγεβρικὴ πράξη. Ἀλλὰ ἡ ἀτέλεια τῆς ἀνάλυσης, καὶ ὅλα τὰ ὀλισθήματα τῆς παραγωγῆς λέξεων, ἐπέβαλαν ὀνόματα σὲ ἀναλύσεις, σὲ ἀφαιρέσεις ἢ σὲ ἀθέμιτους συνδυασμούς. Αὐτὸ δὲν θὰ παρουσίαζε μειονεκτήματα (ὅπως τὸ νὰ ἀποδώσουμε ἓνα ὄνομα στὰ τέρατα τοῦ μύθου), ἂν ἡ λέξη δὲν παρουσιαζόταν ὡς παράσταση μιᾶς παράστασης: ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε μιὰ λέξη — ὅσο ἀφηρημένη, γενικὴ καὶ κενὴ κι ἂν εἶναι — χωρὶς νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὴ δυνατότητα ἐκείνου πού ἀναπαριστᾷ. Νὰ λοιπὸν γιὰτί, μέσα στὸ τετράπλευρο τῆς γλώσσας, τὸ ὄνομα ἐμφανίζεται ὡς σημεῖο πρὸς τὸ ὁποῖο συγκλίνουν ὅλες οἱ δομὲς τῆς γλώσσας (εἶναι τὸ πιὸ ἐνδόμυχο σχῆμα της, τὸ καλύτερα προστατευμένο, τὸ καθαρὸ ἐσωτερικὸ ἀποτέλεσμα ὄλων της τῶν συμβάσεων, ὄλων τῶν κανόνων της, ὄλης τῆς ἱστορίας της) καὶ συνάμα τὸ σημεῖο, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ὅλη ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ εἰσαχθεῖ σὲ μιὰ σχέση μὲ τὴν ἀλήθεια ἀπ' ὅπου θὰ κριθεῖ.

Ἐδῶ συνάπτεται ὅλη ἡ κλασσικὴ ἐμπειρία τῆς γλώσσας: ὁ ἀντιστρέψιμος χαρακτήρας τῆς γραμματικῆς ἀνάλυσης πού εἶναι, συναφῶς, ἐπιστήμη καὶ ἐπιταγή, μελέτη τῶν λέξεων καὶ κανόνων γιὰ τὴν κατασκευὴ, τὴν χρῆση, τὴν ἀναμόρφωσή τους μέσα στὴν ἀναπαραστατικὴ τους λειτουργία· ὁ θεμελιώδης νομιναλισμὸς τῆς φιλοσοφίας μετὰ ἀπὸ τὸν Hobbes καὶ μέχρι τὴν Ἰδεολογία, νομιναλισμὸς πού δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ μιὰ κριτικὴ τῆς γλώσσας καὶ

ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν δυσπιστία τῶν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων λέξεων ποὺ ἀπαντοῦμε στὸν Malebranche, στὸν Berkeley, στὸν Condillac καὶ στὸν Hume· ἡ μεγάλη οὐτοπία μιᾶς τέλεια διαφανοῦς γλώσσας, ὅπου τὰ ἴδια τὰ πράγματα θὰ ὀνομάζονταν χωρὶς ἀσάφεια, εἴτε μὲ ἓνα σύστημα ὀλοκληρωτικῶς αὐθαίρετο, ἀλλὰ ἐπακριβῶς λελογισμένο (τεχνητὴ γλώσσα), εἴτε μὲ μιὰ γλώσσα τόσο φυσικὴ ποὺ θὰ μετέφραζε τὴ σκέψη ὅπως τὸ πρόσωπο ὅταν ἐκφράζει ἓνα πάθος (μιὰ γλώσσα καμωμένη ἀπὸ ἄμεσα σημεῖα ὀνειρεύεται ὁ Rousseau στὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς *Διαλόγους* του). Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅλος ὁ κλασσικὸς ρηματικὸς λόγος ὀργανώνεται ἀπὸ τὸ "Ὄνομα· μιλιῶ ἢ γράφω δὲ σημαίνει λέω τὰ πράγματα ἢ ἐκφράζομαι, δὲ σημαίνει παίζω μὲ τὴ γλώσσα, ἀλλὰ πορεύομαι πρὸς τὴν κυρίαρχη πράξη τῆς ὀνομασίας, ὅτι φτάνω μέσω τῆς γλώσσας ὡς τὸν τόπο ὅπου τὰ πράγματα καὶ οἱ λέξεις συνάπτονται στὴν κοινὴ τους οὐσία, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει νὰ τοὺς δώσουμε ἓνα ὄνομα. Ἀλλὰ ἄπαξ καὶ ἐκφερθεῖ αὐτὸ τὸ ὄνομα, τότε ὅλη ἡ γλώσσα ποὺ ὀδήγησε ὡς αὐτὸ ἢ τὴν ὀποία διατρέξαμε γιὰ νὰ τὸ φτάσουμε, ἀναρροφᾶται ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἐξαλείφεται. Στὴ βαθειὰ του οὐσία ὅλος ὁ κλασσικὸς λόγος τείνει πάντοτε πρὸς αὐτὸ τὸ ὄριο· ἀλλὰ δὲν ἐπιβιώνει παρὰ φέρνοντας αὐτὸ τὸ ὄριο πρὸς τὰ πίσω. Πορεύεται μέσα στὸν ἀκατάπαυστα διατηρούμενο μετωρισμὸ τοῦ Ὄνόματος. Νὰ γιὰτι μέσα στὴν ἴδια του τὴ δυνατότητα συνδέεται μὲ τὴ ρητορικὴ, δηλαδὴ μὲ ὅλον αὐτὸ τὸ χῶρο ποὺ περιβάλλει τὸ ὄνομα, τὸ κάνει νὰ ταλαντεύεται γύρω ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀναπαριστᾷ, ἀφήνει νὰ ἐμφανιστοῦν τὰ στοιχεῖα ἢ ἡ γειννίαση ἢ οἱ ἀναλογίες ἐκεῖνου ποὺ ὀνομάζει. Τὰ σχήματα ποὺ διατρέχει ὁ λόγος διασφαλίζουν τὴν βραδυπορία τοῦ ὀνόματος ποὺ ἔρχεται τὴν ἔσχατη στιγμή νὰ τὰ πληρώσει καὶ νὰ τὰ καταργήσει. Τὸ ὄνομα εἶναι τὸ *τέρμα* τοῦ λόγου." Ὅπως ὅλη ἡ κλασσικὴ λογοτεχνία ἐνοικεῖ σὲ αὐτὸ τὸ χῶρο, σὲ αὐτὴ τὴν κίνηση γιὰ νὰ φτάσει σὲ ἓνα ὄνομα ποὺ εἶναι πάντα φοβερὸ γιὰτι σκοτώνει, ἐξαντλώντας τὴν, τὴ δυνατότητα τῆς ὀμιλίας. Αὐτὴ ἡ κίνηση ὑπερίσχυσε πάνω στὴν ἐμπειρία τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν τόσο συγκρατημένη ὀμολογία τῆς *Πριγκηπέσσας τῆς Κλέβης* μέχρι τὴν ἄμεση βία τῆς *Zuλιέτ*. Ἐδῶ ἡ ὀνομασία δίνεται ἐπιτέλους στὴν πιὸ ἀπλὴ τῆς γύμνια, καὶ τὰ σχήματα τῆς ρητορικῆς, ποὺ μέχρι

τότε τὴν κρατοῦσαν μετέωρη, σκοντάφτουν καὶ γίνονται τὰ ἀπροσδιόριστα σχήματα τῆς ἐπιθυμίας πού τὰ ἴδια τὰ πάντα ἐπαλαμβανόμενα ὀνόματα ἐξαντλοῦνται διατρέχοντάς τα χωρὶς ποτὲ νὰ τοὺς εἶναι ἐφικτὸ νὰ φτάσουν στὸ ὄριο.

Ἡ ὀλόκληρη ἡ κλασσικὴ λογοτεχνία ἐνοικεῖ στὴν κίνηση πού βαίνει ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ ὀνόματος στὸ ἴδιο τὸ ὄνομα, περνώντας ἀπὸ τὸ καθῆκον νὰ ὀνομαστεῖ τὸ ἴδιο πράγμα μὲ νέα σχήματα (αὐτὸ εἶναι ἡ ἐπιτήδευση) στὸ καθῆκον νὰ δοθοῦν ἐν τέλει ὀνομασίες ἀκριβεῖς, πράγμα πού δὲ συνέβη ποτὲ ἢ παρέμεινε ἐν ὑπνώσει μέσα στὶς πτυχὲς ἀπόμακρων λέξεων: τέτοια εἶναι τὰ μυστικὰ τῆς ψυχῆς, οἱ ἐντυπώσεις πού γεννιοῦνται στὸ ὄριο τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ σώματος, γιὰ τὶς ὁποῖες ἡ γλῶσσα τοῦ *Πέμπτου Περιπάτου* τοῦ Rousseau ἔγινε ἀθόρμητα διάφανη. Ὁ ρομαντισμὸς θὰ πιστέψει ὅτι ἀποκόπηκε ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐποχὴ ἐπειδὴ θὰ ἔχει μάθει νὰ ὀνομάζει τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια ὅλος ὁ κλασσικισμὸς ἔτεινε πρὸς αὐτό: ὁ Hugo ἐκπληρώνει τὴν ὑπόσχεση τοῦ *Voiture*. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ὄνομα παύει νὰ εἶναι ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς γλῶσσας· γίνεται τὸ αἰνιγματικὸ ὑλικὸ τῆς. Ἡ μόνη στιγμή — ἀνυπόφορη καὶ γιὰ πολὺ καιρὸ κρυφὴ — ὅπου τὸ ὄνομα ἦταν ἀποπεράτωση καὶ ὑπόσταση τῆς γλῶσσας, ὑπόσχεση καὶ ἀκατέργαστη ὕλη, ὑπῆρξε ὅταν μὲ τὸν Sade διαπεράστηκε σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία, γιὰ τὴν ὁποία ἦταν ὁ τόπος ἐμφάνισης, ὁ κόρος καὶ ἡ ἀτέρμονη ἐπανάληψή της. Νά γιατί τὸ ἔργο τοῦ Sade κρατᾷ μέσα στὸν πολιτισμὸ μας τὸ ρόλο ἐνὸς ἀκατάπαυστου πρωταρχικοῦ ψιθύρου. Μὲ αὐτὴ τὴν βία τοῦ ὀνόματος πού ἐπιτέλους ἐκφέρεται γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἡ γλῶσσα ἀναδύεται μέσα στὴ βαναυσότητά της ὡς πράγματος· τὰ ἄλλα «μέρη τοῦ ρητορικοῦ λόγου» κατακτοῦν μὲ τὴ σειρά τους τὴν αὐτονομία τους, ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ὀνόματος, παύουν νὰ σχηματίζουν γύρω του ἕναν παρεπόμενο κύκλο ποικιλμάτων. Καὶ ἐφόσον δὲν ὑπάρχει πλέον παράξενη ὁμορφιά γιὰ νὰ «συγκρατήσῃ» τὴ γλῶσσα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα καὶ στὸ ὄριό του, νὰ τὸ κάνει νὰ δείξει ἐκεῖνο πού δὲ λέει, θὰ ὑπάρξει ἕνας λόγος πού δὲν θὰ εἶναι λεκτικὸς καὶ πού ὁ ρόλος του θὰ εἶναι νὰ δείξει τὴ γλῶσσα στὸ ἀκατέργαστο εἶναι της. Αὐτὸ τὸ ἰδιάζον εἶναι τῆς γλῶσσας, εἶναι αὐτὸ πού ὁ δέκατος ἕνα-

τος αἰώνας θὰ ἀποκαλέσει Ρῆμα (σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ «ρῆμα» τῶν κλασσικῶν ποῦ λειτουργία του εἶναι νὰ καρφισώνει, διακριτικὰ ἀλλὰ ἐξακολουθητικὰ, τὴ γλώσσα στὸ εἶναι τῆς παράστασης). Καὶ ὁ ρηματικὸς λόγος ποῦ συγκρατεῖ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ τὸ ἐλευθερώνει γιὰ λογαριασμό του εἶναι ἡ λογοτεχνία.

Γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ κλασσικὸ προνόμιο τοῦ ὀνόματος, οἱ θεωρητικοὶ τομεῖς (πρόταση, ἄρθρωση, ὑποδήλωση καὶ παραγωγή λέξεων) ἀποτελοῦν τὴν παρυφὴ ἐκείνου ποῦ ὑπῆρξε τότε ἡ ἐμπειρία τῆς γλώσσας. Ἀναλύοντάς τους διεξοδικὰ, πρόθεσή μας δὲν ἦταν νὰ γράψουμε μιὰν ἱστορία τῶν γραμματικῶν ἀπόψεων τοῦ δέκατου ἔβδομου καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα, οὔτε νὰ χαράξουμε τὴ γενικὴ φυσιογνωμία ὅλων, ὅσα οἱ ἄνθρωποι μπόρεσαν νὰ σκεφτοῦν σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα. Τὸ ζήτημα ἦταν νὰ καθορίσουμε κάτω ἀπὸ ποιές συνθήκες ἡ γλώσσα μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο μιᾶς γνώσης καὶ μέσα σὲ ποιά ὄρια ξετυλιγόταν αὐτὸ τὸ ἐπιστημολογικὸ πεδίο. Ὅχι νὰ ὑπολογίσουμε τὸν κοινὸ παρονομαστὴ τῶν γνωμῶν, ἀλλὰ νὰ καθορίσουμε μὲ ποιά ἀφετηρία ἦταν δυνατὸ νὰ ὑπάρξουν — αὐτὲς ἢ οἱ ἄλλες — γνώμες γιὰ τὴ γλώσσα. Νὰ γιατί αὐτὸ τὸ ὀρθογώνιο χαράζει μᾶλλον μιὰ περιφέρεια παρὰ ἓνα ἐσωτερικὸ σχῆμα, καὶ δείχνει πῶς ἡ γλώσσα περιπλέκεται μὲ ἐκεῖνο ποῦ τῆς εἶναι ἐξωτερικὸ καὶ ἀπαραίτητο. Εἶδαμε ὅτι ἡ γλώσσα ὑπῆρξε χάρη στὴν πρόταση: χωρὶς τὴν τουλάχιστον ὑπονοούμενη παρουσία τοῦ ρήματος εἶναι καὶ τὴν σχέση κατηγόρησης ποῦ ἐπιτρέπει, δὲν θὰ εἶχαμε νὰ κάνουμε μὲ γλώσσα, ἀλλὰ μὲ συνηθισμένα σημεῖα. Ἡ προτασιακὴ μορφή θέτει ὡς προϋπόθεση τῆς γλώσσας τὴν βεβαίωση μιᾶς σχέσης ταυτότητας ἢ διαφορᾶς: μιλοῦμε μόνο στὸ μέτρο ποῦ εἶναι δυνατὴ αὐτὴ ἡ σχέση. Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι τρεῖς θεωρητικοὶ τομεῖς περικλείουν μιὰν ὀλωσδιόλου διαφορετικὴ ἀπαίτηση: γιὰ νὰ ὑπάρξει παραγωγή λέξεων μὲ ἀφετηρία τὴν καταγωγή τους, γιὰ νὰ ὑπάρξει ἤδη ἐξαρχῆς δεσμὸς μιᾶς ρίζας μὲ τὴ σημασία της, γιὰ νὰ ὑπάρξει ἐν τέλει ἓνας ἀρθρωμένος τεμαχισμὸς παραστάσεων, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε, ἀκόμα καὶ στὴν πιὸ ἀπλὴ ἐμπειρία, μιὰ ἀναλογικὴ φήμη τῶν πραγμάτων, ὁμοιότητες ποῦ δίνονται ἐξαρχῆς. Ἄν τὰ πάντα ἦσαν ἀπόλυτη διαφορότητα, ἡ σκέψη θὰ ἦταν καταδικασμένη στὴν ἐνικότητα καί, ὅπως τὸ ἄγαλμα τοῦ Condil-

Ιας πρὶν νὰ ἀρχίσει νὰ θυμᾶται καὶ νὰ συγκρίνει, θὰ ἦταν καταδικασμένη στὴν ἀπόλυτη διασπορὰ καὶ στὴν ἀπόλυτη μονοτονία. Δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, κατὰ συνέπεια οὔτε ὁ στοχασμός. Καὶ θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ συγκρίνουμε τὰ πράγματα μεταξύ τους, νὰ ὀρίσουμε τὰ ταυτόσημα χαρακτηριστικά τους, καὶ νὰ ἰδρῦσουμε ἓνα κοινὸ ὄνομα. Δὲν θὰ ὑπῆρχε γλώσσα. Ἐὰν ὑπάρχει ἡ γλώσσα, εἶναι γιὰτὶ κάτω ἀπὸ τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορὰς ὑπάρχει τὸ βάθος τῶν συνεχειῶν, τῶν ὁμοιοτήτων, τῶν ἐπαναλήψεων, τῶν φυσικῶν διασταυρώσεων. Ἡ ὁμοιότητα, ποὺ ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴ γνώση ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὰς τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα, συγκροτεῖ πάντα τὴν ἐξωτερικὴν παρυφὴ τῆς γλώσσας: τὸν δακτύλιο ποὺ περικλείει τὴν περιοχὴ ἐκείνου ποὺ μπορούμε νὰ ἀναλύσουμε, νὰ τακτοποιήσουμε καὶ νὰ γνωρίσουμε. Εἶναι ὁ ψίθυρος, τὸν ὁποῖο διαλύει ὁ λόγος, ἀλλὰ χωρὶς τὸν ὁποῖο δὲ θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει.

Μποροῦμε τώρα νὰ συλλάβουμε ποιὰ εἶναι ἡ σταθερὴ καὶ σφιχτὴ ἐνότητα τῆς γλώσσας μέσα στὴν κλασσικὴ ἐμπειρία. Εἶναι αὐτὴ ποὺ μὲ τὸ παιχνίδι μιᾶς ἀρθρωμένης ὑποδήλωσης εἰσάγει τὴν ὁμοιότητα μέσα στὴν προτασιακὴ σχέση, δηλαδὴ μέσα σὲ ἓνα σύστημα ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν, ὅπως αὐτὸ ἔχει θεμελιωθεῖ ἀπὸ τὸ ρῆμα εἶναι καὶ ἔχει ἐκδηλωθεῖ μέσω τοῦ δικτύου τῶν ὀνομάτων. Τὸ θεμελιακὸ ἔργο τοῦ κλασσικοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀποδώσει ἓνα ὄνομα στὰ πράγματα, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα νὰ ὀνομάσει τὸ εἶναι τους. Ἐπὶ δύο αἰῶνες, ὁ δυτικὸς λόγος ἦταν ὁ τόπος τῆς ὄντολογίας. Ὅταν ὀνόμασε τὸ εἶναι κάθε παράστασης ἐν γένει, ἦταν φιλοσοφία: θεωρία τῆς γνώσης καὶ ἀνάλυση τῶν ἰδεῶν. Ὅταν ἀπέδιδε σὲ κάθε ἀναπαραστημένο πρᾶγμα τὸ ὄνομα ποὺ τοῦ ταίριαζε καὶ σὲ ὅλο τὸ πεδίο τῆς παράστασης διέτασσε τὸ δίκτυ μιᾶς καλωκαμωμένης γλώσσας, ἦταν ἐπιστήμη — ὀνοματοθεσία καὶ ταξινομία.

V. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ

I. ΤΑ ΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ

Οἱ ἱστορίες τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν ἐπιστημῶν — ἐδῶ παρουσιάζονται στὴ γενική τους μόνο κατατομὴ — ἀντιμετωπίζονται κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα μὲ μιὰ νέα περιέργεια: αὐτὴ τίς ἔκανε, ἂν ὄχι νὰ ἀνακαλύψουν τίς ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς, τουλάχιστον νὰ τοὺς δώσουν μιὰν ἔκταση καὶ μιὰν ἀκρίβεια ποὺ μέχρι τότε ἦσαν ἀδιανόητες. Ἐκ παραδόσεως σὲ αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἀποδίδουμε ὀρισμένες αἰτίες καὶ πολλές οὐσιώδεις ἐκδηλώσεις.

Στὴν πλευρὰ τῶν ἀπαρχῶν καὶ τῶν κινήτρων τοποθετοῦμε τὰ νέα προνόμια τῆς παρατήρησης: τίς ἐξουσίες ποὺ τῆς ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὸν Bacon καὶ μετὰ καὶ τίς τεχνικὲς τελειοποιήσεις ποὺ θὰ τῆς ἐπέφερε ἡ ἐφεύρεση τοῦ μικροσκοπίου. Στὴν ἴδια πλευρὰ τοποθετοῦμε ἐπίσης τὸ πρόσφατο τότε γόητρο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ προσκίμιζαν ἓνα μοντέλο ὀρθολογικότητας· ἐφόσον μπορούσαν, μὲ τὸ πείραμα καὶ τὴ θεωρία, νὰ ἀναλύουν τοὺς νόμους τῆς κίνησης καὶ ἐκείνους τῆς ἀντανάκλασης τῆς φωτεινῆς ἀχτίνης, ἄραγε δὲν ἦταν φυσικὸ νὰ ἀναζητήσουν, μέσω ἐμπειριῶν, παρατηρήσεων ἢ ὑπολογισμῶν, τοὺς νόμους ποὺ μπορούσαν νὰ ὀργανώσουν τὸ πιὸ περίπλοκο ἀλλὰ γειτονικὸ πεδίο τῶν ἔμβιων ὄντων; Ὁ μηχανικισμὸς τοῦ Descartes, ποὺ στὴ συνέχεια ἀπετέλεσε κώλυμα, θὰ ἦταν ἀρχικὰ κάτι σὰν ὄργανο μιᾶς μετάθεσης, καὶ θὰ εἶχε ὀδηγήσει, ἐλαφρῶς παρὰ τὴ θέλησή της, ἀπὸ τὴν μηχανικὴ ὀρθολογικότητα στὴν ἀνακάλυψη αὐτῆς τῆς ἄλλης ὀρθολογικότητας ποὺ ἀνήκει στὸ ἔμβιο. Ἀκόμη, στὴν πλευρὰ τῶν αἰτιῶν οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἰδεῶν τοπο-

θετοῦν, κάπως φύρδην-μίγδην, διάφορα ἐνδιαφέροντα: οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀγροκαλλιέργεια· ἡ Φυσιοκρατία ἀποτελεῖ μαρτυρία γι' αὐτό, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ μιὰν ἀγρονομία· στὰ μισὰ τοῦ δρόμου ἀνάμεσα στὴν οἰκονομία καὶ στὴ θεωρία ὑπῆρχε ἡ περιέργεια γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἐξωτικὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζουν νὰ τὰ ἐγκλιματίσουν, καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα τὰ μεγάλα ἀναγνωριστικὰ καὶ ἐξερευνητικὰ ταξίδια — τοῦ Tournefort στὴ Μέση Ἀνατολή, τοῦ Adanson στὴ Σενεγάλη — φέρνουν περιγραφές, γκραβουῦρες καὶ δείγματα· καὶ κατόπιν προπάντων ἡ ἠθικὴ καταξίωση τῆς φύσης, μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀμφίλογη ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς κίνησης, πού ὠθεῖ ἀριστοκράτες καὶ ἀστοὺς νὰ «ἐπενδύσουν» χρῆμα καὶ συναίσθημα σὲ μιὰ γῆ πού γιὰ πολὺ καιρὸ οἱ προηγούμενες ἐποχὲς εἶχαν ἐγκαταλείψει. Στὴν καρδιά τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα ὁ Rousseau βοτανολογεῖ.

Στὸ κατάστιχο τῶν ἐκδηλώσεων, οἱ ἱστορικοὶ σημειώνουν στὴ συνέχεια τὶς ποικίλες μορφές πού προσέλαβαν αὐτὲς οἱ ἐπιστήμες τῆς ζωῆς, καὶ τὸ «πνεῦμα», ὅπως λένε, πού τὶς καθοδήγησε. Ἀρχικὰ, λέγεται, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Descartes καὶ μέχρι τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, ἦσαν μηχανιστικὲς· κατόπιν τὶς σημάδεψαν τάχα οἱ πρῶτες προσπάθειες μιᾶς μόλις σχηματιζόμενης χημείας, ἀλλὰ στὴ διάρκεια ὀλόκληρου τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα τὰ βιταλιστικὰ θέματα πῆραν ἢ ξαναπῆραν τὴν προνομιακὴ τους θέση γιὰ νὰ διατυπωθοῦν ἐπιτέλους σὲ μιὰν ἐνιαία διδασκαλία — αὐτὸν τὸν «βιταλισμὸ» πού μὲ κάπως διαφορετικὲς μορφές διδάσκουν στὸν Μονπελιέ οἱ Bordeau καὶ Barthez, ὁ Blumenbach στὴ Γερμανία, ὁ Diderot καὶ ὕστερα ὁ Bichat στὸ Παρίσι. Κάτω ἀπὸ αὐτὰ τὰ διάφορα θεωρητικὰ καθεστῶτα προβλήθηκαν τάχα ἐρωτήσεις πού ἦσαν σχεδὸν πάντα οἱ ἴδιες, λαβαίνοντας κάθε φορὰ διαφορετικὲς ἀπαντήσεις: δυνατότητα ταξινόμησης τῶν ἔμβιων ὄντων, — ὅπου οἱ μὲν, ὅπως ὁ Linné, φρονοῦσαν ὅτι ὀλόκληρη ἡ φύση μπορεῖ νὰ ταξινομηθεῖ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, ὅπως ὁ Buffon, ὅτι εἶναι ὑπερβολικὰ ποικίλη καὶ πλούσια γιὰ νὰ προσαρμοστεῖ σὲ ἓνα τόσο ἄκαμπτο πλαίσιο· διαδικασία τῆς γένεσης, ὅπου οἱ πιὸ μηχανικιστὲς εἶναι ὀπαδοὶ τῆς προδιαμόρφωσης, ἐνῶ οἱ ἄλλοι πιστεύουν σὲ μιὰν εἰδικὴ ἀνάπτυξη τῶν σπερμάτων· ἀνάλυση τῶν λειτουργιῶν

(ἡ κυκλοφορία σύμφωνα μὲ τὸν Harvey, ἡ αἴσθησις, ἡ κινητικότης καὶ, πρὸς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνα, ἡ ἀναπνοή).

Μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ προβλήματα καὶ τὶς συζητήσεις ποὺ προκαλοῦν, εἶναι ἓνα παιχνίδι γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς νὰ ἀνασυστήσουν τὶς μεγάλες διαμάχες, γιὰ τὶς ὁποῖες λέγεται ὅτι δίχασαν τὴ γνώμη, τὰ πάθη καὶ ἐπίσης τὶς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων. Πιστεύουμε ἔτσι ὅτι ξαναβρίσκουμε τὰ ἔχνη μιᾶς μείζονος σύγκρουσης ἀνάμεσα σὲ μιὰ θεολογία, ποὺ σὲ κάθε μορφή καὶ σὲ ὅλες τὶς κινήσεις μπάζει τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπλότητα, τὸ μυστήριο καὶ τὴν μέριμνα τῶν ὁδῶν του, καὶ σὲ μιὰν ἐπιστήμη ποὺ γυρεύει ἤδη νὰ ὀρίσει τὴν αὐτονομία τῆς φύσης. Ξαναβρίσκουμε ἐπίσης τὴν ἀντίφασιν ἀνάμεσα σὲ μιὰν ἐπιστήμη ὑπερβολικὰ προσκολλημένη στὴν παλαιὰ πρωτοκαθεδρία τῆς ἀστρονομίας, τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς ὀπτικῆς, καὶ σὲ μιὰν ἄλλη ἐπιστήμη ποὺ ἤδη ὑποψιάζεται τὸ μὴ ἀναγώγιμο καὶ εἰδικὸ στοιχεῖο ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Τέλος οἱ ἱστορικοὶ βλέπουν νὰ διαγράφεται, σχεδὸν μπροστὰ στὰ μάτια τους, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ ἐκείνους ποὺ πιστεύουν στὴν ἀκίνησιάν τῆς φύσης — μὲ τὸν τρόπο τοῦ Tournefort καὶ προπάντων τοῦ Linné — καὶ σὲ αὐτοὺς ποὺ μὲ τὸν Bonnet, τὸν Benoit de Maillet καὶ τὸν Diderot προαισθάνονται ἤδη τὴν δημιουργικὴ δύναμη τῆς ζωῆς, τὴν ἀνεξάντλητη μεταμορφωτικὴ τῆς δύναμη, τὴν πλαστικότητά της καὶ αὐτὴ τὴν κίνηση μὲ τὴν ὁποία ἀγκαλιάζει ὅλα τὰ πλάσματά της, μαζί κι ἐμᾶς, μέσα σὲ ἓνα χρόνον τὸν ὁποῖο κανεὶς δὲν ἐλέγχει. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Darwin καὶ ἀπὸ τὸν Lamarck, ἡ μεγάλη διαμάχη τοῦ ἐξελικτισμοῦ εἶχε τάχα ξεκινήσει μὲ τὸν *Telliamed*, τὴν *Παλιγγενεσία* καὶ τὸ *Ὀνειρο τοῦ d'Alembert*. Ἡ μηχανιστικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ θεολογία, ἀλληλοὑποστηρίζόμενες ἢ ἀλληλοαμφισβητούμενες ἀκατάπαυστα, κρατοῦσαν, ὅπως λέγεται, τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ κοντὰ στὴν ἀπαρχὴ της — πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Descartes καὶ τοῦ Malebranche· ἀπέναντι, ἡ ἀθρησκεία, καὶ μιὰ ὁλόκληρη συγκεχυμένη ἐποπτεία τῆς ζωῆς, σὲ κατάστασιν σύγκρουσης (ὅπως στὸν Bonnet) ἢ συνενοχῆς (ὅπως στὸν Diderot), τὴν τραβοῦσαν πρὸς τὸ πιὸ κοντινὸ μέλλον της: πρὸς τὸν δέκατον ἓνατον αἰῶνα, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι ἔδωσε στὶς ἀκόμα σκοτεινὲς καὶ δέσμιες ἀπόπειρες τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα τὴν

θετική και ὀρθολογική τους ὀλοκλήρωση μέσα σὲ μιὰν ἐπιστήμη τῆς ζωῆς ποὺ δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ θυσιάσει τὴν ὀρθολογικότητα γιὰ νὰ διατηρήσει ἐντονότατα τὴν συνείδηση τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα τοῦ ζῶντος καὶ αὐτὴ τὴν λίγο ὑπόγεια θέρμη ποὺ κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ — στὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης μας — καὶ σ' ἐμᾶς τοὺς ἄλλους ποὺ βρισκόμαστε ἐδῶ γιὰ νὰ τὸ γνωρίσουμε.

Εἶναι μάταιο νὰ ἐπανέλθουμε στὶς προϋποθέσεις μιᾶς παρόμοιας μεθόδου. Ἄς ἀρκεστοῦμε νὰ δείξουμε ἐδῶ τὶς συνέπειες: τὴ δυσκολία νὰ συλλάβουμε τὸ δίκτυο ποὺ μπορεῖ νὰ συνδέει μεταξὺ τους τόσο διαφορετικὲς ἔρευνες ὅπως εἶναι οἱ ἀπόπειρες ταξινομίας καὶ οἱ μικροσκοπικὲς παρατηρήσεις· τὴν ἀναγκαιότητα νὰ καταγραφοῦν ὡς γεγονότα τῆς παρατήρησης οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς ἀκινησίας τῶν εἰδῶν καὶ στοὺς ἀντιπάλους τους, ἢ ἀνάμεσα στοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεθόδου καὶ στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ συστήματος· τὴν ὑποχρέωση νὰ χωριστεῖ ἡ γνώση σὲ δύο ὑφάδια ποὺ περιπλέκονται μολονότι εἶναι ξένα μεταξὺ τους: τὸ πρῶτο εἶχε καθοριστεῖ ἀπὸ ὅ,τι ἦταν ἤδη ἀπ' ἄλλοῦ γνωστὸ (τὴν ἀριστοτελικὴ ἢ σχολαστικὴ κληρονομιά, τὴ βαρύτητα τοῦ καρτεσιανισμοῦ, τὴν αἴγλη τοῦ Newton), τὸ δεῦτερο ἀπὸ ὅ,τι ἀκόμα ἀγνοοῦσαμε (τὴν ἐξέλιξη, τὸν εἰδοποιὸ χαρακτήρα τῆς ζωῆς, τὴν ἔννοια τοῦ ὀργανισμοῦ)· καὶ προπάντων τὴν ἐφαρμογὴ κατηγοριῶν ποὺ εἶναι αὐστηρὰ ἀναχρονιστικὲς σὲ σχέση μὲ αὐτὴ τὴ γνώση. Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἀπ' ὅλες προφανῶς εἶναι ἡ κατηγορία τῆς ζωῆς. Θέλουμε νὰ γράψουμε ἱστορίες τῆς βιολογίας κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα· δὲ λαβαίνουμε ὅμως ὑπόψη μας ὅτι ἡ βιολογία δὲν ὑπῆρχε καὶ ὅτι ἡ κοψιὰ τῆς γνώσης ποὺ μᾶς εἶναι οἰκεία ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσει γιὰ μιὰ προηγούμενη περίοδο. Ἐξάλλου, ἂν ἡ βιολογία ἦταν ἀγνωστη, ὑπῆρχε γι' αὐτὸ ἓνας πολὺ ἀπλὸς λόγος: ἡ ἴδια ἡ ζωὴ δὲν ὑπῆρχε. Ὑπῆρχαν μόνο ἔμβια ὄντα, ποὺ ἐμφανίζονταν μέσα ἀπὸ ἓνα πρίσμα τῆς γνώσης ὅπως τὸ εἶχε συγκροτήσῃ ἡ φυσικὴ ἱστορία.

II. Η ΦΥΣΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἄραγε πῶς ὄρισε ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ αὐτὸν τὸν τομέα τῆς «φυσικῆς ἱστορίας», τοῦ ὁποίου ἡ προφάνεια καὶ ἡ ἐνότητα μᾶς φαίνονται τώρα τόσο ἀπόμακρες καὶ ἤδη συγκεχυμένες; Ποιό εἶναι αὐτὸ τὸ ἐδίω ὅπου ἡ φύση ἔχει ἐμφανιστεῖ ἀρκετὰ κοντὰ στὸν ἑαυτό της, ὥστε νὰ μπορούν νὰ ταξινομηθοῦν τὰ ἄτομα ποὺ περιλαμβάνει, καὶ ἀρκετὰ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, ὥστε νὰ πρέπει νὰ ταξινομηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση καὶ τὸν στοχασμό;

Ἐπάρχει ἡ ἐντύπωση — καὶ λέγεται πολὺ συχνὰ — ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φύσης ἔπρεπε νὰ ἐμφανιστεῖ μετὰ τὴν δύση τοῦ καρτεσιανοῦ μηχανικισμοῦ. Ὄταν ἐπιτέλους ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἦταν ἀδύνατο νὰ εἰσαχθεῖ ὅλος ὁ κόσμος μέσα στοὺς νόμους τῆς εὐθύγραμμης κίνησης, ὅταν ἡ περιπλοκότητα τοῦ φυτικοῦ καὶ τοῦ ζωικοῦ ἀντιστάθηκαν ἀρκετὰ στὶς ἀπλές μορφές τῆς ἐκτατῆς ὑπόστασης, τότε πιά ἡ φύση ἔπρεπε νὰ ἐκδηλωθεῖ μέσα στὸν παράδοξο πλοῦτο της· καὶ ἡ λεπτομερειακὴ παρατήρηση τῶν ἔμβιων ὄντων γεννήθηκε τάχα σὲ αὐτὴ τὴ ζώνη, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ καρτεσιανισμὸς μόλις εἶχε ἀποτραβηχτεῖ. Δυστυχῶς τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά. Μπορεῖ κάλλιστα — καὶ πάλι αὐτὸ ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξεταστεῖ — μιὰ ἐπιστῆμη νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ μιὰ ἄλλη· ἀλλὰ ποτὲ μιὰ ἐπιστῆμη δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπουσία μιᾶς ἄλλης, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀποτυχία της, οὔτε ἀπὸ τὸ ἐμπόδιο ποὺ συνάντησε μιὰ ἄλλη. Στὴν πραγματικότητα ἡ δυνατότητα τῆς φυσικῆς ἱστορίας, μὲ τοὺς Ray, Jonston, Christophe Knaut, εἶναι σύγχρονη μὲ τὸν καρτεσιανισμὸ καὶ ὄχι μὲ τὴν ἀποτυχία του. Ἡ ἴδια ἐπιστῆμη ἐξουσιοδοτοῦσε τόσο τὸν μηχανικισμὸ ἀπὸ τὸν Descartes ὡς τὸν d'Alembert, ὅσο καὶ τὴν φυσικὴ ἱστορία ἀπὸ τὸν Tournefort ὡς τὸν Daubenton.

Γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ φυσικὴ ἱστορία δὲ χρειάστηκε νὰ ὀγκωθεῖ, νὰ συσκοτιστεῖ, νὰ πολλαπλασιάσει τοὺς μηχανισμούς της ἡ φύση μέχρι σημείου νὰ ἀποκτήσει τὸ ἀδιαφανὲς βάρος μιᾶς ἱστορίας ποὺ μποροῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε καὶ νὰ περιγράψουμε, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τὴν μετρήσουμε, νὰ τὴν λογαριάσουμε, οὔτε νὰ

τὴν ἐξηγήσουμε· χρειάστηκε — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἀντίθετο — νὰ γίνῃ ἡ Ἱστορία Φυσικὴ. Ὅ,τι ὑπῆρχε στὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ ἦσαν ἱστορίες: ὁ Belon εἶχε συγγράψῃ μιὰν Ἱστορία τῆς Φύσης τῶν Πτηνῶν· ὁ Duret μιὰν Θαυμάσια Ἱστορία τῶν Φυτῶν· ὁ Aldrovandi μιὰν Ἱστορία τῶν Ἐρπετῶν καὶ τῶν Δράκων. Στὰ 1657 ὁ Jonston δημοσιεύει μιὰ Φυσικὴ Ἱστορία τῶν Τετραπόδων. Ἀσφαλῶς αὐτὴ ἡ χρονολογία γέννησης δὲν εἶναι ἀκριβής·¹ δὲν ἀναφέρεται παρὰ γιὰ νὰ συμβολίσει ἓνα ὀρόσημο, καὶ νὰ σημάνει ἀπὸ μακριὰ τὸ φαινομενικὸ αἰνιγμα μετὰγγισης μέσα στὸ χῶρο τῆς *Historia* δύο κατηγοριῶν γνώσης στὸ ἐξῆς διαφορετικῶν. Μέχρι τὸν Aldrovandi ἡ Ἱστορία ἦταν τὸ ἀξεδιάλυτο καὶ τέλεια ἐνιαῖο ὑφάδι ἐκείνου ποὺ βλέπουμε ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ ὄλων τῶν σημεῖων ποὺ ἀνακαλύφθηκαν μέσα σὲ αὐτὰ ἢ κατατέθηκαν πάνω τους: τὸ νὰ γράψουμε τὴν ἱστορία ἐνὸς φυτοῦ ἢ ἐνὸς ζώου σήμαινε νὰ ποῦμε ποιὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ ἢ τὰ ὄργανά του, ποιές εἶναι οἱ ὁμοιότητες ποὺ τὸ χαρακτηρίζουν, οἱ ιδιότητες ποὺ τοῦ ἀποδίδονται, οἱ μῦθοι καὶ οἱ ἱστορίες μὲ τίς ὁποῖες εἶναι ἀναμειγμένο, οἱ σηματολογίες στίς ὁποῖες εἰκονίζεται, τὰ φάρμακα ποὺ κατασκευάζονται μὲ τὴν οὐσία του, τὰ τρόφιμα ποὺ παρέχει, οἱ πληροφορίες τῶν ἀρχαίων γι' αὐτὸ καὶ τὰ πιθανὰ λεγόμενα τῶν ταξιδευτῶν. Ἡ ἱστορία ἐνὸς ἔμβιου ὄντος ἦταν αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ὄν μέσα σὲ ὅλο τὸ σημαντικὸ δίκτυο ποὺ τὸ συνέδεε μὲ τὸν κόσμο. Ὁ προφανὴς γιὰ μᾶς χωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ κεῖνο ποὺ βλέπουμε, σὲ κεῖνο ποὺ οἱ ἄλλοι παρατήρησαν καὶ μετέδωσαν, καὶ ἐν τέλει σὲ κεῖνο ποὺ ἄλλοι φαντάζονται ἢ πρεσβεύουν ἀφελῶς, ὁ φαινομενικὰ τόσο ἀπλὸς καὶ τόσο ἄμεσος τριχασμὸς τῆς Παρατήρησης, τῆς Μαρτυρίας καὶ τοῦ Μύθου δὲν ὑπῆρχε. Κι αὐτὸ ὄχι γιὰτὶ ἡ ἐπιστῆμη δίσταζε ἀνάμεσα σὲ μιὰν ὀρθολογικὴ κατεύθυνση καὶ ἓνα ὀλόκληρο ἀπόθεμα ἀφελοῦς παράδοσης, ἀλλὰ γιὰ ἓναν πολὺ πιὸ καθορισμένον καὶ καταναγκαστικὸν λόγον: τὰ σημεῖα τότε ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν πραγμάτων, ἐνῶ κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα γίνονται τρόποι τῆς παράστασης.

1. Ὁ J. Ray γράφει τὸ 1686 ἀκόμα μιὰν *Historia plantarum generalis*.

“Όταν ο Jonston γράφει τὴν *Φυσικὴ ἱστορία τῶν Τετραπόδων* γνωρίζει ἄραγε περισσότερα ἀπὸ τὸν Aldrovandi, μισὸ αἰῶνα πρωτύτερα; “Όχι καὶ πολλὰ πράγματα, βεβαιώνουν οἱ ἱστορικοί. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα δὲ βρίσκεται ἐδῶ ἢ, ἂν θέλουμε νὰ τὸ θέσουμε μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, πρέπει νὰ ἀπαντήσουμε ὅτι ὁ Jonston γνωρίζει πολὺ λιγότερα ἀπὸ τὸν Aldrovandi. Ὁ τελευταῖος, ἀναφορικὰ μὲ κάθε μελετώμενο ζῶο, ἐκδίπλωνε στὸ ἴδιο ἐπίπεδο τὴν περιγραφὴ τῆς ἀνατομίας του καὶ τοὺς τρόπους τῆς σύλληψής του· τὴν ἀλληγορικὴ του χρῆση καὶ τὸν τρόπο γένεσής του· τὴν κατοικία του καὶ τὰ παλάτια τῶν θρύλων του· τὴν τροφή του καὶ τὸν νοστιμότερο τρόπο νὰ τὸ μαγειρεύουμε μὲ σάλτσα. Ὁ Jonston ὑποδιαίρει τὸ κεφάλαιό του γιὰ τὸ ἄλογο σὲ δώδεκα τίτλους: ὄνομα, ἀνατομικὰ μέρη, κατοικία, ἡλικίες, γένεση, φωνή, κινήσεις, συμπάθεια καὶ ἀντιπάθεια, χρησιμοποιήσεις, ἰατρικὲς χρήσεις.¹ Τίποτε ἀπ’ ὅλα αὐτὰ δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὸν Aldrovandi, ἀλλὰ ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερα. Καὶ ἡ οὐσιώδης διαφορὰ ἔγκειται σὲ αὐτὴ τὴν ἔλλειψη. Ὁλόκληρη ἡ ζωικὴ σημαντικὴ παραλείφθηκε, σὰν ἓνα νεκρὸ καὶ ἄχρηστο μέλος. Οἱ λέξεις ποὺ περιπλέκονταν μὲ τὸ ζῶο ἀποσυνδέθηκαν καὶ ἀφαιρέθηκαν: καὶ τὸ ἔμβιο ὃν ἐμφανίζεται σὰν γυμνὸ στὴν ἀνατομία του, στὴ μορφή του, στὰ ἦθη του, στὴ γένεση καὶ στὸ θάνατό του. Ἡ φυσικὴ ἱστορία βρίσκει τὸ χῶρο τῆς σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόσταση ποὺ ἀνοίγεται τῶρα ἀνάμεσα στὰ πράγματα καὶ στὶς λέξεις — ἀπόσταση σιωπηλὴ, ἔξω ἀπὸ κάθε ρηματικὴ διαστρωμάτωση καὶ ὅμως ἀρθρωμένη σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς παράστασης, μὲ ἐκεῖνα μάλιστα ποὺ αὐτοδίκαια μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν. Τὰ πράγματα φτάνουν μέχρι τὶς ὄχθες τοῦ λόγου ἐπειδὴ ἐμφανίζονται στὸ κοίλωμα τῆς παράστασης. Συνεπῶς ἡ στιγμή ποὺ ἐπιτέλους ἀρχίζουμε νὰ παρατηροῦμε δὲν εἶναι ὅταν παραιτούμαστε ἀπὸ τὸν ὑπολογισμό. Στὴ συγκρότηση τῆς φυσικῆς ἱστορίας, μὲ τὸ ἐμπειρικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται, δὲν πρέπει νὰ δοῦμε τὴν ἐμπειρία ποὺ ἐξαναγκάζει, ἔτσι κι ἄλλιῶς, στὴν πρόσβαση μιᾶς γνώσης ποὺ παραμόνευε ἀλλοῦ τὴν ἀλήθεια τῆς φύσης· ἡ φυ-

1. Jonston, *Historia naturalis de quadrupedibus*, Amsterdam, 1657, σ. 1-11.

σική ιστορία — και νά γιατί ἐμφανίστηκε ἀκριβῶς αὐτή τή στιγμή — εἶναι ὁ χῶρος πού διανοίγεται στήν παράσταση μέσω μιᾶς ἀνάλυσης πού προλαμβάνει τή δυνατότητα τῆς ὀνομασίας· εἶναι ἡ δυνατότητα νά δοῦμε ἐκεῖνο πού θά μπορέσουμε νά ποῦμε, χωρίς ὅμως νά μποροῦμε νά ποῦμε κατόπιν οὔτε νά δοῦμε ἐξ ἀποστάσεως, ἂν τὰ πράγματα καί οἱ λέξεις, ὄντας χωριστὰ μεταξύ τους, ἐπικοινωνοῦσαν ἐξ ἀρχῆς μέσα σέ μιὰ παράσταση. Ἡ περιγραφική τάξη πού ὁ Linné, πολὺ μετὰ ἀπὸ τὸν Jonston, θά προτείνει στήν φυσική ιστορία, εἶναι πολὺ χαρακτηριστική. Σύμφωνα με αὐτή κάθε κεφάλαιο γιὰ ἓνα ὁποιοδήποτε ζῶο ὀφείλει νά ἀκολουθήσει τὴν ἐξῆς πορεία: ὄνομα, θεωρία, γένος, εἶδος, κατηγορήματα, χρήση καί, στὸ τέλος, *Litteraria*. Ὅλη ἡ γλῶσσα πού ἔχει κατατεθεῖ ἀπὸ τὸ χρόνον πάνω στὰ πράγματα ἔχει ἀπωθηθεῖ στὸ τελευταῖο ὄριο, σὰν ἓνα συμπλήρωμα ὅπου ὁ λόγος θά διηγόταν ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του καί θά περισυνέλεγε τὶς ἀνακαλύψεις, τὶς παραδόσεις, τὶς δοξασίες, τὰ ποιητικὰ σχήματα. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴ τὴ γλῶσσα τῆς γλώσσας, ἐμφανίζεται τὸ ἴδιο πράγμα με τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά του, ἀλλὰ στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς πραγματικότητας πού ἐξ ἀρχῆς εἶχε κατατηθεῖ ἀπὸ τὸ ὄνομα. Ἡ ἐμπέδωση μιᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης στήν κλασσικὴ ἐποχὴ δὲν εἶναι τὸ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο ἀποτέλεσμα τῆς προβολῆς μιᾶς ὀρθολογικότητας πού ἔχει διαμορφωθεῖ ἄλλοῦ (σὲ συνάφεια με τὴ γεωμετρία ἢ τὴ μηχανικὴ). Εἶναι μιὰ ξεχωριστὴ διαμόρφωση, με τὴν ἰδιάζουσα ἀρχαιολογία της, μολονότι συνδέεται (ἀλλὰ με σχέση συστοιχίας καί ταυτοχρονίας) με τὴ γενικὴ θεωρία τῶν σημείων καί τὸ σχέδιο τῆς καθολικῆς μαθήσεως.

Ἡ παλαιὰ λέξη «ἱστορία» ἀλλάζει τότε ἀξία καί ἴσως ξαναβρίσκει μιὰν ἀπὸ τὶς ἀρχαϊκὲς της σημασίες. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἱστορικός, μέσα στήν ἐλληνικὴ σκέψη, ἦταν ὄντως ἐκεῖνος πού βλέπει καί ἱστορεῖ ξεκινώντας ἀπὸ τὸ βλέμμα του, στὸ δικό μας πολιτισμὸ τὰ πράγματα δὲν ἦσαν πάντα ἔτσι. Μόνον πολὺ ἀργά, στὸ κατώφλι τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἔλαβε ἢ ἀνέλαβε αὐτὸ τὸ ρόλο. Μέχρι τὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα ὁ ἱστορικός εἶχε ὡς ἔργο νά καταστρώσει τὴ μεγάλη συλλογὴ μαρτυριῶν καί σημείων — ὅλων, ὅσα μέσα στὸν κόσμον μποροῦσε νά

διαμορφώσει ως σημάδι. Αὐτὸς εἶχε ἐπιφορτιστεῖ νὰ ξαναδώσει μιὰ γλώσσα σὲ ὅλες τὶς φευγάτες λέξεις. Ἡ ὑπαρξή του δὲν χαρακτηριζόταν τόσο ἀπὸ τὸ βλέμμα ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν παλιλογία, ἀπὸ μιὰ δευτέρα λαλιά πὺν πρόφερε ἐκ νέου τόσα βουβαμένα λόγια. Ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ δίνει στὴν ἱστορία ἐντελῶς διαφορετικὸ νόημα: θέτει γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα λεπτομερὲς βλέμμα πάνω στὰ ἴδια τὰ πράγματα, καὶ μεταγράφει συνακόλουθα αὐτὸ πὺν περισυλλέγει μέσα σὲ στιλπνές, οὐδετεροποιημένες καὶ πιστὲς λέξεις. Κατανοοῦμε ὅτι ἡ πρώτη μορφή ἱστορίας πὺν συγκροτήθηκε μέσα σὲ αὐτὴ τὴν «κάθαρση» ἦταν ἡ ἱστορία τῆς φύσης. Γιατὶ γιὰ νὰ οἰκοδομηθεῖ δὲν ἔχει ἀνάγκη παρὰ λέξεις ἐφαρμοσμένες στὰ ἴδια τὰ πράγματα χωρὶς μεσολάβηση. Οἱ μαρτυρίες αὐτῆς τῆς νέας ἱστορίας δὲν εἶναι ἄλλες λέξεις, κείμενα ἢ ἀρχεῖα, ἀλλὰ σαφεῖς χῶροι ὅπου τὰ πράγματα παρατίθενται: βοτανολόγια, συλλογές, κῆποι· ὁ τόπος αὐτῆς τῆς ἱστορίας εἶναι ἓνα ἄχρονο ὀρθογώνιο ὅπου, ἀπογυμνωμένα ἀπὸ κάθε σχόλιο, κάθε γλώσσα τοῦ περιγυροῦ, τὰ ὄντα παρουσιάζονται τὰ μὲν δίπλα στὰ δέ, μὲ τὶς ὀρατὲς τους ὄψεις, συμπλησιασμένα σύμφωνα μὲ τὰ κοινὰ τους χαρακτηριστικά· μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἔχουν ἤδη δυνάμει ἀναλυθεῖ καὶ εἶναι φορεῖς τοῦ ὀνόματός τους καὶ μόνο. Λένε συχνὰ ὅτι ἡ συγκρότηση τῶν βοτανολογικῶν κήπων καὶ τῶν ζωολογικῶν συλλογῶν ἔδειχνε μιὰ νέα περιέργεια γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἐξωτικὰ ζῶα. Στὴν πραγματικότητα εἶχαν προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον ἤδη ἀπὸ πάρα πολὺ καιρὸ. Αὐτὸ πὺν ἄλλαξε εἶναι ὁ χῶρος μέσα στὸν ὀποῖο μπορούμε νὰ τὰ δοῦμε καὶ ἀπ' ὀπου μπορούμε νὰ τὰ περιγράψουμε. Κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, τὸ ζωικὸ παράδοξο ἦταν ἓνα θέαμα· εἰκονιζόταν στὶς γιορτὲς, στοὺς ἐφιππούς ἀγῶνες, σὲ πλασματικὲς ἢ πραγματικὲς μονομαχίες, σὲ μυθικὲς ἀναπαραστάσεις ὅπου παρουσιάζονταν οἱ πανάρχαιοι θῦλοι γιὰ τὰ ζῶα. Τὸ ἐργαστήριο τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ ὁ κῆπος, ἔτσι ὅπως διατάσσονται κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ὑποκαθιστοῦν τὴν κυκλικὴ κλεισῶρεια τοῦ «ρολογιοῦ» μὲ τὴν ἐκθεση τῶν πραγμάτων πάνω σὲ «πίνακα». "Ο,τι ἔχει γλιστρήσει ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ θέατρα καὶ σὲ ὑτὸν τὸν κατάλογο, δὲν εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς γνώσης, ἀλλὰ ἓνας νέος τρόπος σύνδεσης τῶν πραγμάτων μὲ τὸ βλέμμα καὶ συνάμα μὲ τὸν λόγο. "Ἐνας νέος τρόπος νὰ γράφεται ἡ ἱστορία.

Γνωρίζουμε τή μεθοδολογική σπουδαιότητα πού προσέλαβαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα αὐτοὶ οἱ χῶροι καὶ αὐτὲς οἱ «φυσικὲς» κατανομὲς γιὰ τὴν κατάταξη λέξεων, γλωσσῶν, ριζῶν, μαρτυριῶν, ἀρχείων, ἐν ὀλίγοις γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς ὁλόκληρου ἱστορικοῦ περιβάλλοντος (μὲ τὴν ἔννοια τῆς λέξης πού τώρα εἶναι οἰκεία), ὅπου ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας θὰ ξαναβρεῖ, μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸν καθαρὸ πῖνακα τῶν πραγμάτων, τὴν ἀνανεωμένη δυνατότητα νὰ μιλήσει γιὰ τὶς λέξεις. Καὶ νὰ μιλήσει ὄχι πλέον μὲ τὸ ὕφος τοῦ σχολίου, ἀλλὰ μὲ ἕναν τρόπο ὁ ὁποῖος θὰ θεωρηθεῖ τόσο θετικός, τόσο ἀντικειμενικός ὅσο κι ἐκεῖνος τῆς φυσικῆς ἱστορίας.

Ἡ ὀλοένα καὶ πληρέστερη διατήρηση τοῦ γραπτοῦ, ἡ ἴδρυση ἀρχείων, ἡ κατάταξή τους, ἡ ἀναδιοργάνωση τῶν βιβλιοθηκῶν, ἡ κατάστρωση καταλόγων, θεματολογίων, εὔρετηρίων, ἐκπροσωποῦν, στὰ τέλη τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, περισσότερο ἀπὸ μιὰν εὐαισθησία ἀπέναντι στὸ χρόνο, στὸ παρελθόν του, στὴν πυκνότητα τῆς ἱστορίας, ἕναν τρόπο νὰ εἰσαχθεῖ μέσα στὴν ἤδη κατατεθειμένη γλώσσα καὶ στὰ ἴχνη πού ἄφησε μιὰ τάξη πανομοιότυπη μὲ ἐκείνη πού ἐγκαθιδρύουμε ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς. Καὶ μέσα σὲ αὐτὸν τὸν ταξινομημένο χρόνο, μέσα σὲ αὐτὸ τὸ τετραγωνισμένο καὶ χωροποιημένο μέλλον οἱ ἱστορικοὶ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα θὰ ἐπιχειρήσουν νὰ γράψουν μιὰν ἐπιτέλους «ἀληθινὴ» ἱστορία — δηλαδή ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὸν κλασσικὸ ὀρθολογισμό, ἀπὸ τὴν διάταξη καὶ τὴ θεοδικία του, μιὰν ἱστορία ἀφημένη καὶ πάλι στὴ βία τοῦ χρόνου.

III. Η ΔΟΜΗ

Διατεθειμένη καὶ ἐννοούμενη μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ φυσικὴ ἱστορία ἔχει ὡς προϋπόθεση τῆς δυνατότητάς της τὸν κοινὸ δεσμὸ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς γλώσσας μὲ τὴν παράσταση· ἀλλὰ ὡς ἔργο πρὸς ἐπιτέλεση ὑπάρχει μόνο στὸ βαθμὸ πού τὰ πράγματα καὶ ἡ γλώσσα εἶναι ξεχωρισμένα. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ μειώσῃ αὐτὴ τὴν ἀπόστα-

ση για να φέρει τή γλώσσα πιό κοντά στο βλέμμα και τὰ ὀρώμενα πράγματα πιό κοντά στις λέξεις. Ἡ φυσική ἱστορία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν κατονομασία τοῦ ὄρατοῦ. Ἐξ οὗ καὶ ἡ φαινομενική της ἀπλότητα, αὐτὴ ἡ κοψιὰ ποὺ ἀπὸ μακριὰ ἐμφανίζεται ἀφελής, γιατί τόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀπλότητά της καὶ τόσο ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴν προφάνεια τῶν πραγμάτων. Ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι μὲ τὸν Tournefort, τὸν Linné ἢ τὸν Buffon ἐπιδιώχθηκε νὰ εἰπωθεῖ ἐπιτέλους ὅ,τι ἀνέκαθεν ἦταν ὄρατό, ἀλλὰ εἶχε παραμείνει βουβὸ μπροστὰ σὲ ἓνα εἶδος ἀκατανίκητου περισπασμοῦ τῶν βλεμμάτων. Στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ χιλιόχρονη ἀπροσεξία ποὺ αἴφνης διαλύθηκε, ἀλλὰ γιὰ ἓνα νέο πεδίο ὄρατότητας ποὺ ἔχει συγκροτηθεῖ σὲ ὅλη του τὴν πυκνότητα.

Ἡ φυσική ἱστορία δὲν κατέστη δυνατὴ ἐπειδὴ κοιτάξαμε καλύτερα καὶ ἀπὸ πιό κοντά. Μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ ἐπινόησε, ἂν ὄχι τὸ νὰ κοιτάζει ὅσο λιγότερο γίνεται, τουλάχιστον τὸ νὰ περιστέλλει ἐθελούσια τὸ πεδίο τῆς ἐμπειρίας της. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἔβδομο αἰώνα, ἡ παρατήρηση εἶναι μιὰ αἰσθητὴ γνώση σύμφωνη μὲ ἀρνητικούς συστηματικούς ὅρους. Ἀπ' αὐτὴν ἀποκλείονται βέβαια οἱ φῆμες· ἀλλὰ ἀποκλείεται ἐπίσης τὸ γοῦστο καὶ ἡ γεύση γιατί μὲ τὴν ἀβεβαιότητά τους, μὲ τὴν μεταβλητικότητά τους, δὲν ἐπιτρέπουν μιὰν ἀνάλυση σὲ ξεχωριστὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ εἶναι καθολικὰ ἀποδεχτὴ. Διαπιστώνουμε ἓνα πολὺ στενὸ περιορισμὸ τῆς ἀφῆς στὸ νὰ ὑποδηλώνει ὀρισμένες ἀρκετὰ προφανεῖς ἀντιθέσεις (ὅπως ἀνάμεσα στὸ στιλπνὸ καὶ στὸ τραχύ)· ἔχουμε ἓνα σχεδὸν ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῆς ὄρασης, ποὺ εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς προφάνειας καὶ τῆς ἔκτασης, καὶ συνεπῶς μιᾶς ἀνάλυσης *partes extra partes* δεχτῆς ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον: ὁ τυφλὸς τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι γεωμέτρης, δὲν θὰ εἶναι ὅμως φυσιολόγος.¹ Ἀκόμα, ὅλα ὅσα προσφέρονται στὸ βλέμμα δὲν εἶναι χρησιμοποίησιμα: τὰ

1. Diderot, *Lettre sur les aveugles*. Πρβλ. Linné: «Ὁφείλουμε νὰ ἀπορρίψουμε... ὅλα τὰ παρεμπύπτοντα γνωρίσματα ποὺ ὑπάρχουν στὸ Φυτό χωρὶς νὰ προορίζονται γιὰ τὸ μάτι, οὔτε γιὰ τὴν ἀφή» (*Philosophie botanique*, σ. 258).

χρώματα ιδιαίτερα δὲν μποροῦν σχεδὸν νὰ στηρίξουν χρήσιμες συγκρίσεις. Τὸ πεδίο ὁρατότητας, ὅπου ἡ παρατήρηση πάει νὰ ἀναλάβει τὶς ἐξουσίες της, δὲν εἶναι παρὰ ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀποκλεισμούς: μιὰ ὁρατότητα ἀπελευθερωμένη ἀπὸ κάθε ἄλλη αἰσθητὴ φόρτιση καὶ βυθισμένη ἐπιπλέον στὴν ὁμίχλη. Αὐτὸ τὸ πεδίο, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐκτέλους προσεκτικὴ ὑποδοχὴ τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, καθορίζει τὴν προϋπόθεση τῆς δυνατότητας τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐμφάνισης τῶν φιλτραρισμένων ἀντικειμένων της: γραμμῶν, ἐπιφανειῶν, μορφῶν, ἀναγλύφων.

Πιθανῶς θὰ ποῦν ὅτι ἡ χρῆση τοῦ μικροσκοπίου ἀντισταθμίζει αὐτοὺς τοὺς περιορισμούς· καὶ ὅτι ἂν ἡ αἰσθητὴ ἐμπειρία περιστελλόταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πιὸ ἀμφίβολων περιθωρίων της, ἐπεκτεινόταν πρὸς τὰ νέα ἀντικείμενα μιᾶς τεχνικῆ ἐλεγχόμενης παρατήρησης. Στὴν πραγματικότητά τὸ ἴδιο σύνολο ἀρνητικῶν συνθηκῶν περιόρισε τὸν τομέα τῆς ἐμπειρίας καὶ κατέστησε δυνατὴ τὴν χρησιμοποίησιν ὀπτικῶν ὀργάνων. Γιὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ παρατηρήσουμε καλύτερα μέσα ἀπὸ ἕναν φακὸ, πρέπει νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν γνώσιν τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἢ τῶν φημῶν. Μιὰ μεταβολὴ κλίμακος στὸ ἐπίπεδο τοῦ βλέμματος θὰ πρέπει νὰ ἔχει περισσότερη ἀξία ἀπὸ τὶς συστοιχίες ἀνάμεσα στὶς διαφορὰς μαρτυρίες ποὺ μπορεῖ νὰ προσκομίσουν οἱ ἐντυπώσεις, οἱ ἀναγνώσεις ἢ τὰ μαθήματα. Ἄν ἡ ἀτέρμονη συναρμογὴ τοῦ ὁρατοῦ μέσα στὴν ἰδιάζουσα ἕκτασή του προσφέρεται καλύτερα στὸ βλέμμα μέσω τοῦ μικροσκοπίου, ὅμως δὲν ἀπελευθερώνεται ἀπὸ αὐτό. Καὶ ἀναμφίβολα ἡ καλύτερη ἀπόδειξις εἶναι ὅτι τὰ ὀπτικὰ ὄργανα χρησιμοποιήθηκαν προπάντων γιὰ νὰ λύσουν τὰ προβλήματα τῆς γένεσης: τουτέστι γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν πῶς οἱ μορφές, οἱ διαθέσεις, οἱ χαρακτηριστικὲς ἀναλογίαι τῶν ἐνῆλικων ἀτόμων καὶ τοῦ εἴδους τους μπορεῖ νὰ μεταδοθοῦν μέσα ἀπὸ τὶς ἐποχές, διατηρώντας τὴν αὐστηρή τους ταυτότητα. Τὸ μικροσκοπίο δὲν κλήθηκε γιὰ νὰ ξεπεράσει τὰ ὄρια τοῦ θεμελιώδους πεδίου ὁρατότητας, ἀλλὰ γιὰ νὰ λύσει ἕνα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ αὐτὸ ἔθετε — τὴν διατήρησιν τῶν ὁρατῶν μορφῶν μέσα ἀπὸ τὸ πέρασμα τῶν γενεῶν. Ἡ χρῆσις τοῦ μικροσκοπίου θεμελιώθηκε σὲ μιὰ ἐργαλειακὴ σχέσιν ἀνάμεσα στὰ πράγματα καὶ στὰ μάτια. Σχέσις ποὺ καθορίζει τὴν φυσικὴ ἱστο-

ρία. Μήπως ο Linné δὲν ἔλεγε ὅτι τὰ *Naturalia*, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ *Coelestia* καὶ τὰ *Elementa*, προορίζονταν νὰ προσφερθοῦν ἄμεσα στὶς αἰσθήσεις;¹ Καὶ ὁ Tournefort φρονοῦσε ὅτι γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὰ φυτὰ, «ἀντὶ νὰ ἐξετάσουμε καθεμιὰ ἀπὸ τὶς παραλλαγές τους μὲ θρησκευτικὴ εὐσυνειδησία», καλύτερο θὰ ἦταν νὰ τὶς ἀναλύουμε «ἔτσι ὅπως ἐμφανίζονται στὰ μάτια μας».²

Παρατηρῶ λοιπὸν σημαίνει ἀρκοῦμαι νὰ βλέπω. Νὰ βλέπω συστηματικὰ λίγα πράγματα. Νὰ βλέπω ἐκεῖνο πού, μέσα στὸν κάπως συγκεχυμένο πλοῦτο τῆς παράστασης, μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ, νὰ ἀναγνωριστεῖ ἀπ' ὅλους, καὶ νὰ δεχτεῖ ἔτσι ἓνα ὄνομα πού καθέννας θὰ μπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ: «Ὅλες οἱ σκοτεινὲς προσομοιώτητες, λέει ὁ Linné, ἔχουν εἰσαχθεῖ πρὸς ὄνειδος τῆς τέχνης».³ Ἐκδιπλωμένες οἱ ἴδιες, ἀπαλλαγμένες ἀπὸ κάθε ὁμοιότητα, καθαρμένες μάλιστα ἀπὸ τὰ χρώματά τους, οἱ ὀπτικὲς παραστάσεις θὰ δώσουν ἐπιτέλους στὴ φυσικὴ ἱστορία αὐτὸ πού συγκροτεῖ τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενό της: αὐτὸ πού θὰ τὴν κάνει νὰ περάσει στὴν καλοκαμωμένη ἐκείνη γλῶσσα πού ἐννοεῖ νὰ οἰκοδομήσῃ. Ἐτοῦτο τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἡ ἔκταση ἀπὸ τὴν ὁποία συγκροτοῦνται τὰ ὄντα τῆς φύσης — ἔκταση πού μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ βάση τέσσερις, καὶ μόνο τέσσερις, μεταβλητές: μορφή τῶν στοιχείων, ποσότητα αὐτῶν τῶν στοιχείων, τρόπος σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο κατανέμονται μέσα στὸ χῶρο τὰ μὲν σὲ σχέση μὲ τὰ δέ, σχετικὸ μέγεθος τοῦ καθενός. «Ὅπως ἔλεγε ὁ Linné, σὲ ἓνα κεφαλαῖῳδες κείμενο, «κάθε σημείωση ὀφείλει νὰ ἀντλεῖται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ, τὴ μορφή, τὴν ἀναλογία, τὴν κατάσταση».⁴ Γιὰ παράδειγμα ὅταν θὰ μελετήσουμε τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα τοῦ φυτοῦ, θὰ εἶναι ἐπαρκές, ἀλλὰ ἀπαραί-

1. Linné, *Systema naturae*, σ. 214. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν περιορισμένη χρησιμότητα τοῦ μικροσκοπίου, βλ. *ibid.*, σ. 220-221.

2. Tournefort, *Isagoge in rem herbariam* (1719), μετάφραση στὸ Becker-Tournefort, Paris, 1956. Ὁ Buffon μέμφεται τὴ μέθοδο τοῦ Linné ὅτι βασίζεται σὲ τόσο λεπτοφυεῖς χαρακτῆρες, ὥστε εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ χρησιμοποιοῦ μικροσκόπιο. Ἀπὸ τὸν ἓναν φυσιοδίφη στὸν ἄλλον ἡ μομφὴ τῆς χρήσης ὀπτικοῦ ἐργαλείου ἰσοδυναμεῖ μὲ θεωρητικὴ ἀντίρρηση.

3. Linné, *Philosophie botanique*, § 299.

4. *Id.*, *ibid.*, § 167, πρβλ. ἐπίσης 327.

τητο, να απαριθμήσουμε στήμονες και ὑπερους (ἢ ἐνδεχομένως να διαπιστώσουμε τὴν ἀπουσία τους), να καθορίσουμε τὴ μορφή πού παίρνουν, σύμφωνα με ποιά γεωμετρική μορφή ἔχουν κατανεμηθεῖ στο ἄνθος (κύκλος, ἐξάγωνο, τρίγωνο), ποιά εἶναι τὸ μέγεθός τους σὲ σχέση με τὰ ἄλλα ὄργανα. Αὐτές οἱ τέσσερις μεταβλητές, τὶς ὁποῖες μπορούμε να ἐφαρμόσουμε με τὸν ἴδιο τρόπο στα πέντε μέρη τοῦ φυτοῦ — ρίζες, βλαστούς, φύλλα, ἄνθη, καρπούς —, ἐξειδικεύουν ἀρκετὰ τὴν ἔκταση πού προσφέρεται στὴν παράσταση ὥστε να μπορούμε να τὴν ἀρθρώσουμε σὲ μιὰ περιγραφή ἀποδεχτὴ ἀπ' ὄλους: μπροστὰ στο ἴδιο ἄτομο καθέννας θὰ μπορεῖ να κάνει τὴν ἴδια περιγραφή· καὶ ἀντίστροφα, με ἀφετηρία μιὰ τέτοια περιγραφή, καθέννας θὰ μπορεῖ να ἀναγνωρίσει τ' ἄτομα πού τῆς ἀντιστοιχοῦν. Σὲ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ἀρθρωση τοῦ ὄρατοῦ, ἡ πρώτη ἀντιπαράθεση τῆς γλώσσας καὶ τῶν πραγμάτων θὰ μπορέσει να ἐπιτελεστεῖ με τρόπο πού ἀποκλείει κάθε ἀβεβαιότητα.

Συνεπῶς κάθε φανερά διακεκριμένο μέρος ἐνός φυτοῦ ἢ ἐνός ζώου ἐπιδέχεται περιγραφή στο βαθμὸ πού μπορεῖ να προσλάβει τέσσερις σειρὲς ἀξιῶν. Αὐτές οἱ τέσσερις ἀξίες πού ἀφοροῦν ἕνα ὄργανο ἢ ἕνα ὅποιο στοιχεῖο καὶ τὸ προσδιορίζουν, εἶναι ὅ,τι οἱ Βοτανολόγοι ἀποκαλοῦν *δομὴ* του. «Λέγοντας *δομὴ* τῶν μερῶν τῶν φυτῶν, ἐννοοῦμε τὴ σύνθεση καὶ τὴν συναρμογὴ τῶν μελῶν πού ἀπαρτίζουν τὸ σῶμα».¹ Ἡ *δομὴ* ἐπιτρέπει παρευθὺς να περιγράψουμε ὅ,τι βλέπουμε, καὶ με δύο τρόπους πού δὲν εἶναι ἀντιφατικοὶ οὔτε ἀποκλειστικοί. Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ μέγεθος μπορεῖ πάντα να ὀρίζονται με ἕνα λογαριασμὸ ἢ με μιὰ μέτρηση· μπορούμε λοιπὸν να τὰ ἐκφράσουμε με ποσοτικούς ὄρους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ μορφές καὶ οἱ διαθέσεις πρέπει να περιγραφοῦν με ἄλλες μεθοδεύσεις: εἴτε μέσω τῆς ταύτισης με γεωμετρικὲς μορφές, εἴτε μέσω ἀναλογιῶν πού ὅλες τους ὀφείλουν να ἔχουν «τὴ μεγαλύτερη προφάνεια».² Ἔτσι μπορούμε να περιγράψουμε ὀρισμένες μορφές ἀρκετὰ περίπλοκες με ἀφετηρία τὴν πολὺ φανερὴ ὁμοιότητά τους με τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, πού χρησιμεύει ὡς παρακαταθήκη μοντέλων τῆς ὀρατότη-

1. Tournefort, *Éléments de botanique*, σ. 558.

2. Linné, *Philosophie botanique*, § 299.

τας και σχηματίζει αυθόρμητα μια γέφυρα ανάμεσα σε αυτό που μπορούμε να δούμε και σ' εκείνο που μπορούμε να πούμε.¹

Ἡ δομή, περιορίζοντας και φιλτράροντας τὸ ὄρατό, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μεταγραφεῖ μέσα στὴ γλῶσσα. Διαμέσου τῆς ἢ ὄρατότητα τοῦ ζώου ἢ τοῦ φυτοῦ περνάει ὁλόκληρη στὸν λόγο πού τὴν περισυλλέγει. Καὶ σὲ ὀριακὲς περιπτώσεις συμβαίνει νὰ ἐμφανίζεται στὸ βλέμμα μέσα ἀπὸ τὶς λέξεις, ὅπως σὲ αὐτὰ τὰ βοτανολογικὰ καλλιγράμματα πού ὄνειρευόταν ὁ Linné.² Ἡ τάξη τῆς περιγραφῆς, ἢ κατανομή τῆς σὲ παραγράφους, ἀκόμα καὶ οἱ τυπογραφικοὶ τῆς κανόνες ἤθελε νὰ ἀναπαράγουν τὸ σχῆμα τοῦ ἴδιου τοῦ φυτοῦ. Ἦθελε ἀκόμα νὰ ἔχει φυτικὴ δομὴ τὸ κείμενο σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς παραλλαγές του ὡς πρὸς τὴ μορφή, τὴ διάθεση καὶ τὴν ποσότητα. «Εἶναι ὁμορφο νὰ ἀκολουθοῦμε τὴ φύση: νὰ περνοῦμε ἀπὸ τὴ Ρίζα στοὺς Βλαστούς, στοὺς Μίσχους, στὰ Φύλλα, στὰ Ἄνθη». Θὰ ἔπρεπε νὰ χωρίζουμε τὴν περιγραφή σὲ τόσες ἀράδες ὅσα εἶναι καὶ τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ, νὰ τυπώνουμε μὲ διακριτικὰ στοιχεῖα ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ κύρια μέρη καὶ μὲ μικρὰ γράμματα τὴν ἀνάλυση τῶν «μερῶν τῶν μερῶν». Θὰ προσθέσουμε ὅσα ἐπιπλέον γνωρίζουμε γιὰ τὸ φυτό, ὅπως ἓνας σχεδιαστὴς συμπληρώνει τὸ σχέδιό του μὲ τὸ παιχνίδι τοῦ σκιοφωτός: «ἢ σκιαγράφηση θὰ περιλαμβάνει ἐπακριβῶς ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ φυτοῦ, ἤτοι τὰ ὀνόματά του, τὴ δομὴ του, τὸ ἐξωτερικὸ του σύνολο, τὴ φύση του, τὴ χρῆση του». Μεταφερόμενο στὴ γλῶσσα, τὸ φυτὸ χαράζεται σὲ αὐτὴ καί, κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη, ἀνασυνθέτει τὴν καθαρὴ μορφή του. Τὸ βιβλίον καθίσταται βοτανολόγιον τῶν δομῶν. Ἄς μὴ νομίσουμε ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ τὴν ὄνειροπόληση ἑνὸς συστηματοποιοῦ πού δὲν ἀναπαριστᾷ τὴ φύση σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση. Στὸν Buffon, πού ὑπῆρξε μόνιμος ἀντίπαλος τοῦ Linné, ὑπάρχει ἡ ἴδια δομὴ καὶ παίζει τὸν ἴδιον ρόλον: «Ἡ ἐποπτικὴ μέθοδος θὰ ἀναφερθεῖ στὴ μορφή, στὸ μέγεθος, στὰ διάφορα μέρη, στὸν ἀριθμὸν τους, στὴν ἴδια

1. Ὁ Linné (*Philosophie botanique*, § 331) ἀπαριθμεῖ τὰ μέρη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος πού μπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀρχέτυπα, εἴτε γιὰ τὶς διαστάσεις, εἴτε κυρίως γιὰ τὶς μορφές: μαλλιά, νύχια, ὀπίσθιος δάχτυλος, παλάμη, αὐτί, δάχτυλο, ἀφαλός, πέος, αἰδοῖο, μαστός.

2. Id., *ibid.*, 328-329.

τὴν ὑπόσταση τοῦ πράγματος». ¹ Ὁ Buffon καὶ ὁ Linné θέτουν τὸ ἴδιο πρίσμα· οἱ ἴδιες μαῦρες θῆκες διευθετοῦν τὸ ἀόρατο· οἱ ἴδιες ἔναργεῖς καὶ διακεκριμένες ζῶνες προσφέρονται στὶς λέξεις.

Αὐτὸ πού ἡ παράσταση δίνει συγκεχυμένα καὶ μέσα στὴ μορφή τῆς ταυτοχρονίας, μὲ τὴ δομὴ ἀναλύεται καὶ προσφέρεται ἔτσι στὴ γραμμικὴ ἀνέλιξη τῆς γλώσσας. Ὅντως, γιὰ τὸ ἀντικείμενο πού βλέπουμε ἢ περιγραφὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι ἢ πρόταση γιὰ τὴν παράσταση πού ἐκφράζει: ἢ τοποθέτησή του σὲ μιὰ σειρά, στοιχεῖο μετὰ ἀπὸ στοιχεῖο. Οὐμόμαστε ὁμως ὅτι ἡ γλώσσα μὲ τὴν ἐμπειρικὴ μορφή της συνεπαγόταν μιὰ θεωρία τῆς πρότασης καὶ μιὰν ἄλλη θεωρία τῆς ἄρθρωσης. Καθαυτὴ ἡ πρόταση παρέμενε κενή· ὅσο γιὰ τὴν ἄρθρωση, σχημάτιζε ὄντως λόγο, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι συνδεόταν μὲσω τῆς φανερῆς ἢ κρυφῆς λειτουργίας τοῦ ῥήματος εἶναι. Ἡ φυσικὴ ἱστορία εἶναι μιὰ ἐπιστήμη, δηλαδὴ μιὰ γλώσσα, ἀλλὰ θεμελιωμένη καὶ καλοφτιαγμένη: ἡ ἐνέλιξη τῶν προτάσεων τοῦ ἀποτελεῖ αὐτοδίκαια ἄρθρωση· ἡ τοποθέτηση τῶν στοιχείων σὲ εὐθύγραμμη σειρά τεμαχίζει τὴν παράσταση μὲ ἕναν προφανὴ καὶ καθολικὸ τρόπο. Ἐνῶ μιὰ μόνο παράσταση μπορεῖ νὰ ἀφήσει περιθώριο γιὰ πολυάριθμες προτάσεις, ἐφόσον τὰ ὀνόματα πού τὴν πληροῦν τὴν ἀρθρώνουν μὲ διαφορετικοὺς τρόπους, ἕνα καὶ μόνο ζῶο, ἕνα καὶ μόνο φυτό, θὰ περιγραφοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὸ μέτρο πού ἀπὸ τὴν παράσταση μέχρι τὴ γλώσσα βασιλεύει ἡ δομὴ. Ἡ θεωρία τῆς δομῆς πού κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ διατρέχει τὴ φυσικὴ ἱστορία σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση, ὑπερεπιθέτει στὴν ἴδια λειτουργία τοὺς ρόλους πού κρατοῦν μέσα στὴ γλώσσα ἢ πρόταση καὶ ἡ ἄρθρωση.

Ἐτσι συνδέει τὴ δυνατότητα μιᾶς φυσικῆς ἱστορίας μὲ τὴν μάθησιν. Ἀνάγει πράγματι ὅλο τὸ πεδίο τοῦ ὄρατοῦ σὲ ἕνα σύστημα μεταβλητῶν, ὅπου ὅλες οἱ ἀξίες μπορεῖ νὰ ὑποδηλωθοῦν, ἂν ὄχι μὲ μιὰ ποσότητα, τουλάχιστον μὲ μιὰ τελείως σαφὴ καὶ πάντα περατὴ περιγραφὴ. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ συγκροτήσουμε ἀνάμεσα στὰ φυσικὰ ὄντα τὸ σύστημα τῶν ταυτοτήτων καὶ τὴν τάξη τῶν δια-

1. Buffon, *Manière de traiter l'Histoire naturelle, Oeuvres complètes*, τόμ. I, σ. 21.

φορῶν. Ὁ Adanson πρέσβευε ὅτι κάποια μέρα θὰ μπορούσαμε νὰ πραγματευτοῦμε τὴν Βοτανικὴ ὡς αὐστηρὰ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὅτι στὸ χέρι μας θὰ ἦταν νὰ θέτουμε προβλήματα ὅπως κάνουμε στὴν ἄλγεβρα ἢ στὴ γεωμετρία: «νὰ βροῦμε τὸ πιὸ εὐαίσθητο σημεῖο ποὺ συνιστᾷ τὴ γραμμὴ διαχωρισμοῦ ἢ διαλόγου ἀνάμεσα στὴν οἰκογένεια τῶν ψωρανθεμίδων καὶ στὴν οἰκογένεια τῶν αἰγοκλημάτων» ἢ ἀκόμα νὰ βροῦμε ἓνα γνωστὸ εἶδος φυτοῦ (φυσικὸ ἢ τεχνητό, δὲν ἔχει σημασία) ποὺ βρίσκεται ἀκριβῶς στὴ μέση ἀνάμεσα στὴν οἰκογένεια τῶν Ἀποκύνων καὶ τῶν Βουγλώσσω». ¹

Ὁ μέγας πολλαπλασιασμὸς τῶν ὄντων πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλανήτη μπορεῖ, χάρις στὴ δομῇ, νὰ εἰσαχθεῖ στὴ διαδοχὴ μιᾶς περιγραφικῆς γλώσσας καὶ συνάμα μέσα στὸ πεδίο μιᾶς μαθήσεως ποὺ θὰ ἦταν γενικὴ ἐπιστήμη τῆς τάξεως. Καὶ αὐτὴ ἢ τόσο περίπλοκη συστατικὴ σχέση ἐγκαθιδρύεται μέσα στὴν φαινομενικὴ ἀπλότητα ἑνὸς περιγεγραμμένου ὄρατοῦ.

Ὅλα αὐτὰ ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὸν ὄρισμὸ τῆς φυσικῆς ἱστορίας μέσα στὸ ἀντικείμενό της. Τὸ τελευταῖο ἔχει δοθεῖ μὲ ἐπιφάνειες καὶ γραμμές, ὄχι μὲ λειτουργίες ἢ ἀόρατα πλέγματα. Τὸ φυτὸ καὶ τὸ ζῶο γίνονται ὄρατὰ ὄχι τόσο στὴν ὀργανικὴ τους ἐνότητα, ὅσο μὲ τὸν ὄρατὸ τεμαχισμὸ τῶν ὀργάνων τους. Εἶναι πατοῦσες καὶ ὀπλές, ἄνθη καὶ καρποί, προτοῦ νὰ εἶναι ἀναπνοὴ ἢ ἐσωτερικὰ ὑγρά. Ἡ φυσικὴ ἱστορία διατρέχει ἓνα χῶρο ὄρατῶν, ταυτόχρονων, συμπαρομαρτουσῶν μεταβλητῶν χωρὶς ἐσωτερικὴ σχέση ὑποταγῆς ἢ ὀργάνωσης. Κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἡ ἀνατομία ἀπώλεσε τὸν ἡγετικὸ ρόλο ποὺ εἶχε στὴν Ἀναγέννηση καὶ ποὺ θὰ ξαναβρεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Cuvier· αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι στὸ μεσοδιάστημα μειώθηκε ἡ περιέργεια, οὔτε ὅτι ὑποχώρησε ἡ γνώση, ἀλλ' ὅτι ἡ θεμελιώδης διάθεση τοῦ ὄρατοῦ καὶ τοῦ ἐκφράσιμου δὲν περνάει πλέον ἀπὸ τὴν πυκνότητα τοῦ σώματος. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπιστημολογικὴ πρωτοκαθεδρία τῆς βοτανικῆς: ὁ κοινὸς στὶς λέξεις καὶ στὰ πράγματα χῶρος συνιστοῦσε γιὰ τὰ φυτὰ ἓνα πρίσμα πολὺ πιὸ δεχτικὸ, πολὺ λιγότερο «μαῦρο» ἀπ' ὅ,τι γιὰ τὰ ζῶα· στὸ μέτρο ποὺ πολλὰ συστατικὰ ὄργανα εἶναι

1. Adanson, *Famille des plantes*, I, πρόλογος, σ. CCI.

όρατά στο φυτό, ενώ δὲ φαίνονται στο ζῶο, ἡ ταξινομικὴ γνώση, πού ξεκινούσε ἀπὸ ἄμεσα ἀντιληπτές μεταβλητές, ἦταν πιὸ πλούσια καὶ πιὸ συνεκτικὴ στὴ βοτανικὴ τάξη παρὰ στὴ ζωολογικὴ. Συνεπῶς πρέπει νὰ ἀντιστρέψουμε αὐτὸ πού συνήθως λέμε: ἂν κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἡ ἔρευνα στράφηκε στὶς ταξινομικὲς μεθόδους, ἡ αἰτία δὲν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βοτανικὴ. Ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν μπορούσαμε νὰ γνωρίζουμε καὶ νὰ μιλάμε παρὰ μέσα σὲ ἓναν ταξινομικὸ χῶρο ὁρατότητας, ἡ γνώση τῶν φυτῶν ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ ἀπέναντι στὴ γνώση τῶν ζώων.

Στὸ ἐπίπεδο τῶν θεσμῶν οἱ βοτανικοὶ κῆποι καὶ τὰ ἐργαστήρια φυσικῆς ἱστορίας ἦσαν τὰ ἀναγκαῖα σύστοιχα αὐτοῦ τοῦ τεμαχισμού. Καὶ ἡ σπουδαιότητά τους γιὰ τὸν κλασσικὸ πολιτισμὸ δὲν ἐξαρτᾶται οὐσιαστικῶς ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖνο πού κρύβουν καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀφήνουν νὰ φανερωθεῖ μέσω αὐτῆς τῆς ἀπόσβεσης: ἀποκρύπτουν τὴν ἀνατομία καὶ τὴ λειτουργία, καθιστοῦν ἄδηλο τὸν ὀργανισμό, γιὰ νὰ δείξουν μπροστὰ στὰ μάτια πού προσδοκοῦν τὴν ἀλήθεια τὸ ὄρατὸ ἀνάγλυφο τῶν μορφῶν, μὲ τὰ στοιχεῖα τους, τὸν τρόπο τῆς διασπορᾶς τους καὶ τὰ μέτρα τους. Εἶναι τὸ διατεταγμένο βιβλίον τῶν δομῶν, ὁ χῶρος ὅπου συνδυάζονται οἱ χαρακτῆρες καὶ ὅπου ἐκδιπλώνονται οἱ ταξινομήσεις. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα ὁ Cuvier θὰ ἀπλώσει χέρι στὶς προθῆκες τοῦ Μουσείου, θὰ τὶς καταστρέψῃ καὶ θὰ διαλύσει ἔτσι τὸ μεγάλο ἀπόθεμα ὁρατότητας τοῦ ζωικοῦ κόσμου, ὅπως τὸ δημιούργησε ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ. Αὐτὴ ἡ εἰκονοκλαστικὴ χειρονομία, τὴν ὁποία ποτὲ δὲν θὰ ἀποφασίσει νὰ κάνει ὁ Lamarck, δὲν προδίδει μιὰ νέα περιέργεια γιὰ ἓνα μυστικὸ πού δὲν θὰ εἶχαμε οὔτε τὴ μέριμνα, οὔτε τὸ κουράγιο, οὔτε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε. Εἶναι μιὰ πολὺ σοβαρότερη μετατροπὴ μέσα στὸ φυσικὸ χῶρο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ: εἶναι τὸ τέλος τῆς ἱστορίας μὲ τὴν ἔννοια πού τῆς δίνουν ὁ Tournefort, ὁ Linné, ὁ Buffon, ὁ Adanson, μὲ τὴν ἔννοια ἐπίσης πού τὴν ἐννοοῦσε ὁ Boissier de Sauvages ὅταν ἀντιπαρέθετε τὴν ἱστορικὴ γνώση τοῦ ὄρατοῦ στὴ φιλοσοφικὴ γνώση τοῦ ἀόρατου, τοῦ κρυμμένου καὶ τῶν αἰτιῶν.¹

1. Boissier de Sauvages, *Nosologie méthodique*, γαλλ. μτφ., Lyon, 1772, τόμ. I, σ. 91-92.

Ἐπίσης θὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐκείνου πού, ὑποκαθιστώντας τὴν ταξινόμηση μὲ τὴν ἀνατομία, τὴ δομὴ μὲ τὸν ὄργανισμό, τὸν ὄρατὸ χαρακτήρα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὑπαγωγὴ, τὸν πίνακα μὲ τὴ σειρά, ἐπιτρέπει νὰ κατακρημνίσουμε μέσα στὸν παλιὸ ἐπίπεδο κόσμο τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, πού ἔχει γραφεῖ μὲ μαῦρο πάνω σὲ ἄσπρο, μιὰν ὀλόκληρη βαθειὰ μάζα χρόνου, στὴν ὁποία θὰ δώσουμε τὸ ἀνανεωμένο ὄνομα τῆς ἱστορίας.

IV. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ

Ἡ δομὴ εἶναι ἡ ὑποδήλωση ἐκείνη τοῦ ὄρατοῦ πού μὲ ἓνα εἶδος προγλωσσολογικῆς διαλογῆς τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μεταγραφεῖ στὴ γλώσσα. Ἄλλὰ μιὰ παρόμοια περιγραφὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα κύριο ὄνομα: ἀφήνει σὲ κάθε ὄν τὴν αὐστηρὴ του ἀτομικότητα καὶ δὲν ἐκφέρει οὔτε τὸν πίνακα ὅπου ἀνήκει, οὔτε τὸν περίγυρό του, οὔτε τὴ θέση πού κατέχει. Εἶναι ἀμιγῆς ὑποδήλωση. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ἡ φυσικὴ ἱστορία γλώσσα, ἡ περιγραφὴ πρέπει νὰ γίνῃ «κοινὸ ὄνομα». Εἶδαμε πῶς μέσα στὴν αὐθόρμητη γλώσσα οἱ πρῶτες ὑποδηλώσεις πού ἀφοροῦσαν μόνο ἐνικὲς παραστάσεις, ἀφοῦ πρωτοδιαμορφώθηκαν μέσα στὴν κινητικὴ γλώσσα καὶ στίς ἀρχέγονες ρίζες, ἀπόκτησαν λίγο-λίγο, μὲ τὴ δύναμη τῆς παραγωγῆς λέξεων, γενικότερες ἀξίες. Ἄλλὰ ἡ φυσικὴ ἱστορία εἶναι μιὰ καλοφτιαγμένη γλώσσα: δὲν ὀφείλει νὰ δεχτεῖ τὸν καταναγκασμὸ τῆς παραγωγῆς λέξεων καὶ τῆς μορφῆς της· δὲν ὀφείλει νὰ δώσει πίστη σὲ καμμιά ἐτυμολογία.¹ Πρέπει νὰ συνενώσει σὲ μιὰ καὶ μόνη πράξη ὅ,τι ἡ καθημερινὴ γλώσσα κρατᾷ χωρισμένο: ὀφείλει νὰ ὑποδηλώνῃ ἀκριβέστατα ὅλα τὰ φυσικὰ ὄντα καὶ συνάμα νὰ τὰ τοποθετήσῃ μέσα στὸ σύστημα τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν πού τὰ συμπλησιάζει καὶ τὰ διαχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἡ φυσικὴ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσῃ μονομιᾶς μιὰ βέβαιη ὑποδήλωση καὶ μιὰν ἐλεγχόμενη παραγωγὴ λέξεων. Καὶ καθὼς ἡ θεωρία τῆς δομῆς ἐξομά-

1. Linné, *Philosophie botanique*, § 258.

λιζε μεταξύ τους τήν ἄρθρωση καὶ τήν πρόταση, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἢ θεωρία τοῦ χαρακτηῖρα ὀφείλει νὰ διακριβῶσει τὶς ἀξίες, οἱ ὁποῖες ὑποδηλώνουν, καὶ τὸ χῶρο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπορρέουν. «Γνωρίζω τὰ φυτὰ, λέει ὁ Tournefort, σημαίνει ὅτι ξέρω ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα πού ἔχουν δοθεῖ στὴ δομὴ μερικῶν ἀπὸ τὰ μέρη τους... Ἡ ἰδέα τοῦ χαρακτηῖρα, πού διαστέλλει οὐσιαστικὰ τὰ φυτὰ μεταξύ τους, ὀφείλει νὰ εἶναι μόνιμα ἐνωμένη μὲ τὸ ὄνομα κάθε φυτοῦ».¹

Ἡ πιστοποίηση τοῦ χαρακτηῖρα εἶναι εὐκόλη καὶ συνάμα δύσκολη. Εὐκόλη, ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ ἱστορία δὲν ἔχει νὰ συγκροτήσῃ ἓνα σύστημα ὀνομάτων μὲ ἀφετηρία παραστάσεις πού εἶναι δύσκολο νὰ ἀναλυθοῦν, ἀλλὰ νὰ τὸ βασίσει σὲ μιὰ γλῶσσα πού ἤδη ἔχει ξετυλιχθεῖ μέσα στὴν περιγραφή. Θὰ κατονομάσουμε ὄχι μὲ ἀφετηρία αὐτὸ πού βλέπουμε, ἀλλὰ μὲ ἀφετηρία στοιχεῖα πού ἡ δομὴ τὰ ἔχει ἤδη κάνει νὰ περάσουν μέσα στὸν λόγο. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ οἰκοδομήσουμε μιὰ δεύτερη γλῶσσα μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴν πρώτη γλῶσσα, βέβαιη ὅμως καὶ καθολικὴ. Ὡστόσο παρευθὺς ἐμφανίζεται μιὰ μείζων δυσκολία. Γιὰ νὰ πιστοποιήσουμε τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ φυσικὰ ὄντα, θὰ χρειαζόταν νὰ λάβουμε ὑπόψη μας κάθε λεπτομέρεια πού μπορεῖ νὰ μνημονεύτηκε σὲ μιὰ περιγραφή. Ἔργο ἀτελεύτητο, πού θὰ ἀνέβαλλε τὴν ἐμφάνιση τῆς φυσικῆς ἱστορίας σὲ ἓνα ἀνέφικτο μέλλον, ἀν δὲν ὑπῆρχαν τεχνικὲς γιὰ νὰ ξεπεράσουν τὴ δυσκολία καὶ νὰ περιορίσουν τὴν ἐργασία τῆς σύγκρισης. Μποροῦμε a priori νὰ διαπιστώσουμε ὅτι αὐτὲς οἱ τεχνικὲς εἶναι δύο τύπων. Εἴτε νὰ κάνουμε ὀλικὲς συγκρίσεις, ἀλλὰ στὸ ἐσωτερικὸ ἐμπειρικὰ συγκροτημένων ὁμάδων ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμοιοτήτων εἶναι ἔκδηλα τόσο ὑψηλὸς ὥστε ἡ ἀπαρίθμηση τῶν διαφορῶν δὲν θὰ χρειάζεται πολὺ καιρὸ γιὰ νὰ περατωθεῖ· ἔτσι, λίγο-λίγο ἢ πιστοποίηση τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν μπορεῖ νὰ διασφαλιστεῖ. Εἴτε νὰ διαλέξουμε ἓνα περατὸ καὶ σχετικὰ περιορισμένο σύνολο χαρακτηριστικῶν, τῶν ὁποίων θὰ μελετήσουμε τὶς σταθερὲς καὶ τὶς παραλλαγὲς σὲ ὅλα τὰ ἄτομα πού παρυσιάζονται. Ἡ τελευταία αὐτὴ μεθόδευση εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποκαλοῦμε Σύστημα. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ Μέθοδος. Συνήθως τὶς ἀντιπα-

1. Tournefort, *Éléments de botanique*, σ. 1-2.

ραθέτουν ὅπως καὶ τὸν Linné στὸν Buffon, στὸν Adanson, στὸν Antoine-Laurent de Jussieu. Ὅπως ἀντιπαραθέτουν μιὰν αὐστηρὴ καὶ ἐναργὴ ἄποψη γιὰ τὴ φύση στὴν λεπτὴ καὶ ἄμεση ἀντίληψη τῶν συγγενειῶν τῆς. Ὅπως ἀντιπαραθέτουν τὴν ἰδέα μιᾶς ἀκίνητης φύσης στὴν ἰδέα μιᾶς συνέχειας γεμάτης ἀπὸ ὄντα ποὺ ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους, συγχέονται καὶ ἴσως μεταμορφώνονται τὰ μὲν στὰ δέ... Ἐντούτοις, τὸ οὐσιῶδες δὲν ἐγκρίεται σὲ αὐτὴ τὴ σύγκρουση τῶν μεγάλων ἐνορατικῶν συλλήψεων τῆς φύσης. Βρίσκεται μᾶλλον στὸ ἀναγκαῖο δίκτυο ποὺ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο κατέστησε δυνατὴ καὶ ἀπαραίτητη τὴν ἐκλογὴ ἀνάμεσα σὲ δύο τρόπους συγκρότησης τῆς φυσικῆς ἱστορίας ὡς γλώσσας. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα δὲν εἶναι παρὰ λογικὴ καὶ ἀναπόδραστη συνέπεια.

Ἄνάμεσα στὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἡ περιγραφή του παραθέτει λεπτομερειακά, τὸ Σύστημα ξεχωρίζει αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα. Τὰ στοιχεῖα τοῦτα προσδιορίζουν τὴν προνομιοῦχα καὶ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ἀποκλειστικὴ δομὴ, σχετικὰ μὲ τὴν ὁποία θὰ μελετήσουμε τὸ σύνολο τῶν ταυτοτήτων ἢ τῶν διαφορῶν. Ὅποια διαφορὰ δὲν ἀναφέρεται σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ θεωρηθεῖ ἀδιάφορη. Ἄν, ὅπως ὁ Linné, διαλέγουμε ὡς χαρακτηριστικὸ σημεῖο «ὅλα τὰ διάφορα μέρη τῆς καρποφορίας»,¹ τότε μιὰ διαφορὰ στὰ φύλλα ἢ στὸ βλαστὸ ἢ στὴ ρίζα ἢ στὸ μίσχο θὰ πρέπει νὰ παραμεληθεῖ συστηματικά. Παρόμοια, ὅποια ταυτότητα δὲν ἀφορᾷ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν θὰ ἔχει ἀξία γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ χαρακτήρα. Ὡστόσο ὅταν σὲ δύο ἄτομα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι παρόμοια, τότε δέχονται μιὰν κοινὴ ὀνομασία. Ἡ δομὴ ποὺ ἔχει ἐπιλεγεῖ γιὰ νὰ εἶναι ὁ τύπος τῶν προσφυῶν ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε *χαρακτήρα*. Σύμφωνα μὲ τὸν Linné, ὁ χαρακτήρας θὰ ἀπαρτίζεται «ἀπὸ τὴν πιὸ φροντισμένη περιγραφή τῆς καρποφορίας τοῦ πρώτου εἴδους. Ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ γένους συγκρίνονται μὲ τὸ πρῶτο καὶ ἐξοβελίζονται ὅλα τὰ ἀσύμφωνα σημεῖα ἐν τέλει, μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐργασία, προκύπτει ὁ χαρακτήρας».²

Τὸ σύστημα εἶναι αὐθαίρετο ἤδη ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του, ἐπει-

1. Linné, *Philosophie botanique*, § 192.

2. Linné, *Philosophie botanique*, § 193.

δὴ παραμελεῖ συστηματικὰ κάθε διαφορὰ καὶ κάθε ταυτότητα ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὴν προνομιούχα δομὴ. Ἄλλὰ τίποτα κατ' ἀρχὴν δὲν ἐμποδίζει νὰ μπορέσουμε κάποια μέρα νὰ ἀνακαλύψουμε μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν τεχνικὴ ἓνα σύστημα ποὺ θὰ ἦταν φυσικὸ· σὲ ὅλες τὶς διαφορὲς ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα θὰ ἀντιστοιχοῦσαν οἱ παρόμοιας ἀξίας διαφορὲς ὡς πρὸς τὴ γενικὴ δομὴ τοῦ φυτοῦ· καὶ ἀντίστροφα ὅλα τὰ ἄτομα ἢ ὅλα τὰ εἶδη, ὅσα συνενώνονται κάτω ἀπὸ ἓνα κοινὸ χαρακτήρα, θὰ εἶχαν ὄντως σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μέρη τους τὴν ἴδια σχέσιν ὁμοιότητος. Ἄλλὰ γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ φυσικὸ σύστημα θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἔχουμε συγκροτήσει μὲ βεβαιότητα ἓνα τεχνητὸ σύστημα, τουλάχιστον σὲ ὀρισμένους τομεῖς τοῦ φυτικοῦ ἢ ζωικοῦ κόσμου. Νὰ γιὰτὶ ὁ Linné δὲν ἐπιδιώκει ἄμεσα νὰ συγκροτήσει ἓνα φυσικὸ σύστημα «πρὶν γίνεи τέλεια γνωστὸ ὅ,τι εἶναι προσφυές»¹ γιὰ τὸ σύστημά του. Βέβαια, ἡ φυσικὴ μέθοδος συνιστᾷ «τὴν πρώτη καὶ τὴν τελευταία λαχτάρα τῶν βοτανολόγων», καὶ ὅλα τὰ «ἀποσπάσματα τῆς πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν μὲ τὴ μεγαλύτερη φροντίδα»,² ὅπως ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Linné στὸ ἔργο του *Classes Plantarum*· ἀλλὰ ἐλλεῖπει αὐτῆς τῆς ἀκόμη προσδοκώμενης φυσικῆς μεθόδου στὴν καθορισμένη καὶ περατωμένη τῆς μορφῆ «τὰ τεχνητὰ συστήματα εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα».³

Ἐπιπλέον τὸ σύστημα εἶναι σχετικὸ: μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ μὲ τὴν ἐπιθυμούμενη ἀκρίβεια. Ἄν ὁ ἐπιλεγόμενος χαρακτήρας ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν εὐρεία δομὴ, μὲ ὑψηλὸ ἀριθμὸ μεταβλητῶν, τότε οἱ διαφορὲς θὰ ἐμφανιστοῦν πολὺ γρήγορα, ἄπαξ δηλαδὴ καὶ περάσουμε ἀπὸ ἓνα ἄτομο σὲ ἓνα ἄλλο, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πέρα γιὰ πέρα γειτονικὸ του: ὁ χαρακτήρας βρίσκεται τότε πολὺ κοντὰ στὴν ἀμιγῆ περιγραφή.⁴ Ἄν ἀντίθετα ἡ προνομιούχα δομὴ εἶναι στενὴ καὶ περιλαμβάνει λίγες μεταβλητές, οἱ διαφορὲς θὰ εἶναι σπάνιες καὶ τὰ ἄτομα θὰ ἔχουν ὁμαδοποιηθεῖ σὲ συμπαγεῖς μάζες. Θὰ δια-

1. Linné, *Systema naturae*, § 12

2. Linée, *Philosophie botanique*, § 77.

3. Linné, *Systema naturae*, § 12.

4. «Ὁ φυσικὸς χαρακτήρας τοῦ εἴδους εἶναι ἡ περιγραφή» (Linné, *Philosophie botanique*, § 193).

λέξουμε τὸν χαρακτήρα σὲ συνάρτηση μὲ τὴν λεπτότητα τῆς ταξινόμησης πὺ θέλουμε νὰ ἐπιτύχουμε. Ὁ Tournefort γιὰ νὰ θεμελιώσει τὰ γένη διάλεξε ὡς χαρακτήρα τὸν συνδυασμὸ τοῦ ἄνθους καὶ τοῦ καρποῦ. Αὐτὸ δὲν τὸ ἔκανε, ὅπως ὁ Cesalpinus, ἐπειδὴ αὐτὰ ἦσαν τὰ πιὸ χρήσιμα μέρη τοῦ φυτοῦ, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐπέτρεπαν μιὰ κλίμακα συνδυασμῶν ἀριθμητικὰ ἱκανοποιητικὴ: τὰ στοιχεῖα πὺ εἶχαν παρθεῖ ἀπὸ τὰ τρία ἄλλα μέρη (ρίζες, βλαστοί, φύλλα) ἦσαν ὄντως ἢ ὑπερβολικὰ πολλὰ, ἂν τὰ βλέπαμε συνολικὰ, ἢ ὑπερβολικὰ λίγα, ἂν τὰ ἀντιμετωπίζαμε χωριστά.¹ Ὁ Linné λογάρισε ὅτι τὰ 38 ὄργανα τῆς γένεσης, πὺ τὸ καθένα περιλαμβάνει τὶς τέσσερις μεταβλητὲς τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς μορφῆς, τῆς κατάστασης καὶ τῆς πρότασης, ἐπέτρεπαν 5.776 διαμορφώσεις, πὺ ἀρκοῦν γιὰ νὰ καθορίσουν τὰ γένη.² Ἄν θέλουμε νὰ σχηματίσουμε ὁμάδες περισσότερες ἀπὸ τὰ γένη, πρέπει νὰ ἐπιστρατεύσουμε πιὸ περιορισμένους χαρακτήρες («πλαστοὺς χαρακτήρες πὺ ἔχουν συμφωνηθεῖ ἀνάμεσα στοὺς βοτανολόγους») ὅπως γιὰ παράδειγμα μόνο οἱ στήμονες ἢ μόνο ὁ ὕπερος: θὰ μπορέσουμε ἔτσι νὰ διακρίνουμε τὶς τάξεις ἢ τὶς ὁμοταξίες.³

Ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ τετραγωνιστεῖ ὁλόκληρο τὸ πεδίο τοῦ φυτικοῦ ἢ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Κάθε ὁμάδα θὰ μπορέσει νὰ δεχτεῖ ἓνα ὄνομα. Ἔτσι, ἓνα εἶδος, χωρὶς νὰ πρέπει νὰ περιγραφεῖ, θὰ μπορέσει νὰ ὑποδηλωθεῖ ἀκριβέστατα μὲ βάση τὰ ὀνόματα τῶν διαφορῶν συνόλων μέσα στὰ ὁποῖα ἔχει ἐνταχθεῖ. Τὸ πλῆρες τοῦ ὀνομα διατρέχει ὅλο τὸ δίκτυο τῶν χαρακτήρων πὺ ἐγκαθιδρύουμε μέχρι τὶς πιὸ ὑψηλὲς τάξεις. Ἀλλὰ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Linné, αὐτὸ τὸ ὄνομα, γιὰ λόγους εὐκολίας, πρέπει νὰ μείνει ἐν μέρει «σιωπηλὸ» (δὲν κατονομάζουμε τὴν τάξη καὶ τὴν ὁμοταξία), ἀλλὰ τὸ ἄλλο μέρος πρέπει νὰ εἶναι «ἐμφαντικόν»: πρέπει νὰ ὀνομάσουμε τὸ γένος, τὸ εἶδος καὶ τὴν ποικιλία.⁴ Ἔχοντας ἔτσι ἀναγνωρισθεῖ στὸν οὐσιώδη χαρακτήρα του καὶ ὑποδηλωθεῖ μὲ ἀφετηρία αὐτὸν

1. Tournefort, *Éléments de Botanique*, σ. 27.

2. Linné, *Philosophie botanique*, § 167.

3. Linné, *Système sexuel des vegetaux*, σ. 21.

4. Linné, *Philosophie botanique*, § 212.

τὸν χαρακτήρα, τὸ φυτὸ θὰ ἀναγγεῖλει συνάμα αὐτὸ πού τὸ ὑποδηλώνει ἐπακριβῶς, τῇ συγγένεια πού τὸ συνδέει μὲ ἐκεῖνα πού τοῦ μοιάζουν καὶ ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος (ἄρα στὴν ἴδια οἰκογένεια καὶ στὴν ἴδια τάξη). Θὰ ἔχει δεχτεῖ τὸ κύριο ὄνομά του καὶ συνάμα ὀλόκληρη τὴν (φανερὴ ἢ κρυφὴ) σειρὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων στὰ ὁποῖα ἐνοικεῖ. «Τὸ ὄνομα τοῦ γένους εἶναι, θὰ λέγαμε, τὸ ἔγκυρο νόμισμα τῆς βοτανολογικῆς μας δημοκρατίας».¹ Ἡ φυσικὴ ἱστορία θὰ ἔχει ἐπιτελέσει τὸ θεμελιώδες ἔργο της πού εἶναι «ἡ διάταξη καὶ ὁ κατονομασμός».²

Ἡ Μέθοδος εἶναι μιὰ ἄλλη τεχνικὴ γιὰ νὰ λύσουμε τὸ ἴδιο πρόβλημα. Ἄντι νὰ κατατέμνει μέσα στὴν περιγεγραμμένη ὀλόκληρα τὰ —σπάνια ἢ πολυάριθμα — στοιχεῖα πού θὰ χρησιμεύσουν ὡς χαρακτῆρες, ἡ μέθοδος συνίσταται στὸ νὰ τὰ παραγάγει προοδευτικά. Ξεκινοῦμε — ὅπως ἔκανε ὁ Adanson στὴν ἐξέταση τῶν φυτῶν τῆς Σενεγάλης³ — ἀπὸ ἓνα εἶδος αὐθαίρετα ἐπιλεγμένο ἢ δεδομένο ἀπὸ τὴν σύμπτωση. Τὸ περιγράφουμε ἐξ ὀλοκλήρου σὲ ὅλα τὰ μέρη του καὶ προσδιορίζοντας ὅλες τὶς ἀξίες πού ἔχουν προσλάβει οἱ μεταβλητὲς μέσα σὲ αὐτό. Ἔργασία πού συνεχίζουμε μὲ τὸ ἐπόμενο εἶδος, δοσμένο κι αὐτὸ αὐθαίρετα ἀπὸ τὶς παραστάσεις μας· ἡ περιγραφή πρέπει νὰ εἶναι ὀλικὴ ὅπως καὶ τὴν πρώτη φορά, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι τίποτα ἀπ' ὅσα εἶχαν μνημονευτεῖ στὴν πρώτη περιγραφή δὲν πρέπει νὰ ἐπαναληφθεῖ στὴ δεύτερη. Μόνο οἱ διαφορὲς μνημονεύονται. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ συμβεῖ μὲ τὴν τρίτη σὲ σχέση μὲ τὶς δύο ἄλλες, καὶ αὐτὸ θὰ συνεχιστεῖ ἀτέρμονα. Τελικὰ ὅλα τὰ διαφορετικὰ χαρακτηριστικὰ ὄλων τῶν φυτῶν θὰ ἔχουν μνημονευτεῖ μιὰ φορά, ἀλλὰ ποτὲ περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά. Συνομαδώνοντας γύρω ἀπὸ τὶς πρῶτες περιγραφὲς ἐκεῖνες πού ἔγιναν στὴ συνέχεια καὶ πού ἀραιώνουν καθόσον προχωροῦμε, βλέπουμε νὰ διαγράφεται μέσα ἀπὸ τὸ ἀρχέγονο χάος ὁ γενικὸς πίνα-

1. Id., *ibid.*, § 284.

2. Id., *ibid.*, § 151. Αὐτὲς οἱ δύο λειτουργίες, πού εἶναι ἐγγυημένες ἀπὸ τὸν χαρακτήρα, ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς στὶς λειτουργίες τῆς ὑποδήλωσης καὶ τῆς παραγωγῆς λέξεων, πού μέσα στὴ γλώσσα διασφαλίζονται ἀπὸ τὸ κοινὸ ὄνομα.

3. Adanson, *Histoire naturelle du Sénégal*, Paris, 1757.

κας τῶν συγγενειῶν. Ὁ χαρακτήρας πού διακρίνει κάθε εἶδος ἢ κάθε γένος εἶναι τὸ μόνο μνημονευόμενο γνώρισμα μὲ φόντο τὶς σιωπηλές ταυτότητες. Πράγματι, μιὰ παρόμοια τεχνικὴ θὰ ἦταν ἀναμφίβολα ἢ πιὸ βέβαιη, ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαρχόντων εἰδῶν εἶναι τέτοιος πού δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ τὸν διεξέλθουμε. Ἐντούτοις ἡ ἐξέταση τῶν συναντώμενων εἰδῶν ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξὴ μεγάλων «οἰκογενειῶν», δηλαδή πολὺ πλατειῶν ὁμάδων, μέσα στὶς ὁποῖες τὰ εἶδη καὶ τὰ γένη ἔχουν πολυάριθμα ταυτόσημα σημεῖα. Τόσο πολυάριθμα, πού διακρίνονται ἀπὸ πολλὰ τους χαρακτηριστικά, ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ λιγότερο ἀναλυτικὸ βλέμμα· ἡ ὁμοιότητα ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ Βατράχου ἢ ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ Ἀκόνιτου γίνεται ἄμεσα αἰσθητὴ. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἀτέρμονη ἡ δουλειά, πρέπει νὰ ἀντιστρέψουμε τὸ ἐγχείρημα. Δεχόμεστε τὶς μεγάλες οἰκογένειες πού ἀναγνωρίζονται πρόδηλα καὶ πού οἱ πρῶτες περιγραφές καθόρισαν, στὰ τυφλά σχεδόν, τὰ μεγάλα τους γνωρίσματα. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ κοινὰ γνωρίσματα τὰ πιστοποιοῦμε τώρα μὲ ἓναν θετικὸ τρόπο· κατόπιν, ὅποτε συναντήσουμε ἓνα γένος ἢ ἓνα εἶδος πού σχετίζεται μ' αὐτὰ ἐμφανῶς, θὰ ἀρκεῖ νὰ δείξουμε μέσω ποιᾶς διαφορᾶς διακρίνονται ἀπὸ ἄλλα, πού τοὺς χρησιμεύουν ὡς φυσικὸς περίγυρος. Ἡ γνώση τοῦ κάθε εἶδους θὰ μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ εὐκόλα μὲ ἀφετηρία αὐτὸν τὸν γενικὸ χαρακτηρισμό: «Θὰ διαιρέσουμε καθένα ἀπὸ τὰ τρία βασίλεια σὲ πολλὲς οἰκογένειες πού θὰ περιλάβουν ὅλα τὰ ὄντα πού ἔχουν μεταξύ τους ἐντυπωσιακὲς σχέσεις, θὰ διεξέλθουμε ὅλα τὰ γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐνέχονται σὲ αὐτὲς τὶς οἰκογένειες»· μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο «θὰ μπορούμε ἀσφαλῶς νὰ συνδέσουμε ὅλα αὐτὰ τὰ ὄντα μὲ τὶς φυσικὲς τους οἰκογένειες· ἔτσι ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰκτίδα καὶ τὸν λύκο, τὸ σκύλο καὶ τὴν ἀρκούδα, θὰ γνωρίσουμε ἐπαρκῶς τὸ λιοντάρι, τὴν τίγρη, τὴν ὕαινα, πού εἶναι ζῶα τῆς ἴδιας οἰκογένειας».¹

Βλέπουμε ἀμέσως τί φέρνει σὲ ἀντίθεση τὴ μέθοδο μὲ τὸ σύστημα. Μόνο μιὰ μέθοδος μπορεῖ νὰ ὑπάρχει· μπορούμε νὰ ἐπινοήσουμε καὶ νὰ ἐφαρμόσουμε πολυάριθμα συστήματα: ὁ Adanson

1. Adanson, *Cours d'histoire naturelle*, 1772, ἐκδ. τοῦ 1845, σ. 17.

ὄρισε ἐξήντα πέντε.¹ Τὸ σύστημα εἶναι αὐθαίρετο σὲ ὅλη του τὴν ἀνέλιξη, ἀλλὰ ἀπαξ καὶ τὸ σύστημα τῶν μεταβλητῶν — ὁ χαρακτήρας — καθοριστεῖ ἐξ ἀρχῆς, δὲν μπορούμε πλέον νὰ τὸν τροποποιήσουμε ἢ νὰ τοῦ ἀποκόψουμε ἔστω καὶ ἓνα στοιχεῖο. Ἡ μέθοδος ἔχει ἐπιβληθεῖ ἕξωθεν, ἀπὸ τὶς γενικὲς ὁμοιότητες ποὺ κάνουν τὰ πράγματα νὰ συγγενεύουν· μεταγράφει ἄμεσα τὴ μέθοδο στὸν λόγο· στὸ ἀφετηριακὸ τῆς σημείο παραμένει πολὺ κοντὰ στὴν περιγραφή· τῆς εἶναι ὅμως πάντα δυνατὸ νὰ ἐπιφέρει στὸν γενικὸ χαρακτήρα, ποὺ ἔχει καθορίσει ἐμπειρικά, τὶς τροποποιήσεις ποὺ ἐπιβάλλονται: ἓνα γνώρισμα, τὸ ὁποῖο θεωρούσαμε οὐσιῶδες σὲ μιὰν ὁμάδα φυτῶν ἢ ζώων, μπορεῖ κάλλιστα νὰ μὴν εἶναι παρὰ μιὰ μερικότητα ὀρισμένων, ἂν ἀνακαλύψουμε ὅτι, χωρὶς νὰ τὸ κατέχουν, ἀνήκουν προφανῶς στὴν ἴδια οἰκογένεια· ἡ μέθοδος ὀφείλει πάντα νὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ αὐτοδιορθώνεται. "Ὅπως λέει ὁ Adanson, τὸ σύστημα εἶναι ὅπως «ὁ κανόνας τῶν ψευδῶν θέσεων στὸν ὑπολογισμό»: προκύπτει ἀπὸ μιὰν ἀπόφαση, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπόλυτα συνεκτικὸ· ἀντίθετα ἡ μέθοδος εἶναι «μιὰ ὁποιαδήποτε διευθέτηση ἀντικειμένων ἢ γεγονότων συμπλησιασμένων μὲ βάση συμφωνίες ἢ ὁμοιότητες, τὴν ὁποία ἐκφράζουμε μὲ μιὰ γενικὴ ἔννοια ἢ ἐφαρμοσὶμη σὲ ὅλα τὰ ἀντικείμενα, χωρὶς ἐντούτοις νὰ βλέπουμε αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ἔννοια ἢ αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὡς ἀπόλυτη καὶ ἀμετάβλητη, οὔτε ὡς τόσο γενικὴ ποὺ νὰ μὴν ἐπιδέχεται ἐξάιρεση... Ἡ μέθοδος διαφέρει ἀπὸ τὸ σύστημα μόνον κατὰ τὴν ἰδέα ποὺ ὁ συγγραφέας συνάπτει σὲ αὐτὲς τὶς ἀρχές, ἀντιμετωπίζοντάς τες ὡς μεταβλητὲς μέσα στὴ μέθοδο καὶ ὡς ἀπόλυτες μέσα στὸ σύστημα».²

Ἐπιπλέον, τὸ σύστημα δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει ἀνάμεσα στὶς δομὲς τοῦ ζώου ἢ τοῦ φυτοῦ παρὰ σχέσεις παρατακτικὲς: ἐφόσον ὁ χαρακτήρας ἔχει ἐπιλεγεῖ ὄχι λόγῳ τῆς λειτουργικῆς του σημασίας, ἀλλὰ λόγῳ τῆς συνδυαστικῆς του ἀποτελεσματικότητος, τίποτα δὲν ἀποδείχνει ὅτι στὴν ἐσωτερικὴ ἱεραρχία τοῦ ἀτόμου ἢ τὰδε μορφὴ ὑπέρου, ἢ τὰδε διάταξη στημόνων συνεπάγεται τὴν τὰδε δομὴ: ἂν τὸ σπέρμα τῆς Ἀδόξου βρῖσκεται ἀνάμεσα στὸν κά-

1. Adanson, *Familles des plantes*, Paris, 1763.

2. Adanson, *Familles des plantes*, τόμ. I, πρόλογος.

λυκα και στη στεφάνη, αν στο άρον οι στήμονες είναι διατεταγμένοι ανάμεσα στους ύπερους, αυτές δεν είναι ούτε λίγο ούτε πολύ παρά «μεμονωμένες δομές»: ¹ ή μικρή τους σπουδαιότητα οφείλεται στην σπανιότητά τους, ενώ ή ίση διαίρεση του κάλυκα και της στεφάνης δεν έχει άλλη αξία από τη συχνότητά της. ² Από την άλλη, ή μέθοδος, επειδή βαίνει από τις πιο γενικές ταυτότητες και διαφορές στις λιγότερο γενικές, μπορεί να προκαλέσει την εμφάνιση των κάθετων σχέσεων της υπόταξης. Πράγματι επιτρέπει να δούμε ποιοί χαρακτήρες είναι αρκετά σημαντικοί, ώστε να μη διαψευστούν ποτέ σε μια δοσμένη οικογένεια. Σε σχέση με το σύστημα, ή αντιστροφή είναι πολύ σημαντική: οι πιο ουσιώδεις χαρακτήρες επιτρέπουν να διακρίνουμε τις πιο πλατειές οικογένειες και τις πιο φανερά ξεχωριστές, ενώ για τον Tournefort και τον Linné ο ουσιώδης χαρακτήρας καθόριζε το γένος και αρκούσε στη «σύμβαση» των φυσιολόγων να επιλέξει έναν πλαστό χαρακτήρα για να διακρίνει τις τάξεις ή τις όμοταξίες. Στη μέθοδο ή γενική οργάνωση και οι εσωτερικές της εξαρτήσεις υπερτερούν απέναντι στην πλάγια μετατόπιση ενός πάγιου έξοπλισμού μεταβλητών.

Παρά την ύπαρξη αυτών των διαφορών, το σύστημα και ή μέθοδος εδράζονται στην ίδια επιστημολογική βάση. Αυτό μπορούμε να το ορίσουμε με μια λέξη, λέγοντας ότι στην κλασσική γνώση ή γνώση των εμπειρικών ατόμων μπορεί να αποκτηθεί μόνο πάνω στον συνεχή, ταξινομημένο και καθολικό πίνακα όλων των δυνατών διαφορών. Κατά τον δέκατο έκτο αιώνα ή ταυτότητα φυτών και ζώων διασφαλιζόταν από το θετικό (συχνά ορατό αλλά ένιοτε κρυμμένο) σημάδι, του οποίου ήσαν φορείς: για παράδειγμα εκείνο που διέκρινε τα διάφορα είδη πτηνών δεν ήσαν οι διαφορές που υπήρξαν μεταξύ τους, αλλά το γεγονός ότι το ένα κυνηγοῦσε τη νύχτα, ότι το άλλο ζούσε πάνω στο νερό, ότι κάποιο άλλο τρεφόταν με ζωντανή σάρκα. ³ Κάθε δν έφερε ένα σημάδι και το είδος μετριόταν με βάση την έκταση ενός κοινού σηματολογίου. Έτσι κάθε είδος

1. Linné, *Philosophie botanique*, § 105.

2. Id., *ibid.*, § 94.

3. Βλ. P. Belon, *Histoire de la nature des oiseaux*.

δήλωνε τὸν ἑαυτὸ του, ἐξέφραζε τὴν ἀτομικότητά του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα: τὰ τελευταῖα θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ μὴν ὑπάρχουν, τὰ κριτήρια τοῦ ὀρισμοῦ δὲν θὰ εἶχαν τροποποιηθεῖ γιὰ ὅσα θὰ εἶχαν ἀπομείνει ὀρατά. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα καὶ μετὰ δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ὑπάρχουν σημεῖα παρὰ μόνο στὴν ἀνάλυση τῶν παραστάσεων σύμφωνα μὲ τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορές. Δηλαδή κάθε ὑποδήλωση πρέπει νὰ ἐπιτελεστεῖ μέσω κάποιας σχέσης μὲ ὅλες τὶς ἄλλες πιθανές ὑποδηλώσεις. Γνωρίζω αὐτὸ πὺ ἀνήκει ἀποκλειστικὰ σὲ ἓνα ἄτομο, σημαίνει ὅτι ἔχω στὴν διάθεσή μου τὴν ταξινόμηση ἢ τὴ δυνατότητα νὰ ταξινομήσω τὸ σύνολο τῶν ἄλλων. Ἡ ταυτότητα καὶ ὅ,τι τὴν σημαδεύει ὀρίζονται μὲ βᾶση τὸ ὑπόλοιπο τῶν διαφορῶν. Ἐνα ζῶο ἢ ἓνα φυτὸ δὲν εἶναι ὅ,τι δείχνει — ἢ προδίδει — τὸ στίγμα πὺ ἔχει χαραχτεῖ πάνω του: εἶναι ὅ,τι δὲν εἶναι τὰ ἄλλα: ὑπάρχει καθαυτὸ μονάχα στὸ ὄριο μὲ ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διακρίνεται. Μέθοδος καὶ σύστημα δὲν εἶναι παρὰ δύο τρόποι καθορισμοῦ τῶν ταυτοτήτων μέσω τοῦ γενικοῦ δικτύου τῶν διαφορῶν. Ἀργότερα, μὲ ἀφετηρία τὸν Cuvier, ἡ ταυτότητα τῶν εἰδῶν θὰ προσδιοριστεῖ μέσω ἑνὸς παιχνιδιοῦ διαφορῶν, αὐτὲς ὅμως θὰ ἐμφανιστοῦν μὲ φόντο μεγάλες ὀργανικὲς ἐνότητες πὺ ἔχουν τὰ ἐσωτερικά τους συστήματα ἐξαρτήσεων (σκελετός, ἀναπνοή, κυκλοφορία): τὰ ἀσπόνδυλα δὲν θὰ ὀριστοῦν μόνο μὲ βᾶση τὴν ἀπουσία σπονδύλων, ἀλλὰ μὲ βᾶση ἓναν ὀρισμένο τρόπο ἀναπνοῆς, τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς τύπου κυκλοφορίας καὶ μιὰν ὀλόκληρη ὀργανικὴ συνοχὴ πὺ σχηματίζει μιὰν θετικὴ ἐνότητα. Οἱ ἐσωτερικοὶ νόμοι τοῦ ὀργανισμοῦ θὰ γίνουν ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης στὴ θέση τῶν διαφοροποιητικῶν χαρακτήρων. Ἡ ταξινόμηση, ὡς πρόβλημα θεμελιῶδες γιὰ τὴν συγκρότηση τῆς φυσικῆς ἱστορίας, στεγάζεται ἱστορικὰ καὶ κατὰ τρόπο ἀναγκαῖο ἀνάμεσα σὲ μιὰν θεωρία τοῦ σημαδιοῦ καὶ σὲ μιὰ θεωρία τοῦ ὀργανισμοῦ.

V. ΤΟ ΣΥΝΕΧΕΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Στήν καρδιά αὐτῆς τῆς καλοφτιαγμένης γλώσσας, πού ἔχει γίνει ἡ φυσική ἱστορία, παραμένει ἓνα πρόβλημα. Θά μπορούσε μετὰ ἀπό ὅλα αὐτὰ νά μὴν ἦταν ποτέ δυνατὴ ἡ μεταμόρφωση τῆς δομῆς σὲ χαρακτήρα, καὶ τὸ κοινὸ ὄνομα νά μὴν μπορεῖ ποτέ νά γεννηθεῖ ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα. Ἄραγε ποιὸς μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ ὅτι οἱ περιγραφές δὲν θά παρουσιάσουν τόσο ποικίλα στοιχεῖα ἀπὸ ἓνα ἄτομο στὸ ἄλλο ἢ ἀπὸ ἓνα εἶδος στὸ ἄλλο, ὥστε κάθε ἀπόπειρα θεμελίωσης ἑνὸς κοινοῦ ὀνόματος νά καταστρέφεται ἐκ τῶν προτέρων; Ποιὸς μπορεῖ νά βεβαιώσει ὅτι κάθε δομὴ δὲν εἶναι αὐστηρὰ ἀπομονωμένη ἀπὸ κάθε ἄλλη καὶ ὅτι δὲ λειτουργεῖ σὰν ἓνα ἀτομικὸ σημάδι; Γιὰ νά μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ὁ ἀπλούστερος χαρακτήρας, πρέπει ἓνα τουλάχιστον στοιχεῖο τῆς δομῆς πού ἐξετάζεται ἀρχικὰ νά ἐπαναλαμβάνεται σὲ μιὰν ἄλλη. Γιατὶ ἡ γενικὴ τάξη τῶν διαφορῶν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει νά ἐγκαθιδρύσουμε τὴν διάταξη τῶν εἰδῶν, ὑπονοεῖ ἓνα ὀρισμένο παιχνίδι προσομοιοτήτων. Πρόκειται γιὰ ἓνα πρόβλημα πού εἶναι ἰσόμορφο μὲ ἐκεῖνο πού συναντήσαμε ἤδη σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα:¹ γιὰ νά εἶναι δυνατὸ ἓνα κοινὸ ὄνομα, ἔπρεπε νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ πράγματα αὐτῆ ἡ ἄμεση ὁμοιότητα πού ἐπέτρεπε στὰ σημαίνοντα στοιχεῖα νά διατρέξουν τὸ μῆκος τῶν παραστάσεων, νά γλιστρήσουν στὴν ἐπιφάνειά τους, νά γραπωθοῦν στὶς προσομοιοτήτες τους γιὰ νά σχηματίσουν ἐν τέλει συλλογικὲς ὑποδηλώσεις. Ἄλλὰ γιὰ νά χαράξουμε αὐτὸν τὸν ρητορικὸ χῶρο, ὅπου λίγο-λίγο τὰ ὀνόματα ἔπαιρναν τὴ γενικὴ τους ἀξία, δὲν ἦταν ἀνάγκη νά καθορίσουμε τὴν καταστατικὴ θέση αὐτῆς τῆς ὁμοιότη-
τας οὔτε τὸ ἂν θεμελιωνόταν στὴν ἀλήθεια· ἀρκοῦσε τὸ νά δίνει ἀρκετὴ δύναμη στὴ φαντασία. Ἐντούτοις γιὰ τὴν φυσικὴ ἱστορία, πού εἶναι μιὰ καλοφτιαγμένη γλώσσα, αὐτὲς οἱ ἀναλογίες τῆς φαντασίας δὲν μπορεῖ νά ἰσχύσουν ὡς ἐγγυήσεις· καὶ τὴ ριζικὴ ἀμφιβολία, πού ὁ Hume ἔδειχνε ἀπέναντι στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάληψης μέσα στὴν ἐμπειρία, ἡ φυσικὴ ἱστορία, πού ἀντιμετώπιζε τὴν

1. Βλ. *supra*, σ. 192.

ἀπειλή της ὅπως καὶ κάθε γλώσσα, πρέπει νὰ βρεῖ τρόπο νὰ τὴν ξεπεράσει. Πρέπει νὰ ὑπάρχει συνέχεια μέσα στὴ φύση.

Αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση μιᾶς συνεχοῦς φύσης δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς μορφή στὰ συστήματα καὶ στὶς μεθόδους. Γιὰ τοὺς θεωρητικούς τῶν συστημάτων ἡ συνέχεια ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴ συμπαγὴ παράθεση διαφορῶν περιοχῶν, τὶς ὁποῖες οἱ χαρακτῆρες ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε καθαρὰ· ἀρκεῖ μιὰ ἀδιάλειπτη κλίμακα ἀξιῶν, τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ προσλάβει, μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸν τομέα τῶν εἰδῶν, ἡ δομὴ ποὺ ἔχει ἐπιλεγεῖ ὡς χαρακτήρας· με ἀφετηρία αὐτὴ τὴν ἀρχή, θὰ φανεῖ ὅτι ὅλες οἱ ἀξίες καλύπτονται ἀπὸ πραγματικὰ ὄντα, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὰ γνωρίζουμε ἀκόμα. «Τὸ σύστημα ὑποδείχνει τὰ φυτὰ, ἀκόμα καὶ ἐκεῖνα ποὺ δὲν μνημονεύει· πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ κάνει ἡ ἀπαρίθμηση ἑνὸς καταλόγου».¹ Μέσα σὲ αὐτὴ τὴν συνέχεια τῆς παράθεσης, οἱ κατηγορίες δὲν θὰ εἶναι ἀπλῶς αὐθαίρετες συμβάσεις· θὰ μποροῦν νὰ ἀντιστοιχοῦν (ἂν ἔχουν διατυπωθεῖ ὅπως πρέπει) σὲ περιοχὲς ποὺ ὑπάρχουν ξέχωρα πάνω σὲ αὐτὸ τὸ ἀδιάλειπτο πλέγμα τῆς φύσης· θὰ εἶναι εὐρύτερες ἐπιφάνειες ἀλλὰ ἐξίσου πραγματικὲς με τὰ ἄτομα. Ἔτσι τὸ σεξουαλικὸ σύστημα ἐπέτρεψε, σύμφωνα με τὸν Linné, νὰ ἀνακαλύψουμε γένη ἀναμφισβητήτως θεμελιωμένα: «Μάθε ὅτι δὲν συνιστᾶ ὁ χαρακτήρας τὸ γένος, ἀλλὰ ὅτι τὸ γένος συνιστᾶ τὸ χαρακτήρα, ὅτι ὁ χαρακτήρας ἀπορρέει ἀπὸ τὸ γένος, καὶ ὄχι τὸ γένος ἀπὸ τὸν χαρακτήρα».² Ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὶς μεθόδους, γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ὁμοιότητες, με τὴ μαζικὴ καὶ προφανὴ μορφή τους, εἶναι ἐξαρχῆς δεδομένες, ἡ συνέχεια τῆς φύσης δὲν θὰ εἶναι αὐτὸ τὸ καθαρὰ ἀρνητικὸ ἀξίωμα (δὲν ὑπάρχει λευκὸ διάστημα ἀνάμεσα στὶς ξεχωριστὲς κατηγορίες), ἀλλὰ μιὰ θετικὴ ἀπαίτηση: ὀλόκληρη ἡ φύση ἀποτελεῖ ἓνα μεγάλο ὑφάδι, ὅπου τὰ ὄντα ὀλοένα καὶ περισσότερο μοιάζουν μεταξύ τους, ὅπου τὰ γειτονικὰ ἄτομα μοιάζουν ἀπείρως μεταξύ τους· ἔτσι μιὰ τομὴ, ἂν δὲν ὑποδείχνει τὴν ἐλάχιστη διαφορὰ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ εὐρύτερες κατηγορίες, ποτὲ δὲν εἶναι πραγματικὴ. Εἶναι μιὰ συνέχεια κατὰ συγχώνευση, ὅπου κάθε γενικότητα εἶναι ὀνομαστι-

1. Linné, *Philosophie botanique*, § 156.

2. Id., *ibid.*, § 169.

κή. Οί γενικές ιδέες μας, λέει ο Buffon, «σχετίζονται με μιὰ συνεχή κλίμακα ἀντικειμένων, τῆς ὁποίας ἀντιλαβανόμεστε καθαρὰ μόνο τὸ μέσον καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα διαφεύγουν καὶ ξεφεύγουν πάντα ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὶς θεωρήσεις μας... "Ὅσο περισσότερο αὐξάνουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν διαιρέσεων τῶν φυσικῶν πλασμάτων, τόσο περισσότερο πλησιάζουμε τὴν ἀλήθεια, γιατί στὴ φύση δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἄτομα, καὶ τὰ γένη, οἱ τάξεις, οἱ ὁμοταξίες ὑπάρχουν μόνο στὴ φαντασία μας».¹ Καὶ ὁ Bonnet μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἔλεγε ὅτι «δὲν ὑπάρχουν ἄλλατα στὴ φύση: ὅλα εἶναι κλιμακωμένα, καθένα ἔχει τὶς ἀποχρώσεις του. "Ἄν ἀνάμεσα σὲ δύο οἰαδήποτε ὄντα ὑπῆρχε ἓνα κενό, ποιὸς θὰ ἦταν ὁ λόγος τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ὄν πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ μὴν ὑπάρχουν ἄλλα πού νὰ τὸ πλησιάζουν μὲ κάποια χαρακτηριστικά τους καὶ πού νὰ μὴν ἀπομακρύνονται λόγω κάποιων ἄλλων». Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ἀνακαλύπτουμε πάντα «μέσες καταστάσεις», ὅπως τὸν πολὺποδα ἀνάμεσα στὸ φυτικὸ καὶ στὸ ζωικό, τὸν ἰπτάμενο σκίουρο ἀνάμεσα στὸ πτηνὸ καὶ στὸ τετράποδο, τὸν πίθηκο ἀνάμεσα στὸ τετράποδο καὶ στὸν ἄνθρωπο. Κατὰ συνέπεια, οἱ κατανομές μας σὲ εἶδη καὶ τάξεις «εἶναι καθαρὰ ὀνομαστικές»: δὲν ἐκπροσωποῦν τίποτα παραπάνω ἀπὸ «μέσα σχετικὰ μὲ τὶς ἀνάγκες μας καὶ τὰ ὅρια τῶν γνώσεών μας».²

Κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἡ συνέχεια στὴ φύση ἀπαιτεῖται ἀπὸ ὅλη τὴ φυσικὴ ἱστορία, δηλαδή ἀπὸ κάθε προσπάθεια νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὴ φύση μιὰ τάξη καὶ νὰ ἀνακαλυφθοῦν γενικὲς κατηγορίες, εἴτε αὐτὲς εἶναι πραγματικὲς καὶ ἐπιβεβλημένες ἀπὸ ἐκδηλες διακρίσεις, εἴτε βολικὲς καὶ ἀπλῶς σχηματισμένες ἀπὸ τὴ φαντασία μας. Μόνο τὸ συνεχὲς μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ ὅτι ἡ φύση ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ δομὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ χαρακτήρας. Ἀλλὰ παρ'αυτὸ αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση διχοτομεῖται. Γιατὶ ἂν ἡ ἐμπειρία μποροῦσε, μέσα στὴν ἀδιάλειπτη κίνησή της, νὰ διατρέξει ἀκριβῶς βῆ-

1. Buffon: *Discours sur la manière de traiter l'histoire naturelle, Oeuvres Complètes*, τόμ. I, σ. 36 καὶ 39.

2. Ch. Bonnet, *Contemplation de la nature*, πρῶτο μέρος, *Oeuvres Complètes*, τόμ. IV, σ. 35-36.

μα τὸ βῆμα τὸ συνεχές τῶν ἀτόμων, τῶν ποικιλιῶν, τῶν εἰδῶν, τῶν γενῶν, τῶν τάξεων, δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ συγκροτήσουμε μιὰν ἐπιστήμη· οἱ περιγραφικὲς ὑποδηλώσεις θὰ γενικεύονταν αὐτοδίκαια καὶ ἡ γλώσσα τῶν πραγμάτων, μὲ μιὰν αὐθόρμητη κίνηση, θὰ συγκροτοῦσε ἐπιστημονικὸν λόγον. Οἱ ταυτότητες τῆς φύσης θὰ προσφέρονταν στὴ φαντασία σχεδὸν ὀλογράφως καὶ τὸ αὐθόρμητο γλίστρημα τῶν λέξεων μέσα στὸν ρητορικὸν τους χῶρον θὰ ἀναπαρήγαγε σὲ πλήρεις γραμμὲς τὴν ταυτότητα τῶν ὄντων μέσα στὴν αὐξουσα γενικότητά τους. Ἡ φυσικὴ ἱστορία θὰ κατανοῦσε ἄχρηστη, ἢ μᾶλλον θὰ ἦταν ἤδη καμωμένη ἀπὸ τὴν καθημερινὴν γλώσσα τῶν ἀνθρώπων· ἡ γενικὴ γραμματικὴ θὰ ἦταν συνάμα ἡ καθολικὴ ταξινομία τῶν ὄντων. Ἀλλὰ ἂν εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ φυσικὴ ἱστορία τελείως ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν λέξεων, αὐτὸ συμβαίνει γιατί ἡ ἐμπειρία δὲν μᾶς δίνει τὸ συνεχές τῆς φύσης τέτοιο ποῦ εἶναι. Τὸ δίνει λεπτοτεμαχισμένο — γιατί ὑπάρχουν πολλὰ κενὰ στὴ σειρὰ τῶν ἀξιῶν ποῦ καλύπτονται ἀπὸ τὶς μεταβλητὲς (ὑπάρχουν πιθανὰ ὄντα τῶν ὁποίων ἐντοπίζουμε τὴ θέση, ἀλλὰ δὲν εἶχαμε ποτὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὰ παρατηρήσουμε) — καὶ μπερδεμένο, γιατί ὁ πραγματικὸς, γεωγραφικὸς καὶ γήινος χῶρος, ὅπου βρισκόμαστε, μᾶς δείχνει τὰ ὄντα περιπλεγμένα μεταξύ τους, μέσα σὲ μιὰ τάξη, ἢ ὁποία, σὲ σχέσιν μὲ τὸ μεγάλο πλέγμα τῶν ταξινομιῶν, δὲν εἶναι τίποτε περισσότερον ἀπὸ τύχη, ἀταξία καὶ ἀναταραχὴ. Ὁ Linné παρατηροῦσε ὅτι συνδυάζοντας στοὺς ἴδιους τόπους τὸ μαλάκιο (ποῦ εἶναι ἓνα ζῶον) καὶ τὴν ταρίχη (ποῦ εἶναι ἓνα θαλάσσιο φυτὸ), ἢ ἀκόμα τὸ σφουγγάρι καὶ τὸ κοράλι, ἡ φύση, ἀντίθετα μὲ τὴν τάξιν τῶν ταξινομήσεων, δὲ συνάπτει «τὰ πιὸ τέλεια φυτὰ μὲ τὰ ἀποκαλούμενα πολὺ ἀτελεῖ ζῶα, ἀλλὰ συνδυάζει τὰ ἀτελεῖ ζῶα μὲ τὰ ἀτελεῖ φυτὰ».¹ Καὶ ὁ Adanson διαπίστωνε ὅτι ἡ φύση «εἶναι ἓνα συγκεχυμένο ἀμάλγαμα ὄντων ποῦ ἡ τύχη φαίνεται νὰ τὰ ἔφερε κοντά: ἐδῶ τὸ χρυσάφι εἶναι ἀναμειγμένο μὲ ἓνα ἄλλο μέταλλο, μὲ ἓναν ἄλλο λίθον, μὲ ἓνα χῶμα· ἐκεῖ ἡ βιολέτα φύεται πλάι σὲ μιὰν βελανιδιά. Ἀνάμεσα στὰ φυτὰ πλανῶνται ἐξίσου τὸ τετράποδον, τὸ ἔρπετόν καὶ τὸ ἔντομον· τὰ ψάρια συγγέονται κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ

1. Linné, *Philosophie botanique*.

υδάτινο στοιχείο μέσα στο οποίο κολυμπούν και με τὰ φυτὰ πού φυτρώνουν στὰ βάθη τῶν νερῶν... Αὐτὸ τὸ κράμα εἶναι τόσο γενικὸ καὶ τόσο πολλαπλασιασμένο, ὥστε φαίνεται νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς φύσης».¹

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ περιπλοκὴ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς χρονολογικῆς σειρᾶς περιστατικῶν. Τοῦτα ἔχουν τὸ ἀφετηριακὸ τους σημεῖο καὶ τὸν πρῶτο τόπο ἐφαρμογῆς τους ὄχι στὰ ἴδια τὰ ἔμβια εἶδη, ἀλλὰ στὸ χῶρο ὅπου στεγάζονται. Γεννιῶνται ἀπὸ τὴ σχέση τῆς Γῆς με τὸν ἥλιο, μέσα στὸ καθεστῶς τῶν κλιμάτων, μέσα στὶς διάφορες μορφές τοῦ γήινου φλοιοῦ· ἀρχικὰ πηγαίνουν στὶς θάλασσες καὶ στὶς ἠπείρους, στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλανήτη· τὰ ἔμβια ὄντα ἐπηρεάζονται ἀπὸ ἀντίκτυπο καὶ δευτερογενῶς: ἡ θερμότητα τὰ ἐλκύει ἢ τὰ ἀποδιώχνει, τὰ ἠφαιστεία τὰ καταστρέφουν· μπορεῖ γιὰ παράδειγμα, ὅπως ὑπέθετε ὁ Buffon,² ἡ γῆ νὰ ἦταν ἀρχικὰ πυρακτωμένη, πρὶν νὰ ψυχθεῖ λίγο-λίγο· τὰ ζῶα, συνηθισμένα νὰ ζοῦν στὶς πιὸ ὑψηλές θερμοκρασίες, συγκεντρώθηκαν στὴ μόνη περιοχὴ πού σήμερα εἶναι διακεκαυμένη, ἐνῶ οἱ εὐκρατες ἢ ψυχρές περιοχές γέμισαν ἀπὸ εἶδη πού δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐμφανιστοῦν μέχρι τότε. Μὲ τίς ἀναστατώσεις τῆς ἱστορίας τῆς γῆς, ὁ ταξινομικὸς χῶρος (ὅπου οἱ γειτνιασμοὶ ἀνήκουν στὴν τάξη τοῦ χαρακτήρα καὶ ὄχι τοῦ τρόπου ζωῆς) κατανεμήθηκε σὲ ἕναν συγκεκριμένο χῶρο πού τὸν ἀνέτρεπε. Ἐπιπλέον: ἀναμφίβολα καταταμήθηκε, καὶ πολλὰ εἶδη, γειτονικὰ με ὅσα γνωρίζουμε ἢ ἐνδιάμεσα ἀνάμεσα στὶς ταξινομικὲς ζῶνες πού μᾶς εἶναι οἰκειῆς, ἔπρεπε νὰ ἐξαφανιστοῦν, ἀφήνοντάς πίσω τους ἴχνη δυσκολοδιάβαστα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ σειρὰ τῶν συμβάντων προστίθεται στὸ πλέγμα τῶν ὄντων: δὲν τοῦ ἀνήκει αὐθεντικὰ· ἐκτυλίσσεται μέσα στὸν πραγματικὸ χῶρο τοῦ κόσμου, ὄχι στὸν ἀναλυτικὸ χῶρο τῶν κατατάξεων· αὐτὸ πού θέτει ὑπὸ συζήτηση εἶναι ὁ κόσμος ὡς τόπος τῶν ὄντων, καὶ ὄχι τὰ ὄντα καθόσον ἔχουν τὴν ιδιότητα τῶν ἐμβίων ὄντων. Μιὰ ἱστορικότητα, τὴν ὁποία συμβολίζουν οἱ βιβλικὲς ἀφηγήσεις, ἐπη-

1. Adanson, *Cours d'histoire naturelle*, 1772, ἐκδ. Paris, 1845, σ. 4-5.

2. Buffon, *Histoire de la Terre*.

ρεάζει άμεσα τὸ ταξινομικὸ μας σύστημα, καὶ ἔμμεσα τὸ ταξινομικὸ δίκτυο τῶν εἰδῶν· πέρα ἀπὸ τὴ Γένεση καὶ τὸν Κατακλυσμό, θὰ μπορούσε κάλλιστα «ὁ πλανήτης μας νὰ ἔχει ὑποστῆ κι ἄλλες ἀναστατώσεις πού δὲν μᾶς ἀποκαλύφθηκαν. Αὐτὸ ἔχει σχέση μὲ ὁλόκληρο τὸ ἀστρονομικὸ σύστημα, καὶ οἱ δεσμοὶ πού συνενώνουν αὐτὸν τὸν πλανήτη μὲ τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Ἥλιο καὶ τοὺς κομηῆτες μπορεῖ νὰ ἦσαν ἡ πηγὴ πολλῶν ἀναστατώσεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἀπέμεινε γιὰ μᾶς κανένα αἰσθητὸ ἔχνος καὶ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι γειτονικῶν κόσμων ἴσως νὰ ἔχουν κάποιες γνώσεις».¹

Συνεπῶς, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς ἐπιστήμη, ἡ φυσικὴ ἱστορία προϋποθέτει δύο σύνολα: τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι συγκροτημένο ἀπὸ τὸ συνεχές δίκτυο τῶν ὄντων· αὐτὴ ἡ ἀλληλουχία μπορεῖ νὰ προσλάβει διάφορες χωρικές μορφές· ὁ Charles Bonnet τὴν σκέπτεται ἄλλοτε μὲ τὴ μορφή μιᾶς μεγάλης γραμμικῆς κλίμακας, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα εἶναι τὸ ἓνα πολὺ ἀπλὸ καὶ τὸ ἄλλο πολὺ περίπλοκο, ἐνῶ στὸ μέσο της ὑπάρχει μιὰ στενὴ ἐνδιάμεση περιοχὴ, ἡ μόνη πού μᾶς ἔχει ἀποκαλυφθεῖ, κάποτε μὲ τὴ μορφή ἐνὸς κεντρικοῦ κορμοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἓνα κλαδὶ (τῶν κοχυλιῶν μὲ συμπληρωματικὲς διακλαδώσεις τοὺς κάραβους καὶ τίς καραβίδες) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ σειρὰ τῶν ἐντόμων, στὴν ὁποία ἐντάσσονται τὰ ἔντομα καὶ τὰ βατράχια.² ὁ Buffon καθορίζει αὐτὴ τὴν ἴδια συνέχεια «ὡς ἓνα πλατὺ πλέγμα ἢ μᾶλλον ὡς μιὰ δέσμη πού κατὰ διαστήματα πετάει πλάγια κλαδιὰ γιὰ νὰ συναντηθεῖ μὲ δέσμες ἄλλης τάξεως».³ ὁ Pallas σκέπτεται μιὰ πολυεδρική μορφή.⁴ ὁ J. Hermann θὰ ἤθελε νὰ συγκροτήσῃ ἓνα μοντέλο τριῶν διαστάσεων ἀπαρτιζόμενο ἀπὸ νήματα πού ξεκινώντας ὅλα ἀπὸ ἓνα κοινὸ σημεῖο χωρίζονται μεταξύ τους «σκορπίζοντας σὲ πολυ-ἀριθμὰ πλάγια κλαδιὰ» καὶ ξανασυναντιῶνται καὶ πάλι.⁵ Ἀπὸ αὐ-

1. Ch. Bonnet, *Palingénésie philosophique, Oeuvres*, τόμ. VII, σ. 122.

2. Ch. Bonnet, *Contemplation de la nature*, κεφ. XX, σ. 130-138.

3. Buffon, *Histoire naturelle des oiseaux* (1770), τόμ. I, σ. 396.

4. Pallas, *Elenchus Zoophytorum* (1786).

5. J. Hermann, *Tabulae affinitatum animalium*, Strasbourg, 1783, σ. 24.

τές τις χωρικές διαμορφώσεις, που καθεμιά τους περιγράφει με τὸν τρόπο της τὴν ταξινομικὴ ἀλληλουχία, ξεχωρίζει ἡ σειρά τῶν συμβάντων· αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι ἀσυνεχῆς καὶ διαφορετικὴ σὲ καθενα ἀπὸ τὰ συμβάντα της, ἀλλὰ τὸ σύνολό της δὲν μπορεῖ παρά νὰ χαράξει μιὰν ἀπλὴ γραμμὴ πού εἶναι ἡ γραμμὴ τοῦ χρόνου (καὶ τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ ἐκλάβουμε ὡς εὐθεία, τεθλασμένη ἢ κυκλική). Στὴ συγκεκριμένη της μορφή καὶ στὴν πυκνότητα πού τῆς προσιδιάζει, ἡ φύση ἐνοικεῖ ὀλόκληρη ἀνάμεσα στὸ πλέγμα τῆς ταξινομίας καὶ στὴ γραμμὴ τῶν ἀναστατώσεων. Οἱ «πίνακες», πού σχηματίζει μπροστὰ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων καὶ πού ὁ λόγος τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἐπιφορτισμένος νὰ διατρέξει, εἶναι τὰ ἀποσπάσματα τῆς μεγάλης ἐπιφάνειας τῶν ἔμβιων εἰδῶν, ἔτσι ὅπως τεμαχίστηκε, ἀναστατώθηκε καὶ παγιώθηκε ἀνάμεσα σὲ δύο ἀναστατώσεις τοῦ χρόνου.

Βλέπουμε λοιπὸν πόσο ἐπιπόλαιο εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσουμε, σὰν δύο διαφορετικὲς καὶ ἀντιτιθέμενες στὴν θεμελιώδη τους ἐπιλογή γνῶμες, τὴν θεωρία τῆς παγιότητας τῶν εἰδῶν, πού ἀρκεῖται νὰ κατατάξει τὰ ὄντα τῆς φύσης σὲ ἕναν διαρκὴ πίνακα, καὶ ἕνα εἶδος «ἐξελικτισμοῦ», πού θὰ πίστευε σὲ μιὰν ἀμνημόνευτη ἱστορία τῆς φύσης καὶ μιὰ βαθεῖα ὠθηση τῶν ὄντων μέσα ἀπὸ τὴν συνέχειά της. Ἡ χωρὶς κενὰ στερεότητα ἑνὸς δικτύου τῶν εἰδῶν καὶ τῶν γενῶν, καὶ ἡ σειρά τῶν συμβάντων πού τὴν διατάραξαν ἀποτελοῦν, πάνω στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, μέρος τῆς ἐπιστημολογικῆς βάσης μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία μιὰ γνώση ὅπως ἡ φυσικὴ ἱστορία ἦταν δυνατὴ κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ. Δὲν πρόκειται γιὰ δύο τρόπους ἀντίληψης τῆς φύσης ριζικὰ ἀντιτιθέμενους ἐπειδὴ εἶναι μπλεγμένοι σὲ φιλοσοφικὲς ὁδοὺς παλαιότερες καὶ θεμελιωδέστερες ἀπὸ κάθε ἐπιστήμη· εἶναι δύο ταυτόχρονες ἀπαιτήσεις μέσα στὸ ἀρχαιολογικὸ δίκτυο πού κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ καθορίζει τὴ γνώση τῆς φύσης. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ δύο ἀπαιτήσεις εἶναι συμπληρωματικὲς. Συνεπῶς μὴ ἀναγώγιμες. Ἡ χρονικὴ σειρά δὲν μπορεῖ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴ διαβάθμιση τῶν ὄντων. Οἱ ἐποχὲς τῆς φύσης δὲν προδιαγράφουν τὸν ἐσωτερικὸ χρόνο τῶν ὄντων καὶ τῆς συνέχειάς τους· ὑπαγορεύουν τὶς θεομηρίες πού δὲν ἔπαψαν νὰ τὰ διασπείρουν, νὰ τὰ καταστρέφουν, νὰ τὰ ἀνακατεύουν, νὰ τὰ χωρίζουν, νὰ τὰ περιελίς-

σουν. Δέν ὑπάρχει καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἡ ὑποψία ἑνὸς ἐξελικτισμοῦ ἢ ἑνὸς μεταμορφισμοῦ μέσα στήν κλασσική σκέψη· γιατί ὁ χρόνος δέν ἀντιμετωπίζεται ποτέ ὡς ἀρχή ἀνάπτυξης γιά τὰ ἔμβια ὄντα στήν ἐσωτερική τους ὀργάνωση· ἀντιμετωπίζεται ὡς δυνατὴ ἀναστάτωση μέσα στὸν ἐξωτερικὸ χῶρο ὅπου ζοῦν.

VI. ΤΕΡΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΛΙΘΩΜΑΤΑ

Θὰ μᾶς ἀντέτειναν ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Lamarck ὑπῆρχε μιὰ ὀλόκληρη θεώρηση ἐξελικτικοῦ τύπου. "Ὅτι ἡ σπουδαιότητά της ἦταν μεγάλη στὰ μέσα τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα καὶ μέχρι τὴν τομὴ πού ἐπέφερε ὁ Cuvier. "Ὅτι ὁ Bonnet, ὁ Maupertuis, ὁ Diderot, ὁ Robinet, ὁ Benoît de Maillet ἄρθρωσαν σαφέστατα τὴν ἰδέα ὅτι οἱ ἔμβριες μορφές μπορεῖ νά περάσουν οἱ μὲν στὶς δέ, ὅτι τὰ σημερινὰ εἶδη εἶναι ἀναμφίβολα τὸ ἀποτέλεσμα ἀρχαίων μετασχηματισμῶν καὶ ὅτι ὀλόκληρος ὁ ἔμβριος κόσμος ἴσως κατευθύνεται πρὸς ἕνα μελλοντικὸ σημεῖο, παρότι δέν θὰ μπορούσαμε νά ποῦμε μὲ βεβαιότητα γιά καμμιά ἔμβρια μορφή ὅτι εἶναι ὀριστικὰ διαμορφωμένη καὶ σταθεροποιημένη γιά πάντα. Στὴν πραγματικότητα παρόμοιες ἀναλύσεις εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ αὐτὸ πού σήμερα ἐκλαμβάνουμε ὡς σκέψη τῆς ἐξέλιξης. Οὐσιαστικὰ ἀναφέρονται στὸν πίνακα τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν μέσα στὴ σειρά τῶν διαδοχικῶν συμβάντων. Καὶ γιά νά σκεφτοῦν τὴν ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ πίνακα καὶ αὐτῆς τῆς σειρᾶς ἔχουν στὴ διάθεσή τους μόνο δύο μέσα.

Τὸ ἕνα συνίσταται στὸ νά ἐνσωματώσουν τὴ σειρά τῶν διαδοχῶν στὴν συνέχεια τῶν ὄντων καὶ στὴν κατανομή τους σὲ πίνακα. "Ὅλα τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἡ ταξινομία κατένειμε μέσα σὲ μιὰ ἀδιάλειπτη ταυτοχρονία, ὑποτάσσονται τότε στὸ χρόνο. "Ὅχι μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ χρονικὴ σειρά θὰ γεννοῦσε μιὰ πολλαπλότητα εἰδῶν, τὴν ὁποία ἕνα ὀριζόντιο βλέμμα θὰ μπορούσε συνακόλουθα νά κατανεῖμει σύμφωνα μὲ ἕναν ταξινομικὸ τετραγωνισμό, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ταξινομίας ἐπηρεάζονται ἀπὸ μιὰ

χρονική ένδειξη, έτσι ώστε η «εξέλιξη» δέν είναι τίποτε άλλο από τη γενική και αλληλένδετη μετάθεση τής κλίμακας από τὸ πρῶτο μέχρι τὸ τελευταῖο στοιχεῖο τῆς. Αὐτὸ τὸ σύστημα ἀνήκει στὸν Charles Bonnet. Ἀρχικὰ συνεπάγεται ὅτι ἡ ἀλυσίδα τῶν ὄντων, τεντωμένη μὲ μιὰ ἀπειρη σειρά κρίκων πρὸς τὴν ἀπόλυτη τελειότητα τοῦ Θεοῦ, δέν τὴν φτάνει τώρα.¹ ὅτι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στὸ λιγότερο ἀτελές τῶν δημιουργημάτων εἶναι ἀκόμα ἀπειρη· καὶ ὅτι, σὲ αὐτὴ τὴν πιθανῶς ἀνυπέρβατη ἀπόσταση, ὅλο τὸ ἀδιάλειπτο πλέγμα τῶν ὄντων δέν παύει νὰ προχωρεῖ πρὸς μιὰ μεγαλύτερη τελειότητα. Συνεπάγεται ἐπίσης ὅτι αὐτὴ ἡ «εξέλιξη» διατηρεῖ ἀθιχτητὴ τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ διάφορα εἶδη: ἂν τὸ ἓνα τελειοποιούμενο φτάνει στὸ βαθμὸ περιπλοκότητας πού κατεῖχε ἀπὸ πρὶν ἐκεῖνο πού βρισκόταν στὸν ἄμεσα ἀνώτερο βαθμὸ, τὸ τελευταῖο μολαταῦτα δέν μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μαζὶ μὲ τὸ πρῶτο, γιατί, παρασυρμένο ἀπὸ τὴν ἴδια κίνηση, δέν ἦταν δυνατὸ νὰ μὴν τελειοποιηθεῖ ἀνάλογα: «Θὰ ὑπάρχει μιὰ διαρκῆς καὶ λίγο ἢ πολὺ ἀργὴ πρόοδος ὅλων τῶν εἰδῶν πρὸς μιὰν ἀνώτερη τελειότητα, ἔτσι ὥστε ὅλες οἱ βαθμίδες τῆς κλίμακας θὰ μεταβάλλονται συνεχῶς μέσα σὲ μιὰ καθορισμένη καὶ σταθερὴ σχέση... Ὁ ἄνθρωπος, μεταφερμένος σὲ μιὰ παραμονὴ πιὸ σύμφωνη μὲ τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἱκανοτήτων του, θὰ ἀφήσει στὸν πίθηκο καὶ στὸν ἐλέφαντα τὴν πρώτη θέση πού κατεῖχε ἀνάμεσα στὰ ζῶα τοῦ πλανήτη μας... Ἀνάμεσα στοὺς πιθήκους θὰ ὑπάρχουν Newton καὶ ἀνάμεσα στοὺς κάστορες Vauban. Τὰ ὄστρακα καὶ οἱ πολύποδες θὰ εἶναι σὲ σχέση μὲ τὰ ἀνώτερα εἶδη ὅ,τι εἶναι τὰ πτηνὰ καὶ τὰ τετράποδα σὲ σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο».² Αὐτὸς ὁ «ἐξελικτισμὸς» δέν εἶναι ἓνας τρόπος νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἐμφάνιση τῶν ὄντων σὰν νὰ ἀπορρέουν τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ· στὴν πραγματικότητα εἶναι ἓνας τρόπος νὰ γενικεύσουμε τὴν ἀρχὴ τῆς συνέχειας καὶ τὸν νόμο πού θέλει τὰ ὄντα νὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἀδιάλειπτο πλέγμα. Προσθέτει, σὲ ὕφος ὅμοιο μὲ τοῦ Leib-

1. Ch. Bonnet, *Contemplation de la nature*, πρῶτο μέρος, *Oeuvres complètes*, τόμ. IV, σ. 34 κ.έ.

2. Ch. Bonnet, *Palingénésie philosophique*, *Oeuvres complètes*, τόμ. VII, σ. 149-150.

niz,¹ τὸ συνεχές τοῦ χρόνου στὸ συνεχές τοῦ χώρου καὶ στὴν ἄπειρη πολλαπλότητα τῶν ὄντων τὴν ἀπειρία τῆς τελειοποίησής τους. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ προοδευτικὴ ἱεράρχηση, ἀλλὰ γιὰ τὴν σταθερὴ καὶ ὀλόπλευρη ὠθηση μιᾶς πλήρως ἐγκαθιδρυμένης ἱεράρχησης. Πράγμα πού ἐν τέλει προϋποθέτει ὅτι ὁ χρόνος, ἀντὶ νὰ εἶναι μιὰ ἀρχὴ τῆς ταξινομίας, δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντές της. Καὶ ὅτι εἶναι προδιατεταγμένος ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες ἀξίες πού προσλαμβάνουν ὅλες οἱ ἄλλες μεταβλητές. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν ὁ Bonnet εἶναι ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τοῦ προσχηματισμοῦ — καὶ αὐτὸ ἄσχετα ἀπὸ ὅ,τι μετὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἐννοούσαμε μὲ τὴ λέξη «ἐξελικτισμός»: εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑποθέσει ὅτι οἱ μεταμορφώσεις ἢ οἱ καταστροφές τοῦ πλανήτη εἶχαν διαταχθεῖ ἀπὸ τὰ πρὶν ὡς ἰσάριθμες εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἀπειρη ἀλυσίδα τῶν ὄντων νὰ ἀκολουθήσει μιὰν ἀπειρη βελτίωση: «Αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις προβλέφθηκαν καὶ καταγράφηκαν μέσα στὰ σπέρματα τῶν ζώων ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς δημιουργίας. Γιατὶ αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὶς ἀναστατώσεις μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸ ἡλιακὸ σύστημα, τὶς ὁποῖες ὁ Θεὸς ὅρισε ἀπὸ τὰ πρὶν». Στὸ σύνολό του ὁ κόσμος ἦταν νύμφη· νὰ πού γίνεται χρυσαλλίδα· ἀναμφίβολα κάποια μέρα θὰ γίνῃ πεταλούδα.² Ὅλα τὰ εἶδη θὰ ἀκολουθήσουν αὐτὴ τὴ μεγάλη μεταλλαγὴ. Ὅπως βλέπουμε, ἓνα παρόμοιο σύστημα δὲν εἶναι ἓνας ἐξελικτισμὸς πού ἀρχίζει νὰ διαταράσσει τὸ παλαιὸ δόγμα τῆς παγιότητος· εἶναι μιὰ ταξινομία πού ἐπιπλέον περικλείει τὸ χρόνο. Μιὰ γενικευμένη ταξινόμηση.

Ἡ ἄλλη μορφή τοῦ «ἐξελικτισμοῦ» συνίσταται στὸ νὰ ἀναθέτῃ στὸ χρόνο ἓναν ἐντελῶς ἀντίθετο ρόλο. Δὲ χρησιμεύει πλέον στὸ νὰ μετατοπίζει πάνω στὴν περατὴ ἢ ἀπειρη γραμμὴ τῆς τελειοποίησης τὸ σύνολο τοῦ ταξινομικοῦ πίνακα, ἀλλὰ νὰ κάνει νὰ ἐμφανίζονται διαδοχικὰ ὅλες οἱ θῆκες πού, μαζὶ, θὰ σχηματίσουν τὸ συνεχές δίκτυο τῶν εἰδῶν. Πρέπει νὰ πάρουμε διαδοχικὰ ὅλες τὶς δυ-

1. Ὁ Ch. Bonnet (*Oeuvres complètes*, τόμ. III, σ. 173) παραθέτει ἓνα γράμμα τοῦ Leibniz στὸν Herman ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀλυσίδα τῶν ὄντων.

2. Ch. Bonnet, *Palingénésie philosophique*, *Oeuvres complètes*, τόμ. VII, σ. 193.

νατές ἀξίες στὶς μεταβλητὲς τοῦ ἔμβριου: πρόκειται γιὰ μιὰ χαρακτηρισολόγηση ποὺ ἐπιτελεῖται λίγο-λίγο καὶ σχεδὸν στοιχεῖο πρὸς στοιχεῖο. Οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ μερικὲς ταυτότητες ποὺ ὑποβαστάζουν τὴ δυνατότητα μιᾶς ταξινομίας θὰ ἦσαν τότε τὰ ἐκτεθειμένα σημάδια μέσα στὸ παρὸν ἐνὸς καὶ μόνου ἔμβριου ὄντος, τὸ ὁποῖο ἐμμένει μέσα ἀπὸ τὶς μεταμορφώσεις τῆς φύσης καὶ πληροῖ ἔτσι ὅλες τὶς δυνατότητες ποὺ προσφέρει τὸ κενὸ τοῦ ταξινομικοῦ πίνακα. Ὁ Benoît de Maillet παρατηρεῖ ὅτι, ἂν τὰ πτηνὰ ἔχουν φτερὰ καὶ τὰ ψάρια πτερύγια, εἶναι γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης παλιρρόησης τῶν πρώτων ὑδάτων ἦσαν ἀποξηραμένα ἀκανθόπτερα ἢ δελφίνια ποὺ πέρασαν γιὰ πάντα στὴν πατρίδα τοῦ ἀέρα. «Ἡ σπορὰ αὐτῶν τῶν ψαριῶν, μεταφευμένη στὰ ἔλλα, μπορεῖ νὰ προκάλεσε τὴν πρώτη μετανάστευση τοῦ εἴδους ἀπὸ τὴν θάλασσα στὴν ξηρά. Ἄν χάθησαν ἑκατὸ ἑκατομύρια χωρὶς νὰ μπορέσουν νὰ προσαρμοστοῦν, ἄρκεσε νὰ ἐπιβιώσουν δύο ἀπὸ αὐτὰ γιὰ νὰ γεννήσουν τὸ εἶδος».¹ Οἱ μεταβολὲς στὶς συνθήκες ζωῆς τῶν ἔμβριων ὄντων, ἐδῶ ὅπως καὶ σὲ ὀρισμένες μορφὲς ἐξελικτισμοῦ, φαίνεται νὰ συνεπάγονται τὴν ἐμφάνιση νέων εἰδῶν. Ἄλλὰ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀέρα, τοῦ νεροῦ, τοῦ κλίματος, τῆς γῆς πάνω στὰ ζῶα δὲν μοιάζει μὲ τὴν ἐπίδραση ἐνὸς περιβάλλοντος πάνω σὲ μιὰ λειτουργία καὶ στὰ ὄργανα ὅπου αὐτὴ ἐπιτελεῖται· τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα ἐπεμβαίνουν ἀπλῶς ὡς εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ ἓνας χαρακτήρας. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐμφάνιση, ἂν ἐξαρτᾶται χρονολογικὰ ἀπὸ τὸ τάδε συμβάν τοῦ πλανήτη, ἔχει καταστεῖ *a priori* δυνατὴ ἀπὸ τὸν γενικὸ πίνακα τῶν μεταβλητῶν ποὺ καθορίζει ὅλες τὶς ἐνδεχόμενες μορφὲς τοῦ ἔμβριου. Ὁ ἡμιεξελεκτισμὸς τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα φαίνεται νὰ προσιωνίζει τόσο τὴν αὐθόρμητη παραλλαγὴ τοῦ χαρακτήρα, ὅπως θὰ τὴν βροῦμε στὸν Darwin, ὅσο καὶ τὴν θετικὴ δρᾶση τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως θὰ τὴν περιγράψει ὁ Lamarck. Ἄλλὰ πρόκειται γιὰ μιὰν ἀναδρομικὴ ψευδαίσθηση: στὴν πραγματικότητα, γι' αὐτὴ τὴ μορφὴ σκέψης ἢ ἀκολουθία τοῦ χρόνου δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ χαράξει παρὰ μόνον τὴ γραμμὴ, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας παρουσιάζονται διαδοχικὰ

1. Benoît de Maillet, *Telliamed ou les entretiens d'un philosophe chinois avec un missionnaire français*, Amsterdam, 1748, σ. 142.

ὅλες οἱ δυνατὲς ἀξίες τῶν προδιατεταγμένων μεταβλητῶν. Κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ ὀρίσουμε μιὰν ἀρχὴ τροποποίησης ἐσωτερικῆς στὸ ἔμβιο ὄν, πού τοῦ ἐπιτρέπει, μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς φυσικῆς περιπέτειας, νὰ λάβει νέο χαρακτήρα.

Βρισκόμαστε τότε μπροστὰ σὲ ἓνα νέο σημεῖο ἐκλογῆς: εἴτε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ ἔμβιο ἔχει μιὰν αὐθόρμητη ἱκανότητα νὰ ἀλλάξει μορφή (ἢ τουλάχιστον νὰ ἀποκτᾷ μὲ τὴν πάροδο τῶν γενεῶν ἓναν ἐλαφρὰ διαφορετικὸ χαρακτήρα ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶχε ἀρχικά, ἔτσι ὥστε λίγο-λίγο νὰ καταντᾷ δυσαναγνώριστο), εἴτε ἀκόμα νὰ τοῦ ἀποδώσουμε τὴ σκοτεινὴ ἀναζήτηση ἑνὸς τελικοῦ εἴδους πού θὰ κατεῖχε τοὺς χαρακτῆρες ὄλων, ὅσα προηγήθηκαν ἀπὸ αὐτό, ἀλλὰ σὲ ὑψηλότερο βαθμὸ περιπλοκότητας καὶ τελειότητας.

Τὸ πρῶτο σύστημα εἶναι τὸ σύστημα τῶν ἐπ' ἄπειρο λαθῶν — ὅπως τὸ βρίσκουμε στὸν Maupertuis. Ὁ πίνακας τῶν εἰδῶν, ὅπως μπορεῖ νὰ τὸν συντάξει ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἔχει ἐδῶ συγκροτηθεῖ κομμάτι-κομμάτι ἀπὸ τὴν σταθερὴ στὴ φύση ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ μιὰ μνήμη πού ἐξασφαλίζει τὸ συνεχὲς (διατήρηση τῶν εἰδῶν μέσα στὸ χρόνο καὶ ὁμοιότητα τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο) καὶ σὲ μιὰ τάση πρὸς τὴν παρέκκλιση πού ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα τὴν ἱστορία, τὶς διαφορὲς καὶ τὴ διασπορά. Ὁ Maupertuis ὑποθέτει ὅτι τὰ μέρη τῆς ὕλης εἶναι προικισμένα μὲ δραστηριότητα καὶ μνήμη. Ἐλκόμενα μεταξύ τους, τὰ λιγότερο δραστήρια σχηματίζουν τὶς μεταλλικὲς οὐσίες· τὰ πιὸ δραστήρια σχηματίζουν τὸ πιὸ περίπλοκο σῶμα τῶν ζώων. Αὐτὲς οἱ μορφές, πού ὀφείλονται στὴν ἔλξη καὶ στὴν τύχη, ἐξαφανίζονται ἂν δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἐκεῖνες πού διατηροῦνται προκαλοῦν τὴ γένεση νέων ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη διατηρεῖ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ συγγενοῦς ζεύγους. Καὶ αὐτὸ μέχρις ὅτου μιὰ παρέκκλιση τῶν μορίων — μιὰ σύμπτωση — γεννήσει ἓνα νέο εἶδος, πού ἡ πεισματικὴ δύναμη τῆς ἀνάμνησης θὰ τὸ διατηρήσει μὲ τὴ σειρά της: «Μὲ τὶς ἐπαναλαμβανόμενες παρεκκλίσεις, θὰ ἐμφανιστεῖ ἡ ἄπειρη ποικιλία τῶν ζώων».¹ Ἔτσι, λίγο-λίγο τὰ ἔμβια ὄντα ἀποκτοῦν μὲ διαδοχικὲς παραλλαγὲς ὅλους τοὺς χαρα-

1. Maupertuis, *Essai sur la formation des corps organisés*, Berlin, 1754, σ. 41.

κτῆρες πού τούς ἀναγνωρίζουμε, καί τὸ συνεκτικὸ καί σταθερὸ ὑφάδι πού σχηματίζουν, ὅταν τὰ κοιτάζουμε μέσα στὴ διάσταση τοῦ χρόνου, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀποσπασματικὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς πολὺ πιὸ σφιχτοῦ, πολὺ πιὸ λεπτοῦ συνεχοῦς, ἑνὸς συνεχοῦς πού ὑφάνθηκε ἀπὸ ἀνυπολόγιστες μικρὲς διαφορὲς πού ξεχάστηκαν ἢ ἀποβλήθηκαν. Τὰ ὁρατὰ εἶδη πού προσφέρονται στὴν ἀνάλυσή μας σχηματίστηκαν στὸ ἀκατάπαυστο φόντο τερατωδιῶν πού ἐμφανίζονται, σπινθηρίζουν, χάνονται καί ἐνίοτε διατηροῦνται. Αὐτὸ εἶναι τὸ θεμελιῶδες σημεῖο: ἡ φύση ἔχει μιὰν ἱστορία μόνο στὸ βαθμὸ πού εἶναι ἐπιδεικτικὴ συνέχειας. Ἐπειδὴ ἐναλλάξ προσλαμβάνει ὅλους τούς δυνατοὺς χαρακτῆρες (κάθε ἀξία ὄλων τῶν μεταβλητῶν) παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφή τῆς διαδοχῆς.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ ἀντίστροφο σύστημα τοῦ πρωτότυπου καί τοῦ τελικοῦ εἶδους. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, μαζὶ μὲ τὸν J.B. Robinet, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συνέχεια δὲν διασφαλίζεται ἀπὸ τὴ μνήμη, ἀλλὰ ἀπὸ ἕνα σχέδιο. Σχέδιο ἑνὸς περίπλοκου ὄντος, πρὸς τὸ ὁποῖο ἡ φύση ὀδεύει ξεκινώντας ἀπὸ ἀπλὰ στοιχεῖα πού τὰ συνθέτει καί τὰ διευθετεῖ λίγο-λίγο: «Ἀρχικὰ τὰ στοιχεῖα συνδυάζονται. Ὀλιγάριθμες ἀπλὲς ἀρχὲς χρησιμεύουν ὡς βάση σὲ ὅλα τὰ σώματα»· αὐτὲς πρυτανεύουν ἀποκλειστικὰ στὴν ὀργάνωσι τῶν μετὰλλων· κατόπιν «ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς φύσης» δὲν παύει νὰ αὐξάνει «μέχρι τὰ ὄντα πού περπατοῦν πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλανήτη»· «ἡ ποικιλία τῶν ὀργάνων σὲ ἀριθμὸ, σὲ μέγεθος, σὲ λεπτότητα, σὲ ἐσωτερικὴ ὕφανση, σὲ ἐξωτερικὴ μορφή δίνει εἶδη πού διαιροῦνται καί ὑποδιαιροῦνται ἐπ' ἄπειρον μέσω νέων διευθετήσεων».¹ Καί αὐτὸ συνεχίζεται μέχρι τὴν πιὸ περίπλοκη διευθέτησι πού γνωρίζουμε. Ἔτσι ὀλόκληρη ἡ συνέχεια τῆς φύσης ἐνοικεῖ ἀνάμεσα σὲ ἕνα ἀπόλυτα ἀρχαῖκὸ ἀρχέτυπο, πού ἔχει κρυφτεῖ βαθύτητα ἀπὸ κάθε ἱστορία, καί στὴν ἄκρα περιπλοκὴ αὐτοῦ τοῦ μοντέλου, τέτοιο πού τουλάχιστον στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλανήτη μπορούμε νὰ τὸ παρατηρήσουμε στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος.²

1. J.B. Robinet, *De la nature*, 3η ἐκδ., 1766, σ. 25-28.

2. J.B. Robinet, *Considérations philosophiques sur la gradation naturelle des formes de l'être*, Paris, 1768, σ. 4-5.

Ἐνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ δύο ἄκρα, ὑπάρχουν ὅλες οἱ δυνατὲς διαβαθμίσεις περιπλοκότητας καὶ συνδυασμῶν: σὰν μιὰ πελώρια σειρὰ δοκιμῶν, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες διασώθηκαν μὲ τὴ μορφή σταθερῶν εἰδῶν καὶ οἱ ἄλλες καταβαραθρώθηκαν. Τὰ τέρατα ἔχουν τὴν ἴδια «φύση» μὲ τὰ ἴδια τὰ εἶδη: «Ἄς πιστέψουμε ὅτι οἱ πιὸ ἀλλόκοτες φαινομενικὰ μορφές... ἀνήκουν ἀναγκαῖα καὶ οὐσιαστικὰ στὸ καθολικὸ σχέδιο τοῦ εἶναι· ὅτι εἶναι μεταμορφώσεις τοῦ ἀρχέτυπου ἐξίσου φυσικὲς ὅσο καὶ οἱ ἄλλες, παρότι μᾶς προσφέρουν διαφορετικὰ φαινόμενα, πὺ χρησιμεύουν σὰν γέφυρες πρὸς τὶς γειτονικὲς μορφές· ὅτι προετοιμάζουν καὶ συναρμολογοῦν τοὺς συνδυασμοὺς πὺ τὶς ἀκολουθοῦν, ὅπως αὐτὲς καθοδηγήθηκαν ἀπὸ τοὺς συνδυασμοὺς πὺ προηγήθηκαν· ὅτι δὲν διαταράσσουν τὴν τάξη τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τὴν ἐπιβοηθοῦν. Ἴσως μὲσω παρόμοιων ὄντων ἡ φύση καταφέρει νὰ γεννᾷ πιὸ κανονικὰ ὄντα μὲ μιὰ πιὸ συμμετρικὴ ὀργάνωση».¹ Στὸν Robinet ὅπως καὶ στὸ Maupertuis, ἡ διαδοχὴ καὶ ἡ ἱστορία ἀποτελοῦν γιὰ τὴ φύση μέσα γιὰ νὰ διατρέξει τὸ πλέγμα τῶν ἀπειρων παραλλαγῶν πὺ μπορεῖ νὰ παραγάγει. Αὐτὸ λοιπὸν πὺ διασφαλίζει τὴν συνέχεια καὶ τὸν εἰδικὸ χαρακτήρα τῶν ἐμβίων μέσα στὴν ποικιλία τοῦ περίγυρου δὲν εἶναι ὁ χρόνος οὔτε ἡ διάρκεια, ἀλλὰ πάνω στὸ συνεχὲς φόντο ὅλων τῶν δυνατῶν παραλλαγῶν ὁ χρόνος χαράζει μιὰ διαδρομὴ ὅπου τὰ κλίματα καὶ ἡ γεωγραφία ξεχωρίζουν μόνο περιοχὲς προνομιοῦχες καὶ προορισμένες νὰ διατηρηθοῦν. Τὸ συνεχὲς δὲν εἶναι ἡ ὁρατὴ αὐλακὰ μιᾶς θεμελιώδους ἱστορίας ὅπου ἡ ἴδια ζώσα ἀρχὴ θὰ ἀντιπάλει με ἕναν μεταβλητὸ περίγυρο. Γιατὶ τὸ συνεχὲς προηγεῖται ἀπὸ τὸ χρόνο. Εἶναι ἡ προϋπόθεσή του. Καὶ σὲ σχέση μὲ αὐτὸ ἡ ἱστορία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παίξει ἕναν ἀρνητικὸ ρόλο: ξεχωρίζει κάτι καὶ τὸ κάνει νὰ ὑπάρχει ἢ τὸ ἀμελεῖ καὶ τὸ ἀφήνει νὰ ἐξαφανιστεῖ.

Ἔτσι ἔχουμε δύο συνέπειες. Ἀρχικὰ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ παρεμβληθοῦν τὰ τέρατα — πὺ εἶναι σὰν τὸν βαθὺ θόρυβο, τὸν ἀδιάλειπτο ψιθυρισμὸ τῆς φύσης. Ἄν ὄντως ὁ χρόνος, πὺ εἶναι περιορισμένος, διατρέξει — ἢ ἴσως νὰ ἔχει ἤδη διατρέξει — ὅλο τὸ συνεχὲς τῆς φύσης, ὀφείλουμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς δυνατῶν

1. Id., *ibid.*, σ. 198.

παραλλαγῶν διασταυρώθηκαν καὶ κατόπιν διαγράφηκαν· ὅπως ἀκριβῶς ἡ γεωλογικὴ καταστροφή ἦταν ἀναγκαία γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀρθοῦμε ἀπὸ τὸν ταξινομικὸ πίνακα στὸ συνεχές μέσα ἀπὸ μιὰν μπερδεμένη, χαοτικὴ καὶ κατατετμημένη ἐμπειρία, παρόμοια ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν τεράτων χωρὶς ἐπαύριο εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κατέλθουμε ἀπὸ τὸ συνεχές στὸν πίνακα μέσα ἀπὸ μιὰ χρονικὴ σειρά. Μὲ ἄλλα λόγια ὅ,τι κατὰ μία ἔννοια πρέπει νὰ διαβαστεῖ σὰν δρᾶμα τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων, κατὰ μία ἄλλη ἔννοια πρέπει νὰ διαβαστεῖ σὰν φαινομενικὴ παρεκτροπὴ τῶν μορφῶν. Μέσα στὸ χρόνο καὶ γιὰ τὴ θεωρητικὴ μας γνώση τὸ τέρας διασφαλίζει μιὰν συνέχεια πού οἱ κατακλυσμοί, τὰ ἠφαίστεια καὶ οἱ χαμένες ἠπειροὶ μπερδεύουν μέσα στὸ χῶρο γιὰ τὴν καθημερινὴ μας ἐμπειρία. Ἡ ἄλλη συνέπεια εἶναι ὅτι στὸ μάκρος μιᾶς παρόμοιας ἱστορίας, τὰ σημεῖα τῆς συνέχειας δὲν ἀνήκουν πλέον παρὰ στὴν τάξη τῆς ὁμοιότητας. Ἐφόσον καμμιά σχέση τοῦ περίγυρου μὲ τὸν ὄργανισμό¹ δὲν καθορίζει αὐτὴ τὴν ἱστορία, οἱ ἔμβιες μορφές θὰ ὑποστοῦν ὅλες τὶς δυνατὲς μεταμορφώσεις, καὶ θὰ ἀφήσουν πίσω τους σὰν σημάδια τῆς διανυθείσας πορείας μονάχα στίγματα προσομοιωτήτων. Μὲ βάση ποιό πράγμα μποροῦμε γιὰ παράδειγμα νὰ γνωρίσουμε ὅτι ἡ φύση δὲν ἔπαψε νὰ προκατεργάζεται, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο πρωτότυπο, τὴν πρόσκαιρα τελικὴ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου; Μὲ τὸ ὅτι κατὰ τὴ διαδρομὴ τῆς ἐγκατέλειψε χίλιες μορφές πού χαράζουν τὸ ὑποτυπῶδες τῆς μοντέλο. Πόσα ἀπολιθώματα δὲν εἶναι τάχα, γιὰ τὸ αὐτὶ, τὸ κρανίον ἢ τὰ σεξουαλικὰ μέρη τοῦ ἀνθρώπου, σὰν γύψινα προπλάσματα πού σχηματίστηκαν κάποτε καὶ ἐγκαταλείφθηκαν γιὰ μιὰν τελειότερη μορφὴ; «Τὸ εἶδος πού μοιάζει μὲ τὴν ἀνθρώπινη καρδιά καὶ πού γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ὀνομάζουμε Ἀνθρωποκαρδιά... ἀξίζει ἰδιαίτερης προσοχῆς. Ἡ ὑπόστασή του μοιάζει μὲ βότσαλο. Ἡ μορφὴ μιᾶς καρδιάς ἔχει ἀντιγραφεῖ ὅσο καλύτερα γίνεται. Διακρίνουμε τὸ στέλεχος τῆς κοίλης φλέβας, μὲ ἓνα μέρος τῶν δύο τῆς τμημάτων. Βλέπουμε ἐπί-

1. Γιὰ τὴν ἀνυπαρξία τῆς βιολογικῆς ἔννοιας τοῦ «περίγυρου» κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα βλ. G. Canguilhem, *La connaissance de la vie*, Paris, 2η ἔκδ., 1965, σ. 129-154.

σης να εξέρχεται από την άριστερή κοιλία ο κορμός της μεγάλης αρτηρίας με το κατώτερο ή το άνω τμήμα της». ¹ Το άπολίθωμα, με την μεικτή φύση του ως ζώου και μετάλλου, είναι ο προνομιοῦχος τόπος μιᾶς ὁμοιότητας πού ο ἱστορικὸς τοῦ συνεχοῦς τὴν ἀπαιτεῖ, ἐνῶ ο χῶρος τῆς ταξινομίας τὴν κατέτεμε αὐστηρά.

Τὸ τέρας καὶ τὸ ἀπολίθωμα παίζουν καὶ τὰ δύο ἓναν πολὺ καθορισμένο ρόλο μέσα σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα. Μὲ ἀφετηρία τὴ δύναμη τοῦ συνεχοῦς πού κατέχει ἡ φύση, τὸ τέρας κάνει νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ διαφορὰ: αὐτὴ εἶναι ἀκόμα χωρὶς νόμο καὶ χωρὶς καλοκαθορισμένη δομὴ· τὸ τέρας εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα, ἀλλὰ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ὑποεῖδος, μέσα στὴν ἀργὴ ἐμμονὴ τῆς ἱστορίας. Τὸ ἀπολίθωμα εἶναι ἐκεῖνο πού ἀφήνει νὰ ἐπιβιώνουν οἱ ὁμοιότητες μέσα ἀπὸ ὅλες τὶς παρεκκλίσεις πού ἔχει διατρέξει ἡ φύση· λειτουργεῖ σὰν μιὰ ἀπόμακρη καὶ κατὰ προσέγγιση μορφή τῆς ταυτότητας· σημειώνει ἓναν οἶονεὶ χαρακτήρα μέσα στὴν ροὴ τοῦ χρόνου. Τὸ τέρας καὶ τὸ ἀπολίθωμα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ πίσω προβολὴ αὐτῶν τῶν διαφορῶν καὶ ταυτοτήτων, πού γιὰ τὴν ταξινομία καθορίζουν τὴ δομὴ καὶ μετὰ τὸν χαρακτήρα. Ἀνάμεσα στὸν πίνακα καὶ στὸ συνεχές, σχηματίζουν τὴν σκοτεινὴ, κινητὴ, τρεμάμενη περιοχὴ ὅπου ὁ,τι ἡ ἀνάλυση θὰ ὀρίσει ὡς ταυτότητα δὲν εἶναι ἀκόμα παρὰ βουβὴ ἀναλογία· καὶ ὁ,τι θὰ ὀρίσει ὡς ἐντοπίσιμη καὶ σταθερὴ διαφορὰ δὲν εἶναι ἀκόμα παρὰ ἐλεύθερη καὶ παρακινδυνευμένη παραλλαγή. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια ἡ ἱστορία τῆς φύσης εἶναι τόσο ἀδιανόητη γιὰ τὴ φυσικὴ ἱστορία, ἡ ἐπιστημολογικὴ κατανομὴ πού χαράζεται ἀπὸ τὸν πίνακα καὶ τὸ συνεχές εἶναι τόσο θεμελιώδης, ὥστε τὸ γίνεσθαι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει μιὰ θέση ἐνδιάμεση καὶ μετρημένη ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ συνόλου. Νὰ γιὰτὶ παρεμβαίνει μόνο γιὰ τὸ ἀναγκαῖο πέρασμα ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Εἴτε ὡς σύνολο θεομηνιῶν ξένων πρὸς τὰ ἔμβια ὄντα, πού τοὺς ἔρχονται πάντα ἀπὸ τὰ ἔξω· εἴτε ὡς κίνηση πού ἀκατάπαυστα προσχηματίζεται ἀλλὰ σταματᾶ μόλις διαγραφεῖ καὶ εἶναι ἀντιληπτὴ μόνο στίς ἄκρες τοῦ πίνακα, στὰ παραμελημένα

1. J.B. Robinet, *Considérations philosophiques sur la gradation naturelle des formes de l'être*, σ. 19.

του περιθώρια· ἔτσι, στὸ βάθος τοῦ συνεχοῦς, τὸ τέρας συναντᾷ σὰν καρικατούρα τῆ γένεση τῶν διαφορῶν, καὶ τὸ ἀπολίθωμα θυμίζει, μέσα στὴν ἀβεβαιότητα τῶν ὁμοιοτήτων του, τὶς πρώτες ἐμμονές τῆς ταυτότητας.

VII. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς ἱστορίας δὲν διακρίνεται ἀπὸ τῆ θεωρία τῆς γλώσσας. Ἐντούτοις ἀπὸ τῆ μιὰ στὴν ἄλλη δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ μεταφορὰ μεθόδου. Οὔτε μὲ μιὰν ἐπικοινωνία ἐννοιῶν ἢ μὲ τὸ γόητρο ἑνὸς μοντέλου πού, ἐπειδὴ πέτυχε στὴ μιὰ πλευρά, θὰ δοκιμαζόταν καὶ στὸ γειτονικὸ τομέα. Ἐπίσης δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ γενικότερη ὀρθολογικότητα πού θὰ ἐπέβαλε ταυτόσημες μορφές στὸν στοχασμὸ πάνω στὴ γραμματικὴ καὶ στὴν ταξινομία. Ἄλλὰ μὲ μιὰ θεμελιώδη κατανομὴ τῆς γνώσης πού ταξιθετεῖ τὴ γνώση τῶν ὄντων σύμφωνα μὲ τὴ δυνατότητα ἀναπαράστασής τους μέσα σὲ ἓνα σύστημα ὀνομάτων. Ἀναμφίβολα μέσα σὲ αὐτὴ τὴν περιοχή, πού τώρα ἀποκαλοῦμε ζωή, ἔγιναν καὶ πολλές ἄλλες ἔρευνες ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προσπάθειες ταξινόμησης, πολλές ἄλλες ἀναλύσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σχετικὲς μὲ τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορές. Ὅλες ὅμως βασίζονταν σὲ ἓνα εἶδος ἱστορικοῦ a priori, πού ἐπέτρεπε τῆ διασπορά τους, τὰ παράδοξα καὶ ἀποκλίνοντα σχέδιά τους, πού ἐξίσου καθιστοῦσε δυνατὲς ὅλες τὶς ἀντιγνωμίες. Αὐτὸ τὸ a priori δὲν ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ ἓνα σύνολο μόνιμων προβλημάτων πού τὰ συγκεκριμένα φαινόμενα δὲν θὰ ἔπαυαν νὰ τὰ παρουσιάζουν σὰν ἰσάριθμα αἰνίγματα στὴν περιέργεια τῶν ἀνθρώπων· ἐπίσης δὲν εἶναι καμωμένο ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη κατάσταση γνώσεων πού ἔχει κατακαθίσει στὴ διάρκεια προηγούμενων ἐποχῶν καὶ χρησιμεύει ὡς ἔδαφος στὶς λίγο ἢ πολὺ ἄνισες ἢ γοργές προόδους τῆς ὀρθολογικότητας· ἀκόμα δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι καθορισμένο ἀπὸ ἐκεῖνο πού ὀνομάζουμε νοοτροπία ἢ «πλαίσια σκέψης» μιᾶς δεδομένης ἐποχῆς, ἀν μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε τὴν ἱστορικὴ κατατομὴ τῶν θεωρητικῶν ἐνδιαφερόντων, τῶν εὐπιστιῶν καὶ τῶν μεγά-

λων θεωρητικῶν ἐπιλογῶν. Αὐτὸ τὸ a priori εἶναι ἐκεῖνο ποὺ σὲ μιὰ δεδομένη ἐποχὴ χαράζει μέσα στὴν ἐμπειρία ἓνα πεδίο δυνατῆς γνώσης, καθορίζει τὸν τρόπο ὕπαρξης τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἐμφανίζονται ἐκεῖ, ὀπλίζει τὸ καθημερινὸ βλέμμα μὲ θεωρητικὲς δυνάμεις καὶ καθορίζει τὶς συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε γιὰ τὰ πράγματα ἓναν λόγο ποὺ νὰ ἀναγνωρίζεται ὡς ἀληθής. Τὸ ἱστορικὸ a priori ποὺ κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα θεμελίωσε τὶς ἔρευνες καὶ τὶς συζητήσεις γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν γενῶν, τὴ σταθερότητα τῶν εἰδῶν, τὴ μεταβίβαση τῶν χαρακτήρων ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, εἶναι ἡ ὕπαρξη μιᾶς φυσικῆς ἱστορίας: ὀργάνωση ἑνὸς ὀρισμένου ὄρατοῦ ὡς περιοχῆς τῆς γνώσης, καθορισμὸς τεσσάρων μεταβλητῶν τῆς περιγραφῆς, συγκρότηση ἑνὸς χώρου γειτνίασης ὅπου τὸ οἰοδήποτε ἄτομο μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴ θέση του. Ἡ φυσικὴ ἱστορία κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀμιγῆ ἀνακάλυψη ἑνὸς νέου ἀντικειμένου τῆς περιέργειας: ἐπικαλύπτει μιὰ σειρὰ περίπλοκων πράξεων, ποὺ μέσα σὲ ἓνα σύνολο παραστάσεων εἰσάγουν τὴ δυνατότητα μιᾶς σταθερῆς τάξης. Συγκροτεῖ ὡς περιγράψιμο καὶ συνάμα τακτοποιήσιμο ἓναν ὀλόκληρο τομέα ἐμπειρικότητας. "Ὅ,τι τὴν κάνει νὰ συγγενεῦει μὲ τὶς θεωρίες τῆς γλώσσας, τὴ διαστέλλει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἓνατο αἰῶνα ἐννοοῦμε ὡς βιολογία καὶ τὴν ὠθεῖ νὰ παίξει μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη ἓναν κάποιον κριτικὸ ρόλο.

Ἡ φυσικὴ ἱστορία εἶναι σύγχρονη μὲ τὴ γλώσσα: εἶναι τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου μὲ τὸ αὐθόρμητο παιχνίδι ποὺ ἀναλύει τὶς παραστάσεις μέσα στὴν ἀνάμνηση, παγιώνει τὰ κοινὰ τους στοιχεῖα, ὀρίζει σημεῖα ξεκινώντας ἀπὸ αὐτά, καὶ ἐν τέλει ἐπιβάλλει ὀνόματα. Ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ὀμιλία βρίσκουν τὴν καταγωγὴ τους μέσα στὸν ἴδιον χῶρον, ποὺ ἡ παράσταση διανοίγει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς γιὰτὶ εἶναι ταμὲνη στὸ χρόνο, στὴ μνήμη, στὸ στοχασμὸ, στὴν συνέχεια. Ἀλλὰ ἡ φυσικὴ ἱστορία δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει σὰν γλώσσα ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες παρὰ μόνον ἂν εἶναι καλοφτιαγμένη γλώσσα. Καὶ καθολικὰ ἔγκυρη. Μέσα στὴν αὐθόρμητη καὶ «κακοφτιαγμένη» γλώσσα, τὰ τέσσερα στοιχεῖα (πρόταση, ἄρθρωση, ὑποδήλωση, παραγωγὴ λέξεων) ἀφήνουν μετὰξὺ τους ἀνοιχτὰ μεσοδιαστήματα: οἱ ἐμπειρίες τοῦ καθενός, τὰ

πάθη ἢ οἱ ἀνάγκες, οἱ συνήθειες, οἱ προκαταλήψεις, μιὰ λίγο-πολύ ἀφυπνισμένη προσοχή συγκρότησαν ἑκατοντάδες διαφορετικὲς γλώσσες, οἱ ὁποῖες δὲν διακρίνονται μόνο ἀπὸ τὴ μορφή τῶν πέξων, ἀλλὰ πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὸν τρόπο πὺ αὐτὲς οἱ λέξεις σχηματίζουν τὴν παράσταση. Ἡ φυσικὴ ἱστορία θὰ εἶναι μιὰ καλοφτιαγμένη γλώσσα μόνο ἂν τὸ παιχνίδι εἶναι κλειστό: ἂν δηλαδὴ ἡ περιγραφικὴ ἀκρίβεια κάνει τὴν κάθε παράσταση μιὰ σταθερὴ ἐκτομὴ τοῦ πραγματικοῦ (ἂν μπορούμε πάντα νὰ ἀποδίδουμε στὴν παράσταση ἐκεῖνο πὺ ἀρθρώνουμε πάνω της) καὶ ἂν ἡ ὑποδήλωση κάθε ὄντος δείχνει αὐτόματα τὴ θέση πὺ κατέχει μέσα στὴν γενικὴ διάταξη τοῦ συνόλου. Μέσα στὴ γλώσσα ἡ λειτουργία τοῦ ρήματος εἶναι καθολικὴ καὶ κενὴ· ἐπιτάσσει μόνο τὴν πιὸ γενικὴ μορφή τῆς πρότασης· καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς τελευταίας τὰ ὀνόματα θέτουν σὲ κίνηση τὸ σύστημα τῆς ἄρθρωσῆς τους· ἡ φυσικὴ ἱστορία συναμαδώνει αὐτὲς τὲς δύο λειτουργίες μέσα στὴν ἐνότητα τῆς δομῆς, πὺ συναρθρώνει μεταξύ τους ὅλες τὲς μεταβλητές, ὅσες μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀποδοθεῖ σὲ ἓνα ὄν. Καὶ ἐνῶ στὴ γλώσσα ἡ ὑποδήλωση, στὴν ἀτομικὴ της λειτουργία, εἶναι ἐκτεθειμένη στὴν τύχη τῆς παραγωγῆς λέξεων πὺ δίνει στὰ κοινὰ ὀνόματα τὸ πλάτος καὶ τὴν ἔκτασή τους, ὁ χαρακτηρὰς, ὅπως τὸν συγκροτεῖ ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἐπιτρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὸ ἄτομο καὶ συνάμα νὰ τὸ τοποθετήσουμε μέσα σὲ ἓνα χῶρο γενικοτήτων πὺ ἀλληλοσυναρμόζονται. "Ἐτσι πάνω ἀπὸ τὲς λέξεις τῆς καθημερινότητας (καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὲς, μιὰ καὶ ὀφείλουμε νὰ τὲς χρησιμοποιήσουμε γιὰ τὲς πρῶτες περιγραφές) χτίζεται τὸ οἰκοδόμημα μιᾶς γλώσσας στὴ δευτέρα δύναμη, ὅπου ἐπιτέλους βασιλεύουν τὰ ἀκριβῆ ὀνόματα τῶν πραγμάτων: «Ἡ μέθοδος, ψυχὴ τῆς ἐπιστήμης, ὑποδηλώνει σὲ μιὰ πρώτη ματιὰ τὸ οἰοδῆποτε σῶμα τῆς φύσης σὲ τρόπο ὥστε αὐτὸ τὸ σῶμα νὰ ἐκφέρει τὸ ὄνομα πὺ τοῦ ἀνήκει, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα νὰ ἀνακαλεῖ ὅλες τὲς γνώσεις πὺ ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀποκτηθοῦν στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἀναφορικὰ μὲ τὸ σῶμα πὺ φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα: ἔτσι μέσα στὴν ἔσχατη σύγχυση ἀνακαλύπτεται ἡ κυρίαρχη τάξη τῆς φύσης».¹

1. Linné, *Systema naturae* (1766), σ. 13.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ οὐσιώδης ὀνομασία — αὐτὸ τὸ πέρασμα τῆς ὄρατῆς δομῆς στὸν ταξινομικὸ χαρακτήρα — συνεπάγεται μιὰν δαπανηρὴ ἀπαίτηση. Ἡ αὐθόρμητη γλῶσσα, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσει καὶ νὰ περιχαράξει τὴ μορφή ποὺ βαίνει ἀπὸ τὴν μονότονη λειτουργία τοῦ ρήματος «εἶναι» στὴν παραγωγή λέξεων καὶ στὴν διαδρομὴ τοῦ ρητορικοῦ χώρου, εἶχε μόνο ἀνάγκη τὸ παιχνίδι τῆς φαντασίας: τουτέστι ἄμεσες ὁμοιότητες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, γιὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ταξινομία, πρέπει ἡ φύση νὰ εἶναι ὄντως συνεχῆς, καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν πληρότητά της. Ἐκεῖ ὅπου ἡ γλῶσσα ἀπαιτοῦσε τὴν προσομοιότητα τῶν ἐντυπώσεων, ἡ ταξινόμηση ζητεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς μικρότερης δυνατῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὰ πράγματα. Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ continuum, ποὺ ἐμφανίζεται ἔτσι στὸ βάθος τῆς ὀνομασίας, μέσα στὸ ἀνοιγμα ποὺ ἔχει ἀφεθεῖ ἀνάμεσα στὴν περιγραφή καὶ τὴν διάταξη, θεωρεῖται ὡς προτερόχρονο σὲ σχέση μὲ τὴν γλῶσσα καὶ ὡς συνθήκη της. Καὶ ὄχι μόνο ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ θεμελιώσῃ μιὰ καλοφτιαγμένη γλῶσσα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐξηγεῖ κάθε γλῶσσα ἐν γένει. Ἀναμφίβολα ἡ συνέχεια τῆς φύσης εἶναι ἐκείνη ποὺ προσφέρει στὴ μνήμη τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσκηθεῖ, ὅταν μιὰ παράσταση, μέσω μιᾶς συγκεχυμένης καὶ ἀσαφοῦς ταυτότητας, ἀνακαλεῖ μιὰν ἄλλη καὶ ἐπιτρέπει νὰ ἐφαρμόσουμε καὶ στὶς δύο τὸ αὐθαίρετο σημεῖο ἐνὸς κοινοῦ ὀνόματος. Ὅ,τι μέσα στὴ φαντασία δινόταν σὰν μιὰ τυφλὴ προσομοιότητα δὲν ἦταν παρὰ τὸ ἀστόχαστο καὶ μπερδεμένο ἔχνος τοῦ μεγάλου ἀδιάλειπτου πλέγματος τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν. Ἡ φαντασία (ἐκείνη ποὺ, ἐπιτρέποντας τὴ σύγκριση, ἐπιτρέπει τὴ γλῶσσα) σχηματίζει, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν τότε, τὸν ἀμφίλογο τόπο ὅπου ἡ κατεστραμμένη, ἀλλὰ ἔμμονη συνέχεια τῆς φύσης ξανασυναντοῦσε τὴν κενὴ ἀλλὰ προσεχτικὴ συνέχεια τῆς συνείδησης. Ἔτσι δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μιλήσει κανεὶς, δὲν θὰ ὑπῆρχε θέση γιὰ τὸ παραμικρὸ ὄνομα, ἂν στὸ βάθος τῶν πραγμάτων, πρὶν ἀπὸ κάθε παράσταση, ἡ φύση δὲν ἦταν συνεχῆς. Γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ὁ μεγάλος συμπαγῆς πίνακας τῶν εἰδῶν, τῶν γενῶν καὶ τῶν τάξεων, χρειάστηκε ἡ φυσικὴ ἱστορία νὰ χρησιμοποιοῦναι, νὰ κρίνει, νὰ τακτοποιήσῃ καὶ ἐν τέλει νὰ ἀνασυγκροτήσῃ ἐκ νέου μιὰ γλῶσσα, τῆς ὁποίας ὁ ὄρος ὑπαρξῆς βρισκόταν ἀκριβῶς στὸ συνεχές. Τὰ πράγματα καὶ οἱ λέξεις κυριολε-

κτικὰ ἀλληλοδιασταυρώθηκαν: ἡ φύση δίνεται μέσα ἀπὸ τὶς ὀπτικές γωνίες τῆς κατονομασίας, καὶ αὐτή, ποὺ χωρὶς τέτοια ὀνόματα θὰ παρέμενε βουβὴ καὶ ἀόρατη, σπινθηρίζει ἀπόμακρα πίσω τους, παρουσιάζεται διαρκῶς ἐπέκεινα αὐτοῦ τοῦ διατετραγωνισμοῦ, ποὺ τὴν προσφέρει ἐντούτοις στὴ γνώση καὶ δὲν τὴν καθιστᾷ ὄρατὴ παρὰ διαπερασμένη ἀπὸ τὴ γλώσσα.

Αὐτὸς εἶναι δίχως ἄλλο ὁ λόγος ποὺ ἡ φυσικὴ ἱστορία δὲν μπορεῖ νὰ συγκροτηθεῖ ὡς βιολογία κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ. Πράγματι, μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἡ ζωὴ δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν μόνο ἔμβρια ὄντα. Αὐτὰ σχηματίζουν μία ἢ μᾶλλον πολλές τάξεις μέσα στὴ σειρὰ ὄλων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου: καὶ ἂν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ ζωὴ, αὐτὸ εἶναι ἐπιχτὸ ἂν τὴ θεωρήσουμε ὡς ἓνα χαρακτήρα — μὲ τὴν ταξινομικὴ ἔννοια τῆς λέξης — μέσα στὴν καθολικὴ κατανομὴ τῶν ὄντων. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ χωρίζουν τὰ πράγματα τῆς φύσης σὲ τρεῖς τάξεις: στὰ μέταλλα, στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται ἡ αὔξηση, ἀλλὰ χωρὶς κίνηση ἢ εὐαισθησία· στὰ φυτὰ, ποὺ μποροῦν νὰ αὔξηθοῦν καὶ εἶναι ἐπιδεκτικὰ αἰσθησης· στὰ ζῶα, ποὺ ἀλλάζουν θέση αὐθόρμητα.¹ Ὅσο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὸ κατώφλι ποὺ στήνει, μποροῦμε, ἀνάλογα μὲ τὰ κριτήρια ποὺ υἱοθετοῦμε, νὰ τὰ κάνουμε νὰ γλιστρήσουν σὲ ὄλο τὸ μῆκος τῆς κλίμακας. Ἄν μαζί μὲ τὸν Maupertuis τὴν ὀρίζουμε μέσω τῆς κινητικότητος καὶ τῶν σχέσεων συγγένειας ποὺ κάνουν τὰ στοιχεῖα νὰ ἀλληλοέλκονται καὶ τὰ συγκρατοῦν συνδεδεμένα, πρέπει νὰ τὴν στεγάσουμε στὰ πιὸ ἀπλὰ μόρια τῆς ὕλης. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν τοποθετήσουμε πολὺ ψηλότερα στὴ σειρὰ ἂν τὴν ὀρίσουμε μέσω ἑνὸς χαρακτήρα φορτισμένου καὶ περίπλοκου, ὅπως ἔκανε ὁ Linné ὅταν τῆς ὀρίζε ὡς κριτήρια τὴ γέννηση (μὲ σπορὰ ἢ βλαστὸ), τὴ διατροφή (μὲ πρόσληψη τροφῶν), τὸν μαρασμὸ, τὴν ἐξωτερικὴ κίνηση, τὴν ἐσωτερικὴ ὥθηση τῶν ὑγρῶν, τὶς ἀσθένειες, τὸ θάνατο, τὴν παρουσία ἀγγείων, ἀδένων, ἐπιδερμίδων καὶ κυστιδίων.² Ἡ ζωὴ δὲν συγκροτεῖ ἓνα φανερὸ κατώφλι ἀπὸ τὸ ὁποῖο

1. Βλ. γιὰ παράδειγμα, Linné, *Systema naturae* (1756), σ. 215.

2. Linné, *Philosophie botanique*, § 133. Πρβλ. ἐπίσης *Système sexuel des végétaux*, σ. 1.

ξεκινώντας απαιτούνται έξ ολοκλήρου νέες μορφές γνώσης. Είναι μιὰ κατηγορία κατάταξης, σχετική ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες μὲ τὰ κριτήρια πού ὀρίζουμε. Καὶ ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες, ὑπόκειται σὲ ὀρισμένες ἀνακρίβειες ἀπαξ καὶ πρόκειται νὰ τῆς ὀρίσουμε τὰ ὄρια. "Ὅπως τὸ ζωόφυτο βρίσκεται στὸ ἀμφίβολο σύνορο τῶν ζῶων καὶ τῶν φυτῶν, παρόμοια τὰ ἀπολιθώματα, τὰ μέταλλα ἐνοικοῦν σὲ αὐτὸ τὸ ἀβέβαιο ὄριο ὅπου δὲν ξέρουμε ἀν πρέπει ἢ δὲν πρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ ζωή. Ἀλλὰ ἡ τομὴ ἀνάμεσα στὸ ἔμβιο καὶ τὸ μὴ ἔμβιο δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ ἀποφασιστικὸ πρόβλημα.¹ "Ὅπως λέει ὁ Linné, ὁ φυσιοδίφης — ἐκεῖνον πού ἀποκαλεῖ *Historiens naturalis* — «διακρίνει μὲ τὴν ὄραση τὰ μέρη τοῦ φυσικοῦ σώματος, τὰ περιγράφει κατάλληλα σύμφωνα μὲ τὸν ἀριθμὸ, τὴ μορφή, τὴ θέση καὶ τὴν ἀναλογία, καὶ τὰ ὀνομάζει».² Ὁ φυσιοδίφης εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ δομημένου ὄρατοῦ καὶ τῆς χαρακτηριστικῆς κατονομασίας. "Ὅχι τῆς ζωῆς.

Συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ συνδέσουμε τὴ φυσικὴ ἱστορία, ἔτσι ὅπως ἐκτυλίχθηκε κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, μὲ μιὰ ἔστω σκοτεινὴ, ἔστω καὶ ψελλίζουσα φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Στὴν πραγματικότητα διασταυρῶνεται μὲ μιὰ θεωρία τῶν λέξεων. Ἡ φυσικὴ ἱστορία τοποθετεῖται πρὶν καὶ συνάμα μετὰ τὴ γλώσσα· χαλάει τὴν καθημερινὴ γλώσσα μὲ σκοπὸ ὅμως νὰ τὴν ξαναφτιάξει καὶ νὰ ἀνακαλύψει ὅ,τι τὴν κατέστησε δυνατὴ μέσα ἀπὸ τίς τυφλὲς ὁμοιότητες τῆς φαντασίας. Τὴν ὑποβάλλει σὲ κριτικὴ ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀνακαλύψει αὐτὸ τὸ θεμέλιο. Ἄν τὴν ξαναπιάνει καὶ θέλει νὰ τὴν ὀλοκληρώσει στὴν τελειότητά της, εἶναι ἐπίσης γιὰ τὴ ξαναγυρνᾶ στὴν καταγωγὴ της. Ὑποσκελίζει τὸ καθημερινὸ λεξιλόγιο, πού τῆς χρησιμεύει ὡς ἄμεσο ἔδαφος, καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὸ ἀναζητεῖ αὐτὸ πού μπορεῖ νὰ συγκρότησε τὸν λόγο ὑπαρξῆς της· ἀντίθετα ὅμως ἐνοικεῖ ὀλόκληρη στὸ χῶρο τῆς γλώσσας, ἐπειδὴ οὐσιαστικὰ εἶναι μιὰ συντονισμένη χρῆση τῶν ὀνομάτων, καὶ ἔχει ὡς τελικὸ σκοπὸ νὰ δώσει στὰ

1. Ὁ Bonnet δεχόταν μιὰ τετραπλὴ διαίρεση στὴ φύση: σὲ ἀνόργανα ὄντα, σὲ ἄψυχα ἐνόργανα ὄντα (φυτὰ), σὲ ἔμψυχα ἐνόργανα ὄντα (ζῶα), σὲ ἔμψυχα καὶ ἔλλογα ἐνόργανα ὄντα (ἄνθρωποι). Βλ. *Contemplation de la nature*, δεῦτερο μέρος, κεφ. I.

2. Linné, *Systema naturae*, σ. 215.

πράγματα τὴν ἀληθινὴ ὀνομασία τους. Ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ στὴ θεωρία τῆς φύσης, ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ σχέση κριτικοῦ τύπου· νὰ γνωρίσουμε τὴ φύση σημαίνει ὄντως νὰ οἰκοδομήσουμε μὲ βάση τὴ γλώσσα μιὰν ἀληθινὴ γλώσσα ποὺ θὰ ἀνακαλύψει ὑπὸ ποῖες συνθῆκες εἶναι δυνατὴ κάθε γλώσσα καὶ μέσα σὲ ποιά ὄρια μπορεῖ νὰ ἔχει ἓναν τομέα ἐγκυρότητας. Τὸ κριτικὸ ἐρώτημα ὑπῆρχε κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, συνδεμένο ὅμως μὲ τὴ μορφή μιᾶς καθορισμένης γνώσης. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν μποροῦσε ν' ἀποκτήσει αὐτονομία καὶ ἀξία ριζικῆς ἐρώτησης: δὲν ἔπαψε νὰ πλανιέται σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου ἔμπαιναν τὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν ὁμοιότητα, τὴ δύναμη τῆς φαντασίας, τὴ φύση καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν ἀξία τῶν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ἰδεῶν, ἐν ὀλίγοις τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἀντίληψη τῆς προσομοιότητας καὶ στὴν ἰσχὺ τῆς ἔννοιαι. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ — ὁ Locke καὶ ὁ Linné, ὁ Buffon καὶ ὁ Hume τὸ μαρτυροῦν —, ἡ κριτικὴ ἐρώτηση εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θεμέλιο τῆς ὁμοιότητας καὶ τῆς ὑπαρξῆς τοῦ γένους.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα θὰ ἐμφανιστεῖ μιὰ νέα διαμόρφωση, ποὺ θὰ περιπλέξει ὀριστικά, γιὰ τὰ μοντέρνα κριτήρια, τὸ παλαιὸ εἶδος τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ κριτικὴ μετατοπίζεται καὶ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ ἔδαφος ὅπου βλάστησε. Ἐνῶ ὁ Hume ἔκανε τὸ πρόβλημα τῆς αἰτιότητας μιὰ περίπτωση τοῦ γενικοῦ ἐρωτήματος γιὰ τὶς ὁμοιότητες,¹ ὁ Kant, ἀπομονώνοντας τὴν αἰτιότητα, ἀντιστρέφει τὸ ἐρώτημα· ἐκεῖ ὅπου τὸ ζήτημα ἦταν ν' ἀποκατασταθοῦν σχέσεις ταυτότητας καὶ διάκρισης πάνω στὸ διαρκές φόντο τῶν προσομοιοτήτων, αὐτὸς προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀντίστροφου προβλήματος, ποὺ ἀφορᾷ τὴ σύνθεση τοῦ πολλαπλοῦ. Ταυτόχρονα τὸ κριτικὸ ἐρώτημα μετατίθεται ἀπὸ τὴν ἔννοια στὴν κρίση, ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ γένους (ποὺ ἀποκτήθηκε μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς παράστασης) στὴ δυνατότητα ἀμοιβαίας σύνδεσης τῶν παραστάσεων, ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς κατονομασίας στὸ θεμέλιο τῆς κατηγορήσεως, ἀπὸ τὴν ὀνοματικὴ ἄρθρωση στὴν ἴδια τὴν πρόταση καὶ στὸ ρῆμα «εἶναι» ποὺ τὴν συγκροτεῖ. Ἔτσι γενικεύε-

1. Hume, *Essai sur la nature humaine*, μτφ. Leroy, τόμ. I, σ. 80 καὶ 239 κ.έ.

ται απόλυτα. Ἀντὶ νὰ ἰσχύει μόνο γιὰ τὶς σχέσεις τῆς φύσης καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, στρέφει τὴν ἀπορία τῆς πρὸς τὴ δυνατότητα κάθε γνώσης.

Ἄλλὰ ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρά, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ ζωὴ ἀποχτᾷ τὴν αὐτονομία τῆς σὲ σχέση μὲ τὶς ἔννοιες τῆς ταξινομήσεως. Ξεφεύγει ἀπὸ αὐτὴ τὴν κριτικὴν σχέση πρὸς τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα συγκροτοῦσε τὴν γνώσιν τῆς φύσεως. Ξεφεύγει, πράγμα πρὸς ἔχει δύο σημασίες: ἡ ζωὴ γίνεται ἀντικείμενον γνώσεως ἀνάμεσα στὰ ἄλλα πράγματα καὶ ἔτσι συσχετίζεται μὲ κάθε κριτικὴν ἐν γένει· ἀλλὰ ἐπίσης ἀνθίσταται σὲ αὐτὴ τὴν κριτικὴν δικαιοδοσίαν, τὴν ὁποία ἀναλαμβάνει γιὰ δικό της λογαριασμὸν καὶ ἐφαρμόζει, στὸ δικό της ὄνομα, σὲ κάθε δυνατὴν γνώσιν. Ἔτσι σὲ ὅλο τὸ μᾶκρον τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα, ἀπὸ τὸν Kant στὸν Dilthey καὶ στὸν Bergson, οἱ κριτικαὶ σκέψεις καὶ οἱ φιλοσοφίαι τῆς ζωῆς θὰ βρεθοῦν σὲ θέσιν ἀμοιβαίας υἰοθέτησεως καὶ ἀμφισβήτησεως.

VI. ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ

I. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ

Δέν υπῆρχε ἔννοια τῆς ζωῆς κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, οὔτε ἐπιστήμη τῆς ζωῆς· ἐπίσης οὔτε φιλολογία. Ὑπῆρχε ὅμως μιὰ φυσικὴ ἱστορία, μιὰ γενικὴ γραμματικὴ. Ἐπίσης δὲν υπῆρχε πολιτικὴ οἰκονομία, ἐπειδὴ ἡ παραγωγὴ δὲν ὑφίσταται μέσα στὴν τάξη τῆς γνώσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπάρχει κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα μιὰ ἔννοια ποὺ παρέμεινε οἰκεία, παρότι ἔχασε γιὰ μᾶς τὴν οὐσιώδη τῆς ἀκρίβεια. Ἀκόμα δὲν ὑπάρχει «ἔννοια» ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσουμε γιὰ λογαριασμό τῆς, γιατί δὲν παίρνει θέση στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς παιχνιδιοῦ οἰκονομικῶν ἐννοιῶν, τὶς ὁποῖες θὰ μετατόπιζε ἐλαφρά, ἀφαιρώντας λίγο ἀπὸ τὸ νόημά τους ἢ μειώνοντας τὴν ἔκτασή τους. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἓνα γενικὸ πεδίο: γιὰ ἓνα πολὺ συνεκτικὸ καὶ καλοδεμένον στρῶμα ποὺ περιλαμβάνει καὶ στεγάζει ὡς ἰσάριθμα μερικὰ ἀντικείμενα τὶς ἔννοιες τῆς ἀξίας, τῆς τιμῆς, τοῦ ἐμπορίου, τῆς κυκλοφορίας, τῆς προσόδου, τοῦ τόκου. Αὐτὸ τὸ πεδίο, ποὺ ἔναι ἕδαφος καὶ ἀντικείμενο τῆς «οἰκονομίας» κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, εἶναι τὸ πεδίο τοῦ πλούτου. Εἶναι μάταιο νὰ τοῦ θέσουμε ἐρωτήματα προερχόμενα ἀπὸ μιὰ οἰκονομία διαφορετικοῦ τύπου, ὀργανωμένη γιὰ παράδειγμα γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἢ τὴν ἐργασία· ἐξίσου μάταιο εἶναι νὰ ἀναλύσουμε τὶς διαφορὲς ἔννοιές του (ἔστω κι ἂν ἡ προπαντὸς ἂν τὰ ὀνόματά τους στὴ συνέχεια διαιωνίστηκαν κρατώντας κάποια ἀναλογία μὲ τὸ νόημα), χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπόψη τὸ σύστημα ὅπου προσλαμβάνουν τὴ θετικότητά τους. Ἐξίσου μάταιο εἶναι ἄλλωστε νὰ θέλουμε νὰ ἀναλύσουμε τὸ γένος τοῦ Linné ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φυσι-

κῆς ἱστορίας ἢ τῆ θεωρία τοῦ χρόνου στὸν Bauzée χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὸ γεγονός ὅτι ἡ γενικὴ γραμματικὴ ἦταν ἡ ἱστορικὴ προϋπόθεση τῆς δυνατότητάς τους.

Συνεπῶς πρέπει νὰ ἀποφύγουμε μιὰν ἀναδρομικὴ ἀνάγνωση ποὺ θὰ προσέδιδε στὴν κλασσικὴ ἀνάλυση τοῦ πλούτου μόνον τὴν κατοπινὴ ἐνότητα μιᾶς πολιτικῆς οἰκονομίας ποὺ θὰ βρισκόταν στὸ στάδιο τῆς ψηλαφητῆς συγκρότησής της. Ἐντούτοις, οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἰδεῶν συνηθίζουν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ἀνασυγκροτοῦν τὴν αἰνιγματικὴ γέννηση αὐτῆς τῆς γνώσης πού, μέσα στὴ δυτικὴ σκέψη, εἶχε τάχα ἐμφανιστεῖ πάνοπλη καὶ ἤδη ἐπικίνδυνη στὴν ἐποχὴ τοῦ Ricardo καὶ τοῦ J.B. Say. Ὑποθέτουν ὅτι μιὰ ἐπιστημονικὴ οἰκονομία εἶχε ἐπὶ μακρὸν καταστεῖ ἀδύνατη λόγω μιᾶς καθαρὰ ἠθικῆς προβληματικῆς ἀναφορικὰ μὲ τὸ κέρδος καὶ τὴν πρόσοδο (θεωρία τῆς δίκαιης τιμῆς, δικαίωση ἢ καταδίκη τοῦ τόκου), κατόπιν λόγω μιᾶς συστηματικῆς σύγχυσης ἀνάμεσα στὸ νόμισμα καὶ στὸν πλοῦτο, στὴν ἀξία καὶ στὴν τιμὴ τῆς ἀγορᾶς: ὁ μερκαντιλισμὸς ἦταν, ὅπως λέγεται, ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους ὑπεύθυνους αὐτῆς τῆς ἐξομοίωσης καὶ ἡ πιὸ ἐκρηκτικὴ ἐκδήλωσή της. Ὡστόσο ὁ δέκατος ὀγδοὸς αἰώνας ἐξασφάλισε λίγο-λίγο τὶς οὐσιώδεις διακρίσεις καὶ ξεδιάκρινε μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ἡ θετικὴ οἰκονομία δὲν θὰ ἔπαυε στὴ συνέχεια νὰ πραγματεύεται μὲ ἐργαλεῖα περισσότερο προσαρμοσμένα: ἔτσι τὸ νόμισμα ἀποκάλυψε τάχα τὸν συμβατικὸ, ἀν καὶ ὄχι αὐθαίρετο χαρακτήρα του (καὶ αὐτὸ μέσα ἀπὸ τὴ μεγάλη συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς μεταλλιστὲς καὶ τοὺς ἀντιμεταλλιστὲς: στοὺς πρῶτους θὰ ἔπρεπε νὰ συγκαταριθμήσουμε τὸν Child, τὸν Petty, τὸν Locke, τὸν Cantillon, τὸν Galiani· στοὺς ἄλλους τὸν Barbon, τὸν Boisguillebert, καὶ προπάντων τὸν Law, κατόπιν πιὸ διακριτικὰ, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1720, τὸν Montesquieu καὶ τὸν Melon). ἔτσι ἄρχισε — αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Cantillon — νὰ διαχωρίζεται ἡ θεωρία τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας· προσέγγισαν τὸ μέγα «παράδοξο τῆς ἀξίας» ἀντιπαρατάσσοντας στὴν ἀχρηστὴ ὑπερτίμηση τοῦ διαμαντιοῦ τὴν φτήνεια αὐτοῦ τοῦ νεροῦ, χωρὶς τὸ ὅποιο δὲν μπορούμε νὰ ζήσουμε (ὄντως εἶναι δυνατό νὰ βροῦμε αὐτὸ τὸ πρόβλημα αὐστηρὰ διατυπωμένο ἀπὸ τὸν Galiani).

ἄρχισαν, προοιωνίζοντας ἔτσι τὸν Jevons καὶ τὸν Menger, νὰ συνδέουν τὴν ἀξία μὲ μιὰ γενικὴ θεωρία τῆς χρησιμότητας (ποὺ ἔχει ὑποτυπωθεῖ στὸν Galiani, στὸν Graslin, στὸν Turgot): κατανόησαν τὴ σπουδαιότητα τῶν ὑψηλῶν τιμῶν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου (εἶναι ἡ «ἀρχὴ τοῦ Becher» ποὺ υἱοθετήθηκε στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν Boisguillevert καὶ τὸν Quesnay): τέλος — αὐτοὶ εἶναι οἱ Φυσιοκράτες — ἄρχισαν τὴν ἀνάλυση τοῦ μηχανισμοῦ τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι, κομμάτι-κομμάτι, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία τοποθέτησε τάχα σιωπηλὰ τὰ οὐσιώδη τῆς θέματα, μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ, ξαναπαίνοντας μὲ ἄλλη ἔννοια τὴν ἀνάλυση τῆς παραγωγῆς, ὁ Adam Smith ἔφερε σὲ φῶς τὴ διαδικασία τοῦ αὐξοντος καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ὁ Ricardo τὸν ρόλο τοῦ κεφαλαίου, ὁ J.B. Say μερικoὺς ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις νόμους τῆς οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς. Ἐκτοτε ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἄρχισε νὰ ὑπάρχει μὲ τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενό της καὶ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς συνεκτικότητα.

Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ ἔννοιες τοῦ νομίσματος, τῆς τιμῆς, τῆς ἀξίας, τῆς κυκλοφορίας, τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἀντιμετωπίστηκαν κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα μὲ ἀφετηρία ἓνα μέλλον ποὺ τὶς περίμενε στὸ σκοτάδι, ἀλλὰ μᾶλλον πάνω στὸ ἔδαφος μιᾶς αὐστηρῆς καὶ γενικῆς ἐπιστημολογικῆς διάταξης. Αὐτὴ ἡ διάταξη ὑποβαστάζει στὴν ἀναγκαιότητά του τὸ σύνολο τῆς «ἀνάλυσης τοῦ πλούτου». Ἡ τελευταία γιὰ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι ὅ,τι ἡ γενικὴ γραμματικὴ γιὰ τὴ φιλοσοφία, ἡ βιολογία γιὰ τὴν φυσικὴ ἱστορία. Καὶ ὅπως δὲν μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴ θεωρία τοῦ ρήματος καὶ τοῦ ὀνόματος, τὴν ἀνάλυση τῆς κινητικῆς γλώσσας, τὴν ἀνάλυση τῶν ριζῶν καὶ τῆς παραγωγῆς τους χωρὶς νὰ ἀναφερθοῦμε μέσω τῆς γενικῆς γραμματικῆς στὸ ἀρχαιολογικὸ δίκτυο ποὺ τὶς καθιστᾷ δυνατὲς καὶ ἀναγκαῖες, ὅπως δὲν μποροῦμε νὰ καταλάβουμε, ἂν δὲν περιζώσουμε τὸ πεδίο τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τί ἦταν ἡ περιγραφή, ἡ χαρακτηρολογία καὶ ἡ κλασσικὴ ταξινόμηση, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ σύστημα καὶ στὴ μέθοδο ἢ στὴν «παγιότητα τῶν εἰδῶν» καὶ στὴν ἐξέλιξη, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ξαναβροῦμε τὸν ἀναγκαῖο δεσμὸ ποὺ συνδέει τὴν ἀνάλυση τοῦ νομίσματος, τῆς τιμῆς, τῆς ἀξίας, τοῦ ἐμπορίου ἂν δὲν ἐρχόταν στὸ φῶς αὐτὸς ὁ

τομέας τοῦ πλούτου πού εἶναι ὁ τόπος τῆς ταυτοχρονίας τους.

Ἄναμφίβολα ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου δέν συγκροτήθηκε μέ τούς ἴδιους ἐλιγμούς, οὔτε μέ τόν ἴδιο ρυθμό ὅπως ἡ γενική γραμματική ἢ ἡ φυσική ἱστορία. Κι αὐτό γιατί ὁ στοχασμός πάνω στό νόμισμα, στό ἐμπόριο καί στίς ἀνταλλαγές συνδέθηκε μέ μιὰ πρακτική καί μέ θεσμούς. Ἄλλὰ μολονότι μπορούμε νά ἀντιτάξουμε τήν πρακτική στήν καθαρῆ θεώρηση, ἐν πάσῃ περιπτώσει καί οἱ δύο βασίζονται στήν ἴδια θεμελιώδη γνώση. Μιὰ μεταρρύθμιση τοῦ νομίσματος, μιὰ τραπεζική χρήση, μιὰ ἐμπορική πρακτική μπορούν κάλλιστα νά ἐκλογικευτοῦν, νά ἀναπτυχθοῦν, νά διατηρηθοῦν ἢ νά ἐξαφανιστοῦν σύμφωνα μέ ἰδιάζουσες μορφές· εἶναι πάντα θεμελιωμένες σέ μιὰ ὀρισμένη γνώση: μιὰ σκοτεινὴ γνώση, ἡ ὁποία δέν ἐκδηλώνεται σέ ἕναν λόγο γιά τόν ἑαυτό της, τῆς ὁποίας ὅμως οἱ ἀναγκαιότητες εἶναι ταυτόσημες γιά τίς ἀφηρημένες θεωρίες ἢ τίς θεωρήσεις πού δέν ἔχουν φανερὴ σχέση μέ τήν πραγματικότητα. Σέ ἕναν πολιτισμὸ καί σέ μιὰ δεδομένη στιγμή ὑπάρχει πάντα μόνο μιὰ ἐπιστήμη πού καθορίζει τίς συνθῆκες δυνατότητας κάθε γνώσης. Εἴτε πρόκειται γι' αὐτὴ πού ἐκδηλώνεται σέ μιὰ θεωρία εἴτε γιά κείνη πού σιωπηρὰ ἐπενδύεται σέ μιὰ πρακτική. Ἡ νομισματικὴ μεταρρύθμιση πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τίς Γενικὲς Τάξεις τὸ 1575, τὰ μερκαντιλιστικὰ μέτρα ἢ τὸ πείραμα τοῦ Law καί ἡ διάλυσή του ἔχουν τὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ ὑπέδαφος μέ τίς θεωρίες τοῦ Davanzatti, τοῦ Bouteroue, τοῦ Petty καί τοῦ Cantillon. Αὐτὲς ἀκριβῶς τίς θεμελιώδεις ἀναγκαιότητες πρέπει νά κάνουμε νά μιλήσουν.

II. ΤΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΚΑΙ Η ΤΙΜΗ

Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἡ οἰκονομικὴ σκέψη εἶναι σχεδὸν περιορισμένη στό πρόβλημα τῶν τιμῶν καί τῆς οὐσίας τοῦ νομίσματος. Τὸ ζήτημα τῶν τιμῶν ἀφορᾷ τὸν ἀπόλυτο ἢ σχετικὸ χαρακτήρα τῆς ἐπαύξεσης τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων καί τὸν ἀντίχτυπο πού μπορεῖ νά εἶχαν πάνω στίς τιμές οἱ διαδοχικὲς ὑποτιμήσεις ἢ ἡ

συρροή τῶν ἀμερικανικῶν μετάλλων. Τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας τοῦ νομίσματος ἀφορᾷ τὴ φύση τοῦ κανόνα (étalon), τὴ σχέση τιμῆς ἀνάμεσα στὰ διάφορα χρησιμοποιούμενα μέταλλα, τὴν ἀπόκλιση ἀνάμεσα στὸ βάρος τῶν νομισμάτων καὶ στὴν ὀνομαστικὴ τους ἀξία. Ἄλλὰ αὐτὲς οἱ δύο σειρὲς προβλημάτων συνδέονταν γιὰ τὸ μέταλλο δὲν ἐμφανιζόταν ὡς σημεῖο, καὶ ὡς σημεῖο ποὺ μετροῦσε τὸν πλοῦτο, παρὰ μόνον στὸ βαθμὸ ποὺ καὶ τὸ ἴδιο συνιστοῦσε κάποιον πλοῦτο. Ἄν μποροῦσε νὰ λειτουργεῖ ὡς σημεῖο, τὸ ὄφειλε στὸ γεγονός ὅτι ἦταν μιὰ πραγματικὴ ἔνδειξη. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς οἱ λέξεις εἶχαν τὴν ἴδια πραγματικότητα μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγαν, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἐνδείξεις τῶν ἔμβιων ὄντων εἶχαν ἐγγραφεῖ στὸ σῶμα τους σὰν ὀρατὲς καὶ θετικὲς ἐνδείξεις, παρόμοια τὰ σημεῖα ποὺ κατέδειχναν τὸν πλοῦτο καὶ τὸν μετροῦσαν, ἔπρεπε νὰ φέρουν τὴν πραγματικὴ ἔνδειξη. Γιὰ νὰ μποροῦν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴν τιμὴ, ἔπρεπε νὰ εἶναι πολύτιμα. Νὰ εἶναι σπάνια, χρήσιμα, ποθητά. Ἐπρεπε ἐπίσης ὅλες τους οἱ ιδιότητες νὰ εἶναι σταθερές, ὥστε ἡ ἔνδειξη ποὺ ἐπέθεταν νὰ εἶναι ἀληθινὸ σημειογράφημα, ποὺ καθένας μποροῦσε νὰ τὸ διαβάσει. Ἐξ οὗ καὶ ἡ συστοιχία ἀνάμεσα στὸ πρόβλημα τῶν τιμῶν καὶ στὴ φύση τοῦ νομίσματος, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ προνομιοῦχο ἀντικείμενο κάθε στοχασμοῦ γιὰ τὸν πλοῦτο ἀπὸ τὸν Copernic μέχρι τὸν Bodin καὶ τὸν Davanzatti.

Στὴν ὑλικὴ πραγματικότητα τοῦ νομίσματος θεμελιώνονται οἱ δύο λειτουργίες του ὡς κοινοῦ μέτρου ἀνάμεσα στὰ ἐμπορεύματα καὶ ὡς ὑποκατάστατου μέσα στὸν μηχανισμό ἀνταλλαγῆς. Ἐνα μέτρο εἶναι σταθερό, ἀναγνωρισμένο ἀπὸ ὅλους καὶ ἔγκυρο παντοῦ, ἂν ἔχει ὡς κανόνα μιὰν ἐντοπίσιμη πραγματικότητα, τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε μὲ τὴν ποικιλία ὄσων πραγμάτων θέλουμε νὰ μετρήσουμε: ἔτσι συμβαίνει, λέει ὁ Copernic, μὲ τὴν ὀργυιὰ καὶ τὸν μέδιμνο ποὺ τὸ μῆκος καὶ ὁ ὑλικὸς τους ὄγκος χρησιμεύουν ὡς μονάδες.¹ Κατὰ συνέπεια τὸ νόμισμα μετράει πραγματικὰ μόνον ἂν ἡ μονάδα του εἶναι μιὰ πραγματικότητα, ἡ ὁποία ὄντως ὑπάρχει καὶ στὴν ὁποία μποροῦμε νὰ ἀναγάγουμε τὸ οἰοδῆπο-

1. Copernic, *Discours sur la frappe des monnaies* (στὸν J.Y. Le Branchu, *Écrits notables sur la monnaie*, Paris, 1934, τόμ. I, σ. 15.

τε εμπόρευμα. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ δέκατος ἕκτος αἰώνας ἐπιστρέφει στὴ θεωρία ποὺ ἔγινε δεχτὴ τουλάχιστον γιὰ μιὰ περίοδο τοῦ Μεσαίωνα καὶ ποὺ ἔδινε στὸν ἡγεμόνα ἢ ἀκόμα στὴ λαϊκὴ συναίνεση τὸ δικαίωμα νὰ ὀρίζουν τὸν *valor impositus* τοῦ νομίσματος, νὰ τροποποιοῦν τὴν διατίμησή του, νὰ καταργοῦν μιὰ κατηγορία νομισμάτων ἢ τὸ ὅποιο μέταλλο ἤθελαν. Ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος πρέπει νὰ ρυθμίζεται μὲ βάση τὴν μεταλλικὴ μάζα ποὺ περιέχει· δηλαδὴ νὰ ἐπανέρχεται σὲ ἐκεῖνο ποὺ ἦταν ἄλλοτε, ὅταν οἱ ἡγεμόνες δὲν εἶχαν ἀκόμα τυπώσει τὴν προτομὴ τους ἢ τὴ σφραγίδα τους πάνω σὲ μεταλλικὰ νομίσματα· ἐκείνη τὴν ἐποχὴ «οὔτε ὁ χαλκός, οὔτε τὸ χρυσάφι, οὔτε τὸ ἀσήμι εἶχαν νομισματοκοπηθεῖ, ἀλλὰ λογαριάζονταν μόνο σύμφωνα μὲ τὸ βάρος τους»¹. οἱ ἄνθρωποι δὲν προσέδιδαν στὰ αὐθαίρετα σημεῖα ἀξία πραγματικῆς ἔνδειξης· τὸ νόμισμα ἦταν ἓνα ἀκριβὲς μέτρο γιὰτὶ δὲ σήμαινε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν δυνάμη του νὰ μετρᾷ τὸν πλοῦτο μὲ βάση τὴν δικὴ του ὑλικὴ πραγματικότητά ὡς πλούτου.

Πάνω σὲ αὐτὸ τὸ ἐπιστημολογικὸ φόντο ἔγιναν οἱ μεταρρυθμίσεις κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰώνα καὶ οἱ διενέξεις προσέλαβαν τὴν ἰδιαίτουσα διάστασή τους. Ἐπιδιώχθηκε ἡ ἐπαναφορὰ τῶν νομισματικῶν σημείων στὴν μετρητικὴ τους ἀκρίβεια: οἱ ὀνομαστικὲς ἀξίες τῶν νομισμάτων πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν ποσότητα μετάλλου, ἡ ὁποία ἐπιλέχτηκε ὡς κανόνας καὶ βρίσκεται ἐνσωματωμένη στὸ μεταλλικὸ τεμάχιο· ἔτσι τὸ νόμισμα τότε δὲν θὰ σημαίνει παρὰ τὴν μετρητικὴ του ἀξία. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὴς τοῦ *Compendious* ἀπαιτεῖ «ὅλο τὸ χρῆμα ποὺ κυκλοφορεῖ τώρα νὰ μὴν ἀντλεῖ τὴν ἀξία του ξεκινώντας ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη χρονολογία» γιὰτὶ οἱ «ὑπερτιμήσεις» τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας ἔχουν ἀλλοιώσει ἀπὸ πολὺ καιρὸ τὶς λειτουργίες μέτρησης· τὰ νομίσματα ποὺ ἔχουν νομισματοκοπηθεῖ θὰ πρέπει νὰ γίνονται πλέον δεχτὰ μόνο «σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμησή τοῦ μετάλλου ποὺ περιέχουν»· ὅσο γιὰ τὸ νέο νόμισμα, θὰ ἔχει ὡς ὀνομαστικὴ ἀξία τὸ δικό του βάρος: «μὲ ἀφετηρία αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ κυκλοφοροῦν μόνο

1. Ἀνώνυμος, *Compendieux ou bref examen de quelques plaintes* (στὸν J.Y. Le Branchu, *op. cit.*, II, σ. 117).

τὸ παλαιὸ καὶ τὸ νέο νόμισμα, σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἀξία, τὸ ἴδιο βάρος, τὴν ἴδια ὀνομασία, καὶ ἔτσι τὸ χρῆμα θὰ ξαναβρεῖ τὴν παλαιὰ του τιμὴ καὶ εὐστάθεια». ¹ Δὲν ξέρουμε ἂν τὸ κείμενο τοῦ *Compendious*, ποὺ δὲν δημοσιεύτηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1581, ἀλλὰ ὅπως δὴ ποτε ὑπῆρχε καὶ κυκλοφοροῦσε σὲ χειρόγραφο τριάντα χρόνια πρωτότερα, ἐνέπνευσε τὴν νομισματικὴ πολιτικὴ ἐπὶ βασιλείσης Ἑλισάβετ. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι μετὰ ἀπὸ μιὰ σειρά («ὑπερτιμήσεων» (ὑποτιμήσεων) ἀνάμεσα στὸ 1544 καὶ τὸ 1559, ἡ διακήρυξη τοῦ Μαρτίου 1561 «μειώνει» τὴν ὀνομαστικὴ ἀξία τῶν νομισμάτων καὶ τὴν ἐπαναφέρει στὴν ποσότητα μετάλλου ποὺ περιέχουν. Παρόμοια στὴ Γαλλία, οἱ Γενικὲς Τάξεις τοῦ 1575 ζητοῦν καὶ ἐπιτυγχάνουν τὴν κατάργησι τῶν λογιστικῶν μονάδων (αὐτὲς εἰσήγαγαν ἕναν τρίτο ὄρισμὸ τοῦ νομίσματος, ὁ ὁποῖος ἦταν καθαρὰ ἀριθμητικὸς καὶ προσετίθετο στὸν ὄρισμὸ τοῦ βάρους καὶ τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας: αὐτὴ ἡ συμπληρωματικὴ σχέση ἔκρυβε ἀπὸ τὰ μάτια τῶν ἀπληροφόρητων τὸ νόημα τῶν διαφόρων τεχνασμάτων μὲ τὸ χρῆμα)· τὸ διάταγμα τοῦ Σεπτεμβρίου 1577 ἐπιβάλλει τὸ χρυσὸ τάλληρο ὡς πραγματικὸ νόμισμα καὶ ὡς λογιστικὴ μονάδα, καὶ ἐπιτάσσει τὴν ὑποταγὴ ὅλων τῶν μετάλλων στὸ χρυσάφι — ἰδιαίτερα τοῦ ἀσημιοῦ ποὺ διατηρεῖ ἀπαλλακτικὴ ἀξία ἀλλὰ χάνει τὴν αὐτοδίκαιη ἀμεταβλησία του. Ἔτσι τὰ νομίσματα ἀποκτοῦν νέα ἀξία μὲ βάση τὸ μεταλλικὸ τους βάρος. Τὸ σημεῖο ποὺ φέρουν — ὁ *valor impositus* — δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀκριβὲς καὶ διαφανὲς σημάδι τοῦ μέτρου ποὺ συγκροτοῦν.

Ἄλλὰ ταυτόχρονα μὲ αὐτὴ τὴν ἀπαιτούμενη, καὶ ἐνίοτε ἐπιτελούμενη, ἐπιστροφή ἔρχεται στὸ φῶς ἕνας ὀρισμένος ἀριθμὸς φαινομένων ποὺ προσιδιάζουν στὸ νόμισμα-σημεῖο καὶ κάνουν νὰ διακυβεύεται ἴσως ὀριστικὰ ὁ ρόλος του ὡς μέτρου. Πρῶτα-πρῶτα τὸ γεγονός ὅτι ἕνα νόμισμα κυκλοφορεῖ τόσο πιὸ γοργὰ ὅσο χειρότερο εἶναι, ἐνῶ τὰ νομίσματα μὲ ὑψηλὴ μεταλλικὴ ἀξία κρύβονται καὶ δὲν παρουσιάζονται στὸ ἐμπόριο: πρόκειται γιὰ τὸν ἐπονομαζόμενον

1. Id., *ibid.*, σ. 155.

νόμο τοῦ Gresham,¹ τὸν ὁποῖο ὁ Copernic² καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Compendious*³ γνώριζαν ἤδη. Κατόπιν, καὶ προπάντων, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ νομισματικὰ γεγονότα καὶ στὶς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν: ἔτσι ἐμφανίστηκε τὸ νόμισμα σὰν ἓνα ἐμπορεύμα ἀνάμεσα στὰ ἄλλα — ὄχι ἀπόλυτος κανόνας ὄλων τῶν ἰσοδυναμιῶν, ἀλλὰ προῖον τοῦ ὁποῖου ἡ ἱκανότητα ἀνταλλαγῆς, καὶ συνεπῶς ἡ ἀξία του ὡς ὑποκατάστατου στὶς ἀνταλλαγές, τροποποιοῦνται σύμφωνα μὲ τὴ συχνότητα καὶ τὴ σπάνη του: καὶ τὸ νόμισμα ἔχει τὴν τιμὴν του. Ὁ Malestroit⁴ εἶχε παρατηρήσει ὅτι, παρὰ τὰ φαινόμενα, δὲν εἶχε σημειωθεῖ αὐξηση τῶν τιμῶν κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα: ἐφόσον τὰ ἐμπορεύματα εἶναι πάντα αὐτὸ πού εἶναι, καὶ τὸ νόμισμα, στὴν ἰδιόζουσα φύση του, εἶναι σταθερὸς κανόνας, ἡ ἀνατίμηση τῶν προϊόντων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀφείλεται στὴν αὐξηση τῶν ὀνομαστικῶν τιμῶν πού φορέας τους εἶναι ἡ ἴδια μεταλλικὴ μάζα: ἀλλὰ γιὰ τὴν ἴδια ποσότητα σταριοῦ δίνουμε πάντα τὸ ἴδιο βάρος χρυσοῦ ἢ ἀσημιοῦ. Ἔτσι «τίποτα δὲν ἀκριβαίνει»: ἐφόσον τὸ χρυσὸ τάλληρο ἀξίζει σὲ τρέχοντα νομίσματα εἴκοσι τουραινικὰ σολδιά ἐπὶ ἐποχῆς Φιλίππου τοῦ ΣΤ' καὶ τώρα ἀξίζει πενήντα, εἶναι ὄντως ἀναγκαῖο ἓνας πῆχυς βελουῶδο πού τότε κόστιζε τέσσερις λίβρες τώρα νὰ ἀξίζει δέκα. «Ἡ αὐξηση τῆς τιμῆς ὄλων τῶν πραγμάτων δὲν ὀφείλεται στὴν μεγαλύτερη προσφορά, ἀλλὰ στὴ μικρότερη εἰσπραξὴ ποσότητας χρυσοῦ καὶ ἀσημιοῦ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη». Ἀλλὰ ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ταύτιση τοῦ ρόλου τοῦ νομίσματος μὲ τὴν μάζα τοῦ μετάλλου, τῆς ὁποίας προκαλεῖ τὴν κυκλοφορία, ἀντιλαμβανόμαστε ὄντως ὅτι καὶ αὐτὸ ὑφίσταται τὶς ἴδιες διακυμάνσεις μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα. Καὶ ἂν ὁ Malestroit δεχόταν ἔμμεσα ὅτι ἡ ποσότητα καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἀξία τῶν μετάλλων παρέμεναν σταθερές, ὁ Bodin, λίγα χρόνια ἀργότερα,⁵ διαπιστώνει μιὰν αὐξηση τῆς εἰσαγόμενης ἀπὸ τὸν Νέο Κόσμο μεταλ-

1. Gresham, *Avis de Sir Th. Gresham* (στὸν J.Y. Le Branchu, *op. cit.*, τόμ. II, σ. 7 καὶ 11).

2. Copernic, *Discours sur la frappe des monnaies*, *loc. cit.*, I, σ. 12.

3. *Compendieux*, *loc. cit.*, II, σ. 156.

4. Malestroit, *Le Paradoxe sur le fait des monnaies*, Paris, 1566.

5. Bodin, *La Réponse aux paradoxes de M. de Malestroit* (1568).

λικῆς μάζας, ἄρα μιὰν πραγματικὴ ἄνοδο τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, γιὰτὶ οἱ ἡγεμόνες, κατέχοντας ἢ παίρνοντας ἀπὸ ἰδιῶτες ἀκατέργαστα μέταλλα σὲ μεγαλύτερη ποσότητα, ἔκοψαν περισσότερα καὶ καλύτερα νομίσματα· συνεπῶς γιὰ τὸ ἴδιο ἐμπόρευμα δίνουν μεγαλύτερη ποσότητα μετάλλου. Ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν ἔχει λοιπὸν μιὰν «κύρια αἰτία, καὶ εἶναι σχεδὸν ἡ μόνη ποὺ κανεῖς μέχρι σήμερα δὲν ἔθιξε»: εἶναι «ἡ ἀφθονία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀσημιοῦ», «ἡ ἀφθονία αὐτοῦ ποὺ δίνει ὑπόληψη καὶ τιμὴ στὰ πράγματα».

Ὁ κανόνας τῶν ἰσοδυναμιῶν ἐμπλέχτηκε κι αὐτὸς μέσα στὸ σύστημα τῶν ἀνταλλαγῶν, καὶ ἡ δυνατότητα ἀγορᾶς τοῦ νομίσματος δὲ σημαίνει παρὰ τὴν ἐμπορικὴ ἀξία τοῦ μετάλλου. Συνεπῶς τὸ σημάδι ποὺ διακρίνει, καθορίζει, καθιστᾷ βέβαιο καὶ ἀποδεχτὸ γιὰ ὅλους τὸ νόμισμα εἶναι ἀντιστρέψιμο, καὶ μπορούμε νὰ τὸ διαβάσουμε μὲ δύο τρόπους: παραπέμπει σὲ μιὰ ποσότητα μετάλλου ποὺ εἶναι σταθερὸ μέτρο (ἔτσι τὸ ἀποκρυπτογραφεῖ ὁ Malestroit)· ἀλλὰ ἐπίσης παραπέμπει στὰ μεταβλητά, ὡς πρὸς τὴν ποσότητα καὶ τὴν τιμὴ τους, ἐμπορεύματα, ποὺ εἶναι τὰ μέταλλα (αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Bodin). Ἐχομε ἐδῶ μιὰ διάταξη ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ χαρακτηρίζει τὸ γενικὸ καθεστῶς τῶν σημείων κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα· τὰ σημεία, καθὼς θυμόμαστε, συγκροτοῦνταν ἀπὸ ὁμοιότητες ποὺ μὲ τὴ σειρά τους ἀπαιτοῦσαν σημεία γιὰ νὰ ἀναγνωριστοῦν. Ἐδῶ τὸ νομισματικὸ σημεῖο δὲν μπορεῖ νὰ καθορίσει τὴν ἀνταλλακτικὴ του ἀξία, δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ ὡς ἐνδειξη παρὰ σὲ μιὰ μεταλλικὴ μάζα ποὺ μὲ τὴ σειρά της καθορίζει τὴν ἀξία του στὴν τάξη τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀνταλλαγή, μέσα στὸ σύστημα τῶν ἀναγκῶν, ἀντιστοιχεῖ στὴν προσομοιότητα μέσα στὸ σύστημα τῶν γνώσεων, βλέπουμε τότε ὅτι μιὰ καὶ μόνη διαμόρφωσις τῆς ἐπιστήμης κυριάρχησε κατὰ τὴν Ἀναγέννησις πάνω στὴ γνώσις τῆς φύσεως καὶ πάνω στὸν στοχασμὸ ἢ στὶς πρακτικὰς ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ νόμισμα.

Καὶ ὅπως ἡ σχέση τοῦ μικρόκοσμου μὲ τὸν μακρόκοσμο ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ σταματήσει ἡ ἀτέρμονη ταλάντευσις τῆς ὁμοιότητος καὶ τοῦ σημείου, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο χρειάστηκε νὰ συναφθεῖ μιὰ κάποια σχέση ἀνάμεσα στὸ μέταλλο καὶ στὸ ἐμπόρευμα ποὺ, ὀριακά, ἐπέτρεπε νὰ ὀριστεῖ ἡ ὅλικὴ ἐμπορικὴ ἀξία τῶν πολυτίμων

μετάλλων και συνακόλουθα να καθοριστεί με βέβαιο και όριστικό τρόπο ο κανόνας της τιμής όλων των προϊόντων. Αυτή η σχέση είναι εκείνη που είχε εγκαθιδρυθεί από την Πρόνοια όταν βύθισε μέσα στη γη τα μεταλλεύματα χρυσού και άσημιού, και τα έκανε να αυξάνονται άργα, όπως πάνω στη γη βλασταίνουν τα φυτά και πολλαπλασιάζονται τα ζώα. Υπάρχει μια απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα σε όλα τα πράγματα, που ο άνθρωπος ενδέχεται να έχει ανάγκη ή να λαχταρά, και στις λαμπρές και κρυμμένες φλέβες όπου αυγατίζουν σκοτεινά τα μέταλλα. «Η φύση, λέει ο Davanzatti, έπλασε όλα τα γήινα πράγματα καλά· το σύνολό τους, δυνάμει της συμφωνίας όλων των ανθρώπων, αξίζει όσο το χρυσάφι που χρησιμοποιείται· συνεπώς όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν όλο το χρυσάφι για να αποκτήσουν όλα τα πράγματα... Για να διαπιστώσουμε κάθε μέρα τον κανόνα και τις μαθηματικές αναλογίες που έχουν τα πράγματα μεταξύ τους και με το χρυσάφι, θα έπρεπε, από το ύψος του ουρανού ή από κάποιο πολύ ύψηλο παρατηρητήριο, να μπορούμε να ατενίσουμε τα πράγματα που υπάρχουν και γεννιούνται στη γη ή μάλλον τις εικόνες τους που αναπαράγονται και αντανακλώνται στον ουρανό όπως σε έναν πιστό καθρέφτη. Θα αφήναμε τότε όλους τους υπολογισμούς μας και θα λέγαμε: πάνω στη γη υπάρχει τόσο χρυσάφι, τόσα πράγματα, τόσοι άνθρωποι, τόσες ανάγκες· στο μέτρο που κάθε πράγμα ικανοποιεί ανάγκες, ή αξία του θα ισοδυναμεί με τόσα πράγματα ή με τόσο χρυσάφι».¹ Αυτόν τον ουράνιο και έξαντλητικό υπολογισμό μόνο ο Θεός μπορεί να τον κάνει: αντιστοιχεί με εκείνον τον άλλο υπολογισμό που συσχετίζει κάθε στοιχείο του μικρόκοσμου με ένα στοιχείο του μακρόκοσμου— με μόνη σχεδόν τη διαφορά ότι ο τελευταίος συνάπτει το γήινο με το ουράνιο, και βαίνει από τα πράγματα, τα ζώα ή τον άνθρωπο μέχρι τα άστρα· ενώ ο άλλος συνάπτει τη γη με τα σπήλαια και τα μεταλλεία της· κάνει να αντιστοιχοῦν τα πράγματα που γεννιούνται από τα χέρια των ανθρώπων στους θησαυρούς που κρύβονται από την εποχή της

1. Davanzatti, *Leçon sur les monnaies* (στον J.Y. Le Branchu, *op. cit.*, σ. 230-231).

δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ τὰ σημάδια τῆς προσομοιότητος καθοδηγοῦν τὴ γνώση, ἀπευθύνονται στὴν τελειότητα τοῦ οὐρανοῦ· τὰ σημεῖα ἀνταλλαγῆς, ἐπειδὴ ἱκανοποιοῦν τὴν ἐπιθυμία, βασιζονται στὴν μαύρη, ἐπικίνδυνη καὶ καταραμένη λάμψη τοῦ μετάλλου. Ἀμφίλογη λάμψη, γιατί στὰ βάθη τῆς γῆς ἀναπαράγει ἐκεῖνο ποὺ ἄδει στὴν ἄκρη τῆς νύχτας: κεῖται ἐκεῖ σὰ μιὰ ἀνεστραμμένη ὑπόσχεση εὐτυχίας, καὶ ἐπειδὴ τὸ μέταλλο μοιάζει μὲ τὰ ἄστρα, ἡ γνώση ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπικίνδυνων θησαυρῶν εἶναι ταυτόχρονα ἡ γνώση τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ στοχασμὸς πάνω στὸν πλοῦτο σκοντάφτει στὴ μεγάλη ἐνατένιση τοῦ κόσμου, ὅπως ἀντίθετα ἡ βαθειὰ γνώση τῆς τάξης τοῦ κόσμου ὀφείλει νὰ ὀδηγήσει στὸ μυστικὸ τῶν μετάλλων καὶ στὴν κατάκτηση τοῦ πλούτου. Βλέπουμε τί σφιχτὸ δίκτυο ἀναγκαιοτήτων συνδέει κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσης: πῶς ἡ κοσμολογία τῶν σημείων διπλασιάζει καὶ θεμελιώνει ἐν τέλει τὸ στοχασμὸ πάνω στὶς τιμές καὶ τὸ νόμισμα, πῶς ἐξουσιοδοτεῖ ἐπίσης μιὰ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐνατένιση τῶν μετάλλων, πῶς κάνει νὰ ἐπικοινωνοῦν οἱ ὑποσχέσεις τῆς ἐπιθυμίας μὲ ἐκεῖνες τῆς γνώσης, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἀνταποκρίνονται μεταξὺ τους καὶ συμπλησιάζουν μὲσω κρυφῶν συγγενειῶν τὰ μέταλλα καὶ τὰ ἄστρα. Στὰ ὅρια τῆς γνώσης, ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ γίνεται πανίσχυρη καὶ σχεδὸν θεία, συναντῶνται τρεῖς μεγάλες λειτουργίες — τοῦ Βασιλέως, τοῦ Φιλοσόφου καὶ τοῦ Μεταλλικοῦ. Ἀλλὰ ὅπως ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ γνώση ἔχει δοθεῖ ἀποσπασματικὰ καὶ μέσα στὴν προσεχτικὴ λάμψη τῆς *divinatio*, παρόμοια, γιὰ τις μεμονωμένες καὶ μερικὲς σχέσεις τῶν πραγμάτων μὲ τὸ μέταλλο, τῆς ἐπιθυμίας μὲ τίς τιμές, ἡ θεία γνώση ἢ ἐκείνη ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκτήσουμε «ἀπὸ κάποιον ὑψηλὸ παρατηρητήριον», δὲν ἔχει δοθεῖ στὸν ἄνθρωπο. Δίνεται μόνο στιγμιαῖα καὶ ἀπὸ τύχη στὰ πνεύματα ποὺ ξέρουν νὰ παραμονεύουν: δηλαδὴ στοὺς ἐμπόρους. Ὅ,τι ἦταν οἱ μάντιες γιὰ τὸ ἀτέλειωτο παιχνίδι τῶν ὁμοιοτήτων καὶ τῶν σημείων, εἶναι οἱ ἔμποροι γιὰ τὸ πάντα ἀνοιχτὸ ἐπίσης παιχνίδι τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῶν νομισμάτων. «Ἀπὸ αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο μόλις ποὺ ἀνακαλύπτουμε πράγματα ποὺ μᾶς περιβάλλουν καὶ ποὺ τοὺς δίνουμε μιὰ τιμὴ ἀνάλογα μὲ τὸ πόσο βλέπουμε νὰ ζητοῦνται σὲ κάθε τόπο καὶ σὲ κάθε χρόνο. Οἱ ἔμποροι μαθαί-

νουν αὐτὸ τὸ πράγμα γοργὰ καὶ σωστά, γι' αὐτὸ ἄλλωστε γνωρίζουν θαυμάσια τὴν τιμὴ τῶν πραγμάτων».¹

III. Ο ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΜΟΣ

Γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ἡ περιοχὴ τοῦ πλούτου ὡς ἀντικείμενο στοχασμοῦ μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη, χρειάστηκε νὰ ἐξαρθρωθεῖ τὸ σχῆμα ποὺ ἐμπεδώθηκε κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰώνα. Στους «οἰκονομολόγους» τῆς Ἀναγέννησης καὶ μέχρι τὸν ἴδιο τὸν Davanzatti, ἡ ἱκανότητα τοῦ νομίσματος νὰ μετράει τὰ ἐμπορεύματα καὶ ἡ ἀνταλλαξιμότητά του βασιζόνταν στὴν ἐσωτερικὴ του ἀξία: ἦταν γνωστὸ πὼς τὰ πολύτιμα μέταλλα εἶχαν ἐλάχιστη χρησιμότητα ἔξω ἀπὸ τὴν νομισματοκοπή· ἀλλὰ ἂν εἶχαν ἐπιλεχθεῖ ὡς κανόνες, ἂν εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀνταλλαγή, ἂν συνεπῶς ἀποκοῦσαν ὑψηλὴ τιμὴ, εἶναι γιατί μέσα στὴ φυσικὴ τάξη καὶ καθαυτὰ εἶχαν μιὰν ἀπόλυτη, θεμελιώδη τιμὴ, ὑψηλότερη ἀπ' ὅλες ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ ἡ ἀξία κάθε ἐμπορεύματος.² Τὸ πολύτιμο μέταλλο ἦταν ἀφ' ἑαυτοῦ σημάδι πλούτου· ἡ φευγάτη λάμψη του ὑποδείκνυε ἐπαρκῶς ὅτι ἦταν κρυμμένη παρουσία καὶ συνάμα φανερὸ σημειογράφημα ὄλου τοῦ πλούτου μέσα στὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶχε μιὰ τιμὴ· γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐπίσης μετροῦσε ὅλες τὶς τιμές· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τέλος μπορούσε νὰ ἀνταλλαχθεῖ μὲ ὅ,τι εἶχε μιὰ τιμὴ. Ἦταν τὸ κατεξοχὴν πολύτιμο. Κατὰ τὸν δέκατο ἕβδομο αἰώνα ἀποδίδουν πάντα αὐτὲς τὶς τρεῖς ιδιότητες στὸ νόμισμα, ἀλλὰ τοποθετοῦν καὶ τὶς τρεῖς ὅχι πιά στὴν πρώτη (νὰ ἔχει τιμὴ), ἀλλὰ στὴν τελευταία (νὰ ὑποκαθιστᾷ αὐτὸ ποὺ ἔχει τιμὴ). Ἐνῶ ἡ Ἀναγέννηση βάσιζε τὶς δύο λειτουργίες τοῦ νομισματοκοπημένου μετάλλου (μέτρο καὶ ὑποκατάστατο) στὸν ἀναδιπλασια-

1. Davanzatti, *Leçon sur les monnaies*, σ. 231.

2. Βλ. ἀκόμα στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑβδόμου αἰώνα αὐτὴ τὴν πρόταση τοῦ Antoine de la Pierre: «Ἡ οὐσιώδης ἀξία τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων βασιζέται στὴν πολύτιμη ὕλη ποὺ περιέχουν» (*De la Nécessité du pèsement*, s.l.n.d.).

σμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ *χαρακτήρα* του (τὸ γεγονός ὅτι ἦταν πολύτιμο), ὁ δέκατος ἑβδομος αἰώνας ἀνατρέπει αὐτὴ τὴν ἀνάλυση· ἡ λειτουργία τῆς ἀνταλλαγῆς εἶναι αὐτὴ ποὺ χρησιμεύει ὡς θεμέλιο στοὺς δύο ἄλλους *χαρακτῆρες* (ἡ ἱκανότητα μέτρησης καὶ ἡ δυνατότητα πρόσληψης μιᾶς τιμῆς ἐμφανίζονται τότε ὡς *ιδιότητες* ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴ τὴ *λειτουργία*).

Αὐτὴ ἡ ἀντιστροφή εἶναι τὸ ἔργο ἑνὸς συνόλου στοχασμῶν καὶ πρακτικῶν ποὺ κατανέμονται σὲ ὅλο τὸ μάκρος τοῦ δέκατου ἑβδομου αἰώνα (ἀπὸ τὸν Scipion de Grammont ὡς τὸν Nicolas Barbon) καὶ ποὺ τοὺς συγκεντρώνουμε κάτω ἀπὸ τὸν κάπως κατὰ προσέγγιση ὄρο τοῦ «μερκαντιλισμοῦ». Συνηθίζουμε βιαστικὰ νὰ τὸν χαρακτηρίζουμε ὡς ἀπόλυτο «μονεταρισμό», δηλαδή ὡς συστηματικὴ (ἢ πεισματικὴ) σύγχυση τοῦ πλούτου καὶ τῶν νομισμάτων. Στὴν πραγματικότητα αὐτὸ ποὺ ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τους ὁ «μερκαντιλισμὸς» δὲν εἶναι μιὰ λίγο-πολύ συγκεχυμένη ταυτότητα, ἀλλὰ μιὰ λελογισμένη ἄρθρωση ποὺ κάνει τὸ νόμισμα ἐργαλεῖο παράστασης καὶ ἀνάλυσης τοῦ πλούτου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κάνει τὸν πλοῦτο τὸ περιεχόμενο ποὺ ἀναπαρίσταται ἀπὸ τὸ νόμισμα. Ὅπως τὸ παλαιὸ κυκλικὸ σχῆμα τῶν προσομοιοτήτων καὶ τῶν σημαδιῶν ἐξαρθρώθηκε γιὰ νὰ ἐκδιπλωθεῖ σύμφωνα μὲ τὰ δύο σύστοιχα πλέγματα τῆς παράστασης καὶ τῶν σημείων, παρόμοια ὁ κύκλος τοῦ «πολύτιμου» σπάζει τὴν ἐποχὴ τοῦ μερκαντιλισμοῦ, καθὼς ὁ πλοῦτος ἐκδιπλώνεται ὡς ἀντικείμενα ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν· τὰ πλούτη διαιροῦνται καὶ ἀλληλοῦποκαθίστανται μὲσω τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν νομισμάτων ποὺ τὰ ὑποδηλώνουν· καὶ οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τοῦ νομίσματος καὶ τοῦ πλούτου ἐγκαθιδρύονται μὲ τὴ μορφή τῆς κυκλοφορίας καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν. Ἄν κάποιος μπόρεσαν νὰ πιστέψουν ὅτι ὁ μερκαντιλισμὸς συνέχευε τὸν πλοῦτο μὲ τὸ νόμισμα, αὐτὸ ἀναμφίβολα συνέβαινε ἐπειδὴ τὸ νόμισμα ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκπροσωπεῖ κάθε δυνατὸ πλοῦτο, ἐπειδὴ εἶναι τὸ καθολικὸ ἐργαλεῖο ἀνάλυσης καὶ παράστασης, ἐπειδὴ καλύπτει ὅλοσχερῶς τὸ σύνολο τοῦ πεδίου του. Κάθε πλοῦτος μπορεῖ νὰ νομισματοκοπηθεῖ· ἔτσι τίθεται σὲ κυκλοφορία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κάθε φυσικὸ ὄν μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ καὶ ἔτσι νὰ εἰσαχθεῖ σὲ μιὰ ταξινομία· ἔτσι κάθε ἄτομο μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ καὶ νὰ εἰσαχθεῖ σὲ μιὰ

ἀρθρωμένη γλώσσα· ἔτσι κάθε παράσταση μπορούσε νὰ καταστεί σημαίνουσα καὶ νὰ εἰσαχθεῖ σὲ ἓνα σύστημα ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν γιὰ νὰ γνωσθεῖ.

Ἄλλὰ αὐτὸ ἀπαιτεῖ πιὸ προσεκτικὴ ἐξέταση. Ἄνάμεσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα πού ὑπάρχουν μέσα στὸν κόσμον, ποιά τάχα θὰ μπορέσει ὁ μερικαντισμὸς νὰ ὀνομάσει «πλοῦτη»; Ὅλα ἐκεῖνα πού, ὄντας ἀναπαραστάσιμα, εἶναι ἐπιπλέον ἀντικείμενα ἐπιθυμίας. Δηλαδή ἐκεῖνα πού σημαδεύονται ἀπὸ «τὴν ἀναγκαιότητα, ἢ τὴ χρησιμότητα, ἢ τὴν ἀπόλαυση ἢ τὴ σπάνη».¹ Ἀραγε μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ μέταλλα πού χρησιμεύουν στὴν κοπὴ νομίσματος (ἐδῶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ χαλκονόμισμα πού χρησιμοποιεῖται μόνο συμπληρωματικὰ σὲ ὀρισμένες περιοχές, ἀλλὰ μὲ τὰ νομίσματα πού χρησιμοποιοῦνται στὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο) ἀποτελοῦν μέρος τοῦ πλούτου; Τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι ἔχουν ἐλάχιστη χρησιμότητα — «ὄση εἶναι ἡ οἰκιακὴ τους χρῆση»· καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σπάνη ἀπ' αὐτά, γιὰτὶ ἡ ἀφθονία τους ὑπερβαίνει ὅ,τι ἀπαιτεῖται γι' αὐτὲς τὶς χρήσεις. Ἄν τὰ ἀναζητοῦν, ἂν οἱ ἄνθρωποι φρονοῦν ὅτι τοὺς λείπουν, ἂν σκάβουν ὀρυχεῖα καὶ ἂν κάνουν πολέμους γιὰ νὰ τὰ ἀποκτήσουν, εἶναι γιὰτὶ ἡ κατασκευὴ χρυσῶν καὶ ἀσημένιων νομισμάτων τοὺς ἔδωσαν μιὰν χρησιμότητα καὶ μιὰ σπάνη πού αὐτὰ τὰ μέταλλα δὲν κατέχουν ἀπὸ μόνον τους. «Τὸ νόμισμα δὲν δανείζεται τὴν ἀξία του ἀπὸ τὸ ὑλικό του, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὴ μορφή, πού εἶναι ἡ προτομὴ ἢ τὸ σημάδι τοῦ ἡγεμόνα».² Τὸ χρυσάφι εἶναι πολύτιμο ἐπειδὴ εἶναι νόμισμα, καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Διαμιᾶς ἡ τόσο ἔντονα παγιωμένη κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα σχέση ἀντιστρέφεται: τὸ νόμισμα (μέχρι καὶ τὸ μέταλλο ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι καμωμένο) ἀποκτᾶ τὴν ἀξία του ἀπὸ τὴν καθαρὴ του λειτουργία ὡς σημείου. Αὐτὸ ἔχει δύο συνέπειες. Πρῶτα-πρῶτα ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων δὲν θὰ πηγᾶσει ἀπὸ τὸ μέταλλο. Ἡ ἀξία καθιδρύεται ἀπὸ μόνη της, χωρὶς ἀναφορὰ στὸ νόμισμα, σύμφωνα μὲ κριτήρια χρησιμότητας, ἀπόλαυσης ἢ σπανιότητας· τὰ πράγματα ἀποκτοῦν ἀξία

1. Scipion de Grammont, *Le Denier royale, traité curieux de l'or et de l'argent*, Paris, 1620, σ. 48.

2. Id., *ibid.* σ. 13-14.

μέσα από τις άμοιβαίες τους σχέσεις· τὸ νόμισμα ἐπιτρέπει μόνο νὰ ἀναπαρασταθεῖ αὐτὴ ἢ ἄξια, ὅπως ἓνα ὄνομα ἀναπαριστᾷ μιὰν εἰκόνα ἢ μιὰν ἰδέα, ἀλλὰ δὲν τὴν συγκροτεῖ: «Τὸ χρυσάφι δὲν εἶναι παρὰ τὸ σημεῖο καὶ τὸ χρηστικὸ ἔργαλεῖο γιὰ νὰ κάνουμε πρακτικὴ τὴν ἄξια τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ ἡ ἀληθινὴ του ἐκτίμηση πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κρίση καὶ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἰκανότητα ποὺ ἀποκαλοῦμε ἐκτιμητικὴ».¹ Τὰ πλούτη εἶναι πλούτη ἐπειδὴ τὰ ἐκτιμοῦμε ὡς τέτοια, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἰδέες εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἐπειδὴ τὶς ἀναπαριστοῦμε. Τὰ νομισματικὰ ἢ λεκτικὰ σημεῖα προστίθενται παραπανιστά.

Γιατί ὅμως τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι ποὺ ἀπὸ μόνου τους δὲν ἀποτελοῦν καλὰ-καλὰ πλοῦτο, δέχτηκαν ἢ ἀπόκτησαν αὐτὴ τὴ σημαίνουσα ἰκανότητα; Ἐναμφίβολα θὰ μπορούσαμε νὰ χρησιμοποιοῦσαμε ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, «ὅσο εὐτελὲς καὶ φτηνὸ κι ἂν εἶναι».² Ὁ χαλκός, ποὺ σὲ πολλὰ ἔθνη παραμένει σὲ κατὰσταση φτηνοῦ ὑλικοῦ, γίνεται πολῦτιμος σὲ ὀρισμένα ἄλλα ὅταν τὸν μετατρέπουμε σὲ νόμισμα.³ Ἀλλὰ κατὰ ἓνα γενικὸ τρόπο χρησιμοποιοῦμε χρυσάφι καὶ ἀσήμι ἐπειδὴ κρύβουν μέσα τους μιὰν «ιδιάζουσα τελειότητα». Τελειότητα ποὺ δὲν σχετίζεται μὲ τὴν τάξη τῆς τιμῆς, ἀλλὰ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπροσδιόριστη ἀναπαραστατικὴ ἰκανότητά τους. Εἶναι σκληρά, ἀφθάρτα, ἀναλλοίωτα· μπορεῖ νὰ κατατμηθοῦν σὲ μικροσκοπικὰ τεμάχια· μπορεῖ νὰ συμπυκνώσουν μεγάλο βᾶρος σὲ μικρὸ ὄγκο· μεταφέρονται καὶ τρυπιοῦνται εὐκολα. Ὅλα αὐτὰ καθιστοῦν τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι προνομιοῦχο ἔργαλεῖο γιὰ τὴν ἀναπαράσταση ὅλου τοῦ ἄλλου πλοῦτου καὶ γιὰ νὰ κάνουμε μιὰν αὐστηρὴ σύγκριση μεταξὺ τους μέσω τῆς ἀνάλυσης. Ἐτσι καθορίζεται ἡ σχέση τοῦ νομίσματος μὲ τὸν πλοῦτο. Σχέση αὐθαίρετη, μιὰ καὶ αὐτὸ ποὺ δίνει στὰ πράγματα τὴν τιμὴ τους δὲν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἄξια τοῦ μετάλλου· τὸ ὅποιο ἀντικείμενο, ἀκόμα κι ἂν δὲν ἔχει τιμὴ, μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς νόμισμα· πρέπει ὅμως

1. Scipion de Grammont, *loc. cit.*, σ. 46-47.

2. *Id.*, *ibid.*, σ. 14.

3. Schroeder, *Fürstlicher Schatz und Rentkammer*, σ. 111· Montanari, *Della moneta*, σ. 35.

ἀκόμα νὰ διαθέτει δικές του ιδιότητες ἀναπαράστασης και ικανότητες ἀνάλυσης πού νὰ ἐπιτρέπουν νὰ ἀποκαταστήσουμε ἀνάμεσα στὰ πλούτη σχέσεις ἰσότητας και διαφοράς. Φαίνεται τότε ὅτι ἡ χρησιμοποίηση τοῦ χρυσοῦ και τοῦ ἀσημιοῦ εἶναι ὀρθὰ θεμελιωμένη. "Ὅπως λέει ὁ Bouteroue, τὸ νόμισμα «εἶναι ἓνα τεμάχιο ὕλης στὴν ὁποία ἡ δημόσια ἀρχὴ ἔδωσε ἓνα βάρος και μιὰν ὀρισμένη ἀξία γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς τιμὴ και νὰ ἐξισώσει στὸ ἐμπόριο τὴν ἀνισότητα ὄλων τῶν πραγμάτων».¹ Ὁ «μερκαντιλισμὸς» ἐλευθέρωσε τὸ νόμισμα ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τῆς ἰδιάζουσας ἀξίας τοῦ μετάλλου — «τὴν τρέλα ἐκείνων γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἄργυρος εἶναι ἓνα ἐμπόρευμα σὰν τὰ ἄλλα»² — και συνάμα ἐγκαθίδρυσε ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ και στὸν πλοῦτο μιὰν αὐστηρὴν σχέση παράστασης και ἀνάλυσης. «Αὐτὸ πού παρατηροῦμε στὸ νόμισμα, λέει ὁ Barbon, δὲν εἶναι τόσο ἡ ποσότητα ἀσημιοῦ πού περιέχει, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ξοδεύεται».³

Συνήθως εἴμαστε διπλὰ ἄδικοι ἀπέναντι σ' ἐκεῖνο πού ἔχει συμφωνηθεῖ νὰ ἀποκαλοῦμε «μερκαντιλισμὸ»: εἴτε τὸν καταγγέλλουμε ὅτι δὲν ἔπαψε νὰ ἐπικρίνει (τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία τοῦ μετάλλου ὡς ἀρχῆς τοῦ πλούτου), εἴτε ἀνακαλύπτουμε σὲ αὐτόν μιὰ σειρά ἄμεσων ἀντιφάσεων: μήπως δὲν ὄρισε τὸ νόμισμα στὴν καθαρὴ του λειτουργία ὡς σημείου, ἐνῶ ἀπαιτοῦσε τὴν συσσώρευσή του σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κανένα ἐμπόρευμα; μήπως δὲν ἀναγνώρισε τὴ σπουδαιότητα τῶν ποσοτικῶν διακυμάνσεων τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος, και παραγνώρισε τὴν ἐπίδρασή τους πάνω στὴν τιμὴ; μήπως δὲν ἐφάρμοζε τὸν προστατευτισμὸ, μολονότι θεμελιώνε τὸν μηχανισμὸ αὐξησης τοῦ πλούτου στὴν ἀνταλλαγὴ; Στὴν πραγματικότητα αὐτὲς οἱ ἀντιφάσεις ἢ αὐτοὶ οἱ δισταγμοὶ ὑπάρχουν μόνο ἂν θέτουμε στὸν μερκαντιλισμὸ ἓνα δίλημμα πού δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε νόημα γι' αὐτόν: τὸ δίλημμα τοῦ νομίσματος ὡς ἐμπορεύματος ἢ σημείου. Γιὰ τὴν συγκροτούμενη κλασσικὴ σκέψη, τὸ νό-

1. Bouteroue, *Recherches curieuses des monnaies de France*, Paris, 1666, σ. 8.

2. Josuah Gee, *Considérations sur le commerce*, μτφ. 1749, σ. 13.

3. N. Burbon, *A discourse concerning coining, the new money lighter*, Λονδίνο, 1696, χωρὶς ἀρίθμηση σελίδων.

μισμα είναι αυτό που επιτρέπει να αναπαρασταθεί ο πλούτος. Χωρίς παρόμοια σημεία ο πλούτος θα παρέμενε ακίνητος, άχρηστος και σαν σιωπηλός· υπ' αυτή την έννοια το χρυσάφι και το άσήμι δημιουργούν όλα όσα μπορεί να όρεχθεί ο άνθρωπος. Άλλά για να μπορέσει να παίζει αυτό το ρόλο τής παράστασης, το νόμισμα πρέπει να παρουσιάζει ιδιότητες (φυσικές και όχι οικονομικές) που το καθιστούν κατάλληλο για την αποστολή του, και συνεπώς πολύτιμο. Σπάνιο και άνισα καταμεμημένο εμπόρευμα γίνεται με την ιδιότητα του καθολικού σημείου: «Η τιμή και η αξία που επιβάλλονται σε κάθε νόμισμα είναι η άληθινή έσωτερική του δύναμη».¹ Όπως μέσα στην τάξη των παραστάσεων τα σημεία που τις αντικαθιστούν και τις αναλύουν όφείλουν κι αυτά να είναι παραστάσεις, έτσι και το νόμισμα δέν μπορεί να σημαίνει τα πλούτη χωρίς το ίδιο να αποτελεί πλούτο. Άλλά γίνεται πλούτος επειδή είναι σημείο· ενώ μια παράσταση πρέπει πρώτα να είναι αναπαραστημένη για να γίνει στη συνέχεια σημείο.

Έξ ού και οι φαινομενικές αντιφάσεις ανάμεσα στις αρχές τής συσσώρευσης και στους κανόνες τής κυκλοφορίας. Σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, ο αριθμός των νομισμάτων που υπάρχουν είναι καθορισμένος· ο Colbert μάλιστα φρονούσε ότι, παρά την έκμετάλλευση των όρυχείων και παρά το άμερικάνικο μέταλλο, η «ποσότητα άσημιού που κυκλοφορεί στην Εύρώπη είναι σταθερή». Αυτό ακριβώς το άσήμι χρειαζόμαστε για να αναπαραστήσουμε τον πλούτο, δηλαδή να τον έλκύσουμε, να τον κάνουμε να έμφανιστεί φέροντάς τον από την ξένη ή παράγοντάς τον επί τόπου· επίσης τον έχουμε ανάγκη για να κάνουμε τα πλούτη να περάσουν από χέρι σε χέρι μέσα στην διαδικασία τής ανταλλαγής. Πρέπει λοιπόν να εισαγάγουμε μέταλλο παίρνοντάς το από τα γειτονικά κράτη: «Μόνο το εμπόριο και ό,τι έξαρτάται από αυτό μπορούν να φέρουν αυτό το μέγα αποτέλεσμα».² Συνεπώς η νομοθεσία όφείλει να έπαγρυ-

1. Dumorelin (το αναφέρει ο Gonnard, *Histoire des théories monétaires*, I, σ. 173).

2. Clément, *Lettres, instructions et mémoires de Colbert*, τόμ. VII, σ. 239.

πνεϊ για δύο πράγματα: «να ἀπαγορεύσει τήν μεταφορά τοῦ μετάλλου στήν ξένη ἢ τή χρησιμοποίησή του για σκοπούς διαφορετικούς ἀπό τή νομισματοκοπή, καί να προσδιορίσει τὰ τελωνειακά τέλη με τρόπο πού να ἐπιτρέπουν στο ἐμπορικό ἰσοζύγιο να εἶναι πάντα θετικό, να εὐνοήσουν τήν εἰσαγωγή ἀκατέργαστων ἐμπορευμάτων, να προλάβουν στο μέτρο τοῦ δυνατοῦ τήν εἰσαγωγή κατεργασμένων ἀντικειμένων, να ἐξαγάγουν μᾶλλον τὰ βιοτεχνικά προϊόντα παρά τὰ ἴδια τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων ἡ ἐξαφάνιση φέρνει τήν σπάνη καί προκαλεῖ τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν».¹ Ἄρα τὸ μέταλλο πού συσσωρεύεται δὲν προορίζεται να περιφραχθεῖ οὔτε να ἀδρανοποιηθεῖ· ἀν προσελκύεται σὲ ἓνα κράτος, αὐτὸ γίνεται για να καταναλωθεῖ με τήν ἀνταλλαγῆ. Ὅπως ἔλεγε ὁ Becher, ὅ,τι δαπανᾷ ὁ ἓνας στήν συναλλαγῆ τὸ εἰσπράττει ὁ ἄλλος.² καί ὁ Thomas Mun ταύτιζε τὰ μετρητὰ χρήματα με τήν περιουσία.³ Τὸ χρῆμα γίνεται πραγματικὸς πλοῦτος μόνο στο βαθμὸ πού ἐκπληρώνει τήν ἀναπαραστατικῆ του λειτουργία: ὅταν ἀντικαθιστᾷ τὰ ἐμπορεύματα, ὅταν τοὺς ἐπιτρέπει να μετατοπιστοῦν ἢ να περιμένουν, ὅταν δίνει στὶς ἀκατέργαστες ὕλες τήν εὐκαιρία να καταστοῦν καταναλώσιμες, ὅταν ἀμείβει τήν ἐργασία. Δὲν πρέπει λοιπὸν να ἔχουμε τὸ φόβο ὅτι ἡ συσσώρευση χρήματος σὲ ἓνα κράτος θὰ προκαλέσει τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν· καί ἡ ἀρχὴ πού διατύπωσε ὁ Bodin, ὅτι ἡ μεγάλη ἀκρίβεια τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα ὀφειλόταν στήν συρροή τοῦ ἀμερικανικοῦ χρυσοῦ, δὲν ἰσχύει· ἀν ἀληθεύει ὅτι ὁ πολλαπλασιασμὸς τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος προκαλεῖ ἀρχικὰ ἀνοδο τῶν τιμῶν, ἀπὸ τήν ἄλλη κεντρίζει τὸ ἐμπόριο καί τὶς βιοτεχνίες· ἡ ποσότητα τοῦ πλούτου αὐξάνει καί ὁ ἀριθμὸς τῶν στοιχείων, ἀνάμεσα στα ὁποῖα κατανέμονται τὰ νομίσματα, αὐξάνεται ἐξίσου. Ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν δὲν πρέπει να προκαλεῖ φόβο: ἀντίθετα, τώρα πού τὰ πολῦτιμα ἀντικείμενα πολλαπλασιάστηκαν, τώρα οἱ ἄστοί, ὅπως λέει ὁ Scipion de Grammont, μποροῦν να φοροῦν «ἀτλάζι

1. Id., *ibid.*, σ. 284. Βλ. ἐπίσης Bouteroue, *Recherches curieuses*, σ. 10-11.

2. J. Becher, *Politischer Diskurs* (1668).

3. Th. Mun, *England Treasure by foreign trade*, 1664, κεφ. II.

καὶ βελουῶδο», ἡ ἀξία ἀκόμα καὶ τῶν πιὸ σπάνιων πραγμάτων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μειωθεῖ σὲ σχέση μετὴν ὁλότητα τῶν ἄλλων· παρόμοια κάθε κομμάτι μετάλλου χάνει ἀπὸ τὴν ἀξία του ἀπέναντι στὰ ἄλλα τόσο, ὅσο αὐξάνεται ἡ μάζα τῶν κυκλοφορούντων νομισμάτων.¹

Συνεπῶς οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὸν πλοῦτο καὶ στὸ νόμισμα ἐδραιώνονται μέσα στὴν κυκλοφορία καὶ στὴν ἀνταλλαγή, καὶ ὄχι πλέον μέσα στὴν «πολυτιμότητα» τοῦ μετάλλου. Ὅταν τὰ ἀγαθὰ μποροῦν νὰ κυκλοφοροῦν (καὶ αὐτὸ χάρη στὸ νόμισμα) πολλαπλασιάζονται, καὶ τὰ πλούτη αὐξάνουν· ὅταν τὰ νομίσματα γίνονται πιὸ πολυάριθμα, λόγω μιᾶς καλύτερης κυκλοφορίας καὶ ἑνὸς εὐνοϊκοῦ ἰσοζυγίου, μποροῦμε νὰ προσελκύσουμε νέα ἐμπορεύματα καὶ νὰ πολλαπλασιάσουμε τὶς καλλιέργειες καὶ τὰ ἐργοστάσια. Πρέπει λοιπὸν νὰ ποῦμε μαζὶ μετὸν Horneck ὅτι τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι «εἶναι τὸ καθαρότερο αἷμα μας, ὁ μυελὸς τῶν ὀστέων μας», «τὰ πιὸ ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ τῆς ὑπαρξῆς μας».² Ἐναβρίσκουμε ἐδῶ τὴν παλαιὰ μεταφορὰ ἑνὸς νομίσματος ποὺ εἶναι γιὰ τὴν κοινωνία ὅ,τι τὸ αἷμα γιὰ τὸ σῶμα³. Ἄλλὰ στὸν Davanzatti τὰ νομίσματα δὲν εἶχαν ἄλλο ρόλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀρδεύουν τὰ διάφορα μέρη τοῦ ἔθνους. Τώρα ποὺ τὸ νόμισμα καὶ ὁ πλοῦτος ἀντιμετωπίζονται καὶ τὰ δύο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῆς κυκλοφορίας, ὁ μερκαντισμὸς μπορεῖ νὰ προσαρμόσει τὴν ἀνάλυσή του στὸ πρόσφατα δεδομένο μοντέλο τοῦ Harvey. Σύμφωνα μετὸν Hobbes⁴ ἡ ἀρτηριακὴ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος εἶναι ἐκείνη τῶν δασμῶν καὶ τῶν φόρων ποὺ ἀφαιροῦν ἀπὸ τὰ μεταφερόμενα, ἀγοραζόμενα ἢ πωλούμενα ἐμπορεύματα μιὰν ὀρισμένη μεταλλικὴ μάζα· αὐτὴ φτάνει μέχρι τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου-Λεβιάθαν — δηλαδὴ μέχρι τὰ χρηματοκιβώτια τοῦ Κράτους. Ἐκεῖ τὸ μέταλλο λαμβάνει τὴ «ζωτικὴ του ἀρ-

1. Scipion de Grammont, *Le Denier royal*, σ. 116-119.

2. Horneck, *Oesterreich über alles, wenn es will*, 1684, σ. 9 καὶ 188.

3. Πρβλ. Davanzatti, *Leçon sur la monnaie* (τὸ ἀναφέρει ὁ J. Y. Le Branchu, *op. cit.*, τόμ. II, σ. 230).

4. Th. Hobbes, *Leviathan*, ἔκδ. 1904, Cambridge, σ. 179-180.

χή»: ὄντως τὸ Κράτος μπορεῖ νὰ τὸ λειώσει ἢ νὰ τὸ ξαναθέσει σὲ κυκλοφορία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μόνον ἡ αὐθεντία του θὰ τὸ θέσει σὲ κίνηση· ἀναδιανεμόμενο στὰ ἄτομα (ὑπὸ μορφή ἐπιχορηγήσεων, μισθῶν ἢ ἀντιμισθιῶν γιὰ προμήθειες ἀγορασμένες ἀπὸ τὸ Κράτος), θὰ κεντρίσει στὴ δεύτερη κυκλοφορία του, ποῦ τώρα εἶναι ἀρτηριακὴ, τὶς ἀνταλλαγές, τὴν παραγωγή καὶ τὶς καλλιέργειες. Ἐτσι ἡ κυκλοφορία γίνεται μιὰ ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις κατηγορίες τῆς ἀνάλυσης. Ἀλλὰ ἡ υἱοθέτηση αὐτοῦ τοῦ μοντέλου ἀπὸ τὴν φυσιολογία δὲν κατέστη δυνατὴ παρά μὲ τὸ βαθύτερο ἀνοιγμα ἐνὸς κοινοῦ χώρου στὸ νόμισμα καὶ στὰ σημεῖα, στὰ πλούτη καὶ στὶς παραστάσεις. Ἡ τόση συχνὴ στὴν Δύση μας μεταφορὰ τῆς πόλης καὶ τοῦ σώματος προσέλαβε κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα τὶς φαντασιακὲς τῆς δυνατότητες μὲ φόντο πολὺ πιὸ ριζικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀναγκαιότητες.

Μέσα ἀπὸ τὴν μερκαντιλιστικὴ ἐμπειρία, τὸ πεδίο τοῦ πλούτου συγκροτεῖται παρόμοια μὲ ἐκεῖνο τῶν παραστάσεων. Εἶδαμε ὅτι αὐτὲς εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπαρασταθοῦν μὲ ἀφετηρία τὸν ἑαυτὸ τους: νὰ διανοίξουν καθ'ἑαυτὸ ἕναν χῶρο ὅπου θὰ ἀναλύονταν καὶ νὰ σχηματίζουν μὲ τὰ δικά τους στοιχεῖα ὑποκατάστατα ποῦ θὰ ἐπέτρεπαν τὴν συγκρότηση ἐνὸς συστήματος σημείων καὶ συνάμα ἐνὸς πίνακα ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ πλοῦτος ἔχει τὴν ἱκανότητα τῆς ἀνταλλαγῆς· τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναλυθεῖ σὲ μέρη ποῦ ἐπιτρέπουν σχέσεις ἰσότητος καὶ ἀνισότητος· νὰ ἀποδώσουν τὸ ἕνα στὸ ἄλλο σημεῖα μὲσω αὐτῶν τῶν τέλεια συγκρίσιμων στοιχείων πλούτου ποῦ εἶναι τὰ πολύτιμα μέταλλα. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς ὁλόκληρος ὁ κόσμος τῆς παράστασης καλύπτεται μὲ παραστάσεις δευτέρου βαθμοῦ ποῦ τὶς ἀναπαριστοῦν, καὶ αὐτὸ σὲ μιὰν ἀδιάλειπτη ἀλυσίδα, παρόμοια ὅλα τὰ πλούτη τοῦ κόσμου συσχετίζονται μεταξὺ τους, στὸ μέτρο ποῦ ἀποτελοῦν μέρος ἐνὸς συστήματος ἀνταλλαγῆς. Ἀπὸ τὴν μιὰ παράσταση στὴν ἄλλη δὲν ὑπάρχει αὐτόνομη σημειοδοτικὴ πράξις, ἀλλὰ μιὰ ἀπλή καὶ ἀτέλειωτη δυνατότητα ἀνταλλαγῆς. Ὅποιοι κι ἂν ἦσαν οἱ καθορισμοὶ καὶ οἱ οἰκονομικὲς του συνέπειες, ὁ μερκαντιλισμὸς, ἂν τὸν ἐξετάσουμε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιστήμης, ἐμφανίζεται ὡς ἡ μακρόπνοη, ἀργὴ προσπάθεια γιὰ νὰ μπεῖ ὁ στοχασμὸς πάνω στὴν τιμὴ καὶ τὸ

νόμισμα στὸν ἴσιο δρόμο τῆς ἀνάλυσης τῶν παραστάσεων. Αὐτὸς προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς πεδίου «πλούτου», τὸ ὁποῖο εἶναι συναφές με ἐκεῖνο πού, περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, διανοίχθηκε μπροστὰ στὴν φυσικὴ ἱστορία, καὶ ἐπίσης με ἐκεῖνο πού ἐκδιπλώθηκε μπροστὰ στὴ γενικὴ γραμματικὴ. Ἀλλὰ ἐνῶ σὲ αὐτὲς τὶς δύο τελευταῖες περιπτώσεις ἡ μετατροπὴ ἐπιτελεῖται ξαφνικὰ (ἓνας ὀρισμένος τρόπος ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας ὀρθώνεται αἴφνης μέσα στὴ *Γραμματικὴ τοῦ Port-Royal*, ἓνας ὀρισμένος τρόπος ὑπαρξῆς τῶν φυσικῶν ἀτόμων ἐκδηλώνεται σχεδὸν διαμιᾶς με τὸν Jonston καὶ τὸν Tournefort), — ἀπεναντίας ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ νομίσματος καὶ τοῦ πλούτου, ἐπειδὴ συνδεόταν με μιὰν ὀλόκληρη πράξη, με ἓνα ὀλόκληρο θεσμικὸ σύνολο, ἦταν πολὺ περισσότερο μπλεγμένος με τὰ ἱστορικὰ συμβεβηκότα. Τὰ φυσικὰ ὄντα καὶ ἡ γλώσσα δὲν εἶχαν ἀνάγκη τοῦ ἰσοδύναμου τοῦ μακροῦ μερκαντιλιστικοῦ ἐγχειρήματος γιὰ νὰ εἰσαχθοῦν μέσα στὸ πεδίο τῆς παράστασης, νὰ ὑποταχθοῦν στοὺς νόμους του, νὰ δεχτοῦν ἀπὸ αὐτὸ τὰ σημεῖα τους καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς τάξης τους.

IV. ΤΟ ΕΧΕΓΓΥΟ ΚΑΙ Η ΤΙΜΗ

Ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ νομίσματος καὶ τῶν τιμῶν δουλεύτηκε μέσα ἀπὸ ἱστορικὲς ἐμπειρίες πού μᾶς εἶναι γνωστές. Πρῶτα-πρῶτα εἶναι ἡ μεγάλη χρῆση νομισματικῶν σημείων, πού στὴν Εὐρώπη ἄρχισε πολὺ νωρὶς κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα· ἄραγε πρέπει νὰ δοῦμε μιὰ πρώτη περιθωριακὴ καὶ ὑπαινικτικὴ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ πράγματος στὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Colbert ὅτι ἡ μεταλλικὴ μάζα εἶναι σταθερὴ στὴν Εὐρώπη καὶ ὅτι οἱ ἀμερικανικὲς συμβολὲς μποροῦν νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπόψη; Ἐν πάσῃ περιπτώσει, στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα ἡ ἐμπειρία δείχνει ὅτι τὸ νομισματοκοπημένο μέταλλο εἶναι πολὺ σπάνιο: ὑποχώρηση τοῦ ἐμπορίου, πτώση τῶν τιμῶν, δυσκολία στὴν πληρωμὴ χρεῶν, προσόδων καὶ δασμῶν, ὑποτίμηση τῆς γῆς. Ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγάλη σειρὰ ὑποτιμήσεων πού συνέβησαν στὴ Γαλλία κατὰ τὰ πρῶτα δεκαπέντε χρόνια τοῦ δέκα-

του ὄγδοου αἰώνα γιὰ νὰ πολλαπλασιαστεῖ τὸ κυκλοφοροῦν νόμισμα· οἱ ἔνδεκα «μειώσεις» (ὑποτιμήσεις) ποὺ κλιμακώθηκαν ἀπὸ τὴν 1η Δεκεμβρίου 1713 ὡς τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1715 καὶ εἶχαν σκοπὸ — δίχως ἐπιτυχία ὅμως — νὰ ξαναθέσουν σὲ κυκλοφορία τὸ μέταλλο ποὺ κρύβεται· μιὰ ὀλόκληρη σειρὰ μέτρων ποὺ μειώνουν τοὺς φόρους τῶν προσόδων καὶ περιορίζουν τὸ ὄνομαστικὸ κεφάλαιο· ἡ ἐμφάνιση χαρτονομισμάτων τὸ 1701, ποὺ ἀντικαταστάθηκαν παρευθὺς ἀπὸ κρατικὰ ὁμόλογα. Ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἄλλες συνέπειες, τὸ πείραμα τοῦ Law ἐπέτρεψε τὴν ἐπανεμφάνιση τῶν μετάλλων, τὴν αὔξηση τῶν τιμῶν, τὴν ἀνατίμηση τῆς γῆς, τὴν ἀναζωπύρωση τοῦ ἐμπορίου. Τὰ διατάγματα τοῦ Ἰανουαρίου καὶ τοῦ Μαΐου 1726 ἐγκαθιδρύουν γιὰ ὀλόκληρο τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα ἓνα σταθερὸ μεταλλικὸ νόμισμα: ἐπιτάσσουν τὴν νομισματοκοπή ἐνὸς χρυσοῦ λουδοβίκειου ποὺ ἀξίζει καὶ θὰ ἀξίζει μέχρι τὴν Ἐπανάσταση εἰκοσιτέσσερις τουραϊνικὲς λίβρες.

Συνηθίζουμε νὰ βλέπουμε σὲ αὐτὲς τὶς ἐμπειρίες, στὸ θεωρητικὸ τους πλαίσιο ἀναφορᾶς, στὶς συζητήσεις ποὺ προκάλεσαν, τὴ σύγκρουση τῶν ὑποστηρικτῶν ἐνὸς νομίσματος-σημεῖου μὲ τοὺς ὑποστηρικτὲς ἐνὸς νομίσματος-ἐμπορεύματος. Στὸ ἓνα στρατόπεδο βάζουν τὸν Law, ἐννοεῖται, μαζὶ μὲ τὸν Terrasson,¹ τὸν Dutot,² τὸν Montesquieu,³ τὸν ἱππότη Jaucourt⁴ στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο τοποθετοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Paris-Duverney,⁵ τὸν σφραγιδοφύλακα d'Aguesseau,⁶ τὸν Condillac, τὸν Destutt· ἀνάμεσα στὶς δύο ομάδες, σὲ μιὰν ἐνδιάμεση γραμμὴ, θὰ ἔπρεπε νὰ βάλουμε τὸν Melon⁷ καὶ τὸν Graslin.⁸ Βέβαια, θὰ ἦταν ἐνδια-

1. Terrasson, *Trois lettres sur le nouveau système des finances*, Paris, 1720.

2. Dutot, *Réflexions sur le commerce et les finances*, Paris, 1739.

3. Montesquieu, *L'esprit des lois*, βιβλ. XXII, κεφ. II.

4. *Encyclopédie*, ἄρθρο 'Monnaie'.

5. Paris-Duverney, *Examen des réflexions politiques sur les finances*, La Haye, 1740.

6. D'Aguesseau, *Considérations sur le monnaie*, *Oeuvres*, Paris, 1777, τόμ. X.

7. Melon, *Essai politique sur le commerce*, Paris, 1734.

8. Graslin, *Essai analytique sur les richesses*, Λονδίνο, 1767.

φέρων νὰ δείξουμε τὸν ἀκριβῆ ἀπολογισμὸ τῶν ἀπόψεων καὶ νὰ καθορίσουμε πῶς κατανεμήθηκαν στὶς διάφορες κοινωνικὲς ομάδες. Ἀλλὰ ἂν ἐλέγξουμε τὴ γνώση ποὺ κατέστησε τόσο τὶς μὲν ὅσο καὶ τὶς δὲ ταυτόχρονα δυνατές, ἀντιλαμβανόμεσθε ὅτι ἡ ἀντίθεση εἶναι ἐπιπόλαια· καὶ ἂν εἶναι ἀναγκαία, αὐτὸ συμβαίνει μὲ ἀφετηρία μιὰν μοναδικὴν διάταξιν, ποὺ σὲ ἓνα καθορισμένο σημεῖο γεννᾷ μόνον τὴν διακλάδωσιν μιᾶς ἀπαραίτητης ἐπιλογῆς.

Αὐτὴ ἡ μοναδικὴ διάταξις δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ὀρίζει τὸ νόμισμα ὡς ἐχέγγυο. Ὁρισμὸς ποὺ τὸν βρίσκουμε στὸν Locke καὶ λίγο πρωτύτερα στὸν Vaughan¹ κατόπιν στὸν Melon — «τὸ χρυσάφι καὶ ὁ ἄργυρος, κατὰ γενικὴ σύμβαση, εἶναι τὸ ἐχέγγυο, τὸ ἰσοδύναμο, τὸ κοινὸ μέτρο ὄλων, ὅσα χρησιμεύουν στοὺς ἀνθρώπους»² —, στὸν Dutot — «ὁ πλοῦτος τῆς πίστης ἢ τῆς γνώμης εἶναι ἀναπαραστατικὸς, ὅπως τὸ χρυσάφι, τὸ ἀσήμι, ὁ ὀρείχαλκος, ὁ χαλκός»³ —, στὸν Fortbonnais — «τὸ καίριο σημεῖο» στὸν κατὰ σύμβαση πλοῦτο συνίσταται «στὴν ἀσφαλῆ θέσιν τῶν ἰδιοκτητῶν χρήματος καὶ προϊόντων, οἱ ὅποιοι μποροῦν νὰ τὰ ἀνταλλάξουν ὅποτε θέλουν... μὲ βάση τὸ μέτρο ποὺ ἔχει ἐπιβάλει ἢ χρῆσι»⁴. Τὸ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ νόμισμα εἶναι ἐχέγγυο, εἶναι σὰ νὰ λέμε ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα κέρμα ἀποδεκτὸ μὲ κοινὴ συναίνεση — συνεπῶς καθαρὸ πλάσμα· ἐπίσης ὅμως εἶναι σὰ νὰ λέμε ὅτι ἀξίζει ἀκριβῶς ὅσο καὶ αὐτό, μὲ τὸ ὅποιο τὸ ἀνταλλάσσουμε, ἐπειδὴ μὲ τὴ σειρά του μπορεῖ νὰ ἀνταλλαγεῖ μὲ τὴν ἴδια ποσότητα ἐμπορεύματος ἢ τὸ ἰσοδύναμό του. Τὸ νόμισμα μπορεῖ πάντα νὰ ξαναφέρει στὰ χέρια τοῦ ἰδιοκτήτη του ὅ,τι ἀνταλλάχτηκε μὲ αὐτό, ὅπως στὴν παράστασιν ἓνα σημεῖο ὀφείλει νὰ μπορεῖ νὰ ξανα-

1. Vaughan, *A discourse of coin and coinage*, Λονδίνο, 1675, σ. 1· Locke, *Considerations of the lowering of interests*, Works, Λονδίνο, 1801, τόμ. V, σ. 21-23.

2. Melon, *Essai politique sur le commerce* (στὸν Daire, *Économistes et financiers du XVIIIe siècle*, σ. 761).

3. Dutot, *Réflexions sur le commerce et les finances*, *ibid*, σ. 905-906.

4. Véron de Fortbonnais, *Éléments de commerce*, τόμ. II, σ. 91.

Πρβλ. ἐπίσης *Recherches et considérations sur les richesses de la France*, II, σ. 582.

φέρει στη σκέψη εκείνο που αναπαριστᾷ. Τὸ νόμισμα εἶναι μιὰ στέρεα μνήμη, μιὰ παράσταση που διαιρεῖται, μιὰ ἀναβαλλόμενη ἀνταλλαγή. "Ὅπως λέει ὁ Le Trosne, τὸ ἐμπόριο που χρησιμοποιεῖ τὸ νόμισμα εἶναι τελειότητα ἀκόμα καὶ στὸ βαθμὸ που εἶναι «ένα ἀτελὲς ἐμπόριο»,¹ μιὰ πράξη ἀπὸ τὴν ὁποία, γιὰ ἓνα διάστημα, λείπει ἐκείνο που τὴν ἀντισταθμίζει, ἓνα ἡμι-ἐγχείρημα που ὑπόσχεται καὶ προσδοκᾷ τὴν ἀντίστροφη ἀνταλλαγή, μὲ τὴν ὁποία τὸ ἐχέγγυο θὰ μετατραπῆ ξανά στὸ ἐμπρακτο περιεχόμενό της.

Πῶς ὅμως τὸ νομισματικὸ ἐχέγγυο μπορεῖ νὰ προσφέρει αὐτὴν τὴν ἀσφάλεια; Πῶς μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ δίλημμα τοῦ σημείου χωρὶς ἀξία ἢ τοῦ ἐμπορεύματος που εἶναι ἀνάλογο μὲ ὅλα τὰ ἄλλα; Ἐδῶ τοποθετεῖται γιὰ τὴν κλασσικὴ ἀνάλυση τοῦ νομίσματος τὸ σημεῖο αἵρεσης — ἡ ἐκλογή που φέρνει ἀντιμέτωπους τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Law μὲ τοὺς ἀντιπάλους τους. Μποροῦμε ὄντως νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ πράξη που ἐγγυᾶται γιὰ τὸ νόμισμα διασφαλίζεται ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ ἀξία τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχει κατασκευαστεῖ, ἢ ἀντίθετα ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα που εἶναι ἐξωτερικὸ πρὸς αὐτὸ ἀλλὰ θὰ συνδεόταν μαζί του μέσω τῆς συλλογικῆς συναίνεσης ἢ τῆς βούλησης τοῦ ἡγεμόνα. Ὁ Law διαλέγει αὐτὴ τὴν δεύτερη λύση λόγω τῆς σπανιότητος τοῦ μετάλλου καὶ τῶν διακυμάνσεων τῆς ἐμπορικῆς ἀξίας του. Φρονεῖ ὅτι μποροῦμε νὰ θέσουμε σὲ κυκλοφορία ἓνα χαρτονόμισμα που θὰ ἦταν ἐγγυημένο ἀπὸ τὴν ἔγγειο ἰδιοκτησία: τότε ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐκδώσουμε «γραμμάτια ὑποθηκευμένα στὶς γαῖες που πρέπει νὰ ἐξοφληθοῦν μὲ ἐτήσιες πληρωμές..., καθὼς αὐτὰ τὰ γραμμάτια θὰ κυκλοφοροῦν σὰν νομισματοκοπημένο χρῆμα γιὰ τὴν τιμὴ που ἐκφράζουν».² Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Law ὑποχρεώθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν τεχνικὴ στὸ γαλλικὸ του πείραμα καὶ νὰ διασφαλίσῃ τὸ ἐχέγγυο τοῦ νομίσματος μέσω μιᾶς ἐμπορικῆς ἐταιρείας. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος δὲν ἔβλαψε σὲ τίποτα τὴ θεωρία τοῦ νομίσματος-

1. Le Trosne, *De l'intérêt social* (στὸν Daire, *Les Physiocrates*, σ. 908).

2. Law, *Considération sur le numéraire* (στὸν Daire, *Économistes et financiers du XVIIIe siècle*, σ. 519).

έχεγγύου, πού τὸ κατέστησε δυνατὸ καὶ πού καθιστοῦσε ὁμῶς ἐξί-
σου δυνατὸ κάθε στοχασμὸ γιὰ τὸ νόμισμα, ἀντίθετο ἔστω μὲ τὶς
ἀπόψεις τοῦ Law. Καὶ ὅταν τὸ 1726 θὰ ἐπιβληθεῖ ἓνα σταθερὸ με-
ταλλικὸ νόμισμα, τὸ ἐχέγγυο θὰ ἀπαιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία
τοῦ νομίσματος. Αὐτὸ πού ἐξασφαλίζει στὸ νόμισμα τὴν ἀνταλλα-
κτικότητά του θὰ εἶναι ἡ ἐμπορικὴ ἀξία τοῦ μετάλλου πού ἐνέχε-
ται σὲ αὐτό· καὶ ὁ Turgot θὰ ἐπικρίνει τὸν Law ἐπειδὴ πίστεψε
ὅτι «τὸ νόμισμα εἶναι ἓνας πλοῦτος σημεῖο, τοῦ ὁποῖου ἡ πίστη
βασίζεται στὸ σημάδι τοῦ ἡγεμόνα. Αὐτὸ τὸ σημάδι εἶναι χαραγμέ-
νο γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τὸ βάρος καὶ τὸν τίτλο... Ὡς ἐμπόρευμα λοι-
πὸν τὸ χρῆμα δὲν εἶναι τὸ σημεῖο, ἀλλὰ τὸ κοινὸ μέτρο τῶν ἄλλων
ἐμπορευμάτων... Τὸ χρυσάφι ἀντλεῖ τὴν τιμὴ του ἀπὸ τὴ σπάνη
του, καὶ ὄχι μόνον δὲν εἶναι κακὸ πού χρησιμοποιεῖται ὡς ἐμπόρευ-
μα καὶ συνάμα ὡς κοινὸ μέτρο, παρὰ αὐτὲς οἱ δύο χρήσεις ὑποβα-
στάζουν τὴν τιμὴ του».¹ Ὁ Law μαζὶ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του δὲν ἀν-
τιπαρατίθεται στὸν αἰῶνα του ὡς ὁ μεγαλοφυῆς — ἢ ἀσύνητος —
πρόδρομος τῶν πιστωτικῶν νομισμάτων. Παρόμοια μὲ τοὺς ἀντιπά-
λους του, ὀρίζει τὸ νόμισμα ὡς ἐχέγγυο. Φρονεῖ ὁμῶς ὅτι τὸ θεμέ-
λιο θὰ εἶναι περισσότερο διασφαλισμένο (πιὸ ἄφθονο καὶ συνάμα
πιὸ σταθερὸ) χάρις σὲ ἓνα ἐμπόρευμα ἐξωτερικὸ πρὸς τὸ ἴδιο τὸ
νόμισμα· οἱ ἀντίπαλοί του ἀπὸ τὴν ἄλλη φρονοῦν ὅτι θὰ εἶναι πιὸ
διασφαλισμένο (πιὸ βέβαιο καὶ λιγότερο εὐάλωτο στὴν κερδοσκο-
πία) χάρις στὴν μεταλλικὴ οὐσία πού συνιστᾷ τὴν ὕλικὴ πραγματι-
κότητα τοῦ νομίσματος. Ἀνάμεσα στὸν Law καὶ στοὺς ἐπικριτὲς
του, ἡ ἀντίθεση ἀφορᾷ μόνον τὴν ἀπόσταση τοῦ ἐγγυοῦντος ἀπὸ τὸ
ἐγγυημένο. Στὴ μιὰ περίπτωση, τὸ νόμισμα, ἀπαλλαγμένο καθου-
τὸ ἀπὸ κάθε ἐμπορικὴ ἀξία, ἀλλὰ διασφαλισμένο ἀπὸ μιὰν ἀξία
πού τοῦ εἶναι ἐξωτερικὴ, εἶναι αὐτὸ «διὰ τοῦ ὁποῖου» ἀνταλλάσ-
σουμε τὰ ἐμπορεύματα.² Στὴν ἄλλη περίπτωση, καθὼς τὸ νόμισμα
ἔχει καθαυτὸ μιὰ τιμὴ, εἶναι αὐτὸ «διὰ τοῦ ὁποῖου» καὶ αὐτὸ «γιὰ
τὸ ὁποῖο» ἀνταλλάσσουμε τὰ πλοῦτη. Ἀλλὰ καὶ στὶς δύο περιπτώ-

1. Turgot, *Seconde lettre à l'Abbé de Cice* (1749), *Oeuvres*, τόμ. I, σ. 146-147.

2. Law, *Considérations sur le Numéraire*, σ. 472.

σεις τὸ νόμισμα ἐπιτρέπει νὰ ὀρίσουμε τὴν τιμὴ τῶν πραγμάτων χάρη σὲ μιὰν ὀρισμένη σχέση ἀναλογίας μὲ τὰ πλούτη καὶ μιὰν ὀρισμένη ἱκανότητα νὰ τὰ κάνει νὰ κυκλοφοροῦν.

Ὡς ἐχέγγυο τὸ νόμισμα ὑποδηλώνει ἕναν ὀρισμένο πλοῦτο (τωρινὸ ἢ ὄχι) καὶ ἐπιβάλλει τὴν τιμὴ του. Ἄλλὰ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ νόμισμα καὶ στὰ ἐμπορεύματα, συνεπῶς τὸ σύστημα τῶν τιμῶν, τροποποιεῖται ἅπαξ καὶ ἡ ποσότητα τοῦ νομίσματος ἢ ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή ἔχουν κι αὐτὲς μεταβληθεῖ. Ἄν τὸ νόμισμα εἶναι ποσοτικὰ λιγότερο σὲ σχέση μὲ τὰ ἀγαθά, θὰ ἔχει μεγάλη ἀξία καὶ οἱ τιμὲς θὰ εἶναι χαμηλές· ἂν ἡ ποσότητά του αὐξάνεται μέχρι σημείου νὰ καταστεῖ ἄφθονη ἀπέναντι στὸν πλοῦτο, τότε θὰ ἔχει μικρὴ ἀξία καὶ οἱ τιμὲς θὰ εἶναι ὑψηλές. Ἡ ἱκανότητα παράστασης καὶ ἀνάλυσης τοῦ νομίσματος ποικίλλει σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ποσότητα τοῦ νομίσματος ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ μὲ τὴν ποσότητα τοῦ πλούτου ἀπὸ τὴν ἄλλη: δὲ θὰ ἦταν σταθερὴ παρὰ μόνο ἂν οἱ δύο ποσότητες ἦσαν σταθερές ἢ ποικίλλαν μαζὶ καὶ στὴν ἴδια ἀναλογία.

Ὁ «ποσοτικὸς νόμος» δὲν εἶχε «ἐφευρεθεῖ» ἀπὸ τὸν Locke. Ὁ Bodin καὶ ὁ Davanzatti γνώριζαν καλὰ κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ποσότητας μετάλλου ποὺ κυκλοφορεῖ προκαλοῦσε τὴν ὑψωση τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἐμπορευμάτων· ἀλλὰ αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς ἐμφανιζόταν συνδεμένος μὲ μιὰν ἐσωτερικὴ ὑποτίμηση τοῦ μετάλλου. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα αὐτὸς ὁ ἴδιος μηχανισμὸς καθορίζεται μὲ ἀφετηρία τὴν ἀναπαραστατικὴ λειτουργία τοῦ νομίσματος, «καθὼς ἡ ποσότητα τοῦ νομίσματος ἀναλογεῖ μὲ ὅλο τὸ ἐμπόριο». Μὲ κάθε αὐξηση τοῦ μετάλλου ποὺ συμβαίνει, αὐτόματα κάθε ἐμπόρευμα ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν κόσμο θὰ μπορεῖ νὰ διαθέτει λίγο περισσότερα ἀναπαραστατικὰ στοιχεῖα· μὲ κάθε αὐξηση τῶν ἐμπορευμάτων κάθε μεταλλικὴ μονάδα θὰ ἔχει λίγο μεγαλύτερο ἐχέγγυο. Ἀρκεῖ νὰ πάρουμε ἕνα ὅποιο προϊόν ὡς σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, καὶ τὸ φαινόμενο τῆς παραλλαγῆς ἐμφανίζεται σαφέστατα: «Ἄν πάρουμε, λέει ὁ Locke, τὸ σιτάρι ὡς σταθερὸ μέτρο, θὰ δοῦμε ὅτι τὸ χρῆμα δοκίμασε ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀξία του τίς ἴδιες μεταβολές μὲ τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα... Ὁ λόγος εἶναι φανερός. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυ-

ψη τῶν Ἰνδιῶν τὸ ἀσήμι ποῦ ὑπῆρχε μέσα στὸν κόσμο δεκαπλασιάστηκε· ἀξίζει λοιπὸν λιγότερο κατὰ 9/10, δηλαδή πρέπει νὰ δίνει κανεὶς δέκα φορές περισσότερο ἀσήμι ἀπ' ὅ,τι ἔδινε πρὶν ἀπὸ 200 χρόνια, γιὰ νὰ ἀγοράσει τὴν ἴδια ποσότητα ἐμπορευμάτων».¹ Ἡ μείωση τῆς ἀξίας τοῦ μετάλλου ποῦ ἐπικαλούμαστε ἐδῶ δὲν ἀφορᾷ μιὰν ὀρισμένη πολυτιμὴ ιδιότητα ποῦ τοῦ προσιδιάζει, ἀλλὰ τὴ γενικὴ του ἀναπαραστατικὴ ἰκανότητα. Τὰ νομίσματα καὶ τὰ πλούτη πρέπει νὰ τὰ δοῦμε σὰν δύο δίδυμες μάζες ποῦ συστοιχοῦν ἀναγκαῖα: «Ὅπως τὸ ὄλο τοῦ ἐνὸς ἀντιστοιχεῖ στὸ ὄλο τοῦ ἄλλου, τὸ μέρος τοῦ ἐνὸς ἀντιστοιχεῖ στὸ μέρος τοῦ ἄλλου... Ἄν ὑπῆρχε μόνο ἓνα διαιρέσιμο ἐμπόρευμα ὅπως τὸ χρυσάφι, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος θὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἥμισυ τῆς ἄλλης πλευρᾶς».² Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχε μόνο ἓνα ἀγαθὸ στὸν κόσμος, τότε ὄλο τὸ χρυσάφι τῆς γῆς θὰ ὑπῆρχε γιὰ νὰ τὸ ἀναπαραστήσει· ἀντίστροφα ἂν ὄλοι οἱ ἄνθρωποι κατεῖχαν μόνο ἓνα νόμισμα, ὅλα τὰ πλούτη ποῦ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴ φύση ἢ ἀπὸ τὰ χέρια τους θὰ ἔπρεπε νὰ συμμεριστοῦν τὶς ὑποδιαιρέσεις του. Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴν ὀριακὴ κατάσταση, ἂν τὸ χρῆμα ἀρχίζει νὰ πλεονάζει — καὶ τὰ προϊόντα παραμένουν τὰ ἴδια — «ἢ ἀξία κάθε μέρους τοῦ νομίσματος θὰ μειωθεῖ ἀνάλογα»· ἀπὸ τὴν ἄλλη «ἂν ἡ βιομηχανία, οἱ τέχνες καὶ οἱ ἐπιστῆμες εἰσαγάγουν μέσα στὸν κύκλο τῶν ἀνταλλαγῶν νέα ἀντικείμενα... θὰ πρέπει στὴ νέα ἀξία αὐτῶν τῶν νέων προϊόντων νὰ ἐφαρμόσουμε ἓνα τμήμα σημείων ποῦ ἀναπαριστοῦν ἀξίες· ἂν αὐτὸ τὸ τμήμα ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὴ μάζα τῶν σημείων θὰ μειώσει τὴ σχετικὴ τῆς ποσότητα καὶ θὰ αὐξήσει ἀνάλογα τὴν ἀναπαραστατικὴ του ἀξία γιὰ νὰ περιλάβει περισσότερες ἀξίες, μιὰ καὶ ἡ λειτουργία του ἐπιτάσσει νὰ τὶς ἀναπαριστᾷ ὅλες, στίς ἀναλογίες ποῦ τοὺς ἀρμόζουν».³

Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει δίκαιη τιμὴ: μέσα στὸ ὅποιο ἐμπόρευμα δὲν ὑπάρχει κάτι ποῦ νὰ δείχνει μὲ κάποια ἐσωτερικὴ ιδιότητα τὴν ποσότητα νομίσματος μὲ τὸ ὅποιο θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ κοστολογήσου-

1. Locke, *Considerations of lowering of interests*, σ. 73.

2. Montesquieu, *L'esprit des lois*, βιβλίο XXII, κεφ. VII.

3. Graslin, *Essai analytique sur les richesses*, σ. 54-55.

με. Ἡ φτήνεια δὲν εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο ἀκριβῆς ἀπὸ τὴν ἀκρίβεια. Ἐντούτοις ὑπάρχουν κανόνες εὐκολίας ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσουμε τὴν ποσότητα νομίσματος, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἐπιθυμητὸ νὰ ἀναπαριστοῦμε τὰ πλούτη. Κάθε ἀνταλλάξιμο πράγμα θὰ ἔπρεπε ὀριακὰ νὰ ἔχει τὸ ἰσοδύναμό του — «τὴν ὑποδήλωσή του» — σὲ νόμισμα· αὐτὸ δὲ θὰ δημιουργοῦσε προβλήματα στὴν περίπτωση ποὺ τὸ χρησιμοποιούμενο νόμισμα θὰ ἦταν χάρτινο (σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Law θὰ τὸ τύπωναν ἢ θὰ τὸ κατάστρεφαν, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀνταλλαγῆς)· ὅμως θὰ ἦταν ὀχληρό, καὶ μάλιστα ἀδύνατο, ἂν τὸ νόμισμα ἦταν μεταλλικόν. Ὡστόσο μιὰ καὶ μόνη νομισματικὴ μονάδα ἀποκτᾶ καθὼς κυκλοφορεῖ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπαριστᾷ πολλὰ πράγματα· ὅταν ἀλλάζει χέρια, εἶναι ἢ πληρωμὴ ἐνὸς ἀντικειμένου στὸν κατασκευαστὴ, ἢ καταβολὴ ἐνὸς μισθοῦ στὸν ἐργάτη, ἢ πληρωμὴ ἐνὸς προϊόντος στὸν ἔμπορο, ἐνὸς προϊόντος στὸν ἀγρότη ἢ καὶ μιᾶς προσόδου στὸν ἰδιοκτῆτη. Μιὰ καὶ μόνη μεταλλικὴ μάζα μπορεῖ στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ ἄτομα ποὺ τῇ δέχονται νὰ ἀναπαραστήσει πολλὰ ἰσοδύναμα πράγματα (ἓνα ἀντικείμενο, μιὰ ἐργασία, ἓνα καντάρι σιτᾶρι, ἓνα μέρος τοῦ εἰσοδήματος) — ὅπως ἓνα κοινὸ ὄνομα ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπαραστήσει πολλὰ πράγματα ἢ ἓνας ταξινομικὸς χαρακτήρας τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπαραστήσει πολλὰ ἄτομα, πολλὰ εἶδη, πολλὰ γένη κτλ. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ χαρακτήρας καλύπτει μιὰ μεγαλύτερη γενικότητα ἀπλοποιούμενος, τὸ νόμισμα ἀναπαριστᾷ τὸν πλοῦτο κυκλοφορώντας ταχύτερα. Ἡ ἔκταση τοῦ χαρακτήρα καθορίζεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν εἰδῶν ποὺ περιλαμβάνει (συνεπῶς ἀπὸ τὸ χῶρο ποὺ καλύπτει στὸν πίνακα)· ἡ ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας τοῦ νομίσματος καθορίζεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα περνάει προτοῦ ἐπανέλθει στὸ ἀφετηριακὸ του σημεῖο (νὰ γιατί ἐπιλέγεται ὡς ἀφετηρία ἢ πληρωμὴ στὴν ἀγροκαλλιέργεια τῶν προϊόντων τῆς ἐσοδείας· γιατί ἐκεῖ ὑπάρχουν ἀπόλυτα καθορισμένοι ἐτήσιοι κύκλοι). Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι στὴν ταξινομικὴ ἔκταση τοῦ χαρακτήρα μέσα στὸν ταυτοχρονικὸ χῶρο τοῦ πίνακα ἀντιστοιχεῖ ἡ ταχύτητα τῆς νομισματικῆς κίνησης ἐπὶ ἓναν καθορισμένο χρόνον.

Αὕτῃ ἡ ταχύτητα ἔχει δύο ὅρια: μιὰν ἀπείρως γοργὴ κίνηση, ποὺ θὰ ἦταν ἐκείνη μιᾶς ἄμεσης ἀνταλλαγῆς, ὅπου τὸ νόμισμα δὲν

θά έπαιζε κανένα ρόλο, και μιάν άπειρώς άργή κίνηση, όπου κάθε στοιχείο πλούτου θά είχε τó νόμισματικό του αντίστοιχο. Άνάμεσα σέ αὐτά τά δύο άκρα ύπάρχουν μεταβλητές ταχύτητες, μέ τις όποιες αντίστοιχοῦν ποσότητες νομισμάτων που τις καθιστοῦν δυνατές. Άλλά οί κύκλοι τῆς κυκλοφορίας έπιτάσσονται από τó χρεωλύσιο τῆς έσοδείας: συνεπώς εἶναι έφικτό, ξεκινώντας από αὐτή και ύπολογίζοντας τόν αριθμό τῶν ατόμων που άπαρτίζουν ένα κράτος, νά όρίσουμε τήν ποσότητα νομίσματος που εἶναι αναγκαία και έπαρκής για νά περάσει σέ όλα τά χέρια και νά αναπαριστᾶ εκεί τουλάχιστον τήν συντήρηση τοῦ καθενός. Καταλαβαίνουμε πώς κατά τόν δέκατο όγδοο αἰώνα βρέθηκαν συνδεδεμένες οί αναλύσεις τῆς κυκλοφορίας που βασίζονταν στα άγροτικά εισοδήματα, τó πρόβλημα τῆς ανάπτυξης τοῦ πληθυσμοῦ, και ó ύπολογισμός τῆς καλύτερης δυνατῆς ποσότητας νομίσματος. Πρόκειται για μιá τριπλή έρώτηση που διατυπώνεται μέ κανονιστική μορφή: γιατί τó πρόβλημα δέν εἶναι νά μάθουμε μέσω ποιῶν μηχανισμῶν τó χρῆμα κυκλοφορεῖ ἢ άδρανεῖ, πώς δαπανᾶται ἢ συσσωρεύεται (παρόμοιες έρωτήσεις εἶναι δυνατές μόνο σέ μιάν οἰκονομία που θά έθετε τά προβλήματα τῆς παραγωγῆς και τοῦ κεφαλαίου), αλλά ποιá εἶναι ἡ αναγκαία ποσότητα νομίσματος, ώστε σέ μιá δεδομένη χώρα ἡ κυκλοφορία νά γίνεται αρκετά γρήγορα περνώντας από αρκετά μεγάλο αριθμό χειρῶν. Τότε οί τιμές θά εἶναι όχι έσωτερικά «δικαιες», αλλά έπακριβώς προσαρμοσμένες: οί διαιρέσεις τῆς νομισματικῆς μάζας θά αναλύσουν τόν πλοῦτο σύμφωνα μέ μιá άρθρωση που δέν θά εἶναι ούτε ύπερβολικά χαλαρή ούτε ύπερβολικά σφιχτή. 'Ο «πίνακας» θά εἶναι καμωμένος στήν έντέλεια.

Αὐτή ἡ καλύτερη δυνατή αναλογία δέν εἶναι ἡ ἴδια όταν εξετάζουμε μιάν άπομονωμένη χώρα ἢ τó παιχνίδι τοῦ έξωτερικοῦ της έμπορίου. Ὑποθέτοντας ένα κράτος που θά εἶναι ικανό νά επιβιώσει από μόνο του, ἡ ποσότητα νομίσματος που πρέπει νά θέσουμε σέ κυκλοφορία έξαρτᾶται από πολλές μεταβλητές: από τήν ποσότητα έμπορευμάτων που εισάγεται στο σύστημα τῶν ανταλλαγῶν· από τó τμήμα αὐτῶν τῶν έμπορευμάτων που μῆ όντας διανεμημένο ούτε πληρωμένο από τó σύστημα τῆς εἰς εἶδος ανταλλαγῆς θά πρέπει, σέ μιá όποια στιγμή τῆς διαδρομῆς του, νά αναπα-

ρίσταται από τὸ νόμισμα· ἀπὸ τὴν ποσότητα μετάλλου ἢ ὁποία μπορεῖ νὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τυπωμένο χαρτί· τέλος ἀπὸ τὸ ρυθμὸ μὲ τὸν ὁποῖο ὀφείλουν νὰ γίνουν οἱ πληρωμές: ὅπως παρατηρεῖ ὁ Cantillon,¹ δὲν εἶναι ἀδιάφορο τὸ ἂν οἱ ἐργάτες πληρώνονται μὲ τὴ βδομάδα ἢ μὲ τὴ μέρα, τὸ ἂν οἱ πρόσοδοι καταβάλλονται στὸ τέλος τοῦ χρόνου, ἢ μᾶλλον, ὅπως συνηθίζεται, στὸ τέλος κάθε τριμήνου. Ἄν καθοριστοῦν οἱ ἀξίες αὐτῶν τῶν τεσσάρων μεταβλητῶν γιὰ μιὰ χώρα, μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴν καλύτερη δυνατὴ ποσότητα τῶν μεταλλικῶν κερμάτων. Γιὰ νὰ κάνει ἕναν παρόμοιο ὑπολογισμό, ὁ Cantillon ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν παραγωγή τῆς γῆς, ὅλα τὰ πλούτη τῆς ὁποίας πηγάζουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ἴδια. Αὐτὴ ἢ παραγωγή διαιρεῖται γιὰ τὸν γεωργὸ σὲ τρεῖς προσόδους: τὴν πρόσοδο ποὺ καταβάλλει στὸν ἰδιοκτήτη· τὴν πρόσοδο ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν συντήρηση τοῦ ἀγρότη, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀλόγων· τέλος «μιὰ τρίτη πρόσοδο ποὺ πρέπει νὰ τοῦ μείνει γιὰ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἢ ἐπιχειρήσῃ του».² Ὡστόσο μονάχα ἢ πρώτη πρόσοδος καὶ περίπου τὸ ἥμισυ τῆς τρίτης πρέπει νὰ καταβληθοῦν σὲ νόμισμα· οἱ ἄλλες μπορεῖ νὰ πληρωθοῦν μὲ τὴ μορφή ἄμεσων ἀνταλλαγῶν σὲ εἶδος. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ κατοικεῖ στὶς πόλεις καὶ ξοδεύει γιὰ συντήρηση περισσότερα ἀπὸ τὸν ἀγρότη, βλέπουμε ὅτι ἢ κυκλοφοροῦσα νομισματικὴ μάζα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι περίπου ἴση μὲ τὰ $2/3$ τῆς παραγωγῆς. Ἄν τουλάχιστον ὅλες οἱ πληρωμές γίνονται μιὰ φορὰ τὸ χρόνο... ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἢ γαιοπρόσοδος ἐξοφλεῖται κάθε τρίμηνο· ἀρκεῖ λοιπὸν μιὰ ποσότητα νομισμάτων ἴση μὲ τὸ $1/6$ τῆς παραγωγῆς. Ἐπιπλέον πολλὲς πληρωμές γίνονται μὲ τὴ μέρα ἢ μὲ τὴ βδομάδα· συνεπῶς ἢ ποσότητα τοῦ ἀπαιτούμενου νομίσματος εἶναι τῆς τάξεως τοῦ ἐνὸς ἐνάτου τῆς παραγωγῆς — δηλαδὴ τοῦ $1/3$ τῆς προσόδου τῶν ἰδιοκτητῶν.³

1. Cantillon, *Essai sur la nature du commerce en général*, ἔκδοση τοῦ 1952, σ. 73.

2. Id., *ibid.*, σ. 68-69.

3. Id., *ibid.* Ὁ Petty ἔδινε τὴν σχέση ἀναλογίας $1/10$ (*Anatomie politique de l'Irlande*).

Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ ὑπολογισμὸς εἶναι ἀκριβῆς μόνο μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὑποθέτουμε ἓνα ἀπομονωμένο ἔθνος. Ὡστόσο τὰ περισσότερα κράτη διατηροῦν μεταξύ τους ἓνα ἐμπόριο ὅπου τὰ μόνα μέσα ἐξόφλησης εἶναι ἡ ἀνταλλαγή σὲ εἶδος, τὸ μέταλλο ἐκτιμώμενο σύμφωνα μὲ τὸ βάρος του (καὶ ὄχι τὰ νομίσματα σύμφωνα μὲ τὴν ὀνομαστικὴ τους ἀξία) καὶ ἐνδεχομένως τὰ τραπεζιτικὰ μέσα. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση μποροῦμε ἐπίσης νὰ ὑπολογίσουμε τὴ σχετικὴ ποσότητα νομίσματος πού ἐπιθυμοῦμε νὰ τεθεῖ σὲ κυκλοφορία: ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἐκτίμηση δὲν πρέπει νὰ πάρει ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν ἔγγειο παραγωγή, ἀλλὰ μιὰν ὀρισμένη σχέση τῶν μισθῶν καὶ τῶν τιμῶν μὲ ἐκεῖνες πού ἐφαρμόζονται στὶς ξένες χώρες. Πράγματι, σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου οἱ τιμὲς εἶναι σχετικὰ λίγο ὑψωμένες (λόγω μιᾶς μικρῆς ποσότητας νομίσματος), τὸ ξένο χρῆμα ἐλκύεται ἀπὸ εὐρεῖες δυνατότητας ἀγορᾶς: ἡ ποσότητα μετάλλου αὐξάνεται. Τὸ κράτος, ὅπως λέγεται, γίνεται «πλούσιο καὶ ἰσχυρό»: μπορεῖ νὰ συντηρήσει στόλο καὶ στρατό, νὰ κάνει κατακτήσεις, νὰ πλουτίσει ἀκόμα περισσότερο. Ἡ ποσότητα τῶν κυκλοφορούντων νομισμάτων προκαλεῖ ὑψωση τῶν τιμῶν, παρότι δίνει τὸ ἐλεύθερο στοὺς ἰδιῶτες νὰ ἀγοράσουν στὴν ξένη, ἐκεῖ ὅπου οἱ τιμὲς εἶναι χαμηλότερες· λίγο-λίγο τὸ μέταλλο ἐξαφανίζεται, καὶ τὸ κράτος φτωχαίνει ἐκ νέου. Αὐτὸς εἶναι ὁ κύκλος πού περιγράφει ὁ Cantillon καὶ τὸν διατυπώνει μὲ μιὰ γενικὴ ἀρχή: «Ἡ ὑπερβολικὴ ἀφθονία σὲ χρῆμα εἶναι αὐτὴ πού, ἐνόσω διαρκεῖ ἡ ἰσχὺς τῶν κρατῶν, τὰ ρίχνει ἀσυναίσθητα καὶ φυσιολογικὰ στὴν ἀνέχεια».¹

Ἄναμφίβολα δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀποφύγουμε αὐτὲς τὶς διακυμάνσεις, ἀν δὲν ὑπῆρχε μέσα στὴν τάξη τῶν πραγμάτων μιὰ ἀντίστροφη τάση, πού ἐπιδεινώνει ἀκατάπαυστα τὴν ἀθλιότητα τῶν ἤδη φτωχῶν ἔθνῶν καὶ ἀντίθετα μεγιστοποιεῖ τὴν εὐημερία τῶν πλούσιων κρατῶν. Οἱ κινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ κατευθύνονται ἀντίθετα ἀπὸ τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα. Αὐτὰ βαίνουν ἀπὸ τὰ εὐημεροῦντα κράτη στὶς περιοχὲς τῶν χαμηλῶν τιμῶν· οἱ ἄνθρωποι ἐλκύονται ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς μισθοὺς, ἄρα τὶς χώρες πού διαθέτουν ἄφθονο κυκλοφοροῦν νόμισμα. Συνεπῶς οἱ φτωχὲς χώρες τείνουν

1. Cantillon, *loc. cit.*, σ. 76.

νά χάσουν τὸν πληθυσμὸ τους· ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία τους πλήττονται καὶ ἡ ἀθλιότητα αὐξάνεται. Ἀντίθετα στὶς πλούσιες χώρες ἡ συρροὴ ἐργατικῶν χειρῶν ἐπιτρέπει τὴν ἐκμετάλλευση νέου πλούτου, ἡ πώληση τοῦ ὁποῦ αὐξάνεται ἀνάλογα μὲ τὴν κυκλοφοροῦσα ποσότητα μετάλλου.¹ Συνεπῶς ἡ πολιτικὴ ὀφείλει νὰ ἐπιζητήσῃ τὴ σύνθεση αὐτῶν τῶν δύο ἀντίθετων κινήσεων τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων πρέπει νὰ αὐξάνεται λίγο-λίγο, ἀλλὰ χωρὶς σταματημό, ὥστε οἱ βιοτεχνίες νὰ μποροῦν νὰ βρίσκουν ἀφθονα ἐργατικά χέρια· ἔτσι οἱ μισθοὶ δὲν θὰ αὐξάνονται ταχύτερα ἀπὸ τὰ πλούτη, οὔτε οἱ τιμὲς μαζί τους· καὶ τὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο θὰ μπορεῖ νὰ παραμείνει εὐνοϊκό: ἀναγνωρίζουμε ἐδῶ τὸ θεμέλιο τῶν θέσεων τῆς θεωρίας γιὰ τὸν πληθυσμό.² Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πρέπει ἐπίσης ἡ ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος νὰ βρίσκεται σὲ κατάστασι ἐλαφρᾶς αὐξησης: αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ ἀμβιβῶνται καλὰ τὰ προϊόντα τῆς γῆς καὶ τῆς βιομηχανίας, γιὰ νὰ εἶναι ἐπαρκεῖς οἱ μισθοί, γιὰ νὰ μὴν ζεῖ ἐξαθλιωμένος ὁ λαὸς μέσα σὲ πλούτη πού ὁ ἴδιος δημιουργεῖ: ἐξ οὗ καὶ τὰ μέτρα γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο καὶ νὰ διατηρηθεῖ ἓνα θετικὸ ἰσοζύγιο.

Συνεπῶς αὐτὸ πού ἐξασφαλίζει τὴν ἰσορροπία καὶ ἐμποδίζει τὶς βαθεῖες διακυμάνσεις ἀνάμεσα στὸν πλοῦτο καὶ τὴ φτώχεια, δὲν εἶναι ὀρισμένη καταστατικὴ θέση ὀριστικὰ κατακτημένη, ἀλλὰ μιὰ σύνθεσι — φυσικὴ καὶ συνάμα συντονισμένη — τῶν δύο κινήσεων. Ἡ εὐημερία ἐδραίωνεται σὲ ἓνα κράτος ὅχι ὅταν τὰ νομίσματα εἶναι πολυάριθμα καὶ οἱ τιμὲς ὑψηλές, ἀλλὰ ὅταν τὰ νομίσματα βρίσκονται σὲ ἐκεῖνο τὸ στάδιο ἀνάπτυξης — πρέπει νὰ μποροῦμε νὰ τὸ παρατείνουμε ἀπροσδιόριστα — πού ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηρίξουμε τοὺς μισθοὺς χωρὶς νὰ ὑψώνουμε ἀκόμα τὶς τιμὲς: τότε ὁ πληθυσμὸς αὐξάνεται κανονικά, ἡ ἐργασία του ἀποδίδει πάντα περισσότερο, καὶ ἐφόσον ἡ συνεχὴς αὐξηση τῶν νομισμάτων κατανέμεται

1. Dutot, *Réflexions sur le commerce et les finances*, σ. 862 καὶ 906.

2. Βλ. Véron de Fortbonnais, *Éléments du commerce*, τόμ. I, σ. 45, καὶ προπάντων Tucker, *Questions importantes sur le commerce* (μτφ. Turgot, *Oeuvres*, I, σ. 325).

(σύμφωνα με τὸ νόμο τῆς ἀναπαραστατικότητος) ἀνάμεσα σὲ ὀλιγάριθμα πλούτη, οἱ τιμές δὲν αὐξάνουν σὲ σχέση με ἐκείνες ποὺ ἰσχύουν στὸ ἐξωτερικό. Μόνο «ἀνάμεσα στὴν αὐξηση τῆς ποσότητος χρυσοῦ καὶ στὴν ὑψωση τῶν τιμῶν ἢ αὐξηση τῆς ποσότητος χρυσοῦ καὶ ἀσημιοῦ εὐνοεῖ τὴ βιομηχανία. Ἐνα κράτος ποὺ τὸ κυκλοφοροῦν νόμισμά του μειώνεται εἶναι τὴ στιγμὴ ποὺ κάνουμε τὴ σύγκριση πιὸ ἀδύναμο καὶ πιὸ ἄθλιο ἀπὸ ἓνα ἄλλο ποὺ δὲν κατέχει περισσότερα, ἀλλὰ ποὺ τὸ κυκλοφοροῦν νόμισμά του αὐξάνεται».¹

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἰσπανικὴ συμφορὰ: ἡ κατοχὴ ὀρυχείων εἶχε ὄντως αὐξήσει μαζικὰ τὸ κυκλοφοροῦν νόμισμα — καὶ κατὰ συνέπεια τὶς τιμές — χωρὶς ὅμως ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ ὁ πληθυσμὸς νὰ βροῦν τὸ χρόνο, μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, νὰ ἀναπτυχθοῦν ἀνάλογα: ἦταν μοιραῖο ποὺ τὸ ἀμερικανικὸ χρυσάφι διαδόθηκε στὴν Εὐρώπη, ἀγόρασε προϊόντα, προώθησε τὶς βιοτεχνίες, πλούτισε τοὺς καλλιεργητές, ἀφήνοντας τὴν Ἰσπανία πιὸ ἄθλια παρὰ ποτέ. Ἀντίθετα ἡ Ἀγγλία, ἀν προσέλκυσε τὸ μέταλλο, τὸ ἔκανε πάντα γιὰ νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἐργασία, καὶ ὄχι μόνο τὴν πολυτέλεια τῶν κατοίκων της, δηλαδὴ γιὰ νὰ αὐξήσει, πρὶν ἀπὸ κάθε ὑψωση τῶν τιμῶν, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν της καὶ τὴν ποσότητα τῶν προϊόντων της.²

Παρόμοιες ἀναλύσεις εἶναι σημαντικὲς γιὰτὶ μέσα στὴν τάξη τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος εἰσάγουν τὴν ἔννοια τῆς προόδου. Ἀλλὰ ἀκόμα περισσότερο ἐπειδὴ σημαδεύουν τὸ παιχνίδι τῶν σημείων καὶ τῶν παραστάσεων με μιὰ χρονικὴ ἔνδειξη ποὺ καθορίζει τὶς συνθήκες τῆς δυνατότητος τῆς προόδου. Ἐνδειξη ποὺ δὲ βρίσκουμε σὲ καμμιά ἄλλη περιοχὴ τῆς θεωρίας τῆς τάξης. Πράγματι, τὸ νόμισμα, ἔτσι ὅπως τὸ ἐκλαμβάνει ἡ κλασσικὴ σκέψη, δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν πλοῦτο χωρὶς αὐτὴ ἢ ἰκανότητα νὰ τροποποιηθεῖ ἔσωθεν ἀπὸ τὸ χρόνο — εἴτε ἓνας αὐθόρμητος κύκλος αὐξάνει, ἀφοῦ πρῶτα μείωσε, τὴν ἰκανότητά του νὰ

1. Hume, *De la circulation monétaire, Oeuvres économiques*, γαλλ. μτφ. σ. 29-30.

2. Ὁ Véron de Fortbonnais, στὸ *Éléments du commerce* (τόμ. I, σ. 51-52), δίνει τοὺς ὀχτῶ θεμελιώδεις κανόνες τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου.

ἀναπαραστήσει τὸν πλοῦτο, εἴτε μιὰ πολιτική, μὲ συντονισμένες προσπάθειες, διατηρεῖ τὴ σταθερότητα τῆς ἀναπαραστατικότητάς του. Μέσα στὴν τάξη τῆς φυσικῆς ἱστορίας οἱ *χαρακτήρες* (οἱ δέσμες ταυτοτήτων ποὺ ἐπιλέγονται γιὰ νὰ ἀναπαραστήσουν καὶ νὰ διακρίνουν πολλὰ εἶδη ἢ πολλὰ γένη) στεγάζονταν μέσα στὸν συνεχὴ χῶρο τῆς φύσης, τὴν ὁποία τεμάχιζαν σὲ ἕναν ταξινομικὸ πίνακα· ὁ χρόνος παρενέβαινε μόνο ἔξωθεν, γιὰ νὰ διαταράξει τὴν συνέχεια τῶν πιὸ μικρῶν διαφορῶν καὶ νὰ τὶς διασπείρει σύμφωνα μὲ τοὺς κατακερματισμένους τόπους τῆς γεωγραφίας. Ἀντίθετα ἐδῶ ὁ χρόνος ἀνήκει στὸν ἐσωτερικὸ νόμο τῶν παραστάσεων, εἶναι ἕνα σῶμα μαζί του· ἀκολουθεῖ καὶ ἀλλοιώνει ἀκατάπαυστα τὴν ἱκανότητα ποὺ κατέχουν τὰ πλούτη νὰ ἀναπαρίστανται ἀπὸ μόνα τους καὶ νὰ ἀναλύονται σὲ ἕνα νομισματικὸ σύστημα. Ἐκεῖ ὅπου ἡ φυσικὴ ἱστορία ἀνεκάλυπτε ζῶνες ταυτοτήτων χωρισμένες ἀπὸ διαφορές, ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἀνακαλύπτει «διαφοροποιητικούς παράγοντες» — τάσεις αὔξεσης καὶ μείωσης.

Αὕτῃ ἡ λειτουργία τοῦ χρόνου μέσα στὸν πλοῦτο ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἐμφανιστεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή (κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑβδόμου αἰῶνα) ποὺ τὸ νόμισμα εἶχε ὀριστεῖ ὡς ἐχέγγυο καὶ ἐξομωθήκε μὲ τὴν πίστη· ἡ διάρκεια τῆς πίστωσης, ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἔβαινε πρὸς τὴ λήξη της, ὁ ἀριθμὸς τῶν χεριῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα περνοῦσε σὲ ἕνα δεδομένο διάστημα ἔπρεπε τότε νὰ γίνουν χαρακτηριστικὲς μεταβλητὲς τῆς ἀναπαραστατικῆς τῆς ἱκανότητάς. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν ἦσαν παρὰ ἡ συνέπεια ἑνὸς τρόπου σκέψης ποὺ τοποθετοῦσε τὸ νομισματικὸ σημεῖο, σὲ σχέση μὲ τὸν πλοῦτο, σὲ μιὰ θέση παράστασης μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξης. Συνεπῶς μέσα στὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου τὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ δίκτυο ὑποβαστάζει τὴ θεωρία τοῦ νομίσματος-παράσταση ὅπως καὶ μέσα στὴ φυσικὴ ἱστορία τὴ θεωρία τοῦ χαρακτήρα-ἀναπαράσταση. Ὁ χαρακτήρας ὑποδηλώνει τὰ ὄντα παρότι τὰ τοποθετεῖ μέσα στὴ γειτνιάσή τους· ἡ νομισματικὴ τιμὴ ὑποδηλώνει τὰ πλούτη, ἀλλὰ μέσα στὴν κίνηση τῆς αὔξεσης ἢ τῆς μείωσής τους.

V. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

Ἡ θεωρία τοῦ νομίσματος καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπαντᾷ στὴν ἐρώτηση: πῶς μέσα στὴν κίνηση τῶν ἀνταλλαγῶν οἱ τιμές μποροῦν νὰ χαρακτηρίσουν τὰ πράγματα — πῶς τὸ νόμισμα μπορεῖ νὰ ἐγκαθιδρύσει ἀνάμεσα στὰ πλούτη ἓνα σύστημα σημείων καὶ ὑποδηλώσεων; Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ἐρώτηση ποὺ τέμνει τὴν τελευταία, ρωτώντας, σὰ νὰ λέμε, κατὰ βάθος καὶ κάθετα τὸν ὀριζόντιο τομέα ὅπου οἱ ἀνταλλαγές ἐπιτελοῦνται ἀτέρμονα: γιατί νὰ ὑπάρχουν πράγματα ποὺ οἱ ἄνθρωποι γυρεύουν νὰ ἀνταλλάξουν; γιατί τὰ μὲν ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ τὰ δέ, γιατί ὀρισμένα ἀπὸ αὐτά, ποὺ εἶναι ἄχρηστα, ἔχουν ὑψηλὴ ἀξία, ἐνῶ ἄλλα, ἀπαραίτητα, ἔχουν μηδαμινὴ ἀξία; Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν εἶναι πιά νὰ μάθουμε σύμφωνα μὲ ποιὸν μηχανισμό τὰ πλούτη μποροῦν νὰ ἀναπαριστοῦν τὸν ἑαυτό τους (μὲ αὐτὸν τὸν καθολικὰ ἀναπαραστατικὸ πλοῦτο ποὺ εἶναι τὸ πολῦτιμο μέταλλο), ἀλλὰ γιατί τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἀνάγκης ὀφείλουν νὰ ἀναπαριστάνονται, πῶς θέτουμε τὴν ἀξία ἑνὸς πράγματος καὶ γιατί μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἀξίζει τόσο ἢ τόσο.

Γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη ἀξίζω σημαίνει ἀρχικὰ ἀξίζω ὅσο κάτι, μπορῶ νὰ ὑποκαταστήσω αὐτὸ τὸ κάτι μέσα σὲ μιὰ διαδικασία ἀνταλλαγῆς. Μόνο στὸ μέτρο ποὺ αὐτὴ ἡ ἀνταλλαγή ὑπάρχει, μπόρεσε νὰ ἐπινοηθεῖ τὸ νόμισμα, νὰ καθοριστοῦν καὶ νὰ τροποποιηθοῦν οἱ τιμές. Ἀλλὰ ἡ ἀνταλλαγή μόνον ἐπιφανειακὰ εἶναι ἀπλὸ φαινόμενο. Ὄντως, ἡ ἀνταλλαγή εἰς εἶδος γίνεται ἂν ὁ καθένας ἀναγνωρίζει μιὰν ἀξία σὲ ἐκεῖνο ποὺ κατέχει ὁ ἄλλος. Κατὰ μία ἔννοια πρέπει αὐτὰ τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἀνταλλάξιμα, πράγματα μὲ τὴν ἰδιάζουσα τιμὴ τους, νὰ ὑπάρχουν ἀπὸ τὰ πρὶν στὰ χέρια τοῦ καθενὸς ὥστε νὰ ἐπιτελεστοῦν ἐν τέλει ἡ διπλὴ μεταβίβαση καὶ ἡ διπλὴ ἀπόκτηση. Ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρά, ὅ,τι τρώει καὶ πίνει ὁ καθένας, ὅ,τι ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ζήσει, δὲν ἔχει ἀξία ἐφόσον δὲν τὸ παραχωρεῖ· καὶ ὅ,τι δὲν ἔχει ἀνάγκη εἶναι ἐξίσου στερημένο ἀξίας ἐφόσον δὲν τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἀποκτήσει κάτι ποὺ θὰ εἶχε

ανάγκη. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ νὰ μπορεῖ ἓνα πράγμα νὰ ἀναπαριστᾷ ἓνα ἄλλο σὲ μιὰν ἀνταλλαγή, θὰ πρέπει ἤδη καὶ τὰ δύο νὰ εἶναι φορτισμένα μὲ ἀξία· κι ὅμως ἡ ἀξία ὑπάρχει μόνο μέσα στὴν παράσταση (τωρινὴ ἢ πιθανή), δηλαδή μέσα στὴν ἀνταλλαγή ἢ στὴν ἀνταλλαξιμότητα. Ἐξ οὗ καὶ δύο ταυτόχρονες δυνατότητες ἐρμηνείας: ἡ μία ἀναλύει τὴν ἀξία μέσα στὴν ἴδια τὴν πράξη τῆς ἀνταλλαγῆς, στὸ σημεῖο τομῆς αὐτοῦ ποὺ δίνεται καὶ αὐτοῦ ποὺ γίνεται δεχτό· ἡ ἄλλη τὴν ἀναλύει ὡς προτερόχρονη ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή καὶ ὡς προαπαιτούμενη συνθήκη ὥστε αὐτὴ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει. Ἡ πρώτη ἐρμηνεία ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀνάλυση ποὺ τοποθετεῖ καὶ ἐγκλείει ὅλη τὴν οὐσία τῆς γλώσσας μέσα στὴν πρόταση· ἡ δεύτερη ἐρμηνεία ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰν ἀνάλυση ποὺ ἀνακαλύπτει αὐτὴ τὴν ἴδια οὐσία τῆς γλώσσας στὴν πλευρὰ τῶν ἀρχέγονων ὑποδηλώσεων — κινητικὴ γλώσσα ἢ ρίζα· ὄντως στὴν πρώτη περίπτωση ἡ γλώσσα βρίσκει τὸν τόπο τῆς δυνατότητάς της σὲ μιὰ κατηγορήση ποὺ διασφαλίζεται ἀπὸ τὸ ρῆμα — δηλαδή ἀπὸ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς γλώσσας ποὺ καθυστερεῖ ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς λέξεις, ἀλλὰ τὶς κάνει νὰ ἀναφέρονται ἀμοιβαῖα. Τὸ ρῆμα, καθιστώντας δυνατὲς ὅλες τὶς λέξεις τῆς γλώσσας μὲ ἀφετηρία τὸν προτασιακὸν δεσμό, ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνταλλαγή ποὺ, σὰν μιὰ πράξη πιὸ ἀρχέγονη ἀπὸ τὶς ἄλλες, θεμελιώνει τὴν ἀξία τῶν ἀνταλλασσόμενων πραγμάτων καὶ τὴν τιμὴ μὲ τὴν ὁποία τὰ παραχωροῦμε· στὴν ἄλλη μορφή ἀνάλυσης, ἡ γλώσσα εἶναι ριζωμένη ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, στὴ φύση, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἢ στὶς ἀναλογίες τῶν πραγμάτων· ἡ ρίζα, ἡ πρώτη κραυγὴ ποὺ γέννησε τὶς λέξεις προτοῦ νὰ γεννηθεῖ ἡ γλώσσα, ἀντιστοιχεῖ στὴν ἄμεση διαμόρφωση τῆς ἀξίας πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή καὶ τὴν ἀμοιβαία μέτρηση τῆς ἀνάγκης.

Ἄλλὰ γιὰ τὴ γραμματικὴ, αὐτὲς οἱ δύο μορφὲς τῆς ἀνάλυσης — μὲ ἀφετηρία τὴν πρόταση ἢ τὶς ρίζες — εἶναι τέλεια διακεκριμένες, γιατί ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴ γλώσσα — δηλαδή γιὰ ἓνα σύστημα παραστάσεων ἐπιφορτισμένο νὰ ὑποδηλώνει καὶ συνάμα νὰ κρίνει ἢ ἀκόμα ἀναφερόμενο σὲ ἓνα ἀντικείμενο καὶ συνάμα σὲ μιὰν ἀλήθεια. Μέσα στὴν τάξη τῆς οἰκονομίας αὐτὴ ἡ διάκριση δὲν ὑπάρχει, διότι γιὰ τὴν ἐπιθυμία ἢ ἀναφορὰ στὸ ἀντικείμενό της καὶ ἡ βε-

βαίωση ὅτι εἶναι ἐπιθυμητὸ ἀποτελοῦν ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ὑποδηλώνοντάς το συνάπτει ἤδη ἓνα δεσμό. Ἔτσι, ἐκεῖ ὅπου ἡ γραμματική διέθετε δύο θεωρητικούς τομεῖς χωριστοὺς καὶ συναρμοσμένους μεταξύ τους, σχηματίζοντας ἀρχικὰ μιὰν ἀνάλυση τῆς πρότασης (ἢ τῆς κρίσης), κατόπιν μιὰν ἀνάλυση τῆς ὑποδήλωσης (τοῦ νεύματος ἢ τῆς ρίζας), ἡ οἰκονομία γνωρίζει μόνο ἓνα θεωρητικὸ τομέα, ὁ ὁποῖος ὁμως ἐπιδέχεται δύο ταυτόχρονες καὶ ἀντίδρομες ἀναγνώσεις. Ἡ μία ἀναλύει τὴν ἀξία μὲ ἀφετηρία τὴν ἀνταλλαγή ἀντικειμένων ἀνάγκης — *χρήσιμων ἀντικειμένων* ἢ ἄλλη μὲ ἀφετηρία τὴ διαμόρφωση καὶ τὴ γένεση ἀντικειμένων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνταλλαγή θὰ καθορίσει στὴ συνέχεια τὴν ἀξία — μὲ ἀφετηρία τὴ γονιμότητα τῆς φύσης. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο ἀναγνώσεις ἀναγνωρίζουμε ἓνα σημεῖο αἵρεσης ποὺ μᾶς εἶναι οἰκεῖο: αὐτὸ χωρίζει ὅ,τι ἀποκαλοῦμε «ψυχολογικὴ θεωρία» τοῦ Condillac, τοῦ Galiani, τοῦ Graslin ἀπὸ ἐκείνη τῶν Φυσιοκρατῶν, μαζὶ μὲ τὸν Quesnay καὶ τὴ σχολή του. Ἀναμφίβολα ἡ Φυσιοκρατία δὲν ἔχει τὴ σπουδαιότητα ποὺ τῆς ἀπέδωσαν οἱ οἰκονομολόγοι στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, ὅταν ἀναζητοῦσαν σὲ αὐτὴ τὸν θεμέλιο λίθο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας· ἀναμφίβολα ὁμως θὰ ἦταν ἐξίσου μάταιο νὰ ἀποδώσουμε τὸν ἴδιο ρόλο — ὅπως ἔκαναν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας — στὴν «ψυχολογικὴ σχολή». Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς δύο τρόπους ἀνάλυσης δὲν ὑπάρχουν ἄλλες διαφορὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀφετηρία καὶ τὴν κατεύθυνση ποὺ ἐπέλεξαν γιὰ νὰ διατρέξουν ἓνα δίκτυο ἀναγκαιότητας ποὺ παραμένει ταυτόσημο.

Γιὰ νὰ ὑπάρχουν ἀξίες καὶ πλούτη, λένε οἱ Φυσιοκράτες, πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ μιὰ ἀνταλλαγή: δηλαδὴ τὸ νὰ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ἓνα πλεόνασμα ποὺ ὁ ἄλλος συμβαίνει νὰ τὸ ἔχει ἀνάγκη. Τὸ φροῦτο ποὺ ὀρέγομαι, ποὺ τὸ κόβω καὶ τὸ τρώω εἶναι ἓνα ἀγαθὸ ποὺ μοῦ προσφέρει ἡ φύση· θὰ ὑπάρξει πλοῦτος μόνο ἂν τὰ φροῦτα πάνω στὸ δέντρο μου εἶναι τόσα πολλὰ ὥστε νὰ ὑπερβαίνουν τὴν ὄρεξή μου. Ἀκόμα χρειάζεται κάποιος ποὺ νὰ τὰ ὀρέγεται καὶ νὰ μοῦ τὰ ζητήσει. «Ὁ ἀέρας ποὺ ἀναπνέουμε, λέει ὁ Quesnay, τὸ νερὸ ποὺ παίρνουμε ἀπὸ τὸ ποτάμι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ ἢ πλοῦτη ποὺ εἶναι ἀφθονα καὶ κοινὰ στοὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶναι ἐμ-

πορεύσιμα: είναι αγαθά, όχι πλούτη». ¹ Πριν από την ανταλλαγή υπάρχει μόνο αυτή ή φειδωλή ή πλουσιοπάροχη πραγματικότητα που προσφέρει ή φύση· μόνο ή ζήτηση του ενός και ή παραίτηση του άλλου είναι ικανές να προκαλέσουν την εμφάνιση των αξιών. 'Αλλά οι ανταλλαγές έχουν ακριβώς σκοπό να ανακαταναείμουν τα περισσεύματα με τρόπο ώστε να διανεμηθούν σε όσους τα στεροούνται. Συνεπώς δεν είναι «πλούτη» παρά μόνο προσωρινά, κατά το διάστημα που τα έχουν οι μόν, αλλά όχι οι δε και που αρχίζουν να διαγράφουν την τροχιά που, οδηγώντας τα στους καταναλωτές, τα αποκαθιστά στην αρχέγονη φύση τους ως αγαθών. «Ο σκοπός της ανταλλαγής, λέει ο Mercier de la Rivière, είναι ή απόλαυση, ή κατανάλωση, γι' αυτό το εμπόριο μπορεί να όριστεί συνοπτικά: ή ανταλλαγή χρήσιμων πραγμάτων για να φτάσουν διανεμόμενα στα χέρια των καταναλωτών τους». ² 'Αλλά αυτή ή συγκρότηση της αξίας δια του εμπορίου ³ δεν μπορεί να γίνει χωρίς μιάν αφαίρεση αγαθών: όντως, το εμπόριο μεταφέρει τα πράγματα, συνεπάγεται έξοδα μεταφοράς, συντήρησης, μετατροπής, πώλησης: ⁴ κοντολογής κοστίζει μιάν όρισμένη κατανάλωση αγαθών που απαιτείται για να μετασχηματισθούν τα ίδια τα αγαθά σε πλούτη. Το μόνο εμπόριο που δε θα κόστιζε τίποτα θα ήταν ή άπλη ανταλλαγή εις είδος· σε αυτή τα αγαθά είναι πλούτη και αξίες μόνο για μιά στιγμή, δηλαδή κατά την ανταλλαγή: «'Αν ή ανταλλαγή μπορούσε να γίνει άμεσα και άνέξοδα, θα ήταν πιό επικερδής και για τους δύο ανταλλάσσοντες· να γιατί λαθεύουμε βαρύτατα όταν έκλαμβάνουμε ως το ίδιο το εμπόριο τις ενδιάμεσες πράξεις που χρησιμεύουν για την διεκπεραίωση του εμπορίου». ⁵ Οι Φυσιοκράτες αναγνωρίζουν μόνο την ύλική πραγματικότητα των αγαθών: τότε ή διαμόρφωση

1. Quesnay, άρθρο 'Hommes' (στον Daire, *Les Physiocrates*, σ. 42).

2. Mercier de la Rivière, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* (στον Daire, *Les Physiocrates*, σ. 709).

3. «Θεωρώντας τα ως εμπορεύσιμα πλούτη, το σιτάρι, το σίδηρο, το βιτριόλι, το διαμάντι είναι εξίσου πλούτη, ή αξία των όποιων συνίσταται στην τιμή» (Quesnay, άρθρο 'Hommes', *loc. cit.*, σ. 138).

4. Dupont de Nemours, *Réponse demandée*, σ. 16.

5. Saint-Péravy, *Journal d'agriculture*, Δεκέμβριος 1765.

τῆς ἀξίας μέσα στήν ἀνταλλαγή γίνεται δαπανηρή καί συνάγεται ἀπό τὰ ὑπάρχοντα ἀγαθὰ. Τὸ νὰ διαμορφώσουμε ἀξία δὲ σημαίνει λοιπὸν νὰ ἱκανοποιήσουμε πιὸ πολλές ἀνάγκες· σημαίνει νὰ θυσιάσουμε ἀγαθὰ γιὰ νὰ τὰ ἀνταλλάξουμε μὲ ἄλλα. Οἱ ἀξίες ἀποτελοῦν τὸ ἀρνητικὸ τῶν ἀγαθῶν.

Ἄλλὰ ποῦ ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀξία μπορεῖ νὰ διαμορφωθεῖ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο; Ποιὰ εἶναι ἡ προέλευση αὐτοῦ τοῦ περισεύματος ποὺ ἐπιτρέπει στὰ ἀγαθὰ νὰ μετατραποῦν σὲ πλούτη χωρὶς μολαταῦτα νὰ χαθοῦν καὶ νὰ ἐξαφανιστοῦν λόγῳ τῶν διαδοχικῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῆς κυκλοφορίας; Πῶς συμβαίνει καὶ τὸ κόστος αὐτοῦ τοῦ ἀδιάλειπτου σχηματισμοῦ ἀξίας δὲν ἐξαντλεῖ τὰ ἀγαθὰ ποὺ εἶναι στὴ διάθεση τῶν ἀνθρώπων;

Μήπως τὸ ἐμπόριο μπορεῖ νὰ βρεῖ μέσα του αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖο συμπλήρωμα; Ὅπως δὲποτε ὄχι, γιὰτὶ προτίθεται νὰ ἀνταλλάξει ἀξία μὲ ἀξία καὶ σύμφωνα μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἰσότητά. «Γιὰ νὰ πάρουμε πολλά, πρέπει νὰ δώσουμε πολλά· καὶ γιὰ νὰ δώσουμε πολλά, πρέπει νὰ πάρουμε πολλά. Ἴδου ὅλη ἡ τέχνη τοῦ ἐμπορίου. Ἀπὸ τὴ φύση του τὸ ἐμπόριο δὲν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀνταλλάσσει συνολικὰ πράγματα ἴσης ἀξίας».¹ Ἀναμφίβολα ἓνα ἐμπόρευμα, κατακτώντας μιὰν μακρυνὴ ἀγορά, μπορεῖ νὰ ἀνταλλαγεῖ σὲ ἀνώτερη τιμὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ θὰ τοῦ πρόσφεραν ἐπὶ τόπου: ἀλλὰ αὐτὴ ἡ αὔξηση ἀντιστοιχεῖ στὶς πραγματικὲς δαπάνες τῆς μεταφορᾶς· καὶ ἂν μολαταῦτα δὲν χάνει τίποτα, εἶναι γιὰτὶ τὸ ἀδρανὲς ἐμπόρευμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνταλλάχτηκε, ἔχασε τὰ μεταφορικά του ἔξοδα ἀπὸ τὴν τιμὴ του. Μάταια μεταφέρουμε τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ κόσμου στὴν ἄλλη, τὸ κόστος τῆς ἀνταλλαγῆς ἀφαιρεῖται πάντα ἀπὸ τὰ ἀνταλλασσόμενα ἀγαθὰ. Αὐτὸ τὸ πλεόνασμα δὲν ὀφείλεται στὸ ἐμπόριο. Ἡ πληθώρα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει γιὰ νὰ καταστεῖ δυνατὸ τὸ ἐμπόριο.

Ἐπίσης οὔτε ἡ βιομηχανία εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐξοφλήσει τὴ δαπάνη διαμόρφωσης τῆς ἀξίας. Πράγματι τὰ προϊόντα τῆς βιοτεχνίας μποροῦν νὰ πωληθοῦν σύμφωνα μὲ δύο τρόπους. Ἄν οἱ τιμὲς εἶναι ἐλεύθερες, ὁ ἀνταγωνισμὸς τείνει νὰ τίς κάνει νὰ χαμηλώσουν,

1. Saint-Péray, *Journal d'agriculture*, Δεκέμβριος 1765.

ἔτσι ὥστε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ὕλη καλύπτουν ἀκριβέστατα τὴν ἐργασία τοῦ ἐργάτη πού τὴν μεταποίησε· σύμφωνα μὲ τὸν ὄρισμό τοῦ Cantillon, αὐτὸς ὁ μισθὸς ἀντιστοιχεῖ στὴν συντήρηση τοῦ ἐργάτη κατὰ τὸ διάστημα πού ἐργάζεται· ἀναμφίβολα πρέπει νὰ προσθέσουμε ἀκόμα τὴ συντήρηση καὶ τὰ κέρδη τοῦ ἐπιχειρηματία· ἀλλὰ ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα ἢ αὐξηση τῆς ἀξίας πού ὀφείλεται στὴν βιομηχανία ἀναπαριστᾷ τὴν κατανάλωση ἐκείνων πού ἀμείβει· γιὰ νὰ παραχθοῦν πλούτη, χρειάστηκε νὰ θυσιαστοῦν ἀγαθά: «Ὁ τεχνίτης καταστρέφει τόσα γιὰ τὴν συντήρησή του ὅσα παράγει μὲ τὴν ἐργασία του». ¹ Ὄταν ὑπάρχει τιμὴ μονοπωλίου, οἱ τιμὲς ἀγορᾶς τῶν ἀντικειμένων μπορεῖ νὰ ἀνέλθουν ἐντυπωσιακά. Ἀλλὰ τότε ἡ ἐργασία τῶν ἐργατῶν δὲν ἀμείβεται καλύτερα: ὁ ἀνταγωνισμὸς πού ὑπάρχει ἀνάμεσά τους τείνει νὰ κρατήσῃ τοὺς μισθοὺς τους στὸ ἐπίπεδο πού μόλις ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν συντήρησή τους. ² ὅσο γιὰ τὰ κέρδη τῶν ἐπιχειρηματιῶν, εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ τιμὲς τοῦ μονοπωλίου τὰ ἀνεβάζουν στὸ μέτρο πού αὐξάνει ἡ ἀξία ὅσων ἀντικειμένων πωλοῦνται στὴν ἀγορά· ἀλλὰ αὐτὴ ἡ αὐξηση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀναλογικὴ πτώση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων: «Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐπιχειρηματίες κάνουν περιουσίες ἐπειδὴ ἄλλοι κάνουν δαπάνες». ³ Ἐπιφανειακὰ ἡ βιομηχανία αὐξάνει τὶς ἀξίες· στὴν πραγματικότητα προαφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνταλλαγὴ τὴν τιμὴ πού ἀντιστοιχεῖ στὴ συντήρηση ἑνὸς ἢ πολλῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀξία ὀφείλει τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν αὐξήσῃ της ὄχι στὴν παραγωγή, ἀλλὰ στὴν κατανάλωση. Ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἡ κατανάλωση τοῦ ἐργάτη πού ἐξασφαλίζει τὴ συντήρησή του, τοῦ ἐπιχειρηματία πού ἀποκομίζει κέρδη, τοῦ ἄεργου πού κάνει ἀγορές: «Ἡ αὐξηση τῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας πού ὀφείλεται στὴ στείρα τάξη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δαπάνης τοῦ ἐργάτη, καὶ ὄχι τῆς ἐργασίας του. Γιατὶ ὁ ἄεργος πού δαπανᾷ χωρὶς νὰ ἐργάζεται προκαλεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα». ⁴ Ἡ

1. *Maximes de gouvernement* (στὸν Daire, *op. cit.*, σ. 289).

2. Turgot, *Réflexions sur la formation des richesses*, § 6.

3. *Maximes de gouvernement* (στὸν Daire, *op. cit.*, σ. 289).

4. Mirabeau, *Philosophie rurale*, σ. 56.

ἀξία ἐμφανίζεται μόνο ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀγαθὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ· καὶ ἡ ἐργασία λειτουργεῖ σὰν δαπάνη: διαμορφώνει μιὰ τιμὴ τῆς συντήρησης ποὺ ἡ ἴδια κατανάλωσε.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν ἀγροτικὴ ἐργασία. Ὁ ἐργάτης ποὺ καλλιεργεῖ δὲν ἔχει διαφορετικὴ ὑφὴ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ὑφαίνει ἢ μεταφέρει· δὲν εἶναι παρὰ ἓνα «ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα τῆς ἐργασίας ἢ τῆς καλλιέργειας»¹ — ἐργαλεῖο ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συντήρηση καὶ τὴν προαφαιρεῖ ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς γῆς. Ὅπως σὲ ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις, ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας τείνει νὰ συναρμοστεῖ ἐπακριβῶς σὲ αὐτὴ τὴ συντήρηση. Ἐντούτοις ἔχει ἓνα προνόμιο, ὄχι οἰκονομικὸ — μέσα στὸ σύστημα τῶν ἀνταλλαγῶν — ἀλλὰ φυσικὸ, μέσα στὴν τάξη τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν: ἡ γῆ, ὅταν καλλιεργεῖται, προσφέρει μιὰ ποσότητα ἀγαθῶν γιὰ πιθανὴ συντήρηση πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ αὐτὴ ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα στὸν καλλιεργητὴ. Συνεπῶς ὡς ἀμειβόμενη ἐργασία ὁ μόχθος τοῦ ἀγρότη εἶναι τόσο ἀρνητικὸς καὶ δαπανηρὸς ὅσο τοῦ ἐργάτη τῆς βιοτεχνίας· ἀλλὰ ὡς «φυσικὸ δοῦναι καὶ λαβεῖν» μὲ τὴ φύση² προκαλεῖ μιὰ τεράστια γονιμότητα. Καὶ ἂν ἀληθεύει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀφθονία ἀμειβεται ἐκ τῶν προτέρων ἀπὸ τὴν τιμὴ τοῦ ὀργώματος, τῆς σπορᾶς, τῆς τροφῆς γιὰ τὰ ζῶα, ξέρουμε καλὰ ὅτι θὰ βροῦμε ἓνα στάχυ ἐκεῖ ὅπου σπείραμε ἓνα σπόρο· καὶ τὰ κοπάδια «παχαίνουν μέρα μὲ τὴ μέρα ἀκόμα καὶ τὸν καιρὸ ποὺ αὐτοὶ κάθονται, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ γιὰ ἓνα δεμάτι μετάξι ἢ μαλλὶ ποὺ βρίσκεται στὰ καταστήματα».³ Ἡ γεωργία εἶναι ὁ μόνος τομέας ὅπου ἡ αὐξηση τῆς ἀξίας ποὺ ὀφείλεται στὴν παραγωγὴ δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ συντήρηση τοῦ παραγωγοῦ. Κι αὐτὸ γιὰτὶ ὑπάρχει μιὰ ἀόρατη παραγωγὴ ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη καμμιᾶς ἀμοιβῆς· χωρὶς νὰ τὸ ξέρει ὁ ἀγρότης συνεταιρίζεται μαζί της· καὶ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ καλλιεργητὴς καταναλώνει ὅσο ἐργάζεται, αὐτὴ ἡ ἴδια ἐργασία, χάρη στὸν Συν-Δημιουργό της, παράγει ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ προαφαιρεθεῖ ἢ διαμόρφωση τῆς ἀξίας. «Ἡ Γεωργία εἶναι βιοτεχνία

1. Id., *ibid.*, σ. 8.

2. Dupont de Nemours, *Journal agricole*, Μάιος 1766.

3. Mirabeau, *Philosophie rurale*, σ. 37.

φτιαγμένη από τον Θεό, όπου ο παραγωγός έχει ως συνέταιρο τον Δημιουργό της φύσης, τον Παραγωγό όλων των αγαθών και όλου του πλούτου».¹

Κατανοούμε λοιπόν τη θεωρητική σπουδαιότητα που απέδωσαν οι Φυσιοκράτες στη γαιοπρόσοδο — και όχι στην αγροτική εργασία. Η τελευταία αμείβεται από μια κατανάλωση, ενώ η γαιοπρόσοδος αναπαριστά, η όφειλει να αναπαριστά, το καθαρό προϊόν: την ποσότητα των αγαθών που προσφέρει η φύση, συν την συντήρηση που εξασφαλίζει στον εργάτη, και την αμοιβή που ζητάει η ίδια για να εξακολουθήσει να παράγει. Αυτή ακριβώς η πρόσοδος επιτρέπει να μετατρέψουμε τα αγαθά σε αξίες ή σε πλούτο. Προσφέρει ό,τι χρειάζεται για την αμοιβή των άλλων εργασιών και όλων των καταναλώσεων που τους αντιστοιχούν. Έξ ου και δύο μείζονες μέριμνες: να έχουμε στη διάθεσή μας μια μεγάλη ποσότητα κυκλοφορούντος νομίσματος για να μπορεί να τροφοδοτεί την εργασία, το εμπόριο και τη βιομηχανία· να επαγρυπνούμε για την απόλυτη προστασία της προκαταβολής που όφειλει να επανέλθει στη γη για να της επιτρέψει τη συνέχιση της παραγωγής. Αναγκαιότατα λοιπόν το οικονομικό και πολιτικό πρόγραμμα των Φυσιοκρατών θα περιλαμβάνει: μίαν αύξηση των αγροτικών τιμών, αλλά όχι των μισθών που παίρνουν όσοι καλλιεργούν τη γη· την προαφαίρεση όλων των φόρων πάνω στη γαιοπρόσοδο· κατάργηση των μονοπωλιακών τιμών και όλων των εμπορικών προνομίων (ώστε η βιομηχανία και το εμπόριο, ελεγχόμενα από τον ανταγωνισμό, να διατηρήσουν σταθερά την δίκαιη τιμή)· μια πλατειά επιστροφή του χρήματος στη γη για τις προκαταβολές που είναι αναγκαίες στις μελλοντικές έσοδειες.

“Όλο το σύστημα των ανταλλαγών, όλη η δαπανηρή διαμόρφωση των αξιών ανάγονται σε αυτή την ανισόρροπη, ριζική και άρχεγονη ανταλλαγή που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στις προκαταβολές του ιδιοκτήτη και στη γενναιοδωρία της φύσης. Μόνο αυτή η ανταλλαγή είναι απόλυτα κερδοφόρα και στο έσωτερικό αυτού του καθαρού κέρδους μπορούν να προαφαιρεθούν τα έξοδα που απαιτεί

1. Id., *ibid.*, σ. 33.

κάθε ανταλλαγή, συνεπώς ἡ ἐμφάνιση κάθε στοιχείου πλούτου. Θὰ ἦταν λάθος ἂν λέγαμε ὅτι ἡ φύση παράγει αὐθόρμητα ἀξίες· ὡστόσο εἶναι ἡ ἀνεξάντλητη πηγή ἀγαθῶν πού ἡ ανταλλαγή μετατρέπει σέ ἀξίες, ὄχι χωρὶς δαπάνες καὶ καταναλώσεις. Ὁ Quesnay καὶ οἱ μαθητές του ἀναλύουν τὰ πλούτη μὲ ἀφετηρία ἐκεῖνο πού δίνεται μέσα στὴν ανταλλαγή — δηλαδή αὐτὸ τὸ περίσσευμα πού ὑπάρχει χωρὶς καμμιά ἀξία, τὸ ὁποῖο ὁμως γίνεται ἀξία εἰσαγόμενο σὲ ἓνα κύκλωμα ὑποκαταστάσεων, ὅπου θὰ πρέπει νὰ ἐξοφλεῖ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς μεταθέσεις του, καθεμιὰ ἀπὸ τὶς μεταμορφώσεις του σὲ μισθούς, μὲ τροφή, μὲ συντήρηση, ἐν ὀλίγοις μὲ ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλεόνασμα ὅπου ἀνήκει καὶ τὸ ἴδιο. Οἱ Φυσιοκράτες ἀρχίζουν τὴν ἀνάλυσή τους ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα πού ὑποδηλώνεται μέσα στὴν ἀξία, ἀλλὰ πού προϋπάρχει ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ πλούτου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τοὺς γραμματικούς ὅταν ἀναλύουν τὶς λέξεις μὲ ἀφετηρία τὴ ρίζα, τὴν ἄμεση σχέση πού συνενώνει ἓναν ἦχο καὶ ἓνα πράγμα, καὶ τὶς διαδοχικὲς ἀφαιρέσεις, μὲ τὶς ὁποῖες αὐτὴ ἡ ρίζα γίνεται ὄνομα μέσα σὲ μιὰ γλώσσα.

VI. Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Condillac, τοῦ Galiani, τοῦ Graslin, τοῦ Destutt ἀντιστοιχεῖ στὴ γραμματικὴ θεωρία τῆς πρότασης. Ὡς ἀφετηρία ἐπιλέγει ὄχι ὅ,τι δίνεται σὲ μιὰν ανταλλαγή, ἀλλὰ ὅ,τι παίρνεται: βέβαια εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, ἀλλὰ ἰδωμένο ἀπὸ τὴ μεριά ἐκεῖνου πού τὸ ἔχει ἀνάγκη, πού τὸ ζητάει καὶ πού δέχεται νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ ὅ,τι κατέχει γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἐκεῖνο τὸ ἄλλο πράγμα, τὸ ὁποῖο κρίνει πιὸ χρήσιμο καὶ στὸ ὁποῖο ἀποδίδει περισσότερη ἀξία. Οἱ Φυσιοκράτες καὶ οἱ ἀντίπαλοί τους διατρέχουν στὴνπραγματικότητα τὸν ἴδιο θεωρητικὸ τομέα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση: οἱ μὲν ἀναρωτιοῦνται ὑπὸ ποία προϋπόθεση — καὶ ποιό κόστος — ἓνα ἀγαθὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀξία μέσα σὲ ἓνα σύστημα ἀνταλλαγῶν, καὶ οἱ δὲ ὑπὸ ποία προϋπόθεση μιὰ ἐκτιμητικὴ κρίση μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ σὲ τιμὴ μέσα στὸ ἴδιο σύστημα ἀνταλ-

λαγῶν. Καταλαβαίνουμε λοιπὸν γιατί οἱ ἀναλύσεις τῶν Φυσιοκρατῶν καὶ ἐκεῖνες τῶν χρησιμοθηρικῶν εἶναι συχνὰ τόσο κοντινές, καὶ ἐνίοτε παραπληρωματικές· καταλαβαίνουμε ἐπίσης γιατί ὁ Cantillon μπόρεσε νὰ διεκδικηθεῖ ἀπὸ τοὺς μὲν — γιὰ τὴ θεωρία τῶν τριῶν γαιοπροσόδων καὶ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀποδίδει στὴ γῆ — καὶ ἀπὸ τοὺς δὲ — γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κυκλοφορίας καὶ τὸ ρόλο ποὺ ἀποδίδει στὸ νόμισμα.¹ καταλαβαίνουμε τέλος γιατί ὁ Turgot μπόρεσε νὰ μείνει πιστὸς στὴ Φυσιοκρατία στὸ Ἡ διαμόρφωση καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ πλούτου καὶ πολὺ κοντὰ στὸν Galiani στὸ Ἀξία καὶ Νόμισμα.

Ἄς ὑποθέσουμε τὴν πιὸ ὑποτυπώδη ἀνταλλαγή: ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ἔχει ἀραβόσιτο ἢ σιτάρι καὶ ἀπέναντί του ἕναν ἄλλο ποὺ ἔχει κρασί ἢ ξύλα. Ἀκόμα δὲν ὑπάρχει καμμιά ὀρισμένη τιμὴ, καμμιά ἰσοδυναμία, κανένα κοινὸ μέτρο. Ἐντούτοις ἂν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι στοίβαξαν αὐτὰ τὰ ξύλα, ἂν ἔσπειραν καὶ θέρισαν τὸν ἀραβόσιτο καὶ τὸ σιτάρι, εἶναι γιατί σκέφτηκαν κάτι γι' αὐτὰ τὰ πράγματα· χωρὶς νὰ ἔχουν ἕνα οἰοδήποτε μέτρο σύγκρισης, ἔκριναν ὅτι αὐτὸ τὸ σιτάρι ἢ αὐτὰ τὰ ξύλα θὰ μπορούσαν νὰ ἱκανοποιήσουν μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τους — ἄρα ὅτι θὰ τοὺς ἦταν χρήσιμα: «Ἄν λέμε ὅτι ἕνα πράγμα ἀξίζει, εἶναι σὰ νὰ λέμε ὅτι χρειάζεται ἢ ὅτι τὸ κρίνουμε χρήσιμο γιὰ κάτι. Ἄρα ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων βασίζεται στὴ χρησιμότητά τους ἢ, πράγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο, στὴ χρῆση ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς κάνουμε».² Αὐτὴ ἡ κρίση θεμελιώνει ἐκεῖνο ποὺ ὁ Turgot ἀποκαλεῖ «ἐκτιμητικὴ ἀξία» τῶν πραγμάτων.³ Ἀξία ἀπόλυτη, γιατί ἀφορᾷ κάθε προϊόν ἀτομικὰ καὶ χωρὶς σύγκριση μὲ κάποιο ἄλλο· ἐντούτοις εἶναι σχετικὴ καὶ μεταβαλλόμενη ἐπειδὴ τροποποιεῖται μὲ τὴν ὄρεξη, τὶς ἐπιθυμίες ἢ τὴν ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων.

Ἐντούτοις ἡ ἀνταλλαγή ποὺ ἐπιτελεῖται μὲ φόντο αὐτὲς τὶς

1. Cantillon, *Essai sur le commerce en général*, σ. 68, 69 καὶ 73.

2. Condillac, *Le Commerce et le gouvernement*, *Oeuvres*, τόμ. IV, σ. 10.

3. Turgot, *Valeur et monnaie*, *Oeuvres complètes*, ἔκδ. Schelle, τόμ. III, σ. 91-92.

πρῶτες χρησιμότητες δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀναγωγὴ σὲ ἓναν κοινὸ παρονομαστή. Εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς δημιουργὸς χρησιμότητας, ἐπειδὴ προσφέρει στὴν ἀποτίμηση τοῦ ἑνὸς ἐκεῖνο πού μέχρι τότε εἶχε γιὰ τὸν ἄλλο ἐλάχιστη χρησιμότητα. Σὲ αὐτὴ τὴ χρονικὴ στιγμή ὑπάρχουν τρεῖς δυνατότητες. Εἴτε τὸ «περίσσευμα τοῦ καθενός», ὅπως λέει ὁ Condillac¹ — αὐτὸ πού δὲν χρησιμοποίησε ἢ δὲ λογαριάζει νὰ χρησιμοποίησει ἄμεσα — ἀντιστοιχεῖ σὲ ποιότητα καὶ ποσότητα στὶς ἀνάγκες τοῦ ἄλλου, ὅποτε ὅλο τὸ πλεόνασμα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ σιταριοῦ καὶ τοῦ ἀραβόσιτου μέσα στὴν ἀνταλλαγὴ ἀποκαλύπτεται ὡς χρήσιμο στὸν ἰδιοκτήτη τοῦ κρασιοῦ καὶ τανάπαλιν· συνακόλουθα ὅ,τι ἦταν ἄχρηστο καθίσταται πλήρως χρήσιμο, μέσω μιᾶς δημιουργίας ταυτόχρονων καὶ ἴσως γιὰ τὴν κάθε πλευρὰ ἀξιῶν· ὅ,τι στὴν ἐκτίμηση τοῦ ἑνὸς ἦταν μηδαμινό, καθίσταται θετικὸ στὴν ἐκτίμηση τοῦ ἄλλου· καὶ καθὼς ἡ κατάσταση εἶναι συμμετρικὴ, οἱ ἐκτιμητικὲς ἀξίες πού δημιουργοῦνται μὲ αὐτὴ τὸν τρόπο, συμβαίνει νὰ γίνονται αὐτόματα ἰσοδύναμες· ἡ χρησιμότητα καὶ ἡ τιμὴ ἀντιστοιχοῦν πλήρως· ἡ ἀποτίμηση συναρμόζεται ὁλοτελῶς μὲ τὴν ἐκτίμηση. Εἴτε ἡ περίσσεια τοῦ ἑνὸς δὲν ἀρκεῖ στὶς ἀνάγκες τοῦ ἄλλου, καὶ ὁ τελευταῖος θὰ ἐπιφυλαχθεῖ νὰ προσφέρει ὅ,τι κατέχει· θὰ διατηρήσει ἓνα μέρος γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἀπὸ ἓναν τρίτο τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα στὴν ἀνάγκη του· αὐτὸ τὸ προαφαιρεμένο τμῆμα — τὸ ὅποιο ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο φροντίζει νὰ τὸ μειώσει κατὰ τὸ δυνατόν ἐπειδὴ ἔχει ἀνάγκη ὅλο τὸ περίσσευμα τοῦ ἄλλου — προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τῆς τιμῆς: δὲν ἀνταλλάσσουν πλέον τὸ περίσσευμα τοῦ σιταριοῦ μὲ τὸ περίσσευμα τοῦ κρασιοῦ, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ παζαρέματα δίνουν τόσους μόδιους κρασιοῦ ἔναντι σὲ τόσα ξύστια σιταριοῦ. Θὰ μπορούσαμε ἄραγε νὰ ποῦμε ὅτι ἐκεῖνος πού δίνει τὸ περισσότερο χάνει στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀξία ἐκεῖνου πού κατεῖχε; Διόλου, γιατί τὸ περίσσευμα γι' αὐτὸν δὲν ἔχει χρησιμότητα, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐφόσον δέχτηκε νὰ κάνει τὴν ἀνταλλαγὴ, εἶναι γιατί ἀποδίδει περισσότερη ἀξία σὲ αὐτὸ πού παίρνει παρὰ σὲ αὐτὸ πού δίνει. Τέλος, σύμφωνα μὲ τὴν τρίτη ὑπό-

1. Condillac, *Le Commerce et le gouvernement*, *Oeuvres*, τομ. IV, σ. 28.

θεση, τίποτα δὲν εἶναι ἀπόλυτα περιττὸ γιὰ κανέναν, γιὰτὶ καθένας ἀπὸ τοὺς δύο γνωρίζει ὅτι μπορεῖ νὰ χρησιμοποιοῦν, λιγότερο ἢ περισσότερο μακροπρόθεσμα, τὴν ὀλότητα ἐκείνου ποὺ κατέχει: ἡ ἀνάγκη εἶναι γενικὴ κατάσταση καὶ κάθε ψῆγμα ἰδιοκτησίας γίνεται πλοῦτος. Οἱ δύο διαπραγματευτὲς μπορεῖ κάλλιστα λοιπὸν νὰ μὴν ἀνταλλάξουν τίποτα· καθένας ὅμως μπορεῖ νὰ δεῖ ὅτι ἓνα μέρος τοῦ ἐμπορεύματος τοῦ ἄλλου θὰ τοῦ ἦταν πιὸ χρήσιμο ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ δικοῦ του. Καὶ οἱ δύο — καθένας γιὰ λογαριασμὸ του, ἄρα σύμφωνα μὲ διαφορετικὸ ὑπολογισμὸ — πιστοποιοῦν μιὰν ἐλάχιστη ἀνισότητα: τόσο βάρος ἀραβόσιτου ποὺ δὲν ἔχω, λέει ὁ ἓνας, θὰ ἀξίζει γιὰ μένα λίγο περισσότερο ἀπὸ τόσο βάρος τῆς ξυλείας μου· ἡ τάδε ποσότητα ξυλείας, λέει ὁ ἄλλος, θὰ μοῦ εἶναι πιὸ πολύτιμη ἀπὸ τόσο ἀραβόσιτο. Αὐτὲς οἱ δύο κατὰ ἐκτίμηση ἀνισότητες καθορίζουν γιὰ τὸν καθένα τὴ σχετικὴ ἀξία ποὺ ἀποδίδει σὲ ὅ,τι κατέχει καὶ σὲ ὅ,τι δὲν κατέχει. Γιὰ νὰ ἰσοσταθμίσουμε αὐτὲς τὶς δύο ἀνισότητες, τὸ μόνον μέσο εἶναι νὰ ἐγκαθιδρύσουμε ἀνάμεσά τους τὴν ἰσότητα δύο σχέσεων: ἡ ἀνταλλαγή θὰ γίνῃ ὅταν αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀραβόσιτου μὲ τὴν ξυλεία γιὰ τὸν ἓναν θὰ γίνῃ ἴση μὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ σχέση τῆς ξυλείας μὲ τὸν ἀραβόσιτο γιὰ τὸν ἄλλον. Ἐνῶ ἡ κατ' ἐκτίμηση ἀξία καθορίζεται μόνον μὲ τὸ παιχνίδι μιᾶς ἀνάγκης καὶ ἐνὸς ἀντικειμένου — συνεπῶς ἀπὸ ἓνα μοναδικὸ συμφέρον ἐνὸς μεμονωμένου ἀτόμου —, στὴν ἀποτιμητικὴ ἀξία, ὅπως ἐμφανίζεται τώρα, κῦπάρχουν δύο ἄνθρωποι ποὺ συγκρίνουν καὶ τέσσερα συγκρινόμενα συμφέροντα· ἀλλὰ τὰ δύο ἰδιαιτέρα συμφέροντα καθενὸς ἀπὸ τοὺς δύο συμβαλλόμενους συγκρίθηκαν ἀρχικὰ μεταξύ τους ξεχωριστὰ καὶ στὴ συνέχεια συγκρίθηκαν μαζὶ τὰ ἀποτελέσματα, γιὰ νὰ διαμορφώσουν μιὰ μέση ἐκτιμητικὴ ἀξία»· αὐτὴ ἡ ἰσότητα τῆς σχέσης ἐπιτρέπει γιὰ παράδειγμα νὰ ποῦμε ὅτι τέσσερις μονάδες βάρους τοῦ ἀραβόσιτου καὶ πέντε ὀργυιᾶς ξύλου ἔχουν ἴση ἀνταλλάξιμη ἀξία.¹ Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἰσότητα δὲν σημκίνει ὅτι ἀνταλλάσσονται χρησιμότητα ἔναντι χρησιμότητος σὲ ἴσες ποσότητες· ἀνταλλάσσονται ἀνισότητες, δηλαδὴ καὶ οἱ δύο πλευρὲς — καὶ μολονότι κάθε στοιχεῖο τῆς ἀγορᾶς ἔχει μιὰν

1. Turgot, *Valeur et monnaie*, *Oeuvres*, τόμ. III, σ. 91-93.

έσωτερική χρησιμότητα — αποκτοῦν περισσότερη ἀξία ἀπὸ ὅση κατεῖχαν. Ἀντὶ γιὰ δύο ἄμεσες χρησιμότητες, ἔχουμε δύο ἄλλες πού λογίζονται ἱκανές νὰ ἱκανοποιήσουν μεγαλύτερες ἀνάγκες.

Παρόμοιες ἀναλύσεις δείχνουν τὴν ἀλληλοδιασταύρωση τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς: δὲν θὰ προβαίναμε σὲ ἀνταλλαγές, ἀν δὲν ὑπῆρχαν ἄμεσες ἀξίες — δηλαδή ἀν δὲν ὑπῆρχε μέσα στὰ πράγματα («ἓνα κατηγορήμα πού τοὺς εἶναι συμπτωματικὸ καὶ πού ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὸ αἰτιατὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αἰτία του»).¹ Ἀλλὰ ἡ ἀνταλλαγή μὲ τὴ σειρά της δημιουργεῖ ἀξία. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ δύο τρόπους. Ἀρχικὰ καθιστᾶ χρήσιμα διάφορα πράγματα πού χωρὶς αὐτὴ θὰ εἶχαν μικρὴ ἢ μηδαμινὴ χρησιμότητα: ἄραγε ἓνα διαμάντι τί μπορεῖ νὰ ἀξίζει γιὰ ἀνθρώπους πού πεινοῦν ἢ εἶναι γυμνοί; Ἀρκεῖ ὅμως νὰ ὑπάρχει στὸν κόσμον μιὰ γυναίκα πού θέλει νὰ ἀρέσει καὶ ἓνα ἐμπόριο ἱκανὸ νὰ τὸ φέρει στὰ χέρια της, γιὰ νὰ γίνεῖ τὸ διαμάντι «ἔμμεσος πλοῦτος γιὰ τὸν ἰδιοκτήτη του πού δὲν τὸ ἔχει ἀνάγκη... ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι γι' αὐτὸν ἀνταλλακτικὴ ἀξία».² καὶ θὰ μπορεῖ νὰ τραφεῖ πουλώντας αὐτὸ πού χρησιμεύει μόνο στὸ νὰ λάμπει: ἐξ οὗ καὶ ἡ σπουδαιότητα τῆς πολυτέλειας³ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ πλούτου δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀνάγκη, στὴν ἄνεση καὶ στὴν τέρψη.⁴ Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἀνταλλαγή γεννᾷ ἓναν νέο τύπο ἀξίας, ἡ ὁποία εἶναι («ἀποτιμητικὴ»): ἀνάμεσα στὶς χρησιμότητες ὀργανώνει μιὰν ἀμοιβαία σχέση πού ἀναδιπλασιάζει τὴ σχέση μὲ τὴν ἀπλὴ ἀνάγκη. Καὶ προπάντων τὴν τροποποιεῖ: μέσα στὴν τάξη τῆς ἀποτίμησης, ἄρα τῆς σύγκρισης κάθε ἀξίας μὲ ὅλες τὶς ἄλλες, ἡ παραμικρὴ νέα δημιουργία χρησιμότητας μειώνει τὴ σχετικὴ ἀξία ἐκείνων πού ἤδη ὑπάρχουν. Παρὰ τὴν ἐμφάνιση νέων ἀντικειμένων πού μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν

1. Graslin, *Essai analytique sur la richesse*, σ. 33.

2. Id., *ibid.*, σ. 45.

3. Hume, *De la circulation monetaire, Oeuvre économique*, σ. 41.

4. Ὁ Graslin μὲ τὴν λέξη ἀνάγκη ἐννοεῖ «τὴν ἀναγκαιότητα, τὴν χρησιμότητα, τὸ γοῦστο καὶ τὴν ἀπόλαυση» (*Essai analytique sur la richesse*, σ. 24).

τις ανάγκες, τὸ σύνολο τοῦ πλούτου δὲν αὐξάνεται· κάθε παραγωγή γεννάει μόνο «μιά νέα τάξη ἀξιών σχετικὰ μὲ τὴ μάζα τοῦ πλούτου· τὰ πρῶτα ἀντικείμενα τῆς ἀνάγκης θὰ χάσουν σὲ ἀξία γιὰ νὰ κάνουν θέση, μέσα στὴ μάζα τοῦ πλούτου, στὴ νέα ἀξία τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνεσης καὶ τῆς τέρψης».¹ Συνεπῶς ἡ ἀνταλλαγή εἶναι αὐτὸ πὺ αὐξάνει τὶς ἀξίες (προκαλώντας τὴν ἐμφάνιση νέων χρησιμοτήτων, οἱ ὁποῖες, ἔμμεσα τουλάχιστον, θὰ ικανοποιήσουν ἀνάγκες)· ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι αὐτὸ πὺ μειώνει τὶς ἀξίες (τὶς μὲν σὲ σχέση μὲ τὶς δὲ μέσα στὴν ἀποτίμηση πὺ κάνουμε γιὰ τὴν καθεμιά). Μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς τὸ ἄχρηστο γίνεται χρήσιμο καὶ, στὴν ἴδια ἀναλογία, τὸ πιὸ χρήσιμο γίνεται λιγότερο χρήσιμο. Αὐτὸς εἶναι ὁ θεμελιώδης ρόλος τῆς ἀνταλλαγῆς μέσα στὸ παιχνίδι τῆς ἀξίας: δίνει μιὰ τιμὴ σὲ κάθε πράγμα καὶ μειώνει τὴν τιμὴ τοῦ καθενὸς πράγματος.

Βλέπουμε ὅτι τὰ θεωρητικὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴδια τόσο στοὺς Φυσιοκράτες ὅσο καὶ στοὺς ἀντιπάλους τους. Εἶναι κοινὸ τὸ σῶμα τῶν θεμελιακῶν προτάσεων: κάθε πλοῦτος γεννιέται ἀπὸ τὴ γῆ· ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων συνδέεται μὲ τὴν ἀνταλλαγή· τὸ νόμισμα ἀξίζει ὡς παράσταση τοῦ κυκλοφοροῦντος πλούτου: ἡ κυκλοφορία πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν ἀπλή καὶ πλήρης. Ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ θεωρητικοὶ τομεῖς ἔχουν καταταχθεῖ ἀπὸ τοὺς Φυσιοκράτες καὶ τοὺς «χρησιμοθηρικοὺς» σὲ ἀντίστροφη τάξη· καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ παιχνίδι τῶν κατατάξεων ὅ,τι στοὺς μὲν ἔχει θετικὸ ρόλο στοὺς ἄλλους ἀποκτᾶ ἀρνητικὸ. Ὁ Condillac, ὁ Galiani, ὁ Graslin ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή τῶν χρησιμοτήτων θεωρώντας τὴν ὑποκειμενικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ θεμέλιο ὅλων τῶν ἀξιών· συνεπῶς ὅ,τι ικανοποιεῖ τὴν ἀνάγκη ἔχει μιὰν ἀξία, καὶ κάθε μεταμόρφωση ἢ κάθε μεταφορὰ πὺ ἐπιτρέπει νὰ ικανοποιηθοῦν πιὸ πολλές ἀνάγκες ἐπιφέρει αὐξηση τῆς ἀξίας: αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ αὐξηση ἐπιτρέπει τὴν μισθοδότηση τῶν ἐργατῶν, προσφέροντάς τους τὸ ἰσοδύναμο τῆς συντήρησής τους, τὸ ὁποῖο προαφαιρεῖται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπαύξηση. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ θετικὰ στοιχεῖα πὺ συγκροτοῦν τὴν ἀξία βασίζονται σὲ μιὰ κατὰσταση ἀνάγκης τῶν ἀν-

1. Graslin, *op. cit.*, σ. 36.

θρώπων, ἄρα στὸν πεπερασμένο χαρακτήρα τῆς γονιμότητας ποὺ παρουσιάζει ἡ φύση. Γιὰ τοὺς Φυσιοκράτες ἡ ἴδια σειρά πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ ἀντίστροφα: κάθε μεταμόρφωση καὶ κάθε ἐργασία πάνω στὰ προϊόντα τῆς γῆς πληρώνεται μὲ τὴν συντήρηση τοῦ ἐργάτη· ἀφαιροῦνται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὀλότητα τῶν ἀγαθῶν· ἡ ἀξία γεννιέται μόνο ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει κατανάλωση. "Ἄρα γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ ἀξία πρέπει ἡ φύση νὰ εἶναι προικισμένη μὲ ἀπεριόριστη γονιμότητα. "Ὅ,τι στὴ μιὰ ἀνάγνωση ἔχει ἰδωθεῖ θετικὰ καὶ σχεδὸν ἀνάγλυφα, στὴν ἄλλη ἔχει ἰδωθεῖ κενὰ καὶ ἀρνητικὰ. Οἱ «Χρησιμοθηρικοὶ» θεμελιώνουν στὴν ἄρθρωση τῶν ἀνταλλαγῶν τὴν ἀπόδοση μιᾶς ὀρισμένης ἀξίας στὰ πράγματα· οἱ Φυσιοκράτες ἐξηγοῦν τὴν προοδευτικὴ κατάκτηση τῶν ἀξιῶν μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πλούτου. Ἄλλὰ τόσο στοὺς μὲν ὅσο καὶ στοὺς δέ, ἡ θεωρία τῆς ἀξίας, ὅπως καὶ ἡ θεωρία τῆς δομῆς μέσα στὴ φυσικὴ ἱστορία, συνδέει τὴ στιγμὴ ποὺ ἀποδίδει καὶ ἐκείνη ποὺ ἀρθρώνει.

"Ἴσως νὰ ἦταν πιὸ ἀπλὸ ἂν λέγαμε ὅτι οἱ Φυσιοκράτες ἐκπροσωποῦσαν τοὺς γαιοκτῆτες καὶ οἱ «Χρησιμοθηρικοὶ» τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ἐπιχειρηματίες· ὅτι οἱ δεῦτεροι πίστευαν κατὰ συνέπεια στὴν αὐξηση τῆς ἀξίας ὅταν τὰ φυσικὰ προϊόντα μεταμορφώνονταν ἢ μετατοπίζονταν· ὅτι ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων καταγίνονταν μὲ μιὰν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς ὅπου οἱ ἀνάγκες καὶ οἱ ἐπιθυμίες ἀποτελοῦσαν νόμο. "Ὅτι οἱ Φυσιοκράτες ἀπὸ τὴν ἄλλη πίστευαν μόνο στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή καὶ διεκδικοῦσαν γιὰ λογαριασμό της μιὰν καλύτερη ἀμοιβή· ὅτι ὄντας ἰδιοκτῆτες ἀπέδιδαν στὴν γαιοπρόσοδο ἓνα φυσικὸ θεμέλιο, καὶ ὅτι, διεκδικώντας τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, εὔχονταν νὰ εἶναι οἱ μόνοι φορολογούμενοι, ἄρα καὶ κάτοχοι τῶν δικαιωμάτων ποὺ παραχωρεῖ ἡ φορολόγηση. Καὶ τέλος ὅτι μέσα ἀπὸ τὴ συνάφεια τῶν συμφερόντων θὰ μπορούσαμε ἀναμφίβολα νὰ ξαναβροῦμε τὶς μεγάλες οἰκονομικὲς ἐπιλογές τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Ἄλλὰ ἂν τὸ νὰ ἀνήκεις σὲ μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα μπορεῖ πάντα νὰ ἐξηγήσει γιὰτὶ ἐπιλέγεις ἓνα σύστημα σκέψης καὶ ὄχι ἓνα ἄλλο, ὅμως ἡ ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ὁμάδας δὲν ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση τοῦ ὅτι αὐτὸ τὸ σύστημα ἔγινε ἀντικείμενο σκέψης. Πρέπει νὰ διακρίνουμε ἐπιμελῶς δύο μορφές καὶ δύο ἐπιπεδα μελέτης. Τὸ ἓνα θὰ ἦταν μιὰ στατιστικὴ γνωμῶν γιὰ νὰ μά-

θουμε ποιός ἦταν Φυσιοκράτης κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα καὶ ποιός ἦταν Ἀντιφυσιοκράτης· ποιὰ ἦσαν τὰ συμφέροντα· ποιές ἦσαν οἱ αἰχμές καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς πολεμικῆς· πῶς διαδραματίστηκε ἡ πάλη γιὰ τὴν ἐξουσία. Τὸ ἄλλο ἐπίπεδο, χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἱστορία τους, συνίσταται στὸν καθορισμὸ τῶν συνθηκῶν, μὲ ἀφετηρία τὶς ὁποῖες ἦταν δυνατὸ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς, μὲ συνεκτικὲς καὶ ταυτόχρονες μορφές, τὴ «φυσιοκρατικὴ» καὶ τὴν «χρησιμοθηρικὴ» γνώση. Ἡ πρώτη ἀνάλυση θὰ προέκυπτε ἀπὸ μιὰ δοξογραφία. Ἡ ἀρχαιολογία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ πραγματούσει παρὰ μόνον τὴ δεύτερη.

VII. ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Ἡ γενικὴ ὀργάνωση τῶν ἐμπειρικῶν τάξεων μπορεῖ τώρα νὰ σχεδιαγραφθεῖ στὸ σύνολό της.¹

Ἀρχικὰ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου διέπεται ἀπὸ τὴν ἴδια διαμόρφωση μὲ τὴ φυσικὴ ἱστορία καὶ τὴ γενικὴ γραμματικὴ. Ὄντως, ἡ θεωρία τῆς ἀξίας ἐπιτρέπει νὰ ἐξηγήσουμε (εἴτε μὲ τὴν ἔνδεια καὶ τὴν ἀνάγκη, εἴτε μὲ τὴν γονιμότητα τῆς φύσης) πῶς ὀρισμένα ἀντικείμενα μποροῦν νὰ εἰσάγονται μέσα στὸ σύστημα τῶν ἀνταλλαγῶν, πῶς, μὲ τὴν ἀρχέγονη κίνηση τῆς ἀνταλλαγῆς εἰς εἶδος, ἓνα πράγμα μπορεῖ νὰ δοθεῖ ὡς ἰσοδύναμο ἑνὸς ἄλλου, πῶς ἡ ἐκτίμηση τοῦ πρώτου μπορεῖ νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ἐκτίμηση τοῦ δευτέρου σύμφωνα μὲ μιὰ σχέση ἰσότητος (τὸ Α καὶ τὸ Β ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία) ἢ ἀναλογίας (ἡ ἀξία τοῦ Α, ποὺ κατέχει ὁ συναλλασσόμενος μαζί μου, εἶναι γιὰ τὴν ἀνάγκη μου ὅ,τι εἶναι γι' αὐτὸν ἡ ἀξία τοῦ Β ποὺ βρίσκεται στὰ χέρια μου). Συνεπῶς ἡ ἀξία ἀντιστοιχεῖ στὴν κατηγορικὴ λειτουργία ποὺ γιὰ τὴ γενικὴ γραμματικὴ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὸ ρῆμα καὶ πού, προκαλώντας τὴν ἐμφάνιση τῆς πρότασης, συνιστᾷ τὸ πρῶτο κατώφλι ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινώντας ὑπάρχει γλώσσα. Ἀλλὰ ὅταν ἡ ἀποτιμητικὴ ἀξία γίνε-

1. Βλ. σχῆμα, σ. 300.

ται αξία εκτίμησης, δηλαδή όταν καθορίζεται και περιορίζεται στο έσωτερικό του συστήματος που έχει συγκροτηθεί από όλες τις δυνατές ανταλλαγές, τότε κάθε αξία τίθεται και κατατέμνεται από όλες τις άλλες: από αυτή τη στιγμή η αξία εξασφαλίζει τον άρθρωτικό ρόλο που η γενική γραμματική αναγνώριζε σε όλα τα μη ρηματικά στοιχεία της πρότασης (δηλαδή στα όνόματα και σε κάθε μιὰ από τις λέξεις που, φανερά ή κρυφά, διατηρούν ονομαστική λειτουργία). Μέσα στο σύστημα των ανταλλαγών, μέσα στο παιχνίδι που επιτρέπει σε κάθε μέρος του πλούτου να σημειοδοτεί τα άλλα και να σημειοδοτείται από αυτά, η αξία είναι ρήμα και συνάμα όνομα, ικανότητα σύνδεσης και αρχή ανάλυσης, κατηγορήση και τμήση. Μέσα στην ανάλυση του πλούτου η αξία κατέχει συνεπώς την ίδια ακριβώς θέση όπως η δομή μέσα στη φυσική ιστορία: όπως και η τελευταία, συνδέει μέσα σε μιάν και μόνη πράξη τη λειτουργία που επιτρέπει να αποδώσουμε ένα σημείο σε ένα άλλο, μιὰ παράσταση σε μιὰ άλλη, με τη λειτουργία που επιτρέπει να άρθρώσουμε όσα στοιχεία συνθέτουν το σύνολο των παραστάσεων ή όσα σημεία τις αποσυνθέτουν.

Από την πλευρά της η θεωρία του νομίσματος και του εμπορίου εξηγεί το πώς μιὰ όποια ύλη μπορεί να προσλάβει σημαίνουσα λειτουργία αναφερόμενη σε ένα αντικείμενο και χρησιμεύοντάς του ως μόνιμο σημείο· εξηγεί επίσης (με το παιχνίδι του εμπορίου, την αύξηση και τη μείωση του κυκλοφορούντος νομίσματος) πώς αυτή η σχέση του σημείου με το σημαίνόμενο μπορεί να αλλοιωθεί χωρίς ποτέ να εξαφανιστεί, πώς το ίδιο νομισματικό στοιχείο μπορεί να σημαίνει περισσότερο ή λιγότερο πλούτο, πώς μπορεί να ολισθήσει, να επεκταθεί, να συρρικνωθεί σε σχέση με τις αξίες που είναι επιφορτισμένο να αναπαριστά. Η θεωρία της νομισματικής τιμής αντιστοιχεί λοιπόν με εκείνο που μέσα στη γενική γραμματική εμφανίζεται με τη μορφή μιᾶς ανάλυσης των ριζών και της κινητικής γλώσσας (λειτουργία της υποδήλωσης) και με εκείνο που εμφανίζεται με τη μορφή τρόπων και ολισθήσεων της έννοιας (λειτουργία της παραγωγής λέξεων). Το νόμισμα, όπως οι λέξεις, έχει ως ρόλο την υποδήλωση, αλλά δεν παύει να ταλαντεύεται γύρω από αυτόν τον κάθετο άξονα: οι παραλλαγές της τιμής

ἀποτελοῦν γιὰ τὴν πρώτη ἐγκαθίδρυση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸ μέταλλο καὶ στὸν πλοῦτο ὅ,τι οἱ ρητορικὲς μεταθέσεις γιὰ τὴν ἀρχέγονη ἀξία τῶν ρηματικῶν σημείων. Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ κάτι ἀκόμα: τὸ νόμισμα, ἐξασφαλίζοντας χάρη στὶς ἰδιάζουσες δυνατότητές του τὴν ὑποδήλωση τοῦ πλούτου, τὸν ὀρισμὸ τῆς τιμῆς, τὴν τροποποίηση τῶν ὀνομαστικῶν ἀξιῶν, τὴν πτώχευση ἢ τὸν πλουτισμὸ τῶν ἐθνῶν, λειτουργεῖ σὲ σχέση μὲ τὰ πλούτη ὅπως ὁ χαρακτήρας σὲ σχέση μὲ τὰ φυσικὰ ὄντα: ἐπιτρέπει νὰ τοὺς ἐπιθέσουμε ἓνα μοναδικὸ σημάδι καὶ νὰ τοὺς ὑποδείξουμε μιὰν ἀναμφίβολα προσωρινὴ θέση μέσα στὸ χῶρο ποὺ τώρα καθορίζεται ἀπὸ τὸ σύνολο ὄσων πραγμάτων καὶ σημείων διαθέτουμε. Μέσα στὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἢ θεωρία τοῦ νομίσματος καὶ τῶν τιμῶν κατέχει τὴν ἴδια θέση μὲ ἐκείνη ποὺ κατέχει ἡ θεωρία τοῦ χαρακτήρα μέσα στὴ φυσικὴ ἱστορία. Καθὼς αὐτὴ ἡ τελευταία, συνδέει μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη λειτουργία τὴ δυνατότητα νὰ δοθεῖ ἓνα σημεῖο στὰ πράγματα, νὰ ἀναπαρασταθεῖ ἓνα πράγμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ὀλισθήσει ἓνα σημεῖο σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ ὑποδηλώνει.

Οἱ τέσσερις λειτουργίες ποὺ καθορίζουν τὸ ρηματικὸ σημεῖο στὶς ἰδιάζουσες δυνατότητές του καὶ τὸ διαστέλλουν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα, ὅσα μπορεῖ νὰ δώσει στὸν ἑαυτὸ τῆς ἢ παράσταση, ἀπαντῶνται λοιπὸν καὶ πάλι μέσα στὴν θεωρητικὴ σημειοδότηση τῆς φυσικῆς ἱστορίας ὅπως καὶ μέσα στὴν πρακτικὴ χρῆση νομισματικῶν σημείων. Ἡ τάξη τοῦ πλούτου, ἡ τάξη τῶν φυσικῶν ὄντων ἐγκαθιδρύονται καὶ ἀποκαλύπτονται στὸ μέτρο ποὺ ἐδραιώνονται ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνάγκης, ἀνάμεσα στὰ ὄρατὰ ἄτομα, συστήματα σημείων ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἀμοιβαία ὑποδήλωση τῶν παραστάσεων, τὴν παραγωγή σημαίνουσῶν παραστάσεων σὲ σχέση μὲ τὶς σημαίνόμενες, τὴν ἄρθρωση τοῦ ἀναπαριστώμενου, τὴν ἀπόδοση ὀρισμένων παραστάσεων σὲ κάποιες ἄλλες. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη τὰ συστήματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ οἱ θεωρίες τοῦ νομίσματος ἢ τοῦ ἐμπορίου ἔχουν τὶς ἴδιες προϋποθέσεις μὲ τὴν γλώσσα. Αὐτὸ συνεπάγεται δύο πράγματα: πρῶτα-πρῶτα ὅτι ἡ τάξη μέσα στὴ φύση καὶ μέσα στὸν πλοῦτο ἔχουν γιὰ τὴν κλασσικὴ ἐμπειρία τὸν ἴδιο τρόπο ὑπαρξῆς μὲ τὴν τάξη τῶν παραστάσεων ὅπως αὐτὴ

φανερώνεται από τις λέξεις· κατόπιν ότι οι λέξεις, όταν πρόκειται να φανερώσουν την τάξη των πραγμάτων, σχηματίζουν ένα σύστημα σημείων επαρκώς προνομιοῦχο ὥστε ἡ φυσική ἱστορία, ἂν εἶναι καλοφτιαγμένη, καὶ ἂν τὸ νόμισμα εἶναι καλορυθμισμένο, νὰ λειτουργήσουν μὲ τὸν τρόπο τῆς γλώσσας. Ὅ,τι εἶναι ἡ ἄλγεβρα γιὰ τὴν μάθησιν εἶναι τὰ σημεία καὶ ἰδιαίτερα οἱ λέξεις γιὰ τὴν ταξινόμια: συγκρότηση καὶ προφανῆς ἐκδήλωση τῆς τάξης τῶν πραγμάτων.

Ἐντούτοις ὑπάρχει μιὰ μείζων διαφορὰ πού ἐμποδίζει τὴν ταξινόμηση νὰ εἶναι ἡ αὐθόρμητη γλώσσα τῆς φύσης καὶ τὶς τιμὲς νὰ εἶναι ὁ φυσικὸς λόγος τοῦ πλούτου. Ἡ μᾶλλον ὑπάρχουν δύο διαφορές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε τοὺς τομεῖς τῶν ρηματικῶν σημείων ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ πλούτου ἢ τῶν φυσικῶν ὄντων, καὶ ἡ ἄλλη ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε τὴν θεωρία τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἀξίας καὶ τῶν τιμῶν.

Τὰ τέσσερα στοιχεῖα πού καθορίζουν τὶς οὐσιώδεις λειτουργίες τῆς γλώσσας (κατηγόρηση, ἄρθρωση, ὑποδήλωση, παραγωγή λέξεων) συνδέονται σταθερὰ μεταξύ τους ἐπειδὴ τὸ ἓνα ἀπαιτεῖ τὸ ἄλλο μὲ ἀφετηρία τῆ στιγμῆ πού διαβαίνουμε μὲ τὸ ρῆμα τὸ κατώφλι τῆς ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ μέσα στὴν πραγματικὴ γένεση τῶν γλωσσῶν ἡ διαδρομὴ δὲ γίνεται πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση οὔτε μὲ τὴν ἴδια αὐστηρότητα: μὲ ἀφετηρία ἀρχέγονες ὑποδηλώσεις, ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων (σύμφωνα μὲ τὸ κλίμα ὅπου ζοῦν, τὶς συνθῆκες τῆς ὑπαρξῆς τους, τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη τους, τὰ βιώματα πού ἔχουν) προτείνει παραγωγὲς λέξεων πού διαφέρουν στὸν κάθε λαὸ καὶ ἐξηγοῦν ἀναμφίβολα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν γλωσσῶν, τὴ σχετικὴ ἀστάθεια τῆς καθεμιᾶς. Σὲ μιὰ δεδομένη στιγμῆ αὐτῆς τῆς παραγωγῆς λέξεων, καὶ μέσα σὲ μιὰν ἰδιαίτερη γλώσσα, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν στὴ διάθεσή τους ἓνα σύνολο λέξεων, ὀνομάτων πού ἀρθρώνονται μεταξύ τους καὶ τέμνουν τὶς παραστάσεις τους· ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀνάλυση εἶναι τόσο ἀτελής, ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβιώνουν τόσες ἀκαθοριστίες καὶ τόσες ἐπαλληλίες, ὥστε οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν γιὰ τὶς ἴδιες παραστάσεις διάφορες λέξεις καὶ διατυπώνουν διαφορετικὲς προτάσεις: ὁ στοχασμὸς τους δὲν προστατεύεται ἀπὸ τὸ λάθος. Ἀνάμεσα στὴν ὑποδήλωση καὶ

στην παραγωγή λέξεων τὰ ὀλισθήματα τῆς φαντασίας πολλαπλασιάζονται· ἀνάμεσα στὴν ἄρθρωση καὶ στὴν κατηγορήση ἐπωάζεται τὸ λάθος τοῦ στοχασμοῦ. Νὰ γιατί στὸν πιθανῶς ἀτέλειωτα ἀπομακρυσμένο ὀρίζοντα τῆς γλώσσας προβάλλουμε τὴν ἰδέα μιᾶς καθολικῆς γλώσσας, ὅπου ἡ παραστατικὴ ἀξία τῶν λέξεων θὰ ἦταν ξεκάθαρα καθορισμένη, καλοθεμελιωμένη κι ἐμφανῶς ἀναγνωρισμένη, ὥστε ὁ στοχασμὸς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποφασίζει μὲ κάθε σαφήνεια γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς οἰασδῆποτε πρότασης — μέσω αὐτῆς τῆς γλώσσας «οἱ ἀγρότες θὰ μποροῦσαν νὰ κρίνουν τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων καλύτερα ἀπ' ὅ,τι σήμερα οἱ φιλόσοφοι»¹ μιὰ τελείως ξεχωριστὴ γλώσσα θὰ ἐπέτρεπε ἕναν ἐξ ὀλοκλήρου σαφὴ λόγο: αὐτὴ ἡ γλώσσα θὰ ἦταν μιὰ *Ars combinatoria*. Νὰ γιατί ἡ ἄσκηση κάθε πραγματικῆς γλώσσας πρέπει νὰ ζευγαρώνεται μὲ μιὰ Ἐγκυκλοπαιδεῖα ποὺ ὀρίζει τὴν πορεία τῶν λέξεων, προδιαγράφει τοὺς πιὸ φυσικοὺς δρόμους, χαράζει τὰ θεμιτὰ ὀλισθήματα τῆς γνώσης, κωδικοποιεῖ τὶς σχέσεις γειτνίασης καὶ ὁμοιότητος. Τὸ Λεξικὸ ἔχει γίνεϊ γιὰ νὰ ἐλέγχει τὸ παιχνίδι τῆς παραγωγῆς λέξεων μὲ ἀφετηρία τὴν πρώτη ὑποδήλωση τῶν λέξεων, ὅπως ἀκριβῶς ἡ καθολικὴ Γλώσσα ἔχει γίνεϊ γιὰ νὰ ἐλέγχει, μὲ ἀφετηρία μιὰν καλοσυγκροτημένη ἄρθρωση, τὰ λάθη τοῦ στοχασμοῦ ὅταν διατυπώνει μιὰ κρίση. Ἡ *Ars combinatoria* καὶ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεῖα ἀνταποκρίνονται ἐκατέρωθεν στὴν ἀτέλεια τῶν πραγματικῶν γλωσσῶν.

Ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἐφόσον πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστήμη, ἡ κυκλοφορία τοῦ πλούτου, ἐφόσον εἶναι θεσμὸς δημιουργημένος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐλεγχόμενος ἀπὸ αὐτοὺς, πρέπει νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς συμφυεῖς μὲ τὶς ἀυθόρμητες γλώσσες κινδύνους. Μέσα στὴν τάξη τῆς φυσικῆς ἱστορίας δὲν ὑπάρχει δυνατότητα λάθους ἀνάμεσα στὴν ἄρθρωση καὶ στὴν κατηγορήση, κι αὐτὸ γιατί ἡ δομὴ δίνεται μέσα σὲ μιὰν ἄμεση ὁρατότητα· ἐπίσης δὲν ὑπάρχουν φανταστικὰ ὀλισθήματα, οὔτε ψευδοομοιότητες, οὔτε ἀνάρμοστες γειτνιάσεις ποὺ θὰ τοποθετοῦσαν ἕνα φυσικὸ ὄν ὀρθὰ ὑποδηλωμένο σὲ ἕναν χῶρο ποὺ δὲν θὰ ἦταν ὁ δικὸς του, ἐπειδὴ ὁ χαρα-

1. Descartes, Ἐπιστολὴ στὸν Mersenne, 20 Νοεμβρίου 1639, *A.T.*, I, σ. 76.

κτῆρας ὀρίζεται εἴτε ἀπὸ τὴν συνοχὴ τοῦ συστήματος, εἴτε ἀπὸ τὴν ἀκρίβεια τῆς μεθόδου. Μέσα στὴ φυσικὴ ἱστορία ἡ δομὴ καὶ ὁ χαρακτήρας ἐξασφαλίζουν τὸν θεωρητικὸ ἐγκλεισμὸ ἐκείνου ποὺ παραμένει ἀνοιχτὸ μέσα στὴ γλῶσσα καὶ κἀνει νὰ γεννηθοῦν στὰ σύνορά του τὰ σχέδια οὐσιαστικὰ ἀνολοκλήρωτων τεχνῶν. Παρόμοια ἡ ἀξία ποὺ ἀπὸ ἐκτιμητικὴ γίνεται αὐτομάτως ἀποτιμητικὴ, τὸ νόμισμα ποὺ μὲ τὴν αὐξουσα ἢ ἐλαττούμενη ποσότητά του προκαλεῖ ἀλλὰ πάντα περιορίζει τὴν διακύμανση τῶν τιμῶν, ἐγγυῶνται μέσα στὴν τάξη τοῦ πλοῦτου τὴν συναρμογὴ τῆς ἄρθρωσης καὶ τῆς κατηγορήσεως, τῆς ὑποδήλωσης καὶ τῆς παραγωγῆς λέξεων. Ἡ ἀξία καὶ ἡ τιμὴ ἐξασφαλίζουν τὸν πρακτικὸ ἐγκλεισμὸ τομέων ποὺ παραμένουν ἀνοιχτοὶ μέσα στὴ γλῶσσα. Ἡ δομὴ ἐπιτρέπει στὴ φυσικὴ ἱστορία νὰ βρεθεῖ παρευθὺς μέσα στὸ στοιχεῖο μιᾶς συνδυαστικῆς, καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐγκαθιδρύσει σχετικὰ μὲ τὰ ὄντα καὶ τὶς ὁμοιότητές τους μιὰν ἀκριβὴ καὶ ὀριστικὴ ποιητικὴ. Ἡ ἀξία συνδυάζει τὰ πλούτη μεταξὺ τους, τὸ νόμισμα ἐπιτρέπει τὴν πραγματικὴ ἀνταλλαγὴ τους. Ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀποδιοργανωμένη τάξη τῆς γλῶσσας συνεπάγεται τὴ διαρκὴ σχέση μὲ μιὰ τέχνη καὶ τὰ ἄπειρα καθήκοντά της, ἡ τάξη τῆς φύσης καὶ ἡ τάξη τοῦ πλοῦτου ἐκδηλώνονται μέσα στὴν καθαρὴ καὶ ἀπλὴ ὑπαρξὴ τῆς δομῆς καὶ τοῦ χαρακτήρα, τῆς ἀξίας καὶ τοῦ νομίσματος.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ φυσικὴ τάξη διατυπώνεται μέσα σὲ μιὰ θεωρία ποὺ ἰσχύει ὡς ἡ ἀκριβῆς ἀνάγνωσις μιᾶς σειρᾶς ἢ ἐνὸς πραγματικοῦ πίνακα: τὸ ἴδιο καὶ ἡ δομὴ τῶν ὄντων εἶναι ἡ ἄμεση μορφή τοῦ ὄρατοῦ καὶ ἡ ἄρθρωσή του· παρόμοια ὁ χαρακτήρας ὑποδηλώνει καὶ ἐντοπίζει μὲ μιὰ καὶ μόνη κίνηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ ἐκτιμητικὴ ἀξία γίνεται ἀποτιμητικὴ μόνον μὲ μιὰ μεταμόρφωση· καὶ ἡ ἀρχικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ μέταλλο καὶ στὸ ἐμπόρευμα μόνον λίγο-λίγο γίνεται μιὰ τιμὴ ποὺ ὑφίσταται μεταβολές. Στὴν πρώτη περίπτωσι, πρόκειται γιὰ μιὰν ἀκριβὴ ὑπερεπίθεσι τῆς κατηγορήσεως καὶ τῆς ἄρθρωσης, τῆς ὑποδήλωσης καὶ τῆς παραγωγῆς λέξεων· στὴν ἄλλη περίπτωσι, πρόκειται γιὰ ἓνα πέρασμα ποὺ συνδέεται μὲ τὴ φύση τῶν πραγμάτων καὶ τὴ δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων. Μαζὶ μὲ τὴ γλῶσσα τὸ σύστημα τῶν σημείων ἔχει γίνει παθητικὰ δεχτὸ στὴν ἀτέλειά του καὶ μόνον

μιά τέχνη μπορεί να το διορθώσει: ή θεωρία τῆς γλώσσας εἶναι ἄμεσα κανονιστική. Ἡ φυσική ἱστορία ἐγκαθιδρύει ἀπὸ μόνη τῆς ἑνα σύστημα σημείων γιὰ νὰ ὑποδηλώνει τὰ ὄντα καὶ γι' αὐτὸ εἶναι θεωρία. Τὰ πλούτη εἶναι σημεία ποὺ ἔχουν παραχθεῖ, πολλαπλασιαστεῖ, τροποποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους· ἡ θεωρία τοῦ πλούτου συνδέεται πέρα γιὰ πέρα μὲ μιὰ πολιτική.

Ἐντούτοις οἱ δύο ἄλλες πλευρὲς τοῦ θεμελιώδους τετραπλεύρου παραμένουν ἀνοιχτές. Πῶς εἶναι δυνατὸ ἡ ὑποδήλωση (πράξη ἀτομική καὶ ἀκριβῆς) νὰ ἐπιτρέπει μιὰν ἄρθρωση τοῦ πλούτου, τῆς φύσης καὶ τῶν παραστάσεων; Ἐν γένει, πῶς εἶναι δυνατὸ οἱ δύο ἀντιτιθέμενοι τομεῖς (τῆς κρίσης καὶ τῆς σημασίας γιὰ τὴ γλώσσα, τῆς δομῆς καὶ τοῦ χαρακτήρα γιὰ τὴ φυσική ἱστορία, τῆς ἀξίας καὶ τῶν τιμῶν γιὰ τὴ θεωρία τοῦ πλούτου) νὰ ἀναφέρονται ὁ ἕνας στὸν ἄλλον καὶ ἔτσι νὰ ἐπιτρέπουν μιὰ γλώσσα, ἕνα σύστημα τῆς φύσης καὶ τὴν ἀδιάλειπτη κίνηση τοῦ πλούτου; Ἐδῶ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ παραστάσεις μοιάζουν μεταξύ τους καὶ ἀλληλοανακαλοῦνται μέσα στὴ φαντασία· ὅτι τὰ φυσικὰ ὄντα διατηροῦν μιὰ σχέση γειτνίασης καὶ ὁμοιότητας, ὅτι οἱ ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ἀντιστοιχοῦν καὶ βρίσκουν τρόπο νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Ἡ ἀλληλουχία τῶν παραστάσεων, τὸ ἀδιάρρηκτο πλέγμα τῶν ὄντων, ἡ γονιμότητα τῆς φύσης ἀπαιτοῦνται πάντα ὡς προϋπόθεση μιᾶς γλώσσας, μιᾶς φυσικῆς ἱστορίας, ἑνὸς πλούτου καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ πλούτου. Τὸ Continuum τῆς παράστασης καὶ τοῦ εἶναι, μιὰ ὄντολογία καθορισμένη ἀρνητικὰ ὡς ἀπουσία τοῦ μηδενός, μιὰ γενικὴ ἀναπαραστασιμότητα τοῦ εἶναι, καὶ τὸ εἶναι ποὺ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς παράστασης — ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς συνολικῆς διαμόρφωσης τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης. Μέσα στὴν ἀρχὴ τοῦ συνεχοῦς, μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ ἰσχυρὸ μεταφυσικὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα (πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει στὴ μορφή τῆς παράστασης νὰ ἔχει ἕνα ἔμπρακτο νόημα, στὴ δομὴ νὰ διατάσσεται ὡς χαρακτήρας, στὴν ἀξία τῶν πραγμάτων νὰ ὑπολογίζεται ὡς τιμὴ)· ἐνῶ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἄρθρωση καὶ στὴν κατηγορήση, στὴν ὑποδήλωση καὶ στὴν παραγωγή λέξεων (αὐτὸ ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ θεμελιώνει τὴν κρίση καὶ ἀπὸ τὴν ἄλ-

λη τὸ νόημα, τὴ δομὴ καὶ τὸ χαρακτήρα, τὴν ἀξία καὶ τὶς τιμές) ἀποτελοῦν γι' αὐτὴ τὴ σκέψη τὸ ἐπιστημονικὰ ἰσχυρὸ στοιχεῖο (αὐτὸ ποῦ καθιστᾷ δυνατὴ τὴ γραμματικὴ, τὴ φυσικὴ ἱστορία, τὴν ἐπιστήμη τοῦ πλούτου). Ἔτσι ἡ τακτοποίηση τῆς ἐμπειρικότητας συνδέεται μὲ τὴν ὄντολογία ποῦ χαρακτηρίζει τὴν κλασσικὴ σκέψη· ἡ τελευταία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ παιχιδιοῦ βρίσκεται πράγματι μέσα σὲ μιὰν ὄντολογία ποῦ ἔχει καταστῆῃ διαφανῆς λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ εἶναι ἔχει δοθεῖ στὴν παράσταση χωρὶς ρῆγμα· καὶ μέσα σὲ μιὰ παράσταση φωτεινὴ λόγῳ τοῦ ὅτι φανερώνει τὴν ἀλληλουχία τοῦ εἶναι.

Ὅσο γιὰ τὴν μετατροπὴ ποῦ συντελέστηκε πρὸς τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα μέσα σ' ὀλόκληρη τὴ δυτικὴ ἐπιστήμη, ἤδη τώρα εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε ἀπὸ μακριὰ λέγοντας ὅτι ἓνα ἐπιστημονικὰ ἰσχυρὸ στοιχεῖο ἔχει συγκροτηθεῖ ἐκεῖ ὅπου ἡ κλασσικὴ ἐπιστήμη γνώριζε ἓναν μεταφυσικὰ ἰσχυρὸ χρόνο· καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἓνας φιλοσοφικὸς χῶρος διανοίχθηκε ἐκεῖ ὅπου ὁ κλασσικισμὸς εἶχε ἐγκαθιδρύσει τὰ πιὸ στέρα ἐπιστημολογικά του κλεῖθρα. Πράγματι, ἡ ἀνάλυση τῆς παραγωγῆς, ὡς νέο σχέδιο τῆς νέας «πολιτικῆς οἰκονομίας», ἔχει οὐσιαστικὰ τὸ ρόλο νὰ ἀναλύσει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀξία καὶ τὶς τιμές· οἱ ἔννοιες τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ὀργάνωσης, οἱ μέθοδοι συγκριτικῆς ἀνατομίας, ἐν ὀλίγοις ὅλα τὰ θέματα τῆς ἀρχόμενης «βιολογίας» ἐξηγοῦν πῶς δομὲς φανερὲς πάνω στὰ ἄτομα μπορεῖ νὰ ἰσχύουν, ὡς γενικοὶ χαρακτήρες, γιὰ γένη, οἰκογένειες, συνομαδώσεις· τέλος γιὰ νὰ συνενώσει τὶς τυπικὲς διαθέσεις τῆς γλώσσας (τὴν ἱκανότητά της νὰ συγκροτεῖ προτάσεις) καὶ τὸ νόημα ποῦ ἀνήκει στὶς λέξεις της, ἡ «φιλολογία» θὰ μελετήσῃ ὄχι πλέον τὶς ἀναπαραστατικὲς λειτουργίες τοῦ λόγου, ἀλλὰ ἓνα σύνολο μορφολογικῶν σταθερῶν ποῦ ὑπάγονται σὲ μιὰν ἱστορία. Ἡ φιλολογία, ἡ βιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία συγκροτοῦνται ὄχι στὴ θέση τῆς Γενικῆς Γραμματικῆς, τῆς Φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῆς Ἀνάλυσης τοῦ πλούτου, ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου αὐτὲς οἱ γνώσεις δὲν ὑπῆρχαν, μέσα στὸ χῶρο ὅπου ἔμενε κενός, μέσα στὴ βαθύτητα τῆς αὔλακας ποῦ χωρίζε τοὺς μεγάλους θεωρητικὸς τομεῖς καὶ ποῦ τὴ γέμιζε ὁ θόρυβος τοῦ ὄντολογικοῦ συνεχοῦς. Τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης κατὰ

τόν δέκατο ἔνατο αἰώνα σχηματίζεται ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου βουβαίνεται ἡ κλασσικὴ πληρότητα τοῦ εἶναι.

Ἀντίθετα, ἓνας νέος φιλοσοφικὸς χῶρος θὰ ἐλευθερωθεῖ ἐκεῖ ὅπου καταργοῦνται τὰ ἀντικείμενα τῆς κλασσικῆς γνώσης. Τὸ στοιχεῖο τῆς κατηγορήσεως (ὡς μορφή τῆς κρίσεως) καὶ ἐκεῖνο τῆς ἄρθρωσης (ὡς γενικὴ τμήση τῶν ὄντων) χωρίζονται, γεννώντας τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ μιὰ τυπικὴ ἀποφαντικὴ καὶ σὲ μιὰ τυπικὴ ὄντολογία· τὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχέγονης ὑποδήλωσεως καὶ ἐκεῖνο τῆς παραγωγῆς λέξεων χωρίζονται μέσα στὸ χρόνο, διανοίγοντας ἓναν χῶρο ὅπου τίθεται τὸ ἐρώτημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ ἀρχικὸ νόημα καὶ στὴν ἱστορία. Ἔτσι συγκροτοῦνται οἱ δύο μεγάλες μορφές τοῦ μοντέρνου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ μία καταγίνεται μὲ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ λογικὴ καὶ τὴν ὄντολογία· ἀκολουθεῖ τοὺς δρόμους τῆς τυποποίησης καὶ συναντᾷ κάτω ἀπὸ νέο φῶς τὸ πρόβλημα τῆς μαθήσεως. Ἡ ἄλλη καταγίνεται μὲ τὶς σχέσεις τῆς σημασίας καὶ τοῦ χρόνου· ἀναλαμβάνει μιὰν ἀποκάλυψη ποὺ ἀναμφίβολα δὲν εἶναι καὶ δὲν θὰ εἶναι ποτὲ περατωμένη, καὶ ξαναφέρει στὸ φῶς τὰ θέματα καὶ τὶς μεθόδους τῆς ἐρμηνείας. Ἀναμφίλεκτα ἡ πιὸ θεμελιώδης ἐρώτηση ποὺ μπορεῖ τότε νὰ τεθεῖ στὴ φιλοσοφία ἀφορᾷ τὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο μορφές στοχασμοῦ. Βέβαια, δὲν εἶναι ἀρμοδιότητα τῆς ἀρχαιολογίας νὰ πεῖ ἂν αὐτὴ ἡ σχέση εἶναι δυνατὴ οὔτε πῶς μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ· μπορεῖ ὅμως νὰ ὑποδείξει τὴν περιοχὴ μὲ τὴν ὁποία γυρεύει νὰ συνδεθεῖ, σὲ ποιοῦ τρόπο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας δοκιμάζει νὰ βρεῖ τὴν ἐνότητά της, σὲ ποιοῦ σημεῖο τῆς γνώσεως ἀνακαλύπτει τὸ πιὸ εὐρὺ της πεδίο: αὐτὸς ὁ τρόπος εἶναι ἐκεῖνος ὅπου τὸ τυπικὸ (τῆς ἀποφαντικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας) θὰ ξανασυνδεόταν μὲ τὸ σημασιολογικόν, ὅπως αὐτὸ σαφηνίζεται μέσα στὴν ἐρμηνεία. Τὸ οὐσιῶδες πρόβλημα τῆς κλασσικῆς σκέψεως ἐνοικουσε στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ὄνομα καὶ στὴν τάξη: νὰ ἀνακαλύψει μιὰν ὀνοματοθεσίαν ποὺ θὰ ἦταν ταξινόμια, ἢ ἀκόμα νὰ ἐγκαθιδρύσει ἓνα σύστημα σημείων ποὺ θὰ ἦταν διάφανο στὴν ἀλληλουχία τοῦ εἶναι. Ἐκεῖνο ποὺ ἡ μοντέρνα σκέψη θὰ ἀμφισβητήσῃ θεμελιακὰ εἶναι ἡ σχέση τοῦ νοήματος μὲ τὴ μορφή τῆς ἀλήθειας καὶ τὴ μορφή τοῦ εἶναι: στὸ στερέωμα τοῦ στοχασμοῦ μας βασιλεύει

ένας λόγος — πιθανῶς ἀνέφικτος — ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν μεμιάς καὶ ὄντολογία καὶ σημερινή. Ὁ στρουκτουραλισμὸς δὲν εἶναι μιὰ νέα μέθοδος· εἶναι ἡ ἀφυπνισμένη καὶ ἀνήσυχη συνείδηση τῆς μοντέρνας γνώσης.

VIII. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ καὶ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα δὲν σκέφτονται τὸν πλοῦτο, τὴ φύση ἢ τὶς γλώσσες μὲ βάση ὅ,τι τοὺς μετέδωσαν οἱ προηγούμενες ἐποχὲς καὶ στὴ γραμμὴ ἐκείνου ποὺ θὰ ἀνακαλυπτόταν σὲ λίγο· τὰ σκέφτονται μὲ ἀφετηρία μιὰ γενικὴ διάθεση, ἡ ὁποία δὲν τοὺς ἐπιτάσσει μόνον ἔννοιες καὶ μεθόδους, ἀλλὰ ἡ ὁποία, θεμελιωδέστερα, ὀρίζει ἕναν ὀρισμένο τρόπο ὑπαρξῆς γιὰ τὴ γλώσσα, τὰ ἄτομα τῆς φύσης, τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐπιθυμίας· αὐτὸς ὁ τρόπος ὑπαρξῆς εἶναι ἡ παράσταση. Ἐκτοτε ἐμφανίζεται ἕνα κοινὸ ἔδαφος ὅπου ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν παρουσιάζεται σὰν ἕνα ἐπιφανειακὸ ἀποτέλεσμα. Πράγμα ποὺ δὲν πάει νὰ πεῖ ὅτι μπορούμε νὰ τὴν ἀφήσουμε στὸ ἐξῆς κατὰ μέρος· ἀλλὰ ὅτι ἕνας στοχασμὸς γιὰ τὸ ἱστορικὸ μιᾶς γνώσης δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἀρκεῖται στὸ νὰ ἀκολουθεῖ μέσα στὸ χρόνο τὴν συμπαράταξη τῶν γνώσεων· στὴν πραγματικότητα αὐτὲς δὲν εἶναι φαινόμενα κληρονομικότητας καὶ παράδοσης· καὶ δὲν βρίσκουμε αὐτὸ ποὺ τὶς κατέστησε δυνατὲς ἂν ποῦμε τί ἦταν γνωστὸ πρὶν ἀπὸ αὐτὲς καὶ τί προσκόμισαν, ὅπως λένε, τὸ «νέο». Ἡ ἱστορία τῆς γνώσης μπορεῖ νὰ γραφτεῖ μόνον μὲ ἀφετηρία ἐκεῖνο ποὺ τῆς ἦταν συγκαιρινό, καὶ ὄχι βέβαια μὲ ὄρους ἀμοιβαίας ἐπίδρασης, ἀλλὰ μὲ ὄρους συνθηκῶν καὶ a priori ποὺ ἔχουν συγκροτηθεῖ μέσα στὸ χρόνο. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ ἀρχαιολογία μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς γενικῆς γραμματικῆς, μιᾶς φυσικῆς ἱστορίας καὶ μιᾶς ἀνάλυσης τοῦ πλούτου, καὶ ἔτσι νὰ ἐλευθερώσει ἕναν ἀρραγὴ χῶρο, ὅπου ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνωμῶν θὰ μπορούν, ἂν θέλουν, νὰ χοροπηθῶσιν.

Ἄν οἱ ἀναλύσεις τῆς παράστασης, τῆς γλώσσας, τῶν φυσικῶν

τάξεων καὶ τοῦ πλούτου εἶναι τέλεια συνεκτικὲς καὶ ὁμοιογενεῖς μεταξύ τους, ὑπάρχει μολαταῦτα μιᾶ βαθεῖα ἀνισοροπία. Ἡ παράσταση ἐπιτάσσει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας, τῶν ἀτόμων, τῆς φύσης καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἀνάγκης. Συνεπῶς ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης ἔχει καθοριστικὴ ἀξία γιὰ ὅλους τοὺς ἐμπειρικοὺς τομεῖς. Ὅλο τὸ κλασσικὸ σύστημα τῆς τάξης, ὅλη αὐτὴ ἡ μεγάλη ταξινομία ποὺ ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν ταυτοτήτων τους ἐκδιπλώνεται μέσα στὸν ἀνοιχτὸ χῶρο ποὺ διανοίχτηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀπὸ τὴν παράσταση ὅταν αὐτὴ ἀναπαριστᾷ τὸν ἑαυτὸ τῆς: τὸ εἶναι καὶ τὸ ἴδιο ἔχουν ἐκεῖ τὸν τόπο τους. Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ παράσταση τῶν λέξεων· ἡ φύση εἶναι ἡ παράσταση τῶν ὄντων· ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ παράσταση τῆς ἀνάγκης. Ὁ σκοπὸς τῆς κλασσικῆς σκέψης — καὶ αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης ποὺ κατέστησε δυνατὲς τὴ γενικὴ γραμματικὴ, τὴ φυσικὴ ἱστορία καὶ τὴν ἐπιστήμη τοῦ πλούτου — θὰ συμπέσει μὲ τὴν ὑποχώρηση τῆς παράστασης, ἢ μᾶλλον μὲ τὴ χειραφέτηση τῆς γλώσσας, τοῦ ἐμβίου καὶ τῆς ἀνάγκης ἀπὸ τὴν παράσταση. Τὸ σκοτεινὸ καὶ πεισματικὸ πνεῦμα ἑνὸς λαοῦ ποὺ μιλάει, ἢ βία καὶ ἡ ἀκατάπαυστη προσπάθεια τῆς ζωῆς, ἡ ἀδυσώπητη δύναμη τῶν ἀναγκῶν θὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς παράστασης. Καὶ ἡ τελευταία θὰ ἀναδιπλασιαστεῖ, θὰ περιοριστεῖ, θὰ ποικιληθεῖ, ἴσως θὰ φενακιστεῖ, ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ κυβερνηθεῖ ἕξωθεν ἀπὸ τὴν πελώρια ὠθηση μιᾶς ἐλευθερίας ἢ μιᾶς ἐπιθυμίας ἢ μιᾶς βούλησης ποὺ θὰ παρουσιαστοῦν ὡς τὸ μεταφυσικὸ ἀντίστροφο τῆς συνείδησης. Κάτι σὰν βούληση ἢ δύναμη θὰ ξεπηδήσει μέσα στὴν μοντέρνα ἐμπειρία — ποὺ ἴσως θὰ τὴ συγκροτεῖ, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ σημειώνει ὅτι ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ μόλις τέλειωσε καὶ μαζί τῆς τέλειωσε τὸ καθεστῶς τοῦ ἀναπαραστατικοῦ λόγου, ἡ δυναστεία μιᾶς παράστασης ποὺ σημειοδοτεῖται ἀπὸ μόνη τῆς καὶ ἐκφράζει στὴ συνέχεια τῶν λέξεων τῆς τὴν ὑπνώττουσα τάξη τῶν πραγμάτων.

Αὐτὴ ἡ ἀναστροφή εἶναι συγκαιρινὴ τοῦ Sade. Ἡ μᾶλλον αὐτὸ τὸ ἄοκνο ἔργο ἐκδηλώνει τὴν προσωρινὴ ἰσοροπία ἀνάμεσα στὸν ἄνομο νόμο τῆς ἐπιθυμίας καὶ στὴν λεπτολόγα διάταξη μιᾶς λεκτικῆς παράστασης. Ἐκεῖ ἡ τάξη τοῦ ρηματικοῦ λόγου βρίσκει τὸ Ὅριο καὶ τὸ Νόμο τῆς· ἀλλὰ ἔχει ἀκόμα τὴ δύναμη νὰ συνυπάρ-

ξει με αυτό που τή διέπει. Έδω άναμφίβολα βρίσκεται ή άρχή αὐτῆς τῆς «άκολασίας» που ἦταν ή τελευταία του Δυτικοῦ κόσμου (μετά από αὐτήν άρχίζει ή εποχή τῆς σεξουαλικότητας): άκολαστος εἶναι εκείνος που, ύπακούοντας σε όλες τις φαντασιώσεις τῆς επιθυμίας και σε κάθε παραφορά του, μπορεί αλλά και οφείλει να φωτίσει τήν παραμικρή κίνηση με μιάν φαινή και έθελούσια ενεργοποιημένη παράσταση. Υπάρχει μιá άκαμπτη τάξη τῆς άκολαστης ζωῆς: κάθε παράσταση οφείλει να έμψυχώνεται παρευθύς μέσα στο ζωντανό χῶμα τῆς επιθυμίας, κάθε επιθυμία οφείλει να εκφράζεται μέσα στο καθαρό φῶς ενός άναπαραστατικοῦ λόγου. Έξ οὗ και ή αὐστηρή διαδοχή τῶν «σκηνῶν» (ή σκηνή στον Sade εἶναι ο παραλογισμός διευθετημένος σύμφωνα με τήν παράσταση) και, στο έσωτερικό τῶν σκηνῶν, ή επιμελής ίσορροπία ανάμεσα στη συνδυαστική τῶν σωμάτων και στην άλληλουχία τῶν λόγων. Η Ζυστίν και ή Ζυλιέτ εἶναι ίσως για τή γένεση του μοντέρνου πολιτισμοῦ ὅ,τι ο Δόν Κιχώτης ανάμεσα στην Αναγέννηση και στον κλασικισμό. Ο ήρωας του Cervantes, διαβάζοντας τις σχέσεις του κόσμου και τῆς γλώσσας ὅπως έκαναν τον δέκατο έκτο αἰώνα, άποκρυπτογραφώντας, με μόνο τὸ παιχνίδι τῆς ὁμοιότητας, πύργους στα χάνια και δεσποσύνες στα δουλικά, φυλακίζόταν χωρίς να τὸ ξέρει μέσα στον κόσμο τῆς καθαρῆς παράστασης· αλλά επειδή αὐτή ή παράσταση εἶχε ὡς νόμο τήν προσομοιότητα, δέν μπορούσε παρά να έμφανιστεῖ με τήν χλευαστική μορφή του παραληρήματος. Άλλά στο δεύτερο μέρος του μυθιστορήματος ο Δόν Κιχώτης δεχόταν από αὐτὸν τὸν άναπαραστημένο κόσμο τήν αλήθεια και τὸ νόμο του· δέν του έμενε πλέον παρά να περιμένει από αὐτὸ τὸ βιβλίο, μέσα στο ὁποῖο εἶχε γεννηθεῖ, που δέν τὸ εἶχε διαβάσει, αλλά έπρεπε να ακολουθήσει τήν πορεία του, μιá μοίρα που στο έξῆς του έπιβαλλόταν από τούς άλλους. Του άρκοῦσε να άφθεῖ να ζήσει σε έναν πύργο ὅπου ο ἴδιος, που με τήν τρέλα του εἶχε διεισδύσει μέσα στον κόσμο τῆς καθαρῆς παράστασης, γινόταν τελικά σκέτο πρόσωπο μέσα στο τέχνασμα μιᾶς παράστασης. Τα πρόσωπα του Sade του άπαντοῦν από τὸ άλλο άκρο τῆς κλασσικῆς εποχῆς, δηλαδή τή στιγμή τῆς παρακμῆς. Δέν πρόκειται πλέον για τὸν εἰρωνικό θρίαμβο τῆς παράστασης πάνω στην ὁμοιότητα· εἶναι ή επαναλαμβανόμενη σκο-

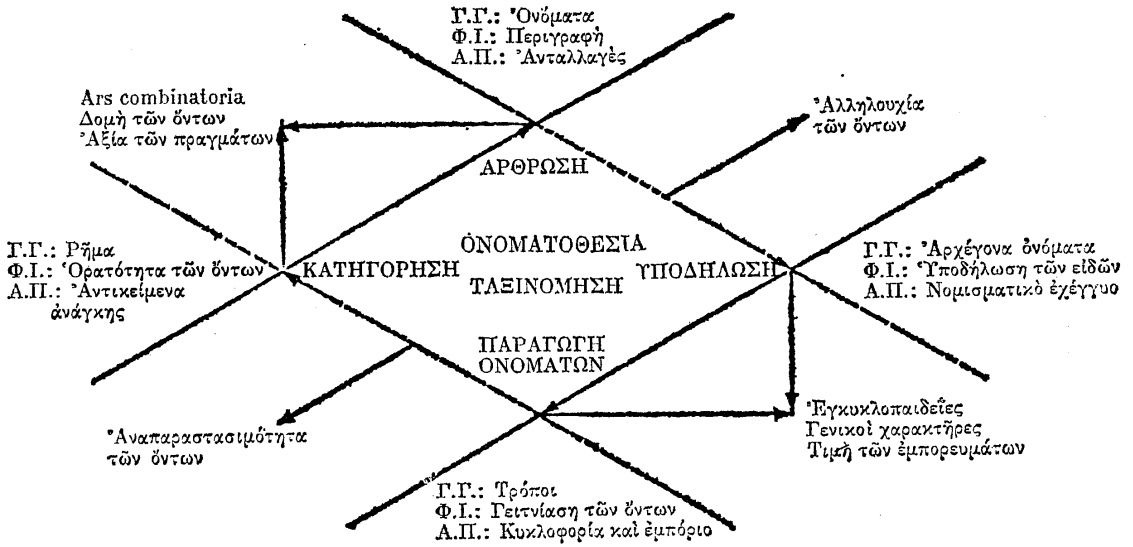
τεινή βία τῆς ἐπιθυμίας πού ἔρχεται νά ξεπεράσει τὰ ὄρια τῆς παράστασης. Ἡ Ζυστίν θά ἀντιστοιχοῦσε στοῦ δεύτερο μέρος τοῦ Δὸν Κιχώτη· εἶναι ἄπειρο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὴν ἀμιγῆ πηγὴ, ὅπως ὁ Δὸν Κιχώτης εἶναι παρὰ τὴ θέλησή του τὸ ἀντικείμενο τῆς παράστασης πού ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος στοῦ βαθύτερο εἶναι του. Στὴν Ζυστίν ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ παράσταση ἐπικοινωνοῦν μόνο μὲ τὴν παρουσία ἑνὸς Ἄλλου πού βλέπει τὴν ἡρώίδα ὡς ἀντικείμενο ἐπιθυμίας, μολονότι ἡ ἴδια ἀπὸ τὴν ἐπωνυμία γνωρίζει μόνο τὴν ἐλαφριά, ἀπόμακρη, ἐξωτερικὴ καὶ παγωμένη μορφή τῆς παράστασης. Αὕτὴ εἶναι ἡ δυστυχία τῆς: ἡ ἀθωότητά τῆς παραμένει πάντα σὰν τρίτος ἀνάμεσα στὴν ἐπιθυμία καὶ στὴν παράσταση. Ὅσο γιὰ τὴν Ζυλιέτ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ὄλων τῶν δυνατῶν ἐπιθυμιῶν· ἀλλὰ αὐτὲς οἱ ἐπιθυμίαι ἔχουν ἐπαναληφθεῖ ὁλότελα μέσα στὴν παράσταση πού τὶς θεμελιώνει ἔλλογα σὲ λόγο καὶ τὶς μεταμορφώνει ἐθελούσια σὲ σκηνές. Μὲ τρόπο πού ἡ μεγάλη ἀφήγηση τῆς ζωῆς τῆς Ζυλιέτ ἐκδιπλώνει, στοῦ μακροῦ τῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν βιαιοτήτων, τῶν ἀγριοτήτων καὶ τοῦ θανάτου, τὸν σπινθηροβόλο πίνακα τῆς παράστασης. Ἄλλὰ αὐτός ὁ πίνακας εἶναι τόσο ἰσχνός, τόσο διάφανος σὲ ὅλες τὶς μορφές τῆς ἐπιθυμίας πού ἀκούραστα συσσωρεύονται μέσα του καὶ πολλαπλασιάζονται μὲ μόνη τὴ δύναμη τῆς συνδυαστικῆς τους, ὥστε εἶναι ἐξίσου παράλογες μὲ τοῦ Δὸν Κιχώτη, ὅταν ἀπὸ προσομοιότητα σὲ προσομοιότητα πίστευε ὅτι προχωράει μέσα ἀπὸ τοὺς μεικτοὺς δρόμους τοῦ κόσμου καὶ τῶν βιβλίων, ἐνῶ βυθίζόταν μέσα στοῦ λαβύρινθο τῶν δικῶν του παραστάσεων. Ἡ Ζυλιέτ ἐξουδετερώνει αὕτὴ τὴν πυκνότητα τοῦ ἀναπαριστάμενου γιὰ νὰ ἀκραγγίξει χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἔλλειψη, τὴν παραμικρὴ ἀποσιώπηση, τὸ παραμικρὸ παραπέτασμα, ὅλες τὶς δυνατότητες τῆς ἐπιθυμίας.

Αὕτὴ ἡ ἀφήγηση ξανακλείνει τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ στοὺν ἑαυτό τῆς ὅπως ὁ Δὸν Κιχώτης τὴν εἶχε ἀνοίξει. Καὶ ἂν ἀληθεύει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν τελευταία γλώσσα πού εἶναι ἀκόμα σύγχρονη τοῦ Rousseau καὶ τοῦ Racine, ὅτι εἶναι ὁ τελευταῖος λόγος πού ἀναλαμβάνει νὰ «ἀναπαραστήσει», δηλαδή νὰ ὀνομάσει, γνωρίζουμε καλὰ ὅτι ἀνάγει αὐτὴν τὴν τελετουργία στοῦ οὐσιωδέστερο (ἀποκαλεῖ τὰ πράγματα μὲ τὸ ἀκριβὲς τους ὄνομα, ἐξαρθρώνοντας ἔτσι

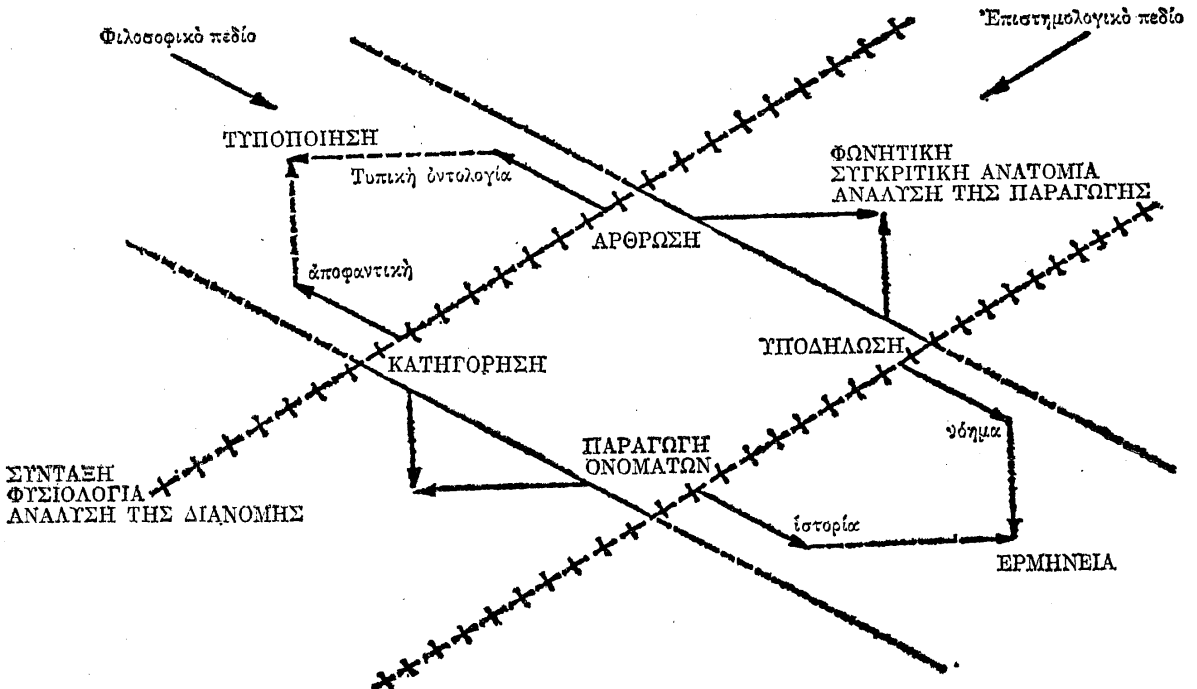
όλο τὸν ρητορικὸ χῶρο) καὶ τὴν προεκτείνει ἐπ' ἄπειρο (ὀνομάζοντας τὰ πάντα καὶ χωρὶς νὰ ξεχνάει τὴν παραμικρὴ δυνατότητα, γιατί ὅλα ἔχουν βιωθεῖ σύμφωνα μὲ τὴν καθολικὴ Χαρακτηρολογία τῆς Ἐπιθυμίας). Ὁ Sade ἐξαντλεῖ τὸν κλασσικὸ λόγο καὶ τὴν κλασσικὴ σκέψη. Βασιλεύει ἀκριβῶς στὸν ὄριό τους. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἡ βία, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ ἐπιθυμία, ἡ σεξουαλικότητα θὰ ἐκτείνουν κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση ἓνα πελώριο σκοτεινὸ ὑφάδι ποὺ τώρα δοκιμάζουμε νὰ τὸ ξαναβάλουμε ὅπως μποροῦμε μέσα στὸν λόγο μας, στὴν ἐλευθερία μας, στὴ σκέψη μας. Ἀλλὰ ἡ σκέψη μας εἶναι τόσο σύντομη, ἡ ἐλευθερία μας τόσο ὑποταγμένη, ὁ λόγος μας τόσο ταυτολογικὸς, ὥστε πρέπει νὰ λογαριάσουμε πῶς κατὰ βάθος τοῦτο τὸ σκοτάδι κάτωθι μας εἶναι σὰ μιὰ θάλασσα ποὺ θέλουμε νὰ τὴν πιοῦμε. Οἱ εὐτυχίες τῆς Ζυλιέτ εἶναι ὀλοένα καὶ πιὸ μοναχικές. Καὶ συνάμα ἀτέρμονες.

Δέκατος έβδομος και δέκατος όγδοος αιώνας

Γ.Γ.: Γενική Γραμματική
 Φ.Ι.: Φυσική Ιστορία
 Α.Π.: Ανάλυση του πλούτου

Δέκατος ένατος αιώνας

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

VII. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ

I. Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα διασπάστηκαν ἀπὸ μιάν ἀσυνέχεια συμμετρικὴ μὲ ἐκείνη πού στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰώνα εἶχε συντρίψει τὴ σκέψη τῆς Ἀναγέννησης· τότε, οἱ μεγάλες κυκλικές μορφές, ὅπου ἦταν φυλακισμένη ἢ προσομοιότητα, ἐξαρθρώθηκαν καὶ ἀνοιξαν γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐκδιπλωθεῖ ὁ πίνακας τῶν ταυτοτήτων· καὶ τώρα αὐτὸς ὁ πίνακας τείνει νὰ χαλάσει μὲ τὴ σειρά του, καθὼς ἡ γνώση ἐνοικεῖ σὲ ἕναν νέο χῶρο. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσυνέχεια πού εἶναι τόσο αἰνιγματικὴ στὴν ἀρχή της, στὴν ἀρχικὴ ἀπόσχισή της ὅσο καὶ ἐκείνη πού χωρίζει τοὺς κύκλους τοῦ Παρακέλσου ἀπὸ τὴν καρτεσιανὴ τάξη. Ἄραγε ἀπὸ ποῦ ἔρχεται αὐτὴ ἡ ἀπροσδόκητὴ κινητικότητα τῶν ἐπιστημολογικῶν διαθέσεων, ἡ ἀπόκλιση ἀνάμεσα στίς θετικότητες καί, ἀκόμα βαθύτερα, ἡ ἀλλοίωση τοῦ τρόπου πού ὑπάρχουν; Γιατὶ ἡ σκέψη ἀποσπᾶται ἀπὸ τοὺς τόπους ὅπου κατοικοῦσε ἄλλοτε — τὴ γενικὴ γραμματικὴ, τὴ φυσικὴ ἱστορία, τὸν πλοῦτο — καὶ ἀφήνει νὰ πλανιέται στὸ λάθος, στὴ χίμαιρα, στὴν ἀγνωσία ἐκεῖνο πού, λιγότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια πρὶν, εἶχε τεθεῖ καὶ ἐπιβεβαιωθεῖ μέσα στὸν φωτεινὸ χῶρο τῆς γνώσης; Σὲ ποιὸ συμβάν ἢ σὲ ποιὸ νόμο ὑπακούουν αὐτὲς οἱ μετατροπές πού κάνουν ξαφνικὰ τὰ πράγματα νὰ μὴν ἔχουν γίνει ἀντιληπτά, νὰ μὴν ἔχουν περιγραφεῖ, ἐκφραστεῖ, χαρακτηριστεῖ, ταξινομηθεῖ καὶ γνωσθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἔτσι ὥστε στὰ μεσοδιαστήματα τῶν λέξεων ἢ κάτω ἀπὸ τὴ διαφάνειά τους νὰ μὴν προσφέρονται πιά στὴ γνώση τὰ πλούτη, τὰ ἔμβια ὄντα, ὁ λόγος, ἀλλὰ ὄντα ριζικὰ διαφορετικά; Γιὰ μιάν ἀρχαιολο-

γία τῆς γνώσης, αὐτὴ ἢ βαθειὰ διάνοιξη μέσα στὸ πλέγμα τῶν ἀλληλουχιῶν, ἂν πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ, καὶ μάλιστα διεξοδικά, δὲν μπορεῖ νὰ «ἐξηγηθεῖ» οὔτε νὰ συμπυκνωθεῖ μέσα σὲ ἕναν μοναδικὸ λόγο. Εἶναι ἕνα ριζικὸ συμβάν, τὸ ὁποῖο κατανέμεται πάνω σὲ ὅλη τὴν ὁρατὴ ἐπιφάνεια τῆς γνώσης καὶ τοῦ ὁποίου μποροῦμε νὰ ἀκολουθήσουμε βῆμα τὸ βῆμα τὰ σημεῖα, τοὺς κραδασμούς, τὰ ἀποτελέσματα. Μόνο ἡ σκέψη ποὺ θὰ ξανάβρισκε τὸν ἑαυτὸ της στὴ ρίζα τῆς ἱστορίας της θὰ μποροῦσε ἀναμφίβολα νὰ θεμελιώσῃ ἐκεῖνο ποὺ ἦταν ἡ μοναχικὴ ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ συμβάντος.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, ὀφείλει νὰ διατρέξῃ τὸ συμβάν σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδηλῆ διάθεσή της· θὰ πεῖ πῶς τροποποιήθηκαν οἱ ἰδιάζουσες σὲ κάθε θετικότητα διαμορφώσεις (γιὰ παράδειγμα ὡς πρὸς τὴ γραμματικὴ θὰ ἀναλύσει τὴν ἐξάλειψη τοῦ μείζονος ρόλου ποὺ ἀποδιδόταν στὸ ὄνομα καὶ τὴ νέα σπουδαιότητα τῶν συστημάτων κλίσης· ἢ ἀκόμα τὴν ὑποταγὴ τοῦ χαρακτήρα στὴ λειτουργία ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔμβιο)· θὰ ἀναλύσει τὴν ἀλλοίωση τῶν ἐμπειρικῶν ὄντων ποὺ πληροῦν τὶς θετικότητες (τὴν ὑποκατάσταση τῶν λόγων μὲ γλῶσσες, καὶ τοῦ πλούτου μὲ τὴν παραγωγὴ)· θὰ μελετήσῃ τὴν ἀμοιβαία μετατόπιση τῶν θετικοτήτων (γιὰ παράδειγμα τὴ νέα σχέση ἀνάμεσα στὴ βιολογία, τὶς ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας καὶ τὴν οἰκονομία)· τέλος, καὶ προπάντων, θὰ δείξει ὅτι ὁ γενικὸς χῶρος τῆς γνώσης δὲν εἶναι πλέον ἐκεῖνος τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν, τῶν μὴ ποσοτικῶν τάξεων, μιᾶς καθολικῆς χαρακτηρολογίας, μιᾶς γενικῆς ταξινομίας, μιᾶς μὴ μετρήσιμης μαθήσεως, ἀλλὰ ἕνας χῶρος καμωμένος ἀπὸ ὀργανώσεις, δηλαδή ἐσωτερικὲς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ στοιχεῖα τὸ σύνολο τῶν ὁποίων ἐξασφαλίζει μιὰ λειτουργία· θὰ δείξει ὅτι αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις εἶναι ἀσυνεχεῖς, συνεπῶς ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἕναν ἀδιάσπαστο πίνακα ταυτοχρονιῶν, ἀλλὰ ὅτι ὀρισμένες εἶναι τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου ἐνῶ ἄλλες χαράζουν γραμμικὲς σειρὲς ἢ ἀκολουθίες. Ἐτσι βλέπουμε νὰ φανερώνονται, ὡς ὀργανωτικὲς ἀρχὲς αὐτοῦ τοῦ χώρου τῶν ἐμπειρικότητων, ἡ Ἀναλογία καὶ ἡ Διαδοχὴ: ὄντως, ἀπὸ τὴν μιὰ ὀργάνωση στὴν ἄλλη ὁ δεσμὸς δὲν μπορεῖ πιά νὰ εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα (ὅπου ἡ ὁρατότητα δὲν κρατᾷ πιά κανένα ρόλο) καὶ στὴ λειτουργία ποὺ ἐξασφαλίζουν· ἐπιπλέον,

ἂν συμβαίνει νὰ γειτονεύουν αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις, λόγω μιᾶς παράδοξα μεγάλης πυκνότητος ἀναλογιῶν, ἢ αἰτία δὲν εἶναι ὅτι κατέχουν κοντινὲς θέσεις μέσα σὲ ἕναν χῶρο ταξινόμησης, ἀλλὰ ὅτι διαμορφώθηκαν ταυτόχρονα καὶ οἱ δύο ἢ ἡ μία ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλη μέσα στὸ γίγνεσθαι τῶν διαδοχῶν. Ἐνῶ στὴν κλασσικὴ σκέψη ἢ σειρὰ τῶν χρονολογιῶν διέτρεχε τὸν προηγούμενο καὶ πιὸ θεμελιώδη χῶρο ἑνὸς πίνακα ποὺ παρουσίαζε ἀπὸ τὰ πρὶν ὅλες τὶς δυνατότητες, στὸ ἐξῆς οἱ σημερινὲς ὁμοιότητες, ποὺ μποροῦν νὰ παρατηρηθοῦν ταυτόχρονα μέσα στὸ χῶρο, δὲν εἶναι παρὰ οἱ κατατεθειμένες καὶ παγιωμένες μορφὲς μιᾶς διαδοχῆς ποὺ πάει ἀπὸ ἀναλογία σὲ ἀναλογία. Ἡ κλασσικὴ τάξη διένειμε μέσα σὲ ἕναν διαρκῆ χῶρο τὶς μὴ ποσοτικὲς ταυτότητες καὶ διαφορὲς ποὺ χώριζαν καὶ ἔνωσαν τὰ πράγματα: αὐτὴ ἢ τάξη δέσποζε κυριαρχικὰ, ἀλλὰ κάθε φορὰ σύμφωνα μὲ μορφὲς καὶ νόμους ἐλαφρὰ διαφορετικούς, πάνω στὰ λεγόμενα τῶν ἀνθρώπων, στὸν πίνακα τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τοῦ πλούτου. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, ἢ Ἱστορία θὰ ἐκδηλώσει μέσα σὲ μιὰ χρονικὴ σειρὰ τὶς ἀναλογίες ποὺ συμπλησιάζουν τὶς ξεχωριστὲς ὀργανώσεις. Αὐτὴ ἢ Ἱστορία θὰ ἐπιβάλλει προοδευτικὰ τοὺς νόμους τῆς στὴν ἀνάλυση τῆς παραγωγῆς, τῶν ὀργανωμένων ὄντων καὶ τέλος τῶν γλωσσολογικῶν ὁμάδων. Ἡ Ἱστορία προσφέρει χῶρο στὶς ἀναλογικὲς ὀργανώσεις, ὅπως ἢ Τάξη ἀνοίγει τὸ δρόμο τῶν διαδοχικῶν ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν.

Βλέπουμε ὅμως ὅτι ἢ Ἱστορία δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ ἐδῶ ὡς συλλογὴ ἔμπρακτων διαδοχῶν, ἔτσι ὅπως μπόρεσαν νὰ συγκροτηθοῦν· ἀντίθετα εἶναι ὁ θεμελιώδης τρόπος ὑπαρξῆς τῶν ἐμπειρικοτήτων, ἢ ἀφετηρία μὲ βάση τὴν ὁποία αὐτὲς τέθηκαν, διατέθηκαν καὶ κατανεμήθηκαν μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης ὥστε ἐνδεχομένως νὰ ἀποτελέσουν γνώσεις καὶ ἀντικείμενο πιθανῶν ἐπιστημῶν. Ὅπως ἀκριβῶς ἢ Τάξη μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη δὲν ἦταν ἢ ὀρατὴ ἀρμονία τῶν πραγμάτων, ἢ συναρμογὴ τους, ἢ κανονικότητά τους ἢ ἢ συμμετρία τους διαπιστωμένες, ἀλλὰ ὁ ἰδιάζων χῶρος τοῦ εἶναι τους καὶ ἐκεῖνο πού, πρὶν ἀπὸ κάθε ἔμπρακτη γνώση, τὶς ἐγκαθίδρυσε μέσα στὴ γνώση, παρόμοια ἢ Ἱστορία, μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, ἀποτελεῖ τὸν γενέθλιο τόπο τοῦ ἐμ-

πειρικοῦ, ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ ἐμπειρικὸ προσλαμβάνει τὸ εἶναι πού τοῦ προσιδιάζει, ἐν τεῦθεν κάθε χρονολογικῆς σειρᾶς. Γι' αὐτὸ ἀναμφίλεκτα ἡ Ἱστορία χωρίστηκε τόσο νωρίς (λόγω μιᾶς ἀμφιλογίας πού ἀναμφίβολα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν παραμερίσουμε) σὲ μιὰ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη τῶν γεγονότων καὶ σ' αὐτὸν τὸν ριζικὸ τρόπο ὑπαρξῆς πού ἐπιτάσσει τὴ μοίρα τους σὲ ὅλα τὰ ἐμπειρικὰ ὄντα, καὶ σὲ αὐτὰ τὰ ἀλλόκοτα ὄντα πού εἴμαστε ἐμεῖς. Ξέρουμε ὅτι ἡ Ἱστορία εἶναι ὄντως ἡ πιὸ λόγια, ἡ πιὸ ἀφυπνισμένη, ἴσως ἡ πιὸ φραγμένη περιοχὴ τῆς μνήμης μας· ἐξίσου ὅμως εἶναι τὸ βάθος ἀπ' ὅπου ἀναδύονται τὰ ὄντα γιὰ νὰ ὑπάρξουν καὶ νὰ λάμψουν πρόσκαιρα. Ὄντας τρόπος ὑπαρξῆς ὄλων, ὅσα μᾶς δίνονται μέσα στὴν ἐμπειρία, ἡ Ἱστορία ἔγινε ἔτσι τὸ ἀνέφικτο τῆς σκέψης μας: σὲ αὐτὸ ἀναμφίβολα δὲν διαφέρει καὶ τόσο ἀπὸ τὴν κλασσικὴ Τάξη. Κι αὐτὴν ἐπίσης μπορούσαμε νὰ τὴν συγκροτήσουμε μέσα σὲ μιὰ συντονισμένη γνώση, ὅμως ἀποτελοῦσε, μὲ ἔννοια ἀκόμα θεμελιωδέστερη, τὸν χῶρο, ὅπου κάθε ὄν ἐρχόταν στὴ γνώση· καὶ ἡ κλασσικὴ μεταφυσικὴ ἐνοικοῦσε ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Τάξη στὴν Τάξη, ἀπὸ τίς ταξινομήσεις στὴν Ταυτότητα, ἀπὸ τὰ φυσικὰ ὄντα στὴ Φύση· κοντολογίης στὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν ἀντίληψη (ἢ τὴν φαντασία) τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴ νόηση καὶ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα θὰ στεγαστεῖ στὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν ἱστορία καὶ στὴν Ἱστορία, στὰ γεγονότα καὶ στὴν Καταγωγὴ, στὴν ἐξέλιξη καὶ στὴν πρώτη διάνοιξη τῆς πηγῆς, στὴν λήθη καὶ στὴν Ἐπιστροφή. Θὰ εἶναι λοιπὸν Μεταφυσικὴ μόνον στὸ μέτρο πού θὰ εἶναι Μνήμη, καὶ ἀναγκαστικὰ θὰ ξαναοδηγήσει τὴ σκέψη στὸ ἐρώτημα τοῦ νὰ μάθουμε τί σημαίνει γιὰ τὴ σκέψη τὸ νὰ ἔχει μιὰν ἱστορία. Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα θὰ πιέσει ἀδιάλειπτα τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Hegel ὡς τὸν Nietzsche καὶ ἐπέκεινα. Ἄς μὴ δοῦμε σ' αὐτὸ τὸ τέλος ἑνὸς αὐτόνομου, φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ πολὺ πρῶιμου καὶ πολὺ ὑπεροπτικοῦ γιὰ νὰ ἐγκύψει ἀποκλειστικὰ σὲ ὅ,τι εἰπώθηκε πρὶν ἀπὸ αὐτόν καὶ ἀπὸ ἄλλους· ἄς μὴν βροῦμε πρόσχημα σ' αὐτὸ γιὰ νὰ καταγγεῖλουμε μιὰ σκέψη ἀνήμπορη νὰ σταθεῖ μόνη στὰ πόδια της, καὶ πάντα ἀναγκασμένη νὰ περιελίσσεται σὲ μιὰν ἤδη ἀποπερατωμένη σκέψη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσουμε ἐδῶ μιὰ φιλοσοφία, περιφρονη-

μένη από μιάν ὀρισμένη μεταφυσική ἐπειδὴ ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς τάξης, ταμένη ὁμως στὸ χρόνο, στὴ ροή του, στὶς ἐπιστροφές του, μιὰ καὶ ἔχει ἐμπλακεῖ μέσα στὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς Ἱστορίας.

Ἄλλὰ πρέπει νὰ ξαναδοῦμε κάπως πιὸ λεπτομερειακὰ αὐτὸ πού συνέβη στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ὄγδοου καὶ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα: αὐτὴ τὴν ὑπερβολικὰ γοργὰ σκιαγραφημένη τροπὴ ἀπὸ τὴν Τάξη στὴν Ἱστορία, καὶ στὴν θεμελιώδη ἀλλοίωση αὐτῶν τῶν θετικότητων πού, ἐπὶ ἐνάμιση αἰῶνα περίπου, ἐπέτρεψαν τόσες γειτονικὲς γνώσεις — ἀνάλυση τῆς παράστασης, γενικὴ γραμματικὴ, φυσικὴ ἱστορία, στοχασμοὶ γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὸ ἐμπόριο. Ἄραγε πῶς ἐξαλείφθηκαν αὐτοὶ οἱ τρόποι διάταξης τῆς ἐμπειρικότητας πού ἦταν ὁ λόγος, ὁ πίνακας, οἱ ἀνταλλαγές; Σὲ ποιόν ἄλλο χῶρο καὶ σύμφωνα μὲ ποιὲς μορφές οἱ λέξεις, τὰ ὄντα, τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνάγκης πῆραν θέση καὶ κατανεμήθηκαν τὰ μὲν σὲ σχέση μὲ τὰ δέ; Ποιόν νέο τρόπο ὑπαρξῆς ἔπρεπε νὰ δεχτοῦν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές ὥστε νὰ καταστοῦν δυνατές, καὶ γιὰ νὰ ἐμφανιστοῦν, μέσα σὲ λίγα μόλις χρόνια, αὐτὲς οἱ γνώσεις πού τώρα εἶναι οἰκειῆς καὶ πού μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα ἀποκαλοῦμε φιλολογία, βιολογία, πολιτικὴ οἰκονομία; Πρόθυμα φανταζόμαστε ὅτι ἂν αὐτὰ τὰ νέα πεδία καθορίστηκαν κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα, εἶναι γιὰτὶ μπῆκε λίγο περισσότερη ἀντικειμενικότητα στὴ γνώση, ἀκρίβεια στὴν παρατήρηση, αὐστηρότητα στὸ συλλογισμό, ὀργάνωση στὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ πληροφόρηση — καὶ ὅλα αὐτὰ βοηθούμενα, μὲ λίγη τύχη ἢ εὐφυΐα, ἀπὸ κάποιες εὐτυχεῖς ἀνακαλύψεις, μᾶς βοήθησαν νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ ὅπου ἡ γνώση ψέλλιζε ἀκόμα μὲ τὴ *Γραμματικὴ τοῦ Port-Royal*, τὶς ταξινομήσεις τοῦ Linné καὶ τὶς θεωρίες γιὰ τὸ ἐμπόριο ἢ τὴν γεωργία. Ἄλλὰ ἂν ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ὀρθολογικότητας τῶν γνώσεων μπορούμε ὄντως νὰ μιλήσουμε γιὰ προϊστορία, ὡς πρὸς τὶς θετικότητες μπορούμε νὰ μιλήσουμε μόνο γιὰ ἱστορία. Χρειάστηκε ἓνα θεμελιώδες συμβάν — ἀναμφίβολα ἓνα ἀπὸ τὰ ριζικότερα στὸν δυτικὸ πολιτισμό, γιὰ νὰ ἀναιρεθεῖ ἡ θετικότητα τῆς κλασσικῆς γνώσης, καὶ νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ θετικότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναμφίβολα δὲν ἔχουμε πλήρως ἐξέλθει.

Μιᾶς καὶ βρισκόμαστε ἀκόμα μέσα στὴν πρώτη του φάση, αὐτὸ τὸ συμβᾶν μᾶς διαφεύγει σὲ μεγάλο μέρος. Τὸ εὖρος του, τὰ βάθη ποὺ ἄγγιξε, ὅλες οἱ θετικότητες ποὺ κατάφερε νὰ ἀναστατώσει καὶ νὰ ἀνασυνθέσει, ἡ κυριαρχικὴ δύναμη ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε, μόνο μέσα σὲ λίγα χρόνια, νὰ διατρέξει ὁλόκληρο τὸ χῶρο τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἐκτιμηθοῦν καὶ νὰ λογαριαστοῦν παρὰ στὸ τέρμα μιᾶς ἔρευνας τόσο ἀπέραντης, ποὺ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ θὰ ἀφοροῦσε τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς μας. Ἡ συγκρότηση τόσων θετικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἐμφάνιση τῆς λογοτεχνίας, ἡ ἀναδίπλωση τῆς φιλοσοφίας στὸ ἴδιο τὸ γίνεσθαί της, ἡ ἀνάδυση τῆς ἱστορίας ὡς γνώσης καὶ συνάμα ὡς τρόπου ὑπαρξῆς τῆς ἐμπειρικότητας, εἶναι ἰσάριθμα σημεῖα μιᾶς βαθειᾶς ρήξης. Εἶναι σημεῖα διάσπαρτα μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης ἐπειδὴ μπορούν νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ ἐδῶ στὴ διαμόρφωση μιᾶς φιλοσοφίας, παρέκει μιᾶς πολιτικῆς οἰκονομίας, παραπέρα μιᾶς βιολογίας. Ἡ ἴδια διασπορὰ ὑπάρχει στὶς χρονολογήσεις· βέβαια, τὸ σύνολο τοῦ φαινομένου τοποθετεῖται ἀνάμεσα σὲ εὐκόλα ἐντοπίσιμες χρονολογίες (τὰ ἀκραῖα ὅρια εἶναι τὸ 1775 καὶ τὸ 1825)· ἀλλὰ σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς μελετώμενους τομεῖς μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε δύο διαδοχικὲς φάσεις ποὺ συναρθρώνονται ἀμοιβαῖα περιπου γύρω στὸ 1795-1800. Στὴν πρώτη φάση, ὁ θεμελιώδης τρόπος ὑπαρξῆς τῶν θετικοτήτων δὲν ἀλλάζει· τὰ πλούτη τῶν ἀνθρώπων, τὰ εἶδη τῆς φύσης, οἱ λέξεις ποὺ πληροῦν τὶς γλῶσσες παραμένουν ἀκόμα ὅπως ἦσαν στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ: δηλαδὴ ἀναδιπλασιασμένες παραστάσεις — παραστάσεις ποὺ ὁ ρόλος τους εἶναι νὰ ὑποδηλώνουν παραστάσεις, νὰ τὶς ἀναλύουν, νὰ τὶς συνθέτουν καὶ νὰ τὶς ἀποσυνθέτουν γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ μέσα τους ἡ γενικὴ ἀρχὴ μιᾶς τάξης μὲ τὸ σύστημα τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν τους. Μόνο κατὰ τὴ δεύτερη φάση οἱ λέξεις, οἱ τάξεις καὶ τὰ πλούτη θὰ προσλάβουν ἕναν τρόπο ὑπαρξῆς ποὺ δὲν θὰ συμβιβάζεται πλέον μὲ ἐκεῖνον τῆς παράστασης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐκεῖνο ποὺ τροποποιεῖται ὑπερβολικὰ γρήγορα, ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις τοῦ Adam Smith, τοῦ A.-L. de Jussieu ἢ τοῦ Vicq d'Azyr μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Jones ἢ τοῦ Anquetil-Duperron, εἶναι ἡ διαμόρφωση τῶν θετικοτήτων: ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καθεμιᾶς τους λει-

τουργοῦν τὰ ἀναπαραστατικὰ στοιχεῖα μεταξύ τους, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξασφαλίζουν τὸν διπλὸ ρόλο τῆς ὑποδήλωσης καὶ τῆς ἄρθρωσης, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κατορθώνουν μὲ τὸ παιχνίδι τῶν συγκρίσεων νὰ ἐγκαθιδρύσουν μιὰ τάξη. Στὸ κεφάλαιο τοῦτο θὰ μελετήσουμε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πρώτη φάση.

II. ΤΟ ΜΕΤΡΟ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Διαβεβαιώνεται πρόθυμα ὅτι ὁ Adam Smith θεμελίωσε τὴν μοντέρνα πολιτικὴ οἰκονομία — θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ἀπλὰ τὴν οἰκονομία — εἰσάγοντας τὴν ἔννοια τῆς ἐργασίας σὲ ἓναν τομέα στοχασμοῦ πού δὲν τὴν γνώριζε ἀκόμα: διαμιᾶς ὅλες οἱ παλαιές ἀναλύσεις τοῦ νομίσματος, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς βρέθηκαν νὰ ἀνήκουν σὲ μιὰν προϊστορικὴ ἐποχὴ τῆς γνώσης — μὲ μόνη ἐξαιρέση ἴσως τῆ Φυσιοκρατία, στὴν ὁποία ἀναγνωρίζεται ὅτι τουλάχιστον δοκίμασε νὰ ἀναλύσει τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή. Ἀληθεύει ὅτι ὁ Adam Smith συνάπτει ἐξαρχῆς τὴν ἔννοια τοῦ πλούτου μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐργασίας: «Ἡ ἐτήσια ἐργασία ἑνὸς ἔθνους εἶναι ἡ πρωταρχικὴ πηγὴ πού προσφέρει στὴν ἐτήσια κατανάλωση ὅλα τὰ ἀναγκαῖα καὶ βολικὰ πράγματα γιὰ τὴ ζωὴ· καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι πάντα ἢ τὸ ἄμεσο προϊόν αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἢ ἀγορασμένα ἀπὸ ἄλλα ἔθνη μέσω αὐτοῦ τοῦ προϊόντος»¹ ἐπίσης ἀληθεύει ὅτι ὁ Smith συσχετίζει «τὴν ἀξία χρήσης» τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν «ἀνταλλακτικὴ ἀξία» μὲ τὴν ποσότητα ἐργασίας πού χρειάζεται γιὰ νὰ τὴν παραγάγει: «Ἡ ἀξία ἑνὸς οἰουδήποτε ἐμπορεύματος γιὰ κεῖνον πού τὸ κατέχει καὶ δὲν προτίθεται νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσῃ ἢ νὰ τὸ καταναλώσῃ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἔχει τὴν πρόθεση νὰ τὸ ἀνταλλάξῃ μὲ κάτι ἄλλο, εἶναι ἴση μὲ τὴν ποσότητα ἐργασίας πού αὐτὸ τὸ ἐμπόρευμα τὸν καθιστᾷ ἱκανὸ νὰ

1. A. Smith, *Recherches sur la richesse des nations*, γαλλ. μτφ., Paris, 1843, σ. 1.

ἀγοράσει ἢ νὰ παραγγεῖλει».¹ Στὴν πραγματικότητα ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς ἀναλύσεις τοῦ Smith καὶ στὶς ἀναλύσεις τοῦ Turgot ἢ τοῦ Cantillon εἶναι λιγότερο μεγάλη ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε· ἢ μᾶλλον δὲν ἔγκειται ἐκεῖ ὅπου φανταζόμαστε. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Cantillon καὶ ἀκόμα πρὶν ἀπ' αὐτὸν ξεχωρίζαν τέλεια τὴν ἀξία χρήσης ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία· ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Cantillon χρησιμοποιοῦσαν τὴν ποσότητα ἐργασίας γιὰ νὰ ὑπολογίσουν αὐτὴ τὴν τελευταία. Ἀλλὰ ἡ ποσότητα ἐργασίας ποὺ ἐμπαινε στὴν τιμὴ τῶν πραγμάτων δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνα ὄργανο μέτρησης, σχετικὸ καὶ συνάμα ἀναγώγιμο σὲ κάτι ἄλλο. Ὀντως, ἡ ἐργασία ἐνὸς ἀνθρώπου ἄξιζε τὴν ποσότητα τροφῆς ποὺ ἦταν ἀναγκαία σὲ αὐτὸν καὶ στὴν οἰκογένειά του γιὰ νὰ τοὺς συντηρήσει στὸ διάστημα ποὺ διαρκοῦσε τὸ ἔργο.² Ἐτσι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἢ ἀνάγκη — ἡ τροφή, ἡ ἐνδυμασία, ἡ κατοικία — καθόριζε τὸ ἀπόλυτο μέτρο τῆς τιμῆς στὴν ἀγορά. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἡ ἀνάγκη μετρᾷ τὶς ἰσοδυναμίες, καὶ ἡ ἀξία χρήσης χρησιμεύει ὡς ἀπόλυτη ἀναφορὰ στὶς ἀνταλλακτικὲς ἀξίες· ἡ τροφή καταμετρᾷ τὶς τιμές, δίνοντας στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή, στὸ σιτάρι καὶ στὴ γῆ, τὸ προνόμιο ποὺ ὅλοι τοὺς ἀναγνώρισαν.

Συνεπῶς ὁ Adam Smith δὲν ἐπινόησε τὴν ἐργασία σὰν οικονομικὴ ἔννοια, γιὰ τὴν βρισκουμε ἤδη στὸν Cantillon, στὸν Quesnay, στὸν Condillac· μάλιστα δὲν τῆς ἀναθέτει ἓναν νέο ρόλο, γιὰ τὴν αὐτὸς τὴν χρησιμοποιοεῖ ὡς μέτρο τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας: «Ἡ ἐργασία εἶναι τὸ πραγματικὸ μέτρο τῆς ἀνταλλάξιμης ἀξίας κάθε ἐμπορεύματος».³ Ἀλλὰ τὴν μετατοπίζει: τῆς ἐπιφυλάσσει πάντα τὴν λειτουργία ἀνάλυσης τοῦ ἀνταλλάξιμου πλούτου· ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἀνάλυση δὲν εἶναι πιά μονάχα ἓνα στοιχεῖο γιὰ νὰ ἀναχθεῖ ἡ ἀνταλλαγή στὴν ἀνάγκη (καὶ τὸ ἐμπόριο στὴν ἀρχέγονη πρακτικὴ τῆς ἀνταλλαγῆς εἰς εἶδος)· ἀποκαλύπτει μιὰν ἀπαραμείωτη, ἀξεπέραστη καὶ ἀπόλυτη ἐνότητα μέτρησης. Ὁ πλοῦτος δὲν θὰ συγκροτήσῃ πιά τὴν ἐσωτερικὴ τάξη τῶν ἰσοδυναμιῶν του μὲ

1. Id., *ibid.*, σ. 38.

2. Cantillon, *Essai sur le commerce en général*, σ. 17-18.

3. Adam Smith, *Recherches sur la richesse des nations*, σ. 38.

μιὰ σύγκριση τῶν ὑπὸ ἀνταλλαγῆ ἀντικειμένων, οὔτε μὲ μιὰ ἐκτίμηση τῆς ἰδιάζουσας δύναμης τοῦ καθενὸς νὰ ἀναπαριστᾷ ἓνα ἀντικείμενο ἀνάγκης (καὶ σὲ ἔσχατη ἀνάγκη τὸ πιὸ θεμελιακὸ ἀπ' ὅλα, τὴν τροφή). θὰ ἀποσυντεθεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἐργασίες πού τὸν παρήγαγαν πραγματικά. Τὰ πλούτη εἶναι πάντα ἀναπαραστατικά στοιχεῖα πού λειτουργοῦν: ἀλλὰ τελικὰ αὐτὸ πού ἀναπαριστοῦν δὲν εἶναι πλέον τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας, εἶναι ἡ ἐργασία.

Ἄλλὰ παρευθὺς ἐγείρονται δύο ἀντιρρήσεις: πῶς μπορεῖ ἡ ἐργασία νὰ εἶναι πάγιο μέτρο τῆς φυσικῆς τιμῆς τῶν πραγμάτων ὅταν ἡ ἴδια ἔχει μιὰ τιμὴ — ἡ ὁποία μάλιστα ποικίλλει; Πῶς μπορεῖ ἡ ἐργασία νὰ εἶναι μιὰ ἀξεπέραστη μονάδα, ὅταν ἀλλάζει μορφή καὶ ἡ πρόοδος τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν τὴν καθιστᾷ ἀκατάπαυστα πιὸ παραγωγικὴ, διαιρώντας τὴν ὀλοένα καὶ περισσότερο; Ὡστόσο ἀκριβῶς μέσω αὐτῶν τῶν ἀντιρρήσεων καὶ τῆς διερμηνεύσῃς τους μποροῦμε νὰ φέρουμε σὲ φῶς τὸν μὴ ἀναγώγιμο χαρακτήρα τῆς ἐργασίας καὶ τὴν πρωταρχικὴ ὑφὴ της. Πράγματι, ὑπάρχουν μέσα στὶς διάφορες χῶρες καὶ μέσα σὲ μιὰ χώρα στιγμὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ ἐργασία εἶναι ἀκριβὴ: οἱ ἐργάτες εἶναι ὀλιγάριθμοι, οἱ μισθοὶ ὑψηλοί· ἄλλοῦ ἢ σὲ ἄλλες στιγμὲς, τὰ ἐργατικὰ χέρια ἀφθονοῦν, πληρώνονται μὲ χαμηλοὺς μισθοὺς, ἡ ἐργασία εἶναι φτηνὴ. Ἄλλὰ ἐκεῖνο πού τροποποιεῖται σὲ αὐτὲς τὶς μεταλλαγές εἶναι ἡ ποσότητα τροφῆς πού μποροῦμε νὰ κερδίσουμε μὲ μιὰ μέρα ἐργασίας· ἂν ὑπάρχουν λίγα ἐμπορεύματα καὶ πολλοὶ καταναλωτές, κάθε μονάδα ἐργασίας θὰ ἀμείβεται μὲ μικρὴ ποσότητα τροφίμων· ἀντίθετα θὰ ἀμείβεται καλὰ ἂν ὑπάρχουν ἀφθονα ἐμπορεύματα. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὶς συνέπειες μιᾶς κατάστασης τῆς ἀγορᾶς· ἡ ἴδια ἡ ἐργασία, οἱ ὥρες πού περνοῦν, ὁ κάματος καὶ ἡ κούραση εἶναι τὰ ἴδια· καὶ ὅσο περισσότερες τέτοιες μονάδες χρειάζονται, τόσο περισσότερο θὰ κοστίζουν τὰ προϊόντα. «Ἰσες ποσότητες ἐργασίας εἶναι πάντα ἴσες γιὰ τὸν ἐργαζόμενον».¹

Ἐντούτοις θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ μονάδα δὲν εἶναι πάγια γιατί, γιὰ νὰ παραχθεῖ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενο, θὰ ἀπαιτηθεῖ, ἀνάλογα μὲ τὴν τελειότητα τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν

1. Id., *ibid.*, σ. 42.

(δηλαδή ανάλογα με τὸν ἐγκαθιδρυμένο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας) ἓνας λίγο ἢ πολὺ παρατεταμένος μόχθος. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὸ πὸν ἄλλαξε δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία, ἀλλὰ ἡ σχέση τῆς ἐργασίας μετὰ τὴν παραγωγή πὸν μπορεῖ νὰ ἀποδώσει. Ἡ ἐργασία, ἐννοούμενη ὡς ἐργάσιμη μέρα, κάματος καὶ κούραση, εἶναι ἓνας πάγιος ἀριθμητής: μόνο ὁ παρονομαστής (ὁ ἀριθμὸς τῶν παραχθέντων ἀντικειμένων) μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ. Ἐνας ἐργάτης πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει μόνος του τὶς δεκαοχτὼ ξεχωριστὲς ἐπεξεργασίες πὸν ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή μιᾶς καρφίτσας ἀναμφίβολα δὲν θὰ παρήγαγε παραπάνω ἀπὸ εἴκοσι στὸ διάστημα μιᾶς μέρας. Ἀλλὰ δέκα ἐργάτες πὸν θὰ ἔπρεπε ὁ καθένας τους νὰ κάνει μιὰ ἢ δυὸ ἐπεξεργασίες θὰ μποροῦσαν νὰ παραγάγουν περισσότερες ἀπὸ σαράντα ὀχτὼ χιλιάδες καρφίτσες μέσα σὲ μιὰ μέρα· ἄρα κάθε ἐργάτης πὸν κάνει τὸ ἓνα δέκατο αὐτοῦ τοῦ προϊόντος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ στὸ διάστημα μιᾶς μέρας ὡς παραγωγὸς τεσσάρων χιλιάδων ὀχτακοσίων καρφιτσῶν.¹ Ἡ παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας πολλαπλασιάστηκε· μέσα στὴν ἴδια μονάδα (τὴν ἡμέρα ἑνὸς μισθωτοῦ) τὰ παραγόμενα ἀντικείμενα αὐξήθηκαν· συνεπῶς ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τους θὰ μειωθεῖ, δηλαδή καθένας τους δὲν θὰ μπορέσει μετὰ τὴν σειρά του παρὰ νὰ ἀγοράσει μιὰν ἀναλογικὰ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας. Ἡ ἐργασία δὲν μειώθηκε σὲ σχέση μετὰ τὰ πράγματα· ἀντίθετα τὰ πράγματα εἶναι αὐτὰ πὸν κατὰ ἓνα τρόπο συρρικνώθηκαν σὲ σχέση μετὰ τὴν μονάδα ἐργασίας.

Ἀληθεύει ὅτι ἀνταλλάσσουμε ἐπειδὴ ἔχουμε ἀνάγκες· χωρὶς αὐτές, τὸ ἐμπόριο δὲν θὰ ὑπῆρχε, οὔτε βέβαια ἡ ἐργασία, οὔτε προπάντων αὐτὸς ὁ καταμερισμὸς πὸν τὴν καθιστᾷ παραγωγικὴ. Ἀντίθετα, οἱ ἀνάγκες, ὅταν ικανοποιηθοῦν, περιορίζουν τὴν ἐργασία καὶ τὴν τελειοποίησή της: «Ἐφόσον ἡ ικανότητα ἀνταλλαγῆς εἶναι αὐτὴ πὸν ἐπιτρέπει τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἡ ἐπαύξηση αὐτοῦ τοῦ καταμερισμοῦ ὀφείλει πάντα νὰ περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἔκταση τῆς ἀνταλλακτικῆς ικανότητος ἢ μετὰ ἄλλα λόγια ἀπὸ τὴν ἔκταση τῆς ἀγορᾶς».² Οἱ ἀνάγκες καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν προϊόντων

1. Id., *ibid.*, σ. 7-8.

2. Id., *ibid.*, σ. 22-23.

πού μπορεί νά ανταποκριθεῖ σ' αὐτὲς εἶναι πάντα ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκονομίας: εἶναι τὸ πρῶτο κινοῦν τῆς καὶ τὴν ὀριοθετοῦν· ἡ ἐργασία καὶ ὁ καταμερισμὸς πού τὴν ὀργανώνει εἶναι ἀποτελέσματα τῆς. Ἄλλὰ μέσα στὴν ἀνταλλαγὴ, μέσα στὴν τάξη τῶν ἰσοδυναμιῶν, τὸ μέτρο πού ἐγκαθιδρύει τὶς ἰσότητες καὶ τὶς διαφορὲς εἶναι ἄλλης ὕφους ἀπὸ τὴν ἀνάγκη. Δὲ συνδέεται μὲ μόνη τὴν ἐπιθυμία τῶν ἀτόμων, πού τροποποιεῖται ὅπως αὐτὴ καὶ ποικίλλει ὅπως αὐτή. Εἶναι ἓνα ἀπόλυτο μέτρο, ἂν μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε ὅτι δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καρδιά τῶν ἀνθρώπων ἢ τὴν ὄρεξή τους· ἐπιβάλλεται σὲ αὐτοὺς ἔξωθεν: εἶναι ὁ χρόνος καὶ ὁ κόπος τους. Σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν προκατόχων του, ἡ ἀνάλυση τοῦ Adam Smith ἀποτελεῖ οὐσιώδη καινοτομία: διακρίνει τὴν αἰτία τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ τὸ μέτρο τοῦ ἀνταλλάξιμου, τὴ φύση αὐτοῦ πού ἔχει ἀνταλλαγεῖ καὶ τὶς μονάδες πού ἐπιτρέπουν τὴν ἀνάλυσή του. Ἀνταλλάσσουμε ἐπειδὴ ἔχουμε ἀνάγκη, καὶ τὰ πράγματα πού ἔχουμε ἀνάγκη, ἀλλὰ ἡ τάξη τῶν ἀνταλλαγῶν, ἡ ἱεραρχία τους καὶ οἱ διαφορὲς πού ἐκδηλώνονται μέσα σὲ αὐτή, ἔχουν ὀριστεῖ μὲ βάση τὶς μονάδες τῆς ἐργασίας πού εἶχαν κατατεθεῖ στὰ παραπάνω πράγματα. Ἄν γιὰ τὴν ἐμπειρία τῶν ἀνθρώπων — στὸ ἐπίπεδο ἐκείνου πού ἀκατάπαυστα θὰ ἀποκαλεῖται ψυχολογία — αὐτὸ πού ἀνταλλάσσουν εἶναι αὐτὸ πού τοὺς εἶναι «ἀπαραίτητο, βολικὸ ἢ εὐχάριστο», γιὰ τὸν οἰκονομολόγο ἐκεῖνο πού κυκλοφορεῖ μὲ τὴ μορφή τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἐργασία. Ὅχι πιά ἀντικείμενα ἀνάγκης πού ἀλληλοεκπροσωποῦνται, ἀλλὰ χρόνος καὶ κόπος, πού εἶναι μεταμορφωμένοι, κρυμμένοι, λησμονημένοι.

Αὐτὴ ἡ καινοτομία ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Βέβαια, ὁ Adam Smith, ὅπως οἱ προκατόχοί του, ἀναλύει ἀκόμα τὸ πεδίο θετικότητας πού ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας ἀποκάλεσε «πλοῦτο»: καὶ μὲ αὐτὸ ἐννοοῦσε κι ὁ ἴδιος ἀντικείμενα ἀνάγκης — ἄρα τὰ ἀντικείμενα μιᾶς ὀρισμένης παράστασης — πού ἀναπαριστῶνται τὰ ἴδια μέσα στὶς κινήσεις καὶ τὶς διαδικασίες τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἄλλὰ μέσα σὲ αὐτὸ τὸν ἀναδιπλασιασὸ, καὶ γιὰ νά ρυθμίσει τὸ νόμο του, τὶς μονάδες καὶ τὰ μέτρα ἀνταλλαγῆς, διατυπώνει μιὰν ἀρχὴ τάξης πού δὲν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στὴν ἀνάλυση τῆς παράστασης: φωτίζει τὴν ἐργασία, δηλαδὴ τὸν κόπο καὶ τὸ χρόνο, τὴν ἐργάσιμη ἡμέρα

πού κατατέμνει καὶ συνάμα φθείρει τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου. Ἡ ἰσοδυναμία τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιθυμίας δὲν ἐγκαθιδρύεται πλέον μὲ τὴ μεσολάβηση ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἄλλων ἐπιθυμιῶν, ἀλλὰ μὲ ἓνα πέρασμα σὲ κάτι πού τοὺς εἶναι ριζικὰ ἑτερογενές· ἂν ὑπάρχει μιὰ τάξη μέσα στὸν πλοῦτο, ἂν αὐτὸ τὸ πράγμα μπορεῖ νὰ ἀγοράσει ἐκεῖνο, ἂν τὸ χρυσάφι ἀξίζει δύο φορές περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀσήμι, αὐτὸ δὲ συμβαίνει ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν συγκρίσιμες ἐπιθυμίες· ὄχι γιατί μὲσω τοῦ κορμιοῦ τους δοκιμάζουν τὴν ἴδια πείνα ἢ γιατί ἡ καρδιὰ ὀλωνῶν διψᾷ γιὰ τὸ ἴδιο γόητρο· ἀντίθετα, ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὅλοι ὑποτάσσονται στὸ χρόνο, στὸν κόπο, στὸν κάματο καί, ὀριακὰ, στὸ θάνατο. Οἱ ἄνθρωποι ἀνταλλάσσουν ἐπειδὴ δοκιμάζουν ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες· ἀλλὰ μποροῦν νὰ ἀνταλλάξουν καὶ νὰ τακτοποιήσουν αὐτὲς τὶς ἀνταλλαγές ἐπειδὴ ὑποτάσσονται στὸ χρόνο καὶ στὴ μεγάλη ἐξωτερικὴ μοίρα. "Ὅσο γιὰ τὴν γονιμότητα αὐτῆς τῆς ἐργασίας, δὲν ὀφείλεται τόσο στὴν προσωπικὴ ἱκανότητα ἢ στὸν ὑπολογισμό τῶν συμφερόντων· θεμελιώνεται σὲ συνθῆκες πού κι αὐτὲς εἶναι ἐξωτερικὲς πρὸς τὴν παράστασή της: πρόοδος τῆς βιομηχανίας, ἐπαύξηση τοῦ καταμερισμοῦ τῶν καθηκόντων, συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, χωρισμὸς τῆς παραγωγικῆς ἀπὸ τὴν μὴ παραγωγικὴ ἐργασία. Βλέπουμε λοιπὸν μὲ ποιὸ τρόπο ὁ στοχασμὸς γιὰ τὸν πλοῦτο ἀρχίζει μὲ τὸν Adam Smith νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸν χῶρο πού τοῦ εἶχε ὀριοθετήσει ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ· τότε τοποθετοῦνταν μέσα στὴν «ἰδεολογία» — στὴν ἀνάλυση τῆς παραστάσεως· στὸ ἐξῆς ἀναφέρεται, πλάγια θὰ λέγαμε, σὲ δύο τομεῖς πού τόσο ὁ ἓνας ὅσο καὶ ὁ ἄλλος ξεφεύγουν ἀπὸ τὶς μορφές καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀνάλυσης τῶν ἰδεῶν: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, κατατείνει ἤδη πρὸς μιὰν ἀνθρωπολογία πού θέτει ὑπὸ συζήτησιν τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (τὴν περατότητά του, τὴ σχέση του μὲ τὸ χρόνο, τὸ ἐπικείμενο τοῦ θανάτου) καὶ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἐπενδύει τὶς μέρες τοῦ χρόνου του καὶ τοῦ κόπου του χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει σὲ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἄμεσης ἀνάγκης του· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὑποδείχνει, ἀκόμα ἀόριστα, τὴ δυνατότητα μιᾶς πολιτικῆς οἰκονομίας πού δὲν θὰ εἶχε πλέον ὡς ἀντικείμενο τὴν ἀνταλλαγὴ τοῦ πλούτου (καὶ τὸ παιχνίδι τῶν παραστάσεων πού τὸ θεμελιώνει) ἀλλὰ τὴν πραγματικὴ τους παραγωγὴ: μορφές ἐργασίας καὶ κεφα-

λαίου. Κατανοοῦμε λοιπὸν πῶς ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς νεόκοπες θετικότητες — μιὰ ἀνθρωπολογία ποὺ μιλάει γιὰ ἕναν ἄνθρωπο ἀποξενωμένο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ μιὰ οἰκονομία ποὺ μιλάει γιὰ μηχανισμοὺς ἐξωτερικοὺς πρὸς τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση — ἡ Ἰδεολογία ἢ ἡ Ἀνάλυση τῶν παραστάσεων θὰ καταντήσῃ πλέον νὰ εἶναι σὲ λίγο μιὰ ψυχολογία, ἐνῶ ἀπέναντί της διανοίγεται ἡ διάσταση μιᾶς δυνατῆς ἱστορίας ποὺ δεσπόζει πάνω της ἀπὸ ὄλο τὸ ὕψος της. Μὲ ἀφετηρία τὸν Smith ὁ χρόνος τῆς οἰκονομίας δὲν θὰ εἶναι πλέον ὁ κυκλικὸς χρόνος τῆς πτώχευσης καὶ τοῦ πλουτισμοῦ· οὔτε θὰ εἶναι ἡ γραμμικὴ ἀλληλουχία ἐπιτήδειων οἰκονομικῶν χειρισμῶν ποὺ ἀυξάνοντας πάντα ἐλαφρὰ τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἐπιταχύνουν τὴν παραγωγή περισσότερο γρήγορα ἀπὸ ὅ,τι ἀνεβάζουν τὶς τιμές· θὰ εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς χρόνος μιᾶς ὀργάνωσης ποὺ ἀυξάνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγκαιότητά της καὶ ἀναπτύσσεται σύμφωνα μὲ αὐτόχθονες νόμους — ὁ χρόνος τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ καθεστῶτος παραγωγῆς.

III. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΟΝΤΩΝ

Στὸν τομέα τῆς φυσικῆς ἱστορίας οἱ τροποποιήσεις ποὺ μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε ἀνάμεσα στὸ 1775 καὶ στὸ 1795 εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου. Δὲν ξανατίθεται ὑπὸ συζήτηση ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τῶν ταξινομήσεων: αὐτὲς ἀποσκοποῦν πάντα στὸν καθορισμὸ τοῦ «χαρακτήρα», ὁ ὁποῖος συνομαδώνει τὰ ἄτομα καὶ τὰ εἶδη σὲ πῶ γενικὲς ἐνότητες, διακρίνει αὐτὲς τὶς ἐνότητες μεταξύ τους, καὶ τοὺς ἐπιτρέπει ἐν τέλει νὰ συναρμόζονται μὲ τρόπο ὥστε νὰ σχηματίζουν ἕναν πῶνακα ὅπου θὰ μπορούν νὰ βροῦν τὴ θέση τους ὄλα τὰ ἄτομα καὶ ὄλες οἱ ὀμάδες, γνωστὲς ἢ ἄγνωστες. Αὐτοὶ οἱ χαρακτῆρες ἔχουν προαφαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν ὀλικὴ παράσταση τῶν ἀτόμων· εἶναι ἡ ἀνάλυσή της καὶ, ἀναπαριστώντας αὐτὲς τὶς παραστάσεις, ἐπιτρέπουν τὴ συγκρότηση μιᾶς τάξης· οἱ γενικὲς ἀρχὲς τῆς ταξινομίας — οἱ ἴδιες ποὺ ὑπαγόρευσαν τὰ συστήματα τοῦ Tournefort καὶ

τοῦ Linné, τῆ μέθοδο τοῦ Adanson — ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ τὸν A.L. de Jussieu, γιὰ τὸν Vicq d'Azyr, γιὰ τὸν Lamarck, γιὰ τὸν Candolle. Ἐντούτοις ἡ τεχνικὴ ποῦ ἐπιτρέπει τὴν συγκρότηση τοῦ χαρακτήρα, τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ὁρατὴ δομὴ καὶ στὰ κριτήρια τῆς ταυτότητας, τροποποιοῦνται ὅπως τροποποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Adam Smith οἱ σχέσεις τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς τιμῆς. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα, οἱ ταξινομητὲς εἶχαν συγκροτήσει τὸν χαρακτήρα μὲ βάση τὴ σύγκριση τῶν ὁρατῶν δομῶν, δηλαδὴ μὲ τὸ συσχετισμὸ στοιχείων ποῦ ἦσαν ὁμοιογενῆ ἐπειδὴ τὸ καθένα μπορούσε, σύμφωνα μὲ τὴν ταξιθετικὴ ἀρχὴ ποῦ εἶχε ἐπιλεγεῖ, νὰ χρησιμεύσει ὡς ἀναπαραστασιὴ ὄλων τῶν ἄλλων: ἡ μόνη διαφορὰ ἦταν ὅτι γιὰ τοὺς συστηματικοὺς τὰ ἀναπαραστατικὰ στοιχεῖα εἶχαν ὀριστεῖ ἀπαρχῆς, ἐνῶ γιὰ τοὺς μεθοδολόγους ἀναφαίνονταν λίγο-λίγο μὲ μιὰ προοδευτικὴ ἀντιπαράθεση. Ἀλλὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν περιγεγραμμένη δομὴ στὸν ταξινομικὸ χαρακτήρα γινόταν ἐξ ὀλοκλήρου στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀναπαραστατικῶν λειτουργιῶν ποῦ τὸ ὁρατὸ ἀσκοῦσε ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του. Μὲ ἀφετηρία τὸν Jussieu, τὸν Lamarck καὶ τὸν Vicq d'Azyr ὁ χαρακτήρας, ἢ μᾶλλον ἡ μετατροπὴ τῆς δομῆς σὲ χαρακτήρα, θὰ θεμελιωθεῖ σὲ μιὰ ἀρχὴ ξένη πρὸς τὸ πεδίο τοῦ ὁρατοῦ — μιὰν ἐσωτερικὴ ἀρχὴ ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὸ ἀμοιβαῖο παιχνίδι τῶν παραστάσεων. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ (μὲ τὴν ὁποία μέσα στὴν τάξιν τῆς οἰκονομίας ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐργασία) εἶναι ἡ ὀργάνωση. Ὡς θεμέλιο τῶν ταξινομιῶν, ἡ ὀργάνωση ἐμφανίζεται μὲ τέσσερις διαφορετικοὺς τρόπους.

1. Ἀρχικά, μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἱεραρχίας τῶν χαρακτήρων. Ὅντως, ἂν δὲν ἐκθέτουμε τὰ εἶδη πλάι-πλάι καὶ μέσα στὴ μεγαλύτερη πολυμορφία τους ἀλλὰ ἂν δεχόμεστε — γιὰ νὰ ὀριοθετήσουμε ἀμέσως τὸ πεδίο διερεύνησης — τὶς μεγάλες συνομαδώσεις ποῦ χτυποῦν ἀμέσως στὸ μάτι (ὅπως τὰ σιτοειδῆ, τὰ σύνθετα, τὰ σταυρανθῆ, τὰ ὀσπριώδη ἀναφορικὰ μὲ τὰ φυτὰ ἢ, ἀναφορικὰ μὲ τὰ ζῶα, τὰ σκουλίκια, τὰ ψάρια, τὰ πουλιά, τὰ τετράποδα), βλέπουμε ὅτι ὀρισμένοι χαρακτήρες εἶναι ἀπόλυτα σταθεροὶ καὶ δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα γένος, ἀπὸ κανένα εἶδος ποῦ μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε: γιὰ παράδειγμα, ἡ εἰσοδοχὴ τῶν στημόνων, ἡ κατάστασή

τους σὲ σχέσηη μὲ τὸν ὕπερο, ἢ εἰσδοχὴ τοῦ κάλυκα ὅταν φέρει τοὺς στήμονες, ὁ ἀριθμὸς τῶν λοβῶν ποὺ συνοδεύουν τὸ ἔμβρυο στὴ σπορά. Ἄλλα χαρακτηριστικὰ εἶναι πολὺ συχνὰ σὲ μιὰ οἰκογένεια, ἀλλὰ δὲ φτάνουν στὸν ἴδιο βαθμὸ σταθερότητας· ἢ αἰτία εἶναι ὅτι ἔχουν σχηματιστεῖ ἀπὸ λιγότερο οὐσιώδη ὄργανα (ἀριθμὸς τῶν πετάλων, παρουσία ἢ ἀπουσία τοῦ κάλυκα, ἀμοιβαία σχέσηη τῆς στεφάνης ἢ τοῦ ὕπερου): εἶναι οἱ «δευτερεύοντες ὑπομοιόμορφοι» χαρακτηῆρες. Τέλος οἱ «τριτεύοντες ἡμιομοιόμορφοι» χαρακτηῆρες ἄλλοτε εἶναι σταθεροὶ κι ἄλλοτε ποικίλλουν (μονόφυλλη ἢ πολύφυλλη δομὴ τοῦ κάλυκα, ἀριθμὸς θηκῶν μέσα στὸ φρούτο, κατάστασι τῶν ἀνθέων καὶ τῶν φύλλων, φύση τοῦ μίσχου): μὲ αὐτοὺς τοὺς ἡμιομοιόμορφους χαρακτηῆρες δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καθορίσουμε οἰκογένειες ἢ τάξεις — ὄχι γιατί δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ σχηματίσουν γενικὲς ὀντότητες ἂν τοὺς ἐφαρμόζαμε σὲ ὅλα τὰ εἶδη, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἀφοροῦν αὐτὸ ποὺ εἶναι οὐσιώδες μέσα σὲ μιὰ ὁμάδα ἔμβιων ὄντων. Κάθε μεγάλη φυσικὴ οἰκογένεια ἔχει προϋποθέσεις ποὺ τὴν καθορίζουν καὶ οἱ χαρακτηῆρες ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε εἶναι οἱ πλησιέστεροι σὲ αὐτὲς τὶς θεμελιώδεις προϋποθέσεις: ἔτσι, καθὼς ἢ ἀναπαραγωγὴ εἶναι ἢ σπουδαιότερη λειτουργία τοῦ φυτοῦ, τὸ ἔμβρυο θὰ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος, καὶ θὰ μπορούμε νὰ κατανειμούμε τὰ φυτὰ σὲ τρεῖς τάξεις: στὰ ἀκοτυλήδονα, στὰ μονοκοτυλήδονα καὶ στὰ δικοτυλήδονα. Πάνω στὸ φόντο αὐτῶν τῶν οὐσιαστικῶν καὶ «πρωταρχικῶν» χαρακτήρων θὰ μπορέσουν νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ ἄλλοι καὶ νὰ εἰσαγάγουν λεπτότερες διακρίσεις. Βλέπουμε ὅτι ὁ χαρακτήρας δὲν προαφαιρεῖται πλέον ἄμεσα ἀπὸ τὴν ὄρατὴ δομὴ καὶ μὲ μόνον κριτήριον τὴν παρουσία ἢ τὴν ἀπουσία του· θεμελιώνεται στὴν ὑπαρξὴ οὐσιωδῶν λειτουργιῶν τοῦ ἔμβριου ὄντος, καὶ σὲ σημαντικὲς σχέσεις ποὺ δὲν προκύπτουν πλέον μόνον ἀπὸ τὴν περιγραφή.

2. Συνεπῶς οἱ χαρακτηῆρες συνδέονται μὲ λειτουργίες. Κατὰ μιὰ ἔννοια, ἐπιστρέφουμε στὴν παλαιὰ θεωρία τῶν σημειογραφημάτων ἢ τῶν σημαδιῶν ποὺ ὑπέθεταν ὅτι τὰ ὄντα ἔφεραν στὸ πιὸ ὄρατὸ σημεῖο τῆς ἐπιφανείας τους τὸ σημεῖο τοῦ πιὸ οὐσιώδους τους γνωρίσματος. Ἄλλὰ ἐδῶ οἱ σημαντικὲς σχέσεις εἶναι σχέσεις λειτουργικῆς ὑποταγῆς. Ἄν ὁ ἀριθμὸς τῶν κοτυληδόνων εἶναι ἀποφα-

σιστικὸς γιὰ τὴν κατάταξη τῶν φυτῶν, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ παίζουσι ὀρισμένο ρόλο μέσα στὴ λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς, καὶ ἔτσι συνδέονται μὲ ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ φυτοῦ· δείχνουσι μιὰ λειτουργία ποὺ ἐπιτάσσει ὀλόκληρη τὴ διάταξη τοῦ ἀτόμου.¹ Ἔτσι, ἀναφορικὰ μὲ τὰ ζῶα, ὁ Vicq d'Azyr ἔδειξε ὅτι οἱ λειτουργίες διατροφῆς εἶναι οἱ σημαντικότερες. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο «ὑπάρχουσι σταθερὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ δομὴ τῶν δοντιῶν τῶν σαρκοβόρων καὶ στὴ δομὴ τῶν μυῶν τους, τῶν δαχτύλων τους, τῶν νυχιῶν τους, τῆς γλώσσας τους, τοῦ στομάχου τους, τῶν ἐντοσθίων τους».² Συνεπῶς ὁ χαρακτήρας δὲν ἔχει συγκροτηθεῖ μὲ βάση μιὰ σχέση τοῦ ὄρατοῦ μὲ τὸν ἑαυτό του· καθ'αυτὸς δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄρατὸ σημεῖο μιᾶς περίπλοκης καὶ ἱεραρχημένης ὀργάνωσης ὅπου ἡ λειτουργία παίζει ἓναν οὐσιώδη ρόλο ἐπιταγῆς καὶ προσδιορισμοῦ. Ὁ χαρακτήρας δὲν εἶναι σημαντικὸς ἐπειδὴ παρουσιάζεται συχνὰ μέσα στὶς παρατηρούμενες δομές· ἀλλὰ γιατί εἶναι λειτουργικὰ σημαντικὰ νὰ τὸν συναντοῦμε συχνά. Ὅπως θὰ παρατηρήσει ὁ Cuvier, συνοφίζοντας τὸ ἔργο τῶν τελευταίων μεγάλων μεθοδολόγων τοῦ αἰῶνα, ὅσο περισσότερο ἀνεβαίνουμε πρὸς τὶς γενικότερες τάξεις, «τόσο πιὸ σταθερὰ εἶναι τὰ γνωρίσματα ποὺ παραμένουν κοινὰ· καὶ καθὼς οἱ πιὸ σταθερὲς σχέσεις εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἀνήκουσι στὰ σημαντικότερα μέρη, οἱ χαρακτῆρες τῶν ἀνώτερων διαιρέσεων θὰ ἀντληθοῦν ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μέρη... Ἔτσι ἡ μέθοδος θὰ εἶναι φυσικὴ ἐπειδὴ ἐξηγεῖ τὴ σπουδαιότητα τῶν ὀργάνων».³

3. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες κατανοοῦμε πῶς ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς κατάφερε νὰ γίνῃ ἀπαραίτητη στὴν τακτοποίηση τῶν φυσικῶν ὄντων. Οἱ λόγοι εἶναι δύο: ἀρχικὰ, ἔπρεπε νὰ μπορέσουν νὰ συλλάβουσι μέσα στὸ βᾶθος τοῦ σώματος τὶς σχέσεις ποὺ συνδέουσι τὰ ἐπιφανειακὰ ὄργανα μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἡ κρυμμένη ὑπαρξὴ καὶ μορ-

1. A.L. de Jussieu, *Genera plantarum*, σ. XVIII.

2. Vicq d'Azyr, *Système anatomique des quadrupèdes*, 1792, Προεισαγωγικὸς λόγος, σ. LXXXVII.

3. G. Cuvier, *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle*, Paris, an VI, σ. 20-21.

φή τους διασφαλίζουν τις ουσιώδεις λειτουργίες· έτσι ο Storr προτείνει να ταξινομηθούν τα μαστοφόρα σύμφωνα με τη διάταξη τῶν ὀπλῶν τους· κι αὐτὸ γιατί ἡ διάταξη τούτη συνδέεται με τοὺς τρόπους μετατόπισης καὶ με τὶς κινητικὲς δυνατότητες τοῦ ζώου· ἀλλὰ με τὴ σειρά τους καὶ αὐτοὶ οἱ τρόποι βρίσκονται σὲ συστοιχία με τὴ μορφή διατροφῆς καὶ τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ πεπτικοῦ συστήματος.¹ Ἐπιπλέον, μπορεῖ οἱ πιὸ σημαντικοὶ χαρακτήρες νὰ εἶναι οἱ πιὸ κρυφοί· ἤδη μέσα στὴ φυτικὴ τάξη μπορέσαμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὰ σημαίνοντα στοιχεῖα δὲν εἶναι τὰ ἄνθη καὶ οἱ καρποὶ — δηλαδή τὰ πιὸ ἐμφανῆ μέρη τοῦ φυτοῦ —, ἀλλὰ ὁ ἐμβρυακὸς μηχανισμὸς καὶ ὄργανα ὅπως οἱ κοτυληδόνες. Στὰ ζῶα αὐτὸ τὸ φαινόμενο εἶναι ἀκόμα πιὸ συχνό. Ὁ Storr φρονοῦσε ὅτι ἔπρεπε νὰ καθοριστοῦν οἱ μεγάλες τάξεις μέσω τῶν μορφῶν τῆς κυκλοφορίας· καὶ ὁ Lamarck, πού μολαταῦτα δὲν ἐφάρμοζε τὴν ἀνατομία, ἀποδοκιμάζει ἀναφορικὰ με τὰ κατώτερα ζῶα μιὰν ἀρχὴν κατάταξης πού θὰ βασιζόταν μόνο στὴν ὄρατὴ μορφή: «Ἡ θεώρηση τῶν ἀρθρώσεων καὶ τοῦ σώματος τῶν ὀστρακόδερμων ἔκανε ὅλους τοὺς φυσιολόγους νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουν σὰν ἀληθινὰ ἔντομα, καὶ ἐγὼ ἀκολούθησα ἐπὶ μακρὸν τὴν κοινὴ γνώμη πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἀλλὰ καθὼς ἔχει ἀναγνωριστεῖ ὅτι ἡ ὀργάνωση εἶναι ἡ πιὸ οὐσιώδης ἀπὸ ὅλες τὶς θεωρήσεις γιὰ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ μεθοδικὴ καὶ φυσικὴ κατανομὴ τῶν ζώων καθὼς καὶ γιὰ νὰ καθορίσει ἀνάμεσά τους τὶς ἀληθινὲς σχέσεις, προκύπτει ὅτι τὰ ὀστρακόδερμα, ἀναπνέοντας μόνο με βράγχια ὅπως τὰ μαλάκια, καὶ ἔχοντας ὅπως αὐτὰ μιὰ μυώδη καρδιά, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν ἀμέσως μετὰ ἀπὸ αὐτὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ ἀραχνοειδῆ καὶ τὰ ἔντομα πού δὲν ἔχουν παρόμοιο ὀργανισμό».² Συνεπῶς ἡ κατάταξη δὲν συνεπάγεται πλέον τὴν ἀναφορὰ τοῦ ὄρατοῦ στὸν ἑαυτό του, ἐπιφορτίζοντας ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα του νὰ ἀναπαραστήσει τὰ ἄλλα· σημαίνει ἀντίθετα, μέσα σὲ μιὰ κίνηση πού κάνει τὴν ἀνάλυση νὰ περιδινεῖται, τὴν ἀναφορὰ τοῦ ὄρατοῦ στὸ ἀόρατο, σάμπως τὸ τελευταῖο νὰ εἶναι

1. Storr, *Prodromus methodi mammalium*, Tübingen, 1780, σ. 7-20.

2. Lamarck, *Système des animaux sans vertèbres*, Paris, 1801, σ. 143-144.

ὁ βαθὺς λόγος τοῦ πρώτου, καὶ κατόπιν τὴν ἀνάδυση ἀπὸ αὐτὴ τὴν κρυφὴ ἀρχιτεκτονικὴ πρὸς τὰ ἐκδηλα σημεῖα ποὺ ἔχουν δοθεῖ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος. "Ὅπως ἔλεγε ὁ Pinel, στὴ δουλειὰ τοῦ φυσιολόγου «τὸ νὰ παραμείνει κανεὶς στοὺς ἐξωτερικοὺς χαρακτῆρες ποὺ προσδιορίζουν οἱ ὀνοματοθεσίαι, εἶναι σὰ νὰ ἀποκρύβει τὴν πιὸ γόνιμη σὲ πληροφορίες πηγὴ καὶ νὰ ἀρνεῖται κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ἀνοίξει τὸ μεγάλο βιβλίο τῆς φύσης, τὸ ὁποῖο ἐντούτοις θέλουμε νὰ γνωρίσουμε». ¹ Στὸ ἐξῆς, ὁ χαρακτῆρας ἀναλαμβάνει τὸν παλαιὸ του ρόλο ὡς ὄρατοῦ σημείου ποὺ δείχνει πρὸς ἓνα κρυμμένο βάθος· ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ὑποδείχνει δὲν εἶναι ἓνα κρυφὸ κείμενο, μιὰ περικαλυμμένη μιλιὰ ἢ μιὰ ὁμοιότητα ποὺ εἶναι ὑπερβολικὰ πολύτιμη γιὰ νὰ μένει ἐκτεθειμένη· εἶναι τὸ συνεκτικὸ σύνολο μιᾶς ὀργάνωσης, ποὺ ἐκλαμβάνει καὶ πάλι τὸ ὄρατὸ ὡς ἀόρατο μέσα στὸ μοναδικὸ πλέγμα τῆς κυριαρχίας του.

4. Ὁ παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὴν κατάταξη καὶ τὴν ὀνοματοθεσίαι λύνεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ἐφόσον ἡ ταξινομήσιμη συνίστατο σὲ μιὰ προοδευτικὰ συναρθρούμενη κατάτμηση τοῦ ὄρατοῦ χώρου, ἦταν πολὺ θεμιτὸ ἡ ὀριοθέτηση καὶ ἡ κατονομασία αὐτῶν τῶν συνόλων νὰ μποροῦν νὰ ἐπιτελεστοῦν μαζί. Τὸ πρόβλημα τοῦ ὀνόματος καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ γένους ἦσαν ἰσόμορφα. Ἀλλὰ τώρα ποὺ ὁ χαρακτῆρας δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ταξινομήσει παρὰ ἀναφερόμενος ἀρχικὰ στὴν ὀργάνωση τῶν ἀτόμων, τὸ «διακρίνειν» δὲν ἐπιτελεῖται πλέον μὲ τὰ ἴδια κριτήρια καὶ τὰ ἴδια ἐνεργήματα μὲ τὸ «ὀνομάζειν». Γιὰ νὰ βροῦμε τὰ θεμελιώδη σύνολα, ποὺ ἀνασυγκροτοῦν σὲ ομάδες τὰ φυσικὰ ὄντα, πρέπει νὰ διατρέξουμε αὐτὸν τὸν σὲ βάθος χῶρο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ ὄργανα στὰ πιὸ κρυφὰ καὶ ἀπὸ αὐτὰ στίς μεγάλες λειτουργίες ποὺ διασφαλίζουν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέσα στὸν ἐπίπεδο χῶρο τοῦ πίνακα θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἐκδιπλώνεται μιὰ καλὴ ὀνοματοθεσίαι: μὲ ἀφετηρία τοὺς ὄρατους χαρακτῆρες τοῦ ἀτόμου, θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὸ καθορισμένο σημεῖο ὅπου βρίσκεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ γένους καὶ τοῦ

1. Ph. Pinel, *Nouvelle méthode de classification des quadrumanes* (*Actes de la Société d'histoire naturelle*, τόμ. I, σ. 52, ἀναφέρεται στὸν Daudin, *Les classes zoologiques*, σ. 18).

είδους του. Ὑπάρχει μιὰ θεμελιώδης παραφωνία ἀνάμεσα στὸ χῶρο τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ὀνοματοθεσίας: ἢ μᾶλλον, ἀντὶ νὰ καλύπτονται ἐπακριβῶς, στὸ ἐξῆς εἶναι κάθετος ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον· καὶ στὸ σημεῖο ζεύξης τους βρίσκεται ὁ ἐκδηλος χαρακτήρας, ποὺ δείχνει σὲ βάθος μιὰ λειτουργία καὶ ἐπιτρέπει στὴν ἐπιφάνεια νὰ ξαναβρεῖ ἕνα ὄνομα. Αὐτὴ τὴ διάκριση, ποὺ μέσα σὲ λίγα χρόνια θὰ καταστήσει ἔωλες τὴ φυσικὴ ἱστορία καὶ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς ταξινομίας, τὴν ὀφείλουμε στὴν μεγαλοφυΐα τοῦ Lamarck: στὸν Προεισαγωγικὸ Λόγο τῆς *Γαλλικῆς Χλωρίδας* ἀντιπαρέθεσε ὡς ριζικὰ διαφορετικὰ τὰ δύο καθήκοντα τῆς βοτανικῆς: τὸν «καθορισμό», ποὺ ἐφαρμόζει τοὺς κανόνες τῆς ἀνάλυσης καὶ ἐπιτρέπει νὰ ξαναβροῦμε τὸ ὄνομα μὲ τὸ ἀπλὸ παιχνίδι μιᾶς δυαδικῆς μεθόδου (ὅπου ὁ τάδε χαρακτήρας εἶναι παρὼν μέσα στὸ ἄτομο ποὺ ἐξετάζουμε καὶ πρέπει νὰ γυρέψουμε νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ πίνακα ἢ δὲν εἶναι παρὼν καὶ πρέπει νὰ τὸν γυρέψουμε στὸ ἀριστερὸ μέρος, κι αὐτὸ μέχρι τὸν τελικὸ καθορισμό)· καὶ τὴν ἀνακάλυψη τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῆς ὁμοιότητος, ποὺ προαπαιτεῖ τὴν ἐξέταση ὀλόκληρης τῆς ὀργάνωσης τῶν εἰδῶν.¹ Τὸ ὄνομα καὶ τὰ γένη, ἢ ὑποδήλωσις καὶ ἢ ταξινόμησις, ἢ γλώσσα καὶ ἢ φύσις παύουν πιά νὰ ἀλληλοδιασταυρῶνται ἀναμφίλεκτα. Ἡ τάξις τῶν λέξεων καὶ ἡ τάξις τῶν ὄντων δὲν τέμνονται πιά παρὰ σὲ μιὰ τεχνητὰ καθορισμένη γραμμὴ. Ἀρχίζει πιά νὰ καταπίπτει ὁ παλαιὸς δεσμὸς ποὺ εἶχε θεμελιώσει τὴ φυσικὴ ἱστορία κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ καὶ εἶχε ὀδηγήσει μὲ μιὰ κίνησις τὴ δομὴ μέχρι τὸν χαρακτήρα, τὴν παράστασις μέχρι τὸ ὄνομα καὶ τὸ ὄρατὸ ἄτομο μέχρι τὸ ἀφηρημένο γένος. Τώρα ἀρχίζουν νὰ μιλοῦν γιὰ πράγματα ποὺ συνέβησαν σὲ ἕνα χῶρο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν λέξεων. Κάνοντας, πολὺ νωρὶς μάλιστα, μιὰ παρόμοια διάκριση, ὁ Lamarck ἔκλεισε τὴν ἐποχὴ τῆς φυσικῆς ἱστορίας, διάνοιξε πολὺ καλύτερα τὴν ἐποχὴ τῆς βιολογίας, μὲ ἕναν πολὺ πιὸ καθορισμένο καὶ ριζικὸ τρόπο, θίγοντας καὶ πάλι, εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα, τὸ ἤδη

1. Lamarck, *La Flore française*, Paris, 1778, Προεισαγωγικὸς λόγος, σ. xc-cii.

γνωστό θέμα τῆς μοναδικῆς σειρᾶς τῶν εἰδῶν καὶ τῆς προοδευτικῆς τους μεταμόρφωσης.

Ἡ ἔννοια τῆς ὀργάνωσης ὑπῆρχε ἤδη μέσα στὴ φυσικὴ ἱστορία τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα — ὅπως ἀκριβῶς ὑπῆρχε μέσα στὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἢ ἔννοια τῆς ἐργασίας ποὺ κι αὐτὴ δὲν ἐπινοήθηκε στὸ ἔβγα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς· τότε ὅμως χρησίμευε στὸ νὰ καθορίζει ἓναν ὀρισμένο τρόπο σύνθεσης τῶν περίπλοκων ἀτόμων μὲ ἀφετηρία πιὸ στοιχειώδη ὑλικά· ὁ Linné γιὰ παράδειγμα διέκρινε τὴν «παράθεση» ποὺ κάνει τὸ ὄρυκτὸ νὰ αὐξάνεται ἀπὸ τὴν «φυτικὴ ἀνάπτυξη» μὲ τὴν ὁποία τὸ φυτὸ ἀναπτύσσεται τρεφόμενο.¹ Ὁ Bonnet ἀντιπαρέθετε τὸ «συμφόρημα» τῶν «ἀκατέργαστων στερεῶν» στὴν «σύνθεση τῶν ὀργανωμένων στερεῶν» ποὺ «περιπλέκει ἓναν σχεδὸν ἄπειρο ἀριθμὸ μερῶν, ρευστῶν καὶ στερεῶν».² Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ὀργάνωσης δὲν εἶχε ποτὲ χρησιμεύσει πρὶν τὰ τέλη τοῦ αἰώνα γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν τάξη τῆς φύσης, γιὰ νὰ καθορίσῃ τὸ χῶρο τῆς εἴτε νὰ περιορίσῃ τὶς μορφές τῆς. Μόνο μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Jussieu, τοῦ Vicq d'Azyr καὶ τοῦ Lamarck ἀρχίζει νὰ λειτουργεῖ γιὰ πρώτη φορὰ σὰν μέθοδος χαρακτηρολόγησης: κάνει τοὺς χαρακτῆρες νὰ ὑποτάσσονται οἱ μὲν στοὺς δέ· τοὺς συνδέει μὲ λειτουργίες· τοὺς διατάσσει σύμφωνα μὲ μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ ἐσωτερικὴ ὅσο καὶ ἐξωτερικὴ καὶ ἐξίσου ἀόρατη ὅσο καὶ ὀρατὴ· τοὺς κατανέμει μέσα σὲ ἓναν διαφορετικὸ χῶρο ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν ὀνομάτων, τοῦ λόγου καὶ τῆς γλώσσας. Συνεπῶς δὲν ἀρκεῖται νὰ ὑποδηλώνει μιὰ κατηγορία ὄντων ἀνάμεσα σὲ ἄλλα· δὲν ὑποδείχνει πλέον μόνον μιὰ τομὴ μέσα στὸν ταξινομικὸ χῶρο· καθορίζει γιὰ ὀρισμένα ὄντα τὸν ἐσωτερικὸ νόμο ποὺ ἐπιτρέπει σὲ κάποια ἀπὸ τὶς δομές τους νὰ προσλάβῃ τὴν ἀξία χαρακτῆρα. Ἡ ὀργάνωση παρειαφρῦει ἀνάμεσα στὶς δομές ποὺ ἀρθρώνουν καὶ στοὺς χαρακτῆρες ποὺ ὑποδηλώνουν — εἰσάγοντας ἀνάμεσά τους ἓναν βαθύ, ἐσωτερικὸ, οὐσιώδη χῶρο.

Αὐτὴ ἡ σημαντικὴ μεταλλαγὴ ἐπιτελεῖται καὶ μέσα στὸ στοι-

1. Linné, *Système sexuel des végétaux*, γαλλ. μτφ., an VI, σ. 1.

2. Bonnet, *Contemplation de la nature, Oeuvres complètes*, τόμ. IV, σ. 40.

χεῖο τῆς φυσικῆς ἱστορίας· τροποποιεῖ τὶς μεθόδους καὶ τὶς τεχνικὲς τῆς ταξινομίας· δὲν ἀρνεῖται τὶς θεμελιώδεις προϋποθέσεις τῆς δυνατότητάς της· δὲν θίγει ἀκόμα τὸν τρόπο ὑπαρξῆς μιᾶς φυσικῆς τάξης. Ἐντούτοις ἐπιφέρει μιᾶν μείζονα συνέπεια: τὴν ριζοσπαστικοποίησιν τοῦ χωρισμοῦ ἀνάμεσα στὸ ὀργανικὸ καὶ στὸ ἀνόργανο. Μέσα στὸν πῖνακα τῶν ὄντων ποῦ ἐκδίπλωνε ἡ φυσικὴ ἱστορία, τὸ ὀργανωμένον καὶ τὸ μὴ-ὀργανωμένον δὲν ἀποτελοῦσαν τίποτα περισσότερο ἀπὸ δύο κατηγορίες· καὶ αὐτὲς διασταυρώνονταν, χωρὶς ἀναγκαστικὰ νὰ συμπίπτουν, μὲ τὴν ἀντίθεση ἔμβιου-μὴ ἔμβιου. Ἀπὸ τὴν στιγμήν ποῦ ἡ ὀργάνωσις γίνεται θεμελιώδης ἔννοια τῆς φυσικῆς χαρακτηρολογίας καὶ ἐπιτρέπει νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν ὀρατὴν δομὴν εἰς τὴν ὑποδήλωσιν, ὀφείλει νὰ πάψῃ ἡ ἴδια νὰ εἶναι μόνον ἓνας χαρακτήρας· περιτρέχει τὸν ταξινομικὸν χῶρον ὅπου ἐνοικοῦσε, καὶ αὐτὴ μὲ τὴν σειράν της εἶναι ποῦ καθιστᾷ ἐφικτὴν μιᾶν πιθανῆν ταξινομήσιν. Ἔτσι ἡ ἀντίθεση τοῦ ὀργανικοῦ καὶ τοῦ ἀνόργανου γίνεται θεμελιώδης. Ὀντως, ἀπὸ τὰ χρόνια ἀνάμεσα στὸ 1775-1795 ἡ παλαιὰ ἀρθρωσις τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων βασιλείων ἐξαφανίζεται· ἡ ἀντίθεση τῶν δύο βασιλείων — ὀργανικοῦ καὶ ἀνόργανου — δὲν τὴν ἀντικαθιστᾷ ἐπακριβῶς· μᾶλλον τὴν καθιστᾷ ἀδύνατον ἐπιβάλλοντας ἓναν ἄλλο διαχωρισμόν, σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδον καὶ σὲ ἓναν ἄλλον χῶρον. Ὁ Pallas καὶ ὁ Lamarck¹ διατυπώνουν αὐτὴν τὴν μεγάλην διχοτόμησιν, μὲ τὴν ὁποία ἔρχεται νὰ συμπέσει ἡ ἀντίθεση τοῦ ἔμβιου καὶ τοῦ μὴ ἔμβιου. «Δύο μόνον βασιλείαι ὑπάρχουν εἰς τὴν φύσιν, γράφει ὁ Vicq d'Azyr τὸ 1786, τὸ ἓνα ἀπολαμβάνει τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἄλλο τὴν στερεῖται».² Τὸ ὀργανικὸν γίνεται ἔμβιον καὶ τὸ ἔμβιον εἶναι ἐκεῖνον ποῦ παράγει, αὐξανόμενον καὶ ἀναπαραγόμενον· τὸ ἀνόργανον εἶναι τὸ μὴ ἔμβιον, ἐκεῖνον ποῦ δὲν ἀναπτύσσεται καὶ δὲν ἀναπαράγεται· βρίσκεται εἰς τὰ σύνορα τῆς ζωῆς, εἶναι τὸ ἀδρανὲς καὶ τὸ ἄγονον — ὁ θάνατος. Καὶ ἂν μετέχει τῆς ζωῆς εἶναι σὰν ἐκεῖνον ποῦ μέσα της τείνει νὰ τὴν καταστρέψῃ καὶ νὰ τὴν σκοτώσῃ. «Μέσα σὲ ὅλα τὰ ἔμβια ὄντα ὑπάρχουν δύο ἰσχυρὲς δυνάμεις, πολὺ διακεκριμέναι καὶ πάντα ἀντίθεται μεταξύ τους, ἔτσι ὥστε καθεμιά τους

1. Lamarck, *La Flore française*, σ. 1-2.

2. Vicq d'Azyr, *Premiers discours anatomiques*, 1786, σ. 17-18.

καταστρέφει διηλεκτικῶς ὅ,τι ἡ ἄλλη κατορθώνει νὰ παραγάγει». ¹ Βλέπουμε λοιπὸν πῶς τείνει νὰ καταστῆ δυνατὸ κάτι σὰν βιολογία, σπάζοντας σὲ βάθος τὸν μεγάλον πίνακα τῆς φυσικῆς ἱστορίας· καὶ πῶς ἐπίσης τείνει νὰ ἀναδυθεῖ μέσα στὶς ἀναλύσεις τοῦ Bichat ἡ θεμελιώδης ἀντίθεση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Δὲν θὰ εἶναι ὀλίγο πολὺ πρόσκαιρος θρίαμβος ἐνὸς βιταλισμοῦ πάνω σὲ ἓναν μηχανικισμό· ὁ βιταλισμὸς καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ καθορίσει τὰ εἰδοποιὰ γνωρίσματα τῆς ζωῆς δὲν εἶναι παρὰ τὰ ἐπιφανειακὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν συμβάντων.

IV. Η ΚΛΙΣΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Τὴν ἀκριβῆ ἀνταπόκριση σὲ αὐτὰ τὰ γεγονότα τὴ βρίσκουμε στὶς ἀναλύσεις τῆς γλώσσας. Ἀναμφίβολα ὅμως ἐδῶ ἔχουν μιὰ πιὸ διακριτικὴ μορφή καὶ ἐπίσης μιὰ πιὸ ἀργὴ χρονολόγηση. Εἶναι εὐκόλο νὰ βροῦμε τὴν αἰτία· σὲ ὅλη τὴ διάρκειά τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἡ γλώσσα εἶχε τεθεῖ καὶ ἀντιμετωπισθεῖ ὡς λόγος, δηλαδὴ ὡς ἀυθόρμητη ἀνάλυση τῆς παράστασης. Ἀπὸ ὅλες τὶς μορφές τῆς μὴ ποσοτικῆς τάξης, ἦταν ἡ πιὸ ἄμεση, ἡ λιγότερο συντονισμένη, ἡ βαθύτερα συνδεμένη μὲ τὴν ἰδιάζουσα κίνηση τῆς παράστασης. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ μέτρο ἦταν βαθύτερα ριζωμένη σὲ αὐτὴ καὶ στὸν τρόπο ὑπαρξῆς της ἀπὸ αὐτὲς τὶς — λόγιες ἢ ἰδιοτελεῖς — λελογισμένες τάξεις ποὺ θεμελιώναν τὴν ταξινόμηση τῶν ὄντων ἢ τὴν ἀνταλλαγὴ τοῦ πλούτου. Τεχνικὲς τροποποιήσεις σὰν κι ἐκεῖνες ποὺ ἐπηρέασαν τὸ μέτρο τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν ἢ τὶς μεθοδεύσεις τῆς χαρακτηρολογίας ἄρκεσαν γιὰ νὰ ἀλλοιώσουν σημαντικότερα τὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἢ τὴ φυσικὴ ἱστορία. Γιὰ νὰ ὑποστῆ ἡ ἐπιστήμη τῆς γλώσσας τόσο σημαντικὲς τροποποιήσεις, χρειάστηκαν βαθύτερα περιστατικά, ἱκανὰ νὰ μεταβάλουν μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἀκόμα καὶ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τῶν παραστά-

1. Lamarck, *Mémoires de physique et d'histoire naturelle* (année 1797), σ. 248.

σεων. Όπως κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἡ θεωρία τοῦ ὀνόματος ἐνοικοῦσε πολὺ κοντὰ στὴν παράσταση καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διηύθυνε μέχρις ἐνὸς σημείου τὴν ἀνάλυση τῶν δομῶν καὶ τοῦ χαρακτήρα μέσα στὰ ἔμβια ὄντα, καθὼς ἐπίσης τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἀξία στὸν πλοῦτο, ἔτσι καὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς αὐτὴ ἀκριβῶς ἐπιβιώνει περισσότερο, ἐξαρθρούμενη πολὺ ἀργά, τὴ στιγμὴ δηλαδὴ ποὺ ἡ ἴδια ἡ παράσταση τροποποιεῖται στὸ βαθύτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ καθεστῶτος της.

Μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, οἱ ἀναλύσεις τῆς γλώσσας ἐκδηλώνουν ἀκόμα ἐλάχιστα ἀλλαγές. Οἱ λέξεις ἐλέγχονται πάντα μὲ ἀφετηρία τὶς ἀναπαραστατικὲς τοὺς ἀξίες, ὡς δυνητικὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου ποὺ ἐπιτάσσει σὲ ὅλες τὸν ἴδιο τρόπο ὑπαρξῆς. Ἐντούτοις, αὐτὰ τὰ ἀναπαραστατικὰ περιεχόμενα δὲν ἀναλύονται πλέον μόνο μέσα στὴ διάσταση ποὺ τὰ πλησιάζει σὲ μιὰν ἀπόλυτη καταγωγή, ἡ ὁποία εἶναι ἢ δὲν εἶναι μυθική. Μέσα στὴν γενικὴ γραμματικὴ ὑπὸ τὴν πιὸ καθαρὴ της μορφή, ὅλες οἱ λέξεις μιᾶς γλώσσας ἦσαν φορεῖς μιᾶς λίγο ἢ πολὺ κρυμμένης σημασίας, λίγο ἢ πολὺ παράγωγης, ἀλλὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀρχέγονος λόγος ὑπαρξῆς βασιζόταν σὲ μιὰν πρωταρχικὴ ὑποδήλωση. Κάθε γλώσσα, ὅσο περίπλοκη κι ἂν ἦταν, βρισκόταν τοποθετημένη μέσα στὸ ἀνοιγμα ποὺ εἶχαν καταφέρει νὰ δημιουργήσουν μιὰ γιὰ πάντα οἱ ἀρχαϊκὲς κραυγές. Οἱ πλάγιες ὁμοιότητες μὲ τὶς ἄλλες γλώσσες — γειτονικὲς ἢ χητικότητες ποὺ κάλυπταν ἀνάλογες σημασίες — σημειώνονταν καὶ συλλέγονταν μόνο γιὰ νὰ ἐπικυρώσουν τὴν κάθετη σχέση καθεμιᾶς τοὺς μὲ αὐτὲς τὶς βαθιές, ἀμμόχωστες, σχεδὸν βουβὲς ἀξίες. Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα ἡ ὀριζόντια σύγκριση ἀνάμεσα στὶς γλώσσες ἀποκτᾶ μιὰν ἄλλη λειτουργία: δὲν ἐπιτρέπει πλέον νὰ μάθουμε τί μπορεῖ νὰ κουβαλάει ὁ καθένας ἀπὸ τὴν προπατορικὴ μνήμη, ποιά σημάδια ἔχουν κατατεθεῖ πάνω στὴν ἠχητικότητα τῶν λέξεων πρὶν ἀπὸ τὴ Βαβέλ· ὀφείλει ὅμως νὰ ἐπιτρέψει τὸν ὑπολογισμό τοῦ βαθμοῦ τῆς ὁμοιότητάς τοὺς, τῆς πυκνότητάς τῶν προσομοιοτήτων τοὺς, τὰ ὄρια μέσα στὰ ὁποῖα εἶναι διαφανεῖς μετὰξὺ τοὺς. Ἐξ οὗ καὶ οἱ μεγάλες ἀντιπαραθέσεις διάφορων γλωσσῶν ποὺ βλέπουμε νὰ ἐμφανίζονται στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα — καὶ ἐνίοτε κάτω ἀπὸ τὴν πίεση πο-

λιτικῶν κινήτρων ὅπως οἱ ἀπόπειρες πού ἔγιναν στή Ρωσία¹ γιά νά συνταχθεῖ ἕνας κατάλογος τῶν γλωσσῶν τῆς Αὐτοκρατορίας· τὸ 1787 δημοσιεύεται στήν Πετρούπολη ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Glossarium comparativum totius orbis*· κάνει ἀναφορές σέ 279 γλώσσες: 171 γιά τὴν Ἀσία, 55 γιά τὴν Εὐρώπη, 30 γιά τὴν Ἀφρική, 23 γιά τὴν Ἀμερική.² Αὐτὲς οἱ συγκρίσεις γίνονται ἀποκλειστικὰ ἀκόμα μὲ ἀφετηρία καὶ σὲ συνάρτηση μὲ ἀναπαραστατικὰ περιεχόμενα· ἀντιπαραθέτουν τὸν ἴδιο πυρήνα σημασίας — πού χρησιμεύει ὡς σταθερὰ — μὲ τὶς λέξεις μέσω τῶν ὁποίων οἱ διάφορες γλώσσες μποροῦν νά τὸν ὑποδηλώσουν (ὁ Adelung³ δίνει 500 παραλλαγές τοῦ *Pater* σὲ διαφορετικὲς γλώσσες καὶ διαλέκτους)· ἢ ἀκόμα, ἐπιλέγοντας μιὰ ρίζα ὡς σταθερὸ στοιχεῖο μέσα ἀπὸ ἐλαφρὰ παραλλάσσουσες μορφές, καθορίζουν τὸ νοηματικὸ ριπίδι πού μπορεῖ νά σχηματίσει (εἶναι οἱ πρῶτες δοκιμὲς Λεξικογραφίας, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Buthet de La Sarthe). "Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀναλύσεις παραπέμπουν πάντα σὲ δύο ἀρχές πού ἦσαν ἤδη ἀρχές τῆς γενικῆς γραμματικῆς: στήν ἀρχὴ μιᾶς ἀρχέγονης καὶ κοινῆς γλώσσας πού τάχα εἶχε προσφέρει τὸν ἀρχικὸ κλῆρο τῶν ριζῶν· καὶ στήν ἀρχὴ μιᾶς σειρᾶς ἱστορικῶν συμβάντων, ξένων πρὸς τὴ γλώσσα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὰ ἔξω τὴν κάμπτουν, τὴν φθείρουν, τὴν ἐκλεπτύνουν, τὴν μαλακώνουν, πολλαπλασιάζοντας ἢ ἀναμειγνύοντας τὶς μορφές της (εἰσβολή, μετανάστευση, πρόοδος τῶν γνώσεων, πολιτικὴ ἐλευθερία ἢ σκλαβιὰ κτλ.).

Ἄλλ' ἢ ἀντιπαραθέση τῶν γλωσσῶν στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα φέρνει στὸ φῶς μιὰ ἐνδιάμεση φιγούρα ἀνάμεσα στήν ἄρθρωση τῶν περιεχομένων καὶ στήν ἀξία τῶν ριζῶν: πρόκειται γιά τὴν κλίση. Βέβαια οἱ θεωρητικοὶ τῆς γραμματικῆς γνώριζαν ἀπὸ πολὺ παλιὰ τὰ κλιτικὰ φαινόμενα (ὅπως ἀκριβῶς στήν φυσικὴ ἱστορία γνώριζαν τὴν ἔννοια τῆς ὀργάνωσης πρὶν ἀπὸ τὸν Pallas ἢ τὸν Lamarck καὶ στήν οἰκονομία τὴν ἔννοια τῆς ἐργασίας πρὶν

1. Bachmeister, *Idea et desideria de colligendis linguarum specimenibus*, Πετρούπολη, 1773· Gùldenstadt, *Voyage dans le Caucase*.

2. Ἡ δευτέρη τετράτομη ἔκδοση ἐμφανίζεται τὸ 1790-1791.

3. F. Adelung, *Mithridates*, I-IV, Berlin, 1806-1817.

ἀπὸ τὸν Adam Smith)· ἀλλὰ οἱ κλίσεις εἶχαν ἀναλυθεῖ μόνον γιὰ τὴν ἀναπαραστατικὴν τους ἀξία — εἴτε τις εἶχαν ἐκλάβει ὡς πρόσθετες παραστάσεις, εἴτε τις εἶχαν δεῖ ὡς ἓναν τρόπο σύνδεσης τῶν παραστάσεων (κάτι σὰν μιὰν ἄλλη τάξιν λέξεων). Ἐν τῷ 1793, ὅπως ὁ Coeurdoux¹ καὶ ὁ William Jones², συγκρίνουμε τις διάφορες μορφές τοῦ ρήματος «εἶναι» στὴν σανσκριτικὴ ἢ στὴν ἑλληνικὴ, ἀνακαλύπτουμε μιὰ σταθερὴ σχέσιν ποὺ εἶναι ἀντίστροφη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ δεχόμεσθε συνήθως: ἡ ρίζα ἀλλοιώθηκε καὶ οἱ κλίσεις εἶναι ἀνάλογες. Ἡ σανσκριτικὴ σειρὰ *asmi, asi, asti, smas, stha, santi* ἀντιστοιχεῖ ἐπακριβῶς, ἀλλὰ μὲ τὴν κλιτικὴ ἀναλογία, στὴ λατινικὴ σειρὰ *sum, es, est, sumus, estis, sunt*. Ἐναντιοπαρῶντα ὁ Coeurdoux καὶ ὁ Anquetil-Duperron παρέμεναν στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀναλύσεων τῆς γενικῆς γραμματικῆς, ὅταν ὁ πρῶτος ἔβλεπε σὲ αὐτὸν τὸν παραλληλισμὸν τὰ ὑπολείμματα μιᾶς ἀρχέγονης γλώσσας καὶ ὁ δεύτερος τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἱστορικοῦ κράματος ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα στοὺς Ἰνδοῖστες καὶ στοὺς Μεσογειακοὺς τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλείου τῆς Βακτριανῆς. Ἐν τῷ 1813, ὅταν ὁ δευτέρος ἀνάμεσα στὴν ἀρχέγονη συλλαβὴ καὶ στὸ πρωταρχικὸ νόημα, ἦταν μιὰ πρὸς ἀπὸ ἀλλήλων ἀναλογία ἀνάμεσα σὲ τὴν τροποποιήσιν τῆς ρίζας καὶ σὲ τὴν λειτουργίαν τῆς γραμματικῆς· ἀνακάλυπταν ὅτι ἀνάμεσα σὲ δύο διαφορετικὰς γλώσσας ὑπῆρχε μιὰ σταθερὴ σχέσιν μεταξὺ μιᾶς καθορισμένης σειρᾶς τυπικῶν ἀλλοιώσεων καὶ μιᾶς ἐξίσου καθορισμένης σειρᾶς γραμματικῶν λειτουργιῶν, συντακτικῶν ἀξιῶν καὶ νοηματικῶν τροποποιήσεων.

Ἐτσι ἡ γενικὴ γραμματικὴ ἀρχίζει αὐτόματα νὰ ἀλλάζει διαμόρφωσιν: οἱ διάφοροι θεωρητικοὶ τομεῖς τῆς δὲν εἶχαν πρὸς ἀλλήλους τὴν ἴδιαν ἀλληλουχίαν· καὶ τὸ δίκτυον ποὺ τοὺς ἐνώνει ἀκολουθεῖ πορεία ποὺ ἤδη εἶναι ἐλαφρὰ διαφορετικὴ. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Bauzée ἢ τοῦ Condillac, ἡ σχέσιν ἀνάμεσα σὲ ρίζας μὲ τόσο ἀσταθὴ μορφή καὶ στὸ νόημα ποὺ ἔχει κατακερματιστεῖ μέσα σὲ τις πα-

1. R.P. Coeurdoux, *Mémoires de l'Académie des inscriptions*, τόμ. LXIX, σ. 647-697.

2. W. Jones, *Works*, Λονδίνο 1807, 13 τόμοι.

ραστάσεις, ἢ ἀκόμα ὁ δεσμός ἀνάμεσα στήν ἱκανότητα ὑποδήλωσης καὶ ἄρθρωσης, εἶχε διασφαλιστεῖ ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ Ὀνόματος. Τώρα παρεμβαίνει ἓνα νέο στοιχεῖο: ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ νοήματος ἢ τῆς παράστασης, ὑποδείχνει μιὰν παρεπόμενη ἀξία, ἀναγκαστικὰ δευτερεύουσα (πρόκειται γιὰ τὸ ρόλο τοῦ ὑποκειμένου ἢ τοῦ ἀντικειμένου, τὸν ὁποῖο παίζει τὸ ὑποδηλούμενο ἄτομο ἢ πράγμα· πρόκειται γιὰ τὸν χρόνο δράσης)· ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μορφῆς, συγκροτεῖ τὸ σταθερό, εὐσταθές, ἀναλλοίωτο ἢ σχεδὸν ἀναλλοίωτο σύνολο, τοῦ ὁποῖου ὁ κυρίαρχος νόμος ἐπιβάλλεται στὶς ἀναπαραστατικὲς ρίζες μέχρι νὰ τὶς τροποποιήσῃ κι αὐτές. Ἐπιπλέον, αὐτὸ τὸ στοιχεῖο — δεύτερο ὡς πρὸς τὴν σημασιακὴν τοῦ ἀξία, πρῶτο ὡς πρὸς τὴν τυπικὴν του στερεότητα — δὲν εἶναι μιὰ ἀπομονωμένη συλλαβή, κάτι σὰν σταθερὴ ρίζα· εἶναι ἓνα σύστημα τροποποιήσεων τοῦ ὁποῖου οἱ διάφοροι τομεῖς εἶναι μεταξύ τους ἀλληλένδετοι: τὸ γράμμα s δὲν σημαίνει τὸ δεύτερο πρόσωπο, ὅπως τὸ γράμμα e σημαίνει κατὰ τὸν Court de Gébelin τὴν ἀναπνοή, τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπαρξή· αὐτὸ πού δίνει στὴ ρηματικὴ ρίζα τὶς ἀξίες τοῦ πρώτου, δευτέρου καὶ τρίτου προσώπου εἶναι τὸ σύνολο τῶν τροποποιήσεων m, s, t.

Μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα τούτῃ ἢ νέα ἀνάλυση ἐνοικεῖ στήν ἀναζήτηση τῶν ἀναπαραστατικῶν ἀξιῶν τῆς γλώσσας. Τὸ ζήτημα ἀκόμα εἶναι ὁ λόγος. Ἀλλὰ ἤδη, μέσα ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν κλίσεων, ἐμφανίζεται ἡ διάσταση τοῦ καθαρὰ γραμματικοῦ στοιχείου: ἡ γλώσσα δὲν συγκροτεῖται πλέον μόνο ἀπὸ παραστάσεις καὶ ἤχους πού μὲ τὴ σειρά τους τὶς ἀναπαριστοῦν καὶ συντάσσονται μεταξύ τους ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ δεσμοὶ τῆς σκέψης· ἐπιπρόσθετα συγκροτεῖται ἀπὸ τυπικὰ στοιχεῖα, συγκροτημένα σὲ σύστημα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν στοὺς ἤχους, στὶς συλλαβές, στὶς ρίζες, ἓνα καθεστῶς πού δὲν εἶναι πλέον ἐκεῖνο τῆς παράστασης. Εἰσάχθηκε ἔτσι στήν ἀνάλυση τῆς γλώσσας ἓνα στοιχεῖο μὴ ἐπιδεχόμενο παραπέρα ἀναγωγή (ὅπως εἰσάγεται ἡ ἐργασία στήν ἀνάλυση τῆς ἀνταλλαγῆς ἢ ἡ ὀργάνωση στήν ἀνάλυση τῶν χαρακτηριστικῶν). Ὡς πρώτη συνέπεια μπορούμε νὰ σημειώσουμε τὴν ἐμφάνιση (κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα) μιᾶς φωνητικῆς πού δὲν εἶναι πλέον ἀναζήτηση τῶν πρώτων ἐκφραστικῶν ἀξιῶν,

ἀλλὰ ἀνάλυση τῶν ἤχων, τῶν σχέσεων τους καὶ τῆς πιθανῆς ἀμοιβαίας μεταμόρφωσής τους. Τὸ 1781 ὁ Helwag διατυπώνει τὸ φωνηεντολογικὸ τρίγωνο.¹ Μποροῦμε ἐπίσης νὰ σημειώσουμε τὶς πρῶτες προσπάθειες συγκριτικῆς γραμματικῆς: δὲν μποροῦμε πλέον νὰ πάρουμε ὡς ἀντικείμενο σύγκρισης μέσα στὶς διάφορες γλῶσσες τὸ ζεῦγος ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ μιὰ ομάδα γραμμάτων καὶ ἀπὸ ἓνα νόημα, ἀλλὰ σύνολα τροποποιήσεων μὲ γραμματικὴ ἀξία (συζυγίες, κλίσεις καὶ συνθετικά). Οἱ γλῶσσες ἀντιπαρατίθενται πλέον ὄχι μὲ βάση τὰ ὑποδηλούμενα τῶν λέξεων, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ τὶς συνδέει μεταξύ τους· τώρα θὰ ἐπικοινωνοῦν ὄχι μὲ ἐνδιάμεσο τὴν ἀνώνυμη καὶ γενικὴ σκέψη ποὺ ἔχουν νὰ ἀναπαραστήσουν, ἀλλὰ ἄμεσα, ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, χάρις σὲ αὐτὰ τὰ φαινομενικὰ τόσο εὐθραυστα, ἀλλὰ τόσο σταθερὰ καὶ τόσο ἀπαραμείωτα ἐργαλεῖα ποὺ διατάσσουν τὶς λέξεις μεταξύ τους. "Ὅπως ἔλεγε ὁ Monboddo: «Ἐπειδὴ ὁ μηχανισμὸς τῶν γλωσσῶν εἶναι λιγότερο αὐθαίρετος καὶ πιὸ καλορυθμισμένος ἀπὸ τὴν προφορὰ τῶν λέξεων, βρίσκουμε σὲ αὐτὸν ἓνα ἕξοχο κριτήριον γιὰ νὰ καθορίσουμε τὴ συνάφεια ἀνάμεσα στὶς γλῶσσες. Νὰ γιατί, ὅταν βλέπουμε δύο γλῶσσες νὰ χρησιμοποιοῦν ὁμοίотροπα αὐτὲς τὶς μεγάλες πράξεις τῆς γλώσσας, τὴν παραγωγὴ λέξεων, τὴ σύνθεση, τὴν κλίση μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἢ μιὰ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ὅτι καὶ οἱ δύο εἶναι διάλεκτοι τῆς ἴδιας ἀρχέγονης γλώσσας».² Ἐφόσον ἡ γλῶσσα εἶχε καθοριστεῖ ὡς λόγος, δὲν μποροῦσε νὰ εἶχε ἄλλη ἱστορία ἀπὸ ἐκείνη τῶν παραστάσεων: οἱ ιδέες, τὰ πράγματα, οἱ γνώσεις, τὰ συναισθήματα μεταβάλλονταν μόνο καθόσον ἄλλαζε ἡ γλῶσσα καὶ ἀκριβῶς ἀνάλογα μὲ τὶς ἀλλαγές της. Ἀλλὰ στὸ ἐξῆς ὑπάρχει ἓνας ἐσωτερικὸς «μηχανισμὸς» τῶν γλωσσῶν ποὺ καθορίζει ὄχι μόνο τὴν ἀτομικότητα τῆς καθεμιᾶς, ἀλλὰ καὶ τὶς ὁμοιότητές της μὲ τὶς ἄλλες: αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς, φορέας ταυτότητας καὶ διαφορᾶς, σημεῖο γειτνίασης, σημάδι συγγένειας, θὰ καταστεῖ στήριγμα τῆς ἱστορίας. Μὲ αὐτὸν ἡ ἱστορικότητα θὰ μπορέσει νὰ εἰσαχθεῖ μέσα στὸ χῶρο τῆς ἴδιας τῆς λαλιᾶς.

1. Helwag, *De formatione loquelaе* (1781).

2. Lord Monboddo, *Ancient metaphysics*, τόμ. IV, σ. 326.

V. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα συνέβη μέσα στὴ γενικὴ γραμματικὴ, στὴν φυσικὴ ἱστορία καὶ στὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἓνα γεγονός πού εἶναι παντοῦ τοῦ ἴδιου τύπου. Τὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν διαμορφωθεῖ οἱ παραστάσεις, ἡ ἀνάλυση τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν, ἡ ὁποία μπορούσε νὰ γίνῃ κατόπιν, ὁ συνεχῆς καὶ ἀρθρωμένος πίνακας, ὁ ὁποῖος ἐγκαθιδρύνονταν μέσα στὸ πλῆθος τῶν προσομοιοτήτων, ἡ τάξις, ἡ ὁποία ἀποκατασταίνονταν ἀνάμεσα στὶς ἐμπειρικὲς πολλαπλότητες — δὲν μπορούν πλέον νὰ θεμελιωθοῦν ἀποκλειστικὰ στὸν ἀναδιπλασιασμό τῆς παράστασης σὲ σχέση μὲ τὸν ἑαυτὸ της. Μὲ ἀφετηρία τοῦτο τὸ γεγονός, αὐτὸ πού καταξιώνει πιά τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιθυμίας δὲν εἶναι μόνο τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅσα μπορεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλὰ ἓνα στοιχεῖο μὴ ἀναγώγιμο σὲ αὐτὴ τὴν παράσταση: ἡ ἐργασία· αὐτὸ πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χαρακτηρίσουμε ἓνα φυσικὸ ὄν, δὲν εἶναι πλέον τὰ στοιχεῖα πού μπορούμε νὰ ἀναλύσουμε ἀναφορικὰ μὲ τὶς παραστάσεις πού πλάθουμε γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ μιὰ ὀρισμένη ἐσωτερικὴ σχέση σὲ αὐτὸ τὸ ὄν, τὴν ὁποία ἀποκαλοῦμε ὀργάνωσή του· αὐτὸ πού ἐπιτρέπει νὰ ὀρίσουμε μιὰ γλώσσα δὲν εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀναπαριστᾶ τὶς παραστάσεις, ἀλλὰ μιὰ ὀρισμένη ἐσωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἓνας ὀρισμένος τρόπος νὰ τροποποιεῖ τὶς ἴδιες τὶς λέξεις σύμφωνα μὲ τὴ γραμματικὴ θέση πού κατέχουν μεταξὺ τους: εἶναι τὸ κλιτικὸ σύστημά του. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ἡ σχέση τῆς παράστασης μὲ τὸν ἑαυτὸ της καὶ οἱ σχέσεις τάξεως, τὶς ὁποῖες αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καθορίσουμε ἔξω ἀπὸ κάθε ποσοτικὸ μέτρο, περνοῦν τώρα μέσω τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν μέσα στὴν ἴδια τὴν παράσταση καθὼς ὑπάρχει τούτῃ τὴ στιγμὴ. Γιὰ νὰ συνδέσουμε τὴν παράσταση ἑνὸς νοήματος μὲ τὴν παράσταση μιᾶς λέξης, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ νὰ καταφύγουμε στοὺς καθαρὰ γραμματικοὺς κανόνες μιᾶς γλώσσας πού, στερημένη ἀπὸ κάθε ἰκανότητα ἀναπαραστάσεως τῶν παραστάσεων, ὑποτάσσεται στὸ αὐστηρὸ σύστημα τῶν φωνητικῶν της τροποποιήσεων καὶ τῶν ὑπαγωγῶν πού ἐπιβάλλει ἡ σύνθεσις

τῶν λέξεων· κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, οἱ γλῶσσες εἶχαν γραμματικὴν γιατί εἶχαν ἰκανότητα ἀναπαράστασης· τῶρα ἀναπαριστοῦν μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴ γραμματικὴ, πού εἶναι γι' αὐτὲς σὰν μιὰ ἀνάποδη ὄψη τῆς ἱστορίας τους, ἓνας ἐσωτερικὸς καὶ ἀναγκαῖος ὄγκος, τοῦ ὁποίου οἱ ἀναπαραστατικὲς ἀξίες δὲν εἶναι πλέον παρὰ τὸ ἐξωτερικόν, σπινθηρίζον καὶ ὄρατὸ πρόσωπο. Γιὰ νὰ συνδέσουμε μιὰ μερικὴ δομὴ καὶ τὴ σύνολη ὄρατότητα ἑνὸς ἔμβριου ὄντος μέσα σὲ ἓναν ὀρισμένο χαρακτήρα πρέπει τῶρα νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ καθαρὰ βιολογικοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι, ὄντας ἔξω ἀπὸ ὅλα τὰ σημειοδοτικὰ σημάδια καὶ σχεδὸν καθυστερώντας ἀπέναντί τους, ὀργανώνουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ λειτουργίες καὶ ὄργανα· τὰ ἔμβρια ὄντα δὲν καθορίζουν πλέον τὶς ὁμοιότητές τους, τὶς συνάψεις καὶ τὶς οἰκογένειές τους μὲ ἀφετηρία τὴν πλήρη τους περιγραφή· ἔχουν χαρακτῆρες, τοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα μπορεῖ νὰ διατρέξει καὶ νὰ καθορίσει, ἐπειδὴ ἔχουν μιὰ δομὴ πού εἶναι κάτι σὰν τὴ σκοτεινὴ, ὀγκώδη καὶ ἐσωτερικὴ ἀνάποδη ὄψη τῆς ὄρατότητάς τους: στὴ φωτεινὴ καὶ ρηματικὴ ἐπιφάνεια αὐτῆς τῆς κρυφῆς ἀλλὰ κυρίαρχης μάζας ἀναδύονται οἱ χαρακτῆρες, ὡς ἓνα εἶδος παρακαταθήκης ἐξωτερικῆς πρὸς τὴν περιφέρειαν ὀργανισμῶν πού τῶρα δένονται μὲ τὸν ἑαυτὸ τους. Τέλος, ὅταν πρόκειται νὰ συνδέσουμε τὴν παράσταση ἑνὸς ἀντικειμένου ἀνάγκης μὲ ὅλα, ὅσα μπορεῖ νὰ ἐμφανιστοῦν μπροστά του μέσα στὴν πράξη τῆς ἀνταλλαγῆς, πρέπει νὰ καταφύγουμε στὴ μορφή καὶ στὴν ποσότητα μιᾶς ἐργασίας πού μαζὶ καθορίζουν τὴν ἀξία του· αὐτὸ πού ἱεραρχεῖ τὰ πράγματα μέσα στὶς συνεχεῖς κινήσεις τῆς ἀγορᾶς, δὲν εἶναι τὰ ἄλλα ἀντικείμενα οὔτε οἱ ἄλλες ἀνάγκες· ἀντίθετα εἶναι ἡ δραστηριότητα πού τὰ παρήγαγε καὶ ἡ ὁποία, σιωπηρὰ, ἔχει κατατεθεῖ πάνω τους· εἶναι οἱ ἡμέρες καὶ ὥρες πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν κατασκευὴ τους, τὴν ἐξαγωγή τους ἢ τὴ μεταφορὰ τους, πού συγκροτοῦν τὴν ἰδιάζουσα βαρύτητά τους, τὴν ἐμπορικὴ εὐστάθειά τους, τὸν ἐσωτερικὸν νόμον καὶ συνεπῶς ἐκεῖνον πού μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε πραγματικὴν του τιμὴν· μὲ ἀφετηρία αὐτὸν τὸν οὐσιώδη πυρήνα μποροῦν νὰ διεξαχθοῦν οἱ ἀνταλλαγές καὶ νὰ βροῦν οἱ τιμὲς τῆς ἀγορᾶς τὸ στέρεο σημεῖόν τους, ἀφοῦ πρῶτα ταλαντεύτηκαν.

Αὐτὸ τὸ λίγο αἰνιγματικὸ καὶ ὑπόγειο συμβάν, πού κατὰ τὰ

τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἔλαβε χώρα σὲ αὐτὰ τὰ τρία πεδία, ὑποτάσσοντάς τα μὲ τὴν ἴδια κίνηση στὴν ἴδια ρῆξη, μποροῦμε τώρα νὰ τὸ ὀρίσουμε μέσα στὴν ἐνότητα ποὺ θεμελιώνει τὶς διάφορες μορφές του. Βλέπουμε πόσο ἐπιπόλαιο θὰ ἦταν νὰ ἀναζητήσουμε αὐτὴ τὴν ἐνότητα σὲ μιὰν πρόοδο μέσα στὴν ὀρθολογικότητα ἢ στὴν ἀνακάλυψη ἐνὸς νέου πολιτισμικοῦ θέματος. Στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα δὲν ὑποβλήθηκαν τὰ περίπλοκα φαινόμενα τῆς βιολογίας ἢ τῆς ἱστορίας τῶν γλωσσῶν ἢ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς σὲ μορφές ὀρθολογικῆς ἀνάλυσης, οἱ ὁποῖες μέχρι τότε εἶχαν παραμείνει ξένες· ἐπίσης δὲν κεντρίστηκε — κάτω ἀπὸ τὴν «ἐπίδραση» ἐνὸς κάποιου γεννώμενου «ρομαντισμοῦ» — ξαφνικὰ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περίπλοκες μορφές τῆς ζωῆς, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνίας· δὲν ἔγινε κάτω ἀπὸ τὴν πίεση αὐτῶν τῶν προβλημάτων κάποια μετάβαση ἀπὸ ἓναν ὀρθολογισμό ὑποταγμένο στὸ μοντέλο τῆς μηχανικῆς στοὺς κανόνες ἀνάλυσης καὶ στοὺς νόμους τῆς νόησης. Ἡ μᾶλλον ὅλα αὐτὰ ἔγιναν ὄντως, ἀλλὰ σὰν ἐπιφανειακὴ κίνηση: ἀλλοίωση καὶ διολίσθηση τῶν πολιτισμικῶν ἐνδιαφερόντων, ἀνακατανομὴ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν κρίσεων, ἐμφάνιση νέων μορφῶν μέσα στὸν ἐπιστημονικὸ λόγο, ρυτίδες ποὺ γιὰ πρώτη φορά αὐλάκωσαν τὸ φωτισμένο πρόσωπο τῆς γνώσης. Ἀκόμη θεμελιωδέστερα, καὶ στὸ ἐπίπεδο ὅπου οἱ γνώσεις ριζώνουν στὴ θετικότητά τους, τὸ συμβὰν ἀφορᾷ ὄχι τὰ ἀντικείμενα ποὺ θεωροῦνται, ἀναλύονται καὶ ἐξηγοῦνται μέσα στὴ γνώση, οὔτε καὶ τὸν τρόπο γνώσης καὶ ἐκλογίκευσής τους, ἀλλὰ τὴ σχέση τῆς παράστασης μὲ ἐκεῖνο ποὺ δίνεται σὲ αὐτὴ. Μὲ τὸν Adam Smith, μὲ τοὺς πρώτους φιλόλογους, μὲ τὸν Jussieu, τὸν Vicq d'Azyr ἢ τὸν Lamarek, συνέβη μιὰ ἀσήμαντη μετατόπιση, ἢ ὁποία ὅμως ἦταν ἀπόλυτα οὐσιώδης καὶ συντάραξε ὅλη τὴ δυτικὴ σκέψη: ἡ παράσταση ἀπώλεσε τὴν ἱκανότητα νὰ θεμελιώνει, μὲ ἀφετηρία τὸν ἑαυτὸ της, μέσα στὴν ἰδιάζουσα ἐκδίπλωσή της καὶ μὲ τὸ παιχνίδι ποὺ τὴν αὐτοαναδιπλασιάζει, τοὺς δεσμοὺς ποὺ μποροῦν νὰ συνενώσουν αὐτὰ τὰ διάφορα στοιχεῖα. Καμμιά σύνθεση, καμμιά ἀποσύνθεση, καμμιά ἀνάλυση σὲ ταυτότητες καὶ διαφορὲς δὲν μπορεῖ νὰ δικαιώσει τὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις· ἢ τάξη, ὁ πίνακας μέσα στὸν ὁποῖο χωροποιεῖται, οἱ γειτνιασμοὶ ποὺ

αὐτὸς καθορίζει, οἱ διαδοχῆς ποὺ ἐπιτρέπει ὡς ἰσάριθμες δυνατὲς διαδρομὲς ἀνάμεσα στὰ σημεῖα τῆς ἐπιφάνειάς του, δὲν εἶναι πιὰ σὲ θέση νὰ συνδέσουν τὶς παραστάσεις μεταξύ τους ἢ τὰ σημεῖα τῆς καθεμιᾶς μεταξύ τους. Στὸ ἐξῆς, ἡ προϋπόθεση αὐτῶν τῶν δεσμῶν ἔγκειται ἔξω ἀπὸ τὴν παράσταση, πέρα ἀπὸ τὴν ἄμεση ὀρατότητά της, σὲ ἓνα εἶδος βαθύτερου ἀπὸ αὐτὴ καὶ πυκνότερου πίσω κόσμου. Γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὸ σημεῖο ὅπου συνάπτονται οἱ ὀρατὲς μορφὲς τῶν ὄντων — τὴ δομὴ τῶν ἐμβίων, τὴν ἀξία τοῦ πλούτου, τὴ σύνταξη τῶν λέξεων — πρέπει νὰ κατευθυνθοῦμε πρὸς αὐτὴ τὴν κορυφὴ, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖο, ἀλλὰ πάντα ἀνέφικτο σημεῖο ποῦ, ἔξω ἀπὸ τὸ βλέμμα μας, βυθίζεται πρὸς τὴν ἴδια τὴν καρδιὰ τῶν πραγμάτων. Ἀποτραβηγμένα στὴν ἰδιάζουσα οὐσία τους, ἐδραζόμενα ἐπιτέλους στὴ δύναμη ποὺ τὰ ἐμψυχώνει, στὴν ὀργάνωση ποὺ τὰ συγκρατεῖ, στὴ γένεση ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ τὰ παραγάγει, τὰ πράγματα, στὴ θεμελιώδη τους ἀλήθεια, ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ πίνακα· ἀντὶ νὰ ἀποτελοῦν ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰν εὐσταθὴ δύναμη ποὺ κατανέμει τὶς παραστάσεις τους σύμφωνα μὲ τὶς ἴδιες πάντα μορφές, περιελίσσονται στὸν ἑαυτὸ τους, προσλαμβάνουν ἓναν ἰδιάζοντα ὄγκο, δημιουργοῦν ἓνα ἐσωτερικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος ὅμως γιὰ τὴν παράστασή μας βρίσκεται ἔξω. Τὰ πράγματα κρύβουν ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τους, ἀπὸ τὴν συνοχὴ ἐκείνη ποὺ δεσπάζει κρυφὰ πάνω σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μέρη τους· ἀπὸ τὸ βάθος αὐτῆς τῆς δύναμης, ποὺ τὰ κάνει νὰ γεννηθοῦν καὶ παραμένει μέσα τους ἀκίνητη ἀλλὰ πάλλουσα ἀκόμα, ἀποσπασματικά, πλάγια, κομματιασμένα, λεπιασμένα, τὰ πράγματα ἔρχονται νὰ δοθοῦν στὴν παράσταση μερικῶς. Ἀπὸ τὴν ἀπρόσιτη παρακαταθήκη τους, ἡ παράσταση ἀποσπᾷ κομμάτι-κομμάτι ἰσχνὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐνότητα παραμένει πάντα δεμένη ἐκεῖ κάτω. Ὁ τόπος τῆς τάξης, ποὺ χρησίμευε ὡς κοινὸς τόπος στὴν παράσταση καὶ στὰ πράγματα, στὴν ἐμπειρικὴ ὀρατότητα καὶ στοὺς οὐσιώδεις κανόνες, ποὺ συνένωνε τὶς κανονικότητες τῆς φύσης καὶ τὶς ὁμοιότητες τῆς φαντασίας μέσα στὸν διατετραγωνισμὸ τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν, ποὺ παρέθετε τὴν ἐμπειρικὴ σειρὰ τῶν παραστάσεων μέσα σὲ ἓναν ταυτοχρονικὸ πίνακα καὶ ἐπέτρεπε νὰ διατρέξουμε βῆμα τὸ βῆμα σύμφωνα μὲ μιὰ λογικὴ σειρὰ τὸ σύνολο τῶν

στοιχείων τῆς φύσης πού ἔχουν καταστειῖ σύγχρονα τοῦ ἑαυτοῦ τους — αὐτὸς ὁ τόπος τῆς τάξης στὸ ἐξῆς θὰ διαρραγεῖ: θὰ ὑπάρχουν τὰ πράγματα, μὲ τὴν ἰδιάζουσα ὀργάνωσή τους, μὲ τὶς κρυφές νευρώσεις τους, μὲ τὸ χῶρο πού τὰ ἀρθρώνει, μὲ τὸ χρόνο πού τὰ γεννᾷ· καὶ κατόπιν ἡ παράσταση, καθαρὴ χρονικὴ διαδοχὴ, ὅπου τὰ πράγματα πάντα ἀναγγέλλονται ἐν μέρει σὲ μιὰν ὑποκειμενικότητα, σὲ μιὰ συνείδηση, στὴν ἀλλόκοτη προσπάθεια μιᾶς γνώσης, στὸ «ψυχολογικὸ» ἄτομο, πού ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ἱστορίας του ἢ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παράδοση πού τοῦ ἔχουν μεταδώσει δοκιμάζει νὰ γνωρίσει. Ἡ παράσταση κοντεύει νὰ μὴν μπορεῖ πιά νὰ καθορίσει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς πού εἶναι κοινὸς στὰ πράγματα καὶ στὴ γνώση. Τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀναπαραστημένου θὰ βρεθεῖ τώρα ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράσταση.

Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ πρόταση εἶναι ἀσύνητη. Ἐν πάσῃ περιπτώσει προτρέχει, περιγράφοντας μιὰ διάθεση τῆς γνώσης πού ἀκόμα δὲν ἔχει ὀριστικὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἂν ὁ Smith, ὁ Jussieu καὶ ὁ W. Jones χρησιμοποίησαν τὶς ἔννοιες τῆς ἐργασίας, τῆς ὀργάνωσης, καὶ τοῦ γραμματικοῦ συστήματος, αὐτὸ δὲν ἔγινε γιὰ νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸν πινακοειδῆ χῶρο πού ἔχει καθοριστεῖ ἀπὸ τὴν κλασσικὴ σκέψη οὔτε γιὰ νὰ περιτρέξουν τὴν ὀρατότητα τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῆς παράστασης πού ἀναπαριστᾷ τὸν ἑαυτό της· ἔγινε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ μιὰ μορφή σύνδεσης πού ἦταν ἀναλύσιμη, σταθερὴ καὶ θεμελιωμένη. Τὸ ζήτημα ἦταν πάντα νὰ βρεθεῖ ἡ γενικὴ τάξη τῶν ταυτοτήτων καὶ τῶν διαφορῶν. Ὁ μέγας ἐλιγμός, πού θὰ ἀναζητήσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς παράστασης τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀναπαραστημένου, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπιτελεστεῖ· ἔχει μόνο ἤδη στηθεῖ ἡ ἀφετηρία πού θὰ τὸν καταστήσῃ δυνατὸ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἐμφανίζεται πάντα μέσα στὶς ἐσωτερικὲς διαθέσεις τῆς παράστασης. Ἀναμφίβολα, σὲ αὐτὴν τὴν ἀμφίλογη ἐπιστημολογικὴ διαμόρφωση ἀντιστοιχεῖ μιὰ φιλοσοφικὴ δυαδικότητα πού ὑποδείχνει τὴν προσεχὴ λύση.

Στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα ἡ συνύπαρξη τῆς Ἰδεολογίας καὶ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας — τοῦ Destutt de Tracy καὶ τοῦ Kant — χωρίζει μὲ τὴ μορφή αὐτῶν τῶν δύο ταυτόχρονων,

ἀλλὰ ἐξωτερικῶν μεταξύ τους θεωριῶν, ἐκεῖνο πού οἱ ἐπιστημονικοὶ στοχασμοὶ διατηροῦν σέ μιάν ἐνότητα πού θά ἐξαρθρωθεῖ παρευθῶς. Στὸν Destutt ἢ τὸν Gerando ἡ Ἰδεολογία δίνεται ὡς ἡ μόνη ἔλλογη καὶ συνάμα ἐπιστημονικὴ μορφή πού μπορεῖ νὰ προσλάβει ἡ φιλοσοφία καὶ συνάμα ὡς τὸ μοναδικὸ φιλοσοφικὸ θεμέλιο πού μπορεῖ νὰ προταθεῖ στὶς ἐπιστῆμες γενικὰ καὶ σέ κάθε ξεχωριστὸ τομέα τῆς γνώσης. Ὀντας ἐπιστῆμη τῶν ἰδεῶν, ἡ Ἰδεολογία ὀφείλει νὰ εἶναι μιὰ γνώση ἴδιου τύπου μὲ ἐκεῖνες πού ὡς ἀντικείμενο παίρνουν τὰ ὄντα τῆς φύσης ἢ τὶς λέξεις τῆς γλώσσας ἢ τοὺς νόμους τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ στὸ μέτρο πού ὡς ἀντικείμενό της ἔχει τὶς ιδέες, τὸν τρόπο ἔκφρασής τους μὲ λέξεις καὶ τὴ σύνδεσή τους σέ συλλογισμούς, ἰσχύει ὡς Γραμματικὴ καὶ Λογικὴ κάθε δυνατῆς ἐπιστῆμης. Ἡ Ἰδεολογία δὲν ἐλέγχει τὸ θεμέλιο, τὰ ὄρια ἢ τὴ ρίζα τῆς παράστασης· διατρέχει τὸ πεδίο τῶν παραστάσεων ἐν γένει· παγιώνει τὶς ἀναγκαῖες διαδοχὲς πού ἐμφανίζονται μέσα σὲ αὐτὴ· καθορίζει τοὺς δεσμοὺς πού συνάπτονται ἐντὸς της· φανερώνει τοὺς νόμους σύνθεσης καὶ ἀνάλυσης πού μπορεῖ νὰ κυριαρχοῦν ἐκεῖ. Κατὰ μιὰ ἔννοια εἶναι ἡ γνώση ὅλων τῶν γνώσεων. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ θεμελιωτικὸς ἀναδιπλασιασμὸς δὲν τὴν κάνει νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς παράστασης· σκοπὸς της εἶναι νὰ καταβιβάσει κάθε γνώση σὲ μιὰ παράσταση ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα τῆς ὁποίας δὲν ξεφεύγουμε ποτέ: «Ἀντιληφθήκατε ποτέ μὲ κάποια ἀκρίβεια τί σημαίνει ἡ σκέψη, τί νιώθετε ὅταν σκέπτεσθε ὁ,τιδήποτε;... Λέτε: σκέπτομαι αὐτὸ τὸ πράγμα, ὅταν ἔχετε μιὰ γνώμη, ὅταν σχηματίζετε μιὰ κρίση. Ὀντως ἡ διατύπωση μιᾶς ὀρθῆς ἢ λαθεμένης κρίσης εἶναι μιὰ πράξη σκέψης· αὐτὴ ἡ πράξη συνίσταται στὴν αἴσθηση τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς σχέσης, μιᾶς ἀναφορᾶς... Σκέπτομαι, καθὼς βλέπετε, σημαίνει πάντα αἰσθάνομαι, τίποτε ἄλλο». ¹ Ἐντούτοις πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι καθορίζοντας τὴ σκέψη μιᾶς σχέσης μὲ βάση τὴν αἴσθηση αὐτῆς τῆς σχέσης ἢ, συντομότερα, τὴ σκέψη γενικὰ μέσω τῆς αἴσθησης, ὁ Destutt καλύπτει ἐπαρκῶς ὁλόκληρο τὸν τομέα τῆς παράστασης χωρὶς νὰ βγαίνει ἀπὸ αὐτόν· συναντᾶ ὅμως τὸ ὄριο ὅπου ἡ αἴσθηση, ὡς πρώτη, ἀπόλυτα ἀπλή μορφή τῆς παρά-

1. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, I, σ. 33-35.

στασης, ὡς ἐλαχιστοβάθμιο περιεχόμενο ἐκείνου πού μπορεῖ νὰ δοθεῖ μέσα στή σκέψη, σκοντάφτει στήν τάξη τῶν φυσιολογικῶν συνθηκῶν πού μποροῦν νὰ προσφέρουν μιὰν ἐξήγησή της. Αὐτὸ πού, ἂν τὸ διαβάσουμε κατὰ μία ἔννοια, ἐμφανίζεται ὡς ἡ πιὸ ἰσχνή γενικότητα τῆς σκέψης, ἂν ἀποκρυπτογραφηθεῖ μὲ ἄλλο τρόπο ἐμφανίζεται ὡς τὸ περίπλοκο ἀποτέλεσμα μιᾶς ζωολογικῆς ἰδιαιτερότητας: «Ἄν δὲν γνωρίζουμε τίς διανοητικὲς ἰκανότητες ἐνὸς ζώου, ἡ γνώση πού ἔχουμε γι' αὐτὸ εἶναι ἀτελής. Ἡ Ἰδεολογία εἶναι ἓνα μέρος τῆς ζωολογίας, καὶ αὐτὸ τὸ μέρος βαρύνει καὶ ἀξίζει νὰ ἐμβαθυνθεῖ προπάντων στὸν ἄνθρωπο».¹ Ἡ ἀνάλυση τῆς παράστασης τῆ στιγμῆ πού φτάνει στήν μεγαλύτερη ἔκτασή της, ἀγγίζει μὲ τὴν πιὸ ἐξωτερικὴ ἄκρη της ἓναν τομέα πού θὰ ἦταν — ἢ μᾶλλον θὰ εἶναι, γιατί ὑπάρχει ἀκόμα — ὁ τομέας μιᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσο διαφορετικὲς κι ἂν εἶναι ἀναφορικὰ μὲ τὴ μορφή, τὸ ὕφος καὶ τὸ στόχο τους, ἡ καντιανὴ ἐρώτηση καὶ ἐκείνη τῶν Ἰδεολόγων ἔχουν τὸ ἴδιο σημεῖο ἐφαρμογῆς: τὴ σχέση ἀνάμεσα στίς παραστάσεις. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴ σχέση — ὅ,τι τὴν θεμελιώνει καὶ τὴν δικαιώνει — ὁ Kant δὲν τὴν ἀναζητεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς παράστασης (ἔστω καὶ μειωμένης ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της μέχρι σημείου νὰ μὴν ὑπάρχει πιά), στὰ ὅρια τῆς παθητικότητας καὶ τῆς συνείδησης, παρὰ μόνο ὡς ἀπλή αἴσθηση· τὴν διερευνᾷ ἀναζητώντας ἐκεῖνο πού τὴν καθιστᾷ δυνατὴ στὴ γενικότητά της. Ἀντὶ νὰ θεμελιώνει τὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στίς παραστάσεις μὲ ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς κοίλανσης πού τὴν γλύφει ἐσωτερικὰ λίγο-λίγο μέχρι νὰ φτάσουμε στήν καθαρὴ ἐντύπωση, τὴν συγκροτεῖ πάνω στίς συνθηκὲς πού καθορίζουν τὴν καθολικὰ ἰσχύουσα μορφή της. Κατευθύνοντας ἔτσι τὴν προβληματικὴ του, ὁ Kant περιτρέχει τὴν παράσταση καὶ ὅ,τι ἔχει δοθεῖ μέσα της, γιὰ ν' ἀπευθυνθεῖ σὲ ἐκεῖνο μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ δοθεῖ κάθε παράσταση, ὅπου κι ἂν εἶναι. Συνεπῶς οἱ ἴδιες οἱ παραστάσεις δὲν θὰ μποροῦσαν, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους ἐνὸς δικοῦ τους παιχνιδιοῦ, νὰ ἐκδιπλωθοῦν ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, καὶ μὲ μιὰ κίνηση νὰ ἀποσυντεθοῦν (μὲ τὴν ἀνάλυ-

1. Id., *ibid.* πρόλογος, σ. 1.

ση) και να ανασυντεθοῦν (μὲ τὴ σύνθεση): μόνο ἐμπειρικές κρίσεις και ἐμπειρικές διαπιστώσεις μποροῦν νὰ θεμελιωθοῦν στὰ περιεχόμενα τῆς παράστασης. "Οποῖος ἄλλος δεσμός, ἂν πρόκειται νὰ εἶναι καθολικός, ὀφείλει νὰ θεμελιωθεῖ πέρα ἀπὸ κάθε ἐμπειρία, στὸ a priori πού τὸν καθιστᾷ δυνατό. Δὲν ἔχουμε βέβαια νὰ κάνουμε μὲ ἓναν ἄλλο κόσμο, ἀλλὰ μὲ τὶς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάθε παράσταση τοῦ κόσμου ἐν γένει.

Ἔπάρχει λοιπὸν μιὰ ὀρισμένη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὴν καντιανὴ κριτικὴ καὶ ὅ,τι τὴν ἴδια ἐποχὴ παρουσιαζόταν ὡς ἡ πρώτη περίπτου πλήρης μορφὴ ἰδεολογικῆς ἀνάλυσης. Ἄλλὰ ἡ Ἰδεολογία, διευρύνοντας τὸ στοχασμὸ τῆς σὲ ὅλο τὸ πεδίο τῆς γνώσης — ἀπὸ τὶς πρωταρχικές ἐντυπώσεις μέχρι τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, περνώντας ἀπὸ τὴ λογικὴ, τὴν ἀριθμητικὴ, τὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ τὴ γραμματικὴ —, δοκίμαζε νὰ ξανακερδίσει ὑπὸ τὴ μορφὴ τῆς παράστασης ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού βρισκόταν ὑπὸ συγκρότηση καὶ ὑπὸ ἀνασυγκρότηση ἔξω ἀπὸ αὐτὴ. Αὐτὸ μποροῦσε νὰ γίνεῖ μόνο μὲ τὴ σχεδὸν μυθικὴ μορφὴ μιᾶς ἰδιαίτερης καὶ συνάμα καθολικῆς γένεσης: μιὰ ἀπομονωμένη, κενὴ καὶ ἀφηρημένη συνείδηση ὀφείλε, μὲ ἀφετηρία τὴν πιὸ ἰσχνὴ παράσταση, νὰ ἀναπτύξει λίγο-λίγο τὸν μέγα πίνακα κάθε τι παραστάσιμου. Ἔπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Ἰδεολογία εἶναι ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς κλασσικὲς φιλοσοφίες — ὅπως περίπου ἡ Ζυλιέτ εἶναι ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς κλασσικὲς ἀφηγήσεις. Οἱ σκηνές καὶ οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Sade ξαναπιάνουν ὅλη τὴ νέα βιαιότητα τῆς ἐπιθυμίας μέσα στὴν ἐκδίπλωση μιᾶς διαφανοῦς καὶ ἀψευγάδιαστης παράστασης· οἱ ἀναλύσεις τῆς Ἰδεολογίας ξαναπιάνουν μέσα στὴν ἀφήγηση μιᾶς γέννησης ὅλες τὶς μορφές τῆς παράστασης, ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ περίπλοκες. Ἀντίκρου στὴν Ἰδεολογία, ἡ καντιανὴ κριτικὴ σημαδεύει τὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς μας· διερευνᾷ τὴν παράσταση ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν ἀπροσδιόριστη κίνηση πού βαίνει ἀπὸ τὸ ἀπλὸ στοιχεῖο πρὸς ὅλους τοὺς δυνατοὺς συνδυασμούς του, ἀλλὰ ξεκινώντας ἀπὸ τὰ αὐτοδίκαια ὄριά του. Ἐπικυρώνει ἔτσι γιὰ πρώτη φορὰ αὐτὸ τὸ συμβάν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι σύγχρονο τῶν τελῶν τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα: τῆς ἐξόδου δηλαδὴ τῆς γνώσης καὶ τῆς σκέψης ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς παράστασης. Ἡ τελευταία ἀμφισβητεῖται ὡς πρὸς τὸ θεμέλιό της,

τὴν καταγωγή της, τὰ ὅριά της: ἔτσι, τὸ ἀπεριόριστο πεδίο τῆς παράστασης, ποὺ τὸ εἶχε συγκροτήσει ἡ κλασσικὴ σκέψη καὶ ἡ Ἰδεολογία εἶχε θελήσει νὰ τὸ διατρέξει μὲ ἓναν σιγανὸ ρηματικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ βηματισμό, ἐμφανίζεται σὰν μιὰ μεταφυσικὴ. Ἀλλὰ σὰν μιὰ μεταφυσικὴ ποὺ ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ περιτρέξει τὸν ἑαυτὸ της, ποὺ θὰ διατυπωνόταν μὲ ἀνυποψίαστο δογματισμὸ καὶ ποτὲ δὲν θὰ ἔφερνε ὀλότελα σὲ φῶς τὸ ἐρώτημα τῆς δικαίωσής της. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ Κριτικὴ ἀναδείχνει τὴν μεταφυσικὴ διάσταση ποὺ ἡ φιλοσοφία τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα εἶχε θελήσει νὰ μειώσει μὲ μόνη τὴν ἀνάλυση τῆς παράστασης. Ταυτόχρονα ὅμως διανοίγει τὴ δυνατότητα μιᾶς ἄλλης μεταφυσικῆς ποὺ θὰ εἶχε σὰν σκοπὸ νὰ διερευνήσει ἔξω ἀπὸ τὴν παράσταση ὅ,τι εἶναι πηγὴ καὶ καταγωγή της καὶ ποὺ ἐπιτρέπει αὐτὲς τὶς φιλοσοφίες τῆς Ζωῆς, τῆς Βούλησης, τῆς Λαλιᾶς, ποὺ ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας θὰ ἐκδιπλώσει ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῆς κριτικῆς.

VI. ΟΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ

Ἀπὸ δῶ ἀπορρέει μιὰ ἄπειρη σχεδὸν σειρὰ συνεπειῶν. Συνεπειῶν ἐν πάσῃ περιπτώσει ποὺ εἶναι ἀπεριόριστες γιατί σήμερα οἱ σκέψεις μας ἀνήκουν ἀκόμα στὴ δυναστεία τους. Στὴν πρώτη θέση πρέπει χωρὶς ἀμφιβολία νὰ τοποθετήσουμε τὴν ταυτόχρονη ἀνάδυση ἑνὸς ὑπερβατικῆς θέματος καὶ νέων ἐμπειρικῶν πεδίων — ἡ τουλάχιστον πεδίων ποὺ ἔχουν κατανεμηθεῖ καὶ θεμελιωθεῖ μὲ νέον τρόπο. Εἶδαμε πῶς κατὰ τὸν δέκατο ἑβδομο αἰώνα ἡ ἐμφάνιση τῆς μαθήσεως ὡς γενικῆς ἐπιστήμης τῆς τάξης δὲν ἔπαιξε μόνον θεμελιωτικὸ ρόλο μέσα στοὺς μαθηματικούς γνωστικούς κλάδους, ἀλλὰ ἦταν σύστοιχη μὲ τὴ διαμόρφωση διαφορῶν καὶ καθαρὰ ἐμπειρικῶν τομέων ὅπως ἡ γενικὴ γραμματικὴ, ἡ φυσικὴ ἱστορία καὶ ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου· οἱ τελευταῖες δὲν κατασκευάστηκαν σύμφωνα μὲ ἓνα «μοντέλο» ποὺ θὰ τοὺς εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴ μαθηματικοποίηση ἢ τὴ μηχανικοποίηση τῆς φύσης· συγκροτήθηκαν καὶ διατάχθηκαν μὲ φόντο μιὰ γενικὴ δυνατότητα: αὐτὴ ποὺ ἐπέ-

τρεπε τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς διατεταγμένου πίνακα ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις. Ἡ διάλυση αὐτοῦ τοῦ ὁμοιογενοῦς πεδίου τῶν διατάξιμων παραστάσεων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα προκαλεῖ σύστοιχα τὴν ἐμφάνιση δύο νέων μορφῶν σκέψης. Ἡ μία διερευνᾷ τὶς συνθῆκες μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις ἀναζητώντας ἐκεῖνο ποὺ ἐν γένει τὶς καθιστᾷ δυνατές, ἀποκαλύπτει ἔτσι ἓνα ὑπερβατικὸ πεδίο ὅπου τὸ ὑποκειμένο, ποὺ δὲ δίνεται ποτὲ στὴν ἐμπειρία (ἐφόσον δὲν εἶναι ἐμπειρικό), ἀλλὰ εἶναι πεπερασμένο (ἐφόσον δὲν ὑπάρχει νοητικὴ ἐποπτεία), καθορίζει στὴ σχέση του μὲ ἓνα ἀντικείμενο = x ὅλες τὶς τοπικὲς συνθῆκες τῆς ἐν γένει ἐμπειρίας· ἡ ἀνάλυση τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου δείχνει τὸ θεμέλιο μιᾶς πιθανῆς σύνθεσης ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις. Ἀντίκρυ σὲ τοῦτο τὸ ἀνοιγμα πρὸς τὸ ὑπερβατικὸ, καὶ συμμετρικὰ πρὸς αὐτό, μιὰ ἄλλη μορφή σκέψης διερευνᾷ τὶς συνθῆκες μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις ἀναζητώντας τὸ ἴδιο τὸ εἶναι ποὺ ἔχει ἀναπαρασταθεῖ σ' αὐτές: ὅ,τι αὐτοδηλώνεται μέσα στὸν ὀρίζοντα ὅλων τῶν τωρινῶν παραστάσεων ὡς θεμέλιο τῆς ἐνόητάς τους, εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ποὺ δὲν ἀντικειμενοποιοῦνται ποτέ, αὐτὲς οἱ παραστάσεις ποὺ ποτὲ δὲν μποροῦν νὰ ἀναπαρασταθοῦν ἐξ ὀλοκλήρου, αὐτὲς οἱ ἐκδηλες καὶ συνάμα ἀόρατες ὀρατότητες, αὐτὲς οἱ πραγματικότητες ποὺ ὑποχωροῦν στὸ μέτρο ἀκριβῶς ποὺ θεμελιώνουν ὅ,τι δίνεται καὶ φτάνει ὡς ἐμᾶς: τὴν ἰσχὺ τῆς ἐργασίας, τὴ δύναμη τῆς ζωῆς, τὴν ἰκανότητα τῆς ὁμιλίας. Μὲ ἀφετηρία αὐτὲς τὶς μορφές, ποὺ περιφέρονται στὰ ἐξωτερικὰ ὄρια τῆς ἐμπειρίας μας, ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων, ἡ ὀργάνωση τῶν ἐμβίων ὄντων, ἡ γραμματικὴ δομὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ συνάφεια τῶν γλωσσῶν φτάνουν μέχρι τὶς παραστάσεις μας καὶ μᾶς παροτρύνουν στὸ πιθανῶς ἀτελεύτητο ἔργο τῆς γνώσης. Ἀναζητοῦμε ἔτσι τὶς συνθῆκες δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας μέσα στὶς συνθῆκες δυνατότητας τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ὑπαρξῆς του, ἐνῶ, μέσα στὸν ὑπερβατικὸ στοχασμὸ, ταυτίζουμε τὶς συνθῆκες δυνατότητας τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας μὲ τὶς συνθῆκες δυνατότητας τῆς ἴδιας τῆς ἐμπειρίας. Ἡ νέα θετικότητα τῶν ἐπιστημῶν τῆς ζωῆς, τῆς γλώσσας καὶ τῆς οἰκονομίας ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἐργασία, ἡ ζωὴ καὶ ἡ γλῶσσα ἐμφανίζονται ὡς ἰσάριθμα («υπερβατικὰ στοιχεῖα») πού καθιστοῦν δυνατὴ τὴν ἀντικειμενικὴ γνῶση τῶν ἐμβίων ὄντων, τῶν νόμων τῆς παραγωγῆς, τῶν μορφῶν τῆς γλῶσσας. Τὸ εἶναι τους βρίσκεται ἐκτὸς γνώσεως, ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτελοῦν καὶ συνθήκες γνώσεων· ἀντιστοιχοῦν στὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς ὑπερβατικῆ πεδίου ἐκ μέρους τοῦ Kant καὶ μολαταῦτα διαφέρουν ἀπὸ αὐτὸ σὲ δύο οὐσιώδη σημεῖα: ἐνοικοῦν στὴν πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου καὶ κατὰ ἓνα τρόπο πέρα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο· ὅπως ἡ Ἰδέα μέσα στὴν ὑπερβατικὴ Λογικὴ, ὑλοποιοῦν τὰ φαινόμενα καὶ ἐκφράζουν τὴν a priori συνοχὴ τῶν ἐμπειρικῶν πολλοτήτων· τὶς θεμελιώνου ὅμως σὲ ἓνα εἶναι, τοῦ ὁποίου ἡ αἰνιγματικὴ πραγματικότης συγκροτεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε γνῶση τὴν τάξιν καὶ τὸν δεσμὸ ἐκείνου πού ἔχει νὰ γνωρίσει· ἐπιπλέον, ἀφοροῦν τὸν τομέα τῶν a posteriori ἀληθειῶν καὶ τὶς ἀρχές τῆς σύνθεσής τους — καὶ ὄχι τὴν a priori σύνθεση κάθε δυνατῆς ἐμπειρίας. Ἡ πρώτη διαφορὰ (τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ὑπερβατικὰ στοιχεῖα ἐνοικοῦν στὴν πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου) ἐξηγεῖ τὴ γένεση αὐτῶν τῶν μεταφυσικῶν, οἱ ὁποῖες, παρὰ τὴν μετακαντιανὴ χρονολόγησή τους, ἐμφανίζονται ὡς «προκριτικές»: ὄντως, ἐγκαταλείπουν τὴν ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν τῆς γνώσης, ὅπως αὐτὲς ἐμφανίζονται στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπερβατικῆς ὑποκειμενικότητος· ἀλλὰ αὐτὲς οἱ μεταφυσικὲς ἀναπτύσσονται ξεκινώντας ἀπὸ ἀντικειμενικὰ ὑπερβατικὰ στοιχεῖα (τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, τὴ Βούληση, τὴ Ζωή), τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὰ μόνο στὸ μέτρο πού ὁ τομέας τῆς παράστασης ἔχει ὀριοθετηθεῖ ἐκ τῶν προτέρων· ἔχουν λοιπὸν τὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ ἔδαφος μὲ τὴν Κριτικὴ. Ἡ δευτέρη διαφορὰ (τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὰ τὰ ὑπερβατικὰ στοιχεῖα ἀφοροῦν τὶς a posteriori συνθέσεις) ἐξηγεῖ τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς «θετικισμοῦ»: μιὰ ὀλόκληρη διάστρωση φαινομένων ἔχει δοθεῖ στὴν ἐμπειρία, ἡ ὀρθολογικότης καὶ ἡ ἀλληλουχία τῆς ὁποίας βασιζονται σὲ ἓνα ἀντικειμενικὸ θεμέλιο πού δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ ἔρθει στὸ φῶς· μπορούμε νὰ γνωρίσουμε ὄχι τὶς ὑποστάσεις, ἀλλὰ τὰ φαινόμενα· ὄχι τὶς οὐσίες, ἀλλὰ τοὺς νόμους· ὄχι τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὶς κανονικότητές τους. Ἐτσι μὲ ἀφετηρία τὴν κριτικὴν — ἢ μᾶλλον μὲ ἀφετηρία τὴν ἀσυγχρονία τοῦ εἶναι σὲ σχέση μὲ τὴν παράσταση, ἀσυγχρονία τῆς ὁποίας ὁ καντιανισμὸς ἀπο-

τελεῖ τὴν πρώτη φιλοσοφικὴ πιστοποίηση — ἐγκαθιδρύεται μιὰ θεμελιώδης συστοιχία: ἀνάμεσα στὶς μεταφυσικὲς τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀκριβέστερα στὶς μεταφυσικὲς αὐτοῦ τοῦ βάθους πὺ δὲν ἀντικειμενοποιεῖται ποτὲ καὶ ἀπὸ ὅπου ἐκπηγάζουν τὰ ἀντικείμενα στὴν ἐπιφανειακὴ γνῶση μας· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά στὶς φιλοσοφίες πὺ ὀρίζουν ὡς ἔργο τους ἀπλῶς τὴν παρατήρηση αὐτοῦ πὺ ἔχει δοθεῖ σὲ μιὰ θετικὴ γνῶση. Βλέπουμε τὸν τρόπο πὺ οἱ δύο ὅροι αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης ἀλληλοὑποστηρίζονται καὶ ἀλληλοενισχύονται. Οἱ μεταφυσικὲς τῶν «βαθῶν» ἢ τῶν ἀντικειμενικῶν «ὑπερβατικῶν στοιχείων» θὰ βροῦν τὸ σημεῖο κρούσης τους στὸ θησαυρὸ τῶν θετικῶν γνῶσεων (καὶ προπάντων σὲ ἐκεῖνες πὺ μποροῦν νὰ διαμορφώσουν τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία ἢ τὴ φιλολογία)· ἀντίθετα οἱ θετικισμοὶ θὰ βροῦν τὴ δικαίωσή τους στὸ διαχωρισμὸ τοῦ ἀδιερεύνητου βάθους καὶ τῆς ὀρθολογικότητος αὐτοῦ πὺ μπορεῖ νὰ γίνει γνωστὸ. Τὸ τρίγωνο κριτικῆ-θετικισμὸς-μεταφυσικὴ τοῦ ἀντικειμένου συγκροτεῖ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα μέχρι τὸν Bergson.

Μιὰ τέτοια ὀργάνωση συνδέεται ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴ τῆς δυνατότητα μὲ τὴν ἀνάδυση αὐτῶν τῶν ἐμπειρικῶν πεδίων, τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ στὸ ἐξῆς νὰ ἐξηγήσει ἢ ἀμιγῆς ἐσωτερικὴ ἀνάλυση τῆς παράστασης. Συνεπῶς συστοιχεῖ μὲ ἕναν ὀρισμὲνο ἀριθμὸ διαθέσεων πὺ προσιδιάζουν στὴν μοντέρνα ἐπιστήμη.

Ἀρχικὰ ἔρχεται στὸ φῶς ἕνα θέμα πὺ μέχρι τότε εἶχε παραμείνει ἀδιατύπωτο καὶ γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια ἀνύπαρκτο. Μπορεῖ νὰ φανεῖ παράδοξο ὅτι κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ δὲν ἐπιχείρησαν νὰ μαθηματικοποιήσουν τὴ φύση ἢ τὶς ἐπιστῆμες τῆς παρατήρησης ἢ τὶς γραμματικὲς γνῶσεις ἢ τὴν οἰκονομικὴ ἐμπειρία. Λὲς καὶ ἡ γαλιλαϊκὴ μαθηματικοποίηση τῆς φύσης καὶ ἡ θεμελίωση τῆς μηχανικῆς εἶχαν ἀρκέσει ἀπὸ μόνα τους γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουν τὸ σχέδιο μιᾶς μαθήσεως. Σὲ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ παράδοξο: ἡ ἀνάλυση τῶν παραστάσεων σύμφωνα μὲ τὶς ταυτότητες καὶ τὶς διαφορὲς τους, ἢ τακτοποίησή τους μέσα σὲ διαρκεῖς πίνακες τοποθετοῦσαν δικαιοματικὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ποιοτικοῦ μέσα στὸ πεδίο μιᾶς καθολικῆς μαθήσεως. Στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ

αίωνα ἐπιτελεῖται ἓνας θεμελιώδης καὶ νέος χωρισμός· τώρα ποὺ ὁ δεσμός τῶν παραστάσεων δὲν ἐγκαθιδρύεται πλέον μέσα στὴν ἴδια τὴν κίνηση ποὺ τὶς ἀναλύει, οἱ ἀναλυτικοὶ γνωστικοὶ κλάδοι διακρίνονται ἐπιστημολογικὰ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὀφείλουν νὰ καταφεύγουν στὴ σύνθεση. Θὰ ἔχουμε λοιπὸν ἓνα πεδίο a priori ἐπιστημῶν, ἐπιστημῶν καθαρῶν καὶ τυπικῶν, ἐπιστημῶν ἀπαγωγικῶν ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικά· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, βλέπουμε νὰ ἀποσπᾶται ἓνας τομέας a posteriori ἐπιστημῶν, ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦν τὶς ἀπαγωγικὲς μορφές παρὰ μόνο ἀποσπασματικά καὶ σὲ περιοχὲς πολὺ στενὰ ὀριοθετημένες. Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐπιστημολογικὴ μέριμνα νὰ ξαναβρεθεῖ σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο ἢ ἐνότητα ποὺ χάθηκε μὲ τὴν ἀποσύνδεση τῆς μαθήσεως καὶ τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης τῆς τάξης. Ἐξ οὗ καὶ ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς προσπαθειῶν ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν μοντέρνο στοχασμὸ πάνω στὶς ἐπιστῆμες· ἡ ταξινόμηση τῶν τομέων τῆς γνώσης μὲ ἀφετηρία τὰ μαθηματικά καὶ ἡ ἱεραρχία ποὺ ἐγκαθιδρύεται γιὰ νὰ φτάσουμε προοδευτικὰ πρὸς τὸ πιὸ περίπλοκο καὶ τὸ λιγότερο ἀκριβές· ὁ στοχασμὸς γιὰ τὶς ἐμπειρικὲς μεθόδους τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ νὰ θεμελιωθοῦν φιλοσοφικὰ καὶ συνάμα νὰ δικαιωθοῦν ἀπὸ τυπικὴ σκοπιά· ἡ ἀπόπειρα ἀποκαθαρμοῦ, τυποποίησης καὶ ἴσως μαθηματικοποίησης τῶν τομέων τῆς οἰκονομίας, τῆς βιολογίας καὶ ἐν τέλει τῆς ἴδιας τῆς γλωσσολογίας. Ἀντιστικτικὰ πρὸς αὐτὲς τὶς ἀπόπειρες ἀνασυγκρότησης ἐνὸς ἐνωτικοῦ ἐπιστημολογικοῦ πεδίου, βρίσκουμε σὲ κανονικὰ διαλείμματα τὴν ἐπιβεβαίωση μιᾶς ἀδυνατότητας· αὐτὴ ὀφείλεται, ὅπως λέγεται, εἴτε στὴν μὴ περαιτέρω ἀναγώγιμη εἰδοποιὸ ὑφὴ τῆς ζωῆς (ποὺ δοκιμάζουν νὰ τὴν ἐντοπίσουν προπάντων στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα), εἴτε στὸν παράδοξο χαρακτήρα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ ἀντιστέκονταν σὲ κάθε μεθοδολογικὴ ἀναγωγή (τὴν ἀντίσταση αὐτὴ δοκιμάζουν νὰ τὴν καθορίσουν καὶ νὰ τὴν καταμετρήσουν κυρίως κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα). Ἀναμφίβολα σὲ αὐτὴ τὴν διπλή, ἐναλλασσόμενη ἢ ταυτόχρονη ἐπιβεβαίωση τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς ἀνικανότητος τυποποίησης τοῦ ἐμπειρικοῦ, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ ἴχνος αὐτοῦ

τοῦ βαθιοῦ συμβάντος πού πρὸς τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἀπέσπασε ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν παραστάσεων τὴ δυνατότητα τῆς σύνθεσης. Αὐτὸ τὸ συμβάν τοποθετεῖ τὴν τυποποίηση ἢ τὴν μαθηματικοποίηση στὴν καρδιά κάθε μοντέρνου ἐπιστημονικοῦ σχεδίου· ἔτσι ἐπίσης ἐξηγεῖται τὸ γιατί κάθε γοργὴ μαθηματικοποίηση ἢ κάθε ἀφελὴς τυποποίηση τοῦ ἐμπειρικοῦ παίρνει τὴν ὄψη ἑνὸς «προκριτικοῦ» δογματισμοῦ καὶ ἀντηχεῖ μέσα στὴ σκέψη σὰν μιὰ ἐπιστροφή στὶς κοινοτοπίες τῆς Ἰδεολογίας.

Θὰ ἔπρεπε νὰ θυμίσουμε ἀκόμα ἓναν δεῦτερο χαρακτήρα τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης. Στὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἡ σταθερὴ καὶ θεμελιώδης σχέση τῆς ἔστω καὶ ἐμπειρικῆς γνώσης μὲ μιὰ καθολικὴ μάθησιν δικαίωνε τὸ ἀκατάπαυστα ἐπαναλαμβανόμενο μὲ διάφορες μορφές σχέδιο ἑνὸς *corpus* τῶν γνώσεων πού ἐπιτέλους θὰ ἦταν ἑνιαῖο. Αὐτὸ τὸ σχέδιο, διαδοχικὰ καὶ χωρὶς νὰ τροποποιηθεῖ τὸ θεμέλιό του, ἔλαβε τὴν ὄψη εἴτε μιᾶς γενικῆς ἐπιστήμης τῆς κίνησης, εἴτε μιᾶς καθολικῆς χαρακτηρολογίας, εἴτε μιᾶς γλώσσας λελογισμένης καὶ ἀνασυγκροτημένης σὲ ὅλες τὶς ἀξίες ἀνάλυσης καὶ σὲ ὅλες τὶς δυνατότητες σύνταξης, εἴτε τέλος σὲ μιὰν ἀλφαβητικὴ ἢ ἀναλυτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς γνώσης· ἐλάχιστη σημασία ἔχει ἂν αὐτὲς οἱ ἀπόπειρες δὲν ὀλοκληρώθηκαν ἢ ἂν δὲν ἀποπεράτωσαν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ σχέδιο πού τὶς γέννησε: πάνω στὴν ὄρατὴ ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων ἢ τῶν κειμένων ἐκδήλωναν τὴν βαθειὰ ἐνότητα πού εἶχε ἐγκαθιδρῦσει ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ προσφέροντας ὡς ἀρχαιολογικὸ ὑπόβαθρο στὴ γνώση τὴν ἀνάλυση ταυτοτήτων ἢ διαφορῶν καὶ τὴν καθολικὴ ἀνάλυση μιᾶς τακτοποίησης. Ἔτσι ὁ Descartes, ὁ Leibniz, ὁ Diderot καὶ ὁ d'Alembert παρέμεναν πιὸ κοντὰ ἀπὸ ποτὲ σὲ ὅ,τι ἦταν θεμελιώδες γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη ἀκριβῶς μὲ ὅ,τι μπορούμε νὰ ἀποκαλέσουμε ἀποτυχία τους, μὲ τὸ ἀτέλεστο ἢ ξεστρατισμένο ἔργο τους. Ἀπὸ τὸν δέκατο ἑνατὸ αἰώνα καὶ μετὰ ἡ ἐνότητα τῆς μαθήσεως διασπᾶται. Μάλιστα δύο φορές: ἀρχικὰ, σύμφωνα μὲ τὴ γραμμὴ πού διαχωρίζει τὶς καθαρὲς μορφὲς τῆς ἀνάλυσης καὶ τοὺς νόμους τῆς σύνθεσης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ σύμφωνα μὲ τὴ γραμμὴ πού, ὅταν πρόκειται νὰ θεμελιωθοῦν οἱ συνθέσεις, διαχωρίζει τὴν ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικότητα καὶ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῶν ἀντικειμένων. Τοῦ-

τες οί δύο μορφές ρήξης θά γεννήσουν δύο σειρές προσπαθειῶν, τίς ὁποῖες μιὰ ὀρισμένη ἐπιδίωξη τῆς καθολικότητος ἀπὸ μέρους τους φαίνεται νὰ τίς τοποθετεῖ στὴ θέση τοῦ ἀπόηχου τῶν καρτεσιανῶν ἢ λειβνίτειων ἐγχειρημάτων. Ἀλλὰ ἂν κοιτάξουμε ἀπὸ πιὸ κοντά, ἡ ἐνοποίηση τοῦ γνωσιολογικοῦ πεδίου δὲν ἔχει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα οὔτε τίς ἴδιες μορφές, οὔτε τίς ἴδιες προετοιμασίες, οὔτε τὰ ἴδια θεμέλια πού εἶχε τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Descartes ἢ τοῦ Leibniz, ἡ ἀμοιβαία διαφάνεια τῆς γνώσης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἦταν πλήρης, μέχρι σημείου μάλιστα πού ἡ καθολίκευση τῆς γνώσης μέσα σὲ μιὰ φιλοσοφία νὰ μὴν ἀπαιτεῖ ἕναν εἰδικὸ τρόπο σκέψης. Ἀπὸ τὸν Kant καὶ πέρα τὸ πρόβλημα εἶναι διαφορετικόν· ἡ γνώση δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἐκδιπλωθεῖ πάνω στὸ ἐνοποιημένο καὶ ἐνοποιητικὸ φόντο μιᾶς μαθήσεως. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ τίθεται τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ τυπικὸ καὶ στὸ ὑπερβατικὸ πεδίο (σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ὅλα τὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα τῆς γνώσης τίθενται σὲ παρενθέσεις καὶ παραμένουν μετέωρα ἔξω ἀπὸ κάθε ἐγκυρότητα)· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τίθεται τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸν τομέα τῆς ἐμπειρικότητος καὶ στὸ ὑπερβατικὸ θεμέλιο τῆς γνώσης (τότε ἡ καθαρὴ τάξη τοῦ τυπικοῦ ἔχει τεθεῖ κατὰ μέρος ὡς ἀκατάλληλη νὰ ἐξηγήσει τὴν περιοχὴ ὅπου θεμελιώνεται ἡ κάθε ἐμπειρία, ἀκόμα καὶ ἐκείνη τῶν καθαρῶν μορφῶν τῆς σκέψης). Ἀλλὰ καὶ στίς δύο περιπτώσεις, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη τῆς καθολικότητος δὲ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸ πεδίο τῆς πραγματικῆς γνώσης· συγκροτεῖται εἴτε ὡς καθαρὸς στοχασμὸς ἱκανὸς νὰ θεμελιώσῃ, εἴτε ὡς ἀπανάληψη ἱκανὴ νὰ ἀποκαλύψῃ. Ἡ πρώτη μορφή φιλοσοφίας ἀρχικὰ ἐκδηλώθηκε μέσα στὸ φιχτεϊκὸ ἐγχείρημα ὅπου ἡ ὁλότητα τοῦ ὑπερβατικοῦ τομέα ἔχει συναχθεῖ γενετικὰ ἀπὸ καθαρούς, καθολικοὺς καὶ κενούς νόμους τῆς σκέψης: ἔτσι διανοίχθηκε ἕνα πεδίο ἐρευνῶν ὅπου ἐπιχειρεῖται εἴτε νὰ ὀδηγηθεῖ κάθε ὑπερβατικὸς στοχασμὸς στὴν ἀνάλυση τῶν φορμαλισμῶν, εἴτε νὰ ἀνακαλυφθεῖ μέσα στὴν ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικότητα ὁ τόπος δυνατότητας κάθε φορμαλισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο φιλοσοφικὸ ἀνοιγμα, ἐμφανίστηκε ἀρχικὰ μὲ τὴν ἐγελιανὴ φαινομενολογία, ὅταν ἡ ὁλότητα τοῦ ἐμπειρικοῦ τομέα ἐντάχθηκε στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς συνείδησης πού ἀποκαλύπτε-

ται στὸν ἑαυτό της ὡς πνεῦμα, δηλαδή ὡς ἐμπειρικό καὶ συνάμα ὑπερβατικό πεδίο.

Βλέπουμε λοιπὸν πῶς τὸ φαινομενολογικὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο θὰ θέσει ἀργότερα ὁ Husserl στὸν ἑαυτό του συνδέεται, σ' ὅ,τι βαθύτερο ἔχουν οἱ δυνατότητες καὶ οἱ ἀδυνατότητές του, μὲ τὴ μοῖρα τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας ὅπως ἔχει χαραχτεῖ μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα. Πράγματι, ἡ φαινομενολογία πασχίζει νὰ στεριώσει τὰ δικαιώματα καὶ τὰ ὅρια μιᾶς τυπικῆς λογικῆς μέσα σὲ ἕναν στοχασμὸ ὑπερβατικοῦ τύπου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ συνδέσει τὴν ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικότητα μὲ τὸν ὑπονοούμενο ὀρίζοντα τῶν ἐμπειρικῶν περιεχομένων, πού μόνον αὐτὴ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ συγκροτήσῃ, νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ διανοίξῃ μὲ ἀτέρμονες ἐπεξηγήσεις. Ἴσως ὅμως δὲν γλιτώνει ἀπὸ τὸν κίνδυνο πού, πρὶν ἀπὸ τὴ φαινομενολογία, ἀπειλεῖ κάθε διαλεκτικὸ ἐγχείρημα καὶ τὸ κάνει πάντα νὰ σκοντάφῃ θέλοντας καὶ μὴ σὲ μιὰν ἀνθρωπολογία. Ἀναμφίβολα δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσδώσουμε ὑπερβατικὴ ἀξία στὰ ἐμπειρικά περιεχόμενα οὔτε νὰ τὰ μετατοπίσουμε πρὸς μιὰν συγκροτούσα ὑποκειμενικότητα, χωρὶς συνάμα, τουλάχιστον σιωπηρά, νὰ ἐπιτρέψουμε τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἀνθρωπολογίας, δηλαδή ἕναν τρόπο σκέψης ὅπου τὰ αὐτοδίκαια ὅρια τῆς γνώσης (καὶ συνεπῶς κάθε ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης) εἶναι ταυτόχρονα οἱ συγκεκριμένες μορφές τῆς ὑπαρξῆς, ὅπως ἀκριβῶς δίνονται μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἴδια ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη.

Οἱ πιὸ ἀπόμακρες καὶ γιὰ μᾶς οἱ πιὸ δυσπερίγραπτες συνέπειες τοῦ θεμελιώδους συμβάντος πού σύντυχε στὴ δυτικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς: ἀρνητικά, ὁ τομέας τῶν καθαρῶν μορφῶν τῆς γνώσης ἀπομονώνεται, ἀποκτώντας αὐτονομία καὶ συνάμα κυριαρχία ἀπέναντι σὲ κάθε ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, κάνοντας νὰ γεννᾶται καὶ νὰ ἀναγεννᾶται ἀτέρμονα τὸ σχέδιο τυποποίησης τοῦ συγκεκριμένου καὶ συγκρότητης καθαρῶν ἐπιστημῶν ἀπέναντι στὰ πάντα καὶ ἐνάντια στὰ πάντα· θετικά, οἱ ἐμπειρικοὶ τομεῖς συνδέονται μὲ στοχασμοὺς γιὰ τὴν ὑποκειμενικότητα, τὸ ἀνθρώπινο ὄν καὶ τὴν περὰ τὴν ὑπερβατικότητα, προσλαμβάνοντας ἀξία καὶ λειτουργία φιλοσοφίας, καθὼς ἐπίσης καὶ ὑποβιβασμοῦ τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς ἀντιφιλοσοφίας.

VIII. ΕΡΓΑΣΙΑ, ΖΩΗ, ΓΛΩΣΣΑ

I. ΟΙ ΝΕΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΤΗΤΕΣ

Νά λοιπόν πού προχωρήσαμε πολύ μακρύτερα από τὸ ἱστορικὸ συμβάν πού θέλαμε νὰ τοποθετήσουμε — πολύ μακρύτερα ἀπὸ τὰ χρονολογικὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ρήξης πού διαχωρίζει βαθιὰ τὴν ἐπιστήμη τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ἐντοπίζει γιὰ μᾶς τὴν ἑναρξὴ ἑνὸς ὀρισμένου μοντέρνου τύπου γνώσης τῶν ἐμπειρικοτήτων. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι ἡ σκέψη πού μᾶς εἶναι συγκαιρινὴ καὶ πού μ' αὐτὴν σκεφτόμαστε, θέλοντας καὶ μὴ, κυριαρχεῖται ἀκόμα σὲ μεγάλη ἔκταση ἀπὸ τὴν ἀδυνατότητά της, ὅπως αὐτὴ φανερώθηκε κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, νὰ θεμελιώσει τὶς συνθέσεις μέσα στὸ χῶρο τῆς παράστασης, καὶ ἀπὸ τὴν σύστοιχη, ταυτόχρονη, ἀλλὰ παρευθὺς ἀκούσια διαχωριζόμενη ὑποχρέωση νὰ διανοίξει τὸ ὑπερβατικὸ πεδίο τῆς ὑποκειμενικότητας, καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἀντίστροφα, πέρα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, αὐτὰ τὰ «ἡμι-ὑπερβατικὰ στοιχεῖα» πού εἶναι γιὰ μᾶς ἡ Ζωή, ἡ Ἔργασία, ἡ Γλῶσσα. Γιὰ νὰ δείξουμε αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση καὶ αὐτὴ τὴν ἀδυνατότητα σ' ὅλη τὴν ὀρμητικότητα τῆς ἱστορικῆς ἐμφάνισής τους, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφήσουμε τὴν ἀνάλυση νὰ διατρέξει ὅλο τὸ μάκρος τῆς σκέψης πού πηγάζει ἀπὸ ἕνα παρόμοιο χάσμα· τὸ γραπτὸ μας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναδιπλασιάσῃ γοργὰ τὴ μοίρα ἢ τὴν κλίση τῆς μοντέρνας σκέψης γιὰ νὰ φτάσῃ ἐν τέλει στὸ σημεῖο ὅπου συμπίπτουν τὰ δύο σκέλη της: ἡ σημερινὴ διαύγεια — πού 'ναι χλωμὴ ἀκόμα ἀλλὰ ἴσως ἀποφασιστικὴ, καὶ πού μᾶς ἐπιτρέπει, ἀν' ὄχι νὰ περιτρέξουμε ἐξ ὀλοκλήρου, τουλάχιστον νὰ κυριαρχήσουμε ἀποσπασματικὰ καὶ νὰ ἐλέγξουμε ὅ,τι ἔρχεται ἀκόμα ὡς ἐμᾶς ἀπὸ τούτη τὴ σκέψη πού δια-

μορφώθηκε στο κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς — μᾶς τυλίγει καὶ χρησιμεύει ὡς διαρκές ἔδαφος τοῦ λόγου μας. Ἐντούτοις τὸ ἄλλο ἥμισυ τοῦ συμβάντος — ἀναμφίβολα τὸ πιὸ σημαντικό, ἐπειδὴ ἀφορᾷ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι καὶ τὸ ρίζωμα τῶν θετικοτήτων, στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται οἱ ἐμπειρικές μας γνώσεις — ἔχει παραμείνει μετέωρο· καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἀναλύσουμε τώρα.

Σὲ ἓνα πρῶτο στάδιο — τὸ ὁποῖο χρονολογικὰ ἐκφαίνεται ἀπὸ τὸ 1775 μέχρι τὸ 1795 καὶ μπορούμε νὰ ὀρίσουμε τὶς διαμορφώσεις του μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Smith, τοῦ Jussieu καὶ τοῦ Wilkins — οἱ ἔννοιες τῆς ἐργασίας, τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ γραμματικοῦ συστήματος εἶχαν εἰσαχθεῖ — ἢ ἐπανεισαχθεῖ, ἀλλὰ σὲ παράδοξη θέση — στὴν ἀνάλυση τῶν παραστάσεων καὶ τὸν πινακοειδῆ χῶρο ὅπου ἡ τελευταία ἐκδιπλωνόταν μέχρι τώρα. Ἄναμφίβολα, ἡ λειτουργία τους περιοριζόταν ἀκόμα στὸ νὰ ἐξουσιοδοτεῖ αὐτὴ τὴν ἀνάλυση, νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἐγκαθίδρυση διαφορῶν καὶ ταυτοτήτων, καὶ νὰ προσφέρει — ὡς ποιοτικὸ μέτρο — τὸ ἐργαλεῖο μιᾶς τακτοποίησης. Ἄλλὰ οὔτε ἡ ἐργασία, οὔτε τὸ γραμματικὸ σύστημα, οὔτε ἡ ἔμβια ὀργάνωση δὲν μπορούσαν νὰ καθοριστοῦν ἢ νὰ διασφαλιστοῦν μὲ τὸ ἀπλὸ παιχνίδι τῆς παράστασης ποὺ ἀποσυνετίθετο, ἀναλυόταν, ἀνασυνετίθετο καὶ ἔτσι παρουσίαζε τὸν ἑαυτὸ τῆς σὲ ἓναν καθαρὸ ἀναδιπλασιασμό· ὁ χῶρος τῆς ἀνάλυσης λοιπὸν δὲν μπορούσε νὰ μὴ χάσει τὴν αὐτονομία του. Στὸ ἐξῆς ὁ πίνακας, παύοντας νὰ εἶναι ὁ τόπος ὄλων τῶν δυνατῶν τάξεων, ἢ μήτρα ὄλων τῶν σχέσεων, ἢ μορφή κατανομῆς ὄλων τῶν ὄντων στὴν παράδοξη ἀτομικότητά τους, ἀποτελεῖ πλέον γιὰ τὴ γνώση ἓναν ἰσχνὸ ἐπιφανειακὸ φλοιό· οἱ γειτνιασεις ποὺ ἐκδηλώνει, οἱ στοιχειώδεις ταυτότητες ποὺ ὀριοθετεῖ καὶ δείχνει τὴν ἐπανάληψή τους, οἱ ὁμοιότητες ποὺ ἀποσυνδέει ἐκθέτοντάς τες, τὰ σταθερὰ μεγέθη ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐπισκοπήσουμε, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα ὀρισμένων συνθέσεων ἢ ὀργανώσεων ἢ συστημάτων ποὺ ἐνοικοῦν πολὺ πέρα ἀπὸ ὅλες τὶς κατανομές, ὅσες μπορούμε νὰ ταξιθετήσουμε ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ὄρατό. Ἡ τάξη ποὺ παρουσιάζεται στὸ βλέμμα, μὲ τὸν διαρκὴ διατετραγωνισμό τῶν διακρίσεών της, δὲν εἶναι πλέον παρὰ ἓνα ἐπιφανειακὸ σπινθίρισμα πάνω ἀπὸ ἓνα βάθος.

Ὁ χώρος τῆς δυτικῆς γνώσης εἶναι τώρα ἕτοιμος νὰ ταλαντευτεῖ: ἡ ταξινομία, πού τὸ μέγα καθολικὸ ὑφάδι τῆς ἀπλωνόταν σύστοιχα μὲ τὴ δυνατότητα μιᾶς μαθήσεως καὶ πού συνιστοῦσε τὸν ἰσχυρὸ χρόνον τῆς γνώσης — ὄντας ἡ πρώτη τῆς δυνατότητα καὶ συνάμα τὸ τέρμα τῆς τελειότητάς τῆς — θὰ διαταχθεῖ σὲ μιὰν ἀσαφή κάθετη φορά: τούτη θὰ καθορίσει τώρα τὸ νόμον τῶν ὁμοιοτήτων, θὰ ἐπιτάξει τὶς γειτνιασεις καὶ τὶς ἀσυνέχειες, θὰ αἰτιολογήσει τὶς ἀντιληπτές διαθέσεις καὶ θὰ ἀπωθήσει ὅλες τὶς μεγάλες ὀριζόντιες ἐκτυλίξεις τῆς ταξινομίας πρὸς τὴν λίγο παρεπόμενη περιοχὴ τῶν συνεπειῶν. Ἔτσι, ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἐπινοεῖ ἓνα βάθος ὅπου πλέον θὰ γίνεται λόγος ὄχι γιὰ ταυτότητες, ξεχωριστοὺς χαρακτῆρες, διαρκεῖς πίνακες μὲ ὅλους τοὺς δρόμους καὶ τὶς πιθανές τροχιές, ἀλλὰ γιὰ μεγάλες κρυμμένες δυνάμεις πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ μὲ ἀφετηρία τὸν ἀρχέγονο καὶ ἀνέφικτο πυρήνα τους γιὰ καταγωγὴν, αἰτιότητα καὶ ἱστορία. Στὸ ἐξῆς, τὰ πράγματα θὰ ἔρχονται στὴν παράσταση ἀπὸ τὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ πυκνοῦ πράγματος πού ἔχει ἀποτραβηχθεῖ στὸν ἑαυτό του, ἀναστατωμένα ἴσως καὶ πιὸ σκοτεινιασμένα λόγῳ τῆς μαυρίλας του, ἀλλὰ δεμένα ἰσχυρὰ μὲ τὸν ἑαυτό τους, συγκεντρωμένα ἢ διαχωρισμένα, συνομαδωμένα ἀπαρέγκλιτα ἀπὸ τὴν δυναμικότητα πού κρύβεται ἐκεῖ κάτω, στὸ βάθος. Οἱ ὄρατὲς φιγοῦρες, οἱ δεσμοὶ τους, οἱ λευκὲς ἐπιφάνειες πού τὶς ἀπομονώνουν καὶ περιβάλλουν τὸ προφίλ τους — θὰ προσφέρονται πιά στὸ βλέμμα μας συντεθειμένες, ἀρθρωμένες ἤδη μὲ αὐτὴ τὴν κάτωθεν νύχτα πού τὶς ὑποθάλλει μὲ τὸν καιρὸ.

Τότε — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλλο στάδιο τοῦ συμβάντος — ἡ γνώση ἀλλάζει φύση καὶ μορφή μέσα στὴ θετικότητά τῆς. Θὰ ἦταν λάθος — κυρίως ἀνεπάρκεια — νὰ ἀποδώσουμε αὐτὴ τὴ μεταλλαγὴ στὴν ἀνακάλυψη ἀγνωστων ἀκόμα ἀντικειμένων, ὅπως τὸ γραμματικὸ σύστημα τῶν σανσκριτικῶν ἢ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς ἀνατομικὲς διαθέσεις καὶ στὰ λειτουργικὰ ἐπίπεδα μέσα στὸ ἔμβιο ἢ ἀκόμα τὸν οἰκονομικὸ χαρακτῆρα τοῦ κεφαλαίου. Δὲν θὰ ἦταν ἀκριβὲς νὰ φανταστοῦμε ὅτι ἡ γενικὴ γραμματικὴ ἔγινε φιλολογία, ἡ φυσικὴ ἱστορία βιολογία, καὶ ἡ ἀνάλυση τοῦ πλοῦτου πολιτικὴ οἰκονομία, γιὰτὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ τρόποι γνώσης ἔχουν διορθώσει τὶς μεθόδους τους, ἔχουν πλησιάσει πιὸ πολὺ τὸ ἀντικείμενό τους,

ἔχουν ἐξορθολογίσει τὶς ἔννοιές τους, ἔχουν διαλέξει καλύτερους τρόπους τυποποίησης — ἐν ὀλίγοις ἔχουν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν προ-ἱστορία τους μὲ ἓνα εἶδος αὐτοανάλυσης τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου. Αὐτὸ πού μεταβλήθηκε στὴν καμπὴ τοῦ αἰῶνα καὶ ἔπαθε μιὰν ἀνεπανόρθωτη ἀλλοίωση, εἶναι ἢ ἴδια ἢ γνώση ὡς τρόπος ὑπαρξῆς προτερόχρονος καὶ ἀδιαίρετος ἀνάμεσα στὸ ὑποκείμενο πού γνωρίζει καὶ στὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης· ἂν καταπιανόμεσθε μὲ τὴ μελέτη τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς, καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιοῦμε πιά τὴν ἰδεατὴ καὶ ἀρχέγονη ἀνταλλαγὴ εἰς εἶδος γιὰ νὰ ἀναλύσουμε τὴ διαμόρφωση τῆς ἀξίας, εἶναι γιὰτὶ στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο ἢ παραγωγή, ὡς θεμελιώδης μορφή μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης, ὑποκατέστησε τὴν ἀνταλλαγὴ, προκαλώντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὴν ἐμφάνιση νέων γνωρίσιμων ἀντικειμένων (ὅπως τὸ κεφάλαιο) καὶ ἐπιβάλλοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη νέες ἔννοιες καὶ νέες μεθόδους (ὅπως ἢ ἀνάλυση τῶν μορφῶν παραγωγῆς). Παρόμοια, ἂν ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ μελετοῦμε τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῶν ἔμβιων ὄντων καὶ ἂν χρησιμοποιοῦμε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὶς μεθόδους τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας, εἶναι γιὰτὶ ἢ Ζωή, ὡς θεμελιώδης μορφή τῆς γνώσης, προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση νέων ἀντικειμένων (ὅπως ἢ σχέση τοῦ χαρακτήρα μὲ τὴ λειτουργία) καὶ νέων μεθόδων (ὅπως ἢ ἀναζήτησις τῶν ἀναλογιῶν). Τέλος, ἂν ὁ Grimm καὶ ὁ Borp δοκιμάζουσι νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους τῆς φωνηεντολογικῆς μεταβολῆς ἢ τῆς μετατροπῆς τῶν συμφώνων, εἶναι γιὰτὶ ὁ ρηματικὸς Λόγος ὡς τρόπος γνώσης ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴ Γλῶσσα, ἢ ὅποια καθορίζει ἀντικείμενα πού μέχρι τότε ἦσαν ἀφανῆ (οἱ οἰκογένειες γλωσσῶν ἢ τὰ γραμματικὰ συστήματα εἶναι ἀνάλογα) καὶ ἐπιτάσσει μεθόδους πού δὲν εἶχαν ἀκόμα χρησιμοποιηθεῖ (ἀνάλυση τῶν κανόνων μεταμόρφωσης τῶν συμφώνων καὶ τῶν φωνηέντων). Ἔχουμε τὴν παραγωγὴ, τὴ ζωή, τὴ γλῶσσα — ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε σ' αὐτὲς ἀντικείμενα πού, σάμπως μὲ τὸ δικό τους βάρος καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση μιᾶς αὐτόνομης δικῆς τους ἐπιμονῆς, θὰ ἐπιβάλλονταν ἔξωθεν σὲ μιὰ γνώση πού γιὰ πάρα πολὺ καιρὸ τὰ εἶχε ἀμελήσει· ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ δοῦμε σ' αὐτὲς ἔννοιες πού οἰκοδομήθηκαν λίγο-λίγο, χάρη σὲ νέες μεθόδους, μέσα ἀπὸ τὴν πρόοδο ἐπιστημῶν πού ἔβαιναν πρὸς τὴν ἰδιάζουσα ὀρθο-

λογικότητά τους. Είναι θεμελιώδεις τρόποι τῆς γνώσης πού με τὴν ὀργανικὴ ἐνότητά τους ὑποβαστάζουν τὴν δεύτερη καὶ παράγωγη συστοιχία τῶν νέων ἐπιστημῶν καὶ τεχνικῶν με ἄγνωστα ἀκόμα ἀντικείμενα. Ἀναμφίβολα ἡ ἀρχικὴ συγκρότηση αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν τρόπων ἔχει χαθεῖ μέσα στὴν πυκνότητα τῶν ἀρχαιο-λογικῶν διαστρώσεων: ἐντούτοις μποροῦμε νὰ ἀποκαλύψουμε ὀρισμένα σημεῖα μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ricardo ἀναφορικὰ με τὴν οἰκονομία, τοῦ Cuvier ἀναφορικὰ με τὴ βιολογία καὶ τοῦ Borp ἀναφορικὰ με τὴ φιλολογία.

II. RICARDO

Μέσα στὴν ἀνάλυση τοῦ Adam Smith ἡ ἐργασία ὄφειλε τὴν προνομιακὴ τῆς θέσης στὴν ἱκανότητα πού τῆς ἀναγνωρίζοταν νὰ ἀποκαθιστᾷ ἀνάμεσα στὶς ἀξίες τῶν πραγμάτων ἓνα σταθερὸ μέτρο· ἐπέτρεπε μέσα στὴν ἀνταλλαγὴ τὴν ἐξίσωση ἀντικειμένων ἀνάγκης, τῶν ὁποίων ἡ μέτρηση, σὲ ἄλλες συνθῆκες, θὰ ἦταν ἐνκτεθειμένη ἢ ὑποταγμένη σὲ μιὰν οὐσιώδη σχετικότητα. Ἀλλὰ αὐτὸν τὸν ρόλο μόνο με τίμημα τὴν ἐξῆς προϋπόθεση μποροῦσε νὰ τὸν ἀνάλαιβε: ἔπρεπε νὰ προϋποτεθεῖ ὅτι ἡ ποσότητα ἐργασίας, πού ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν παραγωγὴ ἑνὸς πράγματος, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἴση με τὴν ποσότητα ἐργασίας πού αὐτὸ τὸ πράγμα, με τὴ σειρά του, μποροῦσε νὰ ἀγοράσει μέσα στὴ διαδικασία τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἀλλὰ πῶς νὰ δικαιώσουμε, ποῦ νὰ θεμελιώσουμε αὐτὴ τὴν ταυτότητα ἀν ὄχι σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐξομοίωση (περισσότερο θολὰ ἀποδεχτὴ παρὰ σαφηνισμένη) τῆς ἐργασίας ὡς παραγωγικῆς δραστηριότητας καὶ τῆς ἐργασίας ὡς ἐμπορεύματος, τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ τὸ ἀγοράσουμε καὶ νὰ τὸ πουλήσουμε; Ὑπ' αὐτὴ τὴ δεύτερη ἐννοια, ἡ ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς σταθερὸ μέτρο, γιατί «ὕφίσταται τόσες παραλλαγές ὅσες καὶ τὰ ἐμπορεύματα ἢ τὰ προϊόντα με τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ τὴν συγκρίνουμε».¹ Στὸν Adam

1. Ricardo, *Oeuvres complètes*, γαλλ. μτφ., Paris, 1882, σ. 5.

Smith αυτή ή σύγχυση προερχόταν από την πρωτοκαθεδρία που αναγνώριζε στην παράσταση: κάθε έμπορεύμα αναπαριστοῦσε μιάν όρισμένη εργασία, και κάθε εργασία μπορούσε να αναπαρ-στήσει μιάν όρισμένη ποσότητα έμπορεύματος. 'Η δραστηριό-τητα τῶν ανθρώπων και ή αξία τῶν πραγμάτων έπικοινωνοῦσαν μέσα στο διαφανές στοιχείο τῆς παράστασης. 'Εδῶ άκριβῶς ή ανά-λυση τοῦ Ricardo βρίσκει τόν τόπο και τόν λόγο τῆς αποφασιστικῆς της σπουδαιότητας. Δέν εἶναι ή πρώτη που παραχωρεῖ μιὰ σημαν-τική θέση στην εργασία μέσα στο παιχνίδι τῆς οἰκονομίας· αλλά διασπᾶ την ένότητα αὐτῆς τῆς έννοιας και, για πρώτη φορά με τό-σο ριζικό τρόπο, διακρίνει αὐτή τή δύναμη, αὐτόν τόν κόπο, αὐτό τὸ χρόνο τοῦ εργάτη, που πωλοῦνται και αγοράζονται, από τή δρα-στηριότητα ή όποία βρίσκεται στη βάση τῆς αξίας τῶν πραγμά-των. Θα ἔχουμε λοιπόν από τή μιὰ μεριά την εργασία που προσφέ-ρουν οἱ εργάτες, που δέχονται ή ζητοῦν οἱ έπιχειρηματίες και αμεί-βεται από τούς μισθούς· από την ἄλλη μεριά θα ἔχουμε την εργασία που έξορύσσει τὰ μέταλλα, παράγει τὰ προϊόντα, πλάθει τὰ αντι-κείμενα, μεταφέρει τὰ έμπορεύματα, και διαμορφώνει ἔτσι ανταλ-λάξιμες αξίες που πριν απ' αὐτήν δέν ύπῆρχαν και που χωρίς αὐτήν δέν θα έμφανίζονταν.

Βέβαια για τόν Ricardo, ὅπως και για τόν Smith, ή εργασία μπορεί ὄντως να καταμετρήσει την ισοδυναμία τῶν έμπορευμάτων που περνοῦν από τὸ κύκλωμα τῶν ανταλλαγῶν: «Στην παιδική ήλικία τῶν κοινοπιῶν, ή ανταλλάξιμη αξία τῶν πραγμάτων ή ὁ κανόνας που ὀρίζει την ποσότητα ενός αντικειμένου που πρέπει να δώσουμε έναντι ενός ἄλλου δέν έξαρτᾶται από την συγκριτική πο-σότητα εργασίας που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή καθενός από αὐτά».¹ 'Αλλά ή διαφορὰ ανάμεσα στον Smith και στον Ri-cardo βρίσκεται στο έξῆς: για τόν πρώτο, επειδή ή εργασία μπο-ρεῖ να αναλυθεῖ σε ήμέρες συντήρησης, μπορεί να χρησιμεύσει ὡς κοινή ένότητα σε ὅλα τὰ ἄλλα έμπορεύματα (μέρος τῶν ὁποίων εἶ-ναι τὰ αναγκαῖα για την συντήρηση προϊόντα)· για τόν δεύτερο, ή ποσότητα εργασίας επιτρέπεται να ὀρίσουμε την αξία ενός πράγμα-

1. *Loc. cit.*, σ. 3.

τος, όχι μόνο επειδή αυτή μπορεί ν' αναπαρασταθεί σε ένότητες εργασίας, αλλά αρχικά και θεμελιακά επειδή η εργασία ως παραγωγική δραστηριότητα βρίσκεται στην «πηγή κάθε αξίας». Η τελευταία δὲν μπορεί πλέον νὰ ὀρίζεται, ὅπως στήν κλασσική ἐποχή, με ἀφετηρία τὸ ὀλικὸ σύστημα τῶν ἰσοδυναμιῶν καὶ τὴν ἱκανότητα ποὺ μπορεί νὰ ἔχουν τὰ ἐμπορεύματα νὰ ἀλληλοαναπαρίστανται. Ἡ ἀξία ἔπαψε νὰ εἶναι σημεῖο, ἔγινε προϊόν. Ἐὰν τὰ πράγματα ἀξίζουν ὅσο καὶ ἡ ἐργασία ποὺ δαπανήθηκε γι' αὐτά, ἢ ἂν τουλάχιστον ἡ ἀξία τους εἶναι ἀνάλογη με αὐτὴ τὴν ἐργασία, αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι ἀξία πάγια, σταθερὴ καὶ ἀνταλλάξιμη κάτω ἀπὸ ὅλους τοὺς οὐρανούς καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές· ὁ λόγος εἶναι ὅτι κάθε ἀξία ἀντλεῖ τὴν καταγωγή της ἀπὸ τὴν ἐργασία. Καὶ ἡ καλύτερη ἀπόδειξη γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων αὐξάνεται με τὴν ποσότητα ἐργασίας ποὺ πρέπει νὰ τοὺς ἀφιερῶσουμε ἂν θέλουμε νὰ τὰ παραγάγουμε· ἀλλὰ δὲν ἀλλάζει με τὴν αὐξηση ἢ τὴ μείωση τῶν μισθῶν ἔναντι τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἀνταλλάσσεται ὅπως κάθε ἐμπόρευμα.¹ Κυκλοφορώντας στὶς ἀγορὲς καὶ ἀνταλλασσόμενες μεταξύ τους, οἱ ἀξίες ἔχουν ὄντως ἀκόμα μιὰν ἱκανότητα παράστασης. Ἄλλὰ αὐτὴ τὴν ἱκανότητα τὴν ἀντλοῦν ἀπὸ ἄλλοῦ — ἀπὸ τὴν ἐργασία ποὺ εἶναι πιὸ ἀρχέγονη καὶ πιὸ ριζικὴ ἀπὸ κάθε παράσταση καὶ ποὺ κατὰ συνέπεια δὲν μπορεί νὰ ὀριστεῖ με βάση τὴν ἀνταλλαγή. Ἐνῶ στήν κλασσικὴ σκέψη τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ἀνταλλαγή χρησιμεύουν ὡς πλαίσιο ἀπαραίτητο στήν ἀνάλυση τοῦ πλούτου (καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμα καὶ στὸν Adam Smith, ὅπου ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας διέπεται ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς ἀνταλλαγῆς εἰς εἶδος), μετὰ ἀπὸ τὸν Ricardo ἡ δυνατότητα τῆς ἀνταλλαγῆς θεμελιώνεται στήν ἐργασία· καὶ στὸ ἐξῆς ἡ θεωρία τῆς παραγωγῆς θὰ πρέπει πάντα νὰ προηγεῖται ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς κυκλοφορίας.

Ἐκτὸς τὰ παραπάνω πρέπει νὰ συγκρατήσουμε τρεῖς συνέπειες. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση μιᾶς αἰτιατικῆς σειρᾶς ποὺ ἔχει ριζικὰ νέα μορφή. Κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα κάθε ἄλλο παρά μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀγνοοῦσαν τὸ παιχνίδι τῶν οἰκονομι-

1. *Loc. cit.*, σ. 24.

κῶν καθορισμῶν: ἐξηγοῦσαν πῶς τὸ χρῆμα μποροῦσε νὰ χάνεται ἢ νὰ ἀφθονεῖ, οἱ τιμὲς νὰ ἀνεβαίνουν ἢ νὰ πέφτουν, ἡ παραγωγή νὰ αὐξάνεται, νὰ μένει στάσιμη ἢ νὰ μειώνεται. Ἐπιπλέον, ὅλες αὐτὲς οἱ κινήσεις καθορίζονταν μὲ ἀφετηρία ἕναν πινακοειδῆ χῶρο ὅπου οἱ ἀξίες μποροῦσαν νὰ ἀλληλοαναπαραστηθοῦν· οἱ τιμὲς αὐξάνονταν ὅταν τὰ ἀναπαραριστῶντα στοιχεῖα αὐξάνονταν ταχύτερα ἀπὸ τὰ ἀναπαραριστῶντα· ἡ παραγωγή μειωνόταν ὅταν τὰ ἐργαλεῖα τῆς ἀναπαραριστῶντα μειώνονταν σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπὸ ἀναπαραριστῶντα πράγματα κτλ. Ἐπρόκειτο πάντα γιὰ μιὰν κυκλικὴ καὶ ἐπιφανειακὴ κυκλοφορία, ἐπειδὴ ἀφοροῦσε πάντα τὶς ἀμοιβαῖες δυνάμεις τοῦ ἀναλύοντος καὶ τοῦ ἀναλυόμενου. Ἀπὸ τὸν Ricardo καὶ μετὰ, καθὼς ἡ ἐργασία ἀπαγκιστρώνεται ἀπὸ τὴν παράσταση καὶ ἐγκαθίσταται σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου δὲν ἀσκειῖ ἐπιρροή, ὀργανώνεται σύμφωνα μὲ μιὰν αἰτιότητα πού τῆς προσιδιάζει. Ἡ ποσότητα ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν παραγωγή ἑνὸς πράγματος (ἢ γιὰ τὴ συγκομιδὴ του ἢ γιὰ τὴ μεταφορὰ του) καὶ καθορίζει τὴν ἀξία του, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς μορφὲς παραγωγῆς: ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τὴν ποσότητα καὶ τὴ φύση τῶν ἐργαλείων, τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού διαθέτει ὁ ἐπιχειρηματίας καὶ ἐκεῖνο πού ἔχει ἐπενδύσει στὶς ἐγκαταστάσεις τοῦ ἐργοστασίου του, ἡ παραγωγή θὰ τροποποιηθεῖ· σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις αὐτὸ θὰ κοστίζει· σὲ ἄλλες θὰ εἶναι λιγότερο δαπανηρό.¹ Ἀλλὰ ἀφοῦ, σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, αὐτὸ τὸ κόστος (μισθοί, κεφάλαιο καὶ εἰσοδήματα, κέρδη) καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐργασία πού ἤδη τελέσθηκε καὶ ἐφαρμόσθηκε σὲ αὐτὴ τὴ νέα παραγωγή, βλέπουμε νὰ γεννιέται μιὰ μεγάλη γραμμικὴ καὶ ὁμοιογενὴς σειρά, ἡ σειρά τῆς παραγωγῆς. Κάθε ἐργασία ἔχει ἕνα ἀποτέλεσμα ἐφαρμοζόμενο μὲ αὐτὴ ἢ τὴν ἄλλη μορφή σὲ μιὰ νέα ἐργασία, τῆς ὁποίας καθορίζει τὸ κόστος· καὶ μὲ τὴ σειρά τῆς αὐτῆ ἢ νέας ἐργασίας εἰσάγεται στὴ διαμόρφωση μιᾶς ἀξίας κτλ. Αὐτὴ ἢ κατὰ σειράν συσσώρευση ἀποκόβεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς ἀμοιβαίους καθορισμοὺς πού μόνον αὐτοὶ παρενέβαιναν στὴν κλασσικὴ ἀνάλυση τοῦ πλούτου. Ἐτσι εἰσάγει αὐτόματα τὴ δυνατότητα ἑνὸς συνεχοῦς ἱστορικοῦ χρόνου,

1. *Loc. cit.*, σ. 12.

ἔστω καὶ ἂν στὴν πραγματικότητα, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ Ricardo σκέπτεται τὴν ἐπερχόμενη ἐξέλιξη μὲ τὴν μορφή μιᾶς ἐπιβράδυνσης καὶ ὀριακὰ μιᾶς ὀλικῆς ἄρσης τῆς ἱστορίας. Στὸ ἐπίπεδο τῶν ὄρων τῆς δυνατότητας τῆς σκέψης του, ὁ Ricardo, ἀποσυνδέοντας τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀναπαραστασιμότητα τῆς ἀξίας, ἐπέτρεψε τὴν συνάρθρωση τῆς οἰκονομίας μὲ τὴν ἱστορία. Ὁ «πλοῦτος», ἀντὶ νὰ κατανεμηθεῖ σὲ ἕναν πίνακα καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἔτσι ἕνα σύστημα ἰσοδυναμιῶν, ὀργανώνεται καὶ συσσωρεύεται μέσα σὲ μιὰ χρονικὴ ἀλυσίδα: ἡ κάθε ἀξία δὲν καθορίζεται σύμφωνα μὲ τὰ ἐργαλεῖα ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ τὴν ἀναλύσουμε, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς συνθῆκες παραγωγῆς ποὺ τὴν γέννησαν· καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὸ ἀκόμα, οἱ συνθῆκες αὐτὲς ἔχουν καθοριστεῖ ἀπὸ ποσότητες ἐργασίας ποὺ δαπανήθηκαν γιὰ νὰ τὶς παραγάγουν. Προτοῦ ἀκόμα συνδεθεῖ ὁ οἰκονομολογικὸς στοχασμὸς μὲ τὴν ἱστορία τῶν γεγονότων ἢ τῶν κοινωνιῶν μέσα σὲ ἕναν σαφὴ λόγος, ἡ ἱστορικότητα διείσδυσε, καὶ γιὰ πολὺ καιρὸ ἀναμφίβολα, μέσα στὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς οἰκονομίας. Ἡ τελευταία, στὴ θετικότητά της, δὲν συνδέεται πλέον μὲ ἕναν ταυτοχρονικὸ χῶρο διαφορῶν καὶ ταυτοτήτων, ἀλλὰ μὲ τὸ χρόνος τῶν διαδοχικῶν παραγωγῶν.

Ὅσο γιὰ τὴν ὄχι λιγότερο ἀποφασιστικὴ δεύτερη συνέπεια, ἀφορᾷ τὴν ἔννοια τῆς σπάνης. Γιὰ τὴν κλασσικὴ ἀνάλυση, ἡ σπάνη εἶχε καθοριστεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνάγκη: γινόταν δεκτὸ ὅτι ἡ σπάνη ἐπιδειωνόταν ἢ μετατοπιζόταν στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ ἀνάγκες ἀυξάνονταν ἢ ἔπαιρναν νέες μορφές· γιὰ κείνους ποὺ πείναγαν ὑπῆρχε σπάνη σιταριοῦ, ἀλλὰ γιὰ τοὺς πλοῦσιους, ποὺ ἐμφανίζονται στὸν καλὸ κόσμος, σπάνη τῶν διαμαντιῶν. Εἴτε ἦσαν φυσιοκράτες εἴτε ὄχι, οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα φρονοῦσαν ὅτι αὐτὴ ἡ σπάνη θὰ μπορούσε νὰ ξεπεραστεῖ τουλάχιστον ἐν μέρει μὲ τὴ γῆ ἢ τὴν ἐργασία πάνω στὴ γῆ: κι αὐτὸ γιὰτὶ ἡ γῆ ἔχει τὴν θαυμάσια ἰδιότητα νὰ μπορεῖ νὰ καλύπτει πολὺ περισσότερες ἀνάγκες ἀπὸ ὅσες ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὴν καλλιεργοῦν. Μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη ὑπάρχει σπάνη ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἀναπαριστοῦν μὲ τὸ νοῦ τους ἀντικείμενα ποὺ δὲν ἔχουν· ἀλλὰ ὑπάρχει πλοῦτος ἐπειδὴ ἡ γῆ παράγει σὲ μιὰν ὀρισμένη ἀφθονία ἀντικείμενα ποὺ δὲν καταναλώνονται ἀμέσως καὶ μποροῦν τότε νὰ ἀναπαραστήσουν ἄλλα ἀντικεί-

μένα μέσα στις ανταλλαγές και στην κυκλοφορία. 'Ο Ricardo αντίστρέφει τους όρους αυτής της ανάλυσης: ή φαινομενική γενναιοδωρία της γης όφείλεται στην αύξουσα φειδωλία της· και τὸ πρωταρχικό δὲν εἶναι ή ανάγκη και ή αναπαράσταση της ανάγκης μέσα στο πνεῦμα τῶν ανθρώπων, ἀλλὰ ἀπλῶς μιὰ ἀρχική ἔνδεια.

Πράγματι ή ἔργασία — δηλαδή ή οικονομική δραστηριότητα — ἐμφανίστηκε μέσα στην ιστορία τοῦ κόσμου τὴν ἡμέρα πού οἱ ἄνθρωποι ἤσαν τόσο πολλοὶ πού δὲν μπορούσαν νὰ τραφοῦν ἀπὸ τοὺς καρπούς της γῆς. Μὴ ἔχοντας μὲ τί νὰ συντηρηθοῦν, ὀρισμένοι πέθαιναν, και πολλοὶ θὰ εἶχαν πεθάνει ἂν δὲν καταγίνονταν στην καλλιέργεια της γῆς. Στὸ βαθμὸ πού ὁ πληθυσμὸς πολλαπλασιαζόταν, νέα κομμάτια τοῦ δάσους ἔπρεπε νὰ κοποῦν, νὰ ξεχερσωθοῦν και νὰ καλλιεργηθοῦν. Σὲ κάθε στιγμή της ιστορίας της, ή ἀνθρωπότητα ἐργάζεται πλέον κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλή τοῦ θανάτου: κάθε πληθυσμὸς, ἂν δὲ βρίσκει νέους πόρους, εἶναι καταδικασμένος σὲ ἐξαφάνιση. Ἀντίστροφα, στὸ βαθμὸ πού οἱ ἄνθρωποι πολλαπλασιάζονται, ἀναλαμβάνουν πιὸ πολυάριθμες ἐργασίες, πιὸ ἀπόμακρες, πιὸ δύσκολες, λιγότερο ἄμεσα γόνιμες. Καθὼς ὁ ἐρχομὸς τοῦ θανάτου γίνεται φοβερότερος στὸ μέτρο πού τὰ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης γίνονται δυσπρόσιτα, ἀντίστροφα ή ἔργασία πρέπει νὰ αὐξάνει σὲ ἔνταση και νὰ χρησιμοποιεῖ ὅλα τὰ μέσα για νὰ γίνει πιὸ ἀποδοτική. Ἐτσι αὐτὸ πού καθιστᾷ τὴν οἰκονομία δυνατὴ και ἀναγκαῖα, εἶναι μιὰ διηνεκὴς και θεμελιώδης κατάσταση σπάνης: ἀπέναντι σὲ μιὰ φύση πού ἀφ' ἑαυτῆς εἶναι ἀδρανὴς και, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικροσκοπικὸ τμήμα, ἄγονη, ὁ ἄνθρωπος διακινδυνεύει τὴ ζωὴ του. Ἡ οἰκονομία δὲ βρίσκει πλέον τὴν ἀρχή της μέσα στὸ παιχνίδι της ἀναπαράστασης, ἀλλὰ στην πλευρὰ της ἐπικίνδυνης περιοχῆς, ὅπου ή ζωὴ ἐρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὸ θάνατο. Παραπέμπει λοιπὸν στην τάξη τῶν ἀρκετὰ ἀμφίλογων ἐκείνων θεωρήσεων πού μπορούμε νὰ τις ἀποκαλέσουμε ἀνθρωπολογικές: ὄντως, ἀναφέρεται στὰ βιολογικὰ γνωρίσματα ἑνὸς ἀνθρώπινου εἴδους, για τὸ ὅποιο ὁ Malthus, τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸν Ricardo, ἔδειξε ὅτι τείνει πάντα νὰ αὐξάνεται, ἂν δὲν τό συγκρατήσουμε ή δὲν τό καταναγκάσουμε· ἀναφέρεται ἐπίσης στην κατάσταση αὐτῶν τῶν ἔμβιων ὄντων πού διατρέχουν τὸν κίνδυνο νὰ μὴν βροῦν μέσα στὴ φύση πού τὰ περιβάλλει μὲ τί

θα εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους· τέλος υποδείχνει την εργασία, και την ίδια την τραχύτητα αυτής της εργασίας, ως το μόνο μέσο για να αναιρεθεί ή θεμελιώδης ένδεια και να θριαμβεύσουν οι άνθρωποι για μια στιγμή απέναντι στο θάνατο. Η θετικότητα της οικονομίας ένοικεί σε αυτήν την ανθρωπολογική κοιλότητα. Ο Homo Oeconomicus δέν είναι εκείνος που αναπαριστά με το νοῦ του τις ανάγκες του και τὰ αντικείμενα που επαρκούν για να τὸν κορέσουν· είναι εκείνος που περνᾷ, ξοδεύει και χάνει τὴ ζωή του πασχίζοντας να ξεφύγει ἀπὸ τὸν επικείμενο θάνατο. Είναι ἕνα ὄν πεπερασμένο: και ὅπως ἀπὸ τὸν Kant και μετὰ τὸ ζήτημα τῆς περατότητας ἔγινε πιὸ θεμελιακὸ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν παραστάσεων (ἡ τελευταία δέν μπορούσε πιά παρὰ να εἶναι παράγωγη τοῦ πρώτου), μετὰ ἀπὸ τὸν Ricardo ἡ οἰκονομία ἔγκειται λίγο ἢ πολὺ καθαρά σε μιὰν ανθρωπολογία που τείνει να ὀρίσει στὴν περατότητα συγκεκριμένες μορφές. Ἡ οἰκονομία τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα συσχετιζόταν με μιὰ μάθησιν ὡς γενικὴ ἐπιστήμη ὄλων τῶν δυνατῶν τάξεων· ἡ οἰκονομία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα θα ἀναφερθεῖ σε μιὰν ανθρωπολογία ὡς λόγος πάνω στὴν φυσικὴ περατότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐπιθυμία, πηγαίνουν πρὸς τὸ μέρος τῆς ὑποκειμενικῆς σφαίρας — στὴν περιοχὴ που τὴν ἴδια ἐποχὴ τείνει να καταστειῖ ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας. Ἐκεῖ ἀκριβῶς θα ἀναζητήσουν τὴν ἔννοια τῆς χρησιμότητας κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς χρησιμότητας. Θα νομίσουν τότε ὅτι ὁ Condillac ἢ ὁ Graslin ἢ ὁ Fortbonnais ἦσαν «ἤδη» «ψυχολογιστὲς» ἐπειδὴ ἀνέλυαν τὴν ἀξία ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀνάγκη· παρόμοια θα πιστέψουν ὅτι οἱ Φυσιοκράτες ἦσαν οἱ πρῶτοι πρόγονοι μιᾶς οἰκονομίας που ξεκινώντας ἀπὸ τὸν Ricardo ἀνέλυσε τὴν ἀξία με ἀφετηρία τὶς δαπάνες παραγωγῆς. Στὴν πραγματικότητα αὐτὸ σήμαινε ὅτι εἴχαμε βγεῖ ἀπὸ τὴ διαμόρφωση που καθιστοῦσε ταυτόχρονα δυνατοὺς τὸν Quesnay και τὸν Condillac, ὅτι ἔχουμε ξεφύγει ἀπὸ τὸ καθεστῶς αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης που θεμελιώνε τὴ γνώση στὴν τάξη τῶν παραστάσεων και ὅτι ἔχουμε μπεῖ σε μιὰν ἄλλη ἐπιστημολογικὴ διάθεση, ἐκείνη που διακρίνει (και συνάμα συνδέει) μιὰ ψυχολογία ἀναπαραστημένων ἀναγκῶν και μιὰν ανθρωπολογία τῆς φυσικῆς περατότητας.

Τέλος ἡ τρίτη συνέπεια ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκονομίας. Ὁ Ricardo δείχνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύουμε ὡς γονιμότητα τῆς φύσης αὐτὸ πού μὲ ὀλοένα καὶ πιὸ ἐπίμονο τρόπο καταδειχνεὶ τὴν οὐσιώδη φειδωλία της. Ἡ γαιοπρόσοδος, τὴν ὁποία ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι, μέχρι τὸν ἴδιο τὸν Adam Smith,¹ ἔβλεπαν ὡς σημάδι μιᾶς γονιμότητας πού προσιδιάζει στὴ γῆ, ὑπάρχει μόνο στὸ βαθμὸ κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ γεωργικὴ ἐργασία γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ σκληρὴ, ὀλοένα καὶ λιγότερο «ἀποδοτικὴ». Στὸ μέτρο πού εἴμαστε ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴν ἀδιάπτωτη αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ νὰ ξεχερσώνουμε λιγότερο γόνιμες γαῖες, ἢ συγκομιδὴ τῶν νέων μετρικῶν μονάδων σταριοῦ ἀπαιτεῖ περισσότερη ἐργασία: εἴτε ἡ γῆ πρέπει νὰ σκάβεται βαθύτερα, εἴτε ἡ σπειρόμενη ἐπιφάνεια πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερη, εἴτε χρειάζονται περισσότερα λιπάσματα· συνεπῶς τὸ κόστος παραγωγῆς εἶναι πολὺ ὑψηλότερο σὲ αὐτὲς τὶς συγκομιδὲς παρὰ στὶς πρῶτες, πού εἶχαν ἐπιτευχθεῖ πρωταρχικὰ σὲ γαῖες πλούσιες καὶ γόνιμες. Αὐτὰ τὰ δυσαπόκτητα προϊόντα δὲν εἶναι λιγότερο ἀπαραίτητα ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἀν δὲ θέλουμε νὰ πεθάνει ἀπὸ πείνα ἓνα ὀρισμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητος. Συνεπῶς τὸ κόστος παραγωγῆς τοῦ σιταριοῦ στὶς πιὸ ἄγονες περιοχὲς θὰ καθορίσει τὴν τιμὴ τοῦ σιταριοῦ γενικὰ, ἔστω καὶ ἀν αὐτὸ ἀποκτήθηκε ἄλλοῦ μὲ δύο ἢ τρεῖς φορές λιγότερη ἐργασία. Ἐτσι προκύπτει ἓνα αὐξάνομενο κέρδος γιὰ τὶς εὐκολοκαλλιέργητες γαῖες, τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει στοὺς ἰδιοκτῆτες τους νὰ τὶς ἐνοικιάζουν προεισπράττοντας σημαντικὸ μίσθωμα γῆς. Ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι ἀποτέλεσμα ὄχι μιᾶς γόνιμης γῆς, ἀλλὰ μιᾶς γῆς φειδωλῆς. Αὐτὴ ἡ φειδωλία δὲν παύει νὰ γίνεται κάθε μέρα πιὸ αἰσθητὴ: ὄντως, ὁ πληθυσμὸς ἀναπτύσσεται, καταγίνεται στὴν καλλιέργεια ὀλοένα καὶ πιὸ φτωχῶν γαιῶν· οἱ δαπάνες παραγωγῆς αὐξάνονται· οἱ ἀγροτικὲς τιμὲς αὐξάνονται καὶ μαζί τους οἱ γαιοπρόσοδοι. Κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν πίεση μπορεῖ κάλλιστα — πρέπει κάλλιστα — ὁ ὀνομαστικὸς μισθὸς τῶν ἐργατῶν νὰ αὐξηθεῖ κι αὐτός, ὥστε νὰ καλύψει τὰ ἐλάχιστα ἔξοδα συντήρησης· ἀλλὰ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ὁ πραγματικὸς μισθὸς δὲν θὰ μπορεῖ πρακτικὰ νὰ ξεπεράσει τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐνδυμασία, τὴν

1. Adam Smith, *Recherches sur la richesse des nations*, I, σ. 190.

στέγαση καὶ τὴν διατροφή τοῦ ἐργάτη. Καὶ τέλος τὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία θὰ μειωθεῖ στὸ μέτρο ποὺ θὰ αὐξηθεῖ ἡ γαιοπρόσοδος καὶ θὰ παραμείνει σταθερὴ ἢ ἀμοιβὴ τῶν ἐργατῶν. Μάλιστα θὰ μειωνόταν ἀπροσδιόριστα μέχρι σημείου νὰ ἐξαφανιστεῖ ἂν δὲν φτάναμε σὲ ἓνα ὄριο: ὄντως, ἀπὸ μιὰ στιγμή καὶ ὕστερα τὰ βιομηχανικὰ κέρδη θὰ εἶναι τόσο χαμηλὰ ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπουν τὴν ἐργασία σὲ νέους ἐργάτες· ἐλλείπει συμπληρωματικῶν μισθῶν, τὰ ἐργατικὰ χέρια δὲν θὰ μποροῦν πιά νὰ αὐξηθοῦν, ὁ πληθυσμὸς θὰ παραμείνει στάσιμος· δὲν θὰ εἶναι πιά ἀναγκαῖο νὰ ξεχερσωθοῦν νέες γαῖες, ἀκόμα πιὸ ἄγονες ἀπὸ τὶς προηγούμενες: ἡ γαιοπρόσοδος θὰ καθηλωθεῖ καὶ δὲν θὰ ἀσκεῖ πλέον τὴ συνηθισμένη τῆς πίεση στὰ βιομηχανικὰ εἰσοδήματα ποὺ θὰ μποροῦν τότε νὰ σταθεροποιηθοῦν. Ἐντέλει ἡ Ἱστορία θὰ περιπέσει σὲ κατάσταση στασιμότητος. Ἡ περατότητα τοῦ ἀνθρώπου θὰ καθοριστεῖ — ἄπαξ διὰ παντός, δηλαδὴ γιὰ ἀκαθόριστο χρόνο.

Κατὰ παράδοξο τρόπο ὁ Ricardo μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ αὐτὴ τὴν ἀκίνητοποίηση τῆς Ἱστορίας χάρις στὴν εἰσαγωγή τῆς ἱστορικότητας μέσα στὴν οἰκονομία. Ἡ κλασσικὴ σκέψη σκεφτόταν γιὰ τὴν οἰκονομία ἓνα πάντα ἀνοιχτὸ καὶ πάντα μεταβαλλόμενο μέλλον· στὴν πραγματικότητα ὅμως αὐτὸ ἦταν μιὰ τροποποίηση χωρικοῦ τύπου: ὁ πίνακας, ποὺ πίστευαν ὅτι σχηματίζουν τὰ πλούτη ἐκδιπλωνόμενα, ἀνταλλασσόμενα καὶ ταξιθετούμενα, μπορούσε ὄντως νὰ μεγαλώσει· ἐφόσον τὸ κάθε στοιχεῖο ἔχανε κάτι ἀπὸ τὴ σχετικὴ του ἐπιφάνεια, ἀλλὰ συσχετιζόταν μὲ νέα στοιχεῖα, ὁ πίνακας παρέμενε ὁ ἴδιος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ σωρευτικὸς χρόνος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς παραγωγῆς, ἡ ἀδιάλειπτη ἱστορία τῆς σπάνης εἶναι αὐτὰ ποὺ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ μετὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σκεφτοῦμε τὴν πτώχευση τῆς Ἱστορίας, τὴν προοδευτικὴ τῆς ἀδράνεια, τὴν ἀπολίθωσή της, καὶ παρευθὺς τὴν λίθινη ἀκίνησις της. Βλέπουμε ποιὸς εἶναι ὁ ἀμοιβαῖος ρόλος τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἱστορία (ἐργασία, παραγωγή, συσσώρευση, καὶ αὐξηση τῶν πραγματικῶν δαπανῶν) ὑπάρχει μόνο στὸ μέτρο ποὺ ὁ ἀνθρώπος ὡς φυσικὸ ὄν εἶναι πεπερασμένος: περατότητα ποὺ προεκτείνεται πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ἀρχέγονα ὄρια τοῦ εἴδους καὶ τῶν ἄμεσων ἀναγκῶν τοῦ σώματος, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ συνοδεύει, του-

λάχιστον χαμηλόφωνα, ὅλη τὴν ἀνάπτυξή τῶν πολιτισμῶν. Ὅσο περισσότερο ὁ ἄνθρωπος ἐγκαθίσταται στὴν καρδιά τοῦ κόσμου, ὅσο προχωρεῖ στὴν κατάκτηση τῆς φύσης, τόσο ἰσχυρότερα πιέζεται ἀπὸ τὴν περατότητα, τόσο πλησιάζει στὸ θάνατό του. Ἡ Ἱστορία δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ πρωταρχικά του ὅρια — ἐκτὸς φαινομενικά, καὶ ἂν δώσουμε στὸ ὄριο τὸ πιὸ ἐπιφανειακὸ νόημα· ἀλλὰ ἂν ἀναλογιστοῦμε τὴ θεμελιώδη περατότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ ἀνθρωπολογικὴ του κατάσταση δὲν παύει νὰ δραματοποιεῖ ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴν Ἱστορία του, νὰ τὴν καθιστᾷ πιὸ ἐπικίνδυνη καὶ νὰ τὴν κάνει, θὰ λέγαμε, νὰ πλησιάζει τὴν ἴδια τῆς τὴν ἀδυνατότητα. Τὴ στιγμή πού φτάνει σὲ τέτοια σύνορα, ἡ Ἱστορία δὲν μπορεῖ πλέον παρὰ νὰ σταματήσῃ, νὰ δονηθεῖ γιὰ μιὰ στιγμή στὸν ἄξονά της καὶ νὰ ἀκινητοποιηθεῖ γιὰ πάντα. Ἀλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ δύο τρόπους: εἴτε ξαναβρίσκοντας προοδευτικὰ καὶ μὲ μιὰν πάντα πιὸ ἐντονη βραδύτητα μιὰ κατάσταση σταθερότητας πού μέσα στὴν ἀπροσδιοριστία τοῦ χρόνου ἐπικυρώνει ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖο ὄδευε πάντα καὶ τὸ ὁποῖο δὲν ἔπαψε νὰ τὴ χαρακτηρίζει ἐξαρχῆς· εἴτε ἀντίθετα φτάνει σὲ ἓνα σημεῖο ἀναστροφῆς ὅπου παγιώνεται στὸ βαθμὸ πού καταργεῖ ὅ,τι ἡ ἴδια ἦταν ἐξακολουθητικὰ μέχρι τότε.

Στὴν πρώτη λύση (ἐκπροσωπούμενη ἀπὸ τὴν «ἀπαισιοδοξία» τοῦ Ricardo), ἡ Ἱστορία λειτουργεῖ ἀντίκρου σὲ ἀνθρωπολογικοὺς καθορισμοὺς ὡς ἓνα εἶδος μεγάλου ἀντισταθμιστικοῦ μηχανισμοῦ· βέβαια ἐνοικεῖ στὴν ἀνθρώπινη περατότητα, ἀλλὰ ἐμφανίζεται σὲ αὐτὴ σὰν μιὰ θετικὴ ἀνάγλυφη μορφή· ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ ξεπεράσῃ τὴ σπάνη στὴν ὁποία εἶναι καταδικασμένος. Καθὼς αὐτὴ ἡ ἔνδεια γίνεται κάθε μέρα δριμύτερη, ἡ ἐργασία γίνεται πιὸ ἐντονη· ἡ παραγωγή αὐξάνει σὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς, ἀλλὰ μαζί της, καὶ μὲ τὴν ἴδια κίνηση, αὐξάνουν οἱ δαπάνες τῆς παραγωγῆς — δηλαδὴ οἱ ποσότητες ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ νὰ παραχθεῖ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Ἐτσι ἀναπόδραστα πρέπει νὰ ἔρθῃ μιὰ στιγμή ὅπου ἡ ἐργασία δὲν ὑποστηρίζεται πλέον ἀπὸ τὸ προϊόν πού παράγει (καθὼς αὐτὸ κοστίζει πλέον μόνο τὴν τροφή τοῦ ἐργάτη πού τὸ κατασκευάζει). Ἡ παραγωγή δὲν μπορεῖ πιά νὰ καλύψῃ τὴν ἔλλειψη. Τότε ἡ σπάνη θὰ περιοριστεῖ ἀπὸ μόνη της (μὲ μιὰ δημογραφικὴ

σταθεροποίηση) και ἡ ἐργασία θὰ προσαρμοστεῖ ἀκριβῶς στὶς ἀνάγκες (μὲ μιὰ καθορισμένη κατανομή τοῦ πλούτου). Στὸ ἐξῆς ἡ περατότητα και ἡ παραγωγή θὰ τεθοῦν ἀκριβῶς ἐπάλληλα μέσα σὲ μιὰ μοναδική μορφή. Κάθε συμπληρωματικὸς μόχθος θὰ εἶναι ἀχρηστος· κάθε πλεόνασμα τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἀφανιστεῖ. Ἔτσι ἡ ζωὴ και ὁ θάνατος θὰ τεθοῦν ἀκριβῶς ἀντιμέτωποι, ἐπιφάνεια ἀπέναντι σὲ ἐπιφάνεια, ἀκίνητοποιημένοι και ἐνισχυμένοι λὲς και οἱ δύο ἀπὸ τὴν ἀνταγωνιστικὴ τους ὄθηση. Ἡ Ἱστορία θὰ ἔχει ὀδηγήσει τὴν περατότητα τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τὸ ὀριακὸ σημεῖο ὅπου θὰ ἐμφανιστεῖ ἐν τέλει στὴν καθαρότητά της· δὲν θὰ ἔχει πιά περιθώριο πού θὰ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, οὔτε προσπάθεια νὰ κάνει γιὰ νὰ διαμορφώσει ἕνα μέλλον, οὔτε νέες γαῖες ἀνοιχτές σὲ μελλοντικούς ἀνθρώπους· μὲ τὴ μεγάλη διάβρωση τῆς Ἱστορίας, ὁ ἀνθρωπος θὰ ἀπογυμνωθεῖ λίγο-λίγο ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ τὸν κρύψει ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ μάτια· θὰ ἔχει ἐξαντλήσει ὅλες τὶς δυνατότητες πού θολώνουν κάπως τὴν ἀνθρωπολογικὴ του γύμνια και τὴν κάνουν νὰ ὑπεκφύγει κάτω ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τοῦ χρόνου· μέσα ἀπὸ δρόμους μακρινούς, ἀλλὰ ἀναπόδραστους και καταναγκαστικούς, ἡ Ἱστορία θὰ ἔχει ὀδηγήσει τὸν ἀνθρωπο μέχρι αὐτὴ τὴν ἀλήθεια πού τὸν σταματᾷ στὸν ἑαυτό του.

Στὴ δεύτερη λύση (πού ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Marx), ἡ σχέση τῆς Ἱστορίας μὲ τὴν ἀνθρωπολογικὴ περατότητα ἀποκρυπτογραφεῖται πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ἡ Ἱστορία τότε παίζει ἀρνητικὸ ρόλο: ὄντως, αὐτὴ εἶναι πού ἐπιδεινώνει τὶς πιέσεις τῆς ἀνάγκης, πού κάνει νὰ αὐξάνουν οἱ ἔνδεις, ἀναγκάζοντας τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐργάζονται και νὰ παράγουν πάντα περισσότερο, κερδίζοντας μόνο τὸ ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ζήσουν, και κάποτε λίγο λιγότερα. Μολονότι μὲ τὸν καιρὸ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας συσσωρεύεται, ξεφεύγει ἀδιάλειπτα ἀπὸ ἐκείνους πού τὸ κατασκευάζουν, οἱ τελευταῖοι παράγουν ἀπείρως περισσότερο ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ἀξίας πού τοὺς καταβάλλεται ὑπὸ μορφή μισθοῦ, και δίνουν ἔτσι στὸ κεφάλαιο τὴ δυνατότητα νὰ ἀγοράσει ἐκ νέου ἐργασία. Ἔτσι αὐξάνεται ἀκατάπαυστα ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων πού ἡ Ἱστορία συγκρατεῖ μέσα στὰ ὀρια τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς τους· κι ἔτσι αὐτὲς οἱ

συνθήκες δὲν παύουν νὰ γίνονται πὶὸ πρόσκαιρες καὶ νὰ πλησιάζουν στὸ σημεῖο πού ἡ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ θὰ καταστεῖ ἀδύνατη· ἢ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, ἢ αὐξήση τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ἰκανότητάς τους, ἢ μόνιμη πίεση πάνω στοὺς μισθοὺς, τὸ πλεόνασμα τῆς παραγωγῆς, συρρικνώνουν τὴν ἀγορὰ τῆς ἐργασίας μειώνοντας τὴν ἀμοιβή της καὶ αὐξάνοντας τὴν ἀνεργία. Ὁδηγημένη λόγῳ τῆς ἀθλιότητος ὡς τὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου, μιὰ ὀλόκληρη τάξη ἀνθρώπων βιώνει ὡμὰ σχεδὸν τὴν ἐμπειρία τῆς ἀνάγκης, τῆς πείνας καὶ τῆς ἐργασίας. Σὲ ἐκεῖνο πού οἱ ἄλλοι ἀποδίδουν στὴ φύση ἢ στὴν αὐθόρμητη τάξη τῶν πραγμάτων, αὐτοὶ ξέρουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἱστορίας καὶ τὴν ἀλλοτρίωση μιᾶς περατότητας πού δὲν ἔχει αὐτὴ τὴ μορφή. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐτούτη τὴν ἀλήθεια τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας μποροῦν — καὶ εἶναι οἱ μόνοι πού μποροῦν — νὰ τὴν συλλάβουν ξανὰ γιὰ νὰ τὴν ἀποκαταστήσουν. Πράγμα πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ παρὰ μόνο μὲ τὴν κατάργηση ἢ τουλάχιστον τὴν ἀνατροπὴ τῆς Ἱστορίας, ἔτσι ὅπως ἐξελίχθηκε μέχρι τώρα: τότε μόνο θὰ ἀρχίσει μιὰ ἐποχὴ πού δὲν θὰ ἔχει πλέον οὔτε τὴν ἴδια μορφή, οὔτε τοὺς ἴδιους νόμους, οὔτε τὸν ἴδιο τρόπο ἐξέλιξης.

Ἄναμφίβολα δὲν ἔχει μεγάλη σημασία ἢ ἐναλλακτικὴ δυνατότητα ἀνάμεσα στὴν «ἀπαισιοδοξία» τοῦ Ricardo καὶ στὴν ἐπαναστατικὴ ὑπόσχεση τοῦ Marx. Ἐνα παρόμοιο σύστημα ἐπιλογῶν ἐκπροσωπεῖ μόνο τοὺς δύο δυνατοὺς τρόπους νὰ διατρέξουμε τίς σχέσεις τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς Ἱστορίας, ὅπως τίς ἐγκαθιδρύει ἢ οἰκονομία μέσα ἀπὸ τίς ἔννοιες τῆς σπάνης καὶ τῆς ἐργασίας. Γιὰ τὸν Ricardo ἡ Ἱστορία γεμίζει τὸ κενὸ πού ἔχει ὀριστεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴ περατότητα καὶ ἔχει ἐκδηλωθεῖ ἀπὸ μιὰ διηνεκὴ ἔνδεια, μέχρι τὴ στιγμὴ πού ἐπιτυγχάνεται τὸ σημεῖο μιᾶς ὀριστικῆς σταθεροποίησης· σύμφωνα μὲ τὴν μαρξιστικὴ ἀνάγνωση, ἢ Ἱστορία, ἀφαιρώντας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο τὴν ἐργασία του, ἀναδειχνεῖ ἀνάγλυφα τὴ θετικὴ μορφή τῆς περατότητάς του — τὴν ὑλικὴ του ἀλήθεια πού ἐπιτέλους ἀπελευθερώνεται. Βέβαια, καταλαβαίνουμε χωρὶς δυσκολία πῶς ἔχουν κατανεμηθεῖ οἱ πραγματικὲς ἐπιλογές στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινῆς γνώμης, γιὰτὶ ὀρισμένοι ἔχουν διαλέξει τὸν πρῶτο τύπο ἀνάλυσης, καὶ ἄλλοι τὸν δεύτερο. Ἄλλὰ ἐδῶ

έχουμε να κάνουμε με παράγωγες διαφορές, οί όποϊοες προκύπτουν συνολικά και για όλους από μιάν έρευνα και μιá διαπραγματέυση δοξολογική. Στο βαθύ επίπεδο τής δυτικῆς γνώσης ό μαρξισμός δέν επέφερε καμμιά πραγματική τομή· στεγάστηκε άνεμπόδιστα, σαν μιá πλήρης, γαλήνια, βολική φιγούρα και, μά τήν αλήθεια, ικανοποιητική για κάποια έποχή (τήν δική του), μέσα σε μιάν έπιστημολογική διάθεση που τον ύποδέχτηκε εύνοϊκά (γιατί αύτή άκριβώς του έκανε τόπο) και που ό ίδιος δέν είχε ούτε σκοπό να τήν ταράξει, ούτε προπάντων τή δύναμη να τήν μεταβάλλει έστω και κατά ένα γιώτα, γιατί βασιζόταν όλόκληρος σε αύτή. Μέσα στη σκέψη του δέκατου ένατου αιώνα ό μαρξισμός είναι σαν τó ψάρι στο νερό: δηλαδή όπουδήποτε άλλοϋ παύει να άναπνέει. Άν αντίτιθεται στις «άστικές» θεωρίες τής οϊκονομίας, αν μέσα σε αύτή τήν αντίθεση προβάλλει έναντίον τους μιá ριζική μεταστροφή τής Ιστορίας, αύτή ή σύγκρουση και αυτό τó σχέδιο έχουν ως προϋπόθεση τής δυνατότητάς τους όχι τήν άνάκτηση όλης τής Ιστορίας, αλλά ένα συμβάν που όλη ή άρχαιολογία μπορεί να τó τοποθετήσει με ακρίβεια και που προδιέγραψε ταυτόχρονα, με τον ίδιο τρόπο, τήν άστική οϊκονομία και τήν έπαναστατική οϊκονομία του δέκατου ένατου αιώνα. Οί διενέξεις τους μάταια σήκωσαν κάποια κύματα και αϋλάκωσαν τήν έπιφάνεια: οϋσιαστικά είναι τρικυμίες σε παιδική λεκάνη.

Τό οϋσιώδες βρίσκεται στο ότι κατά τις άρχές του δέκατου ένατου αιώνα συγκροτήθηκε μιá διάθεση τής γνώσης όπου έμφανίζονται ταυτόχρονα ή ιστορικότητα τής οϊκονομίας (σε σχέση με τις παραγωγικές μορφές), ή περατότητα τής ανθρώπινης ύπαρξης (σε σχέση με τή σπάνη και τήν έργασία) και τó ένδεχόμενο ένός τέλους τής Ιστορίας — ως άπροσδιόριστη έπιβράδυνση ή ριζική άνατροπή. Η Ιστορία, ή άνθρωπολογία και ή άρση του γίγνεσθαι δένονται μεταξύ τους σύμφωνα με μιá μορφή που καθορίζει ένα από τά μείζονα δίκτυα τής σκέψης του δέκατου ένατου αιώνα. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, τó ρόλο που έπαιξε αύτή ή διάθεση για να άναζωπυρώσει τήν κουρασμένη καλή θέληση τών άνθρωπιστών· γνωρίζουμε πώς προκάλεσε τήν άναγέννηση τών οϋτοπιών τής πλήρωσης. Μέσα στην κλασσική σκέψη ή οϋτοπία λειτουργούσε σαν μιá

ὄνειροπόληση τῆς ἀπαρχῆς: ἡ αὐγὴ τοῦ κόσμου θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἰδεατὴ ἐκδίπλωση ἑνὸς πίνακα ὅπου κάθε πράγμα θὰ ἔμπαινε στὴ θέση του, μὲ τὶς γειτνιασεις του, τὶς ἰδιάζουσες διαφορές του, τὶς ἄμεσες ἰσοδυναμίες του· στὸ αὐγινὸ αὐτὸ φῶς, οἱ παραστάσεις δὲν ἔπρεπε ἀκόμα νὰ ἀποσπαστοῦν ἀπὸ τὴν ζωηρὴ, ὀξεία καὶ αἰσθητὴ παρουσία ἐκείνου ποὺ ἀναπαρίσταναν. Κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἡ οὐτοπία ἀφορᾷ μᾶλλον τὴν πτώση τοῦ χρόνου παρὰ τὸ ξεκίνημά του: ἡ γνώση δὲν συγκροτεῖται πλέον ὡς πίνακας, ἀλλὰ ὡς σειρά, ἀλληλουχία, γίγνεσθαι: ὅταν μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου θὰ ἔρθει ἡ νύχτα τῆς λύσης τοῦ ἱστορικοῦ δράματος, ἡ ἀργὴ διάβρωση ἢ ἡ βία τῆς Ἱστορίας θὰ καταδείξουν τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου στὴν λίθινη ἀκίνησις της· ὁ χρόνος τῶν ἡμερολογίων θὰ μπορεῖ κάλλιστα νὰ συνεχίσει· θὰ εἶναι ὅμως κενός, γιατί ἡ ἱστορικότητα θὰ ἔχει ὑπερεπιτεθεῖ ἐπακριβῶς στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ροὴ τοῦ γίγνεσθαι, μὲ ὅλες τὶς πηγές του ὡς δράμα, λήθη, ἀλλοτριώση, θὰ ἐγκλειστεῖ σὲ μιὰν ἀνθρωπολογικὴ περατότητα, στὴν ὁποία βρίσκει τὴ φωτισμένη της ἐκδήλωση. Ἡ περατότητα μὲ τὴν ἀλήθεια της δίνεται μέσα στὸ χρόνο· καὶ διαμιάς ὁ χρόνος περατώνεται. Ἡ μεγάλη ὄνειροφαντασία ἑνὸς τέρματος τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ οὐτοπία τῶν αἰτιακῶν θεωριῶν, ὅπως τὸ ὄνειρο τῆς ἀπαρχῆς ἦταν ἡ οὐτοπία τῶν ταξινομικῶν θεωριῶν.

Αὐτὴ ἡ διάθεση ἦταν ἐπὶ μακρὸν πειθαναγκαστικὴ· καὶ στὰ τέλη τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα ὁ Nietzsche τὴν ἔκανε γιὰ τελευταία φορὰ νὰ λάμψει πυρπολώντας τὴν. Ξανάπιασε τὸ τέλος τοῦ χρόνου γιὰ νὰ τὴ μετατρέψει σὲ θάνατο τοῦ Θεοῦ καὶ περιπλάνηση τοῦ τελευταίου ἀνθρώπου· ξανάπιασε τὴν περατότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ γιὰ νὰ προκαλέσει τὸ θαυμαστὸ ἄλμα τοῦ ὑπερανθρώπου· ξανάπιασε τὸ θέμα τῆς μεγάλης διαρκοῦς ἀλυσίδας τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν κάμψει στὴν αἰώνια ἐπιστροφή τοῦ Ἰδιοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐπικείμενος ἐρχομὸς τοῦ ὑπερανθρώπου, ἡ ὑπόσχεση καὶ ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ μάταια ἐπαναλαμβάνουν σχεδὸν σημεῖο πρὸς σημεῖο τὰ στοιχεῖα ποὺ διατάσσονται μέσα στὴν σκέψη τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα καὶ σχηματίζουν τὸ ἀρχαιολογικὸ τῆς δίκτυο, τελικὰ πυρπολοῦν ὅλες αὐτὲς τὶς σταθερὲς μορφές, καὶ μὲ τὰ ἀποκαΐδια τους σχηματίζουν ἀλλόκοτα καὶ ἴσως

ἀνέφικτα πρόσωπα· και μέσα σὲ ἓνα φῶς πού δὲν γνωρίζουμε ἀκόμα ἀκριβῶς ἂν φουντώνει τὴν τελευταία πυρκαγιά ἢ ἂν δείχνει τὴν αὐγή, βλέπουμε νὰ διανοίγεται ἐκεῖνο πού μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ χῶρος τῆς σύγχρονης σκέψης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Nietzsche εἶναι ἐκεῖνος πού συνέτριψε γιὰ λογαριασμό μας και πρὶν ἀκόμα γεννηθοῦμε τὶς ἀνάμικτες ὑποσχέσεις τῆς διαλεκτικῆς και τῆς ἀνθρωπολογίας.

III. CUVIER

Στὸ σχέδιό του νὰ καταστρώσει μιὰ κατάταξη πιστὴ ὅσο μιὰ μέθοδος και αὐστηρὴ ὅσο ἓνα σύστημα, ὁ Jussieu εἶχε ἀνακαλύψει τὸν κανόνα τῆς ὑποταγῆς τῶν χαρακτήρων, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Smith εἶχε χρησιμοποιήσει τὴ σταθερὴ ἀξία τῆς ἐργασίας γιὰ νὰ ὀρίσει τὴ φυσικὴ τιμὴ τῶν πραγμάτων μέσα στὸ παιχνίδι τῶν ἰσοδυναμιῶν. Καὶ ὅπως ὁ Ricardo ἀπελευθέρωσε τὴν ἐργασία ἀπὸ τὸ ρόλο τῆς ὠς μέτρου γιὰ νὰ τὴν εἰσαγάγει, ἐντεῦθεν κάθε ἀνταλλαγῆς, στὶς γενικὲς μορφὲς τῆς παραγωγῆς, παρόμοια ὁ Cuvier¹ ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὴν ταξινομικὴ τῆς λειτουργία τὴν ὑποταγὴ τῶν χαρακτήρων γιὰ νὰ τὴν εἰσαγάγει, ἐντεῦθεν κάθε ἐνδεχόμενης κατάταξης, στὰ διάφορα ἐπίπεδα ὀργάνωσης τῶν ἔμβιων ὄντων. Ὁ ἐσωτερικὸς δεσμὸς πού κάνει τὶς δομὲς νὰ ἐξαρτῶνται μεταξύ τους δὲν τοποθετεῖται πλέον μόνο στὸ ἐπίπεδο τῶν συχνοτήτων, γίνεται τὸ ἴδιο τὸ θεμέλιο τῶν συστοιχιῶν. Αὐτὴ τὴν ἀσυγχρονία και αὐτὴ τὴν ἀντιστροφή θὰ μετέφραζε κάποια μέρα ὁ Geoffroy Saint-Hilaire λέγοντας: «Ἡ ὀργάνωση γίνεται ἓνα ἀφηρημένο ὄν... ἐπιδεχτικὸ πολυἀριθμῶν μορφῶν».² Ὁ χῶρος τῶν ἔμβιων ὄντων περιδινεῖται γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐννοια, και ὅλα ὅσα εἶχαν μπορέσει νὰ ἐμφανιστοῦν μέχρι τότε μέσα ἀπὸ τὸν διατετραγωνισμὸ τῆς φυσικῆς ἱστο-

1. Πρὸβλ. γιὰ τὸν Cuvier τὴν ἐκτακτὴ μελέτη τοῦ Daudin, *Les Classes zoologiques*, Paris, 1930.

2. Τὸ ἀναφέρει ὁ Th. Cahn, *La vie et l'oeuvre d' E. Geoffroy Saint-Hilaire*, Paris, 1962, σ. 138.

ρίας (γέννη, είδη, άτομα, δομές, όργανα), ό,τι είχε δοθεί στο βλέμμα, προσλαμβάνει στο έξης έναν νέο τρόπο ύπαρξης.

Στήν πρώτη θέση έχουμε τὰ στοιχειά ή τις ομάδες διακεκριμένων στοιχείων πού τó βλέμμα μπορεί νά άρθρώσει όταν διατρέχει τó σῶμα ατόμων και πού αποκαλούμε όργανα. Μέσα στην ανάλυση τών κλασσικῶν, τó όργανο όριζόταν με βάση τή δομή του και συνάμα τή λειτουργία του· ήταν σαν ένα σύστημα με διπλή είσοδο πού μπορούσαμε νά τó διαβάσουμε διεξοδικά είτε ξεκινώντας από τó ρόλο πού έπαιζε (για παράδειγμα ή αναπαραγωγή) είτε με άφετηρία τις μορφολογικές του παραλλαγές (μορφή, μέγεθος, διάταξη και αριθμός): οί δύο τρόποι αποκρυπτογράφησης αλληλοκαλύπτονταν ακριβέστερα, αλλά ήσαν ανεξάρτητοι μεταξύ τους — ό πρώτος εξέφραζε τó χρησιμοποιήσιμο, ό δεύτερος τó ταυτοποιήσιμο. 'Ο Cuvier αναστατώνει αυτήν ακριβώς τή διάταξη· αίροντας τó αξίωμα τής συναρμογής όσο και τής ανεξαρτησίας, κάνει τή λειτουργία νά υπερτερεί — και πολύ μάλιστα — άπέναντι στο όργανο και υποτάσσει τή διάταξη τού όργάνου στην κυριαρχία τής λειτουργίας. Διαλύει έτσι, αν όχι τήν ατομικότητα, τουλάχιστον τήν ανεξαρτησία τού όργάνου: είναι λάθος νά πιστεύουμε ότι «όλα είναι σημαντικά σε ένα σημαντικό όργανο»· πρέπει νά στρέψουμε τήν προσοχή μας «μαλλον στις ίδιες τις λειτουργίες παρά στα όργανα».¹ προτού νά τά όρίσουμε μέσω τών μεταβλητῶν τους, πρέπει νά τά υπαγάγουμε στη λειτουργία πού έξασφαλίζουν. 'Αλλά αυτές οί λειτουργίες αριθμητικά είναι λίγες: αναπνοή, πέψη, κυκλοφορία, κίνηση... Έτσι ή όρατή ποικιλομορφία τών δομῶν δέν αναδύεται πλέον πάνω στο φόντο ενός πίνακα μεταβλητῶν, αλλά πάνω στο φόντο μεγάλων λειτουργικῶν ενότητων πού είναι ικανές νά πραγματωθούν και νά έπιτελέσουν τó σκοπό τους με διάφορους τρόπους: «'Ο,τι κοινό ύπάρχει σε κάθε γένος όργάνων, αν τó έξετάσουμε σε όλα τά ζῶα, περιορίζεται σε ελάχιστα πράγματα και συχνά τά όργανα μοιάζουν μόνο με τó αποτέλεσμα πού γεννούν. Αυτό κάνει έντύπωση προπάντων σε σχέση με τήν αναπνοή πού έπιτελείται σε διάφορες τάξεις με όργανα τόσο ποικίλα ώστε ή δομή δέν παρουσιάζει

1. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. I, σ. 63-64.

κανένα κοινὸ σημεῖο». ¹ Θεωρώντας λοιπὸν τὸ ὄργανο στὴ σχέση του μὲ τὴ λειτουργία, βλέπουμε νὰ ἐμφανίζονται «ὁμοιότητες» ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει κανένα «ταυτόσημο» στοιχεῖο· ὁμοιότητα ποὺ συγκροτεῖται μὲ τὸ πέρασμα στὴν πρόδηλη ἀορατότητα τῆς λειτουργίας. Εἶναι τελικὰ ἀδιάφορο ἂν τὰ βράγχια καὶ τὰ πνευμόνια ἔχουν κοινὲς κάποιες μεταβλητές, μορφῆς, μεγέθους καὶ ἀριθμοῦ: μοιάζουν γιατί εἶναι δύο παραλλαγές αὐτοῦ τοῦ ἀνύπαρχτου, ἀφηρημένου, ἀπραγματικοῦ, ἀπροσδιόριστου ὀργάνου ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ κάθε περιγράψιμο εἶδος, ἀλλὰ εἶναι παρὸν μέσα στὸ ζωικὸ βασίλειο καὶ χρησιμεύει ἐν γένει γιὰ τὴν ἀναπνοή. Ἀποκαθιστοῦμε ἔτσι μέσα στὴν ἀνάλυση τοῦ ἔμβριου τὶς ἀναλογίες ἀριστοτελικοῦ τύπου: τὰ βράγχια εἶναι γιὰ τὴν ἀναπνοὴ μέσα στὸ νερὸ ὅ,τι τὰ πνευμόνια γιὰ τὴν ἀναπνοὴ στὸν ἀέρα. Βέβαια παρόμοιες συσχετίσεις ἦσαν ὀλότελα γνωστὲς κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ· χρησίμευαν ὅμως μόνο γιὰ τὸν καθορισμὸ λειτουργιῶν· δὲν τὶς χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν συγκρότηση τῆς τάξης τῶν πραγμάτων μέσα στὸ χῶρο τῆς φύσης. Ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ ἡ λειτουργία, ὀρισμένη μὲ τὴν ἀνεπαίσθητη μορφή τοῦ ἀποτελέσματος ποὺ πρέπει νὰ ἐπιτύχει, θὰ χρησιμεύσει ὡς σταθερὸς μέσος ὄρος καὶ θὰ ἐπιτρέψει νὰ συσχετισθοῦν σύνολα στοιχείων στερημένα ἀπὸ τὴν παραμικρὴ ὄρατὴ ταυτότητα. Ὅ,τι γιὰ τὸ κλασσικὸ βλέμμα ἦταν ἀπλὲς διαφορὲς παρατεθειμένες σὲ ταυτότητες, τῶρα πρέπει νὰ διαταχθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευτεῖ μὲ ἀφετηρία μιὰ λειτουργικὴ ὁμοιογένεια ποὺ τὸ ὑποβαστάζει κρυφά. Φυσικὴ ἱστορία ὑπάρχει ὅταν τὸ ἴδιο καὶ τὸ Ἄλλο ἀνήκουν στὸ ἴδιο εἶδος· κάτι σὰν βιολογία καθίσταται δυνατὴ ὅταν αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἐπιπέδου ἀρχίζει νὰ χαλάει καὶ οἱ διαφορὲς ἐμφανίζονται πάνω στὸ φόντο μιᾶς βαθύτερης καὶ πιὸ σοβαρῆς ταυτότητας ἀπὸ αὐτή.

Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ στὴ λειτουργία, ἡ ἀπόσπαση τοῦ ἐπιπέδου τῶν ταυτοτήτων ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν διαφορῶν προκαλοῦν τὴν ἐμφάνιση νέων σχέσεων: τῆς συνύπαρξης, τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραρχίας, τῆς ἐξάρτησης ἀπέναντι στὸ σχέδιο ὀργάνωσης. Ἡ συνύπαρξη ὑποδηλώνει τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα ὄργανο ἢ ἓνα σύστημα ὀργάνων δὲν

1. Id., *ibid.*, σ. 34-35.

μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν σὲ ἓνα ἔμβιο ὄν, χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ὑπάρχει ἓνα ἄλλο ὄργανο ἢ ἓνα ἄλλο σύστημα καθορισμένης φύσης ἢ μορφῆς: «Ὅλα τὰ ὄργανα τοῦ ἴδιου ζώου ἀποτελοῦν ἓνα μοναδικὸ σύστημα, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ μέρη δροῦν καὶ ἀντιδροῦν μεταξύ τους· καὶ δὲν μπορεῖ κάποιο ἀπὸ αὐτὰ νὰ τροποποιηθεῖ χωρὶς νὰ ἐπιφέρει ἀνάλογες τροποποιήσεις σὲ ὅλα τὰ ἄλλα».¹ Στὸ σύστημα τῆς πέψης ἢ μορφῆ τῶν δοντιῶν (τὸ ἂν εἶναι κοπτηῆρες ἢ τραπεζίτες) ποικίλλει ταυτόχρονα μὲ «τὸ μῆκος, τὶς ἀναδιπλώσεις, τὶς διαστολὲς τοῦ θρεπτικοῦ συστήματος» ἢ ἀκόμα, γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα παράδειγμα συνύπαρξης διαφορετικῶν συστημάτων, τὰ ὄργανα τῆς πέψης δὲν μπορεῖ νὰ ποικίλλουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μορφολογία τῶν μελῶν (καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ μορφῆ τῶν νυχιῶν): ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ὑπάρχουν γαμπὰ νύχια ἢ ὀπλὲς — μὲ τὸ ἂν δηλαδὴ τὸ ζῶο θὰ μπορεῖ ἢ δὲν θὰ μπορεῖ νὰ συλλάβει καὶ νὰ κομματιάσει τὴν τροφή του — ὁ ἀγωγὸς τῆς τροφῆς, «τὰ διαλυτικὰ ὑγρά», ἢ μορφῆ τῶν δοντιῶν δὲν θὰ εἶναι τὰ ἴδια.² Ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ πλευρικές συστοιχίες ποὺ ἐγκαθιδρύουν ἀνάμεσα σὲ στοιχεῖα τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου σχέσεις συνακολουθίας θεμελιωμένες σὲ λειτουργικὲς ἀναγκαιότητες: ἐφόσον πρέπει νὰ τραφεῖ τὸ ζῶο, ἢ φύση τοῦ θηράματος καὶ ὁ τρόπος σύλληψης του δὲν μπορεῖ νὰ μὴ σχετίζονται μὲ τοὺς μηχανισμοὺς μάσησης καὶ πέψης (καὶ ἀντίστροφα).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπάρχουν ἱεραρχικὲς στρωματοποιήσεις. Ἐέρουμε πῶς ἡ κλασσικὴ ἀνάλυση ὀδηγήθηκε στὴν ἄρση τῆς προνομιοῦχας θέσης τῶν πιὸ σημαντικῶν ὀργάνων, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ μόνον τὴν ταξινομικὴ τους ἀποτελεσματικότητά. Τώρα ποὺ δὲν ἔχουμε πλέον νὰ κάνουμε μὲ ἀνεξάρτητες μεταβλητές, ἀλλὰ μὲ συστήματα ποὺ ἀλληλοεπιτάσσονται, τὸ πρόβλημα τῆς ἀμοιβαίας σπουδαιότητος τίθεται ἐκ νέου. Ἔτσι ὁ ἀγωγὸς τροφοδοσίας τῶν μαστοφόρων δὲν βρίσκεται ἀπλῶς σὲ σχέση ἐνδεχόμενης συμμεταβλητότητας μὲ τὰ ὄργανα τῆς κίνησης καὶ τῆς σύλληψης τῆς τροφῆς· τουλάχιστον ἐν μέρει προδιαγράφεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἀναπαρα-

1. G. Cuvier, *Rapport historique sur l'état des sciences naturelles*, σ. 330.

2. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. I, σ. 55.

γωγῆς. Ὄντως ἡ τελευταία, μὲ τὴν ζωτόκο της μορφή, δὲν συνεπάγεται μόνο τὴν παρουσία ὀργάνων ποὺ συνδέονται ἄμεσα μαζί της· ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξὴ ὀργάνων θηλασμοῦ, τὴν παρουσία χειλιῶν, ἐπίσης τὴν παρουσία μιᾶς εὐσαρκῆς γλώσσας· ἀπαιτεῖ ἐξάλου τὴν κυκλοφορία θερμοῦ αἵματος καὶ διθύλακη καρδιά.¹ Ἡ ἀνάλυση τῶν ὀργανισμῶν καὶ ἡ δυνατότητα ἐγκαθίδρυσης ὁμοιοτήτων καὶ διακρίσεων ἀνάμεσά τους προαπαιτεῖ λοιπὸν τὸν καθορισμὸ ἐνὸς πίνακα ὄχι στοιχείων, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ποικίλλουν ἀπὸ εἶδος σὲ εἶδος, ἀλλὰ λειτουργιῶν, οἱ ὁποῖες, στὰ ἔμβια ἐν γένει, ἐπιτάσσουν, εὐτρεπίζουν καὶ διευθετοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη: δὲν ἔχουμε πιά τὸ πολύγωνο τῶν πιθανῶν τροποποιήσεων, ἀλλὰ τὴν ἱεραρχικὴ πυραμίδα τῶν βαθμῶν σπουδαιότητος. Ἀρχικὰ ὁ Cuvier σκέφτηκε ὅτι οἱ λειτουργίαι τῆς ὑπαρξῆς προηγούνταν ἀπὸ τὶς λειτουργίαι τῶν σχέσεων («γιατὶ τὸ ζῶο πρῶτα εἶναι, καὶ μετὰ αἰσθάνεται καὶ δοᾶ»): ὑπέθετε λοιπὸν ὅτι ἡ γένεση καὶ ἡ κυκλοφορία ὄφειλαν ἀρχικὰ νὰ καθορίσουν ἕνα ὀρισμένον ἀριθμὸ ὀργάνων, στὰ ὁποῖα θὰ ὑποτασσόταν ἡ διάταξη τῶν ἄλλων· τὰ πρῶτα θὰ ἀποτελοῦσαν τοὺς πρωταρχικοὺς χαρακτῆρες, τὰ δεύτερα τοὺς δευτερεύοντες.² Κατόπιν ὑπέταξε τὴν κυκλοφορία στὴν πέψη, γιατί ἡ τελευταία ὑπάρχει σὲ ὅλα τὰ ζῶα (τὸ σῶμα τοῦ πολυπόδα εἶναι στὸ σύνολό του ἕνα εἶδος πεπτικοῦ μηχανισμοῦ), ἐνῶ τὸ αἷμα καὶ τὰ ἀγγεῖα ὑπάρχουν μόνο «στὰ ἀνώτερα ζῶα καὶ ἐξαφανίζονται διαδοχικὰ σὲ ἐκεῖνα τῶν τελευταίων τάξεων».³ Ἀργότερα, τὸ νευρικὸ σύστημα (μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἢ τὴν ἀνυπαρξία ἐνὸς νωτιαίου μυελοῦ) τοῦ φάνηκε ὅτι καθορίζει ὅλες τὶς ὀργανικὲς διαθέσεις: «Βρίσκεται στὸ βάθος κάθε ζώου: τὰ ἄλλα συστήματα ὑπάρχουν γιὰ νὰ τὸ ὑπηρετοῦν καὶ νὰ τὸ συντηροῦν».⁴

Αὕτῃ ἡ πρωτοκαθεδρία μιᾶς λειτουργίας ἀπέναντι στὶς ἄλλες ὑπονοεῖ ὅτι μέσα στὶς ὀρατές του διατάξεις ὁ ὀργανισμὸς ὑπα-

1. G. Cuvier, *Second mémoire sur les animaux à sang blanc* (*Magasin encyclopédique*, τόμ. II, σ. 441).

2. *Ibid.*

3. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. III, σ. 4-5.

4. G. Cuvier, *Sur un nouveau rapprochement à établir* (*Annales du Muséum*, τόμ. XIX, σ. 76).

κούει σὲ ἓνα σχέδιο. Ἐνα τέτοιο σχέδιο ἐγγυᾶται τὸ βασίλειο τῶν οὐσιωδῶν λειτουργιῶν καί, μὲ ἓναν μεγαλύτερο βαθμὸ ἐλευθερίας, συναρτᾶ μὲ αὐτὸ τὰ ὄργανα ποὺ ἐξασφαλίζουν λιγότερο κεφαλαιώδεις ἐνέργειες. Ὄντας ἱεραρχικὴ ἀρχή, αὐτὸ τὸ σχέδιο καθορίζει τὶς προεξάρχουσες λειτουργίες, κατανέμει τὰ ἀνατομικὰ στοιχεῖα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐπιτελεστεῖ καὶ τὰ ἐγκαθιστᾶ στὶς προνομιοῦχες θέσεις τοῦ σώματος: ἔτσι στὴν μεγάλη ὁμάδα τῶν Ἀρθρωτῶν ἢ τάξῃ τῶν Ἐντόμων ἀφήνει νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ πρωταρχικὴ σπουδαιότητα τῶν κινητικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν ὀργάνων τῆς κίνησης· στὶς τρεῖς ἄλλες ἐξᾄλλου ὑπερτεροῦν οἱ ζωικὲς λειτουργίες.¹ Στὸν περιφερειακὸ ἔλεγχο ποὺ ἀσκεῖ πάνω στὰ λιγότερο θεμελιώδη ὄργανα, τὸ σχέδιο ὀργάνωσης δὲν παίζει τόσο καθοριστικὸ ρόλο· φιλελευθεροποιεῖται κατὰ κάποιον τρόπο στὸ βαθμὸ ποὺ ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὸ κέντρο, ἐπιτρέποντας τροποποιήσεις, μεταβολές, ἀλλαγές στὴ μορφή ἢ στὴν πιθανὴ χρησιμοποίηση. Τὸ ξαναβρίσκουμε, ἀλλὰ πιὸ εὐπλαστο καὶ πιὸ εὐαίσθητο, σὲ ἄλλες μορφές καθορισμοῦ. Εἶναι αὐτὸ ποὺ εὐκόλα μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε στὰ Μαστοφόρα σχετικὰ μὲ τὸ κινητικὸ σύστημα. Τὰ τέσσερα κινητήρια μέλη ἀποτελοῦν τμημα τοῦ σχεδίου ὀργάνωσης, ἀλλὰ μόνο ὡς δευτερεύων χαρακτήρας· συνεπῶς δὲν καταργοῦνται ποτέ· οὔτε ἀπουσιάζουν, οὔτε ἀντικαθίστανται, ἀλλὰ «ἐνίοτε εἶναι μεταμφιεσμένα, ὅπως στὰ φτερά τῶν νυχτερίδων καὶ στὰ ὄψιμα πτερύγια τῆς φώκιας»· συμβαίνει μάλιστα νὰ εἶναι «παραμορφωμένα στὴ χρῆση τους ὅπως στὰ στήθαῖα πτερύγια τῶν κητιδῶν... Ἡ φύση ἐπλάσε ἓνα πτερύγιο μὲ ἓνα μέλος. Βλέπετε ὅτι ὑπάρχει πάντα ἓνα εἶδος σταθερότητας στοὺς δευτερεύοντες χαρακτήρες σύμφωνα μὲ τὴν μεταμφίεσή τους».² Κατανοοῦμε πῶς τὰ εἶδη μπορούν νὰ μοιάζουν (γιὰ νὰ σχηματίσουν ὁμάδες, ὅπως τὰ γένη, οἱ τάξεις καὶ αὐτὸ ποὺ ὁ Cuvier ἀποκαλεῖ διασταυρώσεις) καὶ νὰ διακρίνονται μεταξύ τους. Αὐτὸ ποὺ τὰ συμπλησιάζει δὲν εἶναι μιὰ ὀρισμένη ποσότητα ὑπερεπιτιθέμενων στοιχείων, ἀλλὰ κάτι σὰν

1. Id., *ibid.*

2. G. Cuvier, *Second mémoire sur les animaux à sang blanc* (*loc. cit.*).

ἔστία ταυτότητας, τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ἀναλύσουμε σὲ ὀρα-
 τὲς ζῶνες, γιὰτὶ καθορίζει τὴν ἀμοιβαία σπουδαιότητα τῶν λει-
 τουργιῶν· μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴν ἀνεπαίσθητη καρδιὰ τῶν ταυτο-
 τήτων, τὰ ὄργανα διατάσσονται καί, στὸ βαθμὸ πού ἀπομακρύ-
 νονται, κερδίζουν σὲ εὐκαμψία, σὲ δυνατότητες παραλλαγῶν, σὲ
 διακριτικούς χαρακτῆρες. Τὰ εἶδη τῶν ζῶων διαφέρουν κατὰ τὴν
 περιφέρεια, μοιάζουν στὸ κέντρο· τὸ ἀπρόσιτο τὰ συνδέει, τὸ ἔκ-
 δηλο τὰ διασπείρει. Γενικεύονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ πού εἶναι οὐσιώ-
 δης γιὰ τὴ ζωὴ τους· ἐξατομικεύονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πιὸ δευ-
 τερεύοντος. "Ὅσο πιὸ πολὺ θέλουμε νὰ συναντήσουμε ἐκτεταμένες
 ὁμάδες, τόσο περισσότερο πρέπει νὰ βυθιστοῦμε στὸ σκοτάδι τοῦ
 ὀργανισμοῦ, πρὸς τὸ λιγότερο ὄρατό, στὴ διάσταση πού ξεφεύγει
 ἀπὸ τὴν ἀντίληψη· ὅσο πιὸ πολὺ θέλουμε νὰ περιτρέξουμε τὴν ἀτο-
 μικότητα, τόσο περισσότερο πρέπει νὰ ἀνεβοῦμε στὴν ἐπιφάνεια,
 καὶ νὰ ἀφήσουμε νὰ σπινθηροβολοῦν μέσα στὴν ὀρατότητά τους
 οἱ μορφές πού ἀγγίζει τὸ φῶς· ἡ πολλαπλότητα φαίνεται, ἐνῶ ἡ
 ἐνότητα κρύβεται. Μὲ ἓνα λόγο τὰ ἔμβια εἶδη «ξεφεύγουν» ἀ-
 πὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν, κι ἂν μπορούν νὰ ταξι-
 νομηθοῦν, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ζοῦν καὶ μὲ ἀφετηρία αὐτὸ πού
 κρύβουν.

Βλέπουμε τὴν πελώρια μεταστροφή σὲ σχέση μὲ τὴν κλασσι-
 κὴ ταξινόμια. Ἡ τελευταία χτιζόταν ἐξ ὀλοκλήρου μὲ ἀφετηρία
 τέσσερις περιγραφικὲς μεταβλητὲς (μορφές, ἀριθμούς, διάταξη,
 μέγεθος) πού σχεδὸν μὲ μιὰ κίνηση διατρέχονταν ἀπὸ τὴ γλώσσα
 καὶ τὸ βλέμμα· σὲ αὐτὴ τὴν ἔκθεση τοῦ ὄρατοῦ ἡ ζωὴ ἐμφανιζόταν
 ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς κατάτμησης — ὡς ἀπλὸ σύνορο τῆς ταξινό-
 μησης. Ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ ἡ ζωὴ, σὲ ὅ,τι πιὸ ἀνεπαίσθητο
 καὶ καθαρὰ λειτουργικὸ ἔχει, θεμελιώνει τὴν ἐξωτερικὴ δυνατό-
 τητα μιᾶς ταξινόμησης. Πάνω στὸ μεγάλο πλέγμα τῆς γενικῆς
 τάξης δὲν ὑπάρχει πιά ἡ χωριστὴ τάξη ἐκείνου πού μπορεῖ νὰ ζή-
 σει· ἀλλὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα ταξινόμησης πού ἔρχεται ἀπὸ τὸ
 βάθος τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸ πιὸ ἀπόμακρο ὡς πρὸς τὸ βλέμμα. Τὸ ἔμ-
 βιο ὄν ἦταν ἓνας τόπος τῆς φυσικῆς ταξινόμησης· τὸ ὅτι μπορεῖ νὰ
 ταξινομηθεῖ ἀποτελεῖ τώρα ἓνα γνώρισμα τοῦ ἔμβιου. Ἐτσι ἐξα-
 φανίζεται τὸ σχέδιο μιᾶς γενικῆς ταξινόμιας· ἔτσι ἐξαφανίζεται ἡ

δυνατότητα εκτύλιξης μιᾶς μεγάλης φυσικῆς τάξης πού θά ἔβαινε χωρίς ἀσυνέχεια ἀπό τὸ πιὸ ἀπλὸ καὶ τὸ πιὸ ἀδρανές στοὶ πιὸ ζωντανὸ καὶ στοὶ πιὸ περίπλοκο· ἔτσι ἐξαφανίζεται ἡ ἀναζήτηση τῆς τάξης ὡς ἐδάφους καὶ θεμελίου μιᾶς γενικῆς ἐπιστήμης τῆς φύσης. Ἔτσι ἐξαφανίζεται ἡ «φύση» — δεδομένου ὅτι σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν ὑπῆρχε ἀρχικὰ ὡς «θέμα», ὡς «ιδέα», ὡς ἀτέλειωτη πηγὴ τῆς γνώσης, ἀλλὰ ὡς ὁμοιογενῆς χῶρος τακτοποιήσιμων ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν.

Αὐτὸς ὁ χῶρος ἔχει τώρα ἀποσυναρθρωθεῖ καὶ διανοιχτεῖ, θά λέγαμε, στὴν πυκνότητά του. Ἄντι γιὰ ἓνα ἐνιαῖο πεδίο ὁρατότητας καὶ τάξης, τὰ στοιχεῖα τοῦ ὁποίου ἔχουν διακριτικὴ ἀξία μεταξύ τους, ἔχουμε μιὰ σειρὰ ἀντιθέσεων, πού οἱ δύο ὅροι τῆς δὲν εἶναι τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου: ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ὑπάρχουν τὰ δευτερεύοντα ὄργανα, πού εἶναι ὁρατὰ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος καὶ προσφέρονται στὴν ἄμεση ἀντίληψη χωρὶς νὰ παρεμβαίνει κάτι ἄλλο, καὶ τὰ πρωταρχικὰ ὄργανα, πού εἶναι οὐσιώδη, κεντρικά, κρυμμένα, καὶ πού μπορούμε νὰ τὰ δοῦμε μὲ τὴν ἀνατομία, δηλαδὴ ἀφαιρώντας ὑλικά τὸ χρωματιστὸ περικάλυμμα τῶν δευτερευόντων ὀργάνων. Βαθύτερα ἐπίσης ὑπάρχει ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ ὄργανα ἐν γένει, πού εἶναι χωρικά, στέρα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὁρατὰ, καὶ στίς λειτουργίες, πού δὲν εἶναι ἀντιληπτές, ἀλλὰ ἐπιτάσσουν, κάτωθεν θά λέγαμε, τὴ διάταξη ἐκείνου πού ἀντιλαμβανόμαστε. Τέλος ὑπάρχει, στοὶ ὅροι, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς ταυτότητες καὶ στίς διαφορές: δὲν εἶναι πιά ὁμοιογενεῖς, δὲν ἐγκαθιδρύνονται πιά μεταξύ τους σὲ ἓνα ὁμοιογενές ἐπίπεδο· ἀλλὰ οἱ διαφορές πολλαπλασιάζονται στὴν ἐπιφάνεια, παρότι στοὶ βάθος ἐξαφανίζονται, συγχέονται, συνάπτονται μεταξύ τους καὶ πλησιάζουν τὴ μεγάλη, μυστηριώδη, ἀόρατη ἐστιακὴ ἐνότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἀπορρέει τὸ πολλαπλὸ σὰν ἀκατάπαυστη διασπορά. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι πιά αὐτὸ πού λίγο ἢ πολὺ σαφῶς μπορεῖ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ λειτουργία· εἶναι αὐτὸ ὅπου θεμελιώνονται ὅλες οἱ πιθανές διακρίσεις ἀνάμεσα στὰ ἔμβια ὄντα. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ταξινομικὴ ἔννοια στὴν συνθετικὴ ἔννοια τῆς ζωῆς σφραγίζεται, μέσα στὴν χρονολόγηση τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἀπὸ τὴν ἐπανεμφάνιση τῶν βιταλιστικῶν θεμάτων στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Ἀπὸ τὴ σκο-

πιά τῆς ἀρχαιολογίας, τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ δημιουργοῦνται οἱ συνθῆκες δυνατότητας μιᾶς βιολογίας.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτῇ ἢ σειρᾷ ἀντιθέσεων, ἀποσυναρθρώνοντας τὸ χῶρο τῆς φυσικῆς ἱστορίας, εἶχε βαρύτερες συνέπειες. Στὸν πρακτικὸ τομέα ἔχουμε τὴν ἐμφάνιση δύο σύστοιχων τεχνικῶν ποὺ ἀλληλοὑποστηρίζονται καὶ ἀλληλοσυνδέονται. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς τὶς τεχνικὲς ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ τῆ συγκριτικῆ ἀνατομία: αὐτὴ προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς ἐσωτερικοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ διάστρωση ὑμένων καὶ ὀστράκων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὴν οἰοῦντι ἀορατότητα τοῦ ἀπείρωσ μικροῦ. Γιατὶ ἡ συγκριτικὴ ἀνατομία δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ ἐμβάθυνση τῶν περιγραφικῶν τεχνικῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσαν κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχῇ· δὲν ἀρκεῖται στὴν προσπάθεια νὰ δεῖ ἀπὸ κάτω καί, πιὸ σωστά, ἀπὸ κοντά· συγκροτεῖ ἕνα χῶρο ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἐκεῖνος τῶν ὀρατῶν χαρακτήρων, οὔτε ἐκεῖνος τῶν μικροσκοπικῶν στοιχείων.¹ Ἐδῶ κάνει φανερὴ τὴν ἀμοιβαία διάταξη τῶν ὀργάνων, τὴ συστοιχία τους, τὸν τρόπο ποὺ ἀποσυντίθενται, ποὺ χωροποιοῦνται, ποὺ ἀλληλοδιατάσσονται μεταξύ τους τὰ κύρια στοιχεῖα μιᾶς λειτουργίας. Ἔτσι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἀπλὸ βλέμμα ποὺ διατρέχοντας ὀλόκληρους τοὺς ὀργανισμοὺς βλέπει νὰ ἐκδιπλώνεται μπροστά του ἡ πλησμονὴ τῶν διαφορῶν, ἡ ἀνατομία, κατακερματίζοντας πραγματικὰ τὰ σώματα, τέμνοντάς τα σὲ ξεχωριστὰ τεμάχια, τεμαχίζοντάς τα μέσα στὸ χῶρο, φανερώνει τὶς μεγάλες ὁμοιότητες ποὺ θὰ παρέμεναν ἀόρατες· ἀνασυγκροτεῖ τὶς ἐνότητες ποὺ ὑποβόσκουν κάτω ἀπὸ τὶς μεγάλες ὀρατὲς διασπορές. Ἡ διαμόρφωση μεγάλων ταξινομικῶν ἐνοτήτων (τάξεων καὶ ὁμοταξιῶν) ἦταν κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἕνα πρόβλημα γλωσσολογικῆς ὀριοθέτησης: ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἕνα ὄνομα γενικὸ καὶ θεμελιωμένο· τώρα προκύπτει ἀπὸ μιὰν ἀνατομικὴ ἐξάρθρωση· πρέπει νὰ ἀπομονώσουμε τὸ μεῖζον λειτουργικὸ σύστημα·

1. Ἀναφορικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἄρνηση τοῦ μικροσκοπίου, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια στὸν Cuvier καὶ στοὺς ἀνατομοπαθολόγους, βλ. *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. V, σ. 180, καὶ *Le Règne animal*, τόμ. I, σ. xxviii.

οί πραγματικοί διαχωρισμοί τῆς ἀνατομίας θὰ ἐπιτρέψουν νὰ συνδέσουμε τίς μεγάλες οἰκογένειες τοῦ ἐμβίου.

Ἡ δεύτερη τεχνικὴ βασίζεται στὴν ἀνατομία (γιατὶ εἶναι ἀποτέλεσμά της), ἀντιτίθεται ὅμως σὲ αὐτὴ (γιατὶ ἐπιτρέπει νὰ τὴν ξεπεράσουμε)· συνίσταται στὴν ἀποκατάσταση ἐνδεικτικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ἐπιφανειακά, ἄρα ὁρατὰ στοιχεῖα, καὶ σὲ ἄλλα ποὺ κρύβονται μέσα στὸ βάθος τοῦ σώματος. Μὲ τὸ νόμο τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ ὀργανισμοῦ, μποροῦμε νὰ μάθουμε ὅτι τὸ τάδε περιφερειακὸ καὶ συμπαρομαρτοῦν ὄργανο συνεπάγεται τὴν τάδε δομὴ σὲ ἓνα πιὸ οὐσιῶδες ὄργανο· ἔτσι, εἶναι ἐφικτὸ «νὰ βροῦμε τὴν ἀντιστοιχία τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν μορφῶν ποὺ καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν μέρος τῆς οὐσίας τοῦ ζώου».¹ Στὰ ἔντομα γιὰ παράδειγμα ἡ διάταξη τῶν κεραιῶν δὲν ἔχει διακριτικὴ ἀξία γιατί δὲ συστοιχεῖ μὲ καμμιά ἀπὸ τίς μεγάλες ἐσωτερικὲς ὀργανώσεις· ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ μορφή τῆς κάτω σιαγόνας μπορεῖ νὰ παίξει κεφαλαιώδη ρόλο γιὰ νὰ τὰ κατανείμουμε σύμφωνα μὲ τίς ὁμοιότητες καὶ τίς διαφορὲς τους· ἡ αἰτία εἶναι ὅτι συνδέεται μὲ τὴν διατροφή, τὴν πέψη καὶ συνακόλουθα μὲ τίς οὐσιώδεις λειτουργίες τοῦ ζώου: «τὰ ὄργανα τῆς μάσησης θὰ πρέπει νὰ συσχετίζονται μὲ τὰ ὄργανα τῆς τροφῆς, συνεπῶς μὲ ὅλο τὸ εἶδος τῆς ζωῆς καὶ μὲ ὅλη τὴν ὀργάνωση».² Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ τεχνικὴ τῶν ἐνδείξεων δὲ βαίνει αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν ὁρατὴ περιφέρεια πρὸς τίς ἀσαφεῖς μορφὲς τῆς ὀργανικῆς ἐσωτερικότητος: μπορεῖ νὰ συγκροτήσῃ δίκτυα ἀναγκαιότητος τὰ ὁποῖα βαίνουν ἀπὸ τὸ οἰοδῆποτε σημεῖο τοῦ σώματος σὲ οἰοδῆποτε ἄλλο: ἔτσι, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἓνα καὶ μόνον στοιχεῖο ἀρκεῖ γιὰ νὰ ὑποβάλλῃ τὴ γενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐνὸς ὀργανισμοῦ· θὰ μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἓνα ὁλόκληρο ζῶο «μέσω ἐνὸς μόνου ὀστοῦ, μέσω μιᾶς μόνου λεπτομέρειας ἐνὸς ὀστοῦ: μέθοδος ποὺ ἔδωσε τόσο περίεργα ἀποτελέσματα ἀναφορικὰ μὲ τὰ

1. G. Cuvier, *Le règne animal distribué d'après son organisation*, τόμ. I, σ. XIV.

2. G. Cuvier, *Ἐπιστολὴ στὸν Hartmann*, τὴν ἀναφέρει ὁ Daudin, *Les Classes zoologiques*, τόμ. II, σ. 20, σημ. 1.

ἀπολιθώματα». ¹ Ἐνῶ γιὰ τὴ σκέψη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα τὸ ἀπολιθῶμα ἦταν κάτι ποὺ προοιῶνιζε τὶς σημερινές μορφές καὶ ὑπέδειχνε ἔτσι τὴ μεγάλη ἀλληλουχία τοῦ χρόνου, στὸ ἐξῆς θὰ εἶναι ἡ ἔνδειξη τῆς μορφῆς στὴν ὁποία πράγματι ἀνῆκε. Ἡ ἀνατομία δὲν διέσπασε μόνο τὸν πινακοειδῆ καὶ ὁμοιογενῆ χῶρο τῶν ταυτοτήτων, κατάργησε ἐπίσης τὴν ὑποτιθέμενη συνέχεια τοῦ χρόνου.

Ἀπὸ θεωρητικὴ σκοπιὰ, οἱ ἀναλύσεις τοῦ Cuvier ἀνασυνθέτουν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ καθεστῶς τῶν φυσικῶν συνεχειῶν καὶ ἀσυνεχειῶν. Ἡ συγκριτικὴ ἀνατομία ἐπιτρέπει ὄντως νὰ ἐγκαθιδρύσουμε μέσα στὸν ἔμβιο κόσμο δύο τέλεια ξεχωριστές μορφές συνέχειας. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὶς μεγάλες λειτουργίες ποὺ ἀπαντῶνται στὴν πλειονότητα τῶν εἰδῶν (ἀναπνοή, πέψη, κυκλοφορία, ἀναπαραγωγή, κίνηση...)· ἐγκαθιδρύει μέσα σὲ ὅλο τὸ ἔμβιο μιὰ πλατειὰ ὁμοιότητα τὴν ὁποία μπορούμε νὰ κατανείμουμε σύμφωνα μὲ μιὰ κλίμακα φθίνουσας περιπλοκότητας, ἀρχίζοντα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ φτάνοντας μέχρι τὰ ζώοφυτα· στὰ ἀνώτερα εἶδη ὅλες οἱ λειτουργίες εἶναι παρούσες, κατόπιν τὶς βλέπουμε νὰ ἐξαφανίζονται διαδοχικά, καὶ τέλος στὰ ζώοφυτα δὲν ὑπάρχει «πλέον κέντρο κυκλοφορίας, οὔτε νεῦρα, οὔτε αἰσθητηριακὸ κέντρο· τὸ κάθε σημεῖο φαίνεται νὰ τρέφεται μὲ ἀπομύζηση». ² Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ συνέχεια εἶναι ἀδύναμη, σχετικὰ χαλαρὴ, ἀπαρτίζοντας, μὲ τὸν περιορισμένο τῆς ἀριθμὸ οὐσιαστικῶν λειτουργιῶν, ἕναν ἀπλὸ πίνακα παρουσιῶν καὶ ἀπουσιῶν. Ἡ ἄλλη συνέχεια εἶναι πολὺ πιὸ σφιχτὴ: ἀφορᾷ τὴν λίγο ἢ πολὺ μεγάλη τελειότητα τῶν ὀργάνων. Ἀλλὰ ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ μπορούμε νὰ ἐγκαθιδρύσουμε περιορισμένες σειρές, περιφερειακὲς συνέχειες ποὺ διακόπτονται σύντομα καὶ ποὺ ἐπιπλέον περιπλέκονται μεταξύ τους πρὸς διαφορετικὲς κατευθύνσεις· ἡ αἰτία εἶναι ὅτι στὰ διάφορα εἶδη κτὰ ὄργανα δὲν ἀκολουθοῦν ὅλα τὴν ἴδια τάξη διαβάθμισης: τὸ τάδε ὄργανο βρίσκει τὴν ἀνώτερη τελειότητά του μέσα στὸ εἶδος του· ἕνα ἄλλο τὴ βρίσκει σὲ ἕνα δια-

1. G. Cuvier, *Rapport historique sur les sciences naturelles*, σ. 329-330.

2. G. Cuvier, *Tableau élémentaire*, σ. 6 κ.έ.

φορετικό είδος).¹ Συνεπώς έχουμε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε μερικές και περιορισμένες «μικροσειρές» που αναφέρονται όχι τόσο στα είδη όσο σε αυτό ή το άλλο ὄργανο· στο άλλο ἄκρο έχουμε μιὰ ἀσυνεχή, χαλαρή «μακροσειρά» που αναφέρεται όχι τόσο στους ἴδιους τούς ὀργανισμούς, ὅσο στο μεγάλο θεμελιώδες κατάστιχο τῶν λειτουργιῶν.

Ἀνάμεσα σε αὐτές τις δύο συνέχειες, που δὲν μπαίνουν ἐπ'ἀλληλα οὔτε συναρμόζονται μεταξύ τους, βλέπουμε νὰ κατανέμονται μεγάλες ἀσυνεχεῖς μάζες. Ὑπακούουν σε διαφορετικά σχέδια ὀργάνωσης, καθὼς οἱ ἴδιες λειτουργίες ταξιθετοῦνται σύμφωνα μὲ ποικίλες ἱεραρχίες καὶ πραγματώνονται ἀπὸ ὄργανα διαφορετικοῦ τύπου. Γιὰ παράδειγμα εἶναι εὐκόλο νὰ ξαναβροῦμε στὸ χταπόδι «ὅλες τις λειτουργίες που ἀσκοῦνται στὸ ψάρι, ἐντούτοις δὲν ὑπάρχει μεταξύ τους καμμιά ὁμοιότητα, καμμιά ἀναλογία στὴ διάταξη».² Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναλύσουμε καθεμιὰ ομάδα χωριστά, νὰ δοῦμε ὄχι τὸ λεπτὸ νῆμα τῶν ὁμοιοτήτων που μποροῦν νὰ τὴν συνδέσουν μὲ μιὰν ἄλλη, ἀλλὰ τὴν ἰσχυρὴ συνεκτικότητα που τὴν συσφίγγει μὲ τὸν ἑαυτὸ της· δὲν θὰ γυρέψουμε νὰ μάθουμε ἂν τὰ ζῶα μὲ κόκκινο αἷμα βρίσκονται στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὰ ζῶα που ἔχουν λευκὸ αἷμα, μὲ κάποιες μόνο συμπληρωματικές τελειοποιήσεις· θὰ πιστοποιήσουμε ὅτι κάθε ζῶο μὲ κόκκινο αἷμα — κι αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ ἓνα αὐτόνομο πεδίο — ἔχει πάντα ὀστεῶδες κεφάλι, μιὰ σπονδυλικὴ στήλη, μέλη (μὲ ἐξαιρέση τὰ ἔρπετά), ἄρτηριες καὶ φλέβες, σπηκώτι, πάγκρεας, σπλήνα καὶ νεφρά.³ Σπονδυλωτὰ καὶ ἀσπόνδυλα σχηματίζουν τέλεια ἀπομονωμένους τομεῖς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε ἐνδιάμεσες μορφές που νὰ ἐξασφαλίζουν μὲ ἓναν ὅποιο τρόπο τὸ πέρασμα: «Ὅποια διάταξη κι ἂν δίνουμε στὰ σπονδυλωτὰ καὶ στὰ ἀσπόνδυλα, δὲν θὰ καταφέρουμε ποτὲ νὰ βροῦμε στὸ τέλος μιᾶς ἀπὸ αὐτὲς τις μεγάλες τάξεις ἢ στὴν ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης δύο ζῶα που νὰ μοιάζουν ἀρκετὰ

1. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. I, σ. 59.

2. G. Cuvier, *Mémoire sur les céphalopodes*, 1817, σ. 42-43.

3. G. Cuvier, *Tableau élémentaire d'histoire naturelle*, σ. 84-85.

ὥστε νὰ χρησιμεύσουν ὡς δεσμὸς ἀνάμεσά τους».¹ Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ θεωρία τῶν διασταυρώσεων δὲν προσθέτει ἓνα συμπληρωματικὸ ταξινομικὸ πλαίσιο στὶς παραδοσιακὲς κατατάξεις· συνδέεται μὲ τὴ συγκρότηση ἑνὸς νέου χώρου ταυτοτήτων καὶ διαφορῶν. Χώρου ποὺ δὲν ἔχει οὐσιώδη συνέχεια. Χώρου ποὺ ἐξ ὑπαρχῆς δίνεται μὲ τὴ μορφή τοῦ τεμαχισμοῦ. Χώρου ποὺ τὸν διαπερνοῦν γραμμὲς ἀποκλίνουσες καὶ ἐνίοτε ἀλληλοτεμνόμενες. Γιὰ νὰ χαράξουμε τὴ γενικὴ μορφή τους, πρέπει νὰ ὑποκαταστήσουμε τὴν εἰκόνα τῆς συνεχοῦς κλίμακας ποὺ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἦταν παραδοσιακὴ, ἀπὸ τὸν Bonnet ὡς τὸν Lamarck, μὲ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀκτινοβολίας ἢ μᾶλλον τὴν εἰκόνα ἑνὸς συνόλου κέντρων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξακτινώνεται μιὰ πολλαπλότητα ἀκτίνων· θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ξανατοποθετήσουμε κάθε ὄν «μέσα στὸ τεράστιο δίκτυο ποὺ συγκροτεῖ τὴν ὀργανωμένη φύση... ἀλλὰ δέκα ἢ εἴκοσι ἀκτίνες δὲν θὰ ἀρκοῦσαν νὰ ἐκφράσουν αὐτὲς τὶς ἀναρίθμητες σχέσεις».²

Ἔτσι κλυδωνίζεται ὁλόκληρη ἡ κλασσικὴ ἐμπειρία τῆς διαφορᾶς, καὶ μαζί της ἡ σχέση τοῦ εἶναι καὶ τῆς φύσης. Κατὰ τὸν δέκατο ἑβδομο καὶ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, ἡ διαφορὰ εἶχε ὡς λειτουργία νὰ συνδέει τὰ εἶδη μεταξύ τους καὶ νὰ γεμίζει ἔτσι τὴν ἀπόκλιση ἀνάμεσα στὰ ἄκρα τοῦ εἶναι· ἐπαιζε ἓνα ρόλο «ἀλυσίδας»: ἦταν ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ περιορισμένη καὶ ἰσχνή· ἐνοικοῦσε μέσα στὸ πιὸ στενὸ διατετραγωνισμό· ἦταν πάντα διαιρέσιμη, καὶ μάλιστα μπορούσε νὰ πέσει ἀκόμα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς ἀντίληψης. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ, αὐτοπολλαπλασιάζεται, προσθέτει ποικίλες μορφές, διαχέεται καὶ ἀντηχεῖ μέσα ἀπὸ τὸν ὀργανισμό, ἀπομονώνοντάς τον ἀπὸ τοὺς ἄλλους μὲ διάφορους ταυτόχρονους τρόπους· δὲν ἐνοικεῖ στὸ μεσοδιάστημα τῶν ὄντων γιὰ νὰ τὰ συνδέσει μεταξύ τους· λειτουργεῖ σὲ σχέση μὲ τὸν ὀργανισμό γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ «ἀποτελεῖ σῶμα» μαζί του καὶ νὰ διατηρηθεῖ στὴ ζωὴ· δὲν καλύπτει τὸ μεσοδιάστημα τῶν ὄντων μὲ διαδοχικὲς λεπτότητες· τὸ κοιλαίνει σκάβοντας τὸν ἑαυτό της, γιὰ νὰ ὀρίσει μέσα στὴν ἀπομόνωσή τους τοὺς μεγάλους τύπους τῆς συμβιβασιμότητας. Ἡ φύση

1. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. I, σ. 60.

2. G. Cuvier, *Histoire de poissons*, Paris, 1828, τόμ. I, σ. 569.

τουῦ δέκατου ἑνάτου αἰώνα εἶναι ἀσυνεχῆς στὸ μέτρο πού εἶναι ζῶσα.

Βλέπουμε λοιπὸν τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀνατροπῆς· κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, τὰ φυσικὰ ὄντα σχηματίζαν ἓνα συνεχές σύνολο ἐπειδὴ ἦσαν ὄντα καὶ δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ διακοπεῖ ἢ ἐκδίπλωσῆ τους. Δὲν ἦταν ἐφικτὸ νὰ ἀναπαρασταθεῖ ἐκεῖνο πού χώριζε τὸ ὄν ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· τὸ συνεχές τῆς παράστασης (τῶν σημείων καὶ τῶν χαρακτήρων) καὶ τὸ συνεχές τῶν ὄντων (ἢ ἄκρα ἐγγύτητα τῶν δομῶν) ἦταν λοιπὸν πράγματα σύστοιχα. Μὲ τὸν Cuvier σχίζεται ὀριστικὰ αὐτὸ τὸ ὄντολογικὸ καὶ συνάμα ἀναπαραστατικὸ πλέγμα: τὰ ἔμβια, ἐπειδὴ ζοῦν, δὲν μποροῦν νὰ σχηματίσουν ἓνα ὑφάδι προοδευτικῶν καὶ βαθμολογημένων διαφορῶν· ὀφείλουν νὰ συσφιχτοῦν γύρω ἀπὸ πυρήνες συνεκτικότητας τέλεια ξεχωριστοὺς μεταξύ τους, οἱ ὅποιοι εἶναι σὰν ἰσάριθμα διαφορετικὰ ἐπίπεδα γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴ ζωὴ. Τὸ κλασσικὸ ὄν ἦταν πλήρες· ὅσο γιὰ τὴ ζωὴ, δὲν ἔχει περιθωριακὲς ζῶνες οὔτε ὑποβαθμίσεις. Τὸ ὄν ἀπλωνόταν σὲ ἓναν τεράστιο πίνακα· ἡ ζωὴ ἀπομονώνει μορφές πού συνάπτονται μὲ τὸν ἑαυτό τους. Τὸ ὄν δινόταν μέσα στὸν πάντα ἀναλύσιμο χῶρο τῆς παράστασης· ἡ ζωὴ ἀποτραβιέται μέσα στὸ αἴνιγμα μιᾶς ἀπρόσιτης στῆν οὐσία τῆς δύναμης, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ μόνο μὲ τὶς προσπάθειες πού κάνει ἐδῶ κι ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ νὰ διατηρηθεῖ. Μὲ ἓνα λόγο, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἡ ζωὴ προέκυπτε ἀπὸ μιὰν ὄντολογία πού ἀφοροῦσε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅλα τὰ ὑλικά ὄντα, καθὼς ὑπέκειντο στῆν ἔκταση, στὴ βαρύτητα, στῆν κίνηση· ὑπ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἔννοια ὅλες οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἔμβιου εἶχαν μιὰ βαθειὰ μηχανιστικὴ κλίση· ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ τὸ ἔμβιο ξεφεύγει, τουλάχιστον σὲ πρῶτο ἐπίπεδο, ἀπὸ τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ ἔκτατοῦ ὄντος· τὸ βιολογικὸ εἶναι περιφερειοποιεῖται καὶ αὐτονομεῖται, ὄντας στὶς ἄκρες τοῦ εἶναι, ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ κάτι ξένο πρὸς αὐτό, ὅμως ἐκδηλώνεται καὶ μέσα σὲ αὐτό. Καὶ ἂν θέσουμε τὸ ἐρώτημα τῶν σχέσεων τῆς ζωῆς μὲ τὸ μὴ ἔμβιο ἢ τὸ ἐρώτημα τῶν φυσικοχημικῶν καθορισμῶν τῆς, αὐτὸ δὲ γίνεται ἐξάπαντος στὴ γραμμὴ ἑνὸς «μηχανικισμοῦ» πού θὰ ἐπέμενε πεισματικὰ στὶς κλασσικὲς του μορφές, γίνεται μὲ ὀλωσδιόλου νέο τρόπο, μὲ σκοπὸ νὰ συναρθρωθοῦν μεταξύ τους δύο φύσεις.

Ἄλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἀσυνέχειες πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ βάση τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς καὶ μὲ τίς συνθῆκες τῆς, βλέπουμε νὰ διαγράφεται μιὰ ἀπρόβλεπτη συνέχεια — ἢ τουλάχιστον ἓνα παιχνίδι ἀλληλεπιδράσεων ποὺ ἀκόμα δὲν ἔχουν ἀναλυθεῖ — ἀνάμεσα στὸν ὀργανισμό καὶ σ' ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζεῖ. Ἄν τὰ Μυρμηκαστικά διακρίνονται ἀπὸ τὰ Τρωκτικά μὲ ἓνα ὁλόκληρο σύστημα μαζικῶν διαφορῶν ποὺ δὲν τίθεται θέμα ἐλάττωσής τους, εἶναι γιατί ἔχουν ἄλλη ὀδοντοφυΐα, ἄλλο πεπτικὸ μηχανισμό, ἄλλη διάταξη δακτύλων καὶ νυχιῶν· δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν τὴν ἴδια τροφή, οὔτε νὰ τὴν μεταχειριστοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο· δὲν ἔχουν νὰ χωνέψουν τὴν ἴδια φύση τροφίμων. Συνεπῶς τὸ ἔμβιο δὲν πρέπει νὰ κατανοηθεῖ μόνο ὡς ὀρισμένος συνδυασμὸς μορίων μὲ καθορισμένους χαρακτηριστῆρες· ὑποτυπώνει μιὰν ὀργάνωση ποὺ διατηρεῖ ἀδιάλειπτες σχέσεις μὲ ἔξωτερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ (μὲ τὴν ἀναπνοή, μὲ τὴν βρώση) γιὰ νὰ διατηρήσει ἢ νὰ ἀναπτύξει τὴν ἴδια του τὴ δομή. Γύρω ἀπὸ τὸ ἔμβιο, ἢ μᾶλλον μέσα ἀπὸ αὐτὸ καὶ τὸ φίλτρο τῆς ἐπιφάνειάς του, ἐπιτελεῖται «μιὰ διαρκῆς κυκλοφορία ἀνάμεσα στὸ ἔξω καὶ στὸ μέσα, καὶ ἀπὸ τὰ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, ἢ ὁποῖα διατηρεῖται σταθερῆ καὶ ἐντούτοις παραμένει πάγια σὲ ὀρισμένα ὄρια. Ἔτσι τὰ ἔμβια σώματα πρέπει νὰ ἰδωθοῦν σὰν εἶδη ἐστιῶν, στίς ὁποῖες οἱ νεκρὲς οὐσίες μεταφέρονται διαδοχικὰ γιὰ νὰ συνδυαστοῦν μεταξὺ τους μὲ διάφορους τρόπους».¹ Τὸ ἔμβιο, μὲ τὸ παιχνίδι καὶ τὴν κυριαρχία τῆς ἴδιας δύναμης ποὺ τὸ διατηρεῖ σὲ ἀσυνέχεια μὲ τὸν ἑαυτό του, ὑπόκειται σὲ μιὰ διαρκῆ σχέση μὲ ὅ,τι τὸ περιβάλλει. Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ζήσει τὸ ἔμβιο, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ ὀργανισμοὶ μὴ ἀναγώγιμοι ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, καὶ ἐπίσης μιὰ ἀδιάλειπτη κίνηση ἀνάμεσα στὸν καθένα ἀπὸ αὐτοὺς καὶ στὸν ἀέρα ποὺ ἀναπνέουν, στὸ νερὸ ποὺ πίνουν, στὴν τροφή ποὺ τρώγουν. Διακόπτοντας τὴν παλαιὰ κλασσικὴ συνέχεια τοῦ εἶναι καὶ τῆς φύσης, ἢ διαιρεμένη δύναμη τῆς ζωῆς θὰ προκαλέσει τὴν ἐμφάνιση διασπαρμένων μορφῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως συνδέονται μὲ συνθῆκες ὑπαρξης. Μέσα σὲ μερικὰ χρόνια, στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ καὶ τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα, ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς τροποποίησε

1. G. Cuvier, *Leçons d'anatomie comparée*, τόμ. I, σ. 4-5.

ἐξ ὀλοκλήρου τῆ θεμελιώδη χωροποίηση τοῦ ἔμβριου: γιὰ τὴν κλασσικὴ ἔμπειρία τὸ ἔμβριο ἦταν ἓνας θύλακας ἢ μιὰ σειρὰ θυλάκων μέσα στὴν καθολικὴ ταξινομία τῶν ὄντων· ἂν ὁ γεωγραφικὸς ἐντοπισμὸς ἔπαιζε ἓναν ρόλο (ὅπως στὸν Buffon), σκοπὸς του ἦταν νὰ φανερώσει παραλλαγές πού ἦσαν ἤδη δυνατές. Ἀπὸ τὸν Cuvier καὶ μετὰ τὸ ἔμβριο περιτυλίσσεται στὸν ἑαυτό του, ξεκόβει ἀπὸ τὶς ταξινομικὲς γειτνιασεις του, ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ μεγάλο καταναγκαστικὸ πεδίο τῶν συνεχειῶν καὶ συγκροτεῖται ὡς νέος χῶρος: διπλὸς χῶρος, εἶναι ἡ ἀλήθεια — γιὰτὶ εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τῶν ἀνατομικῶν συναφειῶν καὶ τῶν ψυχολογικῶν συμβιβασιμοτήτων, καὶ ὁ ἐξωτερικὸς χῶρος τῶν στοιχείων ὅπου βασίζεται γιὰ νὰ πλάσει τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα. Ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ δύο χῶροι ἔχουν ἐνιαία ἐντολή: δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἐντολή τῶν δυνατοτήτων τοῦ εἶναι, ἀλλὰ γιὰ τὴ σχετικὴ μὲ τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς.

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὀλόκληρο τὸ ἱστορικὸ a priori μιᾶς ἐπιστήμης τῶν ἔμβριων ὄντων ἀνατρέπεται καὶ ἀνανεώνεται. Ἰδωμένο στὴν ἀρχαιολογικὴ του βαθύτητα καὶ ὄχι στὸ πιὸ ἐπιφανειακὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνακαλύψεων, τῶν συζητήσεων, τῶν θεωριῶν ἢ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιλογῶν, τὸ ἔργο τοῦ Cuvier προδικάζει ἀπὸ μακριὰ τὸ μέλλον τῆς βιολογίας. Συχνὰ ἀντιπαραθέτουν τὶς «μεταμορφιστικὲς» ἐπίνοιες τοῦ Lamarck, πού δείχνουν νὰ «προεικάζουν» τί θὰ εἶναι ὁ ἐξελικτισμὸς, στὴν παλαιὰ θεωρία γιὰ τὴν παγιότητα τῶν εἰδῶν, ἢ ὁποία ἦταν διαποτισμένη ἀπὸ παραδοσιακὲς προκαταλήψεις καὶ θεολογικὰ ἀξιώματα, καὶ στὴν ὁποία ἐπέμενε ὁ Cuvier. Καὶ μὲ ἓνα ὀλόκληρο παιχνίδι ἀμαλγαμάτων, μεταφορῶν, κακοελεγμένων ἀναλογιῶν, χαράζουν τὴ φυσιογνωμία μιᾶς «ἀντιδραστικῆς» σκέψης, πού ἐμμένει περιπαθῶς στὴν ἀκίνησία τῶν πραγμάτων, γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν πρόσκαιρη τάξη τῶν ἀνθρώπων· αὐτὴ εἶναι τὰχα ἢ φιλοσοφία τοῦ Cuvier, ἀνθρώπου ὄλων τῶν ἐξουσιῶν· στὸν ἀντίποδα τοποθετοῦν τὴ δύσκολη μοίρα μιᾶς προοδευτικῆς σκέψης, πού πιστεύει στὴ δύναμη τῆς κίνησης, στὴν ἀδιάλειπτη καινοτομία, στὴ ζωτικότητα τῶν προσαρμογῶν: ἐδῶ βρίσκεται ὁ Lamarck, ὁ ἐπαναστάτης. Ἔτσι, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι γράφουν τὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν μὲ αὐστηρὸ ἱστορικὸ κριτήριον, δίνουν ἓνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀφέλειας. Γιὰτὶ μέσα στὴν ἱστορικότητα

τῆς γνώσης αὐτὸ πού βαραίνει δὲν εἶναι οἱ γνῶμες, οὔτε οἱ ὁμοιότητες πού διαμέσου τῶν αἰώνων μποροῦμε νὰ πιστοποιήσουμε μεταξύ τους (ὄντως ὑπάρχει μιὰ «ὁμοιότητα» ἀνάμεσα στὸν Lamarck καὶ ἓναν κάποιον ἐξελικτισμό, ὅπως ἀνάμεσα στὸν ἐξελικτισμό καὶ στὶς ιδέες τοῦ Diderot, τοῦ Robinet ἢ τοῦ Benoît de Maillet). τὸ σημαντικό, ἐκεῖνο πού ἐπιτρέπει νὰ ἀρθρώσουμε στὸν ἑαυτό της τὴν ἱστορία τῆς σκέψης, εἶναι οἱ ἐσωτερικὲς συνθήκες δυνατότητας. Ἀλλὰ ἀρκεῖ νὰ ἀποπειραθοῦμε τὴν ἀνάλυση γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε ἀμέσως ὅτι ὁ Lamarck σκεφτόταν τὶς μεταμορφώσεις τῶν εἰδῶν μὲ ἀφετηρία τὴν ὄντολογικὴ συνέχεια τῆς φυσικῆς ἱστορίας τῶν κλασσικῶν. Ὑπέθετε μιὰν προοδευτικὴ διαβάθμιση, μιὰν ἀδιάλειπτη τελειοποίηση, ἓνα μεγάλο ἀκατάπαυστο πλέγμα τῶν ὄντων πού μποροῦσαν νὰ διαμορφώνονται ἀμοιβαῖα. Αὐτὸ πού καθιστᾷ δυνατὴ τὴν σκέψη τοῦ Lamarck δὲν εἶναι ἡ ἀπόμακρη σύλληψη ἑνὸς μελλοντικοῦ ἐξελικτισμοῦ, ἀλλὰ ἡ συνέχεια τῶν ὄντων, ὅπως τὴν ἀνακάλυπταν καὶ τὴν ὑπέθεταν οἱ φυσικὲς «μέθοδοι». Ὁ Lamarck εἶναι συγκαρινὸς τοῦ A.-L. de Jussieu. Ὁχι τοῦ Cuvier. Ὁ τελευταῖος εἰσήγαγε μέσα στὴν κλασσικὴ κλίμακα τῶν ὄντων μιὰ ριζικὴ ἀσυνέχεια· καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση ἐννοιῶν ὅπως τοῦ βιολογικοῦ ἀσύμβατου, τῶν σχέσεων μὲ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, τῶν συνθηκῶν ὑπαρξῆς· ἐπίσης προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ὀρισμένης δυνάμης, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ διατηρήσει τὴ ζωή, καὶ μιᾶς ὀρισμένης ἀπειλῆς, πού τὴν καταδικάζει σὲ θάνατο· ἐδῶ συγκεντρώνονται πολλὲς συνθήκες πού καθιστοῦν δυνατὸ κάτι σὰν σκέψη τῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἀσυνέχεια τῶν ἐμβίων μορφῶν ἐπέτρεψε νὰ ἀντιληφθοῦμε μιὰ μεγάλη χρονικὴ ἀπόκλιση, πού παρὰ τὶς ἐπιφανειακὲς ἀναλογίες δὲν ἐπέτρεπε τὴν συνέχεια τῶν δομῶν καὶ τῶν χαρακτήρων. Ἡ φυσικὴ ἱστορία μπόρεσε νὰ ὑποκατασταθεῖ μὲ μιὰν «ἱστορία» τῆς φύσης χάρη στὴν χωρικὴ ἀσυνέχεια, χάρη στὴ ρήξη τοῦ πίνακα, χάρη στὴν κατάτμηση αὐτοῦ τοῦ πλέγματος ὅπου ὅλα τὰ φυσικὰ ὄντα ἔρχονταν τακτικὰ νὰ πάρουν τὴ θέση τους. Βέβαια ὁ κλασσικὸς χῶρος, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἀπέκλειε τὴν δυνατότητα ἑνὸς γίγνεσθαι, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν περιήγηση μέσα σ' ἓναν διακριτικὰ προκαταβολικὸ πίνακα

τῶν πιθανῶν παραλλαγῶν. Ἡ ἐξάρθρωση αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐπέτρεψε νὰ ἀνακαλύψουμε μιὰν ἱστορικότητα ποὺ προσιδιάζει στὴ ζωὴ: τὴν ἱστορικότητα τῆς διατήρησής της μέσα στὶς συνθῆκες ὑπαρξῆς της. Ἡ υἱοθέτηση τῆς θεωρίας γιὰ τὴν παγιότητα τῶν εἰδῶν ἀπὸ μέρος τοῦ Cuvier, ὡς ἀνάλυση μιᾶς παρόμοιας διατήρησης, ἦταν ὁ πρωταρχικὸς τρόπος νὰ στοχαστεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴν ἱστορικότητα τὴν στιγμὴ ποὺ αὐτὴ ἀκράγγιζε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ δυτικὴ γνώση.

Συνεπῶς ἡ ἱστορικότητα ἔχει εἰσαχθεῖ τώρα μέσα στὴ φύση — ἢ μᾶλλον μέσα στὸ ἔμβιο· ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ πιθανὴ μορφή διαδοχῆς· συνιστᾷ κάτι σὰν θεμελιώδη τρόπο ὑπαρξῆς. Ἀναμφίβολα τὴν ἐποχὴ τοῦ Cuvier δὲν ὑπάρχει ἀκόμα ἱστορία τοῦ ἔμβιου, σὰν κι ἐκείνη ποὺ θὰ περιγράψει ὁ ἐξελικτισμός· ἀλλὰ ἐξ ὑπαρχῆς τὸ ἔμβιο ἐκλαμβάνεται μαζὶ μὲ τὶς συνθῆκες ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἔχει μιὰν ἱστορία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ πλοῦτος τὴν ἐποχὴ τοῦ Ricardo εἶχε δεχτεῖ τὴν καταστατικὴ θέση μιᾶς ἱστορικότητας ποὺ κι αὐτὴ ἐπίσης δὲν εἶχε ἀκόμα διατυπωθεῖ ὡς οἰκονομικὴ ἱστορία. Ἡ μελλοντικὴ σταθερότητα τῶν βιομηχανικῶν εἰσοδημάτων, τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς προσόδου, ὅπως τὴν προέβλεψε ὁ Ricardo, ἢ ἡ παγιότητα τῶν εἰδῶν, ποὺ ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸν Cuvier, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ μιὰν ἐπιπόλαια ἐξέταση ὡς ἄρνηση τῆς ἱστορίας· ὥστόσο ὁ Ricardo καὶ ὁ Cuvier ἀπέρριπταν μόνο τὶς μορφές τῆς χρονολογικῆς διαδοχῆς, ὅπως τὶς εἶχε συλλάβει ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας· ἔλυναν τὸν δεσμὸ τοῦ χρόνου μὲ τὴν τάξη ποὺ ἦταν ἱεραρχία ἢ ταξινομήση τῶν παραστάσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὴν τωρινὴ ἢ μελλοντικὴ ἀκίνησια ποὺ περιέγραφαν ἢ προανείγγελλαν, δὲν μποροῦσαν νὰ τὴν ἀντιληφθοῦν παρὰ μὲ ἀφετηρία τὴ δυνατότητα μιᾶς ἱστορίας· ἡ τελευταία τοὺς δινόταν εἴτε ἀπὸ τὶς συνθῆκες ὑπαρξῆς τοῦ ἔμβιου, εἴτε ἀπὸ τὶς συνθῆκες παραγωγῆς τῆς ἀξίας. Παραδόξως, ἡ ἀπαισιοδοξία τοῦ Ricardo καὶ ἡ θεωρία τῆς παγιότητας τῶν εἰδῶν τοῦ Cuvier ἐμφανίζονται πάνω σὲ ἓνα ἱστορικὸ φόντο: ὀρίζουν τὴ σταθερότητα τῶν ὄντων ποὺ στὸ ἐξῆς, στὸ ἐπίπεδο τῆς βαθύτερῆς τους ὑφῆς, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἱστορία τους· ἡ κλασσικὴ ἰδέα ὅτι τὰ πλούτη μποροῦσαν νὰ αὐξάνουν μὲ μιὰ συνεχῆ πρόοδο

ἢ ὅτι τὰ εἶδη μποροῦσαν μὲ τὸν καιρὸ νὰ μεταμορφωθοῦν τὰ μὲν στὰ δέ, ὀρίζε ἀντίθετα τὴν κινητικότητα τῶν ὄντων πού, πρὶν ἀπὸ κάθε ἱστορία, ὑπάκουε ἤδη σὲ ἓνα σύστημα μεταβλητῶν, ταυτοτήτων καὶ ἰσοδυναμιῶν. Χρειάστηκε ἡ ἄρση καὶ σχεδὸν ἡ τοποθέτηση αὐτῆς τῆς ἱστορίας μέσα σὲ παρενθέσεις γιὰ νὰ δεχτοῦν τὰ ὄντα τῆς φύσης καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας μιὰν ἱστορικότητα πού ἐπιτρέπει στὴν μοντέρνα σκέψη νὰ τὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της καὶ συνακόλουθα νὰ ἐκδιπλώσει τὴν λελογισμένη ἐπιστήμη τῆς διαδοχῆς τους. Γιὰ τὴν σκέψη τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα, οἱ χρονολογικὲς ἀκολουθίαι δὲν εἶναι παρὰ ἓνα γνῶρισμα καὶ μιὰ λίγο-πολύ μπερδεμένη ἐκδήλωση τῆς τάξης τῶν ὄντων· ἀπὸ τὸν δέκατο ἓνατο αἰώνα καὶ μετὰ ἐκφράζουν μὲ λίγο-πολύ ἄμεσο τρόπο καὶ μέχρι τὴ διακοπὴ τους, τὸν βαθιὰ ἱστορικὸ τρόπο ὑπαρξῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ συγκρότηση μιᾶς ζώσας ἱστορικότητας εἶχε τεράστιες συνέπειες γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη. Ἀναμφίβολα τόσο τεράστιες ὅσο αὐτὲς πού ἐπέφερε ἡ διαμόρφωση μιᾶς οἰκονομικῆς ἱστορικότητας. Στὸ ἐπιφανειακὸ ἐπίπεδο τῶν μεγάλων φανταστικῶν ἀξιῶν, ἡ ζωὴ, ταμὲνη στὸ ἐξῆς στὴν ἱστορία, διαγράφεται μὲ τὴ μορφή τῆς ζωικότητας. Τὸ κτῆνος, πού ἡ μεγάλη του ἀπειλὴ ἢ ἡ ριζικὰ ξένη φύση του εἶχαν παραμείνει μετέωρες καὶ σὰν ἀφοπλισμένες στὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνα ἢ τουλάχιστον στὰ τέλη τῆς Ἀναγέννησης, βρῖσκει στὸν δέκατο ἓνατο αἰώνα νέες φανταστικὲς ἐξουσίαι. Στὸ μεταξύ ἡ κλασσικὴ φύση εἶχε δώσει προνομιούχα θέση στὶς φυτικὲς ἀξίαις — τὸ φυτὸ ἔφερε πάνω στὴν ὄρατὴ σηματολογία του τὸ ἐκδηλὸ σημάδι κάθε ἐνδεχόμενης τάξης· μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς φιγοῦρες πού ἐκδιπλώνονταν ἀπὸ τὸν μίσχο ὡς τὸ σπόρο, ἀπὸ τὴ ρίζα ὡς τὸν καρπὸ, τὸ φυτὸ ἀποτελοῦσε γιὰ μιὰ πινακοειδῆ σκέψη ἓνα καθαρὸ ἀντικείμενο, διαφανὲς σὲ μυστικὰ φανερωμένα κατὰ τρόπο γενναιόδωρο. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού χαρακτηρὲς καὶ δομὲς στρωματοποιοῦνται κατὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ βάρους βαίνοντας πρὸς τὴ ζωὴ — αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑπέρτατης διαφυγῆς, τὸ ἀπροσδιόριστο ἀπομακρυσμένο, ἀλλὰ θεμελιακὸ — τότε τὸ ζῶο εἶναι ἐκεῖνο πού γίνεται προνομιούχα φιγούρα, μὲ τὶς ἀπόκρυφες ἀρματωσιῆς του, τὰ καλυμμένα του ὄργανα, τὶς τόσες ἀόρατες λει-

τουργίες, και αυτή την απόμακρη δύναμη, στο βάθος τῶν πάντων, πού τὸ κρατάει στή ζωή. Ἄν τὸ ἔμβιο εἶναι μιὰ τάξη ὄντων, τὸ φυτὸ ἐκφράζει καλύτερα ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὴν διάφανη οὐσία του· ἀλλὰ ἂν τὸ ἔμβιο εἶναι μιὰ ἐκδήλωση τῆς ζωῆς, τὸ ζῶο κάνει καλύτερα ἀντιληπτὸ τὸ αἰνιγμὰ του. Περισσότερο ἀπὸ τὴν γαλήνια εἰκόνα τῶν χαρακτήρων, δείχνει τὸ ἀκατάπαυστο πέρασμα ἀπὸ τὸ ἀνόργανο στὸ ὀργανικὸ μὲ τὴν ἀναπνοή ἢ τὴν τροφή και τὴν ἀντίστροφη μεταμόρφωση, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ θανάτου, μεγάλων λειτουργικῶν ἀρχιτεκτονικῶν πού κωνιορτοποιοῦνται χωρὶς ζωή: «Οἱ νεκρὲς οὐσίαι φέρονται πρὸς τὰ ζωντανὰ σώματα, ἔλεγε ὁ Cuvier, γιὰ νὰ βροῦν ἐκεῖ μιὰ θέση και νὰ ἀσκήσουν μιὰν ἐπίδραση καθορισμένη ἀπὸ τὴν φύση τῶν συνδυασμῶν, στοὺς ὁποίους μπῆκαν, γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ κεῖ κάποια μέρα ξαναγυρίζοντας στοὺς νόμους τῆς νεκρῆς φύσης».¹ Τὸ φυτὸ βασίλευε στὸ σύνορο τῆς κίνησης και τῆς ἀκίνησιας, τοῦ αἰσθανόμενου και τοῦ μὴ αἰσθανόμενου· ἀντίθετα τὸ ζῶο παραμένει στὸ σύνορο τῆς ζωῆς και τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος τὸ πολιορκεῖ ἀπὸ παντοῦ· ἐπιπλέον τὸ ἀπειλεῖ ἔσωθεν, γιὰτὶ μόνο ὁ ὀργανισμὸς μπορεῖ νὰ πεθάνει, και ὁ θάνατος ἐπέρχεται στοὺς ζωντανοὺς ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ζωῆς τους. Ἄναμφίβολα ἐδῶ ὀφείλονται οἱ ἀμφίλογες ἀξίες πού προσέλαβε ἡ ζωικότητα στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα: τὸ κτῆνος ἐμφανίζεται ὡς φορέας τοῦ θανάτου, στὸν ὁποῖο συνάμα ὑποτάσσεται· μέσα στὸ κτῆνος ἡ ζωὴ καταβροχθίζεται διηνεκῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της. Ἄνήκει στή φύση μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι κλείνει μέσα του ἕναν πυρήνα ἀντι-φύσης. Συγκομίζοντας τὴν πιὸ κρυφὴ της οὐσία ἀπὸ τὸ φυτικὸ και τὸ ζωικὸ, ἡ ζωὴ ἐγκαταλείπει τὸ χῶρο τῆς τάξης και ξαναγίνεται πρωτόγονη. Ἀποκαλύπτεται ὡς θανατηφόρα μέσα στήν ἴδια κίνηση πού τὴν καταδικάζει στὸ θάνατο. Σκοτώνει ἐπειδὴ ζεῖ. Ἡ φύση δὲν ξέρεει πιά νὰ εἶναι καλή. Ὅτι ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ πιά νὰ εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὸ φόνο, ἡ φύση ἀπὸ τὸ κακό, οὔτε οἱ ἐπιθυμίες ἀπὸ τὴν ἀντι-φύση, ὁ Sade τὸ ἀνήγγειλε στὸν δέκατο ὀγδοοῦ αἰῶνα, τοῦ ὁποῖου ἐξάντλησε τὴ γλώσσα, και στή μοντέρνα ἐποχὴ πού ἐπὶ μακρὸν θέλησε νὰ τὸν καταδικάσει σὲ σιωπή.

1. G. Cuvier, *Cours d'anatomie pathologique*, τόμ. I, σ. 5.

Ἄς μᾶς συγχωρήσουν τὴν ἀναίδεια (σὲ βάρος ποιοῦ): *Οἱ 120 Ἡμέρες* εἶναι ἡ βελούδινη ὑπέροχη ἀνάποδη ὄψη τῶν *Μαθημάτων συγκριτικῆς ἀνατομίας*. Ἐν πάσῃ περιπτώσει στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀρχαιολογίας μας ἔχουν τὴν ἴδια ἡλικία.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ φανταστικὴ καταστατικὴ θέσις τῆς ζωικότητος, φορτισμένης μὲ ἀνησυχαστικὰ καὶ σκοτεινὰ ἐξουσίαι, μᾶς παραπέμπει βαθύτερα ἀκόμα στὶς πολλαπλὰ καὶ ταυτόχρονες λειτουργίαι τῆς ζωῆς μέσα στὴ σκέψῃ τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα. Γιὰ πρώτη φορά μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, ἡ ζωὴ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ εἶναι, ὅπως αὐτὸ δίνεται καὶ ἀναλύεται μέσα στὴν παράστασις. Ὄντας ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ ὄλων τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα βρίσκονται ἐντεῦθεν ὅσων μποροῦσαν νὰ εἶναι, ὑποστηρίζοντάς τα γιὰ νὰ τὰ κάνει νὰ ἐμφανιστοῦν, καταστρέφοντάς τα ἀκατάπαυστα μὲ τὴ βία τοῦ θανάτου, ἡ ζωὴ γίνεται μιὰ θεμελιώδης δύναμις, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται στὸ εἶναι ὅπως ἡ κίνησις στὴν ἀκίνησις, ὁ χρόνος στὸ χῶρον, ἡ κρυφὴ βούλησις στὴν ὀρατὴ ἐκδήλωσις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ρίζα κάθε ὑπαρξῆς, καὶ τὸ μὴ ζωντανό, ἡ ἀδρανὴς φύσις, δὲν εἶναι παρὰ ἐκπτωτὴ ζωὴ. Τὸ ἀμιγὲς εἶναι ἀντιπροσωπεύει τὸ μὴ ὄν τῆς ζωῆς. Γιὰ τὴν ἡ τελευταία (καὶ γι' αὐτὸ ἄλλωστε ἔχει μέσα στὴ σκέψῃ τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα ριζικὴ ἀξία) εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ ὄντος καὶ συνάμα τοῦ μὴ ὄντος: τὸ εἶναι ὑπάρχει ἐπειδὴ ὑπάρχει ζωὴ, καὶ μέσα σὲ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη κίνησις, πού τὰ προορίζει γιὰ τὸ θάνατον, τὰ διεσπαρμένα καὶ σταθερὰ γιὰ μιὰ στιγμὴ ὄντα σχηματίζονται, σταματοῦν, τὴν παγιώνουν — καὶ κατὰ μιὰ ἔννοια τὴν σκοτώνουν —, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ μὲ τὴ σειρά τους καταστρέφονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀνεξάντλητὴ δύναμις. Συνεπῶς ἡ ἐμπειρία τῆς ζωῆς δίνεται ὡς ὁ πιὸ γενικὸς νόμος τῶν ὄντων, ὡς ἡ κατάδειξις αὐτῆς τῆς ἀρχέγονης δυνάμεως μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία ὑπάρχουν· λειτουργεῖ σὰν μιὰ πρωτόγονη ὄντολογία, ἡ ὁποία θὰ πάσχιζε νὰ διατυπώσῃ τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν πού εἶναι ἀξεχώριστον ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ὄντολογία ἀποκαλύπτει ὅχι τόσο τὸ τί θεμελιώνει τὰ ὄντα ὅσο τί τὰ ὠθεῖ γιὰ μιὰ στιγμὴ σὲ μιὰ πρόσκαιρὴ μορφή καὶ μυστικὰ ἤδη τὰ ὑποσκάπτει ἀπὸ τὰ μέσα γιὰ νὰ καταστρέψῃ. Σὲ σχέσις μὲ τὴ ζωὴ τὰ ὄντα εἶναι ἀπλῶς μεταβατικὰς μορφές, καὶ τὸ εἶναι πού διατηροῦν κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ὑπαρ-

ξής τους δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἔπαρσή τους, τὴ θέλησή τους νὰ ἐπιβιώσουν. Ἔτσι γιὰ τὴ γνώση τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων συνιστᾷ ψευδαίσθηση, παραπέτασμα πού πρέπει νὰ σχίσουμε γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὴ βουβὴ καὶ ἀόρατη βία πού τὰ καταβροχθίζει μέσα στὴ νύχτα. Συνεπῶς ἡ ὄντολογία τοῦ ἐκμηδενισμοῦ τῶν ὄντων ἀξίζει ὡς κριτικὴ τῆς γνώσης: ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσο νὰ θεμελιώσουμε τὸ φαινόμενο, νὰ διατυπώσουμε τὸ ὄριο καὶ συνάμα τὸ νόμο του, νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ τὴν περατότητα πού τὸ καθιστᾷ δυνατὸ, ὅσο νὰ τὸ διαλύσουμε καὶ νὰ τὸ καταστρέψουμε ὅπως ἡ ἴδια ἡ ζωὴ καταστρέφει τὰ ὄντα: γιὰτὶ ὀλόκληρο τὸ εἶναι τῆς δὲν εἶναι παρὰ ἐπιφαινόμενο.

Ἔτσι βλέπουμε νὰ συγκροτεῖται μιὰ σκέψη πού, σχεδὸν σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς, ἀντιτίθεται στὴ σκέψη πού εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴ διαμόρφωση μιᾶς οἰκονομικῆς ἱστορικότητας. Ἡ τελευταία εἶδαμε ὅτι ἔβρισκε στήριγμα σὲ μιὰ τριπλὴ θεωρία τῶν ἀπαρμειωτῶν ἀναγκῶν, τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Ἐδῶ ἀντίθετα βλέπουμε νὰ ἀναπτύσσεται μιὰ σκέψη ὅπου ἡ ἀτομικότητα, μὲ τὶς μορφές τῆς, τὰ ὄρια καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ προσωρινὴ στιγμή, καταδικασμένη στὴν καταστροφή, ἀποτελώντας στὰ πάντα καὶ γιὰ τὰ πάντα ἓνα ἀπλὸ ἐμπόδιο πού πρέπει νὰ παραμεριστεῖ στὸν δρόμο αὐτῆς τῆς ἐκμηδένισης· μιὰ σκέψη ὅπου ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν πραγμάτων εἶναι μόνον ἐπιφαινόμενο, χίμαιρα τῆς ἀντίληψης, ψευδαίσθηση πού πρέπει νὰ τὴν διαλύσουμε καὶ νὰ τὴν ἀναγάγουμε στὴν καθαρὴ βούληση χωρὶς φαινόμενο πού γέννησε τὰ πράγματα καὶ τὰ ὑποστήριξε γιὰ μιὰ στιγμή· μιὰ σκέψη τέλος γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἐπανέναρξη τῆς ζωῆς, οἱ ἀκατάπαυστες ἐπαναλήψεις τῆς, ἡ ἔμμονή τῆς ἀπαγορεύουν νὰ τῆς ἀντιπροτάξουμε ἓνα ὄριο μέσα στὴ διάρκεια, πόσο μᾶλλον πού ὁ χρόνος ὁ ἴδιος, μὲ τὶς χρονολογικὲς διαίρεσεις του καὶ τὸ οἶονεὶ χωρικὸ ἡμερολόγιό του ἀναμφίβολα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ ψευδαίσθηση τῆς γνώσης. Ἐκεῖ ὅπου μιὰ σκέψη προβλέπει τὸ τέλος τῆς ἱστορίας, ἡ ἄλλη ἀγγέλλει τὸ ἄπειρο τῆς ζωῆς: ἐκεῖ ὅπου ἡ μία ἀναγνωρίζει τὴν πραγματικὴ παραγωγὴ τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν ἐργασία, ἡ ἄλλη διαλύει τὶς χίμαιρες τῆς συνείδησης: ἐκεῖ ὅπου ἡ μία θέτει μαζὶ μὲ τὰ ὄρια τοῦ ἀτόμου τὶς

ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς του, ἢ ἄλλη τὰ ἐξαλείφει μέσα στὸν ψίθυρο τοῦ θανάτου. "Αραγε αὐτὴ ἢ ἀντίθεση εἶναι τὸ σημεῖο ὅτι ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ μετὰ τὸ πεδίο τῆς γνώσης δὲν μπορεῖ πλέον νὰ δεῖ νὰ γεννιέται ἕνας ὁμοιογενῆς καὶ ὁμοιόμορφος σὲ ὅλα τὰ σημεῖα του στοχασμός; Πρέπει τάχα νὰ δεχτοῦμε ὅτι στὸ ἐξῆς κάθε μορφὴ θετικότητας ἔχει τὴ «φιλοσοφία» ποὺ τῆς ταιριάζει: ἢ οἰκονομία τῆς φιλοσοφίας μιᾶς ἐργασίας σφραγισμένης μὲ τὸ σημεῖο τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τελικὰ ταγμένης στὴ μεγάλη ἀνταπόδοση τοῦ χρόνου; ἢ βιολογία τῆς φιλοσοφίας μιᾶς ζωῆς σφραγισμένης ἀπὸ τὴ συνέχεια ποὺ σχηματίζει τὰ ὄντα γιὰ νὰ τὰ ἐξαλείψει, καὶ ἔτσι βρῖσκεται ἀπελευθερωμένη ἀπὸ ὅλα τὰ ὅρια τῆς Ἱστορίας; Καὶ οἱ ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας μιὰ φιλοσοφία τῶν πολιτισμῶν, τῆς σχετικότητάς τους καὶ τῆς παράδοξης δύναμής τους νὰ ἐκφράζονται;

IV. BOPP

«Ἀλλὰ τὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο ποὺ θὰ φωτίσει τὰ πάντα, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν γλωσσῶν ἢ ἡ συγκριτικὴ γραμματικὴ, ἢ ὅποια θὰ μᾶς δώσει ὀλότελα νέες λύσεις γιὰ τὴ γενεαλογία τῶν γλωσσῶν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ συγκριτικὴ ἀνατομία ἔχυσε ἀπλετο φῶς στὴ φυσικὴ ἱστορία». ¹ Ὁ Schlegel τὸ γνώριζε πολὺ καλά: ἡ συγκρότηση τῆς ἱστορικότητος μέσα στὴν τάξη τῆς γραμματικῆς ἐπιτελεῖται μὲ βάση τὸ ἴδιο πρότυπο ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἔμβριου. Καὶ γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, δὲν ὑπάρχει σὲ αὐτὸ τίποτα τὸ ἐκπληκτικὸ, ἐφόσον σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς οἱ λέξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες νομιζόταν ὅτι ἀπαρτίζονται οἱ γλώσσες, καὶ οἱ χαρακτῆρες, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιχειροῦνταν νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ φυσικὴ τάξη, εἶχαν ταυτόσημα δεχτεῖ τὴν ἴδια καταστατικὴ θέση: ὑπῆρχαν χάρη στὴν ἀναπαραστατικὴ ἀξία ποὺ διέθεταν καὶ τὴν ἰκανότητα ἀνάλυσης, ἀναδιπλασιασμοῦ, σύνθεσης καὶ τακτοποίησης ποὺ τοὺς ἀναγνώριζαν ἀπέναντι στὰ ἀναπαρα-

1. Fr. Schlegel, *La langue et la philosophie des Indiens*, γαλλ. μτφ., Paris, 1837, σ. 35.

στημένα πράγματα. Στην αρχή με τὸν Jussieu καὶ τὸν Lamarck, κατόπιν με τὸν Cuvier, ὁ χαρακτήρας εἶχε ἀπωλέσει τὴν ἀναπαραστατικὴ λειτουργία του, ἢ μᾶλλον, ἂν μποροῦσε ἀκόμα νὰ «ἀναπαριστᾷ» καὶ νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἀποκατάσταση σχέσεων γειννίασης καὶ συγγένειας, αὐτὸ δὲ συνέβαινε χάρη στὴν ἰδιάζουσα ὑφὴ τῆς ὄρατῆς του δομῆς οὔτε χάρη στὰ περιγράψιμα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτιζόταν, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀρχικὰ εἶχε συναφθεῖ με μιὰν ὀργάνωση συνόλου καὶ με μιὰ λειτουργία, τὴν ὁποία διασφαλίζει με τρόπο ἄμεσο ἢ ἔμμεσο, κύριο ἢ πλάγιο, «πρωταρχικὸ» ἢ «δευτερεύοντα». Μέσα στὸ πεδίο τῆς γλώσσας, περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ λέξη ὑφίσταται μιὰν ἀνάλογη μεταμόρφωση: ἀσφαλῶς δὲν παύει νὰ ἔχει ἓνα νόημα καὶ νὰ μπορεῖ νὰ «ἀναπαριστᾷ» κάτι μέσα στὸ πνεῦμα ποὺ τὴν χρησιμοποιεῖ ἢ τὴν ἀκούει· ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ρόλος δὲν εἶναι πλέον θεμελιακὸς γιὰ τὴν λέξη μέσα στὸ ἴδιο τῆς τὸ εἶναι, στὴν οὐσιώδη ἀρχιτεκτονικὴ τῆς, σὲ ἐκεῖνο ποὺ τῆς ἐπιτρέπει νὰ πάρει θέση μέσα σὲ μιὰ φράση καὶ νὰ συνδεθεῖ ἐκεῖ με ἄλλες λίγο ἢ πολὺ διαφορετικὲς λέξεις. Ἄν ἡ λέξη μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ μέσα σὲ ἓναν λόγο, ὅπου θέλει νὰ πεῖ κάτι, αὐτὸ δὲ θὰ συμβεῖ λόγω μιᾶς ἄμεσης καταλληλότητάς τῆς γιὰ τὸν λόγο, τὴν ὁποία θὰ κατεῖχε ἀποκλειστικὰ καὶ ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ ἐπειδὴ στὴν ἴδια τῆς τὴ μορφή, στὶς ἠχητικότητες ποὺ τὴν ἀποτελοῦν, στὶς μεταβολές ποὺ ὑφίσταται ἀνάλογα με τὴν γραμματικὴ λειτουργία ποὺ διεκπεραιώνει, τέλος στὶς τροποποιήσεις, στὶς ὁποῖες ὑποβάλλεται μέσα στὸ χρόνο, ὑπακούει σὲ ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ αὐστηρῶν νόμων ποὺ διέπουν με παρόμοιο τρόπο ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἴδιας γλώσσας· ἔτσι ἡ γλώσσα συνάπτεται με μιὰ παράσταση μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ ἀποτελεῖ ἀρχικὰ μέρος τῆς γραμματικῆς ὀργάνωσης, μέσω τῆς ὁποίας ἢ ἐκάστοτε γλώσσα καθορίζει καὶ διασφαλίζει τὴν ἰδιάζουσα συνεκτικότητά τῆς. Γιὰ νὰ μπορεῖ ἡ λέξη νὰ λέει αὐτὰ ποὺ λέει, πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ μιὰ γραμματικὴ ὀλότητα, ἢ ὁποία, σὲ σχέση με αὐτή, εἶναι πρότερη, θεμελιώδης καὶ καθοριστικὴ.

Ἐτούτη ἡ ἀποσφήνωση τῆς λέξης, αὐτὸ τὸ ὀπισθοβατικὸ ἄλλαμα ἔξω ἀπὸ ἀναπαραστατικὲς λειτουργίες, ἦταν ὅπωςδήποτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ συμβάντα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπίσης ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀπαρα-

τήρητα. Στρέφουμε πρόθυμα τὴν προσοχή μας στὶς πρώτες στιγμὲς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, στὴν ἀνάλυση τοῦ Ricardo γιὰ τὴν γαιοπρόσοδο καὶ τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς: ἀναγνωρίζουμε ἐδῶ ὅτι τὸ γεγονός εἶχε μεγάλες διαστάσεις, γιατί βαθμηδὸν ὄχι μόνο ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπέφερε ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν μετατροπῶν. Ἐξίσου δὲν παραμελοῦμε τὶς νέες μορφές ποὺ πῆραν οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης· καὶ ἂν ἀληθεύει ὅτι μὲ μιὰ ἀναδρομικὴ ψευδαίσθηση καταξιώνουμε τὸν Lamarck σὲ βάρος τοῦ Cuvier, ἂν ἀληθεύει ὅτι δὲν πολυπροσέχουμε ὅτι ἡ «ζωή» ἀγγίζει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ κατώφλι τῆς θετικότητάς της μὲ τὰ Μαθήματα συγκριτικῆς ἀνατομίας, ἐν τούτοις ἔχουμε τὴν τουλάχιστον συγκεχυμένη συνείδηση ὅτι ἀπὸ ἐκείνη τῆ στιγμῆ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἄρχισε νὰ βλέπει μὲ νέα μάτια τὸν κόσμον τοῦ ἔμβριου. Ἀπεναντίας, ἡ ἀπομόνωση τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἡ συγκρότηση μιᾶς συγκριτικῆς γραμματικῆς, ἡ μελέτη τῶν κλίσεων, ἡ διατύπωση νόμων φωνηεντολογικῆς μεταλλαγῆς τῶν φωνηέντων καὶ μετατροπῆς τῶν συμφώνων — ἐν ὀλίγοις ὅλο τὸ φιλολογικὸ ἔργο τοῦ Grimm, τοῦ Schlegel, τοῦ Rask καὶ τοῦ Bopp παραμένει στὰ περιθώρια τῆς ἱστορικῆς μας συνείδησης, λὲς καὶ εἶχε θεμελιώσει μονάχα ἕναν κάπως πλάγιον καὶ ἐσωτερικὸ γνωστικὸ κλάδον — λὲς καὶ δὲν ἦταν ἀλήθεια ὅτι μὲ αὐτοὺς τροποποιήθηκε ὀλόκληρος ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας (καὶ ἐμᾶς τῶν ἰδίων). Ἀναμφίβολα, δὲν πρέπει νὰ πασχίσουμε νὰ δικαιολογήσουμε μιὰ τέτοια λήθη στὸ πείσμα τῆς σπουδαιότητος ποὺ ἔχει τούτη ἡ μεταβολή, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ αὐτὴ καὶ ἀπὸ τὴν τυφλὴ ἐγγύτητα ποὺ αὐτὸ τὸ συμβᾶν διατηρεῖ πάντα γιὰ τὰ μάτια μας, καθὼς δὲν ἔχουν καλὰ-καλὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὰ συνηθισμένα τους φῶτα. Τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔλαβε χώρα, περιβαλλόταν ἂν ὄχι ἀπὸ ἕνα μυστικόν, τουλάχιστον ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη διακριτικότητα. Ἴσως οἱ μεταβολές ποὺ συμβαίνουν στὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας εἶναι σὰν τὶς ἀλλοιώσεις ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν προφορά, τὴ γραμματικὴ ἢ τὴ σημαντικὴ: ὅσο γοργές καὶ ἂν εἶναι, δὲν συλλαμβάνονται ποτὲ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ μιλοῦν καὶ τῶν ὁποίων ἡ γλώσσα φέρει ἤδη αὐτὲς τὶς μετατροπές· τὶς συνειδητοποιοῦν πλάγια, μόνο κατὰ στιγμὲς· ἐξᾴλλου ἡ ἀπόφαση τελικὰ φαίνεται μὲ ἀρ-

νητικό τρόπο: με τή ριζική και άμεσα αίσθητή άχρηστία τής χρησιμοποιούμενης πρὶν γλώσσας. Ἐναμφίβολα δὲν εἶναι δυνατόν σὲ ἕναν πολιτισμὸν νὰ συνειδητοποιήσῃ θεματικὰ καὶ θετικὰ ὅτι ἡ γλώσσα του παύει νὰ εἶναι διαφανῆς στὶς παραστάσεις της γιὰ νὰ πυκνώσῃ καὶ νὰ προσλάβῃ μιὰν ἰδιάζουσα βαρύτητα. Ὅταν συνεχίζουμε νὰ μιᾶμε, πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ μάθουμε — ἂν ὄχι μέσα ἀπὸ ὀρισμένες σκοτεινὲς ἐνδείξεις πού ἐρμηνεύουμε ἀνεπαρκῶς καὶ ἄσχημα — ὅτι ἡ γλώσσα (αὐτὴ πού χρησιμοποιοῦμε) πάει ν' ἀποκτήσῃ μιὰ διάσταση πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν καθαρὴ λειτουργία τοῦ λόγου; Ἐναμφίβολα γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ γέννηση τής φιλολογίας παρέμεινε μέσα στὴ δυτικὴ συνείδηση πολὺ πιὸ διακριτικὴ ἀπὸ τὴ γέννηση τής βιολογίας καὶ τής πολιτικῆς οἰκονομίας. Παρότι ἀποτελοῦσε μέρος τής ἴδιας ἀρχαιολογικῆς ἀνατροπῆς. Παρότι οἱ συνέπειές της ἐκτείνονται ἴσως πολὺ πιὸ μακριὰ μέσα στὸν πολιτισμὸν μας, τουλάχιστον μέσα στὶς ὑπόγειες διαστρώσεις πού τὸν διατρέχουν καὶ τὸν ὑποβαστάζουν.

Ἄραγε πῶς διαμορφώθηκε αὐτὴ ἡ φιλολογικὴ θετικότητα; Τέσσερις θεωρητικοὶ τομεῖς μᾶς καταδείχνουν τὴν συγκρότησή της στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα — τὴν ἐποχὴ τοῦ δοκιμίου τοῦ Schlegel γιὰ τὴν *Γλῶσσα καὶ τὴν φιλολογία τῶν Ἰνδῶν* (1808), τής *Γερμανικῆς γραμματικῆς* τοῦ Grimm (1818) καὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Bopp γιὰ τὸ *Κλιτικὸ σύστημα τής σανσκριτικῆς* (1816).

1. Ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τομεῖς ἀφορᾷ τὸν τρόπο πού μιὰ γλώσσα μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἔσθθεν καὶ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὶς ἄλλες. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ μπορούσαν νὰ καθορίσουν τὴν ἀτομικότητα μιᾶς γλώσσας με βάση πολλὰ κριτήρια: τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στοὺς διάφορους ἤχους πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ σχηματιστοῦν οἱ λέξεις (ὑπάρχουν γλῶσσες στὴν πλειονότητά τους φωνηεντικὲς καὶ ἄλλες στὴν πλειονότητά τους συμφωνηματικὲς), τὸ προνόμιο πού ἀποδίδεται σὲ ὀρισμένες κατηγορίες λέξεων (γλῶσσες με συγκεκριμένα οὐσιαστικά, γλῶσσες με ἀφηρημένα οὐσιαστικά κτλ.), τὸν τρόπο ἀναπαράστασης τῶν σχέσεων (με προτάσεις ἢ κλίσεις ὀνομάτων), τὴν διάταξη πού ἐπιλέγεται γιὰ νὰ βάλῃ τὶς λέξεις σὲ τάξη (εἴτε βάζουμε πρῶτο, ὅπως οἱ Γάλλοι, τὸ λογικὸ ὑποκείμενο, εἴτε δίνουμε τὴν πρωτοκαθεδρία στὶς πιὸ σημαντικὲς

λέξεις, ὅπως στή λατινική)· ἔτσι χῶριζαν τὶς γλῶσσες τοῦ Βορρά καὶ τοῦ Νότου, τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δουλείας, τῆς βαρβαρότητας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ λογικοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ρητορικῆς ἐπιχειρηματολογίας: ὅλες αὐτὲς οἱ διακρίσεις ἀνάμεσα στὶς γλῶσσες ἀφοροῦσαν πάντα τὸν τρόπο πού μποροῦσαν νὰ ἀναλύσουν τὴν παράσταση, κατόπιν νὰ συνθέσουν τὰ στοιχεῖα τῆς. Ἄλλὰ ἀπὸ τὸν Schlegel καὶ μετὰ οἱ γλῶσσες, τουλάχιστον στὴν πιὸ γενικὴ τους τυπολογία, καθορίζονται μὲ βάση τὸν τρόπο πού συνδέουν ἀνάμεσά τους τὰ καθαυτὸ ρηματικὰ στοιχεῖα πού τὴν ἀπαρτίζουν· ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὀρισμένα εἶναι βέβαια παραστατικά· ἐν πάσῃ περιπτώσει κατέχουν μιὰν ἀξία ἀναπαράστασης πού εἶναι ὄρατῆ, ἀλλὰ ἄλλες δὲν κατέχουν κανένα νόημα, καὶ χρησιμεύουν μόνο μὲ μιὰν ὀρισμένη σύνθεση νὰ καθορίζουν τὸ νόημα ἐνὸς ἄλλου στοιχείου μέσα στὴν ἐνότητα τοῦ λόγου. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὑλικὸ — καμωμένο ἀπὸ ὀνόματα, ρήματα, λέξεις ἐν γένει, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ συλλαβές, ἤχους πού ἐνώνουν οἱ γλῶσσες μεταξύ τους γιὰ νὰ σχηματίσουν προτάσεις καὶ φράσεις. Ἄλλὰ ἡ ὑλικὴ ἐνότητα πού συγκροτεῖται ἀπὸ τὴν διάταξη τῶν ἤχων, τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν λέξεων δὲν διέπεται ἀπὸ τὴν ἀμιγῆ συνδυαστικὴ τῶν στοιχείων τῆς παράστασης. Ἐχει δικές τῆς ἀρχές, οἱ ὁποῖες διαφέρουν στὶς διαφορὲς γλῶσσες: ἡ γραμματικὴ σύνθεση ἔχει κανονικότητες πού δὲν εἶναι διαφανεῖς στὴ σημασία τοῦ λόγου. Ἄλλὰ ἀφοῦ ἡ σημασία μπορεῖ νὰ περάσει σχεδὸν ἀκέραια ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰν ἄλλη, αὐτὲς οἱ κανονικότητες θὰ ἐπιτρέψουν νὰ καθοριστεῖ ἡ ἀτομικότητα μιᾶς γλώσσας. Καθεμιὰ ἔχει ἕναν αὐτόνομο γραμματικὸ χῶρο· αὐτοὺς τοὺς χῶρους μποροῦμε νὰ τοὺς συγκρίνομε πλάγια, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μιὰ γλώσσα στὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ πρέπει νὰ περάσουμε ἀπὸ ἕνα κοινὸ «περιβάλλον» πού θὰ ἦταν τὸ πεδίο τῆς παράστασης μὲ ὅλες τὶς πιθανές του ὑποδιαιρέσεις.

Εἶναι εὐκόλο νὰ διακρίνομε παρευθὺς δύο μεγάλους τρόπους συνδυασμοῦ τῶν γραμματικῶν στοιχείων. Ὁ ἕνας συνίσταται σὸ νὰ τὰ συμπαραθέτομε ἔτσι ὥστε νὰ ἀλληλοκαθορίζονται· στὴν περίπτωση αὐτῆ ἡ γλώσσα συγκροτεῖται ἀπὸ ἕναν κωνιορτὸ στοιχείων — γενικὰ πολὺ σύντομων — πού μπορεῖ νὰ συνδυαστοῦν μὲ διάφορους τρόπους, ἀλλὰ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνότητες νὰ δια-

τηρεῖ τὴν αὐτονομία της, συνεπῶς τὴ δυνατότητα νὰ διακόψει τὸν μεταβατικὸ δεσμὸ πού ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς φράσης ἢ μιᾶς πρότασης ἔρχεται νὰ συνάψει μὲ μιὰν ἄλλη. Ἡ γλώσσα καθορίζεται τότε ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μονάδων της καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς πού μπορεῖ νὰ συγκροτηθοῦν μέσα στὸν λόγο· ἔχουμε νὰ κάνουμε τότε μὲ ἓνα «συνονθύλευμα ἀτόμων» μιᾶς «μηχανικῆς συνάθροισης πού ἔχει ἐπιτελεστεῖ μὲ ἓναν ἐξωτερικὸ συμπλησιασμό».¹ Ὑπάρχει κι ἓνας ἄλλος τρόπος σύνδεσης ἀνάμεσα στὰ στοιχειᾶ μιᾶς γλώσσας: εἶναι τὸ σύστημα τῶν κλίσεων πού ἀλλοιώνει ἔσωθεν τὶς συλλαβές ἢ τὶς οὐσιώδεις λέξεις — τὶς ριζικὲς μορφές. Καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς μορφές κομίζει μαζί της ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ πιθανῶν παραλλαγῶν, καθορισμένων ἀπὸ τὰ πρὶν· καὶ ἀνάλογα μὲ τὶς ἄλλες λέξεις τῆς φράσης, ἀνάλογα μὲ τὶς σχέσεις ἐξάρτησης ἢ συστοιχίας ἀνάμεσα στὶς λέξεις, ἀνάλογα μὲ τὶς γειτνιασεις καὶ τοὺς συνειρμούς, θὰ χρησιμοποιοῦνται ἢ τάδε παραλλαγή ἢ ἢ τάδε ἄλλη. Φαινομενικά, αὐτὸς ὁ τρόπος σύνδεσης εἶναι λιγότερο πλούσιος ἀπὸ τὸν πρῶτο, ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνδυαστικῶν δυνατοτήτων εἶναι πολὺ πιὸ περιορισμένος· στὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ σύστημα τῆς κλίσης δὲν ὑπάρχει ποτὲ μὲ τὴν καθαρὴ καὶ τὴν πιὸ ἄσαρκη μορφή του· ἡ ἐσωτερικὴ τροποποίηση τῆς ρίζας τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δεχτεῖ κατὰ προσθήκη στοιχειᾶ πού κι αὐτὰ ἐπιδέχονται τροποποίηση ἔσωθεν, ἔτσι ὥστε «κάθε ρίζα νὰ εἶναι ὄντως ἓνα εἶδος ζῶντος σπέρματος· γιατί ἀφοῦ οἱ σχέσεις ὑποδείχονται ἀπὸ ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς τροποποίησης καὶ ἔχει δοθεῖ ἐλεύθερο πεδίο στὴν ἀνάπτυξη τῆς λέξης, αὐτὴ ἢ λέξη μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ ἀπεριόριστα».²

Στοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους τύπους γλωσσολογικῆς ὀργάνωσης ἀντιστοιχοῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ κινέζικη, ὅπου «τὰ μόρια πού ὑποδηλώνουν τὶς διαδοχικὲς ιδέες εἶναι μονοσύλλαβα πού ὑπάρχουν ξεχωριστά», καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ σανσκριτικὴ, τῆς ὁποίας «ἡ δομὴ εἶναι ὀλωσδιόλου ὀργανικὴ, διακλαδούμενη κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὴ βοήθεια κλίσεων, ἐσωτερικῶν τροποποιήσεων

1. Fr. Schlegel, *La langue et la philosophie des Indiens*, σ. 57.

2. Id., *ibid.*, σ. 56.

καὶ ποικίλων διαπλοκῶν τῆς ρίζας». ¹ Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ μείζονα καὶ ἀκραῖα μοντέλα, μποροῦμε νὰ κατανείμουμε ὅλες τὶς ἄλλες γλῶσσες, ὅποιες κι ἂν εἶναι· ἀναγκαστικὰ καθεμιὰ τους θὰ ἔχει μιὰ ὀργάνωση ποὺ θὰ τὴν συμπλησιάζει σὲ κάποια ἀπὸ τὶς δύο ἢ θὰ τὴν κρατᾷ σὲ ἴση ἀπόσταση ἀνάμεσα στὰ δύο ἄκρα τοῦ πεδίου ποὺ καθορίσαμε. Κοντὰ στὴν κινέζικη βρίσκουμε τὴ βασικὴ, τὴν κοπτικὴ, τὶς ἀμερικανικὲς γλῶσσες· αὐτὲς συνδέουν τὰ διαχωρίσιμα στοιχεῖα μεταξύ τους· ἀλλὰ τὰ τελευταῖα, ἀντὶ νὰ μένουν πάντα ἐλεύθερα, ὡς ἰσάριθμα ἀπαραμείωτα ρηματικὰ ἄτομα, «ἀρχίζουν ἤδη νὰ συγχωνεύονται μέσα στὴ λέξη»· ἡ ἀραβικὴ ὀρίζεται μὲ βάση ἓνα ἀμάλαμα τοῦ συστήματος τῶν συνθετικῶν καὶ τοῦ συστήματος τῶν κλίσεων· ἡ κελτικὴ εἶναι ἀποκλειστικὰ σχεδὸν γλῶσσα τῶν κλίσεων, βρίσκουμε ὅμως ἀκόμα μέσα τῆς «ὑπολείμματα γλωσσῶν μὲ συνθετικά». Ἴσως πεῖ κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἦταν ἤδη γνωστὴ κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, καὶ ὅτι ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἦταν γνωστὴ ἡ διάκριση τῆς συνδυαστικῆς τῶν κινεζικῶν λέξεων ἀπὸ τὶς κλίσεις καὶ τὶς συζυγίες γλωσσῶν ὅπως ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ. Θὰ ἀντιτείνουν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἀντίθεση ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Schlegel ἐπικρίθηκε πολὺ γρήγορα ἀπὸ τὸν Bopp: ἐκεῖ ὅπου ὁ Schlegel ἔβλεπε δύο τύπους γλωσσῶν ριζικὰ μὴ ἀφομοιώσιμων μεταξύ τους, ὁ Bopp ἀναζήτησε μιὰ κοινὴ προέλευση· ἀποπειρᾶται νὰ ἀποδείξει ² ὅτι οἱ κλίσεις δὲν εἶναι ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς καὶ αὐθόρμητης ἀνάπτυξης τοῦ ἀρχέγονου στοιχείου, ἀλλὰ μόρια ποὺ προσκολλήθηκαν στὴ ριζικὴ συλλαβή: τὸ *m* τοῦ πρώτου προσώπου τῆς σανσκριτικῆς (*bhavāmi*) ἢ τὸ *t* τοῦ τρίτου προσώπου (*bhavāti*) εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ζεύξης τοῦ ριζικοῦ τοῦ ρήματος καὶ τῆς ἀντωνυμίας *mām* (ἐγὼ) καὶ *tam* (αὐτός). Ἄλλὰ τὸ σημαντικὸ γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς φιλολογίας δὲν εἶναι τόσο νὰ μάθουμε ἂν τὰ στοιχεῖα τῆς συζυγίας εὐνοήθηκαν σὲ ἓνα λίγο ἢ πολὺ μακρινὸ παρελθόν, ἀποκτώντας μιὰν ἀπομονωμένη ὑπαρξὴ μὲ αὐτόνομη ἀξία. Τὸ οὐσιῶδες, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ διαστέλλει τὶς ἀναλύσεις τοῦ Schlegel καὶ τοῦ Bopp ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ

1. Id., *ibid.*, σ. 47.

2. Bopp, *Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache*, σ. 147.

φαινομενικά τις προλαμβάνουν κατά τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα,¹ εἶναι ὅτι οἱ ἀρχικὲς συλλαβὲς δὲν ἀυγατίζουσι (μὲ ἐσωτερικὴ ζεύξη ἢ ἀνάπτυξη) χωρὶς ὀρισμένες τροποποιήσεις ποὺ κανονίζονται στὴ ρίζα. Σὲ μιὰ γλώσσα σὰν τὴν κινεζικὴ ὑπάρχουσι μόνο νόμοι συμπαράθεσης· ἀλλὰ σὲ γλώσσες ὅπου τὰ ριζικὰ ἀυγατίζουσι (εἴτε εἶναι μονοσύλλαβα ὅπως στὴν σανσκριτικὴ ἢ πολυσύλλαβα ὅπως στὴν ἑβραϊκὴ), βρίσκουμε πάντα κανονικὲς μορφὲς ἐσωτερικῶν παραλλαγῶν. Κατανοοῦμε λοιπὸν ὅτι ἡ νέα φιλολογία, ἔχοντας τώρα τὰ κριτήρια τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τις γλώσσες, ἐγκατέλειψε τις ἱεραρχικὲς κατατάξεις ποὺ ἐφάρμοζε ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας: τότε γινόταν δεκτὸ ὅτι ὑπῆρχαν γλώσσες πιὸ σημαντικὲς ἀπὸ ἄλλες, γιὰτὶ σὲ ἐκεῖνες ἡ ἀνάλυση τῶν παραστάσεων ἦταν πιὸ ἀκριβὴς καὶ πιὸ λεπτή. Στὸ ἐξῆς ὅλες οἱ γλώσσες ἀξίζουν, μόνο ποὺ ἔχουσι διαφορετικὲς ἐσωτερικὲς ὀργανώσεις. Ἐξ οὗ καὶ ἡ περιέργεια γιὰ τις σπάνιες, ἐλάχιστα μιλημένες, «ἀπολίτιστες» γλώσσες, τὴν ὁποία μαρτυρεῖ ἡ μεγάλη ἔρευνα τοῦ Rask στὴν Σκανδιναβία, στὴ Ρωσία, στὸν Καύκασο, στὴν Περσία καὶ στὴν Ἰνδία.

2. Ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν ἐσωτερικῶν παραλλαγῶν συνιστᾷ τὸν δεῦτερο σημαντικὸ θεωρητικὸ τομέα. Στις ἐτυμολογικὲς τῆς ἔρευνας ἡ γενικὴ γραμματικὴ μελετοῦσε τοὺς μετασχηματισμοὺς τῶν λέξεων καὶ τῶν συλλαβῶν διαμέσου τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ γιὰ δύο λόγους αὐτὴ ἡ μελέτη ἦταν περιορισμένη. Ἀναφερόταν μᾶλλον στὴ μεταμόρφωση τῶν γραμμάτων τῆς ἀλφαβήτου παρὰ στὸν τρόπο ποὺ μπορούσαν νὰ τροποποιηθοῦν οἱ πράγματι προφερόμενοι ἤχοι. Ἐπιπλέον αὐτοὶ οἱ μετασχηματισμοὶ ἀντιμετωπίστηκαν ὡς τὸ πάντα δυνατὸ, σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ ὑπὸ οἰεσδήποτε συνθήκες, ἀποτέλεσμα μιᾶς ὀρισμένης συγγένειας ἀνάμεσα στὰ γράμματα· γινόταν δεκτὸ ὅτι τὸ *p* καὶ τὸ *b*, τὸ *m* καὶ τὸ *n* ἦσαν ἀρκετὰ κοντινὰ ὥστε νὰ μπορούν νὰ ἀλληλοὑποκατασταθοῦν· παρόμοιες μεταβολὲς προκαλοῦνταν ἢ προσδιορίζονταν ἀπὸ τὴν ἀμφίβολη ἐγγύτητα καὶ τὴ σύγχυση ποὺ μπορούσε νὰ προκύψει στὴν προφορὰ ἢ στὴν ἀκοή. Τέλος, τὰ φωνήεντα ἀντιμετωπίζονταν ὡς τὸ πιὸ ρευ-

1. J. Horne Tooke, *Paroles volantes*, Λονδίνο, 1798.

στό και τὸ πιὸ ἀσταθὲς στοιχεῖο τῆς γλώσσας, ἐνῶ τὰ σύμφωνα παρουσιάζονταν ὡς τὰ ἀκρογωνιαῖα λιθάρια τῆς σταθερῆς ἀρχιτεκτονικῆς (μήπως ἡ ἑβραϊκὴ γὰρ παράδειγμα δὲν παραλείπει τὴ γραφὴ τῶν φωνηέντων;)

Γιὰ πρώτη φορά μετὰ τὸν Rask, τὸν Grimm καὶ τὸν Bopp, ἡ γλώσσα (μολονότι δὲν πασχίζουν πιά νὰ τὴν ἀναγάγουν στὶς ἀρχέγονες κραυγές της) ἀντιμετωπίστηκε σὰν ἓνα σύνολο φωνητικῶν στοιχείων. Ἐνῶ γὰρ τὴν γενικὴ γραμματικὴ ἡ γλώσσα γεννιόταν ὅταν ὁ θόρυβος τοῦ στόματος ἢ τῶν χειλιῶν γινόταν γράμμα, στὸ ἐξῆς δέχονται ὅτι γλώσσα ὑπάρχει ὅταν αὐτοὶ οἱ θόρυβοι ἀρθρώνονται καὶ διαιροῦνται σὲ μιὰ σειρὰ ξεχωριστῶν ἤχων. "Ὅλο τὸ εἶναι τῆς γλώσσας εἶναι τώρα ἠχητικόν." Ἐτσι ἐξηγεῖται τὸ νέο ἐνδιαφέρον ποὺ ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Grimm καὶ ἀπὸ τὸν Raynouard γὰρ τὴν προφορικὴ λογοτεχνία, τὶς λαϊκὰς ἀφηγήσεις καὶ τὶς ὁμιλούμενες διαλέκτους. Ἀναζητοῦν τὴ γλώσσα ὅσο γίνεται πιὸ κοντὰ σὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι: στὴ λαλιὰ — τὴ λαλιὰ ποὺ ἡ γραφὴ τὴν ἀποξηραίνει καὶ τὴν παγιώνει ἐπὶ τόπου. "Ἐνας ὀλόκληρος μυστικισμὸς πᾶει τώρα νὰ γεννηθεῖ: μυστικισμὸς τοῦ ρήματος, τῆς καθαρῆς ποιητικῆς ἔκρηξης ποὺ διαβαίνει χωρὶς νὰ ἀφήνει ἔχνη, ἀφήνοντας πίσω της μιὰ δόνηση ποὺ παραμένει γιὰ μιὰ στιγμὴ μετέωρη. Ἡ λαλιὰ γίνεται κυρίαρχη μέσα στὴν φευγαλέα καὶ βαθειὰ ἠχητικότητά της. Καὶ οἱ κρυφές της δυνάμεις, ἐμψυχωμένες ἀπὸ τὴν πνοὴ τῶν προφητῶν, ἀντιτίθενται θεμελιωδῶς (ἔστω καὶ ἂν ἀνέχονται κάποιες διασταυρώσεις) στὸν ἐσωτερικὸ τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία προϋποθέτει μιὰ συμπτυγμένη διάρκεια ἐνὸς μυστικοῦ μέσα στὸ κέντρο ὀρατῶν λαβυρίνθων. Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι πλέον αὐτὸ τὸ — λίγο ἢ πολὺ ἀπόμακρο, παρόμοιο καὶ αὐθαίρετο — σημεῖο, τὸ ὁποῖο ἡ *Λογικὴ τοῦ Port-Royal* προέτεινε ὡς ἄμεσο καὶ προφανές μοντέλο, τὴν προσωπογραφία ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ἓναν γεωγραφικὸ χάρτη. Ἐχει ἀποκτήσει ὑφὴ παλμώδη, ποὺ τὴν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸ ὄρατὸ σημεῖο γιὰ νὰ τὴ φέρει κοντὰ στὴν μουσικὴ νότα. Καὶ ὁ Saussure χρειάστηκε ἀκριβῶς νὰ περιτρέξει αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς λαλιᾶς, ποὺ στάθηκε πρωταρχικὸ γιὰ ὅλη τὴ φιλολογία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, ὥστε νὰ ἀποκαταστήσει, πέρα ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς της μορφές, τὴ διάσταση τῆς γλώσσας ἐν γένει καὶ νὰ ἐγείρει καὶ

πάλι, στο πείσμα τόσης λήθης, το παλαιό πρόβλημα του σημείου, που είχε έμψυχώσει αδιάκοπα ολοκλήρη τη σκέψη από το Port-Royal μέχρι τους τελευταίους Ίδεολόγους.

Κατά τον δέκατο ένατο αιώνα αρχίζει λοιπόν μια ανάλυση της γλώσσας, ή οποία αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο ήχων χειραφετημένων από τα γράμματα που μπορεί να τους μεταγράφουν.¹ Αυτή ή ανάλυση έγινε προς τρεις κατευθύνσεις. Αρχικά έχουμε την τυπολογία των διαφόρων ήχητικοτήτων που χρησιμοποιούνται σε μια γλώσσα: στα φωνήεντα για παράδειγμα έχουμε την αντίθεση ανάμεσα στα άπλά και στα διπλά (τα παρατεινόμενα, όπως τα *á, ó, η* τα δίφθογγα όπως τα *æ, ai*)· στα άπλά φωνήεντα έχουμε πάλι την άπλή αντίθεση ανάμεσα στα άνοιχτά (*a, i, o, u*) και στα κλειστά (*e, o, ü*)· μεταξύ των άνοιχτών υπάρχουν εκείνα που μπορεί να προφέρονται με πολλούς τρόπους (όπως το *o*), και εκείνα που έχουν μόνο μια προφορά (*a, i, u*)· τέλος ανάμεσα στα τελευταία τα μὲν υφίστανται μεταβολή και μπορεί να δεχτούν το *Umlaut* (*a* και *i*)· όσο για το *i* παραμένει πάντα αναλλοίωτο.² Η δεύτερη μορφή ανάλυσης αναφέρεται στις συνθήκες που μπορεί να καθορίσουν μια μεταβολή μέσα σε μιάν ήχητικότητα: ή θέση της μέσα σε μια λέξη είναι καθραυτή σημαντικός παράγοντας: μια συλλαβή, αν είναι τελική, προστατεύει λιγότερο εύκολα τη διάρκειά της παρά αν αποτελεί τη ρίζα· τα γράμματα του ριζικού, λέει ο Grimm, είναι μακρόβια· οί ήχητικότητες της κατάληξης ζούν λιγότερο. Αλλά υπάρχουν πάντως και θετικοί καθορισμοί, γιατί «ή διατήρηση ή ή μεταβολή» μιᾶς όποιας ήχητικότητας «δέν είναι ποτέ αυθαίρετη».³ Αυτή ή έλλειψη αυθαιρεσίας ήταν για τον Grimm ό προσδιορισμός ενός νοήματος (στο ριζικό πολυάριθμων γερμανικῶν ρημάτων το *a* αντιτίθεται στο *i* όπως ό παρωχημένος χρόνος στον ένεστῶτα).

1. Μέμφηκαν συχνά τον Grimm ότι έκανε σύγχυση ανάμεσα στα γράμματα και στους ήχους (αναλύει την *Schrift* σε όχτώ στοιχεία έπειδή διαιρεί το *f* σε *p* και σε *h*). Τόσο δύσκολο ήταν ν' αντιμετωπίσουν τη γλώσσα ως ήχητικό στοιχείο.

2. J. Grimm, *Deutsche Grammatik*, 2η έκδ., 1822, τόμ. I, σ. 5. Αυτές οί αναλύσεις λείπουν από την πρώτη έκδοση (1818).

3. Id., *ibid.*, σ. 5.

Γιὰ τὸν Bopp εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ὀρισμένου ἀριθμοῦ νόμων. Οἱ μὲν καθορίζουν τοὺς κανόνες μεταβολῆς ὅταν δύο σύμφωνα ἔρχονται σὲ ἐπαφή: «Ἔτσι ὅταν στὴν σανσκριτικὴ λέμε *at-ti* (τρώει) ἀντὶ γιὰ *ad-ti* (ἀπὸ τῆ ρίζα *ad*, τρώω), ἡ μεταβολὴ τοῦ *d* καὶ τοῦ *t* ὀφείλεται σὲ ἓναν φυσικὸ νόμο». Ἄλλοι νόμοι καθορίζουν τὸν τρόπο ἐπενέργειας μιᾶς κατάληξης πάνω στὶς ἠχητικότητες τοῦ ριζικοῦ: «Μὲ τὸν ὄρο μηχανικοὶ νόμοι ἐννοῶ κυρίως τοὺς νόμους τῆς βαρύτητας καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἐπίδραση ποὺ ἀσκεῖ τὸ βᾶρος τῶν προσωπικῶν καταλήξεων πάνω στὴν προηγούμενη συλλαβή». ¹ Τέλος, ἡ τελευταία μορφή ἀνάλυσης ἀναφέρεται στὴ σταθερότητα τῶν μετασχηματισμῶν διαμέσου τῆς Ἱστορίας. Ἔτσι ὁ Grimm κατὰστρωσε ἓναν πίνακα ἀντιστοιχιῶν γιὰ τὰ χειλικὰ, τὰ ὀδοντικά καὶ τὰ λαρυγγικά στὴν ἑλληνικὴ, τὴ «γοθτικὴ» καὶ τὴν μὴ ἰδιωματικὴ γερμανικὴ: τὸ π, τὸ β, τὸ φ τῶν Ἑλλήνων γίνονται ἀντίστοιχα *f*, *p*, *b* στὴ γοθτικὴ καὶ *b* ἢ *v*, *f* καὶ *p* στὴν γερμανικὴ· τὰ τ, δ, θ τῆς ἑλληνικῆς γίνονται στὴν γοθτικὴ *th*, *t*, *d* καὶ στὴν γερμανικὴ *d*, *z*, *t*. Μὲ αὐτὸ τὸ σύνολο σχέσεων οἱ δρόμοι τῆς ἱστορίας προδιαγράφονται· καὶ ἀντὶ οἱ γλῶσσες νὰ ὑποταχτοῦν σὲ αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸ μέτρο, σὲ αὐτὰ τὰ πράγματα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ποὺ γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη ὀφείλαν νὰ ἐξηγήσουν τίς μεταβολές τους, κατέχουν οἱ ἴδιες μιὰν ἐξελικτικὴ ἀρχή. Κι ἐδῶ ὅπως καὶ ἄλλοῦ ἡ μοίρα καθορίζεται ἀπὸ τὴν «ἀνατομία». ²

3. Αὐτὸς ὁ καθορισμὸς ἑνὸς νόμου φωνηεντικῶν ἢ συμφωνικῶν τροποποιήσεων ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσουμε μιὰ νέα θεωρία τοῦ ριζικοῦ. Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ οἱ ρίζες ἐντοπίζονταν μὲ ἓνα διπλὸ σύστημα σταθερῶν: τίς ἀλφαβητικὲς σταθερές, ποὺ ἀναφέρονταν σὲ αὐθαίρετο ἀριθμὸ γραμμάτων (σὲ δεδομένη περίπτωση καὶ ἓνα μόνο), καὶ τίς σημασιακὲς σταθερές, ποὺ συνομάδωναν κάτω ἀπὸ ἓνα γενικὸ θέμα μιὰν ἀπροσδιόριστὴ ἐπεκτάσιμη ποσότητα γειτονικῶν νοημάτων· στὴ διασταύρωση αὐτῶν τῶν δύο σταθερῶν, ἐκεῖ ὅπου ἓνα νόημα ἐμφανιζόταν μὲ τὸ ἴδιο γράμμα ἢ τὴν ἴδια

1. Bopp, *Grammaire comparée*, γαλλ. μτφ., Paris 1866, σ. 1, σημ.

2. J. Grimm, *L'Origine du langage*, γαλλ. μτφ., Paris, 1859, σ. 7.

συλλαβή, εξατομικευόταν μιὰ ρίζα. Ἡ ρίζα ἦταν ἕνας ἐκφραστικός πυρήνας ἀπειρώς μετασχηματίσιμος με ἀφετηρία μιὰν πρώτη ἤχη-
 τικότητα. Ἀλλὰ ἂν τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα μετασχηματί-
 ζονται μόνο σύμφωνα με ὀρισμένους νόμους καὶ ὑπὸ ὀρισμένες συν-
 θῆκες, τότε τὸ ριζικὸ ὀφείλει νὰ εἶναι μιὰ σταθερὴ γλωσσολογικὴ
 ἀτομικότητα (μέσα σὲ ὀρισμένα ὄρια), τὴν ὁποία μπορούμε νὰ ἀπο-
 μονώσουμε με τὶς ἐνδεχόμενες παραλλαγές της καὶ ἡ ὁποία με τὶς
 διαφορὲς μορφές της συγκροτεῖ ἕνα στοιχεῖο τῆς γλώσσας. Γιὰ νὰ
 προσδιορίσει τὰ πρῶτα καὶ ἀπόλυτα ἀπλὰ στοιχεῖα μιᾶς γλώσσας,
 ἡ γενικὴ γραμματικὴ ἔπρεπε νὰ ἀνατρέξει μέχρι τὸ φανταστικὸ
 σημεῖο ἐπαφῆς ὅπου ὁ ἦχος, μὴ ρηματικὸς ἀκόμα, ἄγγιζε κατὰ κά-
 ποιο τρόπο τὴν ἴδια τὴ ζωντάνια τῆς παράστασης. Στὸ ἐξῆς τὰ
 στοιχεῖα μιᾶς γλώσσας εἶναι ὑποδεέστερα ἀπὸ τὴν ἴδια (ἔστω καὶ
 ἂν ἀνήκουν καὶ σὲ ἄλλες): ὑπάρχουν καθαρὰ γλωσσικὰ μέσα γιὰ νὰ
 πιστοποιηθεῖ ἡ σταθερὴ σύνθεσή τους καὶ ὁ πίνακας τῶν πιθανῶν
 τους τροποποιήσεων. Συνεπῶς ἡ ἔτυμολογία θὰ πάψει νὰ εἶναι
 ἐγχείρημα ἐπ' ἀπειρο ὀπισθοβατικὸ πρὸς μιὰν ἀρχέγονη γλώσσα
 γεμάτη ἀπὸ τὶς πρῶτες κραυγές τῆς φύσης· γίνεται μιὰ βέβαιη καὶ
 περιορισμένη μέθοδος ἀνάλυσης γιὰ νὰ ξαναβρεῖ μέσα σὲ μιὰ λέξη
 τὸ ριζικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινώντας σχηματίστηκε: «Οἱ ρίζες τῶν
 λέξεων καταδείχτηκαν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχὴ ἀνάλυση τῶν κλί-
 σεων καὶ τῶν παραγωγῶν λέξεων».¹

Μποροῦμε ἔτσι νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι σὲ ὀρισμένες γλώσσες ὅ-
 πως οἱ σημιτικὲς οἱ ρίζες εἶναι δισύλλαβες (γενικὰ ἀποτελοῦνται
 ἀπὸ τρία γράμματα)· ὅτι σὲ ἄλλες (τὶς ἰνδογερμανικὲς) εἶναι κανο-
 νικὰ μονοσύλλαβες· ὀρισμένες ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ
 φωνῆεν (τὸ *i* εἶναι ἡ ρίζα τῶν ρημάτων πού θέλουν νὰ δηλώσουν τὸ
 πηγαίνω, τὸ *u* ἐκείνων πού σημαίνουν ἀντηγῶ)· ἀλλὰ τὶς περισσό-
 τερες φορές ἡ ρίζα σὲ αὐτὲς τὶς γλώσσες περιέχει τουλάχιστον ἕνα
 σύμφωνο καὶ ἕνα φωνῆεν — ὅπου τὸ σύμφωνο μπορούσε νὰ εἶναι
 τελικὸ ἢ ἀρκτικὸ· στὴν πρώτη περίπτωση τὸ φωνῆεν εἶναι κατ'
 ἀνάγκη ἀρκτικὸ· στὴν ἄλλη συμβαίνει νὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἕνα δεύ-
 τερο σύμφωνο πού τοῦ χρησιμεύει ὡς στήριγμα (ὅπως στὴ ρίζα

1. Id., *ibid.*, σ. 37. Πρὸβλ. ἐπίσης *Deutsche Grammatik*, I, σ. 588.

ma, mad, πού στή λατινική γεννάει τὸ *metiri* καὶ στή γερμανική τὸ *messen*.¹ Συμβαίνει ἐπίσης νὰ ἀναδιπλασιάζονται αὐτὲς οἱ μονοσύλλαβες ρίζες, ὅπως τὸ *do* ἀναδιπλασιάζεται στή σανσκριτική σὲ *dadami*, καὶ τὸ ἑλληνικὸ δίδωμι ἢ τὸ *sta* σὲ *tishtami* καὶ ἴστημι.² Τέλος καὶ προπάντων ἡ φύση τῆς ρίζας καὶ ὁ θεμελιακὸς τῆς ρόλος στή γλῶσσα ἀντιμετωπίζονται μὲ ἀπόλυτα νέο τρόπο: κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἡ ρίζα ἦταν ἓνα ὑποτυπῶδες ὄνομα, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ δῆλωνε ἓνα συγκεκριμένο πρᾶγμα, μιὰν ἄμεση παράσταση, ἓνα ἀντικείμενο πού δινόταν στὸ βλέμμα ἢ σὲ κάποια ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις. Ἡ γλῶσσα χιζόταν ξεκινώντας ἀπὸ τὸ παιχνιδι τῶν ὀνοματικῶν χαρακτηρισμῶν τῆς: ἡ παραγωγή λέξεων διεύρυνε τὴν ἐμβέλειά τῆς· ἡ ἀφαίρεση γεννοῦσε τὰ ἐπίθετα· καὶ ἀρκοῦσε τότε νὰ προστεθεῖ σὲ τοῦτα τὸ ἄλλο ἀπαραμείωτο στοιχεῖο, ἡ μεγάλη μονότονη λειτουργία τοῦ ρήματος «εἶναι», γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ἡ κατηγορία τῶν λέξεων πού μπορεῖ νὰ κλιθοῦν — ἓνα εἶδος σύσφιξης τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἐπιθέτου σὲ μιὰ ρηματικὴ μορφή. Κι ὁ Bopp δέχεται κι αὐτὸς ὅτι τὰ ρήματα εἶναι μίγματα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν σύμπληξη τοῦ ρήματος μὲ μιὰ ρίζα. Ἀλλὰ ἡ ἀνάλυσή του διαφέρει σὲ πολλὰ οὐσιώδη σημεία ἀπὸ τὸ κλασσικὸ σχῆμα: δὲν πρόκειται γιὰ τὴ δυνητικὴ, λανθάνουσα καὶ ἀόρατη πρόσθεση τῆς κατηγορηματικῆς λειτουργίας καὶ τοῦ προτασιακοῦ νοήματος πού ἀποδίδουμε στὸ ρῆμα «εἶναι»: ἀρχικὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ὕλικὴ ζεύξη ἀνάμεσα στή ρίζα καὶ στὶς μορφὲς τοῦ ρήματος εἶναι: τὸ σανσκριτικὸ *as* ἀπαντᾶται στὸ σίγμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀόριστου, στὸ *er* τοῦ λατινικοῦ ὑπερσυντέλικου ἢ τοῦ τετελεσμένου μέλλοντος· τὸ σανσκριτικὸ *hhu* ἀπαντᾶται καὶ πάλι στὸ *h* τοῦ λατινικοῦ μέλλοντα καὶ παρατατικοῦ. Ἐπιπλέον, αὐτὴ ἡ ζεύξη τοῦ ρήματος «εἶναι» ἐπιτρέπει οὐσιαστικὰ νὰ ἀποδώσουμε στὸ ριζικὸ ἓναν χρόνο καὶ ἓνα πρόσωπο (ἢ κατάληξη ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴ ρίζα τοῦ ρήματος «εἶναι» σὺν τὴν κατάληξή τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας, ὅπως στὸ *script-s-i*).³ Συνακόλουθα, αὐτὸ πού μετασχηματίζει ἓνα ἐπίθετο

1. J. Grimm, *L'Origine du langage*, σ. 41.

2. Bopp, *Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache*.

3. Bopp, *loc. cit.*, σ. 147 κ.έ.

σὲ ρῆμα δὲν εἶναι ἢ ζεύξη τοῦ εἶναι· τὸ ἴδιο τὸ ριζικὸ κατέχει μιὰ ρηματικὴ σημασία, στὴν ὁποία οἱ παράγωγες καταλήξεις ποὺ παράγονται ἀπὸ τὴν κλίση τοῦ εἶναι προσθέτουν μόνο τὶς τροποποιήσεις προσώπου καὶ χρόνου. Συνεπῶς οἱ ρίζες τῶν ρημάτων ἀρχικὰ δὲν ὑποδηλώνουν («πράγματα»), ἀλλὰ πράξεις, διαδικασίες, ἐπιθυμίες, βουλήσεις· αὐτές, παίρνοντας ὀρισμένες καταλήξεις, οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ ρῆμα «εἶναι» καὶ ἀπὸ προσωπικὲς ἀντωνυμίες, καθίστανται ἐπιδεκτικὲς κλίσης, ἐνῶ παίρνοντας ἄλλα ἐπιθήματα ποὺ κι αὐτὰ εἶναι τροποποιήσιμα, θὰ γίνουν ὀνόματα ἐπιδεκτικὰ κλίσης. Τὴ διπολικότητα: ὀνόματα-ρῆμα «εἶναι», ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν κλασσικὴ ἀνάλυση, θὰ πρέπει νὰ τὴν ὑποκαταστήσουμε λοιπὸν μὲ μιὰ πιὸ περίπλοκη διάταξη: μὲ ρίζες ρηματικῆς σημασίας, ποὺ μποροῦν νὰ δεχτοῦν καταλήξεις διαφορετικοῦ τύπου καὶ νὰ γεννήσουν ἔτσι ρήματα ποὺ μποροῦν νὰ κλιθοῦν ἢ καὶ οὐσιαστικά. Τὰ ρήματα (καὶ οἱ προσωπικὲς ἀντωνυμίες) γίνονται ἔτσι τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο τῆς γλώσσας — ἐκεῖνο, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο μπορεῖ ἢ γλώσσα νὰ ἀναπτυχθεῖ. «Τὸ ρῆμα καὶ οἱ προσωπικὲς ἀντωνυμίες φαίνονται νὰ εἶναι οἱ μοχλοὶ τῆς γλώσσας».¹

Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Βορρ ἔμελλαν νὰ ἔχουν κεφαλαιώδη σπουδαιότητα ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάλυση μιᾶς γλώσσας, ἀλλὰ ἀκόμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ τί μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ γλώσσα στὴν οὐσία της. Δὲν εἶναι πλέον ἓνα σύστημα παραστάσεων ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ τέμνει καὶ νὰ ἀνασυνθέτει ἄλλες παραστάσεις· μὲ τὶς πιὸ σταθερὲς ρίζες τοῦ ὑποδηλώνει πράξεις, καταστάσεις, βουλήσεις· ἀρχικὰ θέλει νὰ δηλώσει ὄχι τόσο αὐτὸ ποὺ βλέπουμε, ὅσο αὐτὸ ποὺ κάνουμε ἢ αὐτὸ ποὺ ὑφίστάμεθα· καὶ ἂν καταλήγει νὰ δείχνει τὰ πράγματα σχεδὸν μὲ τὸ δάχτυλο, αὐτὸ συμβαίνει στὸ βαθμὸ ποὺ τὰ πράγματα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἢ τὸ ἀντικείμενο ἢ τὸ ἐργαλεῖο αὐτῆς τῆς πράξης· τὰ ὀνόματα δὲν κατατέμνουν τόσο τὸν περίπλοκο πίνακα μιᾶς παράστασης· κατατέμνουν καὶ σταματοῦν καὶ παγιώνουν τὶς διαδικασίες μιᾶς πράξης. Ἡ γλώσσα «ριζώνει» ὄχι στὴν πλευρὰ τῶν πραγμάτων ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε, ἀλλὰ στὴν πλευρὰ τοῦ ὑποκειμένου ποὺ ἐνεργεῖ. Καὶ ἴσως τότε προκύ-

1. J. Grimm, *L'Origine du langage*, σ. 39.

πτει μᾶλλον ἀπὸ τῆ βούληση καὶ τῆ δύναμη παρὰ ἀπὸ αὐτῆ τῆ μνήμη πού ἀναδιπλασιάζει τὴν παράσταση. Μιλᾶμε ἐπειδὴ δροῦμε, καὶ ὄχι ἐπειδὴ ἀναγνωρίζοντας γνωρίζουμε. Ὅπως ἡ δράση, ἡ γλώσσα ἐκφράζει μιὰ βαθειὰ βούληση. Πράγμα πού ἔχει δύο συνέπειες. Ἡ πρώτη φαίνεται παράδοξη γιὰ ἓνα βιαστικὸ βλέμμα: τῆ στιγμῆ πού ἡ φιλολογία συγκροτεῖται μὲ τὴν ἀνακάλυψη μιᾶς διάστασης τῆς καθαρῆς γραμματικῆς, ξαναρχίζουν νὰ ἀποδίδονται στὴ γλώσσα βαθειές ἱκανότητες ἐκφρασης (ὁ Humboldt δὲν εἶναι μόνον ὁ σύγχρονος τοῦ Bopp· γνώριζε τὸ ἔργο του λεπτομερειακά): ἐνῶ κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἡ ἐκφραστικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας ἦταν ἀναγκαία μόνον στὴν ἀρχὴ καὶ γιὰ νὰ ἐκφράσει μόνον τὸ ὅτι ἓνας ἦχος μπορεῖ νὰ ἀναπαραστήσει ἓνα πράγμα, κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἡ γλώσσα, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς διαδρομῆς της καὶ στὶς πρὸ περίπλοκες μορφές της, θὰ ἔχει μιὰν ἐκφραστικὴ ἀξία ἀπαραμείωτη· δὲν μποροῦν νὰ τὴν ἐξαλείψουν καμμιά αὐθαιρεσία, καμμιά γραμματικὴ σύμβαση, γιὰτὶ ἂν ἡ γλώσσα ἐκφράζει κάτι, αὐτὸ δὲ συμβαίνει στὸ μέτρο πού θὰ μιμοῦνταν ἢ θὰ ἀναδιπλασιάζε τὰ πράγματα, ἀλλὰ στὸ μέτρο πού ἐκδηλώνει καὶ μεταφράζει τὴ θεμελιώδη βούληση ἐκείνων πού μιλοῦν. Ἡ δεύτερη συνέπεια εἶναι ὅτι ἡ γλώσσα δὲν συνδέεται πλέον μὲ τοὺς πολιτισμοὺς μέσω τοῦ ἐπιπέδου τῶν γνώσεων πού αὐτοὶ ἔχουν φτάσει (τὴν λεπτότητα τοῦ ἀναπαραστατικοῦ δικτύου, τὴν πολλαπλότητα τῶν δεσμῶν πού μπορεῖ νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα), ἀλλὰ μέσω τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ πού τοὺς γέννησε, τοὺς ἐμψυχώνει καὶ μπορεῖ νὰ ἀναγνωριστεῖ σὲ αὐτούς. Ὅπως ὁ ζωντανὸς ὀργανισμὸς ἐκδηλώνει μὲ τὴ συνεκτικότητά του τὶς λειτουργίες πού τὸν κρατοῦν στὴ ζωὴ, ἡ γλώσσα, μέσα σὲ ὅλη τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς γραμματικῆς της, καθιστᾷ ὄρατὴ τὴ θεμελιώδη βούληση πού κρατᾷ ἓναν λαὸ στὴ ζωὴ καὶ τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ μιλάει μιὰ καταδικὴ του γλώσσα. Μερικῶς ἀλλάζουν οἱ συνθῆκες τῆς ἱστορικότητος τῆς γλώσσας· οἱ μεταβολές δὲν ἔρχονται πλέον ἀνωθεν (ἀπὸ τὴν διακεκριμένη μειοψηφία τῶν εἰδημόνων, ἀπὸ τὴν μικρὴ ὀμάδα τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ταξιδευτῶν, ἀπὸ τοὺς νικηφόρους στρατούς, ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατία τῶν κατακτητῶν), ἀλλὰ γεννιοῦνται κάτωθεν μὲ σκοτεινὸ τρόπο, γιὰτὶ ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἓνα ἐργαλεῖο

ἢ ἓνα προῖόν — ἓνα ἔργον, καθὼς ἔλεγε ὁ Humboldt —, ἀλλὰ μιὰ ἀδιάλειπτη δραστηριότητα — μιὰ ἐνέργεια. Μέσα σὲ μιὰ γλώσσα, ἐκεῖνος ποὺ μιλάει, καὶ δὲν παύει νὰ μιλάει μὲ ἓναν ψίθυρο ποὺ δὲν τὸν ἀκοῦμε, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται ἐντούτοις ὅλη ἡ λάμψη, εἶναι ὁ λαός. Ὁ Grimm πίστευε ὅτι συνέλαβε αὐτὸν τὸν ψίθυρο ἀκούγοντας τὸ *altdeutsche Meistergesang*, καὶ ὁ Raynouard μεταγράφοντας τὰ *Πρωτότυπα ποιήματα τῶν τροβαδούρων*. Ἡ γλώσσα συνδέεται πλέον ὄχι μὲ τὴ γνώση τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων: «Ἡ γλώσσα εἶναι ἀνθρώπινη: τὴν καταγωγή της καὶ τὶς προόδους της τὶς ὀφείλει στὴν πλήρη ἐλευθερία μας· εἶναι ἡ ἱστορία μας, ἡ κληρονομιά μας».¹ Τὴ στιγμή ποὺ ὀρίζονται οἱ ἐσωτερικοὶ νόμοι τῆς γραμματικῆς, ἀποκαθίσταται μιὰ βαθειὰ συγγένεια ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ στὴν ἐλεύθερη μοίρα τῶν ἀνθρώπων. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα ἡ φιλολογία θὰ ἔχει βαθειές πολιτικὲς ἀπηχῆσεις.

4. Ἡ ἀνάλυση τῶν ριζῶν κατέστησε δυνατὸ ἓναν νέο ὀρισμὸ τῶν συστημάτων συγγένειας ἀνάμεσα στὶς γλώσσες. Αὐτὸς εἶναι ὁ τέταρτος μεγάλος θεωρητικὸς τομέας ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐμφάνιση τῆς φιλολογίας. Αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς προϋποθέτει ἀρχικὰ ὅτι οἱ γλώσσες συνομαδώνονται σὲ σύνολα ποὺ εἶναι μεταξύ τους ἀσυνεχῆ. Ἡ γενικὴ γραμματικὴ ἀπέκλειε τὴ σύγκριση στὸ βαθμὸ ποὺ σὲ ὅλες τὶς γλώσσες, ὅποιες κι ἂν ἦσαν, δεχόταν δύο τάξεις συνέχειας: ἡ μία, κάθετη, ἐπέτρεπε νὰ τὶς μεταχειρίζονται ὅλες ὅπως καὶ τὶς πιὸ ἀρχέγονες ρίζες, ποὺ μὲσω κάποιων μετασχηματισμῶν συνέδεαν κάθε γλώσσα μὲ τὶς ἀρχικὲς ἀρθρώσεις· ἡ ἄλλη, ὀρίζοντια, ἔκανε τὶς γλώσσες νὰ ἐπικοινωνοῦν μέσα στὴν καθολικότητα τῆς παράστασης: ὅλες εἶχαν νὰ ἀναλύσουν, νὰ ἀποσυνθέσουν καὶ νὰ ἀνασυνθέσουν παραστάσεις, οἱ ὁποῖες, μέσα σὲ ἀρκετὰ πλατιά ὄρια, ἦσαν οἱ ἴδιες γιὰ ὀλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἔτσι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ συγκρίνουμε τὶς γλώσσες παρὰ ἔμμεσα, μὲ μιὰ τριγωνικὴ κατεύθυνση θὰ λέγαμε· μπορούσαμε νὰ ἀναλύσουμε τὸν τρόπο ποὺ αὐτὴ ἢ ἡ ἄλλη γλώσσα εἶχε ἀντιμετωπίσει καὶ τροποποιήσει τὸν κοινὸ ἐξοπλισμὸ τῶν ἀρχέγονων ριζῶν· μπορούσαμε

1. J. Grimm, *loc. cit.*, σ. 50.

ἀκόμα νὰ συγκρίνουμε τὸν τρόπο πού δύο γλῶσσες περιέτεμναν καὶ συνέδεαν τὶς ἴδιες παραστάσεις. Ἄλλὰ ἐκεῖνο πού κατέστη δυνατό μὲ ἀφετηρία τὸν Grimm καὶ τὸν Borpp, εἶναι ἡ ἄμεση καὶ πλευρική σύγκριση δύο ἢ περισσότερων γλωσσῶν. Σύγκριση ἄμεση ἐπειδὴ δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖο νὰ περάσουμε ἀπὸ τὶς καθαρὲς παραστάσεις ἢ τὴν ἀπόλυτα ἀρχέγονη ρίζα: ἀρκεῖ νὰ μελετήσουμε τὶς τροποποιήσεις τοῦ ριζικοῦ, τὸ σύστημα τῶν κλίσεων, τὴ σειρά τῶν καταλήξεων. Ἄλλὰ καὶ πλευρική σύγκριση, πού δὲν ἀνατρέχει στὰ κοινὰ στοιχεῖα ὄλων τῶν γλωσσῶν οὔτε στὸ παραστατικὸ βάθος ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦν: συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναγάγουμε μιὰ γλῶσσα στὴ μορφή ἢ στὶς ἀρχές πού καθιστοῦν δυνατὲς ὅλες τὶς ἄλλες· πρέπει νὰ τὶς συνομαδώσουμε σύμφωνα μὲ τὴν τυπικὴ τους ἐγγύτητα: «Ἡ ὁμοιότητα δὲν βρίσκεται μόνο μέσα στὸν μεγάλο ἀριθμὸ κοινῶν ριζῶν, ἀλλὰ ἀκόμα ἐκτείνεται μέχρι τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν γλωσσῶν καὶ μέχρι τὴ γραμματικὴ».¹

Ἄλλὰ αὐτὲς οἱ γραμματικὲς δομές, πού ἄμεσα μποροῦμε νὰ τὶς συγκρίνουμε, ἐμφανίζουν δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ἀρχικὰ ὑπάρχουν μόνο ὡς συστήματα μὲ μονοσύλλαβα ριζικὰ καὶ εἶναι δυνατός ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς κλίσεων· τὸ βάρος τῶν καταλήξεων μπορεῖ νὰ ἔχει ἀποτελέσματα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ φύση μποροῦν νὰ καθοριστοῦν· οἱ τρόποι τῆς προσύνθεσης ἢ τῆς ἐπισύνθεσης ἀντιστοιχοῦν σὲ τελείως πάγια μοντέλα, ἐνῶ στὶς λέξεις μὲ πολυσύλλαβες ρίζες ὅλες οἱ τροποποιήσεις καὶ οἱ συνθέσεις ὑπακούουν σὲ ἄλλους νόμους. Ἀνάμεσα σὲ δύο συστήματα σὰν καὶ αὐτὰ (τὸ ἓνα χαρακτηρίζει τὶς Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες, τὸ ἄλλο τὶς σημιτικὲς) δὲν βρίσκουμε ἐνδιάμεσο τύπο οὔτε μορφὲς μετάβασης. Ὑπάρχει ἀσυνέχεια ἀπὸ τὴν μιὰ οἰκογένεια στὴν ἄλλη. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐφόσον τὰ γραμματικὰ συστήματα ἐπιτάσσουν ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ νόμων ἐξέλιξης καὶ μετατροπῆς, ἐπιτρέπουν νὰ ὀρίσουμε, μέχρις ἐνὸς σημείου, τὴν ἐνδειξὴ γηρασμοῦ μιᾶς γλῶσσας· γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ μιὰ τέτοια μορφή μὲ ἀφετηρία ἓνα ὀρισμένο ριζικὸ, χρειάστηκε αὐτὸς ἢ ὁ ἄλλος μετασχηματισμὸς.

1. Fr. Schlegel, *Essai sur la langue et la philosophie des Indiens*, σ. 11.

Κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ὅταν δύο γλῶσσες ἔμοιαζαν, ἦταν ἀναγκαῖο εἶτε νὰ τίς συνδέσουμε καὶ τίς δύο μὲ τὴν ἀπόλυτα ἀρχέγονη γλῶσσα, εἶτε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ μία ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν ἄλλη (ἀλλὰ τὸ κριτήριον ἦταν ἐξωτερικόν, ἡ πιὸ παράγωγη γλῶσσα ἦταν ἀπλούστατα ἐκείνη πού ἐμφανίστηκε μέσα στὴν ἱστορία πιὸ πρόσφατα), εἶτε ἀκόμα νὰ δεχτοῦμε ἀνταλλαγές (πού ὀφείλονται σὲ ἐξωγλωσσολογικὰ συμβάντα: εἰσβολή, ἐμπόριο, μετανάστευση). Τώρα, ὅταν δύο γλῶσσες παρουσιάζουν ἀνάλογα συστήματα, ὀφείλουμε νὰ ἀποφανθοῦμε εἶτε ὅτι ἡ μία ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶτε ἀκόμα ὅτι καὶ οἱ δύο ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ τρίτη, μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία καὶ οἱ δύο ἀνέπτυξαν ἐν μέρει διαφορετικὰ συστήματα, ἀλλὰ ἐν μέρει ἐπίσης ἀνάλογα συστήματα. Ἔτσι, ἀναφορικὰ μὲ τὴν σανσκριτικὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ, ἐγκαταλείφθηκε διαδοχικὰ ἡ ὑπόθεση τοῦ Coeurdoux, πού πίστευε σὲ ἴχνη τῆς ἀρχέγονης γλῶσσας, καὶ ἡ ὑπόθεση τοῦ Anquetil, πού ὑπέθετε μιὰ σύμμιξη τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλείου τῆς Βακτριανῆς· καὶ ὁ Bopp κατάφερε ἐπίσης νὰ ἀντικρούσει τὸν Schlegel, γιὰ τὸν ὁποῖο «ἡ Ἰνδικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ πιὸ ἀρχαία, καὶ οἱ ἄλλες (λατινικὴ, ἑλληνικὴ, οἱ γερμανικὲς καὶ περσικὲς γλῶσσες) ἦσαν νεότερες καὶ παράγωγες τῆς πρώτης».¹ Ἔδειξε ὅτι ἀνάμεσα στὴν σανσκριτικὴ, τὴν λατινικὴ, τὴν ἑλληνικὴ καὶ τίς γερμανικὲς γλῶσσες ὑπῆρχε μιὰ σχέση «ἀδελφότητος», γιὰτὶ ἡ σανσκριτικὴ δὲν ἦταν μητέρα γλῶσσα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μᾶλλον μεγαλύτερη ἀδελφὴ τους, ἡ πιὸ κοντινὴ σὲ μιὰ γλῶσσα πού βρισκόταν στὴν ἀπαρχὴ ὁλόκληρης αὐτῆς τῆς οἰκογένειας.

Βλέπουμε ὅτι ἡ ἱστορικότητα μπῆκε στὴν περιοχὴ τῶν γλωσσῶν ὅπως καὶ στὴν περιοχὴ τῶν ἔμβιων ὄντων. Γιὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο σκέψης μιὰ ἐξέλιξη — πού δὲν εἶναι ἀπλὴ διαδρομὴ διαμέσου τῶν ὀντολογικῶν συνεχειῶν — χρειάστηκε νὰ διαρραγεῖ τὸ ἀδιάλειπτο καὶ λεῖο ἐπίπεδο τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἡ ἀσυνέχεια τῶν συνομοταξιῶν νὰ προκαλέσει τὴν ἐμφάνιση τῶν ἐπιπέδων ὀργάνωσης σ' ὅλη τους τὴν ποικιλία καὶ χωρὶς ἐνδιάμεσους δεσμούς, οἱ ὀργανισμοὶ νὰ ταξιθετηθοῦν σύμφωνα μὲ τίς λειτουργίες πού πρέπει νὰ διασφαλίσουν καὶ νὰ συναφθοῦν ἔτσι οἱ σχέσεις τοῦ ἔμβιου μὲ

1. Schlegel, *ibid.*, σ. 12.

ἐκεῖνο πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ὑπάρχει. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γίνῃ ἀντικείμενο σκέψης ἢ ἱστορία τῶν γλωσσῶν, χρειάστηκε νὰ τὶς ἀποσπάσουμε ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεγάλη χρονολογικὴ συνέχεια πού τὶς συνεῖχε χωρὶς διακοπὴ μέχρι τὴν ἀπαρχὴ τους· ἐπίσης χρειάστηκε νὰ τὶς ἐλευθερώσουμε ἀπὸ τὸ κοινὸ ὑφάδι τῶν παραστάσεων ὅπου εἶχαν ἐμπλακεῖ· γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ διπλὴ ρή-ξι, ἐμφανίστηκε ἡ ἑτερογένεια τῶν γραμματικῶν συστημάτων μετὰ τὶς ἰδιάζουσες τομὲς τῆς, τοὺς νόμους πού στὸ καθένα ἐπιτάσσουν τὴν μεταβολή, καὶ τοὺς δρόμους πού ὀρίζουν τὶς δυνατότητες τῆς ἐξέλιξης. Μόνο ὅταν καταργήθηκε ἡ ἱστορία τῶν εἰδῶν ὡς χρονολογικὴ σειρά ὄλων τῶν δυνατῶν μορφῶν, τότε, καὶ μόνο τότε, τὸ ἔμβιο μπόρεσε νὰ δεχτεῖ μιὰν ἱστορικότητα· μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀν μὲσα στὴν τάξη τῆς γλώσσας δὲν εἶχε καταργηθεῖ ἡ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἀτελειώτων παραγωγῶν λέξεων καὶ αὐτῶν τῶν ἀπεριόριστων ἀμαλγαμάτων, τὰ ὅποια ὑπέθετε πάντα ἡ γενικὴ γραμματικὴ, ἡ γλώσσα δὲν θὰ εἶχε δεχτεῖ ποτὲ μιὰν ἐσωτερικὴ ἱστορικότητα. Χρειάστηκε νὰ πραγματευτοῦν τὴν σανσκριτικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν λατινικὴν, τὴν γερμανικὴν μὲσα σὲ μιὰ συστηματικὴ ταυτοχρονία· ἀποκόβοντας κάθε σχέση μετὰ τὶς χρονολογίες, ἔπρεπε νὰ τὶς τοποθετήσουν μὲσα σὲ ἓναν ἀδελφικὸ χρόνον, γιὰ νὰ γίνουν διαφανεῖς οἱ δομὲς τους καὶ νὰ μπορέσει μὲσα τους νὰ μιλήσῃ μιὰ ἱστορία τῶν γλωσσῶν. Ἐδῶ, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, ἡ χρονολογικὴ τοποθέτηση σὲ σειρὰς ἔπρεπε νὰ ἐξαιρεθῆ, τὰ στοιχεῖα τους νὰ ἀνακατανεμηθοῦν, καὶ νὰ συγκροτηθεῖ τότε μιὰ νέα ἱστορία πού δὲν ἀγγέλλει πλέον μόνο τὸν τρόπο διαδοχῆς τῶν ὄντων καὶ τὴν ἀλληλουχία τους μὲσα στὸ χρόνο, ἀλλὰ τὶς τροπικότητες τῆς διαμόρφωσής τους. Ἡ ἐμπειρικότητα — πρόκειται τόσο γιὰ φυσικὰ ἄτομα ὅσο καὶ γιὰ λέξεις μετὰ τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ τὰ ὀνομάσουμε — διασχίζεται στὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν Ἱστορία μὲσα σὲ ὅλη τὴν πυκνότητα τοῦ εἶναι τῆς. Ἀρχίζει ἡ τάξη τοῦ χρόνου.

Ἐντούτοις ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς γλώσσες καὶ στὰ ἔμβια ὄντα. Τὴν ἀληθινὴ ἱστορία πού ἔχουν τὰ τελευταῖα τὴν ὀφείλουν σὲ μιὰν ὀρισμένην σχέσιν ἀνάμεσα στὶς λειτουργίες τους καὶ στὶς συνθηκὰς ὑπαρξῆς τους. Καὶ ἀληθεύει ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ τους σύνθεσις ὡς ἀτόμων καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ἱστορικό-

τητά τους, καθώς ή τελευταία γίνεται πραγματική ιστορία μόνο μέσω αυτού του έξωτερικού κόσμου, μέσα στον όποϊον ζοῦν. Για να ἐμφανιστεῖ λοιπὸν αὐτὴ ή ιστορία καὶ να περιγραφεί με τὸν λόγο, χρειάστηκε να προστεθεῖ στήν συγκριτική ἀνατομία τοῦ Cuvier ή ἀνάλυση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπιδρῶν πάνω στο ἔμβιο. Ἡ «ἀνατομία» τῆς γλώσσας, για να χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Grimm, λειτουργεῖ ἀπεναντίας μέσα στο στοιχεῖο τῆς Ἱστορίας: γιατί εἶναι μιὰ ἀνατομία τῶν πιθανῶν μεταβολῶν, ή ὁποία ἐκφράζει ὄχι τὴν πραγματική συνύπαρξη τῶν ὀργάνων ή τὸν ἀμοιβαῖο τους ἀποκλεισμό, ἀλλὰ τὸ νόημα μέσα στο ὁποῖο οἱ μεταλλαγές θὰ μπορέσουν ή δὲν θὰ μπορέσουν να ἐπιτελεστοῦν. Ἡ νέα γραμματική εἶναι ἀμεσα διαχρονική. Πῶς θὰ μπορούσε να εἶναι ἀλλιῶς, ἀφοῦ ή θετικότητά της δὲν μπορούσε να ἐγκαθιδρυθεῖ παρὰ μόνο με μιὰ ρήξη ἀνάμεσα στή γλώσσα καὶ στήν παράσταση; Ἡ ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν γλωσσῶν, αὐτὸ ποὺ ἐξουσιοδοτοῦν καὶ αὐτὸ ποὺ ἀποκλείουν για να καταφέρουν να λειτουργήσουν, δὲν μπορούσε πια να ξανασυλληφθεῖ παρὰ με τὴ μορφή τῶν λέξεων· ἀλλὰ ἀφ' ἑαυτῆς ἐτούτη ή μορφή καταφέρει να ἐκφράσει τὸν ιδιάζοντα νόμο της μόνο ἂν τὴ συσχετίζουμε με τις προηγούμενες καταστάσεις της, τις μεταβολές ποὺ μπορεῖ να ὑποστεῖ, τις τροποποιήσεις ποὺ δὲν γίνονται ποτέ. Ἀποκόβοντας τὴ γλώσσα ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἀναπαριστᾷ, τὴν ἐμφάνιζαν βέβαια για πρώτη φορά μέσα στήν ιδιάζουσα νομιμότητά της καὶ ταυτόχρονα καταδικάζονταν να μὴ μπορούν να τὴν ξανασυλλάβουν παρὰ μόνο μέσα στήν ιστορία. Γνωρίζουμε καλά ὅτι ὁ Saussure, ἂν κατάφερε να ξεφύγει ἀπὸ αὐτὴ τὴν διαχρονική κλήση τῆς φιλολογίας, τὸ πέτυχε ἀποκαθιστώντας τὴν σχέση τῆς γλώσσας με τὴν παράσταση, καὶ ἐπιπλέον ἀνασυγκροτώντας μιὰ «σημειολογία» ποὺ, σὰν τὴν γενική γραμματική, καθορίζει τὸ σημεῖο με τὸν δεσμὸ δύο ἰδεῶν. Συνεπῶς τὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ συμβάν ἐκδηλώθηκε με τρόπο μερικῶς διαφορετικὸ για τὴν φυσική ιστορία καὶ τὴ γλώσσα. Ἀποσπώντας τοὺς χαρακτήρες τοῦ ἔμβιου ή τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς ἀπὸ τοὺς νόμους μιᾶς παράστασης ποὺ ἀναλύεται, ἔγινε δυνατὴ ή ιστορικότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ αὐτὴ ή ιστορικότητα, μέσα στήν τάξη τῆς βιολογίας, εἶχε ἀνάγκη μιὰ συμπληρωματική

ιστορία πού ὀφείλε νά ἐκφράσει τίς σχέσεις τοῦ ἀτόμου μέ τὸ περιβάλλον· κατὰ μία ἔννοια ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς εἶναι ἐξωτερική πρὸς τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἔμβιου· νά γιατί ὁ ἐξελικτισμὸς συνιστᾷ μιὰ βιολογική θεωρία, πού ἡ συνθήκη τῆς δυνατότητάς της ἦταν μιὰ βιολογία χωρὶς ἐξέλιξη — ἐκείνη τοῦ Cuvier. Ἀντίθετα, ἡ ἱστορικότητα τῆς γλώσσας ἀποκαλύπτει παρευθὺς καὶ χωρὶς ἐνδιάμεσο τὴν ἱστορία της. Μεταξὺ τους ἐπικοινωνοῦν ἔσωθεν. Ἐνῶ ἡ βιολογία τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα θὰ προχωρήσει ὀλοένα καὶ περισσότερο πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ ἔμβιου, πρὸς τὴν ἄλλη πλευρά του, καθιστώντας πάντα πιὸ διαπεραστὴ αὐτὴ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος, στὴν ὁποία τὸ βλέμμα τοῦ φυσιολόγου σταματοῦσε ἄλλοτε, ἡ φιλολογία θὰ λύσει τίς σχέσεις, πού ὁ γραμματικὸς εἶχε ἐγκαθιδρύσει ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ἱστορία, γιὰ νά ὀρίσει μιὰν ἐσωτερικὴ ἱστορία. Καὶ ἡ τελευταία, ἅπαξ καὶ διασφαλιστεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητά της, θὰ μπορέσει νά χρησιμεύσει ὡς ὀδηγητικὸς μίτος γιὰ νά ἀνασυγκροτήσῃ, πρὸς ὄφελος τῆς καθαυτῆς Ἱστορίας, συμβάντα πού παράπεσαν ἔξω ἀπὸ κάθε μνήμη.

V. Η ΓΛΩΣΣΑ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ὅτι οἱ τέσσερις θεωρητικοὶ τομεῖς πού μόλις ἀναλύθηκαν, ἐπειδὴ ἀναμφίβολα συγκροτοῦν τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔδαφος τῆς φιλολογίας, ἀντιστοιχοῦν σημεῖο πρὸς σημεῖο καὶ ἀντιτίθενται σὲ ἐκείνους πού ἐπέτρεπαν νά ὀρίσουμε τὴν γενικὴ γραμματικὴ.¹ Πηγαίνοντας ἀπὸ τὸν τελευταῖο στὸν πρῶτο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τέσσερις τομεῖς, βλέπουμε ὅτι ἡ θεωρία τῆς συγγένειας ἀνάμεσα στὶς γλώσσες (ἀσυνέχεια ἀνάμεσα στὶς μεγάλες οἰκογένειες καὶ ἐσωτερικὲς ἀναλογίες μέσα στὸ καθεστῶς τῶν μεταβολῶν) ἔρχεται ἀντιμέτωπη μέ τὴν θεωρία τῆς παραγωγῆς λέξεων, ἡ ὁποία προϋπέθετε ἀκατάπαυστους παράγοντες τριβῆς καὶ ἀνάμιξης πού δροῦν μέ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω σὲ ὅλες τίς γλώσσες μέ

1. Βλ. *supra*, σ. 177.

ἀφετηρία μιάν ἐξωτερική ἀρχή και με ἀπεριόριστα ἀποτελέσματα. Ἡ θεωρία τοῦ ριζικοῦ ἀντιτίθεται στη θεωρία τῆς ὑποδήλωσης: γιατί τὸ ριζικὸ εἶναι μιὰ ἀπομονώσιμη γλωσσολογική ἀτομικότητα, ἐσωτερική σὲ μιάν ὁμάδα γλωσσῶν, ἡ ὁποία χρησιμεύει πρὶν ἀπ' ὅλα ὡς πυρήνας στὶς ρηματικὲς μορφές· ἐνῶ ἡ ρίζα, καλύπτοντας τὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φύσης και τῆς κραυγῆς, ἔφθανε μέχρι σημείου νὰ μὴν εἶναι πιά παρὰ μιὰ ἀτέρμονα μετασχηματίσιμη ἠχητικότητα ποὺ εἶχε ὡς λειτουργία μιὰ πρώτη ὀνοματική ὀριοθέτηση τῶν πραγμάτων. Ἡ μελέτη τῶν ἐσωτερικῶν παραλλαγῶν τῆς γλώσσας ἀντιτίθεται ἐξίσου στη θεωρία τῆς παραστατικῆς ἄρθρωσης: ἡ τελευταία καθόριζε τὶς λέξεις και τὶς ἐξατομίκευε μεταξὺ τους ἀνάγοντάς τες στὸ περιεχόμενο ποὺ μποροῦσαν νὰ σημαίνουν· ἡ ἄρθρωση τῆς γλώσσας ἦταν ἡ ὀρατὴ ἀνάλυση τῆς παράστασης· τώρα οἱ λέξεις χαρακτηρίζονται πρῶτα-πρῶτα ἀπὸ τὴ μορφολογία τους και τὸ σύνολο τῶν μετατροπῶν ποὺ μπορεῖ νὰ ὑποστεῖ ἐνδεχομένως καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ἠχητικότητές τους. Τέλος και προπάντων ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάλυση τῆς γλώσσας ἔρχεται ἀντιμέτωπη με τὸ πρωτεῖο ποὺ ἡ κλασσικὴ σκέψη ἀναγνώριζε στὸ ρῆμα εἶναι: αὐτὸ βασίλευε στὰ ὄρια τῆς γλώσσας, ἐπειδὴ ἦταν ὁ πρῶτος δεσμὸς τῶν λέξεων και συνάμα ἐπειδὴ κατεῖχε τὴ θεμελιώδη δύναμη τῆς κατάφασης· σημάδευε τὸ κατώφλι τῆς γλώσσας, κατὰδειχνε τὸν εἰδοποιό της χαρακτήρα και με ἓναν ἀνεξάλειπτο τρόπο τὴ συνέδεε με τὶς μορφές τῆς σκέψης. Ἡ ἀνεξάρτητη ἀνάλυση τῶν γραμματικῶν δομῶν, ὅπως τὴν ἐφάρμοζαν με ἀφετηρία τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα, ἀπομονώνει τὴ γλώσσα, τὴν ἀντιμετωπίζει σὰν μιὰ αὐτόνομη ὀργάνωση, κόβει τοὺς δεσμούς της με τὶς κρίσεις, τὴν κατηγόρηση και τὴν κατάφαση. Ἐτσι αἴρεται τὸ ὀντολογικὸ πέρασμα ποὺ ἐξασφάλιζε τὸ ρῆμα εἶναι ἀνάμεσα στὴν ὀμιλία και στὴ σκέψη. Διαμιᾶς ἡ γλώσσα ἀποκτᾶ δικό της εἶναι. Καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι περιέχει τοὺς νόμους ποὺ τὴ διέπουν.

Ἡ κλασσικὴ τάξη τῆς γλώσσας ξανακλείνεται τώρα στὸν ἑαυτό της. Ἀπώλεσε τὴ διαφάνεια και τὴ μείζονα λειτουργία της μέσα στὴν περιοχὴ τῆς γνώσης. Κατὰ τὸν δέκατο ἑβδομο και τὸν δέκατο ὀγδοο αἰῶνα ἦταν ἡ ἄμεση και αὐθόρμητη ἐκδίπλωση τῶν παραστάσεων· μέσα σὲ αὐτὴν λάβαιναν ἀρχικὰ τὰ πρῶτα τους σημεία, ξεχώ-

ρίζαν και συνομάδωναν τὰ κοινὰ τους χαρακτηριστικά, ἀποκαθιστοῦσαν σχέσεις ταυτότητας ἢ κατηγορήσεως· ἡ γλῶσσα ἦταν μιὰ γνώση καὶ ἡ γνώση ἦταν αὐτοδίκαια λόγος. Σὲ σχέση λοιπὸν μὲ κάθε γνώση, ἡ γλῶσσα βρισκόταν σὲ μιὰ θεμελιώδη κατάσταση: γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἔπρεπε νὰ περάσουμε ἀπὸ αὐτή. Ὅχι ἐπειδὴ ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ κόσμου μέσα σὲ μιὰν ὄντολογικὴ διαπλοκὴ (ὅπως κατὰ τὴν Ἀναγέννηση), ἀλλὰ ἐπειδὴ ἦταν τὸ πρῶτο σχέδιο μιᾶς τάξεως μέσα στὶς παραστάσεις τοῦ κόσμου· ἐπειδὴ ἦταν ὁ ἀρκτικὸς, ἀναπόδραστος τρόπος ἀναπαράστασης τῶν παραστάσεων. Μέσα σὲ αὐτὴ σχηματιζόταν κάθε γενικότητα. Ἡ κλασσικὴ γνώση ἦταν βαθύτατα νομιναλιστικὴ. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἡ γλῶσσα ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό της, ἀποκτᾷ τὴν ιδιάζουσα πυκνότητά της, ἐκδιπλώνει μιὰν ἱστορίαν, νόμους καὶ μιὰν ἀντικειμενικότητα ποὺ ἀνήκει μόνο σὲ αὐτή. Ἐχει γίνῃ ἕνα ἀντικείμενο γνώσεως ὅπως τόσα ἄλλα: δίπλα στὰ ἔμβια ὄντα, δίπλα στὸν πλοῦτο καὶ στὴν ἀξία, δίπλα στὴν ἱστορίαν τῶν συμβάντων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἴσως νὰ συνυφαίνεται μὲ ιδιάζουσες ἔννοιες, ἀλλὰ οἱ ἀναλύσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτὴ ριζώνουν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ ὅλες ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐμπειρικὲς γνώσεις. Αὐτὴ ἡ ὑπερύψωση, ποὺ ἐπέτρεπε στὴν γενικὴ γραμματικὴ νὰ εἶναι ταυτόχρονα Λογικὴ καὶ νὰ διασταυρῶνεται μαζί της, στὸ ἐξῆς καταβιβάζεται. Γνωρίζω τὴ γλῶσσα δὲ σημαίνει πλέον ζυγῶνα πολὺ κοντὰ στὴν ἴδια τὴ γνώση, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐφαρμόζω τὶς μεθόδους τῆς γνώσεως ἐν γένει σὲ ἕναν ιδιάζοντα τομέα τῆς ἀντικειμενικότητας.

Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἰσοπέδωση τῆς γλώσσας, ποὺ τὴν κάνει ἀπλὸ ἀντικείμενο, ἀντισταθμίστηκε μὲ τρεῖς τρόπους. Ἀρχικὰ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι μιὰ ἀναγκαία μεσίτευση γιὰ κάθε ἐπιστημονικὴ γνώση ποὺ θέλει νὰ ἐκδηλωθεῖ ὡς λόγος. Μάταια διατάσσεται, ἐκδιπλώνεται καὶ ἀναλύεται ὑπὸ τὸ βλέμμα τῆς ἐπιστήμης· ἀναφαίνεται πάντα ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ ὑποκειμένου ποὺ γνωρίζει — ἄπαξ καὶ πρόκειται νὰ ἐκφράσει αὐτὰ ποὺ ξέρει. Ἐξ οὗ καὶ δύο σταθερὲς μέριμνες κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα. Ἡ μία συνίσταται στὴν πρόθεση οὐδετεροποίησης καὶ λείανσης τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας, ὥστε, ἀφοπλισμένη ἀπὸ κάθε ιδιάζουσα ἀτομικότητα, καθαρ-

μένη από τὰ συμβεβηκότα και τις κηλίδες της — λές και αὐτὰ δὲν ἀνῆκαν στὴν οὐσία της — νὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀκριβῆς ἀντανάκλαση, λεπτομερές διπλότυπο, ὁ ἀθάμπωτος καθρέφτης μιᾶς γνώσης ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι ρηματική. Πρόκειται γιὰ τὸ θετικιστικὸ ὄνειρο μιᾶς γλώσσας πὺ θὰ παρέμενε στὸ ἐπίπεδο ἐκείνου πὺ γνωρίζουμε: μιὰ γλώσσα-πίνακας, ἀναμφίβολα σὰν ἐκεῖνον πὺ δραματιζόταν ὁ Cuvier ὅταν ἔδινε στὴν ἐπιστήμη τὸ σχέδιο νὰ γίνεῖ ἓνα «ἀντίγραφο» τῆς φύσης· ἀπέναντι στὰ πράγματα, ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος θὰ ἦταν ὁ «πίνακάς» τους· ἀλλὰ ἐδῶ ὁ πίνακας ἔχει ἓνα θεμελιωδῶς διαφορετικὸ νόημα ἀπὸ ἐκεῖνο πὺ εἶχε κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα· τὸ ζήτημα τότε ἦταν νὰ διαιρέσουν τὴ φύση μὲ ἓναν σταθερὸ πίνακα ταυτοτήτων και διαφορῶν, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ γλώσσα θὰ πρόσφερε μιὰ πρώτη σκοπιὰ, κατὰ προσέγγιση και ἀνοιχτὴ σὲ διορθώσεις· τῶρα ἡ γλώσσα εἶναι πίνακας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιπλοκὴ πὺ τῆς δίνει ἓνα ἄμεσα ταξινομητικὸ ρόλο, κρατιέται σὲ μιὰν ὀρισμένη ἀπόσταση ἀπὸ τὴ φύση γιὰ νὰ μαγέψει μὲ τὴν εὐπειθειά της και νὰ πλάσει τελικὰ τὸ πιστὸ πορτραῖτο της.¹ Ἡ ἄλλη μέριμνα — ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν πρώτη, μολονότι συστοιχεῖ μαζί της — συνίσταται στὴν ἀναζήτηση μιᾶς λογικῆς ἀνεξάρτητης ἀπὸ γραμματικές, λεξικά, συνθετικὲς μορφές, λέξεις: μιὰ λογικὴ πὺ κατάφερε νὰ φέρει στὸ φῶς και νὰ χρησιμοποιήσῃ τις καθολικὲς συνέπειες τῆς σκέψης προστατεύοντάς τες ἀπὸ τις παραδοξότητες μιᾶς συγκροτημένης γλώσσας ὅπου θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπικαλυφθοῦν. Ἦταν ἀναγκαῖο νὰ γεννηθεῖ μιὰ συμβολικὴ λογικὴ, μὲ τὸν Boole, τὴν ἐποχὴ πὺ οἱ γλῶσσες γίνονταν ἀντικείμενα γιὰ τὴ φιλολογία: παρὰ τις ἐπιφανειακὲς ὁμοιότητες και ὀρισμένες τεχνικὲς ἀναλογίες, δὲν ἐτίθετο ζήτημα συγκρότησης μιᾶς καθολικῆς γλώσσας, ὅπως κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ ζήτημα ἀναπαράστασης τῶν μορφῶν και τῶν ἀλληλουχιῶν τῆς σκέψης ἔξω ἀπὸ κάθε γλώσσα· ἐπειδὴ ἡ τελευταία γινόταν ἀντικείμενο ἐπιστημῶν, ἔπρεπε νὰ ἐπινοηθεῖ μιὰ γλώσσα πὺ ἦταν μᾶλλον συμβολισμὸς παρὰ γλώσσα, και ὡς τέτοια

1. Πρβλ. G. Cuvier, *Rapport historique sur les progrès des sciences naturelles*, σ. 4.

ἦταν διαφανῆς στὴ σκέψη μέσα στὴν ἴδια τὴν κίνηση ποὺ τῆς ἐπι-
 τρέπει νὰ γνωρίσει. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι κατὰ μία ἔννοια
 ἡ λογικὴ ἀλγεβρα καὶ οἱ Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες εἶναι δύο προϊόντα
 τῆς ἀποσύνθεσης τῆς γενικῆς γραμματικῆς: οἱ τελευταῖες ἐπειδὴ
 δείχνουν τὴν ὀλίσθηση τῆς γλώσσας πρὸς τὴν μεριὰ τοῦ γνωστοῦ
 ἀντικειμένου, καὶ ἡ πρώτη ἐπειδὴ δείχνει τὴν κίνηση ποὺ τὸ κάνει
 νὰ κλίνει πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς γνωστικῆς πράξης, ἀπογυμνώνοντάς
 το ἔτσι ἀπὸ κάθε ἤδη συγκροτημένη μορφή. Ἀλλὰ θὰ ἦταν ἀνε-
 παρκῆς νὰ ἐκφράσουμε τὸ γεγονός με αὐτὴ τὴν καθαρὰ ἀρνητικὴ
 μορφή: στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο οἱ συνθῆκες δυνατότητας μιᾶς
 ρηματικῆς λογικῆς καὶ μιᾶς ἱστορικῆς γραμματικῆς εἶναι οἱ ἴδιες.
 Τὸ ἔδαφος τῆς θετικότητάς τους εἶναι τὸ ἴδιο.

Τὸ δεῦτερο ἀντιστάθμισμα στὴν ἰσοπέδωση τῆς γλώσσας εἶ-
 ναι ἡ κριτικὴ ἀξία ποὺ ἀπέδωσαν στὴν μελέτη της. Ἐχοντας γίνει
 πυκνὴ καὶ στéρεη ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἡ γλώσσα μορφοποιεῖ
 τὸν τόπο τῶν παραδόσεων, τῶν σιωπηλῶν συνηθειῶν τῆς σκέψης,
 τοῦ σκοτεινοῦ πνεύματος τῶν λαῶν· σωρεύει μιὰ μοιραία μνήμη
 ποὺ δὲν γνωρίζει καὶ τὸν ἑαυτὸ της ὡς μνήμη. Ἐκφράζοντας τὶς
 σκέψεις τους μέσα σὲ λέξεις ποὺ δὲν τὶς ὑποτάσσουν, στεγάζοντάς
 τες σὲ ρηματικὲς μορφές τῶν ὁποίων οἱ ἱστορικὲς διαστάσεις τοὺς
 διαφεύγουν, οἱ ἄνθρωποι ποὺ φρονοῦν ὅτι τὰ λόγια τους τοὺς ὑπα-
 κούουν, δὲ γνωρίζουν ὅτι ὑποτάσσονται σὲ τὶς ἀπαιτήσεις τους. Ἡ
 γραμματικὴ διάταξη μιᾶς γλώσσας εἶναι τὸ *a priori* ἐκείνου ποὺ
 μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μέσα της. Ἡ ἀλήθεια τοῦ λόγου εἶναι παγι-
 δευμένη ἀπὸ τὴ φιλολογία. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναγκαιότητα νὰ ἀνατρέ-
 ξουμε πίσω ἀπὸ τὶς γνώμες, τὶς φιλοσοφίες, καὶ ἴσως πίσω ἀπὸ
 τὶς ἐπιστῆμες, γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ τὶς λέξεις ποὺ τὶς κατέστησαν δυ-
 νατές, καὶ ἀκόμα πιὸ πέρα μέχρι μιὰ σκέψη, ἡ ζωτικότητα τῆς ὁ-
 ποίας δὲν θὰ εἶχε ἀκόμα ἐμπλακεῖ μέσα στὸ δίκτυο τῶν γραμματι-
 κῶν. Καταλαβαίνουμε ἔτσι τὴν πολὺ χτυπητὴ κατὰ τὸν δέκατο
 ἔνατο αἰῶνα ἀνανέωση ὅλων τῶν τεχνικῶν τῆς ἐξήγησης. Αὐτὴ ἡ
 ἐπανεμφάνιση ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ γλώσσα ἀνέκτησε τὴν
 αἰνιγματικὴ πυκνότητα ποὺ τῆς ἀνῆκε κατὰ τὴν Ἀναγέννηση. Ἀλ-
 λά τὸ ζήτημα τώρα δὲν θὰ εἶναι νὰ ξαναβροῦμε μιὰ πρώτη λαλιὰ
 ποὺ θὰ μᾶς εἶχε διαφύγει, ἀλλὰ νὰ ἀναταράξουμε τὶς λέξεις ποὺ

λέμε, να ἀρνηθοῦμε τὴν γραμματικὴ πτύχωση τῶν ἰδεῶν μας, να διαλύσουμε τοὺς μύθους ποὺ ἐμψυχώνουν τὶς λέξεις μας, να κάνουμε καὶ πάλι λαμπρὸ καὶ ἀκροάσιμο τὸ μέρος τῆς σιωπῆς ποὺ κάθε λόγος φέρνει μαζί του ὅταν ἐκφέρεται. Τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ Κεφαλαίου εἶναι μιὰ ἐξήγηση τῆς «ἀξίας»: ὁλόκληρος ὁ Nietzsche εἶναι μιὰ ἐξήγηση μερικῶν ἐλληνικῶν λέξεων· ὁ Freud μιὰ ἐξήγηση ὄλων τῶν βουβῶν φράσεων ποὺ ὑποβαστάζουν καὶ συνάμα ὑπονομεύουν τὰ φαινομενικὰ λόγια μας, τὰ φαντάσματά μας, τὰ ὄνειρά μας, τὸ σῶμα μας. Ἡ φιλολογία σὰν ἀνάλυση ἐκείνου ποὺ λέγεται στὸ βάθος τοῦ λόγου ἔχει γίνῃ ἡ μοντέρνα μορφή τῆς κριτικῆς. Ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα τὸ πρόβλημα ἦταν να ὀριστοῦν τὰ ὅρια τῆς γνώσης, τώρα θὰ ζητήσουν να ἐξαρθρώσουν τὶς συντάξεις, να ἄρουν τοὺς καταναγκαστικoὺς τρόπους ὁμιλίας, να ξαναστρέψουν τὶς λέξεις πρὸς τὴν πλευρὰ ὄλων ὅσα λέγονται μέσα ἀπὸ αὐτὲς καὶ ἐνάντια σὲ αὐτὲς. Ἴσως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἓνα ἐπέκεινα τῆς γνώσης, παρὰ ἓνα ὀρισμένο ἐντεῦθεν τῶν φράσεών μας: καὶ ἂν ὁ Δυτικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀξεχώριστος ἀπὸ αὐτόν, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται τόσο σὲ μιὰν ἀκατανίκητη ροπὴ να ὑπερβεῖ τὰ σύνορα τῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ γιατί ἡ γλῶσσα του τὸν ὑποθάλλει ἀκατάπαυστα μέσα στὴ σκιά τῶν νόμων της: «Πολὺ φοβᾶμαι ὅτι δὲν θὰ ἀπαλλαγοῦμε ποτὲ ἀπὸ τὸ Θεό, γιατί πιστεύουμε ἀκόμα στὴ γραμματικὴ».¹ Κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἡ ἐρμηνεία ἔβαινε ἀπὸ τὸν κόσμον (πράγματα καὶ συνάμα κείμενα) στὸν θεῖον Λόγον ποὺ ἀποκρυπτογραφοῦνταν μέσα σὲ αὐτόν· ἡ δικὴ μας ἐρμηνεία, αὐτὴ ἐν πάσῃ περιπτώσει ποὺ διαμορφώθηκε κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, βαίνει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, τὸ Θεό, τὶς γνώσεις ἢ τὶς χίμαιρες στὶς λέξεις ποὺ τὰ καθιστοῦν ὅλα αὐτὰ δυνατά· καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἀποκαλύπτει δὲν εἶναι ἡ κυριαρχία ἐνὸς πρώτου λόγου, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν ἐλάχιστον λόγον μας κυριαρχοῦμαστε ἤδη καὶ καταπτοῦμαστε ἀπὸ τὴ γλῶσσα. Εἶναι ἀλλόκοτον τὸ σχόλιον, στὸ ὅποῖον εἶναι ταμὲνη ἡ μοντέρνα κριτικὴ: γιατί δὲν βαίνει ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὑπάρχει γλῶσσα στὴν ἀνακάλυψιν ἐκείνου ποὺ θέλει να πεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐκδίπλωσιν τοῦ ἐκδηλοῦ λόγου

1. Nietzsche, *Le Crépuscule des idoles*, γαλλ. μτφ., 1911, σ. 130.

στον φωτισμό τῆς γλώσσας μέσα στο ἀκατέργαστο εἶναι τῆς.

Μέσα στη μοντέρνα σκέψη οἱ μέθοδοι ἐρμηνείας ἔρχονται λοιπὸν ἀντιμέτωπες μὲ τὶς τεχνικὲς τῆς τυποποίησης: οἱ πρῶτες μὲ τὴν ἀξίωση νὰ κάνουν τὴ γλώσσα νὰ μιλήσει κάτω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ὅσο γίνεται πιὸ κοντὰ σὲ ἐκεῖνο ποὺ λέγεται μέσα σ' αὐτή, χωρὶς αὐτή· οἱ δεύτερες μὲ τὴν ἀξίωση νὰ ἐλέγξουν κάθε ἐνδεχόμενῃ γλώσσα, καὶ νὰ τὴν κλονίσουν μὲ τὸ νόμο ἐκείνου ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ πεῖ. Ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ τυποποίηση ἔχουν γίνει οἱ δύο μεγάλες μορφές ἀνάλυσης τῆς ἐποχῆς μας: γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, δὲ γνωρίζουμε ἄλλες. Ἄραγε ὅμως γνωρίζουμε τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἐξήγηση καὶ στὴν τυποποίηση, εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ τὶς ἐλέγξουμε καὶ νὰ κυριαρχήσουμε πάνω τους; Γιατὶ ἂν ἡ ἐξήγηση μᾶς ὀδηγεῖ ὄχι τόσο σὲ ἓναν πρῶτο λόγο ὅσο στὴν γυμνὴ ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος σὰν τὴ γλώσσα, ἄραγε δὲν θὰ ἀναγκαστεῖ νὰ διατυπώσῃ μόνο τὶς καθαρὲς μορφές τῆς γλώσσας πρὶν ἀκόμα νὰ ἔχει λάβῃ κάποιο νόημα; Ἄλλὰ γιὰ νὰ τυποποιήσουμε ἐκεῖνο ποὺ ὑποθέτουμε ὅτι εἶναι μιὰ γλώσσα, δὲν θὰ πρέπει ἄραγε νὰ ἔχουμε ἐπιτύχει μιὰ ἐλαχιστοβάθμια ἐξήγηση, καὶ νὰ ἔχουμε τουλάχιστον ἐρμηνεύσει αὐτὲς τὶς βουβὲς μορφές σὰν νὰ θέλουν νὰ ποῦν κάτι; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα στὴν ἐρμηνεία καὶ στὴν τυποποίηση σήμερα μᾶς πιέζει καὶ δεσπάζει πάνω μας. Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρὸς ἡ διχάλα του δὲν βυθίζεται ἀρκετὰ μέσα στὸν πολιτισμὸ μας, τὰ δύο κλαδιὰ τῆς εἶναι σύγχρονα, ἔτσι ὥστε δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ποῦμε ἂν προδιαγράφει μόνο μιὰ ἀπλή ἐκλογὴ ἢ ἂν μᾶς καλεῖ νὰ ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στὸ παρελθόν, ποὺ πίστευε στὸ νόημα, καὶ στὸ παρὸν (τὸ μέλλον), ποὺ ἀνακάλυψε τὸ σημαῖνον. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ δύο σύστοιχες τεχνικὲς, τὸ κοινὸ ἔδαφος τῶν ὁποίων ἔχει σχηματιστεῖ ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς γλώσσας, ὅπως αὐτὸ συγκροτήθηκε στὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς. Ἡ κριτικὴ ὑπερανύψωση τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία ἀντιστάθμιζε τὴν ἰσοπέδωσή τῆς στὸ ἀντικείμενο, συνεπαγόταν ὅτι ἡ γλώσσα συνάπτεται μὲ μιὰ γνωστικὴ πράξη χωρὶς καμμιά ὀμίλια καὶ συνάμα μὲ ἐκεῖνο ποὺ δὲν γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του μέσα σὲ καθέναν ἀπὸ τοὺς λόγους μας. Ἐπρεπε εἴτε νὰ τὴν καταστήσουμε διαφανὴ μέσα στὶς μορφές τῆς γνώσης, εἴτε νὰ τὴν βυθίσουμε μέσα

στά περιεχόμενα τοῦ ἀσυνειδήτου. Αὐτὸ ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικὰ τὴ διπλὴ πορεία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα πρὸς τὴν τυποποίηση τῆς σκέψης καὶ πρὸς τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνειδήτου — πρὸς τὸν Russell καὶ πρὸς τὸν Freud. Ἐπίσης ἐξηγεῖ τὶς ἀπόπειρες νὰ κάνουν αὐτὲς τὶς δύο κατευθύνσεις νὰ συγκλίνουν καὶ νὰ διασταυρωθοῦν, τὴν ἀπόπειρα νὰ χυθεῖ φῶς γιὰ παράδειγμα στὶς καθαρὲς μορφές, ποὺ πρὶν ἀπὸ κάθε περιεχόμενο ἐπιβάλλονται στὸ ἀσυνείδητό μας· ἢ ἀκόμα τὴν προσπάθεια νὰ φτάσει μέχρι τὸν λόγο μας τὸ ἔδαφος τῆς ἐμπειρίας, τὸ νόημα τοῦ εἶναι, ὁ βιωμένος ὀρίζοντας ὅλων τῶν γνώσεών μας. Ὁ στρουκτουραλισμὸς καὶ ἡ φαινομενολογία, μὲ τὴν ξεχωριστὴ τους διάθεση, βρίσκουν ἐδῶ τὸν γενικὸ χῶρο ποὺ καθορίζει τὸν κοινὸ τρόπο τους.

Ἐν τέλει τὸ τελευταῖο ἀντιστάθμισμα τῆς ἰσοπέδωσης τῆς γλώσσας, τὸ πιὸ σημαντικό, ἐπίσης τὸ πιὸ ἀπροσδόκητο, εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς λογοτεχνίας. Τῆς λογοτεχνίας ὡς τέτοιας, γιατί μετὰ ἀπὸ τὸν Dante, μετὰ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, ὑπῆρχε ὄντως μέσα στὸν δυτικὸ κόσμο μιὰ μορφή τῆς γλώσσας ποὺ ἐμεῖς τώρα ἀποκαλοῦμε «λογοτεχνία». Ἀλλὰ ἡ λέξη εἶναι ὀψιγενής, ὅπως ἐπίσης εἶναι πρόσφατη μέσα στὸν δυτικὸ μας πολιτισμὸ ἡ ἀπομόνωση μιᾶς ἰδιαίτερης γλώσσας, τῆς ὁποίας ἡ ἰδιάζουσα τροπικότητα συνίσταται στὸ εἶναι «λογοτεχνία». Στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα, τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ γλώσσα βυθιζόταν στὴν πυκνότητά της ὡς ἀντικειμένον καὶ ἀφηγόνταν, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρο, νὰ διαπεραστεῖ ἀπὸ μιὰ γνώση, ἀνασυγκροτοῦνταν ἄλλοῦ, μὲ ἀνεξάρτητη μορφή, δυσπρόσιτη, ἀναδιπλωμένη στὸ αἰνίγμα τῆς γέννησής της καὶ ἀναφερόμενη ὀλόκληρη στὴν καθαρὴ πράξη τοῦ γράφειν. Ἡ λογοτεχνία εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς φιλολογίας (τῆς ὁποίας ἐντούτοις εἶναι ἡ δίδυμη μορφή): ἀνάγει τὴ γλώσσα τῆς γραμματικῆς στὴ γυμνὴ δύναμη τοῦ ὀμιλεῖν, καὶ ἐκεῖ συναντᾷ τὸ πρωτόγονο καὶ ἡγεμονικὸ εἶναι τῶν λέξεων. Ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ ἐπανάσταση ἐνάντια σὲ ἕνα λόγον ἀκίνητοποιημένον μέσα στὴν τελετουργία του μέχρι τὴν μαλαρμεϊκὴ ἀνακάλυψη τῆς λέξης στὴν ἀνίσχυρη ἰσχύ της, βλέπουμε καθαρὰ ποιά ὑπῆρξε κατὰ τὸν δέκατο ἑνατο αἰώνα ἡ λειτουργία τῆς λογοτεχνίας σὲ σχέση μὲ τὸν μοντέρνον τρόπο ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας. Μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ οὐσιῶδες παιχνίδι, τὰ ὑπόλοι-

πα ἀποτελοῦν ἐπιφανειακὴ ἐντύπωση: ἡ λογοτεχνία διακρίνεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸν λόγον τῶν ἰδεῶν καὶ ἐγκλείεται σὲ μιὰ ριζοσπαστικὴ μόνωση· ἀποσπᾶται ἀπὸ ὅλες τὶς ἀξίες ποὺ κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ θὰ μπορούσαν νὰ τὴν κάνουν νὰ κυκλοφορήσει (τὸ γοῦστο, τὴν ἡδονή, τὸ φυσικόν, τὸ ἀληθινόν) καὶ γεννᾷ μέσα στὸ δικό της χῶρον ὅλα, ὅσα μπορούν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν παιγνιώδη ἀπάρνηση (τὸ σκανδαλῶδες, τὸ ἄσχημον, τὸ ἀνέφικτον)· ἀποκόβεται ἀπὸ κάθε ὄρισμὸ «λογοτεχνικῶν εἰδῶν» ὡς μορφῶν προσαρμοσμένων σὲ μιὰ τάξην παραστάσεων, καὶ καθίσταται καθαρὴ καὶ ἀπλὴ ἐκδήλωση μιᾶς γλώσσας ποὺ ὡς νόμος της ἔχει τὸ νὰ ἐπιβεβαιῶνι — ἐναντία σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους λόγους — τὴν ἀπόκρημνὴ ὑπαρξή της· δὲν τῆς μένει πλέον παρὰ νὰ σκύβει ξανὰ μέσα σὲ μιὰ διηγετικὴ ἐπιστροφή στὸν ἑαυτὸ της, λὲς καὶ ὁ λόγος της δὲν μπορούσε νὰ ἔχει ἄλλο περιεχόμενον ἀπὸ τὸ νὰ λέει τὴν δική τους μορφὴν: ἀπευθύνεται στὸν ἑαυτὸ της ὡς γράφουσα ὑποκειμενικότητα, ἢ ἀναζητεῖ νὰ συλλάβει καὶ πάλι τὴν οὐσίαν τῆς λογοτεχνίας μέσα στὴν κίνησιν ποὺ τὴν κάνει νὰ γεννηθεῖ· ἔτσι ὅλα αὐτὰ τὰ νήματα της συγκλίνουν πρὸς τὸ πιὸ λεπτὸ σημεῖον — ἀτομικόν, στιγμιαῖον, καὶ ἐντούτοις ἀπόλυτον καθολικόν —, πρὸς τὴν ἀπλὴν πράξιν τῆς γραφῆς. Τῆ στιγμῇ ποὺ ἡ γλώσσα, ὡς διαδεδομένη λαλιά, γίνεται ἀντικείμενον γνώσης, τότε ἀκριβῶς ἐμφανίζεται μὲ ἀκριβῶς ἀντίθετον τρόπον: εἶναι σιωπηλὴ, περιεσκεμμένη κατάθεσις τῆς λέξεως πάνω στὴν λευκότητα τοῦ χαρτιοῦ, ὅπου δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει οὔτε ἡχητικότηταν, οὔτε συνομιλητήν, ὅπου δὲν ἔχει νὰ πεῖ τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, δὲν ἔχει τίποτε ἄλλο νὰ κάνει παρὰ νὰ σπινθηρίζει μέσα στὴ λάμψιν τοῦ εἶναι της.

ΙΧ. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ ΤΟΥ

Ι. Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Με τὴ λογοτεχνία, με τὴν ἐπιστροφή τῆς ἐξήγησης καὶ τὴ μέριμνα τῆς τυποποίησης, με τὴ συγκρότηση μιᾶς φιλολογίας, ἐν ὀλίγοις με τὴν ἐπανεμφάνιση τῆς γλώσσας μέσα σὲ μιὰ πολλαπλὴ δαψίλεια, ἡ τάξη τῆς κλασικῆς σκέψης μπορεῖ στὸ ἐξῆς νὰ ἐξαφανιστεῖ. Ἐκείνη τὴ χρονικὴ στιγμή, γιὰ κάθε κατοπινὸ βλέμμα, εἰσέρχεται σὲ μιὰ σκιερὴ περιοχὴ. Δὲν πρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ σκοτάδι, ἀλλὰ γιὰ ἓνα κάπως ὀμιχλώδες, ψευδοπρόδηλο φῶς, τὸ ὁποῖο κρύβει περισσότερα ἀπ' ὅσα φανερώνει: ὄντως, νομίζουμε ὅτι γνωρίζουμε τὰ πάντα γιὰ τὴν κλασσικὴ γνώση ἂν κατανοοῦμε ὅτι εἶναι ὀρθολογιστικὴ, ὅτι μετὰ ἀπὸ τὸν Γαλιλαῖο καὶ τὸν Descartes, ἐκχωρεῖ ἓνα ἀπόλυτο προνόμιο στὴ Μηχανικὴ, ὅτι προϋποθέτει μιὰ γενικὴ ταξιθέτηση τῆς φύσης, ὅτι δέχεται μιὰ δυνατότητα ἀνάλυσης ἀρκετὰ ριζικὴ ὥστε ν' ἀνακαλύψει τὸ στοιχεῖο ἢ τὴν ἀπαρχή, ἀλλὰ ὅτι προαισθάνεται ἤδη, μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς νοητικὲς ἐννοιες καὶ στὸ πείσμα τους, τὴν κίνηση τῆς ζωῆς, τὴν πυκνότητα τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀνυπότακτὴ ἀταξία τῆς φύσης. Ἀλλὰ ἂν ἀναγνωρίζουμε τὴν κλασσικὴ σκέψη μόνο σὲ παρόμοια σημεῖα, εἶναι σὰ νὰ παραγνωρίζουμε τὴ θεμελιώδη διάταξή της· εἶναι σὰ νὰ ἀμελοῦμε ὀλότελα τὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ τέτοιες ἐκδηλώσεις καὶ σὲ ἐκεῖνο ποὺ τὶς καθιστοῦσε δυνατές. Καὶ πῶς, μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ (ἂν ὄχι με μιὰν ἐπίμοχθη καὶ ἀργὴ τεχνικὴ) νὰ ξαναβροῦμε τὴν περίπλοκη σχέση τῶν παραστάσεων, τῶν ταυτοτήτων, τῶν τάξεων, τῶν λέξεων, τῶν φυσικῶν ὄντων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν συμφερόντων, ἀπὸ τὴ στιγμή ὅπου ὅλο αὐτὸ τὸ μεγάλο δίκτυο χα-

λάει, όπου οι ανάγκες έχουν οργανώσει για τον έαυτό τους την παραγωγή τους, όπου τα έμβια έχουν αναδιπλωθεί στις ουσιώδεις λειτουργίες της ζωής, όπου οι λέξεις έχουν βαρύνει με την ύλική τους ιστορία — κοντολογής από τη στιγμή που οι ταυτότητες της παράστασης έχουν πάψει να φανερώνουν χωρίς επιφύλαξη ούτε υπόλοιπα την τάξη των όντων; "Όλο το σύστημα των πρισμάτων που ανέλυε την ακολουθία των παραστάσεων (ισχνή χρονική σειρά που εκδιπλωνόταν στο πνεύμα των ανθρώπων) για να την κλονίσει, να την σταματήσει, να την αναπτύξει και να την διανείμει σε έναν διαρκή πίνακα, όλες αυτές οι φιλονικίες που γεννιούνται από τις λέξεις και τον λόγο, από τους χαρακτήρες και την κατάταξη, από τις ισοδυναμίες και την ανταλλαγή, τώρα καταρροούνται, μέχρι σημείου που είναι δύσκολο να ξαναβρούμε τον τρόπο που αυτό το σύνολο μπόρεσε να λειτουργήσει. Το τελευταίο «τεμάχιο» που καταστράφηκε — και που η έξαφάνισή του απομάκρυνε για πάντα από εμάς την κλασσική σκέψη — είναι ακριβώς το πρώτο από αυτά τα πρίσματα: ο λόγος που διασφάλιζε την αρχική, αυθόρμητη, αφελή εκδίπλωση της παράστασης σε πίνακα. Από την ημέρα που αυτός έπαψε να υπάρχει και να λειτουργεί μέσα στην παράσταση ως πρώτη ταξιθέτηση, η κλασσική σκέψη έπαψε μονομιᾶς να μᾶς είναι ἄμεσα προσιτή.

Το κατώφλι από τον κλασσικισμό στην μοντέρνα εποχή (ἄλλα δὲν έχουν σημασία οι λέξεις οι ίδιες — ἄς ποῦμε λοιπὸν ἀπὸ τὴν προϊστορία μας σ' ἐκεῖνο πὸν ἀκόμα μᾶς εἶναι σύγχρονο) τὸ διαβήκαμε ὀριστικᾶ ὅταν οἱ λέξεις ἔπαψαν νὰ διασταυρῶνται μὲ τις παραστάσεις καὶ νὰ διατετραγωνίζου ἀυθόρμητα τὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Στις ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, ξαναβρῆκαν τὴν παλαιά, τὴν αἰνιγματικὴ τους πυκνότητα· ὄχι ὅμως γιὰ νὰ ἐπανενσωματώσουν τὴν καμπύλη τοῦ κόσμου πὸν τις στέγαζε κατὰ τὴν Ἐναγέννηση, οὔτε γιὰ νὰ ἀναμιχθοῦν μὲ τὰ πράγματα σὲ ἕνα κυκλικὸ σύστημα σημείων. Ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴν παράσταση, ἡ γλῶσσα ὑπάρχει σὸν ἐξῆς, καὶ μέχρι εἰμᾶς ἀκόμα, μὲ διεσπαρμένο τρόπο: γιὰ τοὺς φιλόλογους οἱ λέξεις εἶναι σὰν ἰσάριθμα ἀντικείμενα συγκροτημένα καὶ κατατεθειμένα ἀπὸ τὴν ἱστορία· γιὰ ὅσους θέλουν νὰ τυποποιήσουν ἡ γλῶσσα ὀφείλει νὰ ἀποβάλλει τὸ συγκε-

κριμένο της περιεχόμενου και να αφήνει πλέον να εμφανίζονται μόνο οι καθολικά ισχύουσες μορφές του λόγου· αν θέλουμε να ἐρμηνεύσουμε, τότε οι λέξεις γίνονται κείμενο που πρέπει να τεμαχιστεί για να μπορέσουμε να δοῦμε να ἀναδύεται σε πλήρες φῶς ἐκείνη ἢ ἄλλη ἔννοια που κρύβουν· τέλος συμβαίνει στη γλώσσα να φανερω- νεται για τὸν ἑαυτό της μέσα σε μιὰ πράξη γραφῆς που δὲν ὑποδη- λώνει τίποτε ἄλλο παρά τὸν ἑαυτό της. Αὐτὸς ὁ διασκορπισμὸς ἐπιβάλλει στη γλώσσα ἂν ὄχι ἓνα προνόμιο, τουλάχιστον μιὰ μοί- ρα που φαίνεται παράδοξη ὅταν τὴ συγκρίνουμε με τὴ μοίρα τῆς ἐργασίας ἢ τῆς ζωῆς. "Ὅταν ὁ πίνακας τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἐξαρ- θρώθηκε, τὰ ἔμβια ὄντα δὲν διεσπάρησαν, ἀλλὰ συνομαδώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ αἶνιγμα τῆς ζωῆς· ὅταν ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἐξα- φανίστηκε, ὅλες οἱ οἰκονομικὲς διαδικασίες συνομαδώθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγή και ἐκεῖνο που τὴν καθιστοῦσε δυνατὴ· ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅταν ἡ ἐνότητα τῆς γενικῆς γραμματικῆς — ὁ λόγος — διαλύθηκε, τότε ἡ γλώσσα ἐμφανίστηκε με πολλὰ πλοῦς τρόπους ὑπαρξῆς, ἡ ἐνότητα τῶν ὁποίων ἀναμφίβολα δὲν μποροῦσε να ἀπο- κατασταθεῖ. "Ἴσως γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς κρα- τήθηκε για πολὺ καιρὸ μακριὰ ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ἐνῶ ἀναζητοῦσε ἀκαταπόνητα πρὸς τὴ μεριά τῆς ζωῆς ἢ τῆς ἐργασίας κάτι που θὰ ἦταν τὸ ἀντικείμενό του, τὸ ἐννοιολογικὸ του πρότυπο, τὸ πραγμα- τικὸ και θεμελιῶδες του ἔδαφος, στη γλώσσα ἀπέδιδε μόνο εὐκαι- ριακὴ προσοχή· τὸ κύριο ζήτημα γι' αὐτὴν ἦταν να ξεπεράσει τὰ ἐμπόδια που μποροῦσαν να ἀντιταχθοῦν στὸ ἔργο του· ἔπρεπε για παράδειγμα να ἐλευθερώσει τὶς λέξεις ἀπὸ τὰ σιωπηλὰ περιεχόμενα που τὶς ἀλλοτριῶναν ἢ ἀκόμα να μαλακώσει τὴ γλώσσα και να τὴν καταστήσει ἀπὸ τὰ μέσα ρέουσα, ὥστε, ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὶς χωροποιήσεις τῆς νόησης, να μπορεῖ να ἀποδώσει τὴν κίνηση τῆς ζωῆς και τὴν ἰδιάζουσα διάρκειά της. "Αμεσα και καθαυτὴ ἡ γλώσ- σα ἐπανῆλθε στὸ πεδίο τῆς σκέψης μόνο κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰώνα. Θὰ μπορούσαμε μάλιστα να ποῦμε κατὰ τὸν εἰκο- στό, ἂν ὁ φιλόλογος Nietzsche— και σε αὐτὸ ἀκόμα ἦταν τόσο σο- φός, ἤξερε τόσα πολλά, ἔγραφε τόσο καλὰ βιβλία — δὲν ἦταν ὁ πρῶ- τος που εἶχε δέσει τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο με ἓναν ριζοσπαστικὸ στο- χασμὸ πάνω στη γλώσσα.

Νά λοιπόν τώρα πού μέσα στο φιλοσοφικό-φιλολογικό χώρο, τόν όποιο διάνοιξε ο Nietzsche για μᾶς, ἡ γλώσσα ἐμφανίζεται μέ μιάν αἰνιγματική πολλαπλότητα πού θά ἔπρεπε νά θέσουμε ὑπό ἔλεγχο. Ἐμφανίζονται τότε, σάν ἰσάριθμα σχέδια (σάν χίμαιρες, ποιός μπορεῖ νά τò ξέρει για τὴν ὥρα;) τὰ θέματα μιᾶς καθολικῆς τυποποίησης κάθε λόγου ἢ τὰ θέματα μιᾶς συνολικῆς ἐξήγησης τοῦ κόσμου, πού θά ἦταν ταυτόχρονα ὁ τέλειος ἀποφεναικισμός του, ἢ τὰ θέματα μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῶν σημείων· ἢ ἀκόμα τὸ θέμα (πού ἀναμφίβολα ἦταν ἱστορικά πρῶτο) ἐνός πλήρους μετασχηματισμοῦ, μιᾶς συνολικῆς ἀναρρόφησης ὄλων τῶν λόγων σέ μιὰ μόνη λέξη, ὄλων τῶν βιβλίων σέ μιὰ σελίδα, ὄλου τοῦ κόσμου σέ ἓνα βιβλίο. Τὸ μεγάλο ἔργο στο ὅποιο ἀφιερώθηκε ὁ Mallarmé μέχρι θανάτου, τώρα κυριαρχεῖ πάνω μας· μέσα στο τραύλισμά του, περικλείει ὅλες μας τίς σημερινές προσπάθειες για νά ὀδηγήσουμε στὸν καταναγκασμὸ μιᾶς πιθανῶς ἀδύνατης ἐνότητας τὸ τεμαχισμένο εἶναι τῆς γλώσσας. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Mallarmé νά κλείσει κάθε δυνατὸ λόγο μέσα στὴν εὐθραυστη πυκνότητα τῆς λέξης, μέσα σέ αὐτὴ τὴν ἰσχνὴ καὶ ὑλικὴ μαύρη γραμμὴ πού χαράζεται μέ μελάνι πάνω στο χαρτί, ἀνταποκρίνεται κατὰ βάθος στὴν ἐρώτηση, τὴν ὅποια ὁ Nietzsche ἐπέβαλε στὴ φιλοσοφία. Για τὸν Nietzsche τὸ ζήτημα δὲν ἦταν νά μάθουμε τί ἀντιπροσώπευαν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό, ἀλλὰ ποιός ὑποδηλωνόταν ἢ μᾶλλον ποιός μιλοῦσε ὅταν κάποιος ἔλεγε Ἄγαθός* για νά ὑποδηλώσει τὸν ἑαυτό του καὶ Δειλός* για νά ὑποδηλώσει τοὺς ἄλλους.¹ Γιατι ἐδῶ ὀλόκληρη ἡ γλώσσα μοιάζει μέ ἐκεῖνον πού ἔχει τὸ λόγο καί, βαθύτερα ἀκόμα, μέ ἐκεῖνον πού κατέχει τὴν ὀμιλία. Στὴν νιτσεικὴ ἐρώτηση: ποιός μιλάει; ὁ Mallarmé ἀπαντᾷ, καὶ δὲν παύει νά ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀπάντησή του, λέγοντας ὅτι ἐκεῖνος πού μιλάει εἶναι ἡ ἴδια ἡ λέξη, στὴ μοναξιά της, στὴν εὐθραυστη δόνησή της, στο μηδέν της — ὄχι τὸ νόημα τῆς λέξης, ἀλλὰ τὸ αἰνιγματικὸ καὶ ἀβέβαιο εἶναι της. Ἐνῶ ὁ Nietzsche κράτησε μέχρι τέλους τὸ ἐρώτημα για ἐκεῖνον πού μιλάει, ὄχι χωρὶς τελικὰ νά εἰσβάλει ὁ ἴδιος

* Ἑλληνικὰ στο κείμενο.

1. Nietzsche, *Généalogie de la morale*, I, § 5.

μέσα σὲ αὐτὸ γιὰ νὰ τὸ στηρίξει πάνω στὸ ἄτομό του, ὡς ὁμιλοῦν καὶ ἐρωτῶν ὑποκείμενο: *Ecce homo* — ὁ Mallarmé δὲν παύει νὰ ἐξαλείφεται ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν γλῶσσα του μέχρι σημείου νὰ μὴ θέλει πιά νὰ παρουσιάζεται μέσα σὲ αὐτὴ παρά μόνο ὡς ἐκτελεστής μέσα σὲ μιὰ καθαρὴ τελετουργία τοῦ Βιβλίου ὅπου ὁ λόγος θὰ συνετίθετο ἀπὸ μόνος του. Θὰ μπορούσε κάλλιστα ὅλες οἱ ἐρωτήσεις ποὺ κεντρίζουν τώρα τὴν περιέργειά μας (Τί εἶναι ἡ γλῶσσα; Τί εἶναι ἓνα σημεῖο; Αὐτὸ ποὺ εἶναι βουβὸ μέσα στὸν κόσμος, μέσα στὶς χειρονομίες μας, σὲ ὅλη τὴν αἰνιγματικὴ σηματολογία τῶν συμπεριφορῶν μας, στὰ ὄνειρα καὶ στὶς ἀρρώστιες μας — ὅλα αὐτὰ μιλοῦν τάχα, καὶ σὲ ποιά γλῶσσα, σύμφωνα μὲ ποιά γραμματικὴ; Ὅλα αὐτὰ εἶναι τάχα σημαίνοντα, ἢ κάτι ἄλλο, καὶ γιὰ ποιόν, καὶ σύμφωνα μὲ ποιούς κανόνες; Ποιά σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ γλῶσσα καὶ στὸ εἶναι, καὶ ἄραγε ἡ γλῶσσα ἀπευθύνεται πάντα στὸ εἶναι, τουλάχιστον ἐκείνη ποὺ μιλάει ἀληθινά; Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὴ ἡ γλῶσσα ποὺ δὲ λέει τίποτα, δὲν σωπαίνει ποτὲ καὶ ὀνομάζεται «λογοτεχνία;») — θὰ μπορούσε κάλλιστα ὅλες αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις νὰ τίθενται σήμερα στὴν ἀγεφύρωτὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν ἐρώτηση τοῦ Nietzsche καὶ στὴν ἀπάντησή ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Mallarmé.

Τώρα γνωρίζουμε ἀπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις. Εἶχαν καταστρεῖ δυνατὲς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου αἰῶνα, ὅταν ὁ νόμος τοῦ λόγου ἀποσπᾶστηκε ἀπὸ τὴν παράσταση, τὸ εἶναι τῆς γλῶσσας βρέθηκε σχεδὸν τεμαχισμένο· ἀλλὰ ἔγιναν ἀναγκαῖες ὅταν μὲ τὸν Nietzsche, μὲ τὸν Mallarmé, ἡ σκέψη προσάχθηκε καὶ πάλι μὲ τὴ βία πρὸς τὴν ἴδια τὴ γλῶσσα, πρὸς τὸ μοναδικὸ καὶ δύσκολο εἶναι της. Ὅλη ἡ περιέργεια τῆς σκέψης μας ἐνοικεῖ τώρα στὴν ἐρώτηση: τί εἶναι ἡ γλῶσσα, πῶς νὰ τὴν περιτρέξουμε γιὰ νὰ τὴν κάνουμε νὰ ἐμφανιστεῖ στὸν ἑαυτὸ της καὶ στὴν πληρότητά της; Κατὰ μία ἔννοια, αὐτὴ ἡ ἐρώτηση ὑποσκελίζει ἐκεῖνες ποὺ κατὰ τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα ἀφοροῦσαν τὴ ζωὴ ἢ τὴν ἐργασία. Ἀλλὰ ἡ καταστατικὴ θέση αὐτῆς τῆς ἔρευνας καὶ ὅλων τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τὴν διαφοροποιοῦν δὲν εἶναι τέλεια σαφής. Ἀραγε θὰ πρέπει νὰ προαισθανθοῦμε μέσα της τὴ γέννηση ἢ, ἀκόμα λιγότερο, τὴν πρώτη ἀχτίδα στὸ βάθος τοῦ οὐρανοῦ μιᾶς μέρας ποὺ μόλις ἀγγέλλεται, ἀλλὰ ὅπου ἤδη μαντεύουμε ὅτι ἡ σκέ-

ψη — αὐτὴ ἢ σκέψη πού μιλάει ἐδῶ καὶ χιλιετηρίδες χωρὶς νὰ ξέ-
ρει τί σημαίνει μιλάω οὔτε κἂν ὅτι μιλάει — τείνει νὰ ξανασυλλά-
βει ὀλάκερο τὸν ἑαυτό της καὶ νὰ φωτιστεῖ ἐκ νέου μέσα στὴν λάμ-
ψη τοῦ εἶναι; Ἐπειδὴ δὲν εἶναι αὐτὸ πού προετοίμαζε ὁ Nietzsche
ὅταν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γλώσσας του σκότωνε τὸν ἄνθρωπο καὶ
συνάμα τὸν Θεό, καὶ ὑποσχόταν ἔτσι, μὲ τὴν Ἐπιστροφή, τὸ πολ-
λαπλὸ καὶ ξαναρχινισμένο σπινθίρισμα τῶν θεῶν; Ἡ θὰ πρέπει
ἀπλούστατα νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις γιὰ τὴ γλώσ-
σα τὸ μόνο πού κάνουν εἶναι νὰ ἀκολουθοῦν, νὰ ἀποπερατώνουν τὸ
πολύ-πολύ αὐτὸ τὸ συμβάν, τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποίου μᾶς ἔμαθε ἡ
ἀρχαιολογία ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα; Ὁ διαμελι-
σμός τῆς γλώσσας, σύγχρονος μὲ τὸ πέρασμά της στὴν φιλολογι-
κὴ ἀντικειμενικότητα, δὲν θὰ ἦταν τότε παρὰ ἡ πιὸ πρόσφατα
ὄρατὴ (ἐπειδὴ εἶναι ἡ πιὸ κρυφὴ καὶ ἡ πιὸ θεμελιώδης) συνέπεια
τῆς ρήξης πού ἔγινε μέσα στὴν κλασσικὴ τάξη· πασχίζοντας νὰ
θέσουμε ὑπὸ ἔλεγχο αὐτὴ τὴ διάσπαση καὶ νὰ φανερώσουμε τὴ
γλώσσα στὸ σύνολό της, θὰ φέρναμε σὲ πέρασ ὅ,τι συνέβη πρὶν ἀπὸ
μᾶς καὶ χωρὶς ἡμᾶς, κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα. Ἀλ-
λὰ τί θὰ ἦταν λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀποπεράτωση; Θέλοντας νὰ ἀνασυγ-
κροτήσουμε τὴν χαμένη ἐνότητα τῆς γλώσσας, φτάνουμε τάχα μέ-
χρι τὸ τέρμα μιᾶς σκέψης πού ἔναι ἡ σκέψη τοῦ δέκατου ἑνατου
αἰώνα ἢ ἀπευθυνόμαστε σὲ μορφὲς πού εἶναι ἤδη ἀσυμβίβαστες μὲ
αὐτή; Ὄντως ἡ διασπορὰ τῆς γλώσσας συνδέεται θεμελιακὰ μὲ
αὐτὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ συμβάν, τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ χαρακτηρί-
σουμε ὡς ἐξαφάνιση τοῦ λόγου. Τὸ νὰ ξαναβροῦμε μέσα σὲ ἕναν
μοναδικὸ χῶρο τὸ μεγάλο παιχνίδι τῆς γλώσσας θὰ μπορούσε ἐπί-
σης καὶ νὰ σημαίνει ὅτι κάνουμε ἕνα ἀποφασιστικὸ ἄλλα πρὸς μιὰν
ὀλότελα νέα μορφή σκέψης ὅσο καὶ ὅτι ξανακλείνουμε στὸν ἑαυτό
του ἕναν τρόπο γνώσης πού ἔχει συγκροτηθεῖ τὸν προηγούμενο
αἰώνα.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν μπορῶ νὰ ἀπαντήσω σὲ αὐτὲς τὶς
ἐρωτήσεις καὶ ὅτι δὲ γνωρίζω τί πρέπει νὰ διαλέξουμε σὲ αὐτὲς τὶς
διλημματικὲς καταστάσεις. Δὲν μαντεύω κἂν ἂν θὰ μπορέσω ποτὲ
νὰ ἀπαντήσω ἢ ἂν θὰ ἔχω κάποια μέρα λόγους γιὰ νὰ ἀποφασίσω.
Ἐντούτοις γνωρίζω τώρα γιατί, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, μπορῶ νὰ τὶς

θέσω στὸν ἑαυτό μου — καὶ δὲν μπορῶ σήμερα νὰ μὴν τὶς θέσω στὸν ἑαυτό μου. Μόνο ὅσοι δὲ γνωρίζουν νὰ διαβάζουν θὰ αἰφνιδιαστοῦν πὺ τὶς ἔμαθα καθαρότερα στὸν Cuvier, στὸν Borp, στὸν Ricardo, παρὰ στὸν Kant ἢ στὸν Hegel.

II. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ

Ἄναμφίβολα θὰ ἔπρεπε νὰ σταθοῦμε σὲ τόσες ἄγνοιες, σὲ τόσες ἐρωτήσεις πὺ ἔχουν παραμείνει ἐκκρεμεῖς: σ' αὐτὲς ἔχει ἐντοπισθεῖ τὸ τέλος τοῦ λόγου καὶ ἴσως ἡ ἐπανέναρξη τῆς ἐργασίας. Ἐντούτοις ἔχουμε ἀκόμα νὰ ποῦμε μερικὰ πράγματα. Πράγματα τῶν ὁποίων ἡ καταστατικὴ θέση εἶναι δύσκολο νὰ δικαιολογηθεῖ γιατί ἐδῶ πρόκειται νὰ εἰσαγάγουμε σὲ τελευταία ἀνάλυση καὶ μὲ μιὰ θεατρικὴ ταχυδακτυλουργικὴ κίνηση, ἓνα πρόσωπο πὺ δὲν εἶχε ἀκόμα παρουσιαστεῖ μέσα στὸ μεγάλο κλασσικὸ παιχνίδι τῶν παραστάσεων. Αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ θὰ θέλαμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν προκαταρκτικὸ νόμο μέσα στὸν πίνακα *Οἱ Ἀκόλουθοι τῶν Βασιλοπαίδων*, ὅπου ἡ παράσταση ἔχει ἀναπαρασταθεῖ σὲ ὅλα τῆς τὰ στοιχεῖα: ζωγράφος, παλέτα, μεγάλη σκοτεινὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνεστραμμένου μουσαμᾶ, πίνακες κρεμασμένοι στὸν τοῖχο, θεατὲς πὺ κοιτάζουν, καὶ πὺ μὲ τὴ σειρά τους περιβάλλονται ἀπὸ ὅσους τοὺς κοιτάζουν· τέλος στὸ κέντρο, στὴν καρδιὰ τῆς παράστασης, πολὺ κοντὰ σὲ ἐκεῖνο πὺ εἶναι οὐσιῶδες, ὁ καθρέφτης πὺ δείχνει ἐκεῖνο πὺ ἀναπαρίσταται, ἀλλὰ μὲ μιὰν ἀντανάκλαση τόσο ἀπόμακρη, τόσο βυθισμένη σὲ ἓναν ἀπραγματικὸ χῶρο, τόσο ξένη σὲ ὅλα τὰ βλέμματα πὺ στρέφονται ἀλλοῦ, ὥστε νὰ εἶναι πιά ὁ πιὸ εὔθραυστος ἀναδιπλασιασμὸς τῆς παράστασης. "Ὅλες οἱ ἐσωτερικὲς γραμμὲς τοῦ πίνακα, καὶ προπάντων ἐκεῖνες πὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἀντανάκλαση, κατευθύνονται πρὸς ἐκεῖνο ἀκριβῶς πὺ ἀναπαρίσταται, ἀλλὰ ἀπουσιάζει. "Ὄντας ἀντικείμενο — ἐφόσον αὐτὸ ἀντιγράφει πάνω στὸν μουσαμὰ ὁ ἀναπαριστάμενος καλλιτέχνης — καὶ συνάμα ὑποκείμενο — ἐφόσον ἐκεῖνο πὺ ὁ ζωγράφος εἶχε μπροστὰ στὰ μάτια του, ἀναπαριστώμενος μέσα στὴν ἐργασία του,

Ήταν ο έαυτός του, έφόσον τὰ βλέμματα πού έμφανίζονται πάνω στον πίνακα κατευθύνονται πρὸς εκείνη τήν πλασματική τοποθέτηση τοῦ βασιλικοῦ προσώπου πού εἶναι ὁ πραγματικός τόπος τοῦ ζωγράφου, έφόσον τέλος ὁ φιλοξενούμενος αὐτῆς τῆς ἀμφίλογης θέσης, ὅπου ἐναλλάσσονται ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὁ ζωγράφος καί ὁ ἠγεμόνας, εἶναι ὁ θεατής, τὸ βλέμμα τοῦ ὁποίου ὁ πίνακας τὸ μετατρέπει σὲ ἀντικείμενο, σὲ καθαρὴ παράσταση αὐτῆς τῆς οὐσιώδους ἔλλειψης. Ἀκόμα, αὐτὴ ἡ ἔλλειψη δὲν εἶναι ἓνα κενό, παρὰ μόνο γιὰ τὸν λόγο πού ἐπίμοχθα ἀποσυνθέτει τὸν πίνακα, γιὰτὶ δὲν παύει ποτὲ νὰ κατοικεῖται, καί μάλιστα πραγματικά, ὅπως τὸ ἀποδείχνουν ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναπαριστώμενου ζωγράφου, ὁ σεβασμὸς τῶν προσώπων πού παρουσιάζει ὁ πίνακας, ἡ παρουσία τοῦ μεγάλου μουσαμᾶ πού φαίνεται ἀνάποδα, καί τὸ δικό μας βλέμμα, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει αὐτὸς ὁ πίνακας καί γιὰ τὸ ὁποῖο διατάχθηκε ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ χρόνου.

Μέσα στὴν κλασσικὴ σκέψη, ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ παράσταση καί ἀναπαρίσταται ὁ ἴδιος μέσα της, ἀναγνωρίζοντας ἐκεῖ τὸν ἑαυτό του σὰν εἰκόνα ἢ ἀντανάκλαση, ἐκεῖνος πού συνδέει ὅλα τὰ ἀλληλοτεμνόμενα νήματα τῆς «παράστασης ἐν πίνακι» — ἐκεῖνος δὲν βρίσκεται ποτὲ μέσα στὴν παράσταση. Πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρχε. Οὔτε ὑπῆρχε ἡ δύναμη τῆς ζωῆς, ἡ γονιμότητα τῆς ἐργασίας ἢ ἡ ἱστορικὴ πυκνότητα τῆς γλώσσας. Εἶναι ἓνα πολὺ ὄψιμο πλάσμα, τὸ ὁποῖο ἔπλασε ἡ δημιουργία τῆς γνώσης μὲ τὰ χέρια της ἐδῶ καί λιγότερο ἀπὸ διακόσια χρόνια: γέρασε ὅμως τόσο γρήγορα, ὥστε φαντάστηκαν εὐκόλα ὅτι ἐπὶ χιλιετηρίδες πρόσμενε στὴ σκιά τῆ στιγμῆ τῆς ἔλλαμψης μέσα στὴν ὁποία ἐπιτέλους θὰ ἀναγνωρίζοταν. Βέβαια μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ γενικὴ γραμματικὴ, ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου ἦσαν ὄντως κατὰ μία ἔννοια τρόποι ἀναγνώρισης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρέπει νὰ κάνουμε διακρίσεις. Ἀναμφίβολα οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες πραγματεύτηκαν τὸν ἄνθρωπο ὡς εἶδος ἢ γένος: ἀπόδειξη ἢ συζήτηση γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν φυλῶν κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα. Ἐξάλλου ἡ γραμματικὴ καί ἡ οἰκονομία χρησιμοποιοῦσαν ἔννοιες ὅπως ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐπιθυμία ἢ ἡ μνήμη καί ἡ φαντασία. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἐπιστημολογικὴ συνεί-

δηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς τέτοιου. Ἡ κλασικὴ ἐπιστήμη ἀρθρώνεται σύμφωνα μὲ γραμμὲς ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἀπομονώνουν ἕναν τομέα ξεχωριστὸ καὶ εἰδικὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ ἂν ἐπιμείνει κανεὶς, ἂν ἀντιτείνει ὅτι καμμιά ἐποχὴ δὲν ἐκχώρησε περισσότερα στὴν ἀνθρώπινη φύση, δὲν τῆς ἔδωσε καταστατικὴ θέση πιὸ ὀριστική, πιὸ σταθερή, καλύτερα προσφερόμενη στὸν λόγο — θὰ μπορέσουμε νὰ ἀπαντήσουμε λέγοντας ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ ὁ τρόπος ποὺ λειτουργοῦσε, ἀπέκλειε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κλασικῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι μέσα στὴν κλασικὴ ἐπιστήμη οἱ λειτουργίες τῆς «φύσης» καὶ τῆς «ἀνθρώπινης φύσης» ἀντιτίθενται σημεῖο πρὸς σημεῖο: ἡ φύση, μὲ τὸ παιχνίδι μιᾶς πραγματικῆς καὶ ἄτακτης συμπαράθεσης, κάνει τὴ διαφορὰ νὰ ἐμφανίζεται μέσα στὸ ταξιθετημένο συνεχές τῶν ὄντων· ἡ ἀνθρώπινη φύση προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ταυτόσημου μέσα στὴν ἄτακτη ἀλυσίδα τῶν παραστάσεων μὲ τὸ παιχνίδι μιᾶς ἔκθεσης εἰκόνων. Ἡ πρώτη συνεπάγεται τὸ θόλωμα τῆς ἱστορίας γιὰ χάρη τῆς συγκρότησης τωρινῶν τοπίων· ἡ δεύτερη συνεπάγεται τὴ σύγκριση μὴ ἐπίκαιρων στοιχείων ποὺ χαλοῦν τὸ πλέγμα μιᾶς χρονολογικῆς σειρᾶς. Στὸ πεῖσμα αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, ἢ μᾶλλον μέσα ἀπὸ αὐτή, βλέπουμε νὰ ἀχνοδιαγράφεται ἡ θετικὴ σχέση τῆς φύσης καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Πράγματι, καὶ οἱ δύο οὗτοι παίζουν μὲ ταυτόσημα στοιχεῖα (τὸ ἴδιο, τὸ συνεχές, τὴν ἀνεπαίσθητη διαφορὰ, τὴν ἀδιάλειπτη διαδοχὴ)· καὶ οἱ δύο ἐμφανίζουν πάνω σὲ ἕνα συνεχές πλέγμα τὴ δυνατότητα μιᾶς γενικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἐπιτρέπει νὰ κατανεύουμε ἀπομονώσιμες ταυτότητες καὶ ὄρατες διαφορές, σύμφωνα μὲ ἕναν χῶρο ἐν πίνακι καὶ μὲ μιὰ διατεταγμένη σειρά. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτυγχάνουν τὴ μία χωρὶς τὴν ἄλλη, καὶ μόνο ἔτσι ἐπικοινωνοῦν. Ὄντως, μὲ τὴν ἱκανότητά της νὰ ἀναδιπλασιάζεται (μέσα στὴ φαντασία, στὴν ἀνάμνηση καὶ στὴν πολλαπλὴ προσοχὴ ποὺ συγκρίνει), ἡ ἀλυσίδα τῶν παραστάσεων μπορεῖ νὰ ξαναβρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἀταξία τῆς γῆς τὸ ἀδιάκοπο ὑφάδι τῶν ὄντων· ἡ μνήμη, ἀρχικὰ παρακινδυνευμένη καὶ παραδομένη στὶς ἰδιοτροπίες τῶν παραστάσεων ἔτσι ὅπως αὐτὲς προσφέρονται, παγιώνεται λίγο-λίγο σὲ ἕναν γενικὸ πίνακα παντὸς ὑπαρκτοῦ· ὁ ἄνθρωπος τότε μπορεῖ νὰ εἰσαγάγει τὸν

κόσμο μέσα στην ήγεμονία ενός λόγου που έχει τη δύναμη να ανα-
 παραστήσει την παράστασή του. Μέσα στην πράξη της όμιλίας ή
 μάλλον (για να παραμείνουμε όσο πιο κοντά γίνεται στο ουσιῶδες
 για την κλασσική εμπειρία της γλώσσας) μέσα στην πράξη της
 ονομασίας, ή ανθρώπινη φύση, ως αναδίπλωση της παράστασης
 στον έαυτό της, μετατρέπει την γραμμική σειρά των σκέψεων σε
 έναν σταθερό πίνακα όντων εν μέρει διαφορετικῶν: ο λόγος, όπου
 αναδιπλασιάζει τις παραστάσεις της και τις εκδηλώνει, την δένει
 με την φύση. Αντίστροφα ή αλυσίδα των όντων έχει συνδεθεί με
 την ανθρώπινη φύση χάρη στο παιχνίδι της φύσης: εφόσον ο πραγ-
 ματικός κόσμος, έτσι όπως δίνεται στα βλέμματα, δεν είναι ή άμι-
 γής εκδίπλωση της θεμελιώδους αλυσίδας των όντων, αλλά προσ-
 φέρει ανακατωμένα αποσπάσματα — επαναλαμβανόμενα και άσυ-
 νεχῆ —, ή σειρά των παραστάσεων μέσα στο πνεῦμα δεν είναι αναγ-
 κασμένη να ακολουθήσει τον συνεχῆ δρόμο των ανεπαίσθητων δια-
 φορῶν· τὰ άκρα συναντῶνται μέσα της, τὰ ίδια πράγματα δίνονται
 εκεί πολλές φορές· τὰ ταυτόσημα χαρακτηριστικά τίθενται επάλ-
 ληλα μέσα στη μνήμη· οί διαφορές χτυποῦν στο μάτι. Έτσι τὸ με-
 γάλο άπροσδιόριστο και συνεχές πλέγμα έντυπώνεται με διακεκρι-
 μένους χαρακτῆρες, σε λίγο-πολύ γενικά χαρακτηριστικά, σε έν-
 δείξεις ταυτοποίησης. Συνεπῶς σε λέξεις. Η αλυσίδα των όντων
 γίνεται λόγος, συνδεόμενη έτσι με την ανθρώπινη φύση και τη σει-
 ρά των παραστάσεων.

Αὐτή ή σύναψη της φύσης και της ανθρώπινης φύσης με άφε-
 τηρία δύο λειτουργίες άντιτιθέμενες αλλά συμπληρωματικές, επει-
 δῆ δεν μποροῦν να άσκηθοῦν ή μία χωρίς την άλλη, έχει σοβαρές
 θεωρητικές συνέπειες. Για την κλασσική σκέψη ο άνθρωπος δεν
 ένοικεῖ στη φύση μέσω αὐτῆς της περιφερειακῆς, περιορισμένης και
 ειδικῆς «φύσης» που τοῦ έχει άποδοθεῖ ως εκ γενετῆς δικαίωμα ὅ-
 πως σε όλα τὰ άλλα όντα. "Αν ή ανθρώπινη φύση διαπλέκεται με
 τη φύση, αὐτὸ γίνεται μέσω των μηχανισμῶν της γνώσης και μέ-
 σω της λειτουργίας τους· ή μάλλον μέσα στην μεγάλη διάταξη της
 κλασσικῆς ἐπιστήμης, ή φύση, ή ανθρώπινη φύση και οί σχέσεις τους
 είναι λειτουργικά στοιχεῖα, που έχουν καθοριστεῖ και προβλεφθεῖ.
 Και ο άνθρωπος, ως πυκνή και πρωταρχική πραγματικότητα, ως

δύσκολο ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο κάθε δυνατῆς γνώσης, δὲν ἔχει ἐκεῖ καμμία θέση. Τὰ μοντέρνα θέματα ἑνὸς ἀτόμου τὸ ὁποῖο ζεῖ, ὁμιλεῖ καὶ ἐργάζεται σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους μιᾶς οἰκονομίας, μιᾶς φιλολογίας καὶ μιᾶς βιολογίας, τὸ ὁποῖο ὅμως, μὲ ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς καὶ ἀνακτητικῆς συστροφῆς, θὰ εἶχε πάρει, μέσα ἀπὸ τὸ παιχνίδι αὐτῶν τῶν ἴδιων νόμων, τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς γνωρίζει καὶ νὰ τοὺς φέρνει ἐξ ὀλοκλήρου στὸ φῶς, ὅλα αὐτὰ τὰ οἰκειὰ γιὰ μᾶς καὶ συνδεδεμένα μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῶν «ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου» θέματα ἔχουν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴν κλασσικὴ σκέψη: ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἦταν δυνατό νὰ στηθεῖ στὸ ὄριο τοῦ κόσμου αὐτὸ τὸ ἀλλόκοτο ἀνάστημα ἑνὸς ὄντος, ἡ φύση τοῦ ὁποῖου (αὐτὴ πού τὸ προσδιορίζει, τὸ κατέχει καὶ τὸ διαπερνᾷ ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ χρόνου) θὰ ἦταν νὰ γνωρίζει τὴ φύση, καὶ συνεπῶς τὸν ἑαυτό του ὡς φυσικοῦ ὄντος.

Ἀντίθετα, στὸ σημεῖο ἐπαφῆς τῆς παράστασης καὶ τοῦ εἶναι, ἐκεῖ ὅπου ἀλληλοτέμνονται φύση καὶ ἀνθρώπινη φύση — στὴ θέση ὅπου στὶς μέρες μας πιστεύουμε ὅτι ἀναγνωρίζουμε τὴν πρώτη, ἀναμφίλεκτη καὶ αἰνιγματικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου — ἡ κλασσικὴ σκέψη κάνει νὰ ἐμφανίζεται ἡ δύναμη τοῦ λόγου. Δηλαδή τῆς γλώσσας καθόσον ἀναπαριστᾷ — τῆς γλώσσας πού κατονομάζει, περιτέμνει, συνδυάζει, συνδέει καὶ ἀποσυνδέει τὰ πράγματα, κἀνοντάς τα νὰ φαίνονται μέσα στὴ διαφάνεια τῶν λέξεων. Σὲ αὐτὸ τὸ ρόλο, ἡ γλώσσα μεταμορφώνει τὴ σειρὰ τῶν ἀντιλήψεων σὲ πίνακα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κατατέμνει τὸ συνεχές τῶν ὄντων σὲ χαρακτῆρες. Ὅπου ὑπάρχει λόγος οἱ παραστάσεις ἐκτίθενται καὶ συμπαρατίθενται: τὰ πράγματα συναθροίζονται καὶ ἀλληλοσυναρθρώνονται. Ὁ βαθὺς προορισμὸς τῆς κλασσικῆς γλώσσας ἦταν πάντα νὰ κατασκευάσει ἓναν «πίνακα», ἄσχετο ἂν αὐτὸς ἦταν φυσικὸς λόγος, συλλογὴ τῆς ἀλήθειας, περιγραφή τῶν πραγμάτων, corpus θετικῶν γνώσεων ἢ ἐγκυκλοπαιδικὸ λεξικὸ. Συνεπῶς ἡ γλώσσα ὑπάρχει γιὰ νὰ εἶναι διαφανής: ἔχασε ἐκείνη τὴν μυστικὴ εὐστάθεια πού, κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα, τὴν πύκνωσε, κἀνοντάς τὴν ὁμιλία γιὰ ἀποκρυπτογράφηση, καὶ τὴν περιέπλεκε μὲ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου: ἀκόμα δὲν ἔχει ἀποκτήσει ἐκείνη τὴν πολλαπλὴ ὑπαρξὴ, γιὰ τὴν ὁποία ἀναρωτιόμαστε σήμερα: κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ὁ λόγος εἶναι

ἡ ὑπερδιάφανη ἀναγκαιότητα μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία περνοῦν οἱ παραστάσεις καὶ τὰ ὄντα — ὅταν τὰ ὄντα ἀναπαρίστανται στὸ βλέμμα τοῦ πνεύματος, ὅταν ἡ παράσταση καθιστᾷ ὁρατὰ τὰ ὄντα στὴν ἀλήθεια τους. Ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε τὰ πράγματα καὶ τὴν τάξη τους περνᾷ στὴν κλασσικὴ ἐμπειρία μέσα ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν λέξεων: αὐτὲς δὲν εἶναι γιὰ τὴν ἀκρίβεια οὔτε σημάδια γιὰ ἀποκρυπτογράφηση (ὅπως κατὰ τὴν Ἀναγέννηση), οὔτε ἐργαλεῖα λίγο πολὺ-πιστὰ καὶ ἐλέγξιμα (ὅπως κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ θετικισμοῦ). Σχηματίζουν μᾶλλον τὸ ἄχρωμο δίκτυο, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο τὰ ὄντα ἐκδηλώνονται καὶ οἱ παραστάσεις ταξιθετοῦνται. Ἀναμφίβολα ἀπὸ ἐδῶ ἀπορρέει τὸ γεγονός ὅτι ὁ κλασσικὸς στοχασμὸς γιὰ τὴ γλώσσα, μολονότι ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς γενικῆς διάταξης, ὅπου εἰσάγεται ἰσότιμα μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ πλούτου καὶ τὴν φυσικὴ ἱστορία, κρατᾷ ἀπέναντι σὲ αὐτὲς προεξάρχοντα ρόλο.

Ἄλλὰ ἡ οὐσιώδης συνέπεια εἶναι ὅτι ἡ κλασσικὴ γλώσσα ὡς κοινὸς λόγος τῆς παράστασης καὶ τῶν πραγμάτων, ὡς τύπος μέσα στὸν ὁποῖο διασταυρώνονται ἡ φύση καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἀποκλείει ἀπόλυτα κάτι ποὺ θὰ ἦταν «ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου». Ὅσο μιλοῦσε αὐτὴ ἡ γλώσσα στὸν Δυτικὸ πολιτισμό, δὲν ἦταν δυνατό νὰ τεθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ὑπὸ συζήτηση σὰν κάτι ξεχωριστό, γιὰτὶ μαζί της δενόταν ἡ παράσταση καὶ τὸ εἶναι. Ὁ λόγος, ποὺ κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα συνέδεσε μεταξύ τους τὸ «σκέπτομαι» καὶ τὸ «ὑπάρχω» ἐκείνου ποὺ ἐπιφορτιζόταν τὴ σκέψη — αὐτὸς ὁ λόγος παρέμεινε, μὲ ὁρατὴ μορφή, ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῆς κλασσικῆς γλώσσας, γιὰτὶ μαζί της δενόταν αὐτοδίκαια ἡ παράσταση καὶ τὸ εἶναι. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ «Ἐγὼ σκέπτομαι» στὸ «Ἐγὼ ὑπάρχω» λάβαινε χώρα μέσα στὸ φῶς τῆς προφάνειας, στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς λόγου, τοῦ ὁποίου ὅλη ἡ περιοχὴ καὶ ὅλη ἡ λειτουργία ἦταν νὰ συναρθρώνουν μεταξύ τους αὐτὸ ποὺ ἀναπαριστοῦμε καὶ αὐτὸ ποὺ εἶναι. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν περιθώριο νὰ ἀντιτείνουμε σὲ αὐτὸ τὸ πέρασμα οὔτε ὅτι τὸ εἶναι γενικὰ δὲν περικλείεται μέσα στὴ σκέψη, οὔτε ὅτι αὐτὸ τὸ μοναδικὸ εἶναι, ἔτσι ὅπως ὑποδηλώνεται μὲ τὸ «Ἐγὼ ὑπάρχω», δὲν ἐλέγχθηκε οὔτε ἀναλύθηκε γιὰ λογαριασμό του. Ἡ μᾶλλον αὐτὲς οἱ ἀντιρρήσεις μποροῦν ὄντως νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ θεμελιωθοῦν, ἀλλὰ μὲ ἀφετηρία ἕναν λόγο ποὺ εἶναι βα-

θύτατα διαφορετικός και δὲν ὀφείλει τὴν ὑπαρξή του στὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὸ εἶναι· παρόμοιες ἀντιρρήσεις θὰ μπορεῖ νὰ διατυπώσῃ μόνο μιὰ προβληματικὴ ποὺ περιτρέχει τὴν παράσταση. Ἀλλὰ ἐνόσω διαρκοῦσε ὁ κλασσικὸς λόγος, δὲν μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς ποὺ ὑπονοοῦσε τὸ cogito.

III. Η ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΕΡΑΤΟΤΗΤΑΣ

Ὅταν ἡ φυσικὴ ἱστορία γίνεται βιολογία, ὅταν ἡ ἀνάλυση τοῦ πλούτου γίνεται οἰκονομία, προπάντων ὅταν ὁ στοχασμὸς γιὰ τὴ γλώσσα γίνεται φιλολογία καὶ ἐξαφανίζεται ὁ κλασσικὸς λόγος ὅπου τὸ εἶναι καὶ ἡ παράσταση ἔβρισκαν τὸν κοινὸ τόπο τους, τότε, μέσα στὴ βαθειὰ κίνηση μιᾶς παρόμοιας ἀρχαιολογικῆς μεταλλαγῆς, ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἀμφίλογη θέση του ὡς ἀντικειμένον ποὺ πρέπει νὰ γνωριστεῖ καὶ ὡς ὑποκειμένου ποὺ γνωρίζει: ὑποταγμένος ἡγεμόνας, θεώμενος θεατῆς, ἐμφανίζεται ἐκεῖ, σὲ αὐτὴ τὴ θέση τοῦ Βασιλιᾶ, τὴν ὁποία τοῦ ὄριζαν ἐκ τῶν προτέρων οἱ Ἀκόλουθοι τῶν Βασιλοπαίδων, ἀλλὰ ἀπ' ὅπου ἀποκλειόταν ἐπὶ μακρὸν ἡ πραγματικὴ του παρουσία. Λὲς καὶ σὲ αὐτὸ τὸν ἄδειο χῶρο, πρὸς τὸν ὁποῖο ἦταν στραμμένος ὁ πίνακας τοῦ Velasquez, τὸν ὁποῖο ὁμως ἀντανακλοῦσε μόνο χάρη στὴν τυχαία παρουσία ἑνὸς καθρέφτη καὶ σάμπως ἀπὸ διάθλαση, αἴφνης ὅλες οἱ μορφές, τῶν ὁποίων ὑποψιαζόμαστε τὴν ἐναλλαγή, τὸν ἀμοιβαῖο ἀποκλεισμό, τὴν περιέλιξη καὶ τὸ πεταλούδισμα (τὸ μοντέλο, ὁ ζωγράφος, ὁ βασιλιάς, ὁ θεατῆς), ἔπαυαν τὸν ἀνεπαίσθητο χορὸ τους, παγιώνονταν σὲ μιὰ πλήρη μορφή, καὶ ἀπαιτοῦσαν νὰ ἀναφερθεῖ ἐπιτέλους ὅλος ὁ χῶρος τῆς παράστασης σὲ ἓνα σάρκινο βλέμμα.

Τὸ κίνητρο αὐτῆς τῆς νέας παρουσίας, ὁ τρόπος ποὺ τῆς προσιδιάζει, ἡ ἀτομικὴ διάθεση τῆς ἐπιστήμης ποὺ τὴν ἐξουσιοδοτεῖ, ἡ νέα σχέση ποὺ ἐγκαθιδρύεται μέσω αὐτῆς ἀνάμεσα στὶς λέξεις, στὰ πράγματα καὶ στὴν τάξη τους — ὅλα αὐτὰ μποροῦν τώρα νὰ ἔρθουν στὸ φῶς. Ὁ Cuvier καὶ οἱ συγκαίρινοί του εἶχαν ζητήσει

ἀπὸ τῆ ζωῆ νὰ καθορίσει ἡ ἴδια, καὶ μέσα στὸ βάθος τοῦ εἶναι τῆς, τὶς συνθῆκες τῆς δυνατότητας τοῦ ἔμβιου· παρόμοια, ὁ Ricardo εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴν ἐργασία τὶς συνθῆκες δυνατότητας τῆς ἀνταλλαγῆς, τοῦ κέρδους καὶ τῆς παραγωγῆς· ἐπίσης οἱ πρῶτοι φιλόλογοι εἶχαν ἀναζητήσει μέσα στὴν ἱστορικὴ βαθύτητα τῶν γλωσσῶν τὴ δυνατότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς γραμματικῆς. Ἔτσι, γιὰ τὰ ἔμβια, γιὰ τὶς ἀνάγκες καὶ γιὰ τὶς λέξεις ἡ παράσταση ἔπαψε νὰ ἰσχύει ὡς ὁ τόπος τῆς προέλευσός τους καὶ ὡς ἡ ἀρχέγονη ἔδρα τῆς ἀλήθειας τους· σὲ σχέση μὲ αὐτὰ ἡ παράσταση στὸ ἐξῆς δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἐντύπωση, τὸ λίγο-πολύ ὀμιχλώδεις ἀντίστοιχο μέσα σὲ μιὰ συνείδηση ποὺ τὰ συλλαμβάνει καὶ τὰ ἀποκαθιστᾷ. Ἡ παράσταση ποὺ πλάθουμε γιὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχει πλέον νὰ ἐκδιπλώσει μέσα σὲ ἕναν κυρίαρχο χῶρο τὸν πίνακα τῆς ταξιθέτησής τους· ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀτόμου ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενο — ἴσως ἀκόμα λιγότερο, τὸ ἐπιφαινόμενο — μιᾶς τάξης ποὺ ἀνήκει τώρα στὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ στὸν ἐσωτερικό τους νόμο. Μέσα στὴν παράσταση, τὰ ὄντα δὲν φανερώνουν πιά τὴν ταυτότητά τους, ἀλλὰ τὴν ἐξωτερικὴ σχέση ποὺ ὀρίζουν στὸ ἀνθρώπινο ὄν. Τὸ τελευταῖο, μὲ τὸ ἰδιάζον εἶναι του, μὲ τὴν ἰκανότητά του νὰ πλάθει παραστάσεις, βγαίνει μέσα ἀπὸ ἕνα κοίλωμα φτιαγμένο ἀπὸ τὰ ἔμβια, τὰ ἀντικείμενα ἀνταλλαγῆς καὶ τὶς λέξεις, ὅταν αὐτά, ἐγκαταλείποντας τὴν παράσταση ποὺ μέχρι τότε ἦταν ἡ φυσικὴ τους ἔδρα, ἀπομονώνονται μέσα στὴ βαθύτητα τῶν πραγμάτων καὶ περιελίσσονται στὸν ἑαυτό τους σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ζωῆς, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς γλώσσας. Μέσα σὲ ὅλα αὐτά, σφιγμένος ἀπὸ τὸν κύκλο ποὺ σχηματίζουν, ὁ ἄνθρωπος ὑποδηλώνεται — ἀκόμα περισσότερο, ἀπαιτεῖται — ἀπὸ αὐτά, γιὰτὶ αὐτὸς εἶναι ποὺ μιλάει, ἐπειδὴ τὸν βλέπουμε νὰ κατοικεῖ ἀνάμεσα στὰ ζῶα (καὶ σὲ μιὰ θέση ποὺ δὲν εἶναι μόνον προνομιούχα, ἀλλὰ καὶ ταξιθετικὴ τοῦ συνόλου ποὺ ἀποτελοῦν: ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχει ἐκληφθεῖ ὡς τέρμα τῆς ἐξέλιξης, ἀναγνωρίζουμε σὲ αὐτὸν τὸ ἄκρο μιᾶς μεγάλης σειρᾶς), ἐπειδὴ τέλος ἡ σχέση ἀνάμεσα στὶς ἀνάγκες καὶ στὰ μέσα ποὺ διαθέτει γιὰ νὰ τὶς ικανοποιήσει εἶναι τέτοια, ὥστε ἀποτελεῖ ἀναγκαίᾳ ἀρχὴ καὶ μέσο κάθε παραγωγῆς. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἡγεμονικὸς του χαρακτηρισμὸς

είναι ἀμφίλογος. Κατὰ μία ἔννοια, ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἐργασία, τὴ ζωὴ καὶ τὴ γλῶσσα: ἡ συγκεκριμένη ὑπαρξὴ του βρίσκει σὲ αὐτὰ τοὺς προσδιορισμούς της· δὲν μποροῦμε νὰ τὸν προσπελάσουμε παρὰ μέσω τῶν λέξεων του, τοῦ ὀργανισμοῦ του, τῶν ἀντικειμένων πού κατασκευάζει — λές καὶ αὐτὰ ἀρχικὰ (ἴσως μόνο αὐτὰ) κατεῖχαν τὴν ἀλήθεια· καὶ ὁ ἴδιος, ἄπαξ καὶ σκέπτεται, ἀποκαλύπτεται στὰ μάτια του μὲ τὴ μορφή ἑνὸς ὄντος πού, μέσα σὲ ἓνα ἀναγκαστικὰ κρυφὸ βάθος, μέσα σὲ μιὰ χρονικὴ προτεραιότητα πού δὲν ἐπιδέχεται ἄλλη ἀναγωγὴ, εἶναι ἤδη ἓνα ἔμβιο, ἓνα ἐργαλεῖο παραγωγῆς, ἓνας φορέας λέξεων πού προϋπάρχουν ἀπὸ αὐτό. Ὅλα αὐτὰ τὰ περιεχόμενα, πού ἡ γνώση του τοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι εἶναι ἐξωτερικὰ ὡς πρὸς τὸν ἴδιο καὶ παλαιότερα ἀπὸ τὴ γέννησή του, τὸν προκαταλαμβάνουν, τὸν κλονίζουν μὲ ὅλη τους τὴν σταθερότητα καὶ τὸν διαπερνοῦν σὰν νὰ μὴν ἦταν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀντικείμενο τῆς φύσης ἢ ἓνα πρόσωπο πού ὀφείλει νὰ ἐξαφανιστεῖ μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ περατότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀγγέλλεται — μὲ ἐπιτακτικὸ τρόπο — μέσα στὴ θετικότητα τῆς γνώσης· γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι περατός, ὅπως γνωρίζουμε τὴν ἀνατομία τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τὸ σύστημα τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς κλίσης· ἢ μᾶλλον, σὰν ὑδατόσημο μέσα σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς σταθερές, θετικὲς καὶ πλήρεις μορφές, ἀντιλαμβάνομαστε τὴν περατότητα καὶ τὰ ὅρια πού ἐπιβάλλουν, μαντεύουμε σχεδὸν ἐν λευκῷ ὅλα, ὅσα καθιστοῦν δυνατά.

Ἄλλὰ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ πρώτη ἀνακάλυψη τῆς περατότητας εἶναι ἀσταθής· τίποτα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴ σταματήσουμε στὸν ἑαυτό της· καὶ δὲν θὰ μπορούσαμε ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπόσχεται ἐπίσης τὸ ἴδιο ἐκεῖνο ἄπειρο πού ἀρνεῖται ἀκολουθώντας τὸ σύστημα τῆς ἐπικαιρότητας; Ἡ ἐξέλιξη τοῦ εἴδους ἴσως δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ· οἱ μορφές τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας δὲν παύουν νὰ τροποποιοῦνται καὶ ἴσως μιὰ μέρα ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ βρίσκει πιά μέσα στὸ μόχθο του τὴν ἀρχὴ τῆς ἀλλοτριώσεώς του, οὔτε μέσα στὶς ἀνάγκες του τὴ σταθερὴ ὑπόμνηση τῶν ὀρίων του· ἐπίσης τίποτα δὲν ἀποδείχνει ὅτι δὲν θὰ ἀνακαλύψει συμβολικὰ συστήματα ἐπαρκῶς καθαρὰ ὥστε νὰ διαλύσει τὴν παλαιὰ ἀδιαφάνεια τῶν ἱστορικῶν γλωσσῶν. Ἀναγγελμένη μέσα

στη θετικότητα, ή περατότητα του ανθρώπου προβάλλει με την παράδοξη μορφή του άπροσδιόριστου· υποδείχνει όχι τόσο την αύστηρότητα του όριου, όσο την μονοτονία μιᾶς διαδρομῆς που αναμφίβολα δὲν ἔχει ὅρια, ἀλλὰ ἴσως δὲν εἶναι ἀνέλπιδη. Ἐντούτοις ὅλα αὐτὰ τὰ περιεχόμενα, με ἐκεῖνο που ἀποκρύπτουν καὶ ἐκεῖνο που ἀφήνουν νὰ κατευθύνεται πρὸς τὰ σύνορα του χρόνου, δὲν ἔχουν θετικότητα μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης, δὲν προσφέρονται στὸ ἔργο μιᾶς πιθανῆς γνώσης παρὰ συνδεδεμένα πέρα γιὰ πέρα με τὴν περατότητα. Γιατὶ δὲν θὰ βρίσκονταν ἐδῶ, μέσα σὲ αὐτὸ τὸ φῶς που τὰ λούζει κατὰ ἓνα μέρος, ἂν ὁ ἄνθρωπος που ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπὸ αὐτὰ εἶχε συλληφθεῖ μέσα στὸ βουβό, σκοτεινό, ἄμεσο καὶ εὐτυχές ἀνοιγμα τῆς ζωῆς του ζώου· ἀλλὰ οὔτε καὶ θὰ παρουσιάζονταν ὑπὸ τὸ ὄξυ πρίσμα που τὰ ἀποκρύπτει ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους ἂν ὁ ἄνθρωπος μποροῦσε νὰ τὰ διατρέξει ὀλότελα μέσα στὴν ἀστραπή μιᾶς ἀπειρης νόησης. Ἀλλὰ μέσα στὴν ἐμπειρία του ἄνθρώπου, ἔχει δοθεῖ ἓνα σῶμα που εἶναι τὸ δικό του — ἀμφίλογο ἀπόσπασμα χώρου, ἡ ἰδιάζουσα καὶ ἀπαραμείωτη χωρικότητα του ὁποίου συναρθρώνεται ὥστόσο με τὸ χῶρο τῶν πραγμάτων· στὴν ἴδια αὐτὴ ἐμπειρία, ἔχει δοθεῖ ἡ ἐπιθυμία ὡς πρωταρχικὴ ὄρεξη, με ἀφετηρία τὴν ὁποία ὅλα τὰ πράγματα ἀποκτοῦν ἀξία, καὶ ἀξία σχετικὴ· στὴν ἴδια αὐτὴ ἐμπειρία ἔχει δοθεῖ μιὰ γλώσσα, στὸν ροῦ τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ δοθοῦν ὅλοι οἱ λόγοι ὅλων τῶν καιρῶν, ὅλες οἱ διαδοχὲς καὶ ὅλες οἱ ταυτοχρονίες. Ὡστε καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς θετικὲς μορφές, ὅπου ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μάθει ὅτι εἶναι περατός, του δίνεται μέσα στὸ φόντο τῆς ἴδιας του τῆς περατότητας. Ἀρα ἡ τελευταία δὲν εἶναι ἡ πιὸ καθαρὴ οὐσία τῆς θετικότητάς του, ἀλλὰ αὐτὸ με ἀφετηρία τὸ ὁποῖο καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐμφάνισή της. Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς ζωῆς, αὐτὸ που κάνει τὴ ζωὴ νὰ μὴν ὑπάρχει χωρὶς νὰ μοῦ ἐπιτάσσει τίς μορφές της, μοῦ δίνονται θεμελιωδῶς μέσω του σώματός μου· ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς παραγωγῆς, τὸ βάρος τῶν προσδιορισμῶν της πάνω στὴν ὑπαρξή μου, μοῦ ἔχουν δοθεῖ μέσω τῆς ἐπιθυμίας μου· καὶ ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς γλώσσας, ὅλη ἡ ἱστορικὴ αὐλακὰ τὴν ὁποία οἱ λέξεις κάνουν νὰ λάμπει τὴ στιγμὴ που τίς προφέρουμε, καὶ ἴσως μέσα σὲ ἓνα χρόνο ἀκόμα πιὸ ἀνεπαίσθητο, μοῦ δίνονται στὴ διάρκεια τῆς ἰσχνῆς ἀλυσίδας

τῆς ὀμιλοῦσας σκέψης μου. Στὸ θεμέλιο ὄλων τῶν ἐμπειρικῶν θετικότητων, καὶ ἐκείνου ποῦ μπορεῖ νὰ ὑποδείξει συγκεκριμένους περιορισμούς στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀνακαλύπτουμε μιὰ περατότητα — ποῦ κατὰ μία ἔννοια εἶναι ἡ ἴδια: εἶναι σφραγισμένη ἀπὸ τὴ χωρικότητα τοῦ σώματος, τὸ χάσμα τῆς ἐπιθυμίας καὶ τὸ χρόνο τῆς γλώσσας· κι ὅμως εἶναι ριζικὰ ἄλλη. Ἐκεῖ τὸ ὄριο δὲν ἐκδηλώνεται ὡς προσδιορισμὸς ἕξωθεν ἐπιβεβλημένος στὸν ἄνθρωπο (ἐπειδὴ ἔχει μιὰ φύση ἢ μιὰν ἱστορία) ἀλλὰ ὡς θεμελιώδης περατότητα ποῦ ἔγκειται μόνο στὸ ἴδιο τῆς τὸ γεγονὸς καὶ διανοίγεται στὴ θετικότητα κάθε συγκεκριμένου ὀρίου.

Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν καρδιὰ τῆς ἐμπειρικότητας, ὑποδειχνεται ἡ ὑποχρέωση νὰ ἀνέβουμε ἢ, ἂν θέλουμε, νὰ κατέβουμε μέχρι μιὰν ἀναλυτικὴ τῆς ὑπαρξῆς, ὅπου τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου θὰ μπορεῖ νὰ θεμελιώσει στὴ θετικότητά τους ὅλες τὶς μορφές ποῦ τῆς ὑποδεικνύουν ὅτι δὲν εἶναι ἄπειρη. Καὶ ὁ πρῶτος χαρακτήρας, μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ ἡ ἀναλυτικὴ θὰ σφραγίσει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἢ μᾶλλον τὸ χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο θὰ ἐκδιπλωθεῖ ὀλόκληρη, θὰ εἶναι ἐκεῖνος τῆς ἐπανάληψης — τῆς ταυτότητας καὶ τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὸ θετικὸ καὶ στὸ θεμελιώδες: ὁ θάνατος, ποῦ ὑποσκάπτει ἀνώνυμα τὴν καθημερινὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἐμβίου, εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ἐκεῖνον, τὸν θεμελιώδη, μὲ ἀφετηρία τὸν ὁποῖο δίνεται σὲ μένα ἢ ἐμπειρικὴ μου ζωὴ· ἡ ἐπιθυμία, ποῦ συνδέει καὶ χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους μέσα στὴν οὐδετερότητα τῆς οἰκονομικῆς διαδικασίας, εἶναι ἡ ἴδια μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία κάθε πράγμα εἶναι γιὰ μένα ἐπιθυμητό· ὁ χρόνος, ποῦ φέρει τὶς γλώσσες, ἐνοικεῖ σὲ αὐτὲς καὶ καταλήγει νὰ τὶς φθείρει, εἶναι ὁ χρόνος ποῦ διελαύνει τὸν λόγο μου προτοῦ τὸν προφέρω μέσα σὲ μιὰν διαδοχὴ τὴν ὁποία κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει. Ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο τῆς ἐμπειρίας ὡς τὸ ἄλλο, ἡ περατότητα ἀπαντᾷ στὸν ἑαυτὸ τῆς· μέσα στὴ φιγούρα τοῦ Ἰδίου εἶναι ἡ ταυτότητα καὶ ἡ διαφορὰ τῶν θετικότητων καὶ τοῦ θεμελίου τους. Βλέπουμε πῶς ὁ μοντέρνος στοχασμὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ἤδη ἀπαρχὴ αὐτῆς τῆς ἀναλυτικῆς στρέφει πρὸς μιὰν ὀρισμένη σκέψη τοῦ Ἰδίου — ὅπου ἡ Διαφορὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὴν Ταυτότητα — τὴν ἐκθεση τῆς παράστασης, μὲ τὴν ἀνάπτυξή της σὲ πίνακα, ὅπως τὴν ἐπέβαλε ἡ κλασσικὴ γνώση. Μέσα σὲ αὐτὸν τὸν

ισχνό και τεράστιο χώρο, που έχει διανοιχθεί από την επανάληψη του θετικού μέσα στο θεμελιώδες, θα εκδιπλωθεί όλη αυτή η αναλυτική τής περατότητας, ή τόσο συνδεμένη με τη μοίρα τής μοντέρνας σκέψης: έδω θα δοῦμε διαδοχικά τὸ ὑπερβατικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐμπειρικό, τὸ cogito νὰ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχουμε σκεφτεῖ, ἢ ἐπιστροφή στὴν καταγωγή νὰ ἐπαναλαμβάνει τὴν ὀπισθοχώρησή της· ἐδῶ θα ἐπιβεβαιωθεί με ἀφετηρία τὸν ἑαυτό της μιὰ σκέψη τοῦ Ἰδίου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν κλασσικὴ φιλοσοφία.

Θὰ ποῦν ἴσως ὅτι δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ περιμένουμε τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα γιὰ νὰ ἔρθει στὸ φῶς ἡ ἰδέα τῆς περατότητας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἴσως τὴν μετατόπισε ἀπλῶς μέσα στὸν ἄνθρωπο τῆς σκέψης, ἀναθέτοντάς της ἕναν πιὸ περίπλοκο ρόλο, πιὸ ἀμφίλογο, λιγότερο εὔκολο στὸ νὰ τὸν περιτρέξουμε: γιὰ τὴ σκέψη τοῦ δέκατου ἔβδομου καὶ τοῦ δέκατου ὄγδου αἰῶνα, αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὸν ἄνθρωπο νὰ ζεῖ μιὰν ζωικὴ ὑπαρξή, νὰ ἐργάζεται με τὸν ἰδρώτα τοῦ προσώπου του, νὰ σκέφτεται με ἀδιαφανεῖς λέξεις, ἦταν ἡ περατότητά του· ἡ ἴδια περατότητα τὸν ἐμπόδιζε νὰ γνωρίσει ἀπόλυτα τοὺς μηχανισμοὺς τοῦ σώματός του, τὰ μέσα ἰκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν του, τὴ μέθοδο νὰ σκέφτεται χωρὶς τὴν ἐπικίνδυνη ἐπικουρία μιᾶς γλώσσας συνυφασμένης με συνήθειες καὶ φαντασίες. Ὡς ἀσύμμετρο πρὸς τὸ ἄπειρο, τὸ ὄριο τοῦ ἀνθρώπου ἐξηγοῦσε ἐπίσης τὴν ὑπαρξή αὐτῶν τῶν ἐμπειρικῶν περιεχομένων ὅσο καὶ τῆς ἀδυνατότητας νὰ τὰ γνωρίσουμε ἄμεσα. Καὶ ἔτσι ἡ ἀρνητικὴ σχέση με τὸ ἄπειρο — ποὺ εἶχε ἐκληφθεῖ ὡς δημιουργία ἢ πτώση ἢ δεσμὸς τῆς ψυχῆς με τὸ σῶμα ἢ προσδιορισμὸς μέσα στὸ περατὸ εἶναι ἢ ἀλλόκοτη θέαση τῆς ὀλότητας ἢ δεσμὸς τῆς παράστασης με τὴν ἐντύπωση — ἐμφανιζόταν ὡς προτερόχρονη ἀπὸ τὴν ἐμπειρικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὴ γνώση ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ αὐτή. Με μιὰ κίνηση, ἀλλὰ χωρὶς ἀμοιβαία παραπομπή οὔτε κυκλικότητα, θεμελιῶνε τὴν ὑπαρξή τοῦ σώματος, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν λέξεων, καὶ τὴν ἀδυνατότητα νὰ τὰ ἐλέγξουμε μέσα σὲ μιὰν ἀπόλυτη γνώση. Ἡ ἐμπειρία ποὺ διαμορφώνεται στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα στεγάζει τὴν ἀνακάλυψη τῆς περατότητας ὅχι πλέον μέσα στὴ σκέψη τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν καρδιά αὐτῶν

τῶν περιεχομένων πού εἶναι δεδομένα μέσω μιᾶς περατῆς γνώσης ὡς οἱ συγκεκριμένες μορφές τῆς περατῆς ὑπαρξῆς. Ἐξ οὗ καί τὸ ἀτελεύτητο παιχνίδι μιᾶς ἀναδιπλασιασμένης ἀναφορᾶς: ἂν ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι περατή, εἶναι γιατί ἔχει ἐμπλακεῖ, χωρίς πιθανή ἐλπίδα ἀπελευθέρωσης, μέσα στὰ θεωρητικά περιεχόμενα τῆς γλώσσας, τῆς ἐργασίας καί τῆς ζωῆς· καί ἀντίστροφα, ἂν ἡ ζωή, ἡ ἐργασία καί ἡ γλώσσα δίνονται μέσα στή θετικότητά τους, αὐτὸ συμβαίνει γιατί ἡ γνώση ἔχει περατὲς μορφές. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὴν κλασσικὴ σκέψη ἡ περατότητα (ὡς προσδιορισμὸς θετικὰ συγκροτημένος μὲ ἀφετηρία τὸ ἄπειρο) ἐξηγεῖ αὐτὲς τὶς ἀρνητικὲς μορφές πού εἶναι τὸ σῶμα, ἡ ἀνάγκη, ἡ γλώσσα, καί ἡ περιορισμένη γνώση πού μπορεῖ νὰ ἔχουμε γι' αὐτές· γιὰ τὴ μοντέρνα σκέψη ἡ θετικότητά τῆς ζωῆς, τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἐργασίας (πού ἔχουν τὴν δική τους ὑπαρξή καί ἱστορικότητα καί τοὺς δικούς τους νόμους) θεμελιώνει ὡς ἀρνητικὴ συστοιχία τους τὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς γνώσης· καί ἀντίστροφα τὰ ὅρια τῆς γνώσης θεμελιώνουν θετικὰ τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε τί εἶναι ἡ ζωή, ἡ ἐργασία καί ἡ γλώσσα, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ ἐμπειρία πού εἶναι πάντα περιορισμένη. Ἐνόσω αὐτὰ τὰ ἐμπειρικά περιεχόμενα στεγάζονταν μέσα στὸ χῶρο τῆς παράστασης, μιὰ μεταφυσικὴ τοῦ ἀπείρου ὄχι μόνο ἦταν δυνατὴ ἀλλὰ καί ἐπιβεβλημένη: ὄντως, αὐτὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦν τὶς ἐκδηλεῖς μορφές τῆς ἀνθρώπινης περατότητας, καί ἐντούτοις νὰ μποροῦν νὰ ἔχουν τὸν τόπο τους καί τὴν ἀλήθεια τους μέσα στὴν παράσταση· ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου καί ἡ ἰδέα τοῦ καθορισμοῦ του μέσα στὴν περατότητα ἐπέτρεπαν τόσο τὸ ἓνα ὅσο καί τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ ὅταν τὰ ἐμπειρικά περιεχόμενα ἀποσπᾶστηκαν ἀπὸ τὴν παράσταση καί περιέκλεισαν μέσα τους τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπαρξῆς τους, τότε ἡ μεταφυσικὴ τοῦ ἀπείρου ἀχρηστεύτηκε· ἡ περατότητα δὲν ἔπαψε πιά νὰ παραπέμπει στὸν ἑαυτὸ της (ἀπὸ τὴ θετικότητά τῶν περιεχομένων στὶς ὀριοθετήσεις τῆς γνώσης, καί ἀπὸ τὴν ὀριοθετημένη θετικότητά τῆς γνώσης στὴν περιορισμένη γνώση τῶν περιεχομένων). Τότε ὀλόκληρο τὸ πεδίο τῆς δυτικῆς σκέψης ἀνατράπηκε. Ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχε συστοιχία ἀνάμεσα σὲ μιὰ μεταφυσικὴ τῆς παράστασης καί τοῦ ἀπείρου καί μιὰν ἀνάλυση τῶν ἐμβίων ὄντων, τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου, καί τῶν λέ-

ξεων τῆς γλώσσας του, βλέπουμε νὰ συγκροτεῖται μιὰ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὴ (ἀλλὰ σὲ μιὰ σύστοιχη ἀντίθεση) ἕναν διηνεκὴ πειρασμὸ νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ μεταφυσικὴ τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα ἦσαν πάντοτε ἀπλοὶ πειρασμοί, οἱ ὁποῖοι παρευθὺς ἀμφισβητοῦνται καὶ ὑποσκάπτονται ἀπὸ τὰ μέσα, γιατί πάντα πρόκειται γιὰ μεταφυσικὲς καταμετρημένες ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες περατότητες: μεταφυσικὴ μιᾶς ζωῆς ποὺ συγκλίνει πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ἔστω καὶ ἂν δὲ σταματᾷ σὲ αὐτόν· μεταφυσικὴ μιᾶς ἐργασίας ποὺ ἀπελευθερώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ τρόπο ὥστε καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ σειρά του νὰ μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτὴ· μεταφυσικὴ μιᾶς γλώσσας τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἰδιοποιηθεῖ καὶ πάλι μέσα στὴ συνείδηση τοῦ δικοῦ του πολιτισμοῦ. Ἔτσι ἡ μοντέρνα σκέψη θὰ ἀμφισβητηθεῖ στὰ ἴδια της τὰ μεταφυσικὰ ἐγχειρήματα καὶ θὰ δείξει ὅτι οἱ στοχασμοὶ γιὰ τὴ ζωὴ, τὴν ἐργασία καὶ τὴ γλώσσα, στὸ βαθμὸ ποὺ ἰσχύουν ὡς ἀναλυτικὲς τῆς περατότητας, φανερώνουν τὸ τέλος τῆς μεταφυσικῆς: ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς καταγγέλλει τὴ μεταφυσικὴ ὡς ἕνα ψευδαισθησιακὸ περαπέτασμα, ἡ φιλοσοφία τῆς ἐργασίας τὴν καταγγέλλει ὡς ἀλλοτριωμένη σκέψη καὶ ἰδεολογία, ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσας ὡς πολιτισμικὸ ἐπεισόδιο.

Ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς μεταφυσικῆς δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀρνητικὸ πρόσωπο ἑνὸς πολὺ πιὸ περίπλοκου συμβάντος ποὺ λαβαίνει χώρα μέσα στὴ δυτικὴ σκέψη. Αὐτὸ τὸ συμβάν εἶναι ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντούτοις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστέψουμε ὅτι ἀναπήδησε ξαφνικὰ μέσα στὸν ὀρίζοντά μας, ἐπιβάλλοντας, μὲ ἕναν αἰφνίδιο καὶ ἀπόλυτα ἀποπλανητικὸ τρόπο γιὰ τὸν στοχασμὸ μας, τὸ ὠμὸ γεγονός τοῦ σώματός του, τοῦ μόχθου του, τῆς γλώσσας του· δὲν εἶναι ἡ θετικὴ ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνη ποὺ περίκοψε βίαια τὴν μεταφυσικὴ. Ἀναμφίβολα, στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπιφανομένων, ἡ μοντέρνα ἐποχὴ ἀρχίζει ὅταν τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει μέσα στὸν ὀργανισμό του, μέσα στὸ κοχύλι τοῦ κεφαλιοῦ του, στὴν ἀρματωσιὰ τῶν μελῶν του καὶ μέσα σὲ ὅλο τὸ νεῦρωμα τῆς φυσιολογίας του· ὅταν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει στὴν καρδιὰ μιᾶς ἐργασίας, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας τὸν κυριαρχεῖ καὶ τὸ προῖόν τοῦ διαφεύγει.

ὅταν στεγάζει τὴ σκέψη του στὶς πτυχὲς μιᾶς γλώσσας τόσο παλαιότερης ἀπὸ αὐτὸν ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τίς σημασίες πού ἐντούτοις ἐμψυχώνονται ξανὰ ἀπὸ τὴν ἐμμονὴ τῆς λαλιᾶς του. Ἄλλὰ ἀκόμα πιὸ θεμελιακά, ὁ πολιτισμὸς μας διάβηκε τὸ κατώφλι, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζουμε τὸν μοντέρνο ἑαυτό μας, τὴν ἡμέρα πού ἡ περατότητά μας ἀντιμετωπίστηκε μέσα σὲ μιὰν ἀτελεύτητη ἀναφορὰ στὸν ἑαυτό της. Ἄν στὸ ἐπίπεδο τῶν διαφόρων γνωστικῶν κλάδων ἀληθεύει ὅτι ἡ περατότητα ὑποδηλώνει πάντα μὲ ἀφετηρία τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο καὶ τίς ἐμπειρικὲς μορφές πού μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε στὴν ὕπαρξή του, τότε στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο, πού ἀποκαλύπτει τὸ ἱστορικὸ καὶ γενικὸ a priori καθενὸς γνωστικοῦ κλάδου, ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος — αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πού μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ στὴ σωματικὴ, μοχθούσα καὶ ὀμιλούσα ὕπαρξή του — εἶναι δυνατὸς μόνο ὡς μορφή τῆς περατότητας. Ὁ μοντέρνος πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ τὸν ἄνθρωπο ἐπειδὴ σκέφτεται τὸ περατὸ μὲ ἀφετηρία τὸν ἑαυτό του. Μέσα σὲ αὐτὲς τίς συνθήκες καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ κλασσικὴ σκέψη καὶ ὅλες, ὅσες προηγήθηκαν, εἶχαν μπορέσει νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα, γιὰ τὸ ἀνθρώπινο ὄν, γιὰ τὴν τόσο περιορισμένη θέση του μέσα στὸ σύμπαν, γιὰ ὅλα τὰ ὄρια πού καταμετροῦν τὴ γνώση του ἢ τὴν ἐλευθερία του, ἀλλὰ ποτὲ καμμιὰ ἀπὸ αὐτὲς δὲ γνώρισε τὸν ἄνθρωπο ὅπως δόθηκε στὴν μοντέρνα γνώση. Ὁ «ἀνθρωπισμὸς» τῆς Ἀναγέννησης, ὁ «ὀρθολογισμὸς» τῶν κλασσικῶν μπόρεσαν ὄντως νὰ δώσουν μιὰν προνομιούχα θέση στοὺς ἀθρώπους μέσα στὴν τάξη τοῦ κόσμου, δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ σκεφτοῦν τὸν ἄνθρωπο.

IV. ΤΟ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΟ

Μέσα στὴν ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα παράδοξο ἐμπειρικὸ-ὑπερβατικὸ διπλὸ ὄν, ἐφόσον εἶναι ὄν πάνω στὸ ὁποῖο θὰ γνωρίσουμε ἐκεῖνο πού καθιστᾶ δυνατὴ κάθε γνώση. Ἄλλὰ ἡ ἀνθρώπινη φύση τῶν ἐμπειριστῶν δὲν ἔπαιζε ἄραγε κατὰ τὸν

δέκατο ὄγδοο αἰώνα τὸν ἴδιο ρόλο; Στὴν πραγματικότητα, ἐκεῖνο ποὺ ἀνέλυαν τότε ἦταν οἱ ιδιότητες καὶ οἱ μορφές τῆς παράστασης ποὺ ἐπέτρεπαν τὴ γνώση γενικὰ (ἔτσι ὄριζε ὁ Condillac τὶς ἀναγκαῖες καὶ ἐπαρκεῖς πράξεις ὥστε ἡ παράσταση νὰ ἐκδιπλωθεῖ σὲ γνώση: ἀνάμνηση, αὐτοσυνείδηση, φαντασία, μνήμη): τώρα ποὺ ὁ τὸπος τῆς ἀνάλυσης δὲν εἶναι πιά ἡ παράσταση, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος στὴν περατότητά του, τὸ ζήτημα εἶναι νὰ φέρουμε σὲ φῶς τὶς συνθῆκες τῆς γνώσης μὲ ἀφετηρία τὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα ποὺ ἔχουν δοθεῖ σὲ αὐτή. Γιὰ τὴ γενικὴ κίνηση τῆς μοντέρνας σκέψης δὲν ἔχει σημασία ποῦ ρίζωσαν αὐτὰ τὰ περιεχόμενα: ὁ κόμπος δὲν εἶναι νὰ μάθουμε ἂν τὰ ἀναζήτησαν στὴν ἐνδοσκόπηση ἢ σὲ ἄλλες μορφές ἀνάλυσης. Γιὰ τὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς μας δὲν στήθηκε τὴ στιγμή ποὺ θελήσαμε νὰ ἐφαρμόσουμε στὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου ἀντικειμενικὲς μεθόδους, ἀλλὰ μᾶλλον τὴ μέρα ποὺ συγκροτήθηκε ἓνα ἐμπειρικὸ-ὑπερβατικὸ διπλὸ ὄν ποὺ ὀνόμασαν *ἄνθρωπο*. Εἶδαμε τότε νὰ γεννιοῦνται δύο εἴδη ἀναλύσεων: ἐκεῖνες ποὺ στεγάστηκαν στὸ χῶρο τοῦ σώματος καὶ μὲ τὴ μελέτη τῆς ἀντίληψης, τῶν αἰσθητηριακῶν μηχανισμῶν, τῶν νευροκινητικῶν σχημάτων, τῆς ἄρθρωσης ποὺ εἶναι κοινὴ στὰ πράγματα καὶ στὸν ὀργανισμό, λειτούργησαν σὰν ἓνα εἶδος ὑπερβατικῆς αἰσθητικῆς: μέσα σὲ αὐτὲς τὶς ἀναλύσεις ἀνακάλυπταν ὅτι ἡ γνώση εἶχε ἀνατομικο-φυσιολογικὲς προϋποθέσεις, ὅτι διαμορφωνόταν βαθμιαῖα μέσα στὸ νεῦρωμα τοῦ σώματος, ὅτι ἐκεῖ εἶχε ἴσως μιὰ προνομιοῦχα ἔδρα, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ μορφές τῆς δὲν μποροῦσαν νὰ ἀποσυνδεθοῦν ἀπὸ τὶς ιδιοτροπίες τῆς λειτουργίας του· κοντολογῆς ὅτι ὑπῆρχε μιὰ φύση τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ποὺ προσδιόριζε τὶς μορφές τῆς καὶ μποροῦσε συνάμα νὰ ἐκδηλώνεται σ' αὐτὴν μὲ τὰ δικά της ἐμπειρικὰ περιεχόμενα. Ἐπίσης ὑπῆρχαν ἀναλύσεις ποὺ μὲ τὴ μελέτη τῶν ψευδαισθήσεων, ποὺ λίγο-πολὺ εἶναι παλιές, λίγο-πολὺ δύσκολο νὰ νικηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, λειτούργησαν σὰν ἓνα εἶδος ὑπερβατικῆς διαλεκτικῆς· ἔδειχναν ἔτσι ὅτι ἡ γνώση εἶχε ἱστορικὲς κοινωνικὲς ἢ οἰκονομικὲς προϋποθέσεις, ὅτι διαμορφωνόταν μέσα σὲ σχέσεις ποὺ ὑφαίνονται ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ιδιαίτερη μορφή ποὺ οἱ σχέσεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἔπαιρναν ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, κοντολογῆς ὅτι ὑπῆρχε μιὰ

ιστορία τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ἡ ὁποία μποροῦσε νὰ ἔχει δοθεῖ στὴν ἐμπειρικὴ γνώση καὶ συνάμα νὰ τῆς ἐπιτάσσει τὶς μορφές της.

Ἄλλὰ αὐτὲς οἱ ἀναλύσεις παρουσιάζουν τὴν ἰδιαιτερότητα ὅτι φαινομενικὰ δὲν ἔχουν ἀνάγκη οἱ μὲν τὶς δέ· ἀκόμα περισσότερο, ὅτι μποροῦν νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ κάθε προσφυγῆ σὲ μιὰν ἀναλυτικὴ (ἢ σὲ μιὰ θεωρία τοῦ ὑποκειμένου): ἰσχυρίζονται ὅτι μποροῦν νὰ βασιστοῦν στὸν ἑαυτό τους, ἐπειδὴ εἶναι τὰ ἴδια τὰ περιεχόμενα ποὺ λειτουργοῦν ὡς ὑπερβατικὸς στοχασμὸς. Ἄλλὰ στὴν πραγματικότητα ἡ ἀναζήτησις μιᾶς φύσης ἢ μιᾶς ἱστορίας τῆς γνώσης μέσα στὴν κίνηση ποὺ καταβιβάζει τὴν ἰδιάζουσα διάσταση τῆς κριτικῆς στὰ περιεχόμενα μιᾶς ἐμπειρικῆς γνώσης, προαπαιτεῖ τὴν χρῆση μιᾶς ὀρισμένης κριτικῆς. Κριτικῆς ποὺ δὲν εἶναι ἡ ἄσκηση ἑνὸς καθαρῶν στοχασμοῦ, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς διαχωρισμῶν λίγο ἢ πολὺ σκοτεινῶν. Καὶ ἀρχικὰ διαχωρισμῶν σχετικὰ διασαφηνισμένων, ἔστω καὶ ἂν εἶναι αὐθαίρετοι: ἐκεῖνον ποὺ διακρίνει τὴν ὑποτυπώδη, ἀτελή, μὴ ἰσορροπη, γεννώμενη γνώση ἀπὸ τὴν γνώση ποὺ μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε, ἂν ὄχι περατωμένη, τουλάχιστον συγκροτημένη στὶς σταθερὲς καὶ ὀριστικὲς τῆς μορφῆς (αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς καθιστᾷ δυνατὴ τὴ μελέτη τῶν φυσικῶν συνθηκῶν τῆς γνώσης): ἐκεῖνον ποὺ διακρίνει τὴν ψευδαίσθησις τῆς ἀλήθειας, τὴν ἰδεολογικὴ χίμαιρα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία (αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς καθιστᾷ δυνατὴ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς γνώσης): ἀλλὰ ὑπάρχει ἓνας πιὸ σκοτεινός, καὶ πιὸ θεμελιακὸς διαχωρισμὸς: ἐκεῖνος τῆς ἴδιας τῆς ἀλήθειας· ὄντως πρέπει νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀλήθεια ποὺ ἀνήκει στὴν τάξιν τοῦ ἀντικειμένου — ἐκείνη ποὺ λίγο-λίγο ἀχνοδιαγράφεται, μορφοποιεῖται, ἰσορροπεῖ καὶ ἐκδηλώνεται διαμέσου τοῦ σώματος καὶ τῶν ὑποτυπωδῶν στοιχείων τῆς ἀντίληψης, ἐκείνη ἐπίσης ἢ ὁποία διαφαίνεται στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ ψευδαισθήσεις διαλύονται καὶ ἡ ἱστορία ἐγκαθιδρύεται σὲ τόπο μὴ ἀλλοτριωμένο. Ἄλλὰ ἐπίσης πρέπει νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀλήθεια ποὺ νὰ ἀνήκει στὴν τάξιν τοῦ λόγου — μιὰ ἀλήθεια ποὺ νὰ ἐπιτρέπει ἀναφορικὰ μὲ τὴ φύση ἢ τὴν ἱστορία τῆς γνώσης μιὰ γλώσσα ἀληθινή. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ καταστατικὴ θέση τοῦ ἀληθινοῦ λόγου παραμένει ἀμφίλογη. Ἄπὸ τὰ δύο τὸ ἓνα μπορεῖ νὰ συμβαίνει: εἴτε αὐτὸς ὁ ἀληθινὸς λόγος βρίσκει τὸ θεμέλιό του καὶ τὸ πρό-

τυπό του σὲ αὐτὴ τὴν ἐμπειρικὴ ἀλήθεια, τῆς ὁποίας ἀνιχνεύει τὴ γένεση μέσα στὴ φύση καὶ μέσα στὴν ἱστορία, ὁπότε ἔχουμε μιὰν ἀνάλυση θετικιστικοῦ τύπου (ἢ ἀλήθεια τοῦ ἀντικειμένου ἐπιτάσσει τὴν ἀλήθεια τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὴ διαμόρφωσή του)· εἴτε ὁ ἀληθινὸς λόγος προκαταλαμβάνει αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, τῆς ὁποίας καθορίζει τὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία, τὴ σχεδιάζει ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ τὴν ὑποθάλλει ἀπὸ μακριά, ὁπότε ἔχουμε ἓναν λόγο ἐσχατολογικοῦ τύπου (ἢ ἀλήθεια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου συγκροτεῖ τὴν ὑπὸ διαμόρφωση ἀλήθεια)· γιὰ νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ ὄχι τόσο μὲ ἓνα δῖλημμα ὅσο μὲ μιὰ ταλάντευση σύμφυτη σὲ κάθε ἀνάλυση πού καταξιώνει τὸ ἐμπειρικὸ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑπερβατικοῦ. Ὁ Comte καὶ ὁ Marx εἶναι ὄντως μάρτυρες τοῦ ὅτι ἡ ἐσχατολογία (ὡς ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια πού θὰ πηγάζει ἀπὸ τὸν λόγο γιὰ τὸν ἄνθρωπο) καὶ ὁ θετικισμὸς (ὡς ἀλήθεια τοῦ λόγου καθορισμένου μὲ ἀφετηρία τὴν ἀλήθεια τοῦ ἀντικειμένου) εἶναι ἀρχαιολογικὰ ἀξεχώριστοι: ἓνας λόγος πού θέλει νὰ εἶναι ἐμπειρικὸς καὶ συνάμα κριτικὸς δὲν μπορεῖ παρά νὰ εἶναι μονομιᾶς θετικιστικὸς καὶ ἐσχατολογικὸς· ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ἀλήθεια κατ' ἀναγωγὴ καὶ συνάμα κατ' ἐπαγγελία. Ἡ προκριτικὴ ἀφέλεια βασιλεύει ἀμέριστα.

Νὰ γιατί ἡ μοντέρνα σκέψη δὲν μπόρεσε νὰ ἀποφύγει — καὶ ἀκριβῶς μὲ ἀφετηρία αὐτὸν τὸν ἀφελὴ λόγο — νὰ ἀναζητήσῃ τὸν τόπο ἑνὸς λόγου πού δὲν θὰ ἀνῆκε οὔτε στὴν τάξη τῆς ἀναγωγῆς οὔτε στὴν τάξη τῆς ἐπαγγελίας: ἑνὸς λόγου ἢ τάσης τοῦ ὁποίου θὰ κρατοῦσε χωρισμένα τὸ ἐμπειρικὸ καὶ τὸ ὑπερβατικὸ, ἐπιτρέποντας ἐντούτοις νὰ σκοπεύονται καὶ τὰ δύο ταυτόχρονα· ἑνὸς λόγου πού θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἀναλύουμε τὸν ἄνθρωπο ὡς ὑποκείμενο, δηλαδή ὡς τόπο ἐμπειρικῶν γνώσεων, οἱ ὁποῖες ὅμως ὀδηγοῦνται ἐγγύτατα σὲ ἐκεῖνο πού τὶς καθιστᾷ δυνατές, καὶ ὡς καθαρὴ μορφή ἄμεσα παρούσα σὲ αὐτὰ τὰ περιεχόμενα· ἑνὸς λόγου τέλος πού σὲ σχέση μὲ τὴν οἶονεὶ αἰσθητικὴ καὶ τὴν οἶονεὶ διαλεκτικὴ θὰ ἔπαιζε τὸ ρόλο μιᾶς ἀναλυτικῆς πού θὰ τὶς θεμελίωνε ταυτόχρονα σὲ μιὰ θεωρία τοῦ ὑποκειμένου καὶ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε ἴσως νὰ ἀρθρωθοῦν σ' αὐτὸν τὸν τρίτο καὶ ἐνδιάμεσο ὄρο πού ρίζωναν ἢ ἐμπειρία τοῦ σώματος καὶ συνάμα ἐκείνη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐναν τόσο περίπλο-

κο, τόσο υπερπροσδιορισμένο και αναγκαῖο ρόλο κράτησε ἡ ἀνά-
 λυση τοῦ βιώματος μέσα στὴ μοντέρνα σκέψη. Ὅντως τὸ βίωμα
 εἶναι ὁ χῶρος ὅπου ὅλα τὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα δίνονται στὴν
 ἐμπειρία· εἶναι ἐπίσης πρωταρχικὴ ἡ μορφή πού τὰ καθιστᾷ ἐν γέ-
 νει ἐφικτὰ καὶ ὑποδηλώνει τὸ πρῶτο ρίζωμά τους· κάνει νὰ ἐπικoi-
 νωνοῦν ὁ χῶρος τοῦ σώματος μὲ τὸν χρόνο τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ προσ-
 διορισμοὶ τῆς φύσης μὲ τὸ βάρος τῆς ἱστορίας, ἐντούτοις ὑπὸ τὸν
 ὄρο ὅτι τὸ σῶμα καί, μέσα ἀπὸ αὐτό, ἡ φύση ἔχουν ἀρχικὰ δοθεῖ
 στὴν ἐμπειρία μιᾶς ἀπαραμείωτης χωρικότητας, καὶ ὅτι ὁ πολιτι-
 σμός, ὁ φορέας ἱστορίας, θὰ βιωθεῖ ἀρχικὰ μέσα στὴν ἀμεσότητα
 τῶν κατακαθισμένων σημασιῶν. Μποροῦμε ἔτσι νὰ καταλάβουμε
 ὅτι ἡ ἀνάλυση τοῦ βιώματος ἔχει ἐγκαθιδρυθεῖ μέσα στὸ μοντέρνο
 στοχασμὸ ὡς ριζικὴ ἀμφισβήτηση τοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς ἐσχατο-
 λογίας· ὅτι δοκίμασε νὰ ἀποκαταστήσει τὴ λησμονημένη διάσταση
 τοῦ ὑπερβατικοῦ· ὅτι θέλησε νὰ ἐξορκίσει τὸν ἀφελῆ λόγο μιᾶς
 ἀλήθειας πού περιορίζεται στὸ ἐμπειρικό, καὶ τὸν προφητικὸ λόγο
 πού ὑπόσχεται ἀφελῶς τὴν τελικὴ ἔλευση στὴν ἐμπειρία ἐνός ἀν-
 θρώπου. Γεγονὸς παραμένει ὅτι ἡ ἀνάλυση τοῦ βιώματος εἶναι ἓνας
 λόγος μὲ μικτὴ φύση: ἀπευθύνεται σὲ μιὰ εἰδικὴ ἀλλὰ ἀμφίλογη
 διάστρωση, ἀρκετὰ συγκεκριμένη ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ τῆς
 ἐφαρμόσουμε μιὰ γλώσσα λεπτομερῆ καὶ περιγραφικὴ, ἀρκετὰ ἀπο-
 τραβηγμένη ἐντούτοις ἀναφορικὰ μὲ τὴ θετικότητα τῶν πραγμά-
 των ὥστε νὰ μπορέσουμε στὸ ἐξῆς νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀ-
 φέλεια, νὰ τὴν ἀμφισβητήσουμε καὶ νὰ τῆς βροῦμε θεμέλια. Ἡ
 ἀνάλυση τοῦ βιώματος ζητεῖ νὰ ἀρθρώσει τὴν πιθανὴ ἀντικειμενι-
 κότητα μιᾶς γνώσης τῆς φύσης στὴν πρωταρχικὴ ἐμπειρία πού
 διαγράφεται μέσω τοῦ σώματος· καὶ νὰ ἀρθρώσει τὴν πιθανὴ ἱστο-
 ρία ἐνός πολιτισμοῦ μέσα στὸ βάθος τῆς σημαντικῆς πού δείχνεται
 καὶ συνάμα κρύβεται μέσα στὴν βιωμένη ἐμπειρία. Συνεπῶς τὸ
 μόνο πού κάνει εἶναι νὰ ικανοποιεῖ μὲ μεγαλύτερη φροντίδα τὶς
 βιαστικὲς ἀπαιτήσεις πού εἶχαν τεθεῖ ὅταν θέλησαν νὰ κάνουν νὰ
 ἰσχύσει μέσα στὸν ἄνθρωπο τὸ ἐμπειρικό ὡς ὑπερβατικό. Βλέπουμε
 ποιο σφιχτὸ δίκτυο, παρὰ τὰ ἐπιφαινόμενα, θὰ συνδέσει τὶς σκέψεις
 θετικιστικοῦ ἢ ἐσχατολογικοῦ τύπου (τὸν μαρξισμό σὲ πρώτη
 γραμμῇ) καὶ τοὺς στοχασμοὺς πού ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ φαινομενο-

λογία. Ὁ ὄψιμος συμπλησιασμός δὲν ἀνήκει στὴν κατηγορία τῆς ἀργοπορημένης συμφιλίωσης: στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀρχαιολογικῶν διαμορφώσεων, ἦσαν ἀναγκαῖες οἱ μὲν στίς δὲ — καὶ οἱ δὲ στίς μὲν — ἤδη ἀπὸ τὴν συγκρότηση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ἀξιώματος, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίστηκε ὡς ἐμπειρικό-ὑπερβατικὸ διπλὸ ὄν.

Ἡ ἀληθινὴ ἀμφισβήτηση τοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς ἐσχατολογίας δὲν ἔγκειται λοιπὸν σὲ μιὰν ἐπιστροφή στὸ βίωμα (πού, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, μᾶλλον τίς ἐπιβεβαιώνει, δίνοντάς τους ρίζες). ἀλλὰ, ἂν μποροῦσε νὰ ἀσκηθεῖ, αὐτὸ θὰ γινόταν μὲ ἀφετηρία μιὰν ἐρώτηση πού ἀναμφίβολα φαίνεται παραπλανητικὴ — σὲ τόση ἀσυμφωνία βρίσκεται μὲ ἐκεῖνο πού κατέστησε ἱστορικὰ ἐφικτὴ ὁλόκληρη τὴ σκέψη μας. Αὐτὴ ἡ ἐρώτηση θὰ συνίστατο στὸ νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ὄντως ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος. Πιστεύουμε ὅτι θὰ παραδινόμαστε στὸ παράδοξο ἂν γιὰ μιὰ στιγμὴ ὑποθέταμε τί θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι ὁ κόσμος καὶ ἡ σκέψη καὶ ἡ ἀλήθεια ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ ἄνθρωπος. Ἐχομε τόσο τυφλωθεῖ ἀπὸ τὴν πρόσφατη προφάνεια τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε δὲν ἔχομε κἂν κρατήσει στὴ μνήμη μας τὸν μολαταῦτα ἐλάχιστο παρωχημένο χρόνο ὅπου ὑπῆρχε ὁ κόσμος, ἡ τάξη του, τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, ἀλλὰ ὄχι ὁ ἄνθρωπος. Καταλαβαίνουμε τὴ δύναμη τῆς ἀναταραχῆς πού μπόρεσε νὰ ἔχει, καὶ ἀκόμα διαθέτει, ἡ σκέψη τοῦ Nietzsche ὅταν ἀνήγγειλε μὲ τὴ μορφή τοῦ ἐπικείμενου συμβάντος, τῆς Ὑπόσχεσης-Ἀπειλῆς, ὅτι σὲ λίγο δὲν θὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος — ἀλλὰ ὁ ὑπεράνθρωπος· πράγμα πού, μέσα σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς Ἐπιστροφῆς, ἤθελε νὰ πεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἤδη ἀπὸ πολὺ καιρὸ, εἶχε ἐξαφανιστεῖ καὶ δὲν ἔπαυε νὰ ἐξαφανίζεται, καὶ ὅτι ἡ μοντέρνα μας σκέψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ φροντίδα μας γι' αὐτόν, ὁ ἀνθρωπισμός μας, κοιμοῦνταν γαλήνια στὴν βρέμουσα ἀνυπαρξία του. Ἐμεῖς πού πιστεύουμε ὅτι συνδεόμαστε μὲ μιὰ περατότητα πού ἀνήκει μόνον σὲ μᾶς καὶ πού μᾶς διανοίγει, μέσω τῆς γνώσης, τὴν ἀλήθεια τοῦ κόσμου, δὲν πρέπει ἄραγε νὰ θυμηθοῦμε ὅτι εἴμαστε δεμένοι στὴ ράχη μιᾶς τίγρης;

V. ΤΟ COGITO ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΚΕΠΤΟ

Ἄν ὄντως μέσα στὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ τύπος ἑνὸς ἐμπειρικο-ὑπερβατικοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, ἂν ὀφείλει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ παράδοξη φιγούρα ὅπου τὰ ἐμπειρικά περιεχόμενα τῆς γνώσης ἐλευθερώνουν, ἀλλὰ μὲ ἀφετηρία τὸν ἑαυτό τους, τὶς συνθῆκες ποὺ τὰ κατέστησαν ἐφικτά, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ στὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ἄμεση καὶ κυρίαρχη διαφάνεια ἑνὸς cogito· ἀλλὰ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ἐνοικεῖ στὴν ἀντικειμενικὴ ἀδράνεια ἐκείνου ποὺ κατ' ἀρχὴν δὲν φτάνει καὶ δὲ θὰ φτάσει ποτὲ στὴν αὐτοσυνείδηση. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνας τρόπος ὑπαρξῆς ὅπου θεμελιώνεται αὐτὴ ἡ πάντα ἀνοιχτὴ διάσταση, ἡ ὁποία ποτὲ δὲν ὀριοθετεῖται ἄπαξ διὰ παντός, ἀλλὰ διατρέχεται ἀπροσδιόριστα, ἡ ὁποία βαίνει ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, ποὺ δὲν τὸ στοχάζεται μέσα σὲ ἓνα cogito, στὴν νοητικὴ πράξη ποὺ μ' αὐτὴν τὸ συλλαμβάνει ξανά· καὶ ἡ ὁποία, ἀντίστροφα, βαίνει ἀπὸ αὐτὴ τὴν καθαρὴ σύλληψη στὴν ἐμπειρικὴ ἐπισώρευση, στὴν ἄτακτη αὔξηση τῶν περιεχομένων, στὸν κλονισμό τῶν ἐμπειριῶν ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, σὲ ὀλόκληρο τὸν σιωπηλὸ ὀρίζοντα ἐκείνου ποὺ δίνεται μέσα στὴν ἀμμώδη ἔκταση τῆς μὴ-σκέψης. Ἐπειδὴ εἶναι ἐμπειρικό-ὑπερβατικὸ διπλὸ ὄν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης ὁ τύπος τῆς παραγνώρισης — αὐτῆς τῆς παραγνώρισης ποὺ ἐκθέτει πάντα τὴ σκέψη του στὸ ξεχέλισμα ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ εἶναι, καὶ τοῦ ἐπιτρέπει ταυτόχρονα νὰ ἀναθυμᾶται τὸν ἑαυτό του ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τοῦ διαφεύγει. Γι' αὐτὸ ὁ ὑπερβατικὸς στοχασμὸς, στὴ μοντέρνα του μορφή, δὲ βρίσκει τὸ σημεῖο τῆς ἀναγκαιότητάς του, ὅπως στὸν Kant, στὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιστήμης τῆς φύσης (στὴν ὁποία ἀντιτίθενται ἡ διηνεκὴς μάχη καὶ ἡ ἀβεβαιότητα τῶν φιλοσόφων), ἀλλὰ στὴ βουβὴ ὑπαρξὴ, τὴν ἔτοιμη μολαταῦτα νὰ μιλήσει σάμπως νὰ τὴν ἔχει διαπεράσει κρυφὰ ἓνας δυνητικὸς λόγος, αὐτὸ τὸ μὴ-γνωστό, μὲ ἀφετηρία τὸ ὅποιο ὁ ἄνθρωπος καλεῖται ἀκατάπαυστα στὴν αὐτεπίγνωση. Τὸ ζήτημα πιά δὲν εἶναι μὲ ποιὸ τρόπο ἡ ἐμπειρία τῆς φύσης θὰ γεννήσει ἀναγκαῖες κρίσεις, ἀλλὰ πῶς γίνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται αὐτὸ ποὺ δὲν σκέπτεται, κατοικεῖ ἐκεῖνο ποὺ

τοῦ διαφεύγει μὲ τὸν τρόπο μιᾶς βουβῆς κατάληψης, ἐμψυχώνει μὲ μιὰ πάγια κίνηση τὴ μορφή τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ πού τοῦ παρουσιάζεται ὡς πεισματική ἐξωτερικότητα. Πῶς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ, τῆς ὁποίας τὸ δίκτυο, οἱ παλμοὶ καὶ ἡ κρυφὴ δύναμη ξεπερνοῦν ἀπροσδιόριστα τὴν ἐμπειρία πού τοῦ ἔχει δοθεῖ ἄμεσα; Πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἐργασία πού οἱ ἀπαιτήσεις της καὶ οἱ νόμοι της ἐπιβάλλονται πάνω του σὰν μιὰ ξένη βία; Πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ὑποκείμενο μιᾶς γλώσσας πού ἀπὸ χιλιετηρίδες διαμορφώθηκε χωρὶς αὐτόν, πού τὸ σύστημά της τοῦ διαφεύγει, πού τὸ νόημά της ὑπνώττει μὲ ἓναν σχεδὸν ἀκατανίκητο ὕπνο μέσα στὶς λέξεις, τὶς ὁποῖες γιὰ μιὰ στιγμή κάνει νὰ σπινθηρίζουν μὲ τὸν λόγο του, καὶ πού στὸ ἐσωτερικὸ της ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ παιχιδιοῦ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ στεγάζει τὴ λαλιά του καὶ τὴ σκέψη του, λὲς καὶ αὐτὲς δὲν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐμψυχώνουν γιὰ λίγο ἓναν τομέα πάνω σὲ αὐτὸ τὸ ὑφάδι τῶν ἀπειράριθμων δυνατοτήτων; — Ἐχουμε μιὰ τετραπλὴ μετατόπιση σὲ σχέση μὲ τὴν καντιανὴ ἐρώτηση, γιὰτὶ δὲν πρόκειται πιά γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ γιὰ τὸ εἶναι· ὄχι γιὰ τὴ φύση, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο· ὄχι γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς γνώσης, ἀλλὰ γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς πρώτης παραγνώρισης· ὄχι γιὰ τὸν ἀβάσιμο χαρακτήρα τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνάληψη, μέσα σὲ μιὰ διαυγὴ φιλοσοφικὴ συνείδηση, ὅλου αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῆς ἀθεμελιώτης ἐμπειρίας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του.

Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴ μετατόπιση τῆς ὑπερβατικῆς ἐρώτησης, ἡ σύγχρονη σκέψη δὲν μποροῦσε νὰ ἀποφύγει τὴν ἀναζωπύρωση τοῦ θέματος τοῦ cogito. Μήπως καὶ ὁ Descartes μὲ ἀφετηρία τὸ λάθος, τὴν ψευδαίσθηση, τὸ ὄνειρο καὶ τὴν τρέλα, ὅλες τὶς ἐμπειρίες τῆς ἀθεμελιώτης σκέψης, δὲν ἀνεκάλυπτε τὴν ἀδυνατότητά τους νὰ θεμελιωθοῦν — ἔστω καὶ ἂν ἡ σκέψη τοῦ κακοεξηγημένου, τοῦ ἀναληθοῦς, τοῦ χιμαιρικοῦ, τοῦ καθαρὰ φανταστικοῦ ἐμφανίζοταν ὡς τόπος δυνατότητας ὅλων τῶν ἐμπειριῶν καὶ ὡς πρώτη ἀπαρέγκλιτη προφάνεια; Ἀλλὰ τὸ μοντέρνο cogito διαφέρει ἀπὸ τὸ cogito τοῦ Descartes, ὅπως καὶ ὁ ὑπερβατικὸς στοχασμὸς εἶναι ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὴν καντιανὴ ἀνάλυση. Τὸ ζήτημα γιὰ

τὸν Descartes ἦταν νὰ φωτίσει τὴ σκέψη ὡς τὴν πιὸ γενικὴ μορφή ὄλων τῶν σκέψεων ποὺ εἶναι τὸ λάθος καὶ ἡ ψευδαίσθηση, ἔτσι ὥστε νὰ ἐξορκίσει τὸν κίνδυνό τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὶς ξαναβρεῖ στὸ τέλος τοῦ ἐγχειρήματός του, νὰ τὶς ἐξηγήσει, καὶ νὰ προσφέρει τότε τὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους. Ἀντίθετα, στὸ μοντέρνο cogito τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἀφήσουμε νὰ ἰσχύσει στὴ μεγαλύτερη διάστασή της ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει καὶ συνάμα ἐνώνει τὴ σκέψη ποὺ εἶναι παρούσα στὸν ἑαυτό της καθὼς καὶ ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης ποὺ ριζώνει στὴ μὴ-σκέψη· τὸ cogito ὀφείλει (καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο μιὰ προφάνεια ποὺ ἔχει ἀπολυθεῖ ὅσο ἓνα ἀκατάπαυστο ἔργο ποὺ πρέπει πάντα νὰ ἐπαναλαμβάνεται) νὰ διατρέξει, νὰ ἀναδιπλασιάσει καὶ νὰ ἐπαναδραστηριοποιήσει μὲ σαφὴ μορφή τὴν ἄρθρωση τῆς σκέψης μὲ ὅ,τι μέσα της, γύρω της καὶ κάτω της δὲν εἶναι σκέψη, ἀλλὰ μολαταῦτα δὲν τῆς εἶναι ξένο, σύμφωνα μὲ μιὰν ἀπαραμείωτη καὶ ἀνυπέρβατη ἐξωτερικότητα. Μὲ αὐτὴ τὴ μορφή, τὸ cogito δὲν θὰ εἶναι ἡ αἰφνίδια διαφωτιστικὴ ἀνακάλυψη ὅτι κάθε σκέψη εἶναι σκέψη, ἀλλὰ τὸ πάντα ἐξαρχῆς τιθέμενο ἐρώτημα γιὰ νὰ μάθουμε πῶς ἡ σκέψη κατοικεῖ ἔξω ἀπὸ ἐδῶ, καὶ ἐντούτοις ἐγγύτατα στὸν ἑαυτό της, πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ μὴ-σκεπτόμενου. Δὲν ἀνάγει ὅλο τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων στὴ σκέψη χωρὶς νὰ διακλαδώσει τὸ εἶναι τῆς σκέψης μέχρι τὸ ἀδρανὲς νεῦρωμα ἐκείνου ποὺ δὲ σκέπτεται.

Αὐτὴ ἡ διπλὴ κίνηση ποὺ προσιδιάζει στὸ μοντέρνο cogito ἐξηγεῖ γιὰτί τὸ «Ἐγὼ σκέπτομαι» δὲν ὀδηγεῖ στὴν προφάνεια τοῦ «Ἐγὼ ὑπάρχω»· ὄντως ἀμέσως μόλις τὸ «Ἐγὼ νοῶ» δειχτεῖ δεσμευμένο μέσα σὲ ἓνα ὀλοκλήρο βᾶθος ὅπου εἶναι οἶονεὶ παρόν, βᾶθος ποὺ ἐμψυχώνει, ἀλλὰ μὲ τὸν ἀμφίλογο τρόπο μιᾶς ὑπνώτουςας ἐγρήγορης, δὲν εἶναι πλέον δυνατὸ νὰ κάνει νὰ τὸ διαδεχτεῖ ἡ κατάφαση τοῦ «Ἐγὼ ὑπάρχω»: καὶ πράγματι, μπορῶ τάχα νὰ πῶ ὅτι εἶμαι αὐτὴ ἡ γλῶσσα, τὴν ὁποία μιλῶ καὶ ὅπου ἡ σκέψη μου γλιστρᾷ μέχρι σημείου νὰ βρίσκει μέσα της τὸ σύστημα ὄλων τῶν δικῶν της δυνατοτήτων, ἀλλὰ ἡ ὁποία ἐντούτοις δὲν ὑπάρχει παρὰ μέσα στὴ βαρύτητα προσχώσεων ποὺ ποτὲ δὲν θὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ τὶς ἐνεργοποιήσει ἐξ ὀλοκλήρου; Ἄραγε μπορῶ νὰ πῶ ὅτι εἶμαι αὐτὴ ἡ ἐργασία ποὺ κάνω μὲ τὰ χέρια μου, ἀλλὰ ἡ ὁποία μοῦ δια-

φεύγει όχι μόνο όταν τελειώνω, αλλά πριν ακόμα την αρχίσω; "Αραγε μπορώ να πω ότι είμαι αυτή ή ζωή, την οποία νιώθω στο βάθος του εγώ μου, ή οποία όμως με περικλείει με τον φοβερό χρόνο που συγκομίζει και με ύψώνει μια στιγμή στην κορυφή της, αλλά επίσης και με τον επικείμενο χρόνο που προδιαγράφει το θάνατό μου; Μπορώ κάλλιστα να πω ότι είμαι και ότι δεν είμαι όλα αυτά· το cogito δεν οδηγεί σε μιάν όντολογική κατάφαση, αλλά διανοίγει μιάν ολόκληρη σειρά ερωτημάτων όπου γίνεται λόγος για το είναι: τί χρειάζεται να είμαι, εγώ που σκέπτομαι και ακολουθώ τη σκέψη μου, για να είμαι αυτό που δε σκέπτομαι, για να είναι ή σκέψη μου αυτό που δεν είμαι; Τί είναι λοιπόν αυτό το είναι που λάμπει και που κατά κάποιο τρόπο σκαρδαμύσσει μέσα στο άνοιγμα του cogito, αλλά δεν δίνεται κυριαρχικά σε αυτό και από αυτό; Ποιά είναι λοιπόν ή σχέση και ο δύσκολος δεσμός του είναι και της σκέψης; Τί είναι το είναι το ανθρώπου, και πώς μπορεί αυτό το είναι, που τόσο άνετα θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε με το γεγονός «ότι έχει σκέψη», και που ίσως μόνο αυτό έχει, να βρίσκεται σε ανεξάλειπτη και θεμελιώδη σχέση με το άσκεπτο; Έτσι έδραιώνεται μια μορφή στοχασμού πολύ απομακρυσμένη από τον καρτεσιανισμό και από την καντιανή ανάλυση, όπου για πρώτη φορά γίνεται λόγος για το είναι του ανθρώπου μέσα στη διάσταση εκείνη, στην οποία ή σκέψη απευθύνεται στο άσκεπτο και άρθρώνεται μαζί του.

Αυτό έχει δύο συνέπειες. Η πρώτη είναι άρνητική και καθαρά ιστορική. Μπορεί να φανεϊ ότι ή φαινομενολογία συνέδεσε το καρτεσιανό θέμα του cogito και το υπερβατικό μοτίβο, το οποίο ο Kant αποκόμισε από την κριτική που άσκησε στον Hume· έτσι ο Husserl θα είχε αναζωπυρώσει την βαθύτερη αποστολή της δυτικής ratio, κάνοντάς την να σκύψει πάνω στον έαυτό της σ' έναν στοχασμό που θα ήταν ριζοσπαστικοποίηση της καθαρής φιλοσοφίας και θεμέλιο της δυνατότητας της ίδιας της της ιστορίας. Για να ποῦμε την αλήθεια, ο Husserl πραγματοποίησε αυτή τη σύνδεση μόνο στο βαθμό που ή υπερβατική ανάλυση μετέβαλε το σημείο εφαρμογής της (αυτό μεταφέρθηκε από τη δυνατότητα μιᾶς ἐπιστήμης για τη φύση στη δυνατότητα του ανθρώπου να σκεφτεί

τὸν ἑαυτό του) καὶ τὸ cogito τροποποίησε τὴ λειτουργία του (ἡ τελευταία δὲν ἀποβλέπει πιά νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰν ἀποδεικτικὴ ὑπαρξή, μὲ ἀφετηρία μιὰ σκέψη ποὺ ἐπιβεβαιώνεται παντοῦ ὅπου σκέπτεται, ἀλλὰ νὰ δείξει πῶς ἡ σκέψη μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ ἔτσι νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ πολλαπλὴ καὶ γόνιμη ἐρωτηματοθεσία ἀναφορικὰ μὲ τὸ εἶναι). Συνεπῶς ἡ φαινομενολογία δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπανασύλληψη ἐνὸς γηραιοῦ ὀρθολογικοῦ προορισμοῦ τῆς Δύσης, ὅσο ἡ ἐξαιρετικὰ αἰσθητὴ καὶ ἀρμοσμένη δαπίστωση τῆς μεγάλης ρήξης ποὺ συνέβη μέσα στὴ μοντέρνα ἐπιστήμη στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ὄγδου καὶ τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα. "Ἄν συνδέεται μαζί της, αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας· ἐπίσης μὲ αὐτὴ τὴ νέα μορφή ποὺ ἐμφανίστηκε ἐδῶ καὶ λιγότερο ἀπὸ δύο αἰῶνες μὲ τὸ γηραιὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου· καὶ μὲ τὴν ἐρωτηματοθεσία γιὰ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ ἄσκεπτο. Νὰ γιατί ἡ φαινομενολογία — ἔστω καὶ ἂν ἀρχικὰ σχηματίστηκε μέσα ἀπὸ τὸν ἀντιψυχολογισμό ἢ μᾶλλον στὸ βαθμὸ ποὺ ξανατόνισε ἐνάντια σ' αὐτὸν τὸ a priori καὶ τὸ ὑπερβατικὸ κίνητρο — δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ ἐξορκίσει τὴν ὑπουλὴ συγγένεια, τὴ γειτνίαση μὲ τὶς ἐμπειρικὲς ἀναλύσεις τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἦταν ὑποσχετικὴ καὶ συνάμα ἀπειλητικὴ· νὰ ἐπίσης γιατί, μολονότι ἐγκαινιάστηκε μὲ μιὰν ἀναγωγὴ στὸ cogito, ὀδηγήθηκε πάντα σὲ ἐρωτήσεις, στὴν ὄντολογικὴ ἐρώτηση. Μπροστὰ στὰ μάτια μας, τὸ φαινομενολογικὸ σχέδιο δὲν παύει νὰ διαλύεται σὲ μιὰν περιγραφὴ τοῦ βιωμένου, ποὺ παρὰ τὴ θέλησή της εἶναι ἐμπειρικὴ, καὶ σὲ μιὰν ὄντολογία τοῦ ἄσκεπτου, ἡ ὁποία ἐξουδετερώνει τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ «Ἐγὼ σκέπτομαι».

Ἡ ἄλλη συνέπεια εἶναι θετικὴ. Ἀφορᾷ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ἄσκεπτο, ἡ ἀκριβέστερα τὴ δίδυμη ἐμφάνισή τους μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ. Εὐκόλα ἀποκομίζουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι μὲ ἀφετηρία τὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀνθρώπος συγκροτήθηκε ὡς θετικὴ μορφή στὸ πεδίο τῆς γνώσης, τὸ παλαιὸ προνόμιο τῆς ἀναστοχαστικῆς γνώσης, τῆς σκέψης ποὺ σκέπτεται τὸν ἑαυτό της, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἐξαφανιστεῖ· ἀλλὰ ὅτι ἔτσι ὑποχρεωνόταν μιὰ ἀντικειμενικὴ σκέψη νὰ διατρέξει ὀλάκερο τὸν ἀνθρώπο — γιὰ νὰ ἀνακαλύψει σὲ αὐτὸν ὅ,τι δὲν μποροῦσε νὰ δοθεῖ στὸ στοχασμὸ

του ούτε στη συνείδησή του: σκοτεινούς μηχανισμούς, άμορφους προσδιορισμούς, έναν ολόκληρο χώρο σκιών που άμεσα ή έμμεσα ονόμασαν άσυνείδητο. "Αραγε τὸ άσυνείδητο δέν εἶναι ἐκεῖνο πού δίνεται ἀναγκαῖα στήν ἐπιστημονική σκέψη πού ὁ ἄνθρωπος ἐφαρμόζει στόν ἑαυτό του ὅταν παύει νά τόν σκέπτεται μέ τή μορφή τοῦ στοχασμοῦ; Στήν πραγματικότητα τὸ άσυνείδητο, καί μέ ἕναν γενικό τρόπο οἱ μορφές τοῦ άσκεπτο, δέν ἦσαν τὸ ἀντιστάθμισμα πού προσφέρθηκε σέ μιᾶ θετική γνώση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος καί τὸ άσκεπτο εἶναι σύγχρονοι, στό ἀρχαιολογικό επίπεδο. Ὁ ἄνθρωπος δέν κατάφερε νά σκιαγραφηθεῖ σάν μιᾶ διαμόρφωση μέσα στήν ἐπιστήμη χωρίς ταυτόχρονα ἡ σκέψη νά ἀνακαλύψει, στόν ἑαυτό της καί ἐκτός τοῦ ἑαυτοῦ της, στά περιθώριά της πού ὡστόσο συμπλέκονται μέ τὸ καθαυτό ὑφάδι της, ἕνα μέρος τῆς νύχτας, ἕνα φαινομενικά ἀδρανές βάθος ὅπου ἔχει ἐμπλακεῖ, κάτι άσκεπτο, τὸ ὁποῖο τὸ περιέχει ἀπό τὸ ἕνα ἄκρο της ὡς τὸ ἄλλο, ἀλλά πού κι αὐτή εἶναι πιασμένη μέσα του. Τὸ άσκεπτο (ὅποιο ὄνομα κι ἂν τοῦ δώσουμε) δέν ἐνοικεῖ στόν ἄνθρωπο στήν μιᾶ συρρικνωμένη φύση ἢ στήν μιᾶ ἱστορία πού θά ἦταν στρωματοποιημένη· σέ σχέση μέ τόν ἄνθρωπο εἶναι ὁ "Άλλος: ὁ ἀδελφικός καί δίδυμος "Άλλος, γεννημένος ὄχι ἀπό αὐτόν ἢ μέσα σ' αὐτόν, ἀλλά δίπλα του καί συνάμα, μέσα σέ μιᾶ ταυτόσημη καινοτομία, μέσα σέ μιᾶ δυαδικότητα χωρίς καταφυγή. Αὐτός ὁ σκοτεινός χώρος, τόν ὁποῖο πρόθυμα ἐρμηνεύουμε σάν μιᾶ ἀβυσσαλέα περιοχὴ μέσα στήν φύση τοῦ ἀνθρώπου ἢ σάν ἕνα φρούριο ἀλλόκοτα κλειδωμένο ἀπό τὴν ἱστορία του, συνδέεται μαζί του μέ ἕναν ὁλότελα διαφορετικό τρόπο· τοῦ εἶναι ἐξωτερικός καί συνάμα ἀπαραίτητος: εἶναι λίγο ἢ σκιά πού ρίχνει ὁ ἄνθρωπος καθὼς ἐμφανίζεται μέσα στή γνώση· εἶναι λίγο ἢ τυφλὴ κηλίδα μέ ἀφετηρία τὴν ὁποία εἶναι ἐφικτὸ νά τόν γνωρίσουμε. Ἐν πάση περιπτώσει, τὸ άσκεπτο χρησίμευσε στόν ἄνθρωπο ὡς κωφὴ καί ἀδιάλειπτη συνοδεία μετὰ ἀπό τόν δέκατο ἕνατο αἰώνα. Ἐπειδὴ ἦταν ἀπλῶς ἕνα ἔμμοно ἐκτυπο, κανεὶς δέν τὸ στοχάστηκε ποτὲ καθαυτό κι αὐτόνομα· δέχτηκε τὴ συμπληρωματικὴ μορφή του καί τὸ ἀνεστραμμένο του ὄνομα ἀπό ἐκεῖνον γιὰ τόν ὁποῖο ἦταν ὁ "Άλλος καί ἡ σκιά του· ἦταν τὸ *An sich* ἀντίκρου στό *Für sich*, μέσα στήν ἐγελιανὴ φαινομενολογία· ἦταν τὸ *Unbewusstes* γιὰ

τὸν Schopenhauer· ἦταν ὁ ἀλλοτριωμένος ἄνθρωπος γιὰ τὸν Marx· μέσα στὶς ἀναλύσεις τοῦ Husserl ἦταν τὸ ὑπονοούμενο, τὸ μὴ ἐνεργό, τὸ προσχωματωμένο, τὸ ἀτέλεστο: ὅπως καὶ νὰ ἔχει, ἦταν ἡ ἀνεξάντλητη ἀντιτυπία αὐτοῦ ποὺ στὴν ἀναστοχασμένη γνώση ἐμφανίζεται ὡς ἡ θολὴ προβολὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀλήθεια του, καὶ ποὺ παίζει ἐπίσης τὸ ρόλο τοῦ προτερόχρονου βάθους ἀπὸ ὅπου ξεκινώντας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μοιάσει μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ τὸν ἀνακαλέσει μέχρι τὴν ἀλήθεια του. Αὐτὸ τὸ ἔκτυπο μάταια ἔρχεται κοντὰ μας, εἶναι ξένο, καὶ ὁ ρόλος τῆς σκέψης, ἡ ἰδιάζουσα πρωτοβουλία της, θὰ εἶναι νὰ πλησιάσει ὅσο περισσότερο γίνεται τὸν ἑαυτό της· ὅλη ἡ μοντέρνα σκέψη διαπερνᾶται ἀπὸ τὸ νόμο νὰ σκεφτοῦμε τὸ ἄσκεπτο — νὰ στοχαστοῦμε μὲ τὶς μορφές τοῦ Δι' Ἐαυτὸν τὰ περιεχόμενα τοῦ Καθ' Ἐαυτόν, νὰ ἀπαλλοτριώσουμε τὸν ἄνθρωπο συμφιλιώνοντάς τον μὲ τὴν οὐσία του, νὰ ἐπεξηγήσουμε τὸν ὀρίζοντα ποὺ δίνει στὶς ἐμπειρίες τὸ φόντο τους ὡς ἀμεσης καὶ ἀφοπλισμένης προφάνειας, νὰ ἀφαιρέσουμε τὸ παραπέτασμα τοῦ Ἀσυνειδήτου, νὰ ἀπορροφηθοῦμε στὴ σιωπὴ του ἢ νὰ τείνουμε τὸ οὖς πρὸς τὸν ἀπροσδιόριστο ψίθυρό του.

Στὴ μοντέρνα ἐμπειρία ἢ δυνατότητα νὰ ἐγκαθιδρύσουμε τὸν ἄνθρωπο μέσα σὲ μιὰ γνώση, ἢ ἀπλὴ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς νέας μορφῆς μέσα στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης, συνεπάγονται μιὰ προστακτικὴ ποὺ κατατρέπει τὴ σκέψη ἔσωθεν· δὲν ἔχει σημασία ποὺ εἶναι χαραγμένη μὲ τὶς μορφές μιᾶς ἠθικῆς, μιᾶς πολιτικῆς, ἑνὸς ἀνθρωπισμοῦ, ἑνὸς καθήκοντος νὰ ἐπιφορτισθεῖ τὸ δυτικὸ πεπρωμένο, ἢ μιᾶς ἀμιγοῦς συνείδησης νὰ ἐπιτελέσει μέσα στὴν ἱστορία ἓνα ἔργο ὑπαλλήλου· τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ἡ σκέψη γιὰ τὸν ἑαυτό της καὶ μέσα στὸ βάθος τῆς ἐργασίας της εἶναι γνώση καὶ συνάμα τροποποίησις ἐκείνου ποὺ γνωρίζει, στοχασμὸς καὶ μετασχηματισμὸς τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς ἐκείνου τὸ ὁποῖο στοχάζεται. Μόλις ἀγγίζει κάτι, τὸ κάνει νὰ σαλέψει: δὲν μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει τὸ ἄσκεπτο ἢ τουλάχιστον νὰ τραβήξει πρὸς τὴν κατεύθυνσή του, χωρὶς νὰ τὸ κάνει νὰ πλησιάσει στὸν ἑαυτό του — ἢ ἴσως ἀκόμα χωρὶς νὰ τὸ ἀπομακρύνει, χωρὶς ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου νὰ μεταβάλλεται αὐτόχρονα ἐπειδὴ ἐκδιπλώνεται μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόστασι. Ὑπάρχει ἐδῶ κάτι βαθιὰ συνδεμένο μὲ τὴ μοντέρ-

να εποχή μας: έξω από τις θρησκευτικές ήθικες, ή Δύση γνώρισε μόνο δύο μορφές ήθικῆς: ή αρχαία (με την στωική και επικούρεια μορφή) άρθρωνόταν με την τάξη του κόσμου, και ανακαλύπτοντας τὸ νόμο του, μπορούσε νὰ ἐπαγάγει τὴν ἀρχή μιᾶς σοφίας ἢ μιᾶς ἀντίληψης γιὰ τὴν πόλη: και ή ἴδια ή πολιτική σκέψη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἀνήκει ἀκόμα σὲ αὐτὴ τὴ γενική μορφή· ἀντίθετα ή μοντέρνα μορφή δὲν διατυπώνει καμμιάν ήθική στὸ βαθμὸ πού κάθε προστακτική ἐνοικεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς σκέψης και τῆς κίνησῆς της γιὰ νὰ ξανασυλλάβει τὸ ἄσκεπτο¹. εἶναι ὁ στοχασμὸς, ή συνειδητοποίηση, ή διασάφηση τοῦ σιωπηλοῦ, ή λαλιά ἀποδομένη σὲ ἐκεῖνο πού εἶναι βουβό, ὁ φωτισμὸς ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς σκιάς πού ὁ ἄνθρωπος ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ή ἀναζωογόνηση τοῦ ἀδρανούς — ὅλα αὐτὰ συγκροτοῦν ἀπὸ μόνα τους τὸ περιεχόμενο και τὴ μορφή τῆς ήθικῆς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ή μοντέρνα σκέψη ποτὲ δὲν κατάφερε νὰ προτείνει μιὰν ήθική: ἀλλὰ ή αἰτία δὲ βρίσκεται στὸ ὅτι εἶναι καθαρὴ θεώρηση· ἀντίθετα, ἐξαρχῆς και στὸ ἰδιάζον βάθος της, ἀποτελεῖ ἕναν ὀρισμένο τρόπο δράσης. Ἄς ἀφήσουμε νὰ μιλήσουν ἐκεῖνοι πού παροτρύνουν τὴ σκέψη νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν ἀπραξία της και νὰ διατυπώσει τις ἐπιλογές της· ἄς ἀφήσουμε νὰ δράσουν ἐκεῖνοι πού, ἐξω ἀπὸ κάθε ὑπόσχεση και ἐν ἀπουσία τῆς ἀρετῆς, θέλουν νὰ συγκροτήσουν μιὰν ήθική. Γιὰ τὴ μοντέρνα σκέψη δὲν ὑπάρχει ἐφικτὴ ήθική· γιατί μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰώνα ή σκέψη ἔχει ἤδη «βγεῖ» ἀπὸ τὸν ἑαυτό της στὸ ἰδιάζον εἶναι της, δὲν εἶναι πιὰ θεωρία· ἀπαξ και σκέπτεται, πληγώνει ἢ συμφιλιώνει, συμπλησιάζει ἢ ἀπομακρύνει, σπάζει, ἐξαρθρώνει, συνάπτει ἢ ἀποσυνάπτει· δὲν μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει τὸν ἑαυτό της νὰ ἐλευθερώνει και νὰ σκλαβώνει. Προτοῦ ἀκόμα νὰ προδιαγράψει, νὰ χαράξει ἕνα μέλλον, νὰ πεῖ τί πρέπει νὰ γίνει, προτοῦ ἀκόμα νὰ παρακινήσει ἢ μόνον νὰ συνεγείρει, ή σκέψη, ἀπὸ τὴν βάση τῆς ὑπαρξῆς της και ἤδη ἀπὸ τὴν πιὸ αὐγινή μορφή της, εἶναι καθαυτὴ

1. Ἐνάμεσα στὶς δύο, ή καντιανὴ στιγμή παίζει τὸ ρόλο ἀρθρώσεως: εἶναι ή ἀνακάλυψη ὅτι τὸ ὑποκείμενο, καθόσον εἶναι ἔλλογο, δίνει στὸν ἑαυτό του τὸν ἴδιο του τὸ νόμο πού εἶναι ὁ καθολικὸς νόμος.

μιὰ πράξη — μιὰ ἐπικίνδυνη πράξη. Ὁ Sade, ὁ Nietzsche, ὁ Artaud καὶ ὁ Bataille τὸ γνῶριζαν γιὰ λογαριασμὸ ὄλων ἐκεῖνων ποὺ ἤθελαν νὰ τὸ ἀγνοοῦν· ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι τὸ γνῶριζαν καὶ ὁ Hegel, ὁ Marx καὶ ὁ Freud. Μποροῦμε ἄραγε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἀγνοοῦν μέσα στὴ βαθειὰ τους βλακεία ἐκεῖνοι ποὺ βεβαιώνουν ὅτι δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία χωρὶς πολιτικὴ ἐπιλογή, ὅτι κάθε σκέψη εἶναι «προοδευτικὴ» ἢ «ἀντιδραστικὴ»; Ἡ βλακεία τους βρίσκεται στὸ ὅτι πιστεύουν πῶς κάθε σκέψη «ἐκφράζει» τὴν ἰδεολογία μιᾶς τάξης· ἢ ἀθέλητη βαθύτητά τους εἶναι ὅτι δείχνουν μὲ τὸ δάχτυλο τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς μοντέρνας σκέψης. Ἀκροθιγῶς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης, συνδέεται πάντα, ἀκόμα καὶ μὲ τὴν πιὸ ἀκαταστάλαχτη μορφή της, μὲ ἠθικὲς ἢ μὲ πολιτικὲς· πιὸ θεμελιακά, ἢ μοντέρνα σκέψη προχωρεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ὅπου τὸ Ἄλλο τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλει νὰ γίνῃ ἴδιο μὲ αὐτόν.

VI. Η ΟΠΙΣΘΟΧΩΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Τὸ τελευταῖο γνῶρισμα ποὺ χαρακτηρίζει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνάμα τὸ στοχασμὸ ποὺ ἀπευθύνεται σὲ αὐτόν, εἶναι ἡ σχέση μὲ τὴν καταγωγή. Σχέση πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἡ κλασσικὴ σκέψη δοκίμαζε νὰ ἐγκαθιδρύσει στὶς ιδεώδεις γενέσεις της. Κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα τὸ νὰ ξαναβρεῖς τὴν καταγωγή σήμαινε νὰ ξανάρθεις κατὰ τὸ δυνατὸν ἐγγύτερα στὸν ἀμιγῆ ἀναδιπλασιασμὸ τῆς παράστασης: στοχάζονταν τὴν οἰκονομία μὲ ἀφετηρία τὴν ἀνταλλαγὴ εἰς εἶδος, ἐπειδὴ σὲ αὐτὴ οἱ δύο παραστάσεις, ποὺ καθένας ἀπὸ τοὺς συναλλασσόμενους ἔπλαθε γιὰ τὴν ἰδιοκτησία του καὶ γιὰ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ ἄλλου, ἦσαν ἰσοδύναμες· παρέχοντας ἰκανοποίηση σὲ δύο σχεδὸν ταυτόσημες ἐπιθυμίες, ἦσαν στὸ σύνολό τους «ὁμοιες». Θεωροῦσαν τὴν τάξη τῆς φύσης πρὶν ἀπὸ κάθε καταστροφή, σὰν ἕναν πῖνακα ὅπου τὰ ὄντα ἀκολουθοῦσαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο σὲ τόσο σφιχτὴ τάξη καὶ σ' ἓνα ὑφάδι

τόσο συνεχές, ώστε από τὸ ἓνα σημεῖο αὐτῆς τῆς διαδοχῆς ὡς τὸ ἄλλο κινουῦνταν κανεὶς στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς οἰονεὶ ταυτότητας καὶ καθοδηγοῦνταν ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο ὡς τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ λεῖο πλέγμα τοῦ «ὅμοιου». Θεωροῦσαν τὴν καταγωγὴ τῆς γλώσσας ὡς τὴ διαφάνεια ἀνάμεσα στὴν παράσταση ἑνὸς πράγματος καὶ στὴν παράσταση τῆς κραυγῆς, τοῦ ἤχου, τῆς μιμικῆς (τῆς κινητικῆς γλώσσας) ποὺ τὴ συνόδευε. Τέλος τὴν καταγωγὴ τῆς γνώσης τὴν ἀναζητοῦσαν στὴν πλευρὰ αὐτῆς τῆς καθαρῆς σειρᾶς τῶν παραστάσεων — σειρᾶς τόσο τέλειαις καὶ τόσο γραμμικῆς, ὡστε ἡ δευτέρη εἶχε ἀντικαταστήσει τὴν πρώτη χωρὶς νὰ τὸ συνειδητοποιήσουμε, γιατί δὲν ἦταν σύγχρονη μὲ αὐτὴ, γιατί δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπισημάνουμε ἀνάμεσά τους μιὰ διαφορὰ καὶ γιατί δὲν μπορούσαμε νὰ δοῦμε τὴν ἀκόλουθη παρὰ σὰν «ὅμοια» μὲ τὴν πρώτη· μόνο ὅταν μιὰ αἴσθησις ἐμφανιζόταν πιὸ «ὅμοια» ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες, μπορούσε νὰ λειτουργήσει ἡ ἀνάμνησις, νὰ ἀναπαραστήσει ἡ φαντασία ἐκ νέου μιὰ παράσταση καὶ ἡ γνώσις νὰ στηριχτεῖ σὲ αὐτὸν τὸν ἀναδιπλασιασμό. Δὲν εἶχε σημασία ἂν αὐτὴ ἡ γένεσις ἀντιμετωπιζόταν ὡς πλασματικὴ ἢ πραγματικὴ, ἂν εἶχε ἀξία ἐξηγητικῆς ὑπόθεσις ἢ ἱστορικοῦ συμβάντος: γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὲς οἱ διακρίσεις ὑπάρχουν μόνο γιὰ μᾶς· σὲ μιὰ σκέψῃ γιὰ τὴν ὁποία ἡ χρονολογικὴ ἀνάπτυξις ἐνοικεῖ μέσα σὲ ἓναν πῖνακα, στὸν ὁποῖο συνιστᾶ μόνο μιὰ διαδρομὴ, τὸ ἀφετηριακὸ σημεῖο βρίσκεται ἐξω ἀπὸ τὸν πραγματικὸ χρόνο καὶ συνάμα μέσα σὲ αὐτόν: εἶναι ἡ πρώτη πτυχή, μέσω τῆς ὁποίας μποροῦν νὰ λάβουν χώρα ὅλα τὰ ἱστορικὰ συμβάντα.

Στὴ μοντέρνα σκέψῃ μιὰ παρόμοια καταγωγὴ δὲν γίνεται πιὰ δεχτή: εἶδαμε πῶς ἡ ἐργασία, ἡ ζωὴ, ἡ γλώσσα ἀπόκτησαν τὴν ἰδιάζουσα ἱστορικότητά τους, στὴν ὁποία καὶ καταβυθίστηκαν: συνεπῶς δὲν μπορούσαν ποτὲ νὰ ἐξαγγείλουν ἀληθινὰ τὴν καταγωγὴ τους, μολονότι ὅλη ἡ ἱστορία τους μοιάζει νὰ κατευθύνεται ἔσωθεν πρὸς αὐτὴ. Δὲν εἶναι πιὰ ἡ καταγωγὴ αὐτὴ ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἱστορικότητα· ἀντίθετα μέσα στὸ ἴδιο τὸ ὑφάδι τῆς ἡ ἱστορικότητα ἐπιτρέπει νὰ προβάλει ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς καταγωγῆς ποὺ τῆς εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ συνάμα ξένη: κι αὐτὸ συμβαίνει ὅπως στὴ δυνητικὴ κορυφὴ ἑνὸς κῶνου, ὅπου ὅλες οἱ διαφορές, ὅλες οἱ διασπορές, ὅ-

λες οί ασυνέχειες θά συσφίγγονταν γιά νά σχηματίσουν ένα σημεῖο ταυτότητας, τήν ἀψηλάφητη φιγούρα τοῦ Ἰδίου, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἔχει τήν ἱκανότητα νά ἐκραγεῖ καί νά γίνηι ἄλλη.

Ὁ ἄνθρωπος συγκροτήθηκε στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα σέ συστοιχία μέ αὐτές τίς ἱστορικότητες, μέ ὅλα αὐτά τὰ πράγματα πού εἶναι κλεισμένα στόν ἑαυτό τους καί δείχνουν, μέσα ἀπό τήν παράθεσή τους ἀλλά μέ τούς δικούς τους νόμους, τήν ἀπρόσιτη ταυτότητα τῆς καταγωγῆς τους. Ἐντούτοις ὁ ἄνθρωπος δέ σχετίζεται κατὰ τόν ἴδιο τρόπο μέ τήν καταγωγή του. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύπτει τόν ἑαυτό του συνδεδεμένο μέ μιᾶ ἤδη ὑπάρχουσα ἱστορικότητα: δέν εἶναι ποτέ σύγχρονος μέ αὐτή τήν καταγωγή, πού μέσα ἀπό τὸ χρόνο τῶν πραγμάτων διαγράφεται ἀποκρυπτόμενη· ὅταν δοκιμάζει νά ὀρίσει τόν ἑαυτό του ὡς ἔμβιο ὄν, ἀνακαλύπτει τήν ἀπαρχή του τήν ἴδια πάνω στό φόντο μιᾶς ζωῆς πού ξεκίνησε πρὶν ἀπό αὐτόν· ὅταν δοκιμάζει νά συλλάβει τόν ἑαυτό του ὡς ἐργαζόμενο ὄν, τὸ μόνο πού φέρνει σέ φῶς εἶναι οἱ πιό ὑποτυπώδεις μορφές πού ἤδη ἔχουν θεσμοποιηθεῖ μέσα σέ ἕναν χρόνο καί ἕνα χῶρο, ἤδη ἔχουν ἐλεγχθεῖ ἀπό τήν κοινωνία· καί ὅταν δοκιμάζει νά ὀρίσει τήν οὐσία του ὡς ὁμιλοῦντος ὑποκειμένου, ἐντεῦθεν κάθε ἔμπρακτα συγκροτημένης γλώσσας, τὸ μόνο πού βρίσκει εἶναι ἡ δυνατότητα τῆς ἤδη ἐκδιπλωμένης γλώσσας, καί ὄχι τὸ τραύλισμα, τήν πρώτη λέξη μέ ἀφετηρία τήν ὁποία κατέστησαν δυνατές ὅλες οἱ γλώσσες καί ἡ ἴδια ἡ γλώσσα. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά σκεφτεῖ ἐκεῖνο πού ἰσχύει γι' αὐτόν ὡς καταγωγή μόνο στό φόντο ἐκείνου πού ἤδη ἔχει ἀρχίσει. Ἡ καταγωγή γι' αὐτόν δέν εἶναι ἡ ἑναρξη — ἕνα εἶδος πρώτης αὐγῆς τῆς ἱστορίας, μέ ἀφετηρία τήν ὁποία θά στοιβάζονταν οἱ κατοπινές κατακτήσεις. Πολύ πιό πρὶν ἀπό τήν ἑναρξη, ἡ καταγωγή εἶναι ὁ τρόπος πού ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει, ὁ οἰοσδήποτε ἄνθρωπος, ἀρθρώνεται μέ τήν ἤδη ἀρχινισμένη ἐργασία, ζωὴ καί γλώσσα· πρέπει νά ἀναζητηθεῖ μέσα στήν πτυχή ἐκείνη ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐπεξεργάζεται μέ πλήρη ἀφέλεια ἕναν κόσμον ἐπεξεργασμένο ἐδῶ καί χιλιετίες, ζεῖ μέσα στή φρεσκάδα τῆς μοναδικῆς, πρόσφατης καί πρόσκαιρης ὑπαρξῆς του, μιᾶ ζωῆ πού βυθίζεται φτάνοντας μέχρι τούς πρώτους ὀργανικούς σχηματισμούς, συνθέτει μέ φράσεις πού ποτέ δέν ἔχουν

είπωθεῖ ἀκόμα (ἔστω καὶ ἂν γενεές ὀλόκληρες τὶς ἔχουν ἐπαναλάβει) λέξεις πιὸ γηραιές ἀπὸ κάθε μνήμη. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ ἐπίπεδο τοῦ καταγωγικοῦ ἀναμφίβολα εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὅ,τι ἐγγύτερο σὲ αὐτόν: ἡ ἐπιφάνεια τὴν ὁποία διατρέχει ἀθῶα, πάντα γιὰ πρώτη φορά, καὶ στὴν ὁποία τὰ μάτια του μόλις μισανοίξουν ἀνακαλύπτουν φιγοῦρες νέες ὅσο καὶ τὸ βλέμμα του — φιγοῦρες ποὺ ὅπως κι αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχουν ἡλικία, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἀντίστροφο λόγο: ὄχι γιατί εἶναι πάντα τόσο νέες, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀνήκουν σὲ ἕναν χρόνο ποὺ δὲν ἔχει τὰ ἴδια μέτρα οὔτε τὰ ἴδια θεμέλια μὲ αὐτόν. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἰσχνὴ ἐπιφάνεια τοῦ καταγωγικοῦ ποὺ περι- κλείει ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας καὶ δὲν τῆς λείπει ποτὲ (οὔτε βέβαια τὴ στιγμή τοῦ θανάτου, ὅπου ἀντίθετα, καὶ προπάντων τότε, ἀποκαλύπτεται σχεδὸν γυμνή), δὲν εἶναι ἡ ἀμεσότητα μιᾶς γένεσης· εἶναι γεμάτη ἀπὸ αὐτὲς τὶς περίπλοκες μεσιτεύσεις ποὺ διαμόρφωσαν καὶ κατέθεσαν μέσα στὴν δική τους τὴν ἱστορία τὴν ἐργασία, τὴ ζωὴ καὶ τὴ γλώσσα· ἔτσι μὲ αὐτὴ τὴν ἀπλὴ ἐπαφή, ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐπεξεργασμένο ἀντικείμενο, ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδήλωση τῆς ἀπλούστερης ἀνάγκης, ἴσαμε τὴν πτήση τῆς πιὸ οὐδέτερης λέξης, ὁ ἄνθρωπος ἀναζωπυρώνει χωρὶς νὰ τὸ ξέρει ὅλα τὰ ἐνδιάμεσα ἑνὸς χρόνου ποὺ κυριαρχεῖ πάνω του σχεδὸν ἐπ' ἀπειρον. Χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, ἀλλὰ πρέπει αὐτὸ νὰ τὸ γνωρίζει κατὰ ἕνα τρόπο, γιατί ἔτσι ἐπικοινωνοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ συναντοῦνται μέσα στὸ ἤδη ὑπάρχον δίκτυο τῆς κατανόησης. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ γνώση εἶναι περιορισμένη, διαγώνια, μερική, ἐπειδὴ ἀπὸ παντοῦ περιβάλλεται ἀπὸ μιὰ τεράστια περιοχὴ σκιᾶς ὅπου ἡ ἐργασία, ἡ ζωὴ καὶ ἡ γλώσσα κρύβουν τὴν ἀλήθεια τους (καὶ τὴν καταγωγὴ τους) ἀπὸ ἐκείνους ποὺ μιλοῦν, ὑπάρχουν καὶ ἐργάζονται.

Τὸ καταγωγικό, ἔτσι ὅπως δὲν ἔπαψε νὰ τὸ περιγράφει ἡ μοντέρνα σκέψη μετὰ ἀπὸ τὴν Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος, εἶναι λοιπὸν πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἰδεώδη γένεση, τὴν ὁποία ἀποπειράθηκε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ· ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι διαφορετικὸ (μολονότι συνδέεται μαζί της μὲ μιὰ θεμελιώδη συστοιχία) ἀπὸ τὴν καταγωγὴ ποὺ διαγράφεται, σὲ ἕνα εἶδος ἀναδρομικοῦ ἐπέκεινα, μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα τῶν ὄντων. Μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαναφέρει ἢ ἔστω μόνο νὰ σκοπεύει πρὸς μιὰ πραγμα-

τική ἢ δυνητική κορυφή τῆς ταυτότητας, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ὑποδείχνει τὴ στιγμή τοῦ ἴδιου ὅπου ἡ διασπορά τοῦ Ἄλλου δὲν λειτούργησε ἀκόμα, τὸ καταγωγικό μέσα στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐξαρχῆς τοῦ παιχνιδιοῦ τὸν συναρθρώνει μὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· αὐτὸ εἰσάγει μέσα στὴν ἐμπειρία του περιεχόμενα καὶ μορφές ποὺ εἶναι ἀρχαιότερες ἀπὸ αὐτὸν καὶ ποὺ δὲν τὸν ἐλέγχει· αὐτὸ εἶναι ποὺ συνδέοντάς τον μὲ πολλαπλές, ἀλληλοτεμνόμενες καὶ συχνὰ μὴ ἀναγώγιμες μεταξύ τους χρονολογίες, τὸν διασπείρει μέσα στὸν χρόνο καὶ τὸν ἐκθέτει μέσα στὴ διάρκεια τῶν πραγμάτων. Κατὰ παράδοξο τρόπο, τὸ καταγωγικὸ στὸν ἄνθρωπο δὲν ἀγγέλλει τὸ χρόνο τῆς γέννησής του οὔτε τὸν ἀρχαιότερο πυρήνα τῆς ἐμπειρίας του: τὸν συνδέει μὲ ὅ,τι δὲν ἔχει τὸν ἴδιο χρόνο μὲ αὐτόν· καὶ ἀπελευθερώνει μέσα του ὅ,τι δὲν τοῦ εἶναι σύγχρονο· ὑποδείχνει ἀκατάπαυστα καὶ μέσα σὲ μιὰ διαρκῶς ἀνανεούμενη γονιμότητα ὅτι τὰ πράγματα ξεκίνησαν πολὺ πρὶν ἀπὸ αὐτόν καὶ ὅτι γι' αὐτόν τὸν ἴδιο λόγο κανεὶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ προσδιορίσει τὴν καταγωγή, τὴ στιγμή ποὺ ἡ ἐμπειρία του ὀλόκληρη ἔχει συγκροτηθεῖ καὶ περιοριστεῖ ἀπὸ τοῦτα τὰ πράγματα. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀδυνατότητα ἔχει ἡ ἴδια δύο ὄψεις: ἀπὸ τὴ μιὰ σημαίνει ὅτι ἡ καταγωγή τῶν πραγμάτων ὀπισθοχωρεῖ πάντα, ἐπειδὴ ἀνατρέχει σὲ ἓνα ἡμερολόγιο ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐμφανίζεται· ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὰ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων ὁ χρόνος ἐπιτρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν γέννησή τους, ὅπως αὐτὴ σπινθηρίζει μέσα στὴν πυκνότητά του, ἀποτελεῖ τὸ εἶναι χωρὶς καταγωγή, «ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει πατρίδα καὶ χρονολογία», ἐκεῖνο ποὺ ἡ γέννησή του εἶναι ἀπρόσιτη ἐπειδὴ ποτὲ δὲν ἔλαβε «χώρα». Αὐτὸ ποὺ ἀγγέλλεται μέσα στὴν ἀμεσότητα τοῦ καταγωγικοῦ, εἶναι λοιπὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει χωριστεῖ ἀπὸ τὴν καταγωγή ποὺ θὰ τὸν καθιστοῦσε σύγχρονο μὲ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξή: ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ γεννιοῦνται μέσα στὸ χρόνο καὶ ἀναμφίβολα πεθαίνουν μέσα του, βρίσκεται ἤδη ἐκεῖ, χωρισμένος ἀπὸ κάθε καταγωγή. Ἔτσι τὰ πράγματα (ἀκόμα καὶ ἐκεῖνα ποὺ τὸν λυγίζουν) βρίσκουν σὲ αὐτόν τὴν ἑναρξή τους: δὲν εἶναι οὐλὴ ποὺ ἔγινε σὲ μιὰν ὅποια στιγμή τῆς διάρκειας, παρά μᾶλλον τὸ ἀνοιγμα μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ὁ χρόνος ἐν γένει μπορεῖ

νά ανασυγκροτηθεῖ, ἡ διάρκεια νά κυλήσει καὶ τὰ πράγματα νά κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὴν κατάλληλη στιγμή. Ἐν μέρει στὴν ἐμπειρική τάξη τὰ πράγματα ὀπισθοχωροῦν πάντα πρὸς αὐτόν, ἀσύλληπτα στὸ βαθμὸ μηδέν τους, ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται θεμελιωδῶς σὲ ὀπισθοχώρηση σὲ σχέση μὲ αὐτὴ τὴν ὀπισθοχώρηση τῶν πραγμάτων, καὶ γι' αὐτὸ τοῦτα μποροῦν νά προβάλλουν τὴ σταθερὴ τους προτεραιότητα ἀπέναντι στὴν ἀμεσότητα τῆς καταγωγικῆς ἐμπειρίας.

Τότε ἡ σκέψη ἀναλαβαίνει ἓνα ἔργο: νά ἀμφισβητήσῃ τὴν καταγωγή τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ νά τὴν ἀμφισβητήσῃ γιὰ νά τὴ θεμελιώσῃ, ξαναβρίσκοντας τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται ἡ δυνατότητα τοῦ χρόνου — αὐτὴ τὴν καταγωγή χωρὶς καταγωγή καὶ χωρὶς ἑναρξῆ, ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ πάντα μπορεῖ νά γεννηθοῦν. Ἐνα παρόμοιο ἔργο συνεπάγεται ὅτι πρέπει νά τεθεῖ ὑπὸ συζήτηση ὅ,τι ἀνήκει στὸ χρόνο, ὅ,τι ἔχει διαμορφωθεῖ μέσα σὲ αὐτόν, ὅ,τι ἐνοικεῖ στὸ ρευστὸ στοιχεῖο του, ἔτσι ὥστε νά ἐμφανιστεῖ ἡ ἀχρονολόγητη καὶ μὴ ἱστορική ρωγμὴ ἀπ' ὅπου προέρχεται ὁ χρόνος. Ὁ τελευταῖος θὰ καταργοῦνταν τότε μέσα στὴ σκέψη πού ἐν τούτοις δὲν τοῦ διαφεύγει ἐπειδὴ δὲν εἶναι ποτὲ σύγχρονη μὲ τὴν καταγωγή· ἀλλὰ αὐτὴ ἡ κατάργησις θὰ εἶχε τὴ δύναμη νά κλονίσει τὴν ἀμοιβαία σχέση τῆς καταγωγῆς μὲ τὴν σκέψη· θὰ περιστρεφόταν γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ καθὼς ἡ καταγωγή θὰ γινόταν ὅ,τι ἡ σκέψη πρέπει ἀκόμα, καὶ πάντα ἐξαρχῆς νά σκεφτεῖ, θὰ τῆς ἦταν ταμὲνη σὲ μιὰν ἐπικείμενη στιγμή πού συνεχῶς θὰ ἐρχόταν κοντύτερα, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ ἦταν ἐφικτή. Ἡ καταγωγή εἶναι τότε αὐτὸ πού πάει νά ἐπιστρέψῃ, ἡ ἐπανάληψις πρὸς τὴν ὁποία βαίνει ἡ σκέψη, ἡ ἐπάνοδος ἐκείνου πού ἀνέκαθεν εἶχε ἀρχίσει, ἡ ἐγγύτητα ἐνὸς φωτὸς πού φώτιζε ἀπὸ πάντα. Ἐτσι γιὰ τρίτη φορὰ ἡ καταγωγή παρουσιάζεται μέσα στὸ χρόνο· ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ εἶναι ἡ ὀπισθοχώρηση πρὸς τὸ μέλλον, τὸ κέλευσμα πού δέχεται ἡ σκέψη, καὶ πού δίνει ἡ ἴδια στὸν ἑαυτὸ της, νά βαδίσει μὲ διστακτικὰ βήματα πρὸς ἐκεῖνο πού δὲν ἔπαψε νά τὴν καθιστᾶ δυνατὴ, νά κοιτάζῃ μπροστὰ της, κατευθεῖαν, πάντα ὑποχωρώντας, στὸν ὀρίζοντά της τὴ μέρα ἀπ' ὅπου ἦρθε καὶ ἀπ' ὅπου ἔρχεται διαχεόμενη.

Τὴ στιγμή πού μποροῦσε νά καταγγεῖλει ὡς χίμαιρες τὶς γε-

νέσεις ὅπως ἔχουν περιγραφεῖ κατά τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα, ἡ μοντέρνα σκέψη εἰσήγαγε μιὰ πολὺ σύνθετη καὶ πολὺ μπλεγμένη προβληματικὴ γιὰ τὴν καταγωγὴ· αὐτὴ ἢ προβληματικὴ χρησίμευσε σὰν θεμέλιο στὴν ἐμπειρία μας γιὰ τὸ χρόνο καὶ μὲ ἀφετηρία αὐτὴ, μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰώνα, γεννήθηκαν ὅλες οἱ ἀπόπειρες γιὰ νὰ ξανασυλληφθεῖ αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι μέσα στὴν ἀνθρώπινη τάξη ἢ ἑναρξία καὶ ἢ ἐπανέναρξη, ἢ ἀπομάκρυνση καὶ ἢ παρουσία τῆς ἀρχῆς, ἢ ἐπιστροφή καὶ τὸ τέλος. "Ὀντως ἡ μοντέρνα σκέψη ἀποκατέστησε μὲ τὴν καταγωγὴ μιὰ σχέση ποὺ ἦταν ἀντίστροφη ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα: ἐπέτρεπε ἔτσι — ἀλλὰ ἀποθάρρυνε ἐξ ἀρχῆς καὶ κρατοῦσε ἀπέναντί τους ὅλη τὴ δύναμη τῆς ἀμφισβήτησής της — τὶς θετικιστικὲς προσπάθειες νὰ ἐνταχθεῖ ἢ χρονολόγησι τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὰ πράγματα, ἔτσι ὥστε ἡ ἐνότητα τοῦ χρόνου νὰ ἀποκατασταθεῖ καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ χρονολογία, μιὰ πτυχὴ μέσα στὴ διαδοχικὴ σειρὰ τῶν ὄντων (νὰ τοποθετηθεῖ αὐτὴ ἢ καταγωγὴ καὶ μαζὶ της ἢ ἐμφάνισι τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ αὐγὴ τῶν πολιτισμῶν, μέσα στὴν κίνησι τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης): ἐπέτρεπε ἔτσι τὴν ἀντίστροφη καὶ συμπληρωματικὴ προσπάθεια νὰ εὐθυγραμμίσει σύμφωνα μὲ τὴ χρονολογία τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐμπειρία ποὺ ἔχει γιὰ τὰ πράγματα, τὴ γνώσι ποὺ ἀποκόμισε ἀπὸ αὐτά, τὶς ἐπιστῆμες ποὺ κατάφερε ἔτσι νὰ συγκροτήσῃ (ἔτσι ὥστε ἂν ὅλες οἱ ἐναρξίαι τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν τὸν τόπο τους μέσα στὸ χρόνο τῶν πραγμάτων, ὁ ἀτομικὸς ἢ πολιτισμικὸς χρόνος τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτρέπει, μέσα σὲ μιὰν ψυχολογικὴ ἢ πολιτισμικὴ γένεσι, νὰ καθοριστεῖ ἢ στιγμὴ ποὺ τὰ πράγματα συναντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πρόσωπο τῆς ἀλήθειας τους): σὲ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο εὐθυγραμμίσεις, ἢ καταγωγὴ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑποτάσσονται ἢ μιὰ στὴν ἄλλη· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι ὑπῆρχαν δύο δυνατὲς καὶ ἀσυμφιλίωτες εὐθυγραμμίσεις δείχνει τὴν θεμελιώδη ἀσυμμετρία ποὺ χαρακτηρίζει τὴν μοντέρνα σκέψη γιὰ τὴν καταγωγὴ. Ἐπιπλέον, αὐτὴ ἢ σκέψη φέρνει σὲ ἕνα τελευταῖο φῶς καὶ σὲ μιὰν οὐσιαστικὰ σιωπηλὴ διαύγεια μιὰ ὀρισμένη διάστρωσι τοῦ καταγωγικοῦ, ὅπου, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, καμμιὰ καταγωγὴ δὲν ἦταν παρούσα, ἀλλὰ ὅπου ὁ χωρὶς

ἐναρξή χρόνος τοῦ ἀνθρώπου φανέρωνε γιὰ μιὰ πιθανὴ μνήμη τὸν χωρὶς ἀνάμνηση χρόνο τῶν πραγμάτων· ἐξ οὗ ἕνας διπλὸς πειρασμός: νὰ ψυχολογοποιηθεῖ κάθε γνώση, ὅποια κι ἂν εἶναι, καὶ νὰ γίνῃ ἡ ψυχολογία ἕνα εἶδος γενικῆς ἐπιστήμης ὅλων τῶν ἐπιστημῶν· ἢ ἀντίστροφα νὰ περιγραφεῖ αὐτὴ ἡ καταγωγικὴ διάστρωση μὲ ἕνα ὕφος ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ κάθε θετικισμό, ἔτσι ὥστε ξεκινώντας ἀπὸ δῶ νὰ μπορούμε νὰ κλονίσουμε τὴν θετικότητα κάθε ἐπιστήμης καὶ ἐνάντια σὲ αὐτὴ νὰ διεκδικήσουμε τὸν θεμελιώδη, ἀπεριμέτρητο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ ἀναλαβαίνοντας ὡς ἔργο τὴν ἀποκατάσταση τοῦ τομέα τοῦ καταγωγικοῦ, ἡ μοντέρνα σκέψη ἀνακαλύπτει παρευθὺς τὴν ὀπισθοχώρηση τῆς καταγωγῆς· καὶ κατὰ παράδοξο τρόπο προτίθεται νὰ προχωρήσει πρὸς τὴν κατεύθυνση ὅπου αὐτὴ ἡ ὀπισθοχώρηση ἐπιτελεῖται καὶ δὲν παύει νὰ ἐμβαθύνεται· δοκιμάζει νὰ τὴν κάνει νὰ ἐμφανιστεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ τῆς ἐμπειρίας, ὡς αὐτὸ ποὺ τὴν ὑποβαστάζει μὲ τὴν ἴδια του τὴν ὀπισθοχώρηση, ὡς αὐτὸ ποὺ βρίσκεται κοντύτερα στὴν πιὸ ὀρατὴ τῆς δυνατότητα, ὡς αὐτὸ ποὺ μέσα της εἶναι ἐπικείμενο· καὶ ἂν ἡ ὀπισθοχώρηση τῆς καταγωγῆς παρουσιάζεται ἔτσι μέσα στὴ μεγαλύτερη διαύγειά της, ἄραγε δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ καταγωγή αὐτὴ ποὺ ἔχει ἀπελευθερωθεῖ καὶ ἀνατρέχει στὸν ἑαυτὸ της μέσα στὴ δυναστεία τοῦ ἀρχαϊσμοῦ της; Νὰ γιὰτὶ ἡ μοντέρνα σκέψη εἶναι ταμὲν ἀπ' ἄκρου σὲ ἄκρο στὴ μεγάλη φροντίδα τῆς ἐπιστροφῆς, στὴ μέριμνα τῆς ἐπανέναρξης, σὲ αὐτὴ τὴν ἀλλόκοτη ἀνησυχία ποὺ τὴν ὑποχρεώνει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐπανάληψη. Ἐτσι ἀπὸ τὸν Hegel στὸν Marx καὶ στὸν Spengler ἔχει ἐκδιπλωθεῖ τὸ θέμα μιᾶς σκέψης, ἡ ὁποία, μὲ τὴν κίνηση ποὺ τὴν πραγματοποιεῖ — ἐπανασύνδεση μὲ τὴν ὀλότητα, βίαιη ἐπανασύλληψη στὸ ἄκρο τῆς ἀπογύμνωσης, γέρμα τοῦ ἡλίου —, σκύβει πάνω στὸν ἑαυτὸ της, φωτίζει τὴν πληρότητά της, κλείνει τὸν κύκλο της, ἀπαντᾶται σὲ ὅλες τὶς παράδοξες μορφές τῆς ὀδύσειάς της, καὶ δέχεται νὰ χαθεῖ μέσα στὸν ἴδιο ὠκεανὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε ἀναδυθεῖ· καὶ αὐτὸ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιστροφή ποὺ, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι εὐτυχῆς καὶ τέλεια, διαγράφεται μέσα στὴν ἐμπειρία τοῦ Hölderlin, τοῦ Nietzsche καὶ τοῦ Heidegger, ὅπου ἡ ἐπιστροφή δίνεται μόνο μέσα στὴν ἔσχατη ὀπισθοχώρηση τῆς καταγωγῆς — ἐκεῖ ὅπου οἱ θεοὶ ἔχουν

ἀποχωρήσει, ὅπου ἡ ἔρημος μεγαλώνει, ὅπου ἡ τέχνη* ἔχει ἐγκαταστήσει τὴ δεσποτεία τῆς βούλησός της· ἔτσι δὲν πρόκειται πλέον γιὰ μιὰν ἀποπεράτωση ἢ γιὰ μιὰ καμπή, ἀλλὰ μᾶλλον γι' αὐτὸ τὸ ἀκατάπαυστο ξέσχισμα ποὺ ἀπελευθερώνει τὴν καταγωγὴ στὸ βαθμὸ ποὺ ἀποχωρεῖ· τότε τὸ ἀκραῖο εἶναι τὸ ἐγγύτερο. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάστρωση τοῦ καταγωγικοῦ, ποὺ ἔχει ἀνακαλυφθεῖ ἀπὸ τὴ μοντέρνα σκέψη μέσα στὴν ἴδια τὴν κίνηση μὲ τὴν ὁποία ἐπινόησε τὸν ἄνθρωπο, ὑπόσχεται τὴν λήξη τῶν προθεσμιῶν γιὰ τὴν ἀποπεράτωση καὶ τὶς ὀλοκληρωμένες πληρότητες ἢ ἀποκαθιστᾶ τὸ κενὸ τῆς καταγωγῆς — ἐκεῖνο ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ὀπισθοχώρησή της καὶ ἐκεῖνο ποὺ ὑποσκάπτει τὴν προσπέλασή της —, ἐν πάσῃ περιπτώσει μᾶς ἐπιτάσσει νὰ σκεφτοῦμε κάτι σὰν τὸ «Ἴδιο»: μέσα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ καταγωγικοῦ, ποὺ ἀρθρώνει τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία μὲ τὸ χρόνο τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς, μὲ τὴν ἱστορία, μὲ τὸ προσχωματωμένο παρελθὸν τῶν πολιτισμῶν, ἢ μοντέρνα σκέψη πασχίζει νὰ ξαναβρεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ταυτότητά του — στὴν πληρότητα ἢ στὸ τίποτα ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος —, τὴν ἱστορία καὶ τὸ χρόνο μέσα στὴν ἐπανάληψη, τὴν ὁποία καθιστοῦν ἀνέφικτη ἀλλὰ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ τὴν σκεφτοῦμε, καὶ τὸ εἶναι μέσα σὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι.

Ἔτσι, μέσα σὲ αὐτὸ τὸ ἀπειρο ἔργο τοῦ νὰ σκεφτεῖ τὴν καταγωγὴ ἐγγύτερα καὶ ἀπόμακρα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, ἡ σκέψη ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι σύγχρονος μὲ ἐκεῖνο ποὺ τὸν κάνει νὰ ὑπάρχει — ἢ μὲ ἐκεῖνο, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ὑπάρχει· ἀλλὰ ὅτι ἔχει ἐμπλακεῖ μέσα σὲ μιὰ δύναμη ποὺ τὸν διασπείρει, τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν καταγωγὴ του, ἀλλὰ τοῦ τὴν ὑπόσχεται σὲ μιὰ ἐπικείμενη στιγμή ποὺ ἴσως θὰ εἶναι πάντα κρυμμένη· ἀλλὰ αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν τοῦ εἶναι ξένη· δὲν ἐδρεύει ἔξω ἀπὸ αὐτὸν μέσα στὴ γαλήνη τῶν αἰώνιων καταγωγῶν ποὺ ἀκατάπαυστα ξαναρχίζουν, γιὰτὶ τότε ἡ καταγωγὴ θὰ ἦταν ὄντως δεδομένη· αὐτὴ ἡ δύναμη εἶναι ἡ δύναμη τοῦ ἴδιου τοῦ εἶναι του. Ὁ χρόνος — ἀλλὰ ὁ χρόνος ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος — τὸν ἀπομακρύνει τόσο ἀπὸ τὴν αὐγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκπορεύτηκε, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν αὐγὴ, τὴν ὁποία τοῦ ἔχουν ἀναγγεῖλει. Βλέπουμε πόσο αὐτὸς ὁ θεμελιώδης

* Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

χρόνος — ο χρόνος με άφετηρία τόν όποιο ο χρόνος μπορεί να δοθεϊ στην έμπειρία — διαφέρει από εκείνον που παρουσιαζόταν μέσα στη φιλοσοφία τής παράστασης: ο χρόνος τότε διέσπειρε την παράσταση γιατί τής επέβαλε τή μορφή μιᾶς γραμμικῆς διαδοχῆς· αλλά ἦταν ιδιότητα τής παράστασης να άποσυγκροτεϊται μέσα στη φαντασία, να αναδιπλασιάζεται τέλεια και να ύποτάσσει τόν χρόνο· ἡ εικόνα επέτρεπε να αναλάβουμε όλόκληρο τόν χρόνο, να ξανασυλλάβουμε ό,τι εἶχε παραχωρηθεϊ στην διαδοχή, και να οικοδομήσουμε μιᾶ γνώση τόσο άληθινή όσο εκείνη μιᾶς αἰώνιας νόησης. Ἐντίθετα, στη μοντέρνα έμπειρία ἡ άπομάκρυνση τής καταγωγῆς εἶναι πιό θεμελιώδης από κάθε έμπειρία, γιατί σε αὐτή ἡ έμπειρία σπινθηρίζει και φανερώνει τήν θετικότητά της· επειδή ο άνθρωπος δέν εἶναι σύγχρονος με τόν εἶναι του, τᾶ πράγματα έρχονται να παρουσιαστοῦν σε έναν χρόνο που τούς προσιδιάζει. Ξαναβρίσκουμε έδῶ τόν αρχικό θέμα τής περατότητας. Ἐλλά αὐτή ἡ περατότητα, που εἶχε αναγγελθεϊ αρχικά από τήν ύπέγκυψη τῶν πραγμάτων πάνω άπ' τόν άνθρωπο — επειδή κυριαρχοῦσαν πάνω του ἡ ζωή, ἡ ιστορία, ἡ γλώσσα —, έμφανίζεται τώρα σε ένα πιό θεμελιώδες επίπεδο: εἶναι ἡ άνυπέβλητη σχέση ανάμεσα στο εἶναι του ανθρώπου και στο χρόνο.

Ἐτσι, ανακαλύπτοντας ξανά τήν περατότητα μέσα στην έρωτηματοθεσία τής καταγωγῆς, ἡ μοντέρνα σκέψη περιελείει τόν μεγάλο διατετραγωνισμό που εἶχε αρχίσει να χαράζει όταν ὅλη ἡ δυτική επιστήμη εἶχε κλονιστεϊ στα τέλη του δέκατου ὄγδοου αἰώνα: ο δεσμός τῶν θετικοτήτων με τήν περατότητα, ο αναδιπλασιασμός του έμπειρικοῦ μέσα στο ύπερβατικό, ἡ διηνεκῆς σχέση του cogito με τόν άσκεπτο, ἡ άπομάκρυνση και ἡ επιστροφή τής καταγωγῆς καθορίζουν για μᾶς τόν τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου. Μετά από τόν δέκατο ένατο αἰώνα ο στοχασμός ζητεϊ να θεμελιώσει φιλοσοφικά τήν δυνατότητα τής γνώσης στην άνάλυση αὐτοῦ του τρόπου ύπαρξης, και όχι πλέον στην άνάλυση τής παράστασης.

VII. Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτοὶ οἱ τέσσερις θεωρητικοὶ τομεῖς (ἀναλύσεις τῆς περατότητας, τῆς ἐμπειρικο-ὑπερβατικῆς ἐπανάληψης, τοῦ ἄσκεπτου καὶ τῆς καταγωγῆς) διατηροῦν μιὰ κάποια σχέση μὲ τις τέσσερις ὑποταγμένες περιοχές, πού, ὅλες μαζί, συγκροτοῦσαν κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ τὴ γενικὴ θεωρία τῆς γλώσσας.¹ Σχέση ἢ ὁποία, σὲ μιὰ πρώτη ματιά, εἶναι σχέση ὁμοιότητας καὶ συμμετρίας. Θυμόμαστε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ρήματος ἐξηγοῦσε τὸ πῶς ἡ γλώσσα μποροῦσε νὰ βγεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄριά της καὶ νὰ ἐκφράσει τὸ εἶναι — κι αὐτὸ μέσα σὲ μιὰ κίνηση πού μὲ τὴ σειρά της διασφάλιζε τὸ εἶναι τῆς γλώσσας, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ καὶ νὰ διανοίξει τὸ χῶρο της παρὰ μόνο ἐκεῖ ὅπου ἤδη ὑπῆρχε, τουλάχιστον μὲ μιὰ κρυφὴ μορφή, τὸ ρῆμα «εἶναι»: μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἢ ἀνάλυση τῆς περατότητας ἐξηγεῖ πῶς τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται ἀπὸ θετικότητες πού τοῦ εἶναι ἐξωτερικὲς καὶ τὸ συνδέουν μὲ τὴν πυκνότητα τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πῶς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά αὐτὸ τὸ περατὸ δίνει σὲ κάθε προσδιορισμὸ τὴ δυνατότητα νὰ ἐμφανιστεῖ μέσα στὴ θετικὴ του ἀλήθεια. Ἐνῶ ἡ θεωρία τῆς ἀρθρωσης ἔδειχνε μὲ ποῖο τρόπο μποροῦσε νὰ γίνῃ μεμιάς ἢ κατάτμηση τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων πού ἀναπαριστοῦν, ἢ ἀνάλυση τοῦ ἐμπειρικο-ὑπερβατικοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ δείχνει πῶς ἀντιστοιχοῦν, σὲ μιὰν ἀπροσδιόριστη ταλάντευση, ἐκεῖνο πού ἔχει δοθεῖ στὴν ἐμπειρία καὶ ἐκεῖνο πού καθιστᾷ τὴν ἐμπειρία δυνατὴ. Ἡ ἀναζήτηση πρώτων ὑποδηλώσεων τῆς γλώσσας προκαλοῦσε μέσα στὴν πιὸ σιωπηλὴ καρδιὰ τῶν λέξεων, τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἤχων, τὴν ἀνάδυση μιᾶς ὑπνώττουςας παράστασης πού ἀποτελοῦσε λὲς τὴν λησμονημένη τους ψυχὴ (καὶ πού ἔπρεπε νὰ τὴν ξαναφέρουμε στὸ φῶς, νὰ τὴν κάνουμε νὰ μιλήσει καὶ νὰ τραγουδήσει καὶ πάλι, γιὰ μιὰ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τῆς σκέψης, γιὰ μιὰ πιὸ θαυμαστὴ δύναμη τῆς ποίησης)· μὲ ἀνάλογο τρόπο ἢ ἀδρανῆς πυκνότητα τοῦ ἄσκεπτου κατοικεῖται πάντα γιὰ τὴ μον-

1. Βλ. *supra*, σ. 177.

τέρνα σκέψη από ένα cogito, και αυτή τη σκέψη τη ναρκωμένη μέσα στο άσκεπτο πρέπει να την έμψυχώσουμε και πάλι και να την αναβιβάσουμε στην ήγεμονία του «εγώ σκέπτομαι». Τέλος, μέσα στον κλασικό στοχασμό για τη γλώσσα υπήρχε μια θεωρία για την παραγωγή λέξεων: έδειχνε πώς ή γλώσσα, από τις αρχές της ιστορίας της και ίσως από τη στιγμή της καταγωγής της, τη στιγμή που άρχιζε να μιλάει, ολίσθαινε μέσα στον δικό της χώρο, στρεφόταν στον έαυτό της αποστρεφόμενη την πρώτη της παράσταση και δέν έθετε τις λέξεις της, ακόμα και τις πιο αρχαϊκές, παρά έκδιπλωμένες ήδη σε όλο το μάκρος των ρητορικών σχημάτων· σε αυτή την ανάλυση αντιστοιχεί ή προσπάθεια να σκεφτούμε μια καταγωγή που είναι πάντα ήδη κρυμμένη, για να προχωρήσουμε προς την κατεύθυνση όπου το είναι του ανθρώπου κρατιέται πάντα σε σχέση με τον έαυτό του σε μιάν απομάκρυνση και σε μιάν απόσταση που το συγκροτούν.

Άλλά αυτό το παιχνίδι των αντιστοιχιών δέν πρέπει να μάς ξεγελάσει. Δέν πρέπει να φανταστούμε ότι ή κλασική ανάλυση του λόγου συνεχίστηκε αμετάβλητη διαμέσου των εποχών εφαρμοζόμενη μόνο σε ένα νέο αντικείμενο· ότι ή δύναμη κάποιας ιστορικής βαρύτητας την διατήρησε στην ταυτότητά της, στο πείσμα τόσων γειτονικών μετατροπών. Πράγματι, οι τέσσερις θεωρητικοί τομείς που όριοθετούσαν τον χώρο της γενικής γραμματικής δέν διατηρήθηκαν: αλλά αποσυνδέθηκαν, άλλαξαν λειτουργία και επίπεδο, μετέβαλαν ολόκληρο το πεδίο ισχύος τους όταν κατά τὰ τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα έξαφανίστηκε ή θεωρία της παράστασης. Κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής ή γενική γραμματική είχε ως λειτουργία την κατάδειξη του τρόπου με τον όποιο μπορούσε να είσραχθει μέσα στη διαδοχική αλυσίδα των παραστάσεων μια γλώσσα που, μολονότι φανερωνόταν στην άπλη και απόλυτα σταθερή γραμμή του λόγου, προαπαιτούσε μορφές ταυτοχρονίας (έπιβεβαίωση των υπάρξεων και των συνυπάρξεων· κατάτμηση των αναπαριστώμενων πραγμάτων και διαμόρφωση των γενικοτήτων· καταγωγική και ανεξάλειπτη σχέση λέξεων και πραγμάτων· μετατόπιση των λέξεων μέσα στον ρητορικό τους χώρο). Αντίθετα ή ανάλυση του τρόπου ύπαρξης του ανθρώπου, όπως

ἀναπτύχθηκε μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, δὲν ἐνοικεῖ μέσα σὲ μιὰ θεωρία τῆς παράστασης· τὸ ἔργο της ἀπεναντίας εἶναι νὰ δείξει πῶς μποροῦν τὰ πράγματα ἐν γένει νὰ ἔχουν δοθεῖ στὴν παράσταση, ὑπὸ ποῖες συνθῆκες, σὲ ποιό ἔδαφος, μέσα σὲ ποιά ὄρια μποροῦν νὰ ἐμφανιστοῦν σὲ μιὰ θετικότητα βαθύτερη ἀπὸ τοὺς διάφορους τρόπους τῆς ἀντίληψης· αὐτὸ ποὺ ἀποκαλύπτεται τότε, μέσα στὴ συνύπαρξιν ἀνθρώπου καὶ πραγμάτων, μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη χωρικὴ ἐκδίπλωσιν ποὺ διανοίγει ἡ παράσταση, εἶναι ἡ ριζικὴ περατότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διασπορὰ ποὺ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν καταγωγὴ καὶ συνάμα τοῦ τὴν ὑπόσχειται, ἡ ἀνυπέρβλητη ἀπόσταση τοῦ χρόνου. Ἡ ἀναλυτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ὅπως εἶχε συγκροτηθεῖ ἄλλοῦ καὶ τὴν κληροδότησε ἡ παράδοση, δὲν ἐπαναλάμβανε τὴν ἀνάλυσιν τοῦ λόγου. Ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία μιᾶς θεωρίας τῆς παράστασης, ἀκριβέστερα ὁ πρῶτος χαρακτήρας ἢ ἡ παράγωγη θέσιν αὐτῆς τῆς θεωρίας, τροποποιεῖ ἐκ βάθρων ὀλάκωρον τὴν ἰσορροπία τοῦ συστήματος. Ὅσο ἡ παράσταση εἶναι αὐτονόμη, ὡς γενικὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης, ἡ θεωρία τοῦ λόγου ἰσχύει ταυτόχρονα καὶ μὲ μιὰ μόνη κίνηση ὡς θεμέλιο κάθε δυνατῆς γραμματικῆς καὶ ὡς θεωρία τῆς γνώσης. Ἀλλὰ ἅπαξ καὶ ἐξαφανίζεται τὸ πρωτεῖο τῆς παράστασης, τότε ἡ θεωρία τοῦ λόγου ἀποσυνδέεται, καὶ μποροῦμε νὰ συναντήσουμε τὴν ἀπενσαρκωμένη καὶ μεταμορφωμένη μορφή της σὲ δύο ἐπίπεδα. Στὸ ἐμπειρικὸ ἐπίπεδο οἱ τέσσερις θεμελιώδεις τομεῖς ἀπαντῶνται καὶ πάλι, ἀλλὰ ἡ λειτουργία ποὺ ἀσκοῦν εἶναι πλήρως ἀντίστροφη:¹ ἐκεῖ ὅπου ἀναλυόταν τὸ προνόμιον τοῦ ρήματος, ἡ ἰκανότητά του νὰ κάνει νὰ βγαίνει ὁ λόγος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ ριζώνει στὸ εἶναι τῆς παράστασης, τώρα μπαίνει ἡ ἀνάλυσιν μιᾶς ἐσωτερικῆς γραμματικῆς δομῆς ποὺ εἶναι ἐμμενῆς σὲ κάθε γλῶσσα καὶ τὴν συγκροτεῖ ὡς ἓνα αὐτόνομον εἶναι, δηλαδὴ καθαυτὴ· παρόμοια ἡ θεωρία τῶν κλίσεων, ἡ ἀναζήτησιν νόμων μετατροπῆς ποὺ προσιδιάζουν στὶς λέξεις ἀντικαθιστοῦν τὴν ἀνάλυσιν τῆς κοινῆς στὶς λέξεις καὶ στὰ πράγματα ἄρθρωσης· ἡ θεωρία τοῦ ριζικοῦ ὑποκαθιστᾷ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀναπαραστατικῆς ρίζας· τέλος ἀνακαλύπτεται ἡ πλευρικὴ συγγένεια τῶν

1. Βλ. *supra*, σ. 407.

γλωσσῶν ἐκεῖ ὅπου πρῶτα ἀναζητιοῦνταν ἡ ἀπεριόριστη συνέχεια τῶν παραγωγῶν λέξεων. Μὲ ἄλλα λόγια ὅλα, ὅσα εἶχαν λειτουργήσει στὴ διάσταση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὰ πράγματα (ὅπως αὐτὰ ἔχουν ἀναπαρασταθεῖ) καὶ στὶς λέξεις (μὲ τὴν ἀναπαραστατικὴ τους ἀξία), βρίσκονται ἐπανενταγμένα μέσα στὴ γλώσσα καὶ ἐπιφορτισμένα μὲ τὴ διασφάλιση τῆς ἐσωτερικῆς τῆς νομιμότητας. Στὸ ἐπίπεδο τῶν θεμελιῶν, οἱ τέσσερις τομεῖς τῆς θεωρίας τοῦ λόγου ἀπαντῶνται ἀκόμα: ὅπως καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, χρησιμεύουν καὶ σ' αὐτὴ τὴ νέα ἀναλυτικὴ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος στὸ νὰ φανερώσουν τὴ σχέση τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά ἡ τροποποίηση εἶναι ἀντίστροφη ἀπὸ τὴν προηγούμενη· τὸ ζήτημα πιά δὲν εἶναι νὰ τοὺς μεταθέσουμε σὲ ἕναν χῶρον ἐσωτερικὸ ὡς πρὸς τὴ γλώσσα, ἀλλὰ νὰ τὶς ἐλευθερώσουμε ἀπὸ τὸν τομέα τῆς παράστασης, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁποίου εἶχαν ἐμπλακεῖ, καὶ νὰ τὶς κάνουμε νὰ λειτουργήσουν μέσα στὴ διάσταση τῆς ἐξωτερικότη-
τας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται ὡς περατός, προσδιορισμένος, δεσμευμένος στὴν πυκνότητα ἐκείνου, τὸ ὁποῖο δὲν σκέπτεται, καὶ ὑποταγμένος, μέσα στὸ ἴδιο του τὸ εἶναι, στὴ διασπορὰ τοῦ χρόνου.

Ἡ κλασσικὴ ἀνάλυση τοῦ λόγου σχίστηκε στὰ δύο ἀπὸ τὴ στιγμή πού δὲν βρισκόταν πιά σὲ συνάφεια μὲ μιὰ θεωρία γιὰ τὴν παράσταση: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἐπενδύθηκε σὲ μιὰν ἐμπειρικὴ γνώση γραμματικῶν μορφῶν· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔγινε μιὰ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας· ἀλλὰ καμμιά ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο μεταθέσεις δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιτελεστεῖ χωρὶς μιὰν ὀλικὴ ἀντιστροφή τῆς λειτουργίας. Μποροῦμε τώρα νὰ καταλάβουμε, ὡς τὸ βάθος της, τὴν ἀσυμβιβασία πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξὴ τοῦ κλασσικοῦ λόγου (πού βασίζεται στὴν μὴ ἀμφισβητούμενη προφάνεια τῆς παράστασης) καὶ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὴ παρουσιάστηκε στὴν μοντέρνα σκέψη (καὶ μὲ τὸν ἀνθρωπολογικὸ στοχασμὸ πού ἐπιτρέπει): ἡ ἀναλυτικὴ τοῦ τρόπου ὑπαρξὴς τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε ἐφικτὴ ἀπαξ καὶ ἐξαρθρώθηκε, μετατέθηκε καὶ ἀντιστράφηκε ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀναπαραστατικοῦ λόγου. Μαντεύουμε ἔτσι ποιὰ ἀπειλὴ κάνει νὰ βαραίνει πάνω στὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ἂν καθοριστεῖ καὶ τεθεῖ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ σύγχρονη ἐπανεμφάνιση τῆς γλώσσας μέσα στὸ αἴνιγμα τῆς ἐνότητας καὶ τοῦ εἶναι της. Μήπως

τὸ ἐπερχόμενον καθῆκον μας εἶναι νὰ προχωρήσουμε πρὸς ἕναν τρόπο σκέψης, ἄγνωστο μέχρι τώρα στὸν πολιτισμὸ μας, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέτρεπε νὰ στοχαστοῦμε χωρὶς ἀσυνέχεια καὶ χωρὶς ἀντίφαση τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνάμα τὸ εἶναι τῆς γλώσσας; — Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση πρέπει νὰ ἐξορκίσουμε μὲ τὴν μεγαλύτερη προφύλαξη ὅ,τι μπορεῖ νὰ εἶναι ἀφελῆς ἐπιστροφή στὴν κλασσικὴ θεωρία τοῦ λόγου (ἐπιστροφή τῆς ὁποίας ὁ πειρασμὸς, πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, εἶναι τόσο πιὸ μεγάλος ὅσο δὲν ἔχουμε τὰ ὄπλα γιὰ νὰ σκεφτοῦμε τὸ σπινθηρίζον ἀλλὰ ἀπόκρημνο εἶναι τῆς γλώσσας, ἐνῶ ἡ γηραιὰ θεωρία τῆς παράστασης βρίσκεται μπροστὰ μας, πλήρως συγκροτημένη, καὶ μᾶς προσφέρει ἕναν τρόπο ὅπου αὐτὸ τὸ εἶναι θὰ μπορεῖ νὰ ἐνοικήσει καὶ νὰ διαλυθεῖ σὲ καθαρὴ λειτουργία). Ἀλλὰ μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἔχουμε στερηθεῖ γιὰ πάντα τὸ δικαίωμα νὰ σκεφτοῦμε τὸ εἶναι τῆς γλώσσας καὶ συνάμα τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου· μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἐδῶ κάτι σὰν ἕνα ἀνεξάλειπτο χάσμα (μέσα στὸ ὁποῖο ἀκριβῶς ὑπάρχουμε καὶ μιλάμε), ἔτσι ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσουμε χίμαιρες κάθε ἀνθρωπολογία ὅπου θὰ ἐγειρόταν τὸ ζήτημα τοῦ εἶναι τῆς γλώσσας, κάθε ἀποψη γιὰ τὴ γλώσσα ἢ τὴν σημασία ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ξανασυναντήσῃ, νὰ φανερώσῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ ἰδιάζον εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Ἴσως ἐδῶ ριζώνει ἡ πιὸ σημαντικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιλογή τῆς ἐποχῆς μας. Ἐπιλογή ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρά μέσα στὴ δοκιμασία ἑνὸς μελλοντικοῦ στοχασμοῦ. Γιατὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ ἐκ τῶν προτέρων πρὸς ποιά πλευρὰ ἔχει διανοιχθεῖ ὁ δρόμος. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ γνωρίζουμε γιὰ τὴν ὥρα μὲ κάθε βεβαιότητα, εἶναι ὅτι ποτὲ μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ εἶναι τῆς γλώσσας δὲν συνυπῆρξαν καὶ δὲν συναρθώθηκαν. Τὸ ἀσυμβίβαστό τους ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς σκέψης μας.

Ἡ μετατροπὴ τῆς ἀνάλυσης τοῦ λόγου σὲ μιὰν ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας ἔχει ἐντούτοις καὶ μιὰν ἄλλη συνέπεια. Ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ σημείου καὶ τῆς λέξης ὄφειλε νὰ δείξῃ πῶς οἱ παραστάσεις, ποὺ διαδέχονταν ἢ μία τὴν ἄλλη σὲ μιὰν τόσο στενὴ καὶ τόσο σφιχτὴ ἀλυσίδα ὥστε οἱ διακρίσεις δὲν ἐμφανίζονταν καὶ τελικὰ ἦσαν ὅλες ἴδιες, μπορούσαν νὰ ἐκτεθοῦν σὲ ἕναν διαρκῆ πίνακα σταθερῶν διαφορῶν καὶ περιορισμένων ταυτοτήτων· εἴχαμε ἐδῶ μιὰ

γένεση τῆς Διαφορᾶς μὲ ἀφετηρία τὴν κρυφὰ παραλλάσσουσα μονοτονία τοῦ "Ομοίου. Ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας ἔχει ἀκριβῶς ἀντίστροφο ρόλο: δείχνοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι καθορισμένος, τὸ ζήτημα γι' αὐτὴν εἶναι νὰ φανερώσει ὅτι τὸ θεμέλιο αὐτῶν τῶν καθορισμῶν εἶναι τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὰ ριζικά του ὄρια· ὀφείλει ἐπίσης νὰ φανερώσει ὅτι τὰ περιεχόμενα τῆς ἐμπειρίας εἶναι ἤδη οἱ ἴδιες τους οἱ προϋποθέσεις, ὅτι ἡ σκέψη κατατρέπει ἀπὸ τὰ πρὶν τὸ ἄσκεπτο ποὺ τοὺς διαφεύγει καὶ ποὺ πάντα ἔχει καθῆκον νὰ ξανασυλλάβει· δείχνει πῶς αὐτὴ ἢ καταγωγή, ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ποτὲ σύγχρονός της, ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὸν καὶ συνάμα τοῦ δίνεται σὰν ἐπικείμενη στιγμή: κοντολογίης, τὸ ζήτημα γι' αὐτὴν εἶναι πάντα νὰ δείξει πῶς τὸ "Ἄλλο, τὸ "Ἀπόμακρο, εἶναι ἐπίσης τὸ "Εγγύτατο καὶ τὸ "Ἴδιο. Ἔτσι περνοῦμε ἀπὸ ἓναν στοχασμὸ γιὰ τὴν τάξιν τῶν Διαφορῶν (μὲ τὴν ἀνάλυσιν ποὺ προϋποθέτει, καὶ ἐπίσης μὲ τὴν ὄντολογία τοῦ συνεχοῦς, τὴν ἀπαίτησιν ἑνὸς πλήρους εἶναι, χωρὶς ρήξιν, ἐκδιπλωμένου στὴν τελειότητά του, ποὺ κι αὐτὲς προϋποθέτουν μιὰ Μεταφυσικὴ) σὲ μιὰ σκέψιν τοῦ "Ἰδίου, ποὺ πάντα πρέπει νὰ τὸ ἀνακτοῦμε μέσα στὴν ἀντιφατικότητά του: πράγμα ποὺ (πέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε) συνεπάγεται μιὰ διαλεκτικὴ καὶ ἐπίσης ἐκείνη τὴ μορφή ὄντολογίας, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀνάγκη τὸ συνεχές, ἐπειδὴ στοχάζεται τὸ εἶναι στίς περιορισμένες του μορφές ἢ μέσα στὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἀπόστασής του, μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ περάσῃ γιὰ μεταφυσικὴ. Μέσα ἀπὸ τὴ μοντέρνα σκέψιν καὶ σὲ ὅλο τὸ μακρὸς τῆς ἱστορίας της ἓνα διαλεκτικὸ παιχνίδι καὶ μιὰ ὄντολογία χωρὶς μεταφυσικὴ διατυπώνουν ἀμοιβαῖες ἐπικλήσεις καὶ δίνουν ἀμοιβαῖα ἀπαντήσεις: γιὰτὶ εἶναι μιὰ σκέψιν ποὺ δὲν βαίνει πιά πρὸς τὴν πάντα ἀνολοκλήρωτη διαμόρφωσιν τῆς Διαφορᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὴν πάντοτε πρὸς ἐπιτέλεσιν ἀποκάλυψιν τοῦ "Ἰδίου. Ἄλλὰ μιὰ τέτοια ἀποκάλυψιν δὲν γίνεται χωρὶς τὴν ταυτόχρονη ἐμφάνισιν τοῦ Ἐκτύπου καὶ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἰσχνὴ ἀλλὰ ἀκατανίκητη παρέκκλισιν, ἡ ὁποία ἔγκειται στὸ «καὶ» τῆς ὀπισθοδρόμησιν καὶ τῆς ἐπιστροφῆς, τῆς σκέψιν καὶ τοῦ ἄσκεπτου, τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ, ἐκείνου ποὺ ἀνήκει στὴν τάξιν τῆς θετικότητας καὶ ἐκείνου ποὺ ἀνήκει στὴν τάξιν τῶν θεμελίων. Ἡ ταυτότητα, ἡ ὁποία

είναι χωρισμένη από τον έαυτό της μέσα σέ μιάν απόσταση πού κατὰ μία έννοια τῆς εἶναι έσωτερική, ἀλλά κατὰ μία ἄλλη τὴν συγκροτεῖ, κι ἡ έπανάληψη, ἡ όποία προσφέρει τὸ ταυτόσημο, ἀλλά μετὴν μορφή τῆς ἀπομάκρυνσης, βρίσκονται ἀναμφίβολα στὴν καρδιά αὐτῆς τῆς μοντέρνας σκέψης, στὴν όποία ἀποδίδεται βιαστικά ἡ ἀνακάλυψη τοῦ χρόνου. Πράγματι, ἂν κοιτάξουμε με λίγο περισσότερη προσοχή, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ἡ κλασσική σκέψη ἀνήγαγε τὴ δυνατότητα χωροποίησης τῶν πραγμάτων μέσα σέ ἕναν πίνακα, στὴν ιδιότητα τῆς καθαρῆς παραστατικῆς διαδοχῆς νὰ ἀνακαλεῖ τὸν έαυτό της ὀρμώμενη ἀπ' αὐτόν, νὰ αὐτοαναδιπλασιάζεται καὶ νὰ συγκροτεῖ μιὰ ταυτοχρονία με ἀφετηρία ἕναν συνεχῆ χρόνο: ὁ χρόνος θεμελιώνει τὸ χῶρο. Μέσα στὴ μοντέρνα σκέψη, ἐκεῖνο πού ἀποκαλύπτεται στὸ θεμέλιο τῆς ιστορίας τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ιδιάζουσας ιστορικότητας τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ἀπόσταση πού κοιλαίνει τὸ "Ἴδιο, εἶναι ἡ παρέκκλιση πού τὸ διασπείρει καὶ τὸ συναθροίζει στὰ δύο ἄκρα τοῦ έαυτοῦ του. Αὐτὴ ἡ βαθεῖα χωρικότητα ἐπιτρέπει στὴ μοντέρνα σκέψη νὰ σκέπτεται πάντα τὸ χρόνο — νὰ τὸν γνωρίσει ὡς διαδοχή, νὰ τὸν ὑπόσχεται στὸν έαυτό της ὡς ἀποπεράτωση, καταγωγή ἢ ἐπιστροφή.

VII. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟΣ ΥΠΝΟΣ

Ὡς ἀναλυτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπολογία ἔπαιξε ἀναμφίλεκτα θεμελιώδη ρόλο μέσα στὴ μοντέρνα σκέψη, ἀφοῦ κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος ἀκόμα δὲν ἔχουμε ἀποσπαστεῖ ἀπὸ αὐτή. "Ἐγινε ἀναγκαία ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ παράσταση ἀπώλεσε τὴν ικανότητα νὰ προσδιορίζει ἀπὸ μόνη της καὶ μέσα σέ μιὰ μοναδικὴ κίνηση τὸ παιχνίδι τῶν συνθέσεων καὶ τῶν ἀναλύσεων της. Οἱ ἐμπειρικὲς συνθέσεις ἔπρεπε νὰ διασφαλιστοῦν ἀλλοῦ, ὄχι στὴν κυριαρχία τοῦ «'Ἐγὼ σκέπτομαι». Ἐπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου αὐτὴ ἡ κυριαρχία βρίσκει τὸ ὄριό της· δηλαδή στὴν περατότητα τοῦ ἀνθρώπου — περατότητα τόσο τῆς συνείδησης ὅσο καὶ τοῦ ζῶντος, ὀμιλοῦντος, ἐργαζόμενου ἀτόμου. Ὁ Kant εἶχε κιόλας διατυπώσει

αὐτὸ τὸ πράγμα στὴ Λογικὴ του, ὅταν πρόσθεσε στὴν παραδοσιακὴ τριλογία του μιὰν ἀκροτελεύτια ἐρωτηματοθεσία: ἔτσι οἱ τρεῖς κριτικὲς ἐρωτήσεις (τί μπορῶ νὰ γνωρίζω; τί ὀφείλω νὰ πράξω; τί μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζω;) συνάπτονται τότε μὲ μιὰ τέταρτη, καὶ κατὰ κάποιον τρόπο μπαίνουν «στὸ λογαριασμὸ της»: *Was ist der Mensch* (τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος);¹

Εἶδαμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἐρώτηση διατρέχει τὴ σκέψη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα: λαθραῖα καὶ ἤδη ἀπὸ τὰ πρὶν προκαλεῖ τὴ σύγχυση τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ, τὸ χωρισμὸ τῶν ὁποίων εἶχε καταδείξει ὁ Kant. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐρώτηση συγκροτήθηκε ἕνας στοχασμὸς μικτοῦ ἐπιπέδου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴ μοντέρνα φιλοσοφία. Ἡ μέριμνα, τὴν ὁποία δείχνει γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ὁποία διεκδικεῖ ὄχι μόνον στὰ λόγια της ἀλλὰ στὸ πάθος της, ἡ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ τὸν ὀρίσει ὡς ἔμβιο ὄν, ἐργαζόμενον ἄτομο ἢ ὀμιλοῦν ὑποκείμενο, μόνον γιὰ τὶς ὠραῖες καὶ ἀπονήρευτες ψυχὲς σημαίνουν τὸν ἐπιτέλους ἐπιστρέψαντα ἐνιαυτὸ μιᾶς ἀνθρώπινης βασιλείας· στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ κάτι πιὸ πεζὸ καὶ λιγότερο ἠθικὸ, γιὰ ἕναν ἐμπειρικὸ-ὑπερβατικὸ ἀναδιπλασιασμὸ, μὲ τὸν ὁποῖο δοκιμάζουμε νὰ καταξιώσουμε τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση, τὴν ἀνταλλαγὴ ἢ τὸν λόγο ὡς θεμέλιο τῆς περατότητάς του. Σὲ αὐτὴ τὴν πτυχή ἡ ὑπερβατικὴ λειτουργία ἐρχεται νὰ ἐπικαλύψει μὲ τὸ ἐπιτακτικὸ της δίκτυο τὸν ἀδρανῆ καὶ φαιδὸ χῶρο τῆς ἐμπειρικότητος· ἀντίστροφα, τὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα ἐμψυχώνονται, ἀναστηλώνονται λίγο-λίγο, ὀρθώνονται καὶ παρευθὺς ὑποτάσσονται σὲ ἕναν λόγο πού ἀπομακρύνει τὴν ὑπερβατικὴ τους ὑπεροψία. Καὶ νὰ λοιπὸν πού σὲ αὐτὴ τὴν Πτυχή ἡ φιλοσοφία παραδόθηκε σὲ ἕναν νέο ὕπνο· ὄχι στὸν ὕπνο τοῦ Δογματισμοῦ, ἀλλὰ τῆς Ἀνθρωπολογίας. Κάθε ἐμπειρικὴ γνώση, ἀρκεῖ νὰ ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπο, ἰσχύει ὡς πιθανὸ φιλοσοφικὸ πεδίο, ὅπου πρέπει νὰ ἀποκαλυφθεῖ τὸ θεμέλιο τῆς γνώσης, ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρίων της καὶ ἐν τέλει ἡ ἀλήθεια κάθε ἀλήθειας. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ διαμόρφωση τῆς μοντέρνας φιλοσοφίας συνίσταται στὸν διχασμὸ τοῦ δογματισμοῦ, στὸν καταμερισμὸ του σὲ δύο δια-

1. Kant, *Logik, Werke*, ἔκδ. Cassirer, τόμ. VIII, σ. 343.

φορετικά επίπεδα που ἀλληλοϋποβαστάζονται και ἀλληλοπεριορίζονται: ἡ προκριτικὴ ἀνάλυση τοῦ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὴν οὐσία του γίνεται ἡ ἀναλυτικὴ ὄλων, ὅσα μποροῦν νὰ δοθοῦν ἐν γένει στὴν ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου.

Γιὰ νὰ ἀφυπνίσουμε τὴ σκέψη ἀπὸ ἓναν τέτοιο ὕπνο — τόσο βαθύ ὥστε παραδόξως τὸν νιώθει σὰν ἐγρήγορηση: τόσο πολὺ συγχέει τὴν κυκλικότητα ἑνὸς δογματισμοῦ, ὁ ὁποῖος διχάζεται γιὰ νὰ βρεῖ στὸν ἑαυτό του τὸ στήριγμά του, μὲ τὴν εὐκινησία καὶ τὴν ἀνησυχία μιᾶς ριζικᾶ φιλοσοφικῆς σκέψης — γιὰ νὰ τὴν ἀνακαλέσουμε στίς πιὸ αὐγινές της δυνατότητες, δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέσο ἀπὸ τὴν ἐκ θεμελίων καταστροφή τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ «τετραπλεύρου». Ἐν πάσῃ περιπτώσει, γνωρίζουμε καλὰ ὅτι ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ σκεφτοῦμε καὶ πάλι συμπλέκονται μὲ αὐτὸ — εἴτε πρόκειται νὰ διασχίζουμε τὸ ἀνθρωπολογικὸ πεδίο καί, ἀποσπώμενοι ἀπὸ αὐτὸ μὲ ἀφετηρία ὅσα ἐκφέρει, νὰ ξαναβροῦμε μιὰν καθαρμένη ὄντολογία ἢ μιὰ ριζικὴ σκέψη τοῦ εἶναι· εἴτε ἀκόμη, παραμερίζοντας ὅλες τὶς συγκεκριμένες μορφές τῆς ἀνθρωπολογικῆς προκατάληψης μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ ψυχολογισμοῦ καὶ τοῦ ιστορικισμοῦ, δοκιμάζουμε νὰ ἐπανελέγξουμε τὰ ὅρια τῆς σκέψης καὶ νὰ ἐπανασυνδεθοῦμε ἔτσι μὲ τὸ σχέδιο μιᾶς γενικῆς κριτικῆς τοῦ Λόγου. Στὴν ἐμπειρία τοῦ Nietzsche θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ δοῦμε τὴν πρώτη προσπάθεια ξεριζώματος τῆς Ἀνθρωπολογίας, στὴν ὁποία ἀναμφίβολα εἶναι ταμὲν ἡ σύγχρονη σκέψη: μέσα ἀπὸ μιὰ φιλολογικὴ κριτικὴ, μέσα ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη μορφή βιολογισμοῦ, ὁ Nietzsche ξαναβρῆκε τὸ σημεῖο ὅπου ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς συναντῶνται, ὅπου ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ εἶναι συνώνυμος μὲ τὴν ἐξάφνιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅπου ἡ ὑπόσχεση τοῦ ὑπερανθρώπου σημαίνει ἀρχικὰ καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ ἐπικείμενο τοῦ θανάτου τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι ὁ Nietzsche προτείνοντάς μας αὐτὸ τὸ μέλλον ὡς ἐξόφληση ὀφειλῶν καὶ συνάμα ὡς καθῆκον, σημαδεύει τὸ κατώφλι μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ἡ σύγχρονη φιλοσοφία μπορεῖ νὰ ξαναρχίσει νὰ σκέπτεται· ἀναμφίβολα ὁ Nietzsche θὰ ἐξακολουθήσει ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐπικαλύπτει τὸ δρόμο της. Ἄν ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἐπιστροφῆς εἶναι ὄντως τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας, τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς ἐναρξῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἡ-

δη στὶς μέρες μας δὲν μπορούμε πιά νὰ σκεφτοῦμε παρὰ στὸ κενὸ τοῦ ἔξαφανισθέντος ἀνθρώπου. Γιατὶ αὐτὸ τὸ κενὸ δὲν δημιουργεῖ μιὰν ἔλλειψη· δὲν ἐπιτάσσει τὴν πλήρωση ἑνὸς χάσματος. Δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἢ τίποτα λιγότερο ἀπὸ τὴν ἐκτύλιξη ἑνὸς χώρου ὅπου ἐπιτέλους εἶναι καὶ πάλι δυνατὸ νὰ σκεφτοῦμε.

Ἴσως ἡ Ἀνθρωπολογία συνιστᾷ τὴ θεμελιώδη διάθεση ποὺ διακατεῖχε καὶ καθοδήγησε τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὸν Kant ὡς τὶς μέρες μας. Αὐτὴ ἡ διάθεση εἶναι οὐσιώδης, γιατί ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορίας μας· ἀλλὰ ἀρχίζει νὰ ἀποσυντίθεται μπροστὰ στὰ μάτια μας, γιατί ἀρχίζουμε νὰ ἀναγνωρίζουμε σὲ αὐτὴ, νὰ καταγγέλλουμε μὲ κριτικὸ τρόπο, τὴ λήθη τοῦ ἀνοίγματος ποὺ τὴν κατέστησε δυνατὴ, καὶ συνάμα τὸ πεισματικὸ ἔμπόδιο ποὺ ἀντιτίθεται ἔμμονα σὲ μιὰ προσεχὴ σκέψη. Σὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ θέλουν ἀκόμα νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὴν βασιλεία ἢ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του, σὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ θέτουν ἀκόμα ἐρωτήματα ἀναφορικὰ μὲ τὸ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὴν οὐσία του, σὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ θέλουν νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ αὐτὸν γιὰ νὰ προσπελάσουν τὴν ἀλήθεια, σὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἀπὸ τὴν ἄλλη ξαναφέρνουν κάθε γνώση στὶς ἀλήθειες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου, σὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ δὲν θέλουν νὰ τυποποιήσουν χωρὶς νὰ ἐξανθρωπολογήσουν, ποὺ δὲν θέλουν νὰ μυθολογήσουν χωρὶς νὰ ἀποφενакίσουν, ποὺ δὲν θέλουν νὰ σκεφτοῦν χωρὶς νὰ σκεφτοῦν παρευθὺς ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς ποὺ σκέπτεται, σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀδέξιες καὶ στρεβλὲς μορφὲς στοχασμοῦ, δὲν μπορούμε παρὰ νὰ ἀντιτάξουμε ἓνα φιλοσοφικὸ γέλιο — δηλαδή, κατὰ ἓνα μέρος γέλιο σιωπηλό.

Χ. ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ι. ΤΟ ΤΡΙΕΔΡΟ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ

Ο τρόπος ύπαρξης του ανθρώπου όπως συγκροτήθηκε μέσα στην μοντέρνα σκέψη του επιτρέπει να παίζει δύο ρόλους: βρίσκεται στο θεμέλιο όλων των θετικότητων και συνάμα είναι παρών, με έναν τρόπο που δεν μπορούμε να αποκαλέσουμε προνομιοῦχο, μέσα στο στοιχειό των εμπειρικών πραγμάτων. Αυτό το γεγονός — δεν έχουμε να κάνουμε με την εν γένει ουσία του ανθρώπου, αλλά απλούστατα με αυτό το ιστορικό *a priori* που μετά από τον δέκατο ένατο αιώνα χρησιμεύει ως σχεδόν προφανές έδαφος στη σκέψη μας — αυτό το γεγονός, λοιπόν, είναι αναμφίλεκτα αποφασιστικό για την καταστατική θέση που πρέπει να δοθεί στις «ἐπιστῆμες του ανθρώπου», σε αυτό το σώμα γνώσεων (άλλα αυτή η λέξη ίσως παραεῖναι ισχυρή, ἄς ποῦμε καλύτερα, για να εῖμαστε ἄκόμα πιό οὐδέτεροι, σε αυτό το σύνολο των λόγων) που παίρνει ως ἀντικείμενο ἔρευνας τὸν ἄνθρωπο στὸν εμπειρικό του χαρακτήρα.

Τὸ πρῶτο πράγμα που ἔχουμε να διαπιστώσουμε εἶναι ὅτι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν κληρονόμησαν ἕναν ὀρισμένο τομέα ἤδη σχεδιασμένο, χωρομετρημένο ἴσως στὸ σύνολό του, ἀλλὰ ἕναν τομέα ξεχέρσωτο, τὸν ὁποῖο αὐτὲς ὄφειλαν να ἐπεξεργαστοῦν με ἔννοιες ἐπιτέλους ἐπιστημονικὲς καὶ μεθόδους θετικὲς· ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας δὲν τοὺς κληροδότησε με τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἕναν χῶρο περιγεγραμμένο ἀπὸ τὰ ἔξω, ἀλλὰ ἄκόμα κενό, που ὁ ρόλος τους θὰ ἦταν στὴ συνέχεια να τὸν καλύψουν καὶ να τὸν ἀναλύσουν. Τὸ ἐπιστημολογικὸ πεδίο που διατρέχουν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶχε προδιαγραφῆ: καμ-

μιὰ φιλοσοφία, καμμιά πολιτική ἢ ἠθική ἐπιλογή, καμμιά μὰ καμμιά ἐμπειρική ἐπιστήμη, καμμιά παρατήρηση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, καμμιά ἀνάλυση τῆς αἴσθησης, τῆς φαντασίας ἢ τῶν παθῶν δὲν συνάντησε ποτὲ κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο καὶ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα κάτι ποὺ νὰ μοιάζει μὲ τὸν ἄνθρωπο· γιατί ὁ ἄνθρωπος (ὅπως ἡ ζωὴ, ἡ γλώσσα καὶ ἡ ἐργασία) δὲν ὑπῆρχε· καὶ οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίστηκαν μόνο ὅταν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κάποιου πιεστικοῦ ὀρθολογισμοῦ, κάποιου ἄλυτου ἐπιστημονικοῦ προβλήματος, κάποιου πρακτικοῦ συμφέροντος, ἀποφασίστηκε νὰ ἐνταχθεῖ ὁ ἄνθρωπος (θέλοντας καὶ μὴ, καὶ μὲ λίγη ἢ πολὺ ἐπιτυχία) στὴν πλευρὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων — στὴν κατηγορία τῶν ὁποίων ἴσως δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀκόμα ὅτι μπορούμε ἀπολύτως νὰ τὸν κατατάξουμε· ἐμφανίστηκαν ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ ἄνθρωπος συγκροτήθηκε μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ὡς αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε καὶ συνάμα νὰ γνωρίσουμε. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἱστορική ἀνάδυση καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου συντελέστηκε μὲ τὴν εὐκαιρία ἑνὸς προβλήματος, μιᾶς ἀπαίτησης, ἑνὸς ἐμποδίου θεωρητικῆς ἢ πρακτικῆς ὑφῆς· ὅπωςδὴποτε χρειάστηκαν οἱ νέοι κανόνες, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλε ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία στὰ ἄτομα, ὥστε ἀργά, στὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, νὰ συγκροτηθεῖ ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη· ἀναμφίλεκτα χρειάστηκαν ἀκόμα οἱ ἀπειλὲς ποὺ μετὰ ἀπὸ τὴν Ἐπαναστάση βάραιναν πάνω στὶς κοινωνικὲς ἰσορροπίες, καὶ εἰδικὰ πάνω σὲ αὐτὴ ποὺ εἶχε ἐγκαθιδρύσει ἡ ἀστικὴ τάξη, γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ ἓνας στοχασμὸς κοινωνιολογικοῦ τύπου. Ἀλλὰ ἂν αὐτὲς οἱ ἀναφορὲς μπορούν ὄντως νὰ ἐξηγήσουν γιατί μέσα σὲ μιὰ τέτοια καθορισμένη κατάσταση καὶ γιὰ νὰ ἀπαντήσουν σὲ μιὰ τέτοια προσδιορισμένη ἐρώτηση ἀρθρώθηκαν αὐτὲς οἱ ἐπιστῆμες, ὥστόσο ἡ ἐσωτερικὴ τους δυνατότητα, τὸ γυμνὸ γεγονὸς ὅτι, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν ἀνθρώπινα ὄντα καὶ ζοῦν στὴν κοινωνία, ὁ ἄνθρωπος, ἀπομονωμένος ἢ ὁμαδικά, ἔγινε ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης — αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ οὔτε νὰ θεωρηθεῖ ὡς φαινόμενο γνώμης: εἶναι ἓνα συμβάν μέσα στὴν τάξη τῆς γνώσης.

Συμβάν ποὺ γεννήθηκε τὸ ἴδιο μέσα στὴ γενικὴ ἀνακατανομὴ

τῆς ἐπιστήμης: ὅταν, ἐγκαταλείποντας τὸ χῶρο τῆς παράστασης, τὰ ἔμβια ὄντα στεγάστηκαν στὸ ἰδιάζον βάθος τῆς ζωῆς, τὰ πλούτη στὴν προοδευτικὴ ὠθηση τῶν μορφῶν τῆς παραγωγῆς καὶ οἱ λέξεις στὸ γίγνεσθαι τῶν γλωσσῶν. Μέσα σὲ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἦταν ὄντως ἀναγκαῖο ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, μέσα στὴν ἐπιστημονικὴ τῆς θέαση, νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς σύγχρονη καὶ τοῦ ἰδίου φυράματος μὲ τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία καὶ τὴ φιλολογία, ἔτσι ὥστε εἶδαμε σὲ αὐτὴ, φυσικότητα, μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀποφασιστικὲς προόδους ποὺ ἔγιναν μέσα στὴν ἱστορία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ χάρη στὴν ἐμπειρικὴ ὀρθολογικότητα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ταυτόχρονα ἡ γενικὴ θεωρία τῆς παράστασης ἐξαφανιζόταν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιβαλλόταν ἡ ἀναγκαιότητα νὰ θέσουμε ὑπὸ συζήτηση τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ὡς θεμελίου ὄλων τῶν θετικότητων, μοιραῖα θὰ ἐμφανιζόταν μιὰ ἀνισορροπία: ὁ ἀνθρώπος γινόταν ἐκεῖνο, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο κάθε γνώση μπορούσε νὰ συγκροτηθεῖ μέσα στὴν ἄμεση καὶ ὄχι προβληματισμένη προφάνειά της: a priori γινόταν ἐκεῖνο ποὺ ἐξουσιοδοτεῖ τὸν ἔλεγχο κάθε ἀνθρώπινης γνώσης. Ἐξ οὗ καὶ αὐτὴ ἡ διπλὴ καὶ ἀναπόφευκτη ἀμφισβήτηση, αὐτὴ δηλαδή ποὺ δημιουργεῖ τὴν διηνεκὴ διένεξη ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὶς ἄλλες ἐπιστῆμες, καθὼς οἱ πρῶτες ἔχουν τὴν ἀκατανίκητη φιλοδοξία νὰ θεμελιώσουν τὶς δεύτερες, οἱ ὁποῖες ἀκατάπαυστα εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ ἀναζητοῦν τὸ δικό τους θεμέλιο, τὴ δικαίωση τῆς μεθόδου τους καὶ τὴν κάθαρση τῆς ἱστορίας τους ἐνάντια στὸν «ψυχολογισμό», στὸν «κοινωνιολογισμό», καὶ στὸν «ιστορικισμό»· καὶ ἐκείνη ποὺ δημιουργεῖ τὴ διηνεκὴ διένεξη ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία, ποὺ μέμφεται τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἀφέλεια μὲ τὴν ὁποία δοκιμάζουν νὰ αὐτοθεμελιωθοῦν, καὶ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ διεκδικοῦν ὡς δικό τους ἀντικείμενο ὅ,τι συνιστοῦσε ἄλλοτε τὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας.

Ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις εἶναι ἀναγκαῖες, δὲ σημαίνει ὅτι ἀναπτύσσονται μέσα στὸ στοιχεῖο τῆς καθαρῆς ἀντίφασης· ἡ ὑπαρξὴ τους, ἡ ἀκάματη ἐπανάληψή τους ἐδῶ καὶ περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα δὲν ὑποδείχνουν τὴν διάρκειά ἐνὸς προβλήματος ἀπροσδιόριστα ἀνοιχτοῦ· παραπέμπουν σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐπιστημολογικὴ διάθεση, πολὺ καλὰ καθορισμένη μέσα

στήν ιστορία. Κατά την κλασσική εποχή, από τὸ σχέδιο μιᾶς ἀνάλυσης τῆς παράστασης μέχρι τὸ θέμα μιᾶς *mathesis universalis*, τὸ πεδίο τῆς γνώσης ἦταν τελειῶς ὁμοιογενές: κάθε γνώση, ὅποια κι ἂν ἦταν, προέβαινε σὲ τακτοποιήσεις μὲ τὴν ἐπισήμανση διαφορῶν καὶ καθόριζε τὶς διαφορὲς μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς τάξης: αὐτὸ ἀλήθευε γιὰ τὰ μαθηματικά, ἐπίσης γιὰ τὶς ταξινομίες (μὲ εὐρεία ἔννοια) καὶ τὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης· ἀλλὰ ἀλήθευε ἐπίσης γιὰ ὅλες τὶς κατὰ προσέγγιση γνώσεις, τὶς ἀτελεῖς καὶ κατὰ μεγάλο μέρος αὐθόρμητες γνώσεις ποὺ λειτουργοῦν μέσα στὴν κατασκευὴ τοῦ παραμικροῦ λόγου ἢ μέσα στὴν καθημερινὴ διαδικασία τῆς ἀνταλλαγῆς· τέλος ἀλήθευε γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ τὶς μακριῆς τακτοποιημένες ἀλυσίδες ποὺ οἱ Ἰδεολόγοι, ὄχι λιγότερο ἀπὸ τὸν Descartes καὶ τὸν Spinoza, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸ τρόπο, θέλησαν νὰ καταρτίσουν γιὰ νὰ ὀδηγήσουν ἀναγκαῖα τὶς πιὸ ἀπλές καὶ τὶς πιὸ προφανεῖς ιδέες στὶς πιὸ σύνθετες ἀλήθειες. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ μετὰ τὸ ἐπιστημολογικὸ πεδίο τεμαχίζεται ἢ μᾶλλον ἐκρήγνυται πρὸς διαφορετικὲς κατευθύνσεις. Δύσκολα ξεφεύγουμε ἀπὸ τὸ γόητρο κατατάξεων καὶ γραμμικῶν ἱεραρχιῶν ὅπως τοῦ Comte· ἀλλὰ τὸ νὰ ζητήσουμε νὰ εὐθυγραμμιστοῦν ὅλες οἱ μοντέρνες γνώσεις μὲ ἀφετηρία τὰ μαθηματικά, σημαίνει ὅτι ὑποτάσσουμε μόνον καὶ μόνον στὸ κριτήριον τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς γνώσης τὸ ἐρώτημα τῆς θετικότητος τῶν γνώσεων, τοῦ τρόπου ποὺ ὑπάρχουν, τοῦ ριζώματός του σὲ συνθῆκες δυνατότητας ποὺ τοὺς δίνει τὸ ἀντικείμενον καὶ συνάμα τὴ μορφή τους μέσα στὴν ιστορία.

Ἐξεταζόμενο σὲ αὐτὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο, τὸ πεδίο τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης δὲν συμμορφώνεται μὲ τὸ ἰδεῶδες μιᾶς τέλειας μαθηματικοποίησης καὶ δὲν ἐκτυλίσσει μὲ ἀφετηρία τὴν τυπικὴ καθαρότητα μιᾶ μακρὰ ἀκολοιθία κατιουσῶν γνώσεων φορτισμένων μὲ ὀλοένα καὶ περισσότερη ἐμπειρικότητα. Τὸν τομέα τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης πρέπει μᾶλλον νὰ τὸν σκεφτοῦμε σὰν ἕναν ὀγκώδη χῶρον ἀνοιχτὸ πρὸς τρεῖς διαστάσεις. Στὴ μιᾶ ἀπὸ αὐτὲς θὰ τοποθετούσαμε τὶς μαθηματικὲς καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες, γιὰ τὶς ὁποῖες ἡ τάξη εἶναι πάντα μιᾶ ἀπαγωγικὴ καὶ γραμμικὴ ἀλληλουχία προφανῶν ἢ ἐπαληθευμένων προτάσεων· σὲ μιᾶ ἄλλῃ διά-

σταση θά υπῆρχαν ἐπιστῆμες (ὅπως αὐτὲς τῆς γλώσσας, τῆς ζωῆς, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου) ποὺ προβαίνουν στὸ συσχετισμὸ ἀσυνεχῶν ἀλλὰ ἀνάλογων στοιχείων, ἔτσι ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐγκαθιδρύσουν ἀνάμεσά τους αἰτιακὲς σχέσεις καὶ δομικὲς σταθερές. Αὐτὲς οἱ δύο πρῶτες διαστάσεις ὀριοθετοῦν ἀνάμεσά τους ἓνα κοινὸ πεδίο: ἐκεῖνο ποῦ, ἀνάλογα μὲ τὴν κατεύθυνση ποὺ τὸ διατρέχουμε, μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν σὲ αὐτὲς τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες, ἢ ὡς μαθηματικοποιήσιμος τομέας στὴ γλωσσολογία, στὴ βιολογία καὶ στὴν οἰκονομία. Ὅσο γιὰ τὴν τρίτη διάσταση, θά ἦταν ἐκείνη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ποὺ ἀναπτύσσεται ὡς σκέψη τοῦ Ἰδιοῦ μαζὶ μὲ τὴν διάσταση τῆς γλωσσολογίας, τῆς βιολογίας καὶ τῆς οἰκονομίας διαγράφει ἓνα κοινὸ πεδίο: ἐδῶ μποροῦν νὰ ἐμφανιστοῦν, καὶ ὄντως ἔχουν ἐμφανιστεῖ, οἱ διάφορες φιλοσοφίες τῆς ζωῆς, τοῦ ἀλλοτριωμένου ἀνθρώπου, τῶν συμβολικῶν μορφῶν (ὅταν μεταφέρουμε στὴ φιλοσοφία τὶς ἔννοιες καὶ τὰ προβλήματα ποὺ γεννήθηκαν μέσα στοὺς διάφορους ἐμπειρικοὺς τομεῖς): ἐδῶ ὅμως ἐπίσης ἐμφανίστηκαν, ἂν ἐρευνήσουμε ἀπὸ ριζικὰ φιλοσοφικὴ σκοπιὰ τὸ θεμέλιο αὐτῶν τῶν ἐμπειρικοτήτων, περιφερειακὲς ὄντολογίες ποὺ δοκιμάζουν νὰ καθορίσουν τί εἶναι στὸ ἰδιάζον εἶναι τους ἢ ζωὴ, ἢ ἐργασία καὶ ἢ γλώσσα: τέλος ἢ φιλοσοφικὴ διάσταση καθορίζει μαζὶ μὲ ἐκείνη τῶν μαθηματικῶν γνωστικῶν κλάδων ἓνα κοινὸ πεδίο: ἐκεῖνο τῆς τυποποίησης τῆς σκέψης.

Οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀποκλείονται ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐπιστημολογικὸ τρίεδρο τουλάχιστον μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ τὶς βροῦμε σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς διαστάσεις οὔτε στὴν ἐπιφάνεια κανενὸς ἀπὸ τὰ πεδία ποὺ περιγράφονται μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο. Ἀλλὰ μποροῦμε ἐπίσης νὰ ποῦμε ὅτι ἐγκλείονται σὲ αὐτό, γιατί βρῖσκουν τὴ θέση τους στὸ μεσοδιάστημα αὐτῶν τῶν γνώσεων, ἀκριβέστερα στὸν ὄγκο ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς τρεῖς του διαστάσεις. Αὐτὴ ἢ κατάσταση (κατὰ μιὰ ἐλάσσονα ἔννοια, καὶ κατὰ μιὰν ἄλλη προνομιοῦχα) τὶς συσχετίζει μὲ ὅλες τὶς ἄλλες μορφὲς τῆς γνώσης: ἔχουν τὸ λίγο-πολύ ἀναβεβλημένο ἀλλὰ σταθερὸ σχέδιο νὰ δώσουν στὸν ἑαυτὸ τους ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ χρησιμοποιήσουν στὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἐπίπεδο μιὰ μαθηματικὴ τυποποίηση· βαδίζουν σύμφω-

να μὲ μοντέλα ἢ ἔννοιες ποὺ εἶναι δανεισμένες ἀπὸ τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία καὶ τὶς ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας· τέλος ἀπευθύνονται σὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖο ἡ φιλοσοφία ζητεῖ νὰ σκεφτεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς ριζικῆς περατότητας, ἐνῶ οἱ ἴδιες θέλουν νὰ διατρέξουν τὶς ἐμπειρικές ἐκδηλώσεις του. Ἴσως αὐτὴ ἡ νεφελώδης κατανομὴ μέσα σὲ ἓναν τρισδιάστατο χῶρο καθιστᾷ τόσο δύσκολη τὴν τοποθέτηση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, κάνει ἀπαραμείωτα ἀνασφαλῆ τὴν τοποθέτησή τους μέσα στὸν ἐπιστημολογικὸ τομέα, τὶς κάνει νὰ ἐμφανίζονται ἐπικίνδυνες καὶ συνάμα ἐν κινδύνῳ. Ἐπικίνδυνες, γιατί ἐκπροσωποῦν γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες γνώσεις ἓναν διαρκῆ κίνδυνο: βέβαια, οὔτε οἱ ἀπαγωγικὲς ἐπιστῆμες, οὔτε οἱ ἐμπειρικές ἐπιστῆμες, οὔτε ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός, ἂν παραμένουν στὴν ἰδιάζουσα διάστασή τους, δὲν διακινδυνεύουν νὰ «προσχωρήσουν» στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἢ νὰ φορτωθοῦν τὴν μὴ καθαρότητά τους· γνωρίζουμε ὅμως τί δυσκολίες συναντᾷ ἐνίοτε ἡ ἐγκαθίδρυση αὐτῶν τῶν ἐνδιάμεσων πεδίων ποὺ ἐνώνουν μεταξὺ τους τὶς τρεῖς διαστάσεις τοῦ ἐπιστημολογικοῦ χώρου· ἡ παραμικρὴ παρέκκλιση σχετικὰ μὲ αὐτὰ τὰ αὐστηρὰ πεδία, ρίχνει τὴ σκέψη στὸν τομέα ποὺ ἔχει ἐπενδυθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου: ἐξ οὗ καὶ ὁ κίνδυνος τοῦ «ψυχολογισμοῦ», τοῦ «κοινωνιολογισμοῦ» — μὲ μιὰ λέξη θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ὀνομάσουμε «ἀνθρωπολογισμὸ» — ποὺ καθίσταται ἀπειλητικὸς ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ π.χ. δὲν σκεφτόμαστε σωστὰ τὶς σχέσεις τῆς σκέψης καὶ τῆς τυποποίησης ἢ δὲν ἀναλύουμε καθὼς πρέπει τοὺς τρόπους ὑπαρξῆς τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας. Ἡ «ἐξανθρωπολόγησις» εἶναι στὶς μέρες μας ὁ μέγας ἐσωτερικὸς κίνδυνος τῆς γνώσης. Εὐκόλα πιστεύουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τότε ποὺ ἀνακάλυψε ὅτι δὲν ἦταν οὔτε στὸ κέντρο τῆς δημιουργίας, οὔτε μέσα στὸ χῶρο, οὔτε ἴσως στὴν κορυφὴ καὶ στὸ ἔσχατο τέλος τῆς ζωῆς· ἀλλὰ ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον κυρίαρχος στὸ βασίλειο τοῦ κόσμου, ἂν δὲν βασιλεύει στὴν περιοχὴ τοῦ εἶναι, τότε οἱ «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου» ἀποτελοῦν ἐπικίνδυνα ἐνδιάμεσα μέσα στὸ χῶρο τῆς γνώσης. Ἄλλὰ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ ἴδια θέση τὶς καταδικάζει σὲ μιὰν οὐσιώδη ἀστάθεια. Πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ τὴ δυσκολία τῶν «ἐπι-

στημῶν τοῦ ἀνθρώπου», τὴν προσωρινότητά τους, τὴν ἀβεβαιότητά τους ὡς ἐπιστημῶν, τὴν ἐπικίνδυνη οἰκειότητά τους μὲ τὴ φιλοσοφία, τὸ ἄσχημα καθορισμένο στήριγμά τους σὲ ἄλλους τομεῖς τῆς γνώσης, τὸν πάντα δευτερεύοντα καὶ παράγωγο χαρακτήρα τους· ἀλλὰ ἡ ἀξίωσή τους γιὰ καθολικότητα, δὲν εἶναι, ὅπως συχνὰ λέγεται, ἡ ἄκρα πυκνότητα τοῦ ἀντικειμένου τους· δὲν εἶναι ἡ μεταφυσικὴ καταστατικὴ θέση ἢ ἡ ἀνεξάλειπτη ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλοῦν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ περιπλοκότητα τῆς ἐπιστημολογικῆς διαμόρφωσης ὅπου βρίσκονται τοποθετημένες, ἢ σταθερὴ σχέση τους μὲ τὶς τρεῖς διαστάσεις πού τοὺς δίνει ὁ χῶρος τους.

II. Η ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Πρέπει τώρα νὰ σκιαγραφήσουμε τὴ μορφή αὐτῆς τῆς θετικότητας. Συνήθως δοκιμάζουν νὰ τὴν καθορίσουν σὲ συνάρτηση μὲ τὰ μαθηματικά: εἴτε γυρεύουν νὰ πλησιάσουν πολὺ κοντὰ τῆς καταγράφοντας ὅ,τι εἶναι μαθηματικοποιήσιμο μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑποθέτοντας πῶς ὅ,τι δὲν ἐπιδέχεται παρόμοια τυποποίηση δὲν βρῆκε ἀκόμα τὴν ἐπιστημονικὴ του θετικότητα· εἴτε ἀντίθετα δοκιμάζουν νὰ διακρίνουν ἐπιμελῶς τὸν τομέα τοῦ μαθηματικοποιήσιμου καὶ ὅ,τι ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ αὐτόν: αὐτὸ θὰ ἦταν ὁ τόπος τῆς ἐρμηνείας, ἀφοῦ ἐδῶ θὰ ἐφαρμόζονταν προπάντων οἱ μέθοδοι τῆς κατανόησης καὶ ἀφοῦ ὁ τόπος τοῦτος θὰ συσφιγγόταν γύρω ἀπὸ τὸν κλινικὸ πόλο τῆς γνώσης. Παρόμοιες ἀναλύσεις δὲν εἶναι μόνο κουραστικὲς ἐπειδὴ εἶναι φθαρμένες, ἀλλὰ πρῶτα-πρῶτα καὶ ἐπειδὴ ξαστοχοῦν. Βέβαια, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μορφή τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης πού ἐφαρμόζεται στὸν ἄνθρωπο (καὶ πού, γιὰ νὰ ὑπακούσουμε στὴ σύμβαση, μπορούμε ἀκόμα νὰ ἀποκαλέσουμε «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου»), πρὶν ἀκόμα ξέρουμε μὲ ποιά ἔννοια καὶ μέσα σὲ ποιά ὅρια μπορούμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε «ἐπιστῆμες») σχετίζεται μὲ τὰ μαθηματικά: ὅπως κάθε ἄλλος τομέας τῆς γνώσης, μπορούν κι αὐτὲς ὑπὸ ὀρι-

σμένες προϋποθέσεις να χρησιμεύσουν ως μαθηματικό εργαλείο· μπορούν να τυποποιηθούν όρισμένα τους έγχειρήματα και πολλά από τα συμπεράσματά τους. Αναμφίλεκτα έχει πρωταρχική σημασία να γνωρίσουμε αυτά τα εργαλεία, να μπορέσουμε να εφαρμόσουμε πρακτικά αυτές τις τυποποιήσεις, να καθορίσουμε τα επίπεδα στα όποια μπορούν να επιτελεστούν· αναμφίβολα έχει ενδιαφέρον για την ιστορία της γνώσης το πώς ο Condorcet κατάφερε να εφαρμόσει το νόμο των πιθανοτήτων στην πολιτική, πώς ο Fechner καθόρισε τη λογαριθμική σχέση ανάμεσα στην αύξηση της αίσθησης και σε εκείνη του έρεθισμού, πώς οι ψυχολόγοι χρησιμοποιούν τη θεωρία της πληροφορικής για να κατανοήσουν τα φαινόμενα της εκμάθησης. Αλλά παρά τον ειδικό χαρακτήρα των έγειρόμενων προβλημάτων, είναι ελάχιστα πιθανό ότι η σχέση με τα μαθηματικά (οι δυνατότητες της μαθηματικοποίησης ή η αντίσταση σε όλες τις προσπάθειες τυποποίησης) είναι θεμελιώδης για τις επιστήμες του ανθρώπου και την ιδιάζουσα θετικότητά τους. Κι αυτό για δύο λόγους: επειδή ουσιαστικά αυτά τα προβλήματα τα έχουν κοινά με πολλούς άλλους γνωστικούς κλάδους (όπως η βιολογία, η γενετική), έστω και αν δεν είναι εκατέρωθεν ταυτόσημα· και προπάντων επειδή η αρχαιολογική ανάλυση δεν απεκάλυψε μέσα στο ιστορικό a priori των επιστημών του ανθρώπου μια νέα μορφή μαθηματικών ή μια ξαφνική προώθηση των τελευταίων μέσα στον τομέα του ανθρώπινου, αλλά πολύ περισσότερο ένα είδος υποχώρησης της μαθήσεως, μιαν έξάρθρωση του ενιαίου της πεδίου και την απελευθέρωση (σε σχέση με τη γραμμική τάξη των ελαχιστοτέρων δυνατών διαφορών) εμπειρικών οργανώσεων όπως η ζωή, η γλώσσα και η εργασία. Ίπ' αυτή την έννοια η εμφάνιση του ανθρώπου και η συγκρότηση των επιστημών του ανθρώπου (έστω και με τη μορφή ενός σχεδίου) θα ήταν σύστοιχες ενός είδους «άπο-μαθηματικοποίησης». Αναμφίβολα θα μάς αντιτείνουν ότι αυτή η άποσύνδεση μιας γνώσης, η όποια είχε συλληφθεί στο σύνολό της ως μάθησις, δεν ήταν μια όπισθοχώρηση των μαθηματικών, για τον απλούστατο λόγο ότι αυτή η γνώση δεν όδηγησε ποτέ (έκτός στην αστρονομία και σε όρισμένα σημεία της φυσικής) σε μιαν έμπρακτη μαθηματικοποίηση· έξαφανιζόμενη, απελευθέρωνε

μᾶλλον τῇ φύσει καὶ ὅλο τὸ πεδίο τῶν ἐμπειρικοτήτων γιὰ μιὰν ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν περιορισμένη καὶ ἐλεγχόμενη κάθε στιγμή· μήπως οἱ πρῶτες μεγάλες πρόοδοι τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς, οἱ πρῶτες μαζικὲς χρήσεις τοῦ νόμου τῶν πιθανοτήτων δὲν χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ οἱ ἐνδιαφερόμενοι παραιτήθηκαν ἀπὸ τὴν ἄμεση συγκρότηση μιᾶς γενικῆς ἐπιστήμης μὴ ποσοτικοποιήσιμων τάξεων; Πράγματι δὲν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ παραίτηση ἀπὸ μιὰ μάθησιν (τουλάχιστον προσωρινὰ) ἐπέτρεψε σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς γνώσης νὰ ἄρουν τὸ ἐμπόδιο τῆς ποιότητος καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὸ μαθηματικὸ ἐργαλεῖο ἐκεῖ ὅπου ἀκόμα δὲν εἶχε διεισδύσει. Ἀλλὰ ἂν στὸ ἐπίπεδο τῆς φυσικῆς ἡ ἐξάρθρωση τοῦ σχεδίου τῆς μαθήσεως συνέπιπτε μὲ τὴν ἀνακάλυψη νέων ἐφαρμογῶν τῶν μαθηματικῶν, δὲ συνέβαινε τὸ ἴδιο σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς: ἡ βιολογία γιὰ παράδειγμα συγκροτήθηκε ἔξω ἀπὸ μιὰν ἐπιστήμη ποιοτικῶν τάξεων, ὡς ἀνάλυση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ ὄργανα καὶ τὶς λειτουργίες, ὡς μελέτη δομῶν καὶ ἰσορροπιῶν, ὡς ἔρευνες πάνω στὴ διαμόρφωσή τους καὶ στὴν ἀνάπτυξή τους μέσα στὴν ἱστορία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν· ὅλα αὐτὰ δὲν ἐμπόδισαν τὴν βιολογία νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ τελευταῖα νὰ μπορούν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ βιολογία εὐρύτερα ἀπὸ ὅ,τι κατὰ τὸ παρελθόν. Ἀλλὰ ἡ βιολογία δὲν αὐτονομήθηκε οὔτε καθόρισε τὴ θετικότητά της στὴ σχέση της μὲ τὰ μαθηματικὰ. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου: ἡ ὑποχώρηση τῆς μαθήσεως καὶ ὄχι ἡ προώθηση τῶν μαθηματικῶν εἶναι αὐτὴ ποὺ ἐπέτρεψε στὸν ἄνθρωπο νὰ συγκροτηθεῖ ὡς ἀντικείμενο τῆς γνώσης· ἡ ἀναδίπλωση τῆς ἐργασίας, τῆς ζωῆς καὶ τῆς γλώσσας στὸν ἑαυτό τους ἐπέβαλε ἔξωθεν τὴν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ νέου τομέα· καὶ ἡ ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ ἐμπειρικο-ὑπερβατικοῦ ὄντος, αὐτοῦ τοῦ ὄντος τοῦ ὁποίου ἡ σκέψη εἶναι ἀπροσδιόριστα συνυφασμένη μὲ τὸ ἄσκεπτο, αὐτοῦ τοῦ ὄντος ποὺ εἶναι πάντα χωρισμένο ἀπὸ μιὰ καταγωγὴ ποὺ τοῦ τὴν ἔχουν ὑποσχεθεῖ μέσα στὴν ἀμεσότητα τῆς ἐπιστροφῆς — αὐτὴ ἡ ἐμφάνιση εἶναι ποὺ δίνει στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἰδιόρρυθμη μορφή τους. Κι ἐδῶ ἀκόμα, ὅπως σὲ ἄλλους γνωστικούς κλάδους, μπορεῖ κάλλιστα ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν νὰ διευκολύνθηκε (καὶ διευκολύνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο) ἀπὸ ὅλες

τις τροποποιήσεις που συντελέστηκαν στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα μέσα στη δυτική γνώση. Ἄλλὰ ἐκλαμβάνουμε ἕνα ἐπιφανειακὸ συμβάν ὡς θεμελιῶδες, ἂν φανταστοῦμε ὅτι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου καθόρισαν τὸ ριζικότερο σχέδιό τους καὶ ἐγκαινίασαν τὴν θετική τους ἱστορία τὴ μέρα που θέλησαν νὰ ἐφαρμόσουν τὸ νόμο τῶν πιθανοτήτων στὰ φαινόμενα τῆς πολιτικῆς γνώμης καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν λογαρίθμους γιὰ νὰ καταμετρήσουν τὴν αὐξανόμενη ἔνταση τῶν αἰσθήσεων.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἀνάμεσα στις τρεῖς διαστάσεις που διανοίγουν στις ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου τὸν ἰδιάζοντα χῶρο τους καὶ τοὺς στρώνουν τὸν χῶρο ὅπου ἀποτελοῦν μάζα, ἡ διάσταση τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἴσως ἡ λιγότερο προβληματική· ἐν πάσῃ περιπτώσει μαζί της οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου διατηροῦν τίς πιὸ διαυγεῖς, τίς πιὸ ἤρεμες καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τίς πιὸ διάφανες σχέσεις: ἡ προσφυγὴ στὰ μαθηματικά, μὲ αὐτὴ ἢ τὴν ἄλλη μορφή, ὑπῆρξε πάντα ὁ πιὸ ἀπλὸς τρόπος νὰ ἀποδοθεῖ στὴ θετική γνώση περὶ ἀνθρώπου, ἕνα ὕφος, μιὰ μορφή, μιὰ ἐπιστημονικὴ δικαίωση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ πιὸ θεμελιώδεις δυσκολίες, ἐκεῖνες που ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσουμε καλύτερα τί εἶναι στὴν οὐσία τους οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἐνοικοῦν στὴν μεριά τῶν δύο ἄλλων διαστάσεων τῆς γνώσης: εἶναι ἐκείνη ὅπου ἐκδιπλώνεται ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας καὶ ἐκείνη που στὸ μῆκος της κατανέμονται οἱ ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες, ὅσες παίρνουν ὡς ἀντικείμενό τους τὴ γλῶσσα, τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία.

Ὅντως οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀπευθύνονται στὸν ἄνθρωπο στὸ μέτρο που ζεῖ, μιλάει καὶ ἐργάζεται. Μόνο ὡς ἔμβιο ὄν αὐξάνεται, ἔχει λειτουργίες καὶ ἀνάγκες, βλέπει νὰ διανοίγεται ἕνας χῶρος, τοῦ ὁποίου τίς κινητὲς συντεταγμένες συνάπτει μέσα του· γενικά, ἡ σωματικὴ του ὑπαρξὴ τὸν κάνει νὰ διασταυρῶνεται πέρα γιὰ πέρα μὲ τὸ ἔμβιο· παράγοντας ἀντικείμενα καὶ ἐργαλεῖα, ἀνταλλάσσοντας ὅ,τι ἔχει ἀνάγκη, ὀργανώνοντας ἕνα ὀλόκληρο δίκτυο κυκλοφορίας, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου κινεῖται ὅ,τι μπορεῖ νὰ καταναλώσει καὶ ὅπου ὁ ἴδιος βρίσκεται καθορισμένος ὡς διασταθμός, ἐμφανίζεται στὴν ὑπαρξή του ἄμεσα περιπλεγμένος μὲ τοὺς ἄλλους· τέλος, ἐπειδὴ ἔχει γλῶσσα, μπορεῖ νὰ συγκροτήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ

του ένα ολόκληρο συμβολικό σύμπαν, στο έσωτερικό του οποίου σχετίζεται με το παρελθόν του, με τὰ πράγματα, με τούς άλλους, και με άφρατηρία τὸ ὁποῖο μπορεῖ ἐπίσης νὰ οἰκοδομήσει κάτι σάν γνώση (εἰδικὰ τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ὁποίας οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου σκιαγραφοῦν μιὰ ἀπὸ τὶς δυνατὲς μορφές). Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ὀρίσουμε τὸν τόπο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου στὴν γειτονιά, στὰ ἄμεσα σύνορα καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῶν ἐπιστημῶν ὅπου τίθεται ζήτημα γιὰ ζωὴ, γιὰ ἐργασία καὶ γιὰ γλώσσα. Μήπως οἱ τελευταῖες δὲν μορφοποιοῦνται ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ἀνθρώπος προσφέρεται στὴ δυνατότητα μιᾶς θετικῆς γνώσης; Ἐντούτοις οὔτε ἡ βιολογία, οὔτε ἡ οἰκονομία, οὔτε ἡ φιλολογία δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ὡς οἱ πρῶτες τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ὡς οἱ πιὸ θεμελιώδεις. Αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζουμε χωρὶς κόπο γιὰ τὴ βιολογία, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται σὲ πολλὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο· με περισσότερη δυσκολία μποροῦμε νὰ τὸ δεχτοῦμε γιὰ τὴν οἰκονομία ἢ τὴν φιλολογία, ποὺ ἔχουν ὡς ἰδιάζοντα καὶ ἀποκλειστικὸ τομέα εἰδικὲς δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ δὲν ἀναρωτιόμαστε γιὰ τὴ βιολογία ἢ τὴν ἀνθρώπινη φυσιολογία, γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν φλοιωδῶν κέντρων τῆς γλώσσας δὲν μποροῦν με κανένα τρόπο νὰ θεωρηθοῦν ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ συμβαίνει γιὰ τὸ ἀντικείμενό τους δὲν δίνεται ποτὲ με τὸν τρόπο ὑπαρξῆς μιᾶς βιολογικῆς λειτουργίας (οὔτε με τὴν ἰδιαίτερη μορφή της καὶ σάν νὰ βρῖσκει τὴν προέκτασή της στὸν ἀνθρώπο)· εἶναι μᾶλλον τὸ ἀντίστροφο, τὸ κοῖλο σημάδι· ἀρχίζει ἐκεῖ ὅπου σταματᾷ ὄχι ἡ δράση ἢ τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ τὸ ἰδιάζον εἶναι αὐτῆς τῆς λειτουργίας — ἐκεῖ ὅπου ἀπελευθερώνονται παραστάσεις ἀληθινὲς ἢ ψεύτικες, καθαρὲς ἢ σκοτεινὲς, τέλεια συνειδητὲς ἢ βυθισμένες σὲ κάποια ὑπνηλία, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα παρατηρήσιμες, προσφερόμενες μέσα σὲ ὅ,τι ὁ ἀνθρώπος λέει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἢ ἐντοπίσιμες μόνο ἀπὸ τὰ ἔξω· ἡ ἀναζήτηση τῶν ἐνδοφλοιωδῶν δεσμῶν ἀνάμεσα στὰ διάφορα κέντρα ἐνσωμάτωσης τῆς γλώσσας (ἀκουστικά, ὀπτικά, κινητικά) δὲν προκύπτει ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ οἱ τελευταῖες θὰ βροῦν τὸ χῶρο τοῦ παιχνιδιοῦ τους ἅπαξ καὶ ἐρευνήσουμε αὐτὸν τὸν χῶρο τῶν λέξεων, αὐτὴ τὴν παρουσία ἢ αὐτὴ τὴν λησμο-

νιά τοῦ νοήματός τους, αὐτὴ τὴν παρέκκλιση ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνο ποὺ θέλουμε νὰ ποῦμε καὶ στὴν ἄρθρωση, ὅπου ἐπενδύεται αὐτὴ μας ἢ πρόθεση, τὴν ὁποία ἴσως τὸ ὑποκείμενο δὲν συνειδητοποιεῖ, ἀλλὰ ἢ ὁποία δὲν θὰ ἐπιδεχόταν ἐντοπισμό, τρόπο ὑπαρξῆς, ἂν αὐτὸ τὸ ἴδιο ὑποκείμενο δὲν εἶχε παραστάσεις.

Πιο γενικά, γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ ἔμβιο ὃν ποὺ ἔχει μιὰν ἐντελῶς ἰδιαίτερη μορφή (μιὰν ἀρκετὰ εἰδικὴ φυσιολογία καὶ μιὰν περίπου μοναδικὴ αὐτονομία)· εἶναι τὸ ἔμβιο ὃν ποὺ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωῆς, στὴν ὁποία ἀνήκει πέρα γιὰ πέρα καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία διαπερνᾶται σὲ ὅλο του τὸ εἶναι, συγκροτεῖ παραστάσεις, χάρη στὶς ὁποῖες ζεῖ καὶ μὲ ἀφετηρία τὶς ὁποῖες κατέχει αὐτὴ τὴν παράδοξη ἱκανότητα νὰ μπορεῖ νὰ ἀναπαριστᾷ γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν ζωὴ. Παρόμοια, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στὸν κόσμον παρά ὡς τὸ μόνον εἶδος ποὺ ἐργάζεται — τουλάχιστον εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ἢ παραγωγή, ἢ κατανομή, ἢ κατανόληση τῶν ἀγαθῶν προσέλαβαν τόση σπουδαιότητα καὶ πῆραν τόσο πολλὰ καὶ διαφορετικὰ μορφὰ· κι ὅμως ἢ οἰκονομία δὲν εἶναι ἐπιστῆμη τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ λέγαμε ἴσως ὅτι, γιὰ νὰ διατυπώσῃ νόμους ποὺ ἐντούτοις βρίσκονται μέσα στοὺς μηχανισμοὺς τῆς παραγωγῆς (ὅπως ἢ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου ἢ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ὕψος τῶν μισθῶν καὶ τὰ ἐξοδα κατασκευῆς), ἢ οἰκονομία καταφεύγει σὲ ἀνθρώπινες συμπεριφορὰς καὶ σὲ μιὰ παράσταση ποὺ τὶς θεμελιώνει (τὸ συμφέρον, τὴν ἀναζήτησιν τοῦ μέγιστου κέρδους, τὴν τάσιν γιὰ ἀποταμίευση)· ἀλλὰ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο χρησιμοποιοῦν τὶς παραστάσεις ὡς αἶτημα μιᾶς λειτουργίας (ποὺ ὄντως διέπει μιὰν σαφὴ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ)· ἀπεναντίας, δὲν θὰ ὑπάρχει ἐπιστῆμη τοῦ ἀνθρώπου παρά μόνον ἂν ἐξετάσουμε τὸν τρόπο ποὺ τὰ ἄτομα ἢ οἱ ὀμάδες ἀναπαριστοῦν τὸν ἑταῖρον τους στὴν παραγωγή καὶ στὴν ἀνταλλαγὴ, τὸν τρόπο ποὺ φωτίζουν ἢ ἀγνοοῦν ἢ φενακίζουν αὐτὴ τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν θέσιν ποὺ κατέχουν μέσα σὲ αὐτὴ, τὸν τρόπο ποὺ ἀναπαριστοῦν τὴν κοινωνίαν ὅπου αὐτὴ λαβαίνει χώρα, τὸν τρόπο ποὺ αἰσθάνονται ἐνσωματωμένοι σὲ αὐτὴ ἢ ἀπομονωμένοι, ἐξαρτημένοι, ὑποταγμένοι ἢ ἐλεύθεροι· τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀπὸ τὴν αὐγὴ τοῦ κόσμου ἢ τὴν πρώτην κραυγὴν τοῦ δικοῦ του

χρυσού αἰῶνος εἶναι ταμένος στήν ἐργασία· εἶναι τὸ ὄν πού μέσα ἀπ' τὶς μορφές παραγωγῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες κατευθύνεται ὅλη του ἡ ὑπαρξή, σχηματίζει τὴν παράσταση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς κοινωνίας, διαμέσου τῆς ὁποίας, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐναντία στήν ὁποία, τὶς ἱκανοποιεῖ, ἔτσι ὥστε μὲ τούτη τὴν ἀφετηρία νὰ μπορεῖ τελικὰ νὰ σχηματίσει τὴν παράσταση τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομίας. Καὶ γιὰ τὴ γλώσσα ἰσχύουν τὰ ἴδια: μολονότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέσα στὸν κόσμον τὸ μόνο ὄν πού μιλάει, ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι καθόλου ἡ γνώση τῶν φωνητικῶν μετατροπῶν, ἡ συγγένεια τῶν γλωσσῶν, ὁ νόμος τῶν σημαντικῶν ὀλισθήσεων· ἀπεναντίας, θὰ μπορούμε νὰ μιᾶμε γιὰ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ ζητήσουμε νὰ καθορίσουμε τὸν τρόπο πού τὰ ἄτομα καὶ οἱ ὁμάδες ἀναπαριστοῦν τὶς λέξεις, χρησιμοποιοῦν τὴ μορφή καὶ τὸ νόημα τους, συνθέτουν πραγματικούς λόγους, δείχνουν καὶ κρύβουν μέσα τους τὸ τί σκέπτονται καὶ τὸ τί λένε, ἐν ἀγνοία τους πιθανῶς ἢ ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ θέλουν, ἀφήνοντας ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπ' αὐτὲς τὶς σκέψεις ἓνα πλῆθος λεκτικῶν ἰχνῶν, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε καὶ νὰ ἀποκαταστήσουμε κατὰ τὸ δυνατόν στήν ἀναπαραστατικὴ τους ζωηρότητα. Τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ γλώσσα (ἢ ὁποία ἐντούτοις μιλιέται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους), ἀλλὰ τὸ ὄν ἐκεῖνο πού μέσα ἀπὸ τὴ γλώσσα, ἀπὸ τὴν ὁποία περιβάλλεται, ἀναπαριστᾷ μιλώντας τὸ νόημα τῶν λέξεων ἢ τῶν προτάσεων πού ἐκφέρει, καὶ τέλος σχηματίζει μέσα του τὴν παράσταση τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας.

Βλέπουμε ὅτι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀνάλυση ἐκείνου πού ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως· ἀλλὰ μᾶλλον ἀνάλυση πού ἐκτείνεται ἀνάμεσα σὲ ὅ,τι εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὴ θετικότητά του (ἔμβιο, ἐργαζόμενο, ὁμιλοῦν ὄν) καὶ σὲ ὅ,τι ἐπιτρέπει στὸ ἴδιο αὐτὸ ὄν νὰ γνωρίζει (ἢ νὰ γυρεύει νὰ γνωρίσει) τί εἶναι ἡ ζωὴ, σὲ τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς ἐργασίας καὶ τῶν νόμων της, καὶ μὲ ποιὸν τρόπο μπορεῖ νὰ μιλήσει. Συνεπῶς οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου κατέχουν τὸ διάστημα πού χωρίζει (ὄχι χωρὶς νὰ τὶς ἐνώνει) τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία, τὴ φιλολογία, καὶ ἐκεῖνο πού τὶς καθιστᾷ δυνατὲς μέσα στὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ εἶχαμε λοιπὸν

ἄδικο ἂν θεωρούσαμε τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου προέκταση τῶν βιολογικῶν μηχανισμῶν ποὺ ἔχουν ἐσωτερικευτεῖ στὸ ἀνθρώπινο εἶδος, στὸν περίπλοκο ὀργανισμό του, στὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴν ἐπιστήμη του. Ἐξίσου ἄδικο θὰ εἶχαμε ἂν τοποθετούσαμε στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς γλώσσας (ὅτι αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν σὲ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου τὸ φανέρωσε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς καθαρῆς οἰκονομίας καὶ μιᾶς καθαρῆς γλωσσολογίας). Στὴν πραγματικότητα οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν βρίσκονται στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὶς ἐσωτερικεύουν οἱ ἴδιες, κλίνοντάς τες πρὸς τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ἀνθρώπου· ἂν τὶς ἐπανεντάσσουν μέσα στὴ διάσταση τῆς παράστασης, αὐτὸ συμβαίνει μᾶλλον ξανασυλλαμβάνοντάς τες στὴν ἐξωτερικὴ τους πλευρὰ, ἀφήνοντάς τες μέσα στὴν ἀδιαφάνειά τους, δεχόμενες ὡς πράγματα τοὺς μηχανισμοὺς καὶ τὶς λειτουργίες ποὺ αὐτὲς ἀπομονώνουν, ἐρευνώντας τὶς τελευταῖες ὄχι ἀναφορικὰ μὲ τὸ τί εἶναι, ἀλλὰ ἀναφορικὰ μὲ κείνο ποὺ παύουν νὰ εἶναι ὅταν διανοίγεται ὁ χῶρος τῆς παράστασης· καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινώντας δείχνουν πῶς μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ καὶ νὰ ἐκδιπλωθεῖ μιὰ παράσταση ἐκείνου ποὺ αὐτὲς εἶναι. Λαθραῖα ὀδηγοῦν καὶ πάλι τὶς ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας πρὸς τὴν ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας, ποὺ δείχνει πῶς τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ σχετίζεται μὲ τὰ πράγματα ποὺ γνωρίζει καὶ νὰ γνωρίζει αὐτὰ τὰ πράγματα ποὺ καθορίζουν τὸν τρόπο ὑπαρξῆς του μέσα στὴ θετικότητα. Ἀλλὰ ὅ,τι ἡ ἀναλυτικὴ ἀναζητεῖ μέσα στὴν ἐσωτερικότητα ἢ τουλάχιστον μέσα στὸ βαθὺ δεσμὸ ἑνὸς ὄντος ποὺ ὀφείλει τὴν περατότητά του στὸν ἑαυτό του, οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἀναπτύσσουν μέσα στὴν ἐξωτερικότητα τῆς γνώσης. Νὰ γιὰ τὸ ἰδιάζον στοιχεῖο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ σκόπευση ἑνὸς ὀρισμένου περιεχομένου (τοῦ παράδοξου ἀντικειμένου ποὺ εἶναι τὸ ἀνθρώπινο ὄν)· πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἕναν καθαρὰ τυπικὸ χαρακτήρα, γιὰ τὸ ἀπλὸ γεγονὸς ὅτι, σὲ σχέση μὲ τὶς ἐπιστῆμες ὅπου τὸ ἀνθρώπινο ὄν εἶναι δεδομένο ὡς ἀντικείμενο (κατ' ἀποκλειστικότητα γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὴ φιλολογία ἢ ἐν μέρει γιὰ τὴ βιολογία), αὐτὲς βρίσκονται σὲ μιὰν θέση ἀναδιπλασιασμοῦ

και ὅτι αὐτὸς ὁ ἀναδιπλασιασμὸς μπορεῖ νὰ ἰσχύσει a fortiori γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους.

Ἐτούτη ἡ θέση ἔχει γίνεαι αἰσθητὴ σὲ δύο ἐπίπεδα: οἱ ἐπιστῆ-
μες τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀντιμετωπίζουν τὴ ζωὴ, τὴν ἐργασία καὶ τὴ
γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ μεγαλύτερη διαφάνεια ὅπου μπο-
ροῦν νὰ παρουσιαστοῦν, ἀλλὰ σὲ αὐτὴ τὴ διάστρωση τῶν συμπερι-
φορῶν, τῶν δραστηριοτήτων, τῶν στάσεων, τῶν ἤδη καμωμένων
χειρονομιῶν, τῶν ἤδη προφερμένων ἢ γραμμένων φράσεων, στὸ
ἔσωτερικὸ τῆς ὁποίας αὐτὲς ἔχουν δοθεῖ ἐκ τῶν προτέρων σὲ ὅσους
δροῦν, συμπεριφέρονται, ἀνταλλάσσουν, ἐργάζονται καὶ μιλοῦν· σὲ
ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο (πρόκειται πάντα γιὰ τὴν ἴδια τυπικὴ ιδιότητα,
ἀλλὰ ἀναπτυγμένη ὡς τὸ ἀκραῖο τῆς καὶ τὸ πιὸ σπάνιο σημεῖο),
εἶναι πάντα δυνατὸ νὰ συνειδητοποιοῦμε κατὰ τὸν τρόπο τῶν ἐπι-
στημῶν τοῦ ἀνθρώπου (τῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς
ἱστορίας τῶν πολιτισμῶν ἢ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν) τὸ γε-
γονὸς ὅτι ὑπάρχει γιὰ ὀρισμένα ἄτομα ἢ ὀρισμένες κοινωνίες κάτι
σὰν μιὰ θεωρητικὴ γνώση τῆς ζωῆς, τῆς παραγωγῆς, καὶ τῆς γλῶσ-
σας — στὸ ὄριο μιᾶς βιολογίας, μιᾶς οἰκονομίας καὶ μιᾶς φιλολο-
γίας. Ἀναμφίβολα, ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν ἔνδειξη μιᾶς
δυνατότητας ποὺ σπάνια πραγματώνεται καὶ ἴσως δὲν μπορεῖ νὰ
προσφέρει μεγάλο πλοῦτο στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐμπειρικοτήτων· τὸ
γεγονὸς ὅμως ὅτι τούτη ἡ ἔνδειξη ὑπάρχει ὡς ἐνδεχόμενη ἀπόστα-
ση, ὡς χῶρος ὀπισθοχώρησης ποὺ δίνεται στίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀν-
θρώπου σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνο ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται, τὸ
γεγονὸς ἐπίσης ὅτι αὐτὸ τὸ παιχνίδι μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ στίς
ἴδιες (μποροῦμε πάντα νὰ κάνουμε τίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ
ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ψυχολογία τῆς ψυχολογίας, κοινωνιολο-
γία τῆς κοινωνιολογίας κτλ.) ἀρκοῦν νὰ δείξουν τὴν παράδοξη δια-
μόρφωσή τους. Συνεπῶς σὲ σχέση μὲ τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία,
τίς ἐπιστῆμες τῆς γλῶσσας, δὲν ὑστεροῦν σὲ ἀκρίβεια καὶ αὐστηρό-
τητα· ὡς ἐπιστῆμες τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ, βρίσκονται σὲ μιὰν
«μετα-ἐπιστημολογικὴ» θέση. Ἴσως ἐδῶ τὸ πρῶτο συνθετικὸ
νὰ μὴν ἐπιλέχθηκε εὐστοχα: γιὰτὶ κάνουμε λόγο γιὰ μετα-γλῶσσα
μόνο ὅταν πρόκειται νὰ καθορίσουμε τοὺς ἐρμηνευτικὸς κανόνες
μιᾶς πρώτης γλῶσσας. Ἐδῶ οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἀνα-

διπλασιάζουν τις ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ζωῆς, ὅταν στὸ λεπτότερο σημεῖο τους ἀναδιπλασιάζουν τὸν ἑαυτό τους, δὲν ἀποβλέπουν στὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς τυποποιημένου λόγου: ἀντίθετα βυθίζουν τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο ἐκλαμβάνουν ὡς ἀντικείμενο στὴν πλευρὰ τῆς περατότητας, τῆς σχετικότητας, τῆς προοπτικῆς — στὴν πλευρὰ τῆς ἀτέλειωτης διάβρωσης τοῦ χρόνου. Ἴσως σχετικὰ μὲ αὐτὲς θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσουμε καλύτερα γιὰ τὴν «ὑπέρ-» ἢ «ὑπο-ἐπιστημολογικὴ» θέση τους: ἂν ἀπαλλάσσαμε αὐτὸ τὸ τελευταῖο πρόθεμα ἀπὸ τὸ πιθανὸ μειωτικὸ του νόημα, ἴσως θὰ ἐξηγοῦσε καλύτερα τὰ πράγματα: θὰ μᾶς ἔδινε νὰ καταλάβουμε ὅτι ἡ ἀκατανίκητη ἐντύπωση τῆς ἀοριστίας, τῆς ἀνακρίβειας, τῆς ἀσάφειας ποὺ ἀφήνουν ὅλες σχεδὸν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἐπιφανειακὸ ἀποτέλεσμα ἐκείνου ποὺ ἐπιτρέπει νὰ τὶς καθορίσουμε στὴ θετικότητά τους.

III. ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΟΝΤΕΛΑ

Σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ τομέας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καλύπτεται ἀπὸ τρεῖς «ἐπιστῆμες» — ἢ μᾶλλον ἀπὸ τρεῖς ἐπιστημολογικὲς περιοχές, ὑποδιαιρεμένες στὸ ἐσωτερικὸ τους καὶ τεμνόμενες μεταξύ τους: αὐτὲς οἱ περιοχές καθορίζονται ἀπὸ τὴν τριπλὴ σχέση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου γενικὰ μὲ τὴ βιολογία, τὴν οἰκονομία, καὶ τὴ φιλολογία. Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ «ψυχολογικὴ περιοχὴ» βρῆκε τὸν τόπο τῆς ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔμβιο ὄν, μέσα στὴν προέκταση τῶν λειτουργιῶν του, τῶν νευροκινητικῶν σχημάτων του, τῶν φυσιολογικῶν του ρυθμίσεων, ἀλλὰ ἐπίσης μέσα στὴν ἄρση τους ἐκείνη ποὺ τὶς διακόπτει καὶ τὶς περιορίζει, διανοίγεται στὴν δυνατότητα τῆς παράστασης: μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ «κοινωνιολογικὴ περιοχὴ» θὰ ἔβρισκε τὸν τόπο τῆς ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄτομο, καθὼς ἐργάζεται, παράγει καὶ καταναλώνει, παρουσιάζεται στὴν παράσταση τῆς κοινωνίας ὅπου ἀσκεῖται αὐτὴ ἢ δραστηριότητα τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἀτόμων, στὰ ὁποῖα ἡ κοινωνία αὐτὴ κατανέμεται, τῶν προσταγῶν, τῶν κυρώ-

σεων, τῶν τελετουργιῶν, τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν δοξασιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ὑποστηρίζεται καὶ ρυθμίζεται· τέλος, στὴν περιοχὴ ὅπου βασιλεύουν οἱ νόμοι καὶ οἱ μορφές τῆς γλώσσας, παραμένοντας ὁμῶς στὸ χεῖλος τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ ἐπιτρέποντας στὸν ἄνθρωπο νὰ εἰσαγάγει σ' αὐτὲς τὸ παιχνίδι τῶν παραστάσεων του, ἐκεῖ γεννιέται ἡ μελέτη τῶν λογοτεχνιῶν καὶ τῶν μύθων, ἡ ἀνάλυση ὅλων τῶν προφορικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ὅλων τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν, κοντολογίᾳ ἡ ἀνάλυση τῶν λεκτικῶν ἰχνῶν ποὺ ἕνας πολιτισμὸς ἢ ἕνα ἄτομο μπορεῖ νὰ ἀφήσουν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Αὐτὴ ἡ κατανομή, μολονότι πολὺ συνοπτικὴ, δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνακριβής. Ἐντούτοις παραλείπει δύο θεμελιώδη προβλήματα: τὸ ἕνα ἀφορᾷ τὴ μορφή τῆς θετικότητας ποὺ προσιδιάζει στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου (τὶς ἔννοιες, γύρω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀργανώνονται, τὸν τύπο ὀρθολογικότητας, στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται καὶ μέσω τοῦ ὁποῖου γυρεύουν νὰ συγκροτηθοῦν ὡς ἐπιστῆμες)· τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὴ σχέση τους μὲ τὴν παράσταση (καὶ τὸ παράδοξο γεγονός ὅτι, μολονότι παίρνουν θέση μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει παράσταση, ἀσχολοῦνται σὲ μηχανισμούς, σὲ μορφές, σὲ ἀσύνειδες διαδικασίες, ἐν πάσῃ περιπτώσει στὰ ἐξωτερικὰ σύνορα τῆς συνείδησης).

Γνωρίζουμε πολὺ καλὰ τὶς συζητήσεις ποὺ γέννησε ἡ ἀναζήτηση μιᾶς εἰδικῆς θετικότητας μέσα στὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου: γενετικὴ ἢ δομικὴ ἀνάλυση; ἐξήγηση ἢ κατανόηση; προσφυγὴ στὸ κατώτερο ἢ διατήρηση τῆς ἀποκρυπτογράφησης στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνάγνωσης; Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὲς οἱ θεωρητικὲς συζητήσεις γεννήθηκαν καὶ ἐξακολούθησαν σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ οἱ τελευταῖες εἶχαν νὰ κάνουν, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο, μὲ ἕνα τόσο περίπλοκο ἀντικείμενο, ὥστε δὲν εἶχαν κατορθώσει νὰ βροῦν ἀκόμα πρὸς τὴν κατεύθυνσή του ἕναν μοναδικὸ τρόπο προσέγγισης ἢ κάποιον ποὺ θὰ ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν πολλοὶ ἐναλλάξ. Ὅντως, αὐτὲς οἱ συζητήσεις ἦσαν δυνατὲς μόνον στὸ μέτρο ποὺ ἡ θετικότητα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου βασιζέται ταυτόχρονα στὴν μετάθεση τῶν τριῶν διακεκριμένων μοντέλων. Γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου αὐτὴ ἡ μετάθεση δὲν εἶναι περιθωριακὸ φαινόμενο (ἕνα εἶδος ἐνισχυτικῆς δομῆς, ἐλιγμοῦ ἀπὸ μέ-

ρους μιᾶς ἐξωτερικῆς κατανοητότητας, ἐπιβεβαίωσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἤδη συγκροτημένων ἐπιστημῶν)· ἐπίσης δὲν εἶναι ἓνα περιορισμένο ἐπεισόδιο τῆς ἱστορίας τους (μιὰ κρίση διαμόρφωσης σὲ ἐποχὴ πού ἦσαν ἀκόμα τόσο νέες, ὥστε δὲν μπορούσαν νὰ παγιώσουν μοναχὲς τὶς ἔννοιες καὶ τοὺς νόμους τους). Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀνεξάλειπτο γεγονός, τὸ ὁποῖο συνδέεται γιὰ πάντα μὲ τὴν ἰδιάζουσα διάταξή τους μέσα στὸν ἐπιστημολογικὸ χῶρο. Πράγματι, ὀφείλουμε νὰ διακρίνουμε δύο εἴδη μοντέλων πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου (ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὰ μοντέλα τῆς τυποποίησης). Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὑπῆρξαν — καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα — ἔννοιες πού μεταφέρθηκαν ξεκινώντας ἀπὸ ἓναν ἄλλο τομέα τῆς γνώσης καὶ πού, χάνοντας κάθε ἐμπρακτὴ ἀποτελεσματικότητα, παίζουν πιά μόνον ρόλο εἰκόνας (οἱ ὀργανικιστικὲς μεταφορὲς στὴν κοινωνιολογία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα· οἱ ἐνεργησιακὲς μεταφορὲς στὸν Janet· οἱ γεωμετρικὲς καὶ δυναμικὲς μεταφορὲς στὸν Lewin). Ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐπίσης τὰ θεμελιώδη μοντέλα, πού γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τεχνικὲς τῆς τυποποίησης οὔτε ἀπλὰ μέσα γιὰ νὰ φανταστοῦμε διαδικασίες ὅσο πιὸ ἀνέξοδα γίνεται· ἐπιτρέπουν νὰ διαμορφώσουμε σύνολα φαινομένων ὡς ἰσάριθμα «ἀντικείμενα» γιὰ μιὰ δυνατὴ γνώση· διασφαλίζουν τὸν δεσμό τους μέσα στὴν ἐμπειρικότητα, ἀλλὰ τὰ προσφέρουν στὴν ἐμπειρία ἤδη συνδεδεμένα. Μέσα στὴν ἰδιόρρυθμη «γνώση» τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου παίζουν τὸ ρόλο τῶν «κατηγοριῶν».

Αὐτὰ τὰ θεμελιώδη μοντέλα εἶναι δάνεια ἀπὸ τοὺς τρεῖς τομεῖς τῆς βιολογίας, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς μελέτης τῆς γλώσσας. Μόνον στὴν ὀθόνη τῆς βιολογίας ὁ ἀνθρώπος ἐμφανίζεται ὡς ὄν πού ἔχει λειτουργίες — πού δέχεται ἐρεθίσματα (φυσιολογικά, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κοινωνικά, διανθρώπινα, πολιτισμικά), ἀπαντώντας, προσαρμοζόμενος, ἐξελισσόμενος, ὑποτασσόμενος στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος, συνθηκολογώντας μὲ τὶς τροποποιήσεις πού ἐπιβάλλει, ζητώντας νὰ ἐξαφανίσει τὶς ἀνισορροπίες, δρώντας σύμφωνα μὲ κανονικότητες, ἔχοντας μὲ δυὸ λόγια ὀρισμένες συνθῆκες ὑπαρξῆς καὶ τὴ δυνατότητα νὰ βρεῖ μέσες κανονιστικὲς ἀρχὲς προσαρμογῆς, οἱ ὁποῖες τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἀσκήσει τὶς λειτουργίες

του. Στην όθόνη τῆς οἰκονομίας ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται μὲ ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες, ζητώντας νὰ τὶς ἱκανοποιήσει, ἔχοντας συνεπῶς συμφέροντα, ἀποβλέποντας σὲ κέρδη, ἀντιτιθέμενος σὲ ἄλλους ἀνθρώπους· κοντολογίᾳ, ἐμφανίζεται μέσα σὲ μιὰν ἀπαραμείωτη κατάστασι σύγκρουσις· αὐτὲς τὶς συγκρούσεις τὶς ἀποφεύγει, τὶς ὑπεκφεύγει ἢ κατορθώνει νὰ κυριαρχήσει πάνω τους, νὰ βρεῖ μιὰ λύσι, ἢ ὁποῖα τουλάχιστον σὲ ἓνα ἐπίπεδο καὶ γιὰ ἓνα διάστημα κατευνάζει τὴν ἀντίφασιν· συγκροτεῖ ἓνα σύνολο κανόνων ποὺ ἀποτελοῦν περιορισμὸ καὶ συνάμα ἀναζωπύρωσι τῆς σύγκρουσις. Τέλος, πάνω στὴν όθόνη τῆς γλώσσας, οἱ συμπεριφορὲς τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζονται σὰ νὰ θέλουν νὰ ποῦν κάτι· οἱ παραμικρὲς του χειρονομίες, μέχρι τοὺς ἀθέλητους μηχανισμοὺς τους καὶ μέχρι τὴν ἀποτυχία τους, ἔχουν ἓνα νόημα· καὶ ὅ,τι καταθέτει γύρω του συνιστᾷ ἀντικείμενό της — τελετουργίες, συνήθειες, λόγοι, ὄλη ἢ αὐλακα ἰχνῶν ποὺ ἀφήνει πίσω του συγκροτεῖ ἓνα συνεκτικὸ σύνολο καὶ ἓνα σύστημα σημείων. Ἐτσι αὐτὰ τὰ τρία ζεύγη, τῆς λειτουργίας καὶ τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς, τῆς σύγκρουσις καὶ τοῦ κανόνα, τῆς σημασίας καὶ τοῦ συστήματος καλύπτουν ὁλότελα ὁλόκληρον τὸν τομέα τῆς γνώσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐντούτοις δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ πιστέψουμε ὅτι καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ζεύγη ἐννοιῶν παραμένει ἐντοπισμένο στὴν όθόνη ὅπου μπόρεσε νὰ ἐμφανιστεῖ: ἡ λειτουργία καὶ ἡ κανονιστικὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ ψυχολογικὲς ἐννοιες· ἡ σύγκρουσις καὶ ὁ κανόνας δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴ ποὺ περιορίζεται μόνο στὸν κοινωνιολογικὸν τομέα· ἡ σημασία καὶ τὸ σύστημα δὲν ἰσχύουν μόνο γιὰ τὰ φαινόμενα ποὺ λίγο-πολύ συγγενεύουν μὲ τὴν γλώσσα. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐννοιες ἐπανεντάχθησαν μέσα στὸν κοινὸν χῶρον τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἰσχύουν σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς περιοχὲς του: ἔξ οὗ καὶ ἡ δυσκολία ποὺ ἀντιμετωπίζουμε συχνὰ νὰ ὀρίσουμε τὰ ὅρια, ὅχι μόνο ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ ἀνάμεσα στὶς μεθόδους ποὺ προσιδιάζουν στὴν ψυχολογία, στὴν κοινωνιολογία, στὴν ἀνάλυσι τῶν λογοτεχνιῶν καὶ τῶν μύθων. Ἐντούτοις, μποροῦμε νὰ ποῦμε κατὰ γενικὸν τρόπο ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι θεμελιακὰ μιὰ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν σκοπιὰ λειτουργιῶν καὶ κανονιστικῶν ἀρχῶν (ποὺ μποροῦμε κατὰ δεῦτερον λόγο νὰ τὶς ἐρμηνεύσουμε μὲ βάση συγκρούσεις

και σημασίες, κανόνες και συστήματα)· ή κοινωνιολογία είναι θεμελιακά μιὰ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν σκοπιὰ κανόνων και συγκρούσεων (ἀλλὰ αὐτὲς μπορούμε νὰ τὶς ἐρμηνεύσουμε, και ἀκατάπαυστα τὶς ἐρμηνεύουμε, δευτερογενῶς, δηλαδή μὲ ἀφετηρία λειτουργίες, σὰν νὰ ἦσαν ἄτομα ὀργανικῶς συνδεδεμένα μεταξύ τους, εἴτε μὲ ἀφετηρία συστήματα σημασιῶν, σὰ νὰ ἦσαν γραπτὰ ἢ προφορικὰ κείμενα)· τέλος, ἡ μελέτη τῶν λογοτεχνιῶν και τῶν μύθων προκύπτει οὐσιαστικὰ ἀπὸ μιὰν ἀνάλυση σημασιῶν και σημαίνοντων συστημάτων, γνωρίζουμε ὅμως πολὺ καλὰ ὅτι μπορούμε νὰ ἐπαναλάβουμε αὐτὴ τὴ μελέτη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς λειτουργικῆς συνεκτικότητας ἢ τῶν συγκρούσεων και τῶν κανόνων. Ἔτσι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀλληλοτέμνονται και μπορούν πάντα νὰ ἀλληλοερμηνευτοῦν, νὰ ἐξαφανιστοῦν τὰ σύνορά τους, νὰ πολλαπλασιαστοῦν ἀπροσδιόριστα οἱ ἐνδιάμεσοι και μεικτοὶ γνωστικοὶ κλάδοι και τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενό τους νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ διάλυση. Ἀλλὰ ὅποια και ἂν εἶναι ἡ φύση τῆς ἀνάλυσης και ὁ τομέας στὸν ὁποῖο ἐφαρμόζεται, ἔχουμε ἓνα τυπικὸ κριτήριο για νὰ μάθουμε τί ἀνήκει στὸ ἐπίπεδο τῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας, ἢ τῆς ἀνάλυσης τῶν γλωσσῶν: ἡ ἐπιλογή τοῦ θεμελιώδους μοντέλου και ἡ θέση τῶν δευτέρων μοντέλων εἶναι αὐτὲς ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ μάθουμε σὲ ποιὰ στιγμή «ψυχολογοῦμε» ἢ «κοινωνιολογοῦμε» μέσα στὴ μελέτη τῶν λογοτεχνιῶν και τῶν μύθων, σὲ ποιὰ στιγμή κάνουμε, μέσα στὴν ψυχολογία, ἀποκρυπτογραφήσεις κειμένων ἢ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ὑπερεπίθεση πολλῶν μοντέλων δὲν εἶναι μεθοδολογικὸ ἐλάττωμα. Ἐλάττωμα ὑπάρχει ὅταν τὰ μοντέλα δὲν ταξιθετοῦνται και δὲν ἀρθρώνονται σαφῶς μεταξύ τους. Ξέρουμε μὲ τί θαυμαστὴ ἀκρίβεια κατόρθωσαν νὰ μελετήσουν τὶς ἰνδοευρωπαϊκὲς μυθολογίες χρησιμοποιώντας, στὸν φόντο μιᾶς ἀνάλυσης τῶν σημαίνοντων και τῶν σημασιῶν, τὸ κοινωνιολογικὸ μοντέλο. Ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ τί συγκρητιστικὲς κοινοτοπίες ὀδήγησε ἢ πάντα μέτρια προσπάθεια νὰ θεμελιωθεῖ μιὰ λεγόμενη «κλινικὴ» ψυχολογία.

Εἴτε εἶναι θεμελιωμένη και ἐλεγχόμενη εἴτε ἐπιτελεῖται μέσα στὴ σύγχυση, αὐτὴ ἢ ἀλληλοδιασταύρωση τῶν θεμελιωδῶν μοντέλων ἐξηγεῖ τὶς συζητήσεις περὶ μεθόδου ποὺ ἀναφέραμε λίγο

πρίν. Αὐτὲς δὲν ἀντλοῦν τὴν καταγωγὴ καὶ τὴ δικαίωσή τους ἀπὸ μιὰν ἐνίοτε ἀντιφατικὴ περιπλοκότητα, ποὺ θὰ ἦταν ὁ ἰδιάζων χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῆς ἀντίθεσης, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ καθορίσουμε καθένα ἀπὸ τὰ τρία μοντέλα σὲ σχέση μὲ τὰ δύο ἄλλα. Τὸ νὰ ἀντιτάξουμε τὴ γένεση στὴ δομὴ σημαίνει νὰ ἀντιτάξουμε τὴ λειτουργία (στὴν ἀνάπτυξή της, στὰ βαθμηδὸν διαφοροποιούμενα ἐνεργήματά της, στὶς ἐπίκτητες καὶ ἰσορροπημένες μέσα στὸ χρόνο προσαρμογές της) στὴν συγχρονικότητα τῆς σύγκρουσης καὶ τοῦ κανόνα, τῆς σημασίας καὶ τοῦ συστήματος· νὰ ἀντιτάξουμε τὴν ἀνάλυση μὲ βάση τὸ «κατώτερο» σὲ ἐκείνη ποὺ διατηρεῖται στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀντικειμένου της σημαίνει νὰ ἀντιτάξουμε τὴν σύγκρουση (ὡς δεδομένο πρῶτο, ἀρχαϊκό, ἐγγεγραμμένο μέσα στὶς θεμελιώδεις ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου) στὴ λειτουργία καὶ στὴ σημασία, ὅπως αὐτὲς ἐκδιπλώνονται μέσα στὴν ἰδιάζουσα ἐκπλήρωσή τους· νὰ ἀντιτάξουμε τὴν κατανόηση στὴν ἐξήγηση σημαίνει νὰ ἀντιτάξουμε τὴν τεχνικὴ, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε ἓνα νόημα μὲ ἀφετηρία τὸ σημαῖνον σύστημα, σὲ ὅ,τι ἐπιτρέπει νὰ ἐξηγήσουμε μιὰ σύγκρουση μαζὶ μὲ τὶς συνέπειές της ἢ τὶς μορφές καὶ τὶς παραμορφώσεις ποὺ μπορεῖ νὰ προσλάβει ἢ νὰ ὑποστεῖ μιὰ λειτουργία μὲ τὰ ὄργανά της. Ἀλλὰ πρέπει νὰ πᾶμε μακρύτερα. Γνωρίζουμε ὅτι μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἢ σκοπιὰ τῆς ἀσυνέχειας (κατώφλι ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ στὸν πολιτισμό, ἀδυνατότητα ἀμοιβαίας ἀναγωγῆς τῶν ἰσορροπιῶν καὶ τῶν λύσεων ποὺ βρῆκε κάθε κοινωνία ἢ κάθε ἄτομο, ἀπουσία ἐνδιάμεσων μορφῶν, ἀνυπαρξία ἐνὸς continuum δοσμένου μέσα στὸ χῶρο ἢ μέσα στὸ χρόνο) ἀντιτάσσεται στὴ σκοπιὰ τῆς συνέχειας. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης ἐξηγεῖται μὲ τὸν διπολικὸ χαρακτήρα τῶν μοντέλων: ἡ ἀνάλυση ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς συνέχειας στηρίζεται στὴν διηνεκὴ μονιμότητα τῶν λειτουργιῶν (τὴν ὁποία ἀπαντοῦμε ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ζωῆς μέσα σὲ μιὰν ταυτότητα ποὺ ἐπιτρέπει καὶ θεμελιώνει τὶς διαδοχικὲς προσαρμογές), στὴν ἀλληλουχία τῶν συγκρούσεων (μάταια παίρνουν διάφορες μορφές, ὁ ἐσώτερος θόρυβός τους δὲν παύει ποτέ), στὸ ὑφάδι τῶν σημασιῶν (ποὺ ἀλληλοσυνάπτονται καὶ συγκροτοῦν κάτι σὰν πλέγμα ἐνὸς λόγου)· ἀντίθετα, ἡ ἀνάλυση τῶν ἀσυνεχειῶν γυρεύει μᾶλ-

λον νά δείξει τήν ἐσωτερική συνάφεια τῶν σημαινόντων συστημάτων, τὸν εἰδοποιὸ χαρακτήρα τῶν συνόλων τῶν κανόνων καὶ τὸν χαρακτήρα ἀπόφασης πού αὐτοὶ παίρνουν ἀπέναντι σ' ὅ,τι ἔχουν νά κανονίσουν, τήν προβολή τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς πάνω ἀπὸ τὶς ταλαντεύσεις τῆς λειτουργίας.

Θὰ μπορούσαμε ἴσως νά ἀνιχνεύσουμε ὅλη τὴν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν δέκατο ἑνάτο αἰῶνα ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία μοντέλα. Ὅντως, αὐτὰ καλύπτουν ὅλο τὸ γίγνεσθαι, γιατί μπορούμε νά ἀκολουθήσουμε τὴ δυναστεία τῶν προνομίων τους μέσα σὲ διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ αἰῶνα: ἀρχικὰ ἔχουμε τὸ βασίλειο τοῦ βιολογικοῦ μοντέλου (ὁ ἄνθρωπος, ἡ ψυχὴ του, ἡ ομάδα του, ἡ κοινωνία του, ἡ γλώσσα πού μιλάει ὑπάρχουν κατὰ τὴν ρομαντικὴ ἐποχὴ ὡς ἔμβια καὶ στὸ μέτρο πού ζοῦν· ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τους εἶναι ὀργανικὸς καὶ τὸν ἀναλύουμε ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς λειτουργίας). ἔπειτα ἔρχεται τὸ βασίλειο τοῦ οἰκονομικοῦ μοντέλου (ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅλη του ἡ δραστηριότητα εἶναι ὁ τρόπος συγκρούσεων, τῶν ὁποίων εἶναι ἡ λίγο-πολὺ ἐκδηλη ἐκφραση καὶ ἡ λίγο-πολὺ ἐπιτυχῆς λύση). τέλος, — ὅπως ἀκριβῶς ὁ Freud ἔρχεται μετὰ ἀπὸ τὸν Comte καὶ τὸν Marx — ἀρχίζει τὸ βασίλειο τοῦ φιλολογικοῦ μοντέλου (ὅταν πρόκειται νά ἐρμηνεύσουμε καὶ νά ἀποκαλύψουμε τὸ κρυφὸ νόημα) καὶ τοῦ γλωσσολογικοῦ (ὅταν πρόκειται νά δομήσουμε καὶ νά φέρουμε σὲ φῶς τὸ σημαῖνον σύστημα). Συνεπῶς μιὰ μεγάλη παραδρομὴ ὀδήγησε τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ μιὰ μορφή πιὸ πυκνὴ σὲ ἔμβια μοντέλα σὲ μιὰν ἄλλη, πιὸ κορεσμένη ἀπὸ μοντέλα δανεισμένα ἀπ' τὴ γλώσσα. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ὀλίσθηση ζευγαρώθηκε μὲ μιὰν ἄλλη: ἐκείνη πού ἔκανε νά ὀπισθοχωρήσει ὁ πρῶτος ὅρος καθενὸς ἀπὸ τὰ θεμελιώδη ζεύγη (λειτουργία, σύγκρουση, σημασία) καὶ νά ἀναφανεῖ μὲ ἀνάλογη ἔνταση ἡ σημασία τοῦ δεύτερου (κανονιστικὴ ἀρχή, κανόνας, σύστημα): ὁ Goldstein, ὁ Mauss, ὁ Dumezil μποροῦν σχεδὸν νά ἐκπροσωπήσουν τὴ στιγμὴ πού ἐπιτελέστηκε ἡ μεταστροφὴ σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μοντέλα. Μιὰ παρόμοια μεταστροφὴ ἔχει δύο σειρὲς ἀξιοσημείωτων συνεπειῶν: ὅσο ἡ σκοπιὰ τῆς λειτουργίας ὑπερτεροῦσε ἀπέναντι στὴ σκοπιὰ τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς (ὅσο δὲν δοκιμάζαμε νά κατανοήσουμε τὴν ἐκπλήρωση τῆς λειτουργίας ξεκινώντας ἀπὸ

τὴν κανονιστικὴ ἀρχὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δραστηριότητος τοῦ τῆ θέτει), ἔπρεπε ὄντως νὰ διαχωρίσουμε de facto τὶς κανονικὲς λειτουργίαι ἀπὸ ὅσες δὲν ἦσαν· ἔτσι γινόταν δεκτὴ μιὰ παθολογικὴ ψυχολογία δίπλα ἀκριβῶς στὴν κανονικὴ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀντίστροφη εἰκόνα τῆς (ἐξ οὗ καὶ ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἔχει στοὺς Ribot καὶ Janet τὸ σχῆμα τοῦ Jackson γιὰ τὴν ἀποσύνθεση)· ἐπίσης γινόταν δεκτὴ μιὰ παθολογία τῶν κοινωνιῶν (Durkheim), τῶν ἄλογων καὶ οἰονεὶ νοσηρῶν μορφῶν τῶν δοξασιῶν (Lévy-Bruhl, Blondel)· παρόμοια, ὅσο ἡ σκοπιὰ τῆς σύγκρουσης ὑπερτεροῦσε ἀπέναντι στὴ σκοπιὰ τοῦ κανόνα, ὑπέθεταν ὅτι ὀρισμένες συγκρούσεις δὲν μποροῦσαν νὰ ὑπερβαθοῦν, ὅτι τὰ ἄτομα καὶ οἱ κοινωνίαι διέτρεχαν τὸν κίνδυνον νὰ καταλυθοῦν ἐξαιτίας τους· τέλος ἐνόσω ἡ σκοπιὰ τῆς σημασίας ὑπερτεροῦσε ἀπέναντι στὴ σκοπιὰ τοῦ συστήματος, χωρίζαν τὸ σημαῖνον καὶ τὸ μὴ σημαῖνον, δέχονταν ὅτι σὲ ὀρισμένους τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ἢ τοῦ κοινωνικοῦ χώρου ὑπῆρχε νόημα καὶ ὅτι ἄλλοῦ δὲν ὑπῆρχε. Ἐτσι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀσκοῦσαν στὸ δικό τους πεδίο ἓναν οὐσιώδη διαχωρισμό, ἐκτείνονταν πάντα ἀνάμεσα σὲ ἓναν θετικὸ καὶ ἓναν ἀρνητικὸ πόλο, ὑποδήλωναν πάντα μιὰν ἐτερότητα (καὶ αὐτὸ μὲ ἀφετηρία τὴν συνέχεια τοῦ ἀνέλυαν). Ἀντίθετα, ὅταν ἡ ἀνάλυση γίνεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς τοῦ κανόνα καὶ τοῦ συστήματος, κάθε σύνολο δέχεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν δική του συνεκτικότητα καὶ ἐγκυρότητα, καὶ δὲν ἦταν πλέον δυνατὸ νὰ γίνῃ λόγος, ἀκόμα καὶ σὲ σχέση μὲ ἀσθενεῖς, γιὰ «νοσηρὴ συνείδηση», ἀκόμα καὶ σὲ σχέση μὲ κοινωνίαι ἐγκαταλελειμμένες ἀπὸ τὴν ἱστορία γιὰ «πρωτόγονη νοημοσύνη», ἀκόμα καὶ σὲ σχέση μὲ παράλογες ἀφηγήσεις, μὲ ἱστορίες ἐπιφανειακὰ ἀσυνάρτητες, γιὰ «μὴ σημαίνοντες λόγους». Τὰ πάντα μποροῦμε νὰ τὰ σκεφτοῦμε μέσα στὴν τάξιν τοῦ συστήματος, τοῦ κανόνα καὶ τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς. Καθὼς γινόταν πολυμερὲς — ἐπειδὴ τὰ συστήματα εἶναι ἀπομονωμένα, ἐπειδὴ οἱ κανόνες ἀποτελοῦν κλειστὰ σύνολα, ἐπειδὴ οἱ κανονιστικὲς ἀρχὲς τίθενται στὴν αὐτονομία τους — τὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνοποιήθηκε: ἔπαψε διαμιᾶς νὰ εἶναι κομμμένο στὰ δύο σύμφωνα μὲ μιὰ διχοτόμηση τῶν ἀξιῶν. Καὶ ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ὁ Freud περισσότερο ἀπὸ οἰον-

δήποτε ἄλλον προσπέλασε τῇ γνώσῃ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ φιλολογικὸ καὶ γλωσσολογικὸ του μοντέλο, ἀλλὰ ὅτι ἐπίσης εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἐπιχείρησε νὰ ἐξαλείψει ριζικὰ τὸ χωρισμὸ τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ (τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ τοῦ παθολογικοῦ, τοῦ κατανοητοῦ καὶ τοῦ ἀμετάδοτου, τοῦ σημαίνοντος καὶ τοῦ μὴ σημαίνοντος) καταλαβαίνουμε πῶς ἀγγέλλει τὸ πέρασμα ἀπὸ μιὰν ἀνάλυση σὲ ὄρους λειτουργίας, σύγκρουσης καὶ σημασίας σὲ μιὰν ἀνάλυση σὲ ὄρους κανονιστικῆς ἀρχῆς, κανόνα καὶ συστήματος: ἔτσι ὀλόκληρη ἡ γνώση, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁποίας ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἔδωσε στὸν ἑαυτό του μέσα σὲ ἓναν αἰῶνα μιὰν ὀρισμένη εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, περιδινεῖται γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Freud χωρὶς ἐντοῦρις νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν θεμελιώδη του διάθεση. Ὡστόσο — ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως — δὲν βρίσκεται ἐδῶ ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ σπουδαιότητα τῆς ψυχανάλυσης.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὸ τὸ πέρασμα στὴ σκοπιὰ τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς, τοῦ κανόνα καὶ τοῦ συστήματος μᾶς φέρνει κοντὰ σὲ ἓνα πρόβλημα ποὺ εἶχε μείνει μετέωρο: τὸ πρόβλημα τοῦ ρόλου τῆς παράστασης μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Ἦδη θὰ μπορούσε νὰ φανεῖ πολὺ ἀμφισβητήσιμο νὰ τίς κλείσουμε μέσα στὸ χῶρο τῆς παράστασης (γιὰ νὰ τίς ἀντιτάξουμε στὴ βιολογία, στὴν οἰκονομία, στὴ φιλολογία). Ἄραγε δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δείξουμε ὅτι μιὰ λειτουργία μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ, μιὰ σύγκρουση νὰ ἀναπτύξει τίς συνέπειές της, μιὰ σημασία νὰ ἐπιβάλλει τὴν κατανοητότητά της χωρὶς νὰ περάσει ἀπὸ τὸ στοιχεῖο μιᾶς ρητῆς συνείδησης; Καὶ τώρα δὲν πρέπει τάχα νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι τὸ ἰδιάζον γνώρισμα τῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς σὲ σχέση μὲ τὴ λειτουργία ποὺ προσδιορίζει, τοῦ κανόνα σὲ σχέση μὲ τὴν σύγκρουση ποὺ διέπει, τοῦ συστήματος σὲ σχέση μὲ τὴ σημασία ποὺ καθιστᾷ δυνατὴ, συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι δὲν ἔχει δοθεῖ στὴ συνείδηση; Ἄραγε δὲν πρέπει στοὺς δύο ἤδη ἐντοπισμένους ἱστορικοὺς ἀναβαθμοὺς νὰ προσθέσουμε ἓναν τρίτο, καὶ νὰ ποῦμε ὅτι μετὰ ἀπὸ τὸν δέκατο ἓνατο αἰῶνα οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔπαψαν νὰ πλησιάζουν αὐτὴ τὴν περιοχὴ τοῦ ἀσυνειδήτου ὅπου τὸ ἐπίπεδο τῆς παράστασης ἔχει παραμείνει μετέωρο; Ὄντως, ἡ παράσταση δὲν εἶναι ἡ συνείδηση, καὶ τίποτε δὲν ἀποδείχνει ὅτι αὐτὸς ὁ φωτισμὸς τῶν στοιχείων ἢ τῶν ὀργανώ-

σεων πού ποτέ δὲν δίνονται ὡς τέτοιες στὴ συνείδηση κάνουν τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ νόμο τῆς παράστασης. Πράγματι, ὁ ρόλος τῆς ἔννοιας τῆς σημασίας εἶναι νὰ δείξει πῶς κάτι σὰν τὴ γλώσσα, ἔστω καὶ ἂν δὲν πρόκειται γιὰ ἓναν ρητὸ λόγο, καὶ ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐκδιπλώνεται γιὰ μιὰ συνείδηση, μπορεῖ γενικὰ νὰ δοθεῖ στὴν παράσταση· ὁ ρόλος τῆς συμπληρωματικῆς ἔννοιας τοῦ συστήματος εἶναι νὰ δείξει πῶς ἡ σημασία δὲν εἶναι ποτὲ πρώτη καὶ σύγχρονη μὲ τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ πάντα δεύτερη καὶ σὰν παράγωγη σὲ σχέση μὲ ἓνα σύστημα πού προηγεῖται ἀπὸ αὐτή, πού συνιστᾷ τὴ θετικὴ της καταγωγὴ καὶ πού δίνεται λίγο-λίγο μὲ ἀποσπάσματα καὶ πλάγιες ὕψεις μέσα ἀπὸ αὐτή· σὲ σχέση μὲ τὴ συνείδηση μιᾶς σημασίας, τὸ σύστημα εἶναι ὄντως πάντα ἀσύνειδο γιὰτὶ ἦταν ἤδη πρὶν ἀπὸ αὐτή, γιὰτὶ ἐνοικεῖ σὲ αὐτή καὶ ἐπιτελεῖται ξεκινώντας ἀπὸ αὐτή· ἐπειδὴ δίνεται πάντα ὡς ὑπόσχεση σὲ μιὰ μελλοντικὴ συνείδηση, ἡ ὁποία πιθανῶς δὲν θὰ τὸ ὑλοποιήσει ποτέ. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ζεῦγος σημασία-σύστημα ἐξασφαλίζει τὴν ἀναπαραστασιμότητα τῆς γλώσσας (ὡς κείμενο ἢ δομὴ ἀναλυμένη ἀπὸ τὴ φιλολογία καὶ τὴ γλωσσολογία) καὶ συνάμα τὴν κοντινὴ, ἀλλὰ ὀπισθοχωρημένη παρουσία τῆς καταγωγῆς (ὅπως αὐτὴ φανερώθηκε ὡς τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας). Παρόμοια, ἡ ἔννοια τῆς σύγκρουσης δείχνει πῶς ἡ ἀνάγκη, ἡ ἐπιθυμία, καὶ τὸ συμφέρον, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχουν δοθεῖ στὴ συνείδηση πού τὰ αἰσθάνεται, μποροῦν νὰ πάρουν μορφή μέσα στὴν παράσταση· καὶ ὁ ρόλος τῆς ἀντίστροφης ἔννοιας, τοῦ κανόνα, εἶναι νὰ δείξει πῶς ἡ βία τῆς σύγκρουσης, ἡ φαινομενικὰ ἄγρια ἐμμονὴ τῆς ἀνάγκης, τὸ χωρὶς νόμο ἄπειρο τῆς ἐπιθυμίας εἶναι στὴν πραγματικότητά ἤδη ὀργανωμένα ἀπὸ κάτι ἄσκεπτο, πού ὄχι μόνο τοὺς ἐπιτάσσει τὸν κανόνα τους, ἀλλὰ τὰ καθιστᾷ δυνατὰ μὲ ἀφετηρία ἓναν κανόνα. Τὸ ζεῦγος: σύγκρουση-κανόνας ἐξασφαλίζει τὴν ἀναπαραστασιμότητα τῆς ἀνάγκης (αὐτῆς τῆς ἀνάγκης πού ἡ οἰκονομία τὴν μελετᾷ ὡς ἀντικειμενικὴ διαδικασία μέσα στὴν ἐργασία καὶ τὴν παραγωγὴ) καὶ τὴν ἀναπαραστασιμότητα τοῦ ἄσκεπτου ἐκείνου πού ἀποκαλύπτει ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας. Τέλος ἡ ἔννοια τῆς λειτουργίας ἔχει σὰν ρόλο νὰ δείξει πῶς οἱ δομὲς τῆς ζωῆς μποροῦν νὰ γεννήσουν τὴν πα-

ράσταση (έστω και αν δεν είναι συνειδητές) και η έννοια της κανονιστικής αρχής πώς η λειτουργία δίνει στον έαυτό της τις δικές της συνθήκες δυνατότητας και τὰ όρια της άσκησής της.

Έτσι καταλαβαίνουμε γιατί αυτές οι μεγάλες κατηγορίες μπορούν να οργανώσουν ολόκληρο τὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου: τὸ διατρέχουν ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη, κρατοῦν σὲ ἀπόσταση ἀλλὰ ἐπίσης συναντοῦν τὶς ἐμπειρικές θετικότητες τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας και τῆς γλώσσας (μὲ ἀφετηρία τὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος ἔχει ξεχωρίσει ἱστορικά ὡς μορφή μιᾶς ἐφικτῆς γνώσης) και τὶς μορφές τῆς περατότητας ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου (έτσι ὅπως συγκροτήθηκε ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ παράσταση ἔπαψε νὰ καθορίζει τὸ γενικὸ χῶρο τῆς γνώσης). Συνεπῶς αὐτὲς οἱ κατηγορίες δὲν εἶναι ἀπλὲς ἐμπειρικές ἐννοιες μὲ ἀρκετὰ εὐρεία γενικότητα· εἶναι ἀντίθετα ἐκεῖνο μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσφερθεῖ σὲ μιὰ πιθανὴ γνώση· διατρέχουν ὅλο τὸ πεδίο τῆς δυνατότητάς του και τὸν ἀρθρώνουν δυνατὰ στὶς δύο διαστάσεις ποὺ τὸν περιορίζουν.

Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ὅλο: ἐπιτρέπουν τὴν χαρακτηριστικὴ γιὰ κάθε σύγχρονη γνώση περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀποσύνδεση τῆς συνείδησης ἀπὸ τὴν παράσταση. Καθορίζουν τὸν τρόπο ποὺ οἱ ἐμπειρικότητες μποροῦν νὰ δοθοῦν στὴν παράσταση, ἀλλὰ μὲ μιὰ μορφή ποὺ δὲν εἶναι παρούσα στὴ συνείδηση (ἢ λειτουργία, ἢ σύγκρουση, ἢ σημασία εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ζωὴ, ἡ ἀνάγκη, ἡ γλώσσα ἀναδιπλασιάζονται μέσα στὴν παράσταση, ἀλλὰ μὲ μορφή ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι τέλεια ἀσύνειδη)· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καθορίζουν τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ θεμελιώδης περατότητα μπορεῖ νὰ δοθεῖ στὴν παράσταση μὲ θετικὴ και ἐμπειρικὴ μορφή, ἀλλὰ ὄχι διάφανη γιὰ τὴν ἀφελὴ συνείδηση (οὔτε ἡ κανονιστικὴ ἀρχή, οὔτε ὁ κανόνας, οὔτε τὸ σύστημα δίνονται στὴν καθημερινὴ ἐμπειρία: τὴν διατρέχουν γεννώντας ἐπιμέρους συνειδήσεις, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ φωτιστοῦν ἐξ ὁλοκλήρου παρὰ μόνο ἀπὸ μιὰ ἀναστοχαστικὴ γνώση). Ἔτσι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου μιλοῦν μόνο μέσα στὸ στοιχεῖο τοῦ ἀναπαραστάσιμου, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ μιὰν συνειδητῆ-ἀσύνειδη διάσταση, τόσο περισσότερο φανερὴ ὅσο δοκιμάζουμε νὰ φέρουμε σὲ φῶς τὴν τάξη τῶν συστημάτων, τῶν κανόνων και τῶν κανο-

νιστικῶν ἀρχῶν. Ὅλα συμβαίνουν λὲς καὶ ἡ διχοτομία τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ τοῦ παθολογικοῦ ἔτεινε νὰ ἐξαλειφθεῖ πρὸς ὄφελος τῆς διπολικότητος τῆς συνείδησης καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἡ ὁλοένα καὶ πιὸ ἐκδηλη σπουδαιότητα τοῦ ἀσυνειδήτου δὲν βάζει σὲ κανένα κίνδυνο τὸ πρωτεῖο τῆς παράστασης. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ πρωτοκαθεδρία ἐγείρει ἓνα σημαντικὸ πρόβλημα. Τώρα πού οἱ ἐμπειρικὲς γνώσεις, ὅπως ἐκεῖνες τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας, ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ νόμο της, τώρα πού δοκιμάζουμε νὰ καθορίσουμε ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο της τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, τί εἶναι ἡ παράσταση, ἂν ὄχι ἓνα φαινόμενο ἐμπειρικῆς ὑφῆς πού συμβαίνει στὸν ἄνθρωπο καὶ πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀναλύσουμε ὡς τέτοιο; Καὶ ἂν ἡ παράσταση παράγεται στὸν ἄνθρωπο, ποιά διαφορὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ αὐτὴ καὶ στὴ συνείδηση; Ἀλλὰ ἡ παράσταση δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀντικείμενο γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου· ὅπως μόλις εἶδαμε, εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅλο του τὸ εὖρος· εἶναι τὸ γενικὸ βᾶθρο αὐτῆς τῆς μορφῆς γνώσης, ἐκεῖνο μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο εἶναι δυνατὴ. Ἐξ οὗ δύο συνέπειες. Ἡ μιὰ εἶναι ἱστορικῆς ὑφῆς: σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες μετὰ τὸν δέκατο ἑνάτο αἰῶνα, καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν μοντέρνα σκέψη, οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπόρεσαν νὰ ξεπεράσουν τὸ πρωτεῖο τῆς παράστασης· ὅπως ὅλη ἡ κλασσικὴ γνώση, ἐνοικοῦν σὲ αὐτές· ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν διόλου τοὺς κληρονόμους τους ἢ τὴν συνέχεια, γιατί ὅλη ἡ διαμόρφωση τῆς γνώσης τροποποιήθηκε, καὶ αὐτὲς γεννήθηκαν μόνο στὸ μέτρο πού μὲ τὸν ἄνθρωπο ἐμφανίστηκε ἓνα ὄν πού δὲν ὑπῆρχε πρωτύτερα μέσα στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης. Ἐντούτοις, μπορούμε νὰ καταλάβουμε γιατί κάθε φορὰ πού θέλουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ φιλοσοφήσουμε, νὰ μεταφυτέψουμε μέσα στὸ χῶρο τῆς σκέψης ὅ,τι μπόρεσαμε νὰ μάθουμε ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄνθρωπος βρισκόταν ὑπὸ συζήτηση, μιμούμαστε τὴ φιλοσοφία τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα, στὴν ὁποία ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε θέση· ἐκτείνοντας πέρα ἀπὸ τὰ ὄριά της τὸν τομέα τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου, ταυτόχρονα ἐκτείνουμε πέρα ἀπὸ αὐτὸν τὴ βασιλεία τῆς παράστασης καὶ ἐγκαθιστάμεθα ἐκ νέου μέσα σὲ μιὰ φιλοσοφία κλασσικοῦ τύπου. Ἡ ἄλλη συνέπεια εἶναι

ὅτι οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, πραγματευόμενες αὐτὸ πού εἶναι ἢ παράσταση (μὲ συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδη μορφή), καταλήγουν νὰ πραγματευοῦνται ὡς ἀντικείμενό τους ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν συνθήκη τῆς δυνατότητάς τους. Ἐμψυχώνονται δηλαδή πάντα ἀπὸ ἓνα εἶδος ὑπερβατικῆς κινητικότητος. Δὲν παύουν νὰ ἀσκοῦν ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους μιὰ κριτικὴ ἐπανεξέταση. Βαίνουν ἀπὸ τὸ δεδομένο στὴν παράσταση, σ' ὅ,τι καθιστᾷ δυνατὴ τὴν παράσταση, ἀλλὰ εἶναι ἀκόμα μιὰ παράσταση. Ἔτσι δὲν ἀναζητοῦν τόσο, ὅπως οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες, νὰ γενικευτοῦν ἢ νὰ γίνουν ἀκριβέστερες, ὅσο νὰ ἀποφεναικιστοῦν χωρὶς σταματημό: νὰ περάσουν ἀπὸ μιὰν ἄμεση καὶ μὴ ἐλεγχόμενη προφάνεια σὲ μορφές λιγότερο διαφανεῖς, ἀλλὰ πιὸ θεμελιώδεις. Αὐτὴ ἢ οἰονεὶ ὑπερβατικὴ πορεία δίνεται πάντα μὲ τὴ μορφή τῆς ἀποκάλυψης. Ἀποκαλύπτονταςμποροῦν παράλληλα νὰ γενικευτοῦν ἢ νὰ ἐκλεπτυνθοῦν μέχρις ὅτου σκεφτοῦν τὰ ἀτομικὰ φαινόμενα. Στὸν ὀρίζοντα κάθε ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει τὸ σχέδιο νὰ ὀδηγηθεῖ ἢ συνειδηση τοῦ ἀνθρώπου στὶς πραγματικὲς τῆς συνθήκες, νὰ ἀποκατασταθεῖ στὰ περιεχόμενα καὶ στὶς μορφές πού τὴν ἔκαναν νὰ γεννηθεῖ καὶ διαφεύγουν μέσα σὲ αὐτὴ: νὰ γιατί τὸ πρόβλημα τοῦ ἀσυνειδήτου — ἢ δυνατότητά του, ἢ καταστατικὴ του θέση, ὁ τρόπος ὑπαρξῆς του, τὰ μέσα νὰ τὸ γνωρίσουμε καὶ νὰ τὸ φέρουμε σὲ φῶς — δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα πρόβλημα ἐσωτερικὸ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, πού θὰ τὸ συναντοῦσαν συμπτωματικὰ στὰ ἐγχειρήματά τους: εἶναι πρόβλημα τελικὰ ἐπάλληλο μὲ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή τους. Μιὰ ὑπερβατικὴ ὑπερανύψωση, πού μεταστρέφεται σὲ ἀποκάλυψη τοῦ μὴ-συνειδητοῦ, εἶναι θεμελιώδης γιὰ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου.

Ἴσως ἐδῶ νὰ βρῖσκαμε τὸ μέσο γιὰ νὰ ἀδράξουμε τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖο πού περιέχουν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει βλέπουμε πολὺ καλὰ ὅτι ἐκεῖνο πού φανερώνει τὸ ἰδιάζον στοιχεῖο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὸ προνομιοῦχο καὶ ἰδιόρρυθμο μπλεγμένο ἀντικείμενο πού συνιστᾷ ὁ ἄνθρωπος. Κι αὐτὸ γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος πού τὶς συνιστᾷ καὶ τοὺς προσφέρει ἓναν εἰδικὸ τομέα: αὐτὸ πού τοὺς κάνει τόπο, τὶς καλεῖ καὶ τὶς ἐγκαθιδρύει εἶναι ἢ γενικὴ διάταξη τῆς ἐπιστήμης — ἐπιτρέποντάς τους ἔτσι νὰ συγκροτήσουν τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀντικείμενό

τους. Θὰ ποῦμε λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει «ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου» ὅχι παντοῦ ὅπου τίθεται ζήτημα ἀνθρώπου, ἀλλὰ παντοῦ ὅπου ἀναλύουμε μέσα στὴν ἰδιάζουσα διάσταση τοῦ ἀσυνειδήτου κανονιστικές ἀρχές, κανόνες, σημαίνοντα σύνολα πὸ ἀποκαλύπτουν στὴ συνείδηση τὶς συνθήκες τῶν μορφῶν τῆς καὶ τῶν περιεχομένων τῆς. Σὲ κάθε ἄλλη περίπτωση τὸ νὰ μιᾶμε γιὰ «ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου» εἶναι ξεκάθαρη γλωσσικὴ παραδρομὴ. Βλέπουμε ἔτσι πόσο μάταιες καὶ ἀνιαρὲς εἶναι ὅλες οἱ ὀχληρὲς συζητήσεις γιὰ νὰ διακριβώσουμε ἂν αὐτὲς οἱ γνώσεις μποροῦν νὰ ἀποκληθοῦν πραγματικὰ ἐπιστημονικὲς καὶ σὲ ποιὲς συνθήκες θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποταχτοῦν γιὰ νὰ γίνουν τέτοιες. Οἱ «ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου» ἀποτελοῦν μέρος τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης ὅπως ἡ χημεία ἢ ἡ ἰατρικὴ ἢ ἡ οἰαδῆποτε ἄλλη ἐπιστήμη· ἢ ἀκόμα ὅπως ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ φυσικὴ ἱστορία ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐπιστημολογικοῦ πεδίου σημαίνει μόνο ὅτι ἐκεῖ ριζώνει ἢ θετικότητά τους, ὅτι ἐκεῖ βρίσκουν τὶς συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς τους, συνεπῶς ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῶς ψευδαισθήσεις, ψευδοεπιστημονικὲς χίμαιρες, ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύουν ὅ,τι ἄλλοι ἀποκαλοῦν «ἰδεολογία». Πράγμα βέβαια πὸ δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι ἐπιστήμες.

Ἄν ἀληθεύει ὅτι κάθε ἐπιστήμη, ὅποια κι ἂν εἶναι αὐτή, ὅταν τὴν ἐρευνοῦμε στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο καὶ ὅταν ζητοῦμε νὰ ξεχώσουμε τὸ ἔδαφος τῆς θετικότητάς τῆς, ἀποκαλύπτει πάντα τὴν ἐπιστημολογικὴ διαμόρφωση πὸ τὴν κατέστησε δυνατὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη κάθε ἐπιστημολογικὴ διαμόρφωση, ἔστω καὶ ἂν εἶναι τέλεια ἐντοπίσιμη στὴν θετικότητά τῆς, μπορεῖ κάλλιστα νὰ μὴν εἶναι μιὰ ἐπιστήμη: τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν τὴν ὑποβιβάζει σὲ ἀπάτη. Πρέπει νὰ διακρίνουμε ἐπιμελῶς τρία πράγματα: ὑπάρχουν τὰ θέματα μὲ ἐπιστημονικὴ ἀξίωση, τὰ ὅποια μποροῦμε νὰ συναντήσουμε στὸ ἐπίπεδο τῶν γνωμῶν καὶ τὰ ὅποια δὲν ἀποτελοῦν (ἢ δὲν ἀποτελοῦν πλέον) μέρος τοῦ ἐπιστημολογικοῦ δικτύου ἐνὸς πολιτισμοῦ· ἀπὸ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα καὶ μετὰ, γιὰ παράδειγμα, ἡ φυσικὴ μαγεία ἔπαψε νὰ ἀνήκει στὴ δυτικὴ ἐπιστήμη, διατηρήθηκε ὅμως ἐπὶ μακρὸν στὸ παιχνίδι τῶν πίστεων καὶ τῶν θυμικῶν καταξιώσεων. Ὑπάρχουν κατόπιν τὰ ἐπιστημολογικὰ σχήματα, τῶν ὁποίων ἢ

σκιαγραφία, ἡ θέση, ἡ λειτουργία, μποροῦν νὰ ἀποκατασταθοῦν στὴ θετικότητά τους μὲ μιὰν ἀνάλυση ἀρχαιολογικοῦ τύπου· καὶ μὲ τὴ σειρά τους μποροῦν νὰ διέπονται ἀπὸ δύο διαφορετικὲς ὀργανώσεις: τὰ μὲν παρουσιάζουν χαρακτῆρες ἀντικειμενικότητας καὶ συστηματικότητας ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ τὰ ὀρίσουμε ὡς ἐπιστῆμες· τὰ ἄλλα δὲν ἀνταποκρίνονται σὲ αὐτὰ τὰ κριτήρια, δηλαδὴ ἡ μορφή τῆς συνάφειάς τους καὶ ἡ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενό τους προσδιορίζονται ἀπὸ μόνη τὴ θετικότητά τους. Τὰ τελευταῖα, ἔστω κι ἂν δὲν κατέχουν τὰ τυπικὰ κριτήρια μιᾶς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ἐντούτοις ἀνήκουν στὸν θετικὸ τομέα τῆς γνώσης. Θὰ ἦταν λοιπὸν ἐξίσου μάταιο καὶ ἄδικο νὰ τὰ ἀναλύουμε σὰν φαινόμενα γνώσης ἀντὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ τὴν ἱστορία ἢ τὴν κριτικὴ ποὺ χρησιμοποιεῖ καθ'αυτὸ ἐπιστημονικὲς κατηγορίες. Θὰ ἦταν ἀκόμα πιὸ παράλογο νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε σὰν ἓναν συνδυασμὸ ποὺ κατὰ μεταβλητὲς ἀναλογίες θὰ ἀναμείγνυε «ὀρθολογικὰ στοιχεῖα» μὲ ἄλλα ἀντίθετα. Πρέπει νὰ τὰ ἐπανατοποθετήσουμε στὸ ἐπίπεδο τῆς θετικότητας ποὺ τὶς καθιστᾶ δυνατὲς καὶ προσδιορίζει ἀναγκαῖα τὴ μορφή τους. Συνεπῶς ἡ ἀρχαιολογία ἔχει ἀπέναντί τους δύο καθήκοντα: νὰ καθορίσει τὸν τρόπο ποὺ διατάσσονται μέσα στὴν ἐπιστήμη ὅπου ριζώνουν· ἐπίσης νὰ δείξει, ποῦ διαφέρει ριζικὰ ἢ διαμόρφωσή τους ἀπὸ τὴν διαμόρφωση τῶν ἐπιστημῶν μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια. Τὴν ἰδιαίτερη διαμόρφωσή τους δὲν ὑπάρχει περίπτωση νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουμε ὡς ἀρνητικὸ φαινόμενο: καὶ αὐτὸ ποὺ τὰ κάνει νὰ ἀποτυγχάνουν μπροστὰ στὸ κατώφλι τῶν ἐπιστημονικῶν μορφῶν δὲν εἶναι ἡ παρουσία κάποιου ἐμποδίου, οὔτε κάποια ἐσωτερικὴ ἔλλειψη. Στὴν ἰδιάζουσα μορφή τους, δίπλα στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὸ ἴδιο ἀρχαιολογικὸ ἔδαφος, συγκροτοῦν ἄλλες διαμορφώσεις τῆς γνώσης.

Παραδείγματα παρόμοιων διαμορφώσεων συναντήσαμε στὴ γενικὴ γραμματικὴ ἢ στὴν κλασσικὴ θεωρία τῆς ἀξίας· εἶχαν τὸ ἴδιο ἔδαφος θετικότητας μὲ τὰ καρτεσιανὰ μαθηματικά, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἐπιστῆμες, τουλάχιστον γιὰ τὴν πλειονότητα τῶν συγχρόνων τους. Τὸ ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης γι' αὐτὸ ποὺ σήμερα ἀποκαλοῦμε ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου· ὅταν κάνουμε τὴν ἀρχαιολογικὴ τους ἀνάλυση, σκιαγραφοῦν τέλεια θετικὲς διαμορφώσεις, ἀλλὰ μόλις κα-

θορίσουμε αὐτὲς τὶς διαμορφώσεις καὶ τὸν τρόπο τῆς διάταξής τους μέσα στὴν μοντέρνα ἐπιστήμη, καταλαβαίνουμε γιατί δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἐπιστῆμες: ὄντως, ἐκεῖνο ποὺ τὶς καθιστᾷ δυνατές, εἶναι μιὰ ὀρισμένη κατάσταση «γειτνίασης» μὲ τὴν βιολογία, τὴν οἰκονομία, τὴ φιλολογία (ἢ τὴ γλωσσολογία). ὑπάρχουν μόνο στὸ μέτρο ποὺ ἐνοικοῦν πλάι τους — ἢ μᾶλλον κάτω ἀπὸ αὐτὲς, στὸ χῶρο τῆς προέκτασής τους. Ἐντούτοις διατηροῦν μαζί τους σχέση ριζικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ἀνάμεσα σὲ δύο «συναφεῖς» ἢ «συγγενεῖς» ἐπιστῆμες: αὐτὴ ἢ σχέση προαπαιτεῖ τὴν μετάθεση ἐξωτερικῶν μοντέλων μέσα στὴ διάσταση τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς συνείδησης καὶ τὴν ἐπιστροφή τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ πρὸς τὸν τόπο ἀπ' ὅπου ἔρχονται αὐτὰ τὰ μοντέλα. Εἶναι λοιπὸν ἄχρηστο νὰ ποῦμε ὅτι οἱ «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου» ἀποτελοῦν ψευδοἐπιστῆμες· δὲν εἶναι καὶ ἐπιστῆμες. Ἡ διαμόρφωση ποὺ καθορίζει τὴ θετικότητά τους καὶ τὶς κάνει νὰ ριζώνουν μέσα στὴ μοντέρνα ἐπιστήμη τοὺς στερεῖ ταυτόχρονα τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι ἐπιστῆμες· ἂν ρωτᾶμε τότε γιατί ἔλαβαν αὐτὸ τὸν τίτλο, θὰ ἀρκέσει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἐξαιτίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ καθορισμοῦ τῶν ριζῶν τους καλοῦν καὶ δέχονται τὴ μετάθεση μοντέλων ποὺ δανείζονται ἀπὸ ἐπιστῆμες. Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπο νὰ γίνῃ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἢ μὴ ἀναγωγιμότητά του, αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζουμε ὡς τὴν ἀκατανίκητη ὑπέρβασή του, οὔτε βέβαια ἢ ὑπερβολικὴ του περιπλοκότητα. Μὲ τὸ ὄνομα ἄνθρωπος ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς συγκρότησε ἓνα ὄν πού, μὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ παιχνίδι λόγων, ὀφείλει νὰ εἶναι θετικὸς τομέας τῆς γνώσης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐπιστήμης.

IV. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Μιλήσαμε γιὰ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου· μιλήσαμε γι' αὐτὲς τὶς μεγάλες περιοχὲς ποὺ ὀριοθετοῦν περίπου τὴν ψυχολογία, τὴν κοινωνιολογία, τὴν ἀνάλυση τῶν λογοτεχνιῶν καὶ τῶν μυθολογιῶν. Δὲν μιλήσαμε γιὰ Ἱστορία, μολονότι εἶναι ἢ πρώτη καὶ σχεδὸν ἢ

μητέρα όλων τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, κι ἄς εἶναι ἐξίσου γηραιά με τὴν ἀνθρώπινη μνήμη. Ἡ μᾶλλον γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο τὴν ἀποσιωπήσαμε μέχρι τώρα. Πράγματι, ἴσως δὲν ἔχει θέση ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἢ πλάι σὲ αὐτές: εἶναι πιθανὸ ὅτι διατηρεῖ μαζί τους μιὰν παράδοξη, ἀπροσδιόριστη, ἀνεξάλειπτη καὶ πιὸ θεμελιώδη σχέση ἀπ' ὅ,τι μιὰ σχέση γειτνίασης μέσα σ' ἓνα κοινὸ χῶρο.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ Ἱστορία ὑπῆρξε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ συγκρότηση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου: ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ἄσκησε μέσα στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ὀρισμένες σημαντικὲς λειτουργίες: μνήμη, μῦθος, μεταβίβαση τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Παραδείγματος, ὄχημα τῆς παράδοσης, κριτικὴ συνείδηση τοῦ παρόντος, ἀποκρυπτογράφηση τῆς μοίρας τῆς ἀνθρωπότητας, πρόληψη τοῦ μέλλοντος ἢ ὑπόσχεση μιᾶς ἐπιστροφῆς. Αὐτὸ πού χαρακτήριζε τούτη τὴν Ἱστορία — αὐτὸ τουλάχιστον πού μπορεῖ νὰ τὴν ὀρίσει ὡς πρὸς τὰ γενικὰ της χαρακτηριστικὰ, σὲ ἀντίθεση με τὴ δική μας — εἶναι ὅτι συναρτώντας τὸν χρόνον τῶν ἀνθρώπινων ὄντων με τὸ γίνεσθαι τοῦ κόσμου (μέσα σὲ ἓνα εἶδος μεγάλης κοσμικῆς χρονολογίας, ὅπως στοὺς στωικούς) ἢ ἀντίστροφα ἐπεκτείνοντας μέχρι τὰ παραμικρὰ μόρια τῆς φύσης τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν κίνηση ἑνὸς ἀνθρώπινου προορισμοῦ (κάπως σὰν τὴν χριστιανικὴ Πρόνοια) σχηματιζόταν μιὰ μεγάλη, στυλπνὴ ἱστορία, ὁμοίμορφη σὲ ὅλα της τὰ σημεῖα, ἢ ὁποῖα, ὅπως νομιζόταν, εἶχε συμπαρασύρει μέσα στὴν ἴδια παρεκτροπὴ, στὴν ἴδια πτώση ἢ στὴν ἴδια ἀνάταση, στὸν ἴδιο κύκλον, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ μαζί τους τὰ ζῶα, κάθε ἔμβιο ἢ ἄψυχο ὄν, μέχρι καὶ τὶς πιὸ γαλήνιες ὄψεις τῆς γῆς. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐνότητα διερράγη στὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, μέσα στὴ μεγάλη ἀναστάτωση τῆς δυτικῆς ἐπιστήμης: τότε ἀνακαλύφθηκε μιὰ ἱστορικότητα ἰδιάζουσα στὴ φύση: ὀρίστηκαν μάλιστα γιὰ κάθε μεγάλο τύπον ἔμβιου μορφῆς προσαρμογῆς στὸ περιβάλλον πού θὰ ἐπέτρεπαν νὰ καθοριστεῖ στὴ συνέχεια ἢ ἐξέλιξή του: ἐπιπλέον καταδείχθηκε ὅτι τόσο ἰδιαίτερα ἀνθρώπινες δραστηριότητες ὅπως ἡ ἐργασία καὶ ἡ γλώσσα κατεῖχαν μέσα τους μιὰν ἱστορικότητα πού δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ τὴ θέση της μέσα στὴ μεγάλη ἀφήγηση, τὴν κοινὴν στὰ πράγματα καὶ στοὺς

άνθρώπους: ἡ παραγωγή ἔχει τρόπους ἀνάπτυξης, τὸ κεφάλαιο τρόπους συσσώρευσης, οἱ τιμές νόμους διακύμανσης καὶ ἀλλαγῶν πού δὲν μποροῦν οὔτε νὰ δώσουν τῇ θέσῃ τους στοὺς φυσικοὺς νόμους, οὔτε ν' ἀναχθοῦν στὴ γενικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας· παρόμοια ἡ γλῶσσα δὲν τροποποιεῖται καὶ τόσο μὲ τὶς μεταναστεύσεις, τὸ ἐμπόριο καὶ τοὺς πολέμους, σύμφωνα μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὸν ἄνθρωπο ἢ στὴ φαντασία ἐκείνου πού μπορεῖ νὰ κάνει ἐπινοήσεις, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ συνθήκες πού προσιδιάζουν στὶς φωνητικὰς καὶ γραμματικὰς μορφὰς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπαρτίζεται· καὶ ἂν εἰπώθηκε ὅτι οἱ διάφορες γλῶσσες γεννιοῦνται, ζοῦν, χάνουν τὴ δύναμή τους γερνώντας καὶ τελικὰ πεθαίνουν, αὐτὴ ἡ βιολογικὴ μεταφορὰ δὲν πλάστηκε γιὰ νὰ διαλύσει τὴν ἱστορία τους μέσα σὲ ἓναν χρόνο πού θὰ ἦταν ὁ χρόνος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι καὶ αὐτὲς ἔχουν ἐσωτερικοὺς νόμους λειτουργίας καὶ ὅτι ἡ χρονολογία τους ἀναπτύσσεται σύμφωνα μὲ ἓνα χρόνο πού προκύπτει ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν ἰδιόρρυθμη συνεκτικότητά τους.

Τεῖνουμε συνήθως νὰ πιστέψουμε ὅτι γιὰ λόγους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας ἔδωσε ἐντονότερη προσοχὴ στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ὅτι ἐγκαταλείφθηκε ἡ ἰδέα μιᾶς τάξης ἢ ἑνὸς συνεχοῦς πίνακα τοῦ χρόνου, ἐπίσης καὶ ἡ ἰδέα μιᾶς ἀδιάλειπτης προόδου, καὶ ὅτι θέλοντας νὰ διηγηθεῖ τὴν δική της ἀνοδο ἢ ἀστικὴν τάξιν συνάντησε, στὸ ἡμερολόγιο τῆς νίκης της, τὴν ἱστορικὴν πυκνότητα τῶν θεσμῶν, τὴν βαρύτητα τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν πίστεων, τὴν βία τῶν ἀγώνων, τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ἐπιτυχιῶν καὶ τῶν ἀποτυχιῶν. Καὶ ὑποθέτουν ὅτι ξεκινώντας ἀπὸ δῶ ἡ ἱστορικὴ πύλη πού ἀνακαλύφθηκε στὸν ἄνθρωπο ἐπεκτάθηκε μέχρι τὰ ἀντικείμενα πού εἶχε κατασκευάσει, μέχρι τὴν γλῶσσα πού μιλοῦσε, καὶ ἀκόμα μακρότερα στὴ ζωὴ. Ἡ μελέτη τῶν οἰκονομιῶν, ἡ ἱστορία τῶν λογοτεχνιῶν καὶ τῶν γραμματικῶν, τέλος ἡ ἐξέλιξις τῶν ἔμβιων δὲν ἦταν τάχα τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διάχυσης, σὲ ὅλοένα καὶ πιὸ ἀπόμακρες περιοχάς, μιᾶς ἱστορικότητος πού ἀρχικὰ εἶχε ἀνακαλυφθεῖ στὸν ἄνθρωπο. Στὴν πραγματικότητά τὸ ἀντίθετο εἶχε συμβεῖ. Τὰ πράγματα δέχτηκαν ἀρχικὰ μιὰν ἰδιάζουσα ἱστορικότητά πού τὰ ἀπελευθέρωσε ἀπὸ αὐτὸν τὸν συνεχῆ χῶρο πού τοὺς ἐπέβαλε τὴν ἴδια χρονολόγησιν μὲ

τούς ανθρώπους. Έτσι ο άνθρωπος έχασε εκείνο που συγκροτούσε τὰ πιὸ ἐκδηλα περιεχόμενα τῆς Ἱστορίας του: ἡ φύση δὲν τοῦ μιλάει πλέον γιὰ τὴ δημιουργία καὶ γιὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν ἐξάρτησή του ἢ γιὰ τὴν ἐπικείμενη κρίση· μιλάει μόνο γιὰ ἓναν φυσικὸ χρόνο· τὰ πλούτη του δὲν τοῦ ὑποδηλώνουν πιά τὴν ἀρχαϊκότητα ἢ τὴν προσεχὴ ἐπιστροφή τοῦ χρυσοῦ αἰώνα· μιλοῦν πλέον μόνο γιὰ τὶς συνθηκὲς τῆς παραγωγῆς πού τροποποιοῦνται μέσα στὴν Ἱστορία· ἡ γλῶσσα δὲν φέρει πλέον τὰ σημάδια τῆς περιόδου πρὶν τὴ Βαβέλ ἢ ἐκεῖνα τῶν πρώτων κραυγῶν πού ἀντήχησαν μέσα στὰ δάση· φέρει τὰ ὄπλα τῆς δικῆς τῆς γενεαλογίας. Τὸ ἀνθρώπινο ὄν δὲν ἔχει πλέον ἱστορία: ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ μιᾶ, ἐργάζεται καὶ ζεῖ, βρίσκεται μέσα στὸ ἴδιο του τὸ εἶναι περιπεπλεγμένο μὲ ἱστορίες πού δὲν τοῦ ὑποτάσσονται οὔτε εἶναι ὁμοιογενεῖς. Μὲ τὴν κατάτμηση τοῦ χώρου ὅπου ἐκτεινόταν ὡς συνέχεια ἢ κλασσικὴ γνώση, μὲ τὴν περιέλιξη κάθε τομέα, πού ἔτσι ἐλευθερώνεται, μέσα στὸ δικό του γίγνεσθαι, ὁ ἄνθρωπος πού ἐμφανίζεται στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰώνα εἶναι «ἀποϊστορικοποιημένος».

Καὶ οἱ φανταστικὲς ἀξίες πού προσέλαβε τότε τὸ παρελθόν, ὅλος ὁ λυρικὸς φωτοστέφανος πού περιέβαλε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὴν συνείδηση τῆς ἱστορίας, ἡ ζωηρὴ περιέργεια γιὰ τὶς μαρτυρίες ἢ τὰ ἴχνη πού ὁ χρόνος μπόρεσε νὰ ἀφήσει πίσω του — ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὀλοφάνερα τὸ γυμνὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος βρέθηκε κενὸς ἀπὸ ἱστορία, ἀλλὰ ὅτι ἤδη προσπαθοῦσε νὰ ξαναβρεῖ στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἀνάμεσα στὰ πράγματα πού μπορούσαν ἀκόμα νὰ τοῦ ξαναδώσουν τὴν εἰκόνα του (μιὰ καὶ τὰ ἄλλα ἔχουν σωπάσει καὶ ἀναδιπλωθεῖ στὸν ἑαυτό τους) μιὰν ἱστορικότητα πού συνδεόταν μαζί του οὐσιωδῶς. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἱστορικότητα εἶναι ἐξαρχῆς ἀμφίλογη. Ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος δὲν προσφέρεται στὴν θετικὴ γνώση παρὰ στὸ μέτρο πού μιλάει, ἐργάζεται καὶ ζεῖ, ἄραγε ἡ ἱστορία του θὰ μπορούσε νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἄλυτο κόμπο τῶν διαφορετικῶν χρόνων, πού τοῦ εἶναι ξένοι καὶ ἑτερογενεῖς μεταξύ τους; Μήπως στὸ ἐξῆς ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου θὰ εἶναι ἓνα εἶδος κοινῶν μετατονισμοῦ στὶς μεταβολὲς τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς (κλίματα, γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, τρόποι καλλιέργειας, ἐκμετάλλευση τοῦ πλούτου), στοὺς μετασχηματισμοὺς τῆς οἰκονομίας (καὶ συνε-

πῶς τῆς κοινωνίας καὶ τῶν θεσμῶν) καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν μορφῶν καὶ τῶν χρήσεων τῆς γλώσσας; Ἄλλὰ τότε ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἱστορικός: καθὼς ὁ χρόνος τοῦ ἔρχεται ἀπὸ κάπου ἔξω ἀπ' τὸν ἑαυτό του, συγκροτεῖται ὡς ὑποκείμενο τῆς Ἱστορίας μὲ τὴν ὑπερεπίθεση τῆς ἱστορίας τῶν ὄντων, τῆς ἱστορίας τῶν πραγμάτων, τῆς ἱστορίας τῶν λέξεων. Εἶναι ὑποταγμένος στὰ καθαρὰ τους συμβάντα. Ἄλλὰ παρ' αὐτὴν ἢ σχέση τῆς ἀπλῆς παθητικότητας ἀντιστρέφεται: γιὰτὶ ἐκεῖνος ποὺ μιλάει μέσα στὴ γλώσσα, ἐκεῖνος ποὺ ἐργάζεται καὶ καταναλώνει μέσα στὴν οἰκονομία, ἐκεῖνος ποὺ ζεῖ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος· ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχει κι αὐτὸς δικαίωμα πάνω σὲ ἕνα γίγνεσθαι τόσο θετικὸ ὅσο καὶ τὸ γίγνεσθαι τῶν ὄντων καὶ τῶν πραγμάτων, ὄχι λιγότερο αὐτόνομο— καὶ ἴσως πιὸ θεμελιώδες· εἶναι μιὰ ἱστορικότητα ἰδιάζουσα στὸν ἄνθρωπο καὶ ἐγγεγραμμένη βαθύτατα στὸ εἶναι του, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προσαρμόζεται ὅπως κάθε ἔμβιο καὶ νὰ ἐξελισσεται (ἀλλὰ χάρις σὲ ἐργαλεῖα, σὲ τεχνικὲς, σὲ ὀργανώσεις ποὺ δὲν ἀπαντῶνται σὲ κανένα ἄλλο ἔμβιο), ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπινοεῖ μορφὲς παραγωγῆς, νὰ παγιώνει, νὰ προεκτείνει ἢ νὰ συντομεύει τὴν ἰσχὺ οἰκονομικῶν νόμων μὲ τὸν τρόπο ποὺ τοὺς συνειδητοποιεῖ καὶ μὲ τοὺς θεσμοὺς ποὺ θέτει ξεκινώντας ἀπὸ αὐτοὺς καὶ γύρω ἀπὸ αὐτούς, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει τέλος νὰ ἀσκεῖ πάνω στὴ γλώσσα, σὲ κάθε φράση ποὺ ξεστομίζει, ἕνα εἶδος σταθερῆς ἐσωτερικῆς πίεσης ποὺ ἀνεπαίσθητα τὸν κάνει νὰ γλιστράει πάνω στὸν ἑαυτό του ἀνὰ πᾶσα στιγμή. Ἔτσι, πίσω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν θετικοτήτων, ἐμφανίζεται ἢ πιὸ ριζικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ἱστορία ποὺ ἀφορᾷ τώρα τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, γιὰτὶ ἐπαληθεύεται ὅτι ὄχι μόνο «ἔχει» γύρω του «Ἱστορία», ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος, στὴν ἰδιάζουσα ἱστορικότητά του, εἶναι αὐτὸς ποὺ σκιαγραφεῖ μιὰν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, μιὰ ἱστορία τῆς οἰκονομίας, μιὰ ἱστορία τῶν γλωσσῶν. Ἰπάρχει λοιπὸν σὲ ἕνα πολὺ βαθὺ ἐπίπεδο μιὰ ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι καθ'αυτὴ ἢ ἴδια ἢ ἱστορία του, ἀλλὰ ἐπίσης ἢ ριζικὴ διασπορὰ ποὺ θεμελιώνει ὅλες τὶς ἄλλες. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πρώτη διάβρωση ἀναζήτησε ὁ δέκατος ἑνατος αἰώνας μέσα στὴ φροντίδα του νὰ ἱστοριοποιήσει τὰ πάντα, νὰ γράψει δηλαδὴ γιὰ κάθε πράγμα μιὰ γενικὴ ἱστορία, νὰ

ἀνατρέξει ἀκατάπαυστα στὸ χρόνο, καὶ νὰ ἐπανατοποθετήσῃ τὰ πιὸ σταθερὰ πράγματα μέσα στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ χρόνου. Κι ἐδῶ ἀκόμα πρέπει ἀναμφίβολα νὰ ἀναθεωρήσουμε τὸν τρόπο ποὺ γράφτηκε παραδοσιακὰ ἡ ἱστορία τῆς Ἰστορίας: συνήθως λέγεται ὅτι μὲ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα ἔπαψε τὸ καθαρὸ χρονικὸ τῶν γεγονότων, ἢ ἀπλὴ μνήμη ἑνὸς παρελθόντος γεμάτου μόνο ἀπὸ ἄτομα καὶ συμβάντα, καὶ ὅτι ἀναζητήθηκαν οἱ γενικοὶ νόμοι τοῦ γίνεσθαι. Στὴν πραγματικότητα, καμμιά ἱστορία δὲν ὑπῆρξε πιὸ «ἐξηγητική», καμμιά δὲν κατέγινε τόσο στοὺς γενικοὺς νόμους καὶ στὶς σταθερὲς ὅσο ἐκεῖνες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς — ὅταν ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελοῦσαν ἓνα σῶμα μέσα σὲ μιὰν μοναδικὴ ἱστορία. Μὲ ἀφετηρία τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, ἔρχεται στὸ φῶς μιὰ γυμνὴ μορφή τῆς ἀνθρώπινης ἱστορικότητας — τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς τέτοιος εἶναι ἐκτεθειμένος στὸ συμβάν. Ἔτσι ἡ μέριμνα εἴτε θὰ στραφεῖ στὴν ἐξεύρεση τῶν νόμων αὐτῆς τῆς καθαρῆς μορφῆς (φιλοσοφίες ὅπως τοῦ Spengler), εἴτε στὸν καθορισμὸ τῆς μὲ ἀφετηρία τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μιλάει καὶ σκέπτεται: αὐτὲς εἶναι οἱ ἐρμηνεῖες τῆς Ἰστορίας ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὡς ἔμβιο εἶδος, ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς οἰκονομίας ἢ ἀπὸ τὰ πολιτισμικὰ σύνολα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὴ ἡ διάταξη τῆς Ἰστορίας μέσα στὸν ἐπιστημολογικὸ χῶρο ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴ σχέση τῆς μὲ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Ἐφόσον ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ, ἐργάζεται καὶ ὀμιλεῖ, κάθε περιεχόμενο τῆς Ἰστορίας προκύπτει ἀπὸ τὴν ψυχολογία, τὴν κοινωνιολογία ἢ ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας. Ἀλλὰ ἀντίστροφα, ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἔγινε πέρα γιὰ πέρα ἱστορικὸ, κανένα ἀπὸ ὅσα περιεχόμενα ἀναλύουν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει σταθερὸ στὸν ἑαυτὸ του οὔτε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς Ἰστορίας. Κι αὐτὸ γιὰ δύο λόγους: ἐπειδὴ ἡ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ φιλοσοφία, ἀκόμα καὶ ὅταν τὶς ἐφαρμόζουμε σὲ ἀντικείμενα — δηλαδὴ σὲ ἀνθρώπους — συγκαιρινὰ τους, σκοπεύουν πάντα σὲ συγχρονικὰ τμήματα στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ἱστορικότητας ποὺ τὶς συνιστᾷ καὶ τὶς διαπερνᾷ· ἐπειδὴ οἱ μορφές ποὺ διαδοχικὰ προσλαμβάνουν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐπιλογή τοῦ ἀντι-

κειμένου τους, οί μέθοδοι πού ἐφαρμόζουν πάνω του, εἶναι δοσμένες ἀπό τήν Ἱστορία, φέρονται ἀκατάπαυστα ἀπό αὐτή καί τροποποι- οῦνται σύμφωνα μέ τή θέλησή της. "Ὅσο περισσότερο ἡ Ἱστορία δοκιμάζει νά ξεπεράσει τὸ ἱστορικὸ ρίζωμά της, τόσο περισσότερο κάνει προσπάθειες γιά νά συναντήσῃ, πέρα ἀπὸ τήν ἱστορικὴ σχε- τικότητα τῆς καταγωγῆς καί τῶν ἐπιλογῶν της, τῆ σφαῖρα τῆς κα- θολικότητας, τόσο σαφέστερα φέρει τὰ στίγματα τῆς ἱστορικῆς γέννησῆς της, τόσο προφανέστερα φανερώνεται μέσα ἀπὸ τήν ἱστο- ρία στήν ὁποία μετέχει (καί ἐδῶ ἀκόμα, μάρτυρες εἶναι ὁ Speng- ler καί ὅλοι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας): ἀντίστροφα, ὅσο περισ- σότερο δέχεται τῆ σχετικότητά της, τόσο περισσότερο βυθίζεται μέσα στήν κίνηση πού τῆς εἶναι κοινὴ μέ ὅ,τι συναντᾶ, τόσο περισ- σότερο ρέπει πρὸς τήν ἰσχύνητα τῆς ἀφήγησῆς, καί ὅλο τὸ θετικὸ περιεχόμενον πού ἔδινε στὸν ἑαυτὸ της μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου διαλύεται.

Συνεπῶς ἡ Ἱστορία σχηματίζει γιά τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώ- που ἓνα περιβάλλον ὑποδοχῆς πού εἶναι προνομιοῦχο καί συνάμα ἐπικίνδυνον. Σὲ κάθε ἐπιστῆμη τοῦ ἀνθρώπου προσφέρει ἓνα φόντο πού τῆς ἐτοιμάζει, τῆς ὀρίζει ἓνα ἔδαφος καί κάτι σάν πατρίδα: προσδιορίζει τήν πολιτισμικὴ ἐπιφάνεια — τὸ χρονολογικὸ ἐπεισό- διο, τὴν γεωγραφικὴν παρείσφρυση — ὅπου μπορούμε νά ἀναγνωρί- σουμε τὴν ἰσχύ αὐτῆς τῆς γνώσης· ἀλλὰ τὶς περιβάλλει μέ ἓνα σύ- νορον πού τὶς ὀριοθετεῖ, καί ἐξ ὑπαρχῆς καταστρέφει τὴν φιλοδοξία τους νά ἰσχύσουν μέσα στὸ στοιχεῖο τῆς καθολικότητας. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκαλύπτει ὅτι ἂν ὁ ἀνθρώπος — πρὶν ἀκόμα τὸ μάθει — ἦταν πάντα ὑποταγμένος στοὺς προσδιορισμοὺς πού μπορεῖ νά φανερώνουν ἡ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἀνάλυση τῶν γλωσσῶν, ὡστόσο δὲν εἶναι τὸ ἄχρονον ἀντικείμενον μιᾶς γνώσης, ἡ ὁποία, τουλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τῶν δικαιωμάτων του, δὲν θὰ εἶχε ἡλικία. Ἀκόμα καί ὅταν ἀποφεύγουν κάθε ἀναφορὰ στήν ἱστορία, οἱ ἐπι- στῆμες τοῦ ἀνθρώπου (καί μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια μπορούμε νά θέσου- με καί τὴν ἱστορία ἀνάμεσά τους) τὸ μόνο πού κάνουν πάντα εἶναι νά συσχετίζουν ἓνα πολιτισμικὸ ἐπεισόδιο μέ ἓνα ἄλλο (ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ἐφαρμόζονται θεωρώντας τὸ ἀντικείμενό τους, καί ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ριζώνουν ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξή τους, τὸν τρόπο πού εἶναι, τὶς

μεθόδους και τις έννοιές τους)· και αν εφαρμόζονται στην ίδια τους τή συγχρονία, με αυτή τήν ίδια συνάπτουν πάλι τὸ πολιτισμικὸ ἐπεισόδιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκπορεύτηκαν. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐμφανίζεται ποτὲ στὴ θετικότητά του χωρὶς αὐτὴ νὰ περιορίζεται παρρηθὺς ἀπὸ τὸ ἀπεριόριστο τῆς Ἱστορίας.

Βλέπουμε ἐδῶ νὰ ἀνασυγκροτεῖται μιὰ κίνηση ἀνάλογη με ἐκείνη πού ἐμφύχωνε ἔσωθεν ὅλο τὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου: ὅπως ἀναλύθηκε παραπάνω, αὐτὴ ἡ κίνηση παρέπεμπε διηνεκῶς τὶς θετικότητες πού προσδιορίζουν τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου στὴν περατότητα πού προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τῶν ἰδίων αὐτῶν θετικότητων· ἔτσι οἱ ἐπιστῆμες ἐμπλέκονταν οἱ ἴδιες μέσα σὲ αὐτὴ τὴν μεγάλη ταλάντευση, ἀλλὰ με τὴ σειρά τους τὴν ἐσωτερικευαν μέσα στὴ μορφή τῆς δικῆς τους θετικότητας, ζητώντας νὰ πηγαίνουν ἀκατάπαυστα ἀπὸ τὸ συνειδητὸ στὸ ἀσυνειδητο. Νὰ ὅμως πού με τὴν Ἱστορία ἐπαναρχίζει μιὰ παρόμοια ταλάντευση· τώρα ὅμως αὐτὴ δὲν συμβαίνει ἀνάμεσα στὴ θετικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἰδωμένου ὡς ἀντικείμενο (καὶ φανερωμένου ἐμπειρικὰ με τὴν ἐργασία, τὴ ζωὴ καὶ τὴ γλώσσα) καὶ στὰ ριζικὰ ὅρια τοῦ εἶναι του· συμβαίνει ἀνάμεσα στὰ χρονικὰ ὅρια πού καθορίζουν τὶς ἰδιάζουσες μορφές τῆς ἐργασίας, τῆς ζωῆς καὶ τῆς γλώσσας, καὶ στὴν ἱστορικὴ θετικότητα τοῦ ὑποκειμένου πού τὶς προσπελάζει με τὴ γνώση. Κι ἐδῶ ἀκόμα τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο συνδέονται μέσα σὲ μιὰν ἀμοιβαία ἀμφισβήτηση· ἀλλὰ ἐνῶ ἐκεῖ κάτω αὐτὴ ἡ ἀμφισβήτηση γινόταν μέσα στὴ θετικὴ γνώση καὶ με τὴν προοδευτικὴ ἀποκάλυψη τοῦ ἀσυνειδήτου ἀπὸ τὴν συνείδηση, ἐδῶ γίνεται στὰ ἐξωτερικὰ ὅρια τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου· ὑποδηλώνει τὴν διάβρωση στὴν ὁποία ὑποκύπτουν καὶ οἱ δύο, τὴ διασπορὰ πού τὰ ἀπομακρύνει ἀμοιβαῖα, ἀποσπώντας τα ἀπὸ μιὰ γαλήνια, ριζωμένη καὶ ὀριστικὴ θετικότητα. Ἀποκαλύπτοντας τὸ ἀσυνειδητο ὡς τὸ πιὸ θεμελιῶδες ἀντικείμενό τους, οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἔδειχναν ὅτι ὑπῆρχε ἀκόμα ὑλικὸ γιὰ σκέψη μέσα σὲ ἐκεῖνο πού ἤδη εἶχαν σκεφτεῖ στὸ ἐκδηλο ἐπίπεδο· ἀποκαλύπτοντας τὸν νόμο τοῦ χρόνου ὡς ἐξωτερικὸ ὅριο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Ἱστορία δείχνει πῶς ὅ,τι εἶχαν σκεφτεῖ ἐδῶ θὰ τὸ σκεφτοῦν καὶ πάλι μέσω μιᾶς σκέψης πού ἀκόμα δὲν εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἴσως ὅμως

ἐδῶ ἔχουμε μόνο τις συγκεκριμένες μορφές τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς Ἱστορίας, τις δύο ὄψεις αὐτῆς τῆς περατότητας πού, ἀνακαλύπτοντας ὅτι ἦταν γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ ἴδιο της τὸ θεμέλιο, προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰώνα: μιὰ περατότητα χωρὶς ἄπειρο ἀναμφίβολα εἶναι μιὰ περατότητα πού δὲν τέλειωσε ποτέ, πού καθυστερεῖ πάντα ἀπέναντι στὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτὸ, πού τῆς ἀπομένει ἀκόμα νὰ σκεφτεῖ κάτι μέσα στὴν ἴδια τὴ στιγμή πού σκέπτεται, πού τῆς ἀπομένει πάντα χρόνος γιὰ νὰ σκεφτεῖ ἐκ νέου ὅ,τι σκέφτηκε.

Μέσα στὴ μοντέρνα σκέψη ὁ ἱστορισμὸς καὶ ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας στέκουν ἀντιμέτωποι. Ὁ ἱστορισμὸς ἀποτελεῖ ἕναν τρόπο νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ἡ διηνεκῆς κριτικὴ σχέση πού λειτουργεῖ ἀνάμεσα στὴν Ἱστορία καὶ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὴν ἐγκαθιδρύει μόνο στὸ ἐπίπεδο τῶν θετικότητων: ἡ θετικὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ θετικότητα τοῦ ὑποκειμένου πού γνωρίζει, ἔτσι ὥστε τὸ στοιχεῖο τῆς περατότητας διαλύεται μέσα στὸ παιχνίδι μιᾶς σχετικότητας, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ξεφύγει καὶ ἡ ὁποία ἰσχύει ὡς ἀπόλυτο. Ὄντας περατὸ ὄν, θὰ ἦταν ἀπλούστατα ἕνα ὄν μπλεγμένο στοὺς νόμους μιᾶς προοπτικῆς πού ἐπιτρέπει μιὰν ὀρισμένη σύλληψη — τοῦ τύπου τῆς ἀντίληψης ἢ τῆς κατανόησης — καὶ συνάμα τὴν ἐμποδίζει νὰ γίνῃ ποτὲ καθολικὴ καὶ ὀριστικὴ κατανόηση. Κάθε γνώση ριζώνει μέσα σὲ μιὰ ζωὴ, μιὰ κοινωνία, μιὰ γλώσσα πού ἔχουν μιὰν ἱστορία· καὶ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἱστορία βρίσκει τὸ στοιχεῖο πού τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ ἄλλες μορφές ζωῆς, μὲ ἄλλους τύπους κοινωνιῶν, μὲ ἄλλες σημασίες: νὰ γιὰτὶ ὁ ἱστορισμὸς συνεπάγεται πάντα μιὰν ὀρισμένη φιλοσοφία ἢ τουλάχιστον μιὰν ὀρισμένη μεθοδολογία τῆς ζώσας κατανόησης (μέσα στὸ στοιχεῖο τοῦ *Lebenswelt*), τῆς διανθρώπινης ἐπικοινωνίας (μὲ φόντο κοινωνικὲς ὀργανώσεις) καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς (ὡς ἐπανασύλληψη, μέσα ἀπὸ τὸ ἐκδηλο νόημα ἑνὸς λόγου, ἑνὸς νοήματος πού εἶναι δεύτερο καὶ συνάμα πρῶτο, δηλαδή πιὸ κρυμμένο, ἀλλὰ πιὸ θεμελιῶδες). Ἔτσι οἱ διαφορὲς θετικότητες πού ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἱστορία καὶ ἔχουν κατατεθεῖ σὲ αὐτὴ μποροῦν νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μεταξύ τους, νὰ περικαλυφθοῦν μὲ τὸν τρόπο τῆς γνώσης, νὰ

ἐλευθερώσουν τὸ περιεχόμενο πὸ ὑπνώττει μέσα τους· τότε δὲν ἐμφανίζονται τὰ ἴδια τὰ ὄρια μέσα στὴν δεσποτική τους αὐστηρότητα, ἀλλὰ μερικὲς ὁλότητες, ὁλότητες πὸ εἶναι ἔμπρακτα ὀριοθετημένες, ὁλότητες πὸ μέχρι ἐνὸς σημείου μποροῦμε νὰ μετατοπίσουμε τὰ σύνορά τους, ἀλλὰ πὸ δὲν θὰ ἐπεκταθοῦν ποτὲ μέσα στὸ χῶρο μιᾶς ὀριστικῆς ἀνάλυσης καὶ δὲν θὰ ὑψωθοῦν ποτὲ μέχρι τὴν ἀπόλυτη ὁλότητα. Νὰ γιατί ἡ ἀνάλυση τῆς περατότητας δὲν παύει νὰ διεκδικεῖ ἐνάντια στὸν ἱστορικισμό τὸ τμήμα πὸ αὐτὸς παραμέλησε: ὡς σκοπὸ της ἔχει νὰ ἐμφανίσει, στὸ θεμέλιο ὄλων τῶν θετικότητων καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτές, τὴν περατότητα πὸ τὶς καθιστᾶ δυνατές· ἐκεῖ ὅπου ὁ ἱστορικισμὸς ἀναζητοῦσε τὴ δυνατότητα καὶ τὴ δικαίωση τῶν συγκεκριμένων σχέσεων ἀνάμεσα σὲ περιορισμένες ὁλότητες, ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῶν ὁποίων εἶχε δοθεῖ ἐκ τῶν προτέρων ἀπὸ τὴ ζωὴ ἢ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς μορφές ἢ ἀπὸ τὶς σημασίες τῆς γλώσσας, ἡ ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας θέλει νὰ ἐξελέγξει αὐτὴ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι μὲ τὸ εἶναι ἐκεῖνο πὸ ὑποδηλώνοντας τὴν περατότητα καθιστᾶ δυνατές τὶς θετικότητες στὸν συγκεκριμένο τρόπο ὑπαρξῆς τους.

V. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ψυχανάλυση καὶ ἡ ἐθνολογία κατέχουν προνομιούχα θέση μέσα στὴ γνώση μας. Ἀναμφίβολα ὄχι γιατί ἔχουν ἐδραιώσει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου τὴ θετικότητά τους ἐκπληρώνοντας ἐπιτέλους τὸ παλιὸ σχέδιο νὰ εἶναι ἀληθινὰ ἐπιστημονικὲς· ἀλλὰ μᾶλλον ἐπειδὴ στὰ ὄρια ὄλων τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν ἐξάπαντος ἕναν ἀνεξάντλητο θησαυρὸ ἐμπειριῶν καὶ ἐννοιῶν, ἀλλὰ προπάντων μιὰ διηγετικὴ ἀρχὴ ἀνησυχίας, ἐλέγχου, κριτικῆς καὶ ἀμφισβήτησης ἐκείνου πὸ μπορεῖ ἐξᾴλλου νὰ εἶχε φανεῖ κατακτημένο. Αὐτὸ ἔχει μιὰν αἰτία πὸ συναρτᾶται μὲ τὸ ἀντικείμενο πὸ δίνει ἢ μία στὴν ἄλλη, ἀλλὰ πὸ ἀκόμα περισσότερο συναρτᾶται μὲ τὴ θέση πὸ κατέχουν καὶ μὲ τὴ λειτουργία πὸ ἀσκοῦν μέσα στὸν γενικὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης.

Ὀντως, ἡ ψυχανάλυση βρίσκειται πολὺ κοντὰ σὲ αὐτὴ τὴν κριτικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία ὅπως εἶδαμε ἦταν ἐσωτερικὴ σὲ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Βάζοντας στόχο της νὰ κάνει νὰ μιλήσει μέσω τῆς συνείδησης ὁ λόγος τοῦ ἀσυνειδήτου, ἡ ψυχανάλυση προχωρεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆς τῆς θεμελιώδους περιοχῆς ὅπου διαμορφώνονται οἱ σχέσεις τῆς παράστασης καὶ τῆς περατότητας. Ἐνῶ ὅλες οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου βαίνουν πρὸς τὸ ἀσυνειδήτο στρέφοντάς του τὰ νῶτα, προσμένοντας ὅτι ἀποκαλύπτεται στὸ βαθμὸ πού, ὀπισθοβατικὰ σχεδόν, ἐπιτελεῖται ἡ ἀνάλυση τῆς συνείδησης, ἡ ψυχανάλυση κατευθύνεται ἄμεσα σὲ αὐτό, ἐκ προμελέτης — ὄχι βέβαια πρὸς ἐκεῖνο πού ὀφείλει νὰ ἐπεξηγηθεῖ λίγο-λίγο μέσα στὴν προοδευτικὴ διαλεύκανση τοῦ ὑπονοούμενου, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο πού εἶναι ἐδῶ καὶ κρύβεται, πού ὑπάρχει μὲ τὴ βουβὴ σταθερότητα ἑνὸς πράγματος, ἑνὸς κειμένου κλεισμένου στὸν ἑαυτό του ἢ ἑνὸς λευκοῦ κενοῦ μέσα σὲ ἓνα ὄρατὸ κείμενο, καὶ πού ἔτσι ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτό του. Δὲν μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ φροϋδικὸ ἐγχείρημα εἶναι ἡ συνισταμένη μιᾶς ἐρμηνείας τοῦ νοήματος καὶ μιᾶς δυναμικῆς τῆς ἀντίστασης ἢ τοῦ ἐμποδίου· ἀκολουθώντας τὸν ἴδιο δρόμο μὲ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μὲ τὸ βλέμμα στραμμένο πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, ἡ ψυχανάλυση βαίνει πρὸς τὴ στιγμὴ — στιγμὴ ἀπρόσιτη ἐξ ὀρισμοῦ σὲ κάθε θεωρητικὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, σὲ κάθε συνεχὴ σύλληψη μὲ ὄρους σημασίας, σύγκρουσης ἢ λειτουργίας — ὅπου τὰ περιεχόμενα τῆς συνείδησης ἀρθρώνονται ἢ μᾶλλον παραμένουν ὀλάνοιχτα πρὸς τὴν περατότητα τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ ἀντίθεση δηλαδή μὲ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου πού, μολονότι στρέφονται πρὸς τὸ ἀσυνειδήτο, παραμένουν πάντα μέσα στὸ χῶρο τοῦ ἀναπαραστάσιμου, ἡ ψυχανάλυση προχωρεῖ γιὰ νὰ ὑποσκελίσει τὴν παράσταση, νὰ τὴν ὑπερβεῖ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς περατότητας καὶ ἔτσι νὰ κάμει νὰ ἐμφανιστοῦν, ἐκεῖ ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς λειτουργίες μὲ τὶς κανονιστικὲς τους ἀρχές, συγκρούσεις φορτισμένες μὲ κανόνες καὶ οἱ σημασίες πού ἀποτελοῦν σύστημα — τὸ γυμνὸ γεγονὸς ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σύστημα (ἄρα σημασία), κανόνας (ἄρα ἀντίθεση) καὶ κανονιστικὴ ἀρχὴ (συνεπῶς λειτουργία). Σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ὅπου ἡ παράσταση παραμένει μετέωρη, στὴν ἄκρη τοῦ ἑαυτοῦ της, διανοιγμένη κατὰ

κάποιο τρόπο στὸν ἐγκλεισμό τῆς περατότητας, διαγράφονται οἱ τρεῖς φιγοῦρες διαμέσου τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ, μὲ τὶς λειτουργίες καὶ τὶς κανονιστικὲς τῆς ἀρχῆς, ἔρχεται νὰ θεμελιωθεῖ στὴν βουβὴ ἐπα-νάληψη τοῦ θανάτου, οἱ συγκρούσεις καὶ οἱ κανόνες στὸ ἀπογυμνωμένο ἀνοιγμα τῆς Ἐπιθυμίας, οἱ σημασίες καὶ τὰ συστήματα σὲ μιὰ γλώσσα ποὺ συνάμα εἶναι Νόμος. Γνωρίζουμε πῶς τὰ ὀνόμασαν ὅλα αὐτὰ οἱ ψυχολόγοι καὶ οἱ φιλόσοφοι: φρουδικὴ μυθολογία. Ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἀφήσει αὐτὴ τὴν ἐντύπωση τὸ ἐγχείρημα τοῦ Freud. Γιὰ μιὰ γνώση ποὺ ἐνοικεῖ μέσα στὸ ἀναπαραστάσιμο, ἐκεῖνο ποὺ ὀριοθετεῖ καὶ καθορίζει πρὸς τὰ ἔξω τὴν ἴδια τὴ δυνα-τότητα τῆς παράστασης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μυθολογία. Ἀλλὰ ὅταν ἀκολουθοῦμε στὴν πορεία τῆς τὴν κίνηση τῆς ψυχανάλυσης ἢ ὅταν διατρέχουμε τὸν ἐπιστημολογικὸ χῶρο στὸ σύνολό του, βλέ-πουμε ὄντως ὅτι αὐτὲς οἱ φιγοῦρες — ἀναμφίβολα φανταστικὲς γιὰ ἓνα μυωπικὸ βλέμμα — εἶναι οἱ ἴδιες οἱ μορφές τῆς περατότητας, ὅπως ἔχει ἀναλυθεῖ μέσα στὴ μοντέρνα σκέψη: μήπως ὁ θάνατος δὲν ἦταν αὐτὸ μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο καθίσταται δυνατὴ ἡ γνώση ἐν γένει — ἔτσι ὥστε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ψυχανάλυσης νὰ εἶναι ἡ φιγοῦρα τοῦ ἐμπειρικο-ὑπερβατικοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ ποὺ χαρα-κτηρίζει μέσα στὴν περατότητα τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου; Ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶναι τάχα ἐκεῖνο ποὺ παραμένει πάντα ἄσκεπτο μέσα στὴν καρδιὰ τῆς σκέψης; Καὶ αὐτὸς ὁ Νόμος-Γλώσσα (λα-λιὰ καὶ συνάμα σύστημα τῆς λαλιᾶς), τὸν ὁποῖο ἡ ψυχανάλυση πα-σχίζει νὰ κάνει νὰ μιλήσει, δὲν εἶναι ἄραγε αὐτὸ στὸ ὁποῖο κάθε σημασία βρίσκει μιὰν καταγωγὴ πιὸ ἀπόμακρη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀλλὰ ἐπίσης αὐτὸ ποὺ ἡ ἐπιστροφή του δίνεται ὡς ὑπόσχεση μέσα στὴν ἴδια τὴν πράξη τῆς ἀνάλυσης; Ἀληθεύει βέβαια ὅτι οὔτε αὐτὸς ὁ Θάνατος, οὔτε αὐτὴ ἡ Ἐπιθυμία, οὔτε αὐτὸς ὁ Νόμος δὲν μπο-ροῦν ποτὲ νὰ συναντηθοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γνώσης ποὺ διατρέχει στὴν θετικότητά του τὸν ἐμπειρικὸ τομέα τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ ἡ αἰτία εἶναι ὅτι ὑποδηλώνουν τὶς συνθῆκες δυνατότητας κάθε γνώσης γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Καὶ ἀκριβῶς ὅταν αὐτὴ ἡ γλώσσα παρουσιάζεται γυμνή, ἀλ-λά ταυτόχρονα κρύβεται ἔξω ἀπὸ κάθε σημασία σὰν νὰ ἦταν ἓνα μεγάλο δεσποτικὸ καὶ κενὸ σύστημα, ὅταν ἡ Ἐπιθυμία βασιλεύει

σὲ πρωτόγονη κατάσταση, λὲς καὶ ἡ αὐστηρότητα τοῦ κανόνα τῆς εἶχε ἰσοπεδώσει κάθε ἀντίθεση, ὅταν ὁ Θάνατος κυριαρχεῖ πάνω σὲ κάθε ψυχολογικὴ λειτουργία καὶ κρατιέται πάνω ἀπὸ αὐτὴ ὡς ἡ μοναδικὴ καὶ καταστροφικὴ κανονιστικὴ τῆς ἀρχῆ — τότε ἀναγνωρίζουμε τὴν τρέλα μὲ τὴν παρούσα μορφή τῆς, τὴν τρέλα ὅπως δίνεται στὴν μοντέρνα ἐμπειρία, ὡς ἡ ἀλήθεια τῆς καὶ ἡ ἑτερότητά τῆς. Σὲ αὐτὴ τὴν φιγούρα, πού 'ναι ἐμπειρικὴ καὶ ὅμως ξένη σὲ (καὶ μέσα σὲ) ὅσα μπορούμε νὰ βιώσουμε, ἡ συνείδησή μας δὲν βρίσκει πιά ὅπως κατὰ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα τὸ ἴχνος ἑνὸς ἄλλου κόσμου· δὲν διαπιστώνει πλέον τὴν περιπλάνηση τοῦ ξεστρατισμένου Λόγου· βλέπει νὰ φανερόνεται ἐκεῖνο πού, ἐπικίνδυνα, μᾶς εἶναι τὸ πιὸ κοντινὸ — λὲς καὶ ξαφνικὰ διαγραφόταν ἀνάγλυφα τὸ ἴδιο τὸ κενὸ τῆς ὑπαρξῆς μας· ξαφνικὰ ἡ περατότητα, μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία εἴμαστε, σκεφτόμαστε, γνωρίζουμε, βρίσκεται μπροστὰ μας, σὰν ὑπαρξὴ πραγματικὴ καὶ συνάμα ἀδύνατη, σὰν σκέψη πού δὲν μπορούμε νὰ τὴν σκεφτοῦμε, ἀντικείμενο γιὰ τὴ γνώση μας πού κρύβεται διαρκῶς ἀπὸ αὐτὴ. Νὰ γιὰτὶ ἡ ψυχανάλυση βρίσκει σὲ αὐτὴ τὴν κατ' ἐξοχὴν τρέλα — τὴν ὁποία οἱ ψυχίατροι ἀποκαλοῦν σχιζοφρένεια — τὸ ἐνδόμυχο, τὸ πιὸ ἀκατανίκητο βάσανό τῆς: γιὰτὶ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν τρέλα, μὲ ἀπόλυτα φανερὴ καὶ ἀπόλυτα ἀπομακρυσμένη μορφή, δίνονται οἱ μορφές τῆς περατότητας, πρὸς τὴν ὁποία ἡ ψυχιατρικὴ συνήθως προχωρεῖ ἀόριστα (καὶ ἀτελεύτητα), μὲ ἀφετηρία ἐκεῖνο πού τῆς προσφέρεται ἐκούσια ἢ ἀκούσια μέσα στὴ γλώσσα τοῦ ἀσθενοῦς. Ἔτσι ἡ ψυχανάλυση «ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ τῆς μέσα σ' αὐτὴ» ὅταν ἀντιμετωπίζει τὶς ἴδιες ψυχώσεις, στὶς ὁποῖες ὥστόσο (ἢ μᾶλλον γι' αὐτὸν τὸν λόγο) δὲν ἔχει πρόσβαση: λὲς καὶ ἡ ψύχωση ἐκτίθεται μέσα σὲ μιὰν ὠμὴ φώτιση καὶ βγαίνει σ' ἕναν ὄχι πολὺ ἀπόμακρο, ἀλλὰ ἀκριβῶς πολὺ κοντινὸ κόσμος, πρὸς τὸν ὁποῖο ἡ ἀνάλυση ὀφείλει νὰ βαδίσει ἀργά.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ σχέση τῆς ψυχανάλυσης μὲ ἐκεῖνο πού καθιστᾷ δυνατὴ κάθε γνώση γενικὰ μέσα στὴν τάξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀκόμα μιὰν ἄλλη συνέπεια. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐκδιπλωθεῖ ὡς θεωρητικὴ γνώση ἢ ὡς γενικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν μπορεῖ νὰ διασχίσει ὀλόκληρο τὸ πεδίο τῆς παράστασης, νὰ δοκιμάσει νὰ περιτρέξει τὰ ὄριά τῆς, νὰ σκοπεύσει πρὸς τὸ πιὸ θεμελιῶ-

δες, με τή μορφή μιᾶς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης οἰκοδομημένης με ἀφετηρία ἐπιμελεῖς παρατηρήσεις· αὐτή ἡ διάνοιξη μπορεῖ νά γίνει μόνο μέσα σέ μιάν πρακτική ὅπου κινητοποιεῖται ὄχι μόνο ἡ γνώση μας γιά τόν ἄνθρωπο, ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος — ὁ ἄνθρωπος, με αὐτόν τόν Θάνατο πού λειτουργεῖ μέσα στήν ὀδύνη του, αὐτή τήν Ἐπιθυμία πού ἀπώλεσε τὸ ἀντικείμενὸ της καί αὐτή τή γλώσσα με τήν ὁποία καί διαμέσου τῆς ὁποίας ἀρθρώνεται σιωπηρὰ ὁ Νόμος της. Συνεπῶς κάθε ἀναλυτικὴ γνώση συνδέεται ἀκατανίκητα με μιάν πρακτική, με αὐτὸ τὸ στραγγάλισμα τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ δύο ἄτομα, πού τὸ ἓνα ἀκούει τὴ γλώσσα τοῦ ἄλλου, ἐλευθερώνοντας ἔτσι τήν ἐπιθυμία του γιά τὸ ἀντικείμενο πού ἔχει χάσει (κάνοντάς το νά ἀκούει ὅ,τι τὸ ἔχασε) καί ἀπαλλάσσοντάς το ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενη γειτνίαση με τὸ θάνατο (κάνοντάς το νά ἀκούει ὅτι μιὰ μέρα θὰ πεθάνει). Νά γιατί τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ξένο γιά τὴν ψυχανάλυση ἀπὸ μιὰ γενικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου ἢ μιὰ ἀνθρωπολογία.

Ὅπως ἡ ψυχανάλυση τοποθετεῖται μέσα στὴ διάσταση τοῦ ἀσυνειδήτου (αὐτῆς τῆς κριτικῆς ζωογόνησης, πού ταραξεῖ ἔσωθεν κάθε τομέα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου), ἡ ἐθνολογία τοποθετεῖται μέσα στὴ διάσταση τῆς ἱστορικότητας (αὐτῆς τῆς διηνεκοῦς ταλάντευσης, πού κάνει τίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου νά εἶναι πάντα στόχος ἀμφισβήτησης, ἀπὸ τὰ ἔξω, ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν ἱστορία). Ἐναμφίβολα εἶναι δύσκολο νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἐθνολογία ἔχει θεμελιώδη σχέση με τὴν ἱστορικότητα, ἐφόσον παραδοσιακὰ εἶναι ἡ γνώση λαῶν χωρὶς ἱστορία· ἐν πάσῃ περιπτώσει μελετᾶ μέσα στοὺς πολιτισμοὺς (λόγω συστηματικῆς ἐπιλογῆς καί συνάμα λόγω ἔλλειψης τεκμηρίων) μᾶλλον τίς δομικὲς σταθερὲς παρά τὴ διαδοχὴ τῶν γεγονότων. Καταργεῖ τὸν μακρὸ «χρονολογικὸ» λόγο, με τὸν ὁποῖο δοκιμάζουμε νά στοχαστοῦμε ἀπὸ τὰ μέσα του τὸν δικό μας πολιτισμό, γιά νά μᾶς παρουσιάσει συγχρονικὲς συστοιχίες μέσα σέ ἄλλες πολιτισμικὲς μορφές. Ἐντούτοις ἡ ἐθνολογία εἶναι δυνατὴ μόνο με ἀφετηρία μιάν ὀρισμένη κατάσταση, ἓνα ἀπόλυτα μοναδικὸ συμβάν, ὅπου συνάπτονται ἡ ἱστορικότητά μας καί συνάμα ἐκείνη ὄλων τῶν ἀνθρώπων πού μπορεῖ νά συγκροτήσουν τὸ ἀντικείμενο μιᾶς ἐθνολογίας (δεδομένου ὅτι μποροῦμε θαυμάσια νά

κάνουμε τήν ἔθνολογία τῆς δικῆς μας κοινωνίας): ὄντως, ἡ ἔθνολογία ριζώνει μέσα σέ μιὰ δυνατότητα πού ἀνήκει ἰδιαζόντως στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μας, καί περισσότερο ἀκόμα στή θεμελιώδη σχέση του μέ κάθε ἱστορία, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιτρέπει νά συνδεθεῖ μέ τοὺς ἄλλους πολιτισμούς κατὰ τρόπο καθαρά θεωρητικό. Ὑπάρχει μία ὀρισμένη θέση τῆς Δυτικῆς ratio, ἡ ὁποία ἔχει συγκροτηθεῖ μέσα στήν ἱστορία της καί θεμελιώνει τή σχέση πού μπορεῖ νά ἔχει μέ ὅλες τῖς ἄλλες κοινωνίες, ἀκόμα καί μέ τήν κοινωνία ὅπου ἐμφανίστηκε ἱστορικά. Προφανῶς αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἡ ἀποικιακὴ κατὰστασις εἶναι ἀπαραίτητη στήν ἔθνολογία: οὔτε ἡ ὑπνωσις, οὔτε ἡ ἀλλοτρίωσις τοῦ ἀσθενοῦς μέσα στὸ φαντασματικὸ πρόσωπο τοῦ γιαιτροῦ εἶναι θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς ψυχανάλυσης· ἀλλὰ ὅπως καί αὐτὴ δὲν μπορεῖ νά ἐκδιπλωθεῖ παρὰ μέσα στήν ἡρεμὴ βία μιᾶς ἰδιόρρυθμης σχέσης καί τῆς μεταβίβασης πού αὐτὴ προκαλεῖ, μέ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ ἔθνολογία παίρνει τῖς ἰδιάζουσες διαστάσεις της μέσα στήν — συνεχῶς διατηρούμενη καί πάντα ἐπίκαιρη — ἱστορικὴ κυριαρχία τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης καί τῆς σχέσης πού μπορεῖ νά τὴν κάνει νά ἀντιμετωπίσει ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς ὅπως τὸν ἑαυτὸ της.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ σχέση (στὸ βαθμὸ πού ἡ ἔθνολογία δὲν γυρεύει νά τὴν ἐξαλείψει, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν βαθαίνει ἐγκαθιστάμενη ὀριστικὰ μέσα της) δὲν τὴν ἐγκλείει μέσα στὰ κυκλικὰ παιχνίδια τοῦ ἱστορικισμοῦ· τῆς δίνει μᾶλλον τὴν δυνατότητα νά ὑπερβεῖ τὸν κίνδυνό τους ἀντιστρέφοντας τὴν κίνηση πού τὰ γεννᾷ: ὄντως, ἀντὶ νά ἀναγάγει τὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα (ὅπως τὰ παρουσιάζουν ἡ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία ἢ ἡ ἀνάλυση τῶν λογοτεχνιῶν καί τῶν μύθων) στήν ἱστορικὴ θέση τοῦ ὑποκειμένου πού τὰ ἀντιλαμβάνεται, ἡ ἔθνολογία τοποθετεῖ τῖς ἰδιάζουσες μορφές κάθε πολιτισμοῦ, τῖς διαφορὲς πού τὸν ἀντιθέτουν στοὺς ἄλλους, τὰ ὅρια πού τὸν προσδιορίζουν καί τὸν κλείνουν στήν συνεκτικότητά της, μέσα στὴ διάστασις ὅπου κινοῦνται οἱ σχέσεις της μέ καθεμιᾶ ἀπὸ τῖς τρεῖς μεγάλες θετικότητες (τὴ ζωὴ, τὴν ἀνάγκη καί τὴν ἐργασία, τὴ γλώσσα): ἔτσι, ἡ ἔθνολογία δείχνει πῶς γίνεται μέσα σὲ ἕναν πολιτισμὸ ἢ ρύθμιση τῶν μεγάλων βιολογικῶν λειτουργιῶν, οἱ κανόνες πού καθιστοῦν δυνατὲς ἢ ὑποχρεωτικὲς ὅλες τῖς μορφές ἀνταλ-

λαγῆς, παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης, τὰ συστήματα πού ὀργανώνονται γύρω ἢ πάνω στὰ μοντέλα τῶν γλωσσολογικῶν δομῶν. Συνεπῶς ἡ ἔθνολογία προχωρεῖ πρὸς τὴν περιοχὴ ὅπου οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου συναρθρώνονται μὲ τὴν βιολογία, τὴν οἰκονομία, τὴν φιλολογία καὶ τὴν γλωσσολογία ἐκείνη, οἱ ὁποῖες εἶδαμε ἀπὸ τί ὕψος τὴν ἐπικάλυπταν: νὰ γιατί τὸ γενικὸ πρόβλημα κάθε ἔθνολογίας εἶναι ὄντως ἐκεῖνο τῶν σχέσεων (συνέχειας ἢ ἀσυνέχειας) ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ στὸν πολιτισμό. Ἀλλὰ ἂν θέσουμε ἔτσι τὸ ἐρώτημα, τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας ἀντιστρέφεται: γιατί τότε τὸ ζήτημα εἶναι νὰ προσδιορίσουμε, σύμφωνα μὲ τὰ χρησιμοποιούμενα συμβολικὰ συστήματα, σύμφωνα μὲ τοὺς προδιαγεγραμμένους κανόνες, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιλεγμένες καὶ τεθειμένες λειτουργικὲς κανονιστικὲς ἀρχές, τί εἶδος ἱστορικοῦ γίγνεσθαι ἐπιδέχεται κάθε πολιτισμός; ἡ ἔθνολογία ζητεῖ νὰ συλλάβει ἀπὸ τὴν ρίζα τοῦ τρόπου τῆς ἱστορικότητας πού μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ μέσα σ' ἓνα πολιτισμό, καὶ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία του θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ σωρευτικὴ ἢ κυκλική, προοδευτικὴ ἢ ὑποταγμένη σὲ ρυθμιστικὲς ταλαντεύσεις, ἰκανὴ γιὰ αὐθόρμητες συναρμογὲς ἢ ὑποκείμενη σὲ κρίσεις. Ἐτσι φωτίζεται τὸ θεμέλιο αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς παρέκκλισης, ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ διάφορες ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου ἀντλοῦν τὴν ἰσχὺ τους καὶ μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν σὲ ἓνα δεδομένο πολιτισμὸ καὶ σὲ μιὰ δεδομένη συγχρονικὴ ζώνη.

Ἡ ἔθνολογία ὅπως καὶ ἡ ψυχανάλυση ἐρευνᾷ ὄχι τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ὅπως αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν περιοχὴ πού ἐν γένει καθιστᾷ δυνατὴ μιὰ γνώση τοῦ ἀνθρώπου: ὅπως καὶ ἡ ψυχανάλυση, διατρέχει ὅλο τὸ πεδίο αὐτῆς τῆς γνώσης μέσα σὲ μιὰ κίνηση πού τείνει νὰ ξαναβρεῖ τὰ ὄριά του. Ἀλλὰ ἡ ψυχανάλυση χρησιμοποιεῖ τὴν ἰδιάζουσα σχέση τῆς μεταβίβασης γιὰ νὰ ἀνακαλύψει στὰ ἐξωτερικὰ σύνορα τῆς παράστασης τὴν Ἐπιθυμία, τὸ Νόμο, τὸν Θάνατο, πού σκιαγραφοῦν στὸ ἄκρο τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἀναλυτικῆς πρακτικῆς τὶς συγκεκριμένες μορφές τῆς περατότητας: ἡ ἔθνολογία ἐνοικεῖ μέσα στὴν ἰδιάζουσα σχέση πού ἡ Δυτικὴ ratio ἀποκαθιστᾷ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς: καὶ ξεκινώντας ἀπ' αὐτὴ περιτρέχει τὶς παραστάσεις πού οἱ ἄνθρωποι μέσα σὲ ἓνα πολιτισμὸ μποροῦν νὰ δώ-

σουν για τὸν ἑαυτό τους, για τὴ ζωὴ τους, για τὶς ἀνάγκες τους, για τὶς κατατεθειμένες στὴ γλῶσσα τους σημασίες· καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὲς τὶς παραστάσεις βλέπει νὰ ἐμφανίζονται οἱ κανονιστικὲς ἀρχές, μὲ βάση τὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι ἐπιτελοῦν τὶς λειτουργίες τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀπωθώντας τὴν ἄμεση πίεσή τους, τοὺς κανόνες μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους δοκιμάζουν καὶ διατηροῦν τὶς ἀνάγκες τους, τὰ συστήματα, μὲ φόντο τὰ ὁποῖα τοὺς δίνεται ἢ ὅποια σημασία. Συνεπῶς ἡ προνομιακὴ θέση τῆς ἐθνολογίας καὶ τῆς ψυχανάλυσης, ὁ λόγος τῆς βαθειᾶς συγγένειας καὶ συμμετρίας τους δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν σὲ μιὰν ὀρισμένη κοινὴ τους μέριμνα νὰ ξεδιαλύνουν τὸ βαθὺ αἰνίγμα, τὸ πιὸ μυστικὸ μέρος τῆς ἀνθρώπινης φύσης· στὴν πραγματικότητά ἐκεῖνο ποὺ κατοπτρίζεται μέσα στὸ χῶρο τοῦ λόγου τους, εἶναι πολὺ περισσότερο τὸ ἱστορικὸ *a priori* ὅλων τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου — οἱ μεγάλες τομές, οἱ αὐλακες, οἱ διαχωρισμοί, ποὺ μέσα στὴ δυτικὴ ἐπιστήμη σκιαγράφησαν τὴ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν προδιέθεσαν για μιὰν δυνατὴ γνώση. Ἀναγκαῖα λοιπὸν εἶναι καὶ οἱ δύο ἐπιστῆμες τοῦ ἀσυνειδήτου: ὄχι γιατί ἀγγίζουσιν τὸν ἄνθρωπο ὅ,τι βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴ συνείδησή του, ἀλλὰ ἐπειδὴ κατευθύνονται πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο, ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἐπιτρέπει νὰ ξέρουμε, μὲ μιὰ θετικὴ γνώση, τί δίνεται ἢ ξεφεύγει ἀπὸ τὴ συνείδησή του.

Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὸ μπορούμε νὰ καταλάβουμε ὀρισμένα ἀποφασιστικὰ γεγονότα. Καὶ κατὰ πρῶτο λόγο τὸ ἐξῆς: ὅτι ἡ ψυχανάλυση καὶ ἡ ἐθνολογία δὲν εἶναι τόσο ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δίπλα σὲ ἄλλες, ἀλλὰ διατρέχουσιν ὀλόκληρο τὸν τομέα, τὸν ἐμψυχώνουν σὲ ὅλη του τὴν ἐπιφάνεια, ἀπλώνουν παντοῦ τὶς ἐννοιές τους, μπορούν παντοῦ νὰ προτείνουν τὶς δικές τους μεθόδους ἀποκρυπτογράφησης καὶ τὶς ἐρμηνεῖες τους. Καμμιά ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιη ὅτι ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ αὐτές, οὔτε πλήρως ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅ,τι αὐτὲς μπόρεσαν νὰ ἀνακαλύψουν, οὔτε βέβαιη ὅτι δὲν προκύπτει ἀπὸ αὐτὲς μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο. Ἀλλὰ ἡ ἀνάπτυξή τους ἔχει τὴν ἰδιαιτερότητα ὅτι μάταια κατέχουν αὐτὴ τὴν καθολικὴ σχεδὸν («ἐμβέλεια»), γιατί ἐν τούτοις δὲν πλησιάζουσιν μιὰ γενικὴ ἐννοια περὶ ἀνθρώπου: σὲ καμμιά στιγμὴ δὲν τείνουν νὰ ἀγκαλιάσουν ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει σὲ αὐτὸν εἰδικό,

μὴ ἀναγώγιμο, ὁμοιόμορφα ἔγκυρο παντοῦ ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἔχει δοθεῖ στὴν ἐμπειρία. Ἡ ἰδέα μιᾶς «ψυχαναλυτικῆς ἀνθρωπολογίας», ἡ ἰδέα μιᾶς «ἀνθρώπινης φύσης» ἀποκαταστημένης ἀπὸ τὴν ἔθνολογία δὲν εἶναι παρὰ εὐσεβεῖς πόθοι. "Ὅχι μόνο μποροῦν νὰ ἀντιπαρέλθουν τὴν ἔννοια ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ δὲν μποροῦν νὰ περάσουν ἀπὸ αὐτή, γιατί πάντα ἀναφέρονται σὲ ὅ,τι συγκροτεῖ τὰ ἐξωτερικά του ὅρια. Καὶ γιὰ τὶς δύο μποροῦμε νὰ ποῦμε αὐτὸ πού ἔλεγε ὁ Lévi-Strauss γιὰ τὴν ἔθνολογία: ὅτι διαλύουν τὸν ἄνθρωπο. "Ὅχι γιατί θέλουν νὰ τὸν ξαναβροῦν καλύτερο, πιὸ καθαρὸ καὶ ἀπελευθερωμένο· ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀνατρέχουν σὲ ἐκεῖνο πού ἐκτρέφει τὴν θετικότητά του. Σὲ σχέση μὲ τὶς «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου» ἡ ψυχανάλυση καὶ ἡ ἔθνολογία εἶναι μᾶλλον «ἀντι-ἐπιστῆμες»· πράγμα πού δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι λιγότερο «ὀρθολογικὲς» ἢ «ἀντικειμενικὲς» ἀπὸ τὶς ἄλλες, ἀλλὰ ὅτι πᾶνε ἀντίθετα στὸ ρεῦμα τους, τὶς ὀδηγοῦν στὸ ἐπιστημολογικὸ τους ὑπόβαθρο καὶ δὲν παύουν νὰ «ξεκάνουν» αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο πού μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου στήνει καὶ ξαναστήσει τὴν θετικότητά του. Καταλαβαίνουμε τέλος ὅτι ἡ ψυχανάλυση καὶ ἡ ψυχολογία εἶναι ἐγκατεστημένες ἢ μίᾳ ἀπέναντι στὴν ἄλλη, σὲ μιὰ θεμελιώδη συστοιχία: μετὰ ἀπὸ τὸ *Τοτέμ καὶ Ταμπού*, ἡ ἐγκαθίδρυση ἑνὸς πεδίου πού θὰ τοὺς ἦταν κοινό, ἡ δυνατότητα ἑνὸς λόγου πού θὰ μποροῦσε νὰ πηγαίνει ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη χωρὶς ἀσυνέχεια, ἡ διπλὴ ἄρθρωση τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων στὸ ἀσυνείδητο τῶν πολιτισμῶν καὶ τῆς ἱστορικότητας τῶν πολιτισμῶν στὸ ἀσυνείδητο τῶν ἀτόμων διανοίγουν ἀναμφίβολα τὰ πιὸ γενικὰ προβλήματα πού μποροῦν νὰ τεθοῦν σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο.

Μαντεύουμε τὸ γόητρο καὶ τὴ σπουδαιότητα μιᾶς ἔθνολογίας, ἡ ὁποία, ἀντὶ νὰ καθοριστεῖ πρῶτα-πρῶτα, ὅπως τὸ ἔκανε μέχρι τώρα, ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κοινωνιῶν χωρὶς ἱστορία, θὰ ἀναζητοῦσε ἐσκεμμένα τὸ ἀντικείμενό της στὴ μεριά τῶν ἀσύνειδων διαδικασιῶν πού χαρακτηρίζουν τὸ σύστημα ἑνὸς δεδομένου πολιτισμοῦ· θὰ ἔκανε ἔτσι νὰ λειτουργήσῃ ἡ σχέση τῆς ἱστορικότητας, ἡ ὁποία εἶναι θεμελιώδης γιὰ κάθε ἔθνολογία ἐν γένει, μέσα στὴ διάσταση ὅπου ἐκδιπλώθηκε πάντα ἡ ψυχανάλυση. Κάνοντάς το αὐτὸ δὲν θὰ ἀφομοίωνε τοὺς μηχανισμοὺς καὶ τὶς μορφές μιᾶς κοινωνίας πού

ζεῖ μὲ τὴν πίεση καὶ τὴν καταστολὴ τῶν συλλογικῶν φαντασμάτων, ξαναβρίσκοντας ἔτσι, ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, ὅ,τι ἡ ἀνάλυση μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων· θὰ καθόριζε ὡς σύστημα τῶν πολιτισμικῶν ἀσυνειδήτων τὸ σύνολο τῶν τυπικῶν δομῶν ποὺ καθιστοῦν σημαίνοντες τοὺς μυθικοὺς λόγους, προσδίδουν τὴ συνεκτικότητα καὶ τὴν ἀναγκαιότητά τους στοὺς κανόνες ποὺ διέπουν τὶς ἀνάγκες, θεμελιώνουν τὶς κανονιστικὲς ἀρχὲς τῆς ζωῆς διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ φύση, ὅχι σὲ καθαρὲς βιολογικὲς λειτουργίες. Μαντεύουμε τὴ συμμετρικὴ σπουδαιότητα μιᾶς ψυχανάλυσης ποὺ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, θὰ συναντοῦσε τὴ διάσταση μιᾶς ἐθνολογίας ὅχι μὲ τὴν συγκρότηση μιᾶς «πολιτισμικῆς ψυχολογίας», ὅχι μὲ τὴν κοινωνιολογικὴ ἐξήγηση φαινομένων ποὺ ἐκδηλώνονται στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη ὅτι καὶ τὸ ἀσυνείδητο κατέχει — ἢ μᾶλλον εἶναι τὸ ἴδιο — μιὰ ὀρισμένη τυπικὴ δομὴ. Ἔτσι ἡ ἐθνολογία καὶ ἡ ψυχανάλυση θὰ κατέληγαν ὅχι νὰ τεθοῦν ἐπάλληλα, οὔτε ἴσως νὰ συναντηθοῦν, ἀλλὰ νὰ διασταυρωθοῦν σὰν δύο γραμμὲς διαφορετικὰ προσανατολισμένες: ἡ μία βαίνοντας ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ ἐκθλιψη τοῦ σημαϊνόμενου μέσα στὴ νεύρωση πρὸς τὸ χάσμα μέσα στὸ σημαῖνον σύστημα, διαμέσου τοῦ ὁποίου ἐκδηλώνεται ἐκείνη· ἡ ἄλλη βαίνει ἀπὸ τὴν ἀναλογία τῶν πολλαπλῶν σημαϊνομένων (μέσα στὶς μυθολογίες γιὰ παράδειγμα) πρὸς τὴν ἐνότητα μιᾶς δομῆς, τῆς ὁποίας οἱ τυπικοὶ μετασχηματισμοὶ θὰ ἀπελευθέρωναν τὴν πολυμορφία τῶν ἀφηγήσεων. Συνεπῶς ἡ ψυχανάλυση καὶ ἡ ἐθνολογία δὲ θὰ ἀλληλοσυναρθρώνονταν στὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ στὴν κοινωνία, ὅπως νομίσθηκε συχνά· κι αὐτὸ γιὰ τὸ τοῦτες οἱ δύο μορφὲς γνώσης εἶναι γειτονικὲς ὅχι ἐπειδὴ τὸ ἄτομο ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὁμάδας του, οὔτε ἐπειδὴ ἕνας πολιτισμὸς ἀντανακλάται καὶ ἐκφράζεται μὲ λίγο-πολὺ παρεκκλίνοντα τρόπο σὲ ἕνα ἄτομο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν παρὰ μόνον ἕνα κοινὸ σημεῖο, οὐσιῶδες ὅμως καὶ ἀναπόδραστο: ἐκεῖνο ὅπου τέμνονται καθέτως. Γιατὶ ἡ σημαίνουσα ἀλυσίδα, διαμέσου τῆς ὁποίας συγκροτεῖται ἡ μοναδικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀτόμου, εἶναι κάθετη πρὸς τὸ τυπικὸν σύστημα, μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο συγκροτοῦνται οἱ σημασίες ἐνὸς πολιτισμοῦ: σὲ κάθε στιγμή ἡ ἰδιόζουσα δομὴ τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας βρίσκει μέσα στὰ συστήματα

τῆς κοινωνίας ὀρισμένο ἀριθμὸ πιθανῶν ἐπιλογῶν (καὶ ἀποκλεισμένων δυνατοτήτων)· ἀντίστροφα οἱ κοινωνικὲς δομὲς βρίσκουν σὲ καθένα ἀπὸ τὰ σημεῖα ἐπιλογῆς τοὺς ὀρισμένο ἀριθμὸ πιθανῶν ἀτόμων (καὶ ἄλλων, ποὺ δὲν εἶναι) — ὅπως μέσα στὴ γλώσσα ἢ γραμμικὴ δομὴ καθιστᾷ πάντα δυνατὴ σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή τὴν ἐπιλογὴ ἀνάμεσα σὲ πολλὲς λέξεις ἢ πολλὰ φωνήματα (ἀλλὰ ἀποκλείει ὅλα τὰ ἄλλα).

Τότε διαμορφώνεται τὸ θέμα μιᾶς καθαρῆς θεωρίας τῆς γλώσσας ποὺ θὰ ἔδινε στὴν ἐθνολογία καὶ στὴν ψυχανάλυση, ἰδωμένες ὑπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα, τὸ τυπικὸ τους μοντέλο. Ἔτσι θὰ ὑπῆρχε ἓνας γνωστικὸς κλάδος ἱκανὸς νὰ καλύψει μὲ τὴ διαδρομὴ του τόσο τὴ διάσταση τῆς ἐθνολογίας, ποὺ ἀνάγει τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅσες θετικότητες τὶς περιορίζουν, ὅσο καὶ τὴ διάσταση τῆς ψυχανάλυσης, ποὺ ἀνάγει τὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου στὴν περατότητα ποὺ τὸν θεμελιώνει. Μὲ τὴ γλωσσολογία θὰ ἔχουμε μιὰν ἐπιστῆμη τέλεια θεμελιωμένη στὴν τάξη τῶν ἐξωτερικῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπο θετικοτήτων (ἐφόσον πρόκειται γιὰ τὴν καθαρὴ γλώσσα), ἢ ὁποῖα διατρέχοντας ὀλόκληρο τὸν χῶρο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου θὰ ξανασυναντοῦσε τὸ ἐρώτημα τῆς περατότητας (γιατὶ ἢ σκέψη μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ μέσω τῆς γλώσσας καὶ μέσα στὴ γλώσσα: μὲ τρόπο ποὺ τὴν κάνει νὰ εἶναι κι ἡ ἴδια μιὰ θετικότητα ποὺ ἰσχύει ὡς τὸ θεμελιῶδες). Πάνω ἀπὸ τὴν ἐθνολογία καὶ τὴν ψυχανάλυση, ἀκριβέστερα συνυφασμένη μαζί τους, μιὰ τρίτη «ἀντι-ἐπιστῆμη» θὰ ἐρχόταν νὰ διατρέξει, νὰ ἐμψυχώσει, νὰ ἀνησυχήσει ὅλο τὸ συγκροτημένο πεδίο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ξεπερνώντας το τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν θετικοτήτων ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς περατότητας, θὰ ἀποτελοῦσε τὴν πιὸ γενικὴ του ἀμφισβήτηση. Ὅπως κι οἱ ἄλλες ἀντι-ἐπιστῆμες, θὰ ἔδειχνε κι αὐτὴ, μὲ τὸν τρόπο τοῦ λόγου, τὶς μορφές-ὄρια τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου· ὅπως αὐτὲς οἱ δύο, θὰ στέγαζε τὴν ὑπαρξή της μέσα στὶς φωτισμένες καὶ ἐπικίνδυνες περιοχὲς ὅπου ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀσυνείδητο καὶ ἱστορικότητα, θὰ ζοῦσε τὴ σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ τὶς καθιστᾷ δυνατές. Καὶ οἱ τρεῖς τοὺς διακυβεύουν, «ἐκθέτοντάς» το, ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ἐπέτρεψε στὸν ἄνθρωπο νὰ γίνῃ γνωστός. Ἔτσι παρελαύνει μπροστὰ στὰ μάτια μας τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου,

ἀλλὰ παρελαύνει ἀντίστροφα· πάνω σὲ αὐτὲς τὶς ἀλλόκοτες ἀτράκτους, ὁδηγεῖται καὶ πάλι στὶς μορφές τῆς γέννησής του, στὴν πατρίδα ποὺ τὸν κατέστησε δυνατὸ. Ἄραγε αὐτὸς δὲν εἶναι ἓνας τρόπος νὰ τὸν ὁδηγήσουμε στὸ τέλος του; Γιατὶ ἡ γλωσσολογία δὲν μιλάει πιά γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, οὔτε βέβαια ἡ ψυχανάλυση ἢ ἡ ἐθνολογία.

Θὰ ποῦν ἴσως ὅτι, παίζοντας αὐτὸ τὸ ρόλο, ἡ γλωσσολογία οὐσιαστικὰ ἀναλαμβάνει τὶς λειτουργίες ποὺ ἀνῆκαν ἄλλοτε στὴ βιολογία ἢ στὴν οἰκονομία, ὅταν κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ θέλησαν νὰ ἐνοποιήσουν τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἔννοιες δανεισμένες ἀπὸ τὴ βιολογία ἢ τὴν οἰκονομία. Ἄλλὰ ἡ γλωσσολογία διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ ἀναλάβει ἓναν πολὺ πιό θεμελιώδη ρόλο. Κι αὐτό γιὰ πολλοὺς λόγους. Ἀρχικὰ ἐπειδὴ ἐπιτρέπει — ἐπειδὴ ἐν πάσῃ περιπτώσει πασχίζει νὰ καταστήσει δυνατὴ — τὴ δόμηση τῶν ἴδιων τῶν περιεχομένων· συνεπῶς δὲν εἶναι μιὰ θεωρητικὴ ἀνάληψη γνώσεων ποὺ ἔχουν ἀποκτηθεῖ ἀπὸ ἄλλοῦ, ἐρμηνεῖα μιᾶς ἤδη καμωμένης ἀνάγνωσης τῶν φαινομένων· δὲν προτείνει μιὰν «γλωσσολογικὴ ἐκδοχὴ» γεγονότων ποὺ ἔχουν παρατηρηθεῖ μέσα στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ μιᾶς πρώτης ἀποκρυπτογράφησης· γιὰ ἓνα βλέμμα ὀπλισμένο μὲ αὐτὴ τὰ πράγματα δὲν φτάνουν στὴν ὑπαρξὴ παρὰ στὸ μέτρο ποὺ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὰ στοιχεῖα ἑνὸς σημαίνοντος συστήματος. Ἡ γλωσσολογικὴ ἀνάλυση εἶναι περισσότερο μιὰ ἀντίληψη παρὰ μιὰ ἐξήγηση: δηλαδὴ συνιστᾷ τὸ ἴδιο τῆς τὸ ἀντικείμενο. Ἐπιπλέον, μὲ αὐτὴ τὴν ἀνάδυση τῆς δομῆς (ὡς ἀμετάβλητη σχέση μέσα σὲ ἓνα σύνολο στοιχείων) ἢ σχέση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ μαθηματικὰ διανοίγεται καὶ πάλι, σύμφωνα μὲ μιὰν ἐντελῶς νέα διάσταση· τὸ ζήτημα πλέον δὲν εἶναι ἂν μποροῦμε νὰ ποσοτικοποιήσουμε τὰ ἀποτελέσματα ἢ ἂν οἱ ἄνθρωποι συμπεριφορὲς εἶναι ἱκανὲς νὰ εἰσαχθοῦν μέσα στὸ πεδίο μιᾶς καταμετρήσιμης πιθανότητας· τὸ ζήτημα ποὺ τίθεται εἶναι ἂν μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε χωρὶς λεκτικὸ παιχνίδι τὴν ἔννοια τῆς δομῆς, ἢ τουλάχιστον ἂν τόσο στὰ μαθηματικὰ ὅσο καὶ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου μιᾶμε γιὰ τὴν ἴδια δομὴ: ἐρώτημα κεντρικὸ ἂν θέλουμε νὰ γνωρίσουμε τὶς δυνατότητες καὶ τὰ δικαιώματα, τὶς

συνθῆκες καὶ τὰ ὄρια μιᾶς δικαιολογημένης τυποποίησης· ἡ σχέση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἄξονα τῶν τυπικῶν καὶ a priori γνωστικῶν κλάδων — σχέση πού μέχρι τότε δὲν ἦταν καθαρῆ οὐσιώδης, ἐφόσον ἤθελαν νὰ τὴν ταυτίσουν μὲ τὸ δικαίωμα τῆς μέτρησης — θέλουμε νὰ ἀναζωπυρωθεῖ καὶ πάλι καὶ νὰ γίνεῖ ἴσως θεμελιώδης, τώρα μάλιστα πού μέσα στὸ χῶρο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου προβάλλει ἐξίσου ἡ σχέση τους μὲ τὴν ἐμπειρική θετικότητα τῆς γλώσσας καὶ τὴν ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας· οἱ τρεῖς ἄξονες, πού καθορίζουν τὸν ἰδιάζοντα χῶρο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, γίνονται ἔτσι ὁρατοί, σχεδὸν ταυτόχρονα, μέσα στὶς ἐρωτήσεις πού θέτουν. Τέλος, ἡ σπουδαιότητα τῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς της στὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, προκαλεῖ καὶ πάλι, μέσα στὴν αἰνιγματικὴ της ἐμμονή, τὴν ἐμφάνιση τοῦ ζητήματος γιὰ τὸ εἶναι τῆς γλώσσας, τὸ ὁποῖο εἶδαμε πόσο συνδεόταν μὲ τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ ὀλοένα καὶ εὐρύτερη χρῆση τῶν γλωσσολογικῶν κατηγοριῶν δίνει στὸ ζήτημα τοῦτο πρόσθετη βαρύτητα, γιὰ τὸ ἐξῆς πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε τί πρέπει νὰ εἶναι ἡ γλώσσα γιὰ νὰ δομεῖ ἔτσι ἐκεῖνο πού ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν εἶναι οὔτε λαλιὰ οὔτε λόγος, καὶ γιὰ νὰ ἀρθρωθεῖ στὶς καθαρὲς μορφὲς τῆς γνώσης. Ἀπὸ ἓνα δρόμο πολὺ μακρύτερο καὶ πολὺ πιὸ ἀναπάντεχο, φτάσαμε καὶ πάλι στὸν τόπο πού εἶχαν ὑποδείξει ὁ Nietzsche καὶ ὁ Mallarmé, ὅταν ὁ ἓνας εἶχε ρωτήσῃ: Ποιὸς μιλάει; καὶ ὁ ἄλλος εἶδε τὴν ἀπάντηση νὰ σπινθηρίζει μέσα στὴν ἴδια τὴ Λέξη. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ ἐρωτηματοθεσία γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ γλώσσα ξαναβρίσκει τὸν ἐπιτακτικὸ της τόνο.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπου ἡ ἐρώτηση γιὰ τὴ γλώσσα προβάλλει μὲ τόσο ἰσχυρὴ ἔμφαση καὶ φαίνεται νὰ ἐπενδύει ἀπὸ παντοῦ τὴ φιγούρα τοῦ ἀνθρώπου (αὐτὴ τὴ φιγούρα πού εἶχε πάρει ἀκριβῶς τὴ θέση τοῦ κλασσικοῦ λόγου), ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ὑπάρχει γιὰ ἓνα σημαντικὸ μέρος τοῦ παρόντος του καὶ ἴσως τοῦ μέλλοντός του. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἐμφανίζονται, σχεδὸν αἰφνίδια καὶ πολὺ κοντὰ σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἐμπειρικοὺς τομεῖς, ἐρωτήσεις πού φαίνονταν μέχρι τότε πολὺ ἀπόμακρες: οἱ ἐρωτήσεις γιὰ μιὰ γενικὴ τυποποίηση τῆς σκέψης καὶ τῆς γνώσης· καὶ τὴ στιγμή πού νομίζαμε ὅτι αὐτὲς ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὴ συνάφεια τῆς λογικῆς καὶ τῶν

μαθηματικῶν, ἰδοῦ πού προσφέρονται στὴ δυνατότητα καὶ ἐπίσης στὸ ἔργο νὰ καθάρουν τὸν γηραιὸ ἐμπειρικὸ λόγο μὲ τὴ συγκρότηση τυπικῶν γλωσσῶν καὶ τὴν ἄσκηση μιᾶς δεύτερης κριτικῆς τοῦ καθαρῶ Ἰόγου μὲ ἀφετηρία νέες μορφές τοῦ μαθηματικοῦ a priori. Ἐντούτοις, στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τὸ ἔχουν ἐμπιστευτεῖ στὴν μορφή ἐκείνη τῆς λαλιᾶς πού ἀναμφίβολα δὲν ἔπαψε νὰ τὸ θέτει, ἀλλὰ πού γιὰ πρώτη φορὰ τὸ θέτει καθαυτὸ. Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ λογοτεχνία τῶν ἡμερῶν μας ἔχει γοητευτεῖ ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς γλώσσας, δὲν ἀποτελεῖ οὔτε τὸ σημεῖο ἑνὸς τέλους οὔτε τὴν ἀπόδειξη μιᾶς ριζοσπαστικοποίησης: εἶναι ἓνα φαινόμενο πού ἡ ἀναγκαιότητα νὰ ριζώνει μέσα σὲ μιὰ πολὺ πλατειὰ διαμόρφωση, ὅπου σκιαγραφεῖται ὀλόκληρο τὸ νεῦρωμα τῆς σκέψης καὶ τῆς γνώσης μας. Ἀλλὰ ἂν τὸ ζήτημα τῶν τυπικῶν γλωσσῶν φέρνει στὸ προσκῆνιο τὴν δυνατότητα ἢ ἀδυνατότητα δόμησης τῶν θετικῶν περιεχομένων, μιὰ λογοτεχνία πού εἶναι ταμῆνη στὴ γλώσσα κάνει νὰ ἰσχύουν στὴν ἐμπειρική τους ζωτικότητα οἱ θεμελιώδεις μορφές τῆς περατότητας. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γλώσσας πού ἔχει βιωθεῖ καὶ ἐρευνηθεῖ ὡς γλώσσα, μέσα στὸ παιχνίδι τῶν δυνατοτήτων της πού ἔχουν τεντωθεῖ ὡς τὸ ἀκραῖο τοῦ σημεῖο, ἐκεῖνο πού ἀγγέλλεται εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «πεπερασμένος» καὶ ὅτι, φτάνοντας στὸ ἀποκορύφωμα κάθε δυνατῆς λαλιᾶς, δὲ φτάνει στὴν ἴδια τὴν καρδιά του, ἀλλὰ στὸ χεῖλος ἐκείνου πού τὴν περιορίζει: μέσα στὴν περιοχὴ ὅπου πλανιέται ὁ θάνατος, ὅπου ἡ σκέψη σβῆνει, ὅπου ἡ ὑπόσχεση τῆς καταγωγῆς ὑποχωρεῖ ἀπροσδιόριστα. Αὐτὸς ὁ νέος τρόπος ὑπαρξῆς τῆς λογοτεχνίας ἔπρεπε νὰ ἀποκαλυφθεῖ μέσα σὲ ἔργα ὅπως τοῦ Artaud ἢ τοῦ Roussel — καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ὅπως ἐκεῖνοι: στὸν Artaud, ἡ γλώσσα πού ἀπορρίπτεται ὡς λόγος καὶ υἱοθετεῖται μέσα στὴν πλαστικὴ βιαιότητα τῆς κρούσης, καταλήγει κραυγὴ, βασανισμένο κορμί, ὑλικότητα τῆς σκέψης, σάρκα: στὸν Roussel ἡ γλώσσα, κωνιορτοποιημένη ἀπὸ μιὰ τύχη συστηματικὰ ρυθμισμένη, ἀφηγεῖται ἀτέρμονα τὴν ἐπανάληψη τοῦ θανάτου καὶ τὸ αἴνιγμα τῆς διχασμένης καταγωγῆς. Καὶ σάμπως αὐτὴ ἡ βίωση τῶν μορφῶν τῆς περατότητας μέσα στὴ γλώσσα νὰ ἦταν ἀνυπόφορη ἢ σάμπως νὰ ἦταν ἀνεπαρκῆς (ἴσως ἢ ἀνεπάρκειά της νὰ ἦταν ἀνυπόφορη), ἐκδηλώ-

θηκε μέσα στην τρέλα — έτσι ή φιγούρα τῆς περατότητας δινόταν μέσα στη γλώσσα (ὡς αὐτὸ πού ἀποκαλύπτεται μέσα της), ἀλλὰ ἐπίσης πρὶν ἀπὸ αὐτή, ἐντεῦθεν, σὰν ἡ ἄμορφη, βουβή, ἀσήμαντη περιοχή ὅπου ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ. Καὶ μέσα ἀκριβῶς σὲ αὐτὸ τὸ χῶρο, πού ἔτσι ἀποκαλύφθηκε, ἡ λογοτεχνία, μὲ τὸν σουρεαλισμὸ ἀρχικὰ (ἀλλὰ ἐδῶ ἀκόμα πολὺ μεταμφιεσμένη) καὶ κατόπιν, ὀλοένα καὶ πιὸ καθαρὰ, μὲ τὸν Kafka, τὸν Bataille καὶ τὸν Blanchot δόθηκε ὡς ἐμπειρία: ὡς ἐμπειρία τοῦ θανάτου (καὶ μέσα στὸ στοιχεῖο τοῦ θανάτου), τῆς ἀπερινόητης σκέψης (μέσα στὴν ἀνέφικτη παρουσία της), τῆς ἐπανάληψης (τῆς ἀρχικῆς ἀθωότητας, πού πάντα τὴν βρίσκουμε σιμὰ στὸ πιὸ κοντινὸ σύνορο τῆς γλώσσας καὶ πάντα στὸ πιὸ ἀπόμακρο) καὶ ὡς ἐμπειρία τῆς περατότητας (ιδωμένη μέσα στὸ ἀνοιγμα καὶ στὸν καταναγκασμὸ αὐτῆς τῆς περατότητας).

Βλέπουμε ὅτι αὐτὴ ἡ «ἐπιστροφή» τῆς γλώσσας δὲν σημαίνει γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας κάποιαν αἰφνίδια διακοπή· δὲν εἶναι ἡ σαρωτικὴ ἀνακάλυψη μιᾶς προφάνειας πού ἔχει διαφύγει ἀπὸ πολὺ καιρό· δὲν εἶναι ἡ ἐνδειξη μιᾶς ἀναδίπλωσης τῆς σκέψης στὸν ἑαυτὸ της, μέσα στὴν κίνηση μὲ τὴν ὁποία χειραφετεῖται ἀπὸ κάθε περιεχόμενο, οὔτε ἓνας ναρκισσισμὸς τῆς λογοτεχνίας πού ἐπιτέλους ἀπελευθερώνεται ἀπὸ ἐκεῖνο πού θὰ εἶχε νὰ πεῖ, γιὰ νὰ μιλάει πλέον μόνο γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀπογυμνωμένη γλώσσα. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὴν αὐστηρὴ ἐκδήλωση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγκαιότητα πού ἐπέβαλε στὸν ἑαυτὸ του στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα. Σὲ αὐτὸ τὸ γενικὸ δείκτη τῆς ἐμπειρίας μας, τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ ἀποκαλέσουμε «φορμαλισμὸ», θὰ ἦταν λάθος νὰ δοῦμε τὸ σημεῖο μιᾶς ἀποξήρασης, μιᾶς ἀραίωσης τῆς σκέψης πού εἶναι ἀνίκανη νὰ συλλάβει καὶ πάλι τὴν πληρότητα τῶν περιεχομένων· δὲν θὰ ἦταν μικρότερο λάθος νὰ τὴν τοποθετήσουμε ἐξαρχῆς στὸν ὀρίζοντα μιᾶς νέας σκέψης καὶ μιᾶς νέας γνώσης. Αὐτὴ ἡ σύγχρονη ἐμπειρία βρῆκε τὴ δυνατότητά της μέσα στὸ πολὺ σφιχτό, πολὺ συνεκτικὸ σχεδίασμα τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης· αὐτὴ ἄλλωστε τὴν ὑπόθαλψε μὲ τὴ λογικὴ της, τὴν συγκρότησε πέρα γιὰ πέρα καὶ κατέστησε ἀδύνατη τὴν ἀνυπαρξία της. Ὅ,τι συνέβη τὴν ἐποχὴ τοῦ Ricardo, τοῦ Cuvier,

καὶ τοῦ Borp, ἡ μορφή τῆς γνώσης ποὺ ἐγκαθιδρύθηκε μὲ τὴν οἰκονομία, τὴ βιολογία καὶ τὴ φιλολογία, ἡ σκέψη τῆς περατότητας, τὴν ὁποία ἡ καντιανὴ κριτικὴ προδιέγραψε ὡς καθῆκον τῆς φιλοσοφίας — ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀκόμα τὸν ἄμεσο χῶρο τοῦ στοχασμοῦ μας. Σεικφτόμαστε μέσα σὲ αὐτὸν τὸν τόπο.

Ἐντούτοις ἡ ἐντύπωση τῆς ἀποπεράτωσης καὶ τοῦ τέλους, τὸ βουβὸ συναίσθημα ποὺ φέρει, ποὺ ἐμψυχώνει τὴ σκέψη μας, ποὺ τὴν ἀποκοιμίζει ἴσως μὲ τὴν εὐκολία τῶν ὑποσχέσεων της, αὐτὸ ποὺ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι κάτι νέο πάει νὰ ξεκινήσει καὶ μόνο ἓνα ἀχνὸ φῶς του ὑποφιαζόμαστε ἀκόμα στὴν ἄκρη τοῦ ὀρίζοντα — αὐτὸ τὸ συναίσθημα καὶ αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἴσως δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητα. Θὰ πεῖ κανεὶς ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν, ὅτι δὲν ἔπαψαν νὰ διατυπώνονται ἐκ νέου ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα· θὰ πεῖ ὅτι ὁ Hölderlin, ὁ Hegel, ὁ Feuerbach καὶ ὁ Marx εἶχαν ἤδη ὅλοι τους τὴ βεβαιότητα ὅτι μὲ αὐτοὺς ἀποπερατωνόταν μιὰ σκέψη καὶ ἴσως ἓνας πολιτισμὸς, καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ βάθος μιᾶς ἴσως ὄχι ἀξεπέραστης ἀπόστασης, πλησίαζε ἓνας ἄλλος πολιτισμὸς — μέσα στὴν ἐπιφύλαξη τῆς αὐγῆς, μέσα στὴ λάμψη τοῦ μεσημεριοῦ ἢ μέσα στὴν διάσταση τῆς ἡμέρας πλησιάζει στὸ τέλος της. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ κοντινὴ, αὐτὴ ἡ ἐπικίνδυνη ἐπικείμενη στιγμή ποὺ σήμερα φοβόμαστε τὴν ὑπόσχεσή της, ποὺ δεχόμαστε τὸν κίνδυνό της, ἀναμφίβολα δὲν εἶναι τῆς ἴδιας ὑφῆς. Τότε, ἡ ἀγγελία αὐτὴ ἐπίτασσε στὴ σκέψη νὰ ἐγκαθιδρύσει γιὰ τὸν ἄνθρωπο μιὰ σταθερὴ παραμονὴ πάνω σὲ αὐτὴ τὴ γῆ, ἀπ' ὅπου οἱ θεοὶ εἶχαν ἀποστρέψει τὸ πρόσωπο ἢ εἶχαν χαθεῖ. Στις μέρες μας, καὶ ἐδῶ ἀκόμα ὁ Nietzsche δείχνει ἀπὸ μακριὰ τὸ σημεῖο τῆς στροφῆς, δὲ βεβαιώνεται τόσο ἡ ἀπουσία ἢ ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου (αὐτὴ ἡ λεπτή, ἀνεπαίσθητη μετατόπιση, ἡ ὀπισθοχώρηση μὲ τὴ μορφή τῆς ταυτότητας ποὺ κάνουν τὴν περατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνεταί τὸ τέλος του)· ἀποκαλύπτεται τότε ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος συνδέονται: μήπως ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος δὲν ἀναγγέλλει ὅτι σκότωσε τὸ Θεό, τοποθετώντας ἔτσι τὴ γλώσσα του, τὴ σκέψη του, τὸ γέλιο του μέσα στὸν χῶρο τοῦ ἤδη νεκροῦ Θεοῦ, ἀλλὰ παρουσιαζόμενος ἐπίσης ὡς ἐκεῖνος ποὺ σκότωσε τὸ Θεὸ καὶ ποὺ ἡ ὑπαρξὴ του περιλαμβάνει τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν

ἀπόφαση αὐτοῦ τοῦ φόνου; Ἔτσι ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος εἶναι πιὸ γηραιὸς καὶ συνάμα πιὸ νέος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ σκότωσε τὸ Θεό, ὁ ἴδιος πρέπει νὰ ἀπαντήσῃ μὲ τὴν περατότητά του· ἀλλὰ ἐπειδὴ μιλάει, σκέφτεται καὶ ὑπάρχει μέσα στὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ, ὁ ἴδιος του ὁ φόνος εἶναι καταδικασμένος νὰ πεθάνει· νέοι θεοί, οἱ ἴδιοι, φουρτουνιάζουν ἤδη τὸν μελλοντικὸ Ὀκεανό· ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξαφανιστεῖ. Περισσότερο ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ — ἢ μᾶλλον στὴν συνέχεια αὐτοῦ τοῦ θανάτου καὶ σὲ μιὰ βαθειὰ συστοιχία μαζί του, ἡ σκέψη τοῦ Nietzsche ἀγγέλλει τὸ τέλος τοῦ φονιᾶ του· εἶναι ἡ ἔκρηξη τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου μέσα στὸ γέλιο καὶ ἡ ἐπιστροφή τῶν προσωπίδων· εἶναι ἡ διασπορὰ τῆς βαθειᾶς ροῆς τοῦ χρόνου, ἡ ὁποία ἐνιωθε νὰ τὸν φέρει καὶ τῆς ὁποίας τὴν παρουσία ὑποψιαζόταν μέσα στὸ ἴδιο τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων· εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς Ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰδίου καὶ τῆς ἀπόλυτης διασπορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα, τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ὑπόσχεση ἑνὸς προσεχοῦς πολιτισμοῦ ἀποτελοῦσαν χωρὶς ἀμφιβολία ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα μὲ τὴ σκέψη τῆς περατότητας καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ γνώση· στίς μέρες μας, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κι ἀκόμα βρίσκεται στὴν πορεία της πρὸς τὸ τέλος καὶ ὅτι μέσα της, ἀλλὰ ἀκόμα περισσότερο ἔξω ἀπὸ αὐτὴ καὶ ἐνάντια σὲ αὐτὴ, μέσα στὴ λογοτεχνία ὅπως καὶ στὸν τυπικὸ στοχασμό, τίθεται τὸ ἐρώτημα τῆς γλώσσας, ἀποδείχνουν ἀναμφίλεκτα ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ.

Ἐπὶ ὅλη τὴν ἡμέραν ἐπιστήμη — αὐτὴ πού διαμορφώθηκε πρὸς τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα καὶ χρησιμεύει ἀκόμα ὡς θετικὸ ἔδαφος τῆς γνώσης μας, αὐτὴ πού συγκρότησε τὸν ἰδιόρρυθμο τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ δυνατότητα νὰ τὸν γνωρίσουμε ἐμπειρικᾶ — ὅλη αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη συνδεόταν μὲ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ λόγου καὶ τοῦ μονότονου βασιλείου του, μὲ τὴν ὀλίσθησι τῆς γλώσσας πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ μὲ τὴν πολλαπλὴ ἐπανεμφάνισή της. Ἄν ἡ ἴδια αὐτὴ γλώσσα φανερωθεῖ τώρα μὲ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἐμμονὴ μέσα σὲ μιὰν ἐνότητα τὴν ὁποία δὲν ὀφείλουμε ἀλλὰ καὶ δὲν μπορούμε ἀκόμα νὰ σκεφτοῦμε, ἄραγε αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο πῶς ὅλη αὐτὴ ἡ δια-

μόρφωση θὰ κλονιστεῖ καὶ πῶς ὁ ἄνθρωπος τραβάει πρὸς τὸν χαμὸ του στὸ μέτρο πού λάμπει ἰσχυρότερα τὸ εἶναι τῆς γλώσσας στὸν ὀρίζοντά μας; Ἐφοῦ ὁ ἄνθρωπος συγκροτήθηκε ὅταν ἡ γλώσσα ἤταν καταδικασμένη σὲ ἐξαφάνιση, ἄραγε δὲν θὰ διασπαρεῖ ὅταν ἡ γλώσσα συγκεντρώνεται; Καὶ ἂν αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια, δὲν θὰ ἦταν τάχα λάθος — λάθος βαρὺ, γιατί θὰ μᾶς ἀπέκρυπτε ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ σκεφτοῦμε τώρα — νὰ ἐρμηνεύουμε τὴν σημερινὴ ἐμπειρία σὰν μιὰ ἐφαρμογὴ τῶν μορφῶν τῆς γλώσσας στὴν ἀνθρώπινη τάξη; Δὲν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὸ νὰ σκεφτόμαστε τὸν ἄνθρωπο ἢ, γιὰ νὰ κυριολεκτήσουμε, νὰ σκεφτόμαστε ἀπ' ὅσο πιὸ κοντὰ γίνεται αὐτὴ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἀνθρώπου — καὶ τὸ ἔδαφος τῆς δυνατότητας ὄλων τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου — στὴ συστοιχία της μὲ τὴ μέριμνά μας γιὰ τὴ γλώσσα; Ἄραγε δὲν πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἀφοῦ ἡ γλώσσα εἶναι ἐδῶ κάτι νέο, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐπανέλθει στὴν γαλήνια ἀνυπαρξία ὅπου ἄλλοτε τὸν εἶχε κρατήσει ἡ δεσποτικὴ ἐνότητα τοῦ λόγου; Ὁ ἄνθρωπος εἶχε ὑπάρξει ὡς φιγούρα ἀνάμεσα σὲ δύο τρόπους ὑπαρξέως τῆς γλώσσας· ἢ μᾶλλον συγκροτήθηκε τὴν ἐποχὴ πού ἡ γλώσσα, ἀφοῦ εἶχε στεγαστεῖ μέσα στὴν παράσταση καὶ σχεδὸν διαλυθεῖ μέσα της, ἀπελευθερώθηκε κατατεμνόμενη: ὁ ἄνθρωπος συνέθεσε τὴ μορφή του στὰ μεσοδιαστήματα μιᾶς ἀποσπασματικῆς γλώσσας. Ὅπωςδήποτε δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ βεβαιώσεις οὔτε καὶ μὲ ἐρωτήσεις πού δὲν ἐπιδέχονται ἀπάντηση· πρέπει νὰ τίς ἀφήσουμε μετέωρες ἐκεῖ ὅπου τίθενται, γνωρίζοντας μόνο ὅτι ἡ δυνατότητα νὰ τίς διατυπώσουμε διανοίγεται ἀναμφίλεκτα σὲ μιὰν μελλοντικὴ σκέψη.

VI.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἓνα εἶναι βέβαιο: ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι οὔτε τὸ πιὸ παλαιὸ οὔτε τὸ πιὸ σταθερὸ πρόβλημα πού τέθηκε στὴν ἀνθρώπινη γνώση. Παίρνοντας μιὰ σχετικὴ σύντομη χρονολόγησι καὶ μιὰ περιορισμένη γεωγραφικὴ κατάτμησι — τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα καὶ δῶθε — μπο-

ροῦμε νὰ εἶμαστε βέβαιοι ὅτι ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ ὄψιμη ἐπι-
νόηση. Ἡ γνώση δὲν πλανήθηκε ἐπὶ μακρὸν καὶ στὰ σκοτεινὰ γύ-
ρω ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὰ μυστικά του. Ὅντως, ἀνάμεσα σὲ ὅλες τὶς
τροποποιήσεις ποὺ ἐπηρέασαν τὴ γνώση τῶν πραγμάτων καὶ τῆς
τάξεως τους, τὴ γνώση τῶν ταυτοτήτων, τῶν διαφορῶν, τῶν χαρα-
κτήρων, τῶν ἰσοδυναμιῶν, τῶν λέξεων — κοντολογίᾳ μέσα σὲ ὅλα
τὰ ἐπεισόδια αὐτῆς τῆς βαθειᾶς ἱστορίας τοῦ Ἰδιοῦ - ἓνα μόνον,
ἐκεῖνο ποὺ ξεκίνησε πρὶν ἐνάμισυ αἰῶνα καὶ βαίνει ἴσως πρὸς τὸ
κλείσιμό του, ἄφησε νὰ φανεῖ ἡ φιγούρα τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ αὐτὸ
πάλι διόλου δὲν ἦταν ἀπελευθέρωση μιᾶς παλαιᾶς ἀνησυχίας, πέ-
ρασμα στὴ φωτισμένη συνείδηση μιᾶς χιλιόχρονης μέριμνας, προ-
σέγγιση στὴν ἀντικειμενικότητα ἐκείνου ποὺ ἐπὶ μακρὸν εἶχε πα-
ραμείνει δέσμιο πίστεων ἢ φιλοσοφιῶν. Ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς
μεταβολῆς μέσα στὴν θεμελιώδη διάταξη τῆς γνώσης. Ὁ ἄνθρω-
πος εἶναι μιὰ ἐπινόηση, τῆς ὁποίας τὴν ὄψιμη ἡμερομηνία εὐκόλα
καταδείχνει ἡ ἀρχαιολογία τῆς σκέψης μας. Καὶ ἴσως τὸ προσεχὲς
τέλος της.

Ἄν αὐτὴ ἡ διάταξη τῆς γνώσης ἐξαφανιζόταν ὅπως ἐμφανί-
στηκε, ἂν κατέρρευε ἐξαιτίας κάποιου συμβάντος, τοῦ ὁποίου μάλι-
στα μπορούμε νὰ προαισθανθοῦμε τὴ δυνατότητα, τοῦ ὁποίου ὅμως
δὲ γνωρίζουμε γιὰ τὴν ὥρα οὔτε τὴ μορφή οὔτε τὴν ὑπόσχεση,
ὅπως συνέβη στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα μὲ τὶς βάσεις
τῆς κλασσικῆς σκέψης — τότε μπορούμε ὄντως νὰ στοιχηματίσουμε
ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔσβηνε, ὅπως στὸ ἀκροθαλάσσι ἓνα πρόσωπο
ἀπὸ ἄμμο.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ αὐτονόητο ἐπίκεντρο καὶ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, παρὰ μιὰ σχετικὰ πρόσφατη ἐπινόηση προορισμένη νὰ ἐξαφανιστεῖ στὸ προσεχὲς μέλλον. Γιατὶ ἀνέκυψε στὸ πλαίσιο ἐνὸς ὀρισμένου τύπου σκέψης, ὁ ὁποῖος διαμορφώθηκε μόλις κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ διαδέχτηκε ἄλλους τύπους σκέψης, θεμελιακὰ διαφορετικούς καὶ ὀλότελα ξένους πρὸς ὅ,τι ἀργότερα ὀνομάστηκε «ἄνθρωπος». Μελετώντας κυρίως τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν τῆς γλώσσας, τῆς ζωῆς καὶ τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὸν 16ο ὡς τὸν 19ο αἰῶνα ὁ συγγραφεὺς δείχνει ὅτι αὐτοὶ οἱ τύποι σκέψης ἀποτελοῦν κλειστὲς καὶ αὐτοτελεῖς δομές, μὲ ὀλότελα ἰδιόμορφες κάθε φορὰ προϋποθέσεις καὶ συνέπειες. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφάνισης τοῦ βιβλίου οἱ θέσεις αὐτὲς προκάλεσαν πλῆθος συζητήσεων καὶ διαμαχῶν.

ISBN 960-235-226-4

9 789602352267